

VAAZ VE VAİZLİK S E M P O Z Y U M U

17-18 ARALIK 2011 • ANKARA

I

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 936
İlmi Eserler / 146

Tashih

İsmail DERİN

Kapak Tasarım

Emre YILDIZ

Grafik

Mücella TEKİN

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Tel.: (0312) 341 92 34

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 13.09.2012/62

1. Baskı, Ankara 2013

2013-06-Y-0003-936

ISBN: 978-975-19-5614-9 (tk.)

978-975-19-5615-6 (1.c)

Sertifika No: 12930

© **Diyanet İşleri Başkanlığı**

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel.: (0312) 295 72 93-295 72 94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

VAAZ VE VAİZLİK SEMPOZYUMU I

(17-18 Aralık 2011)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

Sempozyum Tertip Heyeti

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ (Başkan Yardımcısı)

Dr. Yaşar YİĞİT (Din Hizmetleri Genel Müdürü)

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)

Dr. Dursun AYGÜN (İrşat Hizmetleri Daire Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Huriye MARTI (Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı)

Dr. Ahmet ÇEKİN (Şube Müdürü)

Eserde yer alan tebliğ ve müzakere metinlerinde ileri sürölen görüşlerin dinî ve hukukî sorumluluğu sahiplerine aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	9
-------------	---

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dr. Yaşar YİĞİT.....	13
Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ.....	16
Bekir BOZDAĞ.....	21

1. SALON - 1. OTURUM

VAAZ: SÖZÜN GÜCÜ-KADİM GELENEK

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ.....	29
Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN.....	39
Doç. Dr. Mehmet ÜNAL.....	49
Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ.....	77
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL.....	92
Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ.....	96

1. SALON - 2. OTURUM

VAAZLARDA DİL VE ÜSLUP

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ.....	101
Dr. Mahmut ÇINAR.....	117
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN.....	131
Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN.....	147
Prof. Dr. Mehmet Emin AY.....	154
Hasan ÇINAR.....	159

1. SALON - 3. OTURUM
VAAZDA İLETİŞİM YÖNTEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Şirin GÜL.....	177
Ahmet AYDIN	193
Prof. Dr. Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU	212
Prof. Dr. Cemal TOSUN	219
Hüseyin ÖRESİN	224
Burhan İŞLEYEN.....	230

1. SALON - 4. OTURUM
KLASİK VAAZ KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	235
Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARACELİL	255
Yrd. Doç. Dr. Huriye MARTI	276
Yrd. Doç. Dr. Abdülnasır SÜT	285
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL	300
Yrd. Doç. Dr. Hasan CİRİT.....	307

1. SALON - 5. OTURUM
VAAZLARDA AYET VE HADİSLERDEN YARARLANMA

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ	317
Doç. Dr. Mahmut YEŞİL	352
Abdurrahman HAN.....	366
Doç. Dr. Muhittin UYSAL	373
Prof. Dr. Nevzat AŞIK.....	389
Yrd. Doç. Dr. Erdinç AHATLI.....	393

2. SALON - 1. OTURUM
VAAZDA KONU SEÇİMİ

Dr. Ayşe KARAKÖSE.....	403
Yrd. Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT	418
Hasan TURGUT.....	437

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÜRKMEZ	443
Doç. Dr. Kemal YILDIZ.....	449
Prof. Dr. İ. Hilmi KARSLI	455

2. SALON - 2. OTURUM
MUHATAP KİTLEYE GÖRE VAAZ ÇEŞİTLERİ-1

Fatma Zeynep BELEN	465
Yrd. Doç. Dr. Yusuf MACİT	485
Hülya ANIL	516
Semra CİNEMRE	534
Dr. Muhlis AKAR	552

2. SALON - 3. OTURUM
MUHATAP KİTLEYE GÖRE VAAZ ÇEŞİTLERİ-2

Prof. Dr. Mehmet OKUYAN.....	565
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ERTEN	576
Mustafa BÜLBÜL	590
Yrd. Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU	631
Dr. Gazi ERDEM	644
Dr. Serpil BAŞAR.....	647
Dr. Lamia LEVENT	652

TAKDİM

Tarih boyunca iyiliğe davet eden, kötülükten sakındıran ve toplumu doğruya yönlendiren nice insan, farklı dönem ve bölgelerde güçlü vaaz gelenekleri tesis etmiştir. İnsanın fıtratında var olan iyiliğe meyilli hal, nasihati hayatın vazgeçilmez bir ögesi kılmış, bu ögeyi kendilerine görev edinen vaizlerce sürdürülen bir ıslah faaliyetinin devamlılığını sağlamıştır.

Hak ve hakikate davet eden en nadide simalar şüphesiz peygamberlerdir. Vaaz dinin itikadî, fikhî ve ahlakî öğretilerini toplumla buluşturmak ise, vaizin Peygamber mesleğini seçen kimse olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla vaiz, bireyden topluma halka halka yayılan bir hidâyet dalgası sağlamak, hem bireyin mutluluğunu hem de toplumun huzurunu temin etmek üzere Peygamberinin izinden yürüyen kimsedir.

Vaaz, sadece dil ile değil gönül köprüleri de kurarak her yaştan insanı hayra çağırarak şeklinde tanımlanabilir. Böyle bir faaliyetin bilgi kadar emek, zaman kadar da sabır istediği bir gerçektir. Vaiz/irşat görevlisi ise bedenî, zihnî ve ruhî melekelerinin tamamını, bir diğer ifadeyle, bütün varlığını bu uğurda seferber eden kimsedir. *“Umulur ki öğüt alırlar”* düsturu ile gayretini kuvvetine ekleyip hem önder hem hizmetkâr olan kimsedir. Vaiz dini anlayan, anlamlandıran sonra da halka anlatan hâliyle köprü insandır. Vaizin anlattığı her cümle zihinler inşa edecek güce sahiptir. Bir vaiz, etkili ve verimli konuşmaları ile sıradan bir konuşmacı olmanın ötesinde, toplumu yönlendiren ve nesilleri şekillendiren kişidir. Dolayısıyla o, gündemden haberdar olmalı, akıp giden hayatı yakalayan, toplumun dertlerine dokunan, çözüm üreten konuşmalar yapmalıdır.

Yüz yüze vaazın yaygınlaştırılmasına büyük önem veren Başkanlığımız, alanıyla ilgili önemli katkılar sağlayacağı düşüncesiyle “Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu” düzenlemeyi gerekli görmüştür. Bu sempozyumda herkesin sunduğu fikir ve teklifler, bizim için gayet anlamlı ve değerli kabul edilmektedir. Şüphesiz bu fikir ve teklifler, sadece kabul veya takdir düzeyinde kalmayacak, yüce dinimizin

mesajlarının yüz bini aşkın personelimiz tarafından milletimize ulaştırılmasında ufuk, yol ve yöntem olacaktır.

Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu, 17-18 Aralık 2011 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Üç ayrı salonda icra edilen sempozyum boyunca on beş oturum yapılmış ve toplam altmış tebliğ sunulmuştur. Her biri birbirinden değerli bu tebliğ ve müzakereler, vaaz hizmetleri alanında yeni ufukların açılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu duygu ve düşüncelerle sempozyum kitapçığının hayırlara vesile olmasını Yüce Mevla'dan niyaz ediyoruz. Çok değerli görüşleriyle zihin ve gönül dünyamıza önemli katkılar sunan değerli hocalarımız başta olmak üzere, organizasyonda emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Ankara-2012
Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dr. Yaşar YİĞİT*

Bismillahirrahmanirrahim

Saygıdeğer Başbakan Yardımcım, Başkanım, değerli meslektaşlarım, kıymetli misafirler, hanımefendiler, beyefendiler; böyle güzide bir topluluğun huzurunda bulunmanın heyecan ve mutluluğu içinde muhterem heyetinizi en kalbi duygularımla selamlıyor ve her birinize ayrı ayrı hoş geldiniz diyorum.

Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, bugün hem akademisyenlerden hem de bizzat alan temsilcilerinden müteşekkil seçkin bir topluluğu, dinin mesajlarının aktarımında müessir bir yol ve yöntem olan vaaz ve irşat konusunu ele almak üzere bir araya getirmenin onurunu yaşamaktayız. Bir asra yaklaşan geçmişe sahip Diyanet İşleri Başkanlığımızın kuruluşundan bugüne değin aziz milletimize zor zamanlarda, aşk ve muhabbetle, onur ve şerefle din hizmeti sunmuş ve bizlere gurur duyacağımız bir miras bırakarak, darı bekaya irtihal etmiş olan hemen her kademedeki hademeyi hayratı rahmetle yâd ediyor, berhayat olanlara daha nice hayırlı hizmetler, hayırlı ömürler diliyorum.

Saygıdeğer misafirler, devletimizin yapılanması içerisinde, Diyanet İşleri Başkanlığına toplumu din konusunda aydınlatma vazifesi tevdi edilmiştir. Yüz bini aşkın personeliyle Başkanlığımız, artık devasa bir kurum hâline gelirken, çağın beraberinde getirdiği problemler ve sorunlar dolayısıyla bireysel ve toplumsal bağlamda, kendinden beklentilerin oldukça ziyadeleştiği bir müessese olmuştur.

Hizmetimizin zeminini din, muhatabımızı ise insan teşkil etmektedir. Bu itibarla her iki unsura hizmetle yükümlü kimseler olarak, sorumluluk ve görevimizin ne derece ağır, ne denli anlamlı olduğu izahtan varestedir. Rabbinizin mükerrem bir varlık olarak nitelendirdiği insanın, yaratılış hikmetinin anlamlandırılmasında, varlık tasavvurunda, varlığı okuyuşunda, hayatının şekillendirilmesinde, dinin etkin bir paya sahip olduğu, gün geçtikçe semamızda daha gür bir sedayla yankılanmaktadır. Bu sedaya insanlık tarihi boyunca, başta

* Din Hizmetleri Genel Müdürü

peygamberler olmak üzere eşlik eden nice gönül ve hizmet erleri olagelmıştır. İnsanlık, onların irşat ve rehberliğiyle yaratılış ekseninde her daim müstakim bir yürüyüşe nasıl sahip olunabileceğini görmüştür.

Değerli konuklar, Başkanlığımız görev alanıyla ilintili olarak kimi dönemsel, kimi süresel nitelik taşıyan sorunlara ilişkin son derece önemli toplantılara imza atmıştır. Bu toplantılar Kurumumuzun misyon ve vizyonuna ciddi katkılar sağlamıştır. Toplumu din konusunda aydınlatma görevini ifa ederken, Kur'an ve Sünnet temelli bilginin esas alınması, 14 asırlık dini gelenek ve tecrübenin göz önünde bulundurulması, çağın ve insanlığın ortak birikiminin dikkate alınması, hizmet anlayışımızın oturduğu temel eksendir.

Değerli misafirler, dinin sıcak, kuşatıcı, merhamet yüklü, bîtap gönüllere hayat veren, bîkes kesimleri himaye eden, güven ve umut veren mesajlarının muhataba ulaştırılmasında, vaaz ya da sözlü anlatım öteden beri en etkin yol olmuştur. Aslında bir anlamda vaaz, söz üzerine kurgulanmaktadır. Söz ise, iman, dinin, kültürlerin, medeniyetlerin, bireysel ve toplumsal ahlakın inşasında hep etkin bir unsur olagelmıştır.

Kadim zamanlardan günümüze değin, insanın insanla ve insanın yaratıcıyla iletişimde söz hep araç olmuştur. İnsana dünya ve ahiret mutluluğu sunan dinin mesajları da söze konu olmuştur. Bizatihi onlar da sözdür, kelimedir. İşte bir yönüyle söz söyleme sanatı olan vaaz ve bu görevi ifa eden vaizlere yönelik alan, bütün ayrıntılarıyla ilk defa bu düzeyde masaya yatırılıyor. İki gün sürecek bu sempozyum, üç ayrı salonda 15 oturum hâlinde gerçekleştirilecek ve konuya ilişkin 60 tebliğ sunularak, bu bağlamda müzakereler yapılacaktır.

Değerli misafirler, 2011 yılı Temmuz ayında 1000 vaizimizin katılımıyla düzenlediğimiz Vaizler Kongresinden, alanın temsilcileri olarak vaizlerimizin konuya ilişkin teklifleri, dile getirdikleri sorunlar, böyle bir sempozyumun gerçekleştirilmesinin hizmet anlayışımıza ve ufkumuza katkı sağlayacağı kanaatini intaç etmiştir. Rabbimize hamdolsun ki, çok değerli ilim adamlarımızın katkılarıyla, Başkanlığımız tarihinde, bu düzey ve kapsamda ilk defa vaaz ve vaizlik üzerinde bir sempozyum gerçekleştiriliyor.

Bu sempozyumda hemen herkesin sunacağı fikir ve teklifler, bizim için gayet anlamlı ve değerli kabul edilecektir. Şüphesiz bu fikir ve teklifler, sadece kabul veya takdir düzeyinde kalmayacak, yüce dinimizin mesajlarının yüz bini aşkın personelimiz tarafından milletimize ulaştırılmasında ufuk, yol ve yöntem olacaktır. Burada iki gün boyu serdedilecek değerli fikirlerle, hizmet anlayışımızın ve yol haritamızın tebellüğ edeceği ümidindeyiz. Hayallerimizi tezyin eden

ideallerimiz, rasyoneliteyi ihmalimize, heyecan ve amatörlükle meşbu ruhumuz profesyonelliğimize asla mani olmayacaktır.

Kıymetli hazirun, bu duygu ve düşüncelerle sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını, bizlere yeni ufuklar açmasını, maksadın hâsıl olmasını, Yüce Mevla'dan niyaz ediyor, çok değerli görüşleriyle zihin ve gönül dünyamıza önemli katkılar sunacak değerli hocalarımız başta olmak üzere, organizasyonda emeği geçen herkese müteşekkir olduğumuzu belirtir, katılımlarınızdan dolayı şükranlarımızı sunar, muhterem heyetinizi saygıyla selamlarım efendim.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ*

Bismillahirrahmanirrahim

Bizleri yoktan var eden, bize Kur'an'ı gönderen ve beyanı öğreten Yüce Rabbimize sonsuz hamdü senalar olsun. Yolumuzu aydınlatan bütün peygamberlere, Rasuli Ekrem'e salat ve selam olsun.

Saygıdeğer Başbakan Yardımcım, üniversitelerimizden toplantımıza teşrif eden ilim adamı hocalarımız, Başkanlığımızın güzide mensupları, hanımefendiler, beyefendiler; sözlerime başlarken hepinizi sevgiyle, saygıyla, muhabbetle selamlıyorum. Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun.

Sözlerimin başında dini mübini İslam'ın yeryüzünü teşrif ettiğinden bugüne kadar İslam'ın hakikatini, Yüce Rabbimizin rahmet yüklü mesajlarını insanlara anlatmak için hayatını vakfeden bütün büyüklerimize, Yüce Allah'tan ahirete irtihal edenlere rahmetler diliyor, berhayat olanlara da sıhhat afiyet içerisinde daha nice hizmetler nasip etmesini Yüce Mevla'dan niyaz ediyorum. Bugün 17 Aralık, aynı zamanda Hz. Mevlana'nın vuslatının, şeb-i arusunun yıldönümünü yaşıyoruz. Hz. Mevlana'nın şahsında sözü hakikat ve hikmetle buluşturarak insanlara nakleden bütün büyüklerimize rahmetler diliyorum.

Bütün ilahi dinlerde risalet görevi bazı temel kavramlar üzerine bina edilmiştir. Bunlar beyan, davet, tebliğ, irşat. Bu kavramlar risalet görevinin ayrılmaz parçalarıdır. Bunlar aynı zamanda bütün peygamberlerin asli vazifeleri olmuştur. Peygamberlerin Yüce Rabbimize söz verdikleri, hem de misak-ı galiz olarak değerlendirilen, sorumluluğu çok ağır bir söz olarak ifade edilen, insanlara hakkı ve hakikati, insanlara tevhidi, insanlara ahlaki anlatmak için peygamberlerin Allah'a verdikleri sözler bunlardan ibarettir.

Aynı zamanda, beyan, davet, tebliğ ve irşat görevleri peygamberlerden sonra o dinin mensuplarının tamamına tevdi edilmiştir. Bütün ümmetin uhdesine bırakılmıştır. Bu sebeptendir ki Rasuli Ekrem'in hayatta olduğu andan

* Diyanet İşleri Başkanı

bugüne kadar, daima bu görevi ifa eden insanlar olmuştur. Aslında bunlar aynı zamanda her mümine verilen görevlerdir. Her mümin hakkı bilen, hakka iman eden, hakikatle buluşan her insan iman ettiği bu hakikatin hikmetli bir dil ve üslup ile başkalarına da anlatmakla mükelleftir. Ancak Fatih Hocamızın okuduğu ayetlerde de ifade edildiği gibi, belli bir zümrenin bütün hayatını bu işe ayırması da esas olmuş, tarih boyunca hayatını bu hizmete vakfeden insanlar ve toplumlar olmuştur.

Allah'ın yoluna hikmetle ve mev'izeyi haseneyle ve güzel öğütlerle davet etmek esas olmuştur. Hem de bu görev aynı zamanda gönüllü ve herhangi bir yaptırımı olmayan bir görev olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştü. Diyanet İşleri Teşkilatının da tarihinde hademeyi hayratın içerisinde en önemli vazifelerden bir tanesi vaizlik olmuştur.

Çok kıymetli ilim adamı hocalarımız, değerli dostlarımız; İslam medeniyeti aslında bir söz medeniyeti. Nitekim Yüce Rabbimiz kelimatıyla tenezzül buyurarak insanlara vahiy göndermiştir. Kur'an, okunan bir söz olarak vahyedilmiştir, kitap yazılan bir söz olarak gönderilmiştir, Âdem bir sözden yaratılmıştır, ol sözüyle var olmuştur. Âdeme söz için esma öğretilmiştir. İnsanın başkasına verdiği söz ahit olmuştur, şartlara bağlanan söz akit olmuştur. Rasuli Ekrem'in sözleri, hadisleri, İslam'ın ikinci kaynağı olmuştur.

Ancak modern zamanlara gelindiğinde, hep biliyoruz ki sözün değeri düşmüştür. Modern zamanlar imajı yüceltmıştır, görüntüyü ve görselliği öne çıkarmıştır. Aslında söz ve imajın kavgası, sözle ikonun ihtilafı İslam'dan önce Hristiyanlıkta başlamıştır. İncil "önce söz vardı" diye başlamıştır, fakat daha sonra imaj ve ikon sözün önüne geçirildiği için Hristiyanlıkta büyük tefrikalar, büyük ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Sözle imajın farkı anlatılamayacak kadar büyüktür. Çünkü söz üç temel esas üzerine bina edilir. Söz hakikat terazisinde değeri olan bir şeydir, ama imajın hakikat değerinde, hakikat terazisinde değeri yoktur. Hikmet sözün ahlak boyutudur, aynı zamanda sözün bir de estetik boyutu vardır. Hakikat, hikmet, ahlak ve estetik sözün ayrılmaz parçalarıdır. Aslında İslami ilimlerin tamamı, sözün hakikat, hikmet ve ahlakla ilişkisini ortaya koymak için var olmuştur. Usul-i fıkımız, delalet ilmimiz sözün hakikat değerini ortaya koymak için var olmuştur.

İslam felsefesi sözün hikmet boyutunu ortaya çıkarmak için var olmuştur. Edebiyatımız sözün estetik boyutunu ortaya çıkarmak için var olmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh, kelimat gibi bütün ilimler, aynı zamanda sözün hikmet, hakikat, ahlak ve estetik boyutunu ortaya çıkarmak için var olmuştur. Aslında Kur'an-ı

Kerim'de sözün karşılığı olan kelimelerden bir tanesini, kavl kelimesini, Izutsu'nun yöntemiyle merkeze alarak, etrafındaki terkipleri ve türevleri bir araya getirdiğimiz zaman, sözün hakikat, hikmet, ahlak ve estetik boyutu ortaya çıkacağı gibi, belki iki gün boyunca tartışacağımız vaazın dili, üslubu nasıl olmalı, vaazın adabı, ahlakı nasıl olmalı yönleri de bütün hususlarıyla ortaya çıkacaktır.

Nitekim sadece terkipleri zikredecek olursak, kavl-i hasen (güzel söz), kavl-i maruf (anamlı ve olumlu söz), kavl-i adl (adaletli söz), kavl-i sedid (sağlam söz), kavl-i tayyib (hoş söz), kavl-i kerim (gönül alıcı söz), kavl-i belîğ (açık söz), kavl-i meysur (kolay söz), kavl-i leyyin (yumuşak söz). Olumsuz sıfatlarıyla zikredecek olursak; kavl-i su (kötü söz), kavl-i münker (çirkin söz), kavl-i zur (yalan söz), kavl-i lahin (eğri büğrü söz), kavl-i zuhruf (süslü söz). Sadece söz kelimesinin terkipleriyle birlikte tahlili yapıldığında, aslında sözün hakikat, hikmet ve ahlak boyutları bütün yönleriyle ortaya çıkacaktır.

Az önce de ifade ettiğim gibi modern zamanlara gelindiğinde imaj sözün önüne geçti. Ancak takdir edersiniz ki, böyle bir zaman diliminde bütün din mensuplarında olduğu gibi biz Müslümanlar da nasıl bir yöntem takip edeceğimiz konusunda ihtilafa düştük. Acaba sözün gücünü bir tarafa bırakarak, biz de imaj ve görüntüyle din-i mübin-i İslam'ı anlatacak mıyız? Yoksa sözü yüceltmeye, sözü yükseltmeye, sözün değerini ilan etmeye devam mı edeceğiz? Bu aslında önemli bir konu. Naçizane kanaatim; imajın ve görselliğin görüntüsüne kapılmadan, sözü yüceltmeye devam etmenin asli görevlerimizden birisi olduğuna inanıyorum.

Bu, imaj ve görüntü açısından birtakım teknolojik yöntemlere başvurmayacağımız anlamına gelmez. Ancak ikisinin dili, üslubu farklıdır, her ikisinin de hakikat terazisindeki değeri mukayese edilmeyecek kadar birbirinden ayrıdır. Zira reklâm ve propaganda diliyle, vaaz ve irşat dili asla birbirine karıştırılmamalıdır. Reklâm ve propaganda dili başka bir şeyi ifade eder ve hakikat terazisinde hiçbir değeri yoktur. Aldatmaya, kandırmaya yönelik bir dildir, ama dinin dili hakikatten başka bir şey ifade edemez. Din dili reklâm ve propagandaya başvuramaz. Din dili hakikati ifade etmek zorunda. Bu sebeple imaj, görüntü, reklâm ve propagandaya kapılmadan, sözün değerine iman etmeye devam etmek, sözü yüceltmeye ısrar etmeye devam etmek diyorum.

Tarihte vaaz mesleği, vaizlik mesleği kussaslık illetiyle muallel olmuştur. Kussaslık sadece herhangi bir hakikate tekabül edemeyen, etmeyen hurafe hikâyelerden ibarettir. Aslında hikâye, tahkiye edebi bir yöntem olarak sadece hakikati ortaya çıkarmak için bir araç olarak başvurulabilirdi. Ancak zaman içerisinde belki işte o imaj öne çıktığı için, görüntüyü öne çıkarmak için belki

de, zaman zaman insanlar amacı bir tarafa bırakarak aracı vesileyi gaye hâline getirdiler. Kussas derken ben onu kastediyorum. Yoksa vaazda hiç kıssa anlatmayacağımız anlamına gelmez bu.

Ancak kıssayı hakikatin yerine ikame etmek en önemli sorunlarımızdan bir tanesi olmuştur. Mecazlar avamın elinde hakikate dönüşmüştür, pek çok yanlış anlama da orada ortaya çıkmıştır. Bu sebeple tarihte vaizlik mesleği kussaslık illetiyle muallel olmuştur. Modern zamanlarda ise, vaizlik mesleği talk şov yahut şov ile muallel olmuştur. Bu ikisine kapılmadan sözün hakikat, hikmet, ahlak ve estetik boyutuyla birleştirilerek sözü yüceltmeye, sözün hakikat terazisindeki değerini insanlarla paylaşmaya devam etmek gerekiyor.

Vaazda kaybettiğimiz birkaç önemli husus var. Bunlardan bir tanesi, vaazlarda gönül dilini kaybettik; ikincisi, bütün muhatapları kuşatan çocuğuyla, genciyle, yaşlısıyla ihtiyarıyla, kadınıyla erkeğiyle, çiftçisiyle doktoruyla, işçisiyle, bütün insanları kuşatacak dili ve üslubu kaybettik. Bilhassa bugün kendimi de dâhil ederek söylüyorum, genç kuşaklara ulaşabilecek bir dil ve üslup arayışında olmak zorundayız.

Vaazlarımızda İslam'ın en önemli konularını anlatma problemi yaşıyoruz. Ne kastediyorum bundan? Cami vaazlarımızın bir konu envanterini çıkardığımız zaman, İslam'ın en önemli meseleleri olan itikadi meseleleri vaaz konusu hâline getirmekte zorlandığımız gibi, itikadi meseleleri, akait meselelerini, Allah'a imanı, peygamberlere imanı, ahirete imanı, meleklerle imanı, imanın temel esaslarını cami kürsülerinde anlatma konusunda dil ve üslup sorunu yaşıyoruz.

Diğer bir husus, aynı şekilde İslam'ın evrensel dilini kullanmakta zorluklarımız var. Bugün İslam dininin içinden geçtiği süreçleri dikkate alarak, bilhassa İslamofobiyi dikkate alarak, İslam'a yöneltilen ithamları dikkate alarak, hikmetli bir dil ve üslup geliştirebildiğimizi, *-tabii ki bütün bunların hep istisnaları var-* söylemekte zorlanıyorum.

Sözü çok uzattım, ancak son olarak bir hususu ifade ederek ben huzurlarınızdan ayrılmak istiyorum. İnşallah biz bu toplantıda vaizliğin bütün yönlerini yeniden değerlendirmek istiyoruz. Dilinden, üslubundan, sunumuna kadar, sunum tarzına kadar, hatta vaaz kürsüsünü kullanma tarzımıza ve üslubumuza kadar ve en önemlisi de vaizlerimize ve vaazlarımıza kaynaklık teşkil eden eserlerimize kadar, bütün bunları yeniden gözden geçirmek ve buradan bir sonuç bildirgesi çıkarmak, bir yol haritası oluşturmak ve oluşturduğumuz bu yol haritasını da sadece vaizlerimize değil -en büyük hedeflerimizden bir tanesi, inşallah bu bir iki yıl içerisinde her din görevlimizi, her mihrap görevlimizi

kendi vaazını yapabilir hâle getirmektir- Türkiye'nin en ücra köşesinde görev yapan her mihrap görevimize ulaştırarak, vaizliği, vaazı, irşadı, beyanı, tebliği, daveti hizmetimizin en önemli bir unsuru hâline yeniden getirmek öncelikli gayelerimizden birisidir.

Ben tekrar Türkiye'nin muhtelif üniversitelerinden toplantımıza teşrif eden hocalarımıza, şimdiden yapacakları büyük katkılardan dolayı en kalbi şükranlarımı sunuyorum. Diyanet İşleri Teşkilatında hayatını bu alana vakfeden hoca hanımlara, hoca efendilere, vaizlerimize yapacakları katkılardan dolayı şimdiden teşekkür ediyorum. Başbakan Yardımcımıza böyle bir günde bizi yalnız bırakmadığı için en kalbi şükranlarımı sunuyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

Bekir BOZDAĞ*

Diyanet İşleri Başkanlığımızın Saygıdeğer Başkanı, değişik ilahiyat fakültelerimizden aramızda bulunan saygıdeğer hocalarım, Türkiye'nin dört bir yanından bugün buraya teşrif eden ve milletimize hizmet veren çok değerli vaizler, değerli hocalarım; ben de sözlerimin başında hepinizi sevgi, saygı ve Yüce Allah'ın selamıyla selamlıyorum. Bu toplantının hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum. Tabi Yaşar Yiğit Hocam ifade ettiler, toplam 60 tane tebliğin sunulacak olması son derece önemli. Konulara baktığı zaman da hakikaten çok önemli konular var. Umuyorum ki bu müzakereler, bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkacak bilgiler, ortaya çıkacak sonuçlar, bundan sonra yürütülecek vaaz ve irşat hizmetlerinin daha iyi olmasına, önemli katkılar sunacaktır.

Ben şimdiden bu toplantıda emeği geçen herkese huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum. Başta Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne, Diyanet İşleri Başkanımıza ve teşkilatına, burada tebliğ sunacak bilim adamlarına ve bu toplantıda müzakere edecek değerli vaizlerimize, hocalarımıza bir kez daha teşekkür ediyorum. Tabi benim bu konuların esasına dair Diyanet İşleri Başkanımızın burada yaptığı güzel sunumdan sonra bir şeyler söylersem kifayetsiz kalır. İşin doğrusu, bu işin ustaları sizlersiniz, bu işin ehli sizlersiniz. Sizler yaptığınız işleri elbette ki İslam'ın ana kaynakları çerçevesinde yerine getiriyorsunuz. Fatih Okumuş Hocamızın okuduğu ayeti kerimelerin meallerini ben de yansıdan takip ettim. Arkasından devam eden yansıyı da takip edince, esasında söylenmesi gereken sözlerin bizzat Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak tarafından çok açık ifade edildiğini görüyoruz.

Benim şahsi kanaatim, tabi hem Kur'an'da yer alan bu konuya dair temel hükümler, ayeti kerimeler ve bizzat Peygamber Efendimizin hayatı boyunca uyguladığı metot herhalde bizim açımızdan en uygun metot olur diye düşünüyorum. Çünkü o metodun içerisinde Kur'an'da ortaya konulan anlayışın bizzat

* Başbakan Yardımcısı

hayatta tatbiki vardır. O tatbikat da bizim açımızdan yol gösterici olacaktır, yol gösterici olmasında da fayda vardır.

Elbette Diyanet İşleri Başkanımız ifade ettiler, bu işler yapılırken, edilirken etrafta, dünyada olan biten hadiseleri de din adamlarının doğru takip etmesi lazım. Bugün dünya çok başka bir noktada, insanlar da çok başka bir noktada. Avrupa'da pek çok insanımız var. Birinci kuşak, ikinci kuşak, üçüncü kuşak, şu anda dördüncü kuşak var. Şimdi belki bundan 10 sene, 15 sene önce orada sunulan din hizmetlerinde kullanılan dil, üslup, yöntem, oradaki vatandaşlarımız açısından kafi gelebilirdi, öyle değerlendirilebilirdi. Ama şu anda yeni yetişen gençliğe baktığınızda, onların sahip olduğu imkânlar, okullarda, çevrede, yeni bilişim dünyasında edindiği bilgiler ve kültürler çok farklı bir noktada. Artık sorgulayan bir gençlik var, sorgulayan bir nesil var, farklı bir muhatapla karşı karşıyayız.

Dün bu yoktu. Yurt dışında böyle, peki Türkiye'de değişti mi? Türkiye'de de değişti. Türkiye'de de artık muhatap olduğumuz kesim, insanlar, her açıdan bilgi, birikim, değerlendirme, olaylara bakış açısından çok farklı noktalarda olduğunu görüyoruz. O nedenle konuşmaları mutlaka değerlendirirken, yaparken hitap ettiğimiz kesimin bu değişen yapısını, bu sorgulayan yapısını, bu farklı şekilde yaşama veya kültürlerle dair kendi aklında oluşturduğu veya yapısında oluşturduğu birtakım meşruiyetleri mutlaka görmek lazım ki, bizim vereceğimiz mesajlar da elbette muhataplarımızda makes bulsun. Eğer muhatapları gözetken bir yaklaşım yapmadığımız takdirde, muhataplarımızın bilgilerinin, kültürlerinin, dünyanın değişimine paralel olarak değiştiğini ve farklı sorgulama içerisinde olduğunu fark ettiğimizde mutlaka ortaya koyacağımız mesajlar, ortaya koyacağımız anlayışlar daha da önem kazanıyor.

Özellikle dünyanın geldiği noktada, dünyanın değişik ülkelerinde İslam'a karşı bir karalama kampanyası var. İslamofobya körükleniyor, İslam'la terör, İslam'la teröristler yan yana getiriliyor. Bazı ülkelerde siyaset ve devlet adamları, teröristleri ifade ederken İslami terörist gibi ifadeler kullanılıyor ve bütün bunlar hepimiz biliyoruz ki, İslam'a dönük en büyük iftiralar. İslam terörle, şiddetle, terörizmle yan yana getirilemez, getirilmesi de düşünülemez. Çünkü İslam'ın varlığı bütün bunları reddeden ana ilkeler üzerine bina edilmiştir, ama maalesef böylesi bir kampanya başka yerlerde yapılıyor, başka yerlerde de bunun yansımalarını görüyoruz.

O nedenle İslam'ın hoşgörüsünü, İslam'ın ortaya koyduğu sevgi anlayışını, kardeşlik hukukunu, insana verdiği değeri en iyi bilecek, en iyi anlatacak mutlaka sizlersiniz. İslam'ın evrensel değerlerle buluşan yönleri ki, bütün yönleri bu

anlamda önem arz ediyor. Bugün pek çok kişi insan haklarından, insan haklarına ilişkin hukukun evrensel değerlerinden bahsettiği zaman, Veda Hutbesini veya Peygamber Efendimizin hayatında ortaya koyduğu anlayışları veyahut da Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'ın ifade ettiği hususları bu gözle incelediğimiz, değerlendirdiğimiz zamanda çok farklı sonuçlar ortaya çıkıyor, ama bakıldığı zaman bu konulara ilişkin değerlendirmelerde de elbette farklı değerlendirmeler yapanlar ve İslam'ı itham edenler var.

Bu ithamı yapanlar belli ki bir cehaletten yapıyorlar, ama bu cehaleti ortadan kaldıracak olanlar da elbette değerli vaizlerimizdir, değerli din bilginlerimizdir, değerli hocalarımızdır, sizin gibi kıymetli insanlardır. Bunları yapacak olan, bunları başarak olanlar elbette sizlersiniz.

Diyanet İşleri Başkanlığı hem Anayasa hem yasayla İslam'ı doğru anlatmakla görevlendirilmiş. İslam'ı anlatacağız ve İslam'ın ne getirdiğini, ne önerdiğini, bunların esaslarının ne olduğunu, Kur'an ve Sünnet temelli anlatmak bizim, Diyanet İşleri Başkanlığımızın ve onun emrinde çalışan görevlilerin ana görevidir. Ama maalesef son günlerde talihsiz de bir tartışma yaşanıyor. Diyanet İşleri Başkanlığımıza dönük büyük bir iftira kampanyası da yürütülüyor. İşte hutbelerde okunan, "Allah katında gerçek din İslam'dır" ayetinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hutbelerde okunmasının Avrupa Birliğinden gelen talepler neticesinde yasaklandığına dair maalesef Diyanet üzerinden bir siyaset kampanyası, bir iftira kampanyası devam ettirilmek isteniyor.

Bu esasında Diyanet İşlerinin varlık nedenidir. Allah katında gerçek dinin İslam olduğunu anlatmak üzere Anayasa ve yasayla görevlendirilmiş, kendi kuruluş kanununda da görevi bu olan bir teşkilata dönük en büyük iftiralardan bir tanesidir. Tabi bunu kabul etmek mümkün değildir, böyle bir olay kesinlikle yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır. Geçmişte, eski Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Ali Bardakoğlu'da bu tartışmalar 2006 yılında yapıldığında da, buna dönük açıklamalarda bulunuyor ve bu iftiraları reddeden bir beyanı da var. Ben uygun görürseniz 30 Nisan 2006'da yapılan bu açıklamayı, o günün tartışmalarını bugüne taşıyanların bir kez daha dikkatle takip etmesi açısından okumak istiyorum.

"Diyanet İşleri Başkanlığına yapılabilecek en büyük bühtan ve en büyük iftira herhangi bir sebeple Yüce Kitabımızın bir ayetine rezerv koyduğunu, gizlediğini söylemektir. Zira Allah katında hak dinin İslam olduğunu söylemek ve bu doğrultuda hizmet vermek Diyanet İşleri Başkanlığının varlık sebebidir. Bir kimsenin din, dini değerler ve halkımızın dini duyarlılıkları üzerinden siyaset yapması, en azından

savunduğunu ileri sürdüğü dine karşı yapılabilecek en büyük saygısızlıktır” şeklinde, o zaman bunun açıklaması yapılıyor.

Sayın Mehmet Görmez Hocamız da buna dair açıklamaları yaptı, yapıyorlar. Ve en son Avrupa Birliği genişleme ve komşuluk politikasından sorumlu olan yetkilisinin yardımcısı da, Türkiye’den bizim böyle bir talebimiz olmadı diye yalanlama yaptı. Kaldı ki, hiçbir gücün, hiçbir ülkenin, hiçbir uluslararası veya ulusal kuruluşun Türkiye Cumhuriyeti Devletinden, Hükümetinden, Meclisinden, Diyanet İşleri Başkanlığından böyle bir şeyi talep etmesi hakkı da değildir, haddi de değildir, hiçbir zaman da olmamıştır. Bundan sonra da olmayacaktır, çünkü bu dinin bütün değerlerine bugüne kadar uzanmış ne kadar el varsa, o eli bu millet her zaman bükmesini bilmiştir ve bugüne kadar hiçbir el de, bu konularda bir muvaffakiyet içerisine girememiştir. Kaldı ki böyle bir şey de kesinlikle ne dün olmuştur, ne bugün olmuştur, ne de bundan sonra olacaktır. Bu lafları söyleyenlere benim bir tavsiyem var. Cuma namazını kaza etmeyi bırakıp, camilere gidip Cuma namazlarında hoca efendilerin söyledikleri ifadeleri, okudukları duaları yakından takip ederlerse, camilerde okunan duaların kendilerini tekzip ettiğini yakından görme imkânı olacaktır, ama kazaya devam ederlerse korkarım ki, bu gerçeği öğrenmeleri zaman alacaktır.

Tabii değerli hocalarım, dinin doğru anlatılmasında en önemli görev vaizlerimiz, imam hatiplerimiz, müftülerimiz, ilahiyat fakültesi hocalarımızın. Baktığınızda kadro sayısı itibariyle ülkemizin her yerinde olan bir teşkilat, herkese kolay ulaşabilen bir teşkilat. Sayın Başkanımız imajla ilgili birtakım şeyler söyledi, ama ben müsaadenizle tam belki mealini söyleyemeyebilirim ayetin, ama Fatih Hocam okudu. Ne demişti o ayeti kerimede? “Limetekulüne mala tefalün”. Yani herhalde söz bu “ma la tefalün” meselesini de kapsadığı zaman, esas imaj sorununu da çözmüş oluruz. Yapmadığını, yaşamadığını, ne kadar güzel kelimelerle, ne kadar güzel cümlelerle ifade ederseniz edin, onun muhatap üzerinde bıraktığı tesiri hak edemezsiniz, iyi bir tesir ortaya koyamazsınız, yapamazsınız.

O nedenle de söylenenlerin yaşananlar olması, yaşananların söylenenler olması elbette önemli. Çünkü Cenab-ı Allah Kur’an-ı Kerim’inde bunun söylenmesinin de günah olduğunu zannederseniz ayetin devamında ifade ediyor ve çok önemli.

Değerli hocalarım bir hususu daha paylaşmak istiyorum. Özellikle camilerimizle alakalı son zamanlarda önemli bir adım daha atıldı. Son çıkan Kanun Hükmünde Kararnamede, Diyanet İşleri Başkanlığımızın da talebi doğrultusunda cami rehberliği kadroları ihdas edildi, 250 tane cami rehberliği. Bu Kültür Bakanlığımızla da ilgili ortak paydaşlarıyla da konuşularak atılan bir adım oldu.

Nedir bu? Camilere gelen turistler, özellikle tarihi eser niteliğindeki camilerimizi ziyaret ettiğinde, onları gezdirirken, o cami hakkında doğru bilgi verecek rehberlere de ciddi ihtiyacımız var.

Başka ülkelere baktığınızda, orada kiliseye gittiğinizde, kilisede oraya dair doğru bilgileri, oradaki din görevlilerinin verdiğini görüyorsunuz, ama bizim ülkemizde bu konuda turizm rehberleri tarafından yapılan bir faaliyet var. Bundan sonra bu Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı 250 tane turizm rehberi alacak. Tabi bunu sınavla, dil bilen insanlar arasından ve bu konuda ehil olanlar arasından seçecekler. Bir eğitimden geçirildikten sonra, yine turizm rehberleri olacak, yine beraber çalışacaklar, ama caminin içerisinde girildiği takdirde, minberden mihraba, kürsüye, orada yazılan yazılara, caminin sanatsal değerine, pek çok konuya dair aydınlatıcı bilgileri oradaki cami rehberleri vermiş olacak. Tabi bu da caminin içerisinde olan birtakım hususların doğru aktarılmasına ve doğru bilgilerin oluşmasına önemli katkılar sunacaktır.

Tabi bunun hayata geçmesi de zaman alacaktır. Bugünden yarına olacak bir iş de değil. Bu 250 kişilik kadronun göreve alınması, eğitimden geçirilmesi, belli bir geçiş sürecini de zorunlu kılıyor. Ben bu vesileyle Diyanet İşleri Başkanımızı ve ekibini de böylesi bir çalışmayı başlatmalarından dolayı huzurlarınızda tebrik ediyorum. Çünkü camiler doğru ellerde, doğru bir şekilde muhataplarına böylelikle anlatılma imkânı bulmuş olacaklardır.

Ben bu vesileyle tekrar bu değerli sempozyumu tertip eden Diyanet İşleri Başkanlığımıza, burada tebliğ sunacak olan değerli hocalarımıza, müzakereci olarak katılacak, katkı verecek değerli hocalarımıza bir kez daha teşekkür ediyor, bu toplantının hayırlara vesile olmasını temenni ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

1. SALON - 1. OTURUM

Vaaz: Sözüñ Gücü- Kadim Gelenek

(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

1. İSLAM'DA VAAZ VE İRŞADIN ÖNEMİ

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ*

Sözlükte irşad yol göstermek, doğru cihete yönlendirmek, bilgilendirmek, aydınlatmak, tavsiyede bulunmak ve öğüt vermek gibi anlamlara gelir. İrşad kelimesinin kökü olan rüşd, reşed, reşâd doğru yolda ve yönde olmak anlamına geldiğinden daima olumlu anlamda kullanılır. Bu sebeple yanlış yol göstermeye, yönlendirmeye ve bilgilendirmeye irşad denmez. Buna gayy (azmak, azıtmak) denir.¹ Doğru ve isabetli yoldan olma manasını içerdiğinden ister maddi anlamda, ister manevi anlamda olsun rehberlik ve kılavuzluk yapmaya, doğru yolu göstermeye irşad denir.

Rehberlik yapma ve yol gösterme anlamında Kur'an-ı Kerim'de daha çok hidâyet kelimesi kullanılmıştır. Bu sebeple rüşd ve reşâd, gerek hissî gerek manevî olsun doğru yolu bulup sülûk eylemek manasına gelir.² Doğru yolu göstermeye ise irşad denir. Allah Teâlâ'nın bir kimseyi irşad etmesi onu hidâyete erdirmesi anlamına gelir. Hidâyete erdiren anlamına gelen Reşid Esmâ-ı hüsnadandır.³

Kur'an'da geçen "sebilu'r-rüşd" ve "sebilu'r-reşâd" ifadeleri Allah'ın, Re-sûlû'nün ve Kur'an'ın gösterdiği hak yol ve doğru istikamet anlamına gelir.⁴ Kur'an'da irşad kelimesi geçmediği hâlde mürşid kelimesi geçer ama Allah'a izafe edilmez.⁵

Allah Teâlâ'nın gönderdiği bütün peygamberlerin aslî ve öncelikli görevleri gönderildikleri ümmetleri irşad etmektir. Yani onlara hakka giden, dünya ve ahiret mutluluğuna erdiren yolu göstermek, bu yolda bizzat yürüyerek onlara rehber ve örnek olmaktır. Bu anlamda irşad itikad, ibadet, ahlak, adalet, hak

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

1 Bakara 2/256.

2 Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, 1/1242.

3 Razî, Levâmiu'l-Beyyinât, 338.

4 A'râf 7/146; Gâfir 40/29.

5 Kehf 18/17.

ve hukuk başta olmak üzere dünya ve ahirette insanların lehine olan her şeyi kapsar. İlâhî ve semavi kitaplarda esas itibariyle irşad, hidâyet kitaplarıdır.

Hak olan yolu gösterme Reşîd/Hâdî olan Allah Teâlâ'ya ait olmakla beraber peygamberler ve onlara gönderilen kitaplar da irşad hidâyet vesile ve sebepleri olduğundan onlara da irşad eden ve hidâyete erdiren (Reşid, mürşid, Hâdî) denir. Peygamberler örnek alınarak Kur'an çerçevesinde insanlara yol gösteren her mümin, her eser ve her kitapta mürşiddir. Bu nitelikteki her iş, hal ve harekette irşaddır.

Hidâyete erme, erdirmeye ve yol gösterme anlamına gelen irşadın pek çok mertebeleri ve şekilleri bulunmaktadır. Önce dört mertebesinden bahsedelim:

I. Akıl, fikir, zarurî bilgilere sahip bulundukları için mükellef durumda bulunan bütün insanları kapsayan genel irşad/hidâyet: "Hz. Musa dedi ki: Rabbimiz, her şeye var olma özelliğini veren, sonra da doğru yolu gösterendir."⁶ Her şeyin var olma şeklini ve yaşama tarzını en doğru şekilde tayin ve tesbit eden Allah'tır. Özellikle akıl ve zeka sahibi olması itibariyle insanın varlıklar arasında ayrı bir yeri vardır.

II. Allah Teâlâ'nın peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek insanlara yol göstermesi anlamındaki irşad/hidâyet: "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren imamlar kıldık."⁷ Burada peygamberlerin mürşid/hâdî oldukları ifade edilmektedir.

III. Tefvik ve lütûf anlamına gelen irşad/hidâyet: Hidâyete erenlerin hidâyetini Allah artırır ve onlara takvayı hasib eder.⁸

IV. Ahirette cennete giden yolu gösterme anlamına gelen irşad/hidâyet: Bize buraya giden yolu gösteren Allah'a hamdolsun.⁹

Hidâyetin bu dört şekli peşpeşe gelir. İlkine ermeden ikincisine, ikincisine kavuşmadan üçüncüsüne ulaşamaz. Bazen birincisine erişilir ama ikincisine erişilemez. İkincisine erişen herkes üçüncüsüne eremeyebilir.

6 Tâhâ 20/50.

7 Enbiya 21/73.

8 Muhammed 47/17. Hz. Peygamber, "Benim görevim tebliğdir, hidâyet Allah'tandır" buyuruyor. Ahmed b. Hanbel IV, 101.

9 A'râf 7/43; Ragib, el-Müfredat, s. 538.

İkinci sıradaki irşad/hidâyet hariç diğer üçünde insan iradesinin bir dahli ve tesiri yoktur. "(Resûlüm!) Sen istediğini hidâyete erdiremezsin, Allah dilediğini hidâyete erdirir, hidâyete erecekleri en iyi O bilir."¹⁰

İnsan aklı, zekası ve bilgisiyle doğru yolu bulabilir. Bu yetenek ona Allah tarafından verilmiştir, doğuştan gelen bir nitelikler. Birinci irşad budur. Üçüncü hidâyet Allah'ın hidâyeti talep eden ve onun arayışı içinde olanlara bahşettiği hidâyettir. Bir lütuf ve tevfiğ olduğundan Allah'a aittir, bunu dilediğine verir. Bu hidâyet, hidâyeti talep ve arayanlar için Allah'ın hidâyeti yaratması ve onları buna muvaffak kılması (Tevfiğ) anlamına gelir. Hidâyeti talep etmeyen ve aramayanları Allah nefsleriyle başbaşa bıraktığından sapkınlık içinde kalırlar. Buna "hızlan" denir. Allah Teâlâ yanlış yolda yürümekte ısrar ve inat edenlerden inayetini ve desteğini çeker. Dördüncü hidâyet dünyadaki hidâyetin ahiretteki tabii bir neticesi olup Allah'a aittir.

Burada insanları Hakk'ın yoluna davet, onlara hakkı tebliğ, tavsiye ve tarif bakımından bizi ilgilendiren hidâyetin ikinci şeklidir. Peygamberler insanlara hak olanı tarif ve tavsiye edip onlara yol göstermek için gönderilmişlerdir. Bu anlamda peygamberlerin hakkı tebliğ ve tarif etmeleri ile hakkı talep ve arayanların bunu kabul edip hidâyete ermeleri arasında müessir-eser, sebep-sonuç ilişkisi gibi bir ilişki mevcuttur. Peygamber ayırım yapmadan herkese yol gösterir, hakkı talep ve arayanlar bu yolu tutmaya karar verir, buna azmeder. Allah Teâlâ da onların hidâyetini diler, hidâyeti yaratır. Onlar da gösterilen yolu tutarlar. (Sülûk) Hakkı talep ve arayanlara Allah'ın hidâyeti nasib etmesine ilâhî inâyet ve tevfiğ (muvaffak kılma) denir.¹¹

Allah Teâlâ da melekler de semavi kitaplar da peygamberler de onların vârisleri ve nâibleri olan bilgili, takva sahibi sâlih mü'minler de bahsedilen anlamda hidâyet vesilesi ve sebebdirler. Cenâb-ı Hak Kur'an'da onları ilâhî emir, yasak ve hükümleri insanlara tebliğ etmek ve onları hak yola davet etmekle mükellef tutmuş ve vazifelendirmiştir. Onların görevi yol göstermedir "Peygamberin görevi tebliğden ibarettir" (Maide 5/92-99). "Resûlüm! Öğüt ver, senin görevin öğüt vermektir, onlara baskı yapamazsın" (Gâşiye 88/21-22).

Buradan anlaşılıyor ki davetçiler açısından bir görev olan tebliğ ve yol gösterme bunun muhatabı olanlar açısından bir tercih, bir kabul ve bir gönül (vicdan) meselesidir. Gösterilen yola dileyen girer, dileyen girmez ama bunun manevi/uhrevi sorumluluğuna da katlanır.

10 Kasas 28/56.

11 Ragib, Müfredat, 538-544; Ebu'l-Bekâ, 374, 196; İbn Kayyım, Medaricü's-Salikin, I, 15-63; Aynı yazar, Şifâu'l-Alil, 99-158. Aynı yazar, el-Fevâid, 129-143.

İslamda irşad, yani yol gösterme ve insanları doğru olana iletme itikad, ibadet ve ahlak alanını kapsadığı gibi hukuk, ekonomi ve siyaset alanını da kapsar. Hırsızlık ve haram kılınan hususların hukuki ve iktisadi tarafı olduğu gibi ahlakî ve dini tarafı da vardır. Zekât ve cihad gibi bazı hususların ifası da farzdır, zorunludur. Bahsedilen türden bazı iş ve eylemlerin yasak, diğer bazı hususların ifa edilmesinin mecburi olması irşadın esas itibarıyla gönül ve vicdan meselesi olmasına engel değildir. Zira bireylerin ve toplumun zarar görmesinin söz konusu olduğu durumlarda birtakım yaptırımların mevcut olması kaçınılmazdır. Bununla beraber hırsızlığın haram, zekâtın farz olması da özü itibarıyla bir irşaddir. Bireylerin de toplumun da bunda yararı ve çıkarı mevcuttur. Din âlimleri bu konuları hem hukuk ve iktisat hem de din ve ahlak açısından ele alır ve toplumu irşad ederler. Fakat suç işleyenleri cezalandırmak dünyada devlete aittir. Allah Teâlâ da onları dünyada ve ahirette bir şekilde cezalandırır. Irşad konumunda olanlar bu hususu vurgulamakla yetinirler. Hz. Peygamber: “En iyi sadaka zâlim sultan katında adaletten bahsetmektir”¹² buyurmuş olduklarından idarecilerin ve siyasetçilerin yolsuzlukları ve haksızlıkları da irşad konusudur.

İRŞADIN HÜKMÜ

Irşadın hükmü irşad eden ve edilmek istenen zatın durumuna göre değiştiği gibi irşad konusu olan meseleye göre de değişebilir. Duruma göre irşad farz, vacib, sünnet ve müstehab olabilir. Ortamın ve şartların müsait olmadığı durumlarda irşad sakıncalı olacaksa irşaddan kaçınma da maslahat olabilir. Irşad da zaman ve mekan önemlidir. İslamda emir ve yasakların belli bir süreç içinde tedrici bir şekilde aşama aşama getirilmiş olması irşad konusunda daima göz önünde bulundurulmalıdır. Doğru bile olsa en son söylenecek sözü en başta söylemek doğru olmayabilir, istenen tesiri ve sonucu meydana getirmeyebilir. Hatta susulması gereken bir durumda susmak bile anlamlı bir irşad sayılabilir.

Genel olarak bizim örfümüzde hidâyete ermek/ihtida bir gayrimüslimin İslam'ı kabul etmesi anlamına gelir. Böyle bir Müslümana muhtedi/hidâyete eren denir. Evrensel bir din olan İslamda bütün insanların İslam'ı kabul ederek hidâyete ermeleri temel hedef ve gaye olduğundan bu anlamda birinin hidâyetine vesile ve sebep olma büyük bir sevap ve fazilettir. Hz. Peygamber “Bir mümin için ömrünün en hayırlı günü birinin hidâyetine vesile ve sebep olduğu gündür”¹³ buyurmuşlardır.

12 Tirmizî, Fiten 13; Ebû Davud, Melahim, 17; Nesâî, Biat, 37.

13 Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 35; İlm, 16; Muvatta, Kur'an, 8; Ebu Davud, İlim, 10; Buhari, Cihad, 102; Megazi, 38.

Bir gayrimüslimin İslam'ı kabul etmesi hidâyete erme olduğu gibi günahkar, gidişatı berbat ve gafil (fâcir-fasık) bir Müslümanın ıslah-ı nefis etmesi, gaflet uykusundan uyanıp kendine gelmesi, ahlakını düzeltmesi ve ibadete yönelmesi de bir hidâyete ermedir. Bu anlamda birinin hidâyetine vesile olmak da irşaddir, gayrimüslim bir zatın hidâyetine vesile olmak kadar sevaptır.

İbn Kayyım şu hususa dikkat çeker: Hidâyet mertebeleri ve basamakları sonsuzdur. Kur'an'a inanıp Müslüman olan, ondaki emir, yasak ve hükümlere uymaya ve bunları uygulamaya başlayan bir kimsenin bu hâli onu hidâyetin yeni bir aşamasına erdirir. Birinci durumda özet olan hidâyet bu durumda ayrıntılı hâle gelir. Bu suretle bu hayatı yaşamaya devam ettikçe hidâyetin yeni bir basamağına çıkar, her hidâyetin ilerisinde ve üstünde ondan daha iyi bir hidâyet vardır ve bu sonsuza kadar böyle sürüp gider. Takvâ hidâyeti, hidâyet de takvayı besler, güçlendirir ve artırır.¹⁴

Gerçekten de size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi. Rızasını kazananları Allah onunla yollarına hidâyet eder. İradesiyle onları karanlıktan nura çıkarır, doğru bir yola (sırat-ı müstakime) hidâyet eder.”¹⁵

Bu âyetle rızasına tabi olan ve rızasını kazananların hidâyetinden bahsedilmektedir. Rızasını kazanan Müslüman olma anlamında zaten hidâyete ermiş olduğuna göre burada hidâyetten maksat, “Hidâyet üstüne hidâyet”, “Nur üstüne nur”dur (Nur 24/35).

Hidâyet ve irşad meselesine bu şekilde bakıldığında en yüksek seviyede ilme ve takvaya sahip olanlar da dahil olmak üzere herkesin hidâyete ve irşada muhtaç olduğu görülür. İrşad edilen kadar mürşid/hadi de hidâyete muhtaçtır. Zira takva ve salah temelinde inşa edilen ve yükselen hidâyet müminin kendini geliştirme ve kemale erdirmeye sürecidir, fazilet derecesi ne olursa olsun her kul son nefesini verene kadar hidâyetin yeni ve daha yüksek bir mertebesini yakalamak için çalışır. Namazda ve namaz haricinde Fatihâ sûresini okurken “İhdina” (bizi hidâyete erdir, bizi irşad et) diye dua edip niyazda bulunurken böyle bir hidâyet istemektedir.

Kısaca hiçbir kul hiçbir zaman hidâyetten ve irşaddan müstağni değildir. Her mümin her an su gibi ekmek gibi hava gibi ilâhî inayete, irşada ve hidâyete muhtaçtır. Bu ihtiyacı hissetmeyen derin bir aymazlık içindedir ve acilen hidâyete ihtiyacı vardır.

14 İbn Kayyım, el-Fevâid, 130.

15 Mâide 5/16.

İRŞADLA İLGİLİ BAZI ÂYET VE HADİSLER

Kur'an ve hadislerin verdiği mesaj esas itibariyle hidâyet ve irşaddan ibarettir. Zira hidâyete eren ve irşad edilen bir kul manevi kurtuluşa (fevz-necat-felah) ermiş, dünya ve ahiret saadetine kavuşmuş olur. Bu sebeple âyet ve hadislerde bu mesele üzerinde önemle durulmuş ve bu husus çeşitli vesilelerle defalarca tekrarlanmıştır. Bunlardan bazıları:

1. Davet: İslam, Allah Resûlü ve kelâmı aracılığı ile insanları hak yola davet eder. Allah Teâlâ *"Hikmet ve güzel vaazla Rabbinin yoluna davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."*¹⁶ buyuruyor. Bu âyetle davetin üç şekli anlatılmıştır. Hikmet, güzel öğüt ve en güzel mücadele; vaazın güzel, uygun ve etkili bir şekilde yapılması belirtilmiştir. Cedel aslında bir davet yolu olmadığından bunun güzeli değil en güzel şekli tavsiye edilmiştir. Peygamberler halkı Hakk'a davet eden (ed-Dai ilellah) elçilerdir.

2. Tebliğ: *"Ey Resûl! Sana indirileni tebliğ et"* (Maide 5/67), *"Rabbinin risaletini duyur"* (A'râf 62/68), *"Resûl'ün görevi tebliğden ibarettir"* (Mâide 5/92-98).

3. Tezkir-Tezkire-Zikra: Bu kelimeler hatırlama, göz önünde bulundurma ve hatırlanan bir şey üzerinde düşünüp taşınma, ondan ders çıkarma, onu zihne nakşetme anlamına gelir. Tezkir ve zikrâ Kur'an'ın adıdır. Peygamber de müzekkirdir (hatırlatan). *"Hatırlat, şüphesiz ki hatırlatmak müminler için faydalıdır"* (Zâriyat 51/55), *"Resûlüm, sen ancak bir hatırlatıcısın (müzekkirsin)"* (Gâşiye 88/21).

Yapılan nasihat ve vaazı ciddiye alıp üzerinde tefekkür etmeye tezekkür denir. *"Umulur ki tezekkür edersiniz diye Allah size vaaz ediyor"* (Nahl 16/17). Bize vaaz eden Rabbimizdir.

4. Vaaz-mevize: Allah Teâlâ Kur'an'da kullarına vaaz ediyor.¹⁷ Resûlü'ne de, *"Onlara vaaz et"* (Nisa 4/63) diyor. Kur'an'ın bir adı da mevizedir.

5. Nasihat: Öğüt anlamına gelen nasihat tezkir ve vaaz gibi peygamberlerin görevidir.¹⁸ Peygamberler emin nasihatçılar olduklarından söylediklerini can kulağıyla dinlemek ve sözlerini kulağa küpe yapmak lazımdır.

6. Hakkı tavsiye: Kur'an'da müminlerin doğru ve gerçeği birbirlerine tavsiye etmeleri, bu suretle yekdiğerine yol göstermeleri emredilmiştir.¹⁹

¹⁶ Hac 22/67; Kasas 28/87; Ahzab 33/46; Ahkaf 46/31.

¹⁷ Bakara 2/231.

¹⁸ A'râf 7/68.

¹⁹ Beled 90/17. Asr sûresi.

7. Kıssa: Kur'an'da Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerin kıssalarına ve onların muhalifleri olan inkarcıların ve inançsızların durumlarına geniş yer verilmiştir. Maksat onlardan ibret almak, kıssadan hisse çıkarmak, irşad olmak ve tutulması gereken yolu bulmaktır. Kur'an ve hadislerdeki kıssalardan her biri bir irşad ve bir vaizdir.

8. İnzâr ve tebşir: İnzar uyarma, tehdit etme; tebşir müjdeleme ve heveslendirme anlamına gelir. Yüce Allah peygamberleri de ilahi kitapları da uyarıcı ve müjdeleyici olarak göndermiştir.²⁰ Şöyle buyuruyor: "Resûlüm! Sen ancak bir uyarıcısın" (Nezir-münzir) (Ra'd 13/71).

9. Ta'lim: Öğretme ve bilgilendirme anlamına gelir. Allah Teâlâ, "Nitekim içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitabı ve hikmeti ta'lim edip bilmediklerinizi öğreten bir Resûl gönderdik" (Bakara 2/149) buyuruyor. Bu âyetle irşad konumunda bulunanların en önemli niteliklerinden bazıları ifade edilmiştir. Peygamberimiz, "Ben muallim olarak gönderildim"²¹ buyuruyor.

İrşadda te'dib ve terbiye yani edep öğretme ve eğitim de önemlidir. Bütün âlemleri terbiye ettiğinden Hak Teâlâ'ya Rab denilmiştir. Allah Resûlü, "Bana Rabbim en güzel şekilde edep öğretti"²² buyuruyor (Edeb-i Muhammedi).

Cemaati bilgilendirme, aydınlatma, eğitime, onlara edep ve erkan öğretme irşadda önemli bir hedeftir.

10. Emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker irşadda esastır. Kur'an'da ve hadislerde iyi olanı emretme ve kötü olanı menetme esası üzerinde önemle durulmuştur. Bilgisi, yetkisi ve gücü nisbetinde iyiyi emr ve kötüyü men her müminin görevidir. Maksad kötülükleri ortadan kaldırarak veya en aza indirerek iyiliği ve fazileti yaygınlaştırmaktır.

İrşadla ilgili olarak yukarıda sıralanan on esasa daha başka esaslar da eklemek mümkündür. Ancak bu on esas bile Kur'an'ın bir hikmet, ilim, irfan, hidâyet, kurtuluş, fazilet, saadet, ahlak, edeb, terbiye ve irşad kitabı olduğunu göstermeye yeter, düşüncesindeyiz. Bununla beraber şu iki hususu burada önemle belirtmek gerekir:

I. Ukubât ve hudûd denilen ve insanların canlarına kıyan, mallarını çalan, fuhuşla uğraşan, kadın ticareti yapan, ona buna iftirada bulunan, iffetli kadınların namusunu iftira ile lekeleyen, tefecilik yapan, kumar oynayan, uyuşturucu

²⁰ Bakara 2/213; Nisa 4/165; En'am 5/48; Kehf 7/56.

²¹ İbn Mace, Mukaddime, 17.

²² Acluni, Keşfü'l-Hafâ, 1/70.

ların namusunu iftira ile lekeleyen, tefecilik yapan, kumar oynayan, uyuşturucu kullanan ve içki içen kişilere hukuk çerçevesinden verilen cezaların dahi ibret-i müessire olmaları sebebiyle insanları kötülük yapmaktan ve günah işlemekten caydırıcı bir tarafı vardır. Bu bakımdan bunlar da irşadın bir parçası sayılır. Peygamberlerini dinlemeyen azgın ve zalim kavimlerin başlarına gelen musibetler, belalar, felaketler ve afetler bunun için Kur'an-ı Kerim'de nakledilmiştir. Bunlar, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit" türünden vaazlar ve irşadlardır.

II. Kur'an-ı Kerim'de, *"Allah Resûlü sizin için güzel bir örnektir"* (Ahzab 33/21) buyrulur. Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi ve sellem] ahlakı Kur'an ahlakı olduğundan onun sözleri, fiilleri, hâli, hareketi, tavrı, duruşu, yaşama tarzı, ibadet şekli ve ahlakı irşad bakımından bizim için çok önemlidir. Dini hayatta sözlü irşaddan ziyade vaziyet, tavır, hal, duruş ve yaşama tarzındaki irşad daha etkilidir. "Hal dili kâl dilinden daha beliğdir." İnsan beden diliyle, duruşuyla, sükut daha açık, daha tesirli mesajlar verebilir. Dini hayatı ihlaslı ve samimi bir şekilde yaşayanların hâli sözlü irşadlarından daha gerçek ve kalıcı bir tesir meydana getirir. "Ancak kalpten çıkan söz kalbe girer."²³ Güzel bile olsa samimiyetten yoksun bir hitabete, vaaza ve nasihata kimse kulak asmaz.

Bahsedilen sebepten dolayı irşadla görevli olanların İslam'ı yaşamaları, içselleştirmeleri ve özümsemeleri bilgili olmaktan ve güzel hitabetten daha önce gelir ve daha etkilidir. Fazla bir şey bilmedikleri ve konuşmadıkları hâlde samimi hal, tavır ve duruşlarıyla muhataplarını derinden etkileyen ve hidâyet üstüne hidâyete ermelerine vesile olan nice mütedeyyin, takva sahibi sâlih müminler vardır. Bildiği ile amel edene Mevlâ bilmediğini öğretiyor. Allahu zülcelal ve ikram, "Uğrumuzda mücadele edenlere, bize gelen yolları gösteririz" (Ankebut 29/69) buyuruyor. Ameldeki eksiklik ve aksaklık bilgideki noksanlıktan daha büyük bir kusurdur.

Taşköprizade âdâb-ı tezkirden bahsederken şöyle der: Malum ola ki selef âlimleri vaaz ve ta'lim işine girişmezlerdi. Belki susmayı ve dinlemeyi konuşmaktan efdal, namsız olmayı şöhrat ve namlı olmaktan evla görürlerdi.

Ve dahi (vaize) laik olan budur ki Hz. Peygamberin [sallallahu aleyhi ve sellem] hadislerini en güzel şekilde yorumlaya.

Ve dahi vaiz olanlara lazımdır ki eski kavimlere ait kıssa ve hikâyelerden kaçına, bunların sıhhat ve subûtüne itimat etmeye. Bu çeşit kıssaların anlatılması fitne zamanında çıkmış bir bid'attır.

23 Hz. Peygamberin irşad meclisleri için bkz. Şibli, Asr-ı Saadet, 2/811-835; Kadı İyaz, eş-Şıfa, 1/221.

Ve dahi vaizin ifadesi düzgün ola, maksadı ifade için doğru ve güzel kelimeler seçe, ifadesi fasih ola, mübhem olmaya, konuşurken tefhikten, teşeddukten, taammuktan ictinab ede. Yani ağzını doldurup konuşmaktan, avurtlarını şişirmekten ve son derece külfetli ve ağdalı konuşmaktan sakına.

Ve dahi gerektir ki tane tane konuşa, sözünü güzel serd ede. Hz. Risalet-penah [aleyhisselâm] tane tane konuşurdu, konuşurken söylediği kelimeleri saymak bile mümkün olurdu, külfetli, ağdalı ve uyaklı kelimelerden kaçınır, bunları hoş görmezlerdi.

Vaazında muteber kitaplardan nakiller yap. Ve dahi mukabele-i va'zda halktan ücret almaya. Muhtac durumda ise Beytu'l-maldan ihtiyac miktarı ala.²⁴

Aynı konuda Katip Çelebi'nin tavsiyeleri:

Vaiz Efendilere Tavsiyeler:

Birinci edeb budur ki: Vaiz vaazında şehir halkının örf, adet ve ıstılahlarına muhalif düşen sözler söylemeye. Zira dedikoduya ve kafa karışıklığına sebep olur.

İkinci edeb budur ki: Müslümanlar arasında ihtilaf varsa yumuşak bir dille, tatlı sözlerle ve gönül alıcı öğütlerle kalpleri kaynaştır. Kin ve husumetleri def ile ilgili nasihatlarla buluna. Bir tarafı tutup öbür tarafı kınamaya, şamata yapmaya, düşmanlığın daha da artmasına yol açacak beyanlardan ictinab ede.

Üçüncü edeb budur ki: Umumi bir şekilde cemaati emirlere uymaya, yasaklardan kaçınmaya, farzları ve vacipleri eda etmeye, teşvik ede. Vaad ve vaid, reca ve havf konusunda yani cemaati ümitlendirme ve heveslendirme veya korkutma ve ümitsizliğe düşürme hususunda ifrata ve tefrite gitmeye, itidal hattını muhafaza ede, dengeyi koruya. Lakin kaygı ve korku tarafı ağır basarsa bassın.

Dördüncü edeb budur ki: Zaman ve mekan âdâbı neyse yerine getire. Mübarek gün ve gecelerde yapılan amel ve ibadetlerin fazileti hakkındaki haber ve hadisler nakledilip açıklamalarını yap, vaazlarda nasihat için zayıf hadisleri nakletmekte bir beis yoktur. Lakin adete binaen kılınan namazlara ve yapılan ibadetlere dokunmaya. Hatta bu husustaki soruları sükûtle geçiştir.

Beşinci edeb budur ki: Halkın anlama seviyesini aşan ince meselelerden ve tasavvuf ıstılahlarına dayanan ceberût ve lâhût âleminde dem vurmaya. Cemaatin hâli ile ilgisi bulunmayan lakırdılar etmeye. Belki manası açık ve anlaşılması kolay öğütler söyleye, misaller vere. İmam Ragib İsfehani'nin dediği gibi vaaz avam içindir, havas için değil. İmdi insanlarla düşünce seviyelerine

24 Taşköprizade, Mevzuatü'l-Ulum, 1/99; Tacuddin Sübki, Muidü'n-Niam ve Mübidü'n-Nıkam, 89.

göre konuşunuz.” Aksi hâlde verilen vaazı anlamayanlar uyurlar. Hutbe Arapça okunduğundan cemaatten bazıları uyurlar.

Altıncı edeb budur ki: Vaaza münasip düşen fıkralar, hikâyeler, nükteler ve şiirler sırası geldikçe irad oluna, şu şartla ki yemekteki tuz misali ola, ziyade olmaya.

Yedinci edeb budur ki: Teferruat kabilinden olan hususları dinleyicileri artırmak ve isim yapmak için nakletmeye. Usul ve esaslarla ilgili genel mahiyette faydalı sözler söyleye. Bir vaizde ilim yoksa bari vaazdaki edeplerin dışına çıkarak halka elem vermeye.²⁵

Tâcuddin Abdülvehhab Sübki Hatib, Vaiz, kass (kıssacı) kürsü kârîi ve imam gibi dini görevler ifa edenler ve meslekleri hakkında bilgi verir. Hatib minberde, imam mihrapta ve vaiz kürsüde vazife yapar ve cemaata vaaz eder.

Kâss (kussâs) denilen kıssacılar ve masalcılar (kıssa-hân, kıssa-gû) sokaklarda, köşe başlarında ve meydanlarda halka âyet ve hadislerden bahseder, eski kavimlerin hikâyelerini ayakta anlatırlar.

Kürsi kârîleri ise camide veya mescidde veya medresede veyahut hankah-ta-tekkede kurulan kürsüde kitabı açıp vaaz eder, kıssacı ise irticalen, doğaçlama konuşurdu.²⁶

Necmüddin Dâye de eserinde müzekkirler vaizler ve kıssacılar hakkında bilgi verir.²⁷

Kıssacılar, müzekkirler, vaizler, kürsü vaizleri, hatipler ve imamlar farklı mesleklere mensup olup farklı işler yaparlardı. Ortak noktaları İslamdan bahsetmek, halka veya cami cemaatına hitap etmektir. Bunların içinde cahil olanların sayısı da az değildi. Onun için, “Her vaiz cahildir” gibi bir ifade ile bir genelleme yapılmıştı.

İbnü'l-Cevzî Kitâbü'l-Kassas ve ve'l-Müzekkirîn'de, Süyûtî Tahziru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kussâs'ta bu tür kıssacı, masalcı ve efsaneci cahillerden bahsetmişler ve bunlardan yakınmışlardır. Selefî hoş görmedikleri ve kınadıkları vaazlar ve müzekkirler bu nevi masalcı, cahil ve istismarcı kıssacılarıdır.

25 Katip Çelebi, Mizanu'l-hak fi İhtiyari'l-Ahak, İstanbul 1990, s. 152 (İslamda Tenkit ve Tartışma Usulü).

26 Katip Çelebi, a.g.e, s. 152 (İslamda Tenkit ve Tartışma Usulu).

27 Subkî, a.g.e s. 89.

2. İRŞAT HİZMETİ AÇISINDAN VAİZLİK ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN*

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

GİRİŞ

Konuyu tebliğ ve irşat hizmeti, bu hizmetin günümüzde resmî anlamda kurumsal karşılığı olan vaizlik ve vaizliğin değişik yönleri başlıkları altında incelemek ve sunmak isabetli olacaktır sanırım. Tebliğim, hoşgörünüze havale edilmiş kişisel değerlendirmelerimden oluşmaktadır.

A. TEBLİĞ VE İRŞAT HİZMETİ

Birbirinin yerine ve aynı anlamda kullanılmakta olan tebliğ ve irşat kelimeleri arasında aslında tarihî süreç dikkate alınınca önemli bir farkın bulunduğu anlaşılmaktadır. Tebliğ ümmet-i da'vet'e, yani henüz Müslüman olmamış kimselere; irşat ümmet-i icâbet'e yani İslam'ı din olarak kabul etmiş olanlara yönelik olarak gerçekleştirilen din telkini, eğitim ve öğretimidir.

Gerek irşat gerekse tebliğ, İslam'ı insanla buluşturma amaçlı faaliyetlerin özünü teşkil eder. Belki tek fark, irşat'ta bilgilendirmenin; tebliğ'de imrendirmenin ön plana çıkarılmasıdır.

Öte yandan tebliğ ve irşat, öncelikli ve ağırlıklı dayanakları bakımından tetkik edildiğinde;

Tebliğ, Kur'an-ı Kerim öncelikli ve ağırlıdır;

İrşat, Kur'an-ı Kerim öncelikli ve sünnet-i seniyye ağırlıklıdır, demek mümkün gözükmektedir.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

el-Beğavî'nin (v. 516) *Şerhü's-sünne'si* ve *en-Nevevî'nin* (v. 676) *Riyâzü's-sâlihîn'i* gibi hadis kitapları bu ayırımın örneklerini oluşturmaktadır. Çünkü her ikisi de "*himmetleri sünnet'e yöneltmek ve bilinçli Müslümanların yetişmesini sağlamak*" diye özetlenebilecek bir maksatla kaleme alınmış ve önce âyet-i kerimelerden daha sonra da hadis-i şeriflerden seçmelerle oluşturulmuştur. Hatta bütün hadis külliyyâtını irşat ağırlıklı kabul etmek de mümkündür. Çünkü ümmet, sünnetle şekillenmiştir. Bu sebeple günün mürşitleri vaizlerin çok sağlıklı ve derinlikli bir hadis/sünnet, sîret, fıkhu's-sîre, İslam tarihi ve hikmet-i teşriyye bilgisine sahip olmaları gereklidir. Buna ilaveten uluslararası platformlarda hizmet verecek vaizlerin ise, derinlikli Kur'an bilgisine sahip ve güzel kıraat ehli olmaları öncelik arz eder.

Mekke ve Medine dönemi İslamlaştırma çalışmalarından yani tebliğ ve irşat faaliyetlerinden böyle bir öncelik fikri ve uygulamasının çıkarılabileceğini düşünmekteyim.

B. VÂİZLİK

Vaizlik aslında sünnetullah'tır,¹ sünnet-i Resûlullah'tır.² Peygamber vârisi ulemanın da çağlar boyu kesintisiz yerine getirdiği bilgilendirme hizmetidir.

Günümüzde mevzuat itibarıyla vaizlik, hem tebliğ hem de özellikle irşat hizmetini resmî planda yürütme görevi konumundadır. Bu hâliyle vaizlik halkı/kamuyu irşat mesleğidir. Grup, cemaat, belli bir kesim, meşrep veya mezhep davetçiliği değildir, olmamalıdır. Tebliğ ve irşat'a endeksli vaizlik bir diploması nezâket ve hazâketi (uzmanlığı) ister.³ Bunun ilkesi de "fitneyi uyandırmadan hakkı tebliğ, halkı irşat ve sevdirecek davettir." "Bir kilo bal bir küp sirkeden daha fazla sinek toplar." Bu durumun tabii sonucu ise, mürşid-i umûmi olan vaizin, gerektiğinde hikmet ile gerektiğinde mev'iza-ı hasene ile görevini yerine getirebilmek için muhakkik ve mudakkik olmasıdır. Bu takdirde vaizlerin birer şeyhu'l-irşat hâline gelmeleri mümkün olacaktır. Bu noktada Âkif merhumun şu tespiti de fevkalâde önemlidir:

"Vaizlik, nâsihlik, mürşitlik gâyet müşkil vazifelerdendir. Vaizlik, mürşitlik edecek adamın yalnız sebî-i hakkı tanınması kâfi değildir; o caddeye çıkan yolların nerelerden sapmak ihtimali olduğunu da iyice bilmelidir. Bir de yanlış yol

1 Bk. en-Nahl, 16/90.

2 Peygamberimiz *sallallahu aleyhi ve sellem*, halka toplu olarak veya istek üzerine tek tek kadın-erkek ayırımı yapmaksızın vaaz ve nasihatta bulunmuştur. Onun, "*Din, ihlas ve hayırhahlıktır, nasihattır*" hadisi, vaazın dindeki yerini en özlü şekilde ifade ettiği gibi tebliğ ettiği esasları günlük hayatında bizzat tatbik ettiği için "onun temiz hayatı da fiili bir vaaz"dır.

3 Bk. İ. L. Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, s.79-83 (İstanbul 2006, 5. baskı, Rağbet yayınları)

tutanlara “dalâlettesin!” demekle iş bitmez. Oraya nasıl düşmüş; saha-i reşâda nasıl çıkacak, buraları tamamıyla tayin etmeli, sonra bîçârelerin eline yapışmalıdır. Hele tekfir, tehdit makamında ele alınacak silahlardan değildir. Zira bunun ika edeceği mevt-i mânevîyi duyacak hisler pek azaldı. Onun için “Sus! Kâfir oldun!” nidası top gibi patlasa yine kuru sıkı telakki olunacak.”⁴

Bu tespitlerden hareketle vaizliği, dokuz değişik yönden gözden geçirmek ve söz konusu noktalarla ilgili düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum:

C. VÂİZLİĞİN DEĞİŞİK YÖNLERİ

1-DERÛNÎ/MANEVÎ YÖNÜ

“*Salah olmadan ıslah olmaz.*” “Kâmil olunmadan mükemmil olunamaz.” Her kesime yönelik irşat ve tebliğ faaliyetlerinin gönül veya samimiyet ilkesine dikkat çeken hadisçi Ebû Davud’un (v. 275) bir sözünü burada anmak istiyorum. Ebû Davud diyor ki “Hayru’l-kelâmi mâ dahale’l-üzüne bidûni iznin.”⁵ (Sözün iyisi, kulağa izinsiz girendir.) Bu söz biraz tasarrufla “Kalbten gelen sözler kulaktan izinsiz geçer, kalbi seçer” diye de anlaşılabilir. Gönül kelimesiyle ifadelendirdiğimiz samimiyeti ya da vaizliğin manevi yönünü, hasbik/ihsan oluşturur. Bunun ilk şartı ise, söylenen sözlerin, söyleyeni tarafından yaşanmış ve yaşanıyor olmasıdır.

Aslında Peygamber Efendimizi tanıtan, “Allah’a çağırın ve çağrısıyla uyumlu salih ameller işleyen ve ‘ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”⁶ âyeti, davet, söylem-eylem uyumu ve mü’min duruşu, içtenlik/ihlas gibi vaizliğin gerekleri ve vaizlerin olmazsa olmaz nitelikleri bakımından fevkalâde mesajlar içermekte ve bize bir manevî olgunluk/fazilet-i ahlâkiyye seviyesi belirlemektedir. Unutulmamalıdır ki kendisine birçok itirazlarda bulunulmasına rağmen, hiç kimse Hz. Peygamber’de ahlâkî bir kusur olduğunu iddia edememiştir. “Hevesâtından vazgeçmeyen bir vaizin halkı takvâya davet etmesi,” pek gülünç ve anlamsız olur.

2. ŞEKLÎ VE TEKNİK YÖNÜ

Vaaz, (dolayısıyla vaizlik), topluluk/cemaat karşısında güzel söz söyleme san’atı hitabetin yaygın uygulama alanlarından. Böyle olunca hitabetin şekil şartlarının ve teknik kurallarının bilinip uygulanması gerekli hâle gelmektedir. “Önemli olan bilimsel açıdan ve manevî yönden yetişmiş olmaktır, işin şekil ve

4 Kur’an’dan Âyetler ve Nesirler, s. 70.

5 Zehebî, Tezkiretü’l-huffâz, I, 593.

6 Fussilet, 41/33

teknik tarafı o kadar da önemli sayılmaz” düşüncesiyle hareket edilmemelidir. Çünkü “usulsüzlük vusulsüzlüğe sebeptir.”

Usûl açısından *-teklif niteliğinde olmak üzere-* bir konuya dikkat çekmek istiyorum: Peygamber Efendimizin elçiliğinin başlangıcında gizli davet, açık davet gibi iki aşama yaşamış olması, açık ve resmî irşat ve davet hizmetine başlayacak, resmî planda vaizlik yapacak olanlar için bir hazırlık/staj süresini akla getirmektedir. Önce küçük gruplarla tebliğ ve irşada hazırlanmanın bir yol ve yöntem olarak benimsenmesini düşündürmektedir.

Hatta bu hazırlık döneminde, *Riyâzü's-sâlihîn* gibi konuların âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerle işlenmiş olduğu ve Türkçe açıklamalı bir kitaptan okumak suretiyle vaaz etmeye başlamak, vaaz etmeye alışma yöntemi olarak benimse-nebilir diye düşünmekteyim.

Yine işin şekli yönü açısından ihmal edilmemesi gerekli bir başka nokta da kılık-kıyâfet meselesidir. Vaaz esnasında mutlaka temiz ve sade bir dinî kis-ve ve görünümde bulunmak *-ama asla, göz alıcı işlemlerle süslenmiş cübbe, naylonla korumaya alınmış sarık kullanmamak-* gerekir. 1970'li yılların başında bir ilimizde vaizlik yaparken sakal bırakmıştım. Yeni tanıştığımız bir başka ilin oldukça yaşlı vaizi bana “her mesleğin bir ziyneti vardır. Sakal da bizim mesleğin ziynetidir” demişti. Ayrıca beden dilinin de ölçülü kullanılması büyük önem arz etmektedir.

3. ARAÇ-GEREÇ YÖNÜ

Sözünü ettiğimiz şekil ve teknik yönün tabîî bir uzantısı olarak çağdaş ile-tişim yöntem ve araçlarının ustalıkla ve etkili biçimde kullanımı da gereklidir. Çünkü “kem âlât ile kemâlât olmaz.” Ancak gelişen teknolojinin cami içinde -mabet havasını ihlal etmeyecek şekilde- kullanılabilmesi, “dinlenebilir” olmak bakımından ve tabîî etki açısından büyük önem taşımaktadır. Madeni uğultu tufanına tutulmuş bir cemaatin rahatsız olmaması düşünülemez. Böylesi an-lamsız bir uğultu ortamı hâline dönüştürülmüş camide de âsûde bir mabet havası kalmaz. Bu sebeple mikrofon ve görüntü kullanımında oldukça dikkatli, maharetli, rikkatli ve şefkatli davranılmalıdır.

4. EĞİTİM-ÖĞRETİM YÖNÜ

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği teşvik edip kötülükten sakındıran bir top-luluk (görevliler kadrosu) bulunsun”⁷ âyet-i kerimesine uygun olarak, irşat ve tebliğ kadrolarının ya özel eğitim-öğretimle yetiştirilmeleri ya da bu göreve ata-

nacakları zaman pek sıkı bir yetişmişlik sınavından geçirilmeleri lazımdır. Ayrıca görevde bulundukları sürede kendi aralarında bir yarış ortamını paylaşmalarını sağlamak da bu kadroların hizmetinden sorumlu olan kurumun/başkanlığın dikkate alması gerekli bir teşvik tedbiridir. Bu söylediklerimizi teklif niteliğinde olmak üzere şöylece sıralamak mümkündür:

a. Vaizlikle görevlendirilecek olanlar, yüksek tahsil diploması ve hizmet kıdemi ölçütlerine ilave olarak sıkı bir ihtisas imtihanından geçirilmelidir.

b. Başkanlığa bağlı bir İrşat Enstitüsü kurulmalıdır.

c. Üç yılda bir yurt içi ve yurt dışı dallarında iki ayrı İrşat Ödülleri verilmelidir.

Bu çerçevede gerçekleştirilecek bir uygulama, hem başlangıç itibariyle yetişmişlik/kudret-i ilmiyye çitasını yükseltecek hem de hizmet içi gelişime açık olmayı sürekli gündemde tutacaktır. Bundan da hiç kuşkusuz hem tebliğ ve irşat hizmetleri hem de kurum ve Müslümanlar kazançlı çıkacaktır.

5. UYGULAMA YÖNÜ

Vaizliğin, güne gündeme uygun konular seçilip ittikal ve teessüm kaygılarına⁸ dayalı bir öncelik düşüncesiyle işlenip sürdürülmesi, meslekî bir zorunluluktur. Bu noktada bir yerel bir de genel çerçevede güncellik söz konusudur. Kitle iletişim ve haberleşme imkân ve araçları, herhangi bir yörede cereyan eden olayı çok kısa zamanda ülkenin ve hatta dünyanın gündemine getirmektedir. Bu sebeple irşat ve tebliğ yani vaaz hizmetini yürütenlerin gündeme ilgisiz kalmaları düşünülemez. İslam'ın, gündemi işgal eden olay ya da olaylar hakkındaki esas ve pratiklerinin sorumlu ve bilinçli bir mürşit/diplomat ağızıyla sıcağı sıcağına anlatılması pek münasip bir uygulama olur. Aksi hâlde merhum Âkif'in kendi zamanına yönelik şu tespitini günümüze taşımış olmak gibi olumsuzlukla karşı karşıya kalırız:

“Sözlerini dinletebilip de efkârı arkalarından getiremeyenler, cemaati kâbil-i hitap olmamakla töhmetleyerek işin içinden sıyrılıveriyorlar; asıl kabiliyetsizlik ile aczin kendilerinde olduğunu hiç hatırlarına getirmiyorlar.”⁹

Öte yandan yüksek malumları olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'e göre camilerin -bütün mabedler gibi- dokunulmazlığı bulunmaktadır. Konu ile ilgili âyetin meâli şöyledir :

8 Bk. İ. L. Çakan, *Dini Hitabet*, s. 144-145 (İstanbul 2007, 5. baskı, İfav yayınları)

9 Bk. *Kur'an'dan Âyetler ve Nesirler*, s.70

“Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasını engelleyen ve oraların yıkılıp harâb olmasına çalışandan daha zâlim kim olabilir? Böylelerinin, oralara korku içinde girmekten başka hakkı olamaz. Onlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”¹⁰

Din hizmetinin, kamuya yönelik olması bakımından öncelikli temsilcisi, tebliğ ve irşat yani vaazdır. Vaaz da her şeyden önce mabed hizmetidir. Dolaşısıyla, halkı din yönünden aydınlatma görevi çerçevesini oluşturan vaaz ve hutbe gibi bilgilendirme hizmetleri, mabed dokunulmazlığı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bir başka ifade ile mabed içi irşat faaliyetlerine tanınacak dokunulmazlık, ma’bed dokunulmazlığının tabîi bir gereği ve uzantısı sayılmalıdır. Yani hiçbir din adamı mabedde yaptığı konuşma ve ortaya koyduğu düşünceden dolayı yasal açıdan sorumlu tutulmamalıdır. Onun sorumluluğu din ve din hizmeti açısından değerlendirilmelidir.¹¹

6. DENETİM YÖNÜ

Vaizliğin yürürlükteki mevzuat açısından denetimi konusuna girmeden, din hizmeti açısından denetiminin gerekliliği üzerinde büyük bir hassasiyetle durulması لازم geldiğini vurgulamak istiyorum.

Aslında din hizmeti açısından denetim, vaazlarını banta alıp sonra dinlemek veya videoya çekip seyretmek suretiyle bizzat vaizlerce de yapılabilir. Bir başka yol da aynı hizmeti yapan veya eskiden yapmış olan meslektaşların değerlendirmelerini almaktır. Tebrizli Şair Sâib’in (v. 1676) konumuza ışık tutan bir sözü vardır. O, kendisine hitap ederek der ki;

“-Sâib, şiirin değerini iki şey düşürür: Biri, şiirden anlamayanların alkışı; diğeri, şiirden anlayanların sükûtu.”

Böylesi bir ölçü, irşat ve tebliğ hizmeti verenler için hem iç denetim, hem dış denetim açısından sanırım hem uygulanabilir olması, hem de meslekte başarıyı yakalama yöntemi niteliğiyle dikkate alınmaya değerdir.

7. EKONOMİK YÖNÜ

Bütün peygamberlerin tebliğ hizmetleri karşısındaki tepkilere, “Davet ve tebliğime karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız

10 el-Bakara, 2/114.

11 Diğer din mensuplarının mabed hizmetleri nedeniyle soruşturmaya tabi tutulduklarına dair hiçbir duyum söz konusu değildir. Hatta bizim ülkemizde de durum aynıdır. Kiliseye, havraya tanınan bu hakkın camilerimiz için geçerli olması kadar tabîi bir durum olamaz.

âlemlerin Rabbine aittir"¹² diye beklentisizliklerini ortaya koyan beyanlarda bulunduklarını Kur'an-ı Kerim bize haber vermektedir. Hatta Peygamber Efendimiz ve ailesine zekât ve sadaka almasının yasaklanmış olmasını da bu noktada dikkatten kaçırmamak gerekmektedir. Bu âyet-i kerimeden ve peygamberlerin ortak beyan ve uygulamalarından çıkarılabilecek neticelerden biri, tebliğ ve irşat ile yani vaizlik ile görevlendirilecek elemanların maaş açısından üst düzeyde bulundurulmalarıdır. Çünkü tebliğ ve irşat hizmetinin beklentisizlik düzeyinde götürülmesi esastır. Aksi hâlde dini ile teayyüş etmek gibi hizmetin etkisini temelden olumsuz etkileyecek bir durum ile karşı karşıya kalınacaktır. Günümüzün gerçeği de ne yazık ki budur.

Geçmişte tebliğ ve irşat kadroları, geçimlerini sahip oldukları herhangi bir meslekten sağlarlar idi. Kendi gelirleriyle geçinmesini beceren, kendi yağıyla kavrulmasını bilen bu insanlar, irşat görevlerini kimseden bir şey beklemeden tenezzülsüzlük düzeyinde, izzetle-özgürce yerine getirirlerdi. Şimdilerde mademki vaizlik resmî bir devlet görevi olarak yetkilendirilmiş kadrolar tarafından yerine getirilmektedir. O hâlde bu kadroların "kimseden bir şey beklemeyecek" bir ekonomik gelir seviyesine kavuşturulmaları bu hizmetten beklenen sonucun elde edilmesi bakımından fevkalâde önem arz etmektedir. Resmî maaş bareminin alt sıralarında yer alan irşat ve tebliğ elemanları, -kasıtlı değilse- bu kısıtlı konumdan -icra ettikleri görevin niteliği gereği- kurtarılmalıdırlar.

8. MUHATAPLAR CEPHESİ

İrşat ve tebliğ, temelde bir şefkat-merhamet ve hayırhahlık eylemidir. Bu da muhataplar kitlesini sevmek ve onların iki dünyada da mutluluklarını istemek demektir. Peygamber Efendimizi bu yönüyle bize tanıtan âyet-i kerime malumlarınızdır:

"Andolsun ki size kendi içinizden bir peygamber gelmiştir. Sizin sıkıntıya düşmeniz ona pek ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."¹³

Hz. Peygamberin bu vasıflarından izler taşımak vaizlerin başarılarını temelden etkileyecektir.

Hz. Peygamberin güzel ve fasih konuşmalarında, onun, muhataplarını sevmesinin büyük etkisi olmuştur. O, cemaatini ve insanlığı seviyor, onların doğru yolu bulmalarını sağlamak için büyük bir fedakârlıkla çalışıyordu. Layık olmadığı şekilde karşılandığı zamanlarda bile onlara küsmüyor, beddua etmiyor, la'net

12 Bk. eş-Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180.

13 et-Tevbe, 9/128.

okumuyordu. "Allah'ım, milletime doğruyu göster, onlar bilmiyorlar"¹⁴ diye dua ediyordu. "Allah beni mübelliğ/da'vetçi olarak gönderdi, muannit/zorlayıcı olarak göndermedi"¹⁵ buyuruyor, daima muhataplarına sevgi ile yaklaşıyordu.

Muhataplara karşı duyulan sevgi ve şefkat, hizmet sabrının ve tepkilere dayanma gücünün kaynağıdır. Bu da herkesten çok, irşat ve tebliğ kadrolarına, vaizlere yakışır.

Böyle bir konumu yakalayabilmenin yolu muhataplar kitlesini yani cemaati tanımaktan geçer. Muhataplar tanınınca, onlara söylenecek sözleri ve üslûbu tayin ve tesbit etmek kolaylaşır. Vaizler, görev yerlerindeki insanları mümkün olduğu kadar iyi tanımaya çalışmalıdırlar. Bu, doktorun hastasını yakından tanıması, bilmesi demektir. Ezbere reçete yazılamayacağı gibi, ezbere vaaz ve nasihat da yapılamaz.

Cemaatin seviyesinden yüksek söz söylemek anlaşılmamayı, "Güzel sözler söyledi ama ben pek bir şey anlamadım", "Ne dediği anlaşılmıyor ki", "ilmi var ama satışı zayıf" gibi sözlerle karşılaşmayı; cemaatin seviyesinden düşük bir konuşma da dinlenilmemeyi gerektirir. Oysa herkese anlayabileceği şekilde hitâp etmek ve her zaman dinlenebilir olmak, cemaatin seviyesine göre konuşmakla mümkün olur.

9. ÜSLUP VE PSİKOLOJİK YÖNÜ:

Tebliğ ve irşatta takibi gerekli genel üslûb, kavl-i leyin; genel tavır da şartlar ne olursa olsun yılmadan, ümitsizliğe kapılmadan, ısrarla davet hizmetini yerine getirme azmi, iradesi ve gayreti olmalıdır.

*"Firavun'a gidiniz, çünkü o iyice azdı. Kendisine yumuşak bir üslupla söz söyleyin; belki aklını başına alır yahut azabımdan korkar."*¹⁶

Bu âyette vaizlik bakımından dikkat çeken iki nüktelyi, isterseniz Akif merhumdan dinleyelim:

"Birinci nükte: Allah, elbette Firavun'un tuğyandan vazgeçmeyeceğini, aklını asla başına almayacağını bilirdi. Böyle iken peygamberlerine "Belki..." diye bir ümit veriyor.

"Siz vazifenizi azm ile kuvvet-i kalb ile itmînan ile ifâya bakınız. Evet, Resûlün vazifesi yalnız tebliğdir. Siz bu tebliğin mübeyyen olması için çalışınız. Karşınızdaki

14 Buhârî, İstîtâbe 5; Enbiya 54; Müslim, Cihad 105, İbn Mâce, Fiten 23.

15 Bk. Tirmizî, Tesîru sûre 66.

16 Taha, 20/43-44.

yola gelecek yahut gelmeyecek, onu düşünmeyiniz. Bunu düşünürseniz ye's içinde kalırsınız ki, o zaman vazife-i risâleti hakkıyla edâ edemezsiniz" buyuruyor.

Bu demek ki hakkı, hakikati tebliğ edenler, bütün dünya Firavun kesilse, hiç yılmayacaklar.

İkinci nükte: Firavun küfrün, inadın, dalâlin canlı bir timsâli idi. Mûsâ ile Hârûn ise birer peygamber idi. Ulûhiyet da'vâsına kalkışan Firavun'u yola getirmek için Cenab-ı Hak bu iki vücûd-i mübâreki bin hüccet-i kâhire ile gönderebilirdi. Öyle iken "Sert davranmayınız, yumuşak söyleyiniz, rıfk ile muamelede bulununuz." emrini veriyor. Maksud-ı ilâhî şüphesiz bize yol göstermektir.

Tebliğ ve irşat ya da nasihat ve vaaz, karşısındakinin iyiliğini istemek ("hayırhahlık") demektir. İyiliğini istemediğiniz kimseye nasihat etmezsiniz, edemezsiniz. Fakat her zaman nasihat teşekkürle karşılanmaz. Böylesine ters durumlarla karşılaşmak da vaizi iyiliğini istediği cemaatine karşı küskünlüğe sevk etmemelidir. Yine Akif merhumun dediği gibi "Mübeccel bir maksad uğrunda bütün mesaîsini, bütün mücâhedâtını heder olmuş gören bir adam bile ye'se düşmemelidir."¹⁷

D. ETKİLİ BİR TEBLİĞ VE İRŞAD HİZMETİ İÇİN ÖLÇÜ ALINMASI GEREKLİ BİR HADİS

Buraya kadar "tebliğ ve irşad hizmeti açısından vaizlik" konusunda özetle belirtmeye çalıştığımız bazı düşüncelerimizi, kendisinde öz olarak bulduğumuz bir hadis-i şerif ile sonlandırmak istiyorum:

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: عِظْنِي وَأَوْجِزْ فَقَالَ: إِذَا قُمْتَ فِي صَلَاتِكَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ وَلَا تُكَلِّمْ بِكَلَامٍ تَعْتَذِرُ مِنْهُ عَدَا وَاجِمِعِ الْإِيَّاسَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ.

Ebû Eyyûb el-Ensârî *radiye anhü'l-Bârî* dedi ki:

Biri Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi ve,

- Bana nasihat et; özlü olsun.' dedi.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*;

- *Namaza başladığında, son namazını kılan biri gibi kıl.*

Yarın özür beyan etmek zorunda kalacağın sözü söyleme.

17 Bu alıntılar, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanacak E. Düzdağ tarafından hazırlanan Akif'in Tefsir Yazıları'ndan alınmıştır. (Bk. 9 numaralı tefsir yazısı)

İnsanların ellerindeki imkânlardan ümidini büsbütün kes!

buyurdu.”¹⁸

Hadis-i şerifte, “özlü tavsiyeler” talep eden, kimliğini bilemediğimiz Müslümana Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ilk olarak “Son namazını kılan bir Müslümanın, mâsivâdan tecerrüdü, ihtimamı, huşuu, ihlâsı ve teennisine eş bir tavırla namazlarını eda etmeye, kulluğunu bu havada yerine getirmeye çalış!” buyurmuştur. Böyle bir ibadet hayatının tebliğ ve irşat ile meşgul olan vaizler için ne denli önemli olduğu ortadadır.

Aynı disiplin ve dikkatin söylenecek sözler konusunda da gösterilmesi, genelde tüm Müslümanlar, özelde vaizler için tebliğ ve irşat dili açısından fevkalâde ve çağlar üstü bir uyarıdır.

Aslında “özür beyan etmek,” bir anlamda fazilettir; ancak buna mecbur kalmak, hiç kuşkusuz, büyük bir azap ve sıkıntıdır. Beyan edilecek özrün kabul görüp görmeyeceği de başlangıçta meçhuldür. Öte yandan, bazen özrün telafi edemeyeceği, “şuyuu vukuundan beter” neticeler de doğabilir. Efendimizin, “Allah’a ve âhîret gününe inanan, ya hayır söylesin ya da sussun!”¹⁹ buyruğu, hayatta ve hizmette dil disiplini açısından gerçekçi bir yönetime işaret etmektedir.

Kendi kendine yeter olmanın, tenezzülsüzlüğün, özellikle maddî konularda başkalarının imkânlarına, kasa ve keselerine göz dikmemenin, onlardan bir şey beklememenin, müstağni davranmanın Müslümanı güçlü, irşat görevi yapanları da özgür ve etkin kılacağı açıktır.

Zevk ve huşu içinde kulluk, özür beyan etmek zorunda kalmayacak derecede söze, yazıya dikkat ve insanların imkânlarına karşı göz ve gönül tokluğu/istiğna... Evet, işte böylesi yüksek bir ruhî disiplin ve gayret içinde bulunmak, derinlikli bir iman hayatının olduğu kadar etkili bir irşat ve tebliğ hizmetinin de temel ilkelerini oluşturmaktadır.

ÖZET:

Bilgi, gönül, üslup, teknik, güncellik, söylem-eylem uyumu ve Müslüman duruşu irşat ve vaizlikte başarının olmazsa olmaz unsurları konumundadır, diye düşünmekteyim.

18 Ahmed b. Hanbel, V/412; İbn Mâce, Zühd, 15; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A. 465, cüz II, 272a; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, I/370 Hadisin daha geniş yorumu için bk. İ. L. Çakan, *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis*, s. 64-67 (İstanbul 2009, İfav yayınları).

19 Buhârî, Edeb, 13, 35, Rikak, 3; Müslim, İman, 74/Lukata, 14; Ebû Dâvûd, Edeb, 123; Tirmizî, Kıyame, 59; Muvatta, Siyretu’n-Nebi, 22; Ahmed b. Hanbel, II/174, IV/31, V/247, VI/69

3. KUR'AN'IN ANLATTIĞI VAİZ PROFİLİ

Doç. Dr. Mehmet ÜNAL*

I. GİRİŞ

A. PEYGAMBERLER VE PEYGAMBERLERİN RİSÂLETİNDE ORTAK İLKELER

Bu tebliğde Kur'an'ın anlattığı vaiz profilini ele almaya, bunu da vahyin elimizdeki son örneği olan Yüce Kitabımızda yer verilen peygamberler ekseninde örneklendirmeye çalışacağız.

Peygamberlik, Allah-insan ilişkilerini tanzim eden ayrıcalıklı bir kurumdur ve bu kurumda Yüce Allah, kullarından dilediğini görevlendirerek onu diğer insanlardan ayrı bir konuma yerleştirmiştir. Onların aslı görevleri, insanları Bir olan Allah'a kulluğa dâvet etmektir. Bunun yanında onlar, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını olduğu gibi insanlara ulaştırmak için çalışmışlar ve her alanda en güzel örnekliği göstermişlerdir.¹ Üstlendikleri bu kutsî görev dikkate alındığında, peygamberlerin genelde ortak bazı değerleri ve ilkeleri insanlara sunduğu görülür. Onlar, insanları Allah'a iman edip yalnız O'na kul olmaya çağırmışlar,² şirkin yapılan tüm amelleri boşa çıkartacağını hatırlatarak³ Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını olduğu gibi çekinmeden kavimlerine ulaştırmışlardır.⁴ Gönderiliş amaçları arasında, insanları hidâyete ve 'dosdoğru yol' olarak tanımlanan sırat-ı mustakîme irşad etmek olan nebîler,⁵ müntesipleri için örnek ve model şahsiyetler olmuşlar,⁶ ölümden sonra başlayacak ebedî bir âlemin geleceğini

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yatkın, Nihat, "Peygamberlerin Misyonu İle İlgili Bazı Mülâhazalar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 30, Erzurum 2008, s. 18

2 Nahl, 16/36. "وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ"

3 Zümer, 39/65. "وَلَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيُخْطِلَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ"

4 Bkz. Maide, 5/67. "...يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ"

5 En'âm, 6/90. "أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَفْتَدِهِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ"

6 Ahzab, 32/21; Mümtehe: 60/4.

ve insanların yapıp ettiklerinden hesaba çekileceğini toplumlarına hatırlatmışlardır.⁷ Nihâyet -selam üzerlerine olsun- o kutlu nebîler, insanoğlunun Allah'a karşı kendilerini bu ebedî âlemle alakalı bir uyarıcının gelmediğini söyleyemelerine karşı yarın orada bir hüccet olarak duracaklar ve kavimlerine karşı tanıklık edeceklerdir.⁸

Kur'an'da bahsi geçen peygamberlerin hayatı sadece geçmişe ait bir bilgilendirmeden ibaret değildir. Aksine bu kıssalarda son nebi ve ona iman eden müntesipleri için örnek olabilecek birçok faydalı bilgiler ve örnekler bulunmaktadır. Nitekim Yusuf sûresinin sonunda, *"Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır..."*⁹ denirken, Hûd sûresinde de *"(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir."*¹⁰ buyrulmuştur. Buna göre Allah Teâlâ tarihe ait Kur'an'da zikrettiği bu kıssaları, insanları bunlardan haberdar etmek, ahlâkî erdemleri canlı ve etkili bir şekilde telkin etmek, müşriklerin verdikleri sıkıntılar karşısında Hz. Peygamber ve sahabesini teselli etmek, onların inanç ve sebatlarını kuvvetlendirmek gibi amaçlarla serdetmiştir.¹¹

Buna göre meslekleri dini anlatmak ve insanları irşat etmek olan çağımızın dâvet ve irşad ile meşgul olan kimselerinin de bu kutlu mücadele serüvenlerinden alacakları birçok ders ve ibret bulunmaktadır. Onların dâvet ve irşad stratejisini öğrenip, günümüzün insanının irşadında tatbik edebilmek, önemli olsa gerektir. İşte biz bu tebliğimizde, Kur'an'da adı geçen peygamberlerin hayatından hareket ederek Yüce Kitabımızın vaaz ve irşattaki yöntemini ele almaya çalışacağız. Kuşkusuz her bir peygamberin kendi yaşadığı toplumun durumuna göre yöntemlerinde birtakım farklılıklar olsa da özü itibarıyla kesiştikleri noktalar daha ağır basmaktadır. Diğer yandan her bir dâvetçi ve mürşidin, bulunduğu özel ortam ve duruma göre dâvet yöntemlerindeki farklılıklardan da, bizlerin alacağı birtakım çıkarımların ve örneklerin bulunması izahtan vârestedir.

7 E'n'am, 6/130. *"يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا"*

8 Nisa, 4/165 *"رُسُلًا مُّبْتَلِينَ لَمَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا"* Ayrıca bkz. Nisa: 4/41.

9 Yusuf, 12/111. *"لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ"*

10 Hûd, 11/120. *"وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَقَّبْتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ"*

11 İbn Kesir, İsmail b. Ömer, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Beyrut, 1420/1999, IV. 363.

B. KUR'AN'DA VAAZ VE İRŞAD İLE ALAKALI ORTAK KAVRAMLAR

Vaaz, kavram ve işlevi itibariyle çok yönlü bir faaliyetin adıdır. O, bir yönüyle nasihat, bir yönüyle irşad ve telkin, bir yönüyle dâvet, bir yönüyle tavsiye ve inzârî bir yönüyle, tebliği ve hitâbeti ifade eder.¹² Bu nedenle "vaaz" kavramı ve onunla yakın anlamları ifade eden diğer müterâdif kavramları burada kısaca vermek yerinde olacaktır. Şimdi bunlara kısaca bakalım:

a. Vaaz/ الوعظ

Vaaz kavramı sözlükte el-va'zu/الوعظ, el-'izatu/العظة ve el-mev'izatu/الموعظة kökünden, "nasihat etmek, (kötü sonuç konusunda) muhatabına hatırlatmada bulunmak" anlamlarına gelmektedir. İftiâl babından el-ittiâz/الإتياع ise va'zı kabul etmektir.¹³ İbnü'l-Fâris, "Vaaz, korkutma ve uyarma demektir." der.¹⁴ Bu uyarmanın hayırda bir hatırlatma ve uyarma olduğu unutulmamalıdır.¹⁵ Nitekim İbn Seyyide kelimeyi izah ederken vaazın, insanın kalbini sevap ve ikâb ile yumuşatan bir hatırlatmaya karşılık geldiğini söyler.¹⁶ Kelimenin ism-i fâil kalıbı olan vaiz/واعظ ise, nasihat eden/öğüt veren anlamındadır ve "nâsih" demektir. Çoğulu ise vu'âz / وُعَاظ 'dır.¹⁷ Mev'iza kelimesi de vaaz anlamında kullanılmıştır. Nitekim bir âyette "Size (fâizle alakalı) Rabbinizden bir me'viza geldiğinde..." (Bakara: 275) ifadesinde yer alan mev'iza da vaaz demektir.¹⁸ Buna göre âyette kastedilen mev'iza, ribâ konusunda yasaklayıcı hükmün Allah'tan gelmiş olmasıdır. Râğıb da vaaz ve mev'iza kelimelerini korkutmaya yakın yasaklama olarak tarif eder.¹⁹

Kelimenin Kur'an'daki kullanımına bakıldığında fiil kalıbı ile dokuz yerde Al-lah'a; altı yerde peygamberlere ve diğer dâvetçilere nispet edilerek kullanıldığı; mastar kalıbı olan mev'iza/موعظة'nin ise altı yerde geçtiği görülür.²⁰

12 Geniş bilgi için bkz. Tümer, Günay, "Vaazda Takip edilecek Metod", Diyanet İlmî Dergi, Cilt: XVII, Sayı:1, Ocak-Şubat Mart, s. 6.

13 İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, Lisanu'l-Arab, Dâru Sadır, Beyrût, ts. VII.466.

14 Zebidi, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, Tacü'l-arus min cevâhiri'l-kamus, I. 5084; İbn Manzûr, Lisan, VII.466.

15 A.g.e. a.y.

16 İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab, VII.466.

17 A.g.e. a.y.

18 İbn Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fi'l-luga, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, IX.508.

19 el-İsfahânî, Râğıb, el-Müredât fi Garîbi'l-Kur'an, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. s. 527.

20 Bkz. Abdülbaki, Muhammed Fuaz, el-Mu'cemu'l-Müfreh, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987/ 1408, s. 755; Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim, Hey'etu'l-Amme li Şuûni'l-Metâbi'l-Emîriyye, 1410/1990, II. 1188-1189.

Buna göre Allah (c.c.) gönderdiği vahiyler aracılığı ile insanlara vaaz etmiş ve öğütte bulunmuştur.²¹ Peygamberler de, gönderildikleri insanlara vaaz etmiş ve öğütte bulunmuşlardır.²² Bu öğüde karşı çoğunlukla insanların-örneğin Ad kavmi Hz. Hud'un dâvetine karşı- itiraz ederek, *"Bizim için öğüt versen (vaaz' et-sen) de, öğüt verenlerden (vaizlerden) olmasan da fark etmez"*²³ dedikleri görülür. Nebîlerin izinde giderek insanlara vaaz eden kitlelere ise Yahûdiler arasında insanlara hatırlatmalarda bulunan dâvet önderlerini örnek verebiliriz. Bilindiği gibi, Yahûdilerden Cumartesi yasağını çiğneyen kimselere karşı toplumda iki farklı tepki oluşmuştur. Bunlar, yasağı çiğneyenlere seyirci kalanlar ve buna karşı sessiz kalmayıp kendilerine uyarıda bulunanlardır. İnsanları uyaran ve onlara öğüt verenlere, seyirci kalan topluluğun, *"Helak edilmeleri mukadder olan bu kimselere ne diye vaaz edip duruyorsunuz?"* şeklindeki sorularına karşılık, vaaz eden dâvetçi topluluk, *"Rabbimize karşı bir mazeret olsun diye. Belki sakınır da yola gelirler"* diye cevap vermişlerdir.²⁴ Buna göre, vaaz eden bu fedakar insanlar, bu irşadın ilahî bir sorumluluk olduğunu ve bundan dolayı topluma karşı inananların sorumlu olduklarını hatırlatmış olmaktadır.

b. İrşad/الإرشاد

İrşad/الإرشاد, kelimesi de vaaz kavramı ele alındığında onunla bir noktada kesişen kavramlardandır. Çünkü "irşad" sözlükte, yolunu şaşırmış kimseye doğru yolu göstermek demektir.²⁵ Kelimenin bizzat kendisi Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte, ondan türeme diğer kelimeler on dokuz âyette geçmektedir.²⁶ Geneli itibariyle *"hidâyet, doğruluk, isabet, hayır, fayda, reşîd olma"* manalarında örtüşen tüm bu kelimeler, mutlak olarak insana nispet edilerek kullanılmış, bir âyette ise dolaylı biçimde Allah'a da izafe edilmiştir.²⁷ Diğer bir âyette ise, rüşd, Allah'ın dâvetine uyma ve O'na içten inanma şartına bağlanmıştır.²⁸

Kelimenin terim anlamı irşad ile vaaz kavramı arasındaki ilişkiyi daha net göstermektedir. Çünkü terim olarak irşad, insanları Kitap ve Sünnet doğrultusunda eğitip Allah'a uzanan doğru yolu göstermek ve bu yolda yürümenin

21 Bakara, 2/231. 4 Nisa, 3/58. 24 Nur, 24/17.

22 Sebe', 34/46 "قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بِوَاحِدَةٍ"

23 Şuarâ, 26//136 "قَالُوا سَوَاء عَلَيْنَا أَوَعُظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ"

24 A'raf, 7/164. "وَإِذْ قَالَتْ أُمُّهُ مَنَّهُمْ لِمَ تَعْطُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ"

25 Mevsûatu Nadratu'n-Naîm, (Edütör:Salih b. Abdillâh b. Hümejd ve Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman b. MellûhCürcanî), Dâru'l-Vesîle, Cidde 1998/1418, II.171.

26 Muhammed Fuat, Abdalbâkî, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an, rşd md.

27 Kehf, 18/17. "مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا"

28 el-Bakara, 2/186. "وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ"

dünya hayatını denge, huzur ve kardeşlik düzeyinde hedefine ulaştıracağını kalp ve kafalara işlemek anlamında kullanılmıştır.²⁹ Bunun yanında irşad, İslam dinine insanların dâveti anlamına gelebildiği gibi, Müslümanları dini görevlerini yerine getirmeye çağırmak, manasında da kullanılmıştır. Bu durumda irşad, nüansları olsa da bir noktada vaaz kavramı ile örtüşmektedir.³⁰

c. Tebliğ/تبليغ

Tebliğ kelimesi Arap dilinde, ulaşmak anlamına gelen “بَلَّغَ-يَبْلُغُ بُلُوغًا” fiilinin tef’îl babındaki mastarı olup, (mesajı) ulaştırmak, iletmek ve sonuçlandırmak anlamlarına gelmektedir.³¹ Aynı kelimenin mastarı olan ve bir kısım âyetlerde kullanılan belâğ/بلاغ kelimesi de “yeterli, kâfi”³² manasına gelmekte olup nübüvvet tarihinde peygamberlerin en sık kullandığı kavramlar arasında yer almaktadır.

Kelimenin terim anlamı ise, insanlara Allah’ın emirlerini, yasaklarını ve yüklediği yükümlülükler(teklifler)i bildirmektir.³³ Kur’an’da tebliğ kelimesinin sadece fiil formu kullanılmıştır.³⁴

Kavramında özünde, ulaşmak, bir yere varmak veya bir zaman diliminin sonuna gelmek gibi bir yerde başlayıp bir başka noktada biten bir eylemi ifade eder. Buna göre tebliğde üç unsur vardır. Bunlar, tebliğ eden, kendisine tebliğ edilen ve tebliğ edilen mesajın kendisidir.³⁵ Tebliğ eden şahsiyet, nebî olabileceği gibi aynı görevi bir sonraki kuşağa aktarma durumunda olan nebînin müntesipleri de olabilir. Kendisine tebliğ edilen kimseler, peygamberin gönderildiği kavimlerdir. Bunlardan iman edenler olduğu gibi inkar edenler de bulunmaktadır. Bir de gerçek manada bu imanı ifade etmeyen münafıklar vardır ki farklı zaman dilimlerinde onlarla da nebîler çok büyük mücadeleler vermişlerdir. Tebliğin konusu ise peygamberlerin peygamber olmaları bakımın-

29 Yıldırım, Celal, “İrşad ve İrşadda Metod”, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(1-5 Kasım1993), Ankara 1995, s.335.

30 Topaloğlu, Bekir, el-İrşâd, DİA, XXII.454-454.

31 İbn Manzûr, Lisanu’l-Arap, IV. 419.

32 ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzak, Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, Dâru’l-Hidâye, ts. XXII.448.

33 Râzî, Fahrettin, Mefâtihu’l-Gayb, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981/1401, XIV. 123.

34 Mesela bkz. Maide: 5/67; A’raf, 7/63; Ahkâf, 46/23.

35 Albayrak, Halis, “Tebliğ ve Dâvet Kavramlarının Analizi”, İslam’ın Güncel Sunumu, (Kutlu Doğum-2003), Ankara 2006, s. 44.

dan Allah'tan aldıkları tâlimat ve emirleri ve bunları ihtiva eden sözler/kitapları insanlara ulaştırmalarıdır.³⁶

Buna göre tebliğ kavramı da, vahyi insanları bilgilendirmede ve irşât etmede kullanılan iletişim formlarından birisidir ve vaaz kavramı ile bir şekilde örtüşmektedir.

d. Dâvet/الدعوة

Dâvet kelimesi de, kökü itibariyle “دَعَا- يَدْعُو- دَعْوَةٌ” fiilinden mastar olup terim olarak “Birilerini bir şeylere yönlendirmek ve teşvik etmek üzere çağırmak”³⁷ şeklinde tanımlanır. Dâmegânî, kelimenin Kur'an'da, söz (kavl), ibadet, seslenme (nidâ), sığınma (istiğâse), istifhâm, suâl ve azap olmak üzere yedi farklı anlamda kullanıldığını söyler.³⁸

Kelimenin ele alındığı âyetler incelendiğinde de karşımıza, dâvet edenler, dâvet edilenler, kendisine dâvet edilen varlıklar ve dâvetin biçimi şeklinde farklı yönler ortaya çıkmaktadır. Dâvet eden varlıklara bakıldığında bunların başında Allah, peygamberler, insanlar ve şeytanlar söz konusu edilirken, dâvet malzeme olan konular ve olgulara bakıldığında ise başta Allah (c.c.) olmak üzere, Allah'ın bağışlaması, iman, İslam, kurtuluş, hayat veren (diriltici) ilkelere, doğruluk (hudâ), doğru yol, cennet/selâmet yurdu, hayır, Allah yolu, Allah yolunda harcama, şirk, ateş ve Allah'ı inkâr gibi farklı başlıkları öne çıkar.³⁹ Bu kavramlar incelendiğinde dâvetin, bir inanışa, bir anlayışa, bir dünya görüşüne çağrı olduğu; yapılan dâvet ile tüm nebîlerin insanları, Allah'a ve O'na iman'a, İslam'a, doğruluğa ve doğru yola, hayır ve iyilik gibi hasletlere çağırdığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Dâvetin tüm bu farklı yönlerin vaazında konusu olduğu açıktır. Dolayısıyla her bir dâvetin bir yönüyle de muhatap için yapılan bir vaaz olduğu söylenebilir.

36 Albayrak, a.g.m.s. 44.

37 İbn Faris, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 279; Rağıb el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 169; Albayrak, a.g.m. s. 47.

38 ed- Dameğânî, Hüseyin b. Abdillâh, el-Vücûh ve'n-Nezâir li elfâzi kitabillahi'l-Azîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts, s.213.

39 Geniş bilgi için bkz. Albayrak, Halis. Agm, s. 49.

40 Albayrak, agm.ay.

e. Nasihat

Nasihat, يَنْصَحُ /نَصَحَ/nasaha-yensahu fiilinden bir mastardır. Aynı fiilin, nush/النَّصْحُ, nasihat/النَّصِيحَة, nash/النَّصَح ve nisâhât/النِّصَاحَة şeklinde mastarları da mevcuttur. Kelimenin temel anlamı, kişinin bir başkasına karşı hâlis/içten ve sadakat sahibi olmasıdır.⁴¹ en-Nush/النَّصْح), aslında baldaki safiyeti ve elbisedeki beyazlığı ifade eder. Ancak daha sonraları “hile ve hud’a”nın zıddına olarak ihlas, sadâkat ve samimiyete karşılık olarak kullanılmıştır.⁴² “Allah’a nasuh tövbesi ile tövbe ediniz...”⁴³ âyetindeki ‘nasûh’ da samimî yapılan tövbeye karşılık gelmektedir.⁴⁴

Kelimenin bu temel anlamı yanında, ikincil bir anlamı daha vardır ki bu ilk anlamından daha çok kullanıla gelmiştir. O da, “nasihat” kavramının, bir kişinin, ıslahına ve irşadına yönelik sözlü ve fiilî çabaları için öğütte bulunmak manasına olan kullanımıdır.⁴⁵ Nitekim Kur’an’da “نصح” kalıbı ile yer alan kelimelerin, risâlet görevi ile görevli nebilerin kendi halklarına yaptıkları tebliğler bağlamında da kullanıldığı görülür. Örneğin Hz. Nuh kavime seslenirken “Ben size Rabbimin vahyettiklerini/risâlât tebliğ ediyorum ve size nasihat/وَأَنْصَحُ ediyorum...”⁴⁶ demiştir. Benzer şekilde Hz. Şuâyb ve Hz. Sâlih de kavimlerini Allah’tan aldıkları mesajları tebliğ ederken, “(Salih) “Ey kavmim, ben size Rabbimin mesajlarını duyurdum ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz!” dedi.”⁴⁷ demişlerdir.

Vaaz ve irşad ile ilintili olarak bu kavramlar dışında “inzar”, “tezki”, “tebşîr”, “ma’rufu emretme münkeri yasaklama (emr-i bi’l-ma’ruf nehyi ani’l-münker)” gibi daha başka kavramlar da bulunsa da biz bunlarla yetinmiş olalım.⁴⁸

II. VAAZ EDENDE BULUNAN/BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

Vaaz ve irşad makamında bulunan şahsiyetlerde birtakım özelliklerin bulunulması kaçınılmazdır. Konu ile ilgili Kur’an âyetleri incelendiğinde peygamberlerde olan vasıfların bir tezahürü olarak görevinin ciddiyetine inanma; dini

41 İbn Manzûr, Lisan, II; Zebîdî, Tâcu’l-Arûs, VII. 174.

42 Zebîdî, Tâcu’l-Arûs, VII. 174.

43 Tahrim:66/8. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا.” Krş. A’raf:7/21; Yusuf: 12/11.

44 Zebîdî, Tâcu’l-Arûs, VII. 174; Râğîb, Müfredât, s. 49; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sihah Tâcu’l-Luğa, Dâru’l-İlm, Beyrut, 1407/1987, XIX, 8.

45 er-Râğîb, Müfredât, s. 494; Zebîdî, Tâcu’l-Arûs, VII. 174; el-Cevherî, es-Sihah, XIX, 8.

46 A’raf, 7/68 “أُيْلَعُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ”

47 A’raf, 7/79. “فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَهُ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُجِبُونَ النَّاصِحِينَ.”

48 Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Polater, Kadir, “Kur’an’a Göre Hakka ve Batıla Dâvetteki Metotların Ahlakî Özellikleri”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:24, Erzurum 2005, s. 121-145; Çağırıcı Mustafa, “Dâvet”, DİA, IX, 16.

önce kendi nefsinde yaşama, ihlas ve samîmiyet sahibi olma; dâvette bir şahıs ve zümreyi değil toplumun tüm fertlerini irşad faaliyetinde bulunma; vaaz ve üslubunda toleranslı, sabırlı, inandırıcı ve güven verici bulunma; çağrısında hiçbir zaman ütöpik ve hayalci bir yapıya sahip olmadan yaşadığı çağın içinde bulunduğu zamanın umumî durumuna uygun hareket etme; dâvette bulunduğu yer, zaman ve vasitanın seçimini iyi yapma; karşısındaki insanlara karşı şefkat, merhamet ve tevazuu ile muamele ederek vaaz ve nasihâtını yapma; bezdirici, yıldırıcı ve ürkütücü olmadan irşad ve tebliğini yapma gibi birçok özellik sıralanabilir.⁴⁹

Bunlardan bir kısmını detaylandırmaya çalışalım.

A. KESİN BİR İNANÇ: DAVA BİLİNCİ

Bir vaizin öncelikle temsil ettiği dine ve davaya kesin bir inancının olması gerekir. Tarihten günümüze başarılı olanların bu başarıları, kendi inandıkları değerlere olan bağlılıkları ile doğru orantılıdır. Çünkü neye niçin iman ettiğini bilmeyen bir kişinin karşısındaki kimselere verebileceği bir değer yoktur. Bu görevi yaparken “mesleğim olduğu için” değil; “iman ettiğim için” bilincinin kişide ve dâvetçide bulunması şarttır.

Kur'an kendi toplumlarına risâlet ve irşatla görevli olan nebîleri anlatılırken, örneğin Nuh'un⁵⁰, İbrahim'in,⁵¹ Musa-Harun ikilisinin,⁵² İlyâs'ın⁵³- mümin insanlar olduğu ifade edilir. Son Nebi Hz. Muhammed'e vurgu yapan bir âyette de, “*Resul, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler)/*”⁵⁴ denilerek onun davasına inanan bir kişi olduğu zikredilir. Zaten davasına inanan ve inancına uygun hareket eden bir tebliğcinin ağızından çıkanlar ancak muhatabın kalbine ve gönlüne girebilmiştir. Kalplerden değil de dudaklardan çıkanların ise gönüllere girmesi mümkün değildir.⁵⁵

49 Cilacı, Osman, “Çağımızın İslam Dâvetçisine Mesaj”, Diyanet Dergi, 1983, s. 11-12.

50 Sâffât, 37/81, “سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (٩٧) إِنَّا كَذَّلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (٥٨) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ”

51 Sâffât, 37/111, “سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ (٩٠١) كَذَّلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (٥١١) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (١١١)”

52 Sâffât, 37/122, “سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ (٥٢١) إِنَّا كَذَّلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (١٢١) إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ” Krş. A'raf: 143.

53 Sâffât, 37/133, “سَلَامٌ عَلَى إِيْلَاسِينَ (٥٣١) إِنَّا كَذَّلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (١٣١) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ”

54 Bakara, 2/285; Krş. En'am: 6/163. “لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُفْزِثُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ”

55 İbn Kayyim, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, el-Kussas ve'l-Müzekkirin, Mektebetu'l-İslami, Beyrût 1988/1409, s. 182. “إِنْ الْمَوْعِظَةُ إِذَا خَرَجَتْ مِنْ قَلْبِ الصَّادِقِ وَقَعَتْ فِي الْقَلْبِ”

Bu bize vaiz olan şahsiyetlerde derin bir imanî duruşun bulunması gerektiğini göstermektedir. Zaten imanlarında bir arıza olmuş olsaydı, bu örnek şahsiyetlerin topluma ve insanlara verebilecekleri bir değer ve meziyetin olması mümkün değildi.

B. DOĞAL OLMA

Tarih boyunca gönderilmiş olan elçilere bakıldığında onların doğal/sıradan insanlar oldukları, kendilerinde olağan üstü bir gücün bulunmadığı görülür. Zaten muhatap oldukları toplum insanları, nebîlerin risâletlerini kabul etmeme ye bunu, yani peygamberlerin yemek yiyip çarşı pazar dolaşan, dünya işleriyle meşgul olan kimseler olmalarını gerekçe olarak sunmuşlardır.⁵⁶ İnkarcılar, peygamberlerin sıradanlıklarını muhtelif şekillerde dile getirmişlerdir. Bunun bir ifadesini Hz. Nuh'a yöneltilen şu itirazda bulmaktayız: *"Biz seni sadece bizim gibi bir beşer olarak görüyoruz, sana uyanları ise ilk bakışta en aşağıda olanlardan ibaret görüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz."*⁵⁷ Hz. Peygamber için de Mekke toplumu insanları, *"Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!"*⁵⁸ demişlerdir.

Muhatap insanların beklentileri bu olsa da Nebîler kendi yaşadıkları dönemde malla ve servetle -Süleyman (a.s.) örneğini bir tarafa bırakırsak- temayüz eden kimseler olmaları yerine sıradan, toplumun içinde aykırı duran bir şahsiyet olmadıkları anlaşılmaktadır.⁵⁹ Onların her birinin bir mesleğinin olduğu, kiminin marangoz, kiminin çoban, kiminin de tarımla meşgul olduğu bilinmektedir. Son Nebi hiç kimsenin kendi el emeğinden daha hayırlı bir şey yemediğini söyler. Hz. Davud'un kendi el emeğinin (yani demircilik mesleği) kazancıyla geçindiğini⁶⁰ ve her peygamberin çobanlık yaptığını hatırlatır.⁶¹ Bu sade ve mütevacî hayat anlayışı, insanların kendilerine yaklaşmalarına ve mesaja kulak vermelerine yardımcı olmuştur. Tüm bunlar bize göstermektedir ki, vaiz olan kimselerin, lükse ve şatafata temayül eden kimseler olmak yerine,

56 Hud, 11/25-27; 14/İbrahim, 14/10; Mü'minûn, 23/24, 33, 34; Şuarâ, 26/153, 154, 185, 186.

57 **قَالَ الْعَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا** مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ تَتَّبِعُكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا تَرَى لَكُمْ **Hud, 11/27** عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نُنَظِّكُمْ كَاذِبِينَ“

58 وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرٌ 58 Furkan, 25/7

59 Geniş bilgi için bkz. Özgel, İshak, *"Bir Üstünlüğün İtirafı Anlamında Kur'an'da, Muhalifler Tarafından Peygamberlerin Sihirbazlıkla İtham Edilmeleri"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta 2003, s. 119.

60 Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ, Dâru'l-Mearifi'n-Nizâmiyye*, Haydarâbâd 1344, VI. 127;

61 İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2000, V. 504.

düz ve sade insanlar olarak yaşamaları, bulundukları mesleğin konumuna daha uygun düşmektedir.

C. SAMİMİYET/İHLAS

İman ve amel dürüstlüğü olarak tanımlanabilecek olan ihlâs, Allah dışında her şeyden uzaklaşmaktır.⁶² İbadet ve kulluk konusunda Allah'a içten bağlanma hâlidir. Kur'an'da Yüce Allah, kullarının kendisine içten ve gönülden ibadet etmelerini ister.⁶³

Bu emre uygun olarak nebîlerin ihlaslı kimseler olduğu farklı âyetlerde hatırlatılmış,⁶⁴ muhatap oldukları toplumlara güvenilir birer nasihatçi olduklarını bildirmişlerdir.⁶⁵ Önceki sayfalarda da ifade edildiği üzere "nasihat" kelimesinin öne çıkan birincil anlamı "samimiyet"tir. Her çağın dâvetçisi olan bu yüce şahsiyetlerin temayüz eden bir vasfı olarak onların, samimî kimseler olduğunu, bu samimiyeti nasihatlerinde de gösterdiklerini anlıyoruz. Davet ve irşat faaliyetlerinde samimiyet kadar muhatap üzerinde etkili bir güç de zaten bulunmamaktadır.

D. GÖREVE HASBİLİK

Yapılan vaaz ve irşad görevini yerine getirirken bu hizmete karşılık bir ücret beklememe, bu hizmetin nefisler üzerinde bırakacağı tesiri olumlu yönden etkileyen belki en etkili ilkelerden bir başkasıdır. Çünkü tarihte bu görevi üstlenen dâvetçi nebîlerde temayüz eden ortak karakterlerden bir diğeri de onların görevlerini hasbî bir şekilde yerine getirmiş olmalarıdır. Genelde tüm nebîler, *"Bu (dâvet ve risalet) görevime karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak âlemlerin Rabbine aittir."*⁶⁶ demişlerdir.

Son nebî Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatına bakıldığında onun yaşadığı dönemde inkarcılar, Hz. Muhammed'in hiçbir çıkarı olmadan ilâhî mesajları tebliğ etmesinde kuşkuya düşmüşlerdi. Çünkü bu dönemde Arap yarımadasın-

62 Rağıb, Müfredât, s.155.

63 "(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et." *وَإِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ بِالْحَقِّ فَاغْتَبِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ* (Zümer, 39/2) Diğer örnekler için bkz. Gafir, 40/14; Beyyine, 98/5.

64 Yusuf (a.s.) için "Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı" / *إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ* (Yusuf, 12/24) denirken Hz. Musa için bkz. Meryem, 19/51 de benzer sıfat kullanılmıştır. *وَإِذْ ذُكِّرَ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا*

65 A'raf, 7/21; 68; 79.

66 Şuara, 26//109, 110. *"وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ"* Farklı bağlamlarda ücrete vurgu yapan Kur'anî referanslar için bkz. En'âm, 6/90; Hûd, 11/29, 51; Furkân, 25/55; Şuara, 26/127; 164; 180; Sâd, 38/ 86.

da din adamları serbestçe dinî faaliyette bulunmaktaydı. Bunlar verdikleri din hizmetine karşılık insanlardan bağışlar, adaklar almaktaydı. Yüce Allah belki de bunları kastederek, inkarcılara şöyle sormuştu: Bir taraftan çıkar karşılığı ücret isteyen din tüccarları, diğer yandan ise hiçbir karşılık beklemeden, size dinin doğrusunu gösteren bir insan var. Bu durumda hâlâ peygamberden uzaklaşmanız tutarsızlık değil mi?⁶⁷ Kısacası Mekkeliler, Hz. Peygamberin dâveti mal, mülk, makam ve şöhret için yaptığını iddia ediyorlardı.⁶⁸ Buna karşı Allah, onların bu iddialarının asılsız olduğunu Kur'an'da belirterek şöyle buyurmuştur: *“Ey Muhammed! De ki: Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Kendiliğinden bir şey iddia eden kimselerden de değilim”*⁶⁹ *“Benim ecrim Allah'a aittir. O her şeye şahittir.”*⁷⁰ Yine bir başka âyetle, *“Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsunuz (da onun için mi hakkı kabul etmiyorlar)? Rabb'inin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en iyisidir. Sen onları doğru yola çağırıyorsun.”*⁷¹ denilmiştir.

Kur'an'a göre nebîlere ait böyle kutsal bir göreve talip olan şahsiyetin de benzer ahlâkî erdemi şahsında bulundurması ve ona göre bir tutumla muhataplarının karşısına çıkması gerekir. Çünkü yapılan görev kutsaldır ve nebîlerin yoludur. Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere bu yüce şahsiyetler görevlerini yaparken, yaptıkları bu kutsî göreve karşılık maddî dünyanın bir karşılığını asla beklememişlerdir.

E. KARARLILIK VE SABIR

Vaaz ve irşat yolu, kimi zaman zorlu ve çok uzun devam edebilecek bir sürecin adıdır. Bu nedenle vaizin, sabırla ve kararlılıkla bu görevini ifa etmesi gerekir. Bu konuda Yüce Rabbimiz, ilk inen âyetleriyle Nebisine *“Rabbini için sabret”*⁷² buyurarak dâvet yolunda kararlılığa çağırmıştır.

Âyetlerde Resûller ele alınırken de azim sahibi olanlar ve olmayanlar diye iki kısımda değerlendirildiği görülür. Nitekim cennette kendisinden yasaklanan şeyi yemesi/yapması nedeniyle Hz. Âdem hakkında *“Biz onu azimli bulmadık”*⁷³ denildiği gibi, tebliğ görevi ile görevli olduğu kavmini, âkibetleri konusunda Allah'tan gelmesi gereken son kararı beklemeden- terk etmesi nedeniyle görev

67 Mevdudî, Ebu'l-Alâ, Tefhîmu'l-Kur'an, (trc. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, V. 507.

68 Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'de Dâvet Metodu, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 89.

69 Sa'd, 38/87. *“قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ”*

70 Sebe, 34/47. *“قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ إِنَّ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ”*

71 Mü'minûn, 23/74-75. *“أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ”*

72 Müdessir, 74/7; Krş. Hüd, 11/49; Taha, 20/130; Rum, 30/60; Gâfir, 40/55, 77; Kâf, 50/39; Tûr, 52/39; Kalem, 68/48; Meâric, 70/5; İnsan, 76/24.

73 Tâhâ, 20/115. *“وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ قَلْبِي وَلَمْ تَجِدْ لَهُ عَزْمًا”*

mahallini terk eden bir kişi olarak kendisine atıfta bulunulmuş⁷⁴ ve “*Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir hâlde Rabbine yakarmıştı.*”⁷⁵ denilmiştir.

Buna karşın, kavmine 950 sene gibi bir dâveti devam ettiren Hz. Nuh başta olmak üzere Hz. İbrahim ve Hz. Musa gibi peygamberlerin ise bu risalet ve irşat yolundaki kararlı duruşları ve dava uğrunda katlandıkları sıkıntılara göğüs germeleri ise övülerek “(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme...”⁷⁶

Azim sahibi peygamberlerde var olan bu sabır ve akabinde gelen muvafakiyet, günah işlememede sabırlı olma, âfet ve belalara karşı dirençli olma, ibadetlerde kararlı olma şeklinde farklı tezahürleri vardır ki nebîler tüm bu alanlarda müstesna şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Lokman (a.s.) oğluna vaaz ederken, konuşmasında sabra da yer vermiş ve “*Yavrucuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına geleceklere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdendir.*”⁷⁸ demiştir.

İslam’ın güzelliklerini iletecek olan vaiz kişilerin, karşı taraftan gelebilecek olan her türlü tersliğe, düşmanlığa, densizliğe ve zulme hazır olmaları gerekir. İnsanlar genellikle bilmediklerinin düşmanlarıdır. İnsanların yıllarca içinde yaşadıkları hayat tarzlarını bir çırpıda bırakmalarını beklemek ve ellerinin tersi ile itmelerini ve bunun yerine yeni bir düşünce ve hayat tarzını kabul etmelerini ummak hayli zordur.⁷⁹

F. GİZLİ YA DA AÇIKTAN İRŞÂD

İrşadın yapılacağı süreç dikkate alındığında vaiz konumunda bulunan şahsiyetin bulunduğu konjonktüre göre farklı yöntemleri dikkate alması gerekir. Uzun soluklu bir mücadeleye çıkmış olan vaizin amacı faydalı ve istifadeli olabilmektir. Kimi zaman vaizin irşat faaliyetlerine engel olunması, hatta hayatî tehlikenin bile bulunması olasıdır. Böylesi durumlarda dâvetin ve irşadın

74 Sâffât, 37/140 “139-140) “*Ve şüphe yok ki, Yûnus da elbette gönderilmiş peygamberlerdendir. Vaktâ ki o, dolu bir gemiye kaçmıştı...*”

75 Kalem, 68/48 “*فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْبِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ*”

76 Ahkaf, 46/35. “*فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرِّسَالِ وَلَا تَسْتَغْلِجْ لَهُمْ كَاتِبُهُمْ يَوْمَ تَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبِسُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ*”

77 Demirtaş, Mustafa, “*Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları*”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, II. 437.

78 Lokman, 31/17. “*يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ*”

79 Hatipoğlu, Nihat, “*Bir Dâvetçi Olarak Din Görevlisi ve Özellikleri*”, Diyanet İlmî Dergi, Cilt:28, Sayı: 4, s. 103.

açıktan değil de gizli yapılması kaçınılmazdır.⁸⁰ Çoğu dâvetçinin hayatında bu sürecin bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Nûh örneğine baktığımızda onun, bizzat kendi ifadesiyle Allah'a yaptığı duada, "...Onlara açıktan tebliğde bulundum; (ayrıca) onlarla gizlice, özel olarak da konuştum"⁸¹ şeklinde yakardığını görüyoruz. Kur'an, Hz. Musa'ya iman eden ancak bu imanını gizleyen Firavun ailesinden bir adamdan bahseder.⁸² Son Nebî Hz. Peygamberin hayatına bakıldığında da onun da risâletinin başlangıcından itibaren ilk üç yılında dâvetini gizli yürüttüğünü, "*Sana emredileni açıkça söyle ve müşriklerden yüz çevir*"⁸³ âyetinin inmesinden itibaren İslam'ı açıktan tebliğ ettiği bilinmektedir. Bu süreçte "(Öncelikle) *en yakın akrabayı uyar*"⁸⁴ âyetinin inmesinden itibaren dâvete akraba ve yakınardan başlanacağı hususunda güzel bir yöntem tayin etmiştir.⁸⁵

Çağdaş dâvetçinin de benzer şekilde içinde bulunduğu konjonktürü dikkate alarak bir strateji geliştirmesi beklenebilir.

G. ÖRNEKLİK

Vaiz örnek bir kişiliğe sahip olmalıdır. Onlar, söylediklerini gerçek hayatta tatbik edebilen şahsiyetlerdir. Kur'an, sözüyle eylemleri birbirini tutmayan kimseleri eleştirir ve bu konuda İsrailoğullarına hitâben, "*Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?...*"⁸⁶ der. Ayrıca bir başka âyette başkalarına yapmayacağı şeyleri söyleyen kimselerin bu hâli, Allah'ın en gazaplandığı hususlardan olarak zikredilir.⁸⁷ Nitekim Şuayb (a.s) halkına nasihatte bulunurken şöyle der: "*Ey kavmim! ...Ve ben sizi menettiğim şeyde aykırı hareket edip (onu işlemek) istemem. Ben ancak gücüm yettiğince düzeltmek isterim...*"⁸⁸

Söylediklerini hayatlarında tatbik eden kimseler olduklarından olacak Nebîleri Kur'an bizlere örnek olarak sunar: "*Gerçek şu ki, Allah'ı ve Ahiret Gününü*

80 Önkal, Ahmet, Dâvet Metodu, s. 31 vd.

81 Nuh, 71/9-10. "ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِشْرَارًا"

82 Gâfir, 40/27-45.

83 Hicr, 15/94. "فَأَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ"

84 Şuara, 26/214. "وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ"

85 Yılmaz, Hüseyin, "Kur'an Işığında İslam'a Dâvet", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, I. Sayı, 1996, s. 339.

86 Bakara, 2/44. "اتَّبِعُوا مَثَلَهُ تَتَلَوْنَهَا وَتُفَسِّرُونَهَا بِأَلْسِنِكُمْ وَأَنْتُمْ تُؤْمِنُونَ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ"

87 Saff, 61/2-4. "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مُقْتَنًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ"

88 Hüd, 11/58. "وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلَأَكُمْ مِنْهُ إِنَّ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ..."

(korku ve umutla bekleyen) ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın Elçisi güzel bir örnektir..."⁸⁹ "Gerçek şu ki, İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için güzel bir örnek vardır."⁹⁰

Buna göre vaiz, söyledikleriyle davranışları arasında asla çelişkiye yer olmayan örnek şahsiyetler hâline gelmelidirler ki sözleri gönüllere tesir edebilsin...

H. GÜVENİLİRLİK

Kur'an'a göre, bir kaynak olarak peygamberlerin taşıması gereken özelliklerin başında güvenilirlik gelir. Güven, bir kişi ya da şeyin karakterine, yeteneklerine ve varlığına duyulan sağlam itimattır. Güvenilirlik, kendisine can ve mal emanet edilebilir olma hâlidir. Bir kimsenin, kendisinden zarar gelmeyeceğine ve emanete hıyanet etmeyeceğine dair çevresinin güveni kazanmış olması hâlidir. Ve bu kavramın dürüstlük ve inandırıcılıkla sıkı bir ilişkisi vardır. Saklanmadan ve gizlenmeden gerçekleri duyurabilmek, güven duygularını pekiştirir. Nebîlerde de bu haslet bütünüyle bulunmaktadır.⁹¹ Başta son nebi Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere birçok peygamberin "emin" sıfatı ile Kur'an'da yer aldığına şahit oluyoruz. Hz. Nuh başta olmak üzere Hud (a.s.), Şuayb (a.s.), Salih (a.s.) ve Lût (a.s.) ve Hz. Musâ için kavimlerine aynı formda "Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim / إِيَّاكُمْ رَسُولٌ آمِنٌ Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben bana karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak âlemlerin Rabb'ine aittir."⁹² demişlerdir.

Son Nebî Muhammed (s.a.s.)'in de kavmi arasında risalet görevi verilmeden önce de Muhammedu'l-Emîn olarak isimlendirilmesi bu konuda en çarpıcı örneği teşkil eder. Bu vasıflarıyla onlar, yaşadıkları dönemlerde güvenilir kimşeler olarak tanınmışlardır. Onların güvenilirliğinin kanıtı, Allah'tan aldıkları mesajı insanlara ulaştırırken herhangi bir çıkar peşinde olmamalarıdır. Zaten kendileri bunu kavimlerine makam, mevkî, mal elde etme gibi bir niyetlerinin bulunmadığını ilan etmişlerdir. Böylece iletişimin etkisini artırmayı, Allah'tan getirdikleri mesajlar konusunda insanları ikna edebilmeyi hedeflemişlerdir.⁹³

89 Ahzab, 33/21. "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَذِكْرًا"

90 Mümteherine, 60/4. "فَقَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ"

91 Kasapoğlu, Abdurrahman, "İletişimde Kaynağın Güvenilirliği" - İlahî Mesajın Kaynağı Konusundaki Peygamberlerde Güvenilirlik Esası- KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (2006), s. 127 (Nossrat Peseschkian, Günlük Yaşamın Psikoterapisi, Çev. Kıvılcım Teksöz, Beyaz Yayınları, İstanbul 2002, s. 138'den naklen)

92 Şuara, 26/124-127; 26/124-127; 142-145; 177-180; 161-164; Duhân, 44/17.

93 İzzet Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, Çev. Mustafa Altinkaya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul 1998, II. 228; Mevdûdi, Tefhîmu'l-Kur'an, IV. 37; Kasapoğlu, a.g.m. s. 136.

III. VAAZDA YÖNTEM

TEMEL İLKELER:

Kur'an'ı taradığımızda vaaz ve irşadda ilahî kudretin buna dair bizler için koyduğu birçok temel ilkenin ifade edildiğini görürüz. Bu konuda tespit edebildiğimiz bu ilkeleri belirtmeden önce konu hakkında belki en temel ilkeyi belirleyen Nahl sûresinin 125. âyetini burada kısaca değerlendirmemiz gerekir. Âyette şöyle buyrulur:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ صَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”

Bu âyette vaaz ve irşatta dikkat etmemiz gereken ana ilkeler verilmektedir. Bunlar,

Allah yoluna hikmet ile,

Güzel Öğütle Çağırma,

Onlarla mücadeleyi en güzel ölçüde gerçekleştirmedir.

Şimdi bunları üç alt başlıkta detaylandırmaya çalışalım:

1- Hikmetle Dâvet /Vaaz ve İrşad:

Bu âyet bağlamında “hikmet”i müfessirlerimiz, *kesin inancı ifade eden kat’î delil, her türlü şüpheyi izale eden, hakkı açıklayan kesin kanıt, muhkem söz, terhib ve terğîb ihtiva eden âyetler, Kur’an ve onun emir ve yasakları olarak açıklamışlardır*.⁹⁴ Ancak tüm bu anlamlar, âyetin nihâî hedefini açıklama noktasında zayıf kalmaktadır. Çünkü âyet, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in neye dâvet edeceği ve nelerden sakındıracağından çok, nasıl, ne ile ve hangi şekilde dâvet edeceğiyle alakalıdır. Yani dâvetin tekniğiyle ilgilidir. Yoksa, Kur’an’la ve âyetlerle dâvet, zaten Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bildiği ve uyguladığı hususlardır. Belki âyette geçen

94 Taberî, İbn Cerîr, Câmiu’l-Beyân, (thk. Ahmet Muhammed Şakir), Müessesetu’r-Risâle, 2000/1420, XVII.321; Damegânî, Hüseyin b. Muhammed, el-Vucûh ve’n-Nezâir, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, s. 174, s.174; Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed, el-Eşbâh ve’n-Nezâir, Mektebetü’l- Mütenebbî, Kahire, 194, s. 123; Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer, el-Keşşâf, Mektebu’l-Abikân, Riyâd 1998/1418, II.485; Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, en-Nüketü ve’l-Uyûn, Daru’l-Küubi’l-İlmiyye, Beyrut, I. 269; Merâgî, Ahmet Mustafa, Tefsîru’l-Merâgî, Daru’l-Kutübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I. 407; Yazır, Hamdi, Hak Dini, II. 216;Kuzu, Selman, Kur’an’a Göre Hikmet Kavramı (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ts

hikmetle dâvet emri, etkili ve isâbetli bir şekilde dâvet metodu ve üslûbuyla ilgilidir. Bu anlamı, âyetle geçen “*Rabb’in yoluna*” ifadesi de desteklemektedir. Buna göre, “*hikmetle dâvet*”, her zaman ve zeminde ve her şartta isabetli söz ve davranışta bulunmak demektir. Zaten âyetin metninde yer alan (بِالْحِكْمَةِ) kelimesindeki (b) harf-i cerri de bizden dâveti, “hikmet ile” yapmamızı istemektedir. Ayrıca âyetle hikmetle dâvetin, mev’iza-i hasene ve tartışma metodundan ayrı zikredilmesi de bunun farklı ve müstakil, aynı zamanda doğru ve etkileyici bir metod olması konusunda bize işaret sunmaktadır.⁹⁵ Bunu şu âyetten hareket ederek daha net görmemiz mümkündür. “*Ey Resûlüm de ki: “İşte benim yolum budur! Ben, insanları Allah’ın yoluna basîret üzere, (yani düşünmeksizin, taklit yoluyla değil delile dayanarak, idraklerine hitap ederek) dâvet ediyorum.../... هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي*”⁹⁶ ile “hikmetle dâvet” benzer anlamları ifade etmektedir. Buna göre basiretle davet, şer’î ve aklî manada kesin kanıtlarla meydana getirilmiş isabetli dâvet ve üsluplarla insanları dine çağırmaya karşılık gelmektedir.⁹⁷

Buna göre âyetle “hikmetle” dâveti emredilmesinin anlamı, dâvetçinin körü körüne değil de, muhâtabın durumunu ve şartlarını göz önüne alarak vaazını ve dâvetini yapmasını ifade eder. Hikmet, muhatabın zihin ve yeteneklerinin hesaba katılarak mesajın uygun miktar ve zamanda güzel bir üslupla iletilmesini gerektirir. Bu nedenle vaaz eden kişi, acelecilik, duygusallık ve tepkisizlikle işi zora koşarak hikmetin sınırlarını aşmamalıdır. Öğüt/vaaz; kişinin muhatabını sadece mantıki yollarla değil, aynı zamanda duygularını cezp ederek, azarlama ve zorlamaya başvurmaksızın tatlılıkla inandırma çabasıdır. Vaiz, iyi niyetten veya bilgisizlikten kaynaklanan hatalar üzerinde durmadan, insan fıtratında var olan kötülük aleyhindeki duyguları nasihatle karşısındaki insanda uyandırmaya çalışmalıdır. Zira öğüt vermedeki yumuşaklık, çoğu zaman katı kalpleri bile doğru yola getirerek birbirinden nefret eden gönülleri kaynaştırır.⁹⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki, hikmetle dâvet, yapılacak dâvetin, vaaz ve irşadın doğru olarak uygulanmasıyla; ifrat ve tefrit arasında mutedil hareket etmekle de alakalıdır. Bunu, münasip sözü, münasip şahsa, münasip zamanda, münasip ölçüde ve münasip zeminde söyleyebilmek, olarak da özetleyebiliriz.⁹⁹

95 Geniş bilgi için bkz. Kuzu, Kur’an’a Göre Hikmet Kavramı, s. 269.

96 Yusuf: 12/108.

97 İbn Kesir, Tefsîru’l-Kur’an, IV. 422.

98 Bkz. Kutup, Seyyid, Fi Zilâli’l-Kur’an, Daru’s-Şuruk, Beyrut, 1402/1981, IV. 2202; Mevdudî, Tefhîmu’l-Kur’an, III. 70-71; Yılmaz, Hüseyin, agm. s. 33.

99 Candan, Abdulcelil, *Ömür Boyu Dâvet*, İhsan Yayınları, İstanbul ts, s.173.

2. Mev'iza-i Hasene İle Dâvet:

"Mev'iza-i Hasene" kavramı ise, Kur'an, Kur'anî öğütler (mevaizu'l-Kur'an), dine terhib ve tergib ile yani korkutarak ve ümit vererek çağırma, kaba ve incitici olmayan kavli leyin,¹⁰⁰ dâvetin kendisine yapıldığı insanların bildiği güzel edep,¹⁰¹ muhatabı iknâ eden zannî hüccetler,¹⁰² iknâ edici konuşmalar ve faydalı öğütler¹⁰³ olarak yorumlanmıştır. Nitekim bir âyette Yüce Rabbimiz, *"Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt (موعظة), kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi."*¹⁰⁴ buyurur. Reşit Rıza bu âyeti açıklarken, *"Rabbinizden size, görünen davranışlarınızı ve ahlakınızı düzeltecek, güzel öğüt türünden ihtiyaç hissettiğiniz tüm her şeyi ihtiva eden bir kitap geldi..."* diye açıklar.¹⁰⁵ Buna göre güzel öğüt, dinî nasihat, kalbi yumuşatıp sevap işlemeye özendirici, günah işlemekten sakındırıcı tüm güzel bilgilere karşılık gelmektedir. Kalbi yumuşatan, Müslümanları sevap işlemeye teşvik eden bu tür öğütlere (موعظة) vaaz, bu eylemi yapana da daha önce de ifade edildiği üzere vaiz denebilir. Dâvetçi Müslüman, Allah yoluna önce hikmetli, yani bilimsel bilgilerden yararlanarak, akla yatan delillerle, hakkı açıklayan ve şüpheleri gideren açıklamalarla dâvet eder. Sonra da, 'mev'iza'ya, yani güzel öğütlere gerekirse başvurur ve öğüt verir, uyarır, Allah'ın azabından sakındırmaya, sevap işlemenin, ibadet yapmanın güzelliklerinden bahseder. İnsanları ısındırır, teşvik eder, müjdelere, gerekirse korkutur ve onların Allah'a itaat eden kullar olmasına çalışır.¹⁰⁶

Bu şunu ifade eder ki, ne yalnız Cehennem ile korkutmak, ne de yalnız Cennet ile müjdeleyip avundurmak; korku ile ümit arasında dengeli, tesirli bir hava oluşturup ruh ve vicdanları serinletmeyi ihmal etmemek, bu dâvetin bir diğer parçasıdır. Bir diğer husus ise âyette insanları heyecanlandırıp gönül dünyalarını harekete geçirip onlara yarar sağlayacak ve akıllarına ışık tutacak, mantıksal misalleri kullanmak bizden istenmektedir.¹⁰⁷

100 İbn Adil, el-Lübâb, XII.187; Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf, Bahru'l-Muhîr (thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Şeyh Ali Muhammed Muavviz), Beyrut, 2001/1422, V. 531.

101 İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, Zâdu'l-Mesîr fi İlmi'l-Tefsîr, Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut, 1404, IV. 506.

102 Şevkânî, Muhammed Ali, Fethu'l-Kadîr, III. 291.

103 Eş-Şâzelî, Ahmet b. Muhammed, el-Bahru'l-Medîd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1423/2002, IV.95.

104 Yunus:10/57. "يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ"

105 Reşit Rıza, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, el-Hey'etu'l-Mısıriyye/Dâru'l-Menâr, Mısır 1990, XI.328.

106 Bkz. Ece, Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, Mev'iza maddesi.

107 Yıldırım, Celal, *"İrşad ve İrşadda Metod"*, s. 336.

Belki bir o kadar önemli diğer bir husus da âyetle muhatapları etkileyici ve belîğ bir üslubun kullanılmasıdır ki, buna “söz söyleme sanatı” da denilmiştir.¹¹⁴ Gerçekten muhatapları etkileyici bir üslup ile onlara dini değerleri anlatmak, en az bu değerler kadar da önem arz etmektedir. Güzel ve tesirli söz söyleme becerisi, davanın yüce mesajını muhataplara açık, net ve tatlı bir biçimde ifade etme becerisidir ki, bu da tabi ki diksiyon yeteneğiyle elde edilebilecek bir husustur.¹¹⁵

Şunu da burada belirtelim ki, âyet bize muhatap olduğumuz toplumu da iyi tanımamızı ilham etmektedir. Her çağın kendine özgü bir dili, algı gücü, değer yargıları ve hassasiyetleri vardır. Kişi muhatap olduğu toplumun dilini, hayat anlayışını ve zaaflarını bilmek zorundadır. Buna göre bir söylem ve öncelikleri belirlemek zorundadır. Hz. Nuh’un kavmine ait takip ettiği bir yöntemin Hz. İbrahim ve onun yaşadığı kavmin toplumdaki öncelikler ve buna göre vaaz ve irşatta takip edilecek yöntemde farklılığı söz konusu olacak demektir. Söz gelimi, toplumun yaşayış biçim ve düzenleri, inanç durumları ve saplantıları, psikolojik durumları, kültür seviyeleri, zaafları ve eğilimleri ve buna bağlı ahlaki çöküntüleri, ekonomik durumları, politik temayülleri ve ilgi duydukları konularda farklılık arz edebilecektir.¹¹⁶

DiĞER İLKELER

1- Öncelikler

Vaaz ve irşatta anlatılacak ve söylenecek şeylerin başında her şeyden önce insanları tevhide, Allah’ın varlığı ve birliğini kabule çağırmak sûretiyle dâvete esastan başlamalıdır. Kur’an, dâveti ilk önce temelden başlayarak meseleyi kökünden halletme yoluna gitmiştir. Başlangıçta kötü âdetleri ve zararlı alışkanlıkları yasaklamadığı gibi; oruç, zekât, cihad vb. ibadetleri de ilk etapta farz kılmamıştır. Aksine bütün peygamberler dâvetlerinde, insanların vicdanlarına tevhid akîdesini yerleştirmeyi ve tağutlara inanmamaktan vazgeçmeyi ön planda tutmuşlardır. Kur’an-ı Kerim bu gerçeği şu âyetlerle dile getirmektedir: *“Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûtta kaçının” diye peygamber gönderdik.”*¹¹⁷

Kur’an-ı Kerim’de itikada yönelik âyetlerin genellikle Mekke’de, ahkâm âyetlerinin ise Medine döneminde nâzil olması, toplumun itikadî yapısının,

114 Yıldırım, a.g.m. s. 337.

115 Diğer örnekler için bkz. Yıldırım, Celal, agm., s. 337.

116 Yıldırım, agm., s. 338.

117 Nahl, 16/36. “وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ.” Krş. Enbiyâ, 21/25.

gelişim düzeyinin dikkate alındığını gösterir. Yüce kitabımız, Mekkeli müşriklerin şirk ve putperestliğine karşı açık deliller ileri sürerek onların çirkin inançlarını öncelikle yermiş ve onları Allah'ın birliğine, peygamberlere ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna iman etmeye dâvet etmiştir. Medine'de nazil olan âyetler ise, genellikle şer'î hükümlerin belirtilmesi ve tatbiki, ibadet ve muamelatla ilgili hususlar üzerinde durmuştur.¹¹⁸

2- Tedrîc

Vaazda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de tedrîçtir. Bu konuda en büyük örneğimiz, vahyin sahibi olan Yüce Rabbimizdir. Çünkü Kur'an'ın iniş sürecine bakıldığında bu inişin yirmi küsur senelik bir zaman dilimine yayıldığı bilinmektedir. Ve bu süreç içerisinde inen emir ve yasaklarda daima bir tedrîcin uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim içki, kumar, faiz ve diğer yasaklarda bu sürecin yaşandığı görülür. Vahyin 23 senelik bir zaman dilimi içerisinde tamamlanması, 13 senelik Mekke döneminde insanların İslam'a ısınması için imanî hakikatlerin ele alındığı âyetler manzumesinin nüzûlü, haram ve helale yönelik emir ve yasakların daha çok Medine döneminde inmesi, bu gerçeğin daha açık bir ifadesidir. Nitekim âyette *"Oysa biz onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indiriyor ve ağır ağır okuyoruz..."*¹¹⁹ buyrulur.

Her söylenen şeyin mutlaka bir yerinin ve değerinin olması gerektiği gibi zamanının da iyi belirlenmesi gerekir. Son Nebî'nin hayatına bakıldığında da onun nasihatlerini sahabenin ihtiyaç hissettiği zamanlara göre (ki buna mev'izede tahavvül denmektedir) hareket ettiği,¹²⁰ sözünü –önemine göre- üç defa tekrar ettiği, konuşmasında tersil ve tertile dikkat ederek (yani kelimeleri basa basa ve açık ve net bir şekilde harfleri telaffuz ederek) hitap ettiği¹²¹ söylenir.¹²²

Bu hususta çarpıcı misali Hz. Aişe'den gelen bir rivayet daha net göstermektedir. Bu rivayette annemiz, Kur'an'dan ilk indirilen sûrelerin, içinde cennet ve cehennemin zikredildiği mufassal sureler olduğunu söyler. Eğer der, ilk olarak *"İçki içmeyin"* diye bir şey indirilseydi, onlar, *"biz asla içkiyi bırakmayız"* veya

118 Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 62.

119 İsra, 17/106. *"وَفَرَأَيْنَا تَفْقَاهُ لَيُفْقَرُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مَكْثٍ وَنُنْزِلُكَ تَنْزِيلًا"*

120 Buhari, İlim, 11, 12; Müslim, Münafikin, 82-83; Tirmizi, Edeb, 72; Müsned, I. 377.

121 Ebu Davud, Edeb, 18.

122 Yıldırım, agm, s. 340.

“zina etmeyin” diye bir hüküm indirilseydi, “biz kesinlikle zinayı terk etmeyiz” derlerdi.¹²³

Peygamberlerin dâvet yöntemlerine bakıldığında benzer yöntemi uyguladıkları söylenebilir. Elbette bu husustaki kanaatimizi, son din olan İslam’ın uyguladığı tadrîc sürecinden hareket ederek tahmin edebilmekteyiz. Çünkü dinin kaynağı aynıdır. Dolayısıyla Hz. Nuh’tan Hz. İsa’ya kadar gelen tüm nebîlerin benzer şekilde bir tadrîc uyguladıklarında kuşku yoktur. Onların her biri, öncelikle bu görevi, kendi yakın çevrelerine anlatarak başlatmışlar, daha sonra kitlelere giderek risâlet görevlerini ifa etmişlerdir. Nitekim Kur’an’ı incelediğimizde tüm nebîlerin insanlara öncelikle tevhîdi emredip şirke karşı uyardıklarını görürüz.¹²⁴

Bu hususta Hz. İbrahim’i daha detaylı şekilde Kur’an’ın bize sunduğunu biliyoruz. Nitekim İbrahim (a.s.)’in kavminin kutsal olarak kabul ettikleri bu varlıkları tartışmaya açmak gayesiyle yıldızdan aya, aydan güneşe doğru aşama aşama bunların ilah olamayacağını kendilerine gösterirken görürüz. Daha sonra Hz. İbrahim, aynı yöntemi diğer putlar için de yapmış ve kendi elleriyle yonttukları bu putların da ilah olamayacağını, onların ne bir faydası ne de zararının kimseye dokunmadığını, bizzat bu putları kırmak sûretiyle kendilerine göstermiştir.¹²⁵ Tebliğ ve irşatta bu anlatılanların birden olmayıp bir süreç içinde uygulandığı anlaşılmaktadır.

3- Kavl-i Leyyin

Vaizin en çok dikkat edeceği şeylerin birisi de muhataplarına karşı yumuşak bir üslubu kullanmasıdır. Kavl-i Leyyin yumuşak söz söylemeyi ifade eder. Bu konuda tabiatı itibarıyla kendisini sert olarak tanıdığımız Hz. Musa’ya ve kardeşi Harun’a, azgın ve zorba bir karaktere sahip Firavuna gitmelerini, ancak kendisine karşı üsluplarına dikkat etmelerini ifade etmek üzere “*Firavuna gidiniz çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır. Yahut korkar*”¹²⁶ uyarısı yapılmıştır. Benzer emir farklı bağlamlarda Hz. Peygambere de emredilmiş, münafıklara karşı “etkili söz söylemesi”¹²⁷ istenmiş, müminlere karşı ise

123 Buharî, Fedâilü'l-Kur'an, 6.

124 Nahl, 16/36; Enbiya, 21/25.

125 Konu hakkındaki âyetler için bkz. En'âm, 6/76-79; Enbiyâ, 21/52-67.

126 Taha, 20/43-44. “فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ إِذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ”

127 Nisa, 4/63. (أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا)

sert ve kaba davranması durumunda etrafında kimsenin kalmayıp dağılıp gidecekleri hatırlatılmıştır.¹²⁸

Bu durumu peygamberlerin vaaz söyleminde daha açık görmekteyiz. Kur'an'ın "yumuşak huylu, içli ve kendisini Allah'a vermiş"¹²⁹ bir insan olarak tanımlanan Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'e karşı Allah'ın kendisini kurban etmesi emrini duyurması esnasında "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?"¹³⁰ demesi, putperest babasını dinine çağırırken saygıda kusur etmeyerek "babacığım" diye söze başlaması,¹³¹ Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı vaaz esnasında, "Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."¹³² demesi, iletişimde nezaket ve yumuşaklığın önemini göstermesi açısından çok anlamlıdır.

4- Kolaylaştırma

Zayıf bir tabiata sahip olan insanoğlu kolayla mütemayildir. İslam'ı tebliğ edenlerin, insanın bu temel hususiyetlerini dikkat ederek muhataplarına hitap etmeleri, onlara karşı kaldıramayacakları bir teklifte bulunmamaya çalışarak vaaz ve irşatta bulunmaları gerekir. Kur'an'da Allah'ın kullarına güçlük çıkartmak istemediği, kolaylığı murat ettiği muhtelif vesilelerle hatırlatılmıştır.¹³³ Bu ifadelerden birisi "O, sizi seçti ve din hususunda üzerinize bir zorluk yükledi/ *هُوَ الَّذِي يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ يَخْتَارُ*"¹³⁴ şeklindedir.

Bu ilkeler doğrultusunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatına bakıldığında onun insanları irşatta daima kolaylık yolunu tercih ettiği ve bu yöneme çok sık başvurduğu görülür. Zaten bir hadis-i şeriflerinde "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz"¹³⁵ buyurmuşlardır. Aslında önceki satırlarda da ifade edildiği üzere Kur'an'ın toptan vahyolunmayıp 23 senelik bir müddet zarfında kademe kademe inzal olunması, içki, kumar ve faiz gibi birtakım yasakların tadrîcen yasaklanması, kolaylaştırmanın en açık misallerinden-

128 Al-i İmran, 3/159. وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ وَشَاوَرَهُمْ. (فَمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْتَضَوْا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوَرَهُمْ. فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ)

129 Hûd, 11/75. (لَنْ أَرْجِيَهُمْ لَحِيلُمَ أَوْادَةً مُنِيبٌ)

130 Sâffât, 37/102. فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ)

131 Meryem, 19/43-47.

132 Lokman, 31/13. (وَأَذْ قَالَ لَقُمْنَ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

133 Örneğin bkz. Bakara, 2/185, Nisa, 4/28, Maide, 5/6, Taha, 20/2-3.

134 Hacc, 22/78. (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ)

135 Buhari, İlim, 77.

dir. Çünkü aksine bir tutum, yılgınlığa ve daha da kötüsü toptan inkara sebep olabilecek kadar tehlikelidir. Bu yüzden bizler de yaptığımız vaaz ve irşat faaliyetlerinde tıpkı nebîler gibi basitten zora doğru bir metodu takip etmeliyiz.¹³⁶

5- Şefkat ve Merhametle Muamele

Merhamet, dinsel açıdan önemli bir meziyettir, irşad ve dâvetle görevli kişilerde bulunulması kaçınılmazdır. Peygamberlerde de bu vasıf önde gelen niteliklerden olarak yer almaktadır. Bunu, Hz. İbrahim'in müşrik olan babasına hitaben "...*Senin için Rabbimden bağış dileyeceğim*"¹³⁷ demesinde; Hz. Peygamber için âyette, "*Allah'ın sana olan rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer katı, sert ve haşin olsaydın, etrafından dağılır giderlerdi*"¹³⁸ denmesinde; Hz. İsa'nın mahşer günü kavminden kendisinden şirke düşmüş kimseler için bile Allah'tan bağış dilemesinde¹³⁹ hep merhamet timsali şahsiyetlerin ortak izlerini görürüz. Kuşkusuz, insan olarak hepimiz de iyi muameleden, güler yüzden, güzel söz ve tatlı dilden hoşlanırsınız. Bunların aksine kaba, kötü, kırıncı davranış ve sözler hepimizin canını sıkar, hepimizi üzer. İşte bu yüzden irşad ve tebliğ vazifesiyle görevli olanlar, muhataplarına karşı, davranış, hareket ve sözlerinde ölçülü olmalı ve hüsn-ü muamele göstermelidir. Vaizin sözü nazik, ince, hürmetkar, karşındakine değer veren bir tarzda olmalı, nefret ve isteksizliğe sebep olan bir nitelikte bulunmamalıdır.¹⁴⁰ Nitekim, Kur'an bu konuda "(Mümin) Kullarıma söyle (daima) güzel söz söylesinler"¹⁴¹ der.

6- Muhatapa Göre Üslup Belirleme

İrşatta en önemli hususlardan birisi de kişinin muhatabının özel durumunu dikkate alarak hareket etmesidir. Toplum insanlarına bir bütün olarak hitap etmekle fertlere tek tek yapılacak irşat faaliyetinin bir olmadığı açıktır. Kişinin birey olarak muhatap alındığını ve kendisine değer verildiğini görmesinin mesaja karşı müspet yaklaşmasında artı bir değeri olacaktır. Muhatabın mümin ya da kâfir olması; erkek ya da kadın olması, genç ya da yaşlı olmasına göre; muhatabın bulunduğu konuma göre yapılacak öğütte ve nasihatte farklılığın olacağına kuşku yoktur. Hz. Nuh'un kavmine karşı dâveti anlatılırken onun, kavmini gece-gündüz, açık-gizli dine çağırıldığı ifade edilerek şöyle buyru-

136 Gençoğlu, Halil, "*İrşadda Metod*", I. Din Şurası, Ankara 1995, s. 416

137 Meryem, 19/47 (قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا)

138 Âl-i İmran, 3/159. (... وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا...)

139 Maide, 4/118. (لَنْ تُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَأَنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَاِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

140 Zeydan, Abdulkarim, *İslam'da Dâvet ve Tebliğ Esasları*, (Çev: Ruhi Özcan), İstanbul 1979, s. S. 726.

141 İsrâ, 17/53. (وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ لِّئِنْ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ لِيَنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَذَابٌ مُّبِينًا).

lur: “Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) dâvet ettim... Onlara açıktan tebliğde bulundum; (ayrıca) onlarla gizlice, özel olarak da konuştum ve dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır.’”¹⁴² Dikkat edilirse Hz. Nuh, kavmine karşı, gece-gündüz; gizli- açık her durumda dâvette bulunduğunu söylemektedir. Onlara karşı üslubunda nasıl davrandığını bilemiyoruz. Ancak oğluna karşı kullandığı üslupta daha bir şefkat ile ve babacan davrandığı anlaşılmaktadır. Nitekim oğluna gemiye binip inananların safında yer almasını söylerken “Oğulcuğum, bizimle beraber gemiye bin! (Ne olur) Kâfirlerle beraber olma!”¹⁴³ demiştir. Benzer üslubu Hz. İbrahim’de de müşahede etmek mümkündür. Nitekim oğlu İsmail’e karşı kendisini kurban etmesi konusundaki kararını açıklarken, “Oğulcağızım! Doğrusu ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bir bak, bu hususta görüşün ne ?...”¹⁴⁴ derken görüyoruz. Ancak aynı İbrahim, kavmine karşı gerekli uyarı ve dâveti yaptıktan sonra yola gelmediklerini görünce, daha bir sert üslup kullanmış ve “Yazıklar olsun size de, Allah yerine tapınıp durduğunuz bütün bu nesnelere de! Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹⁴⁵ demiştir.

Kâfir bir şahsiyetle konuşmaya başlarken, yapılacak konuşmanın üslûbu ile müminlerle yapılan iletişimde selamlaşmanın bile farklı olduğu görülür. Nitekim Hz. Musa Firavun ile yapmış olduğu diyalog esnasında “Selam hidâyete tabi olanlara olsun”¹⁴⁶ ifadesiyle kendisine hitap etmiştir. Öte yandan Hz. Muhammed (s.a.s.)’den ise, müminlerle alakalı olarak, “Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman, de ki: “Selâm olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı...”¹⁴⁷ buyrularak selamlaşmada farklı davranması istenmiştir.

Kısacası muhatapların durumuna göre özel hâline göre farklı üslubun ve tavrın kullanılması elzemdir.

7- Mektupla İrşad

Bu konuda elimizde Hz. Süleyman’ın Belkıs’a yazmış olduğu kısa mektup örneği ile, Hz. Peygamberin çevre hükümdarlara yazmış olduğu mektup örnekleri bulunmaktadır. Buna göre nebilerin irşad ve dâvette mektubu da kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunun benzer örneğini Hz. Peygamber (s.a.s.) de yapmış

142 Nûh, 71/5-10.

143 Hûd, 11/42.

144 Sâffât, 37/102.

145 Enbiyâ, 21/67. (أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ)

146 Tâhâ, 20/47. (وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى)

147 En'âm, 7/47.

ve Bizans Kayseri Herakliyus, İran Kisrası Hüsrev Perviz, Mısır Kralı Mukavvis, Habeş Necaşisi, Gassan Emiri, Umman ve Bahreyn tarafında bulunan bazı Arap kabilelerinin reislerine dâvet içerikli mektuplar göndermiştir.¹⁴⁸

Tüm bu veriler, vaaz ve irşatta yüz yüze konuşma ve iletişim dışında yeri geldiği zaman mektup, e-mail, fax ve dâvetiye gibi zamana göre değişiklik gösteren iletişim ve haberleşme kanallarının da kullanılabileceğini göstermektedir.

8- Tergîb ve Terhîb/Müjdeleme ve Korkutma

Son yıllarda yapılan araştırma sonuçları, güdülemede, övülme ve ödüllendirilmenin, yerilme ve cezalandırmadan daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁹ Buna göre dâvette kişinin muhatapları güdülenirken tebşir ve terğîb öne çıkarılmalı; tersine dinin istediği davranışları kabul etmeyenler de inzâr ve terhîb de dengeleyici bir motif olarak kullanılmalıdır.¹⁵⁰

Tergîb, muhatap kitlenin dâvet ve irşadı kabul etmeleri durumunda, ahirette elde edecekleri sevap ve mükâfatı, kabul etmemeleri durumunda ise Allah'ın gazabı ve ahirette karşılaşacakları azap ile uyarılmalarını ifade eder. Kur'an Hz. Peygambere iman edip ve salih amel işleyen kimseler için zemininden ırmaklar akan cennet ile müjdelemesini emreder.¹⁵¹ Zaten âyetlerde Hz. Peygamber için, *"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir dâvetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."*¹⁵² denilmiştir.

"Müjdeleyicilik" ve "uyarıcılık" vasıflarıyla önceki dönemlerde yaşamış tüm nebîler, kendi muhatap oldukları toplumlara bu konuda gerekenleri söylemişlerdir. Nitekim Hz. Nuh kavmine hitaben, *"...Ey kavmim! Şüphenez olmasın ki, ben sizi, Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vâdeye kadar tehir etsin (muahaze etmeden yaşatsın)"* diyerek apaçık uyarıcı bir kimseyim. Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!"¹⁵³ demiştir.

148 Bkz. Göksoy, İsmail Hakkı, "Hz. Peygamberin Hükümdarlara Gönderdiği Dâvet Mektupları ve Önemli", II. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta 1999, 119-138.

149 Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İstanbul, ty. S. 187.

150 Koç, Ahmet, Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008, s. 162.

151 Örneğin bkz. Bakara, 2/25.

152 Bkz. Ahzab, 33/45. *"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا"* Benzer diğer âyetler için bkz. İsra, 105; Furkan, 56; Fetih, 8.

153 Nûh, 2-4.

Hûd (a.s) da kavmine hitaben, "...Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."¹⁵⁴ demiştir.

Salih (a.s.) ise benzer şekilde kavmine, "Bildiginiz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının."¹⁵⁵ demiştir.

Mekke toplumuna hitaben de Kur'an şöyle seslenmiştir: "Kureyş'e kolaylaştırıldığı, evet, kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için onlar, kendilerini açlıktan doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."¹⁵⁶

Görüldüğü üzere, toplumun içinde bulunduğu nimet ve ihsanın farkında olmaları konusunda tüm peygamberler kavimlerini uyarmışlar ve bu nimet ve ihsanlara karşı Allah'a teşekkürde bulunup kendisine itaatle cevap vermeleri durumunda büyük bir ecre sevaba nail olacaklarını; aksi durumda ise ceza göreceklərini bildirmişlerdir.

Vaaz ve irşatta da bu durum(tergîb ve terhîb), belki en önemli bir konu başlığı olarak muhatap olduğu kitleyi yeri geldiği zaman teskin ve teselli edici olmak; yeri geldiği zaman da uyarmak suretiyle mutlaka kullanılmalıdır.

9- Yer ve Zaman Seçimi

Yapılacak vaaz ve irşadın başarısı bakımından zaman ve mekânın veya yerin önemi büyüktür. Dâvetçi makamın şart ve imkânlarını iyi bilmeli ve ona göre telkinde bulunmalıdır. Yüce Allah Kur'an'da, kendi âyetlerinin inkâr edildiği, hakaret ve alay içeren sözlerin bulunduğu yerlerde durulmamasını emreder.¹⁵⁷

Vaaz edecek kimseler, dâvet için müsait yerleri, insanların toplandığı mekanları, daha fazla kitleye ulaşılabilir yerleri dikkate almak zorundadır. Bugün için cami, mescit, okul, hapisane, dârul-aceze ve huzur evleri gibi mekanlar, göz önüne alınması gereken önemli fırsat alanlarıdır.

Bu söylediğimiz husus, peygamberler bağlamında da örnekledirebilir. Nitekim Hz. İbrahim, babasına ve kavmine, onların hep birlikte oldukları bir zaman dilimi olan bayram gününde hem kendilerine hem de taptıkları putlara

154 A'raf, 69. (وَأَوْعِظُهُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَرَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضَلَةٌ) (فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)

155 Şuarâ, 26/132-134.

156 Kureyş, 107/1-4; krş. Teğâbûn, 64/8-9.

157 Nisa, 4/140. (وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَّبِعُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ) (إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا)

yönelik bir eyleme girişmiştir.¹⁵⁸ Hz. Musa da, Firavun ve onun adına çalışan sihirbazlarla yaptığı mücadelede randevusunu, insanların dışarıda bir araya gelecekleri bir bayram gününe vermiştir.¹⁵⁹ Bu durum, nebilerin dâvet ve irşatta zamanı iyi kullandıklarını gösterir. Nitekim, Hz. Yusuf da zindanda arkadaşlarına, yaşadıkları sıkıntı ve mahrumiyeti fırsat bilerek, tevîdî ve dâveti anlatmaya çalışmıştır.¹⁶⁰ Bu da Hz. Yusuf'un, mekâna yönelik dâvet ve irşat noktasında fırsatları değerlendirdiğini gösterir.

10. Müşterek Noktalara Vurgu

Vaiz, sunumunu daha verimli kılmak adına, muhatabı şâyet farklı bir din ya da dünya görüşüne sahip ise, onunla yakınlaşmasına vesile olacak müşterek noktaları kullanması önemlidir. Böylece arada bir ünsiyet ve yakınlaşma tesisi ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, vaaza, muhataplarının cevap ve meyillerine göre uygun ifadelerle başlamak daha etkili olacak, anlaşılabilir ortak noktaları belirleyerek bu noktalardan irşadı sürdürmek daha faydalı olacaktır. Böylece muhatapla bir yakınlaşma tesisi meydana gelecek demektir.¹⁶¹ Bu konuda Kur'an'da Yüce Rabbimiz, Resûlüne hitaben, şöyle buyurur: *"De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."*¹⁶²

SONUÇ

Vaaz ve irşad, ulvî bir görevdir. Tarihte bu görevi üstlenen insanlar başta nebîler; onlardan sonra da bu uğurda çaba sarf eden dâvet önderleri hep olagelmıştır. Yaşadığımız çağda da, insanlığın irşada ve aydınlanmaya tüm asırlardan daha çok ihtiyacı vardır. Dünyanın global bir köy hâline geldiği günümüzde, batıl addettiğimiz bozuk dinlerini insanımıza pazarlamaya çalışan ve bu uğurda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan çabaları hayretle müşahade ediyoruz. Halbuki bu alanda esas çalışması ve çaba sarf etmesi gereken kimseler bizler olmalıyız. Çünkü hak olduğuna yürekten inandığımız yüce dinimiz İslam'ın insanımıza ulaştırılması, müntesibi olan inananların da dinleri ile olan ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde gelişmesi adına sürekli irşat edilmeye ve sahih

158 Beğâvî, Hüseyin b. Mes'ûd, Meâliu't-Tenzil, Dâru Tayyibe, 1997/1417, V.323; İbn Kesîr, V. 348 vd.

159 Bkz. Taha, 20/59; (قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَأَنْ يُخَشِّرَ النَّاسَ ضَحَى)

160 Yusuf, 12/39, 41.

161 Önkâl, Ahmet, Resûlullah'ın İslama Dâvet Metodu, s. 167-180.

162 Âl-i İmran, 3/62. (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا) (مَنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ)

dini ilkelerle bilinçlendirilmeye çok büyük ihtiyaç vardır. Türkiye bazında da bu görev, vaizlik, müftülük, öğretmenlik ve imamlik gibi görevlerde yetişmiş insanlar eliyle yapılmaktadır. Bunun için de bu kutsal göreve tâlip olanların, bir nebî gibi samîmî, temsil ettiği görevde hasbî, vaaz ve irşat yolunda karşılaştığı sıkıntılar karşısında azmini yitirmeyen, benzer sıkıntıları binlerce kez yaşasa da temsil ettiği görevin kutsallığını ve dinin sahibin hatırı için sabredebilen, söyledikleriyle pratik hayatında yaptıkları arasında tutarlı, davasını kabule yanaşmayanların bile kendisi için “güvenilen insan” diyebilecekleri kalitede bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir.

Kur’an’ın çizdiği böyle bir vaiz profiline sahip fertlerin çoğalması ümidiyle hepinizi saygıyla selamlarım.

4. SÖZ SÖYLEME SANATI OLARAK VAAZ, MİMAR-I ÂDEM OLARAK VAİZ

Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ*

GİRİŞ

1990 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde gerçekleştirilen hizmet öncesi vaizlik kursunda Merhum Abdurrahman Gürses Hocaefendi verdiği ilk derste kursiyerlere vaazı şöyle tanımlamıştı: “Vaaz; kulûb-i kâsiyeyi telyîn, uyûn-i camideyi idma’ ve a’mâl-i fâsideyi ıslah için söz îrâd etme sanatıdır.”

Dolayısıyla vaiz de bu sanatın icracısı olmak hasebiyle bir söz üstadı ya da söz sanatkârı olarak nitelendirilebilir. Tanımda geçen; “kulûb-i kâsiyeyi telyîn” vaaz ile muhatapın kalbine girebilmeyi ve gönül imarını, “uyûn-i camideyi idma’” vaazın duygusal içeriğini ve etkisini, “a’mâl-i fâsideyi ıslah” ise vaazın sonucunda meydana gelmesi beklenen kişisel gelişimi ve davranış değişikliğini ihsas ettirmektedir.

Söz konusu aşamaların her birinin bir vaaz bütünlüğü içinde sergilenebilmesi sözün gücüne ve tesirine inanmak ve onu bir sanatkâr inceliği ve rikkatiyle kullanabilmekle mümkün olabilir.

Dinin aslı kelimadır. Hz. Âdem’den Hz. Muhammed (s.a.s.)’e kadar tüm peygamberler kelimullahı muhatap olmuş ve bunu insanlığa tebliğ ile sorumlu tutulmuştur. Din ile insanın buluşması hitap ile başlamış ve sürmüştür.

Bugün de sözlü tebliğ dini insanlara ulaştırmada en etkili araç olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda vaaz, tebliğin önemli bir unsuru olarak din ile insan arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu itibarla vaaz, dini gönüllere taşıyabilmektir. Sözün en güzelini, en güzele davet yolunda kullanabilmektir.

* Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

Vaiz, başta Kelam-ı Kadim olmak üzere Hz. Peygamberin sünneti, ilim ve hikmeti konuşturarak bu sanatı icra eden bir söz üstadıdır. İnsanı inşa ve gönülleri imar etme mesuliyetini Peygamber hassasiyetiyle taşıyandır. Vaiz, halk içinde Hakla beraber olan, halka Hakkın kelamıyla hitap edendir.

Tebliğimizde; bir yandan sözün önemi ve gücüne, vaazın söz söyleme sanatı olarak taşıdığı değer ve öneme değinerek, Kur'an'ın bu çerçevede ortaya koyduğu söz estetiği ve tebliğ inceliğinin vaaz diline yansıtılmasının gereği üzerinde duracağız. Diğer yandan vaizin mimar-ı Âdem olma misyonuna temas ederek, vaizlik mesleğinin işlevinin bu anlamda yeniden değerlendirilmesine değineceğiz.

I- SÖZ SÖYLEME SANATI OLARAK "VAAZ"

SÖZÜN ÖNEMİ VE GÜCÜ: "ÖNCE SÖZ VARDI!"

Yaratılış bir söz ile başlamıştır. Yüce Allah âlemi "ol" emriyle yaratmış¹, sözü de âlemi de O var etmiştir. Dolayısıyla bidayeti itibariyle sözün, önemini ve gücünü kelamı var edenden aldığı ifade edebiliriz.

İnsan, "kün" sözüyle vücut bulan bu âlemin en mükerrem varlığı² olarak Allah'ın hitabına mazhar olmuştur. Kur'an'ın ifadesiyle; "Rahman insanı yaratmış, beyanı öğretmiştir."³ İnsan "beyan" için gerekli olan donanıma sahip kılınmıştır. Yaratılışın ilk aşamasında bizzat Yaratıcı Kudret tarafından Hz. Âdem'e esmanın öğretilmesine dair yapılan vurgunun⁴ böyle bir anlamı da içinde barındırdığı söylenebilir. Böylece "halife" insana büyük bir anlama ve anlatma gücü verilmiş, kavramlarla düşünme, kelimelerle konuşma yeteneğine sahip kılınmıştır.

Sözlükte; kelime, yaralamak ve tesir etmek⁵, kelam ise konuşma ve söz söyleme anlamına gelmektedir.⁶ Evren ve içindekilere dair "esma" aslında insanın bir yönüyle kendisini tanımasına ve anlamlandırmasına da zemin hazırlamaktadır. Çünkü insana özgü kılınan akıl eşyaya dair kavramlarla "varlık"ı anlamlandırabilir. Bu itibarla insanın düşünsel ve inanç dünyasının inşasında kelamın ayrı bir yeri vardır. Bu inşa sürecinde kelam, kimi zaman vahiyle bildirilen ayet olur.

1 Yâsîn, 36/82.

2 İsrâ, 17/70.

3 Rahmân, 55/3-4.

4 Bakara, 2/31.

5 Râgıb el-İsfehânî, Mucemu müfredâti elfazi'l-Kur'an, Beyrut ty., s. 457.

6 TDV İslam Ans., "Kelam"mad., XXV, 194.

Ya bir harf⁷, ya bir kelime⁸ ya da uzunca bir cümle⁹ olarak bağrında nice ulvi hakikati ve ilahi mesajı taşır. Kelime-i tevhid, kelime-i şehadet gibi formlar içinde kelimeler, insanı kâh imanla kâh var oluşun hikmetini kavrama ve okuma yetisiyle buluşturur. Malum olduğu üzere iman ve tefekkürün bedeni olur. Tarihsel süreçte bakıldığında fikirlerin söz ile vücut bulduğu görülür. Cansız bedene üflenen ruh ona hayat verdiği gibi, cansız harf ve kelimelere üflenen ruh da söze can verir. Ruh taşıyan bu sözle insan hayat bulur. Kendisiyle varlığın vücut bulduğu söz, mecazı, hakikati, muhkemi ve müteşabihîyle âdeta bir âlemdir.

Söz düşünceye, dil söze araç kılınmıştır. Dünyayı algılayıp anlamlandırışımızın en önemli aracı dildir. “Dil varlık evimdir” diyor Heidegger. Dini duyuş, hissediş ve algılayışımız da diğer algılarımız gibi dilde ifadesini bulur.¹⁰ Kendisi de bir söz ustası olan Mevlana ise şöyle der: “İnsanoğlu dilinin altında gizlidir. Dil, can kapısının perdesidir. Yel esip perde kalktı mı evin içindekiler görünür. O zaman bak evde inci mi var, buğday mı?” İnci değerinde ve kalitesinde söz söyleyebilmek ilmi, fikri ve irfani bir derinliği gerektirir.

Söz, iletişimin en etkili aracıdır. Nitekim Hz. Peygamber; “Güzel sözde büyüleyici bir güç vardır.”¹¹ ifadesiyle bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Güzel söz, özün yansımasıdır. İnsanın özü ilahi menşelidir ve tertemizdir. Özün taşıyıcısı olan söz de kaynağından akan temiz bir pınar gibi çorak gönüllere âb-ı hayat olacaktır. O hâlde söz egonun değil, özün tercümanı olmalıdır.

Söz, ifade için vardır. İfade, faydayı istifadeye dönüştürmektir.¹² Söz, minberde “hutbe”ye, kürsüde “vaaz”a dönüşür. Vaaz, kelama ruh üfleyebilmek ve o ruh ile gönülleri diri tutabilmektir. “Kün” emri misali inşa edici ve var kılıcı bir mahiyet arz etmeli, âdeta güzellikleri oldurmalı, çirkinlikleri öldürmelidir.

Vaazla hedeflenen duygularda etkileşim, davranışlarda değişim olmalıdır. Bu itibarla vaaz, gönlün tercümanı olmalı ve kâinatın ortak dili olan sevgi dilini yansıtmalıdır.¹³

7 Kalem, 68/1; Sâd, 38/1.

8 Tûr, 52/1; Rahmân, 55/64.

9 Bakara, 2/282.

10 Bkz. Sadık Kılıç, “Müzakere”, I. Dini Yayınlar Kongresi, Ankara 2004, s. 260.

11 Buhârî, Nikah, 48; Ebû Dâvud, Edeb, 86.

12 Mehmet Görmez, “Kur’an-ı Kerim’in Işığında Söz ve Davranış Estetiği”, Diyanet Aylık Dergi, Eylül 2006, s. 5.

13 Bkz. Âl-i İmran, 3/159.

Vaazın bir söz söyleme sanatı olmasına ilişkin yaptığımız vurgudan maksadımız, zorlama ve yapmacık ifadelerle konuşmak değildir. Biz bununla sözü tabii bir güzellik içinde samimiyetle söyleyebilmeyi kastetmekteyiz.

Vaazı destekleyen ve besleyen en önemli kaynak Kelam-ı Kadîm'dir. Sözü en güzel, doğru ve etkili biçimde kullanmanın hem yöntemini hem can alıcı örneklerini Kur'an'da bulmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de Söz ve Sözün Kullanım Formları

Kur'an-ı Kerim'in kendisi de bir kelimedir. Muhataba ağır sorumluluklar yükleyen (kavl-i sakîl)¹⁴ ve doğruyu yanlıştan ayıran bir söz (kavl-i fasl)¹⁵ olma niteliğiyle "sözlerin en güzeli"¹⁶dir. Kur'an bir yönüyle ilahi bir sanat eseridir ve onun ahenk ve belâgatı tarih boyunca edebiyata, icaza konu olmakla kalmamış aynı zamanda ona yönelen mümin gönülleri derinden sarsmıştır.

Kelam-ı ilahi olan Kur'an'da kavle ayrı bir önem atfedilmiştir. Sözün, bünyesinde taşıması gereken özellikleri ve estetik unsurları olmalıdır. Bu estetik unsurları, Kur'an'da söz ile birlikte kullanılan sıfatlarda bulmak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'e göre söz; maruf, belîğ, sedîd, leyyin, kerîm ve meysûr olmalıdır.

Maruf Söz

"Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, hâlimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)."¹⁷

Örnek olarak zikrettiğimiz bu ayetle birlikte Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçen kavl-i maruf¹⁸; doğru, usulüne uygun söylenen, anlaşılır, kırıcı olmayan, net ve açık, kötü anlamlar çağrıştırmayan, meşru sözdür.¹⁹

Belîğ Söz

"Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle."²⁰

14 Müzzemmil, 73/5.

15 Târik, 86/13.

16 Zümer, 39/23.

17 Bakara, 2/263.

18 Bakara, 2/235; Nisa, 4/5, 8; Ahzab, 33/32; Muhammed, 47/21.

19 İ. Lütü Çakan, "Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri", I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 1995, s. 251; Faruk Bayraktar, Türkiye'de Vaizlik, İstanbul 1997, s. 71.

20 Nisa, 4/61.

Ayet, dinleyenleri etkileyecek, içlerinde derin tesir uyandıracak güzel söz söylenmenin, belîğ konuşmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Sedîd Söz

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.”²¹ ayetiyle doğrudan inananların sözlerinin niteliğine dikkat çekilmiştir.

“Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”²² ayetinde ise özellikle yetimler hakkında doğru konuşmanın önemine vurgu yapılmıştır.

Kavl-i sedîd; gerçeği ortaya koyan, insanı hakka ve doğruya götüren, yalanı ve haksızlığı bulunmayan, yerinde söylenmiş isabetli, sağlam ve doğru sözdür.²³

Leyyin Söz

Hiz. Musa ve Hiz. Harun’un Firavunla nasıl konuşmaları gerektiği bildirilirken; “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.”²⁴ buyurulmuştur.

Kavl-i leyyin, yumuşak konuşmak, muhatabı açık ve sert bir şekilde suçlamamak ancak gerçeği olduğu gibi söylemektir. Buna bir anlamda bugün için diplomasi dili ve üslubu ya da “tebliğ ve irşad diplomasisi” de denebilir.²⁵

Kerîm Söz

Anne-babaya karşı nasıl davranılması gerektiği izah edilirken şöyle buyrulmaktadır: “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”²⁶

Kavl-i kerîm; nazik, kibar, hoş, tatlı, saygı ve hürmet dolu, gönül alıcı sözlerdir.

21 Ahzab, 33/70.

22 Nisa, 4/9.

23 Heyet, Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara 2006, s. 583.

24 Tâhâ, 20/44.

25 Çakan, age., s. 253.

26 İsra, 17/23.

Meysûr Söz

“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle.”²⁷

Ayette geçen kavli-i meysûr, yardım eli uzatamadığımız fakir ve muhtaç kimselerden hiç olmazsa hoş, yumuşak, yatıştırıcı ve kolaylaştırıcı sözü esirgemek anlamında kullanılmıştır.²⁸ O hâlde meysûr sözün sadaka hükmünde olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber de güzel sözün sadaka olduğunu ifade etmiştir²⁹

İnsanlardan sözün en güzelini söylemelerini isteyen Kur’an³⁰, bir iletişim aracı olarak sözün dinleyicilerde iyi duygular oluşturacak güzellikte ve aynı zamanda açık ve anlaşılır nitelikte olması gerektiğine de vurgu yapmaktadır.³¹

Bu müspet sıfatların yanı sıra Kur’an’da söz için olumsuz bazı sıfatların da kullanıldığı görülmektedir. Buna göre; kötü, çirkin söz anlamına gelen kavli-i su’³², asılsız, düzmece, akla sığmayan söz anlamına gelen kavli-i münker³³, yalan, asılsız söz demek olan kavli-i zûr³⁴, eğri söz anlamına gelen kavli-i lahn³⁵ ve akıl çeldirici, yaldızlı, süslü söz demek olan kavli-i zuhruf³⁶ Kur’an’a göre uzak durulması gereken sözler ve konuşma tarzlarıdır.

Müspet ve menfi tüm bu formlarla Kur’an, sözün nasıl kullanılıp kullanılmamasına dair bir söz geleneği inşa etmiştir. Böylece söz, Kur’an-ı Kerim’de büyük bir anlam zenginliğine kavuşmuştur. Bu bağlamda vaizin önemli bir söz servetine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Muhatap kitle tahsil, kültür, cinsiyet, yaş, statü vb. açıdan tek düze bir görüntü arz etmediğine göre, Kur’an’da öne çıkarılan bu söz formlarının her biri, bir söz sanatı unsuru olarak vaaza yansıtılabilmelidir.

Bir tek hurmanın yarısıyla bile olsa sadaka ve yardımlaşmaya, böylece cehennem ateşinden korunmaya dair yapılan nebevî uyarıdan hareketle³⁷, mey-

27 İsra, 17/28.

28 Görmez, agm, s. 7.

29 Buhârî, Edeb, 34.

30 İsra, 17/53.

31 Bkz. İbrahim, 14/4, 27; Meryem, 19/97; Duhan, 44/58; Ahmet Koç, “Dini İletişim Bağlamında Kur’an’da Kavli Çeşitleri”, Diyanet İlmi Dergi, c. 44, sy. 4, s. 32.

32 Nisa, 4/148.

33 Mücadele, 58/2.

34 Hac, 22/30.

35 Muhammed, 47/30.

36 En’âm, 6/112.

37 Müslim, Zekât, 66.

sûr sözün sadaka hükmünde olduğunun altını bir kez daha çizmeliyiz. Mana yüklü güzel bir söz ve hikmet dolu bir vaaz ile ruhları doyurmanın, gönül dünyasında cehennem misali yanan nice ateşleri söndürmenin sadaka olarak taşıdığı anlam tüm takdirlerin ötesindedir.

Kur'an-ı Kerim'de Sözün Etkili Kullanılmasına Dair Bazı Örnekler

Kur'an-ı Kerim, güzel ve kötü söze dair kullandığı benzetme ile bir söz estetiği ortaya koymuştur:

“Görmedin mi Allah güzel bir söze nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.”³⁸

Kur'an'a göre söz, meyveli bir ağaç misali sağlam ve verimli olmalıdır.

Kur'an'ın kendisinin en güzel söz olduğuna dikkat çekilen ayette bu sözün inananlar üzerinde oluşturduğu etki şu çarpıcı ifadelerle dile getirilmiştir:

“Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerin korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidâyet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”³⁹

Kur'an, münafıkların durumunu anlatırken de son derece etkili bir teşbihte bulunmaktadır:

“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler. Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık ço-

38 İbrahim, 14/24-27.

39 Zümer, 39/23.

künce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴⁰

Yine Kur’an’ın inkarcıların içinde bulunduğu durumu anlattığı ayetlerde insanı derinden etkileyen bir hitapla karşılaşırız:

“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir. Yahut (inkarcıların küfür içindeki hâlleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.”⁴¹

Sözün estetik ve etkili bir biçimde kullanılmasına ilişkin Kur’an-ı Kerim’den daha pek çok örnek vermek mümkündür. Bu anlamda Kur’an, vaaz için hiç şüphesiz en temel kaynak ve örnek kitaptır. Zira Kur’an’ın bizzat kendisi de bir vaazdır.

Kur’an-ı Kerim’de Vaaz Geleneği

Vaaz karşılığı olarak Kur’an-ı Kerim’de “mev’ıza” kavramı 9 yerde kullanılmıştır. Ayrıca 15 yerde vaaz fiil formuyla kullanılmış, bir yerde de “vaizîn” ifadesine yer verilmiştir.

Kur’an’ın bir vaaz olduğunu bildiren ayette şöyle buyurulmuştur: “Bu (Kur’an), insanlar için bir açıklama, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidâyet ve bir öğüttür.”⁴² Bu yüzden vaizin Kur’an’la irtibatının güçlü olması gerekir. Yine; “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) geldi.”⁴³ ayetiyle bir vaaz olan Kur’an’ın kalplere şifa, inananlara bir yol haritası ve rahmet kaynağı oluşuna vurgu yapılmıştır. Böylece bir vaazda bulunması gereken temel niteliklerin neler olduğuna dair bir çerçeveye de dikkat çekilmiş olmaktadır.

Kur’an’da yer alan kimi hukuki düzenleme ve uyarının ardından bunların bir öğüt/vaaz olduğu özellikle belirtilmektedir. Örneğin; boşanma ile ilgili hususlar açıklanıp kadınlara haksızlık yapılmaması bildirildikten sonra; “Al-

40 Bakara, 2/17-20.

41 Nur, 24/39-40.

42 Âl-i İmran, 3/138; bkz. Nur, 24/34.

43 Yunus, 10/57.

lah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın..⁴⁴ denilmekte, cumartesi yasağını çiğneyenlerin serencamını⁴⁵, faizin haram kılındığını⁴⁶ bildiren ayetlerde bunların bir öğüt olduğuna dikkat çekilmektedir.

Ayrıca kimi ayetlerde; "Allah size öğüt verir/vaaz eder"⁴⁷ ifadesiyle Yüce Allah vaazı bizzat kendine nispet etmiştir. Bu anlamda vaizlik ilahi nitelikli ve kudsî bir görev olma hüviyetini haizdir. Bu itibarla vaiz din bağlamında düşünüldüğünde vahyin bilgisini insana ulaştırma misyonu ile ilintili olarak kudsî bir görev icra ettiğinin farkında olmalıdır.

Dinin mesajlarını insanlara ulaştırmak ve kelam-ı ilahi ile gönülleri buluşturmakla görevlendirilen elçiler de tebliğ sorumluluğunu özellikle sözlü irşad/vaaz ile yerine getirmişlerdir. Kur'an'da kendi toplumlarına hitap eden, onlara vaazda bulunan peygamberlere sıkça atıf yapılmıştır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü bir vaaz geleneğinden söz edilebilir. Bu geleneği temellendirmek bağlamında birkaç örneğe yer verebiliriz:

Hız. Nuh'un kavmine yönelik vaazında şu hususlara temas ettiği görülmektedir: "Hani kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir."⁴⁸

Yine Hız. Hud'un toplumuna yaptığı vaazdan bir kesitte şunlara değinilmiştir: "Âd kavmine de kardeşleri Hüd'u gönderdik. Hüd şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ondan başka sizin hiçbir ilahınız yoktur. Siz, sadece iftira ediyorsunuz."" "Ey kavmim! Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana âittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?" "Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin."⁴⁹

Hız. Salih'in kardeşlerine yönelik vaazında da şu hususlara dikkat çekilmiştir: "Hani kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz

44 Bakara, 2/231.

45 Bakara, 2/65-66.

46 Bakara, 2/275.

47 Bakara, 2/231; Nisa, 4/58; Nur, 24/17.

48 Şuarâ, 26/106-109.

49 Hüd, 11/50-52.

mısınız? Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Öyle ise Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerde, meyveleri olgunlaşmış hurmalıklarda güven içinde bırakılacak mısınız? Bir de dağlardan ustalıklı evler yontuyorsunuz. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin."⁵⁰

Birkaç örneğini verdiğimiz bu peygamber vaazlarında dikkat çeken ortak husus elçilerin söylediklerini öncelikle kendilerinin tatbik ediyor olmasıdır. Mesajın çok açık, anlaşılır ve kesin bir dille ifade edilmesi, tebliğe karşılık hiçbir beklentisinin olmaması, toplumsal yanılğı ve yanlışlara vurgu yapılarak güncel problemlere ilişkin olması gibi hususlar da bir vaazda bulunması gereken nitelikler açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Ayrıca bu ve benzeri ayetler incelendiğinde görülecektir ki, öğüt veren ya Allah ya peygamberlerden birisi ya da hak yolda olan bir topluluktur. Buradan da vaizliğin ne kadar yüce bir meslek ve üstün bir hizmet olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.⁵¹

H. Peygamberin Dilinde Vaaz

"Din nasihattır"⁵² buyurarak irşadın önemine dikkat çeken Hz. Peygamberin döneminde vaaz, Resûlullah'ın şahsında ve onun sorumluluğunda cami içi ve dışında olmak üzere önemli bir davet ve irşad vasıtası olarak yürütülmüştür.⁵³ "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir."⁵⁴ ayetiyle bu sorumluluk ona bizzat Allah tarafından bildirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'den topluma şunları söylemesi özellikle istenmiştir:

"(Ey Muhammed!) De ki: "Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütlüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır." De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a aittir. O her şeye hakkıyla şahittir." De ki: "Şüphesiz Rabbim gerçeği ortaya koyar. O gaybleri hakkıyla bilendir." De ki: "Hak geldi. Artık batıl yeni bir şey

50 Şuarâ, 26/142-152.

51 Bayraktar, age., s. 43.

52 Buhârî, İman, 42.

53 Bayraktar, age.,s. 37.

54 Zâriyât, 51/55.

ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez.” De ki: “Ben eğer sapmışsam ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer hidâyete ermişsem bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesinde. Şüphesiz O hakkıyla işitendir, kuluna çok yakındır.”⁵⁵

Hz. Peygamber vaazı genellikle namazdan sonra yapar, usanç vermemek için sözü fazla uzatmaz⁵⁶, muhatabın durumunu dikkate alarak mesajı almaya hazır oldukları zaman vaaz ederdi.⁵⁷

Resûlullah, sözü son derece etkili kullanır, dinleyenler üzerinde derin tesir bırakır ve muhatabı kısa sürede ikna ederdi. Onun bir sabah namazı sonrası yaptığı vaazla ilgili olarak İrbad b. Sâriye (75/694) şunları söylemektedir:

“Resûlullah bir gün sabah namazından sonra son derece tesirli bir vaaz verdi de bu vaazın tesirinden gözler yaşardı kalpler ürperdi. Ashabtan bir kişi: “Bu öğütler vedalaşan bir kimsenin öğütleri gibidir o hâlde bize neyi tavsiye edersiniz Ey Allah’ın Resulü?” dedi. Resûlullah: “Size Allah’tan sakınmayı, Habeşli bir köle de olsa dinleyip itaat etmeyi tavsiye ediyorum. İçinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara şahid olacaklardır. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışılan şeylerden sakınıp uzak durunuz, çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hülefaî Raşîdinin sünnetine sıkıca sarılsın. Bu yolda sabredip dışınızı sıkınız.”⁵⁸

Hz. Peygamberin bayram namazı sonrası yaptığı vaazlarla ilgili olarak da hadis literatüründe epeyce malzeme bulunmaktadır.⁵⁹

Câbir b. Abdullah (74/693) şöyle anlatmaktadır:

“Resûlullah bayram günü kalktı ve namaza başladı. Sonra hutbe irad etti. Hutbeyi bitirince indi ve kadınların yanına geldi. Bilal’e dayanarak onlara vaazda bulundu. Bilal elbisesini tutmuş kadınlar ona sadaka atıyorlardı.”⁶⁰

Bu örnekler bize, söz üstadı ve gönül mimarı Hz. Peygamberin vaazlarına ilişkin bazı mesajlar vermenin yanı sıra mesleki Resulün temsilcisi olan vaizler için önemli bir model olma özelliğini de taşımaktadır.

55 Sebe, 34/46-50.

56 Ebû Dâvud, Salat, 231.

57 Buhârî, İlim, 12; Müslim, Münâfikûn, 82-83; Bkz. Selahaddin Parladır, “Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi”, DEÜİFD, I, İzmir 1983, s. 279-282.

58 Tirmizî, İlim, 16.

59 Buhârî, Zekât, 44, 48; Müslim, Zekât, 45; Nesâî, Zekât, 82; Dârimî, Zekât, 23; İbn Hanbel, Müsned, III, 502.

60 Buhârî, Salâtu’l-ıydeyn, 7, 19; Müslim, Salâtu’l-ıydeyn, 3.

II- MİMAR-I ÂDEM OLARAK “VAİZ”

İrfan geleneğimizin önde gelen isimlerinden İbn Ataullah el-İskenderî'ye atfedilen bir sözde; “Allah katındaki değerinizi bilmek istiyorsanız sizi nerede istihdam ettiğine bakın.” denilmektedir. Vaizlik bir meslek olmanın ötesinde, ilahi ve nebevi mesajları insanlara aktarımı içerdiğinden büyük bir sorumluluğu beraberinde gerekli kılan bir görevdir. Vaiz, peygamber kürsüsünün emanetçisidir. Bu yönüyle vaizlik her şeyden önce hasbîliği ve gönül insanı olabilmeyi gerektirir.

Gönül insanı olabilmek gönlü, Mevlaya her daim açık tutabilmekle başlar. Vaizin Hakka muhabbeti arttıkça bu durum halka hizmetteki verimliliğini de arttıracaktır kuşkusuz. Zira asırlardır irfan medeniyetimizden tevarüs ettiğimiz insana bakışımız, “halka hizmet Hakka hizmettir” düsturu etrafında şekillenmiştir.

Gönül insanı; her varlığa Hakkın esmasının zuhuru, her hadiseye de Musa (a.s.) ile Hızır'ın yolculuğu misali nice manalar taşıdığının idrakiyle bakabilmek. Yaratanının hatırına yaratılanı hoş görebilme erdemine haiz olandır. İnsanları ayırım yapmaksızın kucaklayabilmek.

Yüce Mevla tarafından kendisine bu kudsi görev tevdi edilmiş olan vaizin, gönül dünyası sevgi ve merhametle engin, zihin dünyası bilgi ve hikmetle zengin olmalıdır. Mevlana'nın pergel metaforunu ödüncü olarak söylersek; vaiz bir ayağıyla geleneğe sağlam basarken diğer ayağıyla ilmi ve fikri gelişmeleri sıcaklığına takip edebilmelidir. Bir yandan günceli takip ederken diğer taraftan zaman, mekan ve hitap ettiği kitle itibarıyla mesajını güncelleyebilmelidir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim bize çarpıcı örnekler sunmaktadır. Kur'an'da günün meselelerine çözümler getirilirken güncel vurgu yapılmıyordu.⁶¹ Tarihi olaylara atıf yapılırken de mesaj güncelleniyor, toplum tarafından pek çoğu bilinen kıssalar muhatapların idrakine vahiyy diliyle yeni bir üslupla sunuluyordu.

Vaiz mütemadiyen ruhi, fikri ve entelektüel bir atılım içinde olmalıdır ki bu durum vaaza ve dolayısıyla muhatap kitleye olumlu bir şekilde yansıyabilsin. Zihinleri sahih dini bilgiyle buluşturabilmek için sahih bilgiyle donanımlı olmanın gereği izahtan varestedir. Aynı zamanda vaiz, bağlı olduğu geleneği yenileyerek geleceğe taşıma kaygısı ile kürsüye çıkmalıdır.

Kur'ani ifadeyle söylemek gerekirse vaiz olmak aynı zamanda müzzemmil ve müddessir olmak demektir. Allah müzzemmil olarak nitelendirdiği elçisine ağır bir söz yükleyeceğini, bu ağır yükü taşıyabilmek için gecenin feyiz ve rahmetinden istifade etmesini, ibadet ve Kur'an tilaveti ile iç dünyasında bir ha-

61 Enfal, 8/1; Mücadele, 58/1.

zırlık yapmasını, tüm benliğiyle Rabbine yönelmesini ve tebliğde karşılaşacağı zorluklara karşı sabırlı olmasını istemektedir.⁶²

Bugün aynı ağır sorumluluğu yüklenen vaizin de deruni bir hazırlığı ihmal etmemesi, Rabbi ile gönül irtibatını kuvvetli tutması gerekir. Hak'tan ilham almadan halka bilgi ve hikmet sunmak ne derece mümkün olabilir? Vaazın asaletinin ve vaizin var oluşunun kaynağı, ilahi olanla sürekli bir temas hâlinde bulunmasıdır.

İrşad görevlisinin misyonuna işaret eden diğer bir Kur'ani kavram müddessirdir. Müddessir olan elçiden, örtülerden sıyrılarak kalkması ve insanlığı uyarması, Rabbinin ismini yüceltip nefsinin arındırması, şirkten uzak durup iyilik ve hizmeti karşılık beklemezsizin yapması istenmektedir.⁶³ Vaiz bu ayetleri içselleştirmeli, zihni bir dönüşüm yaşamalı, hizmete engel olabilecek her türlü maddi ve manevi engellerden zihin ve gönül dünyasını kuşatan örtülerden sıyrılmalıdır.

Gönül imarını hedefleyen vaiz, kalbi işgal eden inat, haset, kin, intikam, nefret gibi her türlü menfi duygu ve manevi hastalığa vaazıyla şifa sunabilmeli, bir anlamda gönül tabibi olmalıdır. Yüreklere muhabbet, merhamet ve hikmetle yeniden inşa edebilmelidir.

Bu önemli görevi deruhte edecek olan vaizin Kur'an'da işaret edilen ahlakî özelliklere sahip olması ayrı bir önem taşımaktadır. Vaizlikte ilmi kudretin yanı sıra ahlakî fazilet temel esaslardandır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberin tebliğ misyonundan söz edilirken; "Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."⁶⁴ buyurulmaktadır. Aynı misyonun günümüz temsilcisi olan vaizin de bu özellikleri üzerinde taşıması, bunun için çaba harcaması gerekir.

Vaizin yeri sadece kürsü ve görevi yalnızca vaaz etmek olmamalı, halkın içinde halktan biri olarak örnek tavır ve tutumlar sergilemeli, özellikle mağdur, mazlum ve müstazafların yanında yer almalıdır.

Din görevlisi/vaiz sadece mahalle ve cami ile bağlantılı bir noktada değil, yaşam faaliyetlerinin sürdüğü her alanda söyleyecek bir sözü olan bir düşünce insanı, âdeta bir kanaat önderi olabilmelidir.⁶⁵

Vaizin öz-söz bütünlüğünü sağlamadan mimar-ı Âdem olma misyonunu üstlenmesi mümkün değildir. Bu itibarla o, dilini gönlüne ve gönlünü diline

62 Müzzemmil, 73/1-10.

63 Müddessir, 74/1-6.

64 Ahzab, 33/45-46.

65 Mehmet Altan, Kent Dindarlığı, İstanbul 2010, s. 105.

bağlamalı, “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.”⁶⁶ ayetinin uyarısını kendisine ilke edinmelidir. Mevlana’nın dediği gibi; gündüz ektiğini gece sökmemelidir.

Mimar-ı Âdem olma misyonunu kuşanan vaiz, daha çok insana nasıl ulaşabileceği, özellikle çocuk ve gençlerin anlayacağı bir dili nasıl kullanabileceği ve cemaati yakinen tanıyıp, ihtiyaçlarına nasıl cevap verebileceğinin derdine düşmeli, bu dert ile gece uykuları kaçabilmeli ve adanmışlık ruhu ile hizmete ram olmalıdır.

SONUÇ

“İslam sanat eserleri dönemden döneme, bölgeden bölgeye çeşitlilik gösterse de bunların gerek manevi amaçlarındaki birlik gerekse sergiledikleri estetik zevk ve tutarlılık İslam’ın güç ve soluğunun açık bir kanıtıdır. Kelam konularından ticari hayata, savaştan özel zevk ve beğenilere kadar İslam’ın hayat ve var oluşla ilgili kendine has duyuş, duruş, seziş, kavrayış ve yorumu bu eserlerde çok canlı bir estetik ifadeye kavuşur.”⁶⁷

Seyyid Hüseyin Nasr’ın İslam sanat eserlerine ilişkin yaptığı bu tespiti, tebliğimizin temelini teşkil eden söz söyleme sanatı olarak vaaza uyarladığımızda, bir vaazın söz sanatı olarak icra ettiği fonksiyonun burada anlatılan etkilerle ifade edilebilir olması gerektiğini söyleyebiliriz.

İnsanı dinle buluşturmanın/barıştırmının en etkin yollarından biri olarak vaaz ve vaizlik tarihten bugüne önemini ve misyonunu muhafaza etmektedir. Kürsüden gönüllere ulaşabilme bağlamında dün olduğu gibi bugün de bu iki olgu büyük bir potansiyel olarak önümüzde durmaktadır. Bu potansiyeli etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmek, nice çorak gönlü yeşertmek, nice kararmış hayatları aydınlatabilmek, insanı iman, bilgi ve hikmet ile inşa ve imar edebilmek anlamına gelmektedir.

Bu itibarla vaazın fonksiyonunun ve vaizin misyonunun bugünün verileriyle bir kez daha okunmasına ihtiyaç vardır. Vaaz, kürsüde gerçekleştirilen bir saatlik bir konuşma ve vaizlik de gününbirlik bir etkinlik değildir. Bir vaaz; Mimar Sinan’ın Süleymaniyesi, Selimiyesi, İtrî’nin tekbiri, salat-ı ümmiyyesi, Dede Efendi’nin ruha işleyen nice bestesi gibi üzerinden zaman geçtikçe değerini arttıran bir sanat eseri hüviyetini taşımalı, kalıcı olmalı ve bu incelleme ile icra edilmelidir. Vaaz ile, Kur’an ve Sünnet-i Nebi gibi, geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe gök kubbeye unutulmaz bir avaz salmalıdır.

66 Saff, 61/2-3.

67 Seyyid Hüseyin Nasr, İslam Sanatı ve Maveviyatı, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul 1992, s. 7.

Bugün vaiz yetiştirme sürecimiz yeniden gözden geçirilmeli, vaizin bir söz üstadı ve gönül mimarı olarak yetişmesi için gereken hassasiyet gösterilmelidir.

Alman teolog Karl Bath'ın "din görevlisi, bir elinde günlük gazete diğer elinde kutsal kitap olan kişidir"⁶⁸ şeklindeki tanımı insanlıkla yaşıt bir alanın uzmanı olacak kişilerin insanlığın bütün tarihsel süreçlerinden haberdar olması ve bu haberdarlığını felsefi boyutta ifade ederek içinde bulunduğu ana taşıması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre vaiz temsil ettiği dinin kutsal kitabını ve bu kutsal kitaptan tevarüs edilen kaynakları iyi bilmekle yetinmeyecek sahip olduğu dini bilgiyi felsefe, sosyoloji, dinler tarihi, psikoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerin bilgileriyle irtibatlandırmaktan lezzet alacak ve beynsel haz duyabilecek, yeryüzündeki düşünce adamlarıyla irtibat kurabilecek, onlarla bir şekilde diyalog içerisinde olabilecek şekilde yetişmiş ve gelişmiş bir birey olmalıdır.

Bunu gerçekleştirebilmek için vaiz donanımlı bir eğitimle yetişmelidir. Altan'ın ifadesiyle; "Din görevlisinin/vaizin din, felsefe, pozitif bilimler hakkında lise seviyesinde ders verebilecek bir öğrenim görmesi, toplumun dine yaklaşımını tek boyutluluğun ötesine taşıyacaktır."⁶⁹

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Oturum Başkanı)- Efendim çok teşekkür ediyoruz Ülfet Hanıma. Gerçekten kalemi kadar, kelamının da güçlü olduğunu gördük. Şiirsel bir üslup ile bize söz üstadı ve gönül mimarı vaizin vasıflarını anlattı. Özellikle söylediği söze ve kelama yüklenen mananın, o sözün sahibinden kaynaklandığını, müzzemmil ve müddessir surelerindeki ayeti kerimelerinin işaret ettiği özelliklerin vaizde de olması gerektiğini, vaizin kendi gönül dünyasını mimar ettikten sonra ancak söz ustası olarak topluma faydalı olacağını ifade ettiler. Gerçekten aynı sözü farklı insanlardan dinliyorsunuz, ama o söze, o farklı insanların her birinin verdiği ruh ve can sizi farklı etkiliyor.

Aynı yazıyı, aynı konudaki yazıları muhtelif yazarlardan okuyorsunuz, bir tanesi sizi çok daha farklı etkileyebiliyor. Bu o yazarının, o kaleme, o kelama yüklediği, verdiği candan ve ruhtan kaynaklandığını düşünüyorum. Bu bakımdan söz ustası olacak olan insanların, önce gönül mimarıyla, İsmail Hocaımızın ifadesiyle "*salah olmadan ıslah, reşat olmadan irşat olmaz*" noktası çok önemli bir husus olarak karşımıza çıkıyor. Ülfet Hanıma tekrar teşekkür ediyoruz, Hocalarımıza tekrar teşekkür ediyoruz, çok güzel şeyler söylediler.

Şimdi sıra geldi Hocalarımızın yaptıkları sunumlarla ilgili müzakereci arkadaşlarımızın değerlendirme ve katkılarına.

68 Bkz. Mahmut Aydın, "Lisansüstü Din Eğitiminde Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", IV. Din Şurası.

69 Altan, age., s. 104.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Yavuz ÜNAL*

SÖZÜN FORMATI VE SARFI ÜZERİNE BAZI MÜTALAALAR

Hazirunu saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Benim müzakerem üç metin üzerine yapılacak genel bir değerlendirme-den ibaret olacaktır. Zira, polemik değil sözün tekemmülü esastır. Öncelikle emekleri ve katkıları için İ. Lütfi Çakan hocama, Mehmet Türkeri-Mehmet Aydın beyefendilere ve Ülfet Görgülü hanımefendiye teşekkür ediyorum.

Çakan hocamın irşad ve tebliğ kavramlarını açıklarken, hedef kitle açısından yaptığı ayırım, söz politikasını belirlerken de dikkatlerden uzak tutulması gereken önemli bir husustur. Birinde inanmayan insana, İslam'ı anlatmak, yani din ve değer olarak İslam'ı bireyin onayına sunmak; diğesinde ise, din olarak İslam'ı kabul eden insanların yaşam biçimini şekillendirmesine; diğeri bir ifade ile İslamlaşmasına vesile olmak amaçlanmaktadır.

Burada şunu sormak istiyorum: "Muhatabı dikkate aldığımızda, vaazın dili, içeriği, enstrümanları vb. açılardan, yaşadığımız toplumda bu ayırımı yapabilir miyiz?"

Bu soruyu sorma nedenim, yaşadığımız toplumda dindarlığı kalp temizliğine, ya da dedesinin müftü olmasına, dini de ahlaka indirgeyebilen farklı din algılarının ve dindarlık modellerinin varlığıdır. Hitap ettiğiniz aynı kitlenin içerisinde, farklı dindarlık tiplerine sahip ve birbirinden oldukça farklı kültür düzeyinde insanların bulunması, söz politikasının ve kullanılan dilin tekrar konuşulmasını gerektirmektedir. Ama her halükarda Hz. Peygamberin kurduğu dengenin gözetilmesi, esas aldığı eksenin de kollanması gerekmektedir. Aksi takdirde popülerin gizemine kapılmak, dolayısıyla boşa kürek çekmek kaçınılmaz olacaktır.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

Bu bağlamda hâle özel şartlar ve muhatabın durumu, sözün formatını belirleyecektir. Ülfet hanımın dikkat çektiği sözün büyüğü de bu formatta gizlidir. Ancak sözün inşa nedeni ve serüveni, onu hem anlamlı ve hem de etkin/etkili kılmaktadır. Burada sözün serüveni ile, zihinde neş'et etmesini, kalpte demlenmesini, dilde şekillenmesini, bedenün uzuvları üzerinde yani sahibinin eylemlerinde varlığını göstermesini, sonunda da ötekine tevdisini kastediyorum. Öteki için inşa edilen dolayısıyla kalbe uğramayan, sahibinin eyleminde nasıl olunması gerektiği örneklenmeyen sözün, varlığı sanaldır, etkisi de sanal olmaya mahkumdur. Dolayısıyla büyüğünden de bahsedilemeyecektir. Nitekim salt ötekini hedefleyen söz, değirmen döndüren merkep metaforuyla sahibini zora sokan şey olarak takdim edilmiştir. Zira sözün dinleyenle, sözü söyleyen cehennemde buluşmuşlardır.

Farklı açılardan söz konusu olgunun ele alınmasına, üzerinde teemmül edilmesine imkân vermesi açısından bu sempozyum önemli bir etkinliktir. Düşünenlere ve icrasında emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Ancak burada kalmamalı, Çakan hocamın farklı platformlarda öneri olarak sunduğu İrşad Enstitüsü teklifi dikkate alınmalıdır. Zira söylemlerin çatıştığı modern dünyada, zevk ya da sorunların girdabında ufkunu kararmış insanların Evrensel bir dini, ne anlamaları ne de anlatmaları mümkündür. Hakka susamış insanların ilgisini İslam'a yöneltebilecek davranışlar sergileyecek, onu ifade edebilecek söylemleri üretecek, üretilen söylemleri de servis edebilecek nitelikli insanlara fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için çaba sarf edilmelidir. Zira işin akışına bırakılamayacak kadar önemli bir husus bu.

VAİZİN UFKU, KAYGISI VE MİSYONU

Vaizin ufkunu ve misyonunu İ. L. Çakan hocam, merhum Akif'in dilinden gayet açık bir şekilde ortaya koydu: "Vaizlik, mürşitlik edecek adamın yalnız sebil-i hakkı tanıması kafi değildir; o caddeye çıkan yolların nerelerden sapmak ihtimali bulunduğunu da iyice bilmelidir. Bir de yanlış yol tutanlara "delalette-sin" demekle iş bitmez. Oraya nasıl düşmüş, saha-i reşada nasıl çıkacak, buraları tamamıyla tayin etmeli, sonra biçarelerin eline yapışmalıdır"

Merhumun ifadelerinde, vaizlik mesleğini hakkıyla icra edebilmek için üç noktaya vurgu yaptığını görüyoruz: durum tespiti yapabilmek, çözüm yollarını tespit edebilmek ve sonuç alabilmek için çaba sarf etmek.

Türkiye'de, konum itibarıyla Hz. Peygamberin misyonunun önemli bir kısmı vaiz tarafından sürdürülmektedir. Burada ayet-i kerimedeki "sizin dengeli ve ölçülü bir toplum olmanızı istedik ki, tüm insanlığın huzurunda hakikatin şahitleri

olasınız ve Elçi de sizin huzurunuzda ona şahitlik yapsın...” (Bakara, 143) ifadesi misyonumuzu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayet-i kerimede yapılan vurguya göre, Peygamber bizim için ne ifade ediyorsa, insanlık için de genelde bu ümmet, özelde ise bu din adına söz söyleme pozisyonunda olanlar aynı değeri ifade etmektedir. Burada hem ufkun ve hem de misyonun belirlenmesinde onun rehberliğine ve örnekliliğine her alandakinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Zira onu yönlendiren, her şeyi en iyi bilen Allahu Teala’dır. Bunun için öncelikle aynı kaygıyı paylaşmak ve aynı duyarlılığı göstermek gerekmektedir. Söz konusu kaygı ve duyarlılık, “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir. (Tevbe, 128)” ayetinde dile getirilmektedir. Burada, insanların hem bu dünyada ve hem de öteki âlemden sıkıntıya düşmesi kendisine ağır gelecek, özellikle müminler konusunda çok daha fazla duyarlı davranacak bir görev bilincine vurgu yapılmaktadır.

Müzakeremde, son olarak metinler üzerinde birkaç cümle sarf etmek istiyorum. Hizmete özel etkinlikleri, salt akademik olanlardan ayrı tutmak gerekmektedir. Zira burada amaç bilgi üretmek değil, üretilen bilginin ışığında hizmete özel bir yol haritası çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu telaffuz edilmiş olsa bile, işin doğasında olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda, Ülfet hanımın, kullandığı bazı ifadelerin kastı aştığı dikkat çekmektedir. Mesela 10. sayfada “Hak’tan ilham almadan halka bilgi ve hikmet sunmak ne derece mümkün olabilir? Vaazın asaletinin ve vaizin var oluşunun kaynağı, ilahi olanla sürekli bir temas hâlinde bulunmasıdır.” Hak’tan ifadesi, yazımına bakıldığında Allah’ı kastediyor, ilham almak da, malumlarınız olduğu üzere özel bir durum. İlahi olanla sürekli bir temas ifadesi de zihni farklı noktalara götürmekte, dolayısıyla teorikte idealize edilen bir şeyin pratikte imkânsızlaşmasına vesile olmaktadır.

‘Vaazın Ahlaka Etkisi’ başlığını taşıyan sunum üzerinde bir miktar durulması gerekmektedir. Zira vaazın varlık nedenlerinden biri güzel ahlakı tesis etmektir. Vaizin yaptığı da sadece hatırlatmak ve vücut bulmasını kolaylaştırmak için örneklemektir. Kendisi ne değer üretir, ne de ahlak inşa eder. Bu nedenle İslam açısından bakıldığında, ne yargısal, ne de biçimsel farklılıklar oluşmaz, sadece uygulamada sorunlar görülebilir. Vaizin görevi de istenileni ortaya koymak, sorunları izale etmek ve idealin peşinden koşmaktır. Bu bağlamda şu ifade yeniden düşünülmelidir: “dinin hedeflerinin niteliğinin ahlaki olduğu gerçeği hatırlanacak olursa, ahlakın bütün bir gündelik hayatı kapsadığı görülecektir. Etik ile ilgili kitaplarda etiğin pratik hayattan kaynaklandığı şeklindeki görüş bunu dile getirmektedir” (s.2)

Etiğin, pratik hayattan kaynaklandığı görüşü neyi dile getiriyor? Bu yargı, etiğin gündelik hayatı kapsadığını anlatırken, kaynağının da din değil, ilahi ve aşkın bilgi değil, beşeri pratikler olduğunu da dikte etmiyor mu? Burada felsefi bir sorun olarak etiğin kaynağını değil, İslam ahlakını konuşuyoruz. Aynı sorun "Peki" diye başlayan paragrafın temel sorunu olarak da görülüyor. "dinle ilgili olmasının yanı sıra, aynı zamanda ahlakî yapan nedir? ... bir yargıda bulunmayı vs. etik kılan nedir? ... etik olmasını sağlayan şeyler nelerdir? Soruları felsefi bir platformda uygun bir tartışma olarak görülse bile, burada bir zihin karışıklığına neden olmaktadır. "Severek, isteyerek yapıp ettiğimiz şeyler, başka bir alanın konusu olsa da, aynı zamanda etik alanına da girmiş olurlar" (s.3) ifadeleri, etikin müstakil bir alan olarak algılandığını ima etmektedir. "yaptığımızın ahlaken anlamsız olduğunu düşünüyor isek..." (s.3) ifadeleri de yukarıdaki imayı ihsas etmektedir. Yine "Duygu belirli bir konumdan kaynaklanır, oysa amaç adalet gibi evrensel değerlere ulaşmak ve onlara göre yaşamaktır." (s.10) ifadeleri tebliğde eksenle alakalı bir sorun olduğunu ima etmektedir. Zira İslam özelinde düşündüğümüzde, ahlak, dinin zemini ve Resulün gönderilme nedeni olarak görülecektir. Adalet gibi evrensel değerlere ulaşmanız gerekmiyor, istenilen adaleti sağlamanız, hayatınızda onu esas almanızdır. Böyle baktığımızda "bireyin kendisinin ahlaklı olmak gibi zor bir süreçten geçtiğinin bilincinde olma..." ifadesi yadırganmaktadır. Çünkü dindarlıkla ahlaklı olmak eşleştirilmiştir. İnaniyorsanız, en üstün olan sizsiniz, ifadesi de İslam'a özendirdiği kadar, müminlere özgüven aşılayan temel parametrelerden birisidir. Bu bakış açısıyla söz konusu tebliğin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

"Sözü dinleyip en güzeline tabi olma" duasıyla hepinizi saygıyla tekrar selamlıyorum.

Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ*

Değerli ilim insanları, muhterem hazirun,

Dr. Ülfet Görgülü'nün "Söz Söyleme Sanatı Olarak Vaaz, Mimar-ı Âdem Olarak Vaiz" başlıklı tebliğini müzakere etmek üzere huzurunuza bulunuyorum.

Eflatun "Konuşma, insanın aklını kullanma sanatıdır." diyor. Ben bu sözden, hitabetin de matematik gibi kuralları olduğunu, bunlara uyulur ve doğru yoldan gidilirse yani işlemlerde hata yapılmazsa somut sonuçlara ulaşılabileceği mesajını alıyorum.

Başka bir hakîm (Aristo) ise "Neden iki kulağımıza karşılık bir dilimiz var? şeklindeki sorusuna yine kendisi "Çok dinleyelim ve az konuşalım diye" şeklinde cevap veriyor.

Az konuşma üstüne söylenen bu ve benzeri sözler kimi zaman konuşmanın hoş bir şey olarak görülmediği şeklinde algılanabiliyor. Halbuki bu söylemin hedefinde yerli yersiz, olur olmaz şeyleri konuşmak, konuşmuş olmak için konuşmak, düşünmeden, boş sözler konuşmak vardır. Bunun için "*Hayru'l-kelam mâ kalle ve delle*" (hayırlı söz az ve öz olan, anlam yüklü sözdür) denilmiştir.

Bu kısa girişten sonra tebliğ üzerinde bir iki mülahazamı arz edeyim:

Tebliği özetle birlikte 18 sayfalık bir hacimdedir. Sade, anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Kur'an ve Sünnet merkezli bir metindir.

KONUNUN İŞLENİŞİ

I. Kısımda "Söz söyleme sanatı olarak vaaz" başlığı açıldıktan hemen sonra "Sözün önemi ve gücü: Önce söz vardı", "Kur'an-ı Kerim'de söz ve Sözün Kullanımı" ("Maruf söz, Belîğ söz", "Sedîd Söz", "Leyyin Söz", "Kerim Söz", "Meysûr Söz" şeklinde alt başlıkları vardır), "Kur'an-ı Kerim'de Sözün Etkili Kullanılmasına Bazı Örnekler", "Kur'an-ı Kerim'de Vaaz Geleneği", "Hz. Peygamberin Dilinde Vaaz" başlıkları için tebliğin 12 sayfası ayrılmıştır.

* Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

Başlıklardan da anlaşıldığı gibi tebliğ konusunun merkezinde “vaaz” varken metin “söz söyleme sanatı” etrafında şekillenmiştir. Metinde dile getirilen bu hususlar, kürsüden ve minberden irad edilen bir konuşmaya (vaaz ve hutbe) giydirilerek şekillendirilmeli idi. Mesela, “Sözün Gücü” konusunu, “vaazın etkisi ve etkili kılınması” çizgisinde işlenmesi gerekiyordu. “Kur’an-ı Kerim’de söz ve Sözün Kullanımı” başlığı altındaki “Maruf söz, Beliğ söz”, “Sedîd Söz”, “Leyyin Söz”, “Kerim Söz”, “Meysûr Söz” gibi konular da bir vaazın etkinlik açısından taşınması gereken nitelikler üzerinden gündeme gelse idi tebliğin konu başlığına odaklanması mümkün olacaktı. Bu kısımdaki diğer başlıklar için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. “Kur’an-ı Kerim’de Vaaz Geleneği” başlığı altında örnek olarak sunulan ayetlerin mesajı bir vaazın taşınması gereken nitelikler olarak sunulmuştur. Ancak konudan kısmen uzak kalınmıştır. Asıl konu daha çok merkeze alınmalı idi.

Bu kısımda (s. 11) “Din nasihattir” şeklinde tercüme edilen hadisin “Din samimiyettir” şeklinde tercüme edilmesi gerekirdi. Böyle olunca da hadis vaaz ile ilgili olan birinci kısımda değil, vaiz ile ilgili ikinci kısımda zikredilmelidir.

II. Kısımdaki “Mimar-ı Âdem Olarak Vaiz” başlığı altında yer alan metin birinci kısma göre başlıkla daha çok uyum içindedir. Ancak bu bölümde de konuyu merkeze alıp vurgulama yeterince yapılmamıştır. Böyle bir başlık bir vaizin taşıyacağı nitelikler sayesinde cemaati nasıl dönüştüreceği öne çıkarılmalıdır. Bunun için de metinde kısa değinmelerle yetinilen “söz-eylem birliği”, “örnek olma” “Samimiyet”, “Kur’an ve Sünneti örnek almak” vb. konular ayet ve hadisler desteğinde özel bir vurgu ile işlense iyi olurdu.

Mademki vaiz her şeyden önce bir hatiptir, onun; insanları dönüştürebilmek için, bir hatibin sahip olması gereken bilgi birikimi yanında yaptığı işin incelikleri ile ilgili donanıma da sahip olması gerekir. Bunlar, örneklik, yapıcı tutum, dinleyiciyi tanımak vb. gibi özelliklerdir. Diğer yandan zamanı iyi kullanmak, planlı konuşmak, konuşmadan çok dinleyiciye odaklanmak, basit kısa ve akıcı cümleler kullanmak ve kişisel bakım gibi hitabet teknikleridir. Bunlar olmadan dinleyiciyi etkilemek zordur. Etkilenmeyen dinleyiciyi dönüştürmek ise “zor”dur.

“Müddessir” kelimesinin irşat görevlisinin üstlendiği sorumluluğa işaret eden bir ifade olarak sunulması pek isabetli olmamıştır. Çünkü “müddessir” pasif bir çağrışım yapar. “Örtülerden sıyrılarak insanlığı uyarmak” şeklindeki açıklama ile bu uyumsuzluk giderilmeye çalışılmıştır, fakat rekaket göze çarpıyor. Belki vaizin aktif konumunu da dikkate alarak “müddessir” yerine “kum fe enzir” uyarısı üzerinden gidilmesi uygun olurdu.

Sonuç kısmı güzel, ancak ana metinle daha çok bağlantılı olabilirdi. Ana metni okuyan kimse bu sonuca ulaşır mı diye soru geliyor insanın aklına. Çalışma yine de oldukça başarılıdır. Tebrik ediyorum.

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Oturum Başkanı)- Evet biz de Doç. Dr. Halil Altuntaş Beye bu katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz. Gerçekten bu oturum güzel bir oturum oldu, hocalarımızın hepsi zaten sahasının uzmanı, yıllarını bu hizmete adanmış insanlar, şahsen ben çok istifade ettim. Öyle inanıyorum ki yayımlandığı zaman kamuoyu da istifade edecektir.

Bu bakımdan emek veren hocalarımıza teşekkür ediyorum. Siz değerli misafirlerimize teşekkür ediyorum ve çok fazla geciktirmeden de oturumu kapatmak istiyorum. Eğer hazirundan söz alıp katkı koymak isteyen yoksa süremiz aşağı yukarı dolmak üzere zaten veya doldu.

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Oturum Başkanı)- Tebliğ sunan ve müzakere yapan bütün hocalarımıza teşekkür ediyorum. İnşallah bu sempozyumumuzun ben çok bereketli olacağına inanıyorum. Hakikaten her oturumda böyle güzel tebliğler sunuluyordur. Emek veren tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

1. SALON - 2. OTURUM

Vaazlarda Dil ve Üslup

(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

1. VAAZIN ETKİNLİĞİNDE DİL VE ÜSLUBUN ÖNEMİ

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ*

GİRİŞ

Vaaz yoluyla insanları bilgilendirmede ve toplumu aydınlatmada dini bilgilerin niteliği kadar bu bilgileri sunuş biçiminin de önemli olduğu bir gerçektir. Sözü yumuşak ve güzel bir üslupla söylemek, mesajın muhatapta beklenen etkiyi göstermesi açısından son derece etkilidir. Güler yüz, tatlı dil, sempatik tavır ve etkileyici öğütler, hatibe güveni artıracak gibi; kaba ve sert ifadeler, bilgi ve saygı temelinden yoksun yorumlar, kırıcı ve şiddetli konuşmalar dinleyenlerde bıkkınlık ve nefret hissi uyandırabilir. İnsanlara tatlı dil ve güler yüzle samimi bir şekilde hitap etmenin sevdirci, özendirici, hatırlatıcı, düşündürücü, toplayıcı ve birleştirici bir özelliği vardır. Kur'an-ı Kerim'de güzel söz kökü yerde sabit, dalları gökte olan ve her zaman meyve veren güzel ağaca; kötü söz ise, topraktan koparılmış yerinde tutunamayan kötü ağaca benzetilmektedir.¹

Toplum bireylerini bilgilendirmede, dini ve ahlakî yönden aydınlatmada vaazın etkinliği tartışılmazdır. Ancak bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi ve camilerin ibadet dışındaki fonksiyonlarının giderek azalması gibi nedenlerle vaazların etkinliğinde hissedilir bir gerilemenin olduğu da bir gerçektir. Öyleyse günümüz şartları dikkate alınarak vaazın eğitici gücünden daha fazla yararlanabilmek için yeni anlayış ve projelerin geliştirilmesi gerekir.

Dinin değerlerini insanlara anlatmak durumunda olan vaizlerin Kur'an'ın ilkelerine, Hz. Peygamberin sünnetine, sosyolojik gerçeklere ve insan psikolojisine uygun bir üslup gözetmeleri önemlidir. İşte bu tebliğde vaazın sunumunda dil ve üslup açısından gözetilecek ilkeler ve etkili bir vaazda aranan özellikler üzerinde durulacaktır.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 İbrahim, 14/24-26.

VAAZ VE ÖNEMİ

Sözlükte öğüt vermek, nasihat etmek, olumlu ve olumsuz sonuçları hatırlatarak kalbi yumuşatıcı sözler söylemek, uyandırmak, sakındırmak gibi anlamlara gelen vaaz², dini konularda toplumu bilgilendirip aydınlatmak amacıyla din görevlileri tarafından topluca ibadet edilen mekânlarda ibadet öncesi veya sonrasında yapılan konuşmaların genel adıdır.³

Kur'an-ı Kerim'de öğüt ve nasihat anlamında yirmi beş ayette⁴ değinilen vaazın müminlere fayda vereceği ifade edilmektedir.⁵ Aynı zamanda bir eğitim faaliyeti olan⁶ ve geniş bir kitlenin yararlandığı vaaz, toplumun dini ve sosyal konularda aydınlanması, insanların hayırlı işlere yönelip günahlardan arınmaya çalışması, yetişen neslin İslam kültürünü öğrenip özümsemesi, İslam ahlâkının toplumsal değerlere dönüşmesi ve öğrenilen dini bilgilerin hayata tesir eder duruma gelmesi açısından son derece önemli bir etkinliktir. Camilerde vaaz yoluyla verilen çeşitli bilgiler, hayatın yorumlanması konusunda bireylere büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Vaiz, toplumu dini konularda bilgilendirip aydınlatan kişi demektir.⁷ "Öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir."⁸ ayetinden de anlaşılacağı gibi, Allah'ın kullarını eğitmek için peygamberlerine öğrettiği öğüt verme sorumluluğu günümüzde öncelikle vaizler tarafından yerine getirilmektedir. Bu yüzden, tarihi geçmiş peygamberlere dayanan vaizlik geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça önemli bir görevdir.

Vaazın amacı, halkı din konusunda doğru bilgilerle aydınlatmak ve böylece maddi ve manevi yönden huzurlu bir toplum oluşturmaktır. Bu amaca yönelik olarak gelişen vaaz etme geleneği Hz. Peygamberle birlikte başlamıştır. "Din nasihattir."⁹ buyuran Hz. Peygamber, bu ilkeyi daha ziyade camiye gelen cema-

2 Seyyid Ahmet Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1305, III, 178.

3 DİB Taşra Teşkilâtı Görev ve Çalışma Yönergesi, Md: 24; İsmail Lütfü Çakan, *Dini Hitabet*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 120.

4 Muhammed Fuad Abdulkaki, *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâz'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut, 1982, s. 755.

5 Bkz: Nisâ, 4/63; Gâşıye 88/21-22; A'lâ, 89/9-10; Kâf, 50/45.

6 M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, M. Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 1997, s. 60.

7 Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, s. 60.

8 Zariyat, 51/55.

9 Müslim, İman 95. Nasihat, sözlükte öğüt vermek, vaaz etmek, samimi davranmak, ibadetleri ihlas ile yapmak, duygu ve düşünceleri temiz tutmak, sevgide samimi olmak anlamlarına gelmektedir. Kendisine öğüt verilen kişinin dünya ve ahirette iyiliğini istemek, kalpleri yumuşatacak bir üslupla insanlara görevlerini hatırlatmak, duygu, düşünce ve yaşayışlarında onları doğruya sevk etmek ve yanlış yapıları hâlinde karşılaşacakları olumsuzlukları hatırlatmak birer nasihattir. Bkz: Mehmet Soysaldı, *Dini Hitabet*, Ankara 2002, s. 55-56.

ate dinin gerçeklerini hikmet ve güzel öğüt ilkelerini gözeterek uygulamış¹⁰ ve böylece muhataplarının din konusunda bilgilenip bilinçlenmelerini sağlamıştır. Kısacası Hz. Peygamber, yeni bir toplum inşa etme amacını daha çok cami merkezli eğitim faaliyetleriyle gerçekleştirebilmiştir.

Hz. Peygamber döneminden günümüze İslam dininin gelişiminde vaazın büyük rolü olmuştur. Vaazın yapıldığı camiler, toplumun her kesiminden, her yaş ve seviyeden insanları bir araya getiren, onları Allah'a kulluk bilinci ile kaynaştıran, bireylere batıl inanç ve hurafelerden arındırılmış doğru dini bilgilerin kazandırılmasını sağlayan önemli bir kurumdur. Hz. Peygamber İslam'ın kurumsallaşmasına camiden başlamış, hicretten hemen sonra inşa ettiği camiyi, bireysel ve sosyal pek çok ihtiyacın karşılandığı bir merkez hâline getirmiştir. Kurulduğu dönemden itibaren İslam kültür ve medeniyetinin oluşum ve gelişim sürecinde dini, siyasi, idari, sosyal ve eğitsel pek çok hizmetin yürütülmesine zemin teşkil eden camilerin bu rolünün daha çok vaaz türü konuşmalarla gerçekleştiği söylenebilir.

DİL VE ÜSLUP AÇISINDAN ETKİLİ VAAZIN ÖZELLİKLERİ

Vaazın sunuluşunda kullanılan yöntem, dil ve üslup vaizin başarıya ulaşmasında önemli unsurlardan biridir. Vaazın sunumunda genellikle *takrir* yönteminin kullanıldığı bilinmektedir. Bir kişinin bir konuda karşısındakilere bilgi aktarımında bulunması¹¹ şeklinde tanımlanan takrir, vaizin aktif, cemaatin ise pasif konumda bulunduğu bir sunuş yöntemidir. Konunun belli bir süre içerisinde planlı ve derli toplu bir şekilde sunulması açısından son derece elverişli olan bu yöntemin dezavantajı, cemaatin pasif dinleyici olması, konuşma sırasında anlaşılmayan ya da merak edilen hususlarla ilgili soru sorma imkânının bulunmamasıdır.

Vaazın soru cevap ya da karşılıklı diyalog şeklinde sunulması durumunda daha başarılı bir sonuç elde edilebileceği düşünülse de, böylesi bir gelenek camilerde henüz gelişmemiştir. Bunun nedeni, cemaatin geneli tarafından kutsal kabul edilen camilerde karşılıklı konuşmanın, tartışmanın cami adabıyla bağdaşmayacağı düşüncesi ve kalabalık cemaat karşısında takrir dışındaki yöntemleri kullanabilmenin güçlüğüdür. Çünkü yaş ve öğrenim düzeyi farklı, değişik sosyo-kültürel çevreden gelen bir kitle ile diyalog hâlinde konuşmak, onlara soru sorup cevap almak ya da onların sorularına cevap vermek bazı sıkıntıları beraberinde getirebilir. Takrir dışındaki yöntemler belki çok az sayıda cemaati

10 Bkz: Âl-i İmran, 3/159.

11 Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, Diyanet Yayınları, Ankara 1993, s. 93.

olan camilerde uygulanabilir. Ancak herkesin kendi görüş ve düşüncelerini tartışmaya açıp merak ettiği hususları vaize sormasına imkân sağlayan yöntemleri büyük camilerde uygulamaya çalışmak bazı sorunlara neden olabilir. Öyleyse vaizin cemaatle karşılıklı diyalog hâlinde işlenmesini istediği konular, vaazda değil de, daha az dinleyici grubunun katıldığı cami dersleri ya da sohbetler içerisinde işlenmelidir.

Vaazın etkinliğinde sunum sırasında kullanılan dil ve üslubun önemi büyüktür. Dil ve üslup açısından etkili bir vaazın özelliklerini maddeler hâlinde değerlendirmede yarar vardır.

GÜNCEL KONU SEÇMEK VE DOYURUCU BİLGİ VERMEK

Konu seçimi ve muhtevanın belirlenmesi, vaazın başarıya ulaşmasında önemli bir etkindir. Çünkü seçilen konunun güncelliği ya da cemaat açısından ilgi çekiciliği, vaizin dil ve üslubunu olumlu yönde etkilemektedir.

Konu seçiminde göz önünde bulundurulması gereken husus, gündelik problemlere pratik çözümler arayan cemaatin bilgi ve kültür seviyesi, ilgi, istek ve ihtiyaçları, zaman ve mekân uygunluk, ulaşılacak istenen hedefler, bölgenin örf, âdet ve gelenekleridir.¹² Cemaati ilgilendiren bir konunun dinin temel kaynakları doğrultusunda işlenip yaşanan hayatla ilişkilendirilmesi, vaazı etkili hâle getirmekte, cemaat üzerinde dinamizm ve canlılık uyandırmaktadır. Cemaatin ilgisini çekmeyen bir konunun önceden hazırlanmış bir kaset gibi tekrarlanması ise cemaat üzerinde yeterince etkili olamayabilir. Bu yöntemle yapılan konuşmaların inandırıcılığı da zayıftır. Öyleyse vaazda sürekli aynı konu ve örnekler, herkesin bildiği cümleler tekrarlanarak zaman kaybına sebebiyet verilmemelidir.¹³ Vaiz bir sosyolog gibi toplumu izlemeli ve ihtiyaç duyulan ilgi çekici konuları etkili bir üslupla işlemeye çalışmalıdır. Konu seçiminde takvime bakılarak tarihte o hafta içerisinde gerçekleşmiş olaylar ya da o tarihle bütünleşmiş örnek kişilerin özellikleri işlenebilir.

Vaizin cemaat üzerindeki etkinliğinde sunduğu bilgilerin doyuruculuğunun rolü de büyüktür. Çünkü cemaat pek çok dini, kültürel ve sosyal konuyu

12 Yapılan bir araştırmada cemaatin camide namaz, oruç, zekât, hac, tadil-i erkân gibi ibadet; Hz. Peygamberin ve sahabelerin hayatlarının işlendiği İslam tarihi; İslam'a göre çocuk yetiştirme, gençleri kurtarmak için içki, kumar, fuhuş, kahvehanelerin kötülüğü, ana-babaya itaat, ailevi ilişkiler, insan sevgisi, gençleri kötülükler karşısında uyarma, helaller ve haramlar, emirler ve yasaklar, evlilik, aile eğitimi, nikâh ve boşanma, insanlık, mezhepler, tesettür, adabı muaşeret ve görgü kuralları, birlik ve beraberlik, vatan sevgisi, örf ve âdetler, İslam kardeşliği gibi konuların işlenmesini istedikleri tespit edilmiştir. Bkz: Tosun, *Din ve Kimlik*, s. 72, 80-81.

13 Bkz: Çakan, *Dini Hitabet*, s. 61-63; Soysaldı, *Dini Hitabet*, s. 128.

camilerden öğrenmek istemekte, öğrendiği bilgilerle hayatını şekillendirmekte, ahlakını güzelleştirmekte, din karşısındaki tutumunu belirlemektedir.

Hatibin bilgilendirmede doyurucu olabilmesi için her şeyden önce dinin temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet hakkında yeterli bilgiye sahip olması, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlâk esaslarına vakıf olması, Hz. Peygamberin kişisel özelliklerini ve dindeki konumunu doğru anlayıp onun hayatından günümüze ışık tutacak örnekler çıkarabilmesi, İslam tarihi, din eğitimi, psikoloji, sosyoloji, iletişim, rehberlik ve genel kültür gibi alanlarda mesleğinin gerektirdiği ölçüde bilgi sahibi olması, dindeki farklı görüş ve yorumları bilip bunlar hakkında sağlıklı yorum yapabilmesi, kısacası cemaatini doğru bilgilerle aydınlatması gerekir. Vaizin yeterli mesleki bilgiye sahip olma yanında, gündemi takip etmesi ve genel kültür düzeyinin yüksek olması da son derece önemlidir.

VAAZIN BAŞINDA CEMAATİN İLGİSİNİ ÇEKMEK VE KONU BÜTÜNLÜĞÜNÜ KORUMAK

Hamdele, salvele ve besmeleden sonra bir ayet, bir hadis ve kısa bir giriş duası¹⁴ yapıp konuya dikkat çekici bir hitapla başlamak önemlidir. Hamdele ve salve sırasında bile cemaatin dikkati konuya çekilebilir. Örneğin namazın önemiyle ilgili bir konuyu cemaatine sunmaya çalışan vaizin; "Namaz gibi güzel bir ibadetle bizi şerefliendirip kendisine yakınlaştıran Yüce Rabbimize hamd, O'nun lütfedip farz kıldığı bu anlamlı ibadeti en güzel şekilde yerine getirerek bizlere örnek olan Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa'ya salât ve selam olsun." şeklindeki bir ifadeyle cemaatin konuya ilgisi çekilebilir. Yine konuya medyada yer alan güncel bir haberle veya toplumda yaşanan bir sorunu dile getirerek başlanabilir. Vaazın giriş kısmında öncelikle böyle bir konunun niçin seçildiği çarpıcı cümlelerle açıklanabilir. Seçilen konunun hangi boyutlarıyla ele alınacağı, amacı ve önemi belirtilir. Ancak girişin kısa, öz ve anlaşılır olmasına dikkat edilir.

Vaazın gelişme bölümünde cemaat tarafından merak edileceği düşünülen muhtemel sorulara ve konuyla ilgili açıklayıcı görüşlere yer verilir. Konuya uygun hikâyeler, benzetmeler, gözlemler, hatıralar ve örneklendirmelerle bu bölüm zevkli hâle getirilebilir. Anlatılanların ve temel kaynaklarda yer alan bilgilerin günlük yaşantıyla ilişkisi kurulur. Ancak gereksiz ve yersiz ayrıntılardan, bıktırıcı tekrarlardan, seviyesi düşük benzetme ve örneklendirmelerden sakınılması gerekir.

14 Bkz: Çakan, *Dini Hitabet*, s. 68-69.

Vaazın sunumunda konu bütünlüğüne bağlı kalmak ve sunuş süresince bunu korumak önemlidir. Kısa sürede birçok konuya değinilerek yapılan bir vaazda, herhangi bir konuyu tam olarak işlemek mümkün değildir. Ancak değişik bilgi örüntüleriyle konunun zengin bir içeriğe kavuşturulması, ayet, hadis, konuya uygun kıssa ve öykülerin uygun bir üslupla sunulması, dinleyici kitlelerinin konuya dikkatini yoğunlaştıracaktır. Öyleyse seçilen konu dağıtılmamalı ve mümkün olduğunca konu dışına çıkılmamalı, ancak konuyla ilgili bilgi zenginliğinden de kaçınılmamalıdır. Mutlaka bir vaaz planı hazırlanmalı, seçilen konu derli toplu bir şekilde sunulmalıdır. Çünkü plansız ve hazırlıksız bir şekilde, nereden başlanacağı ve nasıl bitirileceği belli olmayan bir dağınıklıkla cemaatin karşısına çıkıp konuşma yapmanın cemaat üzerinde beklenen etkiyi göstere-meyeceği açık bir gerçektir.

VAAZI İRTİCALEN SUNMAK

Vaazın irticalen sunulması, hatibin bilgili ve konuya hazırlıklı olduğu intibasını güçlendirdiği için cemaat üzerinde önemli bir etki uyandırmaktadır. Sürekli kitaba veya hazırlanan metne bakılarak ya da tamamen metinden okunarak yapılan vaazlardan cemaatin yeterince etkilenmediği bilinmektedir. Böylesi bir sunuş, konunun vaazı yapan kişi tarafından yeterince bilinmediği ve hatibin konuya hâkim olmadığı intibasını kuvvetlendirmekte ve vaizin cemaat karşısındaki ilmi otoritesini zayıflatmaktadır. Kaldı ki, konuşmasını sürekli metinden okuyarak yapan bir vaizin göz iletişimiyle, jest ve mimikleriyle cemaatin ilgi ve dikkatini kendine çekmesi mümkün değildir. Cemaat üzerinde yeterince etki uyandırabilmek için vaizin önünde yazılı olarak bulunan plana uyması yanında, konuyu metne bağlı kalmadan irticalen sunmaya çalışması ve diliyle söylediği bilgileri gönlüyle desteklediğini konuşmasına yansıtması da gerekir. Bu uygulama, hatibin cemaat karşısındaki mesleki otoritesini ve sunduğu bilgilerin güvenilirliğini artıracaktır.

CEMAATLE GÖZ İLETİŞİMİ KURMAK

Vaazda göz iletişimi son derece önemlidir. Vaaz yapan görevli, hitap ederken cemaatle göz iletişimini sürdürmeye çalışmalıdır. Yani vaaz süresince hatip kendisini dinleyen cemaate, cemaat de kendisine konuşan hatibe bakmalı, özellikle hatip kalpten gelen sevgisini gözleriyle bütün cemaate yansıtmalıdır. Böylece cemaatin söylenenleri uyanık ve dikkatli bir şekilde dinlemesi sağlanmış olur. Çünkü bakışlardan cemaatle görevliyi birbirine bağlayan bir akım geçmektedir.¹⁵ Eğer bu akım sağlanabilirse cemaatin dikkat ve düşünme

15 Bkz: Aime Souche, *Yeni Pratik Pedagoji*, Çev: Selahattin Odabaşı, Ankara 1977, s. 259-260.

gücü artabilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, şehrin bir camisinde yapılan konuşmanın merkezi sistemle diğer camilerdeki cemaate dinletilmesi şeklindeki uygulamanın yeterince etkili olamayacağı söylenebilir. Çünkü öğrenme psikolojisinin verileri, görsel sunumun öğrenmeyi daha da etkili hâle getirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁶ Merkezi vaazlarda ise vaiz görülmediği için yapılan konuşma cemaat üzerinde yeterince etkili olamamaktadır. Etkili bir vaaz, ancak dinleyicilerle göz iletişimi kurularak yapılabilir.

JEST VE MİMİKLERİ YERLİ YERİNCE KULLANMAK

Vaizin konuşma sırasında beden dilini kullanmaya özen göstermesi, mesajı jest ve mimikleriyle yansıtmaya çalışması konunun anlaşılmasını kolaylaştıran önemli bir unsurdur. Hz. Peygamberin konuşmasında cemaati bir tehlikeden sakındırmaya çalışırken gözlerinin ve yüzünün kızardığı, müjdelerken de gözlerinin içinde ve yüz hatlarında gülümsemenin belirttiği rivayet edilmektedir.¹⁷ Hz. Peygamberin bu özelliği vaizlere örnek teşkil etmelidir. Ancak konuşma sırasında yersiz olarak yapılan el, kol hareketleri ve yüz ifadeleri, ciddiyetten uzak yapmacık tavırlar, konuya olan dikkatin dağılmasına hatta hatibin komik duruma düşmesine neden olabilir. Dolayısıyla bu konuda da ölçülü olmak gerekir.

Jest ve mimiklerin, anlatılan muhteva ile uyum içerisinde olmasına dikkat etmede yarar vardır. Sunuş sırasında sesi aşırı yükseltmek, vücudu, elleri ve kolları normalin ötesinde hareket ettirmek, aşırı duygusal bir tutum sergileyerek cemaati ağlatmak, mizahi, heyecanlı ya da politik bir üslup kullanmak doğru değildir.

VAAZIN SUNUMUNDA SADE VE ANLAŞILIR BİR DİL KULLANMAK

Vaazda cümlelerin sade, anlaşılabilir, bilgi kazandırıcı, düşündürücü, ümit verici ve gönülleri sevindirici nitelikte olması önemlidir. Vaazda yumuşak bir üslup kullanmak¹⁸, konuları kolayca anlaşılabilir şekilde işlemek, sıkıcı, bıktırıcı ve korkutucu ifadelerden uzak durmak, ümitlendirici ve müjdeleyici bir yaklaşım sergilemek vaazın cemaat üzerindeki etkinliğini artırmaktadır.¹⁹ Vaazda kullanılan kelime ve kavramların, dinleyenlerin genelinin anlayabileceği seviyede olmasına da dikkat etmek gerekir. Cemaatin anlamada güçlük çek-

16 Bkz: Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik*, s. 133; Hayati Tetik, *Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 130.

17 Buhari, Edeb 34; Müslim, Cuma 13, 43.

18 Bkz: Nisâ, 4/63; Nahl, 16/125.

19 Bkz: Buhari, İlim 11; Müslim, Cihad 3; Ebû Dâvûd, Edeb 6.

tiği Arapça, Farsça, Osmanlıca ve İngilizce kavram ve terkiplerden mümkün olduğu ölçüde kaçınılmalı, sade bir Türkçe kullanmaya özen gösterilmelidir. Ayrıca vaazda sıkıcı ve usandırıcı bilgilerden, eğiticiyi olmayan ve dinle ilgisi bulunmayan güncel dedikodulardan, magazin ve polemik konularından, sert, kırıcı, korkutucu, itham edici ifadelerden uzak durulmalı, ses aşırı şekilde yükseltilerek cemaatin dinleme konsantrasyonu bozulmamalıdır. Cemaat arasında ayırım yapılmamalı ve yapılan konuşmalardan dinleyenlerin tamamının istifade etmesine çalışılmalıdır. Dil ve üsluba dikkat edilmeden yapılan konuşmalarla insanlara bir mesaj verilemeyeceği ve cemaatin huzursuz olup camiden ve dinden soğuyacağı bilinmelidir.

Vaazın sunumunda her şeyden önce Hz. Peygamber örnek alınmalıdır. Hz. Peygamber vaazları sırasında hitabet kurallarını gözetir, kelimeleri sayılabilecek şekilde tane tane sıralardı.²⁰ Bir sözün iyice anlaşılması için bazen söylediklerini üç defa tekrarladığı da olurdu.²¹ O, kendine has konuşma üslubuyla akıl ve gönüllere hitap ederek kısa sürede pek çok insanı başarıyla eğitmiş ve eğittiği bu insanlardan örnek bir toplum meydana getirmeyi başarmıştır.

VAAZI AKICI, GÜZEL, YUMUŞAK VE SAMİMİ BİR ÜSLUPLA SUNMAK

Akıcı, güzel ve yumuşak üslup, vaazın sunumunda aranan en önemli özelliklerdendir. Çünkü üslubun kaba ve sert olması, hatibin konuşurken bağırıp çağırması, her şeyden önce insanlara ulaştırılmak istenen dini mesajın doğasına aykırıdır. Vaizlerin örnek alması gereken Hz. Peygamber, insanlara dini anlatırken maruz kaldığı en olumsuz tavırlar karşısında bile yumuşak ve sakin bir tutum sergilemiş, hiddet ve şiddete dayalı söz ve tavırlardan uzak durmuştur.²² onun konuşma üslubundaki içtenlik, doğallık ve sadelik Kur'an-ı Kerim'de; *"De ki, ben sözü süsleme çabasında olanlardan değilim."*²³ ayetiyle veciz bir şekilde ifade edilmektedir.

Vaazda üslup güzelliği, kelime ve kavramları doğru telaffuz etmeyi gerektirir. Hatiplerin zaman zaman bazı kavramların telaffuzunda güçlük çektikleri görülmektedir. Özellikle vaazın sunumu sırasında Arapça lafız ve Türkçe anlamıyla okunacak ayetler Kur'an-ı Kerim'den bakılarak kontrol edilmeli, ezbere

20 Bkz: Buhari, İlim 30; Müslim, Zikir 19.

21 İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 78.

22 Bkz: Müslim, Cuma 13.

23 Sâd, 38/ 86.

okunacak ayet ve mealleri iyice ezberlenmeli, Arapça lafızlar önceden defalarca tekrarlanarak yanlış ya da kekeleme şeklinde okumanın önüne geçilmelidir.

Dinleyicilerin karşısına çıkmadan önce hazırlanan metin ya da notların gözden geçirilmesinde yarar vardır. Böylece eksik kalan yönler fark edileceği gibi, yeni hatırlanan bilgiler de ilave edilmiş olacaktır. Telaffuzu zor kelimeler varsa, bunlar ya eş anlamlarıyla değiştirilmeli ya da birkaç kez tekrar yapmak suretiyle söyleyiş kolaylığı sağlanmalıdır.

Vaazda yumuşak üslup, dinleyenleri kıran, üzen, onlarda kin ve nefret duyguları uyandıran ifadelerden uzak durmayı gerektirir. Kur'an-ı Kerim'de insanlara karşı zulmü tescillenmiş olan Firavun örneği seçilerek ona bile yumuşak söz söylenmesi gerektiği ifade edilmektedir. İlgili ayette; *"Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin..."*²⁴ buyrulmaktadır.

Dini bilgilerin insanlara sunuluş biçimi ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel üslupla tartış..."*²⁵, *"Öğüt vermeye devam et; çünkü öğüt müminlere fayda verir."*²⁶, *"Onlara içlerine işleyecek, ruhlarına tesir edecek söz söyle."*²⁷

Üslup yumuşaklığı, Hz. Peygamberin konuşması sırasında gözettiği önemli ilkelerden biridir. Hz. Peygamber, konuşurken yumuşak üslup kullanmaya özen gösterir, anlatacağı konuyu sade bir dil ve veciz cümlelerle anlaşılır hâle getirir ve böylece insanların gönlüne girmeye çalışırdı. Onun bu özelliği Kur'an-ı Kerim'de; *"Allah'tan bir rahmet olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi."*²⁸ ayetiyle ifade edilmektedir.

Hitabet sırasında güzel söz söylemenin önemine şu ayette de değinilmektedir: *"Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir. Onun kökü sabit, dalı ise göktedir. Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah insanlar için örnekler verir; umulur ki onlar öğüt alıp düşünürler. Kötü (murdar) söz ise kötü ağaca benzer. Onun kökü yerin üstünden koparılmış, yerinde tutunma imkânı kalmamıştır."*²⁹

24 Tâhâ, 20/ 43-44.

25 Nahl, 16/125.

26 Zariyat, 51/55.

27 Nisa, 4/63.

28 Âl-i İmran, 3/159.

29 İbrahim, 14/24-26.

Sunulan vaazın etkili ve verimli olabilmesi, din görevlisinin samimi olup olmamasıyla da ilgilidir. Allah rızası gözetilerek sorumluluklar yerine getirildiğinde vaaz yoluyla oldukça verimli sonuçlar elde edilebilir.³⁰ Samimiyetten uzak söz ve davranışlar, dış görünüş itibarıyla ne kadar çekici olursa olsun, insanlar üzerinde yeterince etkili olamamaktadır.

Sunuş sırasında sade, açık, anlaşılır, kısa ve özlü cümleler kurmaya dikkat etmek; gereksiz yere anlamı bilinmeyen ve argo anlamlar içeren kelimelere, herkesin anlayamayacağı akademik ya da yöresel sözcüklere yer vermemek, cümleleri karşılıklı konuşur gibi, dostça, sıcak ve içten geldiği gibi kararsızlık ve tereddüt izlenimi uyandırmayacak bir anlam örgüsü içerisinde sunmaya çalışmak, üslupta samimiyetin göstergesidir. Yani sözün tesiri için öncelikle söyleyenin söylediklerine uyan birisi olması gerekir. Sunuş sırasında dikkat çeken itikat zayıflığı, konuları derinliğine inmeden yüzeysel işleme, ifadelerdeki seviyesizlik, kabalık, cemaatin ihtiyaç ve beklentilerinden uzak konularla zaman kaybetme, insanlara âdeta tepeden bakan bir yaklaşım sergileme, kibirlilik görüntüsü verme gibi zaaflar da, vaizin üslubundaki samimiyeti zedeleyen unsurlar olarak sayılabilir.

Vaazda samimi üslup kullanmanın gereği ile ilgili Kur'an'da açık öğütler vardır. *"Siz insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz? Bir de Kitabı okuyorsunuz. Hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?"*³¹ *"Ey iman edenler! Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz. Yapmadıklarınızı söylemeniz, Allah katında çok büyük bir günahtır."*³² tarzındaki ayetler, insanları iyiliğe davet edenlerin topluma örnek olmaları gerektiğini belirtmektedir. Öyleyse vaiz cemaate karşı sergilediği sıcak ve samimi tavırlarıyla örnek bir kişiliğe sahip olduğu izlenimi uyandırmalıdır.

KOLAYLAŞTIRICI OLMAK

Dini bilgileri değişik yaş ve kültür düzeyinden insanlara öğretmek, hassas davranmayı gerektirmektedir. Aksi hâlde dini öğrenip yaşama konusunda zorluklarla karşılaşan insanlar tarafından dine karşı beklenmedik bir soğukluk hatta tepki gösterilebilir. Özellikle çocuklar, gençler ve camiye gelmeye yeni başlayan yetişkinlerin dini bilgi ve pratikleri öğrenirken büyük bir zorluk çektikleri bilinmektedir. Dolayısıyla vaazda kolaylaştırıcılık ilkesini gözetmek, sunulan bilgilerin içselleştirilmesi açısından son derece önemlidir.

30 Bkz: M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989, s. 288; *Din Görevlisi El Kitabı*, 3. Baskı, Diyanet Yayınları, Ankara 2001, s. 21.

31 Bakara, 2/ 44.

32 Saff, 61/ 2-3.

Vaazın sunumunda kolaylaştırıcılık ilkesini gözetme, Hz. Peygamberi eğitiminde başarılı kılan önemli bir etkidir. O, bilgileri kısa ve öz olarak, insanların anlayış kapasitesine göre sunmaya özen gösteren bir eğitimcidir.³³ Bu özelliğini *“Ben cevamiu’l kelim (az ve öz söz söyleme kabiliyeti) ile gönderildim.”*³⁴ sözüyle özetlemiş ve bu ilke gereği çok konuşup muhatapları yorma yerine, az sözle çok şey ifade etmeyi tercih etmiştir. Allah’ın kendisini zorlaştırıcı değil, eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdiğini³⁵ hatırlatmış ve bu özelliğini eğitim etkinliklerinde sürekli korumuştur.

Vaaz kolaylaştırıcı, ikna edici ve sevdirci bir üslupla verilmelidir. Cemaat içerisinde sadece cuma ya da bayram namazlarında camiye gelenlerin de olduğu göz önünde bulundurularak konuşma sırasında kırıcı, ürkütücü, küstürücü, azarlayıcı ve camiden soğutucu bir üslup yerine müjdeleyici, ümitlendirici ve sevdirci bir yaklaşım sergilenmelidir. Kur’an-ı Kerim’in; *“...Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez...”*³⁶, *“Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”*³⁷ mealindeki ayetlerinde ve Hz. Peygamberin; *“Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz.”*³⁸, *“Şüphesiz din kolaylıktır; kim bu dini zorlaştırırsa, din onu mağlup eder.”*³⁹ şeklindeki öğütlerinde vurgulanan kolaylaştırıcılık prensibini gözetmek gerekir.

Vaazda cemaatin olumlu ve olumsuz yönlerine dengeli bir şekilde değinilmeli, iyi davranışlar teşvik edilip olumsuzluklar yumuşak bir üslupla düzeltilmeye çalışılmalı, öfkelenmeden, cemaati azarlarcasına bağırıp çağırmadan cemaatin vaazdan azami derecede yararlanması için gayret gösterilmelidir.

SEVGİ, SAYGI VE HOŞGÖRÜ İLKELERİNİ GÖZETMEK

Sevmek, sevilme ve hoşgörüyle karşılanmak bireylerin en temel ihtiyaçlarından biridir. Zihinsel ve duygusal yönden sağlıklı bir kişiliğin oluşması için iyimserlik, içtenlik ve sevgiden oluşan bir ortam gereklidir. Bireylerde sevme yeteneği ancak böylesi bir ortamda gelişebilir.⁴⁰ Dolayısıyla camiye gelenler arasında sevgi ve hoşgörü kültürünün gelişmesinde vaizin ve vaazın rolü büyüktür.

33 Bkz: Ebû Dâvûd, Edep 23.

34 Buhari, Cihad 122.

35 Bkz: İbn Mace, Mukaddime 17.

36 Bakara, 2/ 185.

37 Nisâ, 4/ 28.

38 Buhari, İlim 11; Müslim, Salât 178.

39 Buhari, İman 29.

40 Brigitte Beil, İyi Çocuk, Zor Çocuk, Çev: Cuma Yorulmaz, Arkadaş Yayınları, Ankara 2003, s. 143.

Vaazlarda sevgi ve saygı unsurunu gözetmek, önemli bir ilkedir. Cemaate iman, ibadet ve ahlâk ile ilgili konuları öğretmede, onlara yapabilecekleri olumlu davranışlarla ilgili telkinde bulunmada sevgi duygusunun gücünden yararlanmak gerekir. Sevgi ve saygı gösterilerek eğitilen bireyler daha neşeli, ümitli, atılgan ve medeni cesareti yerinde bir kişiliğe sahip olurlar.⁴¹

Sevgi ve saygı, her şeyden önce kabullenmeyi gerektirir. Muhatabını olduğu gibi kabullenmek, sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin en önemli şartıdır.⁴² Bu yüzden en çok beğenilen öğreticiler, muhataplarına karşı sevgiyle davranan öğretmenler olmuştur. Nitekim Hz. Peygamberin sevgiye dayalı yaklaşımı sayesinde sahabeler onun yanında kendilerini rahat ve huzurlu hissedebilmişlerdir. Bu rahatlık ve iç huzur, İslam'ın kısa sürede ilgi görmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak istismara sebebiyet vermemek için sevgide saygıda ölçülü olmak ve sevgi ile ciddiyet arasındaki dengeyi korumak da önemlidir.

Vaazlarda sevgi saygı kadar etkili bir diğer ilke de hoşgörüdür. 'Hoş' ve 'görmek' sözcüklerinden oluşan hoşgörü⁴³, insanları anlayışla karşılamak, onlara müsamaha göstermek, istenmeyen durumlara bile katlanmak ve tolerans göstermek⁴⁴, insanlar arası ilişkilerde orta yolu takip etmek, sosyal ilişkilerde dengeli olmak⁴⁵, beklenmeyen bir durumla karşılaşıldığında sabır göstermek⁴⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

İslam dini, karşıdaki kişi ya da grubun inanç yapısına bakmaksızın, sosyal ilişkilerde hoşgörülü olmayı ilke edinmiştir. Kur'an'da yer alan; *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk ile eğrilik kesin olarak birbirinden ayrılmıştır."*⁴⁷, *"Rabbin dileyeydi yeryüzünde bulunanların hepsi elbette iman ederdi. Durum böyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın."*⁴⁸, *"Eğer puta tapanlardan biri sana sığınır, onun emniyetini/güvenliğini sağla. Böylece Allah'ın sözünü dinlesin. Sonra onu*

41 Bkz: Mehmet Emin Ay, Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Tanıtalım, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 148.

Beil, İyi Çocuk, Zor Çocuk, s. 145.

42 Beil, İyi Çocuk, Zor Çocuk, s. 145.

43 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimolojisi*, 2. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995, s. 327.

44 Bkz: Şemseddin Sami, *Kâmûs-u Türkî*, İstanbul 1317, II, 1333; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, İstanbul 1996, I, 385; Beyza Bilgin, "İslam ve Hoşgörü", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 34, Sayı: 1, Ankara 1998, s. 116; Talat Sakallı, *Hadislerle İslam'da Hoşgörü ve Kolaylık*, İzmir 1996, s. 78-79; Yusuf Ziya Keskin, *Nebevi Hoşgörü*, Timaş Yayınları İstanbul 1997, s. 13.

45 Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002, s. 21.

46 Beil, İyi Çocuk, Zor Çocuk, s. 199.

47 Bakara, 2/ 256.

48 Yunus, 10/ 99.

güven içerisinde olacağı yere ulaştır..."⁴⁹, "*Sen öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin; onlar üzerinde zorlayıcı, bekçi ve gözetleyici değilsin.*"⁵⁰, "*Eğer onlar yüz çevirirlerse, seni onların üzerine gözetleyici göndermedik. Sana ancak tebliğ etmek düşer.*"⁵¹ anlamındaki ayetler, inanç özgürlüğünün yanı sıra, sosyal ilişkilerde önemli bir ilke olan hoşgörünün dini temellerini oluşturmaktadır.

H. Peygamberin hayatı boyunca gerçekleştirdiği pek çok hoşgörü örneğine rastlamak mümkündür.⁵² "*Şüphesiz Ben müsamahakâr tevhit diniyle gönderildim.*"⁵³ buyuran H. Peygamberin insanları doğal şartlar ve pedagojik esaslar dahilinde bilgilendirmeye çalıştığı söylenebilir. Aksi hâlde insanları etrafında toplayıp onlara gerçekleri dinletmesi mümkün olmazdı.⁵⁴ Dolayısıyla vaizin konuşmasında farklı düşünce ve davranışlara hoşgörüyle bakması, değişik fikirleri toleransla karşılaması, caminin birlik ve beraberlik unsuru olma özelliğini güçlendirecektir. Ancak toplumda görülen haksızlık, kötülük, çirkinlik ve adaletsizlik gibi olumsuzluklar karşısında susmayıp bunları yumuşak ve etkileyici bir üslupla düzeltmeye çalışmak da gerekir. Nitekim H. Peygamber haramların işlenmesini, haksızlığı ve zulmü asla hoş görmemiştir. Aksine Allah'ın ve kullarının hukukunu koruma adına onun bazen sert çıkışlar yaptığı da bilinmektedir. Örneğin hırsızlık yapan bir kadının cezasının affedilmesi için aracılık yapan Usame'ye karşı sergilediği tavır bunun açık bir örneğidir. Rivayete göre Mahzum kabilesinden Fatıma binti Esved adında bir kadın hırsızlık yapar. Kadının mensup olduğu kabile bu olaya çok üzülür. Kabile içerisindeki ileri gelenler, suçlunun affedilmesi için H. Peygambere bir aracı göndermeye karar verirler ve bu işi de H. Peygamber tarafından çok sevilen Usame'nin yapabileceğini düşünürler. Fatıma adlı kadın H. Peygambere getirilir ve Usame bu kadının affedilmesi için ricada bulunur. Usame'yi dinlediğinde rengi atan H. Peygamber şu anlamlı açıklamayı yapar: "*Allah'ın koymuş olduğu cezalardan bir ceza için mi aracı oluyorsunuz! Ey insanlar! Allah, sizden öncekileri ancak şunun için helâk etmiştir; onlar, aralarında şerefli birisi hırsızlık ettiğinde onu bırakırlar; zayıf olan hırsızlık ederse ona da ceza verirlerdi. Allah'a yemin olsun ki, hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fatıma dahi olsa onun da elini keserdim.*"⁵⁵

49 Tevbe, 9/ 6.

50 Gâşiye, 88/ 21-22.

51 Şûrâ, 42/ 48.

52 Geniş bilgi için bkz: Hüseyin Yılmaz, "H. Peygamberin Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, Sivas 2004, s. 109-131.

53 İbn Hanbel, Müsned, V, 266.

54 M. Ali Haşimi, Kur'an'da Resûlullah, Çev: Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul Tsz, s. 25.

55 Buhari, Enbiyâ 18; Müslim, Hudûd 8-11.

Hız Peygamber ile ilgili bu rivayet, vaizlerin bir kişi ya da kurumdan gelen rica, baskı ve daha başka etkenlerle dinin temel prensiplerine aykırı konuşma yapma veya davranış sergileme ihtimaline karşı unutulmaması gereken önemli bir davranış modelidir. Çünkü hoşgörü, kendi görüş ve düşüncelerinden vazgeçmeyi veya insanlara hoş görünmek için dinin temel prensiplerinden taviz vermeyi gerektirmez. Allah’a isyan edilen bir yerde kula itaat ya da saygı olmaz.

Yaratılışları gereği insanlar, kendilerine değer verilmesinden hoşlanırlar. Bu yüzden vaizler dinleyicilere değer verdiklerini konuşma üslubuna yansıtmalı, herkesi sevgiyle kucaklamalı, cemaatinin güzel söz ve davranışlarını takdir etmeli, insanlara anlayış ve hoşgörü göstererek kendisine yöneltilen soruları sabırla dinlemelidir. Kolaylığı, müjdelemeyi ön planda tutmalı, muhataplarının seviyesine göre hitap etmeli, onlara karşı katı tutum ve davranışlardan kaçınmalıdır. Kısacası vaiz yaralamadan tedavi etmeli, kırmadan düzeltmeli, azarlamadan uyarmalı ve büyülenmeden aydınlatmalıdır.

SUNUŞTA TEVAZU GÖZETMEK, “SEN” YERİNE “BİZ” DİLİNİ KULLANMAK

Vaizin konuşmasında dikkat etmesi gereken hususlardan biri de tevazu yani alçak gönüllülüktür. Alçak gönüllülüğün cemaate yansıtılması, insanlarla yakından ilgilenme, onların sevinç ve üzüntülerini paylaşma, büyüklere saygı, küçüklere sevgi gösterme ve konuşması sırasında “Biz” dilini kullanma şeklinde olmaktadır.

Din görevlisi öğrenim ve bilgi düzeyi itibarıyla genellikle hizmet vereceği insanlardan daha ileri derecede olsa bile, onun cemaat içerisindeki büyüklere karşı saygı duyması, genç ve çocuklara sevgi göstermesi, onlardan biri olduğunu konuşma üslubuna yansıtması vaazın verimliliği açısından çok önemlidir. Cemaatin dini bilgileri severek öğrenmelerinde ve dine ısınmalarında vaizin mütevazı tavrının etkisi büyüktür.

Cemaat, kendileriyle rahatlıkla konuşup eleştiride bulunabilecekleri vaizleri kendilerine daha yakın görmektedir. Öyleyse vaiz konuşurken “Sen” ve “Siz” yerine “Biz” dilini kullanmalı, cemaatten biri olduğunu dinleyenlere yansıtmalıdır. Dinin emir ve yasaklarına uyma konusunda “yapmalısınız, gözetmelisiniz” gibi hatibin kendini cemaatten ayrı gördüğü izlenimini veren ifadeler yerine; “yapmalıyız, gözetmeliyiz” veya “yapmamalıyız, dikkat etmeliyiz” gibi ifadeler kullanılmalıdır. Ancak vaazda cemaatin iyi özellikleri dile getirilirken “Sen” ya da “Siz” dili tercih edilebilir. Örneğin; “Siz her Cuma günü büyük bir heyecanla camileri dolduruyor, aynı duygularla bir ve beraber olduğunuzu gösteriyorsu-

nuz." şeklindeki bir ifade, hatibin tevazusunu yansıtmaması ve cemaatine verdiği değeri ifade etmesi açısından daha etkileyici olabilir.

CEMAAT İÇERİSİNDEKİ KİŞİ VE GRUPLARA KARŞI TARAFSIZ OLMAK

Toplunun her kesimine hizmet vermek durumunda olan vaizin insanlar arasında ırk, dil, mezhep, parti ve cemaat ayrımı gözetmeksizin, herkesi kucaklayıcı bir yaklaşım içerisinde olması beklenir. Yani, konuşmalarında ve sosyal ilişkilerinde taraf tutmayıp dengeli olmak vaizde bulunması gereken özelliklerden biridir. Çünkü cemaat içerisinde çeşitli düşüncelere, değişik mezhep, tarikat ve politik görüşlere sahip insanlar, vaazını dinledikleri müftü, vaiz ya da imama saygı, sevgi ve güvenle bağlanmak, onlardan din adına bir şeyler öğrenerek nasiplenmek isterler. Hatibin, kendisine olan bu yöndeki güveni zedeleyici söz ve tavırlardan uzak durması cemaat içerisindeki saygınlığını ve kendisine olan güveni artıracaktır.

VAAZI UYGUN BİR ŞEKİLDE BİTİRMEK

Hatip vaazını konu bütünlüğüne ve süreye dikkat ederek uygun bir şekilde bitirmelidir. Vaazı konunun can alıcı noktalarını vurgulayıp kısa dua ve temenni cümleleriyle bitirmek gerekir. Uygun düşmesi hâlinde vaaz veciz mısralarla, şiirsel ifadelerle de bitirilebilir. Örneğin Kur'an-ı Kerim'i okuma ve anlamının önemi ile ilgili bir vaazın Mehmet Akif Ersoy'a ait şu mısralarla bitirilmesi dinleyiciler üzerinde olumlu bir etki bırakabilir:

Ya açar nazm-ı celilin bakarız yaprağına

Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına

İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin

Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca toplumsal hayata yön veren vaazlar toplumu eğiten, insanlara doğru yolu gösteren, toplumda hatalı işlerin yapılmasını engelleyen, zenginle fakir, amirle memur arasında köprü vazifesi gören, dünya hayatını yaşarken ahiretin nasıl kazanılacağını gösteren mesajlar içermiştir.

Milyonlarca insanın başta din olmak üzere tarihsel, sosyal ve kültürel pek çok konuda bilgilendiği vaazın dil ve üslup açısından etkinliğini artırmada vaizin ilmi yeterliliğe sahip olması, anlatacağı konuya hazırlık yapması, insanlara

konuşma hususunda istekli ve gayretli olması, vaazını irticalen sunması, sunuşu sırasında düzgün ve akıcı konuşması, ses tonunu konunun anlam ve içeriğine göre ayarlaması, din alanındaki problemleri toplumun ihtiyaçlarına göre işle-mesi, üslubunu cemaatin seviyesine göre ayarlaması, konu seçiminde çeşitliliğe önem verip aynı konuları sürekli işleme yanlışlığına düşmemesi, görev bölgesi-nin örf ve âdetlerini bilip vaazlarda bunlara dikkat etmesi, yumuşak, hoşgörülü ve sevecen bir tavırla dinleyenlere yakın olduğunu hissettirmesi, gönül dilini kullanmaya özen göstermesi, cemaate karşı tarafsız bir tutum sergilemesi, ba-kışlarıyla, jest ve mimikleriyle cemaati kendisine bağlaması ve cemaatin dikka-tini sürekli uyanık tutmaya çalışması önemlidir.

Vaazın dil ve üslup açısından etkinliğini artırabilmek için vaizlerle ilgili şun-lar önerilebilir:

Vaaz edecek personel her şeyden önce bilgi ve liyakat esasına göre seçil-melidir.

Vaizler Kur'an'ın hitabet ilkelerini ve Hz. Peygamberin konuşma üslubunu örnek almalıdırlar.

Hizmet-içi eğitim kurslarıyla vaizlerin vaaz sunuş yöntemleri konusunda bilgilenmelerine ve kendilerini yenilemelerine imkân sağlanmalıdır. Gerekirse onlar için diksiyon ve hitabet kursları düzenlenmelidir.

Toplumu pek çok konuda bilgilendirmek durumunda olan vaizin dini ko-nularla ilgili temel yayınları okumasının, cemaatin ilgilendiği güncel konuları takip etmesinin, dergi, gazete, televizyon ve internet yoluyla gündemi takip etmesinin onun üslubunu etkileyeceği bilinmelidir.

Toplumun nitelikli vaiz ihtiyacını karşılamak üzere İlâhiyat fakültelerinin öğretim programlarında bazı değişiklikler yapılmalı, programın içeriği din hiz-metliliği yönünden zenginleştirilmelidir. Bu anlamda, ilâhiyat fakültelerinde 'Din Hizmetleri Bölümü' veya en azından halen uygulanmakta olan programa ilave olarak 'Din Hizmetleri', 'Rehberlik ve Halkla İlişkiler', 'Din Hizmetleri Dene-yimi' gibi dersler açılabilir.

Bazı örnek vaazların CD ya da DVD kopyaları din görevlilerine dağıtılmalıdır.

2. İRŞAT DİLİNDE ŞEKLİ VE DERUNİ BOYUTLAR

Dr. Mahmut ÇINAR*

ÖZET

İslam dini, Yüce Allah tarafından insanlara gönderilmiş ve birtakım verili (menkûl) bilgilerle, onları zâhir ve bâtın itibariyle kemâle erdirmeyi hedeflemektedir. İnsanın dinle bütünleşmesi sürecinde fitratı esas almaktadır. İnsanların dinle bütünleşerek dönüşmelerinde başta Hz. Peygamber olmak üzere âlim ve müridlerin kişilik ve irşad yöntemleri önemli görevler üstlenmiştir. İnsan davranışları ya akıl yoluyla ya da duygular vasıtasıyla yönlendirilebilir. Bir insanın din tarafından dikkate alınan bir tek davranışı bulunmadığından, bu yöntemlerden sadece biriyle yetinmek yeterli değildir. İnsanların değişim ve dönüşümü kazanma süreçlerinde aklî temellendirme (taakkul) ile duygusal etkilenme (teessür) iç içedir. Bu durum, irşad vazifesini ifâ ederken, muhatap alınan insanın tanınıp akıl ya da duygudan hangisinin ağır bastığını tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Günümüzde ulemâ (ve akademisyen) ile Müslüman kitle arasındaki bütünleşme sorununun temelinde de söz konusu her iki hususun taraflarca gereği kadar benimsenmemesi ve dikkate alınmaması yatmaktadır. Dinin menkûl bilgileri (kitap, sünnet, icmâ, kıyas v.s.) ümmetin bütünlüğü ve bu bütünlüğün garantisi olan dinin şeklî boyutunu ifade ettiğinden önemlidir. Buna ilave olarak menkûl bilgilere dayanan dinin zahirî boyutu ve bu doğrultuda belirlenen dinî hayatın kişiye kazandıracağı iç zenginlik ve manevî dönüşüm de irşad faaliyetinin oluşturması beklenen ikinci temel hedefi olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam düşünce tarihinde biri naklin lafzî ve biçimsel boyutunu ön plana çıkararak, derûnî yönünü ihmal eden eğilim; diğeri ise dinin biçimsel boyutunu ihmal ederek, hatta kimi zaman tamamen devreden çıkarmak suretiyle batınıliğe kapı aralayan iki aşırı ucun bugün de etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Muhatap kitlemiz açısından da güncelliğini koruyan ve zaman

* Vaiz, İstanbul/Maltepe.

zaman toplumsal ayrışmalara yol açabilecek potansiyele sahip olan bu hususun irşad faaliyetlerinde dikkate alınması gerekmektedir. Tebliğimizde Anadolu insanının tedeyyününde etkili olan temel parametreler de göz önünde bulundurularak İslam dininin doğası gereği dengeyi gözeten ve söz konusu her iki unsuru ihmâl etmeksizin aşırılığa karşı duran yaklaşımı ile bu yaklaşımın irşad dilinde uygulanması üzerinde durulmaktadır.

GİRİŞ

İslam ümmetini teşkil eden bireylerin birbirlerine dinî telkin etme ve muhatabı verilen bu bilgiler doğrultusunda dönüştürmek için yönlendirmelerde bulunma faaliyetine irşad denilmektedir. Buna göre İrşâd süreci; dinî bilgi, muhatap ve sunum (hitap) olmak üzere üç unsurdan meydana gelmektedir. Bu unsurlardan birincisi dinî bilgidir. Bu bilgi, özü itibarıyla Yüce Allah tarafından tarih boyunca insanlara sunulmuş, temel ilkelerin sınırları belirlendikten sonra, bu ilkelere dokunmamak kaydıyla uygulama alanı kısmen de olsa insana bırakılmıştır. İslam ümmeti açısından söz konusu ilkelerin belirlenmesinde hiç şüphesiz birinci derecede kaynak, Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an tedeyyünle ilgili ilahî irâdenin beyânı olduğu gibi aynı zamanda iyi insan olma konusunda da rehberlik etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ön gördüğü hayat tarzının elde edilmesinde, örnek model olan Hz. Peygamber ise, Kur'an'dan aldığı bilgiler üzerine temellendirdiği bir yaşama biçimini uygulamalı olarak ortaya koymuştur. Bu açıdan onun yaşadığı hayat, göz ardı edilmemesi gereken önemdedir. Kur'an bu dinin teorik yönünü ifade ederken, Hz. Peygamber de bunun uygulama alanını yaşayarak, nasıl yapılması gerektiğini göstermiştir. Kur'an dinî bilginin teorik ve ilahî yönünü, Hz. Peygamber bunun beşerî ve pratik yönünü temsil etmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın ön gördüğü tedeyyünü Hz. Peygamber olmaksızın gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu ikisi arasında, mantıkî ifade ile telâzüm-i zarûrî bulunmakta, biri olmadan diğeri düşünmek âdetâ imkânsız hâle gelmektedir.

Dinin ilahî boyutu sabit ve değişimi kabul etmediği hâlde beşerî boyutu insanların sosyal, kültürel, ekonomik, uygarlık gibi yaşam alanlarının değişmesine paralel olarak değişime ihtiyaç göstermiştir. Geçmiş dönemlerde, ilahî vahyin muhatabı olan peygamberlerin mesajı, kimi zaman sınırlı insan kitlelerini hedef almıştır. İnsanların iki cihân mutluluğunu hedef alan bu mesaj, çoğu zaman da tam olarak kayıt altına alınmadığından zayı olmuştur. Buna bağlı olarak yeni bir peygamber vasıtasıyla dinin yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle dinin uygulama safhasında bir kısım değişikliklerin yapılması yoluna gidilmiş, bu uygulamalarda öncülük yapmak üzere insanlar arasından, kendilerinden

biri olarak peygamberlerin zaman zaman gönderilmesi söz konusu olmuştur. Son Peygamber Hz. Muhammed'le beraber dinin tamamlandığı ve artık insanların bu anlamdaki tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede olduğu ön görüldüğünden başka bir peygamberin gelmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, onun tebliğ ettiği din bütünüyle kayıt altına alınmış, tahrîf ve manipölasyonlara karşı koruma altına alınmıştır.

İrşâd sürecinin ikinci unsuru muhataptır. Allah'ın dinini insanlara tebliğ eden şahsiyetler peygamberler olduğundan, peygamberlere iman ederek onlara tabi olan ümmetin tamamı da muhataptır. Hz. Peygamberle peygamberlerin gönderilme süreci tamamlanmış ve artık vahiy kesilmiş olduğundan, bir bütün olarak ümmetin şahs-ı manevisinin kaynaklarına bağlı kalmak suretiyle, dinlerini koruma ve yaşama faaliyetini deruhte etmesi istenmiştir. Mümin erkekler ve mümin kadınların birbirlerinin velisi oldukları ve birbirlerine karşı emr bi'l-mârûf ve nehy an'il-münker yapmakla sorumlu tutulmuş olmaları¹ müminlerin hem hatip/mürşid hem de muhatap olarak belirlendiklerine işaret etmektedir. Kısaca irşad olarak isimlendirebileceğimiz bu süreçte dinimizin menkûl verileri olan Kur'an'ın ayetleri ile Hz. Peygamberin tecrübesi, İslam'ı yaşama ve başkalarına aktarma vazifesini üstlenen ümmetin önünde, bir ufuk gibi sürekli duracaktır/durmalıdır. Kuşkusuz ümmetin başta gelen görevlerinden biri de, henüz İslam'ı benimsememiş olan insanlara dinî telkinde bulunması ve onları Allah'ın dinini kabul etmeye davet etmesidir. Geleneğimizde dini anlatmanın bu yönüne daha çok tebliğ adı verilmiştir. Müslümanların kendi dindaşlarını, bir bütün olarak İslam dinini, hayatlarının her aşamasında benimseyip yaşamalarını telkin ve teşvik için yapılan faaliyet ise, daha çok irşad olarak anılmıştır. İrşâd kapsamında müminlerin dinlerini kabullenip benimsemeleri, onu hayatlarının bir parçası olarak kabullenip yaşamaları esas alındığından değerlendirmelerimiz bu çerçevede yapılmaktadır. İrşâdın bir yöntemi olan vaaz, dinî telkinin mabet (câmi-mescid) içerisinde yapılan kısmına isim olarak kullanılmaktadır. Zaman zaman cami dışı vaazlar söz konusu ise de, bunların tamamında da müminler hedef kitle olarak seçilmektedir. Bu nedenle irşad konusunda yapacağımız değerlendirmelerin temelini, vaaz teşkil etmektedir. Müminler arasında duygu yönü ön plana çıkan fertler olabildiği gibi, aklî melekeleri daha güçlü olanlar ile sanat ve estetik yönü ağır basanların bulunması da mümkündür.

Üçüncü unsur ise dini sunum tarzıdır. Sunum esnasında mesajın muhatapın kulağına, beynine ve kalbine hitap edecek donanımda olması önem arz

1 et-Tevbe 9/71. Ayetin meâli şudur: "Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

etmektedir. Buna göre hitabın üç yöntemi ön plana çıkmaktadır. Bu tasnife göre kulak bir araç iken, beyin ve gönül sunulan mesaj için birer alıcı merkez konumdadır. İslam dininin ön gördüğü irşad sürecinde Müslümanlara dinleri anlatılırken beyin ile kalbin, akıl ile gönlün birlikte dikkate alınması istenmektedir. Beyin ve kalbin hassasiyetleri giderilmeye çalışılırken araç konumunda bulunan kulağın ahenk ve düzen gibi önceliklerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Beyin veya onu temsil eden akıl, daha çok anlama ve ayırt etmeyi temsil ederken, kalb hissetmeyi, dinî hayatı iç âleminde yaşamayı, derûnî dönüşmeyi, eskilerin tabiriyle yapılan amelin zevkine varmayı ifade etmektedir. “İrşâd dilinde şekli ve derûnî boyutlar” başlığı altında sunmaya çalıştığımız tebliğ özü itibarıyla bu hususlar üzerine bina edilmiştir. Sadece kulağa hoş gelen ve muhatabın o anda zamanını geçirmesinin ötesine geçmeyen, günlük hayatına, bakış açısına, tasavvur ve tefekkür dünyasına hiçbir katkı sağlamayan hitap, sadece kulakla sınırlı kalıp kafa ile kalbi ihmal ettiğinden tam olarak irşad sayılmaz. Anılan hususların tümünü içerecek şekilde değerlendirmelerimizi birkaç alt başlık altında sunmamız mümkündür:

1. İNSANIN FITRÎ YAPISI

İslam dini her türlü değerlendirmelerinde insanın fitratını esas alır ve bu fitrata uygun düşen düzenlemelerde bulunur. Buna bağlı olarak doğru anlaşılıp yaşandığı zaman insana fazladan bir külfet yüklemesi söz konusu olmaz. Bu yönüyle değerlendirildiğinde İslam ile fitrat arasında temel bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim insanın yaratılmasında esas alınan 'fitratın' tevhîd merkezli olduğunu ifade ederek şöyle buyurmaktadır: “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”² Aynı şekilde Hz. Peygamber de “Her yeni doğan çocuk fitrat üzere doğmaktadır. Daha sonra (başta) anne ve babası (olmak üzere yakın çevresi) onu Hristiyanlaştırır, Yahudileştirir ya da Mecûsileştirir.”³ hadisinde yeni doğan insanın fitratı gereği çevresinin telkinlerine açık olduğunu ve bu çevrenin dinin kabul etmeye yatkın olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu ayette fitratın tevhîd inancına yatkınlık olarak ifade edilmesi, bu hadiste kastedilen fitratın da aslında tevhîde yatkınlık olduğu, ancak insanın yakın çevresinin etkisinde kalarak farklı yönlerle kayabileceği anlamına gelmektedir.

Kısaca et ve kemikten ibaret olarak ifade edebileceğimiz insanın fizikî bedeni yanında ruhânî ve derûnî bir boyutunun olduğu ve bunun sosyal alan da

2 er-Rûm 30/30.

3 Buhârî, “Cenâiz”, 93.

dâhil insanın günlük hayatı üzerinde etkili olduğu kuşkusuzdur. Yaratıcı İrâde, insanı yaratırken bütün bu hususlar doğrultusunda dizayn etmiş ve bir insan olarak hayatını mutlu bir şekilde sürdürebilmesi için maddî/manevî bütün ihtiyaçlarının karşılanmasını gerekli kılmıştır. İnsan fıtraten anlayabilen, sevinebilen, ağlayabilen ve bütün bunlar için iletişimden etkilenen bir bünyeye sahiptir. Onun gerek iç dünyasında, gerekse sosyal hayatında hem kendisine hem de başkasına zarar vermemenin de ötesinde faydalı olabilmesi için zaman zaman dış telkinlere ihtiyacı vardır. İnsanlık tarihi boyunca zaman zaman peygamberlerin gönderilmesinin altında yatan sebep de bu olsa gerektir. Peygamberler vasıtasıyla va'zedilen din insandan fıtratına aykırı olan hiçbir talepte bulunmaz. Aksine onun fıtratının gereği olarak ilgi duyduğu, ihtiyaç gösterdiği ve gidermeye çalıştığı hususları kontrol ve disiplin altına alarak bütün bunları bir düzen içerisinde gidermesini talep eder.

Söz gelimi açlık hissi ve bunu gidermek için yiyecek bir şeyler arama duygusu insanda fıtrîdir. Din bu ihtiyacın giderilmesi gerektiğini göz ardı etmeksizin kontrol atına almayı hedeflemektedir. Zira bu süreçte; itikâdî, amelî ve ahlâkî ilkeler vaaz ederek, bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeyi ön görmektedir. Söz gelimi beslenme temel insanî ve var oluşsal bir ihtiyaç olması açısından itikâdî, beslenme maddelerinin meşru yollardan edinilmesi amelî, beslenmenin edep ve gerekli diğer kuralları çerçevesinde yapılması ise ahlâkî hükümler kapsamına girmektedir. Bu süreçte dinin etkinliği bir yandan fıtrî bir ihtiyacı giderirken, diğer yandan da bir bütün olarak insanın düzenli, kurallı ve faydalı bir tavır içerisinde bulunmasını sağlamaktan ibarettir. Bu örnekte insanın hayatını sürdürmesi temel hedef, bu hayatını belirli kurallara bağlı olarak sürdürmesi ve kuralları uygularken güzelce yapması ise onu takip eden talî hedefler olarak değerlendirilebilir. Bu formülasyonu din-insan ilişkisinin söz konusu edildiği ibadet, muamelat, üretim, ticaret gibi bütün hususlara teşmil etmemiz mümkündür.

Dinin kaynağı sadece tek ve değişmez olan Allah olduğuna göre zaman ve mekân değişse bile bu dinde herhangi bir değişikliğin olmaması beklenir. Zira Allah zâtı itibarıyla değişmez, ezeli ve ebedîdir. O'na öncelik, sonralık, eski, yeni gibi vasıflar nisbet edilemez. Geçmiş, hâli ve geleceği bir bütün olarak, aynı anda bilmektedir. Bugün için benimseyip beğendiği bir şeyi, yarın uygun görmemesi düşünülemez. Bu nedenle bütün peygamberlere gönderilen din esas itibarıyla aynı dindir ve bu din tevhîd inancı üzere kuruludur. Bu dinin itikâd, ibadet ve ahlâk ile ilgili hükümlerinin tamamı tevhîd inancı doğrultusunda düzenlenmektedir. Bu durumda dinin temel esaslarında değişikliğin olması zaten beklenemez. Tarih boyunca bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin

aynı esaslar üzerine bina edilmiş olması ve bütün peygamberlerin bu temel esaslarda ittifak etmiş olmaları buna delil teşkil etmektedir. Kur'an'da, Şuârâ sûresinde Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'ın kavimlerini davet ederken, onlardan aynı taleplerde bulundukları ifade edilmektedir: "Allah'tan ittikâ ediniz (yapıp ettiklerinizden Allah'a karşı sorumlu olduğunuzun farkına varınız) ve bana itaat ediniz."⁴ Ayrıca Kur'an'da birçok defa Hz. Peygambere hitaben onun Tevrât ve İncil başta olmak üzere kendisinden öncekileri tasdik edici olarak gönderildiğinin ifade edilmesi de bu gerçeğe işaret etmektedir.⁵

İslam dininin fitrî din olması, akl-ı selîm sahibi her insanın onu kabul etmeye yatkın olarak dünyaya gelmesi neticesini vermektedir. Buna göre insanın, vicdan, zihin, zevk gibi ihtiyaçlarını karşılayarak sükûne ermesi ancak İslam dini ile mümkündür. Bununla beraber İslam dinini kabul etmeyen bütün insanların vicdanlarına kulak tıkadıklarını söylemek son derece iddialı bir ifade olarak değerlendirilebilir. Ancak her ne kadar başka dinlere mensup kimi insanların derûnî bir zevke ererek vicdanlarını rahatlattıkları görülmekte ise de, bunların ya din lehinde dünyayı terk ederek, ya da dünya lehinde dini terk ederek aşırılığı benimsedikleri görülmektedir. Yeryüzündeki insanların bir kısmı tutku ve arzularının peşinden giderek İslam'a sırt çevirdikleri gibi bir kısmı da saf İslam'la karşılaşmadığından onu doğru olarak tanıma ve anlama imkânından mahrum kaldığından başka dinleri benimsemiştir. Yaşadığımız çağda insanlığın büyük bir çoğunluğunun İslam'ı kabul etmemesinin arkasında yatan önemli nedenlerden biri, onların saf İslam'la karşılaşmamaları olduğu gibi en az o kadar önemli olan bir diğer neden ise, Müslümanların İslam'ı layıkıyla temsil etmemeleridir. Bu durum üzümlere özeleştirme adına yapılması gereken bir değerlendirme olacaktır. Bugün Müslümanların dinlerini gerektiği gibi temsil etmemelerinin başka toplumları İslam'dan uzaklaştırdığı da artık bilinen bir gerçektir.

2. İMAN, AMEL VE AHLÂK BÜTÜNLÜĞÜ

Bilindiği gibi İslam dininin vaaz ettiği hükümler genel olarak itikâdî, ameli ve ahlâkî olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İrşâd faaliyeti muhatap aldığı kitlede bu hükümlerin tamamının yerleşip benimsenmesini amaçlar. Bu hükümlerden hiçbirisinin diğerine feda edilmeksizin muhataba aktarılması esastır. Zira bunlar birbirine alternatif değil, birbirini tamamlayan, biri diğerinin sonucu olarak ortaya çıkan ve biri olmadan diğerinin mükemmelliğinden bahsedilmesi

4 eş-Şuârâ 26/108, 126, 144, 163, 179.

5 Örnek olarak bk. "Sana kitabı hak ile, öncekileri tasdik edici olarak indirdi" (Âl-i İmrân 3/3); "Onların izinde Meryem oğlu İsa'yı kendisinden önceki Tevrât'ı tasdik edici olarak gönderdik" (el-Mâide 5/46); "Biz sana kitabı hak ile kendisinden önceki kitapları tasdik edici olarak indirdik" (el-Mâide 5/47).

imkânsız olan hükümlerdir. Vaaz ve Kur'an-ı Kerim'in her ikisi de sözlü metin olmaları itibariyle bir benzerlik bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında iman-amel-ahlâk bütünlüğünün sağlandığına ve her üçünün birlikte dikkate alındığına dair örneklerle dolu olduğu görülmektedir. Söz gelimi Müminûn sûresinin baş taraflarında kurtuluşa erecek kimselerin vasıfları sayılırken iman, amel ve ahlâk bütünlüğünün bir bütün olarak ele alındığı açık bir şekilde görülmektedir.⁶ Benzer şekilde Kalem sûresinde de kendisine itaat edilmemesi gereken kötülük örneği insanın dünyası tasvir edilirken onun inanç, amel ve ahlâk açısından yapıp ettiklerine değinilir ve kötülük timsali olması her üç kategoriye giren hükümlere aykırı davranmasına bağlanır.⁷

İman, amel ve ahlâkın birbirlerinden bağımsız olmadığı ve birbirleriyle sürekli bir etkileşim içerisinde bulunduğuna dair de Kur'an'da birçok örnek vardır. Söz konusu örnekler, bunlardan birindeki bir arızanın diğerini de etkilediği, birinin kemâle ermesinin diğerini de doğrudan kemâle erdireceğini göstermektedir. Örneğin Mâûn sûresinde "dini yalanlayan (şahıs)"⁸ örneği verilmektedir. Gönül ve zihin donanımı açısından dinî hükümleri reddeden bir tavır içinde bulunduğundan "yetimleri itip kakmak"⁹ ve "miskinleri yedirmeyi teşvik etmemek"¹⁰ suretiyle amel ve ahlâk açısından da olumsuz bir tavır içine girmektedir. Bu örnekte inancın amel ve ahlâk üzerinde etkisi ön plana çıkarılırken, Leyl sûresinde tersinden bir etkileşimin olduğu görülmektedir. "Kim de (Allah'ın verdiği) verip, takva yolunu edinirse ve güzel söz (olan Tevhîd) benimserse; onu en kolay olana iletiriz".¹¹ Görüldüğü gibi burada cömert davranan, takvâ yolunu tutan ve tevhîd inancını benimseyenin kurtuluşa ereceği vaad edilerek; bunun için ahlâka işaret eden cömertlik, amele işaret eden takvâ ve inanca işaret eden tevhîd birlikte şart koşulmaktadır. Bu anlamda Kur'an'dan birçok örnek getirmemiz mümkündür.

6 el-Mü'minûn 23/1-10: "Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. İşte onlar, temelli kalacakları Firdevs cennetine varis olanlardır."

7 el-Kalem 68/10-15: "Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme. Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der."

8 el-Mâûn 107/1.

9 el-Mâûn 107/2.

10 el-Mâûn 107/3.

11 el-Leyl 92/5, 6, 7.

Kur'an'da ısrarla üzerinde durulan hususlardan biri de sosyal ahlâktır. Mümin bireylerin içinde bulundukları toplumun genel ahlâkı karşısında sorumlu olduklarının bilincinde olmaları, bunun gereğini yerine getirmedikleri takdirde toplumdaki bozulmanın olumsuz neticelerinden kendilerinin de etkilenecekleri¹² ifade edilerek, bu anlamdaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenmektedir. Kur'an'da müminlerin birbirlerinden sorumlu oldukları ve birbirlerini iyilikleri yapmaya teşvik, kötülüklerden men etmeleri gerektiği belirtilerek bu sorumluluğu yerine getirmenin kardeşliğin bir gereği olduğu kaydedilmektedir.¹³ Kur'an'da bu şekilde zikredilmesine ilave olarak Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarında da, bu sorumluluk ısrarlı bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu nedenle Mûtezile "Emr bi'l-mârûf nehy ani'l-münker (iyiliği emretmek kötülükten menetmek)" prensibini mezheplerinin beş temel esasından (el-usûlu'l-hamse) biri olarak kabul etmiştir.¹⁴ Ehl-i sünnet çevrelerinde ise "emr bi'l-mârûf nehy ani'l-münker" her ne kadar 'usûluddîn' olarak ifade edilen dinin temel esaslarından biri olarak değerlendirilmemiş ise de, Hz. Ömer döneminden itibaren İslam devletleri "Hisbe Teşkilâtı"¹⁵ adı altında devletin en önemli kurumlarından birini tesis etmişlerdir. Bu uygulama sosyal ahlâkın tesisi ve muhafazasının ne kadar önemli bir konu olarak değerlendirildiğinin açık bir göstergesidir.

Kur'an'da genel olarak Mekki sûrelerde iman ve ahlâk konuları, medeni sûrelerde ise amel (ibadet-muâmelât) konuları ağırlıklı olmakla beraber her ikisinde de zaman zaman hem inanç, hem amel, hem de ahlâkî konulara değinildiğini görmek mümkündür. Ayrıca Mekke'de daha çok inanç ve ahlâk noktasında problem yaşayan insanların tevhid inancı ve insanî değerleri kazanması öncelikli iken Medine'de artık tevhid inancını benimsemiş bir kitle bulunduğundan onların amel noktasında tabi olmaları gereken hususlara dikkat çekilmiş, ferdî ve ictimâî düzenin selâmeti için gerekli ahlâkî ve hukukî düzenin kurulmasına işaret edilmiştir. Kur'an'ın bu seyri ile günümüzde irşadın hedef kitlesi olan kitleler yan yana getirilerek değerlendirildiğinde farklı bir yapı ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Günümüzde irşadın hedef kitlesi olarak belirlenen çevreler, temelde mümin olmakla beraber, bunların tam olarak Medine toplumu benzediklerini düşünmek mümkün değildir. Ancak günlük hayatlarında zaman zaman cahiliyyeyi çağrıştıracak birtakım unsurlar bulunmakla beraber,

12 el-Enfâl 8/25. "Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır".

13 et-Tevbe 9/71. "Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar".

14 Diğerleri; Tevhid, adalet, vâd ve vaid ile el-menzile beyne'l-menziletendir.

15 İslam devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilat. Geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 133-143.

bunları Mekke toplumuyla özdeşleştirmek de mümkün değildir. Bazen amelî ve ahlâkî noktalarda birçok olumsuzluk yaşandığı gibi zaman zaman tevhîd inancının bütün tafsilatıyla yerleşmediği, bu inancın bulanma ve sulandırılma ile karşı karşıya kaldığını müşahade etmek de mümkündür. Böyle bir ortamla karşı karşıya kalan günümüz irşad görevlisinin, hedef kitlesinin içerisinde bulunduğú itikadî, amelî ve ahlâkî durum tam olarak tesbit edildikten sonra her üç hususu kapsayacak ve birini diğerine feda etmeyecek bir şekilde irşad dili geliştirmesi gerekmektedir.

3. DUYGU, DÜŞÜNCE VE AHENK BÜTÜNLÜĞÜ

Dinî hayat özü itibarıyla insanın müteal (aşkın) âlemle irtibata geçmesi ve ötelere pervaz açması olarak tasvir edilebilir. Bu hayat, insanın görmediği, duymadığı, dokunmadığı ve hiçbir şekilde duyularının kapsamına girmediği hâlde varlığından hiç şüphe duymadığı bir âlemle ilişki kurmasıdır. Söz konusu ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için mantıklı bir temellendirmeye ihtiyaç duyulduğu gibi aynı zamanda heyecan ve coşku vermesi de gerekmektedir. İrşâdın hedef kitlesi dikkate alındığında bu anlamda önemli problemlerle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Müslüman bir çevrede yaşadığı ve kendisini Müslüman olarak tanımladığı hâlde din ve dinî hayatla doğrudan bağlantı kuramayan insanların sayılarının azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca dinin şekli boyutuna gerekli itinaı gösterdiği hâlde bu şeklin ardında saklı olan amaç ve derûniliği göz ardı edenler olduğu gibi, dinin iç âlemle alakalı olduğunu ileri sürerek biçimsel ve hukukî yönünü ihmâl edenlerin sayısı da az değildir. Kuşkusuz böylesi bir sonuçla karşılaşmamızın cehâlet, dünyevîleşme, arzuların baskın olması gibi birçok nedeni sayılabilir. Ancak bunlar arasında düşünce ve duygu açısından tatminkâr bir temellendirmenin eksik olması oldukça önemlidir.¹⁶ Bu nedenle dinî hayatta doğru bilgi ve bu bilgi doğrultusunda duygusal bir dönüşümün meydana gelmesi esastır. Dönüşüm ise ancak haz almak, heyecan duymak, hissetmek ve eskilerin tabiriyle tat almakla olabilir.

İrşâd süreci bir yönüyle dinî konularda bilgilendirmeyi, bilgi sahibi kılmayı hedeflemektedir. Bununla beraber söz konusu olan dinî bilgi, sadece mâlûmât-

16 Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra mânevî hayat için inşa ettiği mescidi hem ibadet hem de ilim yuvası hâline getirdi. Burada müminlerin hem kalbi hem de aklı itminâne ulaşıyordu. Ayrıca Hz. Peygamberin bu dönemde bir de çarşı oluşturarak müminlerin ticarî hayatı sürdürmelerine zemin hazırlaması, mideyi de ihmâl etmemek ve onu meşru ve helal kazançla doyurmak gerektiği konusunda önemli bir ufuk vermektedir. Bu model daha sonraki dönemlerde Müslümanların şehir kurarken merkezde mescid-medrese, onun etrafında çarşılar, onların da etrafında meskûn mahaller kurarak bir medeniyet oluşturmalarını sağlamıştır.

tan (zihinsel bilgi) ibaret olmayan, sahibini dönüştüren, gönül dünyasını etkileyen, derûnî haz veren ve hayatının tüm alanlarına hükmeden bir bilgidir. Dinin öngördüğü bilginin, sırf teorik olan bilgilerden en önemli farkı budur. Zira din, bilgiyi eyleme geçirmek, yapmak ve yaşamak için ön görür. İnsanın hayatında herhangi bir karşılığı olmayan, dünyasına, ahiretine, ameline, ahlâkına hiçbir katkı sağlamayan, insanın vicdanını rahatlatmayan bilgiyi ise, faydasız bilgi olarak değerlendirmektedir. Kur'an "Allah'tan kulları arasında en çok âlimler derin bir saygı içerisinde boyun eğler"¹⁷ ayetiyle ilim adamlarının sahip oldukları ilim sayesinde daha çok Allah'tan korktuklarını, ilmin onları derin bir teslimiyet ve boyun eğmeye götürdüğünü, derûnî hayatlarında bir ürperti ve haz meydana getirdiğini ifade etmektedir. Başka bir yerde Allah'ın nâzil buyurduğu ayetlerin insanın gönül dünyası ve tabîî olarak onun değer yargıları üzerinde etkili olduğuna işaret edilmektedir. "İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve kendilerine inen haktan (ayetlerden) dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."¹⁸ Görüldüğü gibi bu ayette bilginin, (dinî bilgi) insanı Allah'ın karşısında acziyetini anlamaya götürdüğü, bu bilginin gereğince yaşamayanların ise kalplerinin katılaşıacağı ve neticede isyana sürüklenerek fâsıklardan olacakları belirtilmektedir. Böylelikle ilim ile günlük hayat arasında doğrudan bir bağlantı kurulmakta, dindarlığın insanın gönül dünyasında meydana getireceği rikkat (kalb inceliği), re'fet (şefkat duygusu), luyûnet (yumuşaklık) gibi hususlara doğrudan veya dolaylı olarak atıflar yapılmaktadır.

Derûnî boyutun insana farklı âlemlere yelken açma imkânı verdiğine ve onu dönüştürerek insanî değerlere sahip çıkmasını sağladığına dair Kur'an'ın beyanları sadece Müslümanlarla da sınırlı değildir. "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar."¹⁹ Öte yandan yapıp ettiklerinden dolayı kalpleri katılaştıran İsrâîloğullarından da bahsedilmektedir. "Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fış-

17 el-Fâtir 35/28.

18 el-Hadîd 57/16.

19 el-Mâide 5/82.

kırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”²⁰

İrşâd sürecinde hedef kitemizi teşkil eden Anadolu insanının tedeyyününde etkili olan dinî model genel itibariyle derûnî bir özü içinde barındıran tasavvufî modeldir. Bilindiği gibi Tasavvuf kurumunun birçok kolu ve anlayış biçimi bulunmakla beraber Anadoluda hâkim anlayış şeriat ile tarikatı, dinin zahirî boyutu ile derûnî boyutunu birbirinden ayırmadan yaşanmasını ön gören nakşîlik ve bunun alt kolları olmuştur. Yüzyıllar boyunca bu topraklarda söz konusu anlayışın varlığını sürdürmesi ilim ile derûnî hayatın, beyin ile kalbin, zahir ile batının, birini diğerine feda etmemesi, birinin lehinde diğerini ihmal etmemesinden kaynaklanmaktadır. Başta son yüzyıllarda önemli bir etkiye sahip olan doğu medreseleri olmak üzere Osmanlı ulemâsının bu anlayışı benimsemesi ve ilim ile derûnî hayatı bir arada götürme gayreti halkın da sempatisini kazanmış, bu topraklarda ciddi bir taban bulmasına sebep olmuştur. Bugün farklı isimler, farklı yapılanmalar ve farklı tonlarda da olsa Anadolu Müslümanları özellikle Mevlânâ Halid (ö 1242/1827) geleneğine bağlı bir dinî hayat anlayışını temsil etmektedirler. Her ne kadar zaman zaman bir kısım sapmalar var ise de, özü itibariyle ana damarın bu olduğunu söylemek mümkündür.

İrşâd sürecinde muhatap kitemizin ilgili alandaki hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, bu hassasiyetlerin varsa negatif yansımalarını merhamet ve hikmet eksenli bir tashihe tabi tutmak, bu arada pozitif yansımalarını da ön plana çıkararak bir yönüyle onlara sahip çıkmak gerektiği bilinci dir tutulmalıdır. İrşâdın gönül boyutu ve derûnî hazzı için elde edilmiş olan tecrübelerden istifade etmek verimliliği artıracak gibi hedefe ulaşmayı da kolaylaştıracaktır. Zira yukarıda genişçe değinildiği gibi dinimizin temel kaynağı olan Kur'an zihinsel dönüşümle beraber gönül zenginliğini de hedef almaktadır.

Duygu, düşünce ve ahenk birliği alt başlığı altında temas edilmesi gereken üçüncü unsur, ahenktir. İrşâd görevlisinin muhatabında meydana getirmeyi hedeflediği zihin ve gönül dönüşümünü gerçekleştirebilmesi için sözlerini iyi seçmesi, muhatapın dikkatini celb edecek bir üslupla söz sarf etmesi gerekmektedir. İtici, eleştiri dozu yüksek, kulak tırmalayıcı bir ses tonuyla sarf edilen sözler, hedefine ulaşmayacaktır. İnsanlık tarihi boyunca sözün gücü inkâr edilemez. Ancak sözün bu güce erişmesi sözü söyleyenin muhataplarını gözeterek sarf etme yeteneğiyle de doğrudan alakalıdır. Konunun bir bütünlük içerisinde, dağıtılmadan, muhatapın kulak zevkini okşayacak bir tarzda sarf edilmesi sözün gücüne güç katacaktır.

4. LAFİZ VE MÂNÂ BÜTÜNLÜĞÜ

Dinimiz özü itibariyle birtakım menkul verilere dayanmaktadır. Bunları kısaca Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti olarak isimlendirmemiz mümkündür. Ayrıca bin dört yüz yıllık tecrübe de göz ardı edilmemesi gereken bir zenginlik olarak bizlere uygulama açısından önemli imkânlar sunmaktadır. Bunlar göz ardı edilerek sahih bir dinî hayat yaşanması mümkün değildir. Bununla beraber bize birçok imkân sağladığını düşündüğümüz gelenek her zaman berrak bir şekilde tevarüs edilmemiş, zaman zaman manipülasyon ve bulanmalara maruz kalmıştır. Bilindiği gibi dinî hayat nesilden nesile tatbikatla intikal etmiştir. Buna göre sahih bir dindarlık için Hz. Peygamberin ifadeleri kadar, hatta bunlardan daha çok onun uygulaması önem taşımaktadır. Ayrıca lafızların zahir ve batın anlamlarının olduğu iddia edilerek farklı anlamalara yorumlama ve çoğu zaman bağlamından koparılma çabaları kadar, salt lafza sarılarak bu lafzın ardındaki mananın göz ardı edildiği de görülmektedir. Bu durumda irşad esnasında sunulan dini bilginin hem lafız hem de mana itibariyle tutarlı ve aslî kaynaklarıyla örtüşmesi, uygulamaya dayalı olanların Hz. Peygamber ve ashabının uygulamasında referans bulması önem arz etmektedir.

Dinin şekli boyutu ve lafzî yönü aynı zamanda ümmetin bütünlüğünün garantisidir. Dünyanın neresinde bulunursa bulunsun müminlerin aynı lafız ve biçimlerle dinî vazifelerini ifa etmeleri, onları bütünléstirmekte ve bir ümmet olmanın bilincini an be an tazelemektedir. Aynı kibleye dönmek, aynı zaman diliminde oruç tutmak, aynı mevsimde hacca gitmek gibi dinin temel prensiplerinin ümmetin tamamı tarafından paylaşıyor olması, birlik ve beraberlik adına muazzam bir imkândır. Bu imkânın başka herhangi bir çaba ile elde edilmesi mümkün değildir. Emir ve nehiyeler şeklinde tecellî eden ilahî iradenin gözettiği hikmete tam olarak ve her zaman derinlemesine nüfuz etme imkânımız olmakla beraber, bu emir ve nehiyelerde ümmetin birlik ve beraberliğinin gözetildiği kuşkusuzdur. O hâlde, Müslümanların tamamı arasında birliği simgeleyen unsurların tesbitinde; dinî olan unsurlar ile dinî olduğu düşünülen unsurlar birbirinden ayıklanmaya muhtaçtır. Bu çerçevede Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı dindarlık önem arz etmektedir. Model şahsiyet olarak Hz. Peygamber, model topluluk olarak da sadece ve sadece sahabe alınabilir. Aksi takdirde farklı modellerin öne sürülmesi, farklı şahsiyet ve toplulukların örneklenmesi durumuyla karşı karşıya kalırız ki bu maalesef zaman zaman karşılaştığımız gibi İslam kardeşliği yerine başka kardeşlikleri daha güçlü bir biçimde karşımıza çıkaracaktır. Aynı şekilde dinî tatbikat açısından da farklı uygulamalar anılan bütünlük ve ahengin kaybedilmesine yol açacaktır. Ümmetin bütünlüğünün devamı, buna hiçbir şekilde zarar gelmemesi ve bunun asla tartışma zeminine

taşınmaması irşad görevlisinin zihin dünyasını ören temel unsurların başında gelmelidir.

Dinin menkûl verilerinin lafız ve mana olarak birlikte değerlendirilmesi gerektiği gibi dinî hayatta da şekil ve derinlik bir bütünün birbirlerinden ayrılmaz parçaları olarak alınmalıdır. Söz gelimi namaz ibadetinde kıyam, kıraat, rükû, sücûd gibi rükünler namazın biçimsel yönünü, formunu, şeklini ifade ederken bu rükünleri eda sürecinde bir iç zenginliği içerisinde bulunmak, Kur'an'ın tabiriyle "haşyet duymak" da bu ibadetin derûnî boyutuna işaret etmektedir. Namazın bu ibadeti eda eden musallide meydana gelmesi beklenen sonuca ulaşması için bunlardan her ikisinin bulunması, hiçbirisinin ihmal edilmemesi gerekmektedir. Bir bütün olarak Müslümanın yaptığı amellerde "sıhhat, butlan, fesad, kerahet, cevaz" gibi kavramlar vazgeçilmez olduğu gibi her an kulluk bilinciyle donanmak, Hz. Peygamberin ifadesiyle "Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmek" de o kadar önemlidir, önemslenmelidir.

Şekil ve mana bütünlüğü konusunda gerek tarihte gerekse günümüzde birtakım uç yaklaşımların olduğunu hepimiz zaman zaman müşahade edemekteyiz. Bir taraftan derûnî boyutun önemine vurgu yapılarak şekli boyut feda edilirken, diğer taraftan şekli boyutu muhafaza etme kaygısı adına şeklin ardındaki mana göz ardı edilebilmektedir. Söz gelimi TV ekranlarında "Yunus'un divanı bir ilmi haldir" şeklinde ifade edilen anlayış ile başını bir şekilde örttüğü hâlde daracık bir pantolon veya kısa bir etek giymesine aldırmayan bir anlayış iki zıt kutbun bu anlamdaki dışavurumları olarak değerlendirilebilir. Aslında bir mümin için Yunus'un ruh derinliği, gönül zenginliği kadar günlük ibadetlerini hukukî daire içerisinde; farzına, vacibine, sünnetine hatta müstehab ve adabına uygun olarak yapması ve bunları yaparken menkûl verilerden yola çıkarak yapması da önemlidir, vazgeçilmezdir. Birini diğerine feda etmek, birini diğerinin yerine ikame etmek dini eksik anlamak, yanlış anlamak ve en tehlikesi bölüp parçalamak anlamına gelebilir. Diğer taraftan baş örtüsünün ve örtünmenin ardında yatan mananın karşıt cinse karşı korunma, cinsiyet özelliklerini muhafaza etme olduğu maksadı anlaşılmazsa salt lafzın şekli boyutuna bakarak bu hukukî düzenlemenin amacıyla pekala çelişen bir sonuca varmak da mümkün hâle gelebilmektedir.

Dinî konuların sunumunda nasslarda nakledilen ve özellikle Hz. Peygamberin uygulamasını zahiri anlamlarıyla almak ve buna göre uygulama safhasına koymak esastır. Ancak bu süreçte muhatabın gönül dünyası da dikkate alınmalı, şeklen yapılan ibadetlerin gönülde bir zenginlik meydana getirmesi ihmal edilmemelidir. Aynı şekilde nassların lafzî uygulamaları esas olmakla beraber

bu lafızlarla kast edilen manaların, batınî ve aşırı yorumlara kaçmadan tespite çalışılması ve şerî tekliflerden amaçlanan hedeflerin hem bireyin derûni hayatında hem de sosyal hayatında gerçekleşmesi irşaddan beklenen aslî neticedir.

SONUÇ

İrşâd sürecinde hedef kitlenin bilgilendirilmesi kadar, hatta ondan daha çok bu kitlenin dönüşmesi amaçlanmaktadır. Hiç şüphesiz dönüşmenin sağlanması için sahih bilgi önemlidir ve irşad faaliyetini icra eden mürid/vaizin bu bilgi doğrultusunda vazifesini icra etmesi beklenir. Ancak sunulması gereken bilgi, dinî bilgi olduğundan salt zihinsel bir faaliyetten daha çok pratik hayatta karşılığı bulunan bilgidir. Buna göre bilgilendirme sürecinde bu bilginin uygulama safhasına geçirilmesi, sosyal hayatta karşılık bulması ve en önemlisi bu bilgi doğrultusunda faaliyette bulunacak olan Müslüman bireyin iç âleminde istenilen değişimlerin meydana gelmesi esastır. Zira yapılan dinî faaliyetlerin süreklilik kazanması ve kişinin hayatının her alanında etkili olması, o faaliyet esnasında duyulan heyecan, coşku ve manevî hazza bağlıdır. Buna göre irşad faaliyeti yürütülürken bu anlamda dikkate alınması gereken hususları maddeler hâlinde sıralamamız mümkündür:

Vaiz bilgisini sürekli taze tutmalı, sahih bilgi kaynaklarından beslenmeli ve muhataplarını yönlendirirken tartışmalı bilgileri kullanmaktan imtinâ etmelidir. Bu nedenle zihnin berrak olmadığı konuları vaazda gündeme getirmemelidir.

Bilgilendirme esnasında bu bilginin pratik karşılığının ne olduğu zihninde net bir şekilde belirmeli ve bu doğrultuda faaliyet göstermelidir. Verilen bilginin uygulama safhası canlı bir şekilde dinleyiciye aktarılmalıdır.

Dinin şekli boyutunu ifade eden fikhî/hukukî kuralların önemi göz ardı edilmemeli ve vereceği kararlar bu doğrultuda olmalıdır. Lafzî yorumlara takılıp metnin arkasında yatan maksat göz ardı edildiğinde hedef şaşıtı gibi, lafzî göz ardı ederek işi salt iç âlemle ilişkilendirmek de dinî alanı manipülasyona açık hâle getirecektir.

Dinî hükümlerin bir bütün olduğu gerçeği bilinerek bu hükümlerin pratik hayatta iman, amel ve ahlâk açısından yansımaları ve bunların olumlu ve olumsuz yanları iyi tespit edilmelidir.

İnsan fitraten sevebileceği, heyecan duyacağı, haz alacağı şeylere meyleder. Buna göre ibadetlerde "huşû" olarak tabir edilen derûnî boyutun yakalanması esas alınmalı ve bu yönde telkinlerde bulunulmalıdır.

3. VAAZ DİLİ İLE HALK DİLİ UYUŞMAZLIĞININ PROBLEMLERİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN*

GİRİŞ

Genel olarak tebliğ faaliyetlerinde, özel olarak da vaazlarda kullanılan dil son derece önemlidir. Allahu Teâla; “(Allah’ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye, her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik”¹, “Biz Kur’an’ı, sadece, onunla Allah’tan sakınanları müjdeleyesin ve şiddetle karşı çıkan bir topluluğu uyarasın diye senin dilinle (indirilip okutarak) kolaylaştırdık”², “Biz onu (Kur’an’ı), öğüt alsınlar diye senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık”³ buyurarak, tebliğde ve dolayısıyla vaazda kullanılan dilin önemine dikkat çekmektedir.

Aynı şekilde Resûlullah da bu konuya önem vermiş, gerek sözlerinde, gerekse uygulamalarında, anlaşılır olmaya dikkat etmiştir. O, dinleyenlerin iyice anlaması için, bazen sözü üç defa tekrar etmiş, kelimeleri birbirine katmamış, hatta kelimeleri sayılmak istense sayılabilecek tarzda konuşmuştur.⁴ Ayrıca Hz. Peygamber, bazen daha samimi bir iletişim kurabilmek için ağız farklılıklarına dikkat etmiş, farklı ağızlarda konuşmuştur.⁵ Bir defasında o, Eş’ariler diye tanımlanan bir grupla konuşurken; “Yolculukta oruç tutmak iyi değildir” anlamındaki; “لَيْسَ مِنْ أَمْرِ إِمَامٍ صِيَامٌ” ifadesini⁶, kavmin ağzına uygun olarak “ليس من امر ام صيام” şeklinde telaffuz etmiştir. Çünkü Eş’ariler konuşurken “lam”ı “mim”e kalb

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 14. İbrahim, 4

2 19. Meryem, 97

3 44. Duhân, 58.

4 Buhârî, Menâkib, 23.

5 Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable’t-Tedvin*, Kâhire, Mektebetü Vehbe 1988, 2.b.s. 50.

6 Nesâî, Sıyâm, 46.

ederlerdi.⁷ Ara sıra da olsa bu türden ağız farklılıklarını kullanan sahabeler de olmuştur. Ebu Hureyre bunlardan biridir.⁸

Hz. Peygamber, sadece sözü açık seçik anlaşılır ve ağız farklılıklarına uygun konuşmakla kalmamış, Arap edebiyatının zirvede olduğunu da göz önüne alarak, bazen, Müslüman şairleri, müşrik şairlere karşı kullanarak dil zevkinin üst seviyedeki örneklerinin sunulmasına imkân vermiştir. Hatta o kendisine az sözle çok manalar ifade edebilecek kabiliyet (cevâmi'u'l-kelim) verildiğini⁹ belirtmiştir.¹⁰

Kısacası, Hz. Peygamber, ashabını eğitirken, dil hususiyetlerini dikkate almış ve bunu tebliğin en önemli unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir.

Dilbilimciler, dilleri canlı varlıklar gibi değerlendirirler. Dillerin veya dillerdeki kelimelerin zamanla değişime uğramalarını doğal karşılarlar. Dillerdeki bazı unsurların değişime uğramaları doğal karşılanmakla beraber, hızlı değişimler kültürel erozyon olarak kabul edilir. Zira bu ani değişimler, nesiller arası iletişim kopukluğuna neden olmaktadır.

İçinde yaşadığımız çağda, böyle bir durumla karşı karşıyayız. Son yüz yılda Türkçe'ye, farklı kültürlerle diyalog sonucunda, çok miktarda yabancı kelime ve kullanım tarzları girmiştir. Artık gençler ile yaşlılar, hatta orta yaşta olanlar arasında iletişim problemleri yaşanmaktadır. Dil açısından bunun ne anlama geldiğini, hangi tedbirleri almak gerektiğini dilcilere bırakmak gerekmektedir. Din adamlarının, bu değişimde öncü olmamaya, geride kalmaya çalışmaları nesiller arası iletişim açısından son derece önemli olsa da, söz konusu duruma bigâne kalmaları, aldırmamaları da beklenmemelidir. Çünkü din görevlileri, mesajlarını dil ile, dilin imkânlarını kullanarak sunmak zorundadırlar. Eskimiş, anlaşılmayan kelimelerle tebliğ faaliyetinin imkânı tartışılmalıdır. Din adamının, günümüzdeki bir gence, -argo ve dil mantığına aykırı kullanımlarını bir tarafa bırakarak- nezaket ve nezahet içerisinde ama anlaşılabilir kelimelerle mesajını iletme sorumluluğu bulunmaktadır.

Türkçedeki bu hızlı değişim sonucunda, vaazların dili, halka ağır gelmeye başlamıştır. Artık bu konuyla ilgilenenlerin, dil meselesine de eğilimleri gerekmektedir. Zira tebliğ dil ile yapılmaktadır. Ve bu dilin anlaşılır olması gerekmektedir.

7 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Kâhire, Matbaatu's-Sa'âde Tsz., s. 281.

8 el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.281.

9 Müslim, Mesâcid, 5-7.

10 el-Kettânî, Abdulhayy. *et-Terâtibu'l-İdariyye*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî Tsz. I, 120.

Vaaz dilinin güncel Türkçe'ye ayak uyduramaması sonucunda, günümüzdeki bazı vaazlarda kullanılan ifadelerin bir kısmı ya yanlış anlaşılmakta, ya da hiç anlaşılmamaktadır. Bu bildiride söz konusu iki probleme dikkat çekilecektir.

A- VAAZ DİLİNİN BAŞLICA PROBLEMLERİ

VAAZLARDAKİ BAZI KELİMELERİN HALK TARAFINDAN YANLIŞ ANLAŞILMASI

Her dinin kullandığı bir dil ve o dilde özel anlam yüklediği bazı kelime ve kavramlar bulunur. Dilin, din tarafından bu şekilde kullanılması, din dili diye de isimlendirilebilir. İslam dininin temel kaynağı Kur'an, ilk olarak Arap toplumuna hitap ettiği için Arapça nazil olmuş ve bu topluma mensup olan Hz. Peygamber, öğretilerini Arapça ile sunmuştur. Bütün bunlar yapılırken, İslama ait bazı kavram ve kelimeler, o dönemin güncel, konuşulan Arapçasından alınmış olsa da, özel anlamlar yüklenmek suretiyle din dili oluşturulmasının ilk adımları atılmıştır. Dolayısıyla, bazı kelimelerin, Arapların kullandığı bir gündelik anlamı, bir de din dilinde kullanıldığı özel anlamı oluşmuştur. İslam dini, daha sonraları farklı coğrafyalara yayılıp, farklı dili konuşan insanlar tarafından kabullenilince, söz konusu kelimeler, din yoluyla bu coğrafyalara geçmiş, ancak Arapçadaki günlük anlamında değil de, din dilindeki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Müslümanlar, İslam dini sayesinde tanıştığı ancak orijin olarak Arapça olan bu kelimelere, yoğun kullanım sayesinde alışmış, zamanla söz konusu kelimeleri sanki anadillerinin bir unsuru gibi telakki etmişlerdir. Bu durum, yüz yıllarca devam etmiş, bu süreçte, din diline ait kelimelere, ihraç edildiği yabancı dilde de farklı anlamlar yüklenmeye başlanmış ve kelimeler artık, orijinalinden farklı manalarda da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, orijin olarak Arapça olan bazı kelimeler, din diline geçerken bir anlam değişmesine uğramış, din dilindeki anlamıyla başka bir dile geçmiş ve zamanla bu anlamında da değişiklikler olabilmektedir.¹¹

Bugün Anadolu'da, asıl itibarıyla Arapça olan, İslamdan sonra din dilinde özel bazı anlamlar ilave edilen, İslam dini vasıtasıyla önce Osmanlıcaya geçen ve aradan uzun yılların geçmesiyle Türkçeleşen ve güncel Türkçede yeni anlamlar ilave edilen bazı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler, vaazlarda kullanılırken çoğunlukla eski Arapçadaki anlamında değil de, din dilindeki anlamıyla kullanılmakta, aynı vaaz dinleyenler, halk dilindeki manasıyla yani güncel Türkçedeki anlamıyla anlamaktadır. Bu durumda konuşan doğru konuşmakta, dinleyen kendi kelime hazinesi açısından doğru anlamakta, ancak ortada bir

11 Geniş bilgi için Bkz. Bkz. Coşkun, Selçuk, "Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 35, 2008, s. 33-48

yanlış anlama olmaktadır. Amel, cariyeye, misafir, nasihat, tecavüz, saat, şeyh, fitne, vasiyet, hutbe, ruhban, fuhuş, haset, nafile, garip ve ceza, bu tür kelimelerden bazılarıdır.

Bu kelimelerin hepsinin Arapçadaki, din dilindeki, Osmanlıcadaki ve niha yet güncel Türkçedeki manasını bu tebliğ sınırları içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Bununla beraber bir fikir vermesi açısından bazı örnekler sunabiliriz:

1. Amel: Amel kelimesi Arapçada; iş, fiil manalarına gelmektedir.¹² Kelime Osmanlıcada; İş, iş işleme¹³, kâr, fiil, icra, tatbik, bir kaide veya emr-i ilahinin mevki-i fiil ve icraya vaz'ı, bir adamın evâmîr ve menâhi-i mezhebiyeye göre ettiği hareket, eser, masnû', te'sir, ter, ishal, linet¹⁴ şeklinde olmak üzere farklı fiiller ve tesirleri için kullanılır olmuştur.

Din dilinde *Amel*; "canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş" diye de tarif edilmiştir. Buna göre *amel*, "fiil" kelimesinden daha özel bir mana ifade eder. Ancak dini literatürde *amel* kelimesi giderek "emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat gerektiren tutum ve davranış" anlamını kazanmış, "insanın her türlü işleri" anlamındaki "fiil" kelimesine göre daha dar kapsamlı bir terim hâlini almıştır.¹⁵

Dinî edebiyat yoluyla Türkçe'ye giren kelime, günümüz Türkçesinde her ne kadar; "yapılan iş, edim, fiil, ishal"¹⁶ manalarına da gelmekteyse de, yoğun olarak "bir kimsenin dinin buyruklarını yerine getirmek için yaptıkları"¹⁷ anlamında kullanılmaktadır. Herhangi bir internet arama motorunda *amel* kelimesi tarandığında, günümüzde sonuncu anlamın daha baskın bir şekilde kullanıldığı görülür.

Camilerde, dinî ortamlarda, eserlerde ve internette sık sık bahsedilen "salih amel", "güzel amel", "faziletli amel", "cennet ameli", "cehennem ameli", "hayırlı amel", "üstün amel", "amel-i sâlih", "amel defteri" gibi kullanımlar, kelimeyi İslamileştirerek dinî amaçlı eylemler hâline büründürmüş görünmektedir.¹⁸ *Amel*

12 Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, Thk. Şihabuddin Ebû Amr, Beyrut 1994, s. 703; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, XI, 475.

13 Muallim Nâci, *Luğat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 543.

14 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, 7.b., s. 951.

15 Bkz. Uludağ, Süleyman, "Amel", *DİA*, III, 13.

16 *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2005, s. 88.

17 *A.g.e.*, s. 88.

18 Mesela bkz. <http://www.google.com.tr/search?q=amel+nedir&hl=tr&start=60&sa=N>, Erişim Tarihi: 20.02.2008.

kelimesine, bu şekildeki öncüllerin yoğun kullanımıyla yüklenen dinî ve dar anlamının, içerisinde “amel” geçen âyet ve hadisleri dar manada anlamaya neden olacağı açıktır. Örneğin, Hz. Peygamberin Hz. Ömer kanalıyla şöhrete ulaşmış olan “*İnnemâ'l-a'mâlu bi'n-niyyât*”¹⁹ hadisinin anlaşılmasında, söz konusu yanlış gözlemlenmektedir. Bu hadis Türkçede; “ameller ancak niyetlere göredir”²⁰ ve “ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir”²¹ şeklinde tercüme edilir veya dilendirilir.²² Hadiste geçen *amel* kelimesine, bu dar anlam yüklendiğinde, aslında Hz. Peygamberin kastettiği her türlü hareket, iş ve davranışın Allah katında ancak niyetle, ne için, ne amaçla yapıldığı düşüncesiyle birlikte değer kazanacağı fikri, sadece dinî eylemlerle sınırlandırılmış olmakta ve hadisi duyan bir vatan-daşımız onu, dinî fiillerin/ibadetlerin ancak niyetle beraber değer kazanacağı şeklinde anlamaktadır. Halkın namazda, oruçta, hacda vs. niyetin üzerinde çokça durması, din adamlarına sorulan soruların önemli bir kısmının ibadetlerdeki niyetle ilişkili olması, böyle bir anlamlandırmanın varlığını gösterir hususlardan biridir. Bu sınırlandırma, bilinçli değil, kelimenin, günümüz insanının zihnindeki anlamının doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.²³

Vaazlarda kullanılan amel kelimesi, Arapçadaki veya din dilindeki geniş anlamıyla ifade edilmekte, ancak halk ona güncel Türkçedeki dar anlamını yüklemekte, dolayısıyla yanlış anlama ortaya çıkmaktadır.

2. Cezâ: Arapçada gerek iyi ve gerek kötü karşılık manasına gelir. Bu anlamda mükâfat yerine de kullanılır. Nitekim “Cezâkellahu hayran kesîra” duasında bu anlam kastedilmiştir. Osmanlıcada daha çok kötülüğün karşılığı olarak kullanılmış ve; cürm, kabahat ve cinayet sahibine gerek dünyada ve gerek âhirette edilen mukabele, ukubet, azab şeklinde tarif edilmiştir.²⁴

Günümüz Türkçesinde; “1. Uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım. 2. Hukukta; suç işleyen birinin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü

19 Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 1.

20 el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötügen, İstanbul 1987, I,143.

21 ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercid-i Sarîh Tercemesi*, Çev. Ahmed Naim, DİB Yayınları, Ankara 1987, I,1.

22 Mesela bkz. <http://www.İslamcenneti.org/index.php/2006/12/06/ameller-niyetlere-goredir>. Erişim Tarihi: 20.02,2008; <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=ameller+niyetlere+goredir> Erişim Tarihi: 20.02,2008 vs.

23 Bkz. Coşkun, Selçuk, “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı” *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:12, Sayı:35, 2008, 38-39.

24 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 475.

yaptırım"²⁵, anlamına gelmektedir. Bu anlamda ceza, kötülüklerin karşılığı manasına gelmektedir.

"İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için en güzel bir karşılık (cezâ) vardır"²⁶ âyetinde cezâ, iyiliklerin karşılığı manasında kullanılmıştır. Yurakardaki hadiste, "Allah, seni çok hayırla cezalandırsın", yani "Allah, yaptığının karşılığını bol hayırlarla ödesin" denilmek istenmektedir.

Öyleyse vaazlarda, dinî metinlerde geçen "cezâ" kelimelerinin, Türkçe'ye ceza diye aktarılmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü halk, bununla her türlü eylemin karşılığını değil, kötü fiillerin yaptırımını anlamaktadır.

3. Fitne: Vaazlarda çokça kullanılan kelimelerden biri fitnedir. Bu kelime, Arapçada; "altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek" manasına gelen "fetn (fütûn) kökünden türemiştir. Klasik sözlüklerde kelimenin başlıca şu anlamlarından bahsedilir: Sınama, maddî ve manevî sıkıntı, üzüntü, belâ ve felâketle imtihan etme.²⁷ İnsanın içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına fettân denilmiştir. Aynı kelime, kişinin aklını karıştırıp ahlâkını bozan ve cezaya çarptırılmasına sebep olan şeytan için, ayrıca zarar verme manasından dolayı hırsız için de kullanılmıştır. İnsanları zor bir imtihandan geçirecek olan Münker ve Nekîr'e de "kabrin iki fettânı" adı verilmiştir. *Fitnenin*, "inanç uğruna maruz kalınan ağır işkence" anlamında kullanımı da oldukça yaygındır."²⁸

Kelime Arapçadaki bu anlamlarından bazılarını geride bırakarak Osmanlıcaya; azdırma, baştan çıkarma, ihtilâf-ı ârai soruş, şikâk ve kavga, arabozan, karıştırıcı²⁹ manalarında geçmiştir. Günümüz Türkçesine ise, Osmanlıcadaki anlamlarından bazılarını da geride bırakarak sadece; karışıklık, kargaşa, arabozucu³⁰ anlamlarında geçmiştir. Bugün "fitne" denilince akla ilk olarak "karışıklık, arabozuculuk" anlamları gelir olmuştur.

Bir vaiz, vaazında "Hz. Peygamber; benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir *fitne* bırakmadım"³¹ buyurmuştur" derse, bununla; "sınama", "imtihan aracı" anlamı değil de, daha çok güncel Türkçedeki, arabozucu, yoldan

25 *Türkçe Sözlük*, s.363.

26 18. Kehf, 88.

27 Bkz. Ahmed b. Fâris, *a.g.e.*, s.825; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*, Müessesetü İsmailiyyân, İran 1909, III, 410-411.

28 Çağrıci, Mustafa, "Fitne", *DLA*, XIII, 156.

29 Bkz. Muallim Nâcî, *a.g.e.*, s.555; Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 981.

30 *Türkçe Sözlük*, s.707.

31 Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Zikr, 97-98

çıkarıcı anlamı anlaşılır. İnsanların bunu, kadını aşağılayan, tahkir eden bir ifade olarak anlamaları kuvvetle muhtemeldir. Hatta bu gibi tercümeleri fırsat bilenler, Hz. Peygamberi eleştirmek için “Muhammed’e göre kadın kötüdür, şeytandır, *fitne* ve fesat amilidir”³² gibi ifadeler kullanabilmişlerdir.

4. Fuhş: Arapçada fuhş, ölçüyü aşan her şey³³, “aşırı çirkin olan şey ve haddi aşan iş”³⁴ “her türlü söz, amel ve işte hakka muvafık olmayan şey” demektir. İsmi Faili Fahişe’dir.³⁵ Ancak bazen Arapçada daha dar anlamda olarak “zina” manasına gelmektedir.³⁶ İbnü’l-Esîr, kelimenin geniş anlamına, Hz. Peygamberin Hz. Aişe’ye söylediği; “Böyle deme!. Allah fuhş ve tefâhuş’u sevmez” hadisini örnek vermekte ve buradaki fuhşun; “sözde haddi aşma” anlamına geldiğini belirtmektedir.³⁷

Bu kelimenin ism-i fâil formu olan “fâhişe”³⁸ kelimesi, daha çok “çok çirkin olan söz ve fiiller”³⁹i irtikab eden kişiler anlamında kullanılmıştır. Bu manada çok çirkin olan söz ve fiillerden her türüsünü kapsamı içerisine alan bu kelime, Osmanlıcada şöyle tarif edilmektedir: “Fuhş; hadd-i tecavüz, kötülük, namus ve iffete aykırı hareket”⁴⁰; “Fuhş; edebe muhalefet, edeb ve terbiyeye aykırı fiil ve hareket, sefahat, zina”⁴¹.

Türkçede daha çok “gayri meşru ilişkiyi meslek edinen kadınlar” manasında kullanılarak⁴² anlam daralmasına uğramıştır.

Halbuki Hz. Peygamber bu kelimeyi kendi döneminin Arapçasının kelimeye yüklediği geniş anlamda kullanmıştır. Resûlullah, kendisine selam verme bahanesiyle, selam yerine; “ölüm (*es-sâm*) üzerine olsun” diyenlere, “sizin de” diye cevap verirken, eşi Hz. Aişe onların bu tavırlarına kızmış ve cevaben; “Ölüm ve kınama sizin üzerinize olsun” ifadesini kullanmıştı. Resûlullah devreye girerek Hz. Aişe’ye; “*lâ tekûnî fâhişeten*/ çirkin (sözler kullanan) olma”⁴³ demiştir. Burada

32 Bkz. Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, İstanbul 1994, s. 56.

33 Ahmed b. Fâris, *a.g.e.*, s. 827.

34 İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu’cemu’l-Vasîf*, Çağrı Yay., İstanbul 1989, II, 675.

35 Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, Thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Samerrâî, III,96.

36 İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 415.

37 İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 415

38 33. el-Ahzâb, 30; Bkz. 7. el-A’râf, 28; 16. en-Nahl, 90.

39 Râğıb, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an*, s. 562.

40 Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 557.

41 Ş. Sâmi, *a.g.e.*, s. 983.

42 *Türkçe Sözlük*, s. 304.

43 Müslim, Selâm, 11.

kullanılan “fâhişe” kelimesi, bugün bizim Türkçede anladığımız dar anlamda değil, o dönem Arapçasındaki kullanıldığı geniş anlamda ve “çirkinleşme” anlamında kullanılmıştır.

Dolayısıyla günümüzde, vaazlarda, hadis ya da âyetlerde geçen fuhş ve fâhişe kelimelerini olduğu gibi telaffuz edersek, halk bundan daha çok günlük dildeki anlamını anlayacaktır. Bu da sözün manasında daralma ve bu sebeple yanlış anlama meydana getirecektir.

5. Hased: Arapçada hased; aslında bir kimsenin elindeki bir şeyi istemektir. “Lâ hasede illa fi’sneyn” hadisinde bu manada kullanılmıştır. Bununla beraber din dilinde hased daha çok; “Bir kişinin, birinde gördüğü nimetin, onun elinden gitmesini ve sadece kendisinde olmasını istemesi” olarak tanımlanırken gıpta; “Başkasındaki nimetin mislinin kendisinde de olmasını istemesi” olarak tanımlar.⁴⁴

Vaazlarda bazen hasedin yasak olduğu belirtilir, bazen de iki şeyde hased edilebileceği ifade edilir. Bu bilgilerin kaynağı bazı hadislerdir. Birçok hadiste, hasedin yasaklandığı bildirilmektedir.⁴⁵ Ancak başka bir hadiste de; “yalnızca iki şeyde hased olabileceği” bildirilmektedir.⁴⁶ Buradaki zıtlık, kelimenin din dilindeki anlamıyla, Arapçadaki anlamı arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Kelime din dilinde zamanla, “Birisinin, başkasının elindeki nimetin onun elinden gitmesi ve kendisine geçmesi”⁴⁷ şeklinde terim anlamıyla manalandırılmaya başlanmış ve hadisler arasında teâruz olduğu zannedilmiştir. Halbuki hased Arapçada; “Birisinin nail olduğu nimetin misline nail olma arzusu”⁴⁸ anlamına da gelmektedir. Dildeki bu tür değişimler bilindiği takdirde, bu iki “hased”le kastedilen şeylerin farklı olduğu, biriyle “kınanan hased”in, diğeriyle de “gıpta”nın kastedildiği anlaşılabacaktır.

Kelime Osmanlıcada; “Birin mîlik olduğu nimetin zevalini isteme”⁴⁹, “Başkasının nimet ve faziletini çekemeyip zevalini arzu etme, kıskanma”⁵⁰ anlamında kullanılarak, din dilindeki manayla uyum içerisinde anlandırılmaktadır.

44 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, I, 383.

45 Müslim, *Birr*, 24, 28; Buhârî, *Edeb*, 57, 58.

46 Buhârî, *Temennî*, 5.

47 Bkz. Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 118.

48 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Dini ve Felefi Ahlak Lugatçesi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967, s. 76.

49 Muallim Nâcî, *a.g.e.*, s. 351.

50 Ş. Sâmi, *a.g.e.*, s. 548.

Günümüz Türkçesinde hased; "Kıskançlık, çekememezlik"⁵¹, manasına gelmektedir.

Vaazlarda "Yalnız iki şeyde haset olabilir", denildiğinde, insanlar, gıbtayı değil, halk dilindeki hasedi anlarlar. Bu durumda, yerilen hased, medhedilmiş gibi olur. Hâlbuki hadiste kastedilen hased, gıpta anlamına gelendir.

6. Hutbe: Arapçada bu kelime; "Kendisiyle hitap edilen kelimâ" anlamına gelmektedir.⁵² Bu manada Hz. Peygamberin topluluğa karşı yaptığı her konuşma bir hutbedir.

Osmanlıcada ise; "Hatibin minberde okuduğu kelimât, bir cemaata karşı irad olunan makale, nutk"⁵³, "Cuma ve bayram namazlarında hutabânın kıraat eyledikleri bazı âyat-ı kerîme ve ehâdis-i nebeviye ile müzeyyen bazı nesâyih-i diniyyeyeyi muhtevi cümel-i celiledir ki, halife hazretlerinin ismini ve duasını da havidir"⁵⁴ şeklinde tarif edilmektedir.

Günümüz Türkçesinde ise; "Hutbe: Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt"⁵⁵ anlamına gelmektedir. Dikkat edilirse, günümüzde hutbe, daraltılarak, minberden yapılan dua ve öğütler manasında kullanılmaktadır.

H. Peygambere nispet edilen hutbeler, aslında H. Peygamberin herhangi bir yerde, bazen mescitte, bazen savaşıta, bazen arazide, bazen bir düğün töreninde, bazen bir cenaze namazında yaptığı konuşmalardır. Bununla beraber bugün bir vaiz, "H. Peygamber bir hutbesinde şöyle demiştir" derse dinleyenler daha çok camide, minberden yaptığı bir konuşmayı anlayacaklardır.

7. Misafir: Arapçada es-sefir ve müsâfir kelimeleri müteradif olup; yolcu, seyyâh, seyahat eyleyen⁵⁶ anlamında kullanılmaktadır. Kelime Osmanlıcada daha çok; esnâ-yi râhda (seyahat esnasında) birinin evine konan, konuk, dayf, mihman, ziyaret için veya konuşmak için birinin evine giden, hane halkından olmayıp hariçten ve muvakkaten gelmiş adam⁵⁷ anlamında kullanılmıştır.

51 *Türkçe Sözlük*, s.852.

52 Ahmed b. Fâris, *a.g.e.*, s. 323.

53 Muallim Nâci, *a.g.e.*, s.386.

54 Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 584.

55 *Türkçe Sözlük*, s. 905.

56 Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 371; Kelimenin iştikakı, semantik analizi ve manası için bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 367-371; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 433.

57 Muallim Nâci, *a.g.e.*, s.759; Ş. Sâmi, *a.g.e.*, s. 1333.

Kelime, din dilinde özellikle de fıkıh ve ilmiyal kitaplarında, namazların kısaltılması; mestler üzerine mesh gibi konularda, yolculuk ve on beş günden az müddetteki konukluğu kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁵⁸ Başka bir ifadeyle ilmiyal kitaplarında “*müsâfirin namazı*”⁵⁹ denilirken kastedilen, günümüz Türkçesindeki “*konukların namazı*” olmadığı gibi, Arapçadaki “*yolcuların namazı*” da değildir. Din dilinde müsafir ile daha çok “ülkenin bir yerinde sanat, ticaret, memuriyet, tahsil gibi bir iş için geçici olarak bulunan kimse”⁶⁰ kastedilir.⁶¹

Günümüz Türkçesinde ses değişmesine uğrayarak *misafir* şeklinde kullanılan kelime; “konuk”⁶² manasına gelmektedir.⁶³

Vaazlarda kullanılan, “Resûlullah (s.a.s.) mukim için bir gün ve bir gece, *misafir* için de üç gün üç gece olmak üzere mesh etmeyi bize emretti”⁶⁴ hadisi veya; “Mestler üzerine mesh etme süresi nedir?” sorusuna Resûlullah (s.a.s.)’ın; “*Misafir* için geceleriyle beraber üç gündür. Mukim için de bir gün bir gecedir”⁶⁵ hadisinde kullandığı *misafir* ifadesi, duyanlarda “konuk” anlamını çağrıştırmaktadır.

Vaazlarda, içerisinde *müsâfir* kelimesi geçen bir hadis anlatılırken, kelimenin, Arapçadaki “yolcu” anlamında mı, din dilindeki “yolcu ve 15 günden az süreli konuk” anlamında mı, yoksa günümüz Türkçesindeki “konuk” anlamında mı kullanıldığına dikkat çekilmelidir. Örneğin Resûlullah’ın “Üç duâ (çeşidi) vardır ki, onların kabul olunmasında şüphe yoktur: Mazlumun duası, müsfirin duası ve babanın çocuğuna duası”⁶⁶ hadisi ile karşılaştırıldığında, yukarıdaki anlamlar üzerinde durulmalı ve ona göre dillendirilmelidir.

8. Musalla: Hadislerde musalla, namaz kılmaya yarayan açık yer, namazgâh manasında kullanılır. Özellikle Cenaze namazları, bayram namazları, küsûf namazları bu yerlerde kılınırdı. Musalla Türkçe sözlüklerde ise; “Namaz kılmaya yarayan açık yer, camilerde cenaze namazı kılınan yer” şeklinde tarif edilmek-

58 Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz., s. 175.

59 Bkz. Şürûnbülâli, *Nûr-ül İzâh Şerhi Merâk-il Felâh*, Çev. Süleyman Fâhir, Eser Neşriyat, İstanbul 1981, s. 183.

60 Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet, İstanbul 1998, s. 305.

61 Bkz. Bilmen, a.g.e., s. 175.

62 *Türkçe Sözlük*, s. 1401.

63 Bkz. Çağrı, Mustafa, “Misafir”, *DİA*, XXX, 171.

64 İbn Mâce, Tahâret, 86; Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982, II, 210.

65 İbn Mâce, Tahâret, 86; Hatiboğlu, a.g.e., II, 213.

66 et-Tirmizî, Birr ve Sıla, 7; İbn Mâce, Duâ, 11.

tedir.⁶⁷ Bununla beraber halk dilinde musalla, cenaze namazlarının kılındığı yere denilir. Bazen mezarlıkların yakınında, bazen cami avlularında olur. Hatta cenazenin üzerine konulduğu taş da musalla taşı denilir. Hz. “Peygamber musallaya gitti, musallada namaz kıldırdı” ifadesiyle halkımız büyük bir ihtimalle cenaze namazını anlayacaklardır.

9. Nâfile: Vaazlarda dikkat edilmesi gereken kelimelerden biri de nâfiledir. Bu kelimenin halk dilindeki karşılığı ile din dilindeki karşılığı çok farklıdır. Nâfile kelimesi Arapçada; “zorunlu olmaksızın verilen şey” anlamına gelmektedir.⁶⁸ en-Nefl; ez-ziyade demektir. İbadetlerdeki “nevâfil” de buradan gelmektedir. Çünkü Nevâfil de farzlar üzerine ziyadedir. “Lâ yezâlu abdun yetekarrabu ileyye bi’n-nevâfili” hadisinde de bu anlam kastedilmektedir.⁶⁹

Kelime Osmanlıcada; “Mecburiyet tahtında olmayarak kılınan namaz, faidesiz, boş, beyhude”⁷⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Günümüz Türkçesinde; kelimenin ilk anlamı “Yararsız, boşa giden, boş, işe yaramayan”⁷¹ şeklinde verilmektedir.

Dolayısıyla vaazlarda, din dilindeki anlamıyla kullanılan “nâfile” kelimesinin, cemaat tarafından halk dilindeki anlamıyla yorumlanabileceğine dikkat edilmelidir. Nâfile namaz, nâfile oruç, nâfile ibadet belki de gençler tarafından boş yere kılınan namaz, oruç, ibadet diye anlaşılabacaktır.

10. Nasihat: İbnü’l-Esîr; “*Din nasihatı*”⁷² hadisindeki *nasihat* kelimesini; “nasihat edilenin hayrını istemek” şeklinde açıklamakta ve bunun içerisine tasdik, amel, emirlere itaat, nehiylerden kaçınmak gibi hususların dâhil olduğunu belirtmektedir.⁷³

Osmanlıcada daha çok öğüt⁷⁴, nush, mev’ıza⁷⁵ anlamında kullanılan bu kelime aslında, “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde

67 *Türkçe Sözlük*, s. 1422.

68 Ahmed b. Fâris, *a.g.e.*, s. 1039.

69 Bkz. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, V, 99.

70 Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 1449.

71 *Türkçe Sözlük*, s. 1450.

72 Müslim, İmân, 95; Buhârî, İmân, 42.

73 Bkz. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, V, 62-63; Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 616.

74 Muallim Nâcî, *a.g.e.*, s. 901.

75 Ş. Sâmî, *a.g.e.*, s. 1462.

gösterdiği gayret”⁷⁶ anlamına gelmektedir. Bu kelime, günümüz Türkçesinde de Osmanlıca kullanımına uygun olarak; “Öğüt, öğüt vermek”⁷⁷ anlamında kullanılmaktadır.

Vaazlarda sıklıkla kullanılan “din nasihattır”, ifadesi, halkın o anda anladığı anlamdan daha çok yönlü bir manaya sahiptir. Nush ya da *nasihat* kelimesi, İbnü'l-Esîr'in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, sadece öğüt anlamında değildir. O sözlük anlamı olarak, hulus, ihlâs, samimiyet, hayırhahlık ve öğüt anlamlarını muhtevidir. Mutlak olarak dinin nasihattan ibaret olduğunu söylemek, “nasihat”ın sadece sözlü kısmını ifade eder. Oysa *nasihat* kelimesi, sadece sözlü bir hayırhahlık demek değildir. O, hayırlı fiillere de yöneliktir. Yani her hayırlı söz ve hayırlı iş *nasihattır*.⁷⁸

Hadislerde geniş bir anlamda kullanılan “nasihat” kelimesini⁷⁹, vaazlarda, günümüz Türkçesinde *öğüt* anlamına gelen “*nasihat*” şeklinde dillendirmek⁸⁰, hadislerin dinleyiciler tarafından geniş anlamda değil, dar anlamda anlaşılmasına neden olacaktır.

11. Sâat: Bu kelime Arapçada; gece ve gündüzün cüzlerinden bir cüz, içinde bulunan zaman/an, gece ve gündüzden küçük bir cüz, anlamlarında kullanılır. Dolayısıyla Arapçada; “Senin yanında gündüzün bir *sâat* oturdum” demek; az bir vakit, bir müddet oturdum anlamına gelir.⁸¹

Kelime Osmanlıcada; gündüz ile geceden ibaret bir günün, yani küre-i arzın kendi mihveri üzerine bir kere dönmesi zamanının munkasım olduğu 24 cüz'ünden bir cüz veya vakit, zaman, an, muayyen vakit, ecel, Kıyâmet, Yevm-i Haşr, anlamlarında kullanılmıştır.⁸²

Kelime, günümüzde, “vakit”, “an” anlamlarıyla bağlantılı kullanılmakla beraber, başka manaları da alarak anlam genişlemesine uğramıştır. “Saat” kelimesine günümüz Türkçesinde; 1. Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalık zaman dilimi, zaman parçası, 2. Vakit, zaman, 3. Bir işin yapıldığı belli bir zaman, 4. Günün hangi *saati* olduğunu gösteren alet, 5. Sayaç⁸³ mana-

76 Çağrııcı, Mustafa, “Nasihat”, *DİA*, XXXII, 408.

77 *Türkçe Sözlük*, s. 1458.

78 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2006, s. 428.

79 Bkz. en-Nesâî, Bî'at, 31.

80 Bkz. en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Çev. A.Muhtar Büyükçınar ve diğerleri, Kalem Yayınları, İstanbul 1981, VII, 215.

81 Bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 422; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VIII, 169.

82 Ş. Sâmi, *a.g.e.*, s. 699.

83 *Türkçe Sözlük*, s.1669.

ları verilmektedir. Görüldüğü gibi “saat” kelimesi günümüz Türkçesinde, eski anlamlarına ilaveten; zamanı ve su, elektrik, doğalgaz vs. gibi kaynakların ne kadar tüketildiğini gösteren *alet*ler anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece kelime Arapçada, gece ve gündüzden bir “an”, “vakit” anlamında kullanılırken, din dilinde mecâz yoluyla “Kıyâmet”, “Kıyâmet Günü”, “Haşr Günü” anlamlarında da kullanılmış, nihayet günümüz Türkçesinde zamanı gösteren “alet” ve “sayaç” manalarına gelerek anlam genişlemesine uğramıştır.

Buhârî'nin *Sahih*'indeki bir bab başlığında, Mu'az b. Cebel'in bir zata söylediği; “*İclis binâ nû'min sâaten*”⁸⁴ sözü, Türkçe'ye; “Bizimle otur da (din işlerini müzakere ederek) bir *saat* imanı artıralım”⁸⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu ifade vaazlarda kullanıldığı zaman, duyanlar, buradaki “bir *saat*” ile “altmış dakikalık zaman dilimi”ni anlayacaklardır. Hâlbuki hadiste kastedilen *bir müddet* anlamıdır. Bu müddet, “5 dakika” olabileceği gibi, “bir saat”i oluşturan “60 dakika”dan fazla da olabilir. “Bir saat tefekkür yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır” şeklindeki tercüme edilen hadiste de aynı yanlış anlama ihtimali söz konusudur.

Yukarıdaki örneklerde belirtilen muhtemel yanlış anlamalara meydan verilmemesi için, vaazlarda, yanlış anlaşılması muhtemel kelimelere dikkat edilmesi, muhtemel yanlış anlamaların önüne geçmek için halk dilinden haberdar olunmalıdır.

B- VAAZLARDA KULLANILAN BAZI KELİMELEİN HALK TARAFINDAN ANLAŞILMAMASI

Vaazlarda bazı kelimeler kullanılır, ancak anlamları bilinmez. Eskiden beri geleneksel olarak kullanılan bu kelimeleri halk duyar, yadırgamaz ancak anlamını da bilmez. Bir çeşit büyü, anlaşılmasız kalıplar olarak zikredilirler. Bazı dua cümleleri, ta'zîm ifadeleri, terimler bu cümledendir.

Vaazlarda kullanılan bu tür ifadelerin ne demek istedikleri anlaşılmasa da, siyak ve sibaktan iyi bir şey oldukları kanaati oluşmaktadır. Ancak vaazlar kanaat oluşturmak yerine kesin bilgi vermelidir. Bu kavramlar, çevirileriyle birlikte kullanılırsa, ne denildiği daha net bir şekilde anlaşılır. Bununla beraber bu tür ifadelerin sadece çevirilerinin zikredilmesini uygun bulmuyoruz. Zira bunlar, Müslümanlar arasındaki bir çeşit ortak dili oluşturmaktadırlar. Ancak yeni neslin bu sözler ile neyin kastedildiğini de anlamaları gerekir. Vaazlarda bu ifadeler zikredilip, hemen ardından anlamları da verilirse, söz konusu müşkilin çözümüne katkıda bulunulmuş olur.

84 Buhârî, İmân, 2.

85 el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Çev. Mehmed Sofuoğlu, I, 163.

Bu tür kelimeler veya cümleler önce tesbit edilmeli, daha sonra en uygun çevirileri yapılmalı ve artık bütün vaizler tarafından orijinal ifadelerin ardından bu ortak kalıp kullanılmalıdır. Bu türden bazı ifadeler ve çeviri denemeleri aşağıda verilmiştir. Sadece bir kanaat oluşturması için zikredilen bu örnekler hem artırılabilir, hem de daha uygun Türkçe ifadeleri bulunabilir.

Bazı Dua Cümleleri

Sallallahu aleyhi ve sellem: Allah'ın rahmeti, övgüsü ve selamı üzerine olsun.

Radiyallahu anh: Allah, ondan razı olsun.

Aleyhisselâm: Selam üzerine olsun.

Kerremallahu vecheh: Allah, onun yüzünü ak etsin.

Bazı Ta'zîm İfadeleri

Azimu'ş-şân: Şanı yüce olan Allah.

Yed-i kudret: Kudret eli.

Celle celâluh: Şanı yüce olan.

Allahu Teâla: Yüce Allah.

Ramazan-ı şerif: Şerefli, mübarek Ramazan.

Hz.: Allah ve Peygamber için "Yüce", diğer şahıslar için "saygıdeğer, büyük insan" şeklinde ifade edilebilir.

Bazı Terimler

Bu konuyu izahta, "kudsî hadis" ve "bid'at" terimleri yeterli örnek niteliği taşımaktadır.

Kudsi hadis terimi, bazı vaazlarda yanlış kullanılmaktadır. Vaazlarda bu terim, hadisin sıhhatini ihsas edecek tarzda sunulmaktadır. "Bir kudsî hadiste şöyle buyurulmaktadır" denildiğinde, insanlar bunun âyet gibi, âyete yakın kesinlikte bir ifade olduğunu, sahih olduğunu, kabul etmek gerektiğini anlarlar. Hepimiz de biliriz ki, uydurma olan kudsî hadisler de vardır. Bu terim hadisin sıhhatinin göstergesi değil, kaynağının göstergesidir.

Bid'at: Vaazlarda bir şey için bid'at terimi kullanıldığında, halk bundan daha çok o şeyin çok kötü olduğunu anlar. Vakıa bid'atın bu manasını teyit eden "bid'at-ı seyyie" şeklindeki bir kısmı da vardır. Ancak bid'at kelimesi din dilinde "bid'at-ı hasene" için de kullanılır. "Ezandan sonra salatu selam okumak bidattır" veya "farz namazlardan önce ihlas okumak bidattır" denildiğinde, halk bundan rahatsız olur. Çünkü onlara göre bidat kötü ve günah bir şeydir. "Kur'an okumak günah olur mu?, Hz. Peygambere salat getirmek günah olur mu?" diye düşünür,

kendini haklı görür. Bununla kalmaz, vaizi ya da din görevlisini dinde laubali olmakla, samimiyetsizlikle itham eder.

Nisbet "î"leri

Nisbet "î"leri anlaşılıyor mu? İnsanî, İslamî, ahlâkî, dinî, tecrübî, kalbî, ananevî, şîî, alevî, caferî, şafîî vs. Bu örnekler çoğaltılabilir. Günümüz gençleri bu kullanımları doğru anlayabiliyor mu? Bunun üzerinde de düşünmek gerekir. Eğer anlama problemi olduğu tesbit edilirse, bu gibi durumlarda nasıl bir ifade tarzının kullanılması gerektiği tespit edilmelidir.

Bu tür kullanımlara, bazen din görevlilerine vaaz öğreten eserlerde de rastlanmaktadır. İsim vermeksizin bir vaaz kitabından iki paragraf zikretmek suretiyle bu konuyu bitirmek istiyorum:

"Hadis-i şerîfin meâli: Her kim, vacibu'l-vücûd Hazretlerinin varlığına, birliğine, Peygamber Aleyhisselâtu Vesselam Efendimizin Risaletine inanır, namazı vaktinde tâdil-i erken üzere kılar, Ramazan-ı Şerif ayında oruç tutarsa, Cenab-ı Hakkın uluhiyetine yakışan, fazlı ile o kimseyi cennete koymaktadır."

"Varlığı ve yokluğu müsavi olan âlemin fani olduğunu insana her ne kadar tasdik ederse de vücudunun yaratılışı gibi, başlangıcını göz önünde tutamaz" âyet-i celilesi ile fermân buyurmaktadır".

C. TEKLİF VE ÖNERİLER

1. Kitab dindarlığı ile halk dindarlığı arasında köprü kurulmalıdır: Yusuf Ziya Yörükân, daha 1946 yılında kaleme aldığı 43 teftiş raporunda, dini öğrenme ve öğretme yönünden ne derece geri kalındığını ifade etmiş ve; "İlmin gayesi, ondan ameli bir fayda temin etmek ise, din namına yapılmış olan telkinlerin ne olduğunu bilmek, halka doğruları öğretecek tedbirleri almak gerekir. Halbuki bu cihet şimdiye kadar düşünülmemiştir ve halk Sünniliğinin kitap Sünniliğinden ölçüsüz derecede uzak olduğunun kimse farkında değildir"⁸⁶ demiştir. Bu tesbit ve düşünceler, söz konusu sıkıntıların tarihî arka planının varlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

2. Genel tablo tespit edilmeli: Halkın değerleri, hassasiyetleri, kırmızı çizgileri, yanlışları, doğruları, doğru bildiği yanlışları, noksanları, çağın dayatmaları, ithal edilen problemler, halkın bunlar karşısındaki acziyeti vs. tesbit edilmelidir. Bu cümleden olarak din görevlilerinin, bu esnada vaizlerin kendi bölgelerini tanımaları gerekmektedir. Bunun için önceki görevlilerin sonraki görevlilere yol gösterecek raporlar hazırlamaları faydalı olabilir.

86 Yörükân, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. XIV, XV.

3. Uygun bir vaaz dili kullanılmalı: Dinin inanç, ibadet, muamelat ve ahlâk alanlarındaki emir ve telkinleri, dinin sabiteleri ve değişkenleri iyi bir üslupla anlatılmalıdır. Bu anlatımlar yapılırken, özellikle çocuk dili, gençlerin dili, yaşlıların dili üzerinde titizlikle durulmalıdır.

4. Kadınların hedef alındığı vaazlarda uygun üslup kullanılmalı: Önceleri Türkiye’de sadece kadınlara yönelik vaazlar olmazdı. Çoğu zaman erkeklere yapılan vaaz, kadınların yanına çekilirdi. Şimdilerde kadın vaizeler var. Onların kadınlar dünyasını keşfedip uygun vaaz dili oluşturmaları gerekmektedir. Dualar, cevşenler, selat-ı tefriciyeler, tesbih namazları, kadınlar âleminde önemli dini unsurlar olarak görülmektedir. Bu ve benzeri konularla ilgili olarak çok dikkatli bir üslupla aydınlatıcı bilgiler verilebilir.

5. Anlaşılamaması ve yanlış anlaşılması muhtemel kelimeler tespit edilmeli ve vaizlerin istifadesine sunulmalı. Yukarıda örnekleri sunulan yanlış anlaşılması veya anlaşılmaması muhtemel kelime ve terkipler tespit edilerek, uygun tercüme ve anlamlarıyla halka sunulabilir.

6. Vaazların doğru anlaşılabilmesi için muhatap topluluğun homojen hâle getirilmesi konusunda tedbirler alınmalı: Vaaz, zor bir iştir. Çünkü vaaz edilen kitle çok karmaşıktır. Camide, erkekler, kadınlar, gençler, çocuklar, yaşlılar, muttaki olanlar, mütedeyyin olanlar, arada bir camiye yolu düşenler, iyi niyetli olanlar, kötü niyetli olanlar, samimi olanlar, samimi olmayanlar hep beraber bulunmaktadır. Bunlar için bir vaaz seviyesi tutturabilmek neredeyse imkânsızdır. Vaazlarda önemli olan, mesajı sağlıklı bir şekilde iletebilmektir. Bu tür karmaşık toplumlarda ise uygun bir dil kullanarak mesajı sağlıklı bir tarzda sunmak çok zordur. Diyanet İşleri Başkanlığı, son zamanlarda, sadece kadınlara vaaz programları düzenlemektedir. Bunun faydalı olduğu kesin olmakla beraber genişletilebilir. Çocuklara, gençlere, babalara, annelere, yaşlılara, gibi tasnif edilmiş grup vaazları düşünülebilir. Bu tür gruplar daha homojen, seviye ve dil birliği olan topluluklardır. Bunlara verilmek istenen mesajın, konu ve üslup birliği içerisinde verilmesi daha kolay ve etkili olabilir. Hatta daha ileri giderek, uygun illerde, çocuk camileri, genç camileri, kadın camileri, yaşlı camileri oluşturulabilir. Günümüzde yalnızlık çeken yaşlılar için bu tür bir uygulamanın son derece yararlı olacağını düşünüyorum. En azından haftanın belirli günlerinde böyle bir düzenleme yapılabilir.

7. Vaaz edilirken kullanılan terimler izah edilmeli, dua cümleleri ve tazim ifadeleri çevirileriyle birlikte verilmeli. Bu arada halk dilinde kullanılan ıstılahlar ile din dilinde kullanılan ıstılahların her zaman aynı olmadıklarına dikkat edilmelidir.

4.VAAZLARA BAŞLAMA BİTİRME USULLERİ VE DUALARI

Prof. Dr. İsmail Lütü ÇAKAN*

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

GİRİŞ

Değerli katılımcılar,

Yüksek malumları olduğu gibi vaaz, camilerde veya toplu ibadet edilen yerlerde yetkili din adamları tarafından ibadet öncesi veya sonrasında kürsüden yapılan dinî konuşmadır. Bu vasfıyla vaaz, bir din telkini, irşat ve tebliğ vasıtasıdır. Bir başka ifade ile vaaz, hitâbet tekniği içinde cemaate öğüt verip bilgilendirmektir.

Vaaz, halkı din konusunda, daha doğru bir ifade ile din yönünden aydınlatmaktır. Kur'an hidâyet kitabıdır. Vaaz da hidâyet hitâbı olmalıdır. Hitabet ise, "bir şeyler anlatmak için sözü başkalarına yöneltmektir."¹ Bu hâliyle "vaizlik, büyük ve azîz bir vazifedir."² Merhum Mehmet Akif'in ifadesiyle "Vaizlik, nâsihlik, mürşitlik gâyet müşkil vazifelerdendir."³

Tebliğ, irşat, davet, vaaz, eğitim-öğretim hatta propaganda ve reklam gibi üçüncü kişilere yönelik faaliyetlerin kendilerine has başlangıç ve bitirme usul ve yöntemleri ve cümleleri/duaları, bu faaliyetlerin yapısal yani ayrılmaz üniteleridir. Bu sebeple tebliğimizde, önce "Vaazlara başlama usul ve duaları", sonra da "Vaazları bitirme usul ve duaları" söz konusu edilecektir.

Görüldüğü gibi tebliğimiz, ağırlıklı olarak işin uygulamaya yönelik şekil şartları yani amelî/pratik yönüyle ilgilidir. Vaazların konu seçimi, hazırlanması, içeriği ve sunumu ilgili detaylar ise herhalde başka tebliğlerin konusu olacaktır.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ali Mahfûz, *Fennü'l-hitâbe*, s. 13 (Kahire, ts.)

2 Geniş bilgi için bk. Nihat Sami Banarlı, *İman ve Yaşama Üslubu*, s. 40-45, İstanbul 1986

3 M. Akif Ersoy, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, s. 70, İstanbul 1944

Her şeyden önce şu genel tespiti yapmamız gerekmektedir: İslam bilim ve kültür tarihinde usul, hemen her bilim dalının karakteristik yapısına uygun olarak başlangıçta ve sonuçta Müslüman ağzının niteliğini yansıtan cümleciklerden oluşan belli kalıplara sahiptir.

A. VAAZLARA BAŞLAMA USUL VE DUALARI

1. BAŞLAMA USULÜ

Bu genel tespitten hareketle burada, İslami bir konuşma ya da yayında usul bakımından aranan ortak usulü belirleyen *İhyâu Ulumi'd-dîn* Şârihi ez-Zebîdî merhumun sözlerini kaydetmek istiyorum. O diyor ki:

“Her kitap yazarına besmele, hamdele ve salveleden oluşan üç şey vâcip; ilgili bilim dalını övmek, yazım sebebini açıklamak, kitaba isim koymak ve yazımda takip edilen yöntemi belirtmekten meydana gelen dört şey de câizdir.”⁴

Amacı, yeri, zamanı ve süresi belli hitabe türü olarak vaazda da söz konusu vüçûb ve cevaz çerçevesinde belirli kalıp cümlelerin bulunması, yapısal bir nitelik taşır ve tabiidir. Bu, bir anlamda sözlü tebliğ ve irşat diplomasisinin⁵ ayırıcı özelliği, eski deyimle alâmet-i fârikasıdır. Bu sebeple de asla hafife alınmaması gerekir.

Yüz yüze öğretim ya da halk eğitimi vasıtası olarak vaizlikte işin usulî/teknik yönlerinin ihmal edilmemesi önemlidir. Usulü küçük, basit ya da gereksiz ve ihmal edilebilir görmek, bir anlamda gerçeğe ve mesleğe saygı duymamaktır. Usule uyulmadan varılacak sonuçlar doğru bile olsa “usule aykırılık” kusurunu içerir. Evet usûl “her şey” değildir. Ama “çok şey”dir. Ona “hiçbir şey” gözüyle bakmak ise, bilimsellikle ilgisi olmayan bir yaklaşımdır. Bu sebeple “yoluyla gidenin yorulmayacağı” eğitim-öğretimin, özellikle de irşat ve tebliğ çalışmalarının temel ilkesidir.

Başlangıcın kısa ve anlaşılır olması hem makama hem de maslahata uygundur. Uzun uzun cümlelerle dakikalarca süren bir vaaz başlangıcı gereksiz ve zaman israfıdır. Özellikle böyle bir başlangıç cuma ve bayram gibi cemaatin, normal gün ve vakitlerden daha yoğun ve farklı olduğu zamanlarda yapılacak olursa, affedilmez bir hata olur ve tamamen gösteri niteliği taşır.

4 Ebu'l-Feyz Murtezâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *İthâfu's-saadeti-müttakin bi şerhi İhya-i Ulûmi'd-din*, I-X, Kahire, 1311. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetü'l-kaarî*, I, 11, Beyrut, ts. (Darü'l-ihyâi't-türâsi'l-arabi)

5 Tebliğ Diplomasisi hakkında değerlendirme için bk. İ. L. Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, s.79-83, İstanbul 2006.

1970'li yıllarda hemen hemen bütün camilerin merkezi sisteme sahip bulunduğu bir ilimizde, bir Ramazan bayramı sabahı bayram vaazında 20 dakika süre ile Arapça, Farsça, Türkçe cümleler karışımından oluşan bir *mülammâ mukaddime* dinlemiş olduğumu, büyük bir acı ile hatırlarım. *Bilgiçlik gösterisi* diye nitelenebilecek bu tür bir uygulamanın vaaza başlama usulüne uymadığı, aksine zaman ve fırsat kaybına sebep olduğu açıktır.

Öte yandan söze besmele, hamdele ve salvele ile başlamak, yer-zaman-muhataf ayırımı yapmaksızın bütün dinî hitâbet türlerinde bulunması uygun olan bir özelliktir. Hz. Peygamberin, mescid dışındaki konuşmalarında da söze hamdele ile başladığına dair hadislerde "...hamidellaha sümme kâle⁶, hami-dellaha ve esnâ aleyhi sümme kale..⁷" gibi kayıtlar bulunmaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vârisleri olan din adamlarının söze hamdele ve Hz. Peygambere salat ü selam okuyarak başlamaları kadar tabîî bir şey olamaz. Dinî hitâbetin ve din adamlarının ilk özelliği budur. Bunun herhangi bir gerekçe ile terk edilmesi usulsüzlüktür. Din adamı, kendine has ağzını ve üslûbunu kullanmaktan taviz vermemelidir. Çünkü insanlar onu din adamı olarak, sözlerini de dinî bir konuşma diye dinlerler. Kimi toplantılarda din görevlilerinin ve Başkanlık mensuplarının bu konuda her nedense cimrilik ettikleri, yerel veya genel yetkililerin ise, söze besmele, hamdele ve salvele ile başladıkları görülebilmektedir. Böylesi bir durumun din görevlileri açısından hiç de hoş olmadığı açıktır.

2. BAŞLAMA DUALARI

Yüksek malumları olduğu gibi geçmişte her konuya ve her zamana uygun olarak özel başlama duaları tanzim edilip okunurdu. Vaaz ve vaizlere yönelik hazırlanmış kitapların mukaddimelerinde bunları bulmak mümkündür. Hatta bu konuda çeşitli örnekler ihtiva eden müstakil kitaplar bile yazılmıştır. Mesela Edirne müftisi diye meşhur olan Fevzî Efendi'nin (v. 1900) 20 küsur defa basılmış olan *Mevhibetü'l-vehhab fî ta'birâti'l-elkâb ve münâcâtî rabbi'l-erbab* adlı eseri bunun detaylı örneğini teşkil eder.⁸ Bugün de becerebilen vaizlerin, işleyecekleri konulara ve sunumda bulunacakları güne uygun içerikte başlama duaları düzenleyip okumalarının önünde herhangi bir engel söz konusu değildir.

Ne var ki günümüzde vaazlara genellikle besmele, hamdele ve salvele'den oluşan bir mukaddime ve konuyla ilgili bir âyet ve bir hadis okunduktan sonra, Taha Suresi'ndeki Hz. Musa'nın duasını içeren âyetleri ve Bakara Suresi'ndeki meleklerin itiraflarını bildiren âyet okunarak başlanması, hem genelliği hem de

6 Bk. Buhârî, l'tisam 5, Edeb 72; Müslim, Fedâil 128; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 45, 181

7 Bk. Buhârî, İman 42, İlim, 24, 37; Müslim, C um'a 44, 45; Ebû Davud, Salat 223

8 Geniş bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi", *DİA*, XII, 506

kısalığı açısından tercihe şayandır. Vaaz başlangıcında Şehâdet'in bulunmaması, hutbe başlangıcından yegâne farkı oluşturur.

Bu söylediklerimizi maddeler hâlinde şöyle gösterebiliriz:

- Besmele
- Hamdele
- Salvele
- Konu ile ilgili bir âyet
- Konu ile ilgili bir hadis
- Başarılı bir sunuş ve tesir için kısa bir dua

Bu sıralamayı Arapça olarak şu ifadelerle yerine getirmek mümkündür:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.
 قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ الْكَرِيمِ
 أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ
 وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ فِيمَا قَالَ أَوْ كَمَا قَالَ أَوْ قَرِيبًا مِنْهُ
 رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي
 سُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ
 سُبْحَانَكَ لَا فَهْمَ لَنَا إِلَّا مَا فَهَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ

Ayrıca vaaza,

صلوا علي رسولنا محمد
 صلوا علي طبيب قلوبنا محمد
 صلوا علي شفيع ذنوبنا محمد

diye, ya da

صلوا علي سراج قلوبنا محمد
 صلوا علي علاج ذنوبنا محمد
 صلوا علي تاج رؤوسنا محمد

cümleleriyle⁹ üç defa Hz. Peygambere salât ü selâm okuttuktan (tasliye) sonra hamdele, euzü besmele, âyet ve hadis okuyup “Yüce Rabbim bana hüsn-i ifadeler (güzel anlatım), sizlere de hüsn-i istifadeler (güzel anlayış) nasip eylesin” gibi bir iki cümlelik dua ile de başlanabilir.

Ayrıca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in hutbe mukaddimelerinde kullandığı,

الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُؤْمِنُ بِهِ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَتُوبُ إِلَيْهِ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ

ifadeleri¹⁰ de muhtevanın her konuya uygun nitelikte olması dolayısıyla vaazlarda da (sonuna salvele, âyet ve hadis eklenip) başlama duası olarak okunabilir.

Diğer taraftan, on-on beş dakikalık kısa süreli vaazlar/konuşmalar için

Bismillah

Elhamdülillah

Ve’s-salât ü ve’s-selâmü alâ resûlillah

diye kısa başlangıç cümleleriyle de (bir âyet ve bir hadis okunup) konuşmaya başlanabilir.

B. VAAZLARI BİTİRME USUL VE DUALARI

1. BİTİRME USULÜ

Vaazların başından sonuna kadar cemaat mensubiyetini hatırlatacak cümlelerden kaçınmak gerekir. Bu tür uygulamayı cemaat toplantılarına, özel sohbetlere saklamak yerinde olur. 1978 yılında Ramazan dolayısıyla gittiğim Dordmunt’ta bir ay süreyle beni izleyen, iş kazası geçirdiği için merkezden ayrılmayan cemaatten biri son vaazımdan sonra bana şöyle demişti:

“Hocam, biz buraya gelen hocaların ilk konuşmalarının ilk üç cümlesinde değilse dördüncü cümlesinde hangi cemaate mensup olduklarını anlarız. Fakat sizin hakkınızda böyle bir tespit yapamadım. Sadece bu son konuşmanızda bir kez İmam-Hatip Okullarından söz ettiniz. O da sizin hakkınız. Çünkü siz o okuldan mezunsunuz.”

Vaazın sonuna kadar sürdürülecek alışılmış ve genel cümleleri irşat hizmeti açısından, böylesine özel merak (belki de görev) sahiplerini bile etkilenmeye ve görevli hakkında tarafsız kalmaya sevk ve hatta mecbur edebilir.

9 Geniş bilgi için bk., Muhammed Fevzi Efendi, *Mevhibetü'l-Vehhab*, s.11, İstanbul 1325

10 Bk. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, II, 231

Öte yandan namaz öncesi yapılan vaazları, ezan okunmaya başlar başlamaz bitirmeye özen gösterilmelidir. Cemaatin ezan okunurken daha yoğun olarak camiye gelmeleri vaizi, vakti geçirmeye zorlamamalıdır. Zil çaldıktan sonra talebinin dersi dinlemesi nasıl mümkün değilse, bir taraftan ezan okunurken diğer yandan vaizin söylediklerinin dinlenilmesi de olası değildir. Hem ezanın dinlenilmesi ve müezzine iştirak edilmesi -bilindiği gibi- Peygamber Efendimizin tavsiyesidir.

Zamanlama bakımından en uygun vakitte yani ezan başlayınca vaazı kesme uygulamasına vaizlerimizin usul olarak kendilerini alıştırmaları, cemaat memnuniyeti açısından fevkalâde önem arz etmektedir.

2. BİTİRME DUALARI

Vaazlar bitirilirken işlenen konu ile ilgili Türkçe-Arapça birkaç dua cümlesine yer vermek uygun olur. Her vaazın sonunda işlenen konu yönünden söylenecek bir iki Türkçe dua cümlesinin ardından Arapça olarak,

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا تَمَامَ النِّعْمَةِ وَدَوَامَ الْعَافِيَةِ وَحُسْنَ الْخَاتِمَةِ بِحُرْمَةِ الْفَاتِحَةِ

ya da,

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْئَلُكَ تَمَامَ النِّعْمَةِ وَدَوَامَ الْعَافِيَةِ وَحُسْنَ الْخَاتِمَةِ بِحُرْمَةِ الْفَاتِحَةِ

dua cümleleri söylenebilir. Yahut,

اَقُولُ قَوْلِي هَذَا : وَاسْتَغْفِرُ اللهَ لِي وَلَكُمْ وَآخِرُ دَعْوَانَا اِنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الْفَاتِحَةِ

denilebilir.

Harb-darb gibi sıkıntılı zamanlarda vaazlar,

اَللّٰهُمَّ اَنْصُرِ الْاِسْلَامَ وَالْمُسْلِمِيْنَ. اَللّٰهُمَّ اَنْصُرْ مَنْ نَصَرَ الدِّيْنَ وَاخْذُلْ مَنْ خَدَلَ الْمُسْلِمِيْنَ.

رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَاَنْصُرْنَا عَلٰى الْقَوْمِ الْكَافِرِيْنَ.

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ

diye de bitirilebilir.

NETİCE

Vaazlara başlarken ve bitirirken hem takip edilecek usul bakımından sıcak, samimi ve pratik olmaya, hem de yapılacak dualarda güne gündeme uygun özlü dileklerde bulunmaya dikkat ve titizlik gösterilmelidir.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Sayın Hocama çok teşekkür ediyorum. Tabi gerek Kur'an-ı Kerim'deki pek çok peygamberin duaları, dua

ayetleri, gerekse Efendimiz aleyhissalatü vesselamın yüzlerce me'sur duaları, bizim bu vaazlarımızda, hutbelerimizde kullanabileceğimiz geniş bir malzeme yelpazesini gözler önüne seriyor. Ancak bizde şöyle bir alışkanlık var, hepimiz sanıyorum aynı yoldan geçtik. İmam hatipte, belki de İsmail Lütü Çakan Hocamızın yazdığı kitaptan ezberledik. Diyelim ki o ezber dualarımız neyse, mesleğimiz boyunca o duayı terk edemiyoruz. Hâlbuki alternatif pek çok güzel dualar var. Bu duaları sadece örnek olarak veriyor hocalarımız tabi, bu farklı duaları, zenginlikleri, konuya göre, muhataba göre eklemek gerekir diye düşünüyorum.

Şimdi cemaat dilinden bahsetti, az önce ben söylemeyi unuttum. Selçuk Hocanın tebliğinden sonra ifade edeyim diyordum. Şimdi genç ilahiyatçı vaiz arkadaşlarımızın bir kısmı sporla çok içli dışlı, bir kısmı bilgisayarı çok iyi kullanıyor. Bu tecrübeleri vaaz diline yansıyor. Adam yani öyle bir dil kullanıyor ki farkında olmadan bilgisayar tekniğinin dillerini kullanıyor. İnternette böyle bir kurgusal bir şey var, gördüm. Tamamen bilgisayar tekniğini kullanarak vaaz ediyor. Geçenlerde bir büyüğümüzden dinlediğim vaazda çok dikkatimi çekti, çıtayı yükseltmek, antrenman, maraton, Allah Allah dedim, ne kadar spor terimli bir vaaz oldu filan dedim. Bazen böyle spor dili gündeme geliyor. Bazen de batı dillerinden çok fazla kullandığımız, devşirdiğimiz kelimeler dilimizde bir ağırlık olarak karşımıza çıkıyor ya da hocamızın o cemaatin işaret ettiği gibi, hangi cemaate mensupsa, o cemaatin dili vaizimizin diline yansıyor ve kendisini ele veriyor. Dolayısıyla bunlardan da, çok ağdalı, halkın anlayamayacağı dilden de sakınmak gerekiyor diye düşünüyorum.

Değerli katılımcılar, şimdi iki müzakereci hocamız var, müzakerecilerimize söz vereceğiz. Ardından salonda bizleri dinleyen, aslında sahanın erlerini, sahanın elemanlarını da dinlemek istiyoruz. İki müzakerecimizden sonra 10 dakikalık bir süre içerisinde birkaç hocamıza da söz vereceğiz. Onlar da şimdiden kendilerini eğer işaret buyurlarsa, onlara da söz verebiliriz, bir kâğıtla belki işaret edebilirler.

Şimdi ilk sözü Prof. Dr. Mehmet Emin Ay hocamıza veriyoruz. Hocamız Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesiydi bildiğiniz gibi, şimdi Bursa Müftümüz oldu, Allah kendisine hayırlı hizmetler nasip eylesin. Teorisini biz hayatı boyunca dinledik, şimdi pratiğini müftülük döneminde göreceğiz. Hocam buyurun, süreniz 10 dakika.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Mehmet Emin AY*

Kıymetli Başkanım, değıştirin dediniz hamdeleyi, salatu selamı, ben de o vesileyle böyle aklıma gelen şekliyle başladım. Öncelikle size, sonra kıymetli hocalarımıza ve değerli vaiz, vaize hocalarımıza gönülden selamlarımı, hürmet ve muhabbetlerimi arz ediyorum.

Biraz önce dört değerli hocamızdan konuyla ilgili tebliğler dinledik. Hüseyin Yılmaz Hocamıza ait tebliğ hakkındaki müzakeremi arz etmek istiyorum öncelikle. Kıymetli Hocamızın günümüzde bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi sebebiyle ve gelişen şartlardan dolayı camilerin ibadet dışındaki fonksiyonlarının azalması nedeniyle, vaazların toplum üzerinde tesirinde bir gerileme olduğunu tespiti son derece önemlidir. Yani bu normalde çalıştığımız alan ile ilgili yaptığımız, yaptırdığımız araştırmalarda da bizim tespitlerimiz içindedir. Ne yapıp edelim ki acaba tekrar bu sözün gücünü kullanarak insanlara azalan bu tesiri çoğaltarak sunalım. İnşallah bu sempozyumda ortaya çıkan neticeler buna hizmet eder, vesile olur diye düşünüyorum.

A maddesinde –*bizdeki maddelere göre*- vaizin bir sosyolog gibi toplumu izlemesini ve ihtiyaç duyulan ilgi çekici konuları işlemeye çalışmasını tavsiye etmektedir. Bir sosyolog gözüyle bakabilmek, toplumun derdiyle dertlenmek anlamına gelir kanaatimce. Bu derdi içimizde hissederseniz eğer, bize Cenab-ı Hak bazı hususlar açar ve bunlara yönelik güncel konularla eğer kendimize birtakım konular alırsak önümüze, kanaatimce yaptığımız sohbetler başarılı ve hedefine ulaşmış olur.

Yine kıymetli hocamız akıcı ve güzel üslup kullanmanın önemi konusunda da güzel tespitlerde bulunmuştur. Ben onlara tekrar değinmeyeyim, ancak son olarak özellikle öneriler kısmında din hizmetleri bölümünden bahsediyor. Özellikle yurt dışında, kilisenin sosyoloji, psikoloji, diksiyon ve benzeri hususlarda

* Bursa İl Müftüsü.

özel eğitim almış pastör denilen vaizlerle, insanların birtakım sıkıntılarını çözme hususunda bir alan oluşturduklarını ve bu alanda çalışan din adamlarının toplumda çok önemli bir fonksiyon icra ettiğini bizler biliyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın gerçekten toplumun bu yöndeki problemlerini de göz önüne alarak yaptığı, yaptırdığı çalışmalar, uygulamaya koyduğu projeler çerçevesinde, bir de ilahiyat fakültelerinde din hizmetleri bölümünün açılmasını öteden beri bizler de teklif ediyoruz. Her ne kadar hocamız bu mümkün olmasa bile, rehberlik ve halkla ilişkiler gibi dersler de ihdas edilebilir demiştir, ama halkla ilişkiler dersinin varlığını hemen hemen hepimiz biliyoruz. Kanaatimce halkla ilişkiler dersinin müfredatına, özellikle vaizleri ilgilendirecek hususları ilave edebilirsek faydalı olur, yeni yetişen öğrencilerimiz açısından.

Efendim Hüseyin Yılmaz Hocamızın H maddesinde yerine oturmamış bir madde gibi duran, hatibin samimiyeti konusu vardır ki, kanaatimce burada ne kastedildiği ortada, açık bir şekilde durmamaktadır. Hocamızın bu konuyu tekrar bir müzakereden sonra ele almasında fayda var. Burada kendisi 15 madde hâlinde bize sundu. Bizdeki metinde biraz farklılık var. Ben bu 35 maddeden 11'e inebileceğini düşünerek, bazı maddelerin başlıklarını bir araya getirdim kısaltmak suretiyle. Kendisine bunu takdim edeceğim. Farazi güncel konu seçmek bizde sadece bir madde, bir başka yerde doyurucu bilgi vermek yine bir kısa paragrafla ele alınıyor. Bazı birbirine eklenebilecek maddeler vardır, ama özellikle burada yer almayan ve hocamızın bu tebliğinde bulunmasının gereklilik arz ettiğini düşündüğüm bir maddenin olmasını teklif ediyorum. Gönüllere hitap etmek, önemsemek, unutmamak. Aziz hocalarım, hepinizin malumudur. Gönle hitap etmeyen bir vaaz, metin veya sunum olarak son derece eksik kalır. Yani dil ve üslup açısından meseleye bakıyor olsak dahi, gönle hitap etmek dil ve üslubu ilgilendiren bir husustur. Hepimizin duyduğu, bildiği, "inne fil beyani le sihrun" hadisi bize bir beyandaki insanı sarıp sarmalayan, kuşatan özelliğinden bahseder sözün. Burada tebliğ metninde şairlerin beyitlerine, efendim yaşanmış birtakım menkıbelere, menkıbeyi küçümsememek lazım, yaşanmış hayat hikâyeleri insan eğitiminde çok önemlidir. Bir şiirle, bir dörtlülle vaazın bitirilmesi hususuna da hocamızın değinmesi gerekirdi. Onu buradan arz etmek isterim.

İkinci tebliğle ilgili hemen kısa, en fazla sözü birinci tebliğe ayırmış oldum, vaktimi aşmamaya çalışacağım inşallah. İkinci tebliğde Mahmut Çınar Hocamızın, burada insanların değişiminde taakkul ve teessürün önemli olduğunu söyleyerek güzel tespitleri var. Beyin ile kalbin, akıl ile gönlün birlikte ele alınması gerektiğini söylüyor, tebliğ metninin bazı yerlerinde. Bendeniz buna sevgili

Peygamberimizin Medine'ye hicret ettikten sonra, hem mescidi kurmasını, hem yanında suffe mektebi kurmasını, bir de çarşığı kurmak suretiyle insan için hem gönlün, hem aklın, hem de midenin ihmal edilmemesi gerektiğini. Yani vaazlarımızda ticarete de önemli derecede bizim ehemmiyet atfetmemiz gerektiğini düşünüyorum, sizlerle paylaşmak istiyorum.

Yine Mahmut Çınar Hocamızın tebliğinde, insanın fitri yapısı konusunda bir ayeti kerimeyle beraber bize aktardığı hadisi şerifte, kendisiyle bu konuyu konuşabilirdik, ancak zaman zaman siz değerli hocalarımızdan kürsülerde vaazlar dinlerken "küllü mevlüdin yuledu ale'l-fitrati" hadisini aktarırken bizlere, doğan her çocuk İslam fitratı üzerine doğar şeklinde nakledildiğini duyuyoruz. Hepimizin malumudur ki, bu hadis birkaç rivayetiyle gelmektedir. Kıymetli Çakan Hocam, Bünyamin Hocalarım, Selçuk Hocalarım bilirler, biz eğitimciler de ilgileniyoruz bu hadislerle ve 11 farklı rivayeti vardır bu hadisin.

Müslim'deki rivayetinde de yine Peygamberimiz bir "*fitratı'l-İslam*" ibaresi kullanmaksızın "*fe in kânâ müslimeyni fe müslimun*" diye hadisin sonunda bitirmiş olur. Yani doğan her çocuk fitrat üzerine doğar, sonra anne babası onu Hristiyan, Yahudi, Mecusi yapar. Hatta bu hâli konuşma çağına kadar devam eder, diye hadisin bir başkasında da vardır. En sonunda "*fe in kânâ müslimeyni fe müslimun*" "*Eğer anne babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur*" buyurmaktadır. O sebeple buradaki fitratı, İslamiyet'i kabullenmeye, tevhit inancını kabullenmeye, Allah'ın varlığını birliğini kabullenmeye hazır hâlde yaratılmıştır diye anlarsak, daha doğru cevaplar verebileceğimizi, bu konuda bize sorulan sorulara daha isabetli cevaplar verebileceğimizi düşünüyorum.

Yine burada deruni boyuttan bahsetmişti Mahmut Çınar Hocamız. Haki-katen bir vaizin vaazından önce kendine, kendi iç âlemine de yönelmesinin, en azından söylediklerini kendisiyle bir hesaplama sürecinden sonra mikrofona aktarmasının, vaazın etkisi açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Selçuk Coşkun Hocamızın bize tespit ederek sunduğu cemaat tarafından yanlış anlaşılması muhtemel olan birtakım kelimeleri ilgiyle dinledik. Salat kelimesini de buna ilave edebileceğimizi düşündüm, kabul buyurlarsa eğer ve demiş ki önerilerde, genel tablo tespit edilmeli. Gerçekten şu anda Diyanet İşleri Başkanlığımızın halkımızın yapılan vaazlardan ne kadar etkilendiği hususunda elinde yapılmış son çalışmalar nelerdir? Burada tebliğde bize örnek olarak verdiği bir kaynak Cemal Tosun Beyin 80'li yıllarda yurt içinde değil, yurt dışında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarıdır. Yani siz daha aktüel bilgilere sahip olarak bu tebliğinizi hazırlamanız doğru olurdu.

Dolayısıyla elimizde Diyanet İşleri Başkanlığımızın en güncel, halkın bu husustaki verdiği bilgilere sahip olması gerekiyor, vaizlerimizi de bu hususlarda bilgilendirmiş olması icap ediyor. Yaşlılara, gençlere, çocuklara yönelik camiler diye bir teklifte de bulundu. Biz belki bunun şu an itibariyle olmasa bile, camilerde kadın ve gençlik kollarının kurulmasının mümkün olabileceğini ve onları camiye kazandırma açısından, yaşlılara da böyle bir imkân sağlanarak, bunun da mümkün olabileceğini sizlere arz etmek istiyoruz. Projelerimizden birisi de budur, inşallah Rabbimiz muvaffak ederse bunun sonuçlarını sizlerle paylaşıyoruz.

Son olarak, kıymetli Lütfi Çakan Hocamızın bize bazı başlama-bitirme hususundaki fikirlerden bahsedişine, sadece bir tek husus aktararak sözlerimi tamamlamak istiyorum. Ezan okunur okunmaz vaaz bitirilmeli diye bize tavsiyesi vardır Hocamızın. Yani ezan okunmaya başlanırken artık vaiz de sözlerini tamamlamalı diye anlayalım. Yapılan anketlerde de cemaatin isteklerinden birisi budur. Ezandan sonra uzatılan vaazın insanlar üzerinde psikolojik olarak hiçbir olumlu tesiri olmamaktadır, onu da arz edeyim.

Son bir şey sevgili Başkanım izin vererseniz. Aslında bu hususu da kıymetli hocalarımla konuşabilirdik. Fakat bazı değerli vaiz kardeşlerimizin, bazen de vaizelerin küçük çaplı birtakım vaaz programlarında bilgisayarı kullandıklarını, slâyt hazırlayarak, mesela genç kızlara yönelik bir vaaz programında Powerpoint programıyla bilgisayarı, slâydı kullandıklarını görüyoruz. Bundan memnuniyet duymamız gerekiyor. Ancak bazı küçük bilgiler yönüyle herhalde eksikliğimiz, bizim bu husustaki başarımızı engelliyor. Bir slâyтта kullanabilmemiz gereken satır sayısını, bu husustaki teknologlar 6x6 kuralıyla ifade ediyorlar. Yani her bir slaytta, her satırda 6 kelime ve her slaytta da 6 satır olursa, insan zihni bir bakışta oradaki bilgileri algılayabilme imkânına sahiptir. Eğer okuduğumuz şeyi oraya aktarırsak, o zaman bunun tesiri söz konusu olmamaktadır. Bize söylediklerimizin özetini slaytta aktarırsak, insan zihni duyduklarıyla gördüklerini birleştirerek istifade etmektedir. Bunu da genç vaiz kardeşlerimize özellikle arz ediyor ve başarılar diliyorum. Teşekkür ederim Başkanım.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Biz teşekkür ederiz Sayın Hocamıza. Tabi bu ilahiyat fakültelerinde din hizmetleri bölümü, bu tür bazı bölümler açıldı, ama bunların ne tür bir fonksiyonu icra edecekleri henüz meçhul. Yıllardır şahsen benim dillendirdiğim bir husus var. Daha evvelden ilahiyat fakültelerini bitirenler doğrudan öğretmen olabiliyorlardı, eğitim derslerini de fakülteden alıyorlardı. Şimdi formasyon derslerini ayrıca alıyorlar. Dolayısıyla ilahiyat fakültesini bitiren öğrenciler o yıllarda Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli okullarında staj yapıyorlardı.

Hiç olmazsa biz şu anda ilahiyat fakültesindeki son sınıf öğrencilerine Kur'an kurslarında, camilerde, vaaz minber kürsülerinde bir staj tecrübesi mi yaşatabiliriz? Böyle bir şey ilahiyat fakülteleriyle, Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki bir protokolle olabilecek bir şey, mesleğe hazırlamak bakımından diye düşünüyorum.

Hemen ikinci müzakerecimiz Hasan Çınar Hocamızı, Niğde İl Müftümüzü davet ediyorum. Hocam buyurun.

Hasan ÇINAR*

Sayın Diyanet İşleri Başkanım, kıymetli başkan yardımcılarımız, Sayın oturma başkanı, saygı değer katılımcı hocalarımız ve değerli dinleyiciler, hepinizi en derin saygı ve hürmetle selamlıyorum. Allah'ın selamı ve bereketi üzerinize olsun. Diyanet İşleri Başkanlığımız, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğümüz tarafından tertip edilen "Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu" devletimize, aziz milletimize, İslam dünyasına ve insanlığa hayırlı uğurlu olsun.

Ben burada; "Vaazlarda Dil ve Üslup" oturumunda dört değerli hocamızın sunmuş olduğu tebliğlere müzakereci olarak katılıyorum. Şüphesiz birbirinden kıymetli, işin ehli olan akademisyen hocalarımız tarafından son derece titizlikle hazırlanmış olan ilmî tebliğleri dinledik. Önce sayın hocalarıma, vaazlarda dil ve üslup konusunda bizleri aydınlattıkları için tebrik ve teşekkürlerimi sunarım.

Başta Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) olmak üzere bütün peygamberlerin Allah'tan almış oldukları emir ve yasakları insanlara iletme amacıyla kullanmış oldukları ve halen de Diyanet İşleri Başkanlığımızın güzide vaizleri tarafından devam ettirilmekte olan Vaaz ve İrşad faaliyetlerinin daha verimli hâle getirilmesi amacıyla beyan edilen bütün öneri ve yorumlardaki dinî samimiyet ve hassasiyeti takdir ediyorum. Tebliğlerde arz edilen hususlara âcizane katkı sağlamak manasında şunları beyan edebilirim:

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan Hocamızın hazırlamış oldukları Vaazlara Başlama ve Bitirme Usulleri ve Duaları başlıklı tebliği hakkında söz söylemeye ne haddimiz ve ne de hakkımız olmadığının bilincinde olarak, hocamızın Resûlullah Efendimize uygun yaşantısından kaynaklı Cevami' u'l-kelim özelliğini içeren ifadeleri ile öz ve anlaşılır olarak sunulmuştur. Müstefid olmamızı niyaz ederim.

İstanbul Maltepe İlçe Vaizi Sn. Dr. Mahmut Çınar kardeşimizin hazırlamış olduğu İrşad Dilinde Şeklî ve Derûnî Boyutlar başlıklı tebliğinin, dinleyici ve

* Niğde İl Müftüsü.

okuyucularımıza faydalı olacağı kanaatindeyim. Bundan dolayı, İslam'ı dert edinen ve İlâ-yı Kelimetullah'ın daha verimli olabilmesi için zihnî ve derûnî yaklaşımlar serd eden Vaiz kardeşimize teşekkür etmek istiyorum. Konusu hakkında efradını cami, ağyarını mani bir tebliğ hazırlamış olduğunu memnuniyetle müşahade ettim. Bu nedenle, kardeşimizin tebliğinin müzakereden ziyade, üzerinde düşünülerek tatbik edilmesi gerektiği hususu izahtan beridir.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz Beyin "Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi" konulu tebliğ hakkında:

1. Toplumların bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi amacıyla yapılan tebliğ ve irşad faaliyetlerinde vaaz metodu, toplumların gelişme süreçlerine veya teknolojik terakkiye bağlı olarak düşünülmeksizin; mutlak manada araç olarak kullanılagelmıştır. Bu anlamda vaazın içerik ve sunuş üslubu, teknolojik desteklerle zaman içerisinde daha anlaşılır hâle getirilmiş olsa da; vaazın mutlak manada iletişim imkânlarının yoksunluğunda kullanılan bir yöntem gibi anlaşılması, doğru değildir. Günümüzde vaizin daha geniş kitlelere ulaşmasında teknolojik ve iletişim imkânlarının ne denli önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

2. Vaaz metodunun yeni bir toplum inşa etmek amacıyla kullanılması, Peygamberî bir metod olmakla beraber, bu metodun sadece cami merkezli olarak kabul edilmesi, bir eksiklik olarak görülmektedir. Mutlak manada müminlerin hedef kitle seçilmesi açısından değerlendirilecek olursa, vaaz metodunun cami içinde daha etkin olduğundan bahsedilebilir olmakla beraber; vaaz metodunun sadece cami içine aittmiş gibi telakkî edilmesi, Peygamber Efendimizin uygulamasına aykırıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.) risâlet görevini ilk aldığı anda, vaaz metodunu uygulayabileceği bir camiden ya da mümin bir cemaatten bahsetmek imkânsızdır. Hatta açıktan tebliğ emrinin Müddessir Sûresi ile gelmesine kadar, gizli bir tebliğe ve buna bağlı olarak vaaz metodunun Er-kâm'ın evinde uygulanmasına şahit olmaktayız. Yine Peygamber Efendimizin Kureyşlileri farklı yerlerde, değişik münasebetlerle toplayıp onlara aldığı vahiy doğrultusunda Allah'ın emir ve yasaklarını, vaaz metoduyla tebliğ ettiği yüksek malumlarınızdır. Bu anlamda vaaz metodunun camii ile sınırlı tutulamayacağı gibi, İslam dininin kurumsallaşmasının da camii merkezli olduğunu iddia etmek, eksik bir ifade olacaktır.

3. Vaaz metodunun isticvâb yöntemi ile sunulmasının camilerimizde henüz gelişmemiş olduğuna katılmamak mümkün değildir. Nitekim tebliğcinin tebliğinde belirttiği nedenlerle, vaazlarda isticvâb metodunun kullanılması be-

lirli taksîrata tâbî tutulmaktadır. Oysaki Peygamber Efendimizin uygulamasına bakıldığında görülecektir ki:

Öğrenen, öğreten, dinleyen ya da onları seven olmayı tavsiye eden Efendimizin (s.a.s.) kullandığı metotlar, eğitim gönüllüleri tarafından her asırda tekrar yorumlanabilmektedir. Hz. Muhammed, evrensel bir eğitim-öğretim sistemi getirmiş ve bütün kalpleri, bütün ruhları, bütün akılları, bütün nefisleri ideal ufka yükseltecek bir mesaj sunmuştur. Sadece onun getirdiği sistemdir ki hem ruhu, hem akli, hem de nefsi, yükselebilecek en son noktaya ulaştırmıştır.

Temel hadis kaynaklarının taranmasıyla tespit edilen, Efendimiz (s.a.s.)'e ait isticvab usulleri, farklı başlıklar altında gruplanabilir:

a) Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) pek tabii olarak sorularının çoğunu Ashâb-ı Kirâm'a yöneltiliyor. Hatta gayrimüslimlere ve meleklerle sorduğu sorular da bulunmakta. Sevgili Peygamberimiz herhangi bir konuda bilgi edinme amacı taşıyan sorularını zaman zaman bir eğitimci, bir devlet başkanı, bir aile reisi olarak sormaktadır.

Bir gün bineğinin terkinde oturmakta olan Muaz bin Cebel'e vereceği önemli bilgi öncesinde ona şu soruyu yöneltiliyor:

"- Muaz, Allah'ın kulları ve kulların da Allah üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?"

Muaz "- Bunu en iyi Allah ve Resûlü bilir." diyor. Artık öğrenmeye hazır hâle gelen Muaz'a, Peygamberimiz (s.a.s.) konuyu şöyle açıklıyor:

"- Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, Allah'a kulluk etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakları ise kendisine hiçbir şeyi eş tutmayan kişiye azap etmemesidir."¹

b) Kendi sorunlarını çözebilecek seviye ve kalitede insanlar yetiştirmeyi hedefleyen Peygamber Efendimizin, dikkatleri daima konunun temel noktasına çekmekte olduğu görülüyor². Nitekim beş vakit namaz kılmak için abdest almayı, kişinin evinin önünden akan nehirde günde beş defa yıkanmaya benzeten³ Peygamberimiz; öğreteceği konuyu kıyaslamak için soru sorar ve konunun iyice anlaşılmasını bu kıyasla kolaylaştırırdı.

Yine bu anlamda vereceği mesajın zihinlerde daha iyi yer edinmesi amacıyla muhatapın hazır olmasını temin için Peygamberimizin soru sorduğu da

1 Buhârî, Cihad, 46; Müslim, İman, 48-51.

2 Buhârî, Hibe 12, 13; İstiâbe, 9; Cihad, 46; Müslim, Hibat, 9-19; İman, 54; Hacc, 58.

3 Buhârî, Mevâkit, 6; Tirmizi, Edeb, 80; Nesâî, Salat, 70; Ahmed b. Hanbel, c. II, s. 379.

rivayetlerde yer almaktadır. Nitekim “Müflis kimdir biliyor musunuz?” diye soruyla başlayan Hadisinde Peygamberimiz, maddî ve manevî anlamda insanlara zarar verilmemesi gerektiğini⁴ vurgulamıştır.

c) Buna paralel olarak Peygamberimiz (s.a.s.), kendisine soru soran bir sahâbiye cevap verme hususunda son derece titiz davranıyor. Sorunun zamanlaması uygun değilse bile daha sonra “Az önce soru soran kişi nerede?” diyerek ilgili şahsı arıyor ve sorusunu cevaplandırıyor.⁵

d) Bir yanlışı düzeltme konusunda da Peygamber Efendimiz (s.a.s.), etkili sorularını kullanıyor. Üsâme bin Zeyd’in, bir seriyye dönüşünde yaşadıkları pek çoğumuzun malûmudur. Hz. Üsâme (r.a), karşılarna çıkan ve kılıçların kendisine doğrultulduğunu görünce kelime-i tevhid getiren kişiyi mızrağı ile öldürüyor. Üsâme bin Zeyd, seriyye dönüşünde soluğu, çok özlediği Efendimizin yanında alıyor. İşte bu olay üzerine Sevgili Peygamberimizin gösterdiği tavır, konumuzun en etkili örneklerinden biridir. Hz. Peygamber düşünceli ve belki de biraz kızgın soruyor: “Sen o adamı lâ ilâhe illallah dedikten sonra mı öldürdün?” Üsâme, üst üste gelen bu sorularla yaptığı yanlışı öyle bir idrak ediyor ki o günden önce değil, ancak o gün Müslüman olmuş olmayı temenni ediyor.⁶

e) Kimi zaman o (s.a.s.), soruları ile kolaylaştırma prensibinin sınırlarını ortaya koyuyor. Sevgili Peygamberimiz evlenmek isteyen bir sahâbiye soruyor:

- Mehir olacak bir şeyin var mı? Sahâbî bu nitelikte bir şeyinin olmadığını ifade edince Allah Resûlü onu bir şeyler bulması için akrabalarının yanına gönderiyor. Sahâbî elleri boş dönüp demirden bir yüzük bile bulamadığını söylüyor ve izârını verebileceğini ifade ediyor. Bunu kabul etmeyen sevgili Peygamberimiz;

- Kur’an’dan hangi sûreleri biliyorsun, diye soruyor. Sahâbî bildiği sûreleri söyleyince Resûlullah (s.a.s.);

- Bu sûreleri ezberinden okuyor musun, diye soruyor ve sahâbînin evet, cevabı üzerine bu sûreleri mehir olarak kabul ettiğini buyuruyor ve hanımına bu sûreleri öğretmesi şartıyla bu fakir sahâbînin muradına ermesini sağlıyor.⁷

f) Âlemlere rahmet Efendimiz (s.a.s.) zaman zaman ashabını teşvik için de aynı yola başvuruyor. Hevâzin Savaşı’nın ardından Allah Resûlü’nün müellefe-i

4 Müslim, Birr, 59.

5 Buhârî, Zekât, 47; Müslim, Zekât, 121, 123. Buhârî, İlim, 2.

6 Buhârî, Meğâzî, 45; Müslim, İman, 158, 159.

7 Buhârî, Fedâilü’l-Kur’an, 21, 22; Müslim, Nikâh, 76.

kulûb kapsamında olan bazı Kureyşlilere yüzer deve vermesi, ensar arasında dedikodulara sebep oluyor. Bu durum kendisine ulaşan Efendimiz (s.a.s.) derhal ensarı topluyor ve onlarla bu konuda görüşüyor. Sözlerinin sonunda şöyle soruyor:

- İnsanlar, evlerine aldıkları mallarla dönerken siz Allah Resûlü'yle dönmekten razı olmaz mısınız? Sonra ekliyor:

- Allah'a andolsun ki, sizin kendisiyle dönüp gideceğiniz şey onlarınkinden daha hayırlıdır.

Ensar hep birlikte cevap veriyor:

- Evet, razıyız ya Resûlallah...⁸ diye cevap veriyorlar.

g) Peygamber Efendimiz (s.a.s.), isticvab metodunu kullanırken bazen de soruya karşı soru ile karşılık verirdi. Nitekim kendisine kıyametin ne zaman kopacağını soran sahabe'ye "Sen âhiret için ne hazırladın?" diye soruyor. O kişinin "Fazla namaz, oruç veya sadaka hazırlamadım. Fakat Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorum" cevabı üzerine bugün de her birimize teselli olan cümle dökülüyor Efendimizin mübarek dudaklarından: "Sen sevdiğinle beraber olacaksın".⁹

h) Peygamber Efendimizin kendisine soru soranların eksik ya da geliştirilmesi gereken yönlerini düşünerek, aynı soruyu sormuş olmalarına rağmen farklı cevaplar ile onları yönlendirmiş olması da, isticvab metodunun önemini açıkça ortaya koymaktadır.

ı) Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı sorulara cevap verirken, arkasından gelecek muhtemel soruları da hesaba katarak, kapsamlı cevap verme yoluna gitmiştir.

Bir adam Peygamberimize şöyle bir soru yöneltti:

- Biz denizde seyahat ediyoruz. Yanımızda az bir su taşıyoruz. Eğer bu su ile abdest alırsak, susuz kalacağız. Deniz suyu ile abdest alınır mı?

Peygamberimiz şu cevabı verdi:

- Denizin suyu temiz, ölüsü (yiyecekleri) de helaldir.¹⁰

i) Efendimiz (s.a.s.), isticvâb metodunu kullanırken; ashabına isticvâbın gerekliliklerini de öğretmiş; gereksiz soru sormanın, sorana fayda vermeyeceğini şöyle beyan etmiştir:

8 Müslim, Zekât, 132-135.

9 Buhârî, Fedâilü'l-Ashâb, 6; Müslim, Birr, 161-164.

10 Ebû Dâvûd, Tahare, 41; Tirmizî, Tahare, 52; Nesâî, Tahare, 46; İbn Mace, Tahare, 38; Muvatta, Tahare, 12.

Haccın farzietini beyan eden Resûlullah (s.a.s.)'a, "Her sene mi?" diye ısrarla soran sahabiye Peygamberimizin cevap vermemesi ve ardından;

"- Evet desem, her sene hac etmeniz farz olur ve buna siz de güç yetiremezsiniz."¹¹ buyurarak gereksiz soru sormanın, sorana fayda vermeyeceğini beyan etmiş olmaktadır.

j) Peygamberimiz (s.a.s.) bilmece üslubuyla isticvab metodunu kullanır, tasvîr ve teşbihten sonra soru sorardı. Bir keresinde ashaba şöyle bir soru yöneltir:

- Ağaçlardan bir ağaç vardır ki, yaprakları düşmez. Bu ağaç Müslüman misalidir. Öyleyse bana söyleyin, bu ağaç nedir?

Bunun üzerine cemaatin zihinleri, çeşitli ağaçlara takılır. Sonra cemaatin merakı iyice artar. Ve "Bunun ne olduğunu bize söyle" derler. Bunun üzerine;

- O hurma ağacıdır¹², diye cevaplandırır.

k) Peygamberimiz, bilmeyenlere öğretmek amacıyla, bilen bir kimseye soru yönelterek isticvab metodunu kullanmıştır. Meşhûr Cibril hadisi bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.¹³

Müzakere etmiş olduğum hususların içerisinde yer almakla beraber konumuzla yakından alakalı olduğu için şu hususlara da kısaca değinmek isterim:

İsticvâb usûlü, halen Niğdemizde icra ettiğimiz üzere sadece camilerde değil; hatta daha çok cami dışında ifa edilmelidir. İsticvâb usulünün, Türkiye genelinde yaygınlaştırılarak faaliyet alanının genişletilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Nitekim ilimizde gerçekleştirmekte olduğumuz kahvehane ziyaretleri, ta-ziye ziyaretleri, her kademedeki okullarda gerçekleştirdiğimiz eğitim konferansları, ilimizin en büyük konferans salonunda halkın her kesimine açık olarak aylık tertip ettiğimiz konferans ve bilgilendirme toplantıları, cezaevi, huzurevi, sevgi evleri ve yetiştirme yurtlarında düzenlediğimiz eğitim faaliyetleri, personelimize yönelik Fıkıh, Tefsir, Kelam, Hadis, Arapça, Hadis Usulü, Tefsir Usulü, Fıkıh Usulü dersleri; haftada iki gün Müftülüğümüz Konferans salonunda halkımızdan bayanlara yönelik düzenlenen Fıkıh ve Hadis dersleri, haftada bir düzenlediğimiz canlı Televizyon programlarımız; Türkiye genelinde daha da geliştirilerek ve hedef kitlesi genişletilerek uygulanabilecek isticvâb örneklerini içermektedir. Bu konuda talep edilmesi hâlinde uygulamakta olduğumuz proje ve programlarımızı model olarak tanıtmaya ve paylaşmaya hazırız.

11 Buhârî, İtisâm, 2; Müslim, Fedail, 130; Tirmizi, İlim, 17; Nesai, Hac, 1.

12 Buhârî, İlim, 4; Müslim, Sıfatu'l-Münafik, 63.

13 Müslim, İman, 1.

4. Vaazın, dinleyicilerin ihtiyaçlarına, heyecanlarına ve meraklarına cevap verici mahiyette olması gereklidir. Bu nedenle, muhatap kitlemizle beraber yaşıyor olduğumuz toplum içerisinde, din adına söylenen; güncel dedikodular ve magazinleştirilen ya da polemik konusu edilen ama aslında dinî olan konularda, magazine malzeme olmadan ve polemiğe girmeden, dedikodu edilecek kadar hafife alınan (horozdan kurban olması, teravih namazının olup-olmaması, imsak vaktinin ne zaman başladığı, kaza borcu olanların sünnet namazı kılmaması vb...) dinî meselelerin doğrusunun ne olduğunu, vaizin mutlaka hedef kitlesine açıklaması gereklidir; hatta bu, vaizin görevidir. Bundan dolayıdır ki, tebliğde yer alan “güncel dedikodulardan, magazin ve polemik konularından” bahsedilmemesine yönelik ifadeler katılmamız olanaksızdır.

5. Tebliğin 7. sayfasında “Akıcı, güncel ve yumuşak bir üslub kullanmak” başlığı altında serd edilen Sâd Sûresi’nin 86. âyet-i kerimesinde geçen Müttekellifin kelimesinden hareketle: “Ve ben sözü süsleme çabasında olanlardan değilim.” manası verilmiştir. Ancak, muhtelif meal ve tefsirlerde yaptığımız araştırma neticesinde bu mananın, zorlama bir mana olduğu görülmüştür. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mealinde “Ben, kendiliğinden yükümlülük altına girenlerden değilim” manası verilirken, Diyanet İşleri Eski Başkanı Prof. Dr. Süleyman Ateş’in mealinde “Yaptığı uydurmalarla Peygamberlik taslayan değilim.” manası verilmiş; Vehbe ez-Zuhaylî’nin Tefsîru’l-Münir adlı eserinde ise, “Ben, kendiliğinden bir şeyler teklif edenlerden değilim.” ifadeleri yer almaktadır. Farklı manalar verilmekle beraber, Müttekellifin kelimesine tebliğdeki mananın verilmesi, olanaksız görünmektedir.

6. Tebliğin “Samimiyeti Üsluba Yansıtmak” maddesinde, samimi ifadeler kullanmanın önemine haklı bir vurgu yapılmıştır. Ancak âcizane kanaatimdir ki, vaaz eden kişinin anlattığı hususları, öncelikle kendi hayatında tatbîk ediyor olması, samimiyetin öncelikli tarifi olsa gerektir. Bu anlamda samimiyetin üsluba yansıtılması başlığında, vaizin hem vaaz öncesindeki hayatında hem de vaaz esnasında yaşıyor olduğu hususları anlatmasına öncelik vermesi istenmelidir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’in Saff sûresinin 2. ve 3. âyetlerinde: “Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmadığınız şeyi söylüyor olmanız, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.” buyurulmaktadır. Zaten anlattığı şeyleri, kendi hayatında uygulamayan kişinin, yapmacık veya süslü ifadelerle insanların gönüllerine hitap etmesinin ve nefislerinde tesir bırakmasının mümkün olmadığı yüksek malumlarınızdır.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Selçuk Coşkun Bey'in Vaaz Dili ve Halk Dili Uyuşmazlığının Problemleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler başlıklı tebliği hakkında:

1. Tebliğin genelinde yer alan dil ve din dili ayrımının, dinleyicilerin anlayabilirliğini arttırdığı açıktır. Ancak, vaaz dili ile halk dili arasındaki uyuşmazlığın temelinde sadece kelimelerdeki kavramsal farklılıkların bulunduğu söylemek kanaatimce yeterli değildir. Nitekim bu anlamda dinî alanda kullanılan kavramlar, bazen sözlük anlamıyla aynı, bazen de sözlük anlamından daha özel ıstılâhî anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Halkın bu ayrımı bilmesi yerine, dinî alanda kullanılan kelimelerin içeriğini doğru bilmesi daha fazla önemsenmelidir. Yozlaşma ve tahribâta uğrayan dinî kavramların, bazıları tamamen eski ve köhne diye modernlik ve entelektüellik adına bir kenara atılmış, bazılarının içeriği boşaltılmış; bazılarının da boşaltılan içeriğinin yerine ruhundan çok uzak başka manalar yüklenmiş; böylelikle dinî kavramlar ile -ne gariptir ki- bu dini yaşayan kişilerin dili arasında uçurum oluşmuştur. İnandığı dînin kavramlarına bile yabancı olan bir kitlenin, kullandığı kelimenin sözlük anlamını, ıstilaî anlamından ayırt edebilmesi ne derece önemlidir, tartışılır.

Bu anlamda halkın anlayacağı açıklamalar ile dinî kavramların öğretilmesi ve bu kavramların lafızlarının yeniden kullanılır hâle getirilmesi, vaizin en önemli hassasiyetlerinden olmalıdır. Bir başka deyişle din ile ilgili tüm kavramların âdeta ders işlercesine cemaate öğretilmesi ve ilk anlatımında açıklanması, diğer anlatımlarında ise özel lafzının kullanılması, vaaz dili ile halk dilini uyuşturacağı kanaatindeyiz.

2. Tebliğin "Öneriler" kısmında "genel tablonun tespit edilmesi"ne yönelik yerinde teklifler yapılmış olmakla birlikte âcizane şu hususu eklemeyi gerekli görmekteyim:

Vaizin veya vaaz eden din görevlisinin, cemaat kitlesinin değer yargılarını çok iyi belirlemesi, bu değer yargılarından İslam kültürüne uygun olanları ön plana çıkararak desteklemesi, uygun olmayanları da düzgün ve yapıcı bir üslupla İslamî kültüre uygun hâle dönüştürmesidir. Burada mevcut değer yargılarının yok edilip yenilerinin oluşturulmaya çalışılması, oldukça yıkıcıdır ve çok zaman alır.

Bu tespitin ve yapılandırmanın yapılmasının nedeni ise, yüksek malumlarınızdır ki, kişi değer verdiği şeye saygı duyar; saygı duyduğu şeyi benimser ve içselleştirir. İçselleştirdiği şeyler, kişiye zevk, heyecan ve haz hissettirir. Bu duyguların hissedilmesi de, kişide müsbet anlamda değişim ve dönüşümü temin

eder. Netice olarak vaaz eden din görevlisinin, bu dönüşümü temin edebilmesi, dolaylı olarak muhataplarının değer yargıları ile alakalıdır.

3. Tebliğin öneriler kısmının “muhatap topluluğun homojen hâle getirilmesi konusunda tedbirler alınması” başlığı altında güncel hayata yönelik güzel teklifler sunulmuş olmakla beraber, kesinlikle gündeme dahi getirilmemesi gerektiği kanaatinde olduğumuz “uygun illerde çocuk camileri, genç camileri, kadın camileri, yaşlı camileri oluşturulabilir.... En azından haftanın belirli günlerinde böyle bir düzenleme yapılabilir” ifadelerine katılmamız muhaldir. Burada tebliğ sahibinin amaçladığı hususlar, doğru olmakla beraber; camilerin yaş, cinsiyet vs... açılardan tasnife tabi tutulması; ya da yaş gruplarına göre cemaatin camiye geliş günlerinin tespit edilmesi; ne camiinin ruhuna, ne birlik ve beraberliğe ve ne de kulluğa uygundur. Bir başka deyişle, bu teklif homojenliği sağlamaktan ziyade, sınıf ayrımını ortaya koyarak heterojen bir yapıyı oluşturacaktır.

Homojen bir yapının sağlanabilmesi için âcizane teklifimiz, camilerin tasnif edilmesi değil, camilerin müstemilatında farklı yaş gruplarına ya da cinsiyet gruplarına aynı anda hizmet sunabilecek farklı sosyal tesislerin inşa edilmesidir.

Bunun yanı sıra kadınların ve özellikle çocukların hem vaaz dinlemek hem de cemaate katılmak amacıyla istedikleri an camilerde yer bulabilecekleri fiziki imkânın temin edilmesi; hatta camilerde çocuk ve kadınların camiye hizmet etmelerine imkân tanınması, öneri olarak sunulabilir.

Sonuç olarak, müzakere etmeme müsaade edilen bütün tebliğlerin temelinde vaaz hizmetlerinin daha verimli hâle getirilmesini sağlayacak şu iki hususun saklı olduğunu gördüm:

1. Vaaz eden din görevlisinin liyakati, samimiyeti ve gönülden gönüllere hitap etmesi kürsünün etkisinin ana kaynağıdır. Yani yaşanmayan bir vaaz, kulağa hoş gelen, muhatabın zamanını çalan; buna rağmen cemaatin ne dününe, ne bugününe ne de yarınına fayda vermeyen, değer yargılarına ve duygularına hitap etmeyen, kulaktan öteye geçmeyen, kalbi ihmal eden bir söz yığınının ibaret olur.

2. Dinleyen muhatap kitlenin, hayatında vaaza ve vaaz edene ayırdığı yerdir. Bir başka deyişle vaaz, muhatabın isteğine uygun olmasa da, muhatapta yer edinebilmelidir.

Bu müzakereyi yapmama fırsat veren Diyanet İşleri Başkanım Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez Bey’e teşekkür ediyorum. Ayrıca bu sempozyum ile bizi bir araya getiren, ilmî fikrî alışverişlerimize zemin hazırlayan tertip komitesine,

hazırladıkları tebliğler ile dikkatlerimizi vaaz ve irşat konusuna çekerek yeni ufuklar açan değerli hocalarımıza teşekkür eder saygılar sunarken Hz. Ali Efendimizin şu sözüyle müzakeremi tamamlamak istiyorum:

“Kalpten Çıkmayan Söz, Kulak Cidarını Aşmaz.”

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Biz teşekkür ederiz Hasan Çınar Hocamıza. Tabi vakit darlığı sebebiyle hazırladığı bütün bu müzakereyi takdim edemedi, ama basıldığında inşallah okuma fırsatımız olur.

Değerli hocalarım, salondaki katılımcılarımıza ayrılmış 10 dakikalık bir zaman var. Söz almak isteyen bir hanımefendi var, arka taraftan bir hocamız var, üç, dört, beş kişi 10 dakikayı paylaşacağız. Hoca Hanım buyurun, yerinizden konuşacaksınız. İsimlerinizi ve görevlerinizi de verirseniz kayıtlara geçmiş olsun. Buyurun, çok kısa.

Nuran DÖNER (Bursa Merkez-Vaiz)- Hocalarımın hepsine tek tek teşekkür ediyorum. Mahmut Hocamda sanırım şöyle bir cümle dikkatimi çekti, eğer yanlış anladıysam düzeltebilir. Yunus’un divanı ilmihtardır şeklindeki bir anlayışın, dinin şekil yönünü zayıflatmak olacağından bahsetti. Ben eğer böyleyse, bu tarz bir isim olarak Yunus’un verilmesi açıkçası uygun değil diye düşünüyorum. Çünkü Yunus şekil ve mana bütünlüğünün en iyi şekilde, divanı eğer baştan sona okursak, tapınmaya, ibadete, imana, Kur’an’a, tevhide yönelik duyguları çok fazla olan bir Sufi. Hani benim dinim aşk dini tarzında Mevlana’nın belki bazı söylemlerini söz konusu edebiliriz, ama Yunus burada en son düşünülecek kişi diye söylemek istiyorum. Eğer kayıtlara geçecekse, Mahmut Hocam da bir kez daha düşünebilir.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Teşekkür ediyorum. Mikrofonu hemen sol tarafınıza... Tabi burada soru sorabilirsiniz, katkı sunabilirsiniz, yani bu tamamen size ayrılmış bir saat buyurun.

İdris LAP (Amasya İl Vaizi)- Hocam birinci oturumda 250 adet cami rehberi kadrosunun verilmesi çok güzel bir gelişme olmuş. Bu oturumda da ben şunu arz etmek istiyorum. Doğru bilginin, doğru yerde, doğru zamanda aktarılması hususunda, biz doğru bilgiyi sadece camilere hapsettik ve en çok bunun üzerinde duruluyor. Oysa doğru bilginin, doğru yerde, doğru zamanda, hem genç kitlelere, hem de turist kitlelere, cami dışındaki daha doğrusu insanlara bir türlü anlatılması lazım. Bunun da merkezi yerlerde, özellikle tarihi alanlarda, tarihi yerlerde sinevizyon gösterim alanı şeklinde, sabah çok güzel bir CD izledik. Bu meyanda İslam dininin güzelliklerinin, özelliklerinin değişik versiyonlarla anla-

tilip, halka, cami dışındaki insanlara katkı sağlayacağı kanaatindeyim. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- İdris Hocamıza teşekkür ediyoruz. Dördüncü Din Şurasında bendenizin sunmuş olduğu bir sunum vardı. Farklı sosyal çevrelere götürülecek din hizmetleri diye. Orada özellikle turistik bölgelerde, tatil yörelerinde, yaylalarda, mevsimlik işçilerde, yani bu kesimlere biz el atmamışız, buralarda neler yapılabilir diye epey bir, hem Mersin’de, hem Muğla’da epey ilçeleri gezerek hazırladığım bir tebliğim oldu, oradan istifade edilebilir

Mevsimlik işçiler, 3 milyon mevsimlik işçi var Türkiye’de, biz ihmal etmişiz. Ne biz onları görüyoruz, ne onlar bizi görüyor. Polatlı, şu andaki Mardin Müftümüzün başlattığı, benim önerimle Polatlı’da başlattığı bir hizmet. Milli Eğitim Bakanlığının da katkılarıyla Türkiye sathına yayıldı, artık oralarda okullar açılıyor, mescitler açılıyor, mevsimlik işçilere yönelik. İşaret ettiğiniz konu çok önemli. Hocam buyurun.

Ediz ERŞEN (Elazığ İl Vaizi)- Cemil Meriç “kelime küfür, kelime dua, kelime büyü” diyor. Gerçekten de Türkiye’de kelimeler savaşı yaşanıyor. Eğer bu kelimeleri biz doğru kullanırsak, vaizlerin sosyolojiye büyük bir katkısı olur. Ayrıca yine Cemil Meriç’in “Umrandan Uygarlığa” ve Yahya Kemal’in “Ezansız Semtler” denemesinde, vaizlerle ilgili çok olumlu göndermeler var.

Değinilmeyen bir konudan bahsedeyim ayrıca. Vaaz veya vaizlik, aynı zamanda açık hipnoz bölümüne giriyor, hipnoz biliminde. Yani vaazı hipnoz olarak gören hipnozcular var. Özellikle kültürel morfoloji, antro morfoloji ve morfoloji gibi bilimlerle de bu desteklenirse, çok değişik aşamalar kaydedilebilir. Diksiyondan bahsedildi, şu anda Türkiye’de vaizlik diksiyonu yok, spiker diksiyonu var, tiyatro diksiyonu var. Yani spikerlik diksiyonu ve tiyatro diksiyonu alan bir insan vaizlik diksiyonu şeklinde kullanırsa hata yapmış olur. Çünkü sunucular hep aynı tonda konuşurlar, tiyatrocular da aşırı mimik vardır. Böyle bir alanın ayrıca Başkanlığımız tarafından oluşturulabileceğine inanıyorum ki, burada rotasyon tonlamalar ve karşısındaki mimiğini gözleme, âdeta düşünce okur gibi cemaati tabii hâlde gözlem metoduyla izlemede ayrı bir değer katacaktır.

Son olarak şunu söyleyeyim; aktivist vaizler Türkiye’de yok. Yani tarihte Martin Luther veya Akınalı Tomas gibi ki, İslam tarihinde de bunlar çok çok fazla var, sıralamak istemiyorum. Aktivist vaizimiz yok, yani reel politik gerçek

dünyayı tanıyıp, sanattan, müzikten, sinemadan anlayan ve bunu cemaatiyle onu olumlu bir manada birleştirebilen aktivist vaizlere de ihtiyaç var.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturma Başkanı)- Hocam çok teşekkür ediyoruz. Sizin boynunuza bir borç olsun, bir sonraki sempozyumda aktivist vaiz diye bir tebliğ hazırlayın ve sunun, gayet güzel konulara işaret ettiniz. Söyledikleriniz bana Nurettin Topçu merhumun Bolu’da Hizmet İçi Eğitim Merkezinde vaizlere yaptığı konuşmayı hatırlattı. Bir Kutlu Doğum sempozyumunda hazırladığım “Hz. Peygamber ve Beden Dili Kullanımı” diye bir tebliğim var, bu çerçevede bundan istifade edilebilir. Yarın da bir başka salonda ben irşat hizmetlerinde alternatif bir form olarak aktif sunum diye bir tebliğ sunacağım, bilgilerinize. Hocam buyurun.

Arif GEZER (Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- İki konuya dikkatleri çekmek istiyorum. Birincisi, her ne kadar sevimsiz bir konu olsa da vaaz ve vaiz kelimelerinin kavramsal olarak biraz eskidiğinin hepimiz farkındayız. Yani vaaz etme, vaiz misin gibi kelimeler neredeyse ilmi mahfiller de dahil olmak üzere halk arasında dahi sık sık kullanılan ifadeler. Yani bu vaaz ve vaiz kelimelerinin biraz ve belki de bir hayli demode olduğunu düşünüyorum, siz de katılıyorsunuz zannediyorum.

Bunun yerine yeni bir form, ne bileyim tebliğci veya irşatçı kelimeleri veya kavramları veya destek bir şeyler geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu bir teklif sadece, dikkat çekme ve tekliftir. Birinci nokta bu, dikkat çekilecek bir nokta.

İkinci dikkat çekmek istediğim nokta; vaaz ve vaizin bir mekâna hapsedilmemesi, bunu sayın hocalarımız, Elazığ Hocası ve diğer hocamız dile getirdiler, sevindim. Ben de aynı şeyi düşündüm, not almıştım. Bunun belli bir mekâna hapsedilmemesi. Mesela Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri çok güzel bir örnek, bir açılım veyahut da okullara rutin olarak aylık, mesela konferanslar götürülebilir veyahut da benim aldığım bir not, medya vaizliği Mustafa Karataş’ın da böyle bir şeyi var, öbür tarafta bir semineri var, onu dinleyip geldim şimdi onu dinleyip geldim. Medya vaizliği mefhumunun olumsuz imajının, olumlu bir imaja çevrilerek kullanılabilmesi. Yani medyada konuşan hocaların genellikle olumsuz algılanmasının önüne geçip, medyanın da bu alanda etkili ve olumlu olarak kullanılması gibi düşüncelerimi arz ediyorum. Bu bir tekliftir.

Bu aktivist vaiz kelimesi çok hoşuma gitti, bu mefhumun geliştirilmesi gerektiğini de düşünüyorum. Bu arada bu sinevizyon gösterileri, mesela parklar-

da, mesela ne bileyim turistlerin yoğun olduğu yerlerde çok yerinde olur diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Hocam biz teşekkür ederiz. Tabi şimdi bu kavramlar ve kavramların içinin boşaltılması yahut değiştirilmesi çok ciddi bir problemimizdir. Ben şahsen yıllarca Başkanlığımızın çeşitli görevleriyle, hocalarımızın huzuruna çıktığımda, özellikle imamlarımız diye hitap ediyorum imamlarımıza. Neden? İmam hatip kelimesi biraz örselendi Türkiye’de, biraz istihfaf kokmaya başladı. Onu biz düzeltelim derken, din görevlisi kelimesine sarıldık, şimdi din görevlisi demeye başladık. Onu konuşmalarında da söylüyorum, din görevlisi deyince benim aklıma temizlik görevlisi geliyor. Oysa imam kelimesi, bizim Kur’an’da, sünnette, bolca karşılaştığımız dolu dolu anlamı olan mübarek bir kelime. “Ve cealna li’l-müttakine imamâ”

Biz bu kavramın içini dolduralım, bu kavramı, bu vasfı sahip olanların gönüllerini, zihinlerini dolduralım. Dolayısıyla vaiz dediğimiz zaman, Mehmet Ünal Hoca işte vaiz Allah’tır dedi, vaiz Hz. Peygamberdir dedi. Yani vaiz veya vaaz etme diye böyle bir kullanım, evet var kulağımıza geliyor, bazen kullandığımız da oluyor, ama bunun değiştirilmesinden ziyade, içinin doldurulması, olumlu bir imajın yüklenmesi sanki daha önemli.

Burada bir hocamız daha vardı, son söz olarak hocam buyurun.

Musa Kazım DEMİR (Ağrı, Hamur İlçe Vaizi)- Öncelikle sizlere böyle bir tebligatta bulunduğunuz için teşekkür ediyorum Hocam. Sayın Selçuk Coşkun Hocam homojen camiden yola çıkarak, böyle bir uygulamanın faydalı olacağını söyledi. Ben böyle bir uygulamanın toplumu ayırıştıracağı kanaatini güçlü bir şekilde taşımaktayım Ben tabi sizin yanınızda bunu söylemek ne kadar doğrudur bilemiyorum. Ben bu kurumda 9. yılımı doldurmak üzereyim ve bu 9 yıllık süre zarfı içerisinde toplumun içerisinde ve camide zaten bir homojenik yapının sathiyle yanlış olarak uygulandığını müşahade ettim çok defa.

Yani camiye gelen gençlerden ve çocuklardan rahatsız olan cami cemaati olduğunu çok defa gördüm. Bence böyle bir uygulama zaten tecrit konumunda olan gençleri ve çocukları daha fazla tecrit edeceğini ve onları toplumdaki dinden uzaklaştıracağını düşünüyorum. Ben bunun yerine kendimce birkaç çözüm buldum ve bunun ne gibi sorunlara yol açtığını kendimce maddeler halinde belirledim.

Mesela çözümleri ne olabilir, bu tip kelimelerin anlaşılması hususunda? Mesela senede bir defa bir Cuma vaazı sırf bu kelimeleri açıklamak için tahsis edilebilir diye düşünüyorum. Vaaz esnasında vaizlerin ya da hatiplerin bu ke-

limeleri kısaca açıklaması maksada daha uygun olacağını düşünüyorum. Yine ihtiyat olarak onlara ayrı bir zaman ayrılabilir ve camiye tamamen tahsis etmek yerine, ayın belli gününü tahsis etmek daha iyi olur.

Son olarak da okullarda din dersleri başlığı altında, zaten ortaokul olsun, lise olsun ya da ilkokul olsun din dersleri başlığı altında bunlar müfredata işlenebilir. Aksi takdirde böyle bir uygulama, yani gençlerin gittiği cami uygulamasının, camiler arasında bir ayrıma neden olacağını, gençlerin yaşlıların gittiği camiye geldiği zaman, yaşlıların camine git diye bir üslup kullanacağını. Yine böyle bir uygulamanın genç jenerasyon ile yaşlı jenerasyon arasındaki din uçurumunu derinleştireceğini, birbirlerini anlamakta zorlanacaklarını, böylece kadim kelimelerin yaşlı jenerasyon ölünce, onlarla beraber defnedileceğini. Yine gençlerin yaşlıları, yaşlıların da gençleri anlaması zorlaşacak ve hatta mümkün olmayacak diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Hocam biz teşekkür ediyoruz. Şimdi süreyi hayli aştık, bizden sonraki Oturum Başkanımız İsmail Hakkı Ünal Hoca gözümün içine bakıyor. Şimdi konuşmacılarımıza, hocalarımıza birer cümlelik cevap hakkı veyahut da ilave edecekleri bir şey varsa, onlara söz vermiş olayım.

İsmail Lütfü Çakan Hocamdan başlayayım hemen, hocam birer cümlelik.

Prof. Dr. İsmail Lütfü ÇAKAN (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- Ben Niğde Müftüsü arkadaşımızın, meslektaşımızın haklı bir ikazının, farklı bir şekilde giderilebileceğini düşünüyorum. “Ve iza gara'te'l-Kur'ane festeiz billahi mine's-şeytani'r-racim” ayetinin uygulaması olarak euzü besmele çekilebilir, esteizü billah denebilir. Euzü besmeleyi farklı bir edayla söylerseniz, onu ayet gibi okumadığınız anlaşılır zannediyorum, bunu da bizim becermemiz lazım. “Galallahü teala fi kitabihî'l-kerim euzü billahî” deyip, hemen böyle ayet okuyormuş gibi değil de, normal zamanda euzü besmeleyi nasıl çekiyorsak, farklı bir edayla, zannediyorum problem halledilir.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Selçuk Hocam buyurun.

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- Son arkadaşta bazı düşüncelerine katılmakla beraber, sanıyorum bir yanlış anlaşılma var. Yani camileri ortadan bölelim, yaşlılar şuraya gitsin, gençler buraya gitsin, çocuklar da böyle değil. Uygun illerde bazı camileri bu kesimlere tahsis edebiliriz, özellikle yaşlılar üzerinde hâlâ ısrarcıyım ben. Adam kalkıyor evinde gidecek yeri yok, evde gelin iş gücü peşinde canı sıkılıyor, kahveye gidemiyor, bu adam nereye gidecek? Olsun, ona bir cami tahsis edilsin, gitsin kendi

yaşıtlarıyla orada hemhal olsun, bunun derdinden anlayan bir imam olsun, bir hoca olsun, yanında beraber çay içsinler, zaman geçirsın. Ayak altında olmasın birilerine göre. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Hemen sırada kim vardı? Mahmut Hocam buyurun.

Dr. Mahmut ÇINAR (İstanbul/Maltepe-Vaiz)- Ben Bursa vaizimiz Hoca Hanımın bir itirazına diyeyim. Yunus'un divanı bir ilmihaldir sözü. Bu televizyon ekranlarında söylenmiş bir sözdür. Tabi burada niye Yunus seçildi diyor, benim seçimim tamamen bu şekildeki bir alıntı. Ancak şöyle bir şey var: Yunus elbette ki bizim kültür kodlarımızın temelinde bulunan önemli bir değer, kimse bunu inkâr edemez, hele hele benim gibi irşat dilinde şekli ve deruni boyutlar gibi bir tebliğ hazırlayan birisi kesinlikle böyle bir şey düşünemez. Ancak eğer bir insan abdest almayı öğrenecekse, namaz kılmayı öğrenecekse, ibadetiyle ilgili sıhhat, butlan, cevaz, fesat gibi bir konuyla ilgili bilgi edinmek istiyorsa, müracaat edeceği yer Yunus'un divanı değildir, sadece bunu söyledim.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Hocam teşekkür ediyorum, hemen Hüseyin Hocam.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- Katkı sunan hocalarıma ben de teşekkür ediyorum. Yayınlanmadan önce son şeklini verirken, onların eleştirilerinden yararlanacağımı beyan ediyorum. Hasan Çınar Hocamın İslam medeniyetinin Hz. Peygamber tarafından cami merkezli olarak inşa edilmesini biraz eleştirir gibi oldu. Kışla medeniyetinin cami merkezli olarak inşa edilmesi, dışarıda Peygamber Efendimizin herhangi bir aktivitede bulunmadığı anlamına gelmiyor. Merkez camide, ama hayatın tamamıyla ilgilendi Efendimiz. Dolayısıyla bunun böyle algılanması gerektiğini düşünüyorum, hepinize teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Oturum Başkanı)- Hocam biz teşekkür ediyoruz. Ben bir ayet-i kerime ile oturumu kapatıyorum:

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُم وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

"Hani onlardan bir topluluk demişti ki: 'Siz, Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?' Onlar da, 'Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)' demişlerdi." (A'râf, 7/164). İşte biz vaazlarımızda öyle bir dil, öyle bir üslup kullanalım ki, muhataba da yetsin bu, ama bize mazeret olarak yetsin diye düşünüyorum.

Ben hepinize saygılar sunuyorum. Bir ilanı paylaşmak istiyorum. Seminere Ankara dışından katılan misafirlerimizin toplantı sonunda alması gereken bazı evraklar varmış görevli arkadaşlardan, bu evraklar doldurulacakmış. Şimdi bir sonraki oturumu herhalde bir yarım saat sonra başlayacağız, akşam namazı da bu arada kılınabilir. Ben hepinize saygılar sunuyorum, teşekkür ediyorum.

1. SALON - 3. OTURUM

Vaazda İletişim Yöntemleri

(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

1. DAVRANIŞ BİLİMLERİ AÇISINDAN ETKİLEYİCİ İLETİŞİM VE UNSURLARI

Yrd. Doç. Dr. Şirin GÜL*

Şüphesiz bugün insanlık çok sayıda faktörün toplum hayatını derinden etkilediği, köklü değişikliklerin insan hayatını neredeyse her gün yeniden şekillendirdiği bir zaman dilimini idrak ediyor. Yaşam tarzları, toplumsal beğeniler, ahlak ve din anlayışı sürekli değişiyor. Kısaca, her alanda karşımıza çıkan geniş çaplı bir değişim, hiçbir engel tanımadan hızla yoluna devam ediyor. Değişimle birlikte değerler çatışıyor, insan ilişkileri daha karmaşık bir hâl alıyor ve toplum gittikçe kendi kültürüne yabancı hâle geliyor. Sahip olunan kültür ve kimlik yok olmaya yüz tutuyor. Halbuki toplumların varlıklarını devam ettirebilmeleri ve asli niteliklerini koruyabilmeleri için toplumun manevi dinamiklerinin ayakta kalması zorunludur.

İşte, toplumu ayakta tutan bu dinamiklerin varlığının devamı, irşat vazifesiyle görevli olanların çok değerli hizmetleriyle mümkün olabilir. Zira onlar, yaptıkları çalışmalarla sadece manevi dinamiklerin ayakta kalmasını sağlamıyor; aynı zamanda, toplumun sahip olduğu manevi kimlik ve kültürün inşasında *sessiz mimarlar* olarak çok önemli bir vazifeyi ifa ediyorlar. Toplumun hemen her kesiminden onlarca insanla muhatap oluyor ve onlara, erdemli bir Müslüman'ın nasıl olması gerektiğini anlatıyorlar. Onlar biliyorlar ki bir toplumun ahlâkî yapısını erdemlilik, dürüstlük, yardımseverlik, insana ve eşyaya saygı gibi kavramlar oluşturuyorsa o toplumda bu özelliklere sahip insanlar söz sahibi olurlar. Yine biliyorlar ki bir toplumda inanç ve erdem yok olmaya yüz tutmuş, insanlar gayri ahlâkî kavramlarla düşünmeye başlamışsa, o toplumda bu kez o özellikleri taşıyan insanlar söz sahibi olur.¹ Biz elbette erdemli, şahsî hak ve sorumluluklarının farkında olan bireylerden oluşmuş bir toplum olmayı arzu ediyoruz.

* Muş A.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, Sayı: 4, s.155.

Fakat ne yazık ki, içinde yaşadığımız toplum, bundan farklı bir istikamette yol alıyor. Daha üzücü olansa gençlerin, hatta çocukların bu olumsuz gidişattan etkilenmeleridir. Maalesef, insanlar, anlatılan hayattan ziyade yaşadıkları hayattan etkileniyorlar.² İşte, bu nedenledir ki irşat hizmetiyle görevli olanların üstlendikleri vazife çok önemli ve bir o kadar hassas ve zor. Bu zor görevlerinde onlara yardımcı olacak, yollarını aydınlatacak birtakım trafik işaretleri gerekiyor. Ancak, bu işaretleri zamanında görebilmeleri ve doğru okuyabilmeleri mümkün olmazsa, işaretlerin varlığı da onlar bir anlam ifade etmeyecektir. İşaretleri doğru okuyabilmek için irşatla görevlilerinin şu üç temel soruyu kendilerine sormaları gerektiğini düşünüyorum.

Bu faaliyetlerle ne yapmak istiyoruz? Bir hedefimiz var mı?

Faaliyetleri kime yönelik yapmak istiyoruz? Hedef kitle kim? Çocuklar mı? Gençler mi? Yaşlılar mı? Çalışanlar mı? Emekliler mi? Bayanlar mı? Erkekler mi? Hepsi mi?

Nasıl yapacağız? Vazifemizi ifa ederken gözetmemiz gereken herhangi bir ilke veya daha faydalı olacak herhangi bir yöntem var mı? Nelere dikkat etmemiz gerekir?

Birinci sorunun cevabı, irşat görevlilerinin hepsinin bildiği gibi gayet açık ve nettir. Hedef: Allah'a kul olduğunun her an bilincinde olarak, inancını davranış hâline getirebilmiş, ahlakî olgunluğa sahip bireylerden müteşekkil bir toplum oluşumuna katkı sağlamak, hatta önderlik etmek. İkinci sorunun; yani, hedef kitlenin kim olduğu sorusunun cevabı ise çok önemli ve üzerinde detaylı bir çalışma yapmayı gerektiriyor. Zira, hedef kitlenin belirlenmesi, hedefin içeriği ve gerçekleştirme aşaması için oldukça mühim. Hedef kitle, yukarıda zikrettiğimiz kitlelerden hangisi? Hedef kitle toplumun kültür, yaş veya inanç bakımından belli bir kısmı ise hedefe ulaşmak neredeyse imkânsız. Eğer, hedef kitle toplumun tamamı ise hedefi gerçekleştirmede kullanılan yöntem büyük önem arz eder. Öyle zannediyorum ki hâli hazırda irşat faaliyetleri –özellikle bayanlar açısından- çoğunlukla yaşlı hanımlara, nadiren de genç bayanlara ve herhangi bir yüksekokula gitmeyen kızlarımıza yönelik olarak yapılıyor. Zira, camiye ancak onlar gelebiliyor. Peki, çalışan bayanlar, üniversite veya lisede okuyan genç kızlarımız ya da çocuklarımız için herhangi bir irşat faaliyeti var mı? Mayınlı bölgede gezen bu kitlelere kim irşat hizmeti verecek? Bu soruların cevabı elbette basit değil; detaylı projeleri ve uzun soluklu çalışmaları gerektirir. Fakat kesin olan bir şey var ki hedefin belirlenmesi, üçüncü sorunun cevabını

2 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s.155.

verebilmek için önem arz eder. Zira, irşat hizmetinin en iyi şekilde yapılabilmesi bir diğer ifadeyle etkileyici bir iletişim için hedefin sosyo-kültürel ve fizyolojik yapısının bilinmesi oldukça önemlidir. Mesajın muhataba etkileyici bir şekilde iletilmesi ise hedefe ulaşma olasılığının garantisi gibidir ve bu bağlamda, irşat hizmetiyle görevli olanlara yol gösterecek, ışık tutacak mahiyettedir. "İrşad hizmeti için bu derece önemli olan etkileyici iletişim nedir? Unsurları nelerdir?" şeklindeki bir soruya şu şekilde cevap verilebilir: Etkileyici iletişim; "bir kaynaktan bir hedefe yöneltilen ve hedefte tutum³ değiştirme amacı taşıyan"⁴ bir iletişim şeklidir ki özünde duygu, bilgi ve düşünce paylaşımına dayanır.⁵ Etkileyici iletişimin gayesi ise muhatap kişide mevcut tutumun şiddetini artırmak, mevcut tutumu değiştirmek veya yeni bir tutum geliştirmek şeklinde ifade edilebilir.⁶ Vaiz ve vaizelerin hedefi de hitap ettikleri bireylerin dinî konularda bilgi edinmelerini, tutum, davranış ve anlayış kazanmalarını sağlamaktır.⁷ Bu ise, bazı durumlarda cemaatin mevcut tutumunun değiştirilmesini gerekli kılar. Tutum değişikliğine neden olmak çok kolay bir faaliyet değildir;⁸ bilinçli bir çabayı gerektirir. Öte yandan, dinin etkili bir biçimde öğretilmesi inanç, bilgi, duygu ve davranış bütünlüğünü zorunlu kılar.⁹ Tek düze bir iletişim eylemiyle bu sağlanmayacağından etkileyici iletişim ve unsurlarını dikkate almak, iletişimde bulunan kişinin hedefe ulaşma olasılığını artırır. Etkileyici iletişimin dört temel unsuru bulunmaktadır:¹⁰

Mesaj Veren Kişi / Vaiz ve Vaize

Mesaj Verilen Kişi-Kişiler / Cemaat

Verilen Mesaj / Vaaz

Mesajın Verildiği Ortam / Cami

3 Tutum: "Bir bireye atfedilen ve onun psikolojik bir nesneye ilişkin duygu, düşünce ve muhtemel davranışlarını organize eden bir eğilimdir." Bkz. Prof. Dr. Orhan Aydın, "Tutumlar", *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2005, s. 281.

4 Aydın, "Tutumlar", s.281; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basım-Dağıtım, İstanbul 1998, s.163.

5 Suat Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2010, s. 154.

6 David Krech/ Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, Çev.Erol Güngör, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 291-292; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 165.

7 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 161.

8 Tutum değişikliği için bkz. Krech/Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, s. 283-300.

9 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 161.

10 Alparslan Usal – Zeynep Kuşluyan; *Davranış Bilimleri (Sosyal Psikoloji)*, Barış Yay., İzmir 2000, s. 170 v.d. Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 168.

A- MESAJ VEREN KİŞİ / VAİZ VE VAİZE

Başarılı bir iletişimde bulunabilmek için mesaj veren kişinin sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu konusunda uzmanlar farklı görüşler ileri sürmüş olsalar da bazı nitelikler üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu nitelikler, din hizmetinde bulunan irşat görevlileri için de oldukça önemli ve gereklidir.¹¹

1. Mesaj Veren Kişinin İnanırlığı: Mesajı veren kişinin sahip olması gereken en önemli özelliği hiç şüphesiz, inanırlığıdır. Yapılan araştırmalar, etkileyici iletişimin inanılır bir kaynaktan gelmesi durumunda daha fazla tutum değişikliğine neden olduğunu göstermiştir. İnanırlığın belirlenmesinde ise dört unsur esas teşkil eder.¹²

a. Mesaj Veren Kişinin Saygınlığı: Etkileyici iletişimde bulunmak isteyen bir kişinin objektif bir şekilde “saygın” olması gerekir. Bu, onun inanırlık özelliğinin temel şartıdır. Saygınlık ise bir konuda yetkin ve uzman olmak, bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olmak, toplum değerlerine uygun şekilde örnek olmak gibi hususlarda kendini gösterir. Mesajın iletildiği kişi, mesajı ileten kişinin uzmanlığına, kararlılığına bakarak muhatapın söylediklerini dikkate alır ve ona itibar eder. Yapılan araştırmalar, iletişimde bulunan kişinin saygınlığı ile dinleyicide meydana gelen tutum değişikliği arasında doğrudan bir ilişkili olduğunu göstermiştir. Saygınlığı yüksek olan bir kişiden gelen iletişim, muhatap tarafından daha kolay kabul edilebilmektedir.¹³ Saygınlık, mesajın muhataba ulaşmasında o derece önemlidir ki bazen tartışmalı, aşırı olarak nitelendirilebilecek veya yoruma açık konular bile muhatap tarafından mesajı veren kişinin saygınlığı çerçevesinde değerlendirilebilir.¹⁴ Bu nedenle, irşat görevlisi her şeyden önce kendi kişiliğinin, tutum ve davranışlarının ve iletişim şeklinin muhataba davranış kazandırmada etkin bir rol oynadığının farkında olmalı, sosyal tutumunun etkileyici ve yönlendirici olduğunu asla unutmamalıdır.¹⁵

Mesaj veren kişinin saygınlığı kadar kendisine ve diğer insanlara saygı duyması da bir o kadar önemlidir. İnsanın kendine saygı duyması önemlidir; çünkü kişinin kendini iyiliğe ve hayra götüren eğilimleri güçlü hâle getirebilmesi veya

11 Cebeci, “Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim”, s.164.

12 Cebeci, “Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim”, s.164-165; Usal –Kuşluyan, *Davranış Bilimleri*, s.170; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.168; Aydın, “Tutumlar”, s.288.

13 Cebeci, “Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim”, s. 165; Usal-Kuşluyan, *Davranış Bilimleri*, s. 170; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.168-169; Aydın, “Tutumlar”, s.288; Krech/Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, s.278-279.

14 Usal-Kuşluyan, *Davranış Bilimleri*, s. 171.

15 Cebeci, “Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim”, s.163.

kötülüğe ve şerre götüren duygu ve eğilimlerini bertaraf edebilmesi¹⁶ her şeyden önce kendi şahsiyetine saygı duymasıyla mümkün olabilir. Ayrıca saygılı bir tavır, kişinin sadece kendi şahsiyetini fark etmesini değil aynı zamanda içinde yaşadığı toplumu, zaman dilimini hatta eşyayı idrak etmesini, sorgulamasını ve nihayet değerlendirmesini sağlar.¹⁷

Diğer insanlara saygı duymak da önemlidir; çünkü insana saygı, onu anlama, düşüncelerine ve gönül dünyasına nüfuz edebilme çabasını ifade eder. Ayrıca, insanın kendisine ve diğer bireylere saygılı bir tutum içinde olması onu dengeli olmaya götürür. Denge ise aşırılıkların törpülendiği bir davranış modeli olarak İslam'ın ısrarla üzerinde durduğu ahlâkî bir tutumdur.¹⁸ Bu bağlamda, saygı yalnızca bir duygu değil aynı zamanda bir faaliyet, bir eylem biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, saygı ve saygınlık kavramının irşat hizmetiyle vazifeli kişilerle doğrudan ilgili olduğu görülebilir. Zira, "İçinizde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk bulunsun"¹⁹ emr-i ilahisinin muhatabı olmaları, bütün peygamberlerin ortak vasfı ve vazifesi olan tebliğ ve irşat gibi kutlu bir mirası devralmış olmaları sebebiyle vaiz ve vazizeler, bu saygınlığa en başından itibaren sahiptir. Toplumun tamamının onlara bu gözle bakabilmesi ise zaten mevcut olan bu saygınlığın içeriğinin gereği gibi doldurulması, muhafaza edilmesi ve saygınlık çerçevesinin daha geniş bir alana yayılmasıyla mümkün olacaktır. Burada mihenk taşı, irşat görevlilerinin görevlerini Allah adına değil; Allah rızası için yaptıklarının farkında olmalıdır.²⁰

b. Mesaj Veren Kişinin Güvenirliği: Mesajın muhataba etkili bir şekilde iletilmesinin ve inanırılığı temin etmenin diğer bir unsuru, irşat görevlisinin güvenilir olmasıdır. Güvenilir olmanın ön koşulu ise mesajı veren kişinin herhangi bir çıkar beklentisi içerisinde olmamasıdır. Aksi takdirde mesaj etkileyici olmaktan çıkar, daha kötüsü geri çevrilir veya tam tersi bir tutum geliştirilebilir. Mesajı veren kişi alanında ne kadar uzman olursa olsun, iletişimden maksadın kişisel bir çıkar sağlama olduğu hissine ulaşırsa iletişim, kendisinden beklenen şekilde bir tutum değişikliğine neden olmaz.

Bir bilgi kaynağının güvenilir olup olmadığını belirleyen en önemli unsur ise niyettir.²¹ Bu bağlamda irşat görevlisinin niyeti, "dostlar alışverişte görsün

16 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", 149 -150.

17 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", 152.

18 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s.148-149.

19 Âl-i İmrân, 3/104.

20 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", 154.

21 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 164; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 171; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.170-171; Aydın, "Tutumlar", s.288.

kabilinden" veya görevi bir şekilde yerine getirip kurtulmak tarzında değil; samimi bir şekilde Allah rızasını kazanmak şeklinde olmalıdır ki muhatap, mesaj veren kişiye güven duyup mesajı aynı samimiyetle kabul edebilsin.

Bir toplumda erdem ve refahın oluşturulabilmesi için güven kavramı oldukça önemlidir. Vaizlerimiz bu konuda da iletişimde bulunan diğer insanlara göre bir adım önde ve avantajlı bir konumdadırlar; çünkü Müslüman, güvenen ve güvenilen insandır. Bildiğiniz gibi "Âmene" fiili hem inanmayı hem güvenmeyi ifade eder. İnanan insan her şeyden önce güvenen insandır. Biz Yaratanımıza güvendiğimiz için iman eder, iman ettiğimiz için de güveniriz. Nitekim Cenâb-ı Allah; "...Bir işe azmettiğin zaman artık Allah'a tevekkül et. Muhakkak ki Allah tevekkül edenleri, kendisine dayanıp güvenenleri sever"²² buyurmaktadır. Yine Hz. Peygamber de; "Müslüman, elinden ve dilinden diğer insanların selamette kaldığı kimsedir"²³ buyuruyor. Bütün bu vasıfları haiz bir kimse, güvenilirliği adetâ bir fener gibi elinde taşıyor ve gittiği her yerde hem kendi önünü hem diğer insanların önünü aydınlatıyor demektir.

c. Mesaj Veren Kişinin Yapısı ve Kullandığı İletişim Dili: İnanırlığı temin etmek için saygınlık ve güvenirliliğin yanı sıra, vizyon da önem arz eder. Etkileyici iletişimde bulunmak isteyen kişinin sahip olması gereken bilgi dışında dış görünüşü, kullandığı araç gereçleri, donanımı ve iletişimde kullandığı yöntem ve teknikler, inanırlılığı artırıcı etmenler olarak son derece önemlidir. Bu hususlardaki aksaklık veya yetersizlikler inanırlılığı zedelemektedir. Nitekim, toplumun maddi ve manevi değerlerini ön planda tutan meselâ, adaletle ilgili kurumların oldukça görkemli binalarda bulunmasının sebebi de budur.²⁴ Zira vizyon, misyon için önemlidir ve misyonu temsil eden kişinin inandırıcılığını etkiler. Bu nedenle vaiz ve vaizelerimizin temizlik, giyim kuşamlarındaki düzen ve tertip, vaaza başlama usulleri, kullandıkları dil, teknolojik imkânlardan faydalanıp faydalanmamaları, verdikleri mesajı jest ve mimiklerle destekleyip desteklememeleri, inandırıcılıklarını bütünüyle etkiler. Söz, ses tonu, vurgu, jest ve mimikler, takınılan tavır nasıl bir kalıp oluşturursa mesaj muhataba o şekilde iletilecektir.²⁵ Kullanılan dilin akıcı, anlaşılır, samimi olması, yumuşak ve tatlı bir üslupla verilmesi de mesajın muhataba ulaşmasını kolaylaştıracaktır. "Hikmet

22 Âl-i İmrân, 3/159.

23 Buhârî, "İman", 4-5, "Rikak", 26; Müslim, "İman", 64-65.

24 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 166-167, 173; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 172- 173.

25 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s.162, 168.

ve güzel öğütle Rabbinin yoluna davet et"²⁶ emri etkili iletişimde bulunmak için bu unsurun ne derece önemli olduğunu bildirir.

d. Mesaj Veren Kişinin Yönelimi: Yönelimle kastedilen şey, mesajın, doğrudan muhatabın kendisine yöneltilmesidir. Yapılan araştırmalar, mesajın doğrudan muhataba yöneltilmediği durumlarda muhataba daha etkili bir şekilde iletiliğini ve muhatap tarafından daha fazla dikkate alındığı göstermektedir. Muhatap kitle, açıkça kendi tutumunu değiştirmeye yönelik bir mesajı dikkate almak istemez. Mesajın doğrudan kendisine yöneltilmediği duygusuna kapılırsa mesajı daha kolay kabullenebilir. Bu nedenle, mesajın belli bir hedef gözetmeden aktarılması ve kararın muhatabın kendisine bırakılması mesajın kabul edilmesini kolaylaştırır.²⁷ Bu bağlamda vaiz ve vaizelerimizin cemaate hitap ederken "yapın", "edin", "yapmamalısın", "etmemelisin" gibi ifadeler yerine; "şöyle yapılması", "böyle yapılmaması" gibi ifadeler kullanması, mesajının daha fazla dikkate alınmasını sağlayacaktır. Muhatabın kendisine direkt yöneltilen bir mesaja tam olarak karşılık vermesi ve kendisini değiştirmesi de mümkün olabilir. Bu durum ancak, mesajı veren kişinin muhatap tarafından sevilen bir kişi olmasına bağlıdır.²⁸

2. Mesaj Veren Kişinin Sevilen Biri Olması: Etkili bir iletişimde mesaj veren kişinin sevilen, cana yakın, sevecen, güler yüzlü bir kişi olması son derece önemlidir. Zira sevilen bir kişi olmak mesaj içeriğinin doğruluğu, mantıksal tutarlılığı, iletişimin gücü gibi hususları destekleyerek etkileyici iletişimde bulunmayı sağlar. Muhatapları tarafından çok sevilen bir kişi, onlardan açıkça tutum değişikliği isteyebilir. Tutum değişikliği istenen kişi de mesaj veren kişinin kendisini etkilemeye çalıştığını bilmesine rağmen, bu mesajı severek ve isteyerek kabul edebilir, eski tutumunu kolaylıkla değiştirebilir. Daha önemlisi, sevilen bir kişi mesaj verdiği zaman, onu dinleyen kişi onunla özdeşlik kurup onu taklit etmeye başlayabilir.²⁹

Elbette merhametli, yumuşak huylu, hoşgörülü, nezaketli bir tutum sergilemek, güler yüzlü ve sevecen olmak; kaba, katı yürekli, merhametsiz ve asabi bir tutum sergilemekten çok daha iyidir ve muhatabımızla aramızda sevgi ve dostluk gibi güçlü bir bağ oluşturur. Nitekim, âlemlerin Rabbi; *"Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, etrafından*

26 Nahl, 16/125.

27 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 174; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.171-172.

28 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 174; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.172-173.

29 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 165; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 175-176; Aydın, "Tutumlar", s.289.

*dağılıp giderlerdi. Artık onları affet ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile...*³⁰ şeklindeki âyet-i celîlesinde şefkatli, merhametli ve yumuşak huylu olmanın, insanlar arasındaki iletişimi ne derece etkilediğini bildirmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de; *"Rıftan yani yumuşak huylu ve iyi muameleden mahrum olan kimse hayrın tamamından mahrum olmuştur"*³¹ diyerek Cenab-ı Hakk'ın sözünü teyit ve beyan etmiştir.

Burada bir hususun daha altını çizmek isteriz. Mesaj veren kişinin, karşısındaki insanlara sevgi dolu bir yaklaşım sergileyebilmesi için hiç şüphesiz kendiyse barışık bir kişiliğe sahip olması, sözleriyle davranışları arasında uyum bulunması, görevini severek ifa etmesi ve bunu muhataplarına hissettirmesi gerekir. *"Lisan-ı hâl lisan-ı kavlden evlâdır"* sözü veciz bir şekilde bu hakikatı anlatır. Asık bir yüz ifadesiyle sevgi, merhamet ve güler yüzlü olmak konusunda muhataba herhangi bir mesaj vermek mümkün olmadığı gibi inandırıcılık vasfı da büyük oranda kaybedilir. Mesaj veren kişiye taşıması gereken vasfı veren itici güç, yaptığı işi severek ve isteyerek yapmasıdır. *"Bir kimsenin yaktığı meşaleyi parlatabilmesi için o meşalenin pervanesi olması gerekir"* sözünde veciz bir şekilde ifade edildiği gibi ihlas ve samimiyet duygusuyla yapılan irşat hizmetinin maksimum faydayı temin edeceğine şüphe yoktur.

3. Etkileşime Dayanan Liderlik Modeli: Bu özellik, etkileyici iletişimle doğrudan ilgili bir özellik değildir. Ancak, vaiz ve vaizelerimiz hitap ettikleri cemaatin bir anlamda önderi konumunda oldukları için böyle bir özelliğin onların uyarıcı kimliklerine güç katacağı kanaatini taşıyoruz. Şöyle ki etkileşime dayanan önderlik modeli; önderin, önderlik yaptığı grubun gereksinimlerini gözetmesi esasına dayanır. Böyle bir lider, ihtiyaçları ve ortamdaki kişilik özelliklerini birlikte dikkate alır,³² ona göre bir tutum geliştirir. Yani grubun ihtiyaç duyduğu hususlarda grup üyelerinin kişisel özelliklerini ön plana çıkararak, ihtiyaca cevap verebilecek özelliğe sahip kişinin grup içinde etkin olmasını sağlar. Grup içinde sanatsal yeteneği olan kimselere program hazırlama görevinin verilmesi böyledir. Allah Teâlâ'nın; *".....işinde onlarla müşavere et...."*³³ hitabı, lider konumundaki kişinin diğer bireylerin görüşünü dikkate alması gerektiğini ifade eder. Etkileşime açık bir önder aynı zamanda "örnek" bir insan olarak muhatabının zihninde yer eder. Bu örnek ve lider kişi aynı zamanda grubun gücünü temsil eder ve bu yönüyle çoğu kez grubun eğilimlerine yön verebilen

30 Âl-i İmrân, 3/159.

31 Müslim, "Birr", 75.

32 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 299; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 229.

33 Âl-i İmrân, 3/159.

bir ağırlık taşır. Böyle bir lider aynı zamanda grup birliğini sağlayan, bunu pekiştiren ve grubun gücünün sürekliliğini temin eden bir “*simge*” konumundadır.³⁴ Nihayet grup, zamanla bu simgeyle, bu önderle anılmaya başlar. “Ayşe Hoca’nın cemaati” ifadesinde olduğu gibi. Bu takdirde, cemaatte duygu, düşünce ve davranış değişikliğine neden olmak elbette çok daha kolay olacaktır.

B- MESAJ VERİLEN KİŞİ-KİŞİLER /CEMAAT

Mesaj, muhataba iletdikten sonra muhatabın mesajı gerektiği şekilde alıp tutum değiştirmesi, muhatabın kendi isteğine bağlıdır. Fakat muhatabın bu kararı vermesinde biraz evvel izah etmeye çalıştığımız gibi uyarıcının özellikleri ve iletişimin genel seyri son derece etkilidir. Muhatap açısından mesajın etkinliğini artıran nedenler ise bizzat muhatabın kendisinde saklıdır. Bu gizli nedenler, muhatabın mesajı algılamasından ziyade mesaja yönelik olumlu bir tepkide bulunup bulunmamasında etkin rol oynar. Bu nedenler, mesajın algılanmasını tamamlayıcı birer unsur olarak kabul edilmişlerdir.

1. Mesaj Verilen Kişinin Sosyal ve Kültürel Farklılığı: Bu özelliğin muhatabın mesajdan etkilenme düzeyini doğrudan etkilediğine dair net bir bulgu olmasa da muhatabın diğer özelliklerini tamamlayıcı bir unsur olarak zikredilmektedir. Söz gelimi görgü ve eğitim düzeyi yüksek ve kendine güveni olan bir muhatabın, etkileyici iletişimdeki tutarsızlıkları bir başkasına göre daha kolay fark edebilmesi söz konusudur. Aynı şekilde, eğitim seviyesi ve görgü düzeyi yüksek bir kişinin tutarlı, bilimsel, karmaşık ve güçlü bir mesajdan etkilenme olasılığı da diğerlerine göre daha yüksektir.³⁵ Bu durumda, muhatabını etkilemek isteyen bir uyarıcının, muhatap kitlenin sahip olduğu eğitim ve görgü düzeyini mutlaka göz önünde bulundurması ve donanımını güçlendirmesi gerekir. Etkileşime açık ve örnek olan önder mevzuunu işlerken de değindiğimiz gibi muhatabın içinde bulunduğu ortamı ve muhatabın durumunu gözetten önderler, mesajlarını daha etkili bir şekilde iletme imkânına sahiptirler. Bu bağlamda, vaaz verilirken cemaatin sosyal ve kültürel farklılıklarının dikkate alınması, mesajın cemaat tarafından önemsenmesini sağlar. Bu hususun dikkate alınması hem mesajın içeriğinin oluşturulması safhasında hem de mesajın iletilmesi safhasında büyük önem arz eder.

2. Mesaj Verilen Kişinin Fizyolojik Farklılığı: Eğitim ve görgü farklılığı gibi muhatabın zeka düzeyi ve yaşı da mesajdan etkilenme düzeyine etki eder.³⁶ Bu

34 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 305.

35 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 52, 57, 191; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 188-189; Aydın, “Tutumlar”, s. 291.

36 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 189; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 64; Aydın, “Tutumlar”, s. 290.

durumda, irşat görevlisinin, hitap ettiği cemaati mümkünse yaş ve zeka gibi özelliklerine göre tasnife tabii tutması faydalı olacaktır. Zira, gençlerin anlama kapasiteleri, zeka düzeyleri, ilgilendikleri konular ve gereksinimleri yaşlılara göre oldukça farklıdır.³⁷ Her ne kadar ilahi emirler için böyle bir ayırım söz konusu olmasa da bu emirlerin ifade edilmiş biçimleri ve ağırlıkları muhatap kitlenin konumuna göre değişiklik arz edecektir. Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l -münkerin yaşlılardan ziyade gençlere yapılmasının önemi açıktır. Ayrıca, zikrettiğimiz her iki özelliğe dikkat edilmesinin, özellikle gençler açısından olumlu neticeler vereceğini söylemek mümkündür. Eğitim ve kültür düzeyleri birbirine yakın olan gençlerin bir cemaat oluşturması durumunda, mesajın içeriğini hazırlamak ve sunumunu yapmak daha kolay olabileceği gibi uyarıdan etkilenme düzeyi de yüksek olur. Zira, mesaj onların özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış ve iletilmiştir.

3. Grup Dinamiği Oluşturulması: Grup kelimesini "*etkileşim hâlinde olan birden fazla insan*"³⁸ şeklinde tanımlamak mümkündür. Grup dinamiği ifadesiyle de grubun oluşması ve grup faaliyetlerinin işleyişi kastedilmektedir.³⁹ Yapılan araştırmalar, grup ruhunun kişilerde güdülenmeyi ve faaliyet düzeyini artırdığını ve grubun, bireyin verimliliğine olumlu etki ettiğini göstermiştir.⁴⁰

Son yıllarda, neredeyse tüm dünyada grup faaliyetleri inanılmaz şekilde bir artış göstermiş, zamanımızın en önemli sosyal olaylarından biri hâline gelmiştir.⁴¹ Bunun nedenleri arasında sosyal değişme sonucu insanların kendi köklerinden kopmaları, kendi kültürlerine yabancı hâle gelmeleri ve grup içinde kendilerini bulma çabası zikredildiği gibi dini hayattan boşalan yeri, başka bir unsurun dolduramaması da zikredilmektedir. Bazı grupların faaliyetlerinin dinsel törenler hâline gelmeye başlaması da bunun göstergesi konumundadır.⁴²

Toplumumuzdaki hızlı değişimi ve yabancılaşmayı göz önünde bulundurduğumuzda, cemaatte grup dinamiği oluşturulmasının birliktelik ruhunu destekleyeceği, yapılan etkinlikleri artıracığı ve mesajı almak konusundaki istek ve kararlılığı da etkileyeceği muhakkaktır.⁴³ Mesela, gençlere yönelik bir "*duyarlılık eğitimi grubu*" oluşturulabilir. Duyarlılık eğitimiyle şunu kastediyoruz:

37 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 63, 64; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 189-189.

38 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 200.

39 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 203.

40 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 210-211.

41 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 235-236.

42 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 241.

43 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 251-256.

Kişinin dünyadaki yerini ve kendi davranışlarını anlamlandırması için bir bilinç düzeyi oluşturmak.⁴⁴ Zira *"sürekli bir çaba ve hareket içerisinde olan, gayret ve meşakkatle yoğrulan bir kişilik ancak kendini kurup oluşturabilir."*⁴⁵

Gençler arasında oldukça etkin olan grup ruhu, mesajın gençler tarafından sahiplenilmesini sağlayacaktır. Mübarek gün ve gecelerde gençlere organizasyon görevi verilebilir. Bilhassa yükseköğretime devam etmemiş gençler için bu tür görevler, bilgi ve kültürlerini artırmaları, kendilerini ifade etmeleri ve üretken bireyler olarak öz güven kazanmaları açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu faaliyetler onlara sosyal bir statü kazandıracağı gibi aşırılıklarını törpüleyip eksikliklerini tamamlamalarını da sağlar. Valilik ve belediyelerle organize bir şekilde toplumun kanayan yarası olan sokak çocukları hakkında da böyle bir irşat hizmeti başlatılabilir.

C- VERİLEN MESAJ

Mesajın etkinliği mesajın içeriği ile çok yakından ilgilidir. Bir iletişimin tutum ve davranış değiştirecek kadar etkileyici olabilmesini sağlayan en önemli etmen hiç şüphesiz, iletişimin konusu; yani, mesajın kendisidir. Kısaca mesajı veren kişinin *"ne dediği"* şeklinde ifade edebileceğimiz bu özellik, etkileyici iletişimin bel kemiğini oluşturur. Mesajı veren kişinin görüşü iletişimin etkileyici olup olmamasının da anahtarı sayılır. Bu nedenle, mesaj her şeyden önce dini açıdan doğru ve muhatabın ihtiyacına uygun olmalı, kolay anlaşılır, düzenli ve hiyerarşik bir şekilde muhataba iletilmelidir.⁴⁶ Maksadın net bir şekilde anlaşılması için şu ilkelere dikkat edilmelidir.⁴⁷

1. Yüz Yüze Olmanın Etkisi: Yüz yüze iletişim içinde verilen mesajın herhangi bir tutum değişikliğine neden olmak bakımından daha etkili olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ispatlanmıştır.⁴⁸ Vaaz, genel itibarıyla bu özellik dikkate alınarak yapılan bir iletişim şeklidir. Bu nedenle, vaaz verirken bu özelliğin uygulanması zor olamayacaktır. Ancak merkezî vaaz sisteminin bu anlamda kendisinden beklenen faydayı yeterince temin edip edemediği ve bu özelliğin sağlayacağı faydadan ne oranda uzak kaldığı, araştırılması gereken bir husustur. Mesajın iletilmesinde önemli olan diğer bir özellik, mesajın seçimi ve içeriğidir.

44 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 237.

45 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", 149.

46 Cebeci, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim", s. 167.

47 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 176-177; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 174.

48 Aydın, "Tutumlar", s. 289.

2. Mesajın Seçimi ve İçeriği: Mesajın, etkili şekilde muhataba iletebilmesi için, duyumsamaya değil, algılamaya yönelik olması gerekir. Algılamayı etkileyen şey ise mesaj konusunun dinleyici nazarındaki önemidir.⁴⁹ Bu durum, mesajın etkinliği ve tutum değişikliği açısından büyük önem arz eder. Mesajın içeriği, muhatabın daha az önem verdiği bir konuya dayanıyorsa muhatabın mesajı algılayıp tutum değiştirmesi daha kolaydır. Yani, muhatap kişi kendisi için daha az önemli olan bir konuda daha kolay tutum değiştirirken kendisi için çok önemli olan bir konuda tutum değiştirmek için oldukça zorlanır. Boş zamanını evde uyuyarak veya kahvede tavlata atarak geçiren ve bu konuda net bir kararı olmayan yaşlı bir kimseyi camiye gelmek ve sıkılmadan vaaaz dinlemek konusunda kolayca ikna etmek mümkündür. Fakat aynı imkân, boş zamanını arkadaşlarıyla sinemaya giderek, alışveriş yaparak geçiren bir genç için oldukça zordur.⁵⁰ Bu nedenle, mesajın az önce bahsettiğimiz fizyolojik ve sosyo- kültürel farklılıklar dikkate alınarak ve içeriğinin muhatap kitlenin hassasiyetleri göz önünde bulundurularak hazırlanması oldukça önemlidir. Ayrıca, gerek muhatabın zihinsel hazırlığı gerekse mesajın tedrici bir şekilde muhataba iletilmesi hususunda mümkün olduğunca objektif davranılmalı, âyet ve hadislerden yararlanıldığı gibi özellikle gençler için bilimsel keşiflerden, medyadan, sportif faaliyetlerden ve uzmanların görüşlerinden istifade edilmelidir. Mesajın içeriğinin düzenlenmesinden sonra gelecek adım mesajın yapılanmasıdır.

3. Mesajın Yapılanması: Bu özellikle anlatılmak istenen husus, mesajın tek yönlü/yanlı veya çok yönlü/yanlı bilgilerle donanmış olmasıdır. Birincisinde, mesaj muhataba belli bir yaklaşım doğrultusunda anlatılır; başka seçeneklere veya görüşlere yer verilmez. İkincisinde ise karşıt görüşlere de yer verilir ve bu görüşlerin dayanakları çürütülerek mesaj konusunda ısrar edilir.

Mesajın muhataba daha etkili bir şekilde ulaştırılmasında genellikle çift yönlü yapılanmanın daha etkili olduğu gözlenmiştir. Mesaj veren kişinin, karşıt fikirlerden söz etmemesi durumunda objektif davranmadığı ve gerçeği bilerek sakladığı yönünde bir kanaat oluşur ki bu durum her şeyden önce mesaj veren kişinin güvenilirliğini zedeler. Fakat bazı durumlarda mesajın tek yönlü olarak verilmesi de işe yarayabilir. Her iki yapılanmanın hangi koşullarda işe yarayacağı iletişimin etkisi açısından oldukça önemlidir.⁵¹ Çok yanlı etkileyici iletişimin etkili olduğu durumları şu şekilde özetlemek mümkündür.

49 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 177.

50 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 180-181

51 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 179; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 181-182; Aydın, "Tutumlar", s. 290.

a. Dinleyicinin zeka, eğitim ve görgü düzeyinin yüksek olması durumunda çok yanlı etkileşim zorunludur. Dinleyicilerin zekâ ve eğitimleri ne kadar yüksekse çift yönlü etkileşimin etkisi de aynı oranda artacaktır. Zira dinleyici, eğitim düzeyi ve anlayış kapasitesi yüksek olduğunda iletişimin amacını ve bu amaca yönelik yanlılığı daha kolay sezer. Tek yanlı bir iletişim kurulursa iletişimde art niyet sezileceğinden güvenilirlik ortadan kalkar ve dinleyici kendini iletişime kapatır.⁵² Mesela, eğitim düzeyi oldukça yüksek bir topluluğa İslam'ın ne derece mükemmel bir din olduğu anlatılacaksa diğer dinlerin hangi noktalarda istikametten uzaklaştıkları da anlatılmalıdır.

b. Muhatap verilmek istenen mesaja tamamen karşı görüşte ise yine mesajın çok yanlı bir şekilde yapılandırılması zorunludur. Bu durumda yapılması gereken ilk şey, muhataptaki karşıt tutumun yumuşatılmasıdır. Aksi takdirde muhatap iletişime direnir.⁵³ Kumarbaz ve alkolik bir kimseye içki ve kumarın kesin olarak haram kılındığı hükmünden önce, içki ve kumarın zararlarından bahsedilerek bu kişinin tutumunun yumuşatılması gerekir. İslam'ın tedricî hükümler içermesi, bu konuda görevliler için mükemmel bir rota çizer.

c. Muhatapın karşıt görüşleri bilmesi durumunda da çok yanlı iletişim kurmak gerekir. Tek yanlı iletişim, muhatapta bilginin gizlendiğine dair güvensizlik oluşturabilir.⁵⁴ İslam'ın şahsî servete karşı çıkmadığı; ancak bu hükmüyle zenginin fakire zulmetmesine de müsaade etmediğini izah etmek için diğer ekonomik sistemlerden de bilgiler verilmesi, mesajın gücünü artıracaktır.

Bu durumların tersi söz konusu olduğunda; yani muhatapın zeka, eğitim ve görgü düzeyinin düşük olduğu, mesajın basit olduğu, muhatapın mesajı başlangıçtan itibaren desteklediği ve karşıt görüşleri bilmediği durumlarda tek yanlı iletişim de mesajın muhataba iletilmesi hususunda yeterli olacaktır.⁵⁵ Helal ve haram konusunda oldukça hassas bir Müslüman'a, herhangi bir delil zikretmeksizin haksız kazancın haram olduğunu söylemeniz yeterli olacaktır. Zikrettiğimiz noktalara riayet edilerek hazırlanmış bir vaazda son önemli adım mesajın sunumudur.

4. Mesajın Sunumu: Yapılan araştırmalarda, muhatapı etkileme gücünün ilk sekiz dakikadan sonra giderek azaldığı gözlenmiştir. Yani, mesajı veren kişinin muhatabını etkilemek için çok fazla zamanı yoktur. Bu kısa süre içerisinde, mesajın muhatap tarafından kolayca anlaşılmasını temin ederek tutum deği-

52 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 182; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 180.

53 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 180; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 182-183.

54 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 183; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 179-180.

55 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 185-186.

şikliğine neden olacak şekilde iletilmesi gerekmektedir ki burada iletişimin dili; yani mesajın sunuluş biçimi devreye girer. Bunun için aşağıdaki ilkelere dikkat etmek oldukça önemlidir:⁵⁶

- İletişim dili açık olmalıdır.
- Belirsiz kavramlara, teknik sözcüklere yer verilmemelidir.
- Mesajın başlangıcıyla bitişi bütünlük arz etmelidir.
- Akılda kalacak basit sloganlarla desteklenmelidir.
- Mesaj, güncel mevzularla desteklenmelidir.

Mesajın sunumunda önemli olan bir diğer nokta ise uyarıcının duygusal konuştuğunda mı yoksa mantıksal konuştuğunda mı muhatabını daha çok etkileyeceği mevzuudur. Bu sorunun net cevabı; her ikisi birlikte kullanıldığında konuşmacının dinleyiciyi daha çok etkileyeceği yönündedir. Önemli olan nokta, hangisine ne kadar ağırlık verileceğidir. Bu ise mesajın muhatabı ne kadar ilgilendirdiğiyle yakından alakalıdır. Aklî veya hissî motiflere yerinde, zamanında ve ölçülü bir şekilde yer verilmesi, mesajın muhataba net bir şekilde iletilmesinde daha etkilidir. Duygusal yönü ağırlıklı bir konuşma yapmak ise mesajın dinleyiciyi yakından ilgilendirdiği zamanlarda faydalı olur.⁵⁷

Muhatabın gönül dünyasına girebilmek her zaman önemlidir. Fakat, bunun için, mesajın öncelikli olarak, mesaj veren kişinin kendi gönül dünyasına girmesi gerekir. Hissedilmeden yapılan duygusal bir konuşma yapmacık ve gayr-ı samimi olarak algılanabilir ki böyle bir durumda mesajın reddedilme riski doğar. Öte yandan, mesaj verirken kesinlikle ideolojik bir tavır içerisine de girmemek gerekir. Böyle durumlarda mesaja anlam yükleme güçleşir⁵⁸ ve maksat gerçekleşmez. Zaten mesajla yapılmak istenen de “*mış gibi yaşamlar*” oluşturmak değil; imanın aksiyona dönüşmesini⁵⁹ sağlamaktır. Bu ise, irşat görevlilerinin muhataplarına dostça, samimî ve hasbî davranmasını; esnek olup takıntı ve sabit fikirlilikten uzak durmasını; eleştirici, sorgulayıcı ve yadırgayıcı davranmamasını, dinî gruplarla çatışma veya uyuşma çabası içine girmemesini ve gereksiz söz ve davranışlardan kaçınıp bıktırıcı olmamasını gerekli kılar.⁶⁰

56 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 177-178.

57 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 183; Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s. 186-187.

58 Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, 153.

59 Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, 151.

60 Cebeci, “Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde İletişim”, s. 163.

D- MESAJIN İLETİLDİĞİ ORTAM/CAMİİ

Ortam, muhatabın bulunduğu zemindir ve muhatabın mesajdan ne derece etkileneceğine de ışık tutar. Her tür etkileyici iletişim, mutlaka bir ortamda gerçekleşir ve ortamın özellikleri mesajın iletilmesinde etkin rol oynar.⁶¹ Bu özellikleri kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Mesajın Verildiği Ortamın Açık veya Kapalı Olması: Ortamın açık veya kapalı olması durumunda, dinleyicilerin mesajdan farklı derecede etkilendikleri muhakkaktır. Kapalı mekânın muhataba ulaşmayı kolaylaştırdığı ve tutum değişikliğine neden olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle, mesajın önemine binaen -birebir görüşme durumları hariç- daha çok, kapalı mekânlarda verilmesi büyük önem arz eder. Ayrıca kapalı ortamlarda iletişim araçlarının kullanılması ve muhataba ulaşmak daha kolaydır.⁶² Bu bağlamda camilerimiz veya Kur'an kurslarımız irşat hizmeti için yeterince uygun ortamlardır.

2. Gürültü ve Karmaşanın Olmaması: Gürültü ve karmaşa muhatabın mesajı algılamasını olumsuz anlamda etkiler.⁶³ Bu nedenle öncelikle mesaj verilecek ortamın sakin ve huzurlu olmasının temin edilmesi gerekir. Muhata-
p kendini âdeta sahil-i selamete ulaşmış gibi hissetmeli ki gönlünü ve aklını mesajı almak için açabilsin. Bu husus, vaizlerden ziyade vaizeleri ilgilendiriyor gibidir. Zira vaizeleri dinlemek isteyen genç hanımlar ya çocuklarıyla birlikte camiye gitmek zorunda kalmakta veya çocukları evde yalnız bırakamayacakları için vaaz dinlemeye gidememektedirler. Bu zorunlu tercih -ki her ikisi de va-
azdan beklenen olumlu etkiyi gerçekleştirmeye yetmez- genç hanımların irşat hizmetinden yeterince istifade edememelerinde hatta vaaz dinlemeye daha çok, yaşlı teyzelerin gelmesinde oldukça etkilidir. Sorunun çözümü için, proje tabanlı çalışmalar yapılmalıdır.

3. Mekan Değişimi: Bu özellik, etkileyici iletişimle doğrudan ilgili bir özellik değildir. Fakat, durağanlığın oluşmaması için mesaja ara vermek önemlidir. Halbuki, irşat hizmeti süreklilik isteyen bir hizmettir. Bu durumda yapılabilecek en güzel şey, vaiz ve vaizelerin zaman zaman farklı cemaatlara hitap etmeleridir. Bu, hem kendileri için hem de hitap ettikleri cemaat için oldukça faydalı olacaktır. "*Tebdil-i mekanda ferahlık vardır*" sözü gereğince birbirine yakın semtlerde vaaz verenler ara sıra yer değiştirebilirler. Bazen de cemaatlerini bir araya getirerek birlikte sohbet edebilirler. Bu yöntem, hem cemaatin kaynaşmasını temin eder hem de yeni bir ortam, yeni yüzler durağanlığı giderir. Ayrıca, gerek

61 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.191.

62 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s.195.

63 Usal- Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, s.53.

irşat hizmetini ifa eden kişiden gerekse cemaatten kaynaklanabilecek birtakım olumsuzlukların, zorlukların da aşılmasına yardımcı olabilir. Yeni yüzler görmek, mesajın daha iyi dinlenmesine neden olabildiği gibi mesajın etki alanının genişlemesini de sağlayabilir. Zikrettiğimiz hususlar, etkileyici iletişim yollarının trafik işaretleri mesabesindedir. Bu işaretlere dikkat edilerek yapılan her irşat hizmetinin, kendisinden beklenen faydayı yeterince temin edeceğini düşünüyoruz. Gayret kullardan; tevfik Cenab-ı Allah'tandır.

2. VAAZLARDA İLETİŞİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ahmet AYDIN*

Bu tebliğde, kitlelere dini mesajın ulaştırılması noktasında karşılaşılan problemler, teori ve pratik bütünlüğü içinde ortaya konmaya çalışılacak, görev esnasında karşılaşılan bazı örneklerle yer verilecek ve bunlardan hareketle tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Bu bildiride, daha ziyade tarafımızdan önem arz ettiğine inandığımız hususlar üzerinde durulacaktır.

Tebliğ iki kısımda ele alınacaktır. İlk kısımda, sorunların tespiti ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. Bu kısımda daha ziyade problemlerin belirlenmesine çalışılacak, bunun yanında sorunların çözümü açısından uygun gördüğümüz hususlara da yer verilecektir. İkinci kısımda ise, birinci bölümde analiz edilen sorunların etkisini azaltıcı ve vaazların kalitesini arttırıcı birtakım tekniklere değinilecektir.

A- VAAZLARLA İLGİLİ SORUNLARIN TESPİTİ

1. OTORİTE VE İTİBAR SORUNU

Vaizlik görevine başladığımız dönemlerde, hitabeti daha etkili kılmanın yollarını aramaya çalıştık. Vaazların sonunda halka, görevlilere vaazları nasıl bulduklarını sorarak, daha iyi bir vaazın nasıl olması gerektiği hususunda onların görüşlerini aldık. Görüş ve tavsiyelerin ışığında kusurlarımızı düzeltmeye ve kendimizi geliştirmeye gayret gösterdik. Beden dilini öğrenip uygulamaya çalıştık. Anlaşılır ve sade örnekleri vaazlara yerleştirmeye özen gösterdik. Ancak bir noktaya geldiğimizde, bizi aşan bir sorunun varlığını hissetmeye başladık. Bütün gayretlerimizi sınırlayan bu sorunu bizler, toplumda bugün yoğun bir şekilde yaşandığına inandığımız "otorite ve itibar problemi" olarak nitelendirmekteyiz. Burada otoriteden kastettiğimiz yönetsel anlamda bir otorite boşluğu

* Vaiz, Yalova/Çınarcık.

değildir. Sosyal alanda halka fikir verecek, kanaatlerini dinletecek birtakım kimselerin olmaması veya toplum tarafından böyle bir otoritenin yok varsayılması, görmezlikten gelinmesidir. Otorite ve itibar probleminin toplumun bütününe etkilediği ve din görevlisinden bağımsız olarak mevcut olduğu kanaatindeyiz.¹ Bundan dolayı bizler, din görevlisinin yaşadığı itibar sorununun sadece onun ilmi ve ahlaki konumuna bağlanmasını doğru bulmamaktayız.

Bugün toplumda fertlere bir şey anlatmak istediğinizde, karşınızdaki kimsenin sizi dinlemek yerine aynı konuda size birçok şey anlattığına tanık olmaktadır. Yani hemen herkes, her şeyi biliyor tavırla hareket etmektedir. Bu husus, sadece bizim ulaştığımız bir kanaat değildir. Özellikle yurt dışında bu durumun daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Nitekim Rusya'da Moskova İslam Üniversitesi'nde genç bir eğitim görevlisiyle yaptığımız söyleşide, kendisinin yurt dışında dini konularda bir şeyler anlattığında etrafındakiler tarafından dikkatle dinlendiğini, Türkiye'de ise bir tavsiyede bulunmak istediğinde muhataplarının aynı mevzuda kendisine on şey söylemeye kalktığından bahsetmiştir. Buna benzer bir örneği, yaklaşık 10-15 yıl önce bir üniversite hocamızdan dinlemiştik. Hocamız, kendisine dini bir konuda sorulan soruya cevap vermek istediğini; ancak daha ağzını açmadan sağdan soldan verilen cevaplarla sorunun ve konunun kaynayıp gittiğini, ifade etmiştir.

Yukarıda bizim tanık olduğumuz örnekler, toplumda bilgi noktasında bir otorite sorunu yaşandığı kanaatine bizleri götürmektedir. Kabul etmek gerekir ki, toplumda bilgi anlamında bir otorite boşluğu vardır, diğer bir deyişle bilginin otorite olamaması söz konusudur. Otoritesizlik her kafadan bir sesin çıkmasına neden olmakta, zihnî karışıklığa yol açmaktadır. Kanaatimizce, kanaat önderi olması açısından tarih boyunca İslam coğrafyasında ulemanın otoritesine ulaşabilen bir otorite olmamıştır. Ulemanın bıraktığı boşluğu Tanzimat'tan sonra aydınlar, daha sonra okumuş kimseler belli bir dönem doldurmuş veya doldurmaya çalışmışlarsa da, bugün kanaat önderi olma hususunda önemli bir otorite boşluğu kendini belli etmektedir.²

Bilgi anlamında otorite boşluğunun birtakım nedenlerini sayabiliriz. Örneğin, televizyon ve internetin yaygınlaşması sebebiyle insanların bilgiye çok

1 Otorite sorununu, toplumun diğer alanlarında olduğu gibi, eğitim alanında da görmekteyiz. Nitekim önceki dönemlerde, öğretmenine çocuğunu getirip "eti senin kemiği benim diyen" velilerin yerini, bugün, çocuğuna bir fiske atıldığı için gelip öğretmeni dövmeye kalkan veliler almışsa, öğretmene saygı kalmamış, o artık bir otorite olarak görülüyor ve kendisine itibar edilmiyor, demektir.

2 Otorite boşluğu meselesinde, dini otorite boşluğuna Erol Güngör işaret etmiştir. Yazar, ulemanın bıraktığı içtihat boşluğunu birtakım kimselerin doldurmaya çalıştığını; ancak Müslüman cemaati nazarında onların dini otoriteyi temsil etmemeleri dolayısıyla bunların görüşlerinin tutmadığını ifade etmiştir (Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, 15. baskı, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006, s. 203).

farklı kanallardan ulaşabilme imkânının artması, bilgi sahibi kimseyi önemse-meyen bir kitlenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, eğitimin kalitesinin düşmesi ve üniversite bitirmenin iş imkânı dahi yaratamaması, bilgi sahibi insanın toplum nazarında değerini düşürmektedir. İş dahi bulamayan bir tahsil sahibini kimse dinlememektedir. Ayrıca bazen akademisyenler de bilginin itibarını düşürebilmektedir. Örneğin, kutlu doğum programlarında üniversite hocaları davet ediliyor. Bir kısım akademisyenler gayet güzel konuş-malarla dinleyici üzerinde etkili olurken, diğer bir kısmı ise, belki iki saat süren konuşmasında dinleyicilerin bilmediği farklı herhangi bir bilgi ortaya koya-mıyor. Bunun yanında ilgi çekici hiçbir şey anlatamıyor. Akademik konuşması dinleyiciler için sıkıcı oluyor. Not almak isteyen birkaç görevlimiz, elinde kağıt kalem konferans boyunca bekliyor, sonunda not almaya geçecek hiçbir şey bulamıyor. Burada şu soruların cevabı önem arz ediyor. Biz akademisyeni niye çağırıyoruz? Aile konusunda, Hz. Peygamber konusunda, toplum konusunda bizim bilmediğimiz birkaç can alıcı hususa değinemeyecekse, dinleyiciyi âdeta uyutan, sıkıcı bir konuşma yapacaksa onu niye davet ediyoruz?

Kitlelere yapacağı konuşmaya iyi hazırlanmayan bir hatibin, akademisyen dahi olsa dinleyiciye vereceği bir şey olamaz. Kendisini geliştirme ihtiyacı his-setmeyen veya hiçbir kaynak kullanmaksızın cemaatin karşısına çıkıp konuşan bir din görevlisinin durumu ise birincisinden daha da vahimdir. Bu durumda, din görevlisi bilgi ve birikim açısından kendisiyle arasında önemli bir fark bu-lunmayan kitleye akıl vereceğini, tavsiyede bulunup rehber olacağını zannet-mektedir. Bu noktada başarısız olduğunda ise, muvaffakiyetsizliğin sebeplerini başka noktalarda aramaktadır. Aynı sorun, din görevlilerimizle vaiz ve müftüle-rimiz arasında da yaşanmaktadır. Göreve başladıktan sonra kendisini hiçbir şe-kilde yenilemeyen vaiz ve müftülerimiz, 5-10 yıl içinde din görevlisiyle arasında bilgi ve birikim açısından önemli bir farkın olmadığı bir noktaya gelmektedir. Bu durumda, özellikle müftülük makamında bulunan kimseler, idari amiri oldu-ğu personele bilgi noktasında rehber olma fonksiyonunu icra edememektedir.

Yukarıda yer verilen örnekler ışığında ifade edilebilir ki, kitlelere yol gös-terme, akıl verme konumunda bulunan hatibin kendini geliştirmemiş olması, onun otoritesini sarsmakta, itibarını düşürmektedir. Konuşmacının kendini ge-liştirmemesinin en önemli nedeni, kendini yeterli görmesidir. Bu noktada bizler, yeterlilik duygusunu ayrı bir başlık altında; hem dinleyici hem hatip açısından analiz etme zorunluluğunu hissetmekteyiz.

2. BİLGİDEN MÜSTAĞNİ KALMA, KENDİNİ YETERLİ GÖRME HİSSİ

a) Toplumun Dini Bilgiye İlgisinin Az Olması

Arz-talep ilişkisi hemen her alanda büyük önem arz etmektedir. Hitabette de, hatibin geniş kitleler tarafından dinlenmesi için onun anlattığı hususları önemseyen, buna ihtiyaç duyan kişilerin sayı bakımından fazla olması gerekmektedir. Bu noktada söylemek gerekirse, genel anlamda toplumumuz için bilgi önemli bir değer kaynağı değildir. Bu husus toplumumuzda okuma alışkanlığı gibi birtakım kriterlerle tespit edilebilmektedir. Dini bilgi ise, üzülmek ifade etmek gerekirse, toplumun daha az ihtiyaç duyduğu bir unsur olarak görülmektedir.

Toplumun bilgi konusundaki tavrının yanında, bilgiye ulaşım olanaklarının artmış olması da, camide din görevlisini dinleme oranını etkileyen önemli bir faktör durumundadır. Bundan birkaç asır önce, din görevlisi görev yaptığı yörenin genelde en bilgi sahibi şahsı olarak kabul edilmekte ve her zaman için çevresinde kendisini dinlemek veya kendisinden bir şeyler öğrenmek maksadıyla toplanmış bir kitle bulabilmekteydi. Din görevlisinin vereceği bir örnek, okuyacağı bir hikâye, halka sunacağı biraz bilgi, etrafındakiler tarafından ilgi çekici olarak dinlenmekteydi. Günümüzde bu ilgiyi aynı oranda beklemek, her şeyden önce, günümüz dünyasını anlamamaktır. Zira günümüzde evinde dini konularla ilgili birçok mevzuu televizyonda seyredebilen, radyodan dinleyebilen veya internetten takip edebilen kitlelerin camide özellikle soyut bir vaazı dinleme ihtiyacı hissetmesi zor görülmektedir.

Dini bilgiye duyulan ihtiyaç bağlamında belirtmek gerekir ki, özellikle ilmi-hal bilgileri cemaat tarafından diğer konulara oranla daha dikkatli bir şekilde dinlenmektedir. Cemaatin dini konulara ilgisinin diğer sosyal meselelerden daha fazla olması, camide daha ziyade bu konuları dinleme isteğinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Diğer taraftan bu durum, sosyal konularda din görevlisinin cemaatine rehber olacak yeterlilikte görülmediği şeklinde bir kaniya da neden olmaktadır. Cemaatin ilmi-hal bilgilerine verdiği önem, Cuma vaazlarının büyük oranda sosyal konulara ayrılmasını eleştiriye maruz bırakmaktadır. Vurgulamak gerekirse, vaazların en fazla dinlendiği Cuma saatinin, büyük oranda, gerçekte dinleyicinin ilmi-hal bilgilerine oranla daha az ilgi duyduğu sosyal meselelere özgü kılınmasını doğru bulmamaktayız. Bu durumda, Cuma günü yapılan vaazlarda ya sosyal meseleler anlatılırken ustalıkla ilmi-hal bilgilerine değinmek; ya da bu vaazlarda daha sıklıkla ilmi-hal bilgilerini müstakil olarak ele almak gerekmektedir.

b) Din Görevlisinin Kendini Yeterli Hissetmesi

ba) Din Görevlisinin Bilgiye Karşı İlgisizliği

Bilgiye ulaşma imkânları iyice artmış olan karşısındaki kitleye kendisini dinletebilmesi için, din görevlimizin sürekli olarak kendisini geliştirmesi gerekmektedir. Oysa istisnaları bir kenara bırakırsak, din görevlilerimizin önemli bir bölümünün bilgiye olan merakı ve onu elde etme isteği, din görevlisine yakışmayacak seviyede bulunmaktadır. Görevlilerimizi bilgiye ulaşma noktasında atâlete sevk eden en önemli âmil, kanaatimizce, kendilerini yeterli hissetmeleridir. Kendini yeterli hissettiği için hiçbir açıdan yenilenmeyen, bilgi elde etmeden, kaynaklardan yararlanmadan konuşan görevlilerimiz kürsünün itibarını yerlere indirmiş, din adamının otoritesini sarsmıştır.

Vaiz olsun, imam olsun kürsüye çıkan şahıs sadece dini bilgiyi kitlelere aktarmıyor; aynı zamanda özellikle Cuma vaazlarında toplumsal konulara da temas ediyor. Bunun da ötesinde, kürsüye çıkarak karşısındaki yüzlerce, bazen binlerce kişiye hitap eden hatip onlara akıl veriyor, kanaat önderliği yapıyor. Dolayısıyla din adamının sosyolojiye, psikolojiye, belki de fiziki ilimlere vâkıf olması beklenmektedir. Oysa üzülmek gerekirse, ilmiyal bilgilerine dahi yeterli derecede vakıf olamayan görevlilerimiz bulunmaktadır. Buna rağmen, görevlilerimizde büyük bir yeterlilik hissi vardır ve buna dair bizzat yaşadığımız birçok örnek bulunmaktadır.

Din görevlilerinin bilgiye karşı isteksizliği, özellikle en fazla ihtiyaç duymaları gereken Arapça öğreniminde kendini göstermektedir. Bir müftülükte din görevlilerine ücretsiz Arapça dersi vermek maksadıyla, kendilerini 6 ay motive ettikten sonra, derslere başladık. 60 kişilik müftülük personelinin Arapça dersine sadece 3 kişi katıldı. 2 ay sonunda, onlar da gelmediğinden derslere son vermek zorunda kaldık. Başka bir ilçe müftüsünün, din görevlilerimizin Arap dilini öğrenmesi için büyük gayret gösterdiğine tanık olduk. Ancak onun başlattığı dersler de en fazla 3 ay sürmekteydi. Diğer taraftan, başka bir müftümüz görevlilerine bir şeyler öğretmek için onlara ek birtakım sorumluluklar yüklediği için, onlar tarafından şikayete maruz kalmıştı. Burada birtakım sorular sormak durumundayız. Bir imam-hatip 40-50 yıl sürekli okuduğu Kur'an'ın anlamını niye merak etmez? Niye Arapça öğrenmez? Bir din görevlisi Arapça öğrenme imkânları varken bunu öğrenmiyorsa ne öğrenecek? Arkadaşların bilgiye bu kadar kayıtsız kalmasının anlamı nedir? Din görevlisinin bilgiye karşı bu tavrının, kendini yeterli görmesinin birçok sebebi sayılabilir; ancak burada kendi açımızdan önem arz ettiğine inandığımız iki hususa değineceğiz.

Din görevlilerinde yeterlilik duygusunun kaynağını, bizler daha ziyade, Türkiye’de din hizmetinin büyük oranda iyi bir mevlit okumaktan ibaret görülmesine bağlıyoruz. Namaz kıldırma, Kur’an okuma, vaaz gibi diğer din hizmetleri de bulunmaktadır. Ancak özellikle bir cenazeden sonra, ölen kişinin ardından 7. veya 40. gecelerinde adına düzenlenen anma programlarında, sünnet vb. merasimlerde sürekli olarak sesi iyi olan bir görevlimizin bu merasimlere katılıp mevlit, ilahi okumak ve sonunda dua etmek suretiyle din hizmetini icra ettiğini görmekteyiz.

Dini ilimler noktasında kendisini çok iyi yetiştirmiş birçok görevlimiz; sahip olduğu ilimler, Türkiye’de din hizmeti alanında halkın gözünde mevlit kadar değeri olmadığından, hatta görevlilerimiz tarafından dahi ilgiye mazhar olmadığından, mevlit okuyan görevlimiz kadar halk tarafından tanınmamakta ve kendisine itibar edilmemektedir. Burada amacımız mevlit okunmasını eleştirmek değildir. Tabii ki, bir görevlimiz kendisini bilgi konusunda yetiştirmişse, ayrıca sesi güzel olduğu ve mevlit okuduğu için onu kınamanın tutarlı bir tarafı olamaz; ancak bu noktada mevlit okumanın şu etkisinden bahsetmek durumundayız. Din hizmetinin önemli oranda mevlitten ibaret görülmesi, görevlilerimizin kendilerini geliştirmesine, bilgiye dayalı bir din hizmetinin ortaya çıkmasına bir noktada engel olmaktadır. Görevlilerimizin bilgi bakımından yetersizlikleri de, din hizmeti olarak ses güzelliğine dayalı mevlit okumayı ön plana çıkarmaktadır. Yani din görevlisinin bilgi bakımından yetersizliğiyle mevlit arasında, kanaatimizce, karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Genel olarak toplumumuzda, en iyi din hizmetini güzel sesi olan kimse-nin icra edeceği şeklinde bir kanaat bulunmaktadır. Mevlidi iyi bir şekilde icra eden hocalarımız da, din hizmetini kendilerinden daha iyi yapan bir kimsenin olmadığına inanmaktadır. Örneğin, mevlit okumada başarılı bir din görevlimiz kendisiyle konuşurken, yurt dışına genelde müftülerin gönderildiğini, müftülerin orada imamlık yaptığını, oysa imamlık hizmetini gerçekte yapan şahısların kendileri olduğunu, dolayısıyla bu göreve kendilerinin daha layık olduğunu söylemişti. Ve bu konuda başkanlığın politikasını eleştirmişti. Yani din görevlimiz, bir okul bitirme ihtiyacı hissetmeden, kitap okuma alışkanlığı geliştirmeden, sınavlara çalışmadan kendisinin doğrudan yeterli olduğu için yurt dışına gönderilmesi gerektiğini düşünmektedir. Hacca gönderilme noktasında da, görevlilerimizde buna benzer fikirler görülmektedir. Sınavlara hiç çalışmayan ve uzun yıllar hacca gidememiş arkadaşlarımız, bugün çalıştıkları zaman kazanacakları hac sınavlarına çalışmak yerine sınavsız gönderilmeyi talep etmekte, bunun da hakları olduğuna inanmaktadır. Hac görevine kendileri bir kez dahi

gidemezken birtakım görevlilerin birçok defa bu göreve gidebilmesini kurumun bir adaletsizliği olarak nitelendirmektedir.

Arkadaşlar, bilgi boyutunu hiç önemsemedikleri için mevlitte gösterdikleri başarıyı kürsüde de gösterdiklerine inanmaktadır. Ancak görevlilerimiz, hitap ettikleri kitleden seviye olarak daha iyi olmadıkları birçok sosyal konuda, cemaatin kendilerini niye dinlemesi gerektiğini düşünmemektedir. Bu noktada şu hususu vurgulamak istiyoruz. Burada kendini yeterli hissetme noktasında eleştirdiğimiz din görevlileri, sadece imam-hatip ve müezzin-kayyımlardan ibaret değildir. Vaiz ve müftüler dahil olmak üzere, kendini yeterli görerek yenileme ihtiyacı hissetmeyen bütün din görevlilerinin gerçekte dinen de sorumluluk altında olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca imam-hatiplerin arasında gayet güzel vaaz edebilenler, müftü ve vaizlerle kıyaslandığında onlardan daha iyi bir şekilde irşat hizmetini icra edebilecek görevliler bulunmaktadır. Ancak bu vasıftaki görevlilerin sayı olarak çok az olduğu bir gerçektir.

Din görevlilerini yeterlilik hissine sevk eden önemli bir diğer faktör, cemaati bilgi ve anlayış kabiliyeti bakımından kendilerinden daha yetersiz bulmalarıdır. Oysa bizler, din görevlileriyle cemaat arasında önemli oranda bilgi, kültür ve birikim farklılığı bulunmadığı kanaatindeyiz. Din görevlilerinin hitap ettikleri kitleden bilgi bakımından daha iyi olduğu alan, genelde sadece dini mevzulardır. Ancak bu konuda daha iyi olmaları, din görevlilerinin cemaatten bilgi ve kültür bakımından daha iyi bir seviyede olduğunu göstermez. Bu durumda, nüfus işlerini daha iyi bilen bir memur, emlak işlerinde çalışan ve o konuyu daha iyi bilen bir görevli, inşaat işlerini daha iyi bilen bir marangoz, bu bilgilere sahip oldukları için bilgi ve kültür bakımından daha üst seviyede kabul edilmelidir. Oysa bu iddianın bir temeli bulunmamaktadır.

Cemaatin bilgi ve kültür bakımından yetersiz olduğu fikrine katılmadığımız gibi, onların anlayış kabiliyetinin düşük olduğu görüşünü de kabul etmiyoruz. Elbette, cemaatin içinde farklı zeka ve bilgi seviyesine sahip kişilerin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak dinleyici kitlesinin genel olarak, anlayışının kıt olduğunu iddia etmenin herhangi bir temeli bulunmamaktadır. Zira cemaatle ilgili asıl sorunun anlama değil; dinleme ve söylenenleri akılda tutma problemi olduğu kanaatindeyiz. Yani karşımızdaki kitle anlatılanları, dinlemeye değer bulmadığı için dinlememektedir. Ayrıca, dinleyici kitlesinin hafıza sorunu, yani söylenenleri hatırlama problemi bulunmaktadır. Cemaatin hiçbir şeyi anlamadığını, kafasına bir şey girmediğini söyleyen din görevlilerimiz, örneğin kelime-i şهادeti birkaç kez tekrar etmelerine rağmen cemaatin zihninde kalıcı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Din görevlilerimiz, ileri yaşlarda öğrenilen şeylerin çok

hızlı bir şekilde unutulduğunu bilmek zorundadır. İmam-hatiplerimiz küçük yaşlarda öğrendikleri ve unutmadıkları bilgileri, ileri yaşlarda bulunan cemaatimize birkaç kez tekrarlayarak aynı oranda kalıcı öğrenim beklemektedir. Oysa kendileri de, hizmet içi eğitim kurslarında yeni öğrendikleri bilgileri hızlı bir şekilde unutmaktadır. Dolayısıyla, cemaatin söylenenleri kolay hatırlamaması onları anlamadığı şeklinde yorumlanmamalıdır.

bb) Din Görevlisinin Vaazlara Olan İlgisizliği

Din görevlilerinin bilgiye karşı ilgisizliği yanında, kendilerinin de görevi olan ve din hizmetinin önemli bir parçasını oluşturan vaazlara da ilgisiz kaldığı görülmektedir. Hatta görevlilerimizin vaazlara olan ilgisizliği, cemaatin ilgisizliğini gölgede bırakacak bir seviyeye varabilmektedir. Örneğin, vaaz-irşat programı dolayısıyla misafir olarak farklı bir ilçenin merkez camiinde konuşma yapan bir müftünün vaazı esnasında, cami görevlilerinin orada bulunmadığı tespit edilmiştir. Nerede oldukları kendilerine sorulunca, müezzin efendi, müftünün konuşması için mikrofonu açtığını söylemekte, görevinin bundan ibaret olduğunu ima etmektedir. İmam efendi ise, müftünün söyleyeceği konuları zaten bildiğini, dolayısıyla vaaz dinleme ihtiyacının olmadığını açıkça ifade etmektedir. Diğer taraftan, 60 personeli olan bir müftülükte, merkezî sistemde yaptığımız vaazların sadece bir iki görevlimiz tarafından takip edildiği tespit edilmiştir.

3. İLETİŞİM SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

a) İşitmeyle İlgili Sorunlar

İşitme ile ilgili problemler, camideki ses cihazlarından kaynaklanabileceği gibi, hatibin şivesi veya sesinin bozukluğundan da neşet edebilir. Ancak bu noktada asıl problemin dinleyiciyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

Camilerimizde genelde yaşlı kesimden oluşan bir cemaat kitlemiz bulunmaktadır. Doğal olarak, bu kitlenin içinde işitme problemi yaşayan birtakım kimseler mevcuttur. Bu şahıslar, hocanın sesinin çıkmadığından yakınmakta ve hocayı yüksek sesle konuşmaya teşvik etmektedir. Hocalarımız da onlara ses duyurmak için bağırmaya başladığında; cemaatin büyük bir bölümü normal işitme fonksiyonlarına sahip olduğundan bu bağırma şeklindeki ses tonu rahatsızlığa neden olmaktadır. Bundan dolayı, sürekli yüksek ses tonuyla konuşmak, önemli oranda cemaat kitlesiyile olan iletişimin kesilmesine neden olmaktadır.

İşitme ile ilgili önemli bir husus da, cemaatin içinde coşku ve galeyanı aşırı seven bir kitlenin olmasıdır. Bu grup, görevlilerimizden kürsüleri yıkmasını

istemektedir. Bu gibi taleplere bugün dahi önemli bir itibar vardır ve bağırta çağırta şeklinde nitelendirdiğimiz gürültülü konuşmalara karşı yoğun bir ilgi gözlenmektedir. Bu, önemli bir problemdir. Daha da kötüsü, hocalarımızın, müftülerimizin önemli bir bölümünün bağırarak konuşmanın daha etkili olduğu kanaatinde olmasıdır. Bunun nedeni, cemaatten birtakım kimselerin hocaları bağırarak konuşmaya alıştırmalarıdır.³

Vaazlarda coşku ve yüksek ses tonuyla konuşma farklı değerlendirmelere neden olmaktadır. Hocalar bağırıldığı zaman cemaatin içinden gelip onları tebrik edenler, vaazın çok iyi olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Bizce, bu yanıltıcı bir taltiftir. Zira bu bağırma tonlu vaazlar önemli bir kitleyi vaaz dinlemekten uzaklaştırmıştır. Bu noktada hatibin unutmaması gereken husus, bu tür dinleyicileri memnun etmek maksadıyla ses tonunu sürekli yüksek tutmak suretiyle yapılan konuşmalar gerçekte içerik olarak dinlenmemektedir. Hatta yüksek ses tonunu aşırı derecede seven kitle de bunları dinlememektedir. Zira bu tür dinleyicilerin vaazlarda asıl odaklandığı muhteva değil; sesin kendisi olmaktadır. Nitekim bazen coşkuya bayılan, coşkulu hatiplerin konuşmasını dinleyen kişilere, bu hatiplerin konuşmasının içeriği sorulduğunda hiçbir şey söyleyememektedir. Vurgulamak gerekirse, bu gibi kimseler, muhtevayla hemen hemen hiç ilgilenmemekte, sesi duyma odaklı dinlemeler yapmaktadır. Gerçekten de, cemaatin içinde Kur'an-ı Kerim'i dinler gibi vaazı dinleyen önemli bir kesim bulunmaktadır. Nitekim kutsal kitabımızı dinlerken, Arapça'yı bilmeyen kimselerin sadece okuyucunun sesine odaklanması gibi, aynı şekilde muhtevaya hiç zihnini vermeksizin sadece vaazda söylenen sesi dinleyen bir kitle camilerde bulunmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta tenkit ettiğimiz nokta, sürekli yüksek ses tonuyla konuşmadır. Elbette, hitabeti monotonluktan kurtarmak için farklı ses tonlarıyla konuşulmalıdır. Bu, Hz. Peygamberin (s.a.s.) de hitabetinde takip ettiği bir yöntemdir.⁴ Ancak bu, sesin dikkat çekmek için aşırı bir şekilde yükselmesine neden olmamalıdır. Zira bu şekilde ses yükseldiğinde dikkat çekici olmaktan ziyade insanın kulağını tırmalamakta, bazı insanlar için ise hakaret anlamına dahi gelmektedir. Bu hatayı bazı akademisyenlerin de yaptığını görmekteyiz.

3 Cemaatin hocaları bağırta konuşmaya alıştırmaları hususunda bizzat yaşadığımız şöyle bir hadiseye değinmek istiyoruz. Bir camide konuşurken, bir şahıs gelerek bizden bağırmanızı talep etmişti, "hoca, bağır bağır" şeklinde bir ifade kullanmıştı. Biz de, kendisine sesimizi duyup duymadığını sorduğumuzda, sesimizi duyduğunu; ancak hocaların bağırması gerektiğini söylemişti.

4 Ebû Abdurrahman Avf İbni Mâlik'ten nakledilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.) birtakım sahabelerden beyat alırken bazı yükümlülüklerden bahsetmiştir. Bu yükümlülükleri sayarken Rasul-i Ekrem efendimiz, onlardan birisini sesini alçaltarak ifade etmiştir (Müslim, Zekât 108; Nesâî, Salât 5; İbni Mâce, Cihâd 41).

Görev yaptığımız müftülükte, bir akademisyen kutlu doğum programına davet edilmişti. Kendisi, hitabetten önce, sesini yükseltip alçaltarak insanların dikkatini diri tutacağından bahsetmişti. Ancak bu konuşmacının kürsüye çıktıktan sonra hep aynı ses tonuyla konuştuğunu ve ara sıra birden sesini olağanüstü bir şekilde bağırma noktasına getirdiğini gördük. Dinleyicinin dikkatini çektiğini zannettiği o bağırma anlarında, gerçekte karşısındaki kitle kulaklarını tıkama veya salondan çıkma ihtiyacı hissediyordu. Sesi dalgalandırma metodunun bu olmadığını düşünmekteyiz. Bu noktada iyi bir diksiyon dersine ihtiyacımızın olduğu anlaşılmaktadır.

b) Dinlemeyle İlgili Sorunlar

İletişim sürecinde diğer bir sorun dinleme problemidir. Örneğin, camiye gelen insanlar, şayet bizler vaaz ederken sadece bedenleri orada, zihinleri başka bir yerdeyse bizi dinliyor olamazlar. Böyle bir ortamda iletişim kopmaktadır. Ayrıca önceki sayfalarda ifade edildiği üzere, bazı şahıslar Kur'an-ı Kerim'i dinler gibi vaaz dinlemekte, içerikten ziyade sese odaklanmaktadır. Vaazlarda amacımız kitlelere belli bir mesajı veya bilgiyi ulaştırmak olduğundan, bu tür dinleyicilerin bizim iletişimimizin tamamıyla dışında kaldığı bir gerçektir.

c) Anlamayla İlgili Sorunlar

Dinleyicinin söylenenleri anlaması iletişimin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Zira cemaatin verilen mesajı anlamaması durumunda iletişim gerçekleşmemektedir. Bu açıdan anlama, dinleyiciyle ilgili bir sorun olarak görülmektedir. Ancak dinleyicinin anlayacağı bir dil kullanılmasından bahsedildiğinde ise, hatip kaynaklı bir soruna işaret ediliyor olmaktadır.

Vaazda söylenenlerin dinleyici tarafından anlaşılır olması noktasında, muhteva kadar önemli bir husus, konuşmanın hızıyla alakalı gözükmektedir. Nitekim bazı dinleyiciler, hızlı konuşmayı takip edemediğinden anlayamadığı şeklinde şikayette bulunmaktadır. Ancak kabul etmek gerekir ki, tane tane konuşma da dinleyicilerin bir kısmı için sıkıcı olmaktadır. Zira insanların bir kısmı hızlı konuşmayı sevmekte, ağır konuşmadan sıkılmaktadır. Bu durumda, konuşmanın süratini aynı seviyede tutmanın yanlış olduğu, çok hızlı olmamakla birlikte bazen hızlı, bazen tane tane konuşmanın doğru olacağı kanaatine varılmaktadır.

Hitabette dinleyici tarafından anlaşılır dilin ne olduğu hususu önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Genelde akademisyenlerin halkın anlayacağı sade bir dil kullanmadığı, onların akademik konuştuğu iddia edilmek-

tedir. Ancak bizler, akademik konuşmak için akademisyen olma zorunluluğu bulunmadığını düşünüyoruz. Zira akademik hitabeti, soyut ve ilmî bir terminolojiyle yapılan konuşma olarak ele aldığımızda, görevlilerimizin büyük oranda akademik konuştuğu görülmektedir. Örneğin, görevlilerimiz yaz kurslarında öğrencilere namazın farzlarını anlatırken “hadesten taharet, necasetten taharet” şeklinde ifadeler ezberlettiklerinde veya kürsüde “muhafeftü’l-li’l-havadis” kavramını kullanarak Allah’ın sıfatlarını anlattıklarında kendileri, gerçekte, akademik konuşma yapmaktadır; ancak birçok görevlimiz bunun farkında değildir. Bu hususla ilgili şu örneğe de değinmek istiyoruz. Bir vaazımızda “fakih” kelimesini kullanmıştık. Bir öğretmen arkadaş “fakih” kelimesinin dinleyici tarafından anlaşılır olmadığını söyleyince, bunun yerine âlim veya bilgin kelimesini kullanmamız gerektiğinin farkına vardık.

Anlaşılır veya akademik konuşma noktasında din görevlilerinin farklı değerlendirmelerine tanık olmaktadır. Örneğin bir görevlimiz, vaazlarımızda bol örnekler yer vermemize, birçok olay örgüsü anlatmamıza rağmen bizi akademik konuşmakla itham etmiş ve halkın bu konuşmaları anlamayacağını söylemişti. Onun bu sözüyle ne kastettiğini ancak uzun bir zaman sonra anlayabildik. Daha sonra, kendisiyle detaylı bir şekilde konuştuğumuzda, arkadaşın konuşmalarımızı hiç dinlemediğini, ancak vaazlarda yüksek sesle konuşmadığımız için bizim hitabetimizi akademik olarak nitelendirdiğinin farkına vardık. Oysa bizler, akademik konuşmanın ses tonuyla ilgisinin olmadığı; muhtevayla ilgili olduğu kanısındayız.

Görevlilerimizin cemaat tarafından neyin anlaşılır olduğu hususunda, belli bir standardının olmadığı, kendilerine rehberlik yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira hiçbir kaynak kullanmadan, anlaşılır örnekler yer vermeden konuşan bazı görevlilerimiz, kullandıkları üslup ve muhtevanın daha anlaşılır olduğunu iddia etmektedir. Görevlilerimizden birisi, kendisinin birden bağırarak suretiyle dinleyicilerin ilgisini çektiğini belirtmiştir. Başka bir görevlimiz, dinleyicilerin % 80’inin en basit örnekleri dahi anlayamayacağını, bundan dolayı kendisinin insanların âdeta kafasına vura vura örnekleri onların zihinlerine yerleştirdiğini iddia etmiştir.

4. VAAZLARDA ÖLÇÜ VE STANDARDIN OLMAMASI

a) Dinleyici ve Hatibin Hitabette Önceliklerinin Farklı Olması

İnsanlar, çok farklı özelliklere sahiptir ve bu durum, onların hitabetten beklentilerine de yansımaktadır. Nitekim vaazların değerlendirilmesinde büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bir kısmı vaazları çok beğenirken, bir kısmı ise

olumsuz kanaat belirtmektedir. Olumsuz kanaat beliren dinleyicilerin önemli bir kısmı, bizden yüksek ses tonuyla konuşmamızı, kürsüye vurmamızı, coşkulu olmamızı istemektedir. Bu tür konuşmalara hayranlıklarını belirtmektedir. Bizler ise, bu tür konuşmaları caminin adabına aykırı bulmaktayız.

Halk kitleleri kadar din görevlilerinin de, vaazlar konusundaki kanaati önem taşımaktadır. Ancak onların da zihninde üslup ve muhteva açısından bir standart bulunmamakta ve değerlendirmeleri çok farklı olmaktadır. Bir görevlimiz, yaptığımız bir vaazın ardından konuşmayı beğenmediğini söylerken; diğer bir görevlimiz, gerçek bir vaazın ancak bu kadar iyi olabileceğini ifade etmektedir. Bir vaiz, vaazları dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanı tarafından teşekkür belgesi ile taltif edilmiş, başka bir görevlimiz bunun bilincinde olmasına rağmen, kendisine sesinin iyi olmadığını, bundan dolayı vaizlik görevi yerine, kurumda başka bir görev yapması gerektiğini söylemiştir. Bütün bu örnekler, din görevlilerinin vaazları değerlendirmede belli bir ölçüye sahip olmadığını göstermektedir.

b) Kurumun Vaizlere Belli Standart ve Ölçü Telkin Etmemesi

Kurumumuz, hitabet konusunda çeşitliliği itibara alarak, vaazların muhteva ve üslubu konusunda birtakım ölçüler belirleme yoluna gitmemiş, bu konuyu geniş ölçüde din görevlilerine bırakmış gözükmektedir. En azından bizim tespit ettiğimiz husus bu yöndedir. Ancak bizler, bu konuda din görevlilerine rehberlik yapılması hatta vaazların muhteva ve üslup açısından denetlenmesi kanaatindeyiz. Zira hitabetin muhtevası ve üslubu hususunda görevliler arasında uçurumlar bulunmakta, bu da önemli sorunlara neden olmaktadır. Örneğin, merkezî bir yerde farklı bir Anadolu şivesiyle konuşan tecrübeli bir vaiz, kendisinin halk dili kullandığını söyleyerek üslubunu savunmaktadır. Oysa hatibin karşısında onu dinleyenlerin içinde, hatibin konuştuğu üslupla konuşan hiçbir fert bulunmamaktadır.

Kurumumuzun üslup ve muhteva konusunda bir ölçü belirlemediği kanaatini ifade etmekle birlikte, özellikle hutbeler söz konusu olduğunda edebiyata pek yer vermeyen, şiirin geri planda olduğu, bir bakıma mevzuat niteliğinde metinlerin tercih edildiği görülmektedir. Birçok görevlimiz de, vaazlarda aynı üslubu benimsemektedir. Bizler bu anlayışa katılmamaktayız. Bu anlayışı tenkit etme hususunda, ilk başlarda önemli çekincelerimiz bulunmaktaydı. Ancak bir iki husus, bu çekincelerimizden sıyrılmanızı sağlamıştır. Bunlardan birincisi, Diyanet Avrupa Dergisi'nin Temmuz 2011 tarihli sayısının ekinde Mehmet Akif Ersoy'a yer verilmesi ve burada Ersoy'un, "kürsüdeki şair" ve "şairin vaizliği" ifadeleriyle anlatılmış olmasıdır. Bizler, bunu kurumumuz tarafından

dini hitabette, şiirin gücünün vurgulanması şeklinde yorumladık. Ayrıca Ekim ayında camiler haftasında çocuklara yönelik hutbenin çok farklı bir tarzda kaleme alınmış olması, öncelikle olay örgüsüne yer verilmiş olması, bu satırları yazma hususunda bizler için teşvik edici olmuştur. Oysa bundan birkaç yıl önce, bir hutbe komisyonuna gönderdiğimiz hutbenin içeriği daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmişti. Hazırladığımız o hutbe metninde, Sadi Şirazi'nin tevekkülle ilgili bir örneğine yer vermiştik. Aynı örnek, Akif'in Safahât'ında da yer almaktaydı. Hutbeyi inceleyen komisyon, böyle bir örneğin ciddiyete aykırı olacağını söylemiş ve hutbeyi kabul etmemişti. Başka bir hutbe komisyonu, şiirsel birtakım ifadeleri, ciddiyet açısından hutbeden çıkarmıştı. Bu kadar ciddiyetin işin doğasına aykırı olduğu kanaatindeyiz. Zira bizler ceza kanunu metni yazmıyoruz. Kanun metni genel olabilmesi için soyut olmak zorundadır. Ancak bizim metinlerimiz ebedî olabilmesi için edebî olmalıdır.

B- VAAZI ETKİLİ KILMA NOKTASINDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Olay Örgülerinden, Dikkat Çekici Örneklerden Yararlanma

Olay örgülerinin diğer soyut konularla kıyaslanmayacak derecede, dinleyicinin ilgisini çektiği bir hakikattir. Cemaatin zihninde kalıcı olanın da, olay örgüleri olduğu kanaati, görüşlerine başvurduğumuz din görevlileri tarafından paylaşılmaktadır. Olay örgülerinden yararlanma, her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'in en çok başvurduğu metotlardandır. Yani kutsal kitabımızda, konuların soyut ifadelerle anlatımı yerine, görselliğin ön plana çıktığı birtakım örneklerin zihnimizde âdeta canlandırılarak sunulduğu görülmektedir. Örneğin, kıyametin ne zaman kopacağını soranlara cevap verilirken, önce kıyamet günü ölümlerin mezarlarından çıkma sahnesine yer verilmekte, bu arada ölümden sonra dirilişe inanmayan kimselerin hayretle söyledikleri sözler aktarılmakta, daha sonra cennet ve cehennem ashabının durumları sahne sahne anlatılmaktadır.⁵

Kur'an-ı Kerim'de, sünnette veya diğer kitaplarda yer alan örneklerle ve olay örgüleriyle anlatım metodu, maalesef, günümüzde din görevlilerinin önemli bir çoğunluğu tarafından yeteri kadar ilgi görmemektedir. Genelde görevlilerimiz, bu metodu, hikâye anlatmak olarak telakki ettiğinden hiç uygulamamakta veya çok az kullanmaktadır. Oysa dinleyicinin dikkatini çeken ve zihninde kalıcı olan en önemli metodun bu olduğu kanaatindeyiz. Zira cemaatimiz; soyut konuları, mevzuat niteliğindeki muhtevayı takip edememektedir.

Hitabette, olay örgülerinden birçok açıdan yararlanılabilmektedir. Örneğin, Kur'an, sünnet veya diğer kitaplarda yer alan bir örnekle vaaza başlamak, 10-20

5 Yasin Suresi, 48-67. ayetler.

dakika dinleyicinin zihnini diri tutabilir. Belli bir süre sonra, dinleyicinin zihninin dağıldığı bir sırada, aynı şekilde bir olay örgüsü daha anlatılarak tekrardan dinleyicinin dikkatinin toplanması sağlanabilir. Özellikle verilmek istenen mesajdan önce, dinleyicinin ilgisinin odaklanmasında olay örgülerinden yararlanılabilir. Bilhassa, genel olarak konuyla ilgili veya o anda verilmek istenen mesajla ilgili olay örgüleri ise zihinde daha kalıcı etkiler bırakabilmektedir.

2. Klasik Eserlerden Yararlanma

Dinimizin temel iki kaynağı Kur'an-ı Kerim ve sünnetin dışında, kanaatimizce, vaaz edecek bütün din görevlilerinin başucu kitabı olması gereken birtakım eserler bulunmaktadır. Bunların başında Sadi Şirazi'nin *Bostan ve Gülistan*'ı ve Mevlana'nın *Mesnevi'si* gelmektedir. Özellikle Sadi'nin eserini Mehmet Akif'in vaazlarında kullandığını ve bu kitaptan övgüyle bahsettiğini görmekteyiz.

Bu eserler, kendilerini ön plana çıkaran üslup, muhteva ve metot açısından birtakım kıymetli özelliklere sahip bulunmaktadır. Her şeyden önce bu eserlerde, zamanların geçmesiyle değerini kaybetmeyen, hikmetli sözler mevcuttur. Ayrıca bu kitaplarda, olay örgülerinden yararlanarak okuyucunun dikkatini çekme, şiirden yararlanma vb. hitabette vazgeçilemeyecek birtakım unsurlar yer almaktadır. Ayrıca, sözü geçen eserlerde, birtakım zor konuların dinleyici kitlesinin daha iyi anlayabilmesini sağlayacak şekilde sadeleştirildiğini görmekteyiz. Örneğin, Mevlânâ, *Mesnevî*'de kader konusunu, sayfalarca bir olay örgüsü içinde anlatmaktadır.⁶ Böylece muhatabın zihninde daha anlaşılır ve kalıcı bir yöntemi uygulamış olmaktadır. Aynı şekilde Sadi Şirazi'nin tevekkül konusunu bir olay örgüsüyle örneklendirerek anlattığı görülmektedir.⁷ Hitabetin dehası konumunda bulunan bu şahıslar, olay örgüsü yanında, en güzel sözlerle dini mevzuları süslemişlerdir. Mevlânâ'nın, *Divân-ı Kebîr*'de namazı⁸ anlatımında

6 Mevlana Celaleddin Rumî, *Mesnevi Tercümesi*, Şefik Can (Çeviren), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997, V-VI, 68-76.

7 Sadi Şirazi, *Bostan ve Gülistan*, Yakup Kenan Necefzade (Çeviren), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1987, s. 262-263.

8 "Ey karanlık geceyi uykuda geçiren mümin! Dua zamanı geldi; haydi, kalk! Ey kötülük etmeyi âdet edinmiş nefis; ibadet etme, iyilik etme zamanı geldi!

Pencereden bak; tövbe kapısını aç! Evi tertibe koy, düzelt! Haydi, durma; bizim nöbetimiz geldi!

Suçtan, kötülüklerden neden temizlenemiyorsun? Günahlardan ellerini yıka, yüzüne su vur; abdest al, namaza durma zamanı geldi!

Seni mezara koydukları, lahitte yüzünü kıbleye döndürdükleri zaman, hayatta şu karşında duran kıbleyi hatırlarsın ama, namazını kılamadığın, kazaya bıraktığın için içinin yanmasından eline ne geçer?

Sen şimdi hayatta iken bu kıbleden bir nur, bir ışık ara, bir ışık elde et de, o nur, o ışık senin kabrini ışıtsın, aydınlatsın! Allah'ın nuru gelince kabir, bir gül bahçesi olur!"

Mevlana Celaleddin Rumî, *Divan-ı Kebir*, Şefik Can (Çeviren), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, I, 456.

son derece etkili, vurgulu ifadeler kullandığı görülmektedir. Aynı şekilde, Mevlânâ, Mesnevî’de zekâtı anlatırken, zekâtı vermekle malın eksilmeyeceğini, zira birçok şeyin zıddını içinde barındırdığını gayet güzel örneklerle anlatmaktadır.⁹

Bu eserlerde yer verilen olay örgüleri, örnekler, hikmetli sözler, din görevlisinin hiç yorulmadan ulaşabileceği kadar yakınında bulunmaktadır. Ancak görevlilerimizin bu eserlere karşı ilgisinin pek fazla olmadığı görülmektedir. Bu makalenin sahibi, Sadi Şirazi’nin Bostan ve Gülistan adlı eserinin din görevlileri tarafından farkına varılması için hemen her vaazda bu kitaptan kıymetli birtakım örnekler anlatmış, böylece müellifin eserinin onlar tarafından alınacağını umut etmişti; ancak tüm çabasına rağmen iki yıllık vaazları müddetince, 60 kişilik personeli olan bir müftülükte hiç kimsenin müellifin eserine ilgi duymadığını görmüştür. Bu eserlerden müstağni kalmak anlaşılır bir husus değildir. Zira bu eserleri yazan şahsiyetler; bizim selefimiz olarak karşılarındaki kitle için anlaşılır, sade ve kaliteli örnekleri bulma çabası içinde olmuştur. Bir eser yazılırken bir ömür verilmektedir. Yani müellif bizim yerimize yorulmaktadır. Bu metinlerden müstağni kalarak konuşmaya çalışmak, kanaatimizce, “ben Batı’nın teknolojisini taklit etmeyeceğim, teknolojiyi sıfırdan tekrar var edeceğim. Önce

9 “Allâh’ım! Uyanıklığı uykuda gizledin; gönülsüzlükte gönül alıcılığı sakladın!

Hor ve hakir görülen yoksulluk içinde gönül zenginliği gizlersin; devlet boyunduruğunu da yoksulluk zinciri gibi gösterirsin!

Zıttı zıttın içinde gizlersin; yakıcı suya da ateş hararetini verirsin!

Nemrud’un ateşinin içine, Hz. İbrahim için hoş bir bahçe gizlemişsin! Harcamakla, yoksullara ihsanda bulunmakla bereket artar, gelir çoğalır!

Bu sebeptir ki, kurtuluş ve saadet sultanı Mustafa; “Ey zenginler! Ey himmet sahibi olanlar; biliniz ki cömertlik kârdır, kazançtır.” diye buyurmuştur.

Mal, sadakalar vermekle hiç eksilmez; hayırlarda bulunmak malı kaybolmaktan, zayı olmaktan korur!

Altın, zekât vermekle hiç eksilmez; fazlalaşır, artar! Namaz da insanı kötülükten, fenalıktan, çirkin ve iğrenç hareketlerden korur, kurtarır!

Verdiğin zekât, kesene bekçilik yapar, onu korur! Kıldığın namaz da sana çobanlık eder; seni kötülüklerden, kurtlardan kurtarır!

Tatlı meyve yaprakta, dalda gizlidir; ebedî hayat, ölümsüzlük de ölümün içindedir!

Gübre toprağa karışarak meyveye gıda olmuş; toprak da o gıda ile beslenmiş, meyveyi doğurmuştur!

Var oluş, yoklukta gizlenmiştir! Secde ediş hamurunda da, secde ediliş yoğrulmuştur; yani, secde edilen de, secde eden de hep O’dur!

Demirle taşın dışı karanlıktır! İçlerinde ise, bir nur vardır, bir ışık vardır; bir kıvılcımlar âlemi vardır!

Her korkuda binlerce eminlik mevcut; göz siyahında ne kadar çok aydınlık var!

Ten öküzünün içinde bir şehzade bulunur! Defineyi bir viraneye, bir yıkık yere gömmüşsün; ten âleminde görülmemiş bir can âlemi gizli!”

Mevlana Celaleddin Rumî, *Mesnevî Tercümesi*, Şefik Can (Çeviren), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997, V-VI, 591

ateşi bulacağım, sonra tekerleği icat edeceğim.” şeklinde bir iddiada bulunmaya benzemektedir.

3. ŞİİRLERDEN YARARLANMA

Hitâbette önemli unsurlardan biri; şiirin, edebî ifadelerin kullanımıdır. Zira güzel söylenmiş sözün kalıcı bir etkisi vardır. Ve bu husus, “bâkî kalan bu kubede bir hoş sedâ imiş” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰ Kalıcı olanın, etkili olanın edebî ifadeler olması, bu unsurdan bağımsız kalınamayacağını göstermektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de edebî ifadelerle yer verildiğini görmekteyiz. Örneğin, Kur’an-ı Kerim’de insanın ölümü son derece veciz ifadelerle ve nesirde kafiye (secî) kullanmak sûretiyle anlatılmaktadır.¹¹ Aynı şekilde Nâs sûresi’nde ses âhengini oluşturan aliterasyon¹² ve birçok sûrede yer alan secîler edebî bir dilin Kur’an’da kullanıldığını bize göstermektedir. Diğer taraftan mecaz ve istiareye dair birçok örnek yine kutsal kitabımızda mevcuttur.

Güzel sözler, daha etkili ve kalıcı olduğundan hatibin bu noktada önünde iki tercih bulunmaktadır. Ya, etkili sözleri kendisi söyleyecek; ya da edebî ifadeleri içeren eserlere başvuracaktır. Şayet kalite önemliyse, şiir eserlerinden müstağni kalmamız imkânsız gözükmektedir. Bu noktada en değerli kaynakların divan şiirleri olduğu kanaatindeyiz. Zira divan şiirlerinin bir kısmı din eğitimi almış; bir kısmı ise Baki gibi dini vazifeleri de icra etmiş şahıslar tarafından yazılmıştır. Örneğin, Bâkî’nin,¹³

“İnsân odur ki âyine veş kalbi sâf ola

Sinende n’eyler âdem isen kîne-i peleng”

beyti¹⁴, düşmanlıkların, kinin tenkit edildiği bir vaaz konuşmasında son derece vurgulu ifadeler olabilir. Diğer taraftan, Fuzulî’nin¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.)’i öven,

“Suya versin bağ-ban gül-zârı zahmet çekmesin,

Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gül-zâre su”

10 Bâkî, *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Sebahattin Küçük (Hazırlayan), Ankara 1994, s. 234.

11 Kıyâme Sûresi, 27-30. ayetlerdeki ifadeler şöyledir: «Ve kîle men râk. ve zanne ennehül firâk. Ve'l-teffettissâku bi's-sâk. İlâ rabbike yevme izini'l-mesâk.»

12 Ses âhengi meydana getirmek için ses ve hecelerin tekrarına aliterasyon denmektedir.

13 Bâkî, age, s. 75.

14 Beytin nesre çevrilmesi şu şekilde olabilir: «İnsan ayna gibi kalbi saf olandır, eğer adamsan gönlünde kaplan kini ne arıyor?».

15 Fuzûlî, *Fuzûlî Divânı*, Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur (Hazırlayanlar), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 31.

beytini¹⁶ zikretmeksizin Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatını anlatmanın eksik olacağı kanaatindeyiz.¹⁷ Tabii ki, özellikle divan şiirini kullanacaksak, bunu günümüz diline sadeleştirerek aktarmak gerekmektedir. Yani şiirleri ifade ederken, hadis ve Kur'an metnini okuyup tercümesini yaptığımız gibi bir metot takip etmek durumundayız. Diğer taraftan, dini konuları içeren şiirlerin sade olanlarını hitabette kullanmak dinleyici için daha da etkili olacaktır. Bu noktada, Yunus Emre ve Niyazi Mısırî'nin divanları çok önemli kaynaklar durumundadır.

Şiirlerin vaazlarda kullanımında birçok fayda hasıl olmaktadır. Öncelikle, sıkıcı olan soyut ifadeler içeren konuşmamıza canlılık katmış olmaktadır. Bunun yanında, şairlerin vurgulu üslubu sayesinde hitabetimize kalite kazandırıyoruz. Ayrıca karşımızdaki kitleye deruni sanat mirasımızı hatırlatıyor, onları bu noktada yönlendirmiş oluyoruz.

4. KAYNAKLARI KULLANMADA İNTERNET VE BİLGİSAYAR ORTAMINDAN YARARLANMA

Vaazlarda kullanılacak birçok kaynak bulunmaktadır. Ancak bu eserlerden ne şekilde yararlanılacağı konusu önem arz etmektedir. Günümüzde bilgiye sahip olmaktan ziyade önemli olan, kaliteli bilgiye en kısa zamanda ulaşmaktır. Bilgiye kısa sürede ulaşabilme noktasında, internet, müstağni kalınamayacak bir ortam sunmaktadır. Ayrıca internet ortamında, vaazlarda bize yararlı birçok eseri bulabilmekteyiz. Arama motorunda eserin ismini yazarak veya eser ismi yanında pdf yazarak bu eserlere pdf dosyası şeklinde ulaşabiliriz. Ancak internet ortamında örneğin, Mevlânâ'nın Mesnevî'sini, Sadi Şirazi'nin Bostan ve Gülistan'ını bulamayız. Bu durumda, sözü edilen eserleri bizim bilgisayar ortamına aktarmamız gerekmektedir. Bunu scanner aletini kullanmak suretiyle yapabiliriz. Zira bizler her vaaz için, birçok kaynağı baştan itibaren tekrar tekrar gözden geçiremeyiz.

Bilgisayar ortamındaki eserlerden yararlanmak için, kendi konumuzla ilgili kavram araması yapmalıyız. Ancak arayacağımız kavramın eşanlamlılarını da çıkartmalıyız. Bu noktada eşanlamlılar sözlüğünden yararlanabiliriz. Örneğin, vaaz konumuz "hayâ" ise, hayâ kavramını ararken edep, ahlak gibi kavramları ve bunun yanında zıt anlamlı olanları da aramalıyız. Cömertlik konusunu anlatırken dikkat çekici bir örnek bulamadıysak, cimrilik mevzuunda bulduğumuz

16 Beytin nesre çevrilmesi şu şekilde olabilir: «Senin yüzünü andıran bir gül yetiştireyim diye çırpınan bahçıvana söyleyin, o gül bahçesini sele versin. Zira bahçıvan bin tane gül bahçesinde seni andıran bir gül yetiştirmek istese de, senin yüzünü andıran bir gül asla yetişmeyecek».

17 Bu beyti, İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde bir İngilizce hocasına, İngilizce'ye çevirerek okuduğumda hayranlığını gizleyememişti.

bir örneği kullanabiliriz. Böylece, ziddından yararlanmak suretiyle daha etkili bir anlatım metodu takip etmiş oluruz. Eserlerde arama yaparken ise, seçici olmak, gerçekte bize yarayan, günümüze hitap eden etkili ifadeleri alarak vaazlarımızda kullanmak gerekmektedir.

5. BEDEN DİLİNDEN YARARLANMA

Günümüzde beden dilinin hitabetteki gücü konusunda birçok eser yayınlanmıştır. Dinleyicilerin hitabette, konuşmanın içeriğinden ziyade beden diline yoğunlaştığı fikri kabul edilmektedir. Dolayısıyla, dini hitabette görevlilerimizin beden dili hakkında bilgi sahibi olması ve bunu etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir. Ancak burada yer verdiğimiz beden dili, gelişigüzel kullanılan bir beden dili değildir. Hatibin el-kol hareketlerinin ne anlama geldiğinin farkında olması gerekmektedir. Örneğin, bir konuşmacının iki elini bir topu tutar gibi birbirine yakınlştırması, otorite anlamına gelmektedir. Bir hatibin konuşması esnasında, iki elinin avuç içini kendisine yöneltmesi samimiyet ifade etmektedir. Avuç içlerini açarak dinleyiciye göstermek, konuşulan konuda açık sözlülüğü belirtmektedir.

Vaizler, beden dili konusunda bilgi sahibi olabilmeleri için, kendi imkânlarıyla birtakım kurslardan yararlanabilecekleri gibi, bu tür kursların din görevlileri arasında en azından vaizlere yönelik olarak kurum tarafından çeşitli zamanlarda verilebilmesi de mümkündür. Ancak öncelikle görevlilerimizi konunun önemi konusunda ikna etmek gerekmektedir. Zira Büyük Anadolu Otel'deki vaizler toplantısında vaizlerimizden birisi beden dili konusunda gördüğü kursun önemini anlatırken, bazı vaizler anlatılanların boş şeyler olduğunu söylüyordu. Farklı görev ve unvanlara sahip birçok din görevlimizin yeni olan her türlü teknik ve bilgiyi boş şey olarak algılama problemi bulunmaktadır. Bizler, kendimizi yenileme ve geliştirme sorununu aşmak zorundayız. Dolayısıyla, yeniliklere açık olma noktasında da, din görevlilerine rehberlik yapılmasını elzem buluyoruz.

6. DİKSİYON EĞİTİMİNDEN YARARLANMA

Vaizler olarak en önemli eksikliklerden birisi, sesimizi vaazlarda nasıl kullanacağımızı bilememekten kaynaklanmaktadır. Bunun iyi bir diksiyon eğitimiyle aşılabacağı kanaatindeyiz. En azından diksiyon dersi alan görevlilerimizin vaazların başından sonuna kadar bağırarak gürültü kirliliği yaratmayacağı kanısındayız.

7. DİNLEYİCİNİN DİKKATİNİ ÇEKİCİ TEKNİKLERDEN YARARLANMA

Dinleyicinin dikkatini çeken birçok teknik bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmına burada değinebiliriz. Örneğin, konuşma esnasında cümlelerin arasın-

da birkaç saniye sessiz kalma, önemli oranda dinleyicinin dikkatini çekebilmektedir. Ayrıca söylenen önemli bir cümleyi bazen birkaç kez tekrar etmek veya önemli bir hususu heceleyerek söylemek de dinleyicinin dikkatini çeken unsurlardır. Belli bir mesajı vermeden önce bir olay örgüsü anlatmak da hitap ettiğimiz kitlenin ilgisini toplamayı sağlayacaktır.

8. NÜKTELERDEN YARARLANMA

Hız. Peygamberin (s.a.s.) ve sahabenin hayatlarında birbirleriyle şakalaştıkları dair birçok örnek, hadis kaynaklarında ve özellikle "latifeler" başlığını taşıyan eserlerde bulunmaktadır.¹⁸ Bu örneklerde, Hız. Peygamberin (s.a.s.) hayatında mizah ve nükteden müstağni kalmadığı görülmektedir. Nitekim ciddiyet kadar onu dengeleyen bir güler yüze ve bunu yaratan sebeplere ihtiyaç duyulmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, nükte yapabilme becerisi en zor kabiliyetlerden olmakla birlikte, hitabeti süsleyen en önemli unsurlardan biri durumundadır. Tabii ki, burada unutulmaması gereken en önemli husus, mabedin ciddiyetine yakışmayan ve din görevlisinin vakarını düşüren bir mizah anlayışından şiddetle uzak durmanın gereğidir. Bu kurala riayet etmeyen hocalarımız, geçmişte, üzülmek belirtmek gerekir ki, cemaatin bir kısmını güldürmeye çalışırken, önemli bir kitlenin gözünde küçük düşmüştür. Son olarak vurgulamak istiyoruz ki, insanları güldürmek bizim asıl amacımız değildir; ancak dini bilgiyi aktarmanın bir aracı olarak kullanıma uygundur.

9. VAAZLARIN MUHTEVASININ GÜNÜMÜZ İHTİYAÇLARINA GÖRE BELİRLENMESİ

Vaazların muhtevası belirlenirken günümüz problemlerini göz önünde bulunduran ve bunların çözümüne yönelik bir metot takip edilmelidir. Örneğin, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma konusunu anlatırken bizler, öncelikle, iyiliği emretmenin günümüzdeki karşılığının ne olduğunun araştırılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira günümüz dünyasında insanlar birbirlerini dinlememekte, fertler başkalarının sözüne değer vermemektedir. Böyle bir ortamda, iyi olanın emredilmesi veya tavsiye edilmesi pratikte gerçekleşmeyecektir. Bu durumda, iyi olanı tavsiye etmeyi ele aldığımız bir vaazda öncelikle, günümüzün en önemli problemi olan insanların birbirlerini dinlememe sorunu analiz edilmeli ve bu noktada çözüm getirici öneriler sunulmalıdır. Bu hususla ilgili olarak, örneğin, Hız. Peygamberin (s.a.s.) hayatında sıklıkla uyguladığı istişare metoduna ve bunun önemine vurgu yapılabileceği kanaatindeyiz.

3. AİLE İRŞAT BÜROLARI VE SOSYAL KURUMLARDA DİNİ REHBERLİK

Prof. Dr. Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU*

GİRİŞ

Kuruluşundan bu yana toplumu din konusunda aydınlatmak ve din hizmetlerini yürütmekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığımız yaptığı şûralarla ve bilimsel toplantılarla hizmet kalitesini değerlendirmekte ve yeni hizmet alanları ile ilgili görüş ve önerilerin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu takdire değer çalışmaların artarak devamını diliyorum.

Din hizmetinin ve toplumu aydınlanma görevinin günümüzde artık, sadece camilerle sınırlı olmadığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Çünkü camilere gelen vatandaşlarımız kadar herhangi sebeple cami hizmetlerinden yararlanamayan vatandaşlarımızın da din ile ilgili sorularına cevap vermek, dini ihtiyaçlarını karşılamak, sorunları ile ilgilenmek geliştirilmesi gereken önemli bir hizmet alanıdır.

Bu nedenle bu tebliğde cami dışındaki din hizmeti alanlarından birisi olarak bireylere yönelik dini rehberliğin önemine dikkat çekmek, bunun yöntemleri üzerinde durmak ve bu konuda hizmet verecek personelin eğitimi ile ilgili önerilerimi dile getirmek istiyorum. Bu çerçevede aile irşad ve rehberlik büroları ile bazı sosyal kurumlardaki dini rehberlik anlamındaki din hizmetine işaret edeceğim.

Din ve inançlar birey için her zaman önemli olmuştur. Yüce bir varlığa dayanma ve ondan yardım dileme ihtiyacı her bireyde vardır. Tarih boyunca insanların din ile ilgili bilgilenme ihtiyaçları mabetlerde ve uygun mekânlarda karşılanmıştır, sorular cevaplandırılmış, ihtiyaç duyulan bilgiler sunulmuştur. Günümüzde din konusunda bilgilenme ihtiyacı artarak devam etmektedir. Özellikle iletişim vasıtalarının gelişmesi ve bunun sonucunda toplumların ve

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kültürlerin birbirlerini daha fazla etkilemesi, insanların düşünce dünyalarını değiştirmiş, daha önce tartışılmayan konular bugün iletişim vasıtalarının sunduğu imkânlarla çok daha fazla insan tarafından tartışılır hâle gelmiştir.

Bu çerçevede bireylerin dini alandaki soruları, ihtiyaç ve beklentileri de artmış ve farklılaşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, bu ihtiyaçları karşılamak için büyük gayret gösterilmekte, camilerde yürütülen irşad faaliyetleri yanında aile irşad büroları ve sosyal kurumlarda yürütülen irşad hizmeti yoluyla sorunları olan kişilere yardım edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda aile irşad ve rehberlik bürolarına başvuranlar kadar, yetiştirme yurtları, ıslah evleri, hastaneler, hapishaneler ve huzur evleri gibi kurumlarda bulunan bireylerin dini kökenli soru ve sorunları vardır. Bu sorunlarla birebir ilgilenmek ve dini içerikli psikolojik sorunlarının çözümü için uygun yöntemlerle onlara rehberlik yapmak da Başkanlığımızın üzerinde durarak yeni yöntemler geliştirilmesi gereken bir alandır.

Burada dini bilgilendirme yani irşad hizmeti ile rehberlik veya danışmanlık hizmetinin birbirinden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Dini rehberlik, insanların dertlerini paylaşarak dini sorunlarıyla ilgilenmek ve din anlayışından kaynaklanan psikolojik sorunlarının çözümünde onlara uygun danışma yöntemlerini kullanarak yardımcı olmaktır. Rehberliğin irşad hizmetlerinden farklı olarak nasıl olması gerektiği konusunda detaya geçmeden önce günümüzde dini rehberliği gerektiren durumlara kısaca işaret etmek istiyorum.

A- DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİ GEREKTİREN DURUMLAR

1. BİREYLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Her insanın kişilik özellikleri farklıdır. Bu farklılık yaş, cinsiyet, kültür dünyası ve aldığı eğitime göre değişir. Bu nedenle farklı yaş gruplarına, farklı kültüre, farklı cinslere ve eğitime sahip olanlara karşı yapılacak dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti kişilerin bu özellikleri dikkate alınarak yürütülmelidir.

Örnek olarak, aile rehberlik bürosuna başvuran bir gence yönelik sorunu paylaşma ve dini yardım çabası ile üst düzeyde eğitim almış bir yetişkine yönelik dini rehberlik farklı olmak durumundadır. Yine ailevi problemleri olan bir hanıma yönelik rehberlik yardımı ile, dini ve felsefi içerikli sorularla veya ergenlik döneminin bunalımlarıyla zihni karışık bir genç kıza rehberlik yardımı aynı olamaz.

2. TOPLUMSAL YAPIDAKİ DEĞİŞMELER

Günümüzde iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmelerin toplumsal değişimi hızlandırdığını söylemiştik. Bu değişim toplumun taleplerinin çeşitlen-

mesine yol açmıştır. Bu çeşitlilik dini alanlara da yansımakta, dini sorunlar ve tartışma konuları da alabildiğine çoğalmaktadır.

Köyden kente göç ve hızlı kentleşme beraberinde çeşitli güçlükleri de getirmiştir. Köyde kendi kendine yeten aileler, kente göçünce gelir kaynaklarını kaybetmekte, ekonomik güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum ailede kadınların da iş hayatına yönelmelerine yol açmakta, bunun sonucunda da çocukların bakımı ile ilgili güçlükler yaşanmakta, hatta kadınların çalışma hayatıyla ilgili çeşitli dini içerikli sorular müftülüklerde açılan aile bürolarına sorulmaktadır. Ayrıca bu durum aile içinde bazı görevlerin aksamasına bunun sonucunda da aile içi sorun ve bunalımlara sebep olmaktadır.

3. DİN ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞMELER

Kente göç, şehir hayatının zorlukları, dini pratikleri yerine getirmede çekilen güçlükler, kırsal kesimde iken sürdürülen dini yaşantıların da sorgulanmasına ve eleştirilmesine yol açmakta; bireyler geleneksel dini yaşantıları ile şehir hayatındaki yeni yaşam biçimi arasında sıkışmaktadırlar. Bu durum psikolojik sorunlar ve din anlayışında değişikliklere sebep olmaktadır. Kişiler şehir hayatının zorlukları karşısında dini pratikleri nasıl yerine getirecekleri konusunda zorlanmakta, bunun sonucu zihinlerini meşgul eden soruları aile bürolarına veya vaizlerimize yöneltmektedirler.

4. BAZI SOSYAL KURUMLARDAKİ DİNİ REHBERLİK İHTİYACI

Sosyal kurumlarda yürütülmesi gereken dini danışmanlık ve rehberlik ihtiyacı da dikkate alınması gereken bir başka hizmet alanıdır. Yetiştirme yurtları, huzur evleri, ıslah evleri gibi kurumlarda veya hastane, hapisane gibi kurumlarda ihtiyaç hissedilen din hizmeti konusunda yeni yöntemler geliştirmek, bu kurumlarda bulunan insanlara yönelik dini rehberliğin nasıl yapılacağını bilen elemanlar yetiştirmek gerekmektedir.

Yetiştirme yurtlarında yapılacak dini rehberlik ile huzur evinde yapılacak rehberlik aynı olamaz. Çünkü buralarda farklı yaş gruplarından insanlar bulunmaktadır ve ihtiyaçları farklıdır. Özellikle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı kimsesiz çocukların barındırıldığı sevgi evlerinde o atmosferi iyi tanıyan ve ne yapacağını iyi bilen dini rehberlere ihtiyaç vardır. Burada barınan çocukların psikolojisini iyi bilmek gerekmektedir. Öyle ki, bu çocuklardan bazıları *"bu kurumlar olduğu için bizim ailemiz yok"* diyecek kadar olumsuz psikolojiye sahip olabilmekte ve barındığı kuruma bile tepki duyabilmektedir. Bu nedenle onların psikolojisini iyi bilen kişiler bu kurumlarda görevlendirilmeli, bu amaçla eğitilmelidirler.

Yaşlı insanlarımızın barındığı huzur evleri ise yine özel bir hizmet alanıdır. Bu kişilerin dini ihtiyaçları ve soruları gençlerden farklıdır. Buralarda yürütülecek dini rehberlik hizmetinde yaşlıların rahatlatılması, sorunlarının paylaşılması ve varsa sorularının cevaplandırılması onları mutlu edecektir.

Günümüzde din hizmeti götürülmesi gereken bir diğer sosyal kurum da hapishanelerdir. Hapishanelerde mahkûm psikolojisi ve beklentilerini iyi bilmek son derece önemlidir. Buralarda görev yapan vaizlerimizin de belirttikleri gibi hapishanelerde bir ders halkasından çok bir sohbet ve dertleşme atmosferi ile ancak bu insanlara ulaşılabilir. Bu becerinin ve uygun rehberlik yöntemlerinin burada görev yapacak personele kazandırılması başarı için önemlidir.

Oysa bugün cezaevinde görev yapan vaiz arkadaşlarımızın büyük kısmı göreve ilk gittiklerinde hemen hemen hiçbir ön hazırlık eğitimi almadan bu göreve başlamakta ve zaman içinde kendi kendilerine tecrübe kazanmaktadırlar.

Özetlemeye çalıştığımız gibi dini danışma ve rehberlik günümüzde artık yöntemleri geliştirilmesi gereken bir alandır. Bu konuda danışma psikolojisi yöntemlerini anlatan çalışmalar bize ışık tutabilir. Danışma psikolojisiyle ilgili eserlerde¹ psikolojik danışman sürecinde rehber veya danışman kişinin rolleri ve süreci nasıl yönlendireceği ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Günümüzde bu bilgilerin dini danışma alanına transfer edilmesi ve uygulama tekniklerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu konuda alternatif bir yöntem olarak Dini Danışmanlık konusu ve dini danışma ile ilgili bazı örnek diyaloglar tarafımdan daha önce yine Başkanlığımızın düzenlediği 1. Din Hizmetleri Sempozyumunda sunulmuştur.²

Rehberliği gerektiren durumları kısaca özetledikten sonra burada dini danışma hizmetinin yürütülmesinde bireyi tanımaya ve rehberlik uygulanmasına ilişkin teknikler üzerinde durmak istiyorum.

B- DİNİ REHBERLİKTE UYGULANABİLECEK BAZI TEKNİKLER

1. DİNİ REHBERLİKTE MUHATABI TANIMA TEKNİKLERİ

Kişilere dini konulardaki sorunlarının çözümünde yardımcı olabilmek için özellikle onların çeşitli yönlerini tanımak gerekir. Bunun için değişik teknikler uygulanabilir.

1 Bkz.: Hasan TAN, *Psikolojik Yardım İlişkileri*, MEB Yayını, İstanbul 1989.

2 Bkz.: Nevzat Y. AŞIKOĞLU, "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık" 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007, DİB Yayını, Ankara 2008, s. 543-549.

Aile bürolarında görev yapanlar veya huzur evleri, sevgi evleri gibi kurumlarda hizmet yürüten personelin buralardaki insanların kişisel özelliklerini ve beklentilerini bilmeleri önemlidir. Bunun için o kişilerle mülakat veya imkân ölçüsünde anket yapılabilir. Ayrıca bu kişilerin kendi düşüncelerini yazmaları istenebilir. Böylece bazı bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca kendileri için önemli olan şeyin veya problemin ne olduğu sorulabilir. Böylece zihinlerini en çok meşgul eden konular öğrenilebilir. Ayrıca ilgili kurumlarda sürekli görev yapanların gözlemleri öğrenilebilir. Bunun yanında danışman veya rehber olarak hizmet yapacak kişi, kendi gözlemlerinden de yararlanarak muhataplarını daha yakından tanımayı ve problemlerini belirlemeye çalışabilir.

2. DİNİ REHBERLİKTE BAZI UYGULAMA TEKNİKLERİ (DANIŞMAN ROLLERİ)

a) Aktif Dinleme: Rehberin yani sorunu dinleyen kişinin bütün benliğiyle muhatabına kulak vererek onu dinlemesi, derdini anlatmasına izin vermesidir. Bu tavrıyla karşısındakine *"Her şeyi anlatabilirsin, seni dinliyorum"* mesajını verir. Bu aslında geleneksel irşad ve nasihat tavrından farklıdır. Irşatta vaiz veya görevli soruyu dinler ve hemen gerekli cevabı verir. Oysa Rehberlik hizmeti yürütürken mümkün olduğunca muhatap kişinin konuşmasına izin vermek esastır. Kişi istediği kadar içini dökebilmelidir. Bu sayede kişi rahatlar ve dinlemeye hazır hâle gelir.

b) Kabullenme: Muhatabı dinlerken ona *"Ne istersen söyleyebilirsin seni dinliyorum, anlamaya çalışıyorum, söylediğin şeylerden dolayı seni kınamayacağım, ayıplamayacağım."* mesajını vermektir. Bu nötr tavır muhatabı rahatlatır. Rehber karşı güven duymasını sağlar. Bu güven olmadan kişilerin dertlerini paylaşmak ve onların dini kökenli psikolojik problemlerine yardımcı olmak mümkün olmaz.

c) Tekrar ve Özetleme: Derdini anlatan kişi konuşurken, zaman zaman rehber ya da danışman olan kişinin onun sözlerini kısaca tekrar etmesi veya ara ara kısa özet yapması muhatabı uyarır ve sözlerinin nasıl anlaşıldığını kontrol etme imkânı verir. Rehber âdeta bir ayna gibi muhatabının sözlerini ona yansıtır veya kısaca tekrar eder. Eğer rehberin bu ifadeleri tam kendi düşüncelerini yansıtmıyorsa düzeltme ihtiyacı duyar. Böylece meselenin iki taraf tarafından doğru anlaşılması sağlanır.

d) Onaylama: Kişiler problemlerini anlatırken bazen kendi olumlu davranışlarından söz ederler. Bu durumda *"ne güzel", "iyi ki böyle yapmışsın", "çok isabetli olmuş"* gibi sözlerle davranışlarının doğru olduğu vurgulanır yani bu

davranışlar onaylanır. Böylece kişinin olumlu davranışları övülmüş olur. Bu karşılıklı güven ve samimiyeti artırır. Kişinin rahatlamasını ve iç dünyasını daha rahat açmasını sağlar.

e) İyiye Önerme, Yanlış Belirtme: Muhatap kişi problemini anlatırken bazen *"şöyle mi yapsam," "acaba böyle yapabilir miyim"* gibi ifadeler kullanır. Rehber kişi bu durumda olumlu davranışları tasvip eder, yapmasını öğütler. Eğer muhatabın yapmak istediği şey, olumsuz bir davranış ise, bunu da uygun bir şekilde reddeder ve yanlış olduğunu belirtir. Böylece kişinin davranışlarını gözden geçirmesi ve yanlışlarından vazgeçmesi beklenir.

f) Problemin Derinliğine İnebilme: Kişiler problemlerini anlatırken genellikle kendi açılarından olumlu davranışları öne çıkaran bir yaklaşımla anlatırlar. Kendi kusurlarını, hatalarını örterler. Bu nedenle rehber kişi *"Şu konuyu da anlatır mısın," "Biraz da şundan bahseder misin"* gibi bazı ara sorularla problemin gizli yönlerini açığa çıkarmaya çalışmalıdır. Böylece kişiyi rahatsız eden durumu iyi anlamaya çalışmalıdır.

g) Açıklama ve Yorumlama: Problemlerini anlatan kişi ile belli bir düzeyde konu görüşüldükten sonra, rehber kişi edindiği bilgiler ışığında problemin çözümüne yönelik bazı açıklamalar ve yorumlar yapabilir. *"Anladığım kadarıyla olay şöyle olmuş,"* veya *"Anladığıma göre sen şöyle düşünüyorsun"* diyerek kendi yorumunu sunabilir. Ancak bu noktada dikkatli olmak gerekir. Yanlış yapılan yorum ve açıklamalar veya yorumda ısrarlı tutumlar kişilerle iletişimi koparabilir.

h) Tavsiye ve Nasihat: Rehberlik ve danışma ilişkilerinde en son ve seyrek olarak başvurulacak tekniktir. Rehber kendi kanaatine göre bir tavsiyede bulunabilir. Bazı öneriler sunabilir. *"Kanaatimce şunu yapabilirsin," "İstersen şu davranışı deneyebilirsin," "Sözlerinden anladığım kadarıyla şöyle yapman doğru olur ama karar senin"* gibi düşük dozda nasihatlerde bulunabilir. Ama tercihi karşısındakilere bırakmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak diyebiliriz ki; sosyal değişimin çok hızlı olduğu günümüz toplumunda beklentileri karşılayacak din hizmetlerinin yürütülebilmesi için devamlı yeni yöntemlerin arayışı içinde olmak gerekmektedir. Bu çerçevede çok isabetli bir kararla kurulmaya başlamış olan "Aile İrşad ve Rehberlik" bürolarının artık sadece irşad değil rehberlik görevini de yerine getirmesi karmaşık problemler yaşayan toplumun ihtiyacını gidermek açısından elzemdir.

Bunun yanında huzurevleri, ıslah evleri, yetiştirme yurtları, hastaneler ve hapisaneler gibi kurumlarda yürütülecek din hizmetinin bilgi sunmaktan çok

insanların sorunlarını dinlemeye, problemlerini paylaşmaya dayalı rehberlik ve danışma hizmeti şeklinde olması beklenmektedir. Başkanlığımız bu durumu dikkate alarak hizmet alanını çeşitlendirmek ve personelini eğitmek durumundadır.

Aile bürolarında veya sosyal kurumlarda dini rehberlik hizmetinin amacına uygun yürütülebilmesi için yapılabilecekler şöyle sıralanabilir:

Müftülüklerde açılan aile irşad ve rehberlik büroları özellikle büyük ilçeleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır.

Aile irşad ve rehberlik bürolarına bir kadın ve bir erkek personel mutlaka görevlendirilmeli ve bunların görevi sadece bu büroda veya sosyal kurumlarda hizmet yürütmek olmalıdır. Bunun dışında verilecek görevler personelin verimliliğini büyük ölçüde düşürmektedir.

Aile bürolarında görev yapacak personelin rehberlik ve danışma becerilerini geliştirmek üzere eğitilmesi acil bir ihtiyaçtır. Çünkü rehberlik hizmeti dini irşad çalışmasından ayrı psiko-sosyal bir etkinliktir. Bu amaçla Başkanlığımız ivedilikle rehberlik tekniklerini de içeren bir eğitim programı hazırlamalı ve uygulamaya koymalıdır.

Hapishane ve hastane gibi sosyal kurumlarda din hizmeti yürütecek personel özenle seçilmeli ve bu kurumlarla ilgili özel eğitim programlarından geçirilmelidir. Kanaatimce bu hususların gerçekleşmesiyle aile bürolarındaki hizmet anlam kazanacak ve sosyal kurumlardaki din hizmeti daha etkili hâle gelecektir.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Oturma Başkanı)- Nevzat Yaşar Aşıkoğlu hocamıza çok teşekkür ediyoruz. İnşallah Diyanet İşleri Başkanlığımız burada uzmanlarımızın gayet yetkinlikle ortaya koydukları bu görüşleri, bu önerilerini dikkate alarak bir an önce icraata koyarlar, onu ümit ediyoruz.

Şimdi bir duyurumuz var. Ankara'ya gidecek olan, Ankara içinden gelip de gidecek olanlar için servis bekletilmiş, daha fazla beklemeyecek herhalde, acil gitmek isteyenler varsa Ankara içinden, onlar için servis kalkıyor, dışarıda bekliyor, onu duyuruyoruz.

Şimdi tebliğ müzakerelerine geçeceğiz. Cemal Tosun hocam var ilk önce. Yalnız Cemal Tosun hocaya bir şey söylemiyorum, ama diğer tebliğcilerimize hepsine dahil, eğer 10'ar dakika, ama süremiz çok uzadı, eğer daha kısa süre içerisinde söyleyeceklerini söyleyebilirlerse aliyyül-a'la olur bizim için. Bu bakımdan Cemal Hocamı ayırıyorum o uzmanı olduğu için, buyurun Hocam!

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Cemal TOSUN*

Sayın oturma başkanı, kıymetli meslektaşlarım ve siz değerli katılımcılar; hepinizi saygı ile selamlıyorum.

Bu oturumda sunulan ve birlikte dinlediğimiz dört tebliği müzakere edeceğim. Müzakereye geçmeden önce, usul hakkında bir iki söz söylemek ihtiyacı duyuyorum. Kanaatime göre bu dört tebliğin müzakerecilerle paylaşılması daha uygun olurdu; çünkü on dakikalık bir süre zarfında dört tebliğin birden müzakeresini istemek, bir nevi müzakere istememekle yaklaşık anlama gelmektedir.

Müzakereme Sayın Prof. Dr. Hüsrev Subaşı'nın "Bir İletişim Unsuru Olarak Vaaz Kürsüsü" konulu tebliği ile başlıyorum. Sayın Subaşı, zengin bir slayt gösterimi ile camilerimizdeki vaaz kürsüsü örnekleri üzerinden kürsülerin mimarisiyle birlikte sanatsal özelliklerini anlattı ve bu özellikleri olumlu ve olumsuz yönleriyle vaaz etkinliği açısından değerlendirdi. Bu değerlendirmeden önemli mesajlar aldığımızı düşünüyorum. Kendisini dinlerken Cenap Şehabettin'in bir sözü aklıma geldi. Bu sözde, kisvenin kıymetinin giyenin kıymetini aşmaması yönünde bir mesaj veriliyor. Buradan hareketle, vaaz kürsüsünün de, vaizin ve mesajının önüne geçecek özellikler taşıması gerektiğini düşündüm. Eğitimde, sağlıklı bir iletişim sağlanabilmesi açısından, kürsünün büyüklüğü, yüksekliği ve muhataplarla mesafesi itibarıyla kaynak ile alıcı arasında engel olarak görülebilecek özelliklerde olmaması gerektiği üzerinde durulur. Aynı husus vaaz kürsüsü ve cemaat açısından da gereklidir. Vaaz kürsülerinin de büyüklük, mesafe ve sanatsal özellikleri açısından, cemaatle vaiz arasında iletişimi olumsuz etkileyecek özelliklerde olmaması gerekir.

Bu konuda vurgulamak istediğim bir diğer husus da, vaaz kürsülerinin ergonomik açıdan yeniden tasarlanma ihtiyacıdır. Vaiz vaaz kürsüsünde ne kadar

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

rahat olabilirse, bu durum vaize iletişim açısından o kadar katkıda bulunacaktır. Vaizlerin ayakta ya da iskemlede oturarak vaaz edebilecekleri kürsüler üzerinde de çalışılmalıdır. Vaaz kürsülerinin kendileri kadar, iniş-çıkışları sağlayan unsurları üzerinde de, rahatlık ve emniyet açısından önemle durulmalıdır

Sayın Prof. Dr. Hüsrev Subaşı'na teşekkür ederek ikinci tebliği müzakereye geçiyorum.

Sayın Vaiz Ahmet Aydın "Vaazlarda İletişim Sorunları ve Çözüm Önerileri" konulu tebliğinde, bazı kaynaklardan da yararlanarak, bireysel tecrübelerine dayalı tespit, değerlendirme ve önerilerini bizlerle paylaştı. Her şeyden önce belirtmek isterim ki, bireysel tecrübeler çok önemlidir; alanın gerçek durumlarını yansıtır. Ancak bireysel tecrübeler adı üstünde bireyseldir, genellenemez. Bireysel tecrübeleri genelleştirmeye çalışmak, tebliğin ve mesajının gücünü zayıflatır.

Sayın Aydın tebliğini iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda vaazlarda iletişim sorunları ile ilgili tespitlerini, ikinci kısımda ise önerilerini ortaya koymuştur. Tespit edilen sorunlar arasında "Otorite ve itibar sorunu" başta gelmektedir. Diğer bir sorun ise bilgiye olan ilgisizliktir. Toplumun ve din görevlisinin bilgiye karşı olan ilgisizliği önemli bir iletişim sorunu olarak değerlendirilmektedir. "Din görevlilerinin vaazlara ilgisizliği" vb. tespitler de tebliğde dikkat çekilen hususlardır.

Sayın Aydın'ın "otorite ve itibar sorunu" olarak nitelendirdiği husus oldukça önemlidir. Çünkü iletişimde, mesajı veren kaynağın değeri ve saygınlığı üzerinde önemle durulur. Bazen sözü söyleyen (kaynak), söylenen sözden (mesaj) daha önemlidir, iletişimde. Ancak Sayın Aydın'ın tebliğinde, "otorite ve itibar sorunu" ile "bilgiye ilgisizlik" çerçevesinde ele aldığı iki husus üzerinde eleştirel olarak değerlendirilme yapmaya ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi, otoritenin dayakla ilişkilendirilmesidir. Tebliğin birinci dipnotunda yer alan "Bugün çocuğuna bir fiske atıldığı için gelip öğretmeni dövmeye kalkan veliler olmuşsa, öğretmene saygı kalmamış, o artık bir otorite olarak görülüyor ve kendisine itibar edilmiyor demektir." ifadesi, din eğitimcisinin otoriteyi, itibarı hâlâ güç kullanmakta gördüğü imajı vermesi açısından eleştirilmeyi hak etmektedir. Eğitimde mükâfat ve ceza konusunda değişen algılar önemsenmelidir. Bu konuda eğitim anlayışları kadar hukuki anlamda da değişiklikler olduğu unutulmamalıdır.

İkinci eleştiri konusu ise, din görevlisinin bilgisi ile gördüğü itibarı arasında kurulan ilişkidir. Eskiden halk arasında, çok ve belki tek bilgili kişi olarak itibar

gören din görevlisinin, günümüzde, ulaşılan bilgi seviyesi ve bilgiye ulaşma imkânları sayesinde bilgi kaynağı olarak ihtiyaç duyulmayan bir konuma düşmesi otorite kaybı sorununa gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşım, din görevlisinin itibarının halkın bilgi azlığı üzerine kurulduğu gibi bir algıyı ortaya koyması bakımından eleştiriye tabi tutulacaktır. Din görevlisi, halkın çeşitli vasıtalarla dini bilgiye ulaşabildiği bir zamanda da bilginin kaynakları, yorumları ve en önemlisi de sunumu konusunda, sahip olduğu özelliklerle saygınlığını koruyabilmelidir. Din görevlisinin itibarı ve otoritesi hiçbir zaman halkın bilgisizliği ve bilgiye ulaşma konusundaki imkânsızlıkları yüzünden olmamıştır. Cemaat, halk ile din görevlisi arasındaki bilgi mesafesi elbette önemli olmuştur, ancak bu din görevlisi tarafından üstünlük aracı olarak görülmemiştir. Önemli olan dini bilgiye sahip olma ve onu paylaşma konusunda aynı mesafeyi koruyabilmektir.

Anlatım açısından bakıldığında üzerinde durulması gereken bir husus da şudur: Sayın Aydın'ın otorite konusunda zikrettiği; akademisyenlerin bilginin değerini düşürmesi. Vaaz ve nasihat bağlamında her akademisyenin başarılı olmayacağı tabi bir durumdur. Özellikle ihtiyaca uygunluk ve seviye açısından değerlendirildiğinde, akademisyenlerin vaazlarında sıkıntıların olması beklenilecek bir durumdur. Ancak nice akademisyenin de bu konuda vaizlerden daha iyi durumda olduğu da vâkidir. Hatta bazı akademisyenler vaaz ve nasihat söz konusu olduğunda akademisyenlikleri açısından eleştirilebilir durumlara düşebilmektedirler. Dolayısıyla bu gibi konularda genellemelerden kaçınmak ve yapıcı ifadelerle yaklaşmak daha yerinde olacaktır. Sorunu söz konusu sıkıntıları yaşayan ve yaşatan akademisyenlerde değil, onları vaaza davet ederken seçim yapamayanlarda aramak daha doğru olur, kanaatimce.

Zikrettiğim hususlar açısından gözden geçirilirse, Sayın Aydın'ın tecrübeye dayalı tespit ve önerilerinin konu ile ilgili önemli katkılarının olduğu ortadadır. Kendisine teşekkür ederim.

Üçüncü müzakerem Sayın Yrd. Doç Dr. Şirin Gül'ün "Davranış Bilimleri Açısından Etkileyici İletişim ve Unsurları" konulu tebliği üzerinedir.

Sayın Şirin Gül kaynaklara inerek çalışmış ve kapsamlı bir tebliğ hazırlamıştır. Ancak zaman zaman alan farklılığı sebebiyle olsa gerek, iletişim alanında kullanılan kavramları yerli yerinde kullanamamıştır. Örneğin, "vizyon" kavramını kelime anlamı olan "görünüş" manasında kullanmıştır. Oysaki vizyon kelimesi iletişim ve eğitim literatüründe daha çok bireyin veya kurumun bir konudaki gelecek tasarımı, ülküsü olarak kullanılır. Bunun yanında bazı genellemeler de tebliğde sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin, "Mesaj Veren Kişinin Yönelimi" başlığı

altında zikredilen hususların doğruluğu duruma göre değişir. Cemaate vaaz ederken kullanılacak dil formları için genelleme yapılamaz. Kullanılacak dil formu konuya ve cemaate göre farklılaşır. Bazı durumlarda “sen ve siz”, bazı durumlarda “ben ve biz”, bazı durumlarda da “o ve onlar” formu daha etkili olacaktır. Bu meselede konu ve cemaat kadar konuşan kişinin kimliği ve konumu da etkilidir.

Sayın Gül’ün tebliğinin kavramlar ve bilgiler açısından ciddi anlamda yeni-den gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Bu konuda iletişim kaynaklarına doğrudan başvurması kendisine katkı sağlayacaktır.

Son olarak Sayın Prof. Dr. Nevzat Yaşar Aşıkoğlu’nun “Aile İrşat Büroları ve Sosyal Kurumlarda Dini Rehberlik” konulu tebliği üzerine kısaca konuşacağım.

Sayın Aşıkoğlu uzun yıllardır dini danışmanlık ve rehberlik konusu üzerinde duruyor. Aşıkoğlu Hoca, dini rehberlik ihtiyacını ortaya çıkaran hususları sıraladıktan sonra rehberlikte uygulanabilecek teknikler üzerinde durmaktadır. Bu konuda kendisinden daha fazlasını beklediğimi belirtirsem haksızlık yapmış olmam. Çünkü bu konuya yıllardır emek vermişken, alanın gerektirdiği açılımlara yönelmemesi doğru görünmemektedir.

Dini rehberlik ciddi bir disiplindir. Bilimi ve eğitimi yapılmadığı için hep dar ve kısır çerçevede dönülmektedir. Oysa hastane, hapisane, çocuk, yaşlı, aile dini rehberliği konusunda çeşitli bilimsel yaklaşımlar ve bunların eğitimi söz konusudur. Bu alanlarda yeterli araştırmalar yapılmalıdır. Zaten uygulamada olan arkadaşlarımız da bu ihtiyacın farkındadırlar.

Sonuç olarak şunları belirtmek isterim; vaaz, hutbe, hitabet, dini danışmanlık ve rehberlik, yaygın din eğitimi ve din hizmetleri açısından önemli bilim ve eğitim alanlarıdır. Buna rağmen din eğitimcisi ve din görevlisi yetiştiren eğitim kurumlarında bu alanların bilimi ve eğitimi yapılmamaktadır. Retoriğin bilinen en eski eğitim alanlarından olmasına rağmen ve din de tebliğ ve davet üzerine kurulmuşken bunların biliminin ve eğitiminin yapılmaması anlaşılabilir bir durum olarak gözükmemektedir. Bilimini yapmadığımız alanın eğitimini, eğitimi yapmadığımız alanın uygulamasını nasıl yaparız? Biz bu konuda maalesef bilimi ve eğitimi atlayıp doğrudan uygulama alanına yönelmişiz. Ne zaman vaaz, hitabet, dini danışmanlık konularından bir tebliğ ya da ders gerekirse karşımıza bir hadisçi, bir tefsirci, bir kelimci ya da bir din eğitimcisi çıkıyor. Vaaz, hitabet, dini danışmanlık ve rehberliği bu kadar ciddiye almakla işin içinden çıkmak mümkün değildir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde açılan "Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları" bölümünde, bu sahada çalışma yapacak anabilim dalları planlanmıştır. Ancak geçen beş yıllık sürede henüz akademik yapılanma gerçekleştirilememiştir. Bu bölümün programında Hitabet ve Dini Danışmanlık ve Rehberlik alanlarının teorik ve uygulamalı eğitimi sunulmaktadır. Eğer bu bölüm akademik yapılanmasını tamamlarsa, bu alanlarda bilimsel gelişme de sağlanacaktır. O zaman bilim, eğitim ve uygulama üçlüsü de tamamlanmış olacaktır.

Dört tebliğciyi de tekrar tebrik ediyor ve sizleri saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Oturum Başkanı)- Evet, Cemal Tosun Hocamıza teşekkür ediyoruz. Hüseyin Öresin Hocamız, Manisa Eğitim Görevlisi, o geçerken yerine ben de bir duyuruda bulunayım, burada bana bildirmişlerdi.

Katılımcılarımızın sempozyum bitiminde hazırlanacak sonuç bildirgesinde bulunmasını arzu ettikleri hususları, bugün yazılı olarak maddeler hâlinde salonlardaki görevli arkadaşlara iletmeleri istirham olunur. Yani sizlerin düşündüğünüz, kafanızda oluşan, bu sunulan şeylerden sonra veya daha önceden düşündüğünüz hususları yazılı olarak görevlilere iletirseniz, sonuç bildirgesinde, yarın mı? Yarına kadar, bugün de olur, yarına kadar hazırlık yapılsın diye söylemişler. Evet, buyurun Hüseyin Öresin Bey!

TEBLİĞ: “VAAZLARDA İLETİŞİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ” (AHMET AYDIN)

Hüseyin ÖRESİN*

GİRİŞ

“Sana da başkalarına da yetecek kadar sus ki, susuşun nara olsun, konuşman çare olsun.” (Cahit Koytak, Yeni Başlayanlar İçin Metafizik, s. 95)

Sözün gücü mü sükûtin gücü mü? Ya da konuşan mı güçlü, susan ve dinleyen mi? Bir konuşma / vaaz gücünü konuşandan / vaizden aldığı kadar belki de daha fazla dinleyenden alır. Çünkü *“Konuşturana bir muhatap bulamayan tefekkür, özneyi, doğum sancılarında doğuma geçemeyen bir anne adayının çektiği onulmaz sıkıntılara benzer bir çilenin içine sokar. (...) Bir konuşma, ancak ve ancak zaten kendiliğinden oluşmuş bir tefekkür, bu tefekkür ile diyalektik ilişkiye girmeye hazır bir muhatap ve nihayet bu özne ile muhatap buluşturan uygun bir konjonktürün (hal) olması hâlinde anlamlılık çerçevesi oluşturabilir.”*¹ O hâlde dinleyenin nesnesi olmamakla birlikte dinleyeni nesne görmeme tavrı arasındaki denge vaazda sağlıklı iletişimin vazgeçilmez fikri temelini oluşturmaktadır.

Bu vurgulardan sonra, tebliğ sahibi hocamıza özellikle gözlemlerini tebliğe yansıtması, işi üzerinde düşünme çabası ve bunu dert edinmesi sebebiyle teşekkür, tebrik ve takdirlerimi sunarım.

Tebliğin değerlendirilmesinden önce belirlememiz gereken “Vaazlarda iletişim” ifadesinin vaazın hangi sürecine tekâbül ettiği. Bu belirlemenin yapılmaması konuyu rahatlıkla bağlamından koparılabilir bir hâle getirecektir. “Vaazlarda iletişim” öncelikle vaazın sunum aşamasını ilgilendiren bir konudur. Dolayısıyla vaazın bütün süreçlerinin ve sorunlarının burada değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

* Diyanet İşleri Başkanlığı Manisa Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi.

1 Davutoğlu Ahmet, Küresel Bunalım, İstanbul 2009, s. VI.

Vaaz sunma aşaması genel olarak dinlemeyi etkin kılma merkezli bir süreçtir. Bu noktada bütün ön hazırlıkların yapıldığı var sayılarak bu sürecin nasıl etkin ve verimli geçirileceği üzerinde düşünmenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu girizgâh ışığında tebliği değerlendirdiğimizde aşağıdaki hususlar dikkatimizi çekmektedir. Tebliği “müzakere” kavramından yola çıkarak iki başlık altında ele alacağız:

Tebliğden Hatırlananlar

Tebliğin Hatırlattıkları

TEBLİĞDEN HATIRLANANLAR

Tebliğin ilk başlığında yer alan “Otorite ve İtibar Sorunu”, “Bilgiden Müstağni Kalma, Kendini Yeterli Görme Hissi” gibi kendi içinde alt başlıkları da olan konuların yukarıda bahsettiğimiz üzere vaazı sunma sürecinden bağımsız değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu hususlar vaaz hizmetinin var oluşsal sorunlarıdır ve varlığı zaten vaazın yokluğu veya işlevsel olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak bu başlıklarda ifade edilen, “en iyi din hizmetini güzel sesi olan kimsenin icra eder; asıl sorunun anlama değil; dinleme ve söylenenleri akılda tutma problemidir. Yani karşımızdaki kitle anlatılanları, dinlemeye değer bulmadığı için dinlememektedir” gibi vaazlarla ilgili cemaatin algıları üzerine yapılan tespitlerin bir sorun olarak sunulması doğru değildir. Bu algılar veya tespitler bir sorun değil vaaz hizmetinin nitelikli yapı(a)maması sorununun neticesidir ve bizi kendimizle yüzleştirmeye itecek kadar önemli ve hayati verilerdir.

Tebliğin “İletişim Sürecinde Ortaya Çıkan Sorunlar” başlığı aslında bu oturumun merkeze alınması gereken konusudur. Bu bölümün alt başlıklarında bazı sorunlar tespit edilirken “cemaatin içinde Kur’an-ı Kerim’i dinler gibi vaazı dinleyen önemli bir kesim bulunmaktadır” ifadesi yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’i dinler gibi vaazı dinleyen önemli bir kesimin bulunması tebliğde belirtilenin aksine vaazın başarıya ulaştığının bir göstergesidir. Dolayısıyla hedefimiz bu şekilde dinlenilebilir bir vaaz sunmak olmalı ve sorun - çözüm merkezli tespitlerimizi bu noktada teksif etmeliyiz.

Tebliğde “Vaazlarda İletişimi Etkin Kılma Teknikleri” başlığı altında ifade edilen “Olay Örgülerinden, Dikkat Çekici Örneklerden Yararlanma” ilkesinin önemi kadar niteliği üzerinde de durulması gerekir. Bu bağlamda kullanılan hikâye veya örnek olayın “basit olması, beklenmedik veriler içermesi, somut ve

modellenebilir olması, güvenilir bir kaynağa dayanması ve duygusal mesajlar içermesi” göz önünde bulundurulması gereken temel noktalardır.²

Bu kısımda yer alan “Klasik Eserlerden Yararlanma; Şiirlerden Yararlanma ve Nüktelerden Yararlanma” adlı alt başlıkların “Farklı Anlatım ve Üslub Şekillerini Kullanma” şeklinde değiştirilmesi de anlatılanlarla daha uyumlu olacaktır.

“Kaynakları Kullanmada İnternet ve Bilgisayar Ortamından Yararlanma ve Vaazların Muhtevasının Günümüz İhtiyaçlarına Göre Belirlenmesi” konusunun vaazın sunum değil hazırlama aşamasını ilgilendirdiği âşikârdır.

Tebliğdeki “Dinleyicinin Dikkatini Çekici Tekniklerden Yararlanma” ilkesinin önemiyle doğru orantılı olarak ele alınması gerekir. Zira vaazın dinlenilirliğinin ve hatırlanabilirliğinin korunması bu ilkenin doğru işletilmesine bağlıdır. Bu ilkenin doğru işletilmesine aşağıda temas edeceğiz.

TEBLİĞİN HATIRLATTIKLARI

Tebliğin hatırlattıklarını sorun ve çözüm merkezli aktarmak istiyoruz.

Vaazlarda giriş dualarının hamdele ve salvele başta olarak anlamlandırılmaması iletişime çok katkı sağlamamaktadır. Bu yüzden giriş konuyu ihsas ettirici, konunun önemini hatırlatan ve konuya dikkat çeken bir şekilde yapılabilir.

Hitap cümlelerinin etkili kullanılmaması ve tek düze olması ilgi çekmemektedir.

Bu sorunun çözümü noktasında;

Konuyla ilişkili sorumluluk ve önem atfeden hitaplar

Cemaatin önemli parçası olan çocuk, genç ve kadınlar da düşünülerek kuşatıcı ifadeler kullanılabilir.

Dikkat çekmenin nitelikli yapılamaması ters etkilere yol açmakta dikkat çekeyim derken dikkat hapsedilebilmektedir. Peki bir vaiz nasıl dikkat çekmeli? Buna iki cümle ile cevap verebiliriz.

Ezberi bozarak

Ezberi anlamlandırarak

Dikkat çekme noktasında en çok yapılan hataları şöyle ifade edebiliriz:

2 Ayrıntılar için bkz. Chip Heath – Dan Heath, İşte Bu Fikir Tutar, (Çev. Elif Özsayar), Optimist Yay. İstanbul 2007.

Dikkat çekme yerine dikkat talep etme: “Buraya özellikle dikkat edin, altını kalın kalemle çiziyorum, kesinlikle unutmamalıyız” aşırı vurgulu gibi ifadeler.

Ayrıntılara girme

Anlatılan hikâye veya örnek olayın konuyla bağlantısını kur(a)mama

Dikkati sadece ses tonuna bağlama

Vaazın etkili sonla bitirilmemesi ve duaların etkin ve verimli kullanılmaması cemaatin vaazdan istifadesini azaltmaktadır. Bu konuyla ilişkili sık yapılan hataları şöyle özetleyebiliriz:

i) Sürekli aynı dua kalıplarının kullanılması.

ii) Özellikle süre aşımından veya konuyu yetiştirememekten kaynaklanan gereksiz özür ve helalleşmeler.

Etkili son için yapılabilecekleri de şöyle ifade edebiliriz:

Konuyu duayla özetleme.

Özlü ve hikmetli ifadelerle konuyu bitirme.

Soru veya kısa bir hikâye ile konuyu sonlandırma.

Bir sonraki vaaza dikkat çekerek ve ilgi uyandırarak konuşmayı neticelendirme. Bunu daha sonra anlatacağımız konuyla ilgili önemli bir soruna veya soruya işaret ederek ya da arkası yarın tarzında konuyu / anlatımı merak uyandırıcı bir noktada sonlandırarak uygulayabiliriz. Özellikle ilmi konularında, tefsir, siyer ve hadis merkezli vaazlarda bu rahatlıkla uygulanabilir.

TEBLİĞ: “DAVRANIŞ BİLİMLERİ AÇISINDAN ETKİLEYİCİ İLETİŞİM VE UNSURLARI” (YRD. DOÇ. DR. ŞİRİN GÜL)

GİRİŞ

Vaaz ve irşad hizmetleri çok boyutlu ve uzun soluklu bitmeyen bir süreçtir. Bu süreci doğru bilgi, doğru yöntem ve doğru uygulama olarak birbirini tamamlayan üç temel üzerine bina edebiliriz. İletişim bu yapıda ağırlıklı olarak doğru yönetime tekâbül etmektedir. Dolayısıyla doğru bilgi ve doğru uygulama desteğini arkasına alan bir vaaz çalışmasının nasıl sunulacağı üzerinde yoğunlaşmak bize daha sağlıklı tespitler yapma fırsatı sunacaktır. Bu bağlamda bir çerçeve çizen, emek mahsulü tebliğden hatırlananları, sahibine ve emeğe teşekkür ederek, aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

“Maalesef, insanlar, anlatılan hayattan ziyade yaşadıkları hayattan etkileniyorlar.” Tebliğ sahibi iktibâs ettiği ve katıldığı bu cümleye dikkat çekmektedir. O zaman vaaz hizmetleri noktasında şu can alıcı tespiti yapmamız gerekmektedir: O hâlde anlatılan hayat yaşanılabilir değil veya yaşanılabilir tarzda anlatılamıyor. Yani vaazın nasıllığı ile ilgili ciddi bir sorunun varlığı bu tespitten ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle tebliğde üç temel sorudan biri olarak ifade edilen nasıl sorusunun daha nitelikli cevap bulması gerekirdi. Bu noktada “Mesaj Veren Kişinin Yapısı ve Kullandığı İletişim Dili; Mesajın Sunumu” gibi başlıkların daha nitelikli ve tebliğin omurgasını teşkil edecek tarzda ele alınması çalışmaya daha fazla katkı sağlamış olurdu.

Din eğitimi ve din hizmetleri noktasında iletişim merkezli çalışmalarda genel iletişim bilgilerine ağırlıklı yer verilmesinin bazen çalışmayı maksattan uzaklaştırıcı bir sonuç doğurduğu unutulmamalıdır.

“Muhatabı etkileme gücünün ilk sekiz dakikadan sonra giderek azaldığı gözlenmiştir.” gibi sınırlamaların, üzerine belli yargıları bina edeceğimiz güçte genellemeler olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir.

“Mesaj Veren Kişinin Yönelimi” başlığı altında vurgulanan “yapın; yapmalısın” buyurgan üslubun yanlışlığı; “Mesajın Sunumu” ifade edilen başlama bitiş bütünlüğü, slogan ifadelerin kullanılması gibi noktalar tebliğin önemli tespitleri olarak dikkat çekmektedir.

Bir hoca hanım gözüyle bayanlara yönelik irşad hizmetlerinde karşılaşılan, çocuktan kaynaklananlar dışında, bazı iletişim problemleri ve çözüm önerileri ile tebliğ zenginleştirilebilirdi.

“AİLE İRŞAD BÜROLARI VE SOSYAL KURUMLARDA DİNİ REHBERLİK” (PROF. DR. NEVZAT AŞIKOĞLU)

GİRİŞ

Önemli bir hizmet ve sorun alanına yönelik oluşturulan birbirimin, işlevselliği noktasındaki değerli katkıları içeren tebliğinden dolayı muhterem hocama selam ve hürmetlerimi sunarım. Tebliğden hatırdaki kalanları şöyle ifade edebiliriz:

Tebliğin girişinde irşad ve rehberlik - danışmanlık hizmetlerinin farklılığının vurgulanması aile irşad ve rehberlik bürolarının yapması gereken hizmetle alakalı hayati bir sorudur. Zira bu büroların işleyişinde irşad / bilgilendirme, öğüt verme anlayışının baskın olduğu gözlemlenmektedir.

Tebliğin birinci bölümünde yer alan “Bireylerin kişilik özelliklerindeki farklılıklar” başlığının, farklı kişilik özelliklerinin, toplu / kitlesel bir dini rehberliğin yanında birebir dini danışmanlık ve rehberliği zorunlu kılması bağlamında anlatılması hâlinde üst başlıkla daha uyumlu olacağı kanaatindeyiz.

“Dini rehberlikte muhatap tanıma teknikleri” bölümünde ifade edilen mülakat, anket ve yazıyla düşüncelerin alınması tekniklerine ilaveten, muhatapla kurgulanmamış ve hiyerarşiye dayanmayan birlikteliklere ve iletişim imkânlarına da vurgu yapılması bu noktada verimli olacaktır.

Aile irşad ve rehberlik bürolarının ilçeleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasının nitelik ve işlevsellikten bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir. Çünkü ülkemizde nicelik ve nitelik pek çok kurumsal yapıda ve çalışmada ters orantılı olmaktadır.

Aile irşad ve rehberlik bürolarında görev alacak personelin tamamen bu hizmete özgü kılınması tespiti sürecin sahiplenilmesi ve kalıcı faydanın üretilmesi noktasında son derece önemlidir. Çünkü bu hizmet nöbet anlayışıyla veya ek görev yaklaşımıyla yürütülemez.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Oturum Başkanı)- Hüseyin Beyin bu ilgi çekici ve güzel muhtasarı müfit müzakeresi için çok teşekkür ediyoruz. Şimdi Burhan İşleyen Hocamız, Erzincan İl Müftüsü. Buyurun Hocam.

Burhan İŞLEYEN*

Benim değerlendirmem daha çok Ahmet AYDIN hocamızın “Vaazlarda İletişim Sorunları ve Çözüm Önerileri” başlıklı tebliği ile ilgili olacaktır.

Her şeyden önce Ahmet Aydın Beyin tebliğindeki genel karamsarlığa katılmadığımı ifade etmek istiyorum. Sayın Aydın, vaazların dinlenmediğinden cemaatle beraber din görevlilerinin bile ilgisiz olmasından bahisle ümidinin kırıldığı intibainı vermektedir. Ben burada cemaat ya da din görevlisinin ilgisizliğinden ziyade, vaizin yeteri kadar ilgi uyandıramadığı kanaatindeyim. Çünkü biz camide dinleyici bulmakta sıkıntı çektiğimizi söylerken, filan efendinin konuşma yapmak üzere geldiği salon binler hatta onbinler tarafından doldurulmaktadır. Burada vaizin topluma güven telkin etme hususunun üzerinde yeniden düşünmemiz gerektiğini ifade etmek istiyorum. Yani Sayın Aydın’ın bahsettiği otorite boşluğu, vaizin otorite olmayışı ile ilgilidir. Yoksa toplumda dini anlamda otorite kabul edilen şahsiyetler oldukça fazladır.

Din görevlilerinin ilgisiz olması iddiasına gelince; Ben Erzincan örneğinden yola çıkarak, buna da katılmadığımı ifade etmek istiyorum. Çünkü halen devam eden din görevlilerine yönelik Arapça, tefsir, hadis, fıkıh vb. derslerimize çok sayıda görevlimiz iştiaqla devam etmektedir.

Ahmet Aydın hocamızın “Ayrıca bazen akademisyenler de bilginin itibarını düşürebilmektedir. Örneğin, kutlu doğum programlarında üniversite hocaları davet ediliyor. Bir kısım akademisyenler gayet güzel konuşmalarla dinleyici üzerinde etkili olurken, diğer bir kısmı ise, belki iki saat süren konuşmasında dinleyicilerin bilmediği farklı herhangi bir bilgi ortaya koyamıyor. Bunun yanında ilgi çekici hiçbir şey anlatamıyor. Akademik konuşması dinleyiciler için sıkıcı oluyor. Not almak isteyen birkaç görevlimiz elinde kâğıt kalem konferans boyunca bekliyor, sonunda not almaya geçecek hiçbir şey bulamıyor. Burada şu soruların cevabı önem arz ediyor. Biz akademisyeni neden çağırıyoruz? Aile konusunda, Hz. Peygamber konusunda, toplum konusunda bizim bilmediğimiz birkaç can alıcı hususa değinmeyecekse,

* Erzincan İl Müftüsü.

dinleyiciyi âdeta uyutan, sıkın bir konuşma yapacaksa onu niye davet ediyoruz.” ifadelerinde katıldığım hususların olduğunu ifade etmek istiyorum. Şöyle ki; hocalarımız ekseriyet itibari ile yoğun çalışmalarından fırsat bulup toplumun, cemaatin arasında çok bulunamadıklarından olsa gerektir, konuşurken anlaşılır bir dil kullanma, dinleyicinin seviyesini yakalama ve ilgi uyandırma konusunda beklentilere cevap verememektedirler. Bu sadece kutlu doğum haftaları için değil halka açık tertip ettiğimiz konferans, panel, bilgi şöleni ve seminer programlarında en önemli problemlerimizden biridir.

Kısa bir hatıramı konunun daha iyi anlaşılması bakımından paylaşmak istiyorum. Bir kutlu doğum haftası programına fakülteden de arkadaşım olan bir akademisyen hocamızı davet ettik. Konuşması benim hiç beklemediğim ve tahmin etmediğim şekilde üst perdedendi. Dinlerken ben de gayet sıkılmış olarak program tamamlandı. Tabii katılımcıların tepkisi beklendiği gibiydi. Şehrin en büyük salonunu doldurmakla kalmayıp, dışarıya taşın dinleyiciler burnundan soluyordu. Daha sonra ben *“üstad ne yaptın”* diye sorunca, *“hocam bizim basit adam olmadığımızı anlasınlar”* şeklinde bir cevap vermişti. Tabii problem dinleyicinin anlamamasıydı, anlasaydı zaten konuşmacının basit adam olmadığı da ortaya çıkacaktı.

Bu durum yıllardır emek veren hocalarımızın emeklerinden istifade etmenin önündeki engellerden biridir aynı zamanda. Kanaatimce hocalarımızın bu konuda alanda çalışan Diyanet Teşkilatı mensuplarının tecrübelerinden istifade etmeleri yerinde olacaktır. Dikkatinizi çekti mi bilemiyorum oturum uzadığı için oturum Başkanı Hocamız Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal değerlendirmeleri kısa tutmamız konusunda bizleri uyarırken şöyle bir ifade kullandılar. *“Arkadaşlar değerlendirmelerini kısa tutsun. Zaman ilerledi. Prof. Dr. Cemal Tosun hocayı kastetmiyorum, o uzman”* yani ben ve Hüseyin Bey kısa tutmalıydık, çünkü biz bu konunun uzmanı değildik. Sempozyumun ana başlığı ise *“Vaaz ve Vaizlik”* yani ömrü kürsülerde geçen insanların tecrübe ve birikiminin fazla bir anlamı yok. Bu bakışın, problemli olduğunu düşünüyorum. Bu noktada Din İşleri Yüksek Kurulu üye ve uzman hocalarımızın programlarda daha aktif görev almaları gerektiği kanaatindeyim.

Ahmet Aydın hocanın Cuma öncesi vaazların ilmihal bilgilerine hasredilmesi görüşüne de katılmıyorum. Zaten cemaatin dinlediği hemen hemen tek vaaz, Cuma öncesi vaazdır. Onun da son 10-15 dakikasındır. Bu kadar dar bir zaman dilimini ilmihal konuları yerine, dinleyiciyi ilmihal öğrenmeye teşvik edecek, ilgi uyandıracak konulara ayrılması daha isabetli olur.

Şirin Hanımın tebliğinde üzerinde durulması gereken çok önemli noktalar vardı, fakat zamanım olmadığı için bu konuya girmiyorum. Sadece fakülteden benim de hocam olan Prof. Dr. Hüsrev Subaşı hocamızın tebliği ile ilgili bir soruyla tamamlamak istiyorum. Hocamız camilerin genel mimari özellikleri ve özellikle de vaaz kürsüleri ile ilgili değerlendirmelerde bulundular, konuşmalarının bir yerinde cübbelerin sade olması gerektiğini ifade ederken, işlemeli, süslü cübbeleri kastederek *“tören mi yapıyoruz, ibadet mi yapıyoruz belli değil dediler”* ama kendileri vaaz kürsülerini anlatırken ibadetten ziyade törene uygun kürsü tarif ettiler. Yine hocama şu soruyla bitiriyorum: İslam medeniyetinin bina edildiği mescitten yayılan nurun sırrını, mescidin mimari özelliklerinde mi, yoksa mescidi dolduranların kalplerinin mamur oluşunda mı aramak gerekir.

Takdirlerinize arz ediyor, hayırlı akşamlar diliyor, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Oturum Başkanı)- Evet biz de teşekkür ediyoruz Erzincan il müftümöze. Şimdi katılımcılarımızdan da 10 dakikayı geçmeyecek bir katkı alacağız. Ondan sonra müzakereci hocalarımız eğer söyleyecekleri varsa kısaca onları da alıp, bu oturumumuzu bitireceğiz. Peki hocam sizden başlayalım, yalnız çok kısa olarak şey yapalım, daha çok arkadaşımız konuşabilsin.

İdris LAP (Amasya İl Vaizi)- Hocam ben iki konuyu tespit ettim acizane. Birincisi bu nakil sınavlarının formatlarının değiştirilmesi lazım. Ahmet Aydın hocam sorunu, problemi dile getirdi ama çözüm konusunda benim önerim sadece sesin güzelliği, özelliği ön plana çıkarılmamalı. Bunun yanında sınava giren arkadaşlar meal, tefsir, usul, fıkıh, kılık kıyafet gibi görünüm gibi birtakım özelliklerin ön plana çıkarılması lazım, bu bir.

İkincisi, Hüsrev Bey Hocamızın kürsüleri dile getirirken bazı örnekler sundu ama ben diyorum ki beden dilinin kullanılabildiği alternatif kürsüler üzerinde de düşünülmesi lazım. Mesela bu kürsünün kullanımı gibi dikkati çekti burada otururken, hocalarımızın tebliğlerini sunarken ki dikkat çekme olayıyla ilgili, alakalı orada tebliğ sunanın farklı bir dikkat çekme özelliğini fark ettik. Arz ediyorum.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Oturum Başkanı)- Çok teşekkür ediyoruz.

1. SALON - 4. OTURUM

Klasik Vaaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi

(18 Aralık 2011 Pazar)

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Nevzat AŞIK
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Öğretim Üyesi

1. VAİZLERİN KAYNAKLARI

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN*

I. GİRİŞ: VAAZ, VAİZ VE VAAZIN DİNDEKİ YERİ

A. VAAZ

Vaaz, en kısa ifadesiyle dinî öğüt verme anlamına gelir. Vaaz eden kimse (vaiz), muhatabını din adına ve dinin temel kaynaklarına dayanarak yapması muhtemel yanlışlara karşı uyarır, yapmakta olduklarına karşı ve kötülükleri terk etmesi için nasihatte bulunur. İyi işler yapması için onu teşvik eder ve yol gösterir.

B. VAİZ

Kâsimî'nin kapsamlı tanımına göre vaiz, "Allah'ın hududunu koruyan, akılları irşat eden, nefisleri terbiye eden, zihinlere kültür aşılayan, idrakleri aydınlatan, doğru bir şekilde inanma konusunda rehberlik eden, ibadetlerin sırlarını açıklayan, anlayışları kısır cehâlet kirlerinden ve sapıklık kültüründen kurtaran bir insandır."¹

Vaiz, nazari olarak imamdan daha yüksek derecede bilgisi ve formasyonu bulunan, genellikle camide görev yapan bir din eğitimcisi ve öğretimsidir. Vaizi bir yandan müftünün, diğer yandan imamın yardımcısı olarak düşünmek gerekir (rütbe bakımından değilse de, yaptığı iş bakımından bu böyledir.) dolayısıyla aynı işleri yapan görevlilerin ortak vasıfları vaizde de bulunmalıdır. Vaizler fert ve toplum olarak insanı, insanın problemini, dünyada ne olup bittiğini bilmeli, bunları devamlı takip etmeli, vaaz ve irşad ile yaşanan hayat arasında ilgi kurmalı, bu ilgiyi canlı tutmalıdır. Vaizler irşad ve vaazları ile cami dışına taşmalı, insanların toplu olarak bulundukları ve girebilecekleri her yere

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Kasimî, Cemalüddin, *Mev'izatü'l-mü'minin min ihyâi ulûmiddin*, Beyrut 1981, 40.

(cezaevi, huzurevi, yurt, hastahane, kiraathane, lokal, fabrika...) girmeli, girdiği ortama uygun şartlarda din eğitim ve öğretimi yapmalıdırlar.²

C. VAAZIN DİNDEKİ YERİ

Vaaz etmenin dinde önemli bir yeri olduğu malumdur. Gerek Kur'an ve gerekse hadislerde vaaz etme teşvik edilir.³ Peygamberlerin görevleri arasında vaaz etmek de vardır.

Vaazın tabiatı ve dindeki hedefi vaaz edecek ve vaaza muhatap olacak kimsenin konumunu da belirlemeyi gerekli kılmaktadır. Vaaz eden, bilgi, görgü, samimiyet ve amel bakımından vaaz edilenden daha iyi durumda olmak zorundadır. Yapılan vaazın dinen ve psikolojik olarak etkili olması ve hedefine varması bunu gerektirir.

D. VAİZLİK FAKÜLTESİ

Vaazın önemi dolayısıyla, Osmanlı'nın son döneminde bu alanda müte-hassis yetiştirme lüzumu bir kez daha hissedilmiş ve *Dâru'l-hikmeti'l-İslamiyye* bünyesinde *Medresetü'l-vaizîn* adıyla kurulan ve dört yıl süreli olan mektepte vaiz yetiştirilmiştir.⁴ Bu konuda ilk teklifin Reşit Rıza'dan geldiği kaydedilmiştir.⁵ Tarihi süreçte vaizler, medreselerin kuruluşuna kadar, cami ve evlerde yapılan özel derslerle ve özel gayretlerle yetişiyordu. Medreselerin kuruluşundan 1913 yılına kadar yetiştirdikleri din görevlileri arasında vaizler de vardı.⁶ 1909'da medreselerin ıslahı neticesinde medrese bünyesinde yer alan ve *Medresetü'l-vaizîn* adıyla anılan bu mektepte vaizlere şu dersler okutulmuştur: Tefsir, hadis, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, feraiz, tarih, siyer, coğrafya, Arap-Türk-Fars edebiyatı, Matematik, İslam felsefesi tarihi, felsefe, astronomi, tabiat bilgisi, kimya, mantık, psikoloji, ahlak, metafizik, toplum ve eğitim bilgisi, hukuk bilgisi, iktisat ve maliye, beden eğitimi, hitabet ve meviza.⁷

Bu durum vaizin ne kadar donanımlı olmasına işaret ettiği gibi, müracaat edeceği kaynaklar hakkında da fikir vermektedir.

2 Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, II, 65vd.

3 Al-i İmrân, 3/138; Nisâ, 4/58; A'râf, 7/164; Nahl, 16/125; Lokman, 31/13; Sebe, 34/46.

4 Akman, Zekeriya, *Daru'l-hikmeti'l-İslamiyye*, Ankara 2009, 56vd.

5 Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul 1997, 179; Akman, 57.

6 Bayraktar, M. Faruk, *Türkiye'de Vaizlik*, İstanbul 1997, 49.

7 Bilgi için bk. *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul Rebiülevvel 1333, sy, 9, s, 573-579; Doğan, Recai, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", *Diyanet İlmi Dergi*, Ocak-Şubat-Mart, 1999, c, XXXV, s, 1, 199; Akman, 58.

II. VAİZLERİN DİLİ

Vaizin dili, tekke dili veya buna yakın ya da en azından bundan nasiplenmiş olmalıdır. Vaiz sadece diliyle değil kalbiyle de konuşmalıdır. Vaizliğin tabiatı ve vaazın yapısı bunu gerektirir. Hem içerik hem üslup açısından buna gerek vardır. Bu aynı zamanda vaiz olmanın yapısından ve vaizlik geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu dil ve üslup vaizin örnek ve önder konumuna da işaret etmektedir. Vaazlarında bu üslubu tutturabilen vaizlere, vaaza ihtiyaç duyanlar hususen müracaat etme ihtiyacı duyarlar.

III. VAİZLERİN KAYNAKLARI: VAİZLERİN MÜRACAAT ETTİĞİ VE ETMESİ GEREKEN KAYNAKLAR

Yapılan vaazların etkili olması dinin ruhuna ve hedefine uygun düşmesi için vaizin doğru bilgiyi sahih kaynaktan ve en uygun üslupla sunması gerekir. Vaazların kalitesini ve verimliliğini artırmak için şöyle bir teklif yapanlar da olmuştur: “Mümkünse her ilde, iyi yetişmiş, mesleğinde başarısı sabit olmuş, halk eğitiminde ve öğretiminde etkili bir vaiz bulunmalı; bu vaiz diğerleri için bir örnek, danışman ve usta olarak göreve sokulmalıdır.”⁸

Bu durum vaizlerin dili ve kaynakları konusunu yeniden ele almayı ve geçmişle günümüz arasında mukayese yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde vaizin birinci ve temel kaynağı nedir? diye sorulsa buna cevap olarak “internet” denileceğinden endişe ediyorum. Çünkü internet üzerinden her türlü bilgiye ulaşılır olması kolaylık yanında bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. İnternette elde edilen kolay ve yerine göre ucuz ya da az emekli bilgilerin olumsuz yönde etkilediği alanlardan biri de vaizliktir. Yaptığımız gözlemlerle özellikle genç vaizlerin internette bilgi derleme konusunda daha hevesli ve mâhir oldukları kanaatine vardık. Ancak vaizin yararlanabileceği hatta yararlanması gereken kaynaklar arasında yer alması gereken internet bilgilerinin hangisinden, nerede, ne şekilde ve ne kadar yararlanılması konusunda çok iyi düşünülmesi gerekir. İnternet sitelerinin şahsî, en azından büyük oranda subjektif gayelerle hazırlandığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Çoğu kere tam olarak kaynağı da verilmeyen, verilse bile siteyi hazırlayanların yorumunu yansıtan bu bilgilerin çok özel bir konuma sahip ve ideal bir tebliğci olarak görmek istediğimiz vaizin işine ne kadar yarayacağı sorgulanmalıdır. Tabir yerinde ise vaiz kes-yapıştır türü bilgilerle istediği başarıyı ve etkiyi sağlayamaz. Onun daha köklü, kaynakların aslına nüfuz ederek aldığı bilgiyi cemaatinin istifadesi-

8 Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1996, III, 111.

ne sunması daha faydalı olacaktır. Bu sebeple tebliğimizde vaaza hazırlanırken kullanılan ve kullanılması gereken kaynaklar üzerinde durulacaktır.

A. ESKİ VE GELENEKSEL KAYNAKLAR⁹

1. Tefsir

Ahmed b. Hanbel özellikle kendi zamanındaki durumu dikkate alarak şöyle demiştir: “Üç nevi kitabın içindekiler asılsızdır: Meğâzî, Melâhim ve Tefsir”. Bunun sebebi, ilk dönemde yazılan bazı tefsirlerin İsrâiliyyat kabilinden bazı hikâye ve haberler ile uydurma rivayetlere yer vermeleridir. Bu haber ve rivayetlerin ortak özelliği ise abartı, coşturma ve korkutma içermeleridir. Süddî, Mukâtil, Kelbî, Vâhidî gibi müellifler böyle bilgilere yer verdiği için tenkide maruz kalmışlardır. Bu tefsirlerde yer alan bu yanlış bilgiler kendilerinden sonra yazılan tefsirlere de girmiştir. Vaizler tefsir sahasında eskiden genel olarak *Rûhu'l-beyân*, Hâzin, Tefsir-i Kebir, Kâdi Beyzavî'nin *Envâru't-tenzîl* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserlerine başvurmuşlardır.

Bu eserleri kısaca değerlendirdiğimiz zaman şunları söyleyebiliriz: Sûrelerin başında ve sonunda, onların faziletleri ile alakalı olarak nakledilen hadisler arasında zayıf ve mevzû olanlar vardır. Bu eserler, garib ve zayıf rivayetler ile asılsız kıssaları da içermektedirler. Zayıf kaynaklardan nakillere de yer verilen bu kitaplarda rivayetlerin zayıf veya mevzû olduğuna işaret edilmemiştir. Ancak *Ruhu'l-beyân*, müellifin Bursa Ulucami'de verdiği vaaz notlarının ikmal edilmiş hâlidir. İçerisindeki mevzu rivayetler ve garip kıssalar ayıklandığı zaman vaizler için önemli bir vaaz kaynağı durumundadır.

2. Hadis

1. *Meşâriku'l-envâr*. Müellifi, Ebû'l-fedâil Hasen b. Muhammed es-Sagâni (v. 650/1252)'dir. Buhârî ile Müslim'in hadislerini ihtiva etmektedir. Kitapta 2264 hadis vardır. Güvenilir ve faydalı bir kitaptır. Şerh, hâşiye ve Türkçe tercümesi de vardır.

2. *el-Câmi'u's-sağîr*. Müellifi, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî-Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505)'dir. Alfabe sırasıyla yazılmış olup onbin kadar hadisi muhtevîdir. Kitapta, durumları açıklanmamış çok sayıda zayıf ve mevzû haber vardır. Şâfiî âlim Abdurraûf Münâvî (v. 1031/1622) 'nin *Feydu'l-Kadir* isimli şerhi bu kitabın sakıncalı taraflarını kısmen bertaraf etmiştir. Dolayısıyla bu şerh ile beraber

9 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, İstanbul 1996, II, 69-76.

mütalaa edilmesi uygundur. Suyutî'nin bu kitabı Nâsiruddîn Elbânî tarafından ele alınarak hadisleri güvenilirlik açısından değerlendirilmiştir.

3. *Riyazu's-sâlihîn min kelâmi Seyyidi'l-murselîn*. Müellifi, Yahyâ b. Şeraf en-Nevevî (v. 667/1278)'dir. et-Tergib ve't-terhîb metodunda seçilmiş sahih hadisleri muhtevî bir mecmuadır. Her bölümün başında ilgili âyetlerin bir kısmı da yer almaktadır.

3. Ahlâk

1. *İhyâu Ulûmiddîn*. Müellifi, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî (v. 505/1111)'dir. Vaizlerin ellerinden düşmemesi gereken bu değerli kitabın sakıncalı tarafı, zayıf ve uydurma rivayetlere yer vermiş bulunmasıdır. Ancak Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahim b. el-Huseyn el-İrâkî (v. 806/1403)'nin takdire şayan gayreti bu eserin sakıncalı olan bu yönünü bertaraf etmiştir. İrâkî, uzun çalışmalar sonunda İhyâ'nın hadislerini taramış, kaynaklardaki yerlerini tesbit etmiş, hadislerin sıhhatleri hakkındaki hükmünü kaydetmiştir. *el-Muğnî an Hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahriri mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* adını taşıyan bu tahrir, İhyâ'nın Arapça aslıyla beraber basılmış, tercümelerde de bu tahriçlere yer verilmiştir.

2. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. Tam adı, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî beyânî's-sırâtî'n-Nebeviye ve'l-Ahmediyye*'dir. Müellifi, Birgili Pir Ali oğlu Muhammed (v. 981/1573)'dir. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker (dinin yaşanmasını kontrol) vazifesine çok önem veren âlim ve zâhid bir Hanefî âlimidir. Kitap, bazı görüş ve hükümlerinin sertliği, müsamahasızlığı bir yana, vaaz ve irşad için faydalı bir kaynaktır. Basılmış şerhleri ve tercümesi vardır. Türkçe'ye de çevrilen en güzel şerhlerinden biri, Muhammed Hadimî'nin *el-Berîka şerhu't-tarîkati'l-Muhammediyye* adlı eseridir.

4. Mev'ıza (Vaaz/Nasihat)

Eskiden vaizlerin en çok başvurduğu ve özel olarak vaizler için hazırlanmış ve âdeta "vaizin el kitabı" niteliğini taşıyan şu kitaplardır:

1. *Şir'atü'l-İslâm*. Müellifi, İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekr (v. 573/1177); zamanının başarılı vaizlerindendir. Kitapta, Hz. Peygamber (s.a.s.) örnek alınarak İslâm ahlâkı verilmiştir, faydalı bir eserdir.

2. *Mecâlis-i Sinâniyye*. Müellifi, Sinanzâde Hasan b. Ümm-i Sinân'dır. Tipik denebilecek bir vaaz kitabıdır, konuların sonunda Mesnevî'den parçalar vardır. Hadis ve kıssalarına güvenilemez.

3. *Nüzhetü'l-mecâlis*. Tam adı, *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabu'n-nefâis*'tir. Müellifi, Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî (h. 884 civarında Mekke'de yetişmiştir)'dir; Şâfiîdir. Uydurma hadis ve asılsız kıssalarla doludur.

4. *Tenbihu'l-gâfilin*. Müellifi, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed (vb. 373/983)'dir. Hanefî mezhebinde fakih ve mutasavvıf bir âlimdir. Müellifin *Tenbihu'l-gâfilin* ve *Kurratü'l-uyûn* adlı kitapları, içinde uydurma (mevzû) hadisler bulunduğu için dikkatle okunmalı ve başka kaynaklar ile kontrol etmeden hadislerine güvenilmemelidir.

5. *Dürratü'n-nâsihin veya Dürratü'l-vâ'izîn*. Müellifi, Hopalı Osman b. Hasen b. Ahmed Zâkir (H. 13. asır)'dır. Kıssacı vaizlerdendir. Memleketimizde uzun zaman vaaz kaynağı olarak kullanılmış, hâlâ kullanılmakta olan ve Türkçe'ye çevrilmiş olan bu kitap zayıf ve uydurma rivayetlerle, akıl almaz, Kitâb ve Sünnet'in ruhuna sığmaz hurafelerle doludur. Vaaz ve irşad için kaynak olmaktan çok uzaktır.

Bunlar dışında eski vaizlerin el kitabı tarzında istifade etikleri *el-Mev'iza-tü'l-hasene* ve *Abdullatif* gibi isimlerle anılan ve yukarıdakilerle aynı mahiyette başka vaaz kitapları da vardır.¹⁰

B. GÜNÜMÜZDE VAİZİN ANLATACAĞI BAŞLICA KONULAR VE YARARLANACAĞI KAYNAKLAR

Bundan önceki bölümde öteden beri okunan, başvuru, kaynak olarak kullanılan kitapları tanıtmaya ve değerlendirmeye çalıştık. Burada ise vaaz ve

10 Şu eserler, içinde uydurma rivayetler bulunduğu veya tamamen uydurma olduğu için dikkat edilmesi, muhtevaları -incelenmeden- nakledilmemesi gerek: *Taberî Tarihi* (Meşhur Taberî Târihi'nin (*Târihu'l-ümme ve'l-müluk*), hazifler ve tahriflerle Farsça'ya çevrilmiş nüshasından Türkçe'ye çevrilmiş bulunan ve *Târih-i Taberî* veya *Taberî Tarihi* diye anılan kitap uydurma rivayet ve hurafelerle doludur. Bu kitabın kusuru büyük âlim İbn Cerir Taberî'ye değil, onun eserini tahrif eden Farsça mütercime aittir). Tefsir kitaplarının sürelerin faziletleriyle alakalı mevzû hadisleri (Ancak Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide, En'âm, A'râf, Tevbe, Yâsin, Duhân, Mülk, Zelzele, Nasr, Kâfirûn, İhlâs, Mu'avvizetân sureleri hakkında sahih hadisler de bulunduğu dikkat etmek gerekir), Hakim Tirmîzî'nin kitapları, Hurayfîş, *Radvu'l-fâik*, Vâkidî, *Fütûhu's-Şâm*, İbn Abbâs tefsiri, Sa'lebî veya Se'âlibî, *Kıssasü'l-Enbiyâ*, İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâi'id-duhûr*, Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzîl*, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, *Şifâ'u's-sudûr* (tefsir), Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî ile bunun talebesi Vâhidî'nin tefsirleri, Ebû Nu'aym, Taberânî ve İbn Mende'nin bazı eserleri, (Sehâvî yukardaki üç isim ile Hakim Tirmîzî ve Ebu'l-Leys'in isimlerini zikrettikten sonra şöyle der: "Bu zevât mevzû ve zayıf hadisleri senedleriyle beraber zikrederlerdi. Kendi zamanlarında, seneddeki ricâlin makbul olanı ve olmayanı, doğrusu, yalancısı ehl-i ilimce bildiği için bu kâfi idi. Zamanımızda, senedleriyle de olsa bu haberleri nakletmek kâfi ve caiz değildir), Muhammed b. İshâk *el-Megâzî* (Bu zat yahûdî ve hristiyan kaynaklarından nakiller yapmıştır), Vâkidî (İmam Mâlik ve İmam Şâfiî bu zatın, otuz bin kadar asılsız haber rivayet ettiğini söylemişlerdir), Hâtibu'l-Bağdadî, İbn Asâkir, İbn Neccâr, Deylemi, İbn Adî'nin bazı eserleri, Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, Sülemî, Tefsir ve Tabakât. Bu kitaplarda geçen bütün haber, hadis ve kıssalar mevzû veya zayıf değildir. Ancak mezkûr kitaplarda -az-çok- mevzû ve zayıf haber nakledildiği için, tetkik etmeden bunlardan hadis ve haber almak doğru değildir (bk. Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, II, 75-76).

irşad ile meşgul olanlara tavsiye etmek istediğimiz kitapları ve tavsiye sebebini zikrederek anlatacağız.

Vaizliğin gayesi, yüce Kur'an ahkâmını ve Hz. Peygamberin sünnet-i seniyesi çerçevesinde kalarak sosyal içerikli güzel öğütler vermek böylece İslam'ın medeniyet, fazilet ve insanlığın muhtaç olduğu güzel hasletlerin ve eşsiz hakikatlerin kaynağı olduğunu en güzel şekilde insanlara anlatmaktır.¹¹ Böyle olunca Kur'an aslında vaizin ele alacağı konuların genel nitelikli bir fihristi gibidir.

Yukarıda listesini verdiğimiz ve kısaca değerlendirdiğimiz klasik ve geleneksel kaynaklar yanında günümüz vaizlerinin ilaveten başvurması gereken bazı kaynaklar ve ele alması gereken konular vardır. Bunları şöyle ifade edebiliriz:

1. Meal ve Tefsir

Meal

Dinden bahsedeceğimiz her meselede olduğu gibi vaaz konusunda da birinci kaynağımız Kur'an ve bunun yanında Hz. Peygamberin hadisleri olmalıdır. Kur'an'a müracaat ederken veya bir konuyu Kur'an temelli anlatırken âyetlere bütüncül yaklaşmak son derece önemlidir. Bunun pratik yolu günümüzde bu adla yazılan Kur'an fihristlerine ve konularına göre Kur'an-ı Kerim genel başlığını taşıyan kitaplara müracaat etmektir.

Bu konuda en önemli kaynakların başında mealler gelmektedir. Son yıllarda ülkemiz meal zengini sayılmakla birlikte bunun olumsuz neticeleri de olmaktadır. Geleneksel mealler içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı meali ile, Hasan Basri Çantay, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın meali tavsiye edilebilir. Muradi ilahiyi daha iyi anlamak için Muhammed Esed'in Kur'an mesajı güzel bir kaynaktır. Bu kitabı mecaz ifadeler ve ahkâm âyetlerine getirdiği bazı yorumlarla ilgili taşıdığı zaafılar dikkate alarak okumak gerekir.¹² Mustafa İslamoğlu ve Mustafa Öztürk'ün mealleri ise klasik mealleri aşan ve Kur'an'ın anlaşılması noktasında sarf edilen özel çabaların ürünüdürler. Beşer elinden çıkan

11 Bayraktar, 49; Akman, 57.

12 Eseri her yönüyle detaylı olarak ele alan şu çalışmalar bu konuda en geniş ve güvenilir bilgileri vermesi sebebiyle okumaya değerdir: İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkidi*, Ankara 2009; *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası*, İstanbul 2009. Ayrıca şu makale de bu konuda önemli bir tenkit içermektedir: İsmail Çalışkan, Muhammed Esed'in The Message Of The Qur'an Adlı Eserin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2010. Suat Yıldırım'ın, "Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı" Adlı Tefsiri Hakkında" adlı makalesi (Yeni Ümit Dergisi, Ekim - Kasım - Aralık 2002 Sayı :58 Yıl:15) adlı makalesi de bu konuda fikir vermektedir.

hiçbir şey mükemmel olmayacağı için bu eserler de üzerlerine yapılan ciddi ve ilmi tenkitler ışığında okunmalıdır.

*Tefsir*¹³

1. Müctehid âlimlerden Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/922)'nin *Taberî Tefsiri* diye bilinen *Câmiu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* adlı eseri. Kitap, rivayet metodu ile yazılmış tefsirlerin en kapsamlı ve en önemlilerinden-
dir. Bir âyetle ilgili çeşitli sahabe, tabiun ve etbau't-tâbiûn görüş ve yorumları da bu eserde toplu olarak verilmektedir. En iyi baskısı, Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikli neşridir.

2. Hanbelî ve selefi bir âlim olan Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (v. 597/1201)'nin *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsir* adlı eseri. Kitapta dirâyete de yer verilmiş olmakla beraber daha ziyade rivayete dayanan bir tefsirdir. Eserde rivayetler tenkid edilmiş, tercihler yapılmıştır.

3. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi (h.671/m.1273)'nin *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an* adlı eseri. Bu kitap muhtevası, üslubu ve Kur'an ahkâmını sistematik şekilde ele alması sebebiyle tefsir kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Mukaddimede belirtildiği üzere ayetler açıklanırken faydalanan kaynaklara işaret edilmiş, bazı istisnalarla birlikte genellikle nakledilen görüşlerin kimlere ait olduğu zikredilmiştir. Müfessirlerin naklettikleri kıssalara ancak ihtiyaç hâlinde yer verilmiş, nüzul sebepleri, kıraat ihtilafları, lügat, nahiv, nesih gibi konular üzerinde titizlikle durulmuş, makbul rey tefsiriyle me'sur (rivayet dayanan) tefsirin birlikte ele alınmasının güzel örneklerini ortaya koymuştur. Bu tefsir Türkçe'ye çevrilmiştir.

4. İmâmuddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr (v. 774/1372)'in *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm* adlı eseri. Tertibi güzel, ifadesi açık ve sağlam, Kur'an-ı Kerim'in lafzı kadar ruh ve manasındaki kemâli de aksettiren bir tefsirdir. Hadis ve rivayetleri tenkit süzgecinden geçirme özelliğine sahiptir. Türkçe'ye çevrilmiştir.

5. Baba Nîmetullah Nahcuvânî (ö.902 /1496)'nin *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* adlı tasavvufî tefsiri. Osmanlı döneminde tasavvufî-işârî tefsir müelliflerinin ilklerinden olan müellif, kısa olan bu tefsirinde âyetleri tasavvufî yoruma tabi tutmuştur.

6. Muhammed b. Muhammed İmâdî (v. 982/1574)'nin *İrşâdu'l-akli's-selim ilâ mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerim* adlı tefsiri. Müellif, Kanûnî ve II. Selim zamanlarında

13 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, II, 76-79, İstanbul 1996.

yirmi sekiz sene onbir ay şeyhülislâmlık yapmış, meselede müctehid derecesine varmış bir Hanefî âlimidir. Tefsir âyetlere verilen farklı anlamları bir araya getirmesiyle meşhurdur. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

7. Muhammed b. Ali Şevkânî (v. 12250/1832)'nin *Fethu'l-Kadir el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsir* adlı tefsiri. Şevkânî, Zeydî bir muhitte yetişmiş fakat tahsil ve tekemmülden sonra itikadda Selefiyye (Sünnî) müzhebinin tercih etmiştir. Fıkıhta ise müctehiddir. Bu tefsir rivayet ve dirâyet metodlarını birlikte kullanmıştır. Fakat bazı tefsirlerde olduğu gibi bu iki metod yekdiğerine karıştırılmamış, önce âyetler dirayeten tefsir edilmiş, sonra rivayete yer verilmiştir. Güvenilir, öz ve faydalı bir tefsirdir.

8. Muhammed Reşid Rızâ el-Huseynî (v. 1354/1935)'nin *Tefsirü'l-Menâr* adlı eseri. Reşit Rıza, Muhammed Abduh'un talebesi ve izleyicisi olup çok yönlü, kültürlü, selefi bir âlimdir. Bazı yazarlara göre son asrın müceddidleri arasındadır. Kitapta, hocası Abduh'un Ezher'deki Tefsir takrirlerini tamamlayarak Yûsuf sûresine kadar gelmiştir. Tefsirde, Selefi meşreble zamanımızın meselelerine eğilen bir metod takip edilmiştir. Bazı yaklaşımları tartışmaya açık olmakla birlikte orijinal yaklaşımları da içermektedir.

9. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942)'in *Hak Dini Kur'an Dili* adlı Tefsiri. Müellif, fıkıh ve tefsirde derin bilgi sahibi, geniş kültürlü, sanatkar bir âlimimizdir. Kitap, zengin kültür ve sağlam bir muhakeme ile yazılmış Türkçe tefsirlerin en mükemmelidir. Yalnızca meâl ile geçilen kısımlar hariç, klasik tefsirlerin güzel ve dolgun bir özeti olan bu tefsirde müellifin kendi yorumları da vardır. Farklı sadeleştirilmiş baskıları vardır.

10. Seyyid Kutup'un *Fi zılâli'l-Kur'an* adlı tefsiri. Kur'an'ın sosyolojik tefsiri olma özelliği taşıyan bu eser, geleneksel yorumları da özetlemiştir. Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan bu tefsirin iman, ideal ve heyecan aşılayıcı yönü çok önem arz etmektedir. Çünkü Kutup, ilmî ve teknik bir tefsir yazmaktan ziyade Kur'an-ı Kerim'in getirdiği kâmil hayat nizamını, insanlık âlemine sunduğu hidâyet ve ışığı anlamak, duymak, anlatmak ve duyurmak maksadına yönelmiş, bunda muvaffak olmuştur.

11. Ebu 'alâ el-Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an* isimli tefsiri. Aynı zamanda siyasi ve mücadeleci bir yönü bulunan Mevdudî bu eserinde tarih, sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi konularında yaptığı orijinal yorumlarıyla dikkat çekmektedir.

Kur'an'a müracaat eden vaizin dikkat etmesi gereken hususlardan biri de, âyetlerin nüzul sebeplerine ve nüzul sırasına dikkat etmesidir. Bunun için

belli başlı tefsir kaynaklarından yararlanmayı ilke hâline getirmek gerekir. İbn Kesir'in Türkçe'ye de çevrilen tefsiri, İzzet Derveze'nin yine dilimize de çevrilen *et-Tefsiru'l-hadisi* bu konuda önemli kaynaklar durumundadır. Son yıllarda Bedreddin Çetiner tarafından telif edilen *Esbâb-ı Nüzûl* adlı eser de bu konuda pratik bilgiler içermektedir.

Âyetlerin sosyal mesajları ile tarih ve dinler tarihi açısından incelenmesi noktasında Seyyid Kutub'un *Fi zılali'l-Kur'an* ve Mevdudî'nin *Tefhimu'l-Kur'an* adlı eserleri faydalı ve ufuk açıcı bilgiler içermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an Yolu* adlı tefsir klasik tefsirlerin ve özellikle İbn Aşur'un *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserinin bir özeti durumundadır. Âyetler hakkında ön bilgi edinmek ve kısa zamanda okunabilmek açısından faydalıdır.

2. Hadis¹⁴

a. Kütüb-i sitte diye bilinen hadis külliyâtı. Bu eserlerin adları ve müellifleri şöyledir: Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (vb. 256/870), Câmi'u's-sahih, Müslim b. el-Haccâc (v. 261-875), el-Câmi'u's-sahîh, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb Nesâî (v. 303/915); Sünen, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as (v. 275/888), Sünen, Muhammed b. İshâ et-Tirmizî (v. 279/892), Sünen.

Sünnî gelenekte Kütüb-i sitte olarak bilinen altı hadis kitabı vaazlarda temel hadis kaynağı olarak alınmalıdır. Ancak genel olarak hadisler özellikle de hadisleri fıkıh sistematiğine göre tertip eden bu eserler şerhsiz okunmamalıdır. Her birine ait güzel şerhler vardır. Mesela Buhârî, Aynî, Askalanî ve Kastalânî şerhi ile mütalaa edilmelidir. Müslim'in Davudoğlu şerhi ile birlikte okunması gerekir. Ebû Davud'un Arapça şerhlerinden derlenen iki, İbn Mâce'nin ise bir Türkçe şerhli baskısı vardır. Tirmizî ve Nesâî de kısa şerh yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

b. İbn Esîr'in *Câmi'ul-usûl* ve Şeyh Ali Nâsîf'in *et-Tâcu'l-cami'u li'l-usûl* isimli eserleri. Bu eserler, yukarıda geçen hadis kitaplarının hadislerini bir araya getirme teşebbüsleridir. Bir anlamda bunlar, tekrarlardan arındırılarak yapılan çalışmalardır. Bu sebeple bunlardan istifade etmek daha pratiktir. Her iki eserin de Türkçe tercümesi vardır.

c. Hâfız Abdulazîm b. Abdi'l-Kaviyy el-Münzirî (v. 656/1236)'ın, *et-Tergîb ve't-terhîb* adlı eseri; vaaz kaynağı olacak hadisleri muhtevî değerli bir mecmuadır. Râvîlerin ve hadislerin durumlarına işaret edilmiş, kaynaklar zikredilmiştir. Faydalı dipnotlarla yapılmış Arapça baskıları ve Türkçe tercümesi vardır.

14 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, II, 80-81, İstanbul 1996.

d. Muhammed b. Abdillâh Hatîb et-Tebrîzî (v. 737/1336), *Mişkâtü'l-mesâbih*; bu eser, muasır muhaddis Nâsıruddîn Elbânî'nin, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-misbâh* adlı neşriyle değer kazanmış, pratik ve faydalı hâle gelmiş bir hadis mecmuasıdır. İman konusundan başlatarak hemen hemen bütün konuları seçme hadislerle sistematik olarak işlemiştir. 6294 hadis ihtiva etmektedir. Üzerine yapılmış çok sayıda şerh vardır. En kapsamlısı Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı şerhidir. Kısmen Türkçe'ye çevrilmiştir.

e. Yahyâ b. Şeraf en-Nevevî (v. 667/1278)'nin, *Riyâzu's-sâlihîn min kelâmi Seyyidi'l-murselîn*; et-Tergîb ve't-terhîb metodunda seçilmiş sahih hadisleri muhtevî bir mecmuadır. Her bölümün başında ilgili âyetlerden de bir demet sunulmuştur. Pek çok tercüme ve şerhi bulunan bu eserin en faydalı bulduğumuz baskısı sekiz cilt hâlinde neşredilenidir. Dolayısıyla sekiz ciltlik tercüme ve şerhi ile bu kitap vaizlerin vazgeçilmez kaynağı hâline gelmiştir.

f. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*. Farklı konularda hadis bulmak için önemli bir hazinedir. Yeni baskılarında eseri mevzûlara göre tertipleyen Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Bulûgu'l-emânî min esrari'l-Fethi'r-Rabbânî* adıyla bunu şerhetmiş, bu şerh basılmıştır. Bu eser de zengin hadis muhtevası ve başarılı şerhiyle faydalıdır.

g. İbrahim Canan'ın *Kütüb-i sitte* adlı eseri. Altı hadis kitabının bir özeti ve şerhli hâlidir. Yorumlarından yararlanılabilir.

Hadislere müracaat ederken de mutlaka ahlak, helal-haram ve ahkâm hadislerini anlatılacak konuya göre okumak gerekmektedir. Ahkâm hadislerini ülkemizde yaygın olan fıkıh mezheplerini dikkate almadan okuyup anlatmanın taşıdığı problemleri ifade etmeye gerek yoktur. Bu alanda rahmetli Ahmet Davudoğlu tarafından tercüme ve telif edilen *Selâmet Yolları*, eski müftülerden Celal Yıldırım'ın *Ahkâm Hadisleri* kitabı, Türkçesi yayınlanan Tahavi'nin *Meanü'l-asar* adlı kitabı ile Tahanevi'nin *İlâu's-sünen* adlı eserleri temel kaynak durumundadır.

Vaizlerin uydurma hadisleri derleyen ve değerlendiren kaynakları mutlaka okumaları gereklidir. Bunlar arasında şu dördü daima el altında olmalıdır¹⁵:

1. Alî b. Muhammed b. Arâk el-Kinânî (v. 963/1556)'ın, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'ah anî'l-ahbâri's-şenî's-şenî'ati'l-mevdû'ah* adlı eseri. Müellif bu eserinde Suyûtî'nin *el-Leâli el-masnû'a* isimli kitabını ikmâl etmiştir. Tevhit, iman, ilim, menâkıp, temizlik, namaz, gibi bablar hâlinde ele aldığı kitabında bu konularda

15 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün meseleleri*, II, 81-82, İstanbul 1996.

uydurulan hadisleri ele almıştır. Başına koyduğu giriş kısmında (s. 3-133) hadis uyduranları sınıflara ayırmış, binlerce yalancı raviyi teşhir etmiş, sonra bâblar hâlinde mevzû haberleri sıralamış, her biri üzerinde gerekli bilgiyi vermiştir.

2. Muhabbed b. Seyyid Dervîş el-Hût (v. 1276/1859)'un, *Esnel-metâlib fî ehâdise muhtelifeti'l-merâtib* adlı kitabı. Kitap, alfabetik olarak mevzû haberleri incelemiş, sonunda bu mevzû ile alakalı faydalı bilgiler vermiştir.

3. İsmâ'il b. Muhammed Aclûnî (v. 1167/1749), *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs anmâ iştehera mine'l-ehâdîsî alâ elsineti'n-nâs* adlı eseri. Bu da alfabetik olarak, dillerde hadis diye dolaşan, kitaplarda sık sık rastlanan hadis ve haberlerin sa-hih olup olmadıklarını tetkik etmiştir.

4. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî'nin, *Silsiletü'l-ehâdîsî'd-da'ife ve'l-mevdû'a* adlı eseri. Muasır ve titiz bir hadis araştırmacısı olan Elbanî, bazı değerlendirmeleri tartışmalı olsa da, bu eserinde, geniş hadis bilgisi ile mevzû ve zayıf haberleri incelemiştir.

3. Siyer, Tabakât ve Menâkıb ve İslam Tarihi

Vaiz, icra ettiği görev bakımından aynı zamanda Hz. Peygamberin tebliğ tasarrufunun da vârisi durumundadır. Ondan dini en güzel şekilde tebliğ etmesi beklenir. Bu sebeple de İslam'a davet ve Hz. Peygamberin tebliğ metodu türü kitapları okuması ve özümsemesi gerekir. Yani başarılı olmak isteyen bir vaizin el kitabı ve ilk elden okuması gereken Siyer ve özellikle *fıkhû's-siyre* tarzı kitapları ile Hz. Peygamberin tebliğ metodunu ve eğitimcilik yönünü ele alan eserler olmalıdır. Mesela, Ahmet Önkâl'ın *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu* adlı kitabı bu konuda önerilecek kitaplardan biridir.

Hz. Peygamberin eğitim yönünü öğrenmek için Abdullah Özbek'in *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed* adlı eser bol örnekli ve dili sade bir kitaptır.

Din görevlilerinin Rehberliği, A. Lütfü Kazancı'nın *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Cuma Karan'ın *Vaizlik ve İmamlar İçin Cemaat İle Etkili İletişim* adlı kitapları mutlaka okunması gereken öncelikli kaynaklar arasındadır.

Riyâzu's-sâlihîn başta olmak üzere, ahlak hadislerini derlemiş bulunan sahih hadis kitapları ikinci sırayı, temel fıkıh bilgilerini içeren ilmiyal kitapları üçüncü, helal-haram kitapları ise dördüncü sırayı almalıdır.

Cemaate anlatılacak temel konulardan biri de Resûlullah'ın örnek hayatıdır. Kur'an onun hayatını bize örnek olarak sunduğuna göre biz Hz. Peygamberin hayatını bütün yönleriyle öğrenmek, yaşamak ve anlatmakla yükümlüyüz. Bunun için kuru tarih bilgisi içeren siyer kaynaklarından ziyade Hz. Peygamberin

hayatını ibretleri, dersleri, temel mesajları ve fıkhiyla ele alan “Fıkhu’s-siyre” tarzı eserleri takip etmek daha faydalı olacaktır. Bu konuda Ramazan el-Butî ve Muhammed Gazalî’nin *Fıkhu’s-siyre* adlı eserleri yanında, Mevlana Şibli Mumânî’nin *Son Peygamber Hz. Muhammed* adlı kitabı, İzzet Derveze’nin *Kur’an’a göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Münir Gadbân’ın *Resûlullah’ın Hayatı ve Metodu* adlı eseri, İbrahim Sarıçam’ın *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* ve Afzalurrahman’ın *Siyret Ansiklopedisi* örnek olarak zikredilebilir.

Bunlar yanında şu klasik kaynaklara da müracaat edilmelidir¹⁶:

1. es-Sîretü’n-nebeviyye: Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm (v. 218/833)’a ait meşhur ve muteber bir eserdir. Kitap, İbn İshâk’ın aynı mevzûdaki kitabının ıslâh ve ikmâlî ile vücûda getirilmiş olup en eski ve mûtemed kaynaklardandır. Türkçe tercümesi de vardır.

2. el-Mevâhibu’l-ledünniyye bi’l-minehi’l-Muhammediyye. Ahmed b. Muhammed Kastalânî (v. 923/1517)’ye aittir. Bu kitap, şair Bâkî (v. 1008/1599) tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Mısırlı Abdalbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (v. 1122/1710) tarafından genişçe şerh edilmiştir. Kitap Abidin Sönmez tarafından yayına hazırlanmış ve günümüz Türkçesiyle yayımlanmıştır.

3. et-Tabakâtü’l-kübrâ: Muhammed b. Sa’d (v. 230/844)’ın biyografi eseridir. En eski ve güvenilir siyer ve tabakât kitabıdır. İlk ciltlerinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatı hülasa edilmiş, sonra meşhur sahabe, tâbi’ün ve etbâ’nın biyografileri sıralanmıştır.

4. el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe: İbn Hacer el-Askalânî (1373/1449) tarafından telif edilen sahasında önemli bir eserdir. Bu kitap Sahâbe-i Kiram Ansiklopedisi adıyla Türkçe’ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Sahabe biyografisi konusunda zirve sayılan bu eser zengin kaynaklara ve özgün telif yöntemine sahiptir. Eserde sahabîlerin tam adı, soyu, kabilesi, aşireti, doğum ve ölüm tarihleri, sahabî olduklarını ortaya koyan yönleri, hadis ilmindeki yerleri ve önemleri ele alınmaktadır.

5. Zâdu’l-Me’âd fî hedyi-Hayri’l-ibâd: Muhammed b. Ebû Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye, v. 751/1350)’nin meşhur eseridir. Kitap, Hz. Peygamberin hayatına dair kısa açıklamalardan sonra ferdî ve sosyal hayatın her sahasındaki davranışlarını, getirdiği nizamı ve açtığı çıkışı tesbite ve açıklamaya çalışmaktadır. Yeri geldikçe çeşitli mezheb ve görüşlere de yer vermiş, bunları münakaşa ederek kendi tercihini ifade etmiştir. İçerisinde Tıbb-ı Nebevî’ye dair de geniş bir bölüm

16 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, II, 82-85, İstanbul 1996.

vardır. Hz. Peygamberin hayatının her safhasını takip etme noktasında faydalı ve güvenilir bir kaynak özelliği taşımaktadır. Farklı Türkçe tercümeleri vardır.

6. Târih-i Dîn-i İslam: Mahmud Es'ad Seydî-Şehrî (v. 1917)'ye aittir. Müellif eserini, giriş ile birlikte Mekke ve Medine dönemi olarak iki kısma ayırmış, İslam Dini'nin tarihine dair önemli malumatlar vermiştir. Arapların İslam öncesi dini, sosyal, kültürel ve ictimâî hayatları hakkında özlü malumat vardır. Eserin Türkçe baskısı da vardır.

7. Asr-ı Sa'âdet: Eser, Mevlânâ Şiblî başkanlığında "Nedvetü'l-ulemâ'ya bağlı bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Ömer Rızâ Doğrul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Eseri hazırlayanlar, o gün için Doğu ve Batı'nın bütün önemli kaynaklarını taramışlardır. Kitabın sadeleştirilmiş baskısı da yapılmıştır.

8. İslam Peygamberi: Muhammed Hamîdullah'a ait olan bu kitap, Hz. Peygamberi ve onun getirdiği yüce dîni Batılılara tanıtmak, Peygamberimiz (s.a.s.) aleyhine yıllardan beri devam eden kampanyayı durdurmak ve iftiraları cevaplandırmak maksadıyla yazılmıştır. Eserde olaylar objektif ve yalın olarak anlatılmaktadır.

9. Hilyetül-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ. Eser, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh İsfehânî (v. 430/1039'ye ait olup sahabeden müellifin devrine kadar gelip geçmiş büyük zevâtın hayat ve menâkıbından bahseder. On cilt hâlinde basılmıştır (Mısır, 1932-1938). Vaaz için menkıbenin önemi sebebiyle bu esere müracaat gereklidir. Ancak bazı zayıf haberleri içermesi sebebiyle okuyucunun ihtiyatlı olması gerekir.

10. Câmi'u-kerâmâtü'l-evliyâ. Yûsuf b. İsmâî'l en-Nebbânî (v. 1350/1931)'ye aittir. Baş tarafında kerâmetin isbatı, evliyanın tabakâtı, yüz hadiste Hz. Peygamberin mucizeleri ve elli dört sahabînin kerametleri verilmiş, sonra alfabe sırasıyla müellifin zamanına kadar yaşamış meşhur velî ve âriflerin hayat ve menâkıbı anlatılmıştır. Bu tür menakıb kitaplarında rivayetler alınırken ve aktarılırken mevsukiyet bakımından müsamaha ve bir ölçüde mübalağa bulunabileceğinden okurken dikkat ve ihtiyat göstermek gerekir.

4. Dinin Maksatları ve Hükümlerin Esrarı

Vaizler dinin maksadını, hükümlerdeki maslahatı ve ibadetlerin esrarını anlatan kitaplardan yararlanarak konuları sunmalıdır. Bir başka ifade ile, vaiz dinin genel maksatlarını ve ihtilaflı konuları bilmek durumunda olduğu için bu yönde bilgi sahibi olacağı kaynakları okumuş olması gerekmektedir. Bu konuda Gazalî'nin *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eseri, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin *Huccetullahi'l-*

bâliğa ve Tahir b. Aşur'un *İslam Hukuk Felsefesi* adlı eseri mutlaka okunmalıdır. Gazâlî'nin mezkur kitabı, çok sayıda uydurma ve zayıf hadis ile abartılı hikâyeler içermektedir. Bu sebeple eser bazı müellifler tarafından ihtisar edilerek hem istifadesi pratik hâle getirilmiş hem de uydurma hadisleri ayıklanmıştır. Mesela Cemeleddin el-Kasımî tarafından yapılan *Mev'ızatu'l-mü'minîn min İhyâi Ulûmiddin* adlı eser çok kıymetli olup vaizler için el kitabı olabilecek niteliktedir. Çünkü Kasımî İhyâ'yı özetlerken çok önemli bir iş yapmıştır. Çalışmasında İhyâ'da yer alan uydurma hadisleri ve hikâyeleri ayıklamış, bazı bölümleri dışarıda bırakmış, en sağlam ve genel okuyucu kitlesine hitap eden bilgileri bir araya getirmiş ve kitabın yapısını bozmayan bazı ilaveler yapmıştır. Böylece vaizler için vazgeçilmez bir kaynak olan ancak olduğu gibi aktarılmasında bazı dini sakıncalar bulunan İhyâ, Kâsımî'nin tasarruflarıyla hem kültürlü hem de genel halk tabakasını oluşturan Müslümanların yararlanabileceği bir hâle getirilmiştir. Türkçe'ye de çevrilmiştir.

5. Psikoloji, Sosyoloji

Halkın ve cemaatin nabzını tutmak ve onlara en doğru bilgiyi en uygun yöntemle verebilmek için vaizlerin, din sosyolojisi, din psikolojisi, çocuk psikolojisi, kadın psikolojisi, toplum psikolojisi, kitle ve toplum psikolojisi, ergen ve gençlik psikolojisi gibi kitaplardan seçme bir liste yaparak okumaları gerekmektedir. Bu konularda Müslümanlar olarak fazla ve doyurucu ürünler verdiğimiz söylenemez. Üniversitelerin bu bölümlerinde okuyan gençlerimiz de hâlâ batılı yazarların Türkçe'ye tercüme edilen eser ve teorilerini okumaktadırlar. Böylece kendi kültür, inanç ve zihniyetine ters bir yığın bilgi ile kafaları doldurulmaktadır. Onlara dini anlamda rehberlik yapan vaizlerimizin ve din gönüllülerimizin bir adım önde giderek bu alanda bir seçki yapmaları zorunludur. Gençler üzerinde etkimiz ancak buna göre olacaktır. Bu alanda şu eserler tavsiye edilebilir: Hayatı Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Hüseyin Yılmaz, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu* adlı kitaplar önerilebilir. Ayrıca Haluk Yavuzer, Doğan Cüceloğlu, Nevzat Tarhan, Kemal Sayar'ın kitaplarından da yararlanmak gerekir. Örnek olarak şu eserleri zikredebiliriz:

a. Çocuk Psikolojisi, Haluk Yavuzer. Çocuğun doğum öncesinden başlayarak ergenlik sonuna kadar süregelen tüm gelişimi açıklamak amacıyla hazırlanmış bir kitaptır. Kitapta büyüme olgunluk evreleriyle, çevresel faktörlerin birey gelişimine olan etkisi ele alınmış, çocuğun toplumun diğer üyeleriyle olan duygusal ve sosyal iletişimi incelenmiştir

b. Çocuk ve Suç, Haluk Yavuzer. Eserde, çocuk suçluluğu evrensel ve ulusal boyutlarda değerlendirilmiş, suçlulukta etkili olduğu düşünülen, kalıtsal, bedensel, zihinsel ve sosyal etkenler tek tek ele alınarak suçlulukla olan ilişkileri tartışılmıştır.

c. Gençleri Anlamak, Haluk Yavuzer. Eserde, günümüz gençleri gelişim ve kültürel özellikler dikkate alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Kitap ayrıca yurdu-muzda yapılan araştırmaları temel alarak genci kendi kültürümüz içinde irde-liyor ve gençlik döneminde yoğun şekilde yaşanan sorunları ele alıp, çözüm önerileri üretiyor.

d. Ben Nesli, Jean M. Twenge. Bu kitap 1970, 1980 ve 1990'larda doğan 'ben nesli' mensubu gençlerin hoşgörülü, özgüvenli, açık fikirli ve hırslı fakat bir o kadar da sinik, depresif, yalnız ve kaygılı olduğunu kışkırtıcı bir dille ortaya koymaktadır.

e. Ergenlik Psikolojisi, Adnan Kulaksızoğlu. Türkiye'de ergenler üzerinde yapılan araştırma bulgularıyla desteklenen bu kitap, ergenlik süreciyle ilgili birçok bilgiyi bir arada sunmaktadır.

6. İnternet, slayt vs.

Günümüzde internet kaçınılmaz bir bilgi kaynağıdır. Ancak bu kaynak ke-sinlikle vaizin temel kaynağı olmamalıdır. Çünkü internet pratik bilgi vermekle birlikte asla kitabın yerini tutamaz. Çoğu kere bilgilerin kaynaksız zikredilme-si, siteyi kuranların özel maksat ve görüşleri ve aynı konuyla ilgili birden fazla ve birbirine aykırı bilginin yer alması bu kaynağın bazı olumsuz yönleridir. Bu sebeple temel kaynaklara ilaveten başvurulması ve belli bir dikkatle hareket edilmesi durumunda internet yararlanılacak kaynaklar arasında zikredilebilir.

İmkân dahilinde ve gerekli görüldüğü takdirde konuların slaytlarla des-teklenmesi de günümüz insanları özellikle de üniversite gençliği için önem arz etmektedir. Mesela hac konusu gibi bilginin mekânla sıkı irtibatının bulunduğu konularda slaytla vaaz etmek daha etkili ve faydalı olacaktır.

IV. SONUÇ

Eski vaizler, hurafeye, hamasete ve coşkuya fazla yer vermekle eleştiril-mekte, günümüz vaizleri ise bilgi eksikliği, coşkudan yoksun olma ve mukni olmama yönüyle eleştiriye maruz kalmaktadır. Bir müellif, vaazların tesir et-mediğinden yakınarak bir ârife bunun sebebini sormuş ve şu cevabı almıştır: Eskiden vaizler uyanık cemaat ise uykuda idi. Uyanık kimsenin uykuda olanı

uyandırması kolaydır. Fakat bu gün vaizler uyuyor, cemaat ise ölmüş durumdadır. Uyuyan kimsenin ölüyü uyandırması ise imkânsızdır.

Yetişme tarzımız, pozitivist ve hurafe karşıtı aşırı söylemlerden etkilenmemiz nedeniyle daha çok hikâye ve menkıbeye dayalı “Kıssacı vaizliği” neredeyse yok ettik. Ancak yerine de ciddi bir alternatif koyamadık. Ayet mealleri, hadis anlamları ve düz cümlelerle cemaati yorduğumuzun ancak bu yorgunluk neticesinde istenen bilgiyi de veremediğimizin farkında olmalıyız.

Vaizler için temel kaynaklar önerilebilir, örnek kaynaklar yazılabilir, ancak standart kaynak ne yazılabilir ne de önermek doğru olur. Çünkü vaiz temel kaynaklardan hangisine, ne zaman ve ne ölçüde müracaat edeceğini, hitap ettiği cemaatin durumuna ve ihtiyaca göre kendisi belirlemelidir. Vaizin üretici olması için bu şarttır. Aksi hâlde monotonluk kaçınılmaz olacaktır. Konuyla ilgili yapılan ve isabetli bulduğumuz şu tespit dikkatle okunmalıdır: “Çünkü önceden yazılmış hazır vaaz kitapları daha ziyade kendi yazarının düşünce ve yorumlarını içermektedir. Herhangi bir yazarın içinde yaşadığı toplumun ilgi, istek ve ihtiyaçlarına göre hazırladığı ve kendi cemaati için önemli bulduğu düşünce ve yorumlar her zaman, her yerde ve her cemaat için uygun düşmeyebilir. Öyleyse vaiz, önceden yazılan vaaz kitaplarından yararlanmakla birlikte, o kitaplardaki bilgileri olduğu gibi kendi cemaatine anlatmamalı, mutlaka konuyu güncelleştirerek yeni kaynaklardan aldığı bilgilerle zenginleştirmelidir.”¹⁷

Vaiz, başvuracağı kaynağı içinde bulunduğu zamana ve hitap kitlesine göre yeniden tayin etmelidir. Karma bir cemaate vaaz eden vaiz, cemaatin genel yapısını ve ihtiyaçlarını dikkate alan kaynaklara müracaat etmelidir. Bunun için dinin sahih kaynaklara dayalı genel esasları, hedefleri, ittifak edilen helal ve haramları, günlük, haftalık ve aylık dinî yükümlülükler bu muhataplara uygun bir üslupla ve münasip aralıklarla hatırlatılmalıdır.

Tebliğde altını çizdiğim bu hususa ilgili bir de teklif sunmak istiyorum. O da şudur: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Örnek Vaazlar tarzında yayınları var. Örnek olması bakımından bu isabetli olabilir. Ancak aslında hazır vaaz yazmak yerine, Diyanetin kendi sitesinde bir link açarak vaizlerin vaazlarında kendi ihtiyaç ve cemaat seviyesine göre kullanacakları konularına göre tasnif edilmiş âyet, hadis, dinin ruhuna uygun kıssa, ibretli söz, şiir, güncel örnek ve ibretli olaylar kutucukları oluşturması daha isabetli olur. Bazı eski kıssaların günümüzde istenen mesajı vermediği veya yanlış anlamalara sebebiyet verdiği de

bir gerçektir. Yapılan seçkide buna da dikkat edilmelidir. Vaiz buradan hareketle kendi vaazını oluşturursa daha verimli sonuçlar elde edilebilir.

Bir camide sürekli ve karma bir cemaate vaaz eden vaizin aylık veya haftalık yapılan planında iman-ahlak-ibadet-helal-haram dörtlüsü mutlaka yer almalıdır. Bu konulara dair yazılan en sahih ve doyurucu, yorum ve güncel örnekler içeren eserler hem önceden okunmalı hem de cemaate tavsiye edilmelidir. İman konularını günümüzde anlaşılır örneklerle anlatmak birinci sırada yer almalıdır. Allah'ın varlığı, birliği, yaratılıştaki hikmet ve sırlar gibi konularda bilimsel verilerden yararlanmak günümüzde daha büyük önem arz etmektedir. Batıda aydınlanma döneminden itibaren pozivizm insanlığa âdeta bir ilmihal gibi sunulmaktadır. Bilimsel bilgi dini bilginin alternatifi ve ona zıt olarak gösterilmekte, din ile bilimin bağdaşamayacak iki ayrı şey olduğuna dair kanaatler oluşturulmaktadır. İslam'da bunların nasıl barışık olduğu, gerçek bilimin ancak Allah'ın afakta ve enfüste yerleştirmiş olduğu sırları ve hikmetleri keşfe yarayaacağı gösterilmelidir. Özellikle genç beyinler bu konuda doğru bir şekilde yönlendirilmelidir. Bunun için İslam ve Bilim, Kur'an ve Bilim başlıklı kitaplar okunmalıdır.

Çocuklara hitap eden vaizlerimizin çocuk psikolojisi, ergen psikolojisi kitaplarından mutlaka birkaç tane okumaları gereklidir. Onlara hitap ederken mutlaka ilgi alanlarından örnekler vermeye gayret ederek kendi dillerinden hitap etme gayreti içerisinde olmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Zira bu Hz. Peygamberin metodudur. Kadınlara hitapta kadın psikolojisi, kadını her türlü özelliği ile tanıtan, ilgileri, merakları, endişeleri, beklentileri ile tanımaya yardımcı olan kitaplardan yararlanma asla ihmal edilmemelidir. Karı-koca hakları anlatılırken dinin koyduğu denge mutlaka gözetilmeli, hak ve vazifeler, vazife öne alınarak karşılıklı olarak anlatılmalıdır. Batının hak öncelikli yanlış söylemi yerine, İslam'a daha uygun olan vazife temelli bir söylem oluşturulmalıdır. Sonuçta çoğu kere geleneksel aile yuvalarının yıkılmasına sebep olan mutlak özgürlükçü anlayış yerine karşılıklı adalet ve hakkaniyeti esas alan ve kadın ve erkeğin "birbirini tamamlayan varlıklar olduğu" gerçeğinden hareket edilmelidir.

Temizlik konularını ele alan vaizlerimiz, klasik fıkıh kitaplarında anlatılan abdest, gusül, teyemmüm, necâset, necasetten temizlenme yolları gibi konuları mutlaka güncel bilgilerle, gelişen hijyen kurallarıyla ve tıbbın verileriyle desteklemelidirler. Bu konular arasında çevre temizliğine ve bu alanda yazılan eserlere müracaat kaçınılmazdır.

Oruç konusu anlatılırken de tıbbî bilgilerden yararlanmak gerekmele birlikte, sunulan bilgilerde orucun taabbudî yönü gölgelenerek âdeta perhiz ve

rejim girme amacına yönelik bir ibadet gibi gösterilmemesine azami dikkat gösterilmelidir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan *İslam'a Giriş* serisi ve Oruç, namaz bilinci adıyla yazılan kitaplar dikkatli bir şekilde okunmuş olmalıdır.

Vaiz, vaazını ayet, hadis, şiir, hikmetli söz, latife, nükte, menkıbelerle süslemeli; ancak yapmacıklık ve zorlamalardan uzak kalmalıdır.

Günümüzde vaizlik öğretmenliğin âdeta cami versiyonuna dönüşmüş durumdadır. Vaiz, haftalık dersini anlatmak zorunda olduğu için, cemaat ise o saatte orada namazı beklerken bulunduğu dolayısı ile vaazı dinlemek durumunda kalmaktadır. Önceden algıda ihtiyaç durumu hasıl edilmediğinden bir zihin hazırlığı da söz konusu olmamaktadır. Bu da verimi ciddi anlamda düşürmektedir.

Vaaz ile konferansı itina ile birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira vaizde baskın olan, anlattıklarıyla amel etmiş ve tecrübe hâline getirmişlik edası vardır. Konferans verende ise teorik taraf daha baskındır.

Bir vaizin başarısı, kendisini gönüllü olarak takip eden bir cemaatinin bulunmasıyla ölçülebilir. Çok yakın tarihte kitlelerin vaaz günlerini takip ettiği, hatta ipe çektiği, cemaati peşinden sürükleyen, düşündüren, coşturan, duygulandıran ve bilgilendiren vaizlerimizin bulunduğu malumdur.

Burada vaizlerin bazı sorunlarına işaret etmek adına şu soruların sorulmasında fayda görüyoruz:

Vaizler, vaaza hazırlanmak için yeteri kadar vakit bulabiliyor mu? Müftülükte bir memur gibi bürokratik işlerle meşgul edilen, soruşturmaları yapan, birilerini küstüren ve birileri tarafından haksızlık yaptığını inanılan vaiz ne kadar inandırıcı olabilir?

Konuyu Osmanlının son dönem meşhur âlimlerinden biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın vaazın mahiyeti, beklenen ideal vaiz ve vaazdan beklenen sonuç konusundaki veciz ifadeleriyle bitirelim.

Hamdi Yazır konuyu şu ifadelerle ele alıyor:

“Va’z denilince biz lâhûtî (manevi) bir zemzeme-i teblîğât¹⁸ hatırlarız. Bu kelime-i tayyibeden anladığımız, anlamak istediğimiz meânî o kadar ulvî, o kadar vâsîdir ki, bütün cihân-ı feyizimiz onun bâzâr-ı tecellisi demektir.

18 Tebliğatin hoş sesi.

Va'z bir rûh-ı sâridir ki, uyuşmuş kanlarla âdeta bir cism-i camid hâlini alan vücudlar onun feyz-i sereyanıyla ba'sü badelmevt gibi hayat bulur. Nasıl bir hayat? Ebedi: Melekü'l-mevtin dest-i istibsali bile ondan kâsır.

Kıyamet kopar. Alem-i kevn ü fesad bütün fenaya gider. Biz o hayat-ı ebedinin ezvâk-ı gûnâ gunuyla¹⁹ mütena'im oluruz. Her zaman vaaz nam-ı kudsisini işitmiş olsak taş yüreklerimizde, sönük fikirlerimizde bir hiss-i âlî uyanır; yükseliriz. Bir âlem-i ulviye gireriz. Burada ilk telakki edeceğimiz râsime-i iltifat: "Ey akıl sahipleri ibret alın!"²⁰ hitab-ı izzeti olur (...) Görürüz ki, mevcudiyetimiz "Lâ ilâhe illellah" sırrıyla tevhid edilmiş; nizam-ı hayatımızı, nimet-i saâdetimizi mahvetmekte bulunan cehâlet-i fâhişe, ağrâz-ı fâside, â'mâl-i rezile, senlikler, benlikler, şeytanlıklar kalkmış, sırr-ı vahdet âşikâr olmuş, "vahdet-i vücûd" yad edilen hikmet-i gâmıza misal-i vâzihıyla anlaşılır olur.

Hâsılı mevcudiyetimizin, hayatımızın, insaniyetimizin, dünya ve ahretimizin gâye-i maksadı üç harfli bir kelimenin, kelime-i va'zın mana-i şâmilinde, vaizin dehân-ı kâmilinde gizlidir.

Bize göster, nerededir o dehân-ı mübarek ki infitâh ve infilakı sabâhu'l-hayrımızı gösterebilir yâ Râb! Kimdir o hâce-i melekût ki kürsi-i tebliğde esrar-ı vahdetini bize tefsir ve telkin etsin; kalplerimizi, fikirlerimizi, neşvedâr-ı feyz-i îman eylesin. Ahkâm-ı rüşd ve sedadımızı anlatsın."²¹

19 Çeşit çeşit

20 Haşr, 59/2.

21 Yazır, "Va'z", Beyânü'l-Hak, sayı, 2 (16 Ramazan 1326), s. 6-8.

2. CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE VAİZLERE KAYNAKLIK EDEN BAZI ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARACELİL*

GİRİŞ

Dini iletişim ve yaygın din eğitiminin en önemli vasıtalarından biri olan vaaz, sağlam bilgi, güzel söz, güzel üslup ve uygun metotla yapılması gereken bir faaliyettir. Çok yönlü bir faaliyet olan vaaz; bir taraftan nasihat, irşad, telkin, bir taraftan da davet, uyarı ve eğitim ameliyesidir. Bundan dolayıdır ki vaaz Hz. Peygamberden bugüne önemli bir eğitim unsuru olarak kullanılmıştır.¹

Vaaz, camilerde veya toplu ibadet edilen yerlerde yetkili din adamları tarafından ibadet öncesi veya sonrasında yapılan dini konuşmalardır.² Vaazın önemi ve halk üzerindeki etkisi açık olup vaazın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir.³ Hz. Peygamber döneminde vaaz onun şahsında ve sorumluluğunda önemli bir davet ve irşad vasıtası olarak yürütülmüştür.⁴

Bir eğitim faaliyeti olan vaaz ve irşadın faydalı ve dinleyici üzerinde etkili olmasında vaizin; okuyan, aynı zamanda araştıran bir birey olması son derece önemlidir. Bilgi sahibi olma çaba ve gayretindeki istikrar; tebliğ ve vazife bilincinin ifadesi olmakla birlikte her vaizin bu hassasiyete sahip olması vakıa açısından pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar artık günümüzde vaizlerin büyük kısmının tek bir vaaz kitabını esas alarak ve elindeki metni okuyarak vaaz yaptığını söylemek mümkün değilse de merkezi vaaz sisteminin terk edilecek olması, dolayısıyla pek çok cami imamının vaaz eder konuma tekrar geliyor ol-

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Vaaz ve kıssacılığın tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.

2 İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet*, İFAV., İstanbul 2009, s. 53.

3 M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, İFAV., İstanbul 2009, s. 22.

4 Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, s. 41.

ması hasebiyle eski alışkanlıkların tekrar kendisini göstermesi de muhtemeldir. Bilindiği gibi 1997'nin sonları 1998'in başlarından itibaren Türkiye'de camilerde yapılan bir düzenleme ile ezan, hutbe⁵ ve vaazlarda merkezi sisteme geçilmiştir. Geliş amacı topluma fayda ve doğru bilgilendirme olarak açıklanmış olsa da⁶ bu durum içinde birtakım sıkıntıları barındırmaktadır.⁷ Nitekim bu durumun değiştirileceği, merkezi vaaz uygulamasının kaldırılacağı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dile getirilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca deruhte edilen vaaz ve hutbe merkezli icra edilen din hizmetlerinin amacı toplumu dini anlamda aydınlatmak, eksikleri telafi ederek dini ihtiyaçlara cevap vermek, bireyleri ilim ve amel noktasında daha üst noktalara taşımaktır. Bu amacın ne derece gerçekleştiği ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte yetersizliğini ya da olumsuz bakışı dillendiren pek çok çalışma mevcuttur.⁸ Kanaatimizce son yıllarda vaiz atama kıstaslarının da üst seviyede olması gerçeği göz önüne alındığı takdirde bu durumun temel nedeni vaizlerin yetersizliği değil de daha çok usul ve kaynak açısından eksiklikle alakalı bir durum olması muhtemeldir. "Vaaz hizmetinin temeli bilgidir. Vaizlik görevini üstlenecek kimselerde olması gereken ilk özellik bilgili olmalarıdır."⁹ Bu münasebetle vaizlere kaynaklık etme iddiasıyla hazırlanan eserlerin ehemmiyeti daha bir açık ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde din eğitiminin vaaz ve irşat faaliyetleri ile ilgili çalışmaları halen çok sınırlıdır. Bu alanda yapılan az sayıda çalışma da daha çok din görevlilerinde bulunması gereken özellikler ile din görevlilerinin problemleri ile ilgili alan araştırmalarıdır. Bu nedenle vaizlerin vaaz ve irşat faaliyetlerinde kullandıkları vaaz kaynaklarının¹⁰ değeri ile bu kaynakların vaaz ve irşat faa-

5 Merkezi hutbe konusunda Genelge -2007 madde 11'de değişiklik ifade edilmiştir.

6 Diyanet İşleri Başkanlığı Genelge-2007 madde 23'te merkezi vaaz sisteminin amacı şu şekilde açıklanmaktadır: "Vaaz ve irşat hizmetlerinde asıl olan ehliyesiz kişilerin vaaz etmesini önleyerek, bilgili ve tecrübeli, mesleğinde ehil elemanların merkezi bir camiden yapacakları vaazın diğer camilere de ulaştırılması şeklindeki uygulamanın daha faydalı ve etkili olacağı kanaati ile 'Merkezi Vaaz Sistemi'ne geçilmiştir."

7 Farklı illerde yapılan çalışmalarda merkezi vaaz ve hutbeden duyulan rahatsızlıklar dile getirilmiştir. Mesela bkz. M. Cengiz Yıldız, *Din Görevlilerinin Sorunları ve Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma-Elazığ Uygulaması*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 1999, s. 126-127.

8 Mesela bkz. Abdurrahman Ateş, "Vaaz Ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Sorunu", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 463; Ali Bakkal, "Vaaz Tekniği", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, cilt: I, s. 120.

9 Cemal Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, (ed. Cemal Tosun), AÖF Yayınları, Eskişehir 1999, s. 192.

10 Tebliğde vaizlerin belirtilen kaynakları ne ölçüde kullanıp kullanmadığını tespit gibi bir amaç söz konusu değildir. Amaç yalnızca vaaz kaynakları ve örnekleri niteliğini taşıyan bu eserlerin tahlil ve

liyetlerinde kullanılmasının insanlar üzerindeki etkisini ortaya koymak, vaaz ve irşat faaliyetlerinde söz konusu durum tespiti ile mükemmelliğe bir adım daha yaklaşılmaması açısından önemlidir. Bu çerçevede vaizler ya da vaaz eden imamlar ve diğer personel tarafından öteden beri kullanılan ya da kullanılması muhtemel şu eserler ele alınacaktır:

Osman Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*¹¹, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul ty.

Muzaffer Ozak, *İrşad*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1978.

Mahmut Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, Sırac Kitabevi, İstanbul 1988.

Yusuf Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, Hattat Tavaslı Neşriyatı, yy., ty.

Mehmet Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, Şelale Yayınları, İstanbul 1990.

Ragıp Güzel, *Güzel Vaazlar*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1994.

Ebubekir Karaarslan, *Din Nasihattir-40 Konuda 40 Vaaz*, İzmir 1994.

Komisyon, *Kürsüden Öğütler-52 Konuda Vaaz Örnekleri*, (yay. haz. İsmail Karagöz) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Lütfi Şentürk, *Örnek Vaazlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Bu eserler, vaaz etkinlikleri için sağladığı olumlu-olumsuz katkılar açısından ele alınacak, günümüz şartlarında bu eserlerden istifade ile yapılan bir vaazın yeterliliği ve modern dönem insanına hitap keyfiyeti tartışılacaktır. Bu çerçevede eserler; tema, kavram, değerler, anlatım üslubu, içerik ve muhtevanın yanında eğitim formasyonu açısından değerlendirilecek olup eserlerdeki malumatın Kur'an ve sünnete uygunluğu ve sıhhati de incelenecektir. Bu bağlamda belirtilen eserlerin problemleri, zaaf ve eksikleri tespit edilerek birtakım çözüm önerileri de dile getirilecektir.

Her ne kadar yapılan bazı araştırmalarda *Tenbihu'l-gafilin* ya da *Dürretü'l-vaizin* gibi kitapların vaazlarda az kullanıldığı gibi değerlendirmeler söz konusu

incelemesinin yapılması ve durumun tespit edilerek birtakım çözüm önerilerinin dile getirilmesidir.

11 Eser her ne kadar *Dürretü'l-vaizin* şeklinde isimlendirilse de müellifin kendisinin eseri *Dürretü'n-nasihin* olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bkz. Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 46. Ancak biz daha meşhur olduğu kanaatıyla tebliğimizde *Dürretü'l-vaizin* ismini kullanacağız.

olsa da¹² hâlihazırda¹³ bu eserleri kullananların yanında kullanmaya meyil edecek kimseler için bu çalışma önem arz etmektedir.

1. MÜELLİFLERİN VAİZLİK TECRÜBESİNE SAHİP OLUP OLMAMASI

Herhangi bir alanda bizzat çalışmayan, o alanda tecrübesi bulunmayan kimselerin alan hakkında fikir yürütmesi, sağlıklı kararlar vermesi kolay olmayıp her zaman için hataya düşme ihtimali söz konusudur. Vaaz kitabı hazırlama noktasında da yeteri kadar vaaz tecrübesi bulunmayan kimselerin vaaz kitabı hazırlaması riskli olup, alan tecrübesi olan kimselerin bu tür eserleri hazırlaması beklenir. Ancak teamül olarak vaaz kültüründe mevcut doğruların yanında yanlışların da olması ve vaizler tarafından hazırlanan eserlerle bu hataların sonraki nesillere aktarılması ihtimali göz önüne alındığı takdirde bu durumun aynı zamanda bir dezavantaj teşkil ettiği de söylenebilir. Ele aldığımız vaaz kitaplarının müelliflerine kısaca göz atarsak durumun şu şekilde olduğunu görürüz:

Dürretü'l-vaizin'in müellifinin vaiz olduğu,¹⁴ *İrşad*'ın müellifi Muzaffer Ozak'ın İstanbul'un büyük camilerinde fahri vaizlik yaptığı¹⁵, *Haftalık Vaazlar*'ın müellifi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun İmam-Hatib olduğu, 30 Ramazan Vaazı'nın sahibi Yusuf Tavaslı'nın İmam-Hatip olduğu, *Müminlere Vaaz ve İrşad*'ın sahibinin Mehmet Altunkaya'nın eski müftü olduğu, *Güzel Vaazlar*'ın sahibi Ragıp Güzel'in emekli müftü olduğu, 40 Konuda 40 Vaaz'ın sahibi Ebubekir Karaarslan'ın din görevlisi olduğu, Komisyon tarafından hazırlanan 52 Konuda Vaaz Örnekleri eserinin müelliflerinin ve Örnek Vaazlar'ın sahibi Lütfi Şentürk'ün de Diyanet personeli olduğu eserlerinde belirtilmektedir. Buna göre vaaz kitabı müelliflerinin tamamının vaaz tecrübesine sahip oldukları görülmekte, bu durumun da hazırlanan eserlerde tecrübe unsurunun önemli katkı sağlayacağı ihtimalini düşündürmektedir. Görüldüğü gibi tebliğimizde ele aldığımız müelliflerin tamamının mesleği vaizlik olmasa da vaaz tecrübelerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun vaaz kitabı hazırlama noktasında belli ölçülerde başarılı olma açısından olumluluk arz ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

12 Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, s.127.

13 İsmail Lütfi Çakan'a göre de "Mabed içi uygulamalarda hutbe ve vaazlarda çokça kullanılmış olan *Dürretü'n-nasihin*, *Zübdetü'l-vaizin*, *Envaru'l-aşkın*, *Mecalis-u Sinaniye*, *Ahmediye*, *Muhammediye*, *Müzekki'n-nüfus*, *Necatü'l-müminin*, *Tenbihu'l-gafilin* ve benzeri Arapça vaaz ve ahlak kitapları eski devirlerdeki ilmi birikimle kaleme alınmış ve kendi dönemlerinde etkili olmuş halk kültürü kaynaklarıdır. Ancak günümüzde dini hitabet bu eserlere dayalı olarak hemen hemen hiç yapılmamaktadır." Çakan, *Dini Hitabet*, s. 139-140.

14 Osman Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul ty. s. 7.

15 <http://www.dunyabizim.com/index.php?aType=haber&ArticleID=1697>.

2. KUR'AN'A VE HADİSE YER VERMELERİ

Vaazda seçilen konu ile ilgili ayet ve hadislerle yer vererek vaazın yapılması, usul olarak bir gerekliliktir. Vaazlarda Kur'an merkezli bir anlatımdan uzak durulması asla düşünülemez. Zira Kur'an merkezli yapılan vaaz hem sıhhat hem de dinleyiciye etki açısından büyük önem arz eder.

Her vaazda bir konu olmalı, ilgili ayet ve hadislerden istifade suretiyle mesajın ulaşması sağlanmalıdır. Tabiidir ki yalnızca Kur'an ve hadis değil "menkıbe, kıssa, mesel, teşbih, temsil, fıkra, hikâye, şiir, mütefekkirlerin özlü sözleri, bilimsel gerçekler, istatistikler, şahsi müşahade ve tecrübeler de vaazın kaynaklarındandır."¹⁶

Malum olduğu üzere Kur'an insanlara yol göstermek,¹⁷ karanlıktan aydınlığa çıkarmak,¹⁸ insanları uyarmak¹⁹, inanan kimseler için şifa rahmet,²⁰ olmak üzere gönderilen rehber kitaptır. Ancak buna rağmen bir "vaazın asla bir ayeti ele alarak açıklama faaliyeti olmadığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir."²¹

Kur'an ile hadis (veya sünnet) birbirinin tamamlayıcısı olup aralarında bir aykırılık söz konusu değildir. Kur'an İslam'ın temel kaynağı olup Kur'an esas alınmaksızın dini hüküm koymak mümkün değildir. Sünnet ise Kur'an'ın açıklayıcısıdır. Nitekim Nahl suresi 44. ayette de *"Ey Resulüm! Sana bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın."* ifadesinde indirilen zikir, vahyi gayri metlûv olarak sünnettir.²² Ayrılmaz bir bütün olarak insanların irşad faaliyetlerinde Kur'an ve sünnete yer verilmiş olması önemli bir zorunluluktur.

Kur'an ve hadise yer verme açısından vaaz kitaplarını değerlendirecek olursak:

Dürretü'l-vaizin eserinde konu ile ilgili Kur'an'dan delilin öncelikle zikredildiği, sonrasında hadislerden delil getirildiği görülmektedir. Ancak ayetin hangi surede olduğu belirtilse de ayet numaraları müellif tarafından verilmemiş olup mütercim tarafından tercümeyle eklenmiştir.²³ Ayrıca metinde kullanılan

16 Bakkal, "Vaaz Tekniği", s. 124.

17 Bakara 2/2, 185; En'am 6/19.

18 İbrahim 14/1; Hadid 57/9.

19 Yasin 36/70.

20 İsra 17/82.

21 Bakkal, "Vaaz Tekniği", s. 121.

22 Suat Yıldırım, "Kur'an'la Sünnet Ayrılmaz Bir Bütündür", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 152.

23 Mesela bkz. Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 52, 67, 119.

hadislerin kaynakları da belirtilmemiştir.²⁴ Müellifin hadislere ya hiç kaynak göstermediği, gösterdiği zaman da *Zübdetü'l-vaizin*,²⁵ *Sefinetü'l-ebrar*,²⁶ *Tarikat-ı Muhammediye*,²⁷ *Şifa-i Şerif*²⁸, *Mecalis-u Envar*²⁹ gibi eserleri kaynak gösterdiği görülmektedir.

İrşad eserinde müellifin konu ile ilgili ayetlere bol miktarda yer verdiğini, fazla olmamakla birlikte hadislerle de konuyu zenginleştirdiğini görmekteyiz. Eserde her kullanılan ayetin kaynağının verildiğini³⁰ ama hadislerin genellikle kaynak kullanılmadan nakledildiğini³¹ nadiren *Buhari*, *Müslim* demekle yetinildiğini³² bununla birlikte diğer bilgi ve malumatlarda da kaynak naklinin söz konusu olmadığını görmekteyiz. Ayet ve hadisin sohbet ve vaazın az bir kısmını teşkil ettiği görülmektedir. Hadisler nakledilirken bilgi olarak nakletmekten ziyade hikâye başlığı ile hadislerin nakledilmiş olması ve özellikle kıssavari hadislerin kullanımı da ilginç bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.³³

Haftalık Vaazlar eseri bütünüyle Kur'an tefsirinden müteşekkil bir eser olarak dikkat çekmektedir. Aşır olarak okunan ayetler, Mahmut Ustaosmanoğlu tarafından izah edilmiş ve bu ayetlerin tefsiri yapılmıştır.³⁴ Vaaz metinlerinin Kur'an'ın tefsiri mahiyetinde olduğunu çok az hadise yer verildiğini görmekteyiz. Mevzubahis her ayetin mutlaka kaynağı verilirken, hadislerin kaynağının ise verilmemiş olması dikkat çekmektedir.³⁵

30 Ramazan Vaazı'nda müellif Kur'an ayetlerini ve hadisleri yeri geldikçe kullanmakta ancak ne ayetler ne de hadisler için kaynak gösterme ihtiyacı görmemekte³⁶, malumatı kaynaksız nakletmektedir.

Müminlere Vaaz ve İrşad eserinde müellif konu ile ilgili bütün ayet ve hadisleri kaynak zikrederek nakletmektedir. Kaynak kullanımı açısından müellifin

24 Mesela bkz. Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 133, 147, 153, 217, II, 643, 678.

25 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 246.

26 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 249.

27 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 249.

28 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II 643.

29 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II 643.

30 Mesela bkz. Muzaffer Ozak, *İrşad*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1978, I, 41, 56, 172; II, 69, 147 198; III, 119, 139, 145.

31 Mesela bkz. Ozak, *İrşad*, I, 176, 190, 227, 234.

32 Mesela bkz. Ozak, *İrşad*, I, 156,

33 Mesela bkz. Ozak, *İrşad*, I, 159, 176.

34 Mahmut Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, Sırac Kitabevi, İstanbul 1988, s. 3.

35 Mesela bkz. Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 11, 25, 32, 40, 51.

36 Mesela bkz. Yusuf Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, Hattat Tavaslı Neşriyatı, yy., ty. s. 36, 50, 56, 57, 65.

hadis kaynakları olarak aldığı bazı kaynakları hadis ulemasınca sahih kabul etmedikleri eserler olduğunu görüyoruz. Zaman zaman *Keşfü'l-hafa*³⁷, *Ramuzu'l-ehadis*,³⁸ *Muhtaru'l-ehadis*³⁹, *Seçme Hadisler Kütübü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi*,⁴⁰ *Edebu'l-mufred*,⁴¹ *Hikmet Goncaları 500 Hadis*⁴² vb. eserleri müellif hadislere kaynak göstermektedir.

Güzel Vaazlar eserinde konuyla ilgili ayetlerin zikredildiğini, hadisi şeriflerin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Her zikredilen ayetin sure ve ayet numarası verilirken hadislerde bu hassasiyetin gösterildiğini söylemek mümkün değildir. Pek çok yerde hadislerin hiç kaynağı gösterilmezken⁴³ kaynak gösterilen bazı yerlerde de sadece *Buhari*, *Müslim* demekle yetinildiğini⁴⁴ bazen de temel hadis kaynaklarının değil de *İhya-i Ulumi'd-din*⁴⁵, Elmali'nın *Hak Dini Kur'an Dili*,⁴⁶ *Tergib Tercümesi*,⁴⁷ *Râmuzu'l-ehadis*,⁴⁸ *Muhtaru'l-ehadis*⁴⁹ gibi eserlerin kaynak gösterildiği görülmektedir.

40 Konuda 40 Vaaz eserinde seçilen her vaaz konusunun her birisi için önce konuyla ilgili ayetlerin sonra da hadisi şeriflerin alt alta sıralandığını görmekteyiz. Kullanılan her bir ayetin sure ve ayet numarası verilmekle birlikte hadisi şeriflerde Buhari'nin *Tecrid'i* esas alınmış, kaynaklar *Tecrid*'den gösterilmiştir.⁵⁰ Yer yer hadislerin kaynağının zikredilmediği durumlar da vakidir.⁵¹

52 Konuda Vaaz Örnekleri eserinde Kur'an ayetleri ve hadisler bol miktarda kullanılmış olup, ayet ve hadislerin kaynakları titizlikle nakledilmiş, vaaz metinleri tabiri caiz ise Kur'an ve hadisten teşekkül etmektedir.

37 Mehmet Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, Şelale Yayınları, İstanbul 1990, II, 74; III, 171.

38 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 46; III, 158.

39 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 51.

40 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, III, 50.

41 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 66.

42 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 176.

43 Mesela bkz. Ragıp Güzel, *Güzel Vaazlar*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1994, s. 78, 79, 97, 103, 104, 208, 396.

44 Mesela bkz. Güzel, *Güzel Vaazlar*, 107, 109.

45 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 84; 183-184.

46 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 21, 401.

47 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 86, 247, 250.

48 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 53, 299.

49 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 212.

50 Müellif bu uygulamayı Buhari'nin *Tecrid*'inin yaygın ve her yerde bulunabilen bir eser olmasına binaen tercih ettiğini, merak eden araştırmacıların asıl kaynakları oradan öğrenebileceğini belirtmektedir. Ebubekir Karaarslan, *Din Nasihattir-40 Konuda 40 Vaaz*, İzmir 1994, s. 6.

51 Karaarslan, *40 Konuda 40 Vaaz*, s. 43.

Örnek Vaazlar eserinde Kur'an ve hadise yer verme noktasında dikkat çekici bir hassasiyetin varlığını görmekteyiz. Denilebilir ki bu eser Kur'an ve sünneti merkeze alma açısından örnek olma vasfına sahiptir. Ayrıca kaynak gösterme açısından da hassasiyetin ileri düzeyde olduğu, mutlaka temel kaynakları itibariyle hadislerin de metin altında verildiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi özellikle son dönemde telif edilen eserlerde Kur'an ve hadisin vaazın ana omurgasını teşkil ettiği, ayet ve hadislerin kaynak gösterilerek alındığı, ama bazı eserlerde ise kaynak gösterme hassasiyetine riayet edilmediği, buna bağlı olarak verilen malumatın sıhhatini tespitin imkânı olmadığı gibi bazı hatalı bilgilerin hadis olarak nakledilme tehlikesi de söz konusudur.

3. MALUMATIN SIHHATİ

Vaazın muhatabı konumunda bulunan cami cemaati yaş olarak heterojen bir yapı arz etmekte ve her yaş grubunu içerisinde barındırmaktadır. Her yaş grubunun dinden ve dini bir sunumdan beklentilerinin farklı olması genellikle yaşlıların ağlatan mesajlar ve gözyaşı merkezli beklentileri, gençlerin hayatın gerçeklerine işaret eden, pratik hayatta işlerliği bulunan bilgileri talep ediyor olması önemli bir ayrımdır. Bunun yanında vaizlerin de kişisel yaklaşımlarının da etkisiyle vaazlarda konuların ele alınmasında hikâye, kıssa, menkıbe ya da Kur'an ve sünnet merkezli olma açısından vaazlar ve vaaz kitapları farklılık arz etmektedir.

Kıssa, menkıbe ve hikâyelere yer verme sağlam kaynaklar kullanılarak vaaz kitaplarının hazırlanması açısından ele alınması noktasında değerlendirecek olursak durum şöyledir:

Dürretü'l-vaizin eserinde söz konusu bahisle ilgili ayetin şerhi bağlamında mutlak surette hemen her zaman Tıbyan tefsiri ve Kadı Beydavi'ye müracaat edildiği görülmektedir.⁵² Ayrıca eserde konuyu izah sadedinde bol miktarda akla ve Kur'an'ın ruhuna aykırı kıssa, hikâye, menkıbe nakledilmektedir. Bu hâliyle eserin sağlam kaynaklara dayanmayan yapısı açıkça anlaşılmaktadır.

İrşad, malumatın sıhhat açısından değerlendirmesine imkân tanımayan bir metodun kullanıldığını görüyoruz. Eserde ayetler haricinde hadisler de dahil olmak üzere hiçbir bilgi ve malumatın kaynağı verilmemiştir. Nadiren de olsa hadislerin kaynağı verilse de *Zübdetü'l-mecalis*⁵³ vb. eserler kaynak olarak

52 Mesela bkz. Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, I, 109, 110, 182, 183, 244, 245, 246.

53 Ozak, *İrşad*, II, 180.

verilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere eser bol miktarda hikâyeden teşekkül etmektedir.

Haftalık Vaazlar eserinde menkıbe ve kıssa, bütüne kıyaslandığı takdirde çok az yer kaplamaktadır. Eserde yer yer müellif üstadı Ali Haydar Efendi⁵⁴ ve üstadının üstadı Hacı Ali Rıza Efendiden nakilde bulunmakta,⁵⁵ birtakım olağanüstü hikâyeler dile getirmekte,⁵⁶ *Risale-i Kudsiye*'den sık sık alıntı yaptığı ve bu alıntıların sayfalarını belirttiği,⁵⁷ İmamı Rabbani'nin *Mektubat*'ını yer yer sadece isim belirterek bazen de sayfa belirtmek suretiyle kullandığı görülmektedir.⁵⁸

30 Ramazan Vaazı eserinde müellifin, vaazlarında kullandığı hiçbir ayet ya da hadis için kaynak kullanmadığını, bol bol klasik hikâye ve menkıbeler aktardığını görüyoruz.

Müminlere Vaaz ve İrşad, eserinde müellifin bütün vaazlarında mutlaka kıssa, hikâye ve menkıbelere yer verdiğini, vaazını bu hususlar üzerine bina ettiğini görmekteyiz Bunun yanında bol bol akılla bağdaşan-bağdaşmayan kıssa ve menkıbelerin de eserde kullanıldığını görmekteyiz. Bu noktada kaynak olarak kullanılan eserlerin *Dürretü'l-vaizin*, *İrşadu'l-gafilin*,⁵⁹ *Mükaşafetu'l-kulub*⁶⁰ kaynaklı hikâye ve kıssalar olduklarını belirtmekte fayda olsa gerek.

Güzel Vaazlar, eserinde ayet ve hadislerin haricinde kıssa ve konuyu tamamlayıcı hikâyelerin zikredildiğini ama belirttiğimiz diğer eserlerdeki gibi bütünüyle akla aykırı ve İsraili mahiyette hikâyeler olmadığını görüyoruz. Eserde sahabeden, İslam büyüklerinden hatıralar da bu bağlamda nakledilmektedir.

40 Konuda 40 Vaaz, müellifinin kendisi bizatihi vaaz ve nasihatlerde asıl olanın Kur'an ve hadis olduğunu belirtmekte, bozulmuş dinlerden kalma hikâyelere gerek kalmadığını dile getirmektedir.⁶¹ Nitekim hikâye, kıssa ve benzeri malumata hiç yer verilmediğini görmekteyiz. İsrailiyatı red için mesela pey-

54 Mesela bkz. Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 98.

55 Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 18.

56 Mesela Kıbrıs'ta her karaya çıkan Mehmetçiğin vurulması üzerine kumandanın Allah Allah nidaları ile askeri yürüttüğü, kurşunların askerlerin sağından solundan geçtiğini ve onlara isabet etmediğini dile getirmektedir. Bkz. Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 19.

57 Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 29, 31, 42, 140.

58 Mesela bkz. Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 97, 157.

59 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 169, 7 ve 10 nolu dipnot; II, 178, 5 nolu dipnot.

60 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II 170 11 ve 12 nolu dipnot.

61 Karaarslan, *40 Konuda 40 Vaaz*, s. 5.

gamberlere dair anlatılan, çok bilinen ve kullanılan bazı hikâyeleri naklederek bunların eleştirisini de yapmaktadır.⁶²

52 Konuda Vaaz Örnekleri ayetlerin mutlaka belirtildiği Arapça metninin de verildiği vaazlarda *Kütübü Tis'a* kullanılmış ve hadisler mutlaka kaynağı ifade edilerek alınmış, gereksiz kıssa, menkıbe ve hikâyelerden müstağni kalınmıştır.

Örnek Vaazlar, eserinde müellifin Kur'an ve sünnet merkezli yaklaşım sergilediği, menkıbe ve kıssa tarzı malumata hiç yer vermediğini görmekteyiz.

Yukarda da görüldüğü gibi eserlerin sadece birkaçı hariç tamamına yakınının bol miktarda kıssa, menkıbe, hikâyelerden oluştuğu, bazı eserlerin akla Kur'an ve sünnete aykırı hikâyeleri de içinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar kimilerine göre "Vaazların Kur'an'dan çok sahih kaynaklara dayanmayan bilgilerden, hatta bazen hikâye ve efsanelerden oluşması, bu şekilde doyurucu olmaktan uzak kaldığı için vaazların dinlenme, takip edilme oranı düşük"⁶³ olsa da kanaatimizce yerinde ve ölçülü, ibret ve ders veren Kur'an ve sünnete aykırı unsurları içerisinde barındırmayan hikâye, kıssa ve menkıbeler vaazlarda etki ve dinlenirlik açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bundan sonra hazırlanacak vaaz kitaplarında hassasiyetle bu hususa yoğunlaşılması gerektiği kanatindeyiz.

4. VAAZ KİTAPLARININ GÜNCELİ YAKALAYIP YAKALAYAMAMA DURUMLARI VE GÜNÜMÜZ İNSANINA HİTAP KEYFİYETİ

Günümüz insanların genel anlamda daha akılcı ve rasyonalist oldukları artık verilen bilgi ve malumatın neden ve niçinlerini geçmişe kıyasla daha çok sorguladıkları herkesçe bilinmektedir. Vaazlarda ele alınan konuların sunumu ve izah tarzı, muhatabı ikna edecek, günün şartlarına uygun tarzda ele alınması gerekmektedir. Bazı vaaz kaynaklarının tabiidir ki yazıldığı dönemin etkisiyle bazı eserlerin müelliflerinin de bu durumu göz önüne almaksızın eser hazırlaması nedeniyle günceli yakalayamadığı, günümüz insanına hitap keyfiyetinden uzak kaldığı, ihtiyacı karşılama niteliğinden yoksun olduğu görülmektedir.

Dürretü'l-vaizin eserinde üslubun, konuların ele alınışının rasyonel insan yapısına uygun olmadığı aşıkardır. Sadece İslam'ı, alt kültür düzeyinde bilen ve yaşayanlara hitap edebilecek bilgilerin mevcudiyeti söz konusudur. Güncele ve günümüz insanına hitap bu eser için söz konusu değildir.

62 Karaarslan, 40 Konuda 40 Vaaz, s. 105-106

63 Ateş, "Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a) maması Sorunu", s. 466.

İrşad, sunum itibariyle dilinin çok eski olmaması, üslubundaki letafet nedeniyle problemli olmamakla birlikte kıssa ve hikâyeler itibariyle akla uygun olmayan birtakım malumatları aktarımı sorun teşkil etmektedir. Yer yer günümüz insanının sorgulayacağı tarzda bilgi ve malumatın aktarıldığını görmekteyiz.⁶⁴

Haftalık Vaazlar eserinde klasik vaaz üslubu yerine tefsir sadedinde malumat verildiği, mevcut hâliyle eserde klasik yaklaşımın hâkim olduğu, tasavvufi bakışın yansıtıldığı görülmektedir. Güncelin yakalandığını, günümüz insanına uygun hitap ve akla uygunluğun hâkim olduğunu söylemek imkân dahilinde değildir.

30 Ramazan Vaazı dini bilgi ve malumatın klasik manada gerektiği kadar aktarılmasına mukabil konuları örnekleyen hikâyelerin toplum tarafından çokca bilinen, vaizlerin ya da sohbet edenlerin kullandığı -dini hikâyeler isimli klasik hikâye kitaplarındaki- hikâyelerden teşekkül ettiği görülmektedir. Eserin genelinde bu durum mevcuttur. Bu hâliyle günümüz insanına hitap keyfiyeti ve ihtiyacı karşılama noktasında yetersizliği söz konusudur.

Müminlere Vaaz ve İrşad, eserinde akademik bir bakış açısının mevcut olmadığını görmekteyiz. Mesela bir müsteşrikten alıntı yaparken toptancı bir yaklaşımla "müsteşrikler İslam'ın zayıf tarafını bulmak için uğraşan gayrimüslim"⁶⁵ olarak nitelenmektedir. Müellifin dini meselelere bütünüyle klasik bir yaklaşımla ele aldığı, günümüz insanının beklentilerine cevap verebilecek mahiyette akla hitap eden argümanları kullanmadığı görülmektedir.

Güzel Vaazlar müellifin her vaazda olmasa da yer yer ele aldığı konuları güncel bilgi malumat ve örneklerle desteklediği durumlar söz konusudur. Mesela rüşveti anlatırken Roma kulübünün 1992'de sunduğu raporu destekleyici malumat olarak kullanmakta⁶⁶, içkiyi ve kötülüklerini anlatırken gazete haberlerinden bazı bilgileri aktarmakta, isim ve ayrıntı belirtmeksizin mesajı somutlaştırmaktadır. Mesela "eve sarhoş gelme, diyen babasını vuran genç tutuklandı, içki masasında amcalarını öldüren iki genç tutuklandı"⁶⁷ haberleri buna örnektir. Bunun yanında içkinin zararları hakkında meşhurların sözleri

64 Mesela Çanakkale savaşında ön cephede savaşmak isteyen bir komutanın emirlerinin "bana köyde kız vermiyorlar, burada ölürsem bana bir huri verilmiş" diyerek ön cephede savaş için zorla izin alması, sonra cephede şehit olması üzerine komutanın bu eri ölümler arasında görmesi ve ona "sana huri verildi mi?" deyince bu askerin elini kaldırıp iki parmağını işaret etmesi ve "bana iki huri verildi" demek istemesi anlatılmaktadır. Her ne kadar ibretli de olsa bunu dinleyen özellikle genç neslin bu anlatılanlara çok fazla imkân vermeyeceği ya da şüpheyle yaklaşacağı düşünülebilir. Bkz. Ozak, *İrşad*, II, 199.

65 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II, 226.

66 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 250.

67 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 406.

ve tıpçıların verdiği malumatları aktarmakta⁶⁸ veya Shakespeare'den alıntı ile kadındaki tatlı dil ve gülyüzün önemini anlatmaktadır.⁶⁹ Müellifin seyahat başlıklı vaaz hazırlaması, yolculuk adabı ve usulü gibi bir bahsi vaaz konusu yapması dikat çekicidir.⁷⁰ Vaazlarda sadece iman ve ibadet değil sosyal hayata dair konulara yer verilmesine güzel bir örnek olup bu tarz örneklerin çok fazla görüldüğünü söylemek mümkün değildir.

40 Konuda 40 Vaaz, müellifin hazırladığı eserinde konu başlıklarının genel olarak temel dini meselerden oluştuğunu, iman esasları ve ibadetler üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Diğer vaaz kitaplarında olmayan günceli yakalama adına "İncil hakkında kısa bir araştırma" başlığını taşıyan vaazda hristiyanlıkla ilgili bazı problemlerin bizatihi İncil nüshalarında karşılaşılan hata ve yanlışların İncil'den alıntılarla ifade edilmesi, Hristiyanlığının neliğinin ve mukayesenin sağlam yapılması esere farklılık katan bir başlık olarak dikkat çekmektedir.⁷¹ Ayrıca güncel meselere temas edildiğini mesela Birleşmiş Milletler hakkında eleştiriler yönelttiğini⁷² görmekteyiz. Bu hâliyle eser belli ölçülerde günümüz insanına hitabı ve ihtiyacı karşılamayı hedeflemiş görünmektedir.

52 Konuda Vaaz Örnekleri eserinde güncel birtakım meselelere cevap verecek "Toplumsal görev ve sorumluluklarımız"⁷³, "Zararlı alışkanlıklar ve sonuçları"⁷⁴ "Engelliler ve İslam"⁷⁵ gibi konuların vaaz başlığı olarak seçilmesi önemlidir. Konuların ele alınış biçimi, ifade şekli günümüz insanına hitap edecek şekilde olsa da üslubun akademik olması dezavantaj teşkil etmektedir.

Örnek Vaazlar eserinin günümüz insanına hitap etme açısından malumatların net, anlaşılır ve akılcı olduğu, günümüze hitap etme yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak eserlerin birkaçı haricinde günceli yakalama, akla uygunluk noktasında, günümüz insanına hitap ve ihtiyaçları karşılama sıkıntısının olduğu görülmektedir. Bundan sonra hazırlanacak eserlerde önceki eserleri

68 Güzel, *Güzel Vaazlar*, 408-409, 415.

69 "Öfkeli bir kadın suyu bulanık bir çeşme gibidir. Çamurlar içinde yüzüne bakılmaz. O böyle olunca kocası susuzluktan kupkuru kesilmiş bile olsa ne bir damlasını tatmayı ne elini sürmeyi kabul eder." Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 450.

70 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 516-522.

71 Karaarslan, *40 Konuda 40 Vaaz*, 86-98.

72 Karaarslan, *40 Konuda 40 Vaaz*, s. 9.

73 Komisyon, *Kürsüden Öğütler-52 Konuda Vaaz Örnekleri*, (yay. haz. İsmail Karagöz) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 427.

74 Komisyon, *52 Konuda Vaaz Örnekleri*, s. 537.

75 Komisyon, *52 Konuda Vaaz Örnekleri*, s. 401.

taklit yerine günümüz insanının ihtiyaçlarının tespit edilerek bu hususların vaaz konularına dahil edilmesi, üslup, ifade ve içeriğin de günümüz insanına hitap edebilecek özellikte olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

5. KONU BAŞLIKLARININ MUHTEVAYA UYGUNLUĞU

Ele aldığımız vaaz kitaplarının her biri farklı sayılarda vaazlardan oluşmaktadır. Vaaz kitaplarında mevcut vaaz konu başlıkları ile muhtevanın uygunluğu mesajın hedefine ulaşması ve amacın gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir. İlgili eserleri vaaz konu başlıkları ile muhteva uygunluğu açısından ele aldığımız takdirde tablo şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Dürretü'l-vaizin eserinde konu başlıklarının genel konuları içermesi hasebiyle konular hakkında birkaç ayet, hadis ve tefsirden alıntı haricinde bol bol hikâye, kıssa, menkıbe ile zenginleştirildiğini görüyoruz. Konu başlıkları ile ilgili olma açısından bütünlük arz ediyor olsa da keyfiyet itibarıyla tartışılması gerekmektedir. Bazı başlıkların ilgisiz başlıklar olması sıkıntı oluşturmaktadır. Mesela “Kur’an okumak, namaz kılmak, Allah yolunda harcama” gibi üç temel konunun bir arada ele alınması⁷⁶ konuların derinlemesine incelenmesine engel teşkil edip yüzeysel incelemeyi zorunlu kılmakta bu da problem teşkil etmektedir.

İrşad eserinin konu başlıkları bildiğimiz vaaz kitaplarındaki 30-40 dakikalık vaaza göre tercih edilmiş, belirlenmiş ve telif edilmiş yazılar değildir. Eserde vaaz konularının her biri bir ya da birkaç ayetin veya kısa surelerin tefsiri mahiyetinde olup konu başlıkları pek çok vaaz konusu olabilecek konuların bir ders olarak telif edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı konuların içeriğini karşılaması sorunundan ziyade yöntem olarak başlıklar vaaz olarak uyarlanmamıştır, demek daha doğrudur.

Haftalık Vaazlar, eserinde konu merkezli bir yaklaşımın olmaması nedeniyle konuya uygunluğun değerlendirilmesi imkân dahilinde değildir. Zira ayet tefsiri mahiyetindeki eser belli bir konuya matuf hazırlanmış bir vaaz kitabı değildir.

30 Ramazan Vaazı, genelde konu başlıkları klasik konulardan ibaret olup genel bilgiler bu başlıklar altında veriliyor olsa da bazı vaazların konuya uygunluk ve kapsayıcılığı noktasında sıkıntılar söz konusudur. Mesela “Kur’an hidâyet ehline rehberdir”, başlıklı vaazın bütününde metnin ve bahsin tamamına yakını

76 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II 771-781.

Hız. Ömer'in Müslüman oluşunun aktarılması ve sonrasında bir hikâye ve menkıbeden ibarettir.⁷⁷

Müminlere Vaaz ve İrşad, eserinde vaaz başlıklarının ayrıntılı bir şekilde genişçe ele alındığı görülmektedir. Yer yer bazı temel konuların daha önce de belirttiğimiz gibi birden fazla vaaza konu teşkil etmesine rağmen yer yer konu başlığı ve muhteva sıkıntısının varlığı görülmektedir. Mesela "Rüşvet ve domuz eti" gibi birbiriyle ilgisiz iki ayrı konunun bir başlıkta ele alındığını bu başlık altında ise rüşvet ve domuz konularının yanında üçüncü bir başlık açılarak metin içinde köpek konusunu işleyip köpek beslemenin tehlikeleri gibi bir sonuçla neticelendirilmesi dikkat çekicidir.⁷⁸

Güzel Vaazlar eserinin konu başlıkları genel anlamda muhteva ile mutabakat arz etse de bazen maksadı aşan konulara girildiği de vakidir. Mesela "içki" konusu başlık iken uyuşturucu ve benzer konulara da girilmiş olması bir problem olarak göze çarpmaktadır.⁷⁹

40 Konuda 40 Vaaz eserinde de yer yer konu başlıkları ile malumatın bağdaşmadığı, sınırların dışına çıkıldığı görülmektedir. Mesela "İncil hakkında kısa bir araştırma" başlığı altında sadece Hristiyanlık değil Yahudilik üzerinde de oldukça geniş malumatın veriliyor olması⁸⁰ başlık muhteva açısından problemlerin varlığının önemli bir delilidir.

52 Konuda Vaaz Örnekleri konu başlıkları genel itibarıyla efradını cami ayyarını mani denebilecek şekilde konuya has olarak hazırlanmıştır. Ancak yer yer bazı müelliflerin sergilediği uyumsuzluk dikkat çekmektedir. Mesela "Zekât ibadeti ve sosyal yardımlaşma" başlığını taşıyan vaazda metnin büyük kısmı zekâtın önemi, ahlakî yönü, fikhî boyutları üzerinde yoğunlaşırken çok az bir kısmında zekâtın sosyal yönü hakkında malumat verilmektedir.⁸¹ Ayrıca bu eserde vaaz konularının geniş konu başlıkları olduğunu görüyoruz. Her ne kadar 52 vaaz seçilirse doğal olarak üst başlık seçilmesi gerekirse de bu başlıkların alt başlıklarının da ayrıntılı konular olarak ele alınmasının bu minval üzere yeni çalışmalar yapılmasının gereği de ortadadır.

Örnek Vaazlar, müellifin genelde bu uyumu yakaladığını ama uzmanlık isteyen eğitim psikoloji ve benzeri konulara girdiği temel İslam bilimleri hari-

77 Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, 187-98.

78 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, II 217-228.

79 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 416.

80 Karaarslan, *40 Konuda 40 Vaaz*, s. 86-98.

81 Komisyon, *52 Konuda Vaaz Örnekleri*, 195-206.

indeki konularda bu başarıyı yakalayamadığı görülmüştür. Mesela “Aile terbiyesinde bilinmesi ve uygulanması gereken on görev” başlığı ile alt başlıklar uyumlu olmayıp doğru ve sağlıklı bilgilendirmenin olmadığı⁸² aynı şekilde “Çocuklarımızı severek ve eğiterek büyütelim”⁸³ başlığında da benzer sıkıntının varlığı görülmektedir.

Başlık ve muhteva uygunluğu vaaz kitapları için hayati önem taşıyıp, ele alınan konunun bütün ve anlamlı şekilde sunulması, konunun tamamlanması, gereksiz konulara dalmaksızın hedeflenen mesajın verilmesi açısından vaaz kitaplarının hazırlanmasında başlık muhteva uygunluğuna hassasiyetin gereği ortaya çıkmaktadır.

6. TERGİB VE TERHİB AÇISINDAN YAKLAŞIM BİÇİMLERİ

Tebliğ ve irşad faaliyetlerinde her zaman itidal ve dengenin korunabildiğini söylemek mümkün değildir. Bazen ifrat ve tefrite düşüldüğü, iyiliklere teşvik (tergib) ve kötülüklerden sakındırma (terhib) hususunda aşırıya kaçıldığı özellikle vaaz kürsülerinde bu hataların zaman zaman söz konusu olduğu görülmektedir. Halbuki “*Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et*”⁸⁴ ayeti vaazın temel özelliğinin nasıl olması gerektiğinin açık bir ifadesidir. Bu bakış açısıyla vaaz kitaplarını değerlendirmek yerinde olacaktır.

Dürretü'l-vaizin eserinde tergib ve terhibin bol miktarda örneklerini görmekteyiz. Eserde “Ölüm”,⁸⁵ “Cehennem ehlinin durumu”,⁸⁶ “Cennet ehlinin durumu”,⁸⁷ “Kıyamet gününün dehşet verici hâlleri”,⁸⁸ “Öbür âlemi düşünmek”,⁸⁹ “Kıyamet günü olacak işler”,⁹⁰ konuları ile daha önce dile getirdiğimiz mübarek gün ve gecelere dair pek çok hususun vaaz konusu yapılmış olması tergib-terhib noktasında müellifin yaklaşımını ortaya koymaktadır. Müellifin cehennem bahsini ele alırken aşırı korkutucu üslubun yanında hikâye ve kıssalar naklettiğini de görüyoruz. Bu kıssaları dinleyenlerin ürpermemesi mümkün değildir.

82 Lütfi Şentürk, *Örnek Vaazlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, II, 178 vd.

83 Şentürk, *Örnek Vaazlar*, II, 321 vd.

84 Nahl 16/125.

85 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 657.

86 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 836-851.

87 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 851-865.

88 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 982-997.

89 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 1041-1055.

90 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 114-1160.

“Cehennem ehlinin durumu”na dair⁹¹ ya da “Cehennem” vaazında bunun pek çok örneği vardır. Cehennem tasvirlerini bir tarafa bırakıp sadece zebani tasvirlerine dair kısa bir bölümü aktaracak olursak;

“Okunan besmelenin sayısı 29 tanedir. Zebanilerin sayısı da bu kadardır... Cehennem zebanilerinin gözleri çakan şimşek gibidir. Dişleri beyazdır, öküz boynuzuna benzer. Dudakları vardır ki ayaklarına değer. Ağızlarından ateş lavları çıkar. Bir omuzlarından diğer omzuna kadar olan mesafe bir senelik yoldur. Bunların kalbinde Allah zerre kadar şefkat, merhamet yazmamıştır. Bunların her biri cehennem buharında kırk sene kalır, ateş ona zarar vermez...”⁹²

İrşad, eserinde müellifin yer yer terhibin uç örneklerini sergilediğini, ahiret hâlleri, kâfirlere ve müminlere tatbik olacak muamele, kâfirlerin göreceği azaplar⁹³ gibi konulara genişçe yer verdiğini görmekteyiz. Mesela şu ifade müellifin tavrı hakkında bize fikir vermektedir:

“Ey cenazeye hazır olan imam ve cemaat efendiler! Böyle gafletle namaz kıldıran imam efendinin yakın bir zamanda başındaki sarık yılan olup boynuna dolanacak. Onu nara itecektir. Ey imam efendi, senin azabın hiç kimsenin azabına benzemez. Sen Nebi’yi (s.a.s.) temsil edensin. Yaptığın cürmün azabı çok büyüktür. İnsafa gel ölüden ibret al! İnsan olmaya bak. Keçi can kaygusunda kasap et kaygusunda kabilinden hareket etme. O sarık o cübbe senin gibi çok imamdandır kaldı. Daha nicesinde kalacaktır. Bunu bil de ona göre hareket et. Seni irşat ettiğim için bana kızma. Aleyhimde bulunma. Bunları bana Allah söyletiyor...”⁹⁴

Haftalık Vaazlar eserinde Ustaosmanoğlu, terhib ve terhibe yeri geldikçe başvurmuştur. Mesela cennet bahsi hakkında şu bilgiler aktarılmaktadır. “... Cennet ehli oturdukları yerden havadan uçan semiz bir Cennet kuşu görseler ve bu yenirdi diye hatırlarından geçirseler hemen o kuş tabak içinde yeni pişmiş dumanı tüter bir hâlde gelecek onlar yiyecekler, tekrar kemikleri birleşip kuş olup uçup gidecek...”⁹⁵

30 Ramazan Vaazı, terhib ve terhib noktasında bazı aşırılıkların söz konusu olduğu görülmektedir. Eserde “Kıyamet ve 7 sınıf kimse”⁹⁶ “Tevbe ve istiğfar”⁹⁷

91 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 836-846.

92 Hubevî, *Dürretü'l-vaizin*, II, 1079-1080.

93 Ozak, *İrşad*, I, 195-234.

94 Ozak, *İrşad*, I, 215-216.

95 Ustaosmanoğlu, *Haftalık Vaazlar*, s. 133.

96 Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, s. 65-78.

97 Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, s. 321-334.

“Ölümü hatırlamak”⁹⁸ konularına yer verilmekte, Kur’an okumanın faydaları vaazında tergib hadisleri bol miktarda zikredilmekle⁹⁹ birlikte cennet-cehennem bahislerinin vaaz konusu olarak ele alınmamış olması dikkat çekmektedir.

Müminlere Vaaz ve Irşad, eserinde ahirete iman konusunun 3 ayrı vaaz konusunu teşkil etmesi¹⁰⁰, bu bağlamda ahirete iman yanında ölümü hatırlamak, kabir hayatı, kıyamet günü ve alametleri, ye’cüc-me’cüc, dabbetü’l-arz, kıyametin kopması, ahiret ahvali, cennet ve cehennem bahislerine genişçe yer verilmesi müellifin yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ayrıca tergib-terhib eserini kullanma sıklığı da müellifin bu konudaki tavrının en güzel ifadesidir.¹⁰¹

Güzel Vaazlar, dengeli yaklaşımın olduğunu ahiret ahvali, cennet cehenneme dair özel vaaz konusu sunmadığı görülmektedir. Genelde cennet, cehennem, ahiret ahvali ve kıyamet konularına vaaz başlığı olarak sıklıkla yer verilirken, bu eserde yer verilmemiş olması -bilinçli bir tercih olduğu kabul edilirse- üzerinde durulması gereken bir husustur.

40 Konuda 40 Vaaz, tergib ve terhibde uyarılarının ölçülü olduğu, akılcı söylemlerle Kur’an-sünnet dengesi içerisinde hareket ettiğini görmekteyiz. Cennet-cehennem, kıyamet ve benzeri konulara sadece ahiret inancı başlığı altında yer veren müellifin bu bağlamda ayet ve hadisleri zikretmekle yetindiğini,¹⁰² kıssa ve menkıbelere girmemiş olduğunu görmekteyiz.

52 Konuda Vaaz Örnekleri eserinde bu açıdan problem görülmemekte, dengeli bir yaklaşımın varlığı dikkat çekmektedir. Eserde cennet-cehennem, kıyamet konuları vaaz konusu olarak ayrı başlık altında ele alınmamış olup, ahirete iman konusu da insan hayatına etkisi başlığı ile değerlendirilmiş olup,¹⁰³ “Ölüm gerçeği ve ölüme hazırlıklı olmak”¹⁰⁴ konulu vaazda da tergib-terhib açısından ölçülü yaklaşımın sergilendiğini görmekteyiz.

Örnek Vaazlar müellifinin tergib ve terhib noktasında son derece dengeli bir yaklaşım sergilediği, mutedil yaklaşımın hemen bütün vaazlarında müşahe-

98 Tavaslı, *30 Ramazan Vaazi*, s. 369-385.

99 Tavaslı, *30 Ramazan Vaazi*, s. 119-127.

100 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve Irşad*, III, 120-169.

101 Altunkaya, *Müminlere Vaaz ve Irşad*, II 70, 71, 10-16 nolar arası dipnotlar; II, 76, 24 nolu dipnot; II, 77, 26 nolu dipnot; II, 78, 28 nolu dipnot.

102 Güzel, *Güzel Vaazlar*, s. 123-134.

103 Komisyon, *52 Konuda Vaaz Örnekleri*, s. 111-125.

104 Komisyon, *52 Konuda Vaaz Örnekleri*, s. 613-623.

de edilmektedir. Eserde cehennem, ahiret ahvali konularına yer verilmemekle birlikte "Cennet ve nimetlerinin"¹⁰⁵ vaaz konusu yapılması manidardır.

Eserlerin büyük kısmında terğib ve terhib noktasında mutedil yaklaşımın söz konusu olmadığı, aşırılığa kaçıldığı görülmekte olup, İslam'ın genel tavrını yansıtmaya açısından itidalin sağlanması önem arz etmektedir.

SONUÇ

Vaizlerin en önemli ve en temel görevi, toplumu dini, ilmi, ahlakî ve millî konularda aydınlatmak, batıl düşüncelerden arındırmak, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamak, birtakım insani duyguları vaaz ve irşat yoluyla insanlara kazandırmaktır. Bütün bu hizmetlerin gerçekleşmesinde planlı ve organizeli çalışan bir irşat ekibinin oluşturulması daha da önemlisi vaizlerin sağlam temeller üzerine kurulu bilgi ve malumatla donanmaları esastır. Vaizler de gelişen ve değişen asra uyum sağlamalı, modern bilgi kaynaklarını takip etmeli ve bu bilgi kaynaklarından azami derecede faydalanmalıdırlar. Böylece onların daha verimli bir hizmet sunmaları söz konusu olacaktır.

Din eğitimcisi ya da anlatıcısı konumundaki birey, mesajını insanlara ulaştırmak, dinin emir ve yasaklarını kavratmak, tatbik safhasına geçirtebilmek ve İslam'ın bir emri olan "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" görevini yerine getirme adına en tesirli yolları kullanmak durumundadır. Bu amacı gerçekleştirme sürecinde vaizin bireysel özellikleri ve sunumu önemli olmakla birlikte beslendiği kaynaklar, kullandığı bilgiler ayrı bir önem arz etmektedir.

Vaiz; mesleğinin ehli olarak cemaatine göre konular seçmeli, onların hâline uygun bir üslup ile sunmalıdır. Aksi hâlde önceden doldurulmuş bir plak veya kaset gibi nerede düğmesine basılırsa aynı şeyleri hep aynı şekilde söyleme garipliğine düşer ki bu vaizin etkisizliği demektir.¹⁰⁶

Vaazın etkili olması, dinleyiciler üzerinde tesir bırakması için vaizin kişisel özellikleri ve yeteneklerinin, dinleyicinin özel durumlarının yanında iletişimin temel unsuru olan aktarımı gerçekleştirilen bilgi ve malumatın keyfiyeti, muhataba uygunluğu, dinleyicilerin ihtiyacını karşılayıp karşılamaması, malumatın önceliği ve malumatın sıhhati önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminde vaaz kitabı olarak nitelendirilebilecek 9 kitap üzerinde yaptığımız çalışmada vaaz kitaplarını pek çok açıdan ele almış bulunuyoruz. Bu inceleme ve değerlendirmeler neticesinde ele alınan başlıkların sonunda yaptığımız değeren-

¹⁰⁵ Şentürk, *Örnek Vaazlar*, s. 299-310.

¹⁰⁶ Çakan, *Dini Hitabet*, s. 57-58.

dirme ve önerilerin haricinde sonuç olarak aşağıdaki önerileri dile getirmekle yetineceğiz.

1. Kanaatimizce ilim ve irşad faaliyeti olarak vaazların kendisine has yöntem ve usulünün olması bir gereklilik olup, usulsüz bir eğitim faaliyetinin amacı gerçekleştirme açısından yeterli olmayacağı da aşikardır. "Vaazlarda da bir metin gibi giriş, gelişme ve sonuç süreci mutlaka yer almalıdır."¹⁰⁷ Giriş bir anlamda konunun gereğini anlatmaktır. Konunun seçim sebebi, cemaatle ilgisi dile getirilmelidir ki bu vaazın girişini teşkil eder.¹⁰⁸ Konunun tespiti ve delillendirilmesi noktasında ayet, hadis, sahabeden başlamak üzere büyük sözleri, sahabeden başlamak üzere büyüklerin menkıbeleri, atasözleri ve halk deyimleri günlük hayattan örnek manzaralar sırası takip edilmelidir.¹⁰⁹ Sonuç kısmı olarak vaaz konusunun ve anlatılanların kısa bir özetinin verilmesi beklenir.

2. Kur'an ve sünnet merkezli eğitim esas alınmak suretiyle özellikle sürekli vaaz edilen mekanlara hitap etmek üzere namaz surelerini esas alan bir vaaz konusunu görmemiş bulunuyoruz. Halbuki cemaatin namazda sürekli okuduğu temel surelerin de vaaz konusu yapılarak, genel mananın cemaat tarafından bilinmesinin sağlanması faydalı olacaktır.¹¹⁰

3. Kur'an rehber kitap olması ve örnek olması münasebetiyle ondaki konu ve çeşitlilik göz önüne alınmak suretiyle sadece ibadet değil belki onun kadar önemli sosyal, içtimai konular, ticaret ahlakı, insan ilişkileri ve benzeri konuların da vaazlarda dengeli biçimde yer alması bir ihtiyaç olup mevcut vaaz kitaplarında bu hususun eksik bırakıldığını görmekteyiz.¹¹¹

4. Vaaz kitaplarına bütünüyle bağlılığın, tek bir kitabı takip etmenin bir takım dezavantajları vardır. Bu sorunların en önemlisi belki de ortaya çıkan güncel olaylarla irtibat kurulamayışı, özellikle zaman zaman basın yayın organlarında gündeme getirilen dini meselelere dair tartışmalara cevap verme imkânının olmayışı ve cemaatin ihtiyaç ve beklentisine uygun vaaz konusunun olmayışıdır.

107 Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, s. 73.

108 Çakan, *Dini Hitabet*, s. 58.

109 Çakan, *Dini Hitabet*, s. 59.

110 Bu durumun bazı istisnaları da mevcuttur. Mesela Muzaffer Ozak'ın ilgili eserinde İhlas suresini tefsir konusu yaptığını görüyoruz. Bkz. Ozak, *İrşad*, II, 5-55; ayrıca Yusuf Tavaslı da Fil suresinin tefsirini vaaz konusu yapmıştır. Bkz. Tavaslı, *30 Ramazan Vaazı*, s. 199-208.

111 Her ne kadar özellikle *Örnek Vaazlar* ve *52 Konuda Vaaz Örnekleri* isimli çalışmalarda bu konuda bazı güzel örnekler mevcut ise de yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

5. Vaaza hazırlıklı olmak gerekmele birlikte dinleyici kitlenin ve muhitin göz önüne alınması, konunun da buna bağlı olarak farklı düzlemlerde ele alınması gerekir. Halbuki vaaz kitaplarında hitap şekline kadar kalıpcı bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle seçilen bir vaaz kitabı belli bir bölgede mevcut cemaatin çoğunluğuna hitap ediyor olsa da bir başka bölge halkının geneline hitap etmeme durumu söz konusudur.

6. Tebliğin bütününde yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi her anlamda en kamil ve mükemmel eser söz konusu olmayıp her bir eserin avantaj ve dezavantaj teşkil eden yönleri bulunmaktadır. Vaaz, bir konu içermesi, eğitim faaliyeti olması itibarıyla ilmi bir faaliyettir. İlmi bir faaliyetin emek ve zamanla sonuca ulaşacağı unutulmamalı, tek bir kitapla vaaz sunmanın özellikle yetersiz eserlerle kürsüye çıkmanın sakıncaları bilinmelidir.

7. Vaazın temel amaç ve gayesinin "insanları din yönünden aydınlatmak olduğu"¹¹² unutulmamalı, vaaz konularının ele alınış biçimi ve sunumu bu doğrultuda gerçekleşmeli, konudan fazla uzaklaşmaksızın hikâye, kıssa ve menkıbeleri vaazın konusu amacı değil araç olarak kullanılması, menkıbe ve hikâyeyi merkeze alan eserlerin 20-30 dakika olan vaazlar için sorun teşkil ettiği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

8. Vaaz kitaplarında eğitim, sosyoloji, psikoloji konularına ya da bu bilgilerden istifade ile yapılan yorum ve değerlendirmelere neredeyse hiç denecek kadar az yer verildiği görülmektedir. Mevcut eserlerde de bu alanlarda müelliflerin yetersizliği, ele aldıkları konular çerçevesinde kendisini göstermekte olup, temel İslam bilimleri dışında eğitim, sosyoloji, psikolojiye dair konulara girilince yetersizliklerin kendisini göstermesi de bu durumun bir ifadesidir. Halbuki iyi bir vaizin bu ilimleri bilmesi, bunlardan istifade ile cemaate hitap etmesi, mesajın hedefine ulaşması açısından bir zorunluluktur.

9. Mevcut vaaz kitaplarında tek ve bütün aynı konum ve şartlarda hayatı normal sürecinde devam eden orta düzey kitle hedeflenmektedir. Halbuki toplumda mutlu olanların yanında mutsuzlar, başarılı olanların yanında başarısızlar, özgür olanların yanında suçlular ve mahkumlar, sağlıklı insanlarla birlikte hastalar yer almaktadır. Bu hususların göz önüne alınmasının yanında cezaevleri, ıslahevleri, öğrenci yurtları, gibi yerlerde vaaz etme gibi görevleri icra eden vaizler için kaynak olarak hitap edilen kitleye uygun kaynak ve dökümanların hazırlanması en azından muhatap kitle içinde farklı durumu olan bireylere hitap açısından da uygun konularla eserlerin zenginleştirilmesi gerekmektedir.

112 Çakan, *Dini Hitabet*, s. 56.

10. "Vaiz, muhataplarının yaşlarını, bilgi, zeka, eğitim ve kültür düzeylerini, bilgi almaya hazır olup olmadıklarını yani ilgilerini dikkate almak zorundadır."¹¹³ Ancak hâlihazırdaki tek düze standart vaaz kitaplarıyla bu amaçın gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir.

11. Sürekli aynı yerde vaaza çıkılan yerlerde nokta konular seçilmeli, ayrıntılı hususlar işlenmelidir. Vaaz kitaplarının bu konuda yeterli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira genelde 30 ya da 40 vaaz olarak seçilen eserlerin doğal olarak genel ve üst başlıklardan oluşması tabii bir zorunluluk olsa da konu ayrıntıları olan farklı hususların da ele alındığı vaaz kaynaklarının tertibi bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

113 Nevzat Aşıkoğlu, "Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2004, cilt VIII / 2, s. 21.

3. ET-TARİKATÜ'L-MUHAMMEDİYYE BAĞLAMINDA VAİZİN EL KİTABINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Yrd. Doç. Dr. Huriye MARTI*

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlığa öğüt veren isimler, kimi zaman bireysel değişime kimi zaman da toplumsal dönüşüme giden yolun en etkili simalarıdır. "Vaaz" adı altında birleşebilecek nasihat, uyarı, güzel sözlü çağrı, iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma gibi bir dizi kıymetli görevi üstlenen bu isimler arasında Allah'ın elçileri de yer almış, zincirin altın halkası ise Hz. Peygamber (s.a.s.) olmuştur. *"Allah, beni zorlayayım ve hata arayayım diye göndermedi. Bilâkis öğretelim ve kolaylaştırayım diye gönderdi."*¹ buyuran bu eşsiz örneğin izinde bir "Müslüman vaiz portresi" şekillenmiş, Resûl-i Ekrem'e nazil olan son İlâhî kitap ve onun yaşam tarzına işaret eden Sünnet, hitap etme ve mevcut sorunları çözümleme noktasında asırlar boyunca vaizler için en elverişli düşünce atmosferini oluşturmuştur.

Bu hususun en belirgin yansımalarından birini, vaizlerin kullanımı amacıyla kaleme alınan kaynak eserlerde görmek mümkündür. Vaaz edebiyatının İslam ilim ve kültür tarihinde iz bırakan birçok ürünü, bir yandan kürsülerin sorumlularına kolaylık sağlarken, bir yandan da halkın zihin dünyasını inşa etmek ve gündemi belirlemek gibi bir amaç taşımış, bunu da Kur'an ve Sünnet gibi iki ana kaynağın meşruiyet zeminine yaslanarak yapmıştır. Doğru bir dil ve etkili bir üslûp ile hayatı yakalayan konuşmalar yapma arzusunda olan vaizler için çeşitli zaman ve zeminlerde yeni el kitapları üretilmiş, birbirini besleyen bu literatür, klasik bir vaaz usulünün yerleşmesinde etkili olduğu gibi, iman ve ahlâk eğitimi ağırlıklı bir vaaz kültürünün farklı nesil ve coğrafyalara aktarımına da vesile olmuştur.

* Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dinî Rehberlik Dairesi Başkanı, S.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Müslim, Talâk, 29.

“Zengin bir muhtevaya, güvenilir bir bilgi birikimine ve etkileyici bir üslûba sahip olması, bir eserin vaiz için yegâne kaynak olmasını sağlayabilir mi?” ya da belki “Vaizin tek kaynağa dayalı vaaz etmesi uygun/doğru mu?” gibi bir soruya cevap vermek, kanaatimizce tamamıyla dönemsel ve yöresel düşünmeyi gerektirecektir. Zira tarihte tek bir eserin binlerce insanın inanç ve ilmihal bilgisini ayakta tuttuğu dönemler ve bölgeler yok değildir. Öte yandan bir zamanlar II. Selim’in hocası kendisinin ise yakın dostu olan Ataullah Efendi’ye yazdığı mektupta, Birgi gibi küçük bir Anadolu kasabasında kaynak sıkıntısı çektiğini belirterek bazı kitapları kendisine göndermesini rica eden² Birgili Mehmed Efendi (1523-1573) örneği düşünüldüğünde, ilmin fevkalade parlak olduğu bir çağda bile vaizin kitaba ulaşamama sorunu yaşayabileceği görülecektir.

Birgili Mehmed Efendi üzerinden söze devam etmek gerekirse, Osmanlı’da ihtişâmın gerilemeyle buluştuğu 16. asırda yaşayan bu meşhur ilim adamı, ilkel, gayretli ve mütevazı bir duruşla ilme adanmış bir hayatın; etkili, düzeyli ve tavizsiz bir vaazın tarihimizdeki en belirgin simalarındandır. Onun sadece halk kitlelerini değil, ilmî ve idarî çevreleri de muhatap alan fikir ve eleştirilerinin temelinde bid’atlardan arınmış saf İslâm’ın öğretilerine, yani Kur’an ve hadis ile yoğrulmuş Ehl-i sünnet yoluna davet vardır.³ Mehmed Efendi’nin Birgi Dârulhadisinde baş müderris olarak görev yaptığı yıllarda kaleme almış olduğu *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye ve’s-Sîratü’l-Ahmediyye* isimli eseri ise Osmanlı ilim mirasının seçkin ürünlerinden birisidir. Eser, Ehl-i Sünnet akaidini özetleyen ve Hz. Peygamberin örnek ahlâkını inceleyen bir muhtevaya sahiptir. İki kapak arasında toplandığı günden itibaren farklı ırktan, mezhep ve meşrepten ilim adamları arasında büyük itibar gören *Tarîka*’nın geniş kitlelere hitap etme ve derin tesirler bırakma imkânına kavuştuğu en zengin alan ise vaazlar, sohbetler ve ders halkalarıdır.

Tarîka, kaleme alınışından Osmanlı’nın son günlerine hatta Cumhuriyet Türkiye’sine kadar popülaritesini yitirmeyişini, bugün kütüphanelerimizde sayısı 1000’e ulaşan yazma nüshaları ile kanıtlamış iken, bunu neye borçlu olduğunu sormak anlamlı olacaktır. Elbette ileride dile getireceğimiz üzere zengin bir konu yelpazesini tek ciltte ustaca özümseme ve gayet akıcı bir üslûpla muhataplarına sunma başarısı eserin böyle hüsn-i kabul görmesinde etkilidir. Ancak bilginin çok daha zor ulaşılan ve daha derin tesirler bırakan bir değer olarak

2 “Lâkin dahî bazı kitâbcıklar lâzımdır. Bedâyi’ ve Mebsût ve Siyer-i Kebîr şerhleri ve Edeb-i Kâdî şerhleri ve dahî buna benzer. Ânları dahî bilece gönderesiz.” Birgili, *Mektûb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., no: 1269, vr. 229a.

3 Hayatı için bkz. Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgîvî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neş., İstanbul 1992; Lekeşiz, M. Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci Bir Eleştirisi: Birgîvî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara 1997; Martı, Huriye, *Birgîvî Mehmed Efendi -Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası-*, TDV Yayınları, Ankara 2008.

kabul gördüğü klasik Osmanlı asırlarında yazılmış olması da *Tarîka* için ciddi bir avantaj olarak düşünülebilir. Bu genel değerlendirmeyi aydınlatmak amacıyla bir adım daha atarak şu basit soruyu sorabiliriz: “Acaba *Tarîka*, internet ve benzeri imkânlarla bilginin yığınlar hâlinde kucağımıza döküldüğü ve anında ulaşılabilir olduğu günümüzde yazılsaydı yine asırlar boyunca kalıcı olabilir miydi?” Bir diğer ifade ile “Bugün yazılan bir vaaz kitabına ne kadar ömür biçilebilir?” Hatta bir adım daha ilerisini düşünersek “Peki, az bir sıkıntı ile de olsa dilediği kaynağa ulaşabilen modern çağın vaizi için hâlâ bir vaaz kitabı kaleme alınmalı mıdır?”

Sorular üzerinde tartışılabilir ancak bu tebliğin amacı kendi cevabımız üzerinden, *Tarîka*’ya dayalı örneklendirmeler yoluyla bir vaaz kitabının niteliklerini konuşmaktır. Kanaatimizce çok bilgi, sağlıklı bilgi anlamına gelmediği gibi iyi bir kompozisyonla etkili bir vaaz kaleme almak da birikim ve yetenek gerektiren bir iştir. Merkezden uzaklaşma başladığı an hâlâ yaşanabilen kaynak sıkıntısı da cabası ise, vaaz literatürüne yeni eserler kazandırmak bugün de anlamlı bir çabadır. Yeninin çok çabuk tüketildiği ve gündemin hızla değiştiği çağımızda belki klasiklerimiz gibi uzun ömürlü olamayacaktır ama günümüz insanına bugünün gerçekleri ile örtüşen bir tarzda öğüt vermek için şimdi bir vaaz kitabı yazmak gereklidir. Böyle bir gereği ifade ettikten sonra Osmanlı vaizlerinin el kitabı olan *Tarîka*’dan yola çıkarak günümüze hitap eden bir vaaz kitabının ne gibi özelliklere sahip olmasını beklediğimizi dile getirebiliriz.

1- VAAZ KİTABININ AMACI

Birgili Mehmed Efendi *Tarîka*’yı yazma amacını şöyle dile getirmektedir: “*Hak yolunun yolcusu, davranışlarını bu kitaba göre tartsın ve doğru davrananı hatalı olandan, kurtulanı da helâk olandan ayırabilsin diye, et-Tarîkatü’l-Muhammediyye’yi (Muhammedî yolu) kaleme almak ve es-Sîratü’l-Ahmediyye’yi (Peygamberimizin yaşam tarzını) açıklamak istedim.*”⁴ Okuyucusunu ahlâkî olgunlaşma yolunda bir iç gözleme davet eden bu satırlar, vaaz eserlerinin temel amacını da özetler gibidir. Bir vaaz kitabı, en kısa ve en etkili yoldan muhataplarının zihnine ve gönlüne ulaşmak suretiyle pratik hayatta yansımaları olacak olumlu bir değişime aracılık etmek için yazılır. Belki de *Tarîka*’da defalarca okuduğumuz üzere bu amacın adı “iyiliği emredip kötülüklerden sakındırma”dır. Vaaz kitabının muhtevası, metodu ve üslûbu bu amaca göre şekillenirken hedefine ulaşabilmek için kendisinden önce kaleme alınan kaynak eserlerle entelektüel bir diyaloga girmesi de gerekecektir.

4 Birgili Mehmed Efendi, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye ve’s-Sîratü’l-Ahmediyye*, Nşr. Osmanlı Kütüphanesi Muhammed Emin, Dersaadet (İstanbul) 1324, s. 3.

2- VAAZ KİTABININ KAYNAKLARI

Vaaz kitabını ele aldığı konunun gerektirdiği her alanda güvenilir kaynaklarla desteklemek ve ana kaynak olarak Kur'an ve Sünnet verilerine odaklanmak tartışmaya hacet bırakmayacak bir gerekliliktir. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de müellifin, görüşlerini nassa dayandırarak gücünü Kur'an ve Sünnetten alma çabası ile yoğun bir ayet ve hadis sunumunda bulunduğu görülmektedir. Kitabın ilk fasıllarında kendi yorumlarına geçmeden önce 'ayetler' ve 'hadisler' şeklinde başlıklandırmak suretiyle ilgili nassları peş peşe sıralayan Mehmed Efendi,⁵ ilerleyen sayfalarda bu tarzı değiştirerek önce kısa izahlar yapıp, sonra delilleri sunmakta ancak her durumda nassları zikretmektedir.

Konuya açıklık kazandıran ayetleri verirken sure adı ve ayet numarası gibi ek bilgiler sunmayan ama elinden geldiğince Mushaf tertibine dikkat eden Birgili, hadis rivayetlerini aktarırken ise, senedleri hafzederek sadece sahabi ravinin adını vermektedir. Hadisi hangi kaynaktan aldığını remizlerle belirten ve bu remizlerin bir listesini kitabın başında sunan Birgili Mehmed Efendi, hadislerin sıhhat değerlendirmeleri hakkında konuşmamaktadır.

Elbette her çağda Kur'an ve hadis bir vaazın omurgasını oluşturacaktır. Vaaz kitabında kaynak olarak kullanılan ayetlerin sure isimleri ve ayet numaraları mutlaka dipnotta verilmeli, konuşmada bunlara atıfta bulunulması ise vaizin inisiyatifine bırakılmalıdır. Hadis rivayetlerinin nakli ise son derece titiz davranılması gereken, gayet hassas bir konudur. İslam tarihi boyunca uydurma rivayetlerin neşv ü nema bulmasında kıssacı vaizlerin rolü hatırlandığında, vaaz-hadis münasebetinin giriftliği anlaşılacaktır. Hadis örgüsü bakımından *Tarîka*'ya baktığımızda müellif açısından sıhhatin hadis seçiminde çok belirleyici bir ölçü olmadığını, asıl önemsenen meselenin, kitabın konularıyla doğrudan ilgili rivayetleri derlemek olduğunu, dolayısıyla Birgili'nin senedden ziyade metni öncelediğini söyleyebiliriz. Eserinde zayıf ve mevzû rivayetleri toplam % 33'lük bir oranda nakletmesi⁶ ve hadisleri sıkı bir elekten geçirmeksizin eserine alması, aslında sünnet temelinde yükselen bir ahlâk anlayışı için tenkit noktası oluşturabilir. Zira Resûlullah'tan aynı konuyu destekler mahiyette nakledilen sağlam rivayetler var iken, zayıf ve hatta uydurmalar ile konuyu genişletmenin anlamsızlığı ortadadır. İşlenen konuyu daha fazla nass ile delillendirme gayretini yakından tanıdığımız Mehmed Efendi'nin bu durumda içine düştüğü çelişki, sünnetin şahitliğini hedeflerken delil dokusunun gücünü sarsmasıdır.

5 Bkz. Birgili, *Tarîka*, s. 3-4, 5-6, 8, 12...

6 *Tarîka*'da yer alan 775 hadisten 373'ü sahîh, 141'i hasen, 203'ü zayıf, 24'ü çok zayıf ve 34'ü mevzû rivayetlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Martı, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadis Şeyhi: Birgivi Mehmed Efendi*, Dârulhadis Yayınları, İstanbul 2008.

Benzer duruma vaaz edebiyatının diğer eserlerinde de kolaylıkla rastlamak mümkündür.⁷ Vaazlarda kaynak olarak kullanılan hadislerin sıhhati ciddi bir sorundur. Çoğu zaman doğrudan güvenilir bir hadis kaynağına başvurmaksızın ahlâk, fıkıh ve tefsir literatüründen bir eser aracılığıyla hadis naklinde bulunmak, vaizi yanıltmakta, zayıf ve hatta uydurma rivayetlerin vaaza sirayetine sebep olmaktadır. Bu noktada kaynağın hadis dokusu kadar konunun gerektirdiği yerde doğru kaynağın kapağını açması beklenen vaizlerin hadis bilgisi de büyük önem arz etmektedir. Yapılan bir araştırmada “Gizli bir hazine idim...” diye başlayan rivayet ile “Sen olmasan âlemleri yaratmazdım.” rivayetinin sıhhati hakkındaki bilgileri sorulduğunda ankete katılan vaizlerden yaklaşık %25’inin bir fikirleri olmadığını, %15’inin de rivayetlerin sahih birer hadis olduğunu söylemeleri son derece dikkat çekicidir.⁸

Vurgulamak adına yinelemek gerekirse konuyu ne kadar ballandırarak anlatsalar ve vaizin elini güçlendiriyor görünseler de bir vaazda asla uydurma ve çok zayıf rivayetlerin yeri olmamalı, sadece ahkâma dair konuların anlatımında değil ahlâk eğitiminde de sahih rivayetlerden beslenen bir vaaz sunmak amaçlanmalıdır.

3- VAAZ KİTABININ MUHATAPLARI

Gök kubbede buharlaşıp gitmeyen kalıcı konuşmalar yapabilmek ancak konuşmanın muhataplarını iyi tanımakla mümkün olabilecektir. Vaazına taşıdığı konuyu dinleyenlerin gündemine de taşıyabilmesi için onların hayatlarına dair gerçekliklere aşina olması gereken vaizin, kime, neyi, nasıl anlatabileceğine dair farkındalık geliştirmesi son derece önemlidir.

Kimi zaman önceden belirlenmemiş bir kitleye konuşmak durumunda kalsalar da vaizler genellikle muhataplarının temel vasıflarını bilerek kürsüye çıkmakta ve konuşmalarını onlara göre biçimlendirmektedir. Birgili Mehmed Efendi de kitabını yazarken kendisine bir muhatap kitlesi belirlemiş ve doğrusunu söylemek gerekirse bu kitlenin sınırlarını gayet geniş tutmuştur. Dinî, hukukî ve sosyal alanda yaşanan sıkıntıların aslında bir ahlâk bunalımından kaynaklandığını ısrarla vurgulayan Birgili’ye göre, sultandan kadıya, müderristen imama, şeyhten tüccara kadar her fert ahlâkî hastalıklarını bizzat tedavi etmedikçe, topyekûn bir düzelme beklemek anlamsızdır. Böylesine geniş bir kitleyi muhatap alarak üslûbunu ve eserinin muhtevasını buna göre belirlemesi, elbette *Tarîka*’nın vaaz ve irşad faaliyetlerinde kaynak kitap olarak kabul

7 Detaylı bilgi için bkz. Yeşil, Mahmut, *Va’z Edebiyatında Hadisler*, TDV Yay., Ankara 2001.

8 Yeşil, Mahmut, “Va’z-Hadis İlişkileri Açısından Günümüz Vaizleri ile İlgili Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 10, s. 309.

görmesinde son derece etkili olmuştur. Bu sayede okuyan ya da dinleyen herkes *Tarika* satırlarında kendisine seslenen bir cümle bulabilmektedir.

Bir vaizin el kitabı, akademik veya fikrî problemlere çözüm getirmesi beklenen bir eser olmadığından, toplumun ihtiyacı olan dinî rehberliğe odaklanmalı ve mümkün olan en kapsamlı muhatap kitlesine hitap edebilecek düzeyde metinler barındırmalıdır. Bir başka açıdan söylemek gerekirse, bir vaaz kitabı yazıldığı dönemde ve bölgede yaşayan ortalama okurun ilgi ve ihtiyaçlarını gözeterek kaleme alınmalı, dili, üslûbu ve kurgusuyla da muhataba yakın olmalıdır.

4- VAAZ KİTABININ DİLİ, ÜSLÛBU VE KURGUSU

Allah'ın yoluna hikmet ile davet etmek ve ölçülü, dengeli, bilgece bir üslûp kullanmak verimli ve etkili bir vaazın olmazsa olmazıdır.⁹ Bu gerçeğin farkında olan bir yazım tarzını *Tarika*'da açıkça görmek mümkündür. Mehmed Efendi, kitabını yazarken dolambaçsız, yalın ve öz bir dil kullanmıştır. Anlaşılması kolay, kendinden emin konuşan ve kesin ifadeler taşıyan bir üslûp daha eserin ilk satırlarında kendisini hissettirmektedir.

Bilginin dikey bir ilişki ile yukarıdan aşağıya bir akış olarak kabul edildiği klasik algının aksine günümüzde bilgi, beyin fırtınası tarzı çalışmalarla birlikte üretilen bir değer olarak düşünülmektedir. Böyle bir algı değişikliği, bilgi veren konumundaki vaizin, dinleyicilerini pasif birer alıcı olarak görme lüksünü elinden alacak kadar güçlüdür. Dolayısıyla modern çağın vaazı üst bir dil ile salt bilgi aktarımından ziyade muhataplarının varlığını dikkate aldığını hissettirerek onları devamlı konuşmanın içine çeken bir üslûp taşımalıdır. Birgili'nin beş asır önce böyle bir "birlikte düşünme" üslûbu benimsemesi ve okuyucusuyla sohbet eder gibi yazması, kitabının başarısını perçinleyen bir diğer nokta olmalıdır. O, hitap şekli olarak "*Ey sâlik!*"¹⁰, "*Ey tâlib-i hak!*"¹¹, "*Ey ahireti arzulayan ve onun yolunun yolcusu olan kişi!*"¹², "*Yâ ihvân!*"¹³ gibi sûfiyâne kelimeler tercih etmektedir. "*Şu zikredilenlere bir bak!*"¹⁴ gibi konuyu içselleştirerek düşünmeye sevk eden cümlelere sıkça yer veren bu tarz, dönüp kendisine bakması ve değerlendirmede bulunması için okuyucuya kapı aralamaktadır.

9 Bkz. Demirbaş, Mustafa, "Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları", I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008, cilt: II, s. 430 vd.; Soysaldı, Mehmet, "Cami İçi Din Hizmetlerinden Vaazın Hazırlanışı ve Sunuluşunda Dikkat Edilecek Hususlar", I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), 2008, cilt: I, s. 143 vd.

10 Bkz. Birgili, *Tarika*, s. 21, 32, 41, 46...

11 Bkz. Birgili, *Tarika*, s. 12.

12 Bkz. Birgili, *Tarika*, s. 36.

13 Bkz. Birgili, *Tarika*, s. 117.

14 Bkz. Birgili, *Tarika*, s. 12, 75, 117, 199...

Diğer yandan unutmayı en aza indirerek vaazın kalıcılığını sağlama adına Birgili'nin sıklıkla kullandığı maddeleme ve numaralandırma metotlarına da değinmek yerinde olacaktır. Bu sayede bilgilerin amaç, sebep, sonuç, çözüm gibi odaklarla derli toplu aktarımını sağlayan Mehmed Efendi, bazı bölümlerin sonunda, o bölümde incelediği ahlâk özelliklerinin toplu bir listesini vererek de tekrarın gücünü kullanmaktadır.¹⁵ Dinleyicileri usandırmayacak dengeli bir tekrar mantığı ile zihinleri geri toplayıp mühim noktalara yeniden vurgu yapmak, ustaca hazırlanmış bir vaazın özellikleri arasında zikredilmelidir.

Vaizin el kitabını yeniden düşünürken üzerinde durulması gereken bir husus da kitabın sistematik bir tarzda kaleme alınmasının gereğidir. Kanaatimizce her vaazın kendi içinde bir plana ve sağlıklı bir akışa sahip olması gerektiği gibi vaaz kitabının da başından sonuna kadar bir düşünce zinciri oluşturacak ve sonraki öncekini destekleyecek bir örgüye sahip olması gerekir. Nitekim Tarîka, böyle bir yapının en güzel örneklerinden biridir. Birbirinin içine ustaca yerleştirilmiş olan bâb, fasıl, nev', mebhas, kısım ve sınıf gibi birçok bölümden oluşan eser, *"Bu konuyu inşallah ileride ele alacağız."*¹⁶ tarzındaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, bölümleri önceden plânlanarak yazılmış, metodik bir çalışmadır. Böylelikle her bir vaazın muhtevası kadar, kitabı oluşturan vaazlar bütününe ulaştığı zihniyet kurgusu da muhatabı etkileyecektir. *Tarîka* üzerinden örnekleyecek olursak, iman, ilmihal ve ahlâk konularını sırasıyla inceleyen Mehmed Efendi'nin, okuyucuyu son tahlilde kitabının nirengi noktası olan "takva" kavramı ile buluşmaya doğru sürüklemesi, hatta diğer bütün başlıkları ustaca dürüp bükerek bu ana kavram etrafında toplaması son derece dikkat çekicidir: *"Ey sâlik! Senin üzerine düşen, itikâdını düzeltme, ilmihal bilgilerini edinme ve takvadan oluşan üç temele sıkı sarılmaktır... İtikâdı sağlamlaştırmak, ilim faslında da açıkladığımız üzere, ilmihale dâhildir. İlmihal de, her ferdi bağlayan bir farz olması, terkinin haramlığı ve takvayı elde etmek için gerekliliği açısından takvaya dâhildir. O hâlde iş, gelip sadece takvaya dayanmaktadır. Zira o, din hususunda başka bir şeye ihtiyaç hissettirmeyecek derecede fazlasıyla yeterlidir."*¹⁷

5- VAAZ KİTABININ MUHTEVASI

Vaaz kitabında inanç esasları, ibadetin incelikleri, fıkha dair ortalama okurun bilmesi gereken prensipler ve ahlâkî erdemlere yönelik öğretiler kuşkusuz belli bir düzen içerisinde bir arada yer alacaktır. Söz gelimi sünnete sarılma ve bid'atlere karşı uyanık olma bilincini aşıl原因an bölümlerle *Tarîka*'ya başlayan

15 Bkz. Birgili, *Tarîka*, s. 126-127, 197-198.

16 Bkz. Birgili, *Tarîka*, s. 40, 41, 42, 44, 47...

17 Birgili, *Tarîka*, s. 198.

Birgili, itikadî temellerin ardından takva üzerinde durmakta, muttakî bir şahsiyetin, dokuz çeşit âfetten mutlak surette kendini muhafaza etmesi gerektiği noktasından yola çıkarak, kalbe, dile, kulağa, göze, ele, mideye, tenasül uzvuna, ayağa ve bütün bedene ait olan bu âfetleri sırasıyla tanıtmaktadır. Her biri ah-lâkî birer hastalık olan bu âfetlerden korunma ve kurtulma yollarını izah eden Mehmed Efendi, son olarak, takvadan zannedilen, hâlbuki takva ile alakası olmayan hususlara yer vermekte ve bu bağlamda temizliğe aşırı özen gösterme konusunu zikrederken fikhî bilgilere de değinmektedir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, vaazlarda sabır, şükür, tevekkül başlıkları arasında dolaşan klasik bir nasihat yaklaşımının ötesine geçerek toplumun gündemini işgal eden ve çözüm bekleyen güncel meselelere de eğilmeye yönelik adımlar atılmasıdır. Peygamber Efendimiz zamanından itibaren vaazın daha çok dinin öğretilerinin insanlara teorik ve pratik aktarımında kullanılan bir vasıta olduğu bilinmekle beraber zamanla Muaviye döneminden itibaren vaazların da hutbeler kadar olmasa bile sırf dinî konularda değil aynı zamanda toplumsal, siyasî ve ekonomik konularda da halkı aydınlatmaya yönelik kullanıldığı bilinmektedir.¹⁸

Tebliğimizin çıkış noktası olan *Tarîka*'ya baktığımızda ise, Mehmed Efendi'nin Kanunî ve II. Selim dönemlerinin sosyal dokusuna ışık tutacak biçimde güncel meselelere yer verdiğini görmek mümkündür. Ahlâkî problemlerin yanı sıra, sûfilerin zikir esnasında semâ ve deverânı,¹⁹ paranın değer kaybı,²⁰ arazi meseleleri,²¹ para vakıfları ve dünyevî menfaat karşılığı çeşitli ibadetlerin eda edilmesi²² gibi konular üzerinde duran Mehmed Efendi, yeri geldikçe sorumluları sert bir dille eleştirmekten de geri kalmamaktadır. Mesela, zaruret olmadığı hâlde o günün yöneticilerine ve kadılarına giderek yakın ilişki kurmayı, ayağın âfetleri arasında sayması mânîdardır.²³ Yine gününde yaşayan şeyhlerin birçoğunu, ilk dönem sûfilerinin aksine, dinde gevşek davranmakla suçlaması ve onların sözüne aldanmaması için okuyucuyu uyarması²⁴ da bu ağır satırlara örnek gösterilebilir.

18 Doğan, Recai, "Yaygın Din Eğitimi Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", *Dinî Araştırmalar*, 1999, cilt: I, sayı: 3, s. 267-268.

19 Birgili, *Tarîka*, s. 184, 197.

20 Birgili, *Tarîka*, s. 216.

21 Birgili, *Tarîka*, s. 216 vd.

22 Birgili, *Tarîka*, s. 165, 219.

23 Birgili, *Tarîka*, s. 182.

24 Birgili, *Tarîka*, s. 199.

Önerimiz elbette siyaseti ve günlük polemikleri vaazlara taşımak değildir. Ancak toplumun hassasiyet gösterdiği, tedirgin ve kararsız kaldığı, çözüm çabasıyla bocaladığı sıcak noktaları görmezden gelmenin, vaizi ve vaaz kitabını kısa bir süre sonra etkisiz hâle getireceği açıktır. Konu seçiminde vaizi yönlendirecek en önemli etken ihtiyaçlar olmalıdır. Toplumun ihtiyaçlarını dikkate almayan, akıp giden hayatın uzağına düşen, gündem dışı konularla vaaz etmek, umursanmama ve unutulma riskini göze almak demektir.²⁵

SONUÇ

Kaynak sıkıntısının belki de en aza indiği modern dönemlerde, bilginin hızla evrilmesi ve pörsümesi dikkate alınacak olursa belki asırlara damgasını vuran bir vaaz klasiği yazmak imkân dâhilinde görünmeyebilir. Ancak kanaatimizce her hâlükârda bugünün insanının özelliklerini ve önceliklerini göz önünde bulundurarak üslûbunu ve mesajını bugüne göre ayarlayan bir vaaz kitabı ile vaizlerimizin desteklenmesi son derece anlamlı bir adım olacaktır. Bu bağlamda klasik bir kaynak olmasına rağmen bugünün vaaz kitaplarına içerik ve yöntem açısından kaynaklık edebilecek durumda olan *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, incelenmeye değer bir örnektir. Bu dikkat çekici eserin, muhatabını etkileyen üslûbu, konu bütünlüğünü yakalayan başarılı kompozisyonu ve her paragrafını delillerle destekleyen metodu sayesinde yazılış amacına ulaştığını söylemek mümkündür.

Elbette tarihten bir örnek olarak *Tarîka*'nın pozitif yönlerinin yanı sıra eleştiriye açık noktaları da olabilir. Hedef kitlesini iyi seçmesi, etkileyici bir üslûbu benimsemesi, güncel olaylarla yeterli düzeyde bağlantı kurabilmesi pozitif yönlerine; kimi zayıf hadisleri kaynak olarak kullanmak gibi tutumları da eleştiriye açık noktalarına misal verilebilir. Belki müstakil incelenmesi gereken bir diğer özelliği ise, Sivâsîler ile mücadeleye giren Kadızâdeli vaizlerin el kitabı olması sebebiyle, Osmanlının en ciddi medreseli-sûfî çatışmasının yaşandığı döneme damgasını vurmasıdır.

Böylece Birgivî'nin eseri, okunma ve okutulma bakımından az rastlanan bir ilgiye mazhar olmuş ve yüzyıllarca medreselerde ders kitabı niteliği taşımıştır. Hatta hayatını *Tarîka* okutmakla geçiren pek çok âlim ve vaizden sadece biri olan Tarîkatçı Emîr Efendi,²⁶ sonunda kitabın adıyla anılır hâle gelmiştir.

25 Soysaldı, "Cami İçi Din Hizmetlerinden Vaazın Hazırlanışı ve Sunuluşunda Dikkat Edilecek Hususlar", s. 139-140.

26 Hayatı hakkında bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972, I/457; Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 104.

4. KLASİK VAAZ KAYNAKLARININ KELAMİ (İTİKADİ) AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır SÜT*

GİRİŞ

Hanefî mezhebinin önemli fakihleri arasında yer alan Ebü'l-Leys Semerkandî, temel İslami ilimlerden tefsir, kelâm, hadis alanında ilim tahsil etmiş,¹ ilim tahsili için Semerkant, Buhara, Belh, Bağdat başta olmak üzere pek çok şehirde bulunmuş ve İslami ilimler sahasında pek çok eser kaleme almıştır.² Bunların içinde asıl meşhur olanları, vaizlerin yararlandıkları vaaz ve nasihat içerikli “*Tenbihü'l-Gâfilin ve Bustânü'l-Ârifin*” adlı eserlerdir. Bunlar bir vaiz için el kitabı niteliğinde hazırlanmış, aktarılabilecek konuyla alakalı âyet ve hadislerle beraber nasihat ve hikmetli sözler ihtiva eden, okuyucusuna ahlâkî davranışlar kazandırmayı amaçlayan vaaz içerikli eserlerdir. Bu eserlerin pek çok yazma nüshasının olması Osmanlılar döneminde etkisinin yaygınlığına işaret etmektedir.³ Eserler aynı zamanda Osmanlı tarihi boyunca kürsülerde klasik kaynak kitabı işlevi de görmüş ve bu eserlerin birçok tercümesi yapılmıştır.⁴ Söz konusu

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 İslam dünyasında saygın bir yeri olan düşünürün uzun ismi, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî'dir. Künyesi Ebü'l-Leys olup, Semerkant'lı olması hasebiyle Semerkandî nisbesiyle şöhret bulmuştur. İmâmü'l-Hüdâ ve Fakih lakaplarıyla da anılır. Horasan Hanefi sufilerinin önde gelenlerindendir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen mütefekkirin ölüm tarihi 373/983 olarak kayıtlarda geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009, s. 473; Kamil Yılmaz, “Anadolu’da Dini Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler” *Türkiye IV. Dini Yayınlar Kongresi, Dini Klasikler*, Ankara, 30-31 Ekim 2009, s. 197.

2 1) Hizanetü'l-Fıkıh; 2) Uyunü'l-Mesâil; 3) Tefsirü'l-Kur’ani'l-Kerim 4) Mukaddime fi’s-salat, 5) en-Nevazil; 6) Muhtelefü’r-Rivaye; 7) Beyanu Akidet-il-Usul; 8) Şerhu Fıkhi'l-Ekber gibi eserler kayıtlarda geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İshak Yazıcı, “a.g.md”, s. 473.

3 www.yazmalar.gov.tr. sitesinde yapılan katalog taramasında “Tenbihü'l-Gafilin”ın 72, “Bustanü'l-Arifin”ın 42 nüsha yazmasının var olduğu görülmektedir. (11.11.2011)

4 Hatice Kelpetin Arpaguş, doktora çalışması olan “Yaygın İslam Anlayışı (Klasik Dönem Osmanlı Gelenegi)” Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens. 2000 isimli çalışmasında bizim konu edindiğimiz eserleri, Os-

bu iki eser Orta Asya'daki Müslümanlar dışında Uzak Doğu Asya, Anadolu ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlarca da rağbet görmüştür.⁵

KLASİK VAAZ KAYNAKLARI VE MESAJ

İslam dinini; inanç, ibadet, ahlak gibi yönlerini güzel ve doğru bir şekilde muhataplarına aktarmayı hedefleyen ve çok önemli bir irşat görevi olan vaazın içeriğini şekillendiren kaynakların İslam inanç ilkelerine uygun olması son derece önem arz etmektedir. Vaaz kaynaklarından ne kast edildiği ifade edilmeden önce, vaazın tanımına işaret etmekte yarar vardır. Vaaz, yaygın din eğitim-öğretim faaliyetlerinden en eskisi ve en etkilisidir. Sözlük anlamı “öğüt vermek” anlamında olan vaaz,⁶ terim olarak şöyle tanımlanabilir: “İslam dinini genelde bütün insanlara, özelde Müslümanlara doğru kaynaklardan yararlanarak etkili bir şekilde sunma, anlatma ve ulaştırma işidir.” Bu tanımда konumuz itibarıyla dikkati çeken husus “doğru kaynaklardan yararlanma” ifadesidir. Çünkü vaiz vaazını doğru kaynaklardan yararlanarak hazırlamadığında doğru mesajı oluşturamayacak, dolayısıyla dinleyicilere doğru mesajı veremeyecektir. Mesajın doğru iletilmesi, vaizin uygun üslubu seçmesi, sunumun kendisiyle ilgili olduğu kadar vaizin beslendiği kaynaklarla da ilgilidir. Çünkü mesaj, vaazın hazırlanmasında yararlanılan kaynaklara istinaden şekillenir. Zira mesajın içeriğinin İslam'ın özüne uygun oluşu, doğru verilerle anlatılması kadar mühimdir.

İslam tarihi boyunca genel anlamıyla tüm insanlığa, özelde ise Müslümanlara vaaz ve irşatta bulunulurken klasik nitelikte bazı vaaz içerikli eserlerden yararlanılmıştır.⁷ Bu klasik kaynaklar, birey ve toplumun İslam hakkındaki düşünce ve muhayyilesinin şekillenmesinde, tutum ve davranışlarının belirlenmesinde önemli unsurlar olmuşlardır. Ebü'l-Leys Semerkandî'ye ait “*Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*” de bu nitelikteki eserlerdendir. Bunlar yaklaşık bin yıldır Müs-

manlı Devletinde halk inançlarının belirlenmesinde önemli kaynaklar arasında saymaktadır. Bu çalışma “Osmanlı Halkının İslam Anlayışı ve Kaynakları” adıyla 2001 yılında Çamlıca yayınlarında basılmıştır.

5 Kamil Yılmaz, *a.g.t.*, s. 197.

6 Lisanü'l-Arab'da “vaaz” kavramı “nasihatta bulunmak ve insanların kalblerini yumuşatacak sevap ve ikab ile uyarmak” şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “vâ'z”, md.

7 Ekim 2009 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerçekleştirdiği “Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler” konulu kongrede sunulan tebliğlerde “klasik” kavramı, dinî klasikler ve türleri çok yönlü olarak değerlendirilmiştir. Mahmut Erol Kılıç, klasik kavramı yerine “şaheser” kavramını önermektedir. Bkz. “Kültürlerarası Geçişlilik ve Klâsiklerimiz”, *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler*; 30-31 Ekim 2009, Ankara, s. 49. Dinî klasiklerin nasıl anlaşılması gerektiği, düşünce ve sosyal yaşantımızda nasıl bir fonksiyon icra ettikleri, düşünce geleneğimizin sürekliliğinde klasiklerin rolü, klasiklerin referans değeri, klasiklerin okunması, neşri gibi birçok alanda tebliğler sunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler*; konulu kongrede sunulan tebliğlere bakılabilir.

lûman vaizlerin kürsülerinde ve Müslümanların evlerinde temel vaaz ve öğüt içerikli kaynak kitaplar olarak yer almıştır.

“Mesajın amacı ve içeriği ne olmalıdır? Mesaj nasıl oluşturulmalıdır? Hedef kitleye sunacağımız mesajla ne vermeyi ve hangi sorunları çözmeyi hedefliyoruz?”⁸ gibi sorular da vaazda çok önem arz etmektedir. Bu sorulara doğru yanıtlar verebilmek, mesajın hazırlanmasında yararlanılan kaynaklarla doğrudan ilişkilidir.

Bir vaaz hazırlanırken yararlanılacak kaynaklar, dinin temel referansları düşünüldüğünde herkesçe az çok bilinir. Şüphesiz vaizlerin öncelikle yararlanması gereken temel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Zaten Kur'an-ı Kerim de kendisini bir öğüt ve hidâyet kitabı olarak tanımlamaktadır.⁹ İkinci sırada yararlanılan kaynak, Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadisleridir. Ancak hadislerden yararlanılırken güvenilir kaynaklara başvurmak; vaazı, zayıf ve uydurma hadislerden, tutarlı olmayan bilgilerden arındırmak gerekir. Bazı sözlerin kimi zaman halk arasında yaygınlık kazanarak zamanla hadis zannedilmesi, meşhur olması ve bunlara çeşitli kaynaklarda rastlanması vaizi yanıltabilecek bir durumdur. Hayrettin Karaman, konu edindiğimiz “Tenbihü'l-Gafilin” ve aynı müellifin “Kurratü'l-Uyun” isimli eserlerindeki hadisler için şu değerlendirmede bulunmaktadır. “Müellifin bu iki kitabı içinde mevzu hadisler bulunduğu için dikkatle okunmalı ve başka kaynaklar ile kontrol etmeden hadislerine itimad olunmamalıdır.”¹⁰ Kur'an ve Sünnetten sonra yararlanılan kaynaklar, tefsirler, hadis şerhleri, sahabenin, âlimlerin, müşitlerin ve filozofların sözleridir.

Ancak bu tebliğde vaizlerin referansları arasında yer alan, İslam tarihinde vaaz ve öğüt içerikli olup da bir klasik niteliği kazanan eserler (Tenbihü'l-Gâfilin ve Bustânü'l-Ârifin), özellikle itikadî açıdan ele alınmaya çalışılacaktır. Klasik vaaz kaynaklarından ne anlaşılmalıdır? Bundan maksat; İslam tarihinde ekseriyetle mutasavvıf şahsiyetlerce telif edilmiş ve İslam toplumunda itibar görmüş vaaz ve nasihat içerikli eserlerdir. Müslümanların tarih boyunca referansta bulundukları bu nitelikteki eserler İslam toplumunun muhayyilesini şekillendirerek zamanla bir klasik özelliği kazanmışlardır. Ebü'l-Leys'in konu edindiğimiz iki eseri de bu klasiklerdendir. Bunların yanında Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) “İhyâ'ü 'Ulûmî'd-Dîn”i ve “Kimyây-ı Sa'âdet”i, Mevlâna Celaleddin-i

8 Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim” I. Din Hizmetleri Sempozyumu, (3-4 Kasım 2007), I. Cilt, Ankara 2008, s. 395.

9 “Hakikaten Allah bununla size ne güzel öğüt (ya'ızukum) veriyor” 4 Nisa, 58.

“... (Allah) size böylece öğüt veriyor ki (ya'ızukum) benimseyip tutasınız” 16 Nahl 190.

10 Hayrettin Karaman, “Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi” *İslam Işığında Günün Meseleleri*, c. 2, Nesil Yayınları, İstanbul 1993, s. 491.

Rûmî'nin (ö. 672/1273) "*Mesnevi*"si, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) "*Marifetnâme*"si, Birgili Pir Ali oğlu Muhammed'in (ö. 981/1573) "*et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*"si, Muhammed b. Ebî Bekr'in (ö. 573/1177) "*Şir'atü'l-İslam*"ı, Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî'nin (ö. 884/1480) "*Nüzhetü'l-Mecâlis*" ve Hopalı Osman Efendi'nin (ö. 1241/1825) "*Dürratü'n-Nâsihin (Dürratü'l-Vâ'izin)*" gibi vaaz ve nasihat içerikli klasikleşmiş kaynak eserler sayılabilir.¹¹ Dinî telkin ve tavsiye içeren bu gibi tasavvufî, ahlâkî ve dinî vaaz içerikli eserlerden tarih boyunca çok sık istifade edilmiş ama bunlar içerik açısından zaman zaman ciddi eleştirilere de muhatap olmuşlardır.¹²

Belli bir kültürel ortamın ürünü olan "*Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*" de yukarıda anılan üç temel referans muvacehesinde içeriği şekillenmiş eserlerdir. Vaiz açısından pratik ve konulara rahat ulaşılabilir bir yapıda düzenlenen bu eserlerde müellif yorum yapmaktan ziyade konu hakkındaki âyet ve hadisleri vermekte, bazen hangi görüşü tercih ettiğini de belirtmektedir. Söz konusu eserlerde sahabe, âlim, âbid ve zahit kişilerin hikmetli sözleriyle vaaz içeriği zenginleştirilmiştir. Konuyla ilgili hikâye, darbı mesel, menkıbe, fıkra ve anekdotlarla hem cemaatin konuya ilgisi çekilmiş hem de mesajın etkili ve kalıcı olması hedeflenmiştir.

"*Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*" gibi vaaz ve öğüt ağırlıklı eserleri kelâmî/itikadî açıdan eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmeye tabi tutmak, dinî irşat yapacak kişilerin dinî bilgi içeren eserlere eleştirel bir gözle bakmalarını ve bu eserlerde bulunan bilgilerin doğruluğu hususunda ön kabullerin yıkılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda vaizlerin sunacağı bilgilerde daha dikkatli ve tutarlı olmalarının gerekliliğini ortaya koyacaktır.

Vaizlerin klasikleşmiş referans eserlerden yararlanırken sunacağı bilgilerin, anlatacağı hikâyelerin ve vereceği mesajın İslam inanç ilkeleriyle uyum arz etmesi çok önemlidir. Böyle bir hassasiyetten hareketle bu eserler itikadî açıdan bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Ayrıca itikadî konulara yeterince yer verilip verilmediği, yer verilen konuların temel dinî referanslarla ne kadar uyum arz ettiği, bunların sunumunda nasıl bir yöntem izlendiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

11 İslam toplumunun din ve inanç anlayışını şekillendiren vaaz ve irşad içerikli daha fazla eser için bkz. Kamil Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler" *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler*; Ankara, 30-31 Ekim 2009, s. 197. ; Bkz. Hayrettin Karaman, *a.g.e.*, s. 484-503.

12 Hayrettin Karaman bu eserlerdeki zayıf ve uydurma hadislerle, rivayetlere, akıl ve mantık dışı aktarımlara karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtmektedir. Yazar aynı çalışmasında vaizlerin yararlanabileceği bir eser listesi de sunmaktadır. Bkz. Hayrettin Karaman, *a.g.e.*, c.2, s. 491.

İtikâdî konular ekseriyetle gaybî konular kapsamındadır. Gayba ilişkin bir konu anlatılırken bizi bağlayan bazı ilkelerin olması gerekir. Ancak konu edin-
diğimiz bu eserlerde ve benzerlerinde, bu durum sıklıkla gözden kaçmaktadır. Gayba ilişkin bir meselenin itikadî konu kapsamında değerlendirilmesi ancak bunun güvenilir kaynaklardan açık ve net ifadelerle aktarılmasıyla mümkün olabilmektedir. Örneğin ölümden sonraki hayat, ahirete ilişkin konular hakkında Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir anlatım yokken, bazı âlimler bu konuda çok fazla malumat aktarmakta hatta bu anlatımı hikâyeleştirmektedirler.

Klasik vaaz kitabı olarak hazırlanmış eserlerde itikadî konulara daha az ağırlık verilmiştir. Bu tür eserlerde İslam'ın inanç ilkelerine pek yer verilmemiş, daha ziyade ibadet, ahlak ve sosyal ilişkilerle ilgili konularda nasihat ve öğütlerde bulunulmuştur. Oysa bir Müslüman'ın tutum ve davranışlarını belirleyen asıl unsur imandır. Mesajın muhatap kişiye veya kitleye ulaştırılmasında öncelikli yer alması gereken iman konularıdır (tevhid). Nitekim bütün peygamberlerin temel ve değişmez mesajları imanî konulardır. Mekke'de indirilen âyetlerde ekseriyetle inanç konularına ağırlık verilmiş olması da iletilmek istenen mesaj önceliğinin imanî konulara ilişkin olması gerektiğini göstermektedir. Unutulmamalıdır ki Kur'an'ın üçte biri imanî konulardan (tevhid) bahsetmektedir. İslam'daki bu iman, insanların ahlâkî ve hukukî eylemlerine dayanak oluşturmakta ve temel motivasyon sağlamaktadır.¹³

Bu tür eserlerde doğru bilgi vermekten ziyade dinleyicileri, muhatap kitleyi doğru yola sevk etmeye veya kötülüklerden sakındırmaya dönük bir üslup ve metot sezilmektedir ve sanki bu amaçlara hizmet edecek her bilgi, doğru ya da tutarlı olmasına bakılmaksızın aktarılmıştır.

Şimdi "*Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*" adlı eserlerde işlenen bazı kelâmî/itikadî konulara değinilecek ve değerlendirilecektir.

TENBÎHÜ'L-GÂFİLÎN VE BUSTÂNÜ'L-ÂRİFÎN'DEKİ KELÂMÎ/İTİKADÎ KONULAR

Konu edindiğimiz eserlerde "bilgi, varlık, ulûhiyet-tevhid, iman, ahiret hâlleri, kaza ve kader, nübüvvet, Kur'an'ın yaratılması sorunu, Allah'ın görülmesi" başlıkları kelâmî/itikadî kapsamda değerlendirilebilir.

Bilgi

Bu eserlerde kelâmî anlamda bilginin tanımı, elde edilme yolları ve çeşitleri konusunda bir değerlendirme yapılmamıştır. Böyle kitaplarda bu tür bir

¹³ Yusuf Macit, *a.g.m.*, s. 396.

tanımlama ve değerlendirme gerekli görülmebilir. Ancak ilmin öğrenilmesi-ne teşvik konusunda Kur'an'dan, Hz. Peygamber'den ve büyük şahsiyetlerden birçok söz ve rivayet aktarılmıştır.

Dikkat çeken bir husus ise ilmin yazılmasının doğru olup olmadığına ilişkin âlimlerin görüşlerinin aktarılmasıdır. Ebü'l-Leys, öncelikle ilmi yazmanın doğru olmadığını savunan âlimlerin görüşlerini aktarmakta, bu konuda onların çekincelerini belirtmektedir. Onlara göre ilmin yazılmaması gerektiğine ilişkin gerekçeler şunlardır: İlmî yazmanın önceki milletleri sapkınlığa düşürdüğü, dolayısıyla bizleri de düşürebileceği, yazmanın ilmin içselleştirmesine mani olduğu, yazmada artma ve eksilmenin olabileceği gibi hususlara dayandırılmaktadır. Bu zümre, ilmin ezbere verilmesinin daha doğru bir yöntem olduğu düşüncesindedir (c. 2, s. 764).¹⁴ Ezberlenen ilim hafızada yer edinmekte ve içselleştirilmektedir. Ancak buradaki ilimden maksadın hadis olduğu anlaşılmakla beraber bu husus açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Akabinde, ilmin yazılmasına taraftar olanların aktardığı görüşlerden bu anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Leys Semerkandî, dinin kıvamının ilim olduğunu (c.2, s. 773), ilmin güvenilir kimselerden alınması gerektiğini vurgulamaktadır. İlimler sıralamasında fıkıh ilmine en yüksek dereceyi atfettikten sonra fıkıh ilmi ile beraber zühd ve hikmetin de gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Ebü'l-Leys, astronomi, felsefe ve matematiği yeteri kadar öğrenmekte sakınca bulunmadığını söylemekte; ancak nücûm ilmini öğrenmekte aşırıya gitmeme hususunda Müslümanları uyarmaktadır (c. 2, s. 778-779).

Görüldüğü gibi "bilgi" kelâmî açıdan değerlendirmeye tabi tutulmamış, bilgi elde etmeye teşvik ve ilmin kuşaktan kuşağa aktarımı hususunda âlimlerin farklı görüşleri aktarılmıştır. Bilgi nedir, doğru bilgi elde etmenin kaynakları ve yöntemleri nelerdir? sorularına yanıt aranmamıştır. Bu konularda bu nitelikteki eserler yeterli olmayacaktır. Bir vaiz açısından değerlendirildiğinde günümüz bilgi toplumunda bilginin işlevi, değeri, doğru bilginin önemi, bilginin yaygınlaştırılması gibi konularda cemaatin yönlendirilmesi, bilgilendirilmesi gerektiği açıktır.

14 Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tenbihü'l-Gâfilin ve Bustânü'l-Ârifin*, c. 1-2, Terc. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yayınevi, Ankara 1997. Bu eserin birinci cildi ve ikinci cildinin yarısı "Tenbihü'l-Gâfilin", ikinci cildinin 755. sayfasından itibaren "Bustânü'l-Ârifin'dir. Bu eserlere metin içerisinde cilt ve sayfa numarası verilerek referansta bulunulacaktır.

Varlık

“Tenbîhü’l-Gâfilîn ve Büstânü’l-Ârifîn” adlı eserlerde varlık konusu da kelâm-daki gibi işlenmemiştir. Ancak varlığın neden meydana geldiği, evrenin sınırları, dünyanın ne üzerinde durduğu gibi kozmolojik bazı bilgiler verilmiştir.

Büstânü’l-Ârifîn’de Allah’ın ilk yarattığının kalem olduğu, bunun uzayıp on-dan bir nokta düştüğü, bunun da uzayıp “elif” olduğu belirtilmekte ve kıyamete kadar olacakların bu kalem tarafından yazıldığı ifade edilmektedir. Bundan sonra Allah’ın balığı yarattığı ve dünyayı balığın üzerine koyduğu ve dünyanın yaratılmadan önce tamamen su olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca sudan yükselen buharın gökte duman şeklini aldığı ve Allah’ın bunu bir inci gibi yarattığı ve o inciden semayı var ettiği belirtilmektedir. Eserde söylendiğine göre, pazar-tesi günü güneş, ay ve yıldızlar, salı günü deniz ve kara hayvanları ile kuşlar, çarşamba günü denizler yaratılmış, rızıkları taksim edilmiş ve gıdalar takdir edilmiştir. Cennet ve cehennemin perşembe günü, Âdem’in ve gökteki on iki burcun da cuma günü yaratıldığı yazılmaktadır (c.2, s. 931-932). Eserde yer alan cumartesi ve pazar günlerinde Allah’ın bir şey yaratmamış olduğu bilgisi ise Hristiyanların ve Yahudilerin tatil günleri düşünüldüğünde dikkat çekici bir nitelik kazanmaktadır.

Bu âlemin on sekiz bin âlemde biri olduğu, bu dünya dışında da hayatın, ibadet ve kulluğun olduğu ifade edilmekte ama diğer âlemlerdekilerin bu dünyadan haberdar olmadıkları da yazılmaktadır (c. 2, s. 929-930).

Kitapta, yerin su üzerinde yüzdüğü ve yer üstünde sabit dağların yaratıldığı ve o sabit dağların yerin kazığı durumunda olduğu belirtilmiş, istikrarın böylece sağlandığına vurgu yapılmıştır.

Ayrıca dünyanın etrafının karanlık olduğu, ötesinde Kaf Dağının bulunduğu ve bu dağın dünyayı kuşattığı, bu dağdan bir damarın dünyadan geçtiği ve Allah’ın helak etmek istediği milleti, bu dağın damarını oynatmasıyla batırdığı ifade edilmektedir (c. 2, s. 932).

Ebü’l-Leys tüm bunları aktardıktan sonra bunların esasen öncekilerin bilgisi olduğunu, sanılanın aksine astronomi bilginlerinin bilgisi olmadığını belirtmekte ve en doğrusunu Allah’ın bildiğine işaret etmektedir.

Ebü’l-Leys’in bahse konu eserinde vermiş olduğu bilgiler ile bugünkü evren ve varlık anlayışları arasındaki uyumsuzluk açıktır. Hatta bu bilgiler Ebü’l-Leys’in yaşadığı dönemdeki kelâm düşüncesinin varlık anlayışından da uzaktır. Bilimsel veriler ışığında birçok bilginin zamanla değiştiği göz önünde bulundurulursa, vaizlerin bu konularda bilgilerini güncellemesi ve yenilemesinin ne

denli önem taşıdığı ortaya çıkacaktır. Vaizlerin varlık (ontoloji), bilgi (epistemo-loji) vb. felsefi ve kelâmî konularda bu tür kitaplardan değil, daha bilimsel nitelikteki güncel kaynaklardan yararlanması gerektiği açıktır. Vaizler, doğal olaylar ve afetler, jeolojik hareketler, astronomik bilgiler konusunda bu tür kitaplardan yararlanmaktan kaçınılmalıdırlar.

Uluhiyet - Tevhid

Ebü'l-Leys, uluhiyet-tevhid konusunu teorik çerçevede değil, pratik çerçevede konu edinmiştir. Örneğin riyayı "gizli şirk" olarak değerlendirmiş, bu gizli şirkten kurtulmanın yolunu ise, "riyayı terk edip ihlâsa sarılmak" şeklinde açıklamıştır. Muvahhit birisinin şirkten ancak riyayı terk etmekle kaçınabileceğini, ihlâssız amelin öte dünyada yarar sağlayamayacağını hem âyetler hem hadisler hem de büyük âlimlerin sözleriyle açıklamıştır (c.1, s. 3-19). Ayrıca Allah korkusu, Allah'ı anmanın faydaları (c.1, s. 441-456) gibi konular işlenmiş, uluhiyetle ilgili konular kelâmî bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. Ebü'l-Leys, kelime-i tevhidi, Hz. Peygambere atfedilen "*Ben ve benden önceki peygamberlerin en üstün sözü: Allah'tan başka ilah yoktur, kelime-i tevhiddir*"¹⁵ hadisine işaret ederek açıklamaktadır. Ebü'l-Leys, kelime-i tevhidi içten, samimiyetle dile getirenin kıyamet günü cennete gireceğini ve Hz. Peygamberin şefaatine nail olacağını dile getirmekte (c. 1, s. 475) ve Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşlerini paylaşmaktadır.

Ebü'l-Leys, "*Bir kimse iyilik ile gelirse bundan dolayı kendisine daha iyisi verilir.*" (Neml Sûresi, 27/89) mealindeki âyetle geçen "iyilik" kavramından maksadın Hasan-ı Basri ve Atâ b. Ebî Rebâha'ya da dayanarak kelime-i tevhid olduğunu; "*kötülük getiren kimseler, yüzükoyun ateşe sürülür*" (Neml Sûresi, 27/90) mealindeki âyetle geçen "kötülük" kavramından kastın da şirk olduğunu beyan etmektedir (c.1, s. 475).

Görüldüğü gibi uluhiyet konuları, bireyin bir ve tek Allah'ın kabulüne ve şirkten arınmış yaşamına endekslenmiştir. İslam inanç ilkesinin ilki olan Allah'a iman etmenin gerekliliği, Allah'ın sıfatları vb. konular işlenmemiştir.

İman

Ebü'l-Leys, iman ne olduğu konusunda İslam mezheplerinin görüşlerine dayanak olan şu hususlara dikkat çekmiştir. Bunlar:

15 "İman artar, eksilmez" başka bir rivayette "İslam artar, eksilmez". Ebü'l-Leys bu rivayeti Muâz b. Cebel'e dayandırmaktadır.

"İman, söz ve amelden ibarettir." Bu görüş Ahmed b. Hanbel'in ve İshak b. Râhûye'nin görüşüdür. Bunun delilleri: *"Allah sizin imanınızı zayı etmez"* (Bakara Sûresi, 2/143) âyetidir. Buradaki imandan kasıt namazdır. Kiblenin tahvilinden önce Mescid-i Aksa'ya yönelik kılınan namazların sahih olduğunu ifade etmektedir.

"İman, sözden ibarettir." Ebü'l-Leys bu görüşü kimin savunduğunu belirtmemekte ama savunanların delilinin aşağıdaki âyet ve hadis olduğuna işaret etmektedir. *"Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur."* (Maide Sûresi, 5/85). Ayrıca Resûlullah'ın *"İnsanlarla savaşmakla emrolundum, ta ki kelime-i tevhidi söyleyinceye kadar..."* hadisini de delil getirmektedir (c.2, s. 952). Yukarıdaki âyette ve hadiste imanın sözel durumuna işaret vardır.

"İman, kalpteki marifettir." Bu görüş Cehm b. Safvan ve ona tabi olanların görüşüdür. Bunun delili: Bir kimse nasıl ki küfür yolunda olup da ona dair bir söz söylemeden kâfir sayılıyorsa, aynı şekilde iman yolunda olduğu hâlde o meyanda bir söz söylemese de mümindir.

"İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir." Bu görüş İmam Azam Ebu Hanife ve ashabının görüşüdür. Ebü'l-Leys de Ehl-i Sünnet uleması gibi bu görüşü benimsemektedir (c. 2, s. 952). Bu görüşün delili ise *"İnsanlardan öyleleri vardır ki: 'Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik' derler; oysa inanmış değillerdir."* (Bakara Sûresi, 2/8) âyetidir.

Ebü'l-Leys, insanların *"ben müminim"* ya da *"inşallah ben müminim"* beyanlarından hangisinin daha doğru olduğu konusunda iki farklı görüş aktarmakta ve bu iki görüşün gerekçelerini belirtmektedir. Birinci görüşe göre *"Ben müminim"* demek; bir güvenme, övgü ve kibir telakki edildiğinden doğru görülmemiştir. Oysa diğer görüştekiler, imanın şüphe kabul etmediğini belirterek bunun bir gereklilik olduğunu vurgulamışlardır. Ebü'l-Leys de ikinci görüşü savunanların kanaatini paylaşmaktadır (c. 2, s. 949–950).

*"İmanın artma ve eksilmesi meselesi"*nde tarafların bulunduğunu ancak kendisinin *"iman artar ama eksilmez"* görüşünü benimsediğini belirtmektedir. Bu görüşünü de peygamberden aktarılan bir hadise dayandırmaktadır (c. 2, s. 950).

Ebü'l-Leys, imanın mahlûk olup olmadığını da konu edinerek bu meselede iki farklı görüşün bulunduğunu, ancak bu ikisi arasındaki ihtilafın derin olmadığını belirtmiştir. Eserde bu ihtilaf şöyle aktarılmıştır: İmanın mahlûk olduğu-

nu savunanlar, dilin ikrarı ve kalbin tasdikini kulun fiili olarak gördüklerinden imanın yaratıldığını savunurken; imanın mahlûk olmadığını ifade edenler ise onun ifadesi olan kelime-i şahadetin Allah'ın keliması olduğunu ve bundan ötürü imanın yaratılmadığını savunmaktadırlar ki Ebü'l-Leys de bu ikinci görüşün doğruluğuna inanmaktadır (c. 2, s. 953–954).

Müşrik çocukların öldükten sonra ahiretteki durumlarına ilişkin olarak iki kanaatin varlığına işaret etmektedir. Birincisi, müşrik çocukların cehennem ehli oldukları, ikincisiyse onların buluş çağına erişip günah işlemediklerinden dolayı cennet ehlinin hizmetçileri olacağı yönündedir. Ebü'l-Leys'e göre bu konudaki rivayetler muhtelif olunca en doğru tutum bu meseleyi Allah'a havale etmektir (c. 2, s. 922–923).

Ahiret Hâlleri

Kabir Azabı

Kitapta kabir azabına ilişkin birçok hadisin yanı sıra değişik hikâyeler aktarılmakta ve kabir hayatındaki olumlu ve olumsuz hâller için birçok malumat aktarılmaktadır. Ebü'l-Leys, kabir azabının ulema içerisinde tartışmalı olduğunun farkındadır. Bu hâllerin akıl yoluyla idrak edilmesinin imkân dâhilinde olmadığı, ancak bunu inkâr edenlerin peygamberliği ve mucizeyi inkâr etmiş olacağı ifade edilmektedir (c. 1, s. 43).

Ebü'l-Leys bazı müfessirlerin, Taha Suresi'nin 124. âyetinde geçen “dar geçim”¹⁶ (*maişeten danken*) ifadesinden kastın kabir hayatı olduğunu belirtmektedir (c. 1, s. 44).

Kıyamet Günü, Cennet ve Cehennem

Tenbîhü'l-Gâfilîn'de kıyamet gününün dehşeti, cennet ve cehennemin nasıl ve neden oluştukları, cennet ve cehennemin hâlleri, mahşer günü insanların beklentileri ve karşılaşacakları hâller detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (c. 1, s. 49-81). Burada anlatılanların sıhhat derecesini konu etmek gerekir. Özellikle hadisçilerin İsrailiyyat konusunda yapmış oldukları birçok çalışma, bu konunun ne denli ciddi bir sorunsal alan yarattığını göstermektedir.¹⁷ Bu konularda Ebû

16 Bu âyetteki ifadeyi kabir veya ahiret hayatındaki sıkıntı şeklinde anlayanlar olduğu gibi bu dünya hayatındaki sıkıntı şeklinde anlayanlar da olmuştur. Dünya hayatındaki sıkıntı psikolojik ve inançsızlık da olabilir. Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 658.

17 İsrailiyyat konusunda yapılan çalışmalar: Remzi Na'na', *El-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fi Kutubi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem ve Dâru'd-Diyâ, Beyrut 1390/1970; Muhammed Hüseyin Ez-Zehabi, *El-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadis*, Mektebetü Vehbe, Kahire, tsz.; Hüsnî Yûsuf Atıâr, *El-Bidâyetü'l-Ülâli'l-İsrâiliyyât fi'l-İslam*, Mektebetü'z-

Hüreyre'den pek çok rivayet aktarılmakta ve "anlatılır ki..." ifadesiyle halk içinde dolaşan darbı mesellerin de kaynak olarak kullanıldığı müşahade edilmektedir.

Ayrıca cennetin dört tane olduğunu ve bunların sekiz kapısının olduğu, cehennemin ise yedi tane ve bunların da yedi kapısı olduğunu ifade etmektedir (c.2,s. 933-934).

Kıyamet alametleri konusunda birçok hadise yer verilmiştir. Güneşin batıdan doğması, deccalın çıkması, zinanın artması, Meryem b. İsa'nın Hz. Muhammed'i tasdik etmesi ve deccalı öldürmek üzere gelmesi, kadınlara idarecilik verilmesi gibi birçok konuda Ehl-i Sünnet'in serdettiği görüşleri Ebü'l-Leys Semerkandî de paylaştırmaktadır (c. 2, s. 679-687).

Ayrıca bazı âyetlerin burada anlatılan durumlara uyarlandığı görülmektedir. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklen şöyle anlattığı ifade edilmektedir:

"Cennette öyle ağaçlar vardır ki, bir süvari, onun gölgesinde yüz sene at koşturur yine bitmez."

Akabinde (Vakıa Sûresi, 56/30) şu âyeti delil getirmektedir:

"Uzamış (yayılmış) gölgeler" (c. 1, s. 72).

BAZI KELAMİ KONULAR

Kaza ve Kader

Ebü'l-Leys kaza ve kader konusunda insanların ileri geri konuşmaması gerektiğini, Hz. Peygamberin Müslümanları bu konuda konuşmaktan men ettiğini ifade etmektedir. O da Ehl-i Sünnet gibi hayır ve şerrin Allah tarafından yaratıldığı görüşünü benimsemekte ve iman edilmesi gereken altı ilkeye işaret etmektedir (c. 2, s. 958–960).

Nübüvvet

Kitapta peygamberlerin sayısının 124 bin olduğu, bunların 313'ünün resul, diğerlerin nebi olduğu bilgisi mevcuttur. İlk resul Hz. Âdem (a.s.) idi. Kitapta peygamberlerin kısa bir tarihine değinilmiş ve peygamberlerin ömürlerinin

Zehrâ, Kahire 1412/1991.; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, Beyrut 1969; *Duha'l-İslam*, I-III, Mektebetü'l-Usre, Kahire 1997.; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, tsz.; Veli Atmaca, "Hadis'te İsrâiliyyât'a Bakış 1", *HÜİFD*, Şanlıurfa 1996, II/359-387; "Hadis'te İsrâiliyyât'a Bakış II, Ka'bu'l-Ahbâr", *HÜİFD*, Şanlıurfa 1997, III/163-180.; Özcan Hıdır, *İsrâiliyyât – Hadis İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000; Ali Kuzudişli, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2004; Veyse Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfetü's-Sâdikâ'sı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2008.

ne kadar olduğu da verilmiştir. Kitaba göre Nuh (a.s.) 950, Âdem (a.s.) 930 yıl yaşamıştır (c. 2, s. 922-929).

Kur'an'ın Yaratılması Sorunu

Ebü'l-Leys, Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığına da değinmiş, bu konu hakkında var olan görüşleri aktardıktan sonra kendi görüşünün Kur'an'ın mahlûk olmadığı yönünde olduğunu açıklamıştır. Ona göre mushaflarda yazılı hâliyle "mahlûk" olduğunu savunanlar olduğu gibi yazılı hâliyle mahlûk olmadığını savunan âlimler de olmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşlerini serdetmiştir. Enes b. Malik, Süfyan es-Sevri, Muhammed b. Asker gibi âlimlerin, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin dinden çıkacaklarına dönük sert görüşlerini aktarmaktadır. Ebü'l-Leys, uygun görüşün bu konularda sükut etmek olduğunu belirtmiş, böylece hem dünya hem de ahiret işlerimizin daha iyi olacağını ifade etmiştir (c. 2, s. 955).

Allah'ın Görülmesi

Ebü'l-Leys, Allah'ın görülmesi konusunda Ehl-i Sünnet'in görüşünü paylaşmakta ve bilinen delilleri¹⁸ saymaktadır. Bu görüşe göre dünyada kimse onu göremez ama cennet ehli Allah'ı cennette teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak görür (c. 2, s. 956).

DEĞERLENDİRME

Öncelikle vaaza yönelik olarak hazırlanan eserlerde İslam inanç konularına yeterli oranda yer verilmediği düşüncesindeyiz. Tebliğimizde değerlendirmeye aldığımız eserlerde imanın esaslarını sistematik olarak sunan bir vaaz örneğine rastlamadık. Müslümanların reel hayatta yaşadıkları sorunlar, uluslararası arenada, kültürel ve bilimsel ortamlarda İslam dininin temel değerlerine uygun düşmeyen bir temsiliyete sahip olmaları, onların iman esaslarını yeterli derecede kanıksamadıklarını göstermektedir. İman esasları dinin, dolayısıyla yaşamın temel dayanaklarını oluşturan temel prensip ve motivasyon unsurlarıdır. Müslümanların ilahi bir dünya görüşünü temsil ettiklerini ve bu temsiliyetin öyle kolay olmadığını, bunun öncelikle inancın içselleştirilmesi ve bu inancın prensiplerinin gerektirdiği bir düşünce ve davranış sergilenmesiyle mümkün olduğunu unutmamaları gerekir. Hz. Peygamberin risaletinin başlangıcında imanî konuların ağırlıklı yer alması bunu göstermektedir.

18 Bilinen delillerden kastımız; "O gün yüzler tap tazedir, Rablerini göreceklerdir." (Kıyamet, 22) ; Ehl-i sünnet inancına göre müminler öteki dünyada Allah'ın cemalini göreceklidir. Mutezile ise "Gözler onu göremez" (En'âm, 103) ve "Beni hiç göremeyeceksin" (A'raf, 143) âyetlerine dayanarak Allah'ın ne bu dünyada ne de öteki dünyada görülebileceğini savunmuştur.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin "*Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*" isimli eserleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir.

Olumlu yaklaşım: Eserde verilen mesajlar yalın ve herkesin anlayabileceği bir şekilde sunulmuştur. Konu hakkında fazla yorumlarda ve tekrarlarla bulunulmamış, var olan görüşlerden hangisinin tercih edildiği açık bir dille ifade edilmiştir. Bazı tartışmalı ve gaybî konularda, "bu konuda konuşmanın doğru olmadığını, en doğrusunun susmak olduğunu" belirtmesi güzel ve önemli bir yaklaşımdır.

Bu eserlerde Kur'an'ın da benimsediği "tergîp ve terhip" yöntemi göze çarpmaktadır. Bu eserleri veya benzerlerini okuyanlar ya da bu eserlerdeki üslubu benimseyen vaizi dinleyen kişiler, teşvik veya tehdit, ceza veya ödül, cennet ve cehennem teklifleriyle karşı karşıya olduklarını fark edeceklerdir. Böyle bir yöntemin tercih edilmesinde, muhataplarının tutum ve davranışlarını sorgulama, değiştirme ve yeni kararlar almalarını sağlama gibi gayeler belirleyici olmuş olabilir.

Ebü'l-Leys'in vaizde aradığı özelliklerden biri olan; "*Vaiz, şüpheli şeylerden kaçınmalı, kendi gözünde sahih olmayan hiçbir sözü (bilgiyi) insanlara aktarmamalıdır*" (c. 2, s. 775) ilkesi tebliğimizin içeriğini ve değerlendirmesini çok güzel özetlemektedir. Bu ilkeye kendisinin ne kadar uyduğu hususundaki değerlendirmeyi ise eseri okuyanların takdirine bırakmak yerinde olacaktır.

Ayrıca söz konusu eserlerde bir vaizin sıklıkla kullanabileceği çok güzel ve özlü sözler bulunmaktadır.

Olumsuz Yaklaşım: Kitapta delil olarak kullanılan birçok rivayet ilk bakışta hadis tekniği açısından problemli gözükmektedir. Sıhhati şüphe uyandıran bu rivayetlerin İsrailî rivayetlerle ilgili konulardan olması da bu konunun başka bir boyutudur.

Eserlerde anlatılan bazı hikâye ve olaylar akıl ve mantık sınırlarını zorlamaktadır. İslam inancının zorunlu ve gerekli gördüğü işlevsel bir aklın bu hikâye ve olayları mantık çerçevesinde değerlendirmesi çok zordur.

Kur'an-ı Kerim'e bütüncül bir bakışla değil, parçacı bir bakışla yaklaşılmıştır. Bazı âyet ve hadisler bağlamından koparılıp ve anlatılan olaya uygun hâle getirilerek yorumlanmıştır. Örneğin cuma günü Âdem'in ve on iki burcun yaratılmasına şu âyet delil getirilmiştir (c. 2, s. 932). "Kasem olsun burçlar sahibi semaya" (Burûc Sûresi, 85/1). Oysa pek çok surenin başında olduğu gibi yemini kuvvetlendirmek için burçlara vurgu yapılmıştır. Başka bir örnek, cennette uzayan bir gölgenin var olduğunu, bunun bu dünyadaki gecenin karanlığı gibi

olduğunu belirttikten sonra şu ayet delil olarak sunulmuştur (c. 2, s. 934). “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?” (Furkan Sûresi, 25/45).

ÖNERİ VE SONUÇ

Vaizlerin ve irşat görevlilerinin söz konusu eserlere ve benzerlerine daha temkinli yaklaşımlarında fayda vardır. Vaizlerin özellikle inanç konuları ve gayba ilişkin meselelerde vaazlarını dinin temel referans kaynaklarından hareketle oluşturmaları gerekir. Ayrıca dinin temeli ve omurgası olan inanç konularına vaazlarda daha fazla yer verilmelidir.

Vaaza dönük olarak hazırlanmış ve klasik vaaz kaynakları olarak değerlendirildiğimiz eserlerde aktüel değeri olan hikâyeler tercih edilmeli ve tercih edilen hikâyeler akıcı ve güncel bir dille aktarılmalıdır. Eserlerdeki güzel söz ve özdeyişlerden vaazda yararlanılmalıdır.

Vaizlerin varlık, evren, dünya vb. konularda bu tür kitaplardan değil, daha bilimsel nitelikteki güncel kaynaklardan yararlanması gerekmektedir. Vaizler, doğal olaylar ve afetler, jeolojik hareketler, astronomik bilgiler konusunda bu tür kitaplardan yararlanmaktan kaçınılmalıdır.

Varlık, evren ve yaratılış gibi kozmolojiye ilişkin bilgilerinin güncellenmesi gerektiği açıktır. Hizmet içi eğitimlerde kelâm/itikad konularına yeni yaklaşımlar hakkında bilgi verilmelidir.

Doğru mesajın iletilebilmesi için doğru bilgi içeren kaynakların belirlenmesinde titizlik gösterilmelidir. Bilgi kirliliğinin toplumları kuşattığı bu çağda doğru ve güvenilir bilginin araştırma gerektirdiği, yaygın iletişim olanakları vasıtasıyla yanlış ve yetersiz bilgilerin bizi kuşattığı unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifin*, Terc. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yayınevi, Ankara 1997.

Hatice Kelpetin Arpaguş, “Yaygın İslam Anlayışı (Klasik Dönem Osmanlı Geleneği)” Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000. Bu çalışma “Osmanlı Halkının İslam Anlayışı ve Kaynakları” adıyla 2001 yılında Çamlıca yayınlarınca basılmıştır.

Hayrettin Karaman, “Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi” *İslam Işığında Günün Meseleleri*, c. 2, Nesil Yayınları, İstanbul 1993.

İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* “va'z” md. Kahire.

İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, c. 36, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009.

Kamil Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler" *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler*; Ankara 30-31 Ekim 2009.

Komasyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Mahmut Erol Kılıç, "Kültürlerarası Geçişlilik ve Klâsiklerimiz", *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi, Dinî Klasikler*; Ankara 30-31 Ekim 2009.

Yusuf Macit, "Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim" *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, I. Cilt, (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008.

www.yazmalar.gov.tr.

EK:

Ebü'l-Leys'e göre bir vaiz nasıl olmalıdır?

Ebü'l-Leys, vaizin uyması gereken hususları şöyle sıralamaktadır (c. 2, s. 775-776):

Vaiz özünde salih bir kimse olmalı, yoksa aklı başında olanlar kaçır, ona sefiherler tabi olur ve bu da âlemin bozulmasına götürür. Söyledikleri de kalplere tesir etmez.

Vaiz, şüpheli şeylerden kaçınmalı, kendi gözünde sahih olmayan hiçbir sözü (bilgiyi) insanlara aktarmamalıdır.

İnsanları usandıracak kadar vaaz meclisini uzatılmamalı, böyle bir şey ilmin bereketini götürür.

Vaiz mütevazı, yumuşak huylu olmalı, kibirli, sert ve katı kalpli olmamalıdır.

Vaiz ilmiyle amil olmalıdır.

Vaiz, Kur'an tefsirini, hadisleri ve fukahanın sözlerini bilmelidir.

Vaiz hitabını gerçekleştirirken yüzünü ve bakışlarını bir kişiye, bir yöne değil, tüm cemaate bakarak konuşmalıdır. Sünnet olan da budur.

Vaiz vaaz ettiği topluma korku ve ümidi birlikte götürmelidir.

Eğer uzun bir vaaz planlanmışsa, vaaz esnasında cemaatin hoşlanacağı, nüktedan ifadelere yer vermekte yararlı olacaktır.

Nevzat AŞIK (Oturum Başkanı)- Abdülnasır Bey meslektaşımıza ben de teşekkür ediyorum, önemli noktalara dikkatimizi çektiler. Efendim şimdi müzakerelere geçeceğiz. Bu tebliğlerin müzakereleri için Prof. Dr. Hüseyin Algül Beyi kürsüye davet ediyorum. 10'ar dakikalık süreleri var, ama bu süre tam kullanılsa belki bu ara hepsi karışacak. Siz Mahir Beyin deyişiyle mütebahir hocalardansınız, 5 dakikada özetleyebilirsiniz. Teşekkür ederim sağ olun.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL*

Sempozyumun bu oturumu ile ilgili olarak müzakere için şahsıma gönderilen dört adet bildiriye dikkatlice okudum. Fakat sempozyuma yakın dönemde dahil olmam ve aynı dönemde bir seyahatte bulunmam sebebiyle dinleyicilerin beklentisine cevap teşkil edebilecek ve tebliğ sunan ilim adamlarına katkı verme hususunda daha verimli olabilecek alan araştırmalarına yeterli zaman ayıramadığımı burada belirtmem gerekiyor. Her şeye rağmen tespitlerimin, sempozyumun belirlenen hedefe erişmesine yardımcı olacağını ümit ediyorum.

Müzakere edeceğim birinci tebliğ Prof. Dr. Abdullah Kahraman'a ait olup *"Vaizlerin Dili Ve Kaynakları (Dürretü'l-Vaizîn'e Alternatif Geliştirmek)"* başlığını taşımaktadır. Sayın Kahraman, bildirisinin giriş kısmında vaazın tanımı, vaizin tesiri, başarısı, vaiz-cemaat münasebetleri üzerinde durmakta, "Vaazın Dindeki Yeri" başlığı altında ise vaaz edenin bilgi, samimiyet ve amel bakımından dinleyicilerden daha iyi durumda olmasına işaret etmekte, Osmanlı'nın son devrinde *"Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyye bünyesinde Medresetü'l-Vaizîn"*de dört yılda donanımlı ve kaynaklara erişebilecek vaizlerin yetiştirilmeye çalışıldığı örneğini vermektedir (s. 4).

Tebliğde, *"Vaizlerin Kaynakları"* başlığı altında geleneksel kaynaklara tefsir bahsiyle başlanıyor ve Bursevî'nin Ruhu'l-Beyân'ı örnek verilerek zayıf rivayetlerin ve garip kıssaların ayıklanması kaydıyla bu eser vaizlere tavsiye ediliyor. Kaynaklar bahsinin Hadis kısmında Meşâriku'l-Envâr, el-Câmiü's-Sağîr, Riyâzü's-Sâlihîn, Ahlâk'ta Gazalî'nin İhyâ'sı ile Birgivî'nin Tarikatü'l-Muhammediye'si, Mev'îza'da "Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Dürretü'l-Vaizîn" gibi bazı klasik vaaz kitapları üzerinde duruluyor. Günümüzde vaizlerin yararlanabileceği kaynaklar bölümünde ise meal, tefsir, hadis, Siyer, Tabakât, Menâkıb, İslam Tarihi alanlarında bazı eserler tanıtılıyor.

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Öncelikle bu tebliği hazırlayan Sayın Abdullah Kahraman'ı görüşlerini kendisinden emin bir şekilde ortaya koyabilmesi, tartışılabilirlik tespit ve değerlendirilmeler yapabilmiş olması, okuyucu ve dinleyiciyi çeşitli zaviyelerden düşünmeye, katkıya, soru sormaya ve tartışmaya sevk edebilmesi sebebiyle kutluyor ve bu duygular içinde değerlendirme, soru ve katkıları yararlı olur ümidiyle kendisiyle ve dinleyicilerle paylaşmak istiyorum.

Kaynaklarla ilgili teklifim, bunun tek başlık altında birleştirilmesi ve en eskiden günümüze kesintisiz bir şekilde ulaştırılması, siyer, psikoloji, sosyoloji ve pedagoji alanlarında branş çalışanlarıyla istişare edilerek verilen kaynakların adedinin artırılarak zenginleştirilmesidir. Metinde Ahmed b. Hanbel'e atfen yer alan ve muhtemelen kendi zamanının şartlarında söylediği *"Üç nevi kitabın içindekiler asılsızdır; Megazi, Melâhim, Tefsir"* sözünün yorumsuz olarak verilmesi yerine, bağlamı ve kastı üzerinde bir açıklama yapılması yararlı olur. Girişte ve sonuçta söylenen *"Eskiden vaizler uyanık, cemaat ise uykuda idi. Uyanık kişinin uykuda olanı uyandırması kolaydır. Fakat bugün vaizler uyuyor, cemaat ise ölmüş durumdadır. Uyuyan kimsenin ölüyü uyandırması ise imkânsızdır"* hüküm cümlesi, adı belirtilmeyen bir şahsa ait olarak verilse de biraz açıklansa daha net anlaşılabilir (s. 1 ve s. 17). Tebliğcinin "hazır vaaz kitaplarının günceli yansıtmayacağı ve bağlamı dışına çıkacağı için bütünüyle örneklik teşkil etmeyeceği kanaati" fevkalâde isabetli görülmüştür (s. 17). "Vaizin Dili" başlığı altında *"vaizin dilinin tekke dili veya buna yakın ya da en azından bundan nasiplenmiş olması gereği"* üzerinde duruluyor ki, bununla kastedilen şeyin biraz daha net bir biçimde ortaya konulması uygun olacaktır (s. 1, s. 9). Nitekim oturum sürecindeki sunumlarda bu husus *"gönül ve ilim dili"* ifadesiyle dengelenmiştir. Keza vaizliğin, öğretmenliğin cami versiyonuna dönüşmüş olması meselesi de birazcık şerh edilebilirse iyi olur. Metinde ifade edildiği gibi gerçekten günümüzde vaiz, günün-saati gelince vaaz etmeye, tesadüfen orada olan cemaat da onu dinlemeye mecbur insanlar mıdır? (s. 1, s. 19)

Tüm vaizler ve tüm cemaat böyle midir? Tebliğ şevkiyle ciddi hazırlık yaparak vaaz gününe heyecanla erişen, kürsüye çıkarken aynı hassasiyeti gözetan vaizler, benzer hassasiyet ve heyecan içinde aşkla dinleyen ve gelecek vaazı bekleyen cemaat yok mudur? Elbette böyle olanlar vardır. Dolayısıyla müspet örneklerden yola çıkarak böylelerinin adedinin nasıl artırılabilirliği üzerinde durmak daha yararlı olur. Tebliğ metninde vaizlerin müftülüklerde memur gibi bürokratik işlerde meşgul edildiği, soruşturmalarda görevlendirildiği, dolayısıyla bu ortamda vaaz hazırlamaya yeterli zaman bulunamadığı görüşleri belirtilmektedir. İleri sürülen bu tespitler, bazı müftülüklerde ihtiyaca mebni yapılan uygulamalar mıdır? Yoksa vaizlere sürekli, esas mesaisi dışında bu kabil sorum-

luluklar mı yüklenmektedir? Şayet gerçekten de metinde yer aldığı gibi vaizler genellikle müftülüklerde bürokratik alanda meşgul ediliyorsa vaaz hazırlığına odaklanmaları zorlaşacağından uygulamanın ilgililerce gözden geçirilmesinde yarar vardır. Tebliğde yer alan *“Cemaatin namazı bekleme konumunda iken camide vaaz dinlemek durumunda kalması, önceden beklentiye girilmediği için bir zihin hazırlığının söz konusu olmaması, bunun da verimi ciddi oranda düşüreceği, vaizin başarısının, kendini gönüllü olarak takip eden bir cemaatin bulunmasıyla ölçülebileceği...”* gibi değerlendirmeler oldukça önemli tespitler olup biraz daha şerh edilebilirse daha faydalı olacağına hiç kuşku yoktur. Keza tebliğde yer alan *“her ilde başarılı, tesirli, usta bir vaiz olmalıdır”* önerisi üzerinde de durmak gerekir. Çünkü bu, önemli bir husustur. Ancak böyle bir vaizin vasıflarının neler olması gerekeceği hususunda birazcık konuşmak gerekir. Ulemanın bu konuda hiç değilse ekseriyetle ittifak etmesi iyi olur.

İkinci tebliğin konusu, *“Cumhuriyetten Günümüze Vaizlere Kaynaklık Eden Bazı Eserlerin Değerlendirilmesi”* başlığını taşımakta olup, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Karacelil tarafından hazırlanmıştır.

Sayın Karacelil, tebliğinin giriş kısmında vaazın tanımı, vaizin dinleyici üzerinde etkili olmasının şartları, vaizde olması gereken vazife şuuru ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nca yürütülen din hizmetlerinin amacı üzerinde durmakta, cumhuriyetten günümüze camilerdeki vaaz uygulamalarına değinmektedir. Tebliğde esas konuya ışık tutan ana metinde Osman Hubevî, Muzaffer Ozak, Mahmut Ustaosmanoğlu, Yusuf Tavaslı, Mehmet Altunkaya, Ragıp Güzel, Ebu Bekir Karaarslan, Lütfi Şentürk ve Komisyon tarafından hazırlanan eserler *“müelliflerin vaizlik tecrübesine sahip olup olmamaları, Kur’an ve hadise yer vermeleri, usûle uygunluk, malumatın sıhhati, günceli yakalayıp yakalayamamaları, muhtevaları, konuları ele alış biçimi, konu başlıklarının muhtevaya uygunluğu, tergib ve terhib açısından yaklaşım biçimleri”* gibi kriterler dikkate alınarak değerlendirilmiş, *“Bazı problem örnekleri”* başlığı altında ise bu kitaplardan bazılarında yer alan kimi hikâyelerin günümüz açısından uygun olmayacağı üzerinde durulmuş, vaizler için önemli sayılan bazı tespitleri tebliğin sonunda maddeler hâlinde sıralamıştır. Cumhuriyet döneminde yaptığı din hizmeti ve neşrettiği eserlerle önemli bir mertebeye sahip olan Ahmed Hamdi Akseki’nin telifi olan *“Yeni Hutbelerim, I-II”* kitabı ile Mustafa Âsım Köksal’ın kaleme aldığı *“Dinî ve Ahlâkî Sohbetler I-III”* kitabının da listeye dahil edilmesi dönemi yansıtmaları bakımından yararlı olabilir.

Bu yararlı tebliği hazırlayan Süleyman Karacelil’i tebliğin genelinde kendisini hissettiren gayretinden dolayı kutluyorum.

Üçüncü tebliğin konusu *“et-Tarîkatü'l-Muhammediye Bağlamında Vaizin El Kitabını Yeniden Düşünmek”* başlığını taşımakta olup, Yrd. Doç. Dr. Huriye Martı tarafından hazırlanmıştır.

Ciddi bir emek mahsulü olan bu tebliğde Sayın Martı, Tarîka'yı incelemeden önce vaaz türü eserlerle ilgili olarak, *“Zengin bir muhtevaya, güvenilir bir bilgi birikimine ve etkileyici bir üsluba sahip olması, bir eserin vaiz için yegâne kaynak olmasını sağlayabilir mi?”* *“Vaizin tek kaynağa dayalı vaaz etmesi uygun mu?”* *“Acaba Tarîka, internet ve benzeri imkânlarla bilginin yığınlar hâlinde kucağımıza döküldüğü ve ulaşılabilir olduğu günümüzde yazılıysaydı yine asırlar boyu kalıcı olabilir miydi?”* *“Bugün yazılan bir vaaz kitabına ne kadar ömür biçilebilir?”* *“...Az bir sıkıntı ile de olsa dilediği kaynağa ulaşabilen modern çağın vaizi için hâlâ bir vaaz kitabı kaleme alınmalı mıdır?”* (s. 1-2) gibi sorular sormakta ve *“Tarîka, kaleme alınışından Osmanlı'nın son günlerine hatta Cumhuriyet Türkiye'sine kadar popülaritesini yitirmeyişini, bugün kütüphanelerimizde sayısı 1000'e ulaşan yazma nüshaları ile kanıtlamış iken, bunu neye borçlu olduğunu sormak anlamlı olacaktır”* diye eklemektedir.

Tebliğci konuyu gerçekten düşündürücü mahiyette önemli sorularla bir zihin fırtınası oluşturduktan sonra tebliğinin amacını *“...Kendi cevabımız üzerinden Tarîka'ya dayalı örneklendirmeler yoluyla bir vaaz kitabının niteliklerini konuşmaktır.”* (s. 3) ifadesiyle ortaya koymaktadır.

Sayın Martı, hedefini bu şekilde belirledikten sonra müellifin girişte kaydettiği *“Hak yolunun yolcusu, davranışlarını bu kitaba göre tartsın ve doğru davrananı hatalı davranandan... ayırabilsin!”* (s. 3) ifadesini Tarîka'nın yazılış gayesi olarak değerlendiriyor. Daha sonra eserin kaynaklarını tetkik ediyor ve Tarîka'da geçen hadislerin sıhhatinin ciddi bir sorun olduğunu belirttikten sonra zayıf ve mevzu hadiste yüzde otuzüçlük orana ulaşmasının Sünnet temelinde yükselen bir ahlâk anlayışı için tenkit noktası oluşturabileceğini ifade ile bunun sebebini çoğu kez sıhhatli bir hadis kaynağına ulaşılmaksızın fıkıh, tefsir ve ahlâk kitaplarından alınmasına bağlıyor (s. 4). Bu husus metinde şöyle yer alıyor: *“Vaazlarda kaynak olarak kullanılan hadislerin sıhhati ciddi bir sorundur. Çoğu zaman doğru dan güvenilir bir hadis kaynağına başvurmaksızın ahlâk, fıkıh ve tefsir literatüründen bir eser aracılığıyla hadis naklinde bulunmak, vaizi yanıltmakta, zayıf ve hatta uydurma rivayetlerin vaaza sirayetine sebep olmaktadır. Bu noktada kaynağın hadis dokusu kadar konunun gerektirdiği yerde doğru kaynağın kapağını açması beklenen vaizlerin hadis bilgisi de büyük önem arz etmektedir...”* Bu ifade, tebliğcinin yoğunlaştığı Tarîka'daki hadislerin sıhhatini tespit bağlamında uygun bir zemine oturuyorsa da bunun bir genelleme tarzında algılanabilme ihtimalini

düşündürür ve “*Acaba fıkıh, tefsir ve ahlâk kitaplarındaki hadisler ekseriyetle zayıf mıdır?*” sorusunu akla getirebilir. Tebliğcinin herhangi bir şekilde yanlış anlamasının önüne geçmek için bu tespitin ana gayesi ve bağlamı hakkında küçük bir açıklama yapması münasip olur.

Tebliğci, Tarîka'nın muhataplarının tüm meslek grupları yani herkes olabileceğini (s. 6) kaydettikten sonra dolambaçsız, yalın ve öz bir dile, akıcı bir üsluba sahip olduğunu (s. 6) belirtiyor. Birgili'nin beş asır önce böyle bir “birlikte düşünme” üslûbu benimsemesi ve okuyucusuyla sohbet eder gibi yazmasını, kitabın başarısını etkileyen önemli bir unsur olarak görüyor. Diğer yandan tebliğci, Birgili'nin, sultandan kadıya, müderristen imama, şeyhten tüccara geniş bir kitleyi muhatap alarak üslûbunu ve eserinin muhtevasını buna göre belirlemesini, *Tarîka*'nın vaaz ve irşad faaliyetlerinde kaynak kitap olarak kabul görmesinde tesirli olduğunu belirtiyor, muhtevasının ise itikad, ibadet ve ahlâk konuları yanında güncel konuları da kapsadığına işaret ediyor. Eserin müstakil incelenmesi gereken bir diğer özelliğinin ise, *Sivâsîler* ile mücadeleye giren *Kadıẓâdeli* vaizlerin el kitabı olması sebebiyle, Osmanlı'nın en ciddi medreseli-sûfî çatışmasının yaşandığı döneme damgasını vurması olduğunu da ekliyor. Belki bu kısımda söz konusu mücadelenin biçimi ve şekliyle topluma yansımaları üzerinde özet bir bilgi eklenebilir.

Güzel hazırlanmış bu tebliğde “*Bu eserin günümüz vaaz kitapları ve vaizler için kaynak oluşturma açısından taşıdığı değeri*” maddeler hâlinde görebilirsek, tetkike konu olan eserin günümüze taşınması ve ışık tutması mümkün olabilecektir. Vaki, tebliğin geneli içinde okuyucu ve dinleyicinin kendince düşünerek bu hususta bazı sonuçlara ulaşabilmesi zor değilse de konuya derinliğine yönelmiş olan tebliğciden bunları duymak daha yararlı olacaktır. Bu münasebetle emek mahsulü bir tebliğ sunmayı başaran Sayın Martı'yı bu çabası sebebiyle kutluyorum.

Dördüncü tebliğin konusu, “*Klasik Vaaz Kaynaklarının Kelâmî (İtikâdî) Açısından Değerlendirilmesi*” başlığını taşımakta olup, Yrd. Doç. Dr. Abdülnâsır Süt tarafından hazırlanmıştır.

Bu tebliğde Ebü'l-Leys Semerkandî'nin Orta Asya'daki Müslümanlar dışında Uzak Doğu, Anadolu ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar arasında da asırlarca rağbet görmüş olan “*Tenbihü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-Ârifîn*” adlı eserleri Kelâmî (İtikâdî) açıdan ele alınmaktadır.

Girişte vaazın tanımı yapılmakta ve özellikle tanımda yer alan “*Doğru kaynaklardan yararlanma*” kısmı açıklanmakta (s. 1), *Tenbihü'l-Gâfilîn ve Bustânü'l-*

Ârifin’de zayıf hadislerin olabileceğine değinilmekte (s. 2), konular işlenirken Kur’an ve Sünnet’ten sonra tefsirlere, hadis şerhlerine başvurulduğu belirtilmekte, ulema, müşidler ve filozofların sözleriyle delillendirildiği (s. 3), âbid ve zâhidlerin ilginç hikâyeleriyle akıcı hâle getirildiği ifade edilmektedir.

Tenbîhü’l-Gâfilîn’de Kelâmî-İtikadî Konular başlığı altında eserin bütünü içinde “bilgi, varlık, ulûhiyet, tevhid, îman, âhiret, kaza, kader, nübüvvet, Kur’an’ın yaratılması sorunu, Allah’ın görülmesi meselesi” gibi konular incelenmiş ve başarı ile örneklendirilmiştir. Mesela “bilgi” hususunda kayıt altına alma-yazma ve ezberin ilim bakımından değeri ile öğrenilecek ilimlerin sıralanışı üzerinde durulmakta, “varlık” başlığı altında ilk yaratılanın kalem, nokta, elif olarak şekillendiği, yaratılıştaki yerin su üzerinde yüzdüğünün öncekilerin bilgisi olarak aktarıldığı beyanla müellifin, “Doğrusunu Allah bilir” (s. 5) ifadesine yer verilmektedir. “Ulûhiyet-Tevhid” incelemesinde ise eserde konunun teorikten ziyade riya gibi pratik hayattaki karşılıkları üzerinde durulduğu kaydedilmekte, riyanın gizli şirk olarak vurgulandığından bahisle bundan kurtulmanın ihlâsla (s. 6) olabileceğinin müellif tarafından kaydedildiğinden ve bu söylemin âyetler, hadisler ve ulema sözleriyle güçlendirildiğinden bahsedilmektedir. “İman” başlığı altında ise meselenin “Söz, söz-amel, kalpteki marifet, dil ile ikrar kalp ile tasdik” (s. 7-8) tasnifi içinde değerlendirildiği söylenmektedir. Bundan sonra da eser itikadî açıdan incelenmeye devam edilmekte ve “âhiret hâlleri (s. 8), kıyamet günü (s. 8), cennet-cehennem (s. 8), kaza-kader (s. 9), nübüvvet (s. 9), Kur’an’ın yaratılması sorunu (s. 9), Allah’ın görülmesi meselesi (s. 9-10)” gibi başlıklar altında bu konulara ışık tutacak mahiyette müellifin nakil ve tercihlerine değinilmektedir.

Sayın Abdülnasır’ın tebliğinin öneriler kısmında yer alan ve günümüzde vaizler için önem taşıyan tespitlerine ben de dikkat çeker, soru sormaya ve katkı yapmaya fırsat veren çalışmasından dolayı kendisini kutluyorum.

Eski kaynakların vaaz hazırlığı açısından günümüze taşınabilecek hususlarının tespiti için burada bir hususun ciddi bir şekilde tartışılması gerekir. Genellikle büyük emek mahsulü olan tebliğlerinde değerli arkadaşlarımız vaizler için kaynaklık teşkil eden eski eserlerde geçen birçok hadisin hadis tekniği açısından problem taşıdığından ve bazı hikâyelerin akıl-mantık sınırını zorlamakta olduğundan bahsetmektedirler. Hadis teknikleri bakımından sıkıntılı olan haberlere ve mantığı zorlayan abartılı hikâyelere diyecek bir şey yok. Tabii ki, eski kitaplarda yer alan haberlerin ve örneklerin sahih olanlarının ve çağımıza uygun düşen örneklerinin aktarılmasında yarar vardır. Ancak kendi dönemlerinde nice sıkıntılara göğüs gererek eserlerini yazarken mümkün mertebe şüpheli şeylerden kaçınan, kendi gözünde sahih olmayan hiçbir bilgiyi insanlara

aktarmamaya özen gösteren, Kur'an tefsirini, hadisleri ve fukahenin sözlerini bilmek gerektiğinde ısrar eden geçmiş zaman müelliflerini aynı zamanda takdir etmek ve kendi dönemlerinde halk üzerinde derin etkiler bırakmış olan eserlerinde bu dereceye nasıl ulaştıklarını araştırmak, dolayısıyla bu hususta olumlu örnekleri ve üslubuyla yazma usullerini öne çıkararak günümüz çalışanlarına ışık tutmak gerekir. Tabii ki asırlar öncesinde yazılan eserler örneklerini ve hikâyelerini kendi dönemlerinde beynennâs konuşulanlar arasından seçerler ve mümkündür ki, o dönem şartlarında bu örneklemeler fonksiyonel de olabilirler. Ama kendi dönemi şartlarında fonksiyonel olsa da günümüz için muğlaklık taşıyan, anlam kaymasına yol açabilecek evsafa olan hikâyelerin, olduğu gibi günümüze taşınması gerekmiyor, bir hikâye anlatılacaksa günümüze uygun, anlaşılır, taşınabilir durumda olanlar, eskilerin yerini almalıdırlar. Dolayısıyla bu kabil değerlendirmelerde yöntemi konuşmak ve vaaz için lüzumlu ise, hikâye gerçeğine eserlerin ışık tuttuğuna yer vermek uygun olur. Zaten tebliğciler de bu kabil eserlerde aktüel değeri olan hikâyelerin tercih edilmesinin uygun olacağını, öneri ve sonuç kısımlarında belirtmektedirler. Bir de artık, günümüzde ekseriyetle vaizlerimizin -eski olsun yeni olsun- herhangi bir kaynakta yer alan hadisin sıhhati ve verilen örneğin günümüze uyup uymayacağı konusunda tercih yapabilme, seçebilme ilmî yeterliliğine sahip olduğunu fark etmemiz gerekiyor.

Saygılarımla.

Oturum Başkanı- Efendim Hüseyin Bey Hocamıza biz de teşekkür ediyoruz, 5 dakika süresini aştı, ama şimdi bundan sonra Yrd. Doç. Dr. Hasan Cirit kardeşimizi müzakere için kürsüye davet ediyorum. Buyurun Hasan Bey, artık süresini siz bilirsiniz. 10 dakika dediler, ama 15 dakikası gitti, 20 dakikanın, aradan yiyoruz şu anda. Yani 15 dakikalık bir aramız var, oradan harcıyoruz. Onu da arz edeyim sayın dinleyicilerimize.

Yrd. Doç. Dr. Hasan CİRİT*

Sayın Başkan, değerli katılımcılar hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Muhtevalı çalışma ve gayretlerinden dolayı tebliğ sunan arkadaşları tebrik ediyorum.

Konuşmamı, önce sunulan tebliğleri şekil ve muhteva bakımından değerlendirip, sonrada şahsî görüş, düşünce ve tekliflerimi arz etmek üzere, iki ana başlık altında sunmak istiyorum.

A. ŞEKİL VE MUHTEVÂ

Müzakere edilmek üzere tarafıma gönderilen dört ayrı tebliğ metnini programdaki sıraya göre ele almak istiyorum.

Birinci tebliğde sayın Prof. Dr. Abdullah Kahraman, vaizlerin kullandıkları ve kullanmaları muhtemel tefsir, hadis, ahlâk ve me'viza kitapları kapsamında ve değişik branşlarda telif edilen eski ve yeni pek çok kaynağı ele alıp vaaz kaynakları çerçevesinde değerlendirmektedir. Ancak hemen belirtmeliyim ki, bu değerlendirmeler büyük ölçüde geçmişten günümüze değişik kaynaklarda yer alan oldukça umumi açıklamalara dayanmaktadır. Halbuki, tebliğcinin zikrettiği eserlerden birçoğu üzerinde yapılan ilmî ve akademik çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu eserler hakkında tenkid ve tavsiyelerde bulunurken bu çalışmalardan istifade etmek ve en azından gündeme getirmek faydalı olurdu. Nitekim tebliğde sözü edilen Hopalı Osman Efendi'nin (ö. 1241/1825), *Dürretü'n-nâsihîn* adlı eserinde yer alan hadisler üzerine bir tez çalışması yapılmıştır (bk. Tobay, Ahmet, *Durretü'n-nâsihîn'in hadisleri üzerine genel bir tedkik*, yüksek lisans tezi, 1984, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ayrıca Süleyman Uludağ'ın, "Dürretü'n-Nâsihîn" adlı ansiklopedi maddesi yayımlanmıştır (*Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X, 32-33). Daha değişik çalışmaların yapılmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Tebliğde Nevevî'nin (ö. 676/1277), *Riyâzü's-sâlihîn* adlı eserinden söz edilirken "et-Tergib ve't-terhîb metodunda seçilmiş sahih hadisleri muhtevî bir mecmuadır" denilmektedir. Her ne kadar İmam Nevevî, umumi anlamda eserinde, iyiyi ve güzeli teşvik, kötünden ve çirkinden uzaklaşmayı temin edecek hadisleri bir araya getirmiş olsa da, onun tam anlamıyla "et-Tergib ve't-terhîb metodunu" takip ettiği söylenemez. Tebliğcinin kastettiği manada metodik bir yaklaşım el-Münzirî (ö. 656/1258) tarafından *et-Tergîb ve't-terhîb* adlı eserde sergilenmiştir. Zira el-Münzirî eserinde her konunun, tergib ve terhib (teşvik ve uyarı) yönlerini dile getiren hadisleri iki grupta toplamak suretiyle önce tergib sonra terhibi ilgilendiren hadislere yer vermiş, baştan sona kitapta bu metot takip edilmiştir. Riyâzü's-sâlihîn'de ise böyle bir metot söz konusu değildir.

Sayın tebliğcinin; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi sitesinde bir link açarak, hatîp ve vaizlerin konuşmalarında istifade edecekleri, konularına göre tasnif edilmiş âyet, hadis, dinin ruhuna uygun kıssa, ibretli söz, şiir, güncel örnek ve ibretli olaylar kutucukları oluşturması, önerisi bizce de oldukça isabetli bir teklif olarak değerlendirilmektedir.

Bunun yanında sahasında uzman kişiler tarafından hazırlanan örnek vaaz uygulamalarının da, ilgililere faydalı olacağı kanaatini taşımaktayım.

İkinci tebliğde sayın Yrd. Doç. Dr. Süleyman Karacelil, oldukça uzun tebliğinde cumhuriyetten günümüze vaizlere kaynaklık eden ya da kaynaklık ettiği düşünülen dokuz eseri esas alarak bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak tebliğde de belirtildiği gibi günümüzde bu eserlerin vaizler tarafından ne ölçüde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Bizce bu husus ciddi bir araştırmayı gerektirmektedir.

Öte yandan tebliğde esas alınan dokuz eserden ilki olan Hopalı Osman Efendi'nin (ö. 1241/1825), *Dürretü'n-nâsihîn* veya *vaizîn* adlı eseri, her ne kadar cumhuriyet döneminde yaygın bir şekilde kullanılsa da, esas itibarıyla bu eser 1800 yılların bilgi, kültür ve toplum hayatının izlerini taşımaktadır. Geriye kalan diğer sekiz eserin tamamı ise, cumhuriyet döneminde 1970-2010 yılları arasında telif edilmişlerdir. Bu nedenle tebliğde, dokuz eser yerine belli dönemleri esas alarak bir gruplandırma ve değerlendirme yapılsaydı sanırım daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olurdu.

Tebliğin sonuç kısmında dile getirilen görüş ve düşüncelere büyük ölçüde katıldığımı ifade etmek isterim.

Üçüncü tebliğde sayın Yrd. Doç. Dr. Huriye Martı hanımefendi, kısa, özlü ve tebliğ standartlarına uygun bir biçimde *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* örne-

ğinden hareketle, hazırlanacak bir vaaz kitabında dikkate alınması gerekli hususları akıcı bir üslupla kaleme almışlardır. Kendilerini tekrar tebrik ediyorum.

Huriye hanımın özellikle dile getirdiği, "...konuyu ne kadar ballandırarak anlatsalar ve vaizin elini güçlendiriyor görünseler de bir vaazda asla uydurma ve çok zayıf rivayetlerin yeri olmamalı, sadece ahkâma dair konuların anlatımında değil ahlâk eğitiminde de sahih rivayetlerden beslenen bir vaaz sunmak amaçlanmalıdır" görüşlerine bir hadis hocası hassasiyetiyle aynen katıldığımı belirtmek isterim.

Dördüncü tebliğde sayın Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır Süt, Klasik vaaz kaynaklarının Kelâmî (itikâdî) açıdan değerlendirilmesi başlıklı tebliğinde, esasen konuyu *Tenbîhü'l-gâfilîn ve Bustânü'l-ârifîn* adlı iki eser özelinde ele almıştır. Bu nedenle tebliğ başlığı oldukça geneldir. Belki başlangıçta bu başlığın sınırlandırılması gerekir.

Öte yandan tebliğde esas alınan *Tenbîhü'l-gâfilîn ve Bustânü'l-ârifîn* adlı eserlerin, tebliğcinin de belirttiği gibi, kütüphanelerimizde pek çok yazma ve değişik neşirleri bulunmaktadır. Böyle bir tebliğde, esas alınan eserlerin Arapça neşirlerine ve hatta bazı durumlarda yazma nüshalarına müracaat etmek gerekir. Halbuki sayın tebliğci, bu iki eserin Türkçe tercümelerini esas almıştır. Ayrıca söz konusu eserlerde yer alan hadislerin tahriç edildiği ve kaynak değerlerinin tartışıldığı bazı çalışmalar da yapılmıştır. (bk. Aktan İbrahim, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin hayatı ve Bustânü'l-ârifîn adlı eserindeki merfu hadislerin tahriri*, yüksek lisans tezi, 1999, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Tebliğde bu ve benzeri çalışmalar görülebilseydi oldukça faydalı olurdu.

Yukarıda belirtilen teknik mülahazalarımın yanında, sayın tebliğci Kelâm ilmi sistematığı çerçevesinde, es-Semerkandî'nin halka mal olmuş iki eseri özelinde, günümüze ışık tutacak önemli sonuçlara ulaşmış, bazı önerilerde bulunmuştur. Bu sonuç ve önerilere katıldığımı ifade etmek isterim.

B. GÖRÜŞ VE TEKLİFLER

İslamiyetin başlangıcından itibaren hutbenin yanı sıra vaaz ve nasihat, dini hitâbetin iki esas unsurundan birini oluşturmaktadır. Esasen vaaz ve nasihat insan fıtratı bakımından taşıdığı öneme paralel olarak, insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir olgudur. Geçmişte olduğu gibi bugün de vaaz, İslamî eğitim-öğretim metotları; özellikle yaygın din eğitimi bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

İnsan ruhu kendisine söylenenlerden etkilenme kabiliyeti üzere yaratılmıştır. Özellikle tesirli öğüt ve nasihatler insan vicdanında doğrudan etkisini gösterip derin izler bırakır. Ancak bu durum umumiyetle gelip geçici olduğundan, öğüdün sık sık tekrarı gerektiği gibi, güzel hareket ve örnek davranışlarla da desteklenmelidir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere bazı öğütler vermesinin yanında, Hz. Peygambere hitaben; "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir" (ez-Zâriyât 51/55) buyurarak, davete icabet etmeyenlere aldırmandan sürekli olarak nasihatte bulunmasını emretmiştir. Bu ayetin yorumunda Elmalılı Hamdi Yazır, vaaz ve nasihat ile vazife ve sorumluluğu hatırlatmanın mü'minlere faydası olacağını; iman etmiş olanların unutmamasına, gaflete düşmesine, imanlarının kuvvetlenmesine, neşelerinin artmasına, bilmediklerinin öğrenilmesine, hatta iman etme eğiliminde olanların imana gelmesine sebep olacağını ifade ederken (bk. *Hak Dini*, VI, 4546) vaaz ve nasihatın eğitim-öğretimle çok yakın ilişkisine dikkat çekmektedir.

Vaaz aynı zamanda, İslam dinini yayma ve Müslümanları dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma anlamına gelen davet terimi ile yakinen alakalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim'de "güzel öğüt (el-mev'izatü'l-hasene)" şeklinde ifadesini bulan vaaz, davet metotlarından birisidir (en-Nahl 16/125). Diğer taraftan tebliğ, irşad, nasihat, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, tebşîr ve inzâr gibi terimler de sözlük anlamları itibariyle davetten farklı olmakla birlikte uygulama ve gayeleri bakımından aynı veya yakın manaları ifade etmektedir; bu sebeple davet ve tebliğ başta olmak üzere bu kavramlar sık sık birbirinin yerine kullanılmıştır.

Öte yandan "bir kimseye bir nesneyi hatırlatmak, vaaz ve nasihat etmek" manalarına gelen tezkîr kavramını da, yukarıdaki terimlerden ayrı düşünmek mümkün değildir. Tezkîr (hatırlatma) ve tezekkür (hatırlama) kelimeleri Kur'an-ı Kerim'de sıkça yer almakta olup, bir taraftan Hz. Peygamber tezkîre yani hatırlatmaya ve öğüt vermeye çağırılırken (el-En'âm 6/70; Kâf 50/45; ez-Zâriyât 51/55; et-Tûr 52/29; el-A'lâ 87/9; el-Ğâşiye 88/21), diğer taraftan bütün insanlık tezekküre, hatırlamaya, öğüt ve ibret almaya davet edilmektedir (mesela bk. el-En'âm 6/80, 152; el-A'râf 7/3, 57; Yûnus 10/3; Hûd 11/24, 30; en-Nahl 16/17; ez-Zâriyât 51/49). Nitekim kıyâmet ve âhirete dair haberleri ihtiva eden el-Ğâşiye sûresinde Allah Teâlâ kıyâmet günü insanların karşılaşacağı ahvâlî, cehennem azabını, mü'minlerin nail olacakları cennet nimetlerini veciz bir şekilde açıkladıktan sonra kendisinin varlık, kudret ve azametini delâlet eden bazı gerçekleri hatırlatmaktadır. Bu bağlamda yüce Allah, devenin nasıl yaratıldığı, göğün nasıl yükseltildiği, dağların nasıl dikildiği ve yeryüzünün nasıl yayıldığı gibi bazı

kevnî (kojmolojik) delilleri serdetmekte, daha sonra da Hz. Peygambere hitaben bu deliller muvacehesinde, aklın ve vahyin ışığında “Öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin” (el-Ğâşiye 88/21) buyurmakta ve böylece Resûlünü “müzekkir (öğüt verici)” olarak vasıflandırmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de, peygamberlerin faaliyetlerinin belirgin bir özelliği olarak yer alan vaaz, daha özel manada Resûl-i Ekrem’in sünnetinde müşahhas örnekleriyle ifadesini bulmuştur. Nitekim bütün hayatı boyunca vaaz ve nasihati tebliğat ve talimatının merkezine yerleştiren Hz. Peygamber, değişik vesilelerle ve hemen her fırsatta insanlara öğüt vermekten geri durmamıştır. Bu durum daha sonraki dönemlerde de, değişik ad ve muhtevada devam etmiştir.

Bütün bunlardan vaaz ve nasihatın her dönemde oldukça önemli bir eğitim-öğretim faaliyeti, aynı zamanda bir davet, tebliğ, irşad ve tezkîr/hatırlatma vazifesi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan başta resmî vaizler olmak üzere, din adına halk kitlelerine hitap eden şahısların iyi bir eğitim almaları birinci derecede önem arz etmektedir. Zira vaizlerin ilmi yeterlilikleri, ahlakî tutum ve davranışları hep tartışılmalıdır.

Bu eğitim; inanç esasları, tefsir, hadis, fıkıh, İslam tarihi gibi temel İslam bilimlerinin yanında, eğitim bilimleri, sosyoloji, psikoloji ve kitle iletişim tekniklerinin verileriyle de desteklenmelidir. Bunları söylemenin kolay, uygulamanın zor olduğunu bizzat bu vazifeyi geçmişte resmen yürüten biri olarak söylüyorum. Ancak vaizlerin eğitiminin çok önemli olduğunu, buna yönelik her türlü imkân ve fırsatı değerlendirmenin gerektiğini ısrarla belirtmek isterim. Öte yandan vaizlik tarihî seyri içinde “vaaz ve tezkîr ilmi” adıyla bir disiplin hâlinde ele alınmıştır. (Bu konuda geniş bilgi için bk. Cirit, Hasan, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları-Vaaz ve Kıssacılık*, s. 59-63, İstanbul 2002). Bu nedenle geçmiş ilmi birikim ve tecrübelerden de istifade edilmelidir.

Vaaz ve dini konuşmalarda hiç şüphesiz dini kıssa, temsil, menkıbe ve ibret verici hadiseler yer verilebilir. Nitekim Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerinde tarihi ve temsili ibret verici kıssalar dikkat çekicidir. (Hz. Peygamberin anlattığı kıssaların çeşitleri, konuları ve maksatları konusunda bk. Cirit, Hasan, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, s. 75-83). Bunlardan mutlaka yararlanmak gerekir. Ancak bu kıssa ve menkıbelerin dozu çok iyi ayarlanmalıdır. Bu noktada din adına konuşanlar, fakih olmalıdır. Burada kastettiğim İslam hukukçusu anlamında değil, vaiz ve hatiplerimiz, “ince bir anlayış ve derin bir kavrayış” sahibi olmalıdır. Daha açık bir ifade ile vaaz ve sohbetlerde; neyin nerede, ne zaman, kime ne kadar söylenmesi gerektiğini çok iyi tespit edip, muhatap kitle göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan aslı esası bilinmeyen, muteber kaynaklarda yer almayan bilgileri gündeme getirmemek, hele hele bu gibi asılsız rivayetleri Hz. Peygambere nispet etmemek gerekir. Bu noktada din adına konuşan, resmî veya gayr-ı resmî, hatip ve vaizlerin kaynakları ya da dayanakları ayrı bir önem arz etmektedir. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığımız ilgili kurum ve kuruluşlarla da işbirliği içinde, gerek din görevlileri ve gerekse münevver ve halk kesimleri için çeşitli konu, seviye ve muhtevada sahih bilgilere dayalı çok çeşitli eserler neşretmeye devam etmelidir. Ayrıca bunların kitle iletişim araçları vasıtasıyla daha geniş halk kitlelerine ulaştırmanın yolları aranmalıdır.

Bu duygu ve düşüncelerle tebliğ sunan arkadaşları tekrar tebrik eder, hepinizi en içten saygılarımla selamlarım.

Nevzat AŞIK (Oturum Başkanı)- Ben de müzakereci Hasan Bey kardeşimize teşekkür ediyorum. Efendim böylece tebliğler ve müzakereler tamamlanmış oldu. İmam Birgivi'nin hadisçiliğiyle ilgili bir iki bir şey söyledi Hüseyin Bey. Aslında Huriye Hanımın doktora tezi ele alınırsa, orada bu konulara temas ediyor. İmam Birgivi'yi biliyorsunuz müderristir ve vaizdir. Aynı zamanda, yani bütün bu vaaz edenlerin kurtulamayacağı gibi, o da terğip ve terhiple ilgili hadisleri kullanmıştır. Bunu kendisi de kitabında bahsediyor.

Efendim şimdi aslında bizim bu ikinci oturumdan 15 dakika yedik, ama bu bizim gecikmemiz baştan bir 30 dakika kaybettik ya, biraz da oradan kaynaklandı. Yoksa burada bir arkadaşımız iki dakika, bir arkadaşım beş dakika aştı, bundan dolayı değil. Sayın dinleyicilerimize bunu ben bir arz edeyim. Şimdi bundan sonra müsaadenizle Prof. Dr. Selçuk Coşkun Bey katkıda bulunmak için iki dakika süre istiyor. Aşmamak kaydıyla buyurun Hocam.

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN- Teşekkür ederim Hocam. Şimdi bu zayıf hadislerle ilgili bir şey söyleyeyim. Genel kanaat şimdiye kadar şudur, veciz bir ifadeyle söyleyeyim. Bazı zayıf hadislerle, bazı konularda bazen amel edilir. İkinci olarak Abdullah Beyin bu link açılmasıyla ilgili bir teklifi vardı, çok yerinde. En azından ben hadislerle ilgili olarak böyle bir faaliyetin içinde bulunmuştum, şu anda kendim kullanıyorum şifreli bir şekilde. Sanıyorum Diyanet ilerleyen dönemlerde bunu din görevlilerinin de hizmetine açacak. Orada yaklaşık 200 binden fazla hadis, 300 küsur konu altında. Hem kelime araması yapabiliyorsunuz, hem konu araması yapabiliyorsunuz. Hem Arapça metni var, hem yanında Türkçesi, hem kaynağı var. Böyle bir çalışması vardı Diyanetin, hâlâ da var. Ne zaman hizmete açarlar, onun biraz daha olgunlaşması lazım herhalde, onu bekliyorlar.

Üçüncü olarak, bu hikâye-kıssa işi çok bahsedildi. Bir tecrübe diyelim, şimdi konferansa gidiyorsunuz mesela kutlu doğum haftalarında. Önde vali, vali yardımcısı, bürokratlar oturuyor, arkada işte birtakım insanlar, arkada işte başı örtülü, başı açık, çarşafı her cins hanımefendi var. Arkada liseden, ortaokuldan, ilkokuldan bir sürü öğrenci toplamış getirmişler. Şimdi siz nasıl konuşacaksınız? Ciddi bir şekilde bir konuyu anlatmaya başladığınız zaman öndeki iki sıra iyi dinliyor, arkadakiler esnemeye başlıyor. Hikâye anlatmaya başladığınızda öndekilerin yüzü asılıyor, arkadakiler canlanmaya başlıyor.

Şimdi dün bir müftü efendi dedi ya burada. Yani Hocam kutlu doğumlara filan geliyorsunuz, adam bulamıyoruz. Aynı kürsüye müftü efendiyi de çıkartsanız aynı problemle karşılaşacak, böyle de bir sıkıntı var. Dolayısıyla siz insanlara, halka vaaz ederken kıssa üslubunu kullanmadığınız takdirde, öyle sürekli bilimsel bir edayla çok fazla bir şey anlatamazsınız. Geçmiş kitapları eleştiriyoruz, ama insanların o şartlarda hangi sıkıntılar içerisinde ve nasıl dertler içerisinde bu kitapları yazdıklarını da bir hayal etmemiz lazım.

Evet, o kitapları bugün kullanmayalım, ama çok da kadir etmeyelim, bu insanlar hizmet etmişlerdir deyip, teşekkür ediyorum efendim.

Nevzat AŞIK (Oturum Başkanı)- Efendim katkılarından dolayı Selçuk Beye teşekkür ediyoruz. Affedersiniz, Dr. Mahmut Çınar Bey bir iki dakika istiyor, buyurun Hocam.

Dr. Mahmut ÇINAR- Teşekkür ederim. Ben itikadi konuların vaazlara girmesiyle ilgili bir iki hususu arz etmek istiyorum. Doğru, aslında vaazlarımızda itikadi konulara değinilmiyor. Bunun en önemli sebebi; bizim aldığımız eğitim, ilahiyatlarda, imam hatiplerde aldığımız eğitim. Kelam konuları çok donuk, çok sevimsiz, itici bir şekilde anlatılıyor. Böyle matematik gibi, Allah'ın varlığına, birliğine inanmak, meleklerin varlığına inanmak gibi böyle geçiyor. Dolayısıyla bunları kürsüye taşımak çok uygun değil. İtici de gelir, cemaati de sıkar, bizi de sıkar, biz de istemiyoruz, bu doğru.

Ancak bunun açılması lazım, bu problemin de aşılması gerekiyor. Bu da şu şekilde olur. Mesela dört tebliğcinin de üzerinde durduğu en önemli hususlardan bir tanesi zayıf hadislerin kurulması, yani sürekli bunların vaaz kitaplarında yer alması, vaazlarında yer alması. İşte bilgi konusu, her ne kadar kelamın temel esaslarından birisi değilse de, özellikle müteahhirun dönemde kelamın en çok üzerinde durduğu bir konudur bilgi konusu. Biz de cemaatimize aslında, cemaat dinin bilgiyi nereden alacak, nasıl alacak? Bununla ilgili mutlaka bilgi vermek durumundayız. Hatta bunu bir de güncelleştirebiliriz. Günümüzde işte hangi

konuda, hangi kitaplara müracaat edeceklerini, hangi müelliflere müracaat edeceklerini, dinin çok önemli olduğunu, kimlerden öğrenilmesi gerektiğini arz ederek, bu konuyu, bu itikadi konuyu veya kelam konusunu arz etmiş oluruz.

Yine Allah’a imanla ilgili, bunu nasıl biraz daha açabiliriz, bir örnek arz edeyim. İtikadi konu Allah’a imanla ilgili konu, sadece Allah’ın varlığına, birliğine, sıfatlarına inanmaktan ibaret değildir. Kur’an-ı Kerim’de bir vaaz sistemi içerisinde insanları yönlendirme yöntemi takip edildiği için, orada bunu açık olarak görüyoruz. Mesela Vallahu yuhibbu’s-sabirin, yuhibbu’l-muhsinin gibi ayetler var. Yani Allah’a iman ediyoruz, ama bu Allah bizimle nasıl bir ilişki içerisinde? Yapıp ettiklerimizle nasıl ilgileniyor? Bunları aslında vaazlarımıza taşıyarak, ne yaptığımız zaman Allah bizi sever, ne yaptığımız zaman bizi sevmez, ne yaptığımız zaman bizim ödülümüzü nasıl verir? Bunları vaazlarımıza taşıyarak, itikadi konuları biraz daha zenginleştirebiliriz. nübüvvet konusu aynı şekilde, diğer konular da böyle.

Süreyi aşmamak adına bunlara örnek vermiyorum. Hepinize teşekkür ediyorum.

Nevzat AŞIK (Oturum Başkanı)- Mahmut Bey biz de teşekkür ediyoruz.

1. SALON - 5. OTURUM

Vaazlarda Ayet ve Hadislerden Yararlanma

(18 Aralık 2011 Pazar)

Oturum Başkanı
Dr. Muhlis AKAR
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

1. VAAZLARDA AYETLERDEN YARARLANMA

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ*

Vaaz kavramını; bir kimseye kalbini yumuşatacak, onu günahlardan uzaklaştırıp sevaba yöneltecek, ilâhî mükâfatı ve cezayı hatırlatıp hayrı, iyiliği ve salih ameller işlemeyi, haram ve kötülüklerden sakınmayı benimsetecek, doğru yolu gösterip insanları Allah ve Peygambere itaate sevk edecek öğüt verme ve güzel söz söyleme sanatı olarak tanımlayabiliriz. *Vaaz* hizmetlerinde öncelikli referansımızın Allah kelamı Kur'an-ı Kerim olması gerekir, çünkü Kur'an-ı Kerim insanlara öğüt için gönderilmiştir:

وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ "Bu (Kur'an/ayetler), insanlar için ancak bir öğüttür."¹

Yüce Allah, ayetlerle insanlara öğüt vermekte, Peygamberinin de öğüt vermelerini istemektedir:

لَنْ يَنْفَعَكُمْ إِلَّا اللَّهُ نِعْمًا يُعْطِكُمْ بِهَا "Allah bununla size ne güzel vaaz ediyor, öğüt veriyor."²

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ "Ey Peygamberim! Sen öğüt ver, sen ancak öğüt vericisin."³

وَعِظْهُمْ "Onlara vaaz et."⁴

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ "Sen öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir."⁵

Hiç kuşkusuz İslam'ın ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Hadis-i şerifler Kur'an'ın beyanıdır. Tefsir, fıkıh, kelam ve diğer İslamî bilim dalları Kur'an'ı anlamaya yönelik çalışmalardır. Bu itibarla vaaz hizmetlerinde Kur'an'ın merkeze alınması, cemaatin bu bağlamda bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi gerekir.

Vaaz hizmetlerinde ayetlerde yararlanmada üç yol izlenebilir:

* Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanı.

1 Müddessir, 74/31.

2 Nisa, 4/58.

3 Ğaşiye, 88/21.

4 Nisa, 4/63; bk. Nahl, 16/125.

5 Zariyat, 51/56.

I. Ayetleri seçmek, II. Ayetleri anlamak, III. Ayetleri anlatmak.

I. AYETLERİ SEÇMEK

Kur'an-ı Kerim, konularına göre tertip edilmiş bir kitap değildir. Kur'an-ı Kerim'in hiçbir kitapta bulunmayan kendine özgü bir tertibi vardır. Bir konu birçok sure ve ayette dile getirilebilmektedir. Mesela faiz konusu, 4 surede 8 ayette geçmektedir.⁶

Bir konu birçok sure ve ayette dile getirildiği gibi bir ayet, birden çok konuyu içerebilmektedir. Mesela Şûrâ suresinin 15. ayeti, on konu içermektedir.⁷ Aynı şekilde bir ayet, birden çok hüküm içerebilmektedir. Mesela Kur'an'ın en uzun ayeti olan ve "Müdâyene Âyeti" olarak bilinen Bakara suresinin 281. ayeti 10 hüküm içermektedir.⁸

Kur'an merkezli vaaz, iki şekilde yapılabilir:

BİRİNCİ YÖNTEM:

Bir ayet seçilir ve bu ayetin içerdiği konu ve hükümler anlatılabilir. Sabık Diyanet İşleri Başkanlarımızdan Ömer Nasuhi Bilmen, Fatih, Beyazıt, Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde vaazlarını bu yöntemle yapmıştır. Bir âyet seçmiş, önce âyetin meâlini vermiş, sonra ana başlıklar hâlinde ayetin içerdiği konuları işlemiştir. Mesela Bakara sûresinin,

إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" anlamındaki 277. ayetini "iman", "salih amel", "namaz" ve "iman ve salih amelin mükâfatı" başlıkları ile anlatmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen'in vaazlarından otuzu, Bilmen Yayınevi tarafından "Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler" başlığı ile yayımlanmıştır.

Yaklaşık on yıldır Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa Aylık Dergilerinde yazdığım "Bir Âyet Bir Yorum" başlıklı yazılarımda bu yöntem kullanılmıştır. Bu ya-

6 Bakara, 2/275, 276, 278, 279; Âl-i İmran, 3/130; Nisa, 4/160-161; Rum, 30/39. İçki, 4 surede 6 ayette geçmektedir. Bakara, 2/219; Nisa, 4/43; Maide, 5/90-91; Nahl, 16/66-67.

7 (1) Davet, (2) dosdoğru olmak, (3) insanların arzularına uymamak, (4) kitaplara iman, (5) adalet, (6) Allah'ın Rab oluşu, (7) inanç ve eylem özgürlüğü, (8) din konusunun tartışılmaması, (9) öldükten sonra dirilme ve (10) Allah'ın insanları mahşerde toplaması.

8 (1) Borçla alışveriş yapmak. (2) Borçları yazmak. (3) Yazıcının adaletle yazması (4) Yazmasını bilmeyenin yazdırması. (5) Borçlanmalarda iki şahit tutmak. (6) Peşin alışverişler yazılmayabilir. (e) Peşin alışverişlerde şahit tutulmalıdır. (8) Yazıcı ve şahitlere zarar verilmemelidir. (9) Allah'a karşı gelmekten sakınmak (10) Allah'ın her şeyi bilen olması.

zılardan kırkı bir araya getirildi ve “*Kur’an’ı Anlamak Kırk Âyet ve Yorumu*” adıyla Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında neşredildi.

“Ek 1”de ayet merkezli bir vaaz örneği verilmiştir.

İKİNCİ YÖNTEM:

Bir konu seçilir, konu ile ilgili ayetler toplanır ve ayetlerin sadece konu ile ilgili cümleleri anlatılır. Günümüzde vaizlerimiz genellikle bu yöntemle vaaz etmektedir. Bu yöntemle hazırladığım “*Kur’an’dan Öğütler*” başlıklı çalışmam, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından neşredildi.

“Ek 2”de konu merkezli bir vaaz örneği verilmiştir.

Gerek birinci gerek ikinci yöntemde bir ayetin içerdiği konular veya seçilen konu ile ilgili ayetlerin bulunması gerekir. Bu konuda en öncelikli faydalani-labilecek eser Muhammed Fuat Abdalbaki’nin *el-Mu’cemül-Müfehres Li Elfa-zıl-Kur’ani’l-Kerim* adlı eseridir. Her vaizin elinde bu eserin mutlaka bulunması gerekir. Bu eserden yararlanacak vaizin yeterli düzeyde Arapça bilmesi gerekir. Bunun dışında bir konu ile ilgili ayetleri bulabilmek için bu konuda hazırlan-mış eserlerden ve Kur’an meallerinin fihristlerinden yararlanılabilir. Ancak bir vaiz, Kur’an’a iyi hâkim olmalı, konu ile ilgili ayetleri Kur’an’dan bulabilmelidir. Bu imkâna sahip olabilmek için sürekli Kur’an okumak gerekir. Arapça bilen ve Kur’an’a hâkim olan hafızlar çok şanslıdır. Esasen bir vaizin hafız olması en ideal olanıdır.

II. AYETLERİ ANLAMAK

Vaaz konusu olan ayetler seçildikten sonra ilk iş o ayeti doğru bir şekilde anlamaktır. Çünkü bir vaizin bir ayeti ve anlatacağı konuyu anlamadan anlat-ması mümkün değildir.

“*Anlamak*”; bir kavramı, bir nesneyi, bir varlığı, bir hadiseyi, bir konuyu zihnimizde canlandırabilecek bir göstergeye bağlayabilmektir. Gözleme dayalı şeyleri kavrar, bilgiye dayalı şeyleri anlarız.

Ayetleri anlamak için önce ayetin; (1) ne dediğini sonra (2) ne demek iste-diğini anlamak gerekir. Dolayısıyla ayetin ne dediği anlaşılmadan (*anlam bilim, semantik*), ne demek istediği (*yorum bilim, hermenötik*) kavranamaz.

1. AYETİN NE DEDİĞİNİ ANLAMAK

Kur’an’ın ne dediğini anlamak, Kur’an’ın anlamını öğrenmek ve kavra-maktır. Bunun için birtakım ilkelere riayet edilmesi gerekir. Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Kelimeleri Anlamak

Kelimeler, harflerden oluştuğu gibi cümleler de kelimelerden oluşur. Bir cümleyi anlayabilmek için her şeyden önce o cümleyi oluşturan kelimeleri, bu kelimelerin cümledeki anlamını/anlamlarını bilmek ve anlamak gerekir. Aksi takdirde o cümleyi anlayamayız.

Anlamaya ve anlatmaya konu olan metnin dili, ifade üslubu, kelime ve cümle yapısı önem arz eder. Bu itibarla Kur'an'ın ne dediğini anlamak için önce Kur'an sözcüklerinin anlamlarının iyi öğrenilmesi ve anlaşılması gerekir. Bir metnin anlamını, ancak o metnin kullanıldığı zaman dilimi, mekân, çevre, şartlar ve bağlam çerçevesinde anlamak mümkün olur. Dolayısıyla Kur'an kelimelerini anlamada, Kur'an'ın indiği zamanın esas alınması gerekir. Çünkü kelimelerin anlamları zamanla değişmekte veya anlam daralmasına uğramakta veya genişlemekte, hatta kelimelere zamanla farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Bu sebeple kelimenin yüklendiği ve taşıdığı ilk anlamı nedir? Kelime, Kur'an'da hangi anlamda kullanılmıştır? Kelimenin eş ve zıt anlamı nedir? Bulunduğu bağlamda hangi anlama gelmektedir? Kelime aslı anlamda mı yoksa izafi anlamda mı veya mecazî anlamda mı kullanılmıştır? Bunların bilinmesi gerekir.

Zaman içerisinde Kur'an'da geçen birçok kelimeye ilk kullanıldığı anlamlardan farklı anlamlar yüklenmiştir. Kur'an'ı doğru bir şekilde anlayabilmek için bunu bilmek ve kavramak gerekir.

aa) Kelimelerin Esas ve İzafi Anlamını Bilmek

Kelimelerin anlamları, yalnız başlarına değil, daima bir sistem veya sistemler içinde değer kazanır. Her sözcüğün kendine özgü bir anlamı vardır ki, o sözcük bulunduğu sistem dışında kullanılsa yine aynı anlamı taşır. İşte sözcüklerin bu sürekli anlamına "*esas mana*" denir. Sözcüklerin anlamı, "*esas manadan*" ibaret değildir. İkinci bir anlamı daha vardır ki bu anlam, sözcüğün bulunduğu sistem içerisinde oluşur. İşte sözcüklerin kökünden gelmeyen, fakat içinde bulunduğu sistemden doğan bu manaya "*izafi mana*" denir.

"*Esas mana*" kelimenin her zaman taşıdığı manadır. "*İzafi mana*" ise, sözcüğün içinde bulunduğu sistemden, bu sistemdeki diğer kelimelerle olan ilişkisinden kazandığı özel manadır. Mesela, "يَوْمَ" (gün) kelimesinin asıl anlamı dünyanın kendi eksenini etrafında bir defa dönmesi ile oluşan 24 saatlik zaman dilimidir. Bu kelime, Kur'an'da yeni bir mana kazanmıştır. Bu mana, kelimenin kökünden kaynaklanmaz. "Kıyamet", "haşr" ve "hesap" gibi "ahiret" ve "din" (*son hüküm*) ile ilgili kelimelerin oluşturduğu bir "*semantik alan*" içinde "gün" sözcüğü farklı bir mana

yüklenmiştir. *يَوْمَ الْمَالِكِ* "Allah, din gününün malikidir"⁹ ayetindeki "يَوْمَ" kelimesinin kazandığı bu yeni mana, izafi manadır. Bu manada "gün" artık basit bir gün olmaktan çıkmış, uhrevî bir renge bürünmüştür. Artık "يَوْمَ" (gün) alelâde bir gün değil "ahiret günü"dür. Aynı şey "saat" kelimesi için de söz konusudur. Kur'an sisteminde "saat", bir günün 1/24'i değil "Kıyamet Saati"dir. Mesela Naziat suresinin, *يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا* "Demir atması ne zaman? diye sana Saat'ten soruyorlar" anlamındaki 42. ayetinde geçen "es-saat" kelimesi "kıyamet" anlamındadır. İşte böyle, kelimeler, Kur'an sistemine girince "aslî mana"larından farklı manalar yüklenebilmiştir. Kur'an'ın "anahtar kelimelerinin" hepsi için aynı durum geçerlidir. Mesela, "küfr, şükr, ihsan, adalet, birr ve takva" gibi sözcükler Kur'an sisteminde "aslî manalarının" dışında tamamen "özel manalar" kazanmışlardır.

"Küfr" kelimesinin aslî manası, örtmek, gizlemek, birinin yaptığı iyiliğe veya verdiği nimete karşı kadir bilmeyip nankörlük etmektir. "Teşekkür etmek" anlamındaki "şükr" kelimesinin tam karşıtıdır. "Küfr" kelimesi, Kur'an sisteminde birçok kullanımda anlam değişimine uğramıştır. Artık "küfr" basit bir nankörlük değil, Allah'a, O'nun nimetlerine karşı nankörlüktür, Allah'ı, ayetlerini ve elçilerini inkâr etmektir.

"Küfr" kelimesi bu "nankörlük" anlamının ötesinde yeni bir mana kazanmıştır. Bu yeni mana "inkâr" yani inançsızlıktır. Artık "küfr" kelimesi "şükr" kelimesinin değil "iman" (*inanmak, tasdik etmek*) kelimesinin karşıtı olmuş, böylece semantik bir değişime uğramıştır. "Küfr" kelimesi gibi "şükr" kelimesi de anlam değişikliğine uğramış, "iman" manasına yaklaşmıştır. Kur'an'da birçok yerde "şükr" "iman" kelimenin hemen hemen sinonimi olmuştur. "Küfr" ise, inkâr etmek,¹⁰ hakkı bilerek kabul etmemek,¹¹ nankörlük etmek,¹² beri olmak, tanımamak¹³ ve örtmek¹⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

Bir kelimenin edatlı veya edatsız kullanılması da anlam bakımından önemlidir. Çünkü kelimenin anlamı edat ile değişebilmektedir. Bu konuda "ihsan" kelimesinin (b) ve (ilâ) edatı ile kullanılması veya edatsız kullanılması ile anlamın değişebildiğini örnek olarak zikredebiliriz. "İhsan" kelimesi (b) ve (ilâ) edatı ile kullanıldığı zaman, "iyilik etmek, iyi davranmak ve ikram etmek" anlamına gelirken edatsız kullanıldığında "iyi ve yararlı iş yapmak" ve "salih amelleri en

9 Fatıha, 1/4.

10 Bakara, 2/6.

11 Ankebut, 29/47.

12 Bakara, 2/152.

13 İbrahim, 14/22.

14 Hadid, 57/20.

güzel biçimde yapmak” anlamına gelir.¹⁵ Mesela “*ihsan*” kelimesi, Yunus Suresinin, *لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ* “İyi iş yapanlara, güzel amel işleyenlere güzelliği, cennet¹⁶ ve fazlası, Allah’ın cemalini görme vardır” anlamındaki 126. ayetinde, “*iyi iş yapmak, salih ve yararlı amel işlemek*” anlamında; Secde Suresinin, *الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ* (O Allah) ki, her şeyin yaratılışını iyi, güzel ve sağlam yaptı” anlamındaki 7. ayetinde, “*bir işi iyi, sağlam ve güzel yapmak*” anlamında kullanılmıştır. İsrâ Suresinin *وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا* “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya *iyi davranmanızı* kesin olarak emretti” anlamındaki 23. ayetinde “b” edatı ile kullanıldığı için, “*iyilik etmek ve iyi davranmak*” anlamında kullanılmıştır.

ab) Tek, Eş ve Çok Anımlı Kelimeleri Bilmek

Kur’an-ı Kerim’de tek anımlı, eş anımlı ve çok anımlı kelimeler kullanılmıştır. Ayetleri anlamak için bunların bilinmesi gerekir. Kelimeler anlam itibarıyla dört kısma ayrılır:

(1) Tek anımlı sözcükler: Bir tek anlamı ifade eden sözcüklerdir. Mesela “insan” ve “hayvan” tek anımlı sözcüklerdir.

(2) Çok anımlı sözcükler: Birden çok anlamı olan sözcüklerdir. Mesela *النِّكَاحُ* kelimesi, “cinsel ilişkide bulunmak” ve “evlilik akdi yapmak” manalarında kullanılmış çok anımlı sözcüktür. Mesela Bakara Suresinin, *وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَنَّ* “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin” anlamındaki 221. ayetinde geçen “nikah” kelimesi evlilik akdi yapmak anlamına gelir. Nur Suresinin,

الرَّأْيَانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

“Zina eden erkek, ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir kadınla zina eder. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkek zina eder. Bu (zina) müminlere haram kılınmıştır” anlamındaki 3. ayetinde geçen “nikah” kelimesi zina anlamındadır.

Bakara Suresinin,

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki, “O bir ezadır (rahatsızlıktır.) Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz

15 İbn Manzûr, XIII, 115; Asım Efendi, IV. 590.

16 Hâzin, III, 246.

siz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever” anlamındaki 222. ayetinde geçen الْمُحِيصِ kelimesi; “hayız hâli” ve “hayız yeri” manasında müşterek bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelime ile “Hayız zamanlarında kadınlardan uzak durun” veya “Hayız yerlerinden uzak durun” anlamlarına gelir.

Bakara Suresinin, وَأَلْمَطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler” anlamındaki 228. ayetinde geçen قُرُوءٍ kelimesi, “temizlik” ve “hayız hâli” anlamında çok anlamlı bir sözcüktür. Kadınların âdet süreleri konusunda Hanefî bilginler, kelimenin “temizlik” anlamını, Şafîî bilginler ise “hayız hâli” anlamını esas almışlardır. Maide Suresinin, أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلْغَنَاقَةِ وَحُرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا

“Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı. Kara avı ise ihramlı olduğunuz sürece size haram kılındı” anlamındaki 96. ayetindeki صَيْدُ kelimesi, “av (hayvan-ısim)” ve “avlanma (eylem)” anlamında çok anlamlı bir sözcüktür.

A'raf Suresinin, فَلَنْسَأَلَ الْبَيْنَ أَرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنْسَأَلَ الْمُرْسَلِينَ “Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız” anlamındaki 6. ayetinde geçen “سَأَلَ” kelimesi sorgulamak, hesap sormak anlamına gelirken aynı kelime Rahman Suresinin, إِيَّاهُ نَسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِ إِنَّا نَكُفِّرُ وَلَا جُنَّ “İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak” anlamındaki 39. ayetinde bilgi istemek, Duha Suresinin, وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ “Sakin isteyeniyi, soranı azarlama!” anlamındaki 10. ayetinde ise “bir şey istemek, talep etmek” anlamındadır.

Çok anlamlı sözcükler, Kur'an'da bazen her iki anlamı, bazen kelimenin anlamlardan sadece birini ifade eder. Hac Suresinin,

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerdeki herkes, yerdeki herkes, Güneş, Ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah, kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar” anlamındaki 18. ayetinde geçen يَسْجُدُ kelimesi çok anlamlı bir kelimedir. “Secde”; “secde-i teshîr” ve “secde-i ihtiyar” olmak üzere iki kısma ayrılır. Birincisi hem insanlara, hem de hayvanlara ve diğer canlılara; ikincisi ise sadece insanlara ve cinlere mahsustur. Ayetteki secde kelimesi her iki secdeyi de ifade eder. “Secde-i tes-hîr”; varlıkların yaratıldıkları amaç doğrultusunda hareket etmeleri, kendilerine verilen görevleri yapmaları, Allah'ın kâinattaki nizamına uymalarıdır. “Secde-i ihtiyar”; fiilî ve kalbî olmak üzere iki kısma ayrılır. “Kalbî secde”, mecazî anlamda

olup iman, ikrar ve teslimiyeti ifade eder. “*Fiili secde*” ise sözlük anlamı ile imanın gereği salih amelleri işlemek ve haramlardan kaçınmak, Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğip itaat etmek; terim anlamı ile her türlü ibadetin başı ve Allah’a teslimiyetin açık göstergesi olan namaz kılmaktır. Kur’an’da “secde” kelimesi bu anlamında kullanılmıştır: “وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ” “Gecenin bir kısmında ve secdelerin / namazların ardından O’nu / Allah’ı tesbih et.”¹⁷

Ahzab Suresinin *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin” anlamındaki 56. ayetinde geçen *يُصَلُّونَ* kelimesi de çok anlamlı bir sözcüktür.

“*Salât*” kelimesi; Kur’an’da genel olarak dua¹⁸ ve özel olarak namaz¹⁹ ibadeti anlamında kullanılmıştır. *Allah’ın Peygamberine salâtı*; ona merhamet ve ihsan etmesi, onu övmesi, ondan razı olması, şan ve şerefini yüceltmesi, itibar ve değerini artırmasıdır. *Meleklerin ve müminlerin salâtı* ise; onun şan ve şerefının yücelmesi, itibar ve değerinin artması için dua etmeleridir.²⁰

Çok anlamlı sözcükler, bazen de kelimenin anlamlarından sadece birini ifade eder. Mesela Maide Suresinin,

وَأِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ

“Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (*def-i hacetten*) gelir veya kadınlara dokunur (*cinsel ilişkide bulunur*) da su bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (*teyemmüm edin*)” anlamındaki 6. ayetinde geçen; *لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ* cümlesi, “kadınlara dokunmak” veya “cinsel ilişkide bulunmak” anlamlarından sadece birini ifade eder. İkisini birlikte ifade etmez. İmam Şafii (r.a), birinci anlamı, İmam Ebu Hanife (r.a.) ise ikinci anlamı esas almıştır. En’âm Suresinin, *وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ* “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (*her şeyden*) hakkıyla haberdardır” anlamındaki 18. ayetinde geçen “fevk” kelimesi, “mekân bakımından üstünlüğü” veya “rütbe bakımından üstünlüğü” ifade eder. Ayette ikinci anlam kastedilmiştir.

17 Kâf, 50/40;

18 bk. Enfal, 8/35; Tevbe, 9/91, 103.

19 bk. Bakara, 2/43, 83, 110; Nisa, 4/77.

20 Buharî, Tefsir, 33/10.

(3) Eş anlamlı sözcükler: Formları ayrı, anlamları aynı olan sözcüklerdir (*nezâir*). Mesela Türkçede bezmek, usanmak ve bıkmak sözcükleri eş anlamlı sözcüklerdir.

İnsan Suresinin, *هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا* "Gerçekten insanın yaratılışından önce uzunca bir süre geçti ki insan (*bu zaman diliminde*) adı sanı anılır bir şey değildi" anlamındaki 1. ayette geçen "hîn" kelimesi ile Hûd Suresinin *وَلَكِنَّا أَخْرَضْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لِّيَقُولُوا مَا يَحْسِبُونَ* "Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka (*alay ederek*) 'Onu ne alıkoyuyor' derler" anlamındaki 8. ayetinde geçen "ümme" kelimesi "zaman/ süre" anlamında formları farklı, anlamları aynı sözcüklerdir.

(4) Zıt anlamlı sözcükler: Mesela "zevc" kelimesi; "kadın" ve "erkek" anlamında zıt anlamlı bir sözcüktür.

Kur'an'ı doğru anlayabilmek için sözcüklerin bu anlamlarının iyi bilinmesi gerekir. Bir ayetin ne anlama geldiğini öğrenmek kadar niçin ve nasıl o anlama geldiğini öğrenmek de gerekir.

Kelimeler hakikî veya mecazî anlamda kullanılabilir, sarîh, kinaye, hafî, müşkil, mücmel veya müteşabih, mutlak, mukayyed, âmm ve has olabilir. Ayeti anlamak için bütün bunların bilinmesi gerekir. Dolayısıyla ayetleri anlamak için ayetlerde geçen her bir kelimenin anlamını bilmek ve anlamak dolayısıyla yukarıdaki hususlara dikkat etmek gerekir. Eğer kelimelere yanlış anlam yüklersek veya anlamını genişletirsek veya daraltırsak o ayeti doğru anlamamış oluruz. Bu itibarla sözcüklerin doğru anlaşılması şarttır.

b) Cümleyi Anlamak

Bir cümleyi anlayabilmek için bu cümleyi oluşturan kelimeleri bilmek ve anlamak kadar o cümlemin yapısı ve bağlamı da önemlidir. Cümle ihbarî mi inşaî mi, olumlu mu olumsuz mu, isim cümlesi mi fiil cümlesi mi, emir cümlesi mi nehiy cümlesi mi, emir veya nehiy, vücup mu ibaha mı, irşat mı veya başka bir anlam mı ifade ediyor? Cümlede tekit, takdim ve tehir var mı? Ayetin nüzul sebebi var mı? Ayet muhkem mi müteşabih mi? Ayetin ifade ettiği anlam ile ilgili başka ayet veya hadis var mı? Cümleyi anlamada bütün bu hususların dikkate alınması gerekir. Ayrıca ayetleri kendi terkihi, bağlamı içinde anlamak, aynı konudaki ayetleri birlikte değerlendirmek, Kur'an-Sünnet bütünlüğüne dikkat etmek gerekir.

Bu anlama faaliyetinde sözlük ve tefsir kitaplarından yararlanılır, sahabe, tâbîî ve diğer âlimlerin ayete nasıl anlam verdiklerine bakılır. Bir ayetin ne anlama geldiğini öğrenmek kadar niçin ve nasıl o anlama geldiğini öğrenmek de

gerekir. Anlama, açıklama ve yorumlama için dilbilim yanında aklın çalıştırılması, salim bir kafa ile düşünülmesi ve muhakeme edilmesi, çağın bilgilerinden, öğrenme ve anlama tekniklerinden de yararlanılması gerekir. Anlamada; anlatan, metin dili, üslup ve anlatım tarzı önemli etkindir.

Ayetleri anlamanın ön şartı akli kullanmak, sonra gerekli bilgileri elde etmektir. Kur'an, ancak okumak, öğrenmek ve bilmekle anlaşılır. Kur'an'ı anlamak ilahî bir görevdir: *اَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ* "Kitaptan sana vahyolunanı oku."²¹ Bu cümlemin dört anlamı vardır: Kur'an'ı oku, Kur'an'ın içeriğini anla, Kur'an hükümlerini uygula ve Kur'an hükümlerini anlat.

Cümleyi doğru ve yanlış anlamaya şu örnekleri vermek istiyorum:

(1) Âl-i İmran Suresinin 104. Ayeti.

Bu ayette geçen "min" edatının min-i ba'zıyye veya min-i beyaniyye oluşuna göre iki şekilde anlamamız mümkündür:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

1. "(Ey müminler!) Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler bunlardır."

2. "(Ey müminler!) Siz insanları hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir toplum olun. İşte kurtuluşa erenler bu görevi yapanlardır."

Birinci anlama göre "insanları İslam'a davet etme, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" görevi, Müslümanların hepsine değil içlerinden bir gruba, ikinci anlama göre Müslümanların tamamına aittir. Bu ikili anlam, ayetin başındaki *مِنْكُمْ* kelimesindeki "min" edatına verilecek anlamdan kaynaklanmaktadır. Eğer "min" edatı, "min-i ba'zıyye" (bütünün bir kısmını beyan eden min) ise ayet birinci anlamdadır. Eğer "min", min-i beyaniyye (bütünün tamamını beyan eden min) ise ayet ikinci anlamdadır. "Min" edatı, ba'zıyye mi yoksa beyaniyye midir? Tefsir kitaplarında her iki anlamın verildiğini, ancak daha çok ba'zıyye olarak kabul edildiğini görüyoruz. Mesela müfessir Kurtubî şöyle demektedir: "*مِنْكُمْ*" kelimesindeki "min" min-i ba'zıyyedir. Buna göre ayet; "insanları İslam'a davet etme, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" görevi bütün insanlara değil sadece bilginlere aittir. "Min" edatının min-i beyaniyye olduğu da söylenmiştir. Buna göre ayet; "Siz insanları hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir toplum olun" anlamına gelir. Ben derim ki birinci görüş daha sahihtir. Çünkü "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" farz-ı kifaye bir görevdir. Yüce Allah, bu görevi yapacakları;

21 Ankebut, 29/45.

الَّذِينَ إِن مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

“Onlar, şayet kendilerine yeryüzünde imkân verirse (iktidara getirirsek), namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan kimselerdir”²² anlamındaki ayet ile bildirmiştir.

İslam’a davet ve emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker ile ilgili ayetleri birlikte ele aldığımız zaman “İnsanları İslam’a davet etme, emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker” görevinin İslam toplumunun belirli bir kesimine değil tamamına ait olduğunu anlarız. Yukarıdaki ayette üç şeyin yapılması emredilmektedir: Birincisi, hayra yani *İslam’a* davet, ikincisi, *ma’ruf’u* emir, üçüncüsü, ise *münker’i* men etmektir. Bu üç görevi yapan kimselerin “kurtuluşa erecekleri” bildirilmektedir. Eğer “insanları İslam’a davet, emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker” belirli bir kesimin görevi olsaydı sadece bu kimseler kurtuluşa ermiş, bu görevi yapmayanlar kurtuluşa erenlere dahil edilmemiş olurdu. Halbuki ayette yüce Allah kurtuluşa ermenin yöntemini bize bildirmektedir. Bu da “İnsanları İslam’a davet etme, emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker” görevidir. Dolayısıyla ayetteki “min” min-i beyaniyye olarak almak gerekmektedir. Çünkü konu ile ilgili ayetler bunu gerektirmektedir. Mesela Âl-i İmran Suresinin,

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ...

“(Ey müminler!) Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, ma’ruf’u emreder, münker’i men edersiniz...” anlamındaki 110. ayet açıkça ümmet-i Muhammed’e iyiliği emir ve kötülükten men görevi yüklenmektedir. Aynı şekilde Tevbe suresinin 71. ayetinde erkek ve kadın her müminin Allah ve Peygambere itaat etme, namaz kılma ve zekât verme nitelikleri ile birlikte ma’rufu emretme ve münkeri men etme de zikredilmiştir:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

“Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; ma’ruf’u emreder, münkeri men ederler.”²³ Peygamberimiz (s.a.s.),

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

“(Ey müminler!) Sizden kim bir münkeri görürse, hemen onu eli ile değiştirsin; (eliyle değiştirmeye) gücü yetmezse, dili ile değiştirsin; (dili ile değiştirmeye) gücü yetmezse, kalbi ile (kötülüğü tasvip etmesin, onu protesto etsin). Bu son durum imanın (gerektirdiği amellerin) en zayıf olanıdır.”²⁴ sözyle münkeri men

22 Hac, 22/41.

23 Tevbe, 9/71.

24 Müslim, İman, 78, I, 69.

etme görevinin her Müslüman'a şamil olduğunu beyan etmiştir. Hz. Ebu Bekir (r.a.), şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

"Ey insanlar! 'Ey müminler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulduğunuz zaman (*haktan*) sapan kimseler size zarar veremez.²⁵ ayetini okuyorsunuz (ve *yanlış anlıyorsunuz*). Ben Resûlullah (s.a.s.)'tan işittim, o şöyle buyuruyordu:

إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعْتَمَهُ اللَّهُ بِعِقَابٍ

"(İnsanlar,) zalim kimseyi gördüğü zaman onu zulümden men etmezlerse, Allah en yakın zamanda herkesi (*zalimi ve zulme engel olmayanları*) cezalandırır."²⁶ Konu ile ilgili başka bir hadiste şöyle bildirilmektedir:

مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي ثُمَّ يَقْدِرُونَ عَلَى أَنْ يُعْزَرُوا ثُمَّ لَا يُعْزَرُوا إِلَّا يُوشِكُ أَنْ يَعْتَمَهُ اللَّهُ مِنْهُ بِعِقَابٍ

"Bir toplumda günah fiiller işlenir, bu toplum bunu değiştirmeye gücü yettiği hâlde değiştirmezse, Allah en yakın zamanda o toplumu cezalandırır."²⁷

(2) Saff Suresinin 2. ve 3. Âyetleri.

Bu ayeti cümlede geçen لَا تَفْعَلُونَ fiiline vereceğimiz anlama göre farklılık arz etmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapamayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında öfkeye sebep olan büyük bir davranıştır."²⁸

Bazı meallerde ayet, "Yapmadığınız şeyi niçin söylüyorsunuz" şeklinde tercüme edilmiştir.²⁹ Bu tercüme ayetin orijinali ile örtüşmemektedir. Çünkü bu şekilde bir çevirinin Arapça karşılığı مَا لَمْ تَفْعَلُوا dır. Hâlbuki ayet لَا تَفْعَلُونَ şeklindedir. "Mâ" şey anlamında ism-i mef'uldür. لَا تَفْعَلُونَ gelecek zamanın olumsuz şeklidir, "yapamayacaksınız" demektir. مَا لَا تَفْعَلُونَ ise "yapamayacağınız şey" anlamına gelir.³⁰ لَمْ تَفْعَلُوا "yapmadınız", مَا لَمْ تَفْعَلُوا ise "yapmadığınız şey" demektir. Olumsuzluk edatı olan "lem", muzari fiilin (*yani şimdiki zaman yüklemine*) anlamını olumsuz maziye (*yani dili geçmiş zamana*) çevirir.

25 Maide, 5/105.

26 Ebu Dâvûd, Melâhim, 27, IV, 510.

27 Ebu Dâvûd, Melâhim, 17, IV, 510.

28 Saff, 61/2-3.

29 Meselâ, Hüseyin Atay-Yaşar Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

30 Fiili Muzâri nefi İstikbal.

“Yapamayacağınız şey” ile “yapmadığınız şey” arasındaki anlam, tamamen farklıdır. İnsanın yapmadığı şeyi söylemesi gerçek dışı beyandır, yalandır. İnsanın yapamayacağı şeyi söylemesi ise gücünün yetmeyeceği veya yerine getirmeyeceği bir vaatte bulunmasıdır. Birincisi geçmişle ilgilidir, haberdir; ikincisi gelecekle ilgilidir, söz vermektedir.

Bazı insanlar bu ayeti, ilgisi bulunmayan bir bağlamda kullanmaktadırlar. Vaaz ve irşat görevinde bulunan kimsenin, her şeyden önce söylediği, öğüt verdiği şeyi kendisinin yapıyor olması gerektiğini, öğüt verdiği şeyi kendisi yapmıyorsa bunu başkasına söylemesinin doğru olmadığını, bu kişinin sözünün tesirli olmayacağını delillendirmek üzere bu ayeti dile getirmekte ve ‘Yapmadığınız şeyi niçin başkalarına söylüyorsunuz?’ demektedirler. Bununla, mesela yalan söyleyen bir kimsenin bir başkasına, “Yalan söylemeyin”, içki içen birinin bir başkasına, “İçki içmeyin” şeklinde öğüt verme hakkı yoktur, demek istemektedirler. Başkasına öğüt veren insanın öğüt verdiği şeyi kendisinin yapıyor olması, başkalarına nasihat ederken kendisini unutmaması ideal olanıdır. Nitekim Yüce Allah,

تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ

“(Ey insanlar!) İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz”³¹ anlamındaki ayet ile kişinin başkasına iyiliği, güzelliği, yararlı şeyleri, ibadetleri, Allah ve Peygamberine itaati emrederken kendini unutmaması, yani söylediklerini kendisinin uygulamamasını kınamaktadır. Ancak ne bu ayetten ne tahlil etmeye çalıştığımız ayetten, “Kendi hayatımızda uygulamadığımız şeyleri başkasına söylememiz doğru değildir” şeklinde bir anlam çıkarmak mümkün değildir.

(3) Fâtır Suresinin 10. Ayeti

Cümledeki bir fiilin faili ve bir zamirin merciine göre ayetin anlamı değişebilmektedir. Mesela

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

“Kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki şan ve şeref, tamamen Allah’a aittir. Ancak ‘iyi kelimeler’ O’na yükselir. Salih amele (*geline*) onu da Allah’a iyi kelimeler yükseltir” anlamındaki ayet bazı meallerde, “Kim izzet ve şeref istiyor idiye bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allah’ındır. O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır), onları da Allah’a amel-i salih ulaştırır.”³²

31 Bakara, 2/44.

32 Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, TDV Yayınları, Ankara 2008.

Birinci mealde “يُرْفَعُهُ” fiilinin öznesi kelime-i tayyib, ikinci mealde amel-i salih'tir. “İyi kelimeler/güzel sözler” diye anlam verilen “kelime-i tayyib” ile maksat “lâ ilahe illallah” cümlesidir yani imandır. İkinci meale göre imanın geçerli olabilmesi için amel-i salih işlemek gerekir. Çünkü imanı Allah'a yükseltecek olan amel-i salihidir. Kur'an bütünlüğü açısından baktığımız zaman bu mealin isabetli olmadığını anlarız. Birinci meale göre, iman Allah'a yükselir amel-i salih ise Allah'a iman yükseltir. Çünkü iman olmadan amel-i salih makbul olmaz.³³

(4) İsrâ Suresinin 72. Ayeti

Cümlelerin anlamı kelimelerin mecaz ve hakikat oluşuna göre değişebilir. Mesela İsrâ suresinin 72. ayetinde geçen a'ma kelimeleri mecazi anlamdadır. Cümleyi de buna göre anlamamız gerekir. Sözü edilen ayetin anlamı şöyledir: “وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَصْلٌ سَبِيلًا” Bu dünyada (Allah'ın nimetlerini, varlığının delillerini ve kudretini) göremeyen kimse ahiret (ve nimetleri) hakkında daha basiretsiz, hatta daha da şaşkındır. Bu ayet birçok mealde a'ma kelimesine “kör” anlamı verilerek tercüme edilmiştir. Mesela Türkiye Diyanet Vakfı'nın neşrettiği mealde ayetin meali şöyledir: “Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür, üstelik yolunu iyice şaşırtmıştır.”³⁴

Bu mealde “a'mâ” kelimesine hakikat anlamı verilerek çeviri yapılmıştır. Bu tür bir mealde ayetteki körlüğün, mecazî anlamda olduğu anlaşılabileceği gibi gerçek anlamda da anlaşılabilir. Nitekim bu ayet indiğinde görme engelli olan Abdullah ibn Ümmi Mektûm, ayette geçen “a'mâ” kelimesini baştaki gözlerin görmemesi şeklinde hakiki manada anlamış ve Peygamberimize, “Ey Allah'ın Elçisi! Ben dünyada görme engelliyim, ahirette de mi görme engelli olacağım” diye sormuş, bunun üzerine, “فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ” Gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur³⁵ anlamındaki ayet inmiştir. Dolayısıyla ayetteki “a'mâ” kelimesini “kör” olarak çevirmek isabetli değildir, çünkü ayetteki bu kelime, baştaki gözlerin körlüğü anlamında değildir.

(5) A'lâ Suresinin 9. Ayeti

Cümlede hazif olabilir. Bu dikkate alınmazsa ayet yanlış anlaşılabilir. Mesela A'lâ suresinin 9. ayeti buna güzel bir örnektir. Ayetin anlamı şöyledir: فَذَكِّرْ لَنْ نَنْفَعَكَ الذِّكْرَى Fayda versin vermesin sen öğüt ver.³⁶ Bu ayeti şöyle de çevirebiliriz: “Öğüt ver çünkü öğüt muhakkak fayda verir.” Birinci meal, ayette لَنْ

33 Maide, 5/5.

34 Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, TDV Yayınları, Ankara 2008.

35 Hac, 22/46.

36 A'lâ, 87/ 9.

يَنْفَعُ *cümlesinin hazfedildiği dikkate alınarak, ikinci meal ise, إِنَّ* harfinin *لَا*’den tahfif edildiği kabul edilerek yapılmıştır. Her iki meal, doğrudur. Bunu hem devamındaki, *سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى* “Allah’tan korkan kimse öğüt alacaktır, en bedbaht olan (kâfir) kimse ise öğüt almaktan kaçınacaktır.”³⁷ ayetlerinden hem de *وَذَكَّرَ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ* “Sen öğüt ver çünkü öğüt müminlere fayda verir”³⁸ ayetinden anlıyoruz. Bu ayete bazı meallerde “Öğüt fayda verirse öğüt ver” şeklinde anlam verilmiştir. Mesela, Türkiye Diyanet Vakfı’nın yayımladığı mealde bu ayete şöyle anlam verilmiştir: “O hâlde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver.” Böyle bir mealin, Kur’an bütünlüğü açısından bakıldığında isabetli olmadığı anlaşılabacaktır.

2. AYETİN NE DEMEK İSTEDİĞİNİ ANLAMAK

Ayetin ne demek istediğini anlamak, o ayeti derinlemesine bilmek, doğrudan ve dolaylı anlamlarını, işaretlerini, ilke ve hükümlerini, toplumlara ve çağlara vermek istediği mesajlarını, fikhî hükümlerini anlamak ve bilmektir. Ayetin ne demek istediğini anlamak, anlamın anlamını bilmektedir. “Ayet ne diyor” sorusuna verilen cevap ayeti anlamaktır. “Ayet ne demek istiyor” sorusuna verilen cevap dinde derinlemesine bilgi sahibi olmaktır. Ayetin ne dediğini belirli düzeyde bilgi sahibi olanlar bilebilir, ne demek istediğini bilebilmek için konunun uzmanı olmak gerekir. Nitekim Kur’an’da bu gerçeğe “*dinde tefekkuh*” ifadesi ile işaret edilmiştir.³⁹ 15-20 cilt tefsir yazarlar, Kur’an’ın ne demek istediğini anlatmaya çalışmışlardır. Müçtehit imamlar, fikhî görüşlerini Kur’an’ın ne demek istediğini anlayarak ortaya koymaya çalışmışlardır.

Ayetin ne dediğini ve ne demek istediğini anlayabilmemiz için şu iki örneği verebiliriz:

a) Tebbet suresinde Yüce Allah; peygamber, İslam ve Müslüman düşmanı olan iki isimden söz ediyor. Peygamberin amcası Ebu Leheb ve karısı Ümmü Cemile. Allah bunları, kınıyor, lanetliyor ve cehennemle cezalandıracağını bildiriyor. Kur’an bununla ne demek istiyor, vermek istediği mesaj nedir? Kur’an’ın bu surede vermek istediği mesaj şudur: Kim Ebu Leheb ve karısı gibi davranırsa, İslama ve Müslümanlara düşmanlık ederse Allah’ın kınamasına ve lanetine uğrar, Ebu Leheb ve karısı gibi cehennemle cezalandırılır.

b) Enfal suresinin 24. ayetinde “Allah kişi ile kalbinin arasına girer” buyrulmaktadır. Allah kişi ile kalbinin arasına girer ne demektir? Kur’an bununla ne

37 A’lâ, 87/10-11.

38 Zariyat, 51/56.

39 Tevbe, 9/122.

demek istiyor? Bu cümle hangi gerçeği dile getirmektedir? Tefsir kitaplarına baktığımızda ayetin farklı yorumlarının yapıldığını görüyoruz.⁴⁰ Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

- *İnsana hayat verecek şey*, dinî ilimlerdir. Çünkü insanı iman, ibadet ve Kur'an ahlakına yükseltecek ve hakka ulaştıracak olan şey ilimdir, onun için Kur'an'ın ilk emri "oku" olmuş, onun için Kur'an'da "*bilenler ile bilmeyenlerin eşit olmayacağı*";⁴¹ "*Allah'tan hakkıyla korkanların bilginler olduğu*"⁴² vurgusu yapılmıştır. Kalbin gerçek anlamda hayatı, cehaletin giderilmesi ile mümkündür. Cehaletin giderilmesi ise, ancak bilgi ile mümkün olur. Allah'ı, peygamberini, kitabını ve dini tanımayan, bilmeyen ve öğrenmeyen kimse dinî kuralları uygulamaya koyamaz.

- *İnsana hayat verecek şey*, insanı Allah'ın rızasına ve cennetine kavuşturacak olan iman ve salih amellerdir. Din insanın dünya ve ahirette mutlu ve huzurlu olmasını ister. Bu da ancak iman edip salih amelleri işlemekle mümkün olur.⁴³

- *İnsana hayat verecek şey*; Kur'an'dır. Kur'an, dünya ve ahiret mutluluğunu gösteren en mükemmel rehberdir.⁴⁴

- *İnsana hayat verecek şey*, cihattır. Müslümanların dinî görevlerini yapabilmeleri ancak cihat ile mümkün olur.⁴⁵

- *İnsana hayat verecek şey*; kalbin Allah'a iman, ibadet, itaat ve ilim ile yaşatılması, mecazî anlamda küfür, isyan ve cehalet ile öldürülmemesi, böylece nefsin tezkiye edilmesidir.⁴⁶

- *İnsana hayat verecek şey*, şahadettir. Çünkü şehitler Allah katında ölmez, daima diridirler.⁴⁷

- *İnsana hayat verecek şey*, itaattir. Çünkü Allah'a ve Peygambere iman, onlara itaat etmeyi gerektirir.⁴⁸ İnsan ancak Allah ve Peygambere itaat ile Allah'ın merhametini kazanıp ebedî mutluluğunu elde edebilir.⁴⁹

40 Mesela bk. Taberî, IV, 9/213-17; Kurtubî, VII, 389; Hazin, III, 27-28.

41 Zümer, 39/9.

42 Fatır, 35/28.

43 bk. Bakara, 2/25.

44 bk. Bakara, 2/185; İsrâ, 17/9.

45 bk. Bakara, 2/218; Âl-i İmran, 3/142; Nisa, 4/95-96; Enfal, 8/72, 74, 75; Tevbe, 9/20.

46 bk. A'lâ, 87/14-15; Şems, 91/9.

47 bk. Bakara, 2/154.

48 Nur, 24/47; Enfal, 8/1.

49 Âl-i İmran, 3/132.

Her ne kadar tefsir kitaplarında bu şekilde görüşler beyan edilmiş ise de *"hayat verecek şeyler"* ifadesi; Allah'a iman başta olmak üzere dini görevlerin tamamını içerir. İnsanları yaratan ve yaşatan, güldüren ve ağlatan Allah'tır.⁵⁰ *"Hayat vermeyi, ihya etmeyi"*, en geniş manasıyla almak gerekir.

"Hayat verme" mecazî anlamda yaşatmayı ifade ettiği gibi dinin emirleri, sağlıklı yaşamanın kurallarını içerdiği ve insan fıtratına uygun olduğu için biyolojik manada hayat vermeyi de ifade eder. İnsanın ruh ve beden sağlığını tehdit eden stres, yalnızlık, ümitsizlik ve çeşitli korkuların önemli sebeplerinden birisi iman ve maneviyatın huzur ve rahatlık veren geniş ufkundan mahrum olmasıdır. Emeklerin boşa gitmeyeceği, her karşılaşılan zorlukta bir hikmetin bulunabileceği, Allah'ın kullarına yakın olduğu, onlara her zaman yardım ettiği, bu dünyada sıkıntı çekse bile Allah'a kullukta bulunabilirse ahirette mükâfatla karşılaşacağı, orada adaletin tecelli edeceği inancı insanı, psikolojik olarak canlı tutar ve ihya eder. Dünyayı bir imtihan yeri olarak gören, burada insanın bir kısım görevlerinin bulunduğu inanan, bu görevlerin yerine getirilmesi hâlinde kişinin iki cihanda mutlu olacağına iman eden ve buna göre hareket eden insan huzurlu olur, Kur'an ve sünnet kendisine rehber olur. Allah ve Peygamber, zulmün ve baskının yer almadığı, hukuk ve adaletin hâkim olduğu bir dünya düzeni ister, bu anlamda Allah ve Resulü'nün çağrısı, bütün dünya insanları için barış ve huzur içinde yaşama çağrısıdır.

Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde bir ayeti anlamaya örnek olarak Diyanet Avrupa Aylık Dergide *"Bir Ayet Bir Yorum"* başlığı ile yayımlanan Bakara suresinin 204-206. ayetlerinin yorumunu verebilirim:

Kur'an, Allah'ın insanlık âlemine son mesajıdır. Bütün toplumlara ve çağlara hitap eden evresel bir kitaptır. Kur'an, bütün insanların rehberidir; fert, aile ve toplum hayatının her alanında insanlara rehberlik eder. Kur'an'ın rehberliğinden yararlanabilmek için Kur'an'ı okumak, anlamak, hak kitap olduğunu kabul etmek, hüküm ve ilkelerine, emir ve yasaklarına uymak gerekir. Kur'an hükümlerini uygulayabilmek için Kur'an'ı öğrenmek, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu, ne dediğini ve ne demek istediğini anlamak gerekir. Kur'an'ı derinlemesine anlayıp içeriğini öğrenebilmek için Arap dilini, edebî sanatları, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tarih, sosyoloji ve psikoloji bilim dallarını bilmek gerekir. Bununla birlikte Kur'an meali ve tefsiri okuyarak da belirli bir düzeyde Kur'an'ı anlamak ve öğrenmek mümkündür. Her Müslüman'ın Kur'an'ın mesajlarını, buyruklarını, ilkelerini ve tavsiyelerini öğrenmesi, anlaması ve uygulaması temel görevidir. Bütün kitaplar, bir tek kitabı, Kur'an'ı anlamak ve öğrenmek için okunur. Yüce

50 Necm, 53/43-45.

kitabımız Kur'an, okunsun, anlaşılsın ve hükümleri uygulansın diye indirilmiş ilahî bir sözdür.

Vaizin anlatacağı ayetin anlamını iyi öğrenmesi, anlaması ve özümsemesi, ayeti kelime kelime, cümle cümle çözebilmesi, ayetin içerdiği hükümleri kavraması gerekir. Bu aşamada vaizin bir tek meal ve bir tek tefsir ile yetinmemesi gerekir. Çünkü meal ayetin anlamını tam olarak yansıtmayabilir. Bu itibarla birden fazla meale bakılmalıdır. Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin'in hazırladığı Diyanet İşleri Başkanlığı yayını meal, Prof. Dr. Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı TDV yayını meal ile Prof. Dr. Süleyman Ateş ve Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın mealinden yararlanılabilir. Ayetleri anlamada meallere bakıldıktan sonra, detaylı bilgi için tefsirlere müracaat edilir. Türkçe olarak Hamdi Yazır ve Mehmet Vehbi'nin hazırladığı tefsir ile Prof. Dr. Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı Diyanet İşleri Başkanlığı yayını tefsire, Arapça olarak Taberî, Kurtubî, Âlûsî ve İbn Kesîr tefsirlerine bakılabilir.

Vaizin, anlatacağı ayetin kelime ve cümlelerini Arapça metninden mutlaka anlayabilecek hâle gelmesi gerekir. Aksi takdirde ayeti yorumlayamaz ve anlatamaz.

III. AYETLERİ ANLATMAK

Vaiz, anlatacağı ayetleri, kelime ve cümleleri ile iyice anladıktan sonra yazmalı, harekelemeli ve müteaddit defalar okuyarak diline ve zihnine iyice yerleştirmelidir. Vaazlarda anlatacağı ayetleri Arapça metni ile okumalı, cümlelerin anlamını vermeli, odak kavramları ve ayetin ifade ettiği hükümleri açıklamalıdır.

Ayetleri bağlamından koparmak, öncesini ve sonrasını dikkate almamak, anlamı bozacak veya değiştirecek şekilde ayetteki cümleleri yarım olarak almak hatalı bir yöntem ve uygulamadır. Aynı şekilde vaaz esnasında iyice öğrenip hazmetmediği ve yanlış okuma ihtimali olan ayetleri okumak da yanlış bir yöntemdir.

Ayetleri ve içerdiği hükümleri iyice anlamadan anlatmanın yanlışlığına bir örnek vermek istiyorum. Büyük illerimizden birinde cemaati oldukça çok olan bir camide bir hafta sonu bir müftümüz vaaz ediyor. Konusu namaz. Benim camiye geldiğimde namazın huşu ile kılınmasını anlatıyor. Şöyle diyor: Cen-netlikler, cehennemlikleri ziyarete gidiyorlar ve onlara soruyorlar: Niçin cehenneme gittiniz? Cehenneme gitmenize sebep olan neydi? Onlar da, "Biz namaz kılmazdık" diye cevap veriyorlar. Hatip, bunu anlattıktan sonra, namazların huşu ile kılınmasını öne çekiyor ve diyor ki: Biz hocalar ısrarla namazların huşu ile kı-

linmasını söylüyoruz. Yine de cemaat buna özen göstermiyor.” Bununla vaazını bitiriyor. Vaaz eden hoca efendi, Müddessir suresinin;

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمَصْلُوبِينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمُسْكِينِ وَكُنَّا نَحْوُصُّ مَعَ الْخَائِضِينَ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّى آتَيْنَا الْيَقِينَ فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

“Herkes kazandığına karşılık bir rehindir. Ancak amel defterleri sağdan verilenler başka. Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: Sizi Sekar (adlı) cehenneme ne soktu? Onlar şöyle derler: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula yedirmezdik, batıla dalanlarla birlikte biz de daldık, ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı. Artık şefaathçilerin şefaati onlara fayda vermez.”⁵¹ anlamındaki ayetlerine atıfta bulunuyor. Namazlarını huşu ile kılmayanları, “*Biz namaz kılanlardan değildik*” ayetine bağlıyor. Üstelik ayetlerde olmadığı hâlde cennetlikleri cehenneme ziyarete götürüyor. Ben bir cemaat olarak düşünüyorum camide. Cehennem ateş ve azap yeridir. Cennete girenlerin cehennemde ne işi var, hiç ateş içine cennetlikler gider mi? diyorum. Diğer taraftan bu surede cehenneme atılanlar kâfirlerdir, namazlarını huşu ile kılmayanlar değil. Ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Sekar adlı cehenneme atılanların Müslüman olmadıkları anlaşılacaktır. Çünkü cehenneme giriş sebebi olarak; namaz kılanlardan yani müminlerden olmamak, yoksulu doyumamak, batıla dalmak, ceza gününü yani ahireti yalanlamak ve bu hâlde iken tövbe edip iman etmeden ölmek olarak zikredilmiştir.

Sonuç olarak; vaaz hizmetlerinde ayetlerin merkeze alınması, başka bir ifade ile vaazların ayet merkezli olması gerekir. Vaaz hizmetlerinde ayetlerden yararlanmada üç yol izlenir: Ayetleri seçmek, anlamak ve anlatmak. Seçilen ayetlerin önce iyi anlaşılması ve öğrenilmesi, sonra cemaate anlatılması gerekir. Ayetlerin ne dediğini ve ne demek istediğini anlamadan anlatmak mümkün değildir.

Ayetlerin seçiminde ve anlatımında, muhatap kitlenin durumunun dikkate alınması gerekir, aksi takdirde istenilen etkiyi göstermek ve netice elde etmek mümkün olmaz. Çünkü cemaatin bilgi seviyesinin yetmediği ve dolayısıyla kavrayamayacağı bir ayeti veya konuyu seçmek ve anlatmak vaazın başarısızlığına ve cemaatin dağılmasına sebep olur. Vaazda ayette geçen kavramların, cemaatin anlayacağı düzeyde açıklanması, ayetin içerdiği konu ve fikhî hükümlerin maddeler hâlinde açıklanması, ayetin ayet ve hadislerle desteklenmesi,

cemaatin geç geldiği dikkate alınarak vaaz sonunda sade bir üslupla konunun özetlenmesi ve ezanla birlikte vaazın sonlandırılması gerekir.

إِنَّ اللَّهَ يُلْقِي الْحِكْمَةَ عَلَى لِسَانِ الْوَاعِظِينَ يَقْدِرُ هَمَمِ الْمُسْتَمِعِينَ

Allah, vaizlerin diline hikmeti dinleyenlerin himmetine göre verir.

EK 1:

İKİ TİP İNSAN

İnsan; en güzel biçimde yaratılan, yeryüzünün hâlifesi yapılan, kâinattaki her şey hizmetine sunulan Allah'ın en saygın, en mükerrem varlığıdır.⁵²

İnsan; akıl, fikir, irade, okuma, yazma, anlama, anlatma, konuşma, üretme ve benzeri birçok varlıkta bulunmayan yeteneklere sahiptir.⁵³

İnsanın bu yeteneklerine karşılık birtakım zafiyetleri de söz konusudur. Aziz kitabımız Kur'an'da insanın; nefis sahibi, zayıf, aceleci, hırslı ve cimri, zalim, cahil, nankör, ümitsiz, şımarık, övünücü, kibirli, azgın, kaba, tartışmacı, şehvet ve dünya malına düşkün olabildiğine dair bilgiler verilmiştir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimiz zaman iki tip insandan söz edildiğini görürüz:

- Mümin insan - kâfir insan,
- İtaatkâr insan - isyankâr insan,
- Dürüst insan - sahtekâr insan,
- Şükreden insan - nankör insan
- Ahlaklı insan - ahlaksız insan
- Doğru sözlü insan - yalancı insan
- Muttaki insan - zalim insan
- İhlâslı insan - ikiyüzlü insan
- Yardımsever insan - cimri insan
- Sabırlı insan - sabırsız insan
- Yalnız dünya nimetlerini isteyen insan-hem dünya hem ahiret nimetlerini isteyen insan.⁵⁵

52 bk. Tin, 95/4; En'âm, 6/165; İsrâ, 17/70; Lokman, 31/20.

53 Maide, 5/100; Nahl, 16/44; Rûm, 30/22; Nahl, 16/78; Âl-i İmran, 3/145; Şems, 91/7-8; Rûm, 30/30.

54 Yusuf, 12/53; Kâf, 50/16; Nisa, 4/28; Enbiya, 21/37; Meâric, 70/19-21; Ahzab, 33/72; İbrahim, 14/34; Fussilet, 41/49; Hûd, 11/10; Alak, 96/6-7; Nisa, 4/128; Âl-i İmran, 3/159; Kehf, 18/54; Âdiyât, 100/8; Fecr, 89/20.

55 Bakara, 2/201-202; İsrâ, 17/18-19; Şûra, 42/20.

- Malından Allah yolunda sırf Allah rızası için harcayan insan-malından gösteriş için ve insanları minnet altına almak için harcayan insan.⁵⁶

- Bir zarar dokunduğu zaman Allah'a yalvaran insan-bir nimete kavuşunca Allah'ı unutup O'na ortak koşan insan.⁵⁷

- Bir nimetle buluşunca sevinen insan -Bir musibet ve kötülük ile karşılaşınca ümitsizliğe düşen insan.⁵⁸

İnsanlar; inanç, söz, eylem ve davranışları itibariyle iki gruba ayrıldığı gibi her insanın da olumlu ve olumsuz, övülen ve yerilen olmak üzere iki yönü olabilir. Kur'an-ı Kerim'de birinci yönler/nitelikler övülmüş ve teşvik edilmiş, ikinci yönler/nitelikler ise yerilmiş ve sakındırılmıştır.

Bu bölümde iki tip insandan söz eden Bakara suresinin 204-206 ayetlerini yorumlamaya çalışacağız. Ayetlerde Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْإِهْدَادُ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

"İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Kalbinde olana Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o düşmanların en şiddetlisidir. Bu insan senin yanından ayrılınca veya eline yetki geçince yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez. Ona 'Allah'a karşı gelmekten sakın' denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler. Ona cehennem yeter. Orası ne kötü kalınacak yerdir! İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir."

Ayet-i kerimde övülen ve yerilen iki tip insan tasvir edilmektedir. Biri; güzel sözlü fakat kötü niyetli, ikiyezlü, düşman, bozguncu ve yıkıcı insan; diğeri kendisini Allah rızasına adanmış, Allah rızası için her türlü fedakârlığı yapabilen insan.

1. İKİYÜZLÜ, DÜŞMAN, BOZGUNCU VE MÜTEKEBBİR İNSAN

Tefsir kitaplarında birinci tip insanı niteleyen ayetlerin, Sakif Oğullarından Ahnes ibn Şerîk hakkında indiği bildirilmektedir. Ahnes'in asıl ismi Übey'dir. Bedir savaşı yapılacağı zaman, bu şahıs, Peygamberimizin annesinin kabilesi Zühre Oğullarından 300 kişiyi kandırır ve İslam ordusundan ayırır, kendisi de

56 Bakara, 2/262-264

57 Rum, 30/33.

58 Rum, 30/36.

ayrılır ve savaşa katılmaz. Bu olaydan sonra adamın lakabı bir şeyden geri kalan anlamında Ahnes kalır. Ahnes; hitabeti düzgün, tatlı dilli, güzel yüzlü, yakışıklı, insanları ikna edebilen hoş sohbet bir insandır. Bu şahıs, Peygamberimize gelir, huzurda güzel bir konuşma yapar, sevgi ve dostluktan söz eder, İslam'ı över ve Müslüman olduğunu söyler, sözü ile özünün bir olduğuna Allah'ı şahit tutar ve yemin eder. Ahnes'in sözleri Peygamberimizin hoşuna gider. Hâlbuki adam içinde İslam'a, Peygamberimize ve Müslümanlara kin ve düşmanlık beslemektedir. Ahnes, Peygamberimizin yanından ayrılır, Müslümanlara ait bir çiftliğe uğrar, çiftlikteki hayvanları öldürür ve ekinleri yakar.

Yüce Allah, tahlil etmeye çalıştığımız ilk iki ayette Ahnes'in ikiyüzlü, yalancı, düşman, mütekebbir ve bozguncu olduğunu Peygamberimize bildirir ve gerçek yüzünü ortaya çıkarır.

Ayetler, bu olayla ilgili bize iki gerçeği bildirmektedir. 1. Gaybı ve insanların içi yüzünü Peygamber de dâhil Allah'tan başka kimse bilemez. 2. Bir kısım insanların özlere ile sözleri aynı değildir, yemin etmeleri, ikna edici konuşmaları, tatlı sözleri insanları aldatmak içindir. Bu tür insanların zararı büyük olur, mala ve cana zarar verebilirler.

Ayetin iniş sebebi belirli bir kişi ile ilgili de olsa hükmü geneldir, aynı karakterde ve davranıştaki bütün insanlar için geçerlidir.

Ayetlerde Allah'ın yerdiği bu tip insanların 4 niteliği bildirilmiştir:

a) İki Yüzlülük

"İki yüzlülük"; içi başka dışı başka olmak, sözü özüne uymamak demektir. Bu, münafıklığın özelliğidir. Allah katında en kötü insan münafık insandır, cehennemden en alt tabakasına atılacak olanlar da münafıklardır. Münafık insanın bütün amacı, dünya menfaatidir. Menfaati ne yapılmasını gerektiriyorsa onu yapar, inanmadığı sözleri söyler, samimi olmayan davranışları sergiler, yalvarır, hatta yemin eder, 'Allah şahit, doğru söylüyorum' diyebilir. Menfaatlerine göre kâh Müslümanların yanında kâh kâfirlerin yanında yer alır.⁵⁹ Dünyevî çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuğu için, 'Ya Rabbi! Bize vereceğini bu dünyada ver' diye yalvarabilir.⁶⁰ Bu tip insan; gösterişli, alımlı çalımli olur, sözlerini insanlara dinletebilir, muhatabını ikna edebilir, ancak tedirgindir, iç yüzünün ortaya çıkmasından çekinir, her konuşulana kendi aleyhine zanneder.⁶¹ Peygamberimizin bildirdiği gibi bu tip insan; konuştuğu zaman yalan konuşur, verdiği sözü tutmaz,

59 bk. Nisa, 4/141-146.

60 Bakara, 2/200.

61 bk. Münafikun, 63/1-4.

ahde vefa göstermez, emanete riayet etmez ve asla kendisine güvenilmez.⁶² Tahlil etmeye çalıştığımız ayetin, “İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Kalbinde olana Allah’ı şahit tutar” cümlesi bu tip insanı bize tanıtmaktadır. Bu tip insanların sözlerine hemen güvenmemek, onları araştırıp soruşturmak, iç yüzlerini ve gerçek niyetlerini öğrenmek gerekir. Özellikle yöneticilik, savcılık, hâkimlik ve muhakkiklik gibi görevlerde bulunanların, bu tiplerin sözlerine ihtiyatla yaklaşmaları gerekir. Kur’an ahlakında hüsn-ü zan⁶³ esas olmakla birlikte bu ayetler, hüsn-ü zanda bulunacağım diye her insanın söylediğine hemen itibar etmenin ve her yüze gülene inanmanın doğru olmadığını ifade eder.

b) Düşmanlık

204. ayette geçen “eled” kelimesi, düşmanlığı şiddetli olan; “hısam” kelimesi ise “düşmanlık” veya “düşmanlar” demektir. “Eleddü’l-hısam” terkibi, düşmanlığı en şiddetli olan veya düşmanların en şiddetlisi anlamına gelir. Peygamberimiz (s.a.s.),

لَنْ أَبْغَضَ الرِّجَالَ إِلَى اللَّهِ أَلَدُّ الْخِصْمِ “Allah katında insanların en çok kızılanı düşmanlığı şiddetli olanlardır”⁶⁴ sözü ile düşmanlık edenleri yermiştir. İkiyüzlü, bozguncu ve menfaatperest insanlar, en acımasız düşman olabilirler. Çünkü bu tip insanlar; güzel ve tatlı sözleri, yapmacık davranışları ile insanları aldatır, gaflete düşürür ve tedbir almalarını önlerler. Ayette Ahnes gibi insanların bu tür niteliğine dikkat çekilmekte ve insanlar uyarılmaktadır.

c) Bozgunculuk

205. ayetteki “tevellâ” kelimesi; “yönetici, emir, vali ve hâkim olmak”, “bir şeyden yüz çevirmek, ayrılmak” ve “birini dost edinmek” anlamlarına gelir.⁶⁵ Kur’an-ı Kerim’de bu kelime her üç anlamda da kullanılmıştır. Tahlil etmeye çalıştığımız ayette, “yüz çevirmek, ayrılmak” veya “iş başına gelmek, yönetici olmak” anlamına gelebilir: Bu iki anlama göre ayetin manası şöyle olur:

- “(Ey Peygamberim! İkiyüzlü insan) senin yanından ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır.” Nitekim sözü edilen Ahnes adlı kişi, Müslüman olduğunu, Peygamberimizi ve Müslümanları sevdiğini beyan ettiği hâlde Peygamberimizin yanından ayrılınca, aralarında bulunan

62 bk. Tirmizî, İman, 14, no: 2766.

63 Hucûrat, 49/12.

64 Buharî, Tefsîr, Sure, 2.

65 Asım Efendi, IV, 223-224.

bir düşmanlık sebebiyle Taif'te Benî Sakîf kabilesinin hayvanlarını telef eder ve ekinlerini yakar. Ayet bu anlamda ise ikiyüzlülerin, insanın yüzüne karşı dost gibi davrandığı hâlde arkasından kötülük ettiği, mala, cana ve ürünlere zarar verebildiği ifade edilmekte ve Müslümanlar bu tip insanlara karşı uyarılmaktadır.

- “(Ey Peygamberim! İkiyüzlü insan) iş başına gelir ve yönetici olursa, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır.” Bu anlama göre ayet; yapmayacağı vaatlerde bulunarak halkı aldatan, insanlara ve ülkeye zarar veren yöneticilere karşı uyarı anlamı taşır. Gerçekten kendilerini barışçı, insancıl ve haksever gibi gösteren bazı ikiyüzlüler, iş başına geldiklerinde ilk iş olarak insanların “ürünlerini” yani gelir kaynaklarını kurutmaya ve “nesillerini” bozmaya kalkıştıkları görülen ve bilinen bir husustur.

Ayette geçen, “hars” kelimesi, yeryüzündeki bitkiler, “nesl” kelimesi ise insanlar dâhil bütün canlılardır.⁶⁶ Nesle ve bitkilere zarar verilmesi, insanlık âlemine yapılan en büyük zulümdür.

Ayet-i kerime; yalan vaatlerle iş başına gelen, hakka ve halka saygısı bulunmayan, eğitim, öğretim, üretim, iş, sanayi ve çalışma hayatında adalete riayet etmeyen, insanlar üzerinde baskı kuran, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan insanların; iş başında bulunduğu toplumlarda güven, huzur, bereket ve bolluğun bulunmayacağı; fitne, fesat ve zulmün yaygınlaşacağına dikkat çekilmekte, riyakârlık, bozgunculuk ve tahripçilik gibi kötü huy ve davranışlar konusunda insanları uyarmaktadır.

Ayet-i kerime; iş yeri, kurum, kuruluş ve toplumları yönetenlerin bu ayetlerde yerilen huy ve davranışlardan korunabilmek için; zulüm, baskı, riyakârlık, ikiyüzlülük ve bozgunculuk gibi toplumsal zararlara ve huzursuzluklara yol açan kötülüklerden sakınmak; ormanları, ekinleri ve doğal çevreyi; hayvanları ve özellikle insan neslini korumak ve kollamak; doğanın tahrip olmasına, hayvan ve insan neslinin zarar görmesine ve bozulmasına sebep olacak eylem ve davranışlardan uzak durmak gerektiğine dikkatimizi çekmektedir. Ayetteki, “Allah bozgunculuğu sevmez” cümlesi, bütün bu hususlara işaret etmektedir.

205. ayetteki “bozgunculuk” diye çevirdiğimiz “fesad” kelimesi; bir şeyi bozmak ve tabii durumunu değiştirmek demektir. Düzeltmek anlamındaki “islah” kelimesinin zıddıdır.⁶⁷ Bozgunculuk; toplumsal barışın, güven ve huzurun bozulması, insan haklarının ihlal edilmesi; mala, cana, ırza, namusa, onur ve haysiyete zarar verilmesi, çevrenin kirletilmesi; görev, iş ve üretimde hile yapılması; aile ve

66 Taberî, II, 318.

67 Asım Efendi, I, 1240; bk. Bakara, 2/12; Şuara, 26/152; Nemi, 27/48.

sosyal ilişkileri zedeleyen gayr-i ahlakî davranışların yaygınlaşması anlamlarına gelir. Yüce Allah'ın bozgunculuğu sevmediğini bildirmesi, bozgunculuktan uzak durulması ve bu bozgunculuğa sebep olan davranışların önlenmesi gerektiğine işaret eder.

d) Kibir ve Gurur

"*Kibir*"; "büyükleme, böbürlenme, kendini başkalarından üstün, yüksek ve değerli görmek; başkasını aşağı, önemsiz, değersiz ve küçük görmek anlamlarına gelir.⁶⁸ Kibir kelimesi; "gurur" ve "ucub" kelimeleri ile eş, "tevazu" kelimesiyle zıt anlamdadır.

"*Takva*"; iman edip Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uyarak kendisini dünya ve ahirette ilahî azaptan korumak, inkâr ve isyandan sakınmak anlamlarına gelir.

"*İzzet*"; aziz, kadri yüce, şerefli, itibarlı ve kuvvetli olmak anlamlarına gelen "a-z-z" kökünden türemiş bir kelime olup, kuvvet, üstünlük ve şeref demektir. Tahlil ettiğimiz ayette izzet kelimesi, "kibir ve gurur" anlamında kullanılmıştır.

"*İsm*", kasıtlı ve bilerek işlenen günah demektir.

(İkiyüzlülük, düşmanlık ve bozgunculuk yapan insana); '*Allah'a karşı gelmekten sakın'* denildiği zaman kibir ve gururu onu daha da günaha sürükler" anlamındaki 206. ayet ile Yüce Rabbimiz, yediği insanın dördüncü niteliğini bize bildirmektedir. Bu ayetle Yüce Allah; *münafıklık, riyakârlık, fitne ve fesatçılık* gibi Kur'an ahlakına uymayan davranışlardan korunmanın yolunun "takvâ" olduğunu bildirmektedir. Çünkü Allah'a imanı ve saygısı olan insan, ikiyüzlülük, düşmanlık ve bozgunculuk yapmaz. Bu davranışları terk edebilmek için de gurur ve kibir hastalığından kurtulmak gerekir. Aksi takdirde bu insana öğüt fayda vermeyecek, kibir ve gururu onu daha çok günah işlemeye sevk edecektir. Ayet, bize bu mesajı vermektedir.

Yüce Allah; ikiyüzlülük, düşmanlık, bozgunculuk, gurur ve kibir hastalığından kurtulup takva erdemine sahip olamayan insanları cehennem ile cezalandıracağını bildirmektedir. "*Cehennem*" kelimesi Arapça "*cehm*" kelimesinden türetilmiştir. "*Cehm*"; sert ve çirkin olmak; dibi görünmez derin kuyu demektir. Kur'an'da "*cehennem*" azap yurdu olan ateşin özel ismi olarak kullanılmıştır. Cehennem, inkâr edip isyan edenlerin cezalandırılacağı yerdir. 206. ayette cehennem için "*Orası ne kötü kalınacak bir yerdir*" denilmiş, böylece insanlar cehen-

68 Rağîb, s. 697; İbn Manzûr, V, 125.

nemden sakındırılmıştır. Cehenneme girmekten kurtulabilmek için iman edip salih ameller işlemek, günah ve haramlardan uzak durmak gerekir.

2. KENDİSİNİ ALLAH RIZASINA ADAYAN İNSAN

Yüce Allah; 204-206. ayetlerde ikiyüzlü, riyakâr, bozguncu, menfaatperest, kibirli ve zalim insan tipinin özelliklerini bildirdikten sonra 207. ayette kendisini Allah rızasına adayan ve Allah rızasını kazanmayı her şeyin üstünde tutan seçkin insanlardan söz etmektedir. *Seçkin insan*; şartlarına uygun iman eden, Allah ve peygamberine itaat eden, salih ameller işleyen, günah ve haramlardan sakınan, söz, eş ve işlemlerinde dürüst olan, insan haklarına saygılı olan muttaki insandır. *Muttakî insan*; Allah'ın rızasını elde etmek için hiçbir fedakârlıktan, mallarını ve canlarını ortaya koymaktan çekinmez, Allah rızası için sıkıntılara katlanır, yaptıklarını Allah için yapar, istediklerini Allah için ister, nefisinin kötü arzularından kurtulmuş, Allah'tan razı olan nefis mertebesine ulaşmış insandır. *Muttakî insan*; asla bozguncu, çıkarıcı, yalancı ve sahtekâr değildir. Yüce Allah bu tip insanı; *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah rızasını kazanmak için kendini satın alır/feda eder"* cümlesiyle övmektedir.

Ayetteki *"yeşri"* kelimesi; bir şeyi verip karşılığında bir şey almak anlamına gelir. Nefsini satın almak; imanı uğruna ve Allah rızasını kazanmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmemek, İslam düşmanlarıyla mücadele etmek, İslam'ın bilinmesi, tanınması ve yaşanması için çalışmak, gerektiğinde canını ve malını verip Allah'ın rızasını kazanmak anlamına gelir.

Ayet-i kerime; sahabeden Süheyb ibn Sinan hakkında inmiştir. Mekkeli müşrikler, Süheyb'i yakalayıp dininden döndürmek için işkence ederler. Süheyb, Mekkelilere, "Ben ihtiyar bir insanım, malım ve servetim var. Benim sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size hiçbir yararı olmaz. Ben bir söz söyledim, iman ettim, bu sözden caymayı iyi görmem. Malımı ve servetimi size vereyim, dinimi sizden satın alayım" der. Onlar da bunu kabul ederler ve Süheyb'i serbest bırakırlar. Süheyb, müşriklerin elinden kurtulup Medine'ye gelirken bu ayet iner. Süheyb, Medine'ye ulaşınca Hz. Ebu Bekir ile karşılaşır. Hz. Ebu Bekir, "Alışverişin mübarek olsun. Nefsini Allah rızası için satın aldın, senin hakkında ayet indi" der ve bu ayeti okur.⁶⁹

"Allah'ın kulundan razı olması"; onun inanç, amel, söz, eylem ve davranışlarını kabul edip sevap vermesi, onu affedip cennet ve nimetleriyle mükâfatlandırması demektir. *"Kulun Allah'tan razı olması"* ise, Allah'ın emir ve yasaklarını, helal ve haramlarını, kaza ve kaderini iyi, güzel ve hoş karşılamasıdır. Allah'ın

bir kulundan razı olması, o kul için dünya ve ahirette en büyük bahtiyarlık ve en büyük nimettir. Bu sebepten dolayıdır ki Peygamberimiz (s.a.s.),

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ

“Allah’ım! Gazabından rızana, azabından affına sığınırım”⁷⁰ diye dua etmiştir.

Yüce Allah, övdüğü ve yediği iki insan tipinden bahsettikten sonra kendisinin kullarına karşı çok şefkatli olduğunu bildirmesi anlamlıdır. Çünkü Yüce Allah, kullarını yarattığı ve kendilerine sayısız nimetler verdiği hâlde bir kısım insanlar O’na isyan etmekte, buna rağmen Allah, onlara dünyada nimet vermeye devam etmekte, onlara kurtuluş yolu olan takvayı teklif ve tavsiye etmektedir. Bu, Allah’ın kullarına şefkatinin bir ifadesidir. Allah’ın insanlara verdiği bütün bu bilgiler, koyduğu bütün kurallar, emir ve yasaklar insanların yararı içindir. Bu da Allah’ın kullarına olan sevgi ve şefkatinin bir gereğidir.

Sonuç olarak; Yüce Allah, Bakara suresinin 204-207. ayetlerinde iki tip insandan söz ediyor. Biri, güzel sözlü fakat kötü niyetli, ikiyüzlü, düşman, bozguncu ve yıkıcı insan; diğeri kendisini Allah rızasına adanmış, Allah rızası için her türlü fedakârlığı yapabilen insan.

EK 2:

AHLAKÎ BİR HASTALIK: KİBİR VE UCUB

İnsanın “kulluk” görevini yerine getirebilmesi için iman edip ibadet etmesi ve insanlara karşı mütevazı ve saygılı olması gerekir. Aksi davranış, kişiyi Allah’a ve insanlara karşı görevlerinde olumsuz etkiler. Olumsuz etkilerin başında “kibir” ve “ucub” gelir. “Kibir” kişinin büyüklenmesi, kendisini başkalarından üstün, değerli ve önemli görmesi, “ucub” ise kişinin kendisini beğenmesi, başkalarını değersiz, küçük ve hakir görmesi demektir. Kibir ve ucub; ahlakî bir zafiyet ve şeytanî bir davranıştır.

Varlık âleminde ilk büyüklenen ve ilahî iradeye başkaldıran İblis’tir. Yüce Allah, ilk insan Âdem’i balçıktan yarattı.⁷¹ İblis’in de aralarında bulunduğu meleklerle Âdem’e secde etmelerini emretti. Bütün melekler emre uydu, İblis ise kibirlendi ve emre itaatsizlik etti. Yüce Allah, İblis’e secde etmemesinin sebebini sordu. İblis,

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِمَّنْ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

70 *İbn Mâce, Dua*, 3, II, 1263; bk. Müslim, Salât, 222, I, 352.

71 *Secde*, 71.

- “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi.”⁷²

İblis, kendisini daha önemli ve değerli, Âdem’i ise önemsiz ve değersiz gördü, kibirlendi, bu yüzden yerildi, aşağılandı, lanetlendi, huzurdan kovuldu ve kâfirlerden oldu.”⁷³

İblis, Allah’tan kıyamet kopuncaya kadar yaşama izni, aldı ve

- Ya Rabbi! Beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacağım, önlerinden, arkalarından, sağlarından veollarından sokulup ihlâslı olanlar hariç insanların hepsini azdıracağım, dedi.”⁷⁴

Yüce Allah da, seni ve sana uyanları cehenneme atacağım, dedi.”⁷⁵

İşte kibir ve ucub, böyle inkâra ve Allah’ın lanetine sebep olan bir davranıştır. Bu sebeple Yüce Allah insanların kibir ve ucub hastalığından uzak durmalarını istemektedir:

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde kibirlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, çok övüngeni sevmez.”⁷⁶

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde şımararak, kibirlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”⁷⁷

Ayetlerde, kibir ve ucub, kesin bir dille yasaklanmakta ve insanın kibirlenmesini gerektirecek bir özelliğe sahip olmadığı, acizliği ve zayıflığı dile getirilmektedir. Bu itibarla imanı olan, aklını kullanan ve gerçekleri bilen erdemli insanlar kibirli değil daima mütevazı olurlar. Kibirlenen insanlar Kur’an’da “*mütekebbir*” kelimesi ile ifade edilmiş ve yerilmiştir.”⁷⁸

I. KİBRİN ÇEŞİTLERİ

Kibir, ya Hakk’a karşı ya da halka karşı olur.

72 A’raf, 12, Secde, 74-76.

73 Bakara, 34, A’raf, 12, 18; Secde, 77-78.

74 A’raf, 14-15, 16-17, Secde, 79-83.

75 A’raf, 18, Secde, 85.

76 Lokman, 31/18.

77 İsra, 17/37.

78 Mümin, 40/27, 35; Nahl, 16/29; Zümer, 39/60, 72; Mümin, 40/76.

1. Hakka Karşı Kibir

- Hakk'a karşı kibir; Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini, peygamberlerini, ayetleri, hak dinin ilke ve kurallarını beğenmemek, küçümsemek ve inanmamaktır.

- Allah'ın varlığını veya birliğini kabul etmemenin sebebi kibirdir:

أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَارْكَوَا الْهَيْتَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ

"Onlar (*Mekkeli müşrikler*), kendilerine, 'Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur' denildiği zaman büyüklük taslıyorlar; 'biz, deli bir şair için ilahlarımızı mı terk edeceğiz?' diyorlardı"⁷⁹ anlamındaki ayet bu gerçeği ifade eder.

- İman etmemenin sebebi kibirdir.

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَاذِبُونَ

"Büyüklük taslayanlar, 'Şüphesiz biz sizin inandığınız şeyi inkâr edenleriz' dediler"⁸⁰ anlamındaki ayet, bu hakikati ifade eder.

- Ayetlerden yüz çevirmenin sebebi kibirdir:

وَيُلْ لِكُلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُثْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا

"Her günahkâr yalancının vay hâline! O, kendisine Allah'ın ayetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir."⁸¹

- Peygamberleri kabul etmemenin sebebi kibirdir. Bu hususu ifade eden Kur'an'da pek çok ayet vardır.⁸²

- Namaz, oruç, hac, zekât ve zikir gibi ibadetleri terk etmenin sebepleri arasında kibrin önemli bir yeri vardır.

لَن يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنَكَفُوا فَاسْتَكَبَرُوا فَيَعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

"Mesih de, Allah'a yakın melekler de, Allah'a ibadet etmekten asla çekinmezler. Kim Allah'a ibadet etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır. İman edip salih ameller işleyenlere

79 Sâffât, 37/35-36.

80 A'raf, 76; bk. Furkan, 21.

81 Casiye, 7-8; bk. A'raf, 93; Lokman, 7; Zümer, 59; Casiye, 31.

82 bk. Bakara, 87; A'raf, 83, 133; Yunus, 75; Fussilet, 15; Müminun, 46; Kasas, 38-39; Ankebut, 39; Nuh, 7.

gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha da fazlasını verecektir. Allah'a ibadet etmekten çekinenlere ve kibirlenenlere gelince; Allah onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır."⁸³

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

"Rabbiniz şöyle dedi: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir."⁸⁴

- Allah'a, peygambere ve dine karşı kibir; kişinin gerçekleri bilip idrak etmesi, aklını kullanmaması, şeytana uyması ve nefsinin süflî arzularına yenik düşmesinden kaynaklanır. Bu konuda *kibir*; iman etmemek, inkâr etmek, gerçekleri kabul etmemek, Allah'a ve Peygamberine itaat etmemek şeklinde tezahür eder. Yüce Allah, Kur'an'da bu anlamda kibirli olanları bize şöyle tanıtmaktadır:

وَأَنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَأَنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَأَنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَذَابِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ

"Onlar, her ayeti görseler ona iman etmezler, doğru yolu görseler onu yol edinmezler, ama sapıklık yolunu görseler onu hemen yol edinirler. Bu, onların, ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir."⁸⁵

Peygamberimizin, الْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ "Kibir, hakkı kabul etmemektir" şeklinde tanımlaması da⁸⁶ bu gerçeğin ifadesidir.

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ حَرَدَلٍ مِنْ كِبَرٍ

"Kalbinde zerre kadar kibir olan insan cennete giremez"⁸⁷ anlamındaki hadisi de bu kapsamda değerlendirmemiz gerekir.

2. Halka Karşı Kibir

Bir insanın kendisini beğenip diğer insanları küçük ve değersiz görmesi, onlara iltifat etmemesi ve tepeden bakması kibirdir. Peygamberimiz insanlara karşı kibri, عَمْتُ النَّاسِ "insanları hakir görmek"⁸⁸ şeklinde tarif etmiştir.

83 Nisa, 172-173.

84 Mümin, 40/60.

85 A'raf, 7/146.

86 Müslim, İman, 147.

87 Ebu Dâvûd, Libas, 29.

88 Müslim, İman, 147.

II. KİBRİN SEBEPLERİ

İnsanlara karşı kibirlenmenin birçok sebebi vardır. Bunların önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İnsanları hakir görmek; onları değersiz, önemsiz ve küçük görmekten kaynaklanır. Tıpkı şeytan gibi, şeytan kibri sebebiyle kendisini daha hayırlı, Âdem'i ise değersiz görmüştü de Allah'a secde etmemiştir. Kibir de insanın kendisini önemli ve değerli, diğer insanları önemsiz ve değersiz bulmasından kaynaklanır. Mesela bu anlamda; işveren işçiyi, amir memuru, öğretmen öğrenciyi, komutan eri, zengin fakiri önemsiz ve değersiz görüp onlara karşı kibir hastalığına müptela olabilir.

2. Kibir; insanların bilgi, eğitim ve öğretim, nesep, soy sop, güzellik, mal varlığı, zenginlik, makam, mevki ve benzeri şeylerden kaynaklanabilir. Aslında bunlar, kibirlenmeye sebep olacak özellikler değildir. Çünkü insanı yaratan, yaşatan ve rızık veren Allah'tır. Bütün insanlar, bir anne ve babadan meydana gelmiştir.⁸⁹ İrk, renk, nesep ve cinsiyetin oluşumunda insanların bir etkisi söz konusu değildir. Hangi konumda olursa olsun insan; bir gün ölecek, kıyamet kopunca dirilecek, ilahi huzurda toplanacak, dünyada yapıp yapmadıklarından sorgulanacak, neticede iman veya inkârına göre cennet veya cehenneme gidecektir. Kişinin imanı ve takvası yoksa ırk, renk, cinsiyet ve nesebin, zenginlik, makam ve mevkiin; mal ve mülkün, evlat ve yakınların bir faydası olmayacaktır.⁹⁰ Faydası olmaması bir yana onlardan kaçacak ve azaptan kurtulabilmek için onları fidye olarak vermek isteyecektir.⁹¹

Üstünlük; zenginlikte, nesepte, fiziki yapıda, makam ve mevki sahibi olmada değil, "takva sahibi" olmadadır.⁹² Onun için muttaki insana kibir değil tevazu yakışır. Çünkü kibirlenmemek meleklerin,⁹³ salih ve muttaki müminlerin özelliğidir. Yüce Rabbimiz;

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

"Bizim ayetlerimize ancak, onlarla kendilerine öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamd ederek tespih edenler iman ederler; onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından

89 Nisa, 4/1; Ebu Dâvûd, Edeb, 120.

90 bk. Şuara, 88; Mümtehhine 3.

91 bk. Meâric, 11-14; Abese, 80/34-36.

92 Hucûrat, 49/13.

93 A'raf, 206; Fussilet, 41/38.

kalkarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar”⁹⁴ anlamındaki ayet ile mütevazı müminlerin niteliklerini bildirmiştir.

Allah için secdeye kapanan mümin; yeryüzünün hâlifesi, Allah’ın en saygın ve en değerli varlığı olan insana karşı nasıl kibirlenebilir, onları nasıl önemsiz, değersiz ve hakir görebilir? Kendisini üstün ve değerli, başkalarını önemsiz, değersiz ve küçük görenler, mevki ve makamı sebebiyle yanına yanaşılmayanlar hata ediyorlar. Hatalarının vebalini eninde sonunda çekeceklerdir.

Eskiden büyülenenlere; *“Padişahım! Böbürlenme, senden büyük Allah var”* hatırlatması yapılmış. Biz de kibirlilere diyoruz ki: Ey mütekebbir insan! Aklını başına al, kul olduğuna unutma, işgal ettiğin makam sana da kalmaz. Zenginliğin seni kurtarmaz. Yaşlı dünya nice zorbaları, mütekebbirleri toprağın altına gönderdi. Sen de aynı akıbete uğrayacaksın, unutma. Bil ki riya gibi kibir de müminin değil kâfir, münafık ve zalim insanın özelliğidir.⁹⁵ Ey nefsim! Sen de kibirlenme, Hakka kul, halka saygılı ol.

3. İnsanlara karşı; kin, düşmanlık, öfke, haset, dargınlık ve su-i zan beslemek kibre sebep olur. Bu davranışlar ise kibir gibi dinin tasvip etmediği ve kişiyi Kur’an ahlakının dışına çıkaran davranışlardır.

4. İnsanlarla konuşmamak kibirden kaynaklanır. Kibirli insan küçük gördüğü kişi ile konuşmaz, onun konuşmasını dinlemez, ona bir şey sormaz, hâl hatır etmez.

5. Kibirli insan sohbet ve toplantılarda hep kendi konuşmak ister, başkalarının söze katılmasına fırsat vermez, konuşanlardan, soru soranlardan rahatsız olur, bunu tavrı, yüz hatları ve sözleriyle belli eder.

6. Tenkit edilince öfkelenmek, tenkide tahammül edememek, fikir ve öğüt dinlememek, istek ve ihtiyaçlarını söylememek kibirden kaynaklanır.

Kibrin ilacı; Allah’ın birer kulu olduğu için insanlara saygı göstermek, değer ve önem vermek, tevazu göstermektir. Tevazu ve saygı insanı yüceltir. Çünkü tevazu ve saygı iyi insanların niteliğidir.⁹⁶ Tevazu sahibi olabilmek için dünyaya niçin geldiğimizi, nereye gideceğimizi, kul olduğumuzu, dünyada bütün yapıp ettiklerimizden sorgulanacağımızı, Allah’ın kul hakkını bağışlamayacağını bilmemiz gerekir. Bilmeliyiz ki büyüklük sadece Allah’a mahsustur.⁹⁷

94 Secde, 32/15-16.

95 bk. Münafikun, 63/5.

96 bk. Furkan, 25/63.

97 Müslim, Birr, 136.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا "Gerçekten Allah, yücedir, büyüktür."⁹⁸

وَلَهُ الْكِبَرُ يَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "Göklerde ve yerde ululuk yalnız O'na aittir."⁹⁹

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, melik (*mülkün gerçek sahibi*), kuddüs (*her türlü eksiklikten uzak*), selam (*barış ve esenliğin kaynağı*), mümin (*güvenlik ve iman veren*), müheymin (*gözetip koruyan*), aziz (*mutlak güç sahibi*), cebbar (*düzeltilip ıslah eden ve dilediğini yaptıran*), mütekebbir (*büyüklükte eşsiz olan*) Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır."¹⁰⁰

Allah gerçekten yücedir, uludur, hiçbir şeye muhtaç değildir. İnsan ise yaratılmıştır, her şeye gücü yetmez, muhtaçtır. Bu itibarla insanın mütekebbir olması mümkün değildir. Kendini ulu, yüce göstermesi tekellüftür, gerçeği örtmektir. Bu yüzden insan için büyüklükten yerilen bir vasıftır.

Kibir ve ucub; insanlarla konuşmamak, görüşmemek, hâl hatır sormamak, onlara selam vermemek, iltifat etmemek, değer vermemek, onları hakir ve küçük görmek, aşağılamak ve benzeri şekillerde tezahür eder. Tahlil eteğimiz ayetlerde bu husus; "insanlara yanağını çevirmek" ve "yeryüzünde şımararak yürümek" şeklinde dile getirilmiş ve bu davranışlar yasaklanmıştır.

III. KİBRİN SONUÇLARI

1. Kibir, kişiyi günahkâr yapar. Çünkü yüce Allah kibri kesin bir dille yasaklamıştır. Bu itibarla kibirlenen insan büyük günah işlemiş olur, tövbe etmesi, Allah'tan af ve mağfiret dilemesi gerekir.

2. Kibir, kişinin kalbinin mühürlenmesine sebep olur.¹⁰¹ Kalbi mühürlenene kimse, Hak'tan uzaklaşır, gerçekleri göremez, gaflete dalar, nefsinin ve şeytanın esiri olur.

3. Kibir, kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Çünkü kibirli kimseyi Allah sevmez.¹⁰²

4. Kibir, sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkiler, kişiyi yalnızlığa mahkûm eder. Çünkü kibirli insanları Allah'ın sevmediği gibi insanlar da sevmez ve ondan uzaklaşırlar.

98 Nisa, 4/34.

99 Casiye, 45/37.

100 Haşr, 59/23.

101 Mümin, 40/35.

102 Nahl, 16/23.

5. Kibir, kişinin zalim olmasına sebep olur. Peygamberimiz, bu hususu şöyle dile getirmiştir.

لَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَذْهَبُ بِنَفْسِهِ حَتَّى يُكْتَبَ فِي الْجَبَّارِينَ فَيُصِيبُهُ مَا أَصَابَهُمْ

“Bir kimse kibirlene kibirlene sonunda zalimler grubuna kaydedilir. Böylece zalimlere verilen ceza ona da verilir.”¹⁰³

6. Tövbe edilmediği takdirde kibir, sahibinin cehenneme gitmesine sebep olur. Bu konuda pek çok ayet ve hadis vardır. Bunlardan birkaçının anlamı şöyledir:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Ayetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince işte onlar cehennemliklerdir. Onlar arada ebedi kalacaklardır.”¹⁰⁴

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يُلَاحَظَ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ

“Ayetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız. Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız.”¹⁰⁵

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِي أُذُنَيْهِ وَقُرْآنُ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Ona ayetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık varmış gibi, büyükenerek arkasını döner. Ona, elem dolu bir azabı müjdele.”¹⁰⁶

Peygamberimiz cehennemlikleri;

كُلُّ جَوَاطِئَ عُتْلٍ مُّسْتَكْبِرٍ “Katı kalpli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimselerdir”¹⁰⁷ şeklinde tanımlamış ve

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبَرٍ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ إِيْمَانٍ

103 Tirmizî, Birr, 61.

104 A'raf, 7/36.

105 A'raf, 7/40, 41.

106 Lokman, 31/7.

107 Buharî, Eymân, 9.

“Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez.”¹⁰⁸

لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خِيَلًا “Yüce Allah, kibirlenip büyüklük taslayarak elbisinin eteğini yerde sürüyen kimsenin kıyamet gününde yüzüne bakmaz.”¹⁰⁹ buyurmuştur.

Sonuç olarak; kibir ve ucub; kişinin büyüklenmesi, kendisini büyük, önemli ve değerli, başkalarını küçük, önemsiz, değersiz ve hakir görmesi; hakkı, gerçeği ve doğruyu kabul etmemesidir.

Kibir ve ucub; Kur’an ahlakı ile bağdaşmayan, Allah’ın gazabına, küfür ve nifaka, zulüm ve günaha, haktan ve hakikatten uzaklaşmaya sebep olan ve tövbe etmeyi gerektiren bir davranıştır.

Kibir ve ucub, sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkiler ve insanı yalnızlığa mahkûm eder.

Kibir ve ucub, insanı Allah sevgisi ve merhametinden mahrum eder.¹¹⁰

Kibir ve ucub, kalbî bir hastalıktır. İlacı, Yaratan’a kulluk ve yaratılanlara hizmet etmek ve mütevazı olmaktır; toplumda kibir ve ucub ile değil iman, takva ve Kur’an ahlakı ile ön plana çıkabilmek değerlidir.

108 Müslim, İman, 147.

109 Buhârî, Libas 2.

110 Müslim, İman, 172.

2. VAAZLARDA HADİSLERDEN YARARLANMA

Doç. Dr. Mahmut YEŞİL*

Günümüzde vaaz ve nasihatın, dîni insanlarla buluşturmanın en etkin yolu olduğunu söylemek, çok önemli bir gerçeğin ifadesidir. Bunun gerçekleşmesi, çok boyutlu çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Konu hem vaizler hem de cemaat açısından ciddi problem alanları ihtiva etmektedir.

Vaazlarda hadis kullanım usulünün değerlendirileceği bu tebliğde, bununla birlikte, konunun ayrılmaz parçası olan kimi meselelere de değinilecektir.

Konuyla ilgili tarihi süreçte telif edilen eserlere ve günümüzdeki vaazlara baktığımızda, vaizlerin en önemli kaynağı olan hadis-i şeriflerin kullanımında birtakım problemlerin bulunduğunu, hadislerin seçimi ve takdiminde farklı anlayış ve uygulamalar yapıldığını görmek mümkündür. Bu sebeple, bir konuyu insanlara anlatmak için ilgili hadisleri seçerken dikkat edilmesi gereken ölçüler ve prensipler söz konusu olmalıdır.

Bu çerçevede, her konu ile ilgili bütün hadisler cemaatin gündemine taşınmalı mıdır, nakletmemiz doğru olmayan haberler olabilir mi, eğer bir seçim yapılacaksa, ölçüler ne olmalıdır, soruları konunun mihverini oluşturmaktadır. Ayrıca meselenin, cemaatin seviyesi ve bilgi birikimini ilgilendiren tarafı bulunmaktadır. Burada ilave edilecek en temel soru ise, nakledilecek Peygamber sözlerinin sıhhati ile ilgilidir. Hz. Peygambere nisbetini sahih olarak tesbit edemediğimiz hadisler, kürsüde yer bulmalı mıdır? Zayıf haberler karşısında vaiz nasıl bir tavır sergileyecektir? En tehlikelisi ise, uydurma haberlerin, menkıbe havasıyla veya bizzat Peygamberimize izafe edilerek sunulması düşünülebilir mi? sorusudur. Bu soruya olumlu cevap vermek elbette mümkün değildir. Ancak günümüzde kürsülerimizde ve belki minberlerimizde hâlâ böyle istenmeyen durumlarla karşılaşılıyor olmamız, problemin önemini ortaya koymaktadır.

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Zayıf hadislerle ilgili olarak toplumda yayılma istidadı gösteren bir anlayış da bu tebliğde ele alınacaktır. Bu, zayıf hadisin uydurma haberle aynı değerde görülmesidir. Halbuki bu iki ıstılah tamamen farklıdır.

Bu alandaki problemlerin çözümünde en ağır ve zor yükün vaizin sırtında olduğu görülmektedir. Vaiz yetiştiren kurumlarda uygulanan eğitim-öğretim programlarından hizmet içi eğitime kadar her merhalede yapılacak çalışmalar, iyi bir vaizin yetiştirilmesi hedefine yönelik olarak düzenlenmeli ve geliştirilmelidir. Vaaz edecek görevlinin yapacağı işin önemini ve değerini tam olarak kavramış olması, vazifesini sevmesi ve benimsemesi de özellikle altı çizilmesi gereken hususlardandır.

Tebliğimizde öncelikle vaazın önemi ve hazırlama esnasında Hz. Peygamberin hadislerinden istifade etmenin gerekliliği üzerinde durulacaktır.

I. BİR VAAZIN HAZIRLANMASI VE TAKDİMİNDE HADİSLERİN YERİ VE ÖNEMİ:

Vaaz ve mev'ıza, bir kimseye kalbini yumuşatacak sevap ve cezayla ilgili konuşmalar yapmak, öğüt vermek ve nasihat etmek anlamlarına gelmektedir.¹ Vaaz u nasihat Hz. Peygamberin hayatında mevcuttur. Mev'ıza Kur'an-ı Kerim'de onun bir vasfı olarak geçmekte ve ayrıca bu kelime birden çok âyette zikredilmektedir: "Bu Kur'an insanlar için bir açıklamadır ve Allah'ın emirlerine muhalefet etmekten sakınanlar / müttakiler için bir rehber, bir öğüt ve bir uyarıdır."² "Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt ve yüreklerdeki dertlere bir şifa ve mü'minler için bir hidâyet ve rahmet olan Kur'an gelmiş bulunuyor."³

Allah Teâlâ, Peygamberimize öğüt verme görevi verdiğini de açıkça beyan etmektedir: "Öğüt vermeyi sürdür; çünkü öğüt, mü'minlere ve îman edecek olanlara mutlaka fayda verir."⁴ "O hâlde öğüt ver, çünkü öğüt vermek/hatırlatmak şüphesiz ki fayda verir/sonuç getirir. Rabbinden saygı ile korkan ancak bu kitaptan öğüt alır."⁵

Nahl suresinde ise, Allah'ın yoluna davetin usullerinden birinin de güzel öğüt olduğu anlatılmaktadır: "Artık sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt-

1 Âsım Efendi, Tercüme-i Kâmûsı'l-Muhît, III, 178.

2 Âl-i İmrân, 3/138.

3 Yûnus, 10/57.

4 Zâriyat, 51/55.

5 A'lâ, 87/9-10.

le çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapanları da, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁶

Allah Teâlâ, Kitabımızda konuyu ehemmiyetini ortaya koyan bir üslubla açıklamakta ve bizlere vaaz etmekte, öğüt vermektedir. Peygamber Efendimiz de bu görevi uygun metotlarla önemine yakışır bir şekilde icra etmiştir. Kur’an hidâyet kitabıdır. Vaaz da muhtevasıyla bir hidâyet hitabı olmalıdır.⁷ Bu sebeple hazırlık safhasından sunumuna kadar her safhada vaaza gereken önemi vermek gerekmektedir.

Bilindiği gibi cemaate sunulan bir vaazı oluşturan en güçlü iki temel unsur âyetler ve hadislerdir. Bunlardan başka, sahabe, tâbiün ve selef âlimlerinin sözleri, menkıbeler ve şiirler de vaaz içinde yer bulan diğer unsurlardır.

Hz. Peygamberin sünnetinin yazılı vesikaları olan hadis-i şeriflerin vaazın muhtevasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) Kur’an âyetlerini ahabına ve bütün insanlığa tebliğ etmiş⁸, âyet-i kerîmeleri tek tek okuyarak öğretmiştir. Allah Teâlâ’nın verdiği görev gereği bu âyetlerin açıklamasını da bizzat kendisi üstlenmiş;⁹ açıklama ihtiyacı bulunan âyetleri izah etmiş, teşrîf görevi gereği olarak ortaya koyduğu Kur’an’da bulunmayan hükümleri inananlara bildirmiş ve ayrıca bütün bu ahkâmı hayatının her alanında uygulayarak tatbiki olarak da göstermiştir. Allah Teâlâ’nın Müslümanlardan takip edilmesini istediği örnek hayat budur. Hayatın tüm alanlarını kapsayan bu örnek hayatın adı sünnettir.

Bu açıdan bakıldığında sünnete tâbi olmak tabiri çok kapsamlı ve önemli bir olguyu anlatmaktadır. İşte vaiz, kürsüde, en fazla bu örnek hayatı, sünneti insanlara anlatmak durumundadır. Böyle olunca da onun kullanacağı bilgi ve belgeler Hz. Peygamberin hadisleri olmaktadır. Kur’an âyetlerini açıklamanın yolu da hadislerden geçtiği için, Kur’an ve sünnete ulaşmanın yolları sanki birleşmektedir. Bu sebeple vaiz, hazırlık merhalesinde hadis musannefâtı ile çok irtibatlı olmalı, konusunu bu çerçeveye oturtmaya gayret etmelidir.

II. VAAZDA KULLANILACAK HADİSLERİ SEÇERKEN DİKKAT EDİLECEK ESASLAR:

Peygamberimize ait bir sözü nakletmek, muhataplarımıza bir hadis rivayet etmek, önemli, bir o kadar da dikkat ve özen isteyen bir iştir. Bu konuda

6 Nahl, 16/125.

7 Çakan, İsmail Lütfi, Dînî Hitabet, 6. bs. Marmara Ü. İlâhiyat F. Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 55.

8 Mâide, 5/67.

9 Nahl, 16/44.

sahabenin titizliği örnek alınmalıdır. Abdullah ibn Mesûd gibi, Kur'an bilgisi Hz. Peygamber tarafından methedilen bir büyük sahabî, rivayette bulunurken, "Resûlullah şöyle buyurdu" dememek için özen göstermekte, bir anlık gafletle bu cümleyi ağzından kaçırdığı için son derece üzülmemekte, "bunun gibiydi", "buna benzer bir cümle söyledi" gibi sözleri tekrarlayarak huzursuzluğunu telafi etmeye çalışmaktadır.

İbn Ebî Leylâ, Zeyd ibn Erkam'dan Allah Resûlünün sözlerinden kendilerine nakletmesini isteyince, Hz. Zeyd şöyle cevap vermiştir: Biz yaşlandık ve bazı şeyleri de unuttuk. Resûlullah'tan hadis rivayet etmek ise zor ve önemli bir iş-tir. Çok hadis rivayet eden sahabeden birisi olan Abdullah ibn Ömer'le birlikte oturan Şa'bî, ondan bir yıl boyunca hiç hadis duymadığını söylemiştir.¹⁰ Sahabenin hadis rivayeti konusundaki tedbirli tavırlarını, İbn Mesûd ve İbn Ömer'in davranışlarında görmek mümkündür. Zeyd ibn Erkam'ın sözü ise, hadis rivayet işine verilen değeri belirtmektedir.

Bu misaller, hadis nakledecek kişinin mutlaka araştırma yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hadisin, muteber kaynaklardaki yerini tesbit etmek, bu sözü Peygamber Efendimizin söylediğine iyice kanaat getirmek, hatalı ve eksik nakil yapmamak için dikkatli olmak, hazırlık çalışmasının bazı safhalarıdır.

Vaiz de anlatacağı hadisleri seçerken bu hassasiyeti göstermelidir. Vaaz hazırlarken uyulması gerekli bazı esaslar şunlardır:

A-MAKBÛL HADİSLER SEÇİLMELİ

Makbûl tabiri geniş bir çerçeveyi ifade eder. Bu terim, umûmiyetle sahih ve hasen hadisleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak aşağıda belirtilecek sebeplerden dolayı, az zayıf hadisler de bu gruba dahil edilebilir.

1. Sahih ve Hasen Hadisler

Adalet ve zabt vasfını taşıyan ravilerin, muttasıl bir senedle birbirlerinden rivayet ettikleri şâz olmayan ve illeti bulunmayan hadislerle sahih hadis denir. Râvîlerinin zabt vasfı, sahih hadisten biraz aşağı olan hadisler de hasen adını alır. Bu iki grup hadisin delil olarak kullanılması ve amel edilmesi konusunda ciddi bir görüş ayrılığı yoktur.

2. Zayıf Hadisler

Zayıf hadis, sahih ve hasen hadis için aranan şartlardan birinin veya birkaçının bulunmadığı haberlerdir.

¹⁰ İbn Mâce, Mukaddime, 3 (23, 25, 26).

Bir hadis, ya senedindeki bir hata sebebiyle veya ravilerindeki bir kusurdan dolayı zayıf kabul edilir. Zayıf hadislerin çeşitlerinin hepsi bu iki grup hatanın birisini taşır. Zayıflığın tesbit edilebilmesi için, hadisin farklı rivayetlerinin araştırılması, ravilerin tek tek incelenmesi, senetlerin tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar yapılırken, ravi bilgilerinin ve değerlendirmelerinin içtihadî olduğunu unutmamak icab eder. Bir âlime göre zayıf olan ravi diğerine göre sika, dolayısıyla, bir muhaddise göre zayıf olan bir hadis, diğerine göre sahih veya hasen olabilir.

Öncelikle şu hususun vurgulanması gerekmektedir. Zayıf hadislerin hiçbir işe yaramayacağı kanaati son derece yanlıştır. Bu kanaate varılmasında çok zaman zayıf hadislerin mevzû haberlerle karıştırılması rol oynadığı gibi, zayıf hadislerin mertebelerinin bulunduğu dikkate alınmamasının da tesiri vardır.¹¹

Zayıf hadisleri uygulama konusunda en önemli mesele, zayıf hadislerin derecelerini tesbit etmektir. Bu tesbit işleminde ilk adımlardan birisi, bir âlim tarafından zayıf hükmü verilmiş bir râvi veya bir hadis hakkında, başkalarının ne dediklerini araştırmaktır. Hakkında farklı hükümler verilen bir hadisle ittifakla zayıf sayılan bir hadisin değeri amel etme bakımından farklı olacaktır. Bu sebeple âlimler, zayıf tabirinden başka bir de “muza’af” terimini kullanmaktadırlar. Zayıflığında âlimlerin icmâ etmedikleri hadislerle muza’af hadis denir. Muza’af, zayıf hadisten daha üstündür. Hatta Nesâî gibi bazı meşhur muhaddisler terkinde ittifak edilmeyen zayıf hadisleri eserlerine almışlardır.¹²

Zayıf değerlendirmesi yapılan bütün haberler de aynı seviyede değildir. Za’fı şiddetli olanlara “şedîdu’l-dâ’f”, zayıflığı çok olmayanlara da “yesîru’l-dâ’f” adı verilir. Yalancı, yalanla itham edilen ve çok hata yapan kişilerin rivayetleri ile şâz hadisler çok zayıf kabul edilir. Senedinde, meçhûl, muhtelit ve seyyiu’l-hıfz ravi bulunan hadislerle, irsal, tedlis ve inkıta’ gibi senedindeki kopukluk sebebiyle zayıf sayılan hadisler ise az zayıf kabul edilir.

Çok zayıf hadisler, mevzû haberlerle birlikte merdûd / kabulü ve ameli reddedilmiş haberleri oluşturmaktadır.

Az zayıf hadisler için iki ihtimal vardır: Birincisi, birbirlerini takviye etmeleriyle hasen liğayrih derecesine yükselmeleridir. Bu takdirde zayıf haber hasen seviyesine çıkmaktadır. İkinci ihtimal ise, zayıf hâliyle kullanılmasıdır.

Hadisçilerin bu konuda farklı kanaatleri vardır:

11 Polat, Salahaddin, “Zayıf Hadislerle Amel”, Hadis Araştırmaları, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 128.

12 Polat, 116.

a- Zayıf hadisle hiçbir konuda amel edilmez: Yahyâ ibn Main (233/847), Bu-harî (256/869), Müslim (261/874), Ebû Bekir ibn el Arabî (543/1148), İbn Hazm (456/1063), Celâluddin ed-Devvânî (918/1512) ve Şihâb el-Hafâcî (1069/1658) bunlardandır.

b- Bir kısım hadisçiler konuyla ilgili sahih bir hadis yoksa zayıf hadisle amel edilebileceğini söylemektedir. Bu görüş Ahmed ibn Hanbel (241/855) ve Ebû Dâvûd'a (275/888) nisbet edilmektedir. Onlara göre zayıf hadis re'ydin yanısıra kıyastan iyidir.

c- Zayıf hadislerle bazı şartlarla amel edilir:

Âlimlerin çoğu fedâil konusunda zayıf hadisle amel edileceğini söylemişlerdir. Bu görüşü savunan âlimlerin bazıları şunlardır: Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdurrahmân ibn Mehdî (198/813), İbn Ebî Hâtim (327/938), Sehâvî (902/1496), Aliyyulkarî (1014/1605).

Bu görüşleri değerlendiren Leknevî (1304/1886) şöyle der: "Zayıf hadisle ameli mutlak manada yasaklayan görüş zayıftır. Kayıtsız şartsız ameli uygun görenlerin görüşünde makul olmayan bir genişlik vardır. Konuyu bazı şartlara bağlayan görüş ise isabetlidir."¹³

İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) fedâil, terğib, terhib ve âdâb konularında zayıf hadisle amel edilebilmesi için bazı şartlar ileri sürmüştür:

c1. Hadis, şedidu'd da'f olmayacak. Senedinde yalancı, yalanla itham edilmiş ve çok hata yapan ravîlerin bulunduğu hadislerin za'fı şiddetli kabul edilmiştir. Bu şart konusunda âlimlerin ittifakı vardır.¹⁴

c2. Sağlam kaynak ve delillerle ortaya konmuş bir hüküm veya kaidenin içine girecek, yeni bir hüküm koymayacak.

c3. Böyle bir hadisle amel edilirken, Peygamberimize ait oluşu ihtiyatla kabul edilecek.

Ahkâm konularında zayıf hadislerle amel edilemeyeceği kaynaklarda belirtilmiş olmasına rağmen, tatbikatta bu hükme her zaman uyulmamıştır. Helâl

13 Leknevî, Abdulhayy, el-Ecvibetü'l-Fâdila li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile, tlk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, 2. bs. Kâhire 1984, 53.

14 Suyûtî, Tedribu'r-Râvî fi Şerh-i Takribi'n-Nevevî, I-II, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, 2. bs. Beyrut 1979, I, 298-299; Şâkir, Ahmed Muhammed, el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâr-ı Ulûmi'l-Hadis li'l-Hâfız İbn Kesir, 3. bs. Beyrut 1987, 69-70.

ve haram dışındaki ahkâm konularında bazı şartlarla az zayıf hadislerle amel edilmiştir.¹⁵

3. Dînî Meseleleri Anlatmak İçin Zayıf Hadise İhtiyaç Var mı, Zayıf Hadisler Vaazda Kullanılabilir mi?

Sevgili Peygamberimiz, mü'minlerin sorduğu, öğrenmek istediği, ihtiyaç duyduğu her konuda konuşmuş, açıklamalarda bulunmuştur. Burada üzerinde duracağımız konu, bu hadislerin günümüze ve bizlere sağlam yollardan intikal etmiş olup olmadığı meselesidir. Eğer hadis, sağlam yollardan ulaşmışsa, sahih ve hasen ise her konuda bu haberleri değerlendirmek mümkün olacaktır. Zayıf bir yolla/senetle intikal eden hadisler için nasıl davranılacağı konusu bir önceki başlıkta incelenmiştir.

Vaiz, zayıf hadisler karşısında nasıl davranacaktır? Zayıf hadislerle amel konusunda yukarıda belirtilen esaslar bütün inananlar için rehber olacak bilgilerdir. Vaiz, kendi ferdi sorumluluğu yanında cemaatin sorumluluğunu da taşımaktadır.

Vaazlarda hadis ve zayıf hadislerin kullanılması konusunda önce tarihî sürece bakmak faydalı olacaktır. Bilindiği gibi, vaizlere yardımcı olmak ve halkın istifadesi için birçok mev'ıza kitabı te'lif edilmiştir. Hicrî ikinci asırdan itibaren yazılan bu kitaplar vaaz edebiyatını oluşturmaktadır. Bu eserlerden yola çıkarak vaizlerin kullandığı hadislerin tesbit ve değerlendirilmesinin yapıldığı doktora tezimizden kısa bir bölüm arz etmek istiyorum:

"Çalışmada vaaz edebiyatı içinde yer alan eserlerden dokuz tanesi tetkik edilmiş, bu dokuz kitapta 4035 hadis tesbit edilmiştir. Vaaz hadisleri dediğimiz bu hadislerin yarıdan fazlası (51.6) makbûl hadistir ve Kütüb-i Tis'a'da (52.6) yer almaktadır. Merdûd hadisler ise yüzde kırk bir oranındadır. Hadisçilerin farklı değerlendirmeleri sebebiyle, hakkında hüküm verilemeyen hadislerin oranı ise yüzde yedidir. Vaaz hadisleri arasında bulunan uydurma haberler sadece yüzde dört nisbetindedir. Merdûd hadislerin yüzde kırkbire ulaşması, zayıf hadisler ve başvurulacak kaynaklarda bulunamayan haberler sebebiyledir. Müracaat ettiğimiz eserler içinde bulamadığımız veya gözden kaçan yüzde on sekiz (18.4) oranındaki hadisten belki bir kısmı bulunabilir ümidini taşıyoruz. Kaynak yetersizliği sebebiyle ulaşamadığımız eserlerde de bu hadislerin bir kısmı bulunabilir.

Vaaz hadisleri içindeki zayıf hadisler yüzde on sekiz oranındadır. İstilahlar konusunda ihtilaf etseler de âlimlerin çoğu, zayıflığı şiddetli olmayan hadislerle

15 Geniş bilgi ve misaller için bkz. Polat, 124-127.

fedâilde amel etmek konusunda ittifak etmişlerdir. Aslında mev'ızada sadece sahih ve hasen hadislerin kullanılması en isabetli yoldur. Nitekim birtakım muhaddisler Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları sırat-ı müstakime davet için yeterli makbûl hadisi bize bıraktığını, bu sebeple zayıf hadislere ihtiyaç olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁶

Vaizleri ve diğer ilim mensuplarını tesahüle sevk eden sebeplerden birisi, Ahmed ibn Hanbel (241/855)'den nakledilen şu sözdür: "Biz Resûlullah'tan (s.a.s.) helâl, haram, sünnet ve hükümlerle ilgili bir hadis rivayet edeceğimiz zaman senetlerin tetkikinde çok sıkı davranırdık. Bir hüküm koymayan veya bir hükmü kaldırmayan, amellerin faziletleriyle ilgili hadislerde ise müsamahalı davranırdık. "Zekerıyya el-Anberî ve Abdurrahman ibn Mehdî (198/813)'den de aynı görüş nakledilmiş,¹⁷ Süfyan es-Sevrî (161/777), Abdullah ibn Mübarek (181/797) ve İbn Abdilberr (463/1070)'in de bu görüşü paylaştığı rivayet edilmiştir.¹⁸ Zayıf hadislerle ilgili bir ıstılah farklılaşmasının da tesiriyle ve az zayıf hadislerin ihtiyaç hâlinde kullanılmasını temin maksadıyla ifade edilmiş bu kanaatlerin, sonraki dönemlerde bazı insanları uydurma haberleri dahi kullanmaya sevk eden aşırı bir tesahüle sevk etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü gibi, vaazda zayıf hadis kullanımı sadece günümüzün problemi değildir. Günümüzde yapılan araştırmalarda da vaazlarda zayıf hadis kullanımı konusunda problemlerin devam ettiğini görüyoruz.¹⁹

Vaiz, konu ile ilgili sahih ve hasen hadisleri değerlendirdikten sonra, eğer mutlaka zayıf senetle nakledilen bir haberi kullanmak istiyorsa, bazı ek çalışmalar yapmak mecburiyetindedir. Rivâyet ve tahrîç kitaplarımızda umumiyetle "daifu'l-isnad", "fihi da'fun", "daifun", "daifun cidden" ibareleriyle değerlendirilen zayıf hadislerin zayıflık derecesi net ve tam olarak anlaşılamamaktadır. Haberin vaaz ve fedâil konularında da olsa amel edilebilmesi için az zayıf olduğunun tesbiti gerekmektedir.²⁰ Zaman ve imkân açısından bu araştırmayı kendisi yapamayacak olan vaiz, bilenlerden hadislerin zayıflık derecesini öğrendikten sonra, kürsü ve minbere taşınmalıdır.

16 Vaazla ilgili eserler ve hadislerin geniş değerlendirmesini görmek için bkz. Yeşil, Mahmut, Va'z Edebiyatında Hadisler, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2001, 251-254.

17 Hâkim en-Neysâbü'rî, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, I-IV, Beyrut, trs, I, 490; Hatib el-Bağdâdî, el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye, Kâhire, 1990, 213; İbn Receb el-Hanbelî, Şerhu İlelî't-Tirmizî, thk. ve tkl. Subhi Sâmerî, 2.bs. Beyrut 1985, 76.

18 Hatîb, 21; Suyûtî, I, 298; Ayrıca bkz. Leknevî, 39.

19 Bkz. Yeşil, Mahmut, "Va'z-Hadis İlişkileri Bakımından Günümüz Vaizleri İle İlgili Bir İnceleme", Selçuk Ü. İlahiyat F. Dergisi, 10. sayı, Konya 2000, 306-308.

20 Semerkandî'nin Tenbihu'l-Ğâfilin adlı eserini esas alarak yaptığımız çalışma bu konuda yapılan öncü çalışmalardan biri sayılabilir: Va'z Edebiyatında Zayıf Hadisler-Tenbihu'l-Ğâfilin Örneği-, Konya 2006.

B- HADİSİN MUHTEVASI CEMAATE UYGUN OLMALI

Buraya kadar, kullanılacak hadisin sıhhati, kullanılabilir bir sağlamlığa sahip olmasının gerekliliği ve tesbit yöntemi üzerinde durulmuştur. Burada, sağlam olmasına rağmen cemaate anlatılacak hadislerin seçiminde muhteva açısından dikkat edilmesi gereken esaslar ele alınacaktır. Bunları birkaç maddede toplayabiliriz:

1. Vaazda Nakledilecek Hadisleri Seçerken Cemaatin Seviyesi Önemli

Cemaatin seviyesi ifadesinden maksat, cemaatin bilgi birikimidir. Bunun tam olarak tesbiti elbette mümkün değildir. Cemaatin tek düze olması beklenemez, buna imkân yoktur. Meseleye bir başka açıdan bakılırsa cemaatin seviyesine çıkmaktan söz edeceğimiz durumlarla karşılaşmak da mümkün olabilir.

Her konuda rehberimiz olan Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) söz ve davranışları vaiz ve hatibe yol göstermektedir. Hz. Aişe annemizin naklettiği bir hadiste Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlara durumlarına göre davranınız/muamele ediniz.”²¹ Buhârî’de Hz. Ali’ye nisbet edilen şu söz nakledilmektedir: “Siz, Allah ve Resûlünün yalanlanmasını arzu eder misiniz? O hâlde insanlara anlayabilecekleri/anlamaları mümkün olan şeyleri söyleyiniz.”²² Abdullah ibn Mesûd, konumuzla ilgili olarak şöyle demiştir: “Sen bir topluluğa akıllarının ermediği/anlayamayacakları bilgileri nakletmemelisin. Çünkü kavrayamadıkları bu bilgiler bazı kimseler için bir fitne/huzursuzluk/sapıtma sebebi olabilir.”²³

Bu merfû ve mevkuf hadislere göre, gerek hitap gerekse diğer davranışlarda karşımızdaki insanın durumunu nazar-ı dikkate almak gerekmektedir. Muhataplarımıza yeterli ön bilgileri olmadığı için kavrayamayacakları şeyleri anlatmak/nakletmek fitne kelimesi ile ifade edilen büyük mahzurlara sebep olabilecektir.

Vaiz, çeşitli vasıtalarla, cemaatinin durumunu tesbite gayret etmelidir. Bu konuda, konuşulacak camide cemaate devam etmek, bazı kişileri evinde veya işyerinde ziyaret ederek sohbet etmek, görevlilerin bilgilerine müracaat etmek, kendisinden önce orada konuşan vaiz ve hatiplerden sormak gibi yöntemlerden istifade edilebilir. Bu çalışmalar sonucunda oluşan kanaat, hitap esnasında, dinleyenlerin tavır ve hareketlerinin izlenmesi ile gelişir. Aynı seviyede bir cemaat bulmak pek mümkün olmadığı için, ortalama bir yol tutturmak,

21 Müslim, Mukaddime, s. 6; Ebû Dâvud, Edeb, 20 (4842).

22 Buhârî, İlim, 49.

23 Müslim, Mukaddime, 5.

durumun elverdiği ölçüde her kesimi mutlu edecek iniş ve çıkışlar yapmak uygun olacaktır.

2. Her Hadis Kürsüden Anlatılabilir mi?

Allah Resûlünden günümüze sahih bir yolla intikal eden, her biri hidâyet rehberi olan hadis-i şeriflerin cemaate intikalinde bir kısıtlamadan söz etmek mümkün değildir. Ancak, birinci maddede ifade edilen hususa ilaveten bir tedricten ve öncelik sıralamasından söz edilebilir. Tedric, eğitim-öğretim açısından da tebliğ açısından da önemli bir prensiptir. Tedrîcî bir yöntemle Hz. Peygamberin sözlerine muhatap olan Müslüman ferd, zamanla sünnetin tümünü kavrayacak kıvama ulaşacaktır.

Hadislerin cemaate intikalinde dikkate alınması faydalı olan bir nokta da, yaygın mezhep kanaatleri ile çelişir görünen hadislerin durumudur. Bir mezhebin hükümlerini öğrenerek ve uygulayarak büyümüş bir insana, sahih olmasına rağmen o hükümden farklı bir hadisin anlatılması hâlinde o kişinin hadisi kavraması mümkün olmayacak, yeterli açıklama yapılmadığı takdirde, kafası karışacak, hatta sıkıntı yaşayacaktır. Böyle bir karmaşanın yaşanmaması için vaiz, takdim edeceği hadisleri belirlerken hitap edeceği kitlenin hassasiyetlerini dikkate almalı, tedric prensibini de uygulayarak, izahını mümkün görmediği hadisleri sonraya bırakmalıdır. Eğer cemaatin fikrî alt yapısı müsaitse onlara hadis-mezhep ilişkileri, tafsilatlı olarak anlatılmalıdır.

3. Cemaate Anlatamayacağımız Hadis Var mı?

Bu başlık bir zamanlar sıkça muhatap olduğumuz, kürsüden her âyet ve hadisi dile getirebiliyor musun? sorusunu çağrıştırmaktadır. Kanaatime göre, siyasî, fikrî karmaşanın en üst seviyede hükümler olduğu günlerde de, bu gün de eğer, vaiz, ciddî, ilmî usullerle hazırladığı konuşmasını, polemikten uzak, vakur bir biçimde takdim ederse, her konuyu, bütün âyetleri ve hadisleri kürsü ve minbere taşıyabilir. Herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Câmilerdeki hizmetleri plânlayan ve yürüten Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Bu kurum, Kur'an ve sünneti, inananlara anlatmak ve öğretmek görevini üstlenmiştir. Burada vaizin dikkat edeceği birinci husus, muteber kaynaklardan istifade ederek hazırlanması, ikincisi ise, vaazını sunarken, karşısındakileri muhatap alması, cami dışındakilere mesaj vermek sevdasına düşmemesidir.

III. SONUÇ: TESBİT VE TEKLİFLER:

Kalbi ve kalbıyla güven veren, ahlâklı, başarılı, tesirli vaizlerin sayısını arttırmak, bütün görevlileri bu kıvama ulaştırmak için yapılması gereken çalışmalarından bazılarını hatırlatmak istiyorum:

1. VAİZ YETİŞTİREN KURUMLAR

Bilindiği gibi vaizlik mesleği için önce ilâhiyat fakültesi eğitimi gerekiyor. Sonra, müftü ve vaiz yetiştirmek ve personelin ilmi seviyesini yükseltmek amacıyla kurulan eğitim merkezlerinde üç yıllık bir eğitim gerekiyor. 1976 yılında İstanbul'da kurulan ilk eğitim merkezinden sonra dört tane daha açılmış, kısa bir süre önce isimleri, "Dini Yüksek İhtisas Merkezi" olmuştur. Bu eğitim sürecine bir miktar tecrübe de eklendikten sonra yapılacak imtihan sonucu vaiz olmak mümkün olmaktadır. Görüldüğü gibi vaizlik mesleğine intisab etmek için ciddi bir eğitim-öğretim süreci mevcuttur.

Eğitim merkezleri programında kurulduğu günden bu yana, hadis dersine gerekli ve yeterli değer verilmiştir. Son yapılan program değişikliğinde de bu değer artarak devam ettiği müşahade edilmektedir. Bu merkezlerde, imtihanla alınan sahasında uzman hocalar görev yapmaktadır. Eğitim merkezleri mezun ve talebeleri ile değişik vesilelerle münasebetimiz olmaktadır. Bu görüşmelerde gözlemlediğimiz iki hususu izninizle arz etmek istiyorum.

Birincisi, yeterli ders sayısına sahip müfredatla uzman hocalar tarafından okutulan hadis derslerinde, daha yüksek verim almak için ve oradan yetişerek vaiz olacak görevlilerin yukarıda arz edilen kıvama ulaşabilmesi için, hadisçi bakış açısının geliştirilmesi hususudur. İkincisi ise, yapılan mevzuat değişiklikleri sebebiyle, vaiz adaylarının bir endişe ve huzursuzluk içine düşmeleri ve eğitim-öğretimden beklenen faydanın tam olarak hasıl olamamasıdır. Birinci mesele, hizmeti içi eğitimle çözülebilir. İkinci konu ile ilgili olarak da, talebelerin sık bilgilendirilmesi, güven telkin edilmesi ve mezuniyetleri sonrası alacakları görev, yapacakları hizmet konusunda tereddütlerinin giderilmesi doğru olur kanaatindeyim.

2. HİZMET İÇİ EĞİTİM

Hizmete devam eden personelin tabi tutulduğu kısa süreli eğitimler de bu konudaki gayretlerin bir başka yansımasıdır. Bu eğitim çalışmalarının nitelik ve niceliği ve sonuçları bu tebliğin konusu değildir. Burada hadis açısından meseleye bakılacaktır.

1995 yılında Bolu Eğitim Merkezi'nde yapılan vaizler seminerini, anket uygulamak maksadıyla ziyaret etmiş, vaiz arkadaşlar ve yöneticilerle görüşmüştüm. Yaklaşık bir hafta süreli seminer programında hadis dersinin bulunmadığını üzüntü ile öğrenmiştim. Yetkili birim amirine konuyu açtığım zaman, "dini ve ilmî kaynak eserlerin tanıtılması" ve "vaaz hazırlamada takip edilecek metod ve örnek vaaz konuları" derslerinde temas edildiğini, ayrıca hadis dersi koyma ihtiyacı hissetmediklerini ifade etmiştir.²⁴

2009 ve 2010 senelerinde gerçekleştirilen vaizler seminerlerinde hadis dersinin müstakil olarak programa konulduğunu öğrendim. Bu sevindirici bir durumdur. Yaklaşık yedi günlük seminer programında 46 saat ders, 23 blok hâlinde gerçekleştirilmiştir. "Vaazda kullanılacak hadislerin seçimi ve kullanımına ilişkin ilkeler" ismiyle icra edilen hadis dersine ayrılan ders sayısı ikidir. Bir blok ders saatinde kursiyer vaizler bu dersi görmüşlerdir. Bu süre, 23 blokluğ programın 23'te biri kadardır ve çok yetersizdir. Vaizin en fazla başvurduğu kaynak olan hadislerle ilgili pek çok konunun ele alınacağı hadis derslerinin, ihtiyacı karşılayacak miktarda arttırılması ve konunun uzmanı hocalar tarafından okutulmasının sağlanması, acilen çözülmesi gereken bir problemdir.

3. MAAŞ VE MEVZUAT

Son dönemde, vaizler ve diğer din görevlilerinin maaşlarında gözle görülür bir iyileştirmenin yapıldığı cümlelerin malumudur. Zannediyorum ki, bu iyileştirme sonucunda din görevlileri, en az maaş alan memurlar olmaktan kurtulmuşlardır. Maîşetini bu görevlerle kazanan kişilerin, insan onurunu zedelemeyecek bir hayatı yaşayabilmeleri, hizmetin kalitesini arttıracaktır. Bunun aksi varid olmamalıdır. Yeterli maaşı alamayan görevlinin cami ve din hizmetini aksatması düşünülmemelidir. Ne kadar ekmek o kadar köfte anlayışı kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bu görevler, insanların maaş almasalar da üstlenmeleri gereken vazifelerdir. Bu konudaki farklı kanaatler bir yana, bir Müslümanın ibadetlerini camide yerine getirmesi ve maîşetini de bu yolla kazanmasını, Yüce Rabbimizin bir lütfu olarak görmesi gerekir.

Görevlilerin tâbi olduğu kaidelerin, objektif, şeffaf ve samimi olarak uygulanmasının üretilen hizmetin kalitesini yükselteceğine inanıyorum. Konunun vaizleri ilgilendiren bir iki yönüne temas edebiliriz. Müftü-vaiz ilişkisi bunlardan biridir. Birbirlerine en yakın konumda olan bu iki görevli arasında bazen anlaşmazlıkların olduğu müşahade edilmektedir. Bunların bir kısmı gizli kalırken, bazıları gün yüzüne çıkmaktadır. Problem, her iki tarafın da amir-memur ilişki-

24 Bkz. Yeşil, Mahmut, Vaaz Edebiyatında Hadisler, 82-83.

sini iyi ayarlayamamasından kaynaklanabilmektedir. Gerekliyse bu konunun çözümü için bağlayıcı maddelerle mevzuata eklemeler yapılmalıdır. Hedef, birbirini zahirde ve batında kucaklayan, destek olan, kürsüden dile getirdikleri iman kardeşliği ve sevgisini tahakkuk ettiren müftü-vaiz ilişkisini tesis etmektir.

Vaize oda tahsisi, çalışma imkânı verilmesi, yerleşim merkezi dışına göreve giderken hizmet aracının tahsisinin problem olmaktan çıkarılması gibi temeniler de mevzuat başlığında ele alınacak diğer meselelerdir.

4. MOTİVASYON

Bu kelime ile vaaz edecek görevlinin yapacağı işin önemini ve değerini tam olarak kavramış olması, işini sevmesi ve benimsemesini kastediyoruz. Başarmak için bütün gücünü sarf etmek, yapabileceği her şeyi denemek, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak, hak bildiği yolda sebatla yürümeye devam etmek, işini benimsemiş olmanın tezahürlerinden bazılarıdır.

Öncelikle vaiz, yaptığı için Allah ve Resûlünün emri ve isteği olduğunu hiç unutmamalıdır. Vaaz ve irşad görevi, liyakatli herkesin yapması gereken vazifeler cümlesindendir. Sevgili Peygamberimiz, bir insanın hidâyete ermesi, sırat-ı müstakime dahil olmasının bütün dünya ve içindekilerden daha değerli olduğunu söyleyerek konunun önemine dikkatlerimizi çekmiştir.

Vaiz ve diğer görevlilerin motivasyonunda her kademedeki amir ve idarecilere görev düşmektedir. Güler yüzle bir bakış, yapılan bir çalışma karşısında sarf edilen bir teşekkür cümlesi, gerektiğinde gösterilen bir iltifat, hata ve eksiklerin tashihinde kullanılacak yumuşak ve samimi üslup karşımızdaki insanları motive edebilecek, görevini sevdirebilecek tavır ve davranışlardır. Görevli, amirinin samimiyetinden şüphe etmemelidir. Bir başka ifadeyle, görevliyi şüphelendirecek söz ve davranışlardan uzak durmalıdır. Mü'minlerin ancak kardeş olduğu gerçeği, mü'min mü'minin aynasıdır hadisi, kim bir mü'minin ayıbını örterse, Allah (cc.) da o kişinin kıyamette bir ayıbını örter müjdesi ve benzeri prensiplerin tümü; cemaate anlattığımız esasların hepsi önce bizlerin hayatında tecelli etmeli, sonra da dalga dalga hitap ettiğimiz, irşada çalıştığımız Müslümanlara sirayet etmesi beklenmelidir.

Motivasyonun bir başka boyutu da, vaizin, hatibin konuşmasının müesiriyeti için Allah Teâlâ'ya iltica etmesidir. Bütün vaizlerin ve görevlilerin dua ile örülmüş örnek bir hayata sahip olmaları hedeflenmelidir. Vaazın başındaki Peygamber duasını bütün içtenliğimizle yapmalıyız: "Ey Rabbim! Bu ağır görevi başarmam için bana cesaret ve kararlılık, yüreğime genişlik ver. İşlerimde bana

kolaylık lütfet. Ve dilimdeki şu bağı çöz; düzgün ve akıcı konuşmamı sağla Allah'ım. Ki hakikati tebliğ edeceğim insanlar ne dediğimi iyice anlasınlar.”²⁵

Kibir ve riyadan uzak, ihlâs ve samimiyetle dopdolu, dua ile huzura kavuşmuş bir gönülle yapılan konuşmalar cemaat nezdinde mutlaka mâkes bulacaktır. Bu ölçüler içinde yapılanmasını ikmal etmiş bir Diyanet İşleri Başkanlığının, sahip olduğu en ücra köye kadar uzanan teşkilat ağı ile ülkemizin hayrına gerçekleştiremeyeceği hiçbir hizmetin olamayacağını ifade etmeliyim.

Bu duygu ve temennilerle teşekkür ediyor, selâm ve saygılarımı sunuyorum.

3. ETKİLİ BİR VAAZDA “KISSA DİLİ”NDEN YARARLANMA VE HADİS KISSALARININ VAAZ ÖRGÜSÜNDEKİ YERİ

Abdurrahman HAN*

Kur'an'ın üçte ikiye yakın kısmının tarihi olayları işaretle kıssa diliyle anlatılması, Hz. Peygamberin de (s.a.s.) hadislerinde bu üslubu takip etmesi, kıssa dilinin eğitimdeki yadsınamaz yerini ortaya koymaktadır. Bir eğitim metodu olarak vaaz ve irşat faaliyetlerinde de kıssa dilinin kullanılması sözü güçlendirme ve maksadı ifade etmede son derece önemlidir. Zira duygulara hitap etmesi, az sözle çok şey anlatması, olayları göz önünden geçiyormuş gibi canlandırması, örnek olarak anlatılan kişiyle dinleyenin kendini özdeşleştirilmesi, düşünmeye ve ibret almaya sevk etmesi, kültürel değerlerin yine kıssalar yoluyla tevarüs etmesi gibi pek çok özelliği, kıssa dilini vaaz ve irşat faaliyetlerinde vazgeçilmez kılmaktadır.

Kıssa dilinin önemli bir eğitim metodu olması, topluma etki etme ve toplumu yönlendirme çabasında olanları kıssa anlatımına sevk etmiştir. Tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda, kimi zaman iyi ama kimi zaman da art niyetli kimselerin özellikle hadis rivayetlerinde geçen kıssaları kullanarak kıssacılık faaliyeti sürdürdükleri, siyasi ve itikadi görüşlerini bu yolla topluma aktardıkları görülmektedir. Hatta bu kimselerden bir kısmı kendi görüş ve düşüncelerini yaygınlaştırmak için Hz. Peygamberin (s.a.s.) otoritesinden istifade etme düşüncesiyle hadis uydurma girişimlerinde dahi bulunmuşlardır. Ne var ki başta hadisçiler olmak üzere ilim erbabı bu faaliyetleri eleştirmiş, uydurulan rivayetleri tespit etmiş ve “Mevzûât” eserlerinde serdetmiştir.

Şüphesiz kıssa dilinin, tarihsel süreç ve tecrübeler de dikkate alınarak günümüzde vaaz ve irşat hizmetlerinde daha etkin ve işlevsel bir hâle getirilmesi, genelde kıssa, özelde ise hadis kıssalarının kullanımında dikkat edilmesi gereken noktalar, bir vaaz örgüsü içerisinde kıssanın hangi noktaya yerleşeceği,

* Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

kıssa seçiminde ne gibi kriterlerin göz önünde bulundurulması gerektiği ile hadis kıssalarını anlama, anlamlandırma ve değerlendirme gibi hususlar bir vaazın başarıya ulaşması açısından son derece önemli mevzular olarak dikkat çekmektedir.

Arapça K-S-S kökünden gelen kasas ve kıssa kelimeleri, “Bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek, birine bir haber vermek veya sözü beyan etmek, anlatmak, hikâye etmek”¹ gibi manalara gelmektedir. Kıssa ve destan anlatan kimseye de “kass” denilir.”²

Kıssa, çeşitli konulardaki haberleri rivayet etmek ve değişik olayları sunmak, geçmiş kavimlerin karşılaştıkları iyi veya kötü durumları aktararak, zarif ve nükteli fıkralar anlatmak veya gerçekle hiç ilgisi olmayan uydurma masallar düzmekten ibaret hikâyemsi edebî bir türdür.³

Bir düşüncenin, fikrin insanlara benimsetilmesinde önemli bir yeri olan kıssa anlatımının tarihi insanlık tarihiyle paralellik arz eder. Dolayısıyla ilk devirlerden itibaren insanlar bir fikrin aşılanması ve insanlara anlatılıp benimsetilmesinde kıssa anlatımından müstağni kalamamışlardır.

İslam’ın ilk döneminde vaaz ve kıssa, büyük ölçüde Kur’an ayetlerini ve hadisleri referans alarak dinî maksatları gerçekleştirmek amacıyla etkin bir vasıta olarak kullanılırken⁴ Hz. Osman’ın öldürülmesiyle başlayan siyasî ve fikrî karışıklıkla, Cemel olayı ve Sıffin savaşıyla, kıssacılığın, muhteva ve gaye bakımından büyük ölçüde değişime uğradığı ideolojik ve siyasî muhtevalı vaazlar ortaya çıkmıştır.⁵

Bütün olumsuzluklara rağmen dini tebliğ ve irşat faaliyetlerinde kıssa dili hiçbir zaman önemini yitirmemiş, etkin bir iletişim yöntemi olarak güncelliğini muhafaza etmiştir.

HZ. PEYGAMBERİN (S.A.S.) TEBLİĞ VE İRŞAD METODUNDA KISSANIN YERİ VE ÖNEMİ

Amacı insanlığa doğru yola göstermek olan Hz. Peygamber (s.a.s.), bu amacı gerçekleştirmek için kavli-fiilî, bütün insanî çaba ve gayretleri ortaya koymuştur. Bunlardan bir tanesi de dini tebliğde birçok fonksiyonuyla önemli

1 Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, C. II, s. 393.

2 Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, C. II, s. 393.

3 Cirit, Hasan, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussas*, s. 45.

4 Cirit, Hasan, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussas*, s. 14–15.

5 Cirit, Hasan, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussas*, s. 78–79.

bir eğitim metodu olan “kıssa dili”dir. Sadece İslam dininde değil bütün dinlerde hatta beşeri ideolojilerin el kitaplarında dahi insanları etkileme adına bu yöntem kullanılmıştır. Yöntem bu kadar önemli olunca uygulamasında dikkat edilmesi gereken hususlar da ayrıca önem arz etmektedir. Bu noktada Kur’an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadisleri kıssa üslûbu ve yönteminden nasıl yararlanılacağı hakkında yol gösterici olacaktır.

Her şeyden önce şunu iyi bilmek gerekir ki Kur’an’daki kıssalar, Kur’an’ın en temel anlam düzeyini temsil eder ve İslam’ın bir olay ve eylem dini olduğuna işaret eder.⁶ Bu sadece Kur’an kıssaları için değil, Hz. Peygamberin (s.a.s.) kıssaları için de geçerli olan bir özelliktir. Dolayısıyla kıssalar, hedef kitleyi sadece duygulandırıp düşündürmeye ya da bilgilendirmeye sevk etmekten öte eyleme teşvik etmesi yönüyle de ön plana çıkmaktadır.

Kur’an, beyânıyla kıssa dilinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Peygamberlerin hayatlarından önemli kesitler sunması, önceki milletlerin başlarından geçen olayları kıssa diliyle ifade etmesi, Allah’ın lütfuna ve gazasına uğramış kimselerin hayatlarını aynı şekilde bir eylem formu içinde aktarması, kıssa dilinin Kur’an üslûbu ve sistematığı açısından da önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamberin (s.a.s.) sünnetine ve hadislerine bakıldığında da benzer üslûbun olduğu görülmektedir. Söz gelimi mağarada mahsur kalan üç adamın anlatıldığı ve anne-baba hakkı, meşru olmayan işlere girişmeme ve işçi-işveren ilişkilerinin Allah rızası bağlamında ele alındığı hadis kıssası, din görevlilerinin vaazlarında ve sohbetlerinde çokça kullandıkları bir rivayet olarak önemlidir.⁷

6 Tatar, Burhanettin, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, *Milel ve Nihal*, c. VI, s. 1, s. 99.

7 Buhârî, Büyû` 98, İcâre 12, Hars ve’l-müzârea 13, Enbiyâ 53, Edeb 5; Müslim, Zikir 100.

Rivayet şöyledir; Ebû Abdurrahman Abdullah İbni Ömer İbni’l-Hattab radiyallahu anhümâ’dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellam’i şöyle buyururken dinlediğini söylemiştir:

“Sizden önce yaşayanlardan üç kişi bir yolculuğa çıktılar. Akşam olunca, yatıp uyumak üzere bir mağaraya girdiler. Fakat dağdan kopan bir kaya mağaranın ağızını kapattı. Bunun üzerine birbirlerine;

- Yaptığınız iyilikleri anlatarak Allah’a dua etmekten başka sizi bu kayadan hiçbir şey kurtaramaz, dediler.

İçlerinden biri söze başlayarak;

- Allah’ım! Benim çok yaşlı bir annemle babam vardı. Onlar yemeklerini yemeden çoluk çocuğuma ve hizmetçilerime bir şey yedirip içirmezdim. Bir gün hayvanlara yem bulmak üzere evden ayrıldım; onlar uyumadan önce de dönemedim. Eve gelir gelmez hayvanları sağıp sütlerini annemle babama götürdüğümde, baktım ki ikisi de uyumuş. Onları uyandırmak istemediğim gibi, onlardan önce ev halkının ve hizmetkârların bir şey yiyip içmesini de uygun görmedim. Süt kabı elimde şafak atana kadar uyanmalarını bekledim. Çocuklar etrafımda aklıktan sızlanıp duruyorlardı. Nihayet uyanıp sütlerini içtiler.

Rabbim! Şayet ben bunu senin rızanı kazanmak için yapmışsam, şu kaya sıkıntısını başımızdan al! diye yalvardı. Kaya biraz aralandı; fakat çıkılacak gibi değildi.

Hız. Peygamberin (s.a.s.) bir konuda vermek istediğı mesaj ya da dikkat çekilmesini istediğı husus için seçtiğı ve anlattığı kıssalar din görevlileri için değerli birer örnek teşkil eder. Özellikle temel ahlâkî ilkeleri içerisinde barındıran mesaj yüklü birçok örnek kıssa, Hız. Peygamberin (s.a.s.) kıssa dilini dini tebliğde etkin bir unsur olarak kullandığını göstermektedir. Elbette bu durum, bugünün vaiz ve hatipleri için de eşsiz bir imkân alanı açmaktadır. Geniş halk kitlelerinin didaktik bir söylemle sağlanamayacak ölçüde etkilenmesi ve bu etkinin kısa sürede gerçekleşip uzun süre kalıcılığını koruması, vaizlerimizi hadis kıssaları ile bezenmiş anlatımlara yönlendirmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki tarihsel süreç dikkate alındığında her hadis kıssasının ya da hadis diye sunulan kıssanın dini tebliğ faaliyetlerinde kullanılmaması gerektiğı de ortadadır. İşte bu noktada hadis kıssalarının seçiminde ve anlatımında dikkate alınması gereken hususları sıralamak yerinde olacaktır.

HADİS KISSALARININ SEÇİMİNDE VE ANLATIMINDA DİKKAT EDİLECEK KRİTERLER

a. Anlatılacak kıssalar mutlaka sahih rivayetler arasından seçilmelidir. Hadis külliyyâtı geniş bir yelpazeye sahiptir. Dolayısıyla anlatılacak konuyla ilgili sahih rivayetlerin seçilmesine özen göstermek son derece mühimdir. Bu noktada hem sahih hadis kitaplarının hem de mevzûât ve kıssacılar hakkında yazılan eserlerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Yeri gelmişken kıssacılarla ve kullandıkları rivayetlerle ilgili yazılan İbnü'l-Cevzî'nin Kitabı'l-Kussâs ve'l-müzekkirin'i, İbn

Bir diğeri söze başladı:

- Allah'ım! Amcamın bir kızı vardı. Onu herkesten çok seviyordum. (Bir başka rivayete göre: Bir erkek bir kadını ne kadar severse, ben de onu o kadar seviyordum). Ona sahip olmak istedim. Fakat o arzu etmedi. Bir yıl kıtlık olmuştu. Amcamın kızı çıkıp geldi. Kendisini bana teslim etmek şartıyla ona 120 altın verdim. Kabul etti. Ona sahip olacağım zaman (bir başka rivayete göre: Cinsi münasebete başlayacağım zaman) dedi ki: Allah'tan kork! Dinin uygun görmediğı bir yolla beni elde etme! En çok sevip arzu ettiğim o olduğu hâlde kendisinden uzaklaştım, verdiğim altınları da geri almadım.

Allah'ım! Eğer ben bu işi senin rızanı kazanmak için yapmışsam, başımızdaki sıkıntıyı uzaklaştırdı, diye yalvardı. Kaya biraz daha açıldı; fakat yine çıkılacak gibi değildi.

Üçüncü adam da;

- Allah'ım! Vaktiyle ben birçok işçi tuttum. Parasını almadan giden biri dışında hepsinin ücretini verdim. Ücretini almadan giden adamın parasını çalıştırdım. Bu paradan büyük bir servet türedi. Bir gün bu adam çıkageldi. Bana;

- Ey Allah kulu! Ücretimi ver, dedi. Ben de ona;

- Şu gördüğün develer, sığırlar, koyunlar ve köleler senin ücretinden türedi, dedim. Adamcağız;

- Ey Allah kulu! Benimle alay etme, deyince, seninle alay etmiyorum, diye cevap verdim. Bunun üzerine o, geride bir tek şey bırakmadan hepsini önüne katıp götürdü.

Rabbim! Eğer bu işi sırf senin rızanı kazanmak için yapmışsam, içinde bulunduğumuz sıkıntıdan bizi kurtar, diye yalvardı. Mağaranın ağzını tıkayan kaya iyice açıldı; onlar da çıkıp gittiler.

Teymiyye'nin Ehâdisü'l-Kussâs'ı ve Suyutî'nin Tahziru'l-havas min ekâzîbi'l-kussâs ve Tahziru'l-eykaz min ekâzîbi'l-vu'âz' adlı eserleri örnek olarak verilebilir.

b. Konuyu doğrudan ilgilendiren kıssaların seçimine özen gösterilmelidir. Bu noktada vaaz hazırlığı yapılırken konuya uygun kıssalar öncelikle Kur'an ve Hadis perspektifinde aranmalı ya da bunların dışında anlatılmak isteniyorsa nasrlara, akla ve mantığa aykırı düşmeyecek, dinlediklerinde insanların zihinlerinde soru işaretleri bırakmayacak tarzdaki kıssalar tercih edilmelidir.

c. Anlatılan kıssalar anlama, anlamlandırma ve değerlendirme aşamalarında sorunlu olmamalıdır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki sahih bile olsa hedef kitlenin anlamakta zorluk çekeceği ya da yanlış anlayacağı kıssalar anlatılmamalıdır. Hatip anlatacağı kıssanın ifade etmiş olduğu manaları bilmeli ve doğru olarak aktarabilmelidir. Rivayetlerdeki mecaz ve teşbihlerin farkındalığı içinde şerhlerden de yararlanarak hadisin vermek istediği mesajı önce kendi anlamalı ardından da cemaatine anlatmalıdır. Ve son olarak değerlendirme aşamasında kıssada verilmek istenen mesaj net olarak ifade edilmelidir.

Kıssa dilinin belki de en önemli aşaması bu kısımdır. Zira günümüz insanı her şeyi sorgular bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla henüz hatip tarafından bile kavranamamış kıssaların anlatımı cemaat üzerinde olumsuz bir etki bırakacağı gibi dinin yanlış anlaşılmasına ve dinden uzaklaşılmasına da sebebiyet verebilecektir.

Burada genelde bütün vaizlerin kullandıkları ve sahih hadis kitaplarında geçen bir rivayeti örnek olarak vermek yerinde olacaktır. Söz gelimi 99 kişiyi öldürüp tövbe yolu arayan bir adamın başından geçenlerin anlatıldığı hadis kıssası yanlış anlamalara müsait, izaha muhtaç bir kıssadır.⁸

8 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Tevbe 46, 47, 48.

Rivayet şöyledir; Ebû Saîd Sa'd İbni Mâlik İbni Sinân el-Hudrî radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

"Vaktiyle doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. Bu zat yeryüzünde en büyük âlimin kim olduğunu soruşturdu. Ona bir rahibi gösterdiler. Bu adam rahibe giderek;

- Doksan dokuz adam öldürdüm. Tövbe etsem kabul olur mu? diye sordu. Rahip;

- Hayır, kabul olmaz, deyince onu da öldürdü. Böylece öldürdüğü adamların sayısını yüze tamamladı. Sonra yine yeryüzünde en büyük âlimin kim olduğunu soruşturdu. Ona bir âlimi tavsiye ettiler. Onun yanına giderek;

- Yüz kişiyi öldürdüğünü söyledi; tövbesinin kabul olup olmayacağını sordu. Âlim;

- Elbette kabul olur. İnsanla tövbe arasına kim girebilir ki! Sen falan yere git. Orada Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla birlikte Allah'a ibadet et. Sakın memleketine dönme. Zira orası fena bir yerdir, dedi. Adam, denilen yere gitmek üzere yola çıktı. Yarı yola varınca eceli yetti. Rahmet melekleriyle azap melekleri o adamı kimin alıp götüreceği konusunda tartışmaya başladılar.

Rahmet melekleri;

Mezkur hadis, vaizlerin müstağni kalamadıkları bir rivayettir. Fakat yüzeysel bir şekilde anlatılıp geçirtilirse kelâmi ve fikhî birçok sıkıntıya sebep olacak bir karaktere sahiptir. Ancak burada Allah'ın rahmeti üzerinde hakkıyla durulup konu ele alınırsa o zaman mesele açıklığa kavuşacak ve yanlış anlaşılmalara mahal verilmemiş olacaktır.

Konuyla ilgili bir başka örnek vermek gerekirse, yine ahlaka dair güçlü bir vurgu taşıyan şu kıssa zikredilebilir:

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

*"Vaktiyle kendini beğenmiş bir adam güzel elbisesini giymiş, saçını taramış, çalım satarak yürüyordu. Allah Teâlâ onu yerin dibine geçiriverdi. O şahıs kıyamete kadar debelenerek yerin dibini boylamaya devam edecektir."*⁹

Güzel elbise giymek ve saç taramak yerilen değil aksine övülen davranışlardır. Bu rivayet açıklanırken aslında kibirli bir davranışın yerildiği ve Allah'ın bu kimseleri cezalandıracağı üzerinde durulmalı, rivayetin diğer kısmı da yanlış anlaşılmaktan kurtarılmalıdır.

d. Kıssalarda asla değil fasla bakmak gerekir. Kıssalarda asıl verilmek istenen mesaj üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Olayın yaşanmış ya da yaşanmamış olması gibi polemiklerden uzak durulmalı ve kıssadaki net mesaj ortaya konulmalıdır.

e. Vaaz örgüsü içerisinde hadis kıssalarının yeri ve yoğunluğu iyi ayarlanmalıdır. Şüphesiz iyi bir hatip kıssa dilini vaazın neresinde ve hangi şekilde kullanması gerektiğini iyi bilmelidir. Bu, yerine göre bazen giriş bölümünde bazen bitiş bölümünde, bazen de konunun ortasında ifade edilmelidir. Fakat bir hitabet kuralı olarak iyi bir giriş ya da iz bırakacak bir bitişin gayet önemli olduğu dikkate alındığında kıssanın, konunun girişinde ya da bitişinde olması dinleyicinin zihninde yer etmesi açısından önem arz etmektedir.

Bir vaaz sunumunda kıssaların yeri ne kadar önemliyse yoğunluğu da en az o kadar önemlidir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki bir döneme damgasını

- O adam tövbe ederek ve kalbiyle Allah'a yönelerek yola düştü, dediler. Azap melekleri ise;

- O adam hayatında hiç iyilik yapmadı ki, dediler. Bu sırada insan kılığına girmiş bir melek çıkageldi. Melekler onu aralarında hakem tayin ettiler. Hakem olan melek;

- Geldiği yerle gittiği yeri ölçün. Hangisine daha yakınsa, adam o tarafa aittir, dedi.

Melekler iki mesafeyi de ölçtüler. Gitmek istediği yerin daha yakın olduğunu gördüler. Bunun üzerine onu rahmet melekleri alıp götürdü.

vuran kıssacılık faaliyetlerinde karşımıza çıkan tavırdan ısrarla uzak durulmalıdır. Bir diğer deyişle, vaaz sunumunda kıssacıların yaptığı gibi vaazı hikâye ve menkıbelere boğup masalımsı bir anlatım ortaya koymaktan kaçınılmalıdır. Aksine kıssalar, anlatılan konuyu desteklemek ve konunun zihin, gönül ve eylem dünyasında yer bulmasını sağlamak gibi bir işlev üstlenmeli, konuyu asla ikinci plana düşürmeyecek oranda olmalıdır.

Bu noktada Kur'an'ın kıssalara ne zaman ve ne şekilde başvurduğunun incelenmesi ve örnek alınması gereklidir. Ayrıca kıssaların yeri ve yoğunluğu açısından Mevlana'nın Mesnevî'si de önemli bir tecrübe olarak hatiplere yol gösterici olmaktadır. Zira Mevlana Mesnevî'si'nde kıssaları konunun farklı noktalarında ve aşamalarında zikretmektedir. Kıssaları anlatış zamanı ve yeri ise rastlantısal değildir. Mesela konunun girişinde elli üç, konunun ortasında yüz otuz üç, konunun sonunda yirmi, çerçeve olarak ise otuz iki kıssa anlatmaktadır.¹⁰

SONUÇ

Vaazlarda kıssa kullanımı, vaaz ve irşat hizmetlerinin etkin hâle getirilmesi açısından dini tebliğde vazgeçilmez bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Vaazlarda kıssalara, özellikle de hadis kıssalarına yer vermenin önemi göz ardı edilmemeli fakat anlatılan kıssaların sahih rivayetlerde yer almasına özen gösterilmelidir. Zira hadislerin sahihi sakîminden ayrılmışken ve sahih rivayetlerde yer alan kıssaların desteği ile gerek inanç ve gerekse ibadet ve ahlak konularında sağlıklı bir zihniyet inşası mümkün iken sahih hadislerden istifade etmeyip mevzu olduğu bilinen rivayetleri kullanmak hem topluma hem de Yaratıcı'ya karşı vaizi ve hatibi sorumlu kılacaktır. Böyle bir vebal ve sorumluluktan kaçınmak gerekir. Bununla beraber kıssaları anlama, anlamlandırma ve değerlendirme noktaları da vaazlarda kıssa dilinin amaca ulaşması açısından önemlidir.

Hadis kıssalarının kullanımı hususunda gerekli hassasiyetler gösterilerek sunumu yapılan bir vaaz, toplumda karşılığını bulacak ve hedeflenen gayeye ulaşılmasına vesile olacaktır.

10 Coşkun, İbrahim, *Mesnevi Örneğinde Yetişkinler Din Eğitiminde Kıssa Kullanımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

4. VAAZ KAYNAKLARINDA DÜNYA TASAVVURU VE İLGİLİ HADİSLERİN YORUMU PROBLEMİ (İHYA ÖRNEĞİ)

Doç. Dr. Muhittin UYSAL*

GİRİŞ

Çok yönlü bir ilim adamı olan Gazzâlî, düşünceleri ve yazdığı eserleriyle sadece kendi dönemini değil, hem İslam hem de Batı dünyasını derinden etkilemiştir. İslam dünyasında kimileri onu “*Huccetü'l-İslam*” lakabıyla adlandırırken, kimileri de İslam dünyasının geri kalmasında rol oynamış bir aktör olarak görmüştür. Onun bu kadar farklı değerlendirmelere özne yapılmasında, yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasal açıdan çalkantılı olması yanında, eserlerinde “felsefe” ve “dünya” konularında takındığı eleştirel tavır rol oynamış olmalıdır.

Gazzâlî'nin Bağdat'ı terk ederek inzivaya çekildiği dönemin en önemli ürünü olan *İhyâü Ulûmî'd-dîn* Ahlâk, Fıkıh, Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf gibi ilimleri mezceden ve söz konusu ilimlere yeni yorumlar getiren muhtevasıyla, İslam düşüncesinin en dikkat çekici eserlerinden biridir. Hicrî 489-495 yılları arasında 6 yılda kaleme alınan bu eserin, tarih boyunca ileri derecede övenleri yanında, yerenleri de buluna gelmiştir. Mev'ıza üslûbu ile kaleme alındığı için, tarih boyunca geniş halk kitlelerini de etkilemeye devam etmiştir. Bazıları onun hakkında, “*İhyâ neredeyse Kur'an'dır*”;¹ “*Kim İhyâ'yı okumamışsa, yaşamıyor demektir*” gibi sözlerle övmeye aşırıya kaçarken; bazıları da onu yermede ileri gitmişlerdir. Mesela Gazzâlî'nin muasırı olan Kâdî İyâz ve Ebû Bekir ibnu'l-Arabî eseri çok eleştirmişler, hatta bu eleştirilerin etkisiyle, yakılmasına fetva verilmiş ve kaynakların verdikleri bilgilere göre bu fetvanın gereği yerine getirilmiştir.²

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Abdulhâdî Bû Tâlib ve diğer., *el-İmam Ebû Hâmid el-Gazzâlî Mütessavvifen ve mütekellimen ve fakihen*, Dâru't-takrîb beyne'l-mezâhibil-islâmiyye, 1. bsk. Beyrut, 2001, s. 170.

2 Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, XIX, 327. Zehebî'nin verdiği bilgilere göre İhyâ'nın yakılmasını emreden hükümdar, hicrî 500 yılında yönetimi üstlenen Mağrib Murâbitlarının sultanı olan Ali b. Yusuf b. Tâfşin olup yakma emri, İhyâ'yı saklayanın ölümle tehdidini de ihtiva ediyordu. Zehebî söz konusu hükümdarı “*cesur, kararlı, âdil, dinine düşkün, müttakî*,

Ebu Abdullah el-Mâzerî, Ebû Bekir et-Turtûşî ve İbnu's-Salâh da onu eleştirenlerdendir.³ Elbette İhyâ ile ilgili eleştirilerin yegâne sebebi, Gazzâlî'nin onda kullandığı hadislerin çoğunun zayıf, çok zayıf veya mevzû' oluşu değildir. Eleştiriler çok boyutludur ve çoğu tebliğimizin kapsamı dışında kalmaktadır. Söz konusu eleştirilerin bizi ilgilendiren yönü, *İhyâ*'da dünyayı yeren, çok sayıda "zayıf, çok zayıf veya mevzû' hadise yer verilmesi ve bu rivayetlerin muhtevalarına uygun olarak, tartışmaya açık bazı yorumlara ulaşılmış olması ve ulaştığı "dünya tasavvuru"nun, İslam dünyasında sebep olduğu düşünsel savrulmalardır.

İHYÂ'DA GEÇEN HADİSLERİN SİHHAT DURUMU

Birçok açıdan meziyet ve üstünlükleri genellikle teslim edilmekle birlikte, Gazzâlî'nin düşünce ve görüşlerinin temel taşıyıcısı kabul edilen *İhyâ* adlı eserinde kullandığı hadisler, gerek sıhhatleri, gerekse lafızlarının temel hadis kaynaklarında geçen hadis lafızlarına uyup uymaması yönüyle, Gazzâlî'den sonra yaşayan bazı âlimlerin tenkitlerine maruz kalmıştır. Nitekim ünlü hadis ve tarih bilgini Zehebî *Siyeru A'lâmu'n-nübelâ* adlı eserinde "İhyâ'da pek çok meziyetler bulunmakla birlikte batıl hadisler de bulunmaktadır" derken;⁴ hadis değerlendirme işinde genellikle yumuşak/gevşek (mütesâhil) kabul edilen Süyûtî bile *Mirkâtü's-su'ûd* adlı eserinde "İhyâ'da aslı olmayan hadislerin varlığı açıktır"⁵ hükmüyle Zehebî'yi teyit etmiştir.

Ebu Bekir et-Turtûşî, Gazzâlî ve İhyâ hakkında "Kitabını yalanla doldurdu. Yeryüzünde Resûlullah adına uydurma hadislerin, İhyâ'dakinden daha çok bulunduğu ikinci bir kitap görmedim" derken;⁶ hadis değerlendirme işinde genel olarak sert/sıkı davrandığı kabul edilen İbnu'l-Cevzî (597/1201) İhyâ hakkındaki görüşünü, "Bil ki, İhyâ kitabı ancak âlim olanların kavrayabileceği âfetlerle doludur. Söz konusu âfetlerin en hafifi, Gazzâlî'nin merfû olarak naklettiği mevkûf, mevzû' ve batıl hadislerdir";⁷ "onu, batıl olduklarının farkında olmaksızın batıl hadislerle doldurdu."⁸ cümleleri ile anlatmıştır.

erdemli, âlimlere karşı saygılı ve onlarla istişareyi seven biri" şeklinde tasvir etmektedir. Bilgi için bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 124. Sübkî, Mağrib'de İhyâ'nın yakılması işinin, başlangıçta onu anlamalarının kaynaklandığını, zamanla eserin o bölgede de övülüp yaygınlaştığını bildirmektedir. Bilgi için bkz. Sübkî, Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali Abdulkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, Beyrut, trs., VI, 254.

3 Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VI, 240- 254.

4 Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 339.

5 Kasimî, Muhammed Cemâluddin ed-Dimeşkî, *Kavâidu't-tahdis*, Beyrut 1987, s.183.

6 Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 334.

7 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telbisü İblis*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1983, s. 217.

8 İbnu'l-Cevzî, *Telbis*, s. 17.

İbn Kesîr (774/1372) de İhyâ ve kullandığı hadisler hakkındaki kanaatini şu cümlelerle dile getirmiştir: “Bu, gerçekten hayretâmiz, takdire şâyan bir eserdir. Şer’î ilimlerin birçoğunu ihtiva etmektedir. Onda Tasavvufa ve kalbî amellere dâir birçok mesele iç içe sunulmuştur. Fakat onda garib, münker ve mevzû’ birçok hadis bulunmaktadır.”⁹

Peki, İhyâ’da kullanılan hadislerdeki bu za’fların sebepleri neler olabilir?

Gazzâlî *Kânunu’t-te’vîl* adlı eserinde, kendinin hadis ilmindeki yeri ve birikimine dair bir durum tespiti yapmıştır. Bu husustaki sözü *علم الحديث (بضاعتی فی علم الحديث)* (= “Hadis ilmindeki sermayem azdır”)¹⁰ şeklindedir.

Bu söz salt, ahlâk sahibi bir ilim adamının “alçak gönüllülüğü” olarak mı algılanmalıdır, yoksa yaşadığı çağın sosyal, kültürel şartlarının dayatması veya kendi yetişme tarzının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir gerçeklik midir?

Bir başka anlatımla, Gazzâlî hadis ilminde gerçekten mi zayıftır, yoksa o bu sözüyle çağdaşı olan meslekten hadisçiler kadar hadisle ilgilenemediğini mi kastetmiştir? Bunun net ve kesin cevabını verme imkânından mahrumuz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz:

Gazzâlî’nin İhyâ’daki hadis kullanımının tartışmaya açık olmasının yegâne sebebi, yetişme tarzı ve ilim çevresidir. Onun İmamü’l-Haremyn el-Cüveynî’nin medresesinde yetiştiği, ilmî alt yapısının orada şekillendiği ıskalanırsa, ilmî kişiliğini tespitinde yanlış sonuçlara ulaşırız. Cüveynî medresesinin programında yer alan temel dersler Kelam, Usûl, Fıkıh, Mantık ve Cedel ilimleridir. Medresede Hadis ilimlerinin kayda değer bir ağırlığı bulunmamaktadır. Bu yüzden Gazzâlî, uzmanlık ölçüsünde hadis tahsili yapmadı. Yani meslekten bir hadisçi olmadığı gibi, hatırı sayılır bir hadis çevresine de sahip olmadı.¹¹ Bu durumda, içinde yaşadığı sosyal şartlar kadar, Tasavvuf ve Sülûkle ilgilenmiş olmasının etkisinden de söz edilmiştir.

Çünkü o, hadis kullanımı konusunda da kendinden önceki sûfilerin yolunu tuttu. Hâris el-Muhâsibî ve Ebû Tâlib el-Mekkî gibi sûfiler, Gazzâlî’nin kaynak olarak kullandığı ve hem tasavvuf düşüncesi hem de hadis kullanımı açısından

9 İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâduddîn, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Mektebetü’l-me’ârif, Beyrut 1990, XIII, 333.

10 Gazzâlî, *Kânunu’t-te’vîl*, tahrir-ta’lik: Muhammed Bîcû, 1. bsk., Dimeşk 1992, s. 30.

11 Yusuf el-Kardavî, *el-İmâmu’l-Gazzâlî beyne mâdihîhi ve nâkıdih*, Beyrut, 1994, s. 151. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Gazzâlî ömrünün sonunda Felsefe ve Kelam’dan uzaklaşarak Kitap ve ünnet üzerinde yoğunlaştı. Ümmete Kur’an ve Sünnet’i ölçü almayı öğütledi. İbn Teymiyye’nin naklettiği şu haber, kayda değer bir bilgi olarak kaynaklardaki yerini almıştır: “Hayatının son demlerinde hadisçilerin yolu ve mesleğine yöneldi. Buharî-Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahih* adlı eserlerini incelemekle meşgul oldu ve söz konusu eserler göğsünün üzerinde olduğu hâlde vefat etti.” Bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, V, 42.

ziyadesiyle etkilendiği sûfilerdir. O kadar ki, Hâris el-Muhâsibî'nin *er-Ri'âye*'sinde ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'unda geçen bir kısım hadisler lafız olarak İhyâ'dakilerin aynısı olduğu gibi, sıralama açısından da büyük bir aynılık arz etmektedir. Nitekim İbn Teymiyye (728/1327) Gazzâlî'nin kaynaklarından söz ederken şöyle demiştir: "O Tasavvufta üstün bir yere sahiptir. Kullandığı malzemenin fazlasını Ebû Tâlib el-Mekkî'nin sözleri oluşturur. Sabır, şükür, recâ, havf ve muhabbet konularında söylemiş olduğu sözler önemli ölçüde Ebû Tâlib el-Mekkî'nin sözlerinden alınmıştır. Ancak Ebû Tâlib el-Mekkî hadis, haber ve sûfî sözlerini Gazzâlî'den daha iyi bilmektedir. Ne var ki, Kûtu'l-kulûb'ta da zayıf, mevzû ve merdûd haberler bulunmaktadır."¹² İbn Teymiyye *İhyâ*'nın kaynaklarından olan Hâris el-Muhâsibî'ye ait *er-Ri'âye*'den söz ederken de şu cümlelere yer vermiştir: "İhyâ'da geçen kibir, ucub, riya ve hased gibi helâk edici kötü huy-lar konusundaki bilgilerin çoğu Hâris el-Muhâsibî'nin *er-Ri'âye* adlı eserinden nakledilmiştir. Bunlardan makbûl olanlar yanında, merdûd ve ihtilaflı olanlar da vardır. *İhyâ*'da geçen haberlere gelince, bunlardan zayıf olan hadis ve eserler yanında, tamamen asılsız olanlar da bulunmaktadır. Bütün bunlar yanında İhyâ'da kalbî ameller konusunda Kur'an ve Sünnet'e uygun sûfî sözleri, ibadet ve edeb konularında Kitap ve Sünnet'e uygun görüş ve düşünceler de yer almıştır."¹³

Sübkî (771/1369) Gazzâlî'nin *İhyâ*'yı kaleme alırken faydalandığı iki önemli kaynağın *Kûtu'l-kulûb* ve Kuşeyrî (465/1072)'nin *er-Risâle* adlı eseri olduğunu söylemiş,¹⁴ İhyâ'nın en önemli şerhi olan *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn* adlı eserin sahibi olan Zebîdî (1205/1791) de bu görüşü tamamen paylaşmıştır.¹⁵ Aynı ka-naatler, Brockelmann ve Fuad Sezgin tarafından da dile getirilmiştir.¹⁶

İzmirli İsmail Hakkı (1946), Gazzâlî'nin hadis ilmindeki zayıflığına dikkat çekerek, "Gazzâlî yüksek mertebesine rağmen, hadiste yed-i tûlâ sahibi olmadığından İhyâ adlı eserinde birçok mevzû hadis vardır" derken;¹⁷ Abdulfettâh Ebû Gudde (1998) de, İhyâ'da zayıf ve asılsız haberlerin bulunmasını, Gazzâlî'nin hadis ilminde yetişkin olmaması yanında, hadislerin çoğunluğunun *Kûtu'l-kulûb*'tan alınmış olmasına bağlamıştır.¹⁸

12 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Mısır 1404, X, 551.

13 İbn Teymiyye, age, X, 552.

14 Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VI, 247.

15 Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Huseynî, *İthâfu's-Sâdeti'l-müttakîn*, Beyrut 1989, I, 4.

16 Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1937-1939, I, 359; Fuad Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schrifttums (Târihu't-türâsi'l-Arabî)*, trc. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl, Mısır 1978, II, 488-489).

17 İzmirli İsmail Hakkı, *Mustasvife Sözleri mi, Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*, İstanbul 1343, s. 52-60.

18 Leknevi, *el-Ecvibetu'l-fâdila*, Halep 1994, s. 118.

İhyâ'da geçen hadisler üzerine birçok âlim değerli çalışmalar yapmıştır. Nitekim İbnu'l-Cevzî *İ'lâmu'l-ahyâ* adlı eserinde İhyâ'daki asılsız haberleri toplamış, bunlardan bir kısmına *Telbîsu İblîs* adlı eserinde işaret etmiştir.¹⁹ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* adlı eserinde İhyâ'da geçen hadislerden 943 adet hadisin senedinin bulunmadığını tespit ederken;²⁰ eser üzerine en önemli hizmeti *İhyâ'da* geçen hadislerin tek tek tahririni yapan Irâkî gerçekleştirmiştir. Irâkî (806/1403) İhyâ hadisleri üzerine, birincisi *Tahrîcu ehâdisi'l- İhyâ*, diğeri *el-Muğnî an hamli'l-esfâr* adlarıyla iki önemli çalışmanın sahibidir. İbn Hacer (852/1448) hocası Irâkî'nin tetkik edemediği hadisleri bir ciltte toplamış;²¹ Kasım b. Kutluboğa (879/1476) da *Tuhfetu'l-ahyâ* adlı eseriyle bu ilmî çabalara katkı sağlamıştır.²² Eseri *İthâfu's-Sâdeti'l-müttakîn* adlı eserinde şerh eden Zebîdî de, hadisler hakkında ilave tahrir bilgileriyle, hadisleri sıhhat açısından da ele alarak, ondan yararlanma imkânını kolaylaştırmıştır.

Irâkî'nin verdiği bilgilerin bir envanteri çıkarılıp dökümü yapılıncaya görülecektir ki, küçük lafız farklarına itibar etmeden her hadis sayıya dahil edilirse İhyâ'da toplam 4715 adet hadis kullanılmıştır. Yine Gazzâlî gibi Şâfiî olan ve onu savunan Sübkî, İhyâ'daki hadislerden 943'ünün senedinin bulunmadığını, bir başka anlatımla "Hadis olarak asıllarının olmadığını" söylemiştir. Bu rakam, aşağı yukarı toplam hadis sayısının 5'te 1'ine tekabül etmektedir.

Yusuf el-Kardavî *İhyâ'nın Kitabu'l-ilm* kısmında geçen 55 adet hadisten sadece 13'ünün "sahih ve hasen" derecesini ihrâz ettiğini, geri kalanlarının ise "çok zayıf" olduğunu tespit etmiştir.²³

İhtilafli değerlendirmelerden dolayı, matematiksel bir kesinlikle ifade etmek zor olsa da, yapılan araştırmalara göre, İhyâ'da geçen "zayıf, çok zayıf ve mevzû" hadislerin, teknik deyişle, merdûd hadislerin oranının % 50- 55 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Elbette bu, ciddî bir za'fı işaret etmektedir.

İHYÂ'DAKİ HADİS YORUMLARI VE ELEŞTİRİLER

Gazzâlî, İslam düşüncesine çok büyük katkılar sağlamış önemli bir şahsiyet ve büyük bir beyindir. Ancak *İhyâ'da* "Dünyanın kötülenmesi" bağlamında çok

19 Leknevî, Abdulhayy Muhammed Abdulhalîm, *el-Ecvibetu'l-fâdıla*, s. 118 (Ebu Gudde'nin dipnotu); Kasım Kufralı, "Gazzâlî", İA, IV, 757; Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, s. 178.

20 Bilgi için bkz. Sübkî, *Tabkâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VI, 287- 388.

21 Leknevî, *el-Ecvibetu'l-fâdıla*, s. 118-120 (Ebu Gudde'nin dipnotu); Kufralı, Kasım, "Gazzâlî", İA, IV, 758; Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Ensar Yayıncılık, Konya 2004, s. 178.

22 Leknevî, *el-Ecvibetu'l-fâdıla*, s. 120 (Ebu Gudde'nin dipnotu); Kettânî, *er-Risaletu'l-müstatrafe*, İstanbul 1986, s. 190.

23 Yusuf el-Kardavî, *el-İmâmu'l-Gazzâlî beyne mâdihîhi ve nâkidih*, Beyrut 1994, s. 151.

sayıda mevzu rivayete yer vermesi, bunlara dayanarak mal-mülk sahibi olmanın dinî açıdan iyi olmadığına dair izlenimlere yol açan yorumlara ulaşmış olması, bir kısım düşünce ve ilim adamının ağır eleştirilerine sebep olmuştur.

Çok ilginçtir ki Gazzâlî, dünyayı sadece İslam'ın özünde ve bazı tasavvuf damarlarında olduğu gibi, ilgi ve alaka yönünden değil, dıştan yani maddî değerler serisi olarak da reddettiğini düşündüren bir üslûba sahiptir. O âhiret saadeti ve Allah ile birlikte olmak için, her iki anlamıyla da dünyanın reddedilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.²⁴ Bu kanaatini, kendine göre Kur'an âyetleri, birçoğu asılsız, çok zayıf ve zayıf durumda olan hadisler, sûfiler ve Hz. İsa'dan nakledilen yüzlerce sözle desteklemeye çalışmıştır. Onun bu düşüncesine en güzel örnek, dünyaya bulaştıktan sonra kurtuluşun imkânsızlığına örnek olmak üzere zikrettiği şu hadis ve üzerine yaptığı yorumdur:

"Dünyaya önem veren ve onunla arkadaşlık yapan kişinin durumu, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse, ayaklarını ıslatmadan yürüyebilir mi?"²⁵

Gazzâlî bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Hz. Peygamberin bu beyanı, bedenleri ile dünya nimetlerine daldıkları hâlde, kalplerinin ona bulaşmadan temiz ve dünyanın ilgilerinin onların batınlarından kopuk olacağını sananların cehaletini ortaya koymaktadır. Bu zan şeytanın aldatmasından başka bir şey değildir. Su üzerinde yürüyenin mutlak surette ayakları ıslanacağı gibi, dünyaya bulaşmak da, onunla ilgilenmeyi ve kalbin kararmasını gerektirir. Aksine, dünyanın kalple ilgisi ibadetin tadını giderir."²⁶

Nitekim İhyâ'daki "Servetin âfetleri" başlığı altında dile getirdiği "*Malın en hafif zararı, onu koruma, ıslah etme ve hayır yollarına sarf etme işleriyle uğraşmaktır. Çünkü bu çabalar, kişiyi Allah'ı zikretmekten alıkoyar*"²⁷ şeklindeki değerlendirmesi, bu hususta bize bir fikir verecek keyfiyettedir.

Gazzâlî'nin söz konusu iki anlamda da dünyayı reddettiğini gösteren örneklerden biri de, Hz. İsa'nın ağızından naklettiği şu sözlerdir:

24 Güler, İlhamî, "Osmanlı Popüler Dini Edebiyatında'Dünya'ya Karşı Mesafe Bilinci", *İslamiyât*, cilt 2, sayı 4, Ekim-Aralık, Ankara 1999, s. 38.

25 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabi, Beyrut, trs. III, 216. Irâkî, rivayeti "İbn Ebî'd-Dünya'nın ve Beyhâkî'nin Şü'abu'l-imân ve ez-Zühhd adlı eserlerinde tahrir ettikleri" bilgisini vermişse de (el-Muğni, III, 216), onu hiçbir hadis kaynağında bulamadık.

26 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 216.

27 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 237.

“Dünyanın habîs olduğunun bir delili, onda Allah’a isyan edilmesi; diğer delili de, âhiretin ancak onu terk etmekle elde edilebileceğidir. Dünyadan geçin, imarına bakmayın ve iyi bilin ki, bütün kötülüklerin başı dünya sevgisidir.”²⁸

Gazzâlî’nin dünya hakkında böyle bir kanaate ulaşmasında, hadis zannettiği aslı olmayan ve çok zayıf durumdaki rivayetlerin, önemli bir etkisi olduğunda şüphe yoktur. Bu rivayetlerden bir kısmını örnek olarak nakletmemiz uygun olacaktır:

1. Ebu Hureyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Ey Ebu Hureyre, sana dünyayı gerçek yüzü ile göstereyim mi?*” diyerek, elinden tutmuş ve Medine çöplerinin döküldüğü yere götürmüş, oradaki kafataslarını, pislikleri, parçalanmış elbiseler ve kemikleri gösterdikten sonra şöyle demiştir:

“*Gördüğün bu kafatasları, aynı sizin gibi umut ve ihtirasları olan kimselerdi. Şu an kalıptan soyulmuş iskelet hâлиндeler. Sonra çürüyüp toz hâline gelecekler. Şu pislikler, onların yedikleri lezzetli yemeklerdir. Onları neden kazanmışsa kazanmışlar, sonra midelerine indirmişlerdir. Şimdi ise herkes bunlardan uzakta kalmıştır. Şu parçalanmış bezler onların zînetleri ve elbiseleriydi. Şimdi ise rüzgârlar onları paramparça etmiştir. Bu kemikler, onların binip diyor diyor dolaştıkları hayvanların kemikleridir. Hâl böyleyken, dünyaya ağlamak isteyen ağlasın artık!*”²⁹

İrâkî (806/1403) rivayet için “bir aslını bulamadım” demiştir.³⁰

2.“*Dünya bir köprüdür, üzerinden geçin, onarıp mâmur hâle getirmeyin.*”

Rivayet için Sağânî (650/1252) “mevzû” derken,³¹ Ezherî (1325/1907), Sağânî’nin bu hükmüne ilave olarak Zehebî (748/1347)’den “münker, bilinmiyordur” değerlendirmesini nakletmiştir.³² Gazzâlî ise Ebû Tâlib el-Mekkîye uymak suretiyle, sözü Hz. İsa’ya isnat ederek, “*Ey Havârilirim! Ben sizin için dünyayı yüzüstü yere vurdum. Benden sonra sakın onu ayağa kaldırmayın. Dünyanın üzerinden geçin, imarıyla ilgilenmeyin. İyi bilin ki, bütün kötülüklerin başı dünya sevgisidir*” lafzıyla nakletmiştir.³³

28 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 203. Daha fazla bilgi için bkz. Güler, İlhamî, “Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında ‘Dünya’ya Karşı Mesafe Bilinci”, *İslamiyât*, Cilt, 2, sayı 4, Ekim-Aralık, Ankara 1999, s. 38-40.

29 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 203.

30 İrâkî, *el-Muğnî*, III, 203.

31 Sağânî, Ebu'l-Fedâil Hasen b. Muhammed, *el-Mevdû'ât*, Dârul-Me'mûn li't-türâs, Beyrut 1985, s. 38.

32 Ezherî, Muhammed Beşîr Zafir, *Tahzîru'l-müslimîn mine'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, Beyrut 1985, s. 144.

33 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 205. Sözü “*Dünya sevgisi, her kötülüğün başıdır*” şeklindeki son kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s.)’ın hadisi olarak da nakledilmiştir. Sözü kaynak değerine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 346-347 (Yediveren Yayınları, Konya 2001).

3. “Dünyadan sakının, çünkü o, Hârût ve Mârût’tan daha büyüleyicidir”.³⁴

Rivayet hakkında Zehebî “münker-aslı yok” derken,³⁵ Irâkî ve İbn Hacer (852/1448) onu teyit etmişlerdir.³⁶ Sübkî (771/1370)’nin isnadını bulamadığı haber için Elbânî de “mevzû-aslı yok” demiştir.³⁷

4. “Benden sonra size ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, imanınızı yiyip bitirecek bir dünya gelecektir”.³⁸

Haber hakkında Irâkî “bir aslını bulamadım” derken;³⁹ Sübkî de onu bulamadığı rivayetler listesine almıştır.⁴⁰

5. “Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), ahabımdan en son girecek olan da, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf’tır”.⁴¹

Irâkî’nin verdiği bilgiye göre haberi Taberânî (360/971) *el-Mu’cemu’l-Evsat* adlı eserinde Muaz b. Cebel’den ferd isnatla nakletmiş ve münker olduğuna dikkat çekmiştir.⁴²

Yusuf el-Kardavî, bu içerikteki hadislerin, rivayet ilimleri açısından sabit olsalar bile, “mal fitnesinden ve zenginliğin sebep olduğu azgınlıktan insanları sakındırma” amacıyla varit olduklarına ilişkin kanaatini dile getirmiştir.⁴³

Bu tür rivayetlerin, onların hadis olduklarını düşünerek eserine alan Gazzâlî’nin düşünce ve zihniyetine tesir etmediğini düşünmek, ilmin doğasına aykırı olur.

Nitekim Gazzâlî’nin, “dünya” ile ilgili görüşlerinde isabetsiz sonuçlara ulaşmasının asıl sebebini, hadis ilmindeki yetersizliğine ve konu ile ilgili naklettiği bu tür asılsız habere bağlayan İbnu’l-Cevzî, onun “Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), ahabımdan en son girecek olan da, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf’tır.” ve “Abdurrahman

34 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 204.

35 Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdis ed-da’ife*, Mektebetü’l-meârif, Riyad 1992, I, 106.

36 Irâkî, *el-Muğnî*, III, 204; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü’l-mîzân*, Beyrut 1986, VI, 375.

37 Elbânî, *ed-Da’ife*, I, 107.

38 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 206.

39 Irâkî, *el-Muğnî*, III, 206.

40 Sübkî, *Tabâkâtü’ş-Şâfiyyeti’l-kübrâ*, IV, 345.

41 Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 287.

42 Irâkî, *el-Muğnî*, IV, 287.

43 Yusuf el-Kardavî, *Sekâfetü’l-Dâ’iye*, (trc. M.Ali Siraceddin, Kültür Yapımız, s. 92).

b. Avf cennete emekleyerek girecektir" gibi rivayetlere dayanarak, "mal mülk sahibi olmayı" yermesi hususunda şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bunların hepsi İslam'a ve akla aykırıdır, mal ile neyin kastedildiğini iyi anlamamaktır. Bu gibi batıl hadisleri bilgisiz zâhidler naklederler ve zenginliğin hayra ulaşmada bir engel olduğunu sanırlar. Abdurrahman b. Avf'ın cennete sürünerek girmesi, malın kötülüğü hususunda yeterli delildir, derler. Oysa mal biriktirmek mubahtır. Kötülenen, malın meşrû olmayan yollardan kazanılması, yahut ondan verilmesi vacip olan hakların yerlerine ulaştırılmamasıdır. Abdurrahman b. Avf ise, bu iki hâlden de münezzehtir".⁴⁴

Gazzâlî'nin bu tür rivayetleri açıklarken, onları hadis zannederek yaptığı yorumlar, "kastı aşan, İslam'ın dünya tasavvuruna uygun olmayan yorumlar" sayılmış; İslam dünyasında "Bir lokma bir hırka" felsefesinin yaygınlaşmasına katkı sağlayarak, İslam dünyasının geri kalmasına sebep olduğu eleştirilerine maruz kalmıştır.

Dünyaya rağbet etmemeyi tavsiye eden uydurma rivayetlerin Tasavvuf kitaplarında ve İhyâ'da yoğun olarak bulunduğu doğrudur. Bu tür haberlerin, İslam'ın dünya tasavvurunun çarpıtılmasında ve yanlış anlaşılmasında rolü olduğu da doğrudur. Ancak, topyekün İslam dünyasının geri kalmasını, sadece Tasavvuf'a, sadece Gazzâlî'ye, sadece İhyâ'ya fatura eden yorumlara katılmak mümkün değildir. Bunu normal bir akıl da kabul etmekte zorlanır. Çünkü İslam dünyasının gerilemesi veya ilerlemesi, bir tek sebebe bağlanamayacak kadar komplike ve çok yönlü bir olgudur. Konuyu tarihî, idarî, siyasî, sosyo-ekonomik ve psikolojik boyutlarından soyutlayarak ele almak, bizi yanlış sonuçlara götürecektir.

Diğer taraftan şunu da söyleyelim: İhyâ hadisleriyle ilgili eleştiriler elbette haklıdır ve yerindedir. Zaten bu tespitlerin birçoğu, Gazzâlî gibi Şâfiî olan ve ona saygı duyan kişilerin tespitleridir. Elbette hepsinin bir açıklaması vardır. Ancak bütün bunlar, Gazzâlî'nin "büyük bir kafa, büyük bir akıl, büyük bir beyin" olduğu ve onun İslam düşüncesine çok büyük katkılar sağladığı gerçeğini değiştirmez. Nitekim Tasavvuf araştırmalarıyla ve dengeli düşünceleriyle tanıyan Annemaria Schimmel, İhyâ hakkında "İslam'a ait bütün kitaplar yok edilse, sadece İhyâ kalsa, İslam medeniyeti varlığını sürdürürdü"⁴⁵ şeklinde ilgi çekici bir değerlendirmede bulunmuştur.

44 İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985, III, 273. Ayrıca bkz. *Telbisü İblîs*, s. 201.

45 Yetkin İlker Jandar, *İbnü'l-Arabî ve Ekberîlik*, Ataç Yayınları, s. 144.

“YERİLEN DÜNYA” KONUSUNDAKİ HADİSLERİN DOĞRU YORUMLARI

İhyâ'da da geçen “Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), ashabımdan en son girecek olan da, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf’tır.” ve “Abdurrahman b. Avf cennete emekleyerek girecektir” rivayetlerinden özellikle ikincisi ile ilgili olarak İbnu’l-Cevzî (597/1201), İbn Teymiyye (728/1328), İbn Kayyim (751/1350), Aliyyü’l-Kârî (1014/1605), Dervîş İbnu’l-Hût (1276/1859) ve Elbânî (1999) gibi âlimler “mevzû” hükmü vermişlerdir.⁴⁶

İkinci önemli husus, bu rivayetlerin “daha kuvvetli ve daha sahih hadislerle aykırı olması”dır. Çünkü bu rivayetler, Abdurrahman b. Avf’ın aşere-i mübeşşere’den sayan ve delil olarak daha sahih hadislerle çelişmektedir. Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber kendisinden razı olduğu hâlde ruhunu teslim etmiştir. Hz. Ömer kendinden sonra hâlife işini istişare edecek heyete seçmiş, hatta onların eşit olması hâlinde Abdurrahman b. Avf’ın oyunun geçerli olmasını tavsiye etmiştir. Bunlar, sübûtu da delâleti de kat’î bilgilerdir.

Bu yüzden zayıf hadislerin bulunduğu bir hadis kitabı hazırlayan Hafız el-Münzirî (656/1258) bu rivayetleri reddetmiş ve “Bu kabil rivayetlerin hiçbirisi tenkitten halî değildir, senetlerinde bazı tabakalarda ravî sayısı teke düştüğü için, bu rivayetlerin hiçbirisi hasen derecesine ulaşamaz. Kaldı ki, Abdurrahman b. Avf’ın malı, Hz. Peygamberin “*Sâlih bir kişi için, helâl yoldan elde edilmiş mal ne iyidir!*” diye tavsif ettiği türden bir maldır. Öyleyse onun derecesi âhirette neden noksanlaşsın? Veya böyle bir söz, niçin başkaları hakkında hiç söylenmediği hâlde, sadece onun için söylensin? Kaldı ki, bu başkası hakkında bile vârit olmamıştır” demiştir.⁴⁷

Konu ile ilgili problemlerden biri, dünyayı yeren, asılsız veya çok zayıf haberler olmakla birlikte, mesele bundan ibaret değildir. Belki bundan daha önemli olan husus, “Dünyaya rağbetsiz davranmayı” tavsiye eden “sahih” ve “hasen” derecesinde hadislerin bulunuyor olması ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği hususudur.

46 İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, II, 13; İbn Teymiyye, *Mecmûu’l-fetâvâ*, XI, 128; İbn Kayyim, *el-Menâru’l-münif*, Dâru’l-beşâir el-islâmiyye, Beyrut, 1994, s. 136; Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrâru’l-merf’u’a*, Beyrut 1986, s. 491; İbnu’l-Hût, *Esne’l-Metâlib*, Dâru’l-fikr, Beyrut 1991, s. 181; Elbânî, *ed-Da’îfe*, XIV, 212 (6590).

47 Münzirî, Ebu Muhammed Zekiyyüddin, *et-Terğîb ve’t-terhib mine’l-hadisîş-şerîf*, thk. Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru’l-fikr, 1979, VI, 308.

Bu tür rivayetlere "Allah'ım, dünya fitnesinden sana sığınırım!";⁴⁸ "Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır";⁴⁹ "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir";⁵⁰ "Altının kulu, gümüşün kulu, güzel ve pahalı elbisenin kulu olanlar kahrolsun!";⁵¹ şeklindeki hadisleri örnek gösterebiliriz.

İlk iki hadiste "dünya" ve "mal" için Efendimiz "fitnedir" buyurmuşlardır. Fitne dinde "azdırıcı, ayartıcı özelliği bulunan imtihan aracı" anlamına gelir. İllaki "kötü, gayr-i meşrû" değil, "varlığı ve mahiyeti itibarıyla kötü" değil. Nitekim "kadınlar" için de bu anlamda "fitne" kelimesi Kur'an'da da kullanılmıştır. Yani "çetin bir imtihan aracı" demektir.

Bu tür hadislerin Kur'an ve diğer sahih rivayetler ışığında yorumu ve doğru anlaşılması, fevkalâde önemli bir iştir.

Meselâ, "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir"⁵² hadisi, genellikle hocalarımız ve vaizlerimiz tarafından "dünyanın kötülüğü ve dünyadan yüz çevirmemiz gerektiği" bağlamında kullanılır. En azından bu konuda, zihinlerimiz yeterince berrak olmadığı için, üslûbumuzdan böyle algılanır. Oysa bu doğru değildir. Çünkü bu anlayış, bizzat "De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş? De ki; onlar, dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara aittir. İşte biz âyetleri işin aslını bilecek kişiler için böylece açıklarız"⁵³ âyetine aykırı olur.

Hadis, iman ve küfrün öteki âlemde sebep olacağı neticeye göre dünya hayatının değerlendirmesini yapmaktadır. Öyleyse onun, "Âhiretteki durumlarına nazaran" kaydı, göz önüne alınarak anlaşılması gerekir. Daha açık anlatımla, "âhiretteki varacakları neticeye göre dünya, mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir" şeklinde anlaşılmalıdır.⁵⁴

Hadisteki kıyasın mü'min ve kâfirin âhiretteki hâllerine göre olduğunun altını çizen İmam Nevevî (676/1277) bu hadisi açıklarken şöyle demiştir:

"Dünyanın mü'mine zindan olması, dünya şehvetlerinden ve arzularından bir kısmının ona mekrûh veya haram kılınması, zor ibadetlerin kendine em-

48 Buhari, "Cihad", 25; "De'avât", 37, 41, 44, 57; Müslim, "Zikir", 76; Nesâî, "İstiâze", 5,6, 7.

49 Tirmizi, "Zühd", 26; Hâkim, *el-Müstedrek*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, trs. IV, 318.

50 Müslim, "Zühd", 1; Tirmizi, "Zühd", 16; İbn Mace, "Zühd", 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 197, 323, 389, 485.

51 Buhari, "Cihad", 70; "Rikâk", 10; İbn Mace, "Zühd", 3.

52 Müslim, "Zühd", 1; Tirmizi, "Zühd", 16; İbn Mace, "Zühd", 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 197, 323, 389, 485.

53 A'râf 7/32.

54 Çakan, İsmail Lütfi, *Müslümanca Yaşamak*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1979, s. 74.

redilmiş olması anlamındadır. Bu durumdaki mü'min, hareketleri kısıtlanmış olmasından dolayı, âdeta zindana atılmış gibidir".⁵⁵

Bu sebeple, bu hadisi delil olarak dünyadan yüz çevirmek, birçok âyete ve bizzat bu hadisin manasına ters düşmektedir.

"Altının, gümüşün, pahalı elbisenin kulu olanlar helâk olsun!"⁵⁶ hadisinde kötülen husus da, hadisten açıkça anlaşıldığı gibi, altın, gümüş ve pahalı elbiseye kul olmak, kısaca dünyayı putlaştırmaktır. Yasaklanan şey, bu dünya nimetlerini putlaştırmak ve onlara taparcasına ihtirasla, sevgiyle bağlanmak ve maddenin esiri olmaktır.

Nitekim bazı sûfi şahsiyetlerde "yerilen dünya" konusunda çok tutarlı ve esaslı yorumlara rastlıyoruz. Bu yorumlar, aynı zamanda bu tür rivayetleri nasıl anlamamız gerektiği hususunda bize ölçüler sunuyor. Mesela Abdulkâdir Geylânî (565/1165) bu konuda şöyle demiştir:

"Dünya malı için çalışılması câizdir; onun cepte olması câizdir; temiz niyet ve sebeplerle onu bir yerde toplayıp saklamak câizdir. Fakat onu kalpte saklamak câiz değildir. Onun kapıda durması câizdir; ama içeriye girmesi câiz değildir. Zira içeri girerse senin değerini kalmaz".⁵⁷

Buradan anlaşılan şudur: Eğer dünya malı, İslam ve Müslümanların düşmanlarıyla Allah rızası ve İslam'ın bu dünyada da aziz ve yüce olması için mücadeleye etmek gibi ulvî niyetlerle kazanılacak olursa, mal için çalışmak câiz değil, vacip olur; çünkü böyle bir mal "kötülenen dünya" kapsamına girmez.

Dünya ve değeri konusunda en sağlıklı yoruma ulaşan sûfilerden biri de Mevlâna (672/1273)'dir. Şu satırlar ona aittir: *"Dünya, Allah'tan gafil olmaktan başka ne ki? Kumaş, altın ve gümüş, oğul ve kadın, hiçbirisi dünya demek değil.⁵⁸ Geminin içine su dolması, onun batmasına sebep olur. Fakat suyun geminin altında bulunması, onun su yüzeyinde yürümesini sağlar".⁵⁹*

Benzer düşünceleri İmam Rabbanî (1034/1624)'de de görüyoruz: *"Dünya, seni Allah'tan uzaklaştıran şeyler demektir. Altın, gümüş, kumaş, mal, kadın, rütbe*

55 Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru ihyâi't-türâsî'l-arabî, Beyrut 1392, XVIII, 93; Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Dâru'l-fikr, trs. VI, 614, 615; Ayrıca bkz. Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1972, III, 730.

56 Buhari, "Cihad", 70, "Rikâk", 10; İbn Mace, "Zühd", 3.

57 Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, Dâru's-senâbil, Dimeşk, Beyrut, trs. s. 235 (51. meclis).

58 Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevi*, II, 555. Krş. Ülgener, F. Sabri, *Zihniyet ve Din* (İslam, Tasavvuf ve Çözümle Devri İktisat Ahlâkı), Derin Yayınları, yy. 2006, s. 42.

59 Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevi*, II, 557.

ve makam, seni Allah'tan uzaklaştırmadığı sürece, bunların hiçbirisi dünya değildir. Bütün bunlar, Allah'ı unutturacak ölçüde kalbinize ve zihninize dolarsa, işe o zaman dünya hâline gelirler".⁶⁰

Dünyayı zahiren yeren hadisleri, bu anlam ve çerçevede anlamak mecburiyetindeyiz. Çünkü böyle anlamamızı sağlayan, böyle anlayıp yorumlamamızı neredeyse bize dayatan ve manaya delâleti çok açık hadisler de vardır.

Dünyayı yeren hadisleri, bu anlam ve çerçevede anlamazsak, "Helâl mal, sâlih bir insan için ne iyidir!",⁶¹ "Allah'ım, kâfirlikten ve fakirlikten sana sığınırım!"⁶²; "Allah'ım! Bize verdiklerini artır, eksiltme. Bize ikramda bulun, bizi zelil etme. Bize ver, mahrum etme";⁶³ "Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlıdır";⁶⁴ "Veren el, alan elden daha üstündür";⁶⁵ "İşçinin ücretini alın teri kurumadan veriniz";⁶⁶ "Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlısını yememiştir"⁶⁷ şeklindeki sahih hadisleri nereye koyarız ve konunun içinden nasıl çıkarız?

Diğer taraftan, mal gaye değil, bir araçtır. Araç olan her şey değersiz ve kötü demek değildir. Nitekim Ümmü Eymen, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e 'Ey Allah'ın elçisi, hizmetçiniz Enes'e dua edin' dediğinde duası "Allah'ım, ona çok mal ve çocuk ver, verdiklerinde de bereket lütfet"⁶⁸ şeklinde olmuştur.

Hız. Ömer (r.a.) Ebu Musa el-Eş'arî'ye "Mal ve asalet sahibi olmayanları kadı tayin etme; hasep ve şeref sahibi olanlar mahcubiyetten korkar, mal sahibi olanlar ise başkalarının malına tenezzül etmez" derken;⁶⁹ İbn Şihâb ez-Zühri (124/742) ve İmam Şâfiî (204/819) gibi bazı Selef âlimlerinden de "Evinde unu olmayana fikir danışma"⁷⁰ tavsiyesi nakledilmiştir.

60 İmam Rabbânî, *el-Mektûbât*, Sirac Kitabevi, İstanbul, trs. I, 83 (73. mektup).

61 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 197, 202.

62 Nesâî, "İstiâze", 16, "Sehv", 90, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 36, 39, 42, 44; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 532.

63 Tirmizî, "Tefsir (24)", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 34; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 425.

64 Müslim, "Kader", 34; İbn Mace, "Mukaddime", 10, "Zühd", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 336.

65 Buhari, "Zekât", 18, 50; Müslim, "Zekât", 94, 95; Ebu Davud, "Zekât", 28; Tirmizî, "Zühd", 32; Nesâî, "Zekât", 50, 52.

66 İbn Mace, "Ruhûn", 4; Taberânî, *es-Sağîr*, I, 43 (34); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l-kütüb, Beyrut 1994, VI, 120 (11434); 121 (11439); Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, I, 433 (744).

67 Buhari, "Büyû" 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 131, 132; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, II, 83 (1224).

68 Buhari, "De'avât", 18, 25, 47, 48; Müslim, "Fedâilü's-sahabe", 141, 142; Tirmizî, "Menâkıb", 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 430.

69 Mâverî, Ebu'l-Hasen Ali B. Muhammed, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut s. 45.

70 Zehebî sözü, İbn Şihâb ez-Zühriye isnat etmiştir. Bilgi için bkz. *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 10. İmam Şâfiî'ye isnat edilen sözün devamı "Çünkü üzüntüsünden dolayı aklı başında olmaz" şeklindedir. Krş. Abdulfettâh Ebu Gudde, *Safahât min sabri'l-ulemâ*, Mektebu'l-matbû'âtü'l-islâmiyye, Beyrut 2008, s. 49. Ayrıca bkz. Beşer, Faruk, *İslam'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 56.

Bu bölümü, çağdaş ilim adamlarından Yusuf el-Kardavî'nin konu hakkındaki bazı mülahazaları ile tamamlayalım: Kardavî, konu ile ilgili olarak kaleme aldığı eserinde fakirliği bir problem olarak değerlendirmiş; onun îman, ahlâk, İslam düşüncesi, aile ve toplum huzuru için bir tehlike olduğuna işaret etmiştir.⁷¹ Ona göre İslam, İran Maniliğinden, Hristiyan Ruhbanlığından ve Hind sûfiliğinden gelen aşırı cereyanları kabul etmez. Fakirliği öven ne Allah'ın kitabında bir âyet, ne de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Sünnet'inde bir hadis vardır. Zühd ve takvâyı öven hadisler hiçbir zaman fakirliğin övülmesi anlamına gelmez. Çünkü zühd kelimesi, anlam bakımından mülkiyeti gerektirir. Gerçek zâhid, mala sahip olduğu hâlde onu kalbine sokmayandır.⁷²

SONUÇ VE İHYÂ İLE İLGİLİ BİR TEKLİF

Vaaz gibi dinî bir hizmeti deruhte edecek kişiler, elbette *İhyâ*'daki pek çok faydalı bilgi ve hikmetten müstağni kalamazlar. Giriş'te temas edildiği gibi eser, pek çok hikmetli ölçü ve nasihati bünyesinde barındırmaktadır. Ne var ki, eserde geçen hadis rivayetleri ve bunlara dayanılarak yapılan bir kısım yorumlar, birçok za'fiyet ve illetle ma'lûl durumdadır. İhyâ özellikle "dünya" konusunda mevzû' rivayetlerin çokluğu ile dikkatleri çekmiştir. Bu itibarla, vaaz ve tebliğ yükümlüsü kişiler, *İhyâ*'da geçen hadisler konusunda ihtiyatlı ve özenli davranmak zorundadırlar. Bunun pratik yollarından biri, burada geçen hadislerin, Irâkî'nin *el-Muğnî an hamli'l-esfâr* adlı eseriyle birlikte kullanılmasıdır. *İhyâ*'da geçen ve muhteva bakımından da yanıltıcı olan, yani hadise benzeyen birçok söz bulunmaktadır. Muhtevaları Kur'an'a ve bir kısım sahih hadislerle aykırı olmasa bile, en azından hadis olmadıkları için, hadis zannedilerek Hz. Peygambere isnat edilmeleri ve hadis diye nakledilmeleri bile, başlı başına bir günahıdır.

Elbette 21. yüzyılın vaizi, cemaate naklettiği dinî ölçülerin kaynağının ve sözlerden Peygamberimize ait olanla, başka insanlara ait olanlar arasındaki farkın bilincinde olmalıdır. Günün tebliğcisi, muhtevaları doğru bile olsa, başka insanlara ait sözleri, ona isnat etme günahından kaçındığı gibi, benzer içeriği yansıtan ve sıhhat bakımından da "sahih, hasen ve zayıf" durumdaki hadisleri de, Kur'an âyetleri ve diğer sahih hadisler ışığında sağlıklı bir yoruma kavuşturmak ve sahih mana ve yorumlarıyla topluma sunmakla yükümlüdür.

Başta Irâkî'nin tahrir çalışmaları olmak üzere, Sübkî, İbnu'l-Cevzî, İbn Hacer, Kasım b. Kutluboğa ve nihayet *İhyâ*'yı şerheden Zebîdî'nin çalışmaları, İhyâ'dan bilinçli bir şekilde yararlanmamızı kolaylaştıran eserlerdir.

71 Yusuf el-Kardavî, *Müşkiletü'l-fakr ve keyfe 'alecehâ el-İslam*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1985, s. 11-20.

72 Yusuf el-Kardavî, age., s. 10.

Ne var ki, bugün itibariyle bu kolaylıklardan yararlanma imkânı sadece ilim çevreleri için söz konusudur. Ebette bu da önemlidir. Ancak geniş halk kesimleri İhyâ hadisleri ile ilgili bu kolaylaştırıcı imkânlardan habersiz ve mahrum durumdadır. Bu bakımdan, ruhunu zedelemeyen ve ruh eğitimiyle ilgili çok sayıda faydalı bilgiyi kapsam dışı bırakmaksızın, *İhyâ'nın "mevzû, senedsiz ve çok zayıf hadislerden ve kastı aşan mübalağalı yorumlardan arındırılmış bir ihtisarinin ortaya koyulması"*, İslam düşüncesi ve kültürü adına önemli bir hizmet olacaktır. Kanaatimize göre, bu hizmet sorumsuz şahıs ve grupların insafına havale edilecek bir iş olmasa gerektir. Bu işi, bizzat Başkanlık, görevlendireceği bir kurul veya başka kurumlar aracılığı ile eşgüdüm çerçevesinde gerçekleştirebilir. Doğrusu, hacmine rağmen, Türkiye'de ve bütün dünyada neredeyse her Müslümanın evinde bulunan *İhyâ* buna değer diye düşünüyoruz.

İhyâ'nın Türkçe'ye çevirilerinden birindeki hadis ile ilgili bir za'fa da işaret edelim: Ahmet Serdaroğlu tarafından yapılan çeviride dipnotlarda İrâkî'nin tahrir çalışmasından aktarılan bilgiler önemli ölçüde eksik verilmiştir. Pek çok yerde İrâkî'nin "*Bir aslını bulamadım*" dediği haberlere dipnotlarda işaret edilmediği gibi, çoğu yerde "*zayıf bir senetle, zayıf bir isnatla*" kayıtları kaldırılarak "*Falan falandan tahrir etmiştir*" demekle yetinilmiştir.⁷³

Doğrusu bu durumu, ilmin haysiyeti, ilmin gerektirdiği adalet duygusu ve objektiflik kurallarıyla bağdaştırmanın imkânı bulunmamaktadır. Temennimiz, Diyanet İşleri Başkanlık kurumunun, az önceki teklif uygulama safhasına geçerse, bu düzgün ve sakıncasız nüshanın, düzgün bir Türkçe ile dilimize kazandırılmasıyla da ilgilenmesi ve yeni basımlarda bu tür sakıncaların giderilmesidir.

Dr. Muhlis AKAR (Oturma Başkanı)- Teşekkür ediyorum Mahmut Bey Hocamıza, müzakereci hocalarımız değerlendirecektir. Tabi dünyevileşme ve sekülerleşme problemine karşı sanırım zayıf hadislerle ilgili zaten değerlendirmeler yapılıyor. Ancak verilen mesajların, yani Hocamızın da en son ifade ettiği gibi dünyadan uzaklaşmak değil. Çünkü zekât ibadetinizi yapabilmeniz için helalinden, meşru yollardan varlıklı olmanız gerekiyor. Malınızla cihat edebilmeniz için varlıklı olmanız gerekiyor. Gerek hadislerde, gerekse İslam büyüklerinin, başta İmamı Gazali merhum olmak üzere verdiği mesajlarda, sanırım insanların dünyevileşmesi, çölleşme problemine karşı manevi bir fren olacak şekilde verdiği bir mesajdır. Bunu da böyle anlar ve eğitimlerimizde, irşadınızda da bu şekilde değerlendirsek, inşallah dinimizin de, İslam'ın da yanlış anlaşılmasını engellemiş oluruz. Değerli Hocamıza tekrar teşekkür ediyorum.

73 Daha geniş bilgi ve örnekler için bkz. Saklan, Bilal, "İhyâ Ulûmî'd-dîn'in Temel Kaynaklarından Kûtu'l-kulûb", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2001, Yıl. 2, Sayı: 5, s. 60- 61.

Tabi bizim Mahmut Özakkaş Hocamız vardı, Allah rahmet eylesin, Haseki'de müdürümüz. Derdi ki, hocalarınız *-teşbihte hata olmasın-* meyve ağacı gibidir, onları ne kadar sallarsanız, o kadar meyvelerinden faydalanırsınız. Her bir hocamız ayrı bir değer, ama zaman olsa da keşke hocalarımızı daha kapsamlı dinleyebilsek. İnşallah tebliğlerini genişçe okuyacağız.

Yine çok meyveli olan, gönüllere hitap eden değerli Hocamız, ilmiyle, irfanıyla, hizmetiyle öne çıkan Hocamızı davet ediyorum. Hocam acaba hoşgörünüze sığınarak, 5'er dakikayla sınırlandırabilirsek. Bilmiyorum, arkadaşlarımız uygun görürlerse 10 dakika da olur, ama biliyorsunuz saat 14.00'de sonuç bildirgesi için toplanacağız, arada yemek var, namaz var. Onun için 5 dakikayla inşallah sınırlandıralım. Buyurun Hocam.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Nevzat AŞIK*

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Değerli dinleyenler, vakit hakikaten çok dar, buyurduğunuz gibi bu sabah yarım saat geç başlamaktan kaynaklandı, başka bir şeyden değil.

Ben hemen şunu ifade edeyim. Ben bu genç arkadaşımın tebliği hariç, diğerleri elime ulaştığı için tamamını okudum, onu da burada dinledim. Tebliğlerle ilgili benim söyleyecek bir şeyim yok. Zaten İsmail Beyi siz biliyorsunuz, bu konunun uzmanı, eserleriyle, makaleleriyle tanıyorsunuz. Diğer taraftan ikinci ve üçüncü tebliği sunan arkadaşlarımız da doktora yaptıkları kitapları var. Bu sahada mesela Mahmut Yeşil'in "*Vaaz Edebiyatında Hadisler*" Mahmut Uysal Beyin de "*Tasavvuf Kültüründe Hadis*" diye bir doktora tezi var.

Tabi ben bu tezleri daha önce okudum. Yani baştan sona okuduğum için söylüyorum. Bilhassa vaiz arkadaşlarımızın bu kitapları baştan sona okumalarını önemle rica ediyorum. Yani bunun altını çizerek söylüyorum. İkinci bir nokta, arkadaşımızın ifadesi de kıssalar idi, Sayın Başkan da orada işaret buyurdular. İşte kıssalardaki probleme bilhassa işaret etmek gerekir. Elbette sahih kıssalardan uzak kalınamaz, ancak muhataba göre hitap meselesini iyi ayarlamamız bir yerde gerekiyor.

Şimdi vakit çok dar olduğu için ben atlayayım bazı şeyleri. İmamı Gazali'nin ihyasından bahsedildi, ihya örneği burada verildi. Arkadaşlar bu çok önemli bir şey. Yani arkadaşımızın kitabında sadece ihyadan değil, burada tebliğinde öyle, diğer birçok, daha çok tasavvufi kitaplarda olan hadisler üzerinde de duruluyor. Büyük bir emekle hazırlanan bu kitapta, onları da arkadaşlarımızın, yani şöyle teker teker okumalarını önemle ben rica ediyorum.

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Şimdi Gazali zaten kendisi bundan bahsediyor, o büyük bir adam, o ayrı bir şey. Arkadaşlar şunu bir kere açık bir şekilde bilmemiz ve söylememiz lazım. Bir kitabın müellifinin şöhreti, o kitabın içeriğini eleştirmemize engel olmamalıdır. Bunu hiç unutmamız gerekiyor. Yani onlar hep büyük insanlar, onlar küçük insanlar değil, onlar büyük hizmet ettiler. Onların bizim içindeki bir hadisi eleştirmemizle küçüleceğini sakın zannetmeyin. Ancak şunu hemen söylememiz gerekir ki, bugün batıda biliyorsunuz müthiş çalışmalar var. Oryantalistlerin bu konularda yaptığı müthiş çalışmalar var.

Arkadaşlar, biz kendi kültürümüzü, kendi adamımızı onların eline bırakmamalıyız. Yani biz o kitapları eğer böyle ayıklanması gereken, ayıklanma kelimesi de biraz şey oluyor, ama değerlendirilmesi gereken hadisler varsa, bunları kendimiz değerlendirmeliyiz ve değerlendirirken, yani içindeki bulunan özü, dışındaki bulunan onu kaplayan şeyleri de temizlerken zedelemekten bu işi yapmaya çalışmalıyız. Ben Muhittin Beyi o konuda tebrik ediyorum, ben kitabın tamamını okuduğum için söylüyorum. Sözlerine de dikkat ettiniz, çok dikkatli hareket ediyor. Yani biz onları başkasına bırakmamalıyız.

Sevgili arkadaşlarım İmam Gazali zaten gerek Kanunu Tevil –ben okudum- gerekse “İslam’da Müsamaha” -Türkçe’ye de çevrildi- kitabının sonunda şu cümleyi söylüyor: Benim kitaplarımı okuyanlar uydurma, mevzu ve zayıf hadislerle karşılaşabilirler. Ben hadis uzmanı olmadığım için beni mazur görmelerini rica ediyorum, diyor. Bu büyük bir meseledir, arkadaşlarımız buna dikkat etmeli.

Bir diğer konu, mesela Mükāşefetü’l-Kulub’ta mesela var, yani birçok şey var da, bir tanesini arz edeceğim size. Bir tefsirde de onu, İstanbul’da yeni çıkmakta olan bir tefsirde de bu alınmış, beni bayağı bir etkilemiştir. Mesela Mükāşefetü’l-Kulub’ta bir şey var, söylememde beis yok. Diyor ki, mesela bir adamın hanımı başkasıyla zina etse, eğer kocasının bundan haberi yoksa tövbe eder, eğer kocasının bundan haberi olmuşsa helallik diler. Şimdi bakınız böyle bir şey olmaz değil mi?

Mesela bir başka yerde diyor ki, mesela bir kadının erkeğin her tarafından irin aksa ve hanımı da onu diliyle yalayarak temizlese, yine de hakkını ödeyemez. Şimdi siz Gazali’nin “Kadınlara Hitap” kitabını okuyun. Mesela İmamı Şarani, yani İslam hukukunda kardeşlikte işte bu vardır ve değerli bir zattır değil mi? Aynı hadisleri orada da görebilirsiniz. Şimdi ne oluyor? Değerli dinleyenlerim, değerli kardeşlerim. Bu müelliflerin büyüklüğü, bizim o kitaptaki bu hadislerin uydurma olduğu şeklindeki bir ifademizi engelliyor. Orada yukarıda ne varsa, aşağı doğru geliyor.

Rahmetli Abdullah Aydemir, tefsirde İsrailiyyatı çalıştı, benim arkadaşım, 52 yaşında bir kalp krizinden öldü ve tefsirde İsrailiyyatı şu kadar oldu. Yani hocası Tayyib Okîç Allah rahmet eylesin, tabi bunun çok olduğunu, bunun indirilmesi gerektiğini söyledi. Nihayet indi, indi, indi ve Diyanet İşleri Başkanlığı bunu yayınları arasında 300 sayfa civarında başladı. Diyor ki orada, yani ta baş taraftaki bir tefsirde, İsrailiyyatı veya uydurma bir şey alınıyor, katiyen daha sonra gelenlerin bir çoğunluğu ona dokunmadan, o aynen aşağı doğru geliyor diyor. İşte bu bize eleştirel bir yaklaşımı getirmelidir, bilhassa vaiz arkadaşlarımıza.

Şimdi bakınız, mesela orada yine beşarihunne ne demiş? Hemen onun yanına eklemiş, hâlifuhun ne? Yani hanımlara danışın, ama aksini yapın, baş tarafı sayı, son tarafı uydurma, ama bunları siz tasavvufi eserlerde, ahlaki kitaplarda açıkça görebilirsiniz. Mesela ve la tuskinuhunne yani hanımları pencere kenarına oturtmayın, onlara okuma-yazma öğretmeyin. Arkadaşlar bu hadislerle dolu o kitapların içi, vaizlerimiz buna dikkat etsin.

Şimdi size bir vaizden dinlediğim bir şeyden bahsedeceğim. Bakın ne diyor arkadaş: Şimdi size namazı anlatacağım, ama önce büyüklerimizin namazını anlatıyorum, kendi namazımızı onunla mukayese edelim. İmamı Azam –aynen söylüyorum- 52 defa hacca gitti ve mescidi haramda iki rekât namaz kıldı. Birinci rekâtta 15 cüz, ikinci rekâtta 15 cüz okudu. 40 sene yatsı namazının abdestiyle sabah namazı kıldı, ifadesini söylüyor. Üveys el-Karani demesi lazım Veysel Karani diyor, o ayrı mesele.

Arkadaşlar diyor ki: İki rekât namaz kıldı, rükûu bir gün, secdesi bir gün. Bakın ben hadis ile ilgileniyorum, en küçük bir engelleme yapmadan söylüyorum. Ben bunun üzerine, çok özür dilerim kalktım ve ne dedim biliyor musunuz? Keşke hocamız Hz. Muhammed Aleyhisselamın namazını anlatsaydı da, şu büyüklerimizin namazını biz onunla mukayese etseydik dedim.

Şimdi yine İsmail Bey Hocamız bir şey söyledi değil mi? Ayet merkezli, hocalarımızın dediğinden de anlaşılıyor ki hadis merkezli. Arkadaşlar, bir konuyu anlatırken, bir mevzuyu işlerken ayet ve hadis merkezli işlemeye çalışacağız. Merkeze Allah'ı ve Hz. Peygamberi koyacağız. Eğer bunları koymazsak, yani biz başarılı bir vaazı kesinlikle edemeyiz. Bunu bilhassa dikkatinize sunmak istiyorum. Yani ben bu kadarla yetiniyorum.

Teşekkür ediyorum, sadece ben bu vaizlerden bir şey rica ediyorum ki, ben onu yapıyorum. Ben arkadaşlar İzmir'deyim, 80'den beri bir camide ben hadis okuyorum. Perşembe günü yatsıdan sonra daima ben birkaç kitabı bi-

tirdim, okuyorum, büyük bir camide de haftanın bir günü hadis okuyorum. Kendi arkadaşlarımla beraber bir gün hadis okuyorum. Arkadaşlar bu bende -özür dileyerek söylüyorum- büyük birbirikim meydana getiriyor. Yani ben hiç yoktan hazırlanıyorum o hadislerle. Her hafta bir hadis üzerine hazırlanıyorum ve yoğunlaşıyorum.

Şimdi arkadaşlarımız bulundukları müftülükte, eğer arkadaşlarıyla beraber müftü başta olmak üzere vaizler veya ilgililer, günde bir gün hadis dersi yaparlarsa ve namazdan önce bir de namazdan sonra da camilerin birinde bir hadis dersi yaparlarsa *-ki, zamanla istekliler çoğalacaktır-* bunun çok hora minnete geçeceğini zannediyorum. Hem sizi, hem çevrenizde bereketli bir hareket olacağını zannediyorum. Teşekkür ediyorum, kusura bakmayın, sağ olun.

Dr. Muhlis AKAR (Oturma Başkanı)- Biz de değerli hocamıza teşekkür ediyoruz, bu bilgi ve duygu yüklü konuşmasından dolayı. Şu sözün altını çiziyoruz, yani bir müellifi sevmemiz veya bir eseri sevmemiz, oradaki zayıflıkları görmemezlikten gelmemizi gerektirmiyor. Hakikaten zayıf hadislerle katı olmak gerekiyor.

Diğer müzakereci hocamızı davet ediyoruz, inşaallah 5 dakikayla yine, Yrd. Doç. Dr. Erdinç Ahatlı, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Buyurun Hocam.

“VAAZLARDA AYET VE HADİSLERDEN YARARLANMA” ADLI OTURUMUN MÜZAKERESİ

Yrd. Doç. Dr. Erdinç AHATLI*

Muhterem başkan, kıymetli dinleyenler,

Sözlerime başlamadan önce hepinizi hürmet ve saygıyla selamlıyorum.

Burada bendenize tevdi edilen dört tebliğ hakkında sırasıyla bazı değerlendirmelerimi arz etmek istiyorum.

İlk tebliğci Sayın İsmail Karagöz, vaazlarda ayetlerden yararlanma konusunu; ayetleri seçmek, anlamak ve anlatmak ana başlıklarında güzel bir şekilde özetlemiştir. Tebliğde ağırlıklı olarak “ayetleri anlamak” konusuna değinilmiş, bu çerçevede Kur’an kelimelerinin anlaşılmasına dair semantik açıklamalara yer verilmiştir. Ayeti lafız, mana ve maksat bütünlüğü içerisinde anlamının önemine işaret edilmiştir.

Sayın Karagöz’ün tebliğinin sonuç bölümünde dile getirdiği “vaaz hizmetlerinde ayetlerin merkeze alınması, başka bir ifade ile vaazların ayet merkezli olması gerekir” yargısı kanaatimizce tartışmaya açıktır. Zira ayet değil de hadis merkezli, genellikle de bir hadis kitabının takip edilmesi şeklinde yıllarca devam eden ve halk üzerinde oldukça etkili vaaz örnekleri de bulunmaktadır. Keza tefsirler dışında Gazalî’nin *İhyâ’sı* ve Kadı İyâz’ın *Şifâ’sı* gibi kitaplar üzerinden icra edilen vaazlar da bulunmaktadır. Ancak burada vaaz kavramını haftanın belli günlerinde veya gecelerinde, belli namaz vakitlerinde camilerde gerçekleştirilen türden dar anlamıyla düşünmemek gerekir. Tabi ki ayet merkezli olmayan vaazlarda da mutlaka ayetler okunmakta ve gerektiği yerde açıklamalar yapılmaktadır, fakat söz konusu vaazlarda tebliğcinin dile getirdiği tarzda ayetlerin merkeze alınması usulü takip edilmemektedir. Dolayısıyla uygulamaları dikkate alarak yapılan bir gözlem, vaazda nelerin merkeze alınacağının göreceli

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda vaiz, kendi birikimini ve cemaatin durumunu gözeterek en etkili ve faydalı yöntemi herhalde belirleyecektir. Burada tebliğcinin önerdiği tek bir yöntemin dayatılması bazen istenen verimin sağlanmasında yetersiz sonuç doğurabilir.

İkinci tebliğci Sayın Mahmut Yeşil, “Vaazlarda Hadislerden Yararlanma” başlığı ile faydalı bir sunum gerçekleştirdi. Tebliğin genel çerçevesine katılmakla birlikte dikkat çeken bazı noktalara da temas etmek gerekmektedir. Baş tarafta Sayın Yeşil, “Uydurma haberlerin, menkabe havasıyla veya bizzat Peygamberimize izafe edilerek sunulması düşünülebilir mi?” sorusunu yönelterek böyle yapmanın çok tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Elbette uydurma bir haberin Hz. Peygambere nispet edilerek anlatılması kabul edilecek bir durum değildir. Ne var ki vaizin anlattığı menkıbede sahilik şartı aramak ve bunları vaazda değerlendirme açısından makbul hadislerle aynı kefeye koymak ne derece doğru bir yaklaşımdır? Hadisçilerin kullandığı teknik anlamı dışında (hadis musannefâtında geçen “kitâbü’l-menâkıb”lar), menkıbe kavramı, gerçekleşmemiş kurgular için de kullanılmaktadır. Buna göre, Hz. Peygambere izafe etmemek şartıyla, meramı anlatmaya ve kıssadan hisseyi beyana uygun düşerse, manasının dinin genel ilkeleriyle çelişmediği zayıf hatta uydurma haberlerden istifade etmede bir sakınca olmasa gerektir.

Tebliğ sahibi zayıf hadisten bahsederken “bir hadis, ya senedindeki bir hata sebebiyle, veya ravilerindeki bir kusurdan dolayı zayıf kabul edilir. Zayıf hadislerin çeşitlerinin hepsi bu iki grup hatanın birisini taşır” demektedir. Bu ifade zayıf hadisteki kusurları sadece senede nispet etmiş gözükmektedir. Oysa zayıf hadis kusurlarının metni ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Mesela *müddrec* hadisin bir kısmı metindeki hatalarla ilgilidir. Neticede bu da bir ravi kusurudur, ancak tezahürü metinde meydana gelmektedir.

“Hadisin muhtevasının cemaate uygun”luğu başlığındaki birinci maddede, vaazda nakledilecek hadisleri seçerken cemaatin seviyesini göz önünde bulundurmanın önemine değinen Sayın Yeşil, onların kavrayamadıkları şeyleri rivayet etmemek gerektiği, aksi yapılırsa fitneye sebep olabileceğini söylemektedir. İkinci maddede ise cemaate hadis naklinde bir kısıtlamaya gidilmemesi görüşünü dile getirmektedir. Tebliğci ortaya çıkan bu çelişkiyi gidermek için “tedricilik ve öncelik sıralamasına riayet” etmeyi bir çözüm olarak önermektedir. Acaba tedricilik ve öncelik tespiti bu tenakuzu tam olarak ortadan kaldırabilir mi? Burada aynı vaizin ve aynı cemaatin uzun süre beraber bulundukları vaaz meclisleri tasavvur edilirse mesele kalmayabilir. Ancak cemaatin değişken olduğu yerlerde tedricilik yönteminin geçerliliği olamayacağı açıktır.

Bir diğ er husus olan “Cemaate anlatamayacağımız hadis var mı?” sorusu cevaplandırılırken “konuşmanın ilmî usullerle hazırlanması”ndan bahsedilmesi muğ lak bir ifadedir. Şayet bununla akademik metot kastediliyorsa bu, cemaatin çoğuna yabancı ve onların anlamalarını daha da zorlaştıran bir usul olmaz mı? Kanaatimizce standart bir cami cemaatine yapılacak vaazda en önemli mesele onların dilini kullanabilmektir. Bunun için ilmî usul ve buna bağılı olarak ilmî üslup, genel cemaatin yabancı olduğu ve anlamakta zorlandığı bir sunum tarzıdır. Esas mesele vaazlarda hadislerden yararlanırken onların nasıl sunulacağı ve günümüze nasıl taşınacağıdır? Yani Hz. Peygamberi şimdi ve burada nasıl anlatacağız sorusunun karşılığını bulabilmektir.

Üçüncü tebliğci Abdurrahman Han, vaazda “kıssa dili”nden yararlanma konusunu hadis kıssalarının vaaz örgüsündeki yeri bağlamında muhtasar müf id bir şekilde işlemiştir. Tebliğın omurgasını oluşturan “hadis kıssalarının seçiminde ve anlatımında dikkat edilecek kriterler” konusu, ilgili bazı rivayetlerle örneklendirilerek beş maddede özetlenmiştir. Burada da yukarıda geçen Sayın Yeşil’in tebliğinde dikkat çekilen bir paradoks görünmektedir. Şöyle ki, söz konusu kriterler zikredilirken (a) maddesinde, “anlatılacak kıssalar mutlaka sahih rivayetlerden seçilmeli” vurgusu yapılmakta, (d) maddesinde ise “kıssalarda asla değıil fasla bakmak gerektir. Kıssalarda asıl verilmek istenen mesaj üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Olayın yaşanmış ya da yaşanmamış olması gibi polemiklerden uzak durulmalı ve kıssadaki net mesaj ortaya konulmalıdır” denilerek zımnen kıssanın gerçekliğinin önemli olmadığı ifade edilmektedir. Eğ er (d) maddesindeki prensip ve bakış açısı esas alınacaksa “kıssalarda sahih rivayet arama şartı” yani bir manada rivayetin gerçekliği çok anlamlı olmamaktadır. Kanaatimizce hadislerde geçen kıssaları Mevlana’nın *Mesnevî*’sinde veya Beydeba’nın *Kelile ve Dimne*’sinde anlatılan kıssalar türünden değıerlendirmek uygundur. Dolayısıyla esas mesele, tebliğ sahibinin (c) maddesinde ifade ettiğıi gibi, kıssanın “anlama, anlamlandırma ve değıerlendirme” aşamalarını iyi tespit edebilme ve kıssayı dinleyicilere anlaşılır bir biçimde sunabilme becerisini gösterebilmektir.

  b r taraftan (b) maddesinde belirtilen “kıssaların akla ve mantığa aykırı düşmeyecek” tarzda olması şartı da her zaman geçerli olmayabilir. Özellikle edebiyatta “fabl” olarak nitelenen anlatımlarda akl  ve mantık  tutarlılık beklemek yerinde değıildir. Bu tarz kıssaları dinleyen hemen herkes ondan çıkarılacak dersi ve neticeyi göz önünde bulundurur. Tabi ki dinleyicileri maksada odaklayabilmek vaizin kabiliyetiyle doğ ru orantılıdır. Burada vaiz, kıssayı anlatırken yaptığı açıklamalarla ve “hisse”ye dikkat çektiğıi vurgularla yanlış anlamaların önüne geçebilir.

Dördüncü ve son tebliğci Muhittin Uysal, vaizlerin sık kullandığı bir kaynak olan Gazzâlî'nin *İhyâ'sını* esas alarak vaazlarda dünya tasavvuru ile ilgili hadislerin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusunu detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Sayın Uysal *İhyâ*'da geçen ve dünyayı yeren aşırı zayıf ve uydurma rivayetlere örnekler vermeden önce Gazzâlî'nin hadis bilgisi ve *İhyâ*'da zikrettiği hadislerin sıhhat durumu hakkında kadim ulemadan günümüze kadar konuya dair görüş beyan edenlerin ifadelerine yer vermiştir. Söz konusu nakillerde görüldüğü gibi *İhyâ*'yı aşırı övenlerin yanında, ona oldukça sert tenkit yöneltenler de bulunmaktadır. Ancak burada ilginç olan, *İhyâ*'yı asılsız ve mevzu rivayetler barındırdığı için tenkit eden âlimlerin bizzat kendilerinin de yazdıkları bazı eserlerde aynı vartaya düşmüş olmalarıdır. Mesela *İhyâ*'ya yönelttiği acımasız tenkitler sebebiyle Endülüs'te yakılmasına fetva çıkarılmasının müsebbiplerinden birisi olan Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ bi-tarîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı meşhur eseri benzer eleştirilere maruz kalmıştır. Zehebî *eş-Şifâ*'dan bahsederken "keşke onu uydurma hadislerle doldurmasaydı"¹ diyerek Kadı İyâz'a sitem eder.

Kaderin garip bir cilvesi olsa gerek, hem Kadı İyâz'a söz konusu tenkidi yönelten hem de *İhyâ*'da batıl hadisler bulunduğunu söyleyen Zehebî, büyük günahlara dair yazdığı *el-Kebâir* adlı eserine bazı mevzû ve çok miktarda aşırı zayıf hadis (tâlif) almada gevşek davranmakla eleştirilmiştir. *el-Kebâir*'de geçen kimi uydurma rivayetleri örnek olarak zikrettikten sonra Abdülfettah Ebû Gudde (ö.1997) ifadelerini şöyle sonlandırır: "Keşke Zehebî, kitabını bu uydurmalarından arındırsaydı. Şüphesiz [konuyla ilgili] sahih hadisler içerisinde, bırakın uydurmaları, zayıflara bile ihtiyaç hissettirmeyecek olanları vardır. Fakat her yağız atın bir tökezlemesi, her keskin nişancının bir ıskalması ve her âlimin bir sürçmesi vardır"²

Hadis ilminde müteşeddîd tavrıyla tanınan ve yukarıda sayılan âlimler gibi *İhyâ*'ya benzer eleştiriler yönelten Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de vaaz türü eserlerinde mevzû rivayetleri kullanmaktan çekinmemiştir. İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmü'l-hevâ, Telbîsü iblîs, Ru'ûsü'l-kavâir, et-Tebîsıra* ve daha başka eserlerinde azımsanmayacak derecede uydurma ve aşırı zayıf hadisler bulunmaktadır.³ İb-

1 Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.) Beyrut 1405/1985, XX, 216

2 Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Halep 1384/1964, s. 124-125 (nâşirin uzun talîki); krş. M. Abdülhayy el-Leknevî-A. Ebû Gudde, "Klasik Dönem Bazı Tefsir, Hadis ve Tasavvuf Eserlerinde Yer Alan Hadislerin Değeri Üzerine" (çev. Hayati Yılmaz), *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 5, Sy: 13 (Temmuz-Aralık 2004), s. 482

3 Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, s. 120 (nâşir Ebû Gudde'nin talîki)

nü'l-Cevzî'nin vaaz ve nasihat türü eserlerde aşırı zayıf hatta uydurma rivayetleri kullanmayı caiz görmesine, dahası mezkûr kitaplarında bunu bizzat uygulamasına karşı, yaklaşık aynı maksatlarla yazılmış *İhyâ*'yı batıl rivayetler içermekle tenkit etmesi tutarlı bir davranış olmasa gerektir.

Daha başka âlimler hakkında benzer misaller bulunmakla birlikte, meselenin anlaşılması için herhalde bu zikredilenler yeterlidir. Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur; galiba ulema halka dönük yazdıkları eserlerde mütesâhil ve esnek davranmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla Sayın Uysal'ın, *İhyâ* hadislerinin tartışmaya açık olmasının yegâne sebebini, "Gazzâlî'nin yetiştirme tarzı ve ilim çevresine" münhasır kılması bizce dar bir değerlendirmedir. Yukarıda bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi, Gazzâlî'nin aksine hadis ilmiyle ihtisas derecesinde ilgilenen âlimler bile, vaaz ve nasihat tarzı eserlerine hadis alırken oldukça gevşek bir tutum sergilemişlerdir. Geçmişten bu yana teorik olarak buna ne kadar karşı çıkılırsa çıkılsın, uygulama, teorinin tersi istikame-tinde tezahür etmiştir.

Diğer taraftan *İhyâ*'nın muhtevası ve telif yapısı da hadis kullanımında Gazzâlî'nin mütesâhil sayılmasının bir sebebi olabilir. Burada tebliğ sahibinin temas ettiği üzere, Gazzâlî'nin *İhyâ*'yı yazarken beslendiği ana kaynaklara odaklanmak gerekir. O, istifade ettiği temel kaynaklardan telif üslubu olarak etkilendiği kadar hadis kullanımında da etkilenmiştir. Bu çerçevede Gazzâlî, sûfilerin genellikle senetsiz hadis zikretmeleri ve keşif yoluyla hadis almayı makbul saymaları gibi hususları kabullenmiş gözükmektedir. Keza hadis alanında uzmanlaşmadığından, rivayetleri serdederken derinlemesine araştırma yapma gereği duymamıştır. Belki Gazzâlî'nin böyle bir çabaya yönelmesi *İhyâ*'nın resmini ve onun bu eser üzerinden gerçekleştirmek istediklerini engelleyecekti.

Sayın Uysal tebliğinde *İhyâ*'da geçen ve dünyayı kötüleyen bazı asılsız veya aşırı zayıf haberlerden örnekler vererek bunların dünya ve dünya malı algısı hakkında Müslüman tasavvurunda meydana getirebileceği yanlış anlamalara dikkat çekmiştir. Ancak kendisinin de ifade ettiği gibi "dünyayı yeren asılsız veya çok zayıf haberler olmakla birlikte, dünyaya rağbetsiz davranmayı tavsiye eden sahih ve hasen derecesinde hadisler de bulunmaktadır". Tebliğ sahibi söz konusu makbul hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğini makul bir şekilde izah etmiştir. Demek ki hadislerin doğru anlaşılması önemli bir konudur. Uydurma veya zayıf hadisleri asla savunma gayesi gütmeyen, bazılarını anlamaya çalıştığımızda bir kısmının manasının dinin genel ilkeleriyle çelişmediği de görülmektedir. Nitekim bu husus tebliğ sahibinin zikrettiği bazı rivayetler için de mümkündür. Söz gelimi tebliğde geçen "*Dünyadan sakının, çünkü o, Hârût ve*

Mârû'tan daha büyüleyicidir" rivayeti hadis tekniği bakımından asılsız ve münker olmakla birlikte herhalde anlamı açısından dinin genel algısına ters değildir. Keza bir anlama çabası olarak yorumlandığında, tebliğde yer verilen, ashabdan dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'ın en son cennete gireceği rivayeti, illa mezkûr sahabînin taksirine işaret olmayabilir. Zira başka bir sahih hadiste geçtiği üzere zenginler mallarının hesabını verdikten sonra cennete gireceklerdir.⁴ Servetiyle belki de ashabın en başında geleni olan Abdurrahman b. Avf'ın, hesabının uzun sürmesi yüzünden cennete en son girmesi bu açıdan anlaşılabilir.

Tebliğ sahibi Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân* adlı eserlerini referans göstererek zühul eseri olsa gerek "*Fakirlik neredeyse küfür olacaktı*" rivayetini sahih hadisler arasında saymıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla anılan rivayet sahih değil, isnadı zayıf bir hadistir.⁵

Sayın Uysal'ın "İhtilaflı değerlendirmelerden dolayı, matematiksel bir kesinlikle ifade etmek zor olsa da, yapılan araştırmalara göre, *İhyâ*'da geçen "zayıf, çok zayıf ve mevzû" hadislerin, teknik deyiimiyle, merdûd hadislerin oranının % 50- 55 arasında olduğu tahmin edilmektedir" ifadesi kanaatimizce çok yönlü bir araştırmayla test edilmelidir. Zira bu tahmini intaç eden rakamlar Sübkî'nin senedini tespit edemediği *İhyâ* hadisleriyle Yusuf el-Kardavî'nin *İhyâ*'nın "ilim" bölümündeki 55 hadis hakkındaki değerlendirmesinin genellemesine dayanmaktadır. Oysa Sübkî'nin eserinde senedini bulamadığı 943 hadisi saydığı bölüme kabaca bir göz atıldığında, bazılarının muhakkik tarafından kaynaklarına işaret edildiği görülmektedir. Yine bazı rivayetler hakkında Sübkî, *İhyâ*'da zikredilen lafızla tespit edemese de aynı manayı ifade eden benzer lafızlarla şâhid rivayetler kaydetmektedir.⁶ Öyle görünüyor ki, bütün bu hususlar hesaba katıldığında *İhyâ*'daki merdûd rivayetlerin oranı, müteşeddî değil mütevassıt bir değerlendirmeyle, tahmin edilenin altında olacaktır. Ayrıca ehlinin malumu olduğu üzere "aşırı zayıf ve mevzû" rivayetlerle "zayıf"lar arasında da bir fark vardır. Tabi bütün bunlar *İhyâ*'da belli miktarda aşırı zayıf ve uydurma rivayetler olduğu gerçeğini nakzetmez. Ne var ki munsıf ve objektif bir değerlendirme yapmak ilim geleneğinin vazgeçilmez ölçüsü olmalıdır.

4 Bk. Müslim, "Zikir", 93; Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1980, XI, 78.

5 Bk. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs 'ammeştehere mine'l-ehâdis alâ elsinetî'n-nâs* (nşr. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed), Dimaşk 1421/2000, II, 126-127; no:1919.

6 Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmûd b. Muhammed et-Tanâhî), I-X, Kahire (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî), ts., VI, 287 vd.

İrşad geleneğinin en önemli parçası olan vaaz ve vaizlik konusunu çok yönlü bir çalışmayla sempozyum masasına yatıran Diyanet İşleri Başkanlığına teşekkürlerimi arz eder, tekrar hepinizi en derin hürmet ve saygıyla selamlarım.

Dr. Muhlis AKAR (Oturum Başkanı)- Teşekkür ediyorum Erdinç Beye. Şimdi söz almak isteyen hocalarımıza şöyle birer cümle çok kısaca, Mahmut Bey buyurun Hocam.

Mahmut Bey- Teşekkür ederim Sayın Başkanım, ben birkaç cümle söylemek istiyorum. Vaazda nakledilecek hadislerin seçiminde, cemaatin seviyesini dikkate almalı, aslında uygun tedric metodunu uygulamak suretiyle biz cemaatimize her hadisi uygun biçimde anlatabiliriz. Cemaate anlatamayacağız hadis yok.

Sonuç ve teklif olarak, vaiz yetiştiren kurumlardan eğitim merkezleri, hadisler çok ehemmiyet veriyor. Yalnız hizmet içi eğitimde yaptığım tespitlere göre hadis dersinin 23'te 1 oranında bir haftalık seminerde uygulandığını tespit ettim. Bunun arttırılması ve hadis hocaları tarafından okutulması lazım. Vaizlerimizin maaş ve mevzuatla ilgili sıkıntılarının giderilmesi lazım ve motivasyonun sağlanması için gerekli tedbirlerin de alınması lazım. Vaazımızın başarılı olması için de dua etmemiz gerekiyor. Rabbişrahli sadri ve yessir li emri vahlul ukdeten min lisani kavli

Hepinizi hürmetle selamlıyorum ve başarılar diliyorum.

Dr. Muhlis AKAR (Oturum Başkanı)- Teşekkür ediyorum. Şimdi İsmail Hocamıza veriyoruz.

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ- Teşekkür ediyorum. Ben ayet merkezli tezimde ısrar ediyorum. Hem tebliğimde yazdım, hem burada söyledim. Kur'an sünnet bütünlüğü içerisinde, o ayeti açıklarken hadisler varsa onları kullanacağız. Sadece hadislerden başlayarak anlattığımız zaman, zaten o hadisler Kur'an-ı Kerim'in bir anlamına, bir ayetini bir şekilde ortaya koyuyor. Yani hadisler Kur'an'ın beyanıdır. Ben ayet merkezli derken, Kur'an merkezli aslında demiştim, konunun başlığına uygun olsun diye ayet merkezli dedim. Dolayısıyla bunda bir göreceliği sizin anladığınız anlamda kullanmadığımı ifade edeyim.

Benim hem doktora çalışmam, hem doçentlik için yaptığım bütün çalışmalar, Kur'an kavramları üzerinedir. 150'ye yakın kavram tahlil ettim, bunların neredeyse tamamının hem Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamında, yani asli anlamında, ilk kullanılan anlamında, hem izafi anlamda kullanıldığını görüyoruz. Saat kelimesi de elbette asli anlamda kullanılmış, ama izafi anlamda da kullanılmış.

Bu kadarını söyledikten sonra, aslında ben orda söylemek istiyordum. Ben de 40 yıldır vaaz ediyorum hocam gibi. Yani talebelik yıllarımdan beri hiç vaazı bırakmadım. Bir vaizi dinlemiştim, güzel bir örnek olduğu için çok kısaca anlatmak istiyorum. Büyük illerimizden birisinde bir cumartesi günü camiye gittim. O ilin metropol ilçelerinden birisine müftü olan bir arkadaşımız vaaz ediyor. Benim girdiğimde tam şöyle diyordu: Cennetlikler, cehennemlikleri ziyaret edecekler, diyeceklerdi ki siz niye cehenneme girdiniz, ne suç işlediniz de cehenneme girdiniz? Onlar da diyeceklerdi ki, biz namaz kılmıyorduk. Sonra da kendisi yorum yapıyor, muhterem Müslümanlar! Biz hocalar namazın huşuyla kılınmasından çok bahsettiğimiz hâlde maalesef cemaatimiz namazı huşu içerisinde kılmıyorlar, Rabbim namazı huşu içerisinde kılmayı nasip etsin deyip bitiriyor.

Şimdi ben gayri ihtiyari cehennem ateş yeridir, azap yeridir, cennetliğin cehennemde ne işi var diye düşündüm. Sonra küllü nefsin bima kesebet ... Şimdi siz ayetin öncesini ve sonrasını dikkate almadan, la takrabussalah örneğinde olduğu gibi çok yanlış anlamlara sebep oluyor. Yine bir yerde bir konuşmacımız dedi ki, son sözüm Rabbimizin sözü olsun. Rabbimiz buyuruyor ki: *لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْعَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ*... "Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın." (Fussilet, 41/26) diyor. Dedim ki hocam ne yaptın, Allah Kur'an'da kendi sözünü dinlemeyin der mi? Ayetin başındaki *وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا* ifadesini zikretmeden oradan aldı okuyuverdi.

Teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Dr. Muhlis AKAR (Oturma Başkanı)- Teşekkür ediyoruz hocamıza. Doğan Bey var mı?

Doğan Bey- Bütün vaizlerimizin kısas dilinin ne kadar önemli olduğu bilinci içerisinde anlamlı bir örgü içerisinde vaazlarda kısas dilini kullanmaları gerektiğini ifade ediyorum. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

Dr. Muhlis AKAR (Oturma Başkanı)- Ben de teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

2. SALON - 1. OTURUM

Vaazda Konu Seçimi

(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı

Dr. Ekrem KELEŞ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

1. VAAZLARDA KONU BÜTÜNLÜĞÜ VE GÜNCEL HAYATLA İLİŞKİLENDİRME

Dr. Ayşe KARAKÖSE*

1. GİRİŞ

Cami cemaati ya da konuşulacak ortamda, üzerinde durularak anlatılacak konunun, dinleyici kitleyi bilgilendirdiği kadar, ilgi ve meraklarını giderecek, ilgiyi her dem taze kılacak şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bu bakımdan öncelikli sırayı konunun belirlenmesine vermek uygun düşmektedir.

Vaiz, konuyu hazırlamasından sunmasına kadarki seyirde temel dikkat alacağı kişiler muhatap olduğuna göre, konu bütünlüğünü başlangıçta ve bitişte koruyabilmek, kısaca konuyu işlemek de muhatabın anlayış, merak, bilgisi etrafında şekillenecektir. Ancak muhatap ne kadar dikkate alınsa da, muhatabın içinde yaşadığı toplumun sorunları, günlük hayat içerisindeki konumlanışı, olaylara ve durumlara karşı verdiği tepkiler, tavır alışlar da vaizin ilgi alanı ötesinde olmayacaktır. Aksi takdirde konuyu anlatırken destekçi argümanlar olarak yer verdiği ayetler, hadisler, kıssa, hikâye örüntüleri dinleyenlerin gönlüne, idrakine değ-e-meden askıda kalacaktır.

Oysaki bir vaizin, vicdanları sorgulatması, yaşanılan onca hayat hikâyelerinde ve olaylarda 'benim ne derece etkinliğim var' düşüncesiyle baş başa kalma erdemine yönlendirme çabasında olması gerekmektedir. Aksi takdirde, ben'in idrakine sunulan ve aslında her biri bireyin hayatına değen ayet ve hadisler, kıssa ve hikâyeler canlılığını anlattıkça yitiren muammalara dönmüş olacaktır.

Bu meyanda tebliğde yer alacak vurgulamalar, öncelikle vaizin anlattığı hayatın neresinde olduğu, güncel hayatı nasıl takip ettiği, muhatabını tanıma ve anlamasını sağlayacak farklı muhatap kitlelerin ilgi ve uğraşı alanlarında yer alan sözlü, görsel, yazılı ve eylemsel ifade araçlarını bilme ihtiyacını duyması

* Vaiz, Kayseri.

çerçevesindedir. Soru ve sorunların merkezinde yer alan bu gibi ilgi alanları es geçildiği takdirde etkili bir vaaz sunulmamış olacaktır. Günümüzde sorgulayan ve sorumlu olduğunun bilincinde olan bir toplum isteniyorsa eğer, Kur'an ayetlerini okurken kapıldığımız hissiyatın benzerini vaazlar da vermeli yani erdemli bir insan olmanın sorumluluk gerektirdiği düşünceleriyle -ölçüsü ve derinliği kişiden kişiye değişecek de olsa- yoğunlaşabilmelerine sevk edebilecek bir anlatım kaygısı içerisinde olabilmeyi esas alması gerekmektedir.

2. VAAZ VE VAAZLARDAKİ KONU BÜTÜNLÜĞÜ VURGUSU

Vaaz, vaizin topluca ibadet edilen yerlerde ve özellikle de camilerde cemaati dini yönden aydınlatmak amacıyla, ibadet öncesi ya da sonrasında kürsü bölümünde hazır bulunarak, karşısındaki dinleyen cemaate öğütler vermesi şeklinde ifade edilebilir. Bu görevi yerine getirmeye çalışan vaizin dinleyen kitleyi, dinleyici hâlinde uzaklaştırmamak ya da dinleyici hâle getirebilmek için öncelikle ilgiyi ve dikkati üzerinde tutacak olan konu seçimine özen göstermelidir.

Seçilen konu, dinleyicinin her yönden ihtiyacına, merakına, kendi kişisel ve toplumsal hayatında yerini bulabilecek şekilde hazırlanmalıdır. Biz biliyoruz ki, en bam teline dokunacak ayet, hadis ve hikmetli kıssalar dahi, iyi bir hazırlanmadan yoksun ise, kişiye neredeyse hiçbir şey söylememektedir. Elbette konu seçimi önemli olduğu kadar, vaizin konuyu içselleştirip kendi his ve düşüncelerine yansıyanı aktarımı da önemlidir.

Vaizin konu sahasındaki ibadet, itikad, ahlak ve muamelat, insanı ilgilendiren konular olduğuna göre en önemli mesele bu konuları aktarırken vaizin yetkinliğini gösterebilmesidir. Bu yetkinliğin ise, ancak sorumluluk bilinciyle hazırlandığında günlük hayatlarda meyvelerini vereceğini düşünüyorum. Anlatılacak konuyu önce vaiz kendi içinde sindirmeli, konunun sonu, baş tarafı ve başlığıyla bağlantılı olabilmeli, dinleyenin hafızasında somut bir resim ortaya çıkartılmalıdır. Örneğin konu namaz ise, haccın rükünleri, ya da orucu bozan durumlarla ilgili bilgiye sızramak, ya da verilen hikmetli ders içeren kıssanın konunun tamamını kaplayacak şekilde yayılması, dinleyenleri de bezdirecektir. İlk verdiğim şaşırtıcı gelebilir, ancak iyi hazırlanmayan bir vaazda, günü kurtarma kabilinden zihnin başka konu örneklerine sızraması da mümkündür. Dolayısıyla konu başlığı kadar, ondan daha mühim olanı konunun hayat ile muhatapların kendilerinden bulabilecekleri hayat ile uygun orantısıdır.

Vaizin asıl gayesi, dinleyenlerde, ayetlerin sanki o an kendisi için inmiş olduğu duygusuna kapılmasını kolaylaştırmak, Efendimizin sünnetinin akta-

rımlarından sonra bilgisizliğinin yavaşça giderildiğini düşünmesinde ve hatta bu konuda ne kadar da uzak kaldığını hissettirebilmek, yaralarının hafiften sarıldığını, hayatına ve hayata bakışının farklılaştığının bilincini uyandırabilmektir. Evet, vaazın esas gayesi, gönül ve bilincin uyandırılmasıdır. Uyuyanları uyandırmaktır, uyutmak değil.

3. VAAZLARIN KONU VE İÇERİK BÜTÜNLÜĞÜNDEKİ MERKEZİ KONUM:

GÜNCEL -GÜNDELİK HAYAT OLGUSU

Güncel, gündelik ve aktüel hayattan, günlük olarak yaşadığımız hayatta bugünümüzü şekillendiren, yarınımızı ve hatta düne bakışımızı etkisi altına alan ihtiyaç, çeşitli merak ve ilgi alanlarının olduğu, soru, problemlerin yaşanabilme oranının yüksek olduğu hayat anlaşılmaktadır.

Gündelik hayat, toplumda içselleştirilen değerlerin, ahlaki deneyimlerin, dinsel yönelimlerin ağırlığı altında şekillendiği bir yaşam tarzıdır. Gündelik hayatta, bireylerin ve toplumun hayatlarındaki rutinleşen yanlar incelenmektedir.¹ O hâlde bizim sormamız, düşünmemiz gereken en önemli husus, muhatap kitlemizin gündelik hayatını oluşturan zihniyet ve duygu dünyasını, pratikle ilişkilendirme ilgi ya da ilgisizliğini kavramaya çalışmamız gerekmektedir. Bu tanıma çabası içerisinde olmak dahi, konunun nasıl işlenmesi gerektiği hakkında yol gösterici olacaktır. Aksi takdirde bir oradan, bir buradan içselleştirilmeden ve muhatabının algı dünyasında nasıl karşılık göreceği düşünülmeden yapılan aktarımlar vaizin günü kurtarmasında yardımcı olacak, ancak muhatabının günlerini kurtaramayacaktır.

Gündelik hayat, dili, toplum ve bireyler nazarındaki yaşama formu, insanların ilişkileri gibi konular üzerinde durulmadan dinin sosyal bir gerçeklik dünyası oluşturabilmesi de zor olacaktır.² Bu zorluk, vaizin vaazlarını sunumunda kendini göstermektedir. Vaaz, yalnızca dinlendiren, huzur veren bir öğrenme biçimi değildir. Vaaz, öğütlerle bezeli ayet ve hadislerden yararlanmakla birlikte, uyanık kılan, dinlenmeyi bilinçsiz, sorgusuz, sorunsuz olarak değil de, bizatihi hayatı dönüştürücü tefekkürün olduğu bir öğrenme ve öğretme etkinliğidir. Zira ayet, hadislerdeki temel değerlerin kuvvetli olması tek başına, hayatta olumlu değişimleri sağlayacak anlamına gelmemektedir. Hayatına yaşamıyla, duruş ve kimliğiyle aktaracak olan insanın, Kur'an ve Sünnetteki değerleri an-

1 Necdet Subaşı, Gündelik Hayat ve Dinsellik, İz yayıncılık, İstanbul 2004, s.11.

2 Subaşı, age, s. 14.

lamaya yönelmesine ve yaşamına aktarma gayretine bağlıdır.³ Bu bilgilenme merakını uyandıracak, arttıracak kişiler, tebliğ vazifeleriyle yükümlü olan vaizlerin konumları itibarıyla, değer aktarıcısı olma yönlerinin bilinciyle hareket etmeleri, toplumda da sorumluğu kuvvetlendirme bakımından etkili olacaktır.

Sosyal bilimlerde kendi toplumunda bulunan insanların yaşamları ile ilgili değerlendirmelerin kulak ardı edilmesi, bunlara yabancı kalması söz konusu olamaz.⁴ Aynı şekilde hem bir toplum içerisinde yaşaması hem de soru, sorunlarla bizi karşılaştırmaları itibarıyla vaizin de türlü yaşam örneklerini anlamaya uzak kalmaması, dayandığı Kitap ve Sünneti de iyi anlamasını sağlamış olacaktır.

Muhatabın gönül ve zihnine nüfuz edebilmek için, ele alınacak konudaki bütünlük güncel, gündelik hayattan bağımsız olarak hazırlanmaması gerekmektedir. Allah, ilahi hitabına muhatap olarak aldığı insan ile konuşurken, onun güncel paradigmasından uzak olarak hitap etmediği ayetlerde görülmekte olduğuna göre, vaizin muhatabının güncelinde olanları tesbit ve tahlil etmekten uzak düşmesinde nasıl bir tutarlılık aranabilir? Ayetleri anlayabilmek için nüzul sebeplerini anlamaya çalıştığımızda, Allah'ın bir olayın önce veya sonrasında insanları haberdar etmesinde, günlük hayatta yaşayan insanın problemlerini, sorularını, merak ve ihtiyaçlarını dikkate aldığını görmekteyiz. İlk ayetlerin "oku" emriyle inmiş olması, gerek ilahi hitabın insan hayatındaki öncelikli konumunu, gerekse okuyan bir anlayışla hayat içinde ve hayata yönelik olarak yaşamının, bugüne ve geleceğe dair önceliğini ifade etmektedir. Mücadele suresinin ilk dört ayeti, Hz. Peygambere hayatındaki tıkanmayı belirtip Allah'ın, bu tıkanıklığa dair bir çözüm içeren ayetlerini indirmesi onun güncel hayatı aydınlatmak, yönlendirmekte olduğunun bilinen örnekleridir (Mücadele 7-9, Rad 5-7, Nisa 86).⁵

3 Hüseyin Algül, 'İslam, Gelenek ve Yenileşme', I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmi Toplantısı, İSAM, İstanbul 1996, s. 23.

4 Anton C. Zijderfeld, Soyut Toplum, çev. Doç.dr. Cevdet Cerit, Pınar yayınları, 1. basım, İstanbul 1985, s. 211.

5 Mücadele 1-4: Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. İcinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar Allah'a ve Resulüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır

Bir başka örnek de, sahabenin içlerinden geçenden dahi sorguya çekileceğine dair ayet nazil olduğunda Peygamberimize gelerek ‘Ya Resûlullah (s.a.s.), bize cihad emredildi, yapıyoruz; zekât emredildi, veriyoruz; namaz emredildi kılıyoruz, fakat bu ayet-i kerimeyi yaşamak bizim takatimizin dışındadır’ demişlerdi. Resûlullah, Yahudilerin peygamberlerine dedikleri gibi ‘işittik ve isyan ettik’ anlamı çıkacağından endişelenerek sahabeyi ikaz etmiş ve Bakara suresi 286. ayetler indirilmişti.⁶ Bu örnekler de Allah’ın muhatabının algısına hitap edecek anlama vurguda bulunmayı önemseydiği gibi, muhatabın da günlük hayatını Kur’an ayetlerine uygun olarak yaşama gayreti yani, sahabenin Kur’an’la konuşma çabası içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Çünkü Kur’an, her dönemin insanına seslendiğini belirtmekteydi, dolayısıyla bu sesi insanların idrakine sunan tebliğ mekanizmasının dinamik olduğu açıktır. Günümüzde de, tebliğ göreviyle iştigal etmekte olan vaizler, öncelikle Kur’an’la konuşmalı, yaşadığı toplumu yargılamadan her yönüyle anlamalı ve küçük büyük tüm anlayışların idrakine yakınlıktır. Ne zaman ki vaiz, ‘bana bir şeyler söylüyor’ merakını Kur’an’a çekebilirse Kur’an’ın günlük hayatta dinamikliği de o ölçüde korunmuş olacaktır.

Vaizin ayetleri aktarımında, yorumlamasında öncelikli amaçlarından biri de güncel hayatında yer bulmasına, anlatırken cemaatinin gönlüne ve aklına nüfuzu önceliğine alması ve hayatın kendisine bahşedilmiş bir lütuf olduğunu sorumluluk bilincini kuşanarak hareket ettiğinde ancak, bu lütfun şükürünü eda edebileceğini tefekkür ettirmelidir. Anlatacağı ile dinleyicilerin zihin ve gönül dünyasında yer bulabilmesi için öncelikle, muhatabının ihtiyaçları, bilgi seviyeleri, soru ve sorunlarının olabileceği durumlar ve insani merakları da dikkate alması gerekmektedir.

Muhatabın günlük hayatını etkileme ve şekillendirmede payı olabilecek güncel hayatta karşılaştığı haber ve olaylar, izlediği dizi ve filmler, dinlediği müzik, ilahilerden haberdar olmalı, kısacası muhatabın gittiği yolda gitmek için değil, muhatabını tanıyabilmede gerekli veri elde etme bakımından bilgi sahibi

Rad 5-7: ‘Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, “Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?” demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkar edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Bir de senden, iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir. İnkâr edenler, “Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!” diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır.’

Nisa 86: Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.

6 Kur’an Yolu, Cilt I, s. 450-451; Zeki Duman, Asr-ı Saadette ve Günümüzde Kur’an’a Bakış Açısı, Kur’an’ı Nasıl Anlamalıyız?, Tartışmalı İlmi Toplantı, Rağbet Yayınları, İstanbul Haziran 2002, s. 32.

olması gerekmektedir. Duygulandıran, sevindiren, hüznlendiren vasıtaların neler olduğunu bildiği ve anlayabildiğinde muhatabıyla birlikte belki duygu örtüşmesi yaşayamaz, ancak onu anlayabilmesinde yardımcı unsurlardan istifade etmiş olur.

Vaizin, hayata aktarılması zor ya da muhatabının zihin ve gönül dünyasında kaos ortaya çıkaracak anlatımları öne çıkarmaktan ziyade, neyin, neden ve nasıl yapılabileceği üzerinde düşünmesi ve düşüncelerini sağlamaya çalışması, dinleyenin hem gönlünü daraltmayacak, hem de hayatına aktarabilme çabasına girmesine yardımcı olacaktır. Diğer türlü çok bilindiği üzere bu dinin bilinçaltısında sadece bir zamanlarda yaşanmışlığı düşüncesine sevk edecektir. Mutasavvıflarla ilgili kıssalara yer verildiğinde özellikle günümüz insanının kıssadan çıkarabileceği bugüne dair hisselerin somutlaştırılmasını gerekli görüyorum. Aynı şekilde, kaynağımız olan Kur'an'ı hayat kitabı olarak kabul ettiğimize göre, anlatılacak, örneklendirilecek ayetler de hayata dair canlılığını anlatılarımızla vurgulayabilmeliyiz.

4. İÇERİĞİN GÜNCEL HAYATLA İRTİBATI

Anlatımda sıkça kullanılan ibadetin gerek tanımında, gerekse muhtevasında eksikliklerin bulunmasından başlamak istiyorum. İbadet geniş anlamda kulluk tezahürüdür. Anlatıcılar olan bizlerin ibadetler derken namaz, oruç gibi ritüelleri olan ibadetlere mi vurguda bulanarak toplumun yanlış değerlendirmesine sebep oluyoruz, yoksa toplum kendisi mi böyle bir süzgeç işleminden geçiyor?

İbadetlerin genel anlamı olan Yaratan'a kulluk anlamına vurgu yapıldığı takdirde, çeşitli örnekleriyle sunumunda bunu muhatabın anlayışına yer vermesinde başarabilmeliyiz. Örneğin kulluğun namaz içinde iken gösterimine riayet ile birlikte, asıl kulluğun namaz dışında başladığına dikkat çekebilmeli, bir annenin ya da babanın (vd.) namazda önünden geçen çocuğunu azarlamaması, ikazı yapacak ise uygun, merhametli bir dille yapabilmesinin tam da güzel bir kulluk olabileceğine dair incelikler, toplumda kalıplaşmış, geleneksel ibadet anlayışı, ilahi hitabın maksadına göre biçimlendirilebilir.

Manevi gün ve gecelerle ilgili toplantılarda artık yeni bir anlatım ve içerik geliştirmek zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Toplumun bir kısmı camide yapılan programlara katılarak kulluğunun tamamlanmış olduğunu düşünebilir, ya da çok sevdiği bir ilahiye tempo tutarak, ya da Kur'an'ı hıfz edecek çocuklar yetiştirerek, ya da Cuma namazlarına katılarak, ya da perşembe günlerinde Yasin, Tebareke, dualar okuyarak. Uzatmak istemem, takdirinizdedir ki örnek-

ler çoktur. Cami cemaatinin toplandığı vakitlerde muhteva berat gecesinin, kadir gecelerinin önemini anlatmanın yanında özellikle bilgi ve bilinçlendirici, hatırdı tutucu boyutta genişleyen anlamlara yer vermeliyiz. Kadir gecesı özel programı yerine programda toplumsal ilişkilerimiz ele alınabilir. Dertleri dert edinebilme ahlakı, büyükleri cennete yaklaştıracak amel: çocuk ve gençleri anlayabilme erdemi, başkalarının ayıp ve günahlarıyla uğraşmamak, anne babanın üniversite okutmayı istemesinden daha öncelikli olan bir şey: güzel ahlaklı evlatlar yetiştirebilme kaygısı içinde olmak, güzel ahlaklı ebeveyn olmak, iyiliğin kadrini bilirsen unutma ki iyiliği yaymış olursun gibi, manevi gecelerin idrak edilmesini sağlayacak içeriklerin, güncel hayata uygun örnek ve anlatımla birlikte muhatapların dikkatleri canlı tutulabilir.

Uygun bir anlatım için ayet ve hadisleri bağlamlarındaki hâllerıyla anlayabilmek ve “bugünün insanı nasıl anlamalı ve nasıl yaşama aktarabilirse özden uzaklaşmamış olur?” meselesi esas maksadımızda bulunması gerekir. ‘Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna ikramda bulunsun’⁷; “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”⁸ gibi muhteva olarak benzer hadisler, hayatla maddi derdi olanlara anlatıldığında anlayabilirlerken, etrafında bu çileyi çekenler olmadığında anlaşılamiyor. “Aç komşum yok ki!” sözleriyle hadisin kendi yaşantısında geçersiz kaldığını ima ediyor. Oysaki hadiste vurgulanan ‘açlık’tan insanların içerisinde bulunabilecekleri ruh hâllerine de işaret olduğu, kiminin açlığını paylaşmak, kiminin paylaştıklarını mimiklerle dahi ele verilmemesini arzuladığı sırlarına emanetçi aramak, kiminin selam, muhabbet, kiminin güler yüzlü bir simaya ihtiyacı olabileceğini gönüllerin idrakine sunduğumuzda, her insan başkalarının açlığını anlayabilecek, esasen kendisinin de aç taraflarının olduğunu, ilahi makama hep ama hep muhtaç olduğunu kabullenerek kulluğun ne olduğunu anlayabilecektir.

Ne ilginçtir ki, hadis ve ayetler bağlamlarına inilmiş olsa da günümüz insanının güncel hayatıyla ilişkilendirilme fırsatı kaçırılabilir. Sebeplerini düşünürken aklıma atasözlerinin anlam dünyamızla tanıştırıldığı zamanlar geldi. “Sakla samanı gelir zamanı, ayağını yorganına göre uzat, üzüm üzüme baka baka kararır” gibi pek çok atasözünün ne anlatmak istediğini Türkçe, Edebiyat, Kompozisyon dersleriyle ve gelenekle aktarmış olduğunu düşündüm. Bugün hangi genç ve hatta açıklandığı takdirde çocuklar, saklaması gereken şeyin saman, ya da kararan şeyin üzüm olduğunu aklına getirir. Oysa hadisteki açlık

7 Buhari, Edeb.

8 et-Tergib ve’t-terhib 3.cilt, 30.hadis, s.359; Hâkim, II, 15.

vurgusunu komşunun aç olmadığı söylemine yaklaştırarak sorumluluk bilinciyle yaşamının hayatımızdan ötelenmiş olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız.

“Namaz insanı her türlü çirkinliklerden uzaklaştırır”⁹ ayet-i kerimesinde namazın uzaklaştırdığı çirkinliklerden güncel hayata göre örnekler verilmeli. Onun yerine çoğunlukla evliyaların, mutasavvıfların anlatıldığında gıpta edilen namaz kılma örneklerine ziyadesiyle yer verildiğinde, günümüz insanının bir bocalama içerisine girmesi muhtemeldir. Namaz esnasında önünden geçen torununu uyarcaksa eğer, şefkatle uyarmaya çalışması, namaz bitiminde müşterisiyle ilgilenen bir tüccarın asabiyetten uzaklaşarak müşterisini aldatmama-ya dikkati, niyetleri düzgünleştirmeye kadar giden yolda insanı güçlendiren, iyilik, doğruluk yolunda motive eden, Allah’ın huzuruna davet ile aslında onun huzurundan hiç ayrılmadığı bilinci vermesi hakkında yaşanılabilir örneklerle bezenmiş olması toplumun namaz hakkındaki düşüncesini de yönlendirebilecektir. Toplumun hayata etkilerinin yansıdığı namazlara ihtiyacımız var. Ayağı tökezleyip düştüğünde gülen bir çocuğun kulağını çekmediğinde işte tam da güzel namaz kılanlardan olursun, camide gördüğün bir çocuğun başını okşadığında, ya da otobüste yer veren gence teşekkürle karşılık verip gönülden de dualar ettiğinde gibi somut örneklerle namazın topluma yansıma örneklerini sunabiliriz.

Toplumun yaşamakta olduğu gerçekliği görmeden ve anlamadan toplumun idrakine yaşanabilir bir din sunmak mümkün olmayacaktır. Din dili olanı, olması gereken doğrultusunda bize ideal olana yöneltiyorsa her ikisini de vaizin içselleştirmiş olması gerekmektedir. Bir tarafta olanı tanıyacak, diğer tarafta olanı, olması gerekenin bağlamına yaklaştırması gerekecektir.

A) AYETLERİN GÜNCEL HAYATLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

İnsan, ayetlerin muhatabı olarak seçildiğini, ilk inen ayetlerde, nüzul sebepleri araştırıldığında daha iyi kavramaktadır. Allah, Kur’an’ı parça parça göndermeyi öncellediğine göre, yaşayan hayata aktarımı, uygulamayı, muhatabının anlamalarını da önemsiyor demektir. Melekleri Allah’ın kızları olarak kabul edenlerin algılarını değiştirmeye (Nahl 16/57-58), tevhidin bilinçlerde canlı tutulmasına (Nahl 16/70-82-86-87; İhlas 112/1-4), zihar kefaretiyle ilgili olan ayetler (Mücadele 58/ 2-4) vd. Burada verilen çok sınırlı örnekler dahi, Allah’ın kullarının düşüncelerine önem verdiğini dikkatimize sunar.

Hayatı yönlendirmeye dair kıssalar ve örnekler de o dönem insanının günlük hayatından uzak değildir. ‘Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı

olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? ... Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez, şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?' (Nahl 16/75-76; Bakara 2/171) ayetleri Allah'ın o dönemin insanının güncelini, kültürel hafızasını dikkate aldığını gösterir.

İnsanların zihniyet dünyasında ve pratik yaşamlarında etkinlik bırakabilmek için, nazil olan ayet-i kerimelerin bu şekildeki hitap biçiminden uzak olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla değişimi ve dönüşümü yaratmayı esas alan ilahi hitabda bu açık olarak görülebilmektedir. Dörtten fazla kadınla evliliğin sınırlandırılması ve adaleti daim etmenin zorluğundan dolayı tek eşliliğe özendirme (Nisa 4/3), içkinin yasak kılınması ile ilgili ayetler (Bakara 2/219; Nisa 4/43; Maide/ 90-91), miras taksiminde kadınlara da pay verilmesi (Nisa 4/7) değişimin aşama aşama gerçekleştirildiğine, dolayısıyla muhatapların eylem ve düşünce dünyasının dikkate alındığının farklı şekillerdeki göstergeleridir.

Allah, devamlı düşünme kabiliyetine işaret ettiğine göre (Muhammed 47/24; Kamer 54/17; Nahl 16/44) vaizin de devamlı düşünmeye sevk edici, algıları açıcı şekilde hitabı önem arz etmektedir.

O hâlde vaizin, insanların güncelinde olandan, ihtiyaç, bilgi, merak, soru ve sorunlarından haberdar olmaları ayetlerin aktarılışında bu faktörlerden yararlanılması ve ona göre içerik şekillendirilerek bilgi sunulması Kur'an ve Sünnetin amacına da uygun düşecektir. Kur'an ayetlerinin hayatla irtibat ve intibak durumunda olması, ancak insanın yaşamında örtüşebilir nitelikte anlatılabildiği ve okunabildiği takdirde mümkün olacaktır. Aşağıda günümüzde de canlılığını koruyan sorunlar, kısaca nasıl anlatılması konusunda örneklendirilmektedir.

Toplumda kendisi gibi düşünmeyen, davranmayan, olaylara aynı bakış açısında olmayanlara karşı gerek saygı düzeyini¹⁰ yakalayabilmek gerekse haramı, helali hiç düşünmeksizin belirlemeye kalkılmasının Allah katında da ahlaki olmadığına dikkat çekilebilir. 'Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'bu helaldir, şu haramdır' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz...' (Nahl 16/116) ayeti insanların rastgele, kesin bilinmeyen şeyler hakkında helal-

10 "Fırvan'a gidin. Çünkü o azmış ve yoldan çıkmıştır. Ona 'kavl-i leyyin" ile konuşun ve yumuşak söz söyleyin ta ki öğüt alsın ve korksın." (Taha, 20: 43-44); "Allah'ın rahmeti ile ey resulüm sen onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba ve katı yürekli olmuş olsaydın onlar senin etrafından dağılırlardı. Sen yine onları affet. Onlar için Allah'tan af dile. İş konusunda onlarla istişare et. Bir de karar verdiğin zaman artık Allah'a güvenerek kararlı şekilde hareket et. Şüphesiz Allah kendisine güvenenleri sever." (Âl-i İmran, 3: 159) buyurur.

dır, haramdır! diye hüküm vermelerine engel olacağı hakkında, vurgulanarak örneklendirilebilir.

İnsanlar arasında anlaşmazlık, aynı fikirde olmama durumları –aile içerisinde, arkadaşlar, akraba, komşuluk ilişkileri vb.- nda müminin üslubunun yumuşak ve ölçülü olması, anlaşılır konuşması hakkında örneklendirilebilir (İsra 17/28; Tâhâ 20/43-44).

‘...Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık, (bakalım) sabredecek misiniz?..’ (Furkan 25/20) ayeti kerimeleri insanoğlunun imtihan çeşitleri arasında en önemli imtihanın insanın insanla imtihanına dair vurgular yapılarak bu noktada çeşitli ayet ve hadislerle güncelliğe yakınlıştırılabilir. İnsanın neyin imtihan olduğunu bilip, imtihanı anlaması ve gereğince bir duruşa sahip olması sonucunda dünyada başka bir getirisi olmasa dahi kişisel olgunluğa ve ahiretteki mükâfâtına örnekler verilerek zihindeki şema somutlaştırılabilir (İnsan 76/ 7-10; Leyl 92/ 19-21).

İyiliğin ruhen ve insanın kalitesi bakımından artırıcı, yapılan kötülüğün ise eksiltici yönlerine işaret etmek iyilik yaparken karşılık görme eğiliminde yetişmiş kimseler için dönüştürücü etkisi sadedinde ayetler muhatabın dikkatine sunulabilir. ‘Kim iyilikle (ilahi huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar. Kötülükle gelen kimseler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar. Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz! denir’ (Neml 27/89-90) ayetlerinde anlatıldığı gibi.

İman etmenin ancak sâlih amelle kemale ereceği ve sâlih amelin de bil-hassa başkalarıyla ilişkilerimizde ortaya çıkacağına dair ayetler güncel hayatla irtibatlandırılarak örneklendirilebilir. ‘Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah’ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, hangi dönüşe (akıbete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.’ (Şuara/26-227) (Nahl 16/97; Kehf 18/110; Tâhâ 20/112; Rûm 30/44-45; Fâtır 35/10 ve 37; Mümin 40/40 vd.)

Ümmetin şahit ve örnek olma özelliği yeri geldiğinde güncel alanlardaki örneklerle ifade edilebilmelidir (Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/104).

Anne babaya öf denilmemesiyle ilgili ayette (İsra 17/23) geçen ‘öf bile demel’ vurgusu çeşitli insanların yaşlılık ve yetiştirdiği evladına muhtaç hâle geldiği dönemlerinde bedeninin değiştiği gibi gönlünün de hassaslaştığına dair ayetin hikmetini anlamaya yakınlıştırıcı örnekler verilebilir. Empati yapma yeteneği kazandırılabilir. Bir başkasının evinde misafirken, değil ev sahibi, yanımızda hizmet eden restorandaki garsonların kavgaları, sert sözlerinden

nasıl rahatsız olunursa, ebeveynlerin de huzur ortamına ihtiyaç duyacakları noktasında "Öf" sözcüğünün incitciligi anlatılabilir. Anne baba hakkı yerine ve zamanına göre anlatılması gereken konulardan biri olmakla birlikte toplumda hakların öncesinde sorumlulukları pekiştirmek gerekmektedir. Bazı ayetlerin 'hem, hem de' anlamını muhteva ettiğinden yola çıkılarak¹¹ İsra 23-24. ayeti kerimelerin esasen evladın sorumluluğuna işaret olmakla birlikte, anne babanın da iyi evlat yetiştirebilme, dua eden, "öf" demeyen evlat yetiştirebilme sorumluluğuna da işaret edildiğini düşünüyorum. Anne babalara, ileride anne baba olacak kişilere sorumlulukları hatırlatılması ihmal edilmemelidir. Toplum hakkını iddia eden, fakat sorumluluklarını erteleyen bireylerin hiç de az olmadığı düşünülürse, bu farkındalığa dikkat çekmek oldukça önemli olmaktadır.

Hz. Peygamber, gerek peygamberlik süreci gibi en uzun dönem olan Mekte döneminde, gerekse kıtâl, içki yasağı, ribânın kaldırılması gibi emirler, kısas, hırsızlık yapan kişinin elinin kesilmesi, katl hadleri gibi şer'î kanunlarla toplumu karşı karşıya getirmiş olsaydı, Hz. Aişe'nin dediği gibi 'Kimseyi itaat eder bulamazdı'¹² değerlendirmeleri de, hayatın içinde yaşayan insana ulaşabilmek için onu anlamanın gereğine işaret etmektedir.

Allah'ı anlamak, maksadını anlamakla mümkün olduğuna göre, düşünerek okunduğunda maksadı anlamaya yaklaşabiliriz.¹³ Bu yüzden Allah, anlaşılması üzerindeki perdeleri ancak tefekkür sonucunda aralayacağını belirten ayetlerini¹⁴ sıkça dikkatlerimize sunduğuna göre, vaiz de kişisel hayatında bunu göz ardı etmeden, sırf estetik, edebi konuşmayla yetinmeyerek, muhataplarını sorgulatmaya, düşündürmeye yönlendirici vurgulamalarda da bulunmalıdır.

Gazali'nin, Kur'an'ı hakkıyla okumuş olmak için dil-kalp ve akıl üçlüsünün işbirliği içinde olması gerektiğine işaret ettiği ifadesinde de anlama faktörü ön plandadır. Kanaatimizce anlama eylem olmadan yarım kaldığına göre ve Hz. Peygamber 'Bildiklerinizle amel ettiğiniz sürece bilmedikleriniz öğretilir'¹⁵ sözlerinde eylemin anlamayı destekleyici, anlama yakın olmayı sağlayıcı dünyasına

11 "Rabbin sadece kendisine ibadet etmenizi, anne-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi sizin yanınızda yaşlanırsa kendilerine "öf" bile deme; onları azarlama ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve, "Rabbim, küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et" diyerek dua et." İsra, 17/23-24

12 Zeki Duman, Asr-ı Saadette ve Günümüzde Kur'an'a Bakış Açısı, Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız?, Tartışmalı İlmî Toplantı, Rağbet Yayınları, İstanbul Haziran 2002, s. 28.

13 Enfal 8/2: 'Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.'

14 İsra 17/106; Müzzemmil 73/4.

15 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 312; Ebu Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ, X, 15.

ufkumuzu açmaktadır. Bu sebeple, vaiz hem şahsı, hem de muhatabının hayatıyla ilgilenmek, anlamak ve hayata tatbik edilecek hususları detaylandırmak zorundadır.

B) HADİSLERİN GÜNCEL HAYATLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Efendimizin, kendisine çeşitli sorular sorulduğunda kısa, öz ve bütüncül, ihtiyaç durumlarını da göz önünde tutarak verdiği cevaplar da, dinin yaşanabilir olma özelliğine dikkatleri çekmektedir.

‘Kur'an okuyan müminin misali portakal gibidir, kokusu güzel, tadı hoştur. Kur'an okumayan müminin misali hurma gibidir. Tadı hoştur, fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan facir misali hurma gibidir. Kokusu güzeldir, tadı acıdır. Kur'an okumayan facirin misali Ebu Cehil karpuzu gibidir, tadı acıdır, kokusu da yoktur'¹⁶ hadisi Kur'an'ı anlama ve yaşamaya dair olan toplumsal hafızaya vurguda bulunmaktadır.¹⁷ Zira günlük hayata yansıtılmayan ezberden ya da yüzüne okunan ayetler, ayet olması bakımından kişiye, bireysel olarak huzur vermekle birlikte, insanların hayatını dönüştürücü etkisini gösteremeyecektir.

Toplumsal değişimde bireylerin algılarına nüfuz etmek önemli bir faktör olduğuna göre, Hz. Peygamber ilahi hitabın ilk muhatabı ve insanlara sözleri ve davranışlarıyla takdim eden örnek bir kişi olması hasebiyle ayetleri destekleyici, açıklayıcı, detaylandırıcı pek çok vurguları¹⁸ insanların hitabı anlamasını önemseydiğini, dolayısıyla düşünceleri ve davranışları değiştirebilmek için de insanların alışkanlıklarına, iyi ya da kötü davranış ve sözlerini dikkate alarak tavsiyelerde bulunduğunu görebilmekteyiz. O hâlde vaiz de muhatabını yargılamadan dinlemeli, anlama gayretini ve etkin dinleme hâlini yaşamında içselleştirerek yansıtabilmelidir. Ancak bu şekilde, sözleri küçükten büyüğe doğru olan muhatap kitlesinde anlaşılır ve etkinlik sağlanmış olacaktır.

Muhatabın idrakine göre, Hz. Peygamberin farklı uygulama ve sözlerine yer vermek de insanların davranışlardaki 'olabilirlik' düzeylerini anlamalarını sağlama bakımından faydalı olacaktır. Örneğin bugün oturarak su içme, namazda elleri kaldırıp indirmeye, kanın abdest bozup bozmayacağına, nafile ibadetlerindeki rekat sayısına kadar çeşitlik, teheccüd namazındaki gecenin

16 Buhari, Et'ime 30, Fedailü'l-Kur'an 17, 36, Tevhid 57; Müslim, Müsafirîn 243; Ebu Davud, Edeb 19, 4329; Tirmizi, Edeb, 79; Nesâ'i, İman 32.

17 Zeki Duman, Asr-ı Saadette ve Günümüzde Kur'an'a Bakış Açısı, Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız?, Tartışmalı İlmî Toplantı, Rağbet Yayınları, İstanbul Haziran 2002, s. 34.

18 'Her sarhoşluk veren şey hamırdır (şarap), her hamr da haramdır' (Buhari, Edeb, 80; Müslim, Eşribe, 73; Ebu Davud, Eşribe, 5); 'Ne doğrudan zarar verme, ne de zarara zararlı karşılık verme vardır' İbn Mace, Ahkam, 17; Muvatta; Akziye, 31) gibi.

üçte birlik dilimlerindeki zamanlama farklılığına¹⁹, sağ tarafıyla giyinme kadar pek çok örnekte statik davranış kalıbına bürünmekten ziyade, yerine, zamanına, kendi kişisel ihtiyacına göre farklılıkları yansıttığını rivayetlerden anlamaktayız. Hz. Peygamberin dinin tatbiki olan sünnetinde, zorlaştırmaktan kaçınmanın, insanların günlük hayatlarında yapabilmelerini sağlamaktan öte kolaylaştırmanın olduğu görülebilmektedir. Onun örnekliğinde tıkanıklık yok, tıkanan hayata çözümler getirebilme noktasında çaba ve gayret var. Vaizlerin de Hz. Peygamberden sâdır olan farklı örnekleri aktarmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu, dinleyeninin zihin ve gönlünü, olayların illetini ve hikmetini anlamaya yaklaştıracak için -anlatıcının da değerlendirmeleri, anlatma biçimi de burada önemlidir- faydadan uzak da değildir. Tek bir görüşün sunulması, farklılıkların olabileceğini düşündüremediğinden toplumda farklı tutum ve davranışta olanlara karşı yargılayıcı bir tepkinin doğmasına sebep olmaktadır.

Gerek ayetler sonucunda gerekse hadislerin aktarımında alınacak hikmetli dersler, payımıza düşenler, çıkarmamız gereken sonuçlar da netleştirilerek anlatılması ayetlerin indiriliş sebebine ve hadislerin söylenme amacına uygun düşecektir. 'Bana ne söylüyor, neler anlayabilirim?' düşüncesine odaklanmadan ayet ve hadislerin içeriği, hayatımızda cansız, yoksun bir anlamayla sınırlı kalacaktır. Ayet ve hadisler hayatın her alanıyla ilgili olduğuna göre, günlük hayatta canlılığını ancak kişisel olarak alınacak ders, hikmet ve anlamlara yapılacak vurgularla koruyacaktır.

C) KISSA VE HİKÂYELERİN GÜNCEL HAYATLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Konunun ayet ve hadislerle desteklenmesiyle birlikte, kıssa ve hikâyelerle de örneklendirilmesi anlaşılabilirliği sağlama bakımından faydalı olabilmektedir. Bu faydalılık sadece hislendirme boyutuyla kaldığında ise, hayata aktarım yönü ertelenmiş olarak kalacaktır. Kıssadan hisselerin hem kişisel hem de toplumsal düzlemde hitap eden unsurlara yer verilerek sonuçlandırıldığında, kıssaların yeniden yaşanmasından ziyade, yaşanılabilir hisselerin üzerinde odaklanmak kıssaları da ölü, atıl durumdan kurtarabilecektir.

Aksi takdirde deniz üzerinde yürüyen bir evliyanın kerameti, sadece onun kerametini gösterip, onu olgun hâle götüren kulluk erdemlerine işaret edilemediğinde dinleyenler ve aktaran vaiz sırtında bir kambur görevi ifa edecektir. Güzel ahlaklı, kulluğunu güzel yaşayan, iyi evlat yetiştiren anne baba örneklerinden sunmak yetmez, bu tür anlamlarla dolu olarak sunulan kıssa ve hikâyelerin 'bireye konuşması' gerekir. İnsan kalabalık bir yolda, ancak kendisi-

ne seslenildiğinde dönüp bakıyorsa, vaizin de önce kendi üzerine alınması ve sonrasında anlatacağı kişilerin sorumluluğu üzerine almalarını sağlamaları öze uygun düşecektir.

‘Gerçekten resullerin kıssalarında akıl sahipleri için çok büyük bir ibret vardır’ (Yusuf/111). Ayetlerde anlatılan kıssaların bireyin hayatında yer bulmasını sağlayacak hususlar ön plana çıkartıldığına göre, gerek ayetlerdeki kıssaları anlatırken gerekse diğer kıssalarda, gereksiz, günlük hayatta karşılığı bulunmayan detaylara yer vermekten ziyade hayatımızdaki duruşumuza, gönül boyutuna artılar katacak, dünya ve ahirette kârlı çıkaracak hisselerle dikkatler çekilmesi gerekmektedir.

Örneğin Hz. İbrahim’in babasıyla iletişiminde her ne kadar farklı inanışlara sahip olsalar da, İbrahim Peygamberin bir evlat olarak babasına saygılı hitabı ve iletişim dilini eksik etmemeye çalışması²⁰, günümüzde ‘biz ayrı dünyaların insanlarıyız’ ifadelerindeki ötekileştirmenin yerini sarsmakta etkin olacağı kanaatindeyim. Diğer Kur’an kıssalarında da alınacak hisselerimizle, gündelik hayat bağlamının birlikte işlenmesi kıssaların anlatış amacına yaklaştıracaktır. İyi bir davranıştan vazgeçilmemesi, insanları uyarma dilini değiştirerek anlatma (tebliğ) duyarlılığını tazeleyebilmek için peygamber kıssalarından destekleyici güç alınabilir. Bir ailenin çocuğuyla ya da öğretmenin öğrencisiyle yaşadığı sorunlar Yunus Peygamberin mücadelesiyle (Enbiya 21/87-88) somutlaştırılabilir.

5. SONUÇ

Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Sanat eseri, hem bir saat gibi içinde bulunduğumuz zamanı, hem de bir pusula gibi gidilmesi gereken yönü işaret etmelidir.”²¹ sözünde olduğu gibi vaiz de bir din tebliğcisi olarak hem içinde bulunduğumuz zamandaki insanın bugününe hem de gideceği rotaya işaret etmelidir.

Günümüzde vaiz, toplumun beslendiği paradigmaları, moda, futbol, magazin gibi pek çok popüleriteye kadar dikkat kesilmek zorundadır. Muhatap kitlesi içerisinde çocuklardan yaşlılara kadar büyük bir kitleyle her gün programlarında bir araya geliyorsa, muhataplarının beslendikleri kaynakları, beklenti, bilgi, ihtiyaç, merak durumlarını da bilmesi, anlamaya çalışması, anlatımını sunmasında ve etkinliğini arttırmasında faydalı olacaktır. Sözü, iletilen sorunları ve hatta sorunun iletilmesinde ‘seni anlarım’ mesajını, ona hitap edecek şekilde mesaj verdiğimizde dinleme ve paylaşılabileceği cesareti verecektir. Hayata dinlemeden sadece ayıp, günah kategorileriyle sığ bir bakış üstlenerek bakanlara

20 Meryem 19/41-49; En’âm 6/74.

21 http://www.edebiyatufku.com/artikel.php?artikel_id=1200

hitap edecek çok az insanla karşılaşacaktır. Hz. Peygamber kendileri gibi düşünmeyenlerle de iletişime geçmişse, bu onun yanlışlarını onayladığından değil, onu anlama ve dönüşüm sürecine girmesine destek olabilme arzusundandır. Bu istek ise, anlamaya çalışmaksızın mümkün olmayacaktır.

Hayata aksettirilemeyecek, içsel dönüşüme ivme kazandırmayacak anlatım yerine neyi, neden, nasıl yapabileceği üzerinde düşünmeye sevk edilebilmelidir. Kur'an ve Sünnet'teki hitabın, yaşayan insana olup, insanı diriltecek, uyardıracak şekilde anlatılması elzemdir. İnsan ancak, dert kendinin ya da yakınının olduğunda farkındalık düzeyi arttığına göre, toplumda aslında başkası, öteki olmadığı, insan olma, kul olma erdeminin ötekinin derdiyle hemdem olunduğunda idrak edilebileceği noktasında atıflar yapılmalıdır.

Vaiz, sorumluluğunu bilen ve sorumluluğun sadece yaşadığımız süreyle ilgili değil, bizden sonrakilere de etki edecek boyutlarını canlı tutmalıdır. Sorumluluk bilincine sahip olmak ve ona göre davranmanın -takva-, yaşadığımız hayatta canlı cansız tüm varlığa sirayeti söz konusuysa, vaizin ev sahipliğini yaptığı ilim sofrasından, hayata yansıyacak anlatım biçiminin öne geçmesi yaşamı zenginleştirebilecektir.

Bu tür inceliklere dikkat edilerek sunumlar yapıldığında, hizmet götürülecek kitleden gençlerin dilindeki kalıplaşmış söz olan "bana vaaz verme!" ve "tıpkı vaaz verir gibi konuşuyor" biçimindeki ifadeler sözel işlevini kaybedecektir. Anlıyoruz ki bu tür sözlerin özünde, konuşanın karşıdakini anlamadığı, dinlemediği, hayatıyla ilgilenmeden üst perdeden konuşmasına dair bir nazi-re bulunmaktadır. Dolayısıyla vaiz, önce gönlünde, sonra gönüllerde yankılar uyandırma gayretini önceliğine almalıdır.

2. VAAZLARDA HZ. PEYGAMBERİ ANLATMA YÖNTEMİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

Yrd. Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT*

GİRİŞ:

Tabiatı gereği yerine, zamanına ve şartlara göre yeri ve konusu farklı olsa da, vaazların ana malzemesi Kur'an ayetleri ile Hz. Peygamberin hayatı ve sözleridir ya da onlardan mülhem yorumlardır. Bu noktada, biz, vaaz ve irşad faaliyetlerinde ayet ve hadislerin nasıl anlaşılması ve anlatılması gerektiği problematiğini ehline bırakacağız. Ancak, bu bildirimizde, "vaaz üslûbu" denilen yöntem üzerine odaklanarak, kürsü vd. yerlerden anlatılan Hz. Peygamberin sîreti ile belli başlı problemler üzerinde durup, bunlarla alakalı çözüm tekliflerinde bulunacağız.

Vaazlarda, Hz. Peygamberi doğru tanıtmaya, anlatmaya, sünnetine uymaya ve sevdirmeye adına insanların aklına değil tamamen duygularına hitap edildiğine, hatta Kur'an ayetleri ve ruhuyla çelişen kimi rivayetleri tenkit süzgecinden geçirilmeden nakledildiğine çokça şahit olmuşuzdur. İşte biz tebliğimizde, Allah Resulü'nün kişiliğini ve tebliğini, birtakım basmakalıp ifadelerle ortaya koyan, hatta tamamen mucizevî olgu ve olaylarla izah etmeye çalışan vaaz örneklerini merkeze alacağız. Bunu yaparken de *doğrudan doğruya herhangi bir şahsı, temsil ettikleri zümre ya da kurumları* hedef almamak için dipnotlarda göstermeyeceğiz.

Vaazların lüzumu ve camilerin, halkı dinî ve ahlakî konularda aydınlatmak için en uygun yerler olduğu hakkında fazla söz söylemeye gerek yok. Ne var ki, diğer birçok alanda olduğu gibi, bütün gayretlere rağmen, iki asırdan beri tartışılan millî kültür ve dinî hayatımızla ilgili meseleler, hâlâ en canlı şekilde gündemi işgal etmeye devam etmektedir. Vaaz, irşad ve vaizlik müessesesi de bunlardan biridir. Nitekim, geçen yüzyılın başında merhum Akif, "...mev'ize ber-

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

murâd isrâiliyyât olacaksa vazgeçtik. Cemâat-i müslimîne artık içtimâiyât lazım, içtimâiyât!" dedikten sonra *"sefil bir milletin elinde kalan dinin, kâbil değil, iylâ edilemeyeceğini (yüctilemeyeceğini) bilmeyen, anlamayan vaizi kürsiye yaklaştırmamalı. Vaiz, milletin mâzisini, hâlini bilmeli; cemaati istikbâle hazırlamalı"*¹ sözleriyle içinde bulunduğumuz durumu özetlemektedir.

Dini anlatan kişi, mutlaka milletin mazisini ve hâlini bilmeli, toplumunu da geleceğe hazırlamalıdır. Bu noktada mâziyi bilmek derken, genelde tarih bilgisi, özelde ise Hz. Peygamberin sîretinden başlayarak, İslam tarihinin iyi bilinmesinin lüzumuna dikkatleri çekmekte yarar var. Bunu yaparken tarih ilminin genel kabul görmüş tanımından yola çıkarak, *"geçmişteki olay ve olguları yer ve zaman göstererek açıklamak"* ile yetinemeyiz. Aynı zamanda tarihi, *"insanın hem cinsiyelle veya yaşadığı çevre ile ilişkisini gerek birey, gerek millet, gerekse devlet düzeyinde, çift taraflı olarak nedenler, sonuçlar veya daha farklı yöntemler çerçevesinde ele alan, inceleyen, anlatan, yorumlayan veya konumlandıran"*² bir ilim olarak görmek, bu bilinçle hareket etmek ve söz söylemek gerekir.

Şüphesiz, bununla her kürsüye çıkan hatibin asıl edinmesi gereken dini ilimler yanında, eğitimcilik formasyonuna ilaveten bir de *"akademik tarihçi"* olma zorunluluğu yüklemek istemiyoruz. Girişte *"Vaaz üslubu"* diye nitelendirdiğimiz ifadeyi, biraz karikatürize ederek açacak olursak meramımız daha iyi anlaşılır olacaktır: *"Kürsüden çok bağırın, boş laf ve kuru gürültü ile kürsülerini yumruklayan, duygularına hâkim olamayan, oyalayıcı ve eğlendirici sözlerle halkı cezbeden, olur olmaz şeye yemin u kasem içen, kolaylaştırmayan zorlaştıran, müjdelemeyen nefret ettiren, kucaklamayan ötekileştiren, kimseyi sorumluluk çemberine sokmayan, kendisi zora talip olmayan aksine kolaycılığa kaçan ve bilmediğini öğrenme külfetine katlanmayan"* *"sözde vaiz"* tipinin kastedildiği hemen anlaşılacaktır. Vâkıa, geçmişte ve günümüzde gerek kürsülerde gerek ekranlarda, gerekse kaset ve CD'lerde, hatta internet ortamında bu tür örneklerle çokça tanık oluyoruz. Yukarıda, *"sözde vaiz"* tabirini bilinçli olarak kullandık, zira bu ifadelerle bir prototip ortaya koymaya çalışıyoruz. Tekrar ifade etmemiz gerekirse, bununla, herhangi bir kişi, kurum ya da zümreyi hedef alıyor değiliz. Kimseyi de ilzâm etmiyoruz.

Öte taraftan, bu işi yıllarca zor şartlarda büyük bir fedakârlık ve aşkla yapan, Din-i Mübîn-i İslam'ı ve Hz. Peygamberi en doğru şekilde anlatmaya çalışan ve

1 M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar 2, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 1989, s. 123'ten ve ayrıca İsmail Lütfi Çakan, Dini Hitâbet -Çeşitleri, İlkelere, Örnekleri-, İFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 44-45'ten naklen.

2 Bu tanım ve daha fazla ayrıntı için bkz.: Şaban Öz, İslam Tarihi Metodolojisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 12 vd.

kitlelere onu en doğru şekilde öğretmek için uğraş veren, ilim sahibi olduğu kadar, şahsiyetiyle de topluma örnek olan hatiplerimizi asla kast etmiyoruz.

Şunu açıkça ifade edelim ki, ölçütün ilim olmadığı hâllerde halkın kimin peşinden gittiği, kime büyük hoca dediği, kime derin âlim diye sarıldığına bakılırsa yanlış kaçınılmaz hâle gelir. Zira, sözde vaizler, cehalet ortamından beslenirler. Cehalet ortamında, aklın yerini his, fikrin yerini vehim, hakikatin yerini de hayal alır. Hayallerin cazibesi çoğu defa, hakikatin yalınlığını, sadeliğini gölgeler, hatta gizler. O yüzdendir ki, her devirde din u diyanet adına anlatıla gelen eğlenceli hikâye ve masallar, Kur'an kıssalarının öğretici, yalın ve ibret verici hakikatlerinden yeğ tutulur, kussâslar anlattıkları esâtir ile, "ulemâ"ya göre çok daha fazla kitleleri etrafına toplamayı başarırlar. Hâl böyle olunca, ehlinde ve aslî kaynaklarından din ve diyaneti öğrenmeyen toplumlarda, bidat ve hurafe-nin bu denli revaç bulması garip karşılanmamalıdır.

Oysa, Hz. Peygamberin vaazları ve hutbeleri birkaç örnek dışında kısa ve özlü olup, ashabına doğrudan doğruya mesajını iletmiştir. Onlara bilmediklerini öğretmiş, yeni bilgileri aktarmıştır.³

Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili vaazlarda göze çarpan eksiklik ve yanlışlıkların sebeplerini iki ana başlık altında topladık:

Hâricî Sorunlar:

İçerik Sorunları

1. HARİCÎ SORUNLAR:

a) Formasyon Sorunu

Memleketimizde, Yüksek Din Öğretimi veren İlâhiyat fakültelerinden mezun olan ve genellikle Diyanet İşleri Başkanlığında istihdam edilen vaizlerin meslekî eğitim yetersizliği ve tecrübe eksikliği öteden beri her zeminde dile getirilen bir husus olmuştur. Yüksek Öğretim programlarının sıkça değiştirilmesi, siyer dersinin sadece bir döneme sıkıştırılması, eskiden zorunlu iken sonradan seçmeli hâle getirilen, seçilmediği için de "ke en lem yekün" sayılan irşad ve hitâbet derslerinin eksikliği, öğrencilerin meslekî tatbîkât zorunluluğunun olmayışı, öğretmen adaylarına uygulanan iki yıllık staj sürecinin din görevlisi adaylarına uygulanmaması, İlâhiyat müfredâtında yer alan derslerin sağladığı malzemenin vaaz ve irşadda nasıl kullanılacağına tam olarak bilinmemesi gibi birçok problem hâlâ ciddi bir sorun olarak önümüzde durmaktadır.

3 Geniş bilgi ve detaylı örnekler için bkz.: Ahmet Lütfi Kazancı, Hz. Peygamberimizin Hitabeti, Marifet Yayınları, İstanbul 2004.

Bologna sürecine iştirak etme gayretinde olan fakültelerimiz ve paydaşları için, bu imkân belki de büyük bir fırsata dönüşebilir. Zira sadece fakültelerin değil, paydaşlarının hatta -başta Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere- işverenlerin meslekî ihtiyaçları ve yeterlilik kriterleri bu anlamda mutlaka değerlendirilmelidir.

Ayrıca, halen görevde bulunan lise mezunu din görevlileri için “uzaktan lisans eğitimi” ya da “Açık Öğretim Önlisans” programları yerine el ân kadro ve fizikî imkânlarıyla atıl durumda bekleyen İlahiyat Meslek Yüksek Okullarına işlerlik kazandırılarak, bu kurumlarda dört yıllık lisans tamamlama imkânı teşvik edilebilir. Başkanlığın hizmet içi eğitim olanakları daha genişletilip, Yüksek Öğretim’in Lisansüstü programlarına entegre edilerek, halen görev yapmakta olan vaizlere tezli/tezsiz yüksek lisans ve hatta doktora yapma imkânları sağlanabilir.

b) Kaynaklara Başvurma ve Malzemeyi Kullanma Sorunu:

Unutulmamalıdır ki, Hz. Peygamberin doğru anlaşılması hususunda hiç şüphesiz ilk müracaat edilecek kaynak Kur’an-ı Kerim’dir. Zira, diğer peygamberler hakkında olduğu gibi Kur’an, Hz. Peygamber hakkında da gerçekliklerinde hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bilgiler sunar. Zira, habibini en iyi tanıyan, peygamber olarak seçen odur. Dolayısıyla Hz. Peygamberin anlaşılması ve anlatılması hususunda ana çerçeveyi belirleyen İlâhî kaynak Kur’an’dır. Hz. Peygamberle ilgili tüm tasavvur ve yaklaşımların test edileceği tek mihenk taşı yine Allah Kelâmı’dır.

İkinci kaynak ise rivayet ve metin süzgecinden geçirilmiş hadislerdir. Burada yine asıl olan hadis literatürünün Kur’an ayetleri ışığında değerlendiriliyor olmasıdır. Özellikle, bu hususla ilgili araştırmalar taranınca, piyasada siyer adı altında satılan kitapların çoğunda alakalı nakledilen hadislerin önemli bir kısmının zayıf, hatta daha da vahimi çeşitli dînî, siyasî ve sosyal grupların menfaati gereği uydurulan hadisler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü temel müracaat kaynaklarımız ise siyer, meğâzî, tabakât, terâcim, ensâb, genel tarih, şehir tarihleri, tefsir, hadis külliyyâtı vb. eserlerde nakledilen, Kur’an ve sahih sünnete muvafık haberlerdir.

Hz. Peygamber, öyle görünüyor ki, hakkında en fazla biyografi yazılan şahsiyetlerdendir. Ancak, onun vefatının üzerinden geçen uzun zamana paralel olarak, ona duyulan hasret ve özlem artıkça ilmi peygamber tasavvuru yerini daha çok edebî peygamber tasavvuruna bırakmış gözükmektedir. Şu hâlde, gerçeğin yerini hayaller almış, Hz. Peygamber sadece bir medh konusu, menkıbevi bir şahsiyet olarak görülür hâle gelmiştir. İlmî eserler ne yazık ki, çoğu za-

man göz ardı edilir olmuştur. Şu hâlde dördüncü kaynağımız, ilmî araştırmalar ve telif eserler olmalıdır. Bunun için, Hz. Peygamber ve dönemi ile alakalı olarak yapılan kaliteli tezler, kütüphanelerin tozlu raflarından indirilerek ivedilikle basımı gerçekleştirilebilir. Piyasada en fazla bin ya da iki bin adet basılan ilmî kitaplar promosyonla geniş kitlelere ulaştırılabilir. Başta, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri, merhum Muhammed Hamidullah'ın "İslam Peygamberi", İbrahim Sarıçam'ın "Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı", Adem Apak'ın "Anahatlarıyla İslam Tarihi -I-", Adnan Demircan'ın kitapları,⁴ Bünyamin Erul'un makaleleri⁵ olmak üzere benzeri çalışmalara başvurulması teşvik edilmelidir.

Öte yandan, hâlâ vaizlerimizin/din görevlilerimizin vaazlarını, konuşmalarını ve sohbetlerini hazırlarken başvuracakları el kitabı diyebileceğimiz Hz. Peygamberin hayatının tamamını özellikle tematik olarak ele alan bir eserin bulunmayışı kanaatimize göre önemli bir eksiklik. Şu an bu boşluğu maalesef daha çok ehil olmayanların kaleme aldıkları çalışmalar ya da ilmî süzgeçten geçmemiş kitaplar doldurmaktadır. Bunun için başta Diyanet İşleri Başkanlığı ve/veya Türkiye Diyanet Vakfı, "Hadis Projesi" benzerleri bir de "Siyer Projesi" hazırlayabilir ve ülkemizin siyer konusunda yetkin ilim adamlarının birikiminden böylece istifade edilebilir.

c) Uygun Zaman Bulma ve Hazır Dinleyici Kitleleri Sorunu

Müşahademize göre, genellikle vaizler zaman darlığından cemaat ise vaazın uzunluğundan şikayetçidirler. Her iki tarafın da haklılığını ispat edebilecek kadar yeterli gerekçeleri vardır. Gözlemlerimiz bizi yanıltmıyorsa, bir taraftan vaiz, eksiksiz ve kusursuz olarak mesajını iletmeye kendini memur hissederken, diğer taraftan modern çağın Müslümanı eğer vakit cuma ise, bir an önce namazını kılıp işine dönmeyi, bayram ise erkenden kurbanını kesmeyi ya da eşi ve dostlarıyla bayramlaşıp istirahatı çekilmeyi, eğer Cuma akşamı ya da mübarek gecelerden biri ise ya kendi başına ibadet etmeyi ya da bir an önce evine çekilmeyi düşler. Binaenaleyh, vaaz için sadece vakit namazlarının öncesi veya sonrası değil, özellikle hanımların, çocukların, çalışanların ihtiyaçları da

4 Adnan Demircan, Nebevî Direniş Hicret, Beyan Yayınları, İstanbul 2000; Hz. Peygamber Devrinde Mûnafıklar, Esra Yayınları, Konya 1996; , Kızların Gömülerek Öldürülmesi ve Çok Kadınla Evlilik, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

5 Bünyamin Erul, "Hz. Peygamberin Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", Diyanet İlmi Dergi, (Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) -Özel Sayı-), Ankara 2003, s. 33-66; "Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz mu?", İslamî Araştırmalar Dergisi, cilt: 19, sayı: 4, 2006, s. 637-649; "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, Ankara 2003, s. 419-435.

gözetilerek şekilde mutlaka özel bir gün ve zaman tahsis edilmesi ve bu vazalarda itikat, ibadet, ahlak ve dinî hayata dair konular yanında mutlaka siyer konularında da yer verilmelidir. Böyle yapmak, gerek öğrenmeye olan istek ve ihtiyaçları sebebiyle dinleyici kitlesini hazır buluşluk, gerekse vaiz açısından mesajın tam ve net aktarımı konusunda vaaz süresini makul seviyede ayarlama imkânı sağlayacaktır.

d) İmkanları Fırsata Çevirememesi Sorunu

Hz. Peygamberin gerek cami gerekse cami dışında konferans, panel, sempozyum, seminer, radyo ve televizyon konuşmaları gibi faaliyetlerle anlatılması için imkânlar ve fırsatlar değerlendirilmelidir. Özellikle, Kutlu Doğum Haftaları ve Kandil geceleri Allah Resûlü'nü anlamak için önemli birer fırsattır ve daha iyi istifade edilmelidir. Ancak bu ortamlarda, kanaatimizce, Hz. Peygamberin edebî zevk ile anlatılması tamamen yanlış değil fakat eksik ve biraz da mahzurludur. Zira son zamanlarda edebî yönü ağır basan etkinlikler eşliğinde Hz. Peygamber için ağlama, onu anlamanın önüne geçmiş görünmektedir. Kutlu Doğum ve mübarek gecelerde başvurulmuş ve anlatılan Hz. Peygamber tasavvuru da bundan farklı değildir. "Halkımız, bunu istiyor, onlar akademik ve ilmî konuşmalardan anlamıyorlar" gerekçesinin altına sığınarak, atılan hamasî nutukların ardından ilâhiler, korolar, kasideler ve şiirler eşliğinde duygusal atmosfer yükseltilerek, bize göre asıl amaç olan taakkul, tefekkür, tezekkür, tedebbür yani gerçek eğitim ve öğretim faaliyeti ikinci plana itilmiş oluyor. Asıl hedef camilerin, salonların anlamayarak coşan ve heyecan seline kapılan kuru kalabalıklar yerine, düşünerek, anlayarak, yaşayarak ağılayan bilinçli Müslümanlarla dolması değil midir?

Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, biz onu ne kadar övmeye çalışırsak çalışalım, zaten aciz kalacağımız muhakkaktır. Zira Rabbimiz onu övülmesi gerektiği şekliyle övmüştür. Şu hâlde, namazlarda tahiyât ve sallî-bârik dualamızla, adı zikredilince kalbimize üzerine giden sağ ellerimizi takip eden salavâtlarla Hz. Peygamberi yâd ediyoruz. Ama bu sorumluluğumuzu yerine getirdiğimiz anlamına gelmemektedir. Onu tanıma özellikle çocuklarımıza, gençlerimize en doğru şekilde tanıtmaya ihtiyacı her geçen gün daha fazla kendini gösteriyor.

2. İÇERİK SORUNLARI:

a) Hazırlıksız ve Plansız Konuşma Sorunu

Hazırlıksız, belki de iyi planlanmamış, basma kalıp ifadelerle yüklü, sürekli tekrara düşülen, gereksiz yere sözlerin uzatıldığı, hem vaiz için amaç ve hedef-

lerin buharlaştığı hem de cemaati asla eğitim sürecinin içine dahil etmeyen bir vaaz, yasak savma bir yana, herhalde cemaat için de işkenceden farksız olacaktır.

b) Bilgi Yanlışlığı ve Dikkatsizlik Sorunu

Vaazlarda, Hz. Peygamberin doğumuyla ilgili harikuladeliği anlatan rivayetlerden,⁶ tarihen sabit olmayan, Hz. Peygamberin Üveys el-Karani'ye hırkasını vasiyet etmesi ve Hz. Ömer ile Ali'nin hırkayı ona teslim etmeleri meselesinden,⁷ yine Hz. Peygamberin, hiçbir hadis sahih olarak yer almayan, İsrâ gecesinde bütün peygamberlere namaz kıldırmasından,⁸ Mirac'da Rabbini gördüğüne dair⁹ uzun uzadıya söz edilmesi bilgi yanlışlıklarına örnek olarak verilebilir.

Dikkatsizlik hususunda belki cahillik denemez ama dikkatsizlik ya da özensizlikten dolayı birkaç defa şahit olduğum, Hz. Peygamber döneminde Suudi Arabistan... diye başlayan (tarih dışı/anakronizm) cümleleri örnek olarak verebilirim. Oysa, Arap yarımadası XVI. yy. yani Yavuz döneminden itibaren Osmanlı Devleti hâkimiyetinde iken Suud ailesi XVIII. yüzyılın ortalarında nüfuz kazanmaya başlar, nihayet, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlıdan koparak bağımsızlıklarını kazanırlar.

Yine dikkatsizliğe bir örnek olması bakımından, Hz. Peygamberin eşlerinin, çocuklarının ve sahabenin ileri gelenlerinin medfûn oldukları, Mescid-i Nebî yanındaki Cennetü'l-baki' kabristanı, çoğu vaizimizin dilinde Cennetü'l-Bâkî'dir. Yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın geçmişte Medine Sorumlusu olan bir dostumuzdan dinlediğim bir anekdota göre, Hz. Peygamberin bayram namazlarını kıldırıldığı "musalla" bölgesinde yaptığı bir yağmur duası sırasında yağmur yüklü bir bulutun (ki, Arapça'da, Ğamâme bulut demektir) göğü kaplamasının hatırasına, Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan Ğamâme Mescidi'nin gerçek(!) bânisi, siyerden bi-haber vaizin dilinde 'sahabenin ileri gelenlerinden Hz. Ğamâme (!)' oluverir.

c) Özgünlük Sorunu

Hz. Peygamber'den söz edilen bazı vaazlarda hiçbir söylem değişikliğine gidilmediği görülmektedir. Söz konusu vaazlardan nihayet, az çok dinî bir eği-

6 Enbiya Yıldırım, Hadis Problemleri, İstanbul 1996, s. 149-150.

7 İsmail Hakkı İzmirli, Siyer-i Celile-i Nebeviyye, Mukaddimat, İstanbul 1996, s. 123.

8 İzmirli, age, s. 133.

9 Enbiya Yıldırım, age, s. 151.

tim almış, Kur'an Kursu'nda Dini Bilgiler Kitabı'nı okumuş bir öğrencinin bilgi seviyesini geçemeyen, klişe, bilindik ve sıradan peygamber tasavvuru üzerinde durulmaktadır.

Vaizlerimiz genellikle, eldeki mevcut bilgileri yeni kalıplara döküp aynı ifade etmeyi tercih etmektedirler.

d) Konu Dışılık Sorunu

Ayrıca, vaazlarda, siyerin kendi müstakil konuları ile malzeme olarak desteklediği hususların çerçevesini tespit noktasında eksiklik göze çarpmaktadır. Ya siyerle ilgili konu eksik bırakılmakta ya da nakledilen bir anekdotla süre ikmal edilmekte, asıl vaaz konusu askıda bırakılmaktadır.

e) Genelleme Sorunu

"Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili hemen hemen bilinmeyen hiçbir şey yoktur hayatının her noktası, her safhası kitaplarda mevcuttur." O hayatı boyunca hiç kimseye kızmamıştır, kimseye gücenmemiştir, kimseye beddua etmemiştir, hiç namazını mazeretli olarak dahi aksatmamıştır, hiçbir savaşta mağlup olmamıştır, tebliğ vazifesi dışında hiç hata yapmamıştır vb. ifadeler bu tür genellemelere örnek olarak verilebilir.

f) Gereksiz Bilgi Aktarımı Sorunu

Hz. Peygamber ya da dönemi ile ilgili bir rivayeti aktarırken, cemaat içinde Arapça bilenlerin hiç olmadığı ya da az olduğu dikkate alınmaksızın hadis kitaplarından ya klasik siyer literatüründen ya da Hz. Peygamberin dualarından alıntı yaparak, uzun uzun metnin Arapçasını okumak, ardından kırık tercümeye geçmek, cemaatin vaazı, olayı, olguyu ya da âmin dediği duayı anlaması önünde engel teşkil etmekte, dikkatini dağıtabilmektedir. Bunun yerine önemine göre özet ya da doğrudan cemaatin anlayacağı şekilde nakletmek faydalı olacaktır.

Ayrıca, vaazda Hz. Peygamberin insanî ilişkilerindeki nezaketi, nezâhetti, tatlı sözlüğü, cömertliği, misafirperverliği, güvenilirliği, mütebessim tavrı, akrabalık ve komşuluk ilişkileri, yapıcı ve yardımsever kişiliği gibi ibret verici yönleri ve üstün ahlâkî erdemlerini hatırlatıcı söz ve davranışlarını anlatmak yerine, konuşmacıyı zora sokan, içi boş anılardan, eşinin, çocuklarının, akraba ve arkadaşlarının kusurlarından faziletlerinden söz etmek, trafik cezasından nasıl kurtulduğu ile övünmek ya da affedilmediği için memurları merhametsiz göstermek, herhangi bir mesleği, kurumu, zümreyi, grubu, etnisiteyi küçüm-

seyici ve kötüyeyici laflar sarf etmek, Hz. Peygamberin tebliğ yöntemi ile bağdaşmayacak tutumlardır.

g) Ayet ve Hadislerin İçeriğini Dolduramama Sorunu

Hiz. Peygamber'den bahsederken olmazsa olmaz şey, ayet ve hadislerden söz etmektir. Ancak, bunu yaparken, şüphesiz, sebep-i nüzullü ayetlere ve sebep-i vürûdlü hadislere de yer vermek daha eğitici olacaktır. "O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir, üsve-i hasenedir, yüce bir ahlak sahibidir, güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir, azab peygamberi değil, rahmet peygamberidir" gibi ayet ve hadisler vaaz boyunca tekrar edilip, onun dönemi ile ilgili olgu ve olaylardan söz etmemek, ayet ve hadislerin içeriğini dolduracak örneklere başvurmamak, bu ayet ve hadislerin hakkını vermemek anlamına gelecektir.

h) Kendi Gündemini Oluşturamama Sorunu

Vaazlarda siyer konuları ele alınırken, tepkisellik ve savunmacı tavır sıkça kendini göstermektedir. Bu önemli bir yanlışlıktır. Siyer bilgisi kendi bağlamında ve kendi gündeminde önemlidir, değerlidir ve etkilidir. Tepkisel, duygusal ve savunmacı yaklaşım diğer konularda olduğu gibi siyer bilgisinden edinilecek faydayı izale eder.

ı) Duygusallık ve Arabesk Tavır Takınma Sorunu

Cemaati etkileme, coşturma, ağlatma adına mevlid, naat, kasıde vs. gibi edebî ürünlerden alıntı yaparak siyer anlatmaya çalışmak bize göre doğru bir yaklaşım değildir. Zira edebî ürünler, kendi yer ve konumlarında etkilidir, güzeldir. Şayet, Kur'an, hadis ve tarih ilminin ortaya koyduğu peygamber tasavvurunun yerini edebî eserler alırsa, o zaman Hz. Peygambere en büyük haksızlık yapılmış olur.

Yine vaazlarda, duygusal atmosfer yaratma adına, arabesk söylemi içeren ifadeler doğru bir Hz. Peygamber telakkisi için uygun değildir:

"Kalk Ey Abdullah, oğlun artık bir peygamber, Kalk! İnsanlık ona doğru koşuyor. Kalk Ey Abdullah!" ya da "Ağla ya Fatıma ağla! Baban, Allah Resûlü yok artık... O da gitti her fanî gibi. Yok artık insanlığın efendisi! Ey Fâtıma" gibi. Ya da vaazlarda arabesk kokan şiirlere, ağıtlara yer vermek:

Fahr-i âlem göç eyledi dünyadan	Bunu dedi yaşlar doldu gözüne
Ümmetlerim size olsun elveda	Bir figandır düştü halkın özüne

Bize gel oldu yüce mevlâdan
Ashablarım size olsun elveda!

Hasan ile Hüseyin'i almış dizine
Yavrularım, kuzularım size olsun elveda!

Çoğu zaman teravih namazı aralarında da okunduğuna şahit olduğumuz, zaman zaman da kürsülerden işittiğimiz bir başka dörtlük de şöyledir:

Medineye varamadım
Gül kokusu alamadım
Ben Rasûl'e doyamadım
Yaralıyım yaralı yaralı

Elimden tut kaldır beni
Ya vuslata erdir beni
Çok ağlattın güldür beni
Yaralıyım yaralıyım yaralı...

i) Siyasî Araçsallaştırma Sorunu

Gündelik siyasî konulara girmek, bir ideolojinin ileri uç elemanı gibi konuşmak, propaganda yapmak kanunen suç olduğu gibi vaaz kürsüsüne de asla yakışmayacak bir tavidir. Ancak kimi zaman masum gibi gözükmeyle birlikte, Siyer malûmatını "En çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğumuz şu günlerde" cümleleriyle başlayan, modern zamanların siyasî, hukukî, ekonomik sosyolojik ıstılahlarına Hz. Peygamber devrinden ve onun hayatından destek bulma çabası da hoş değildir. Laiklik, demokrasi, bir arada yaşama, hoşgörü, sosyal dayanışma, özgürlük-eşitlik-kardeşlik, emek-sermaye ilişkisi/çatışması, anayasa hareketleri, çevre sorunu, nüfus planlaması vs. gibi batının kendi iç dinamikleri ile gelişen ve zamanla diğer toplumları da etkileyen kavramlar ve olaylara Hz. Peygamberin söz ve hayatından örnekler bulup getirme çabası siyer bilgisini araçsallaştırmak, meşruiyet aracı olarak göstermekten öteye geçemez.

Nitekim, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde nüfusun artırılmasını tavsiye sadedinde, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından camilerde hutbe okutulduğu bilinmektedir. O zamanın şartlarında savaşlardan çıkılan bir ortamda çok çocuk yapmak meşrû bir ihtiyaç hâlini almıştı. Aradan geçen zaman içerisinde ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar değişince önceleri nüfus planlaması, ardından da aile planlaması ile ilgili hutbe ve vaazların okutulduğu ve bunlarla ilgili dinî delillere, Hz. Peygamber ve İslam tarihinden örnekler sunma arayışına girildiğine yakın zamanlara kadar şahit olduk.

j) Popüler Araçsallaştırma Sorunu

Son zamanlarda moda hâline gelen kimi popüler ve akademik kavramın Hz. Peygamber hakkında dile getirilerek, çevreciliği, spor yapışı, tüketici haklarını savunuşu, görgü kuralları, trafik kuralları, turistlere iyi davranma gibi olgu ve olayları kendi bağlamından kopararak, modern kavramların ortaya çıkışının tarihsel şartlarını dikkate almadan Hz. Peygamber devrinde de aynen mevcutmuş

gibi söz edilmesi doğru değildir, bunun diğer adı anokranizmdir. İslamiyet ve Turizm konulu aşağıdaki vaaz örneğini bu konuda örnek olarak gösterebiliriz:

Vaizimiz, İslam dininin seyahat ve turizm konusunda mü'minlere gerekli öğütleri verdiğini, gezmenin, görmenin, tanışmanın faydalarını vurgularken, "ben turistim" diyerek memlekete gelip yıkıcı faaliyet gösteren, millî faaliyetlere karşı çalışan, propaganda yapan insanlara karşı seyirci kalınmamasını tavsiye ettikten sonra, bunları mutlaka gerekli mercilere bildirmek gerektiğini vurgulamaktan geçemez. Ayrıca, Müslümanlığın yayılması sırasında Mekke'nin Arap yarımadasının büyük şehirlerinden biri, aynı zamanda da dinî, ticari, kültürel merkezi olduğunu burada şiir yarışmalarının dışında fuarların kurulduğunu ve eşya değişimi yapıldığını da önemine binaen dile getirir. Bir ara konu turizm ile ilgili ayetlere (!) getirilir:

* Görenle görmeyen bir olmaz (Enfal, 42).

* Yeryüzünde gezip dolaşın, sonra bakın ki yalanlayanların sonu nice olmuştur, (En'âm, 11) ayetini zikrettikten sonra sözü Hz. Peygamberin hadislerine getirerek şu hadisleri sıralar:

* Müslüman topluluğun seyahati, Allah yolunda cihat gibidir.

* Yol yürüyünüz, sıhhat bulasınız.

* İlmi Çin'de de olsa alınız.

* Ticarete kesata düşen, kazançta güçlük çeken kimse Umman'a gitsin.

Bağlamından koparılmış işin hangi noktalara uzandığı fazla yoruma ihtiyacı duymadan, açıkça görülüyor.

k) Bilimsel Araştırmaya Sorunu: Anokronizm Tehlikesi

Modern zamanlardaki bütün ilmî, fennî ve toplumsal gelişmelerin izini Hz. Peygamber devrinde aramak, günümüze getirmek maksadıyla, onun bir hadisini naklettikten sonra hadisin anlam çerçevesini aşan cümleler sarf etmek de sık rastlanılan hatalar arasındadır. Örneğin, yine bir vaaz kitabında "Hz. Peygamber günün birinde Enes b. Mâlik ile birlikte aynı yaygı üzerinde otururken, bir cüzzamlının geldiğini gördü ve "Ey Enes! Yaygıyı topla, hasta ayaklarıyla üstüne basmasını" hadisini naklettikten sonra, "İşte bu olay Peygamberimizin mikrobun keşfinden asırlarca evvel mikrobun bildiğine, birçok hastalığa mikrobun sebep olduğuna inandığına... delalet etmez mi?" cümlesini ilave ediyor.

"Maddî ve Manevî Hastalıklar" konulu bu vaazda ilgili ayetler anlatıldıktan, aynı kitapta ilerideki paragraflarda zikredilen "Ey Allah'ın kulları! Tedavi olun.

Allah hiçbir hastalık vermemiştir ki, devasını da vermiş olmasın" hadisi üzerinde çok durularak, anokronizme ve iddali cümlelere girilmeden hastalara, modern tıbbın ve ilmin gerektirdiği imkânlarla başvurmaları şiddetle tavsiye edilmeliydi.

Başka bir yanlış da Kur'an'a modern ilmin verilerini doğrulatma çabasıdır:

Nitekim, vaizin "Kur'an müspet ilmin metodunu iman metodu olarak kabul eder, iman metodu ile müspet ilmin metodu birleşir" ifadelerinden az sonra "veşşemsü tecrî limüstakarrin lehe"¹⁰ ayetini delil getirerek "Kur'an'ın, Güneşin Vega yıldızına doğru akışını doğruladığını" söylemektedir.

Uzay çalışmaları daha da ilerleyip, Güneş'in X yıldızına doğru aktığı ispatlanırsa, o zaman Kur'an hangi hakikate işaret ettiği ilmi hakikat boşa mı çıkacak? Ya da müspet ilim metodlarında kaydedilen sürekli değişim, iman metodlarını da mı etkileyecek?

1) Popülizme Kurban Etme

Buna, kişileri, kitleleri, kurumlarını vs. mutlaka memnun etme kaygısı, nabza göre şerbet verme sevdası da diyebiliriz. Vaazlarda buna dair çokça örneğe de rastlamak mümkündür.

1960'larda yayınlanan bir vaaz kitabının ön sözünde yazar şöyle diyor, vazimiz:

"Peygamberimiz evvela beşîr, sonra nezîr olduğuna göre, vaazlarda beşâret ön planda olmalı; inzar, sıra geldikçe, lüzum hasıl oldukça işe karışmalıdır. Vaiz vaazında bir ayet ya da hadisi ele aldığı anda bunların feyzini doğrudan doğruya ahirete geçirmemeli, dünyaya uğratıp bu çağrıya uyanların dünyada kazanacakları kemâl anlatılmalı, sonra bu kemâl sahibinin âhirette layık olacağı mükâfata geçilmeli; uymayanlara ise dünyada uğrayacakları hüsrân anlatılmalı, sonra âhirette uğrayacakları mücâzâta geçilmelidir."

Kısa bir alıntı yaptığımız bu sözler bize göre, hem Kur'an'ın ruhuna hem de Hz. Peygamber tasavvuruna aykırı bir düşüncedir. Zira, Hz. Peygamberin tebliğ mücadelesinde beşîr özelliğinin evvela nezîr özelliğinin daha sonra olması gibi bir kategorik ayrım söz konusu değildir. Zira o aynı ölçüde ve aynı zamanda beşîr ve nezîrdir. Müjdelemesi gerekiyorsa, müjdeler, uyarması gerektiği yerde de uyarırdı.

Ayrıca, İslam düşüncesine göre dünya-âhiret ayrımından söz etmek de uygun değildir. İnsan yapıp ettikleri ile dünyada mutlu bir hayat sürebilir ama

10 Yâsîn, (36), 38.

işlediği kötülüklerle âhiretini de mahvedebilir. Aynı şekilde, dünyada çok sıkıntı çeken bir kişi bu çektiği sıkıntılara karşılık âhirette nice nimetlere gark olabilir.

Bu hususta, özetle bilinmesi gerekli olan husus şudur ki, Hz. Peygamber, müjdelerken de inzar ederken de hiçbir kitleden, güçten çekinmemiş, müjdeleyiciliğini ve dünya hayatını öncelememiş, uyarıcılığını ve âhiretini de ötelememiştir. Kimseye iyi, hoş görünme gibi bir kaygısı da olmamıştır. Kur'an vahyinden aldığı mesajı; doğrudan doğruya, net, anlaşılır ve yalın bir şekilde kim olursa olsun gücü nispetinde muhataplarına ulaştırmaya çalışmıştır.

Yine, aynı kitapta vaiz, "İslam'dan evvelki devirlerde... bir erkek dilediği kadar kadın alır, bunları arzu ettiği zaman kullanılmış bir eşya gibi bir kenara bırakabilirdi" dedikten sonra (mealsiz zikrettiği) Kur'an'da "ve in hiftum ellâ taksitû ayeti ile Allah'ın bu âdeti yıktığını müteakip ayeti kerime "len testetû en te'adilû beyne'n-nisâi..."¹¹ ayetini meâli ile birlikte sunduktan sonra, şöyle devam etmektedir:

"Allah, (bu ayetle) ...kocanın zaafı göz önünde tutularak tatbiki çok güç olan bir adalet esası öne sürmüştü, dolayısıyla bu adalet kâidesinin tek zevce ile evlenmekten ibaret olduğu çok açık bir şekilde ifade edilmiş... bugünkü modern ailenin ana unsurları, İslam dini tarafından bundan on dört asır evvel tespit edilmiş, ...tir.

Bizim buradaki niyetimiz, bu çağda çok kadınla evlilik meselesinde taraf olmak değil, vaizin maksadı aştığını düşündüğümüz, Allah'ın tek zevce ile evlenmeyi çok açık bir şekilde ifade ettiği" ve İslam dini tarafından *bugünkü modern ailenin* ana unsurlarının bundan on dört asır evvel tespit edilmiştir" cümlesine dikkatlerinizi çekmektir. Zira, bize göre bu anlayış, modern zamandaki her uygulamayı ayet ya da hadislerle meşrulaştırma ve destekleme eğilimi gibi gözükmektedir.

Bu tartışma aslında hukukî bir meseledir. Fakat geçmişte doğal görülen bir uygulama bugün çeşitli sâiklerle, sosyal meşruiyetini kaybedebilir. Şartlar değişince de tekrar meşruiyet kazanabilir. Sosyal olaylarla ilgili meselelerin tümü böyledir. Burada tarih dışı örneklemelere girmek, vaziyeti idare etmek gibi görünse de uyguladığı sansür vaizi sıkıntıya sokabilir.

m) Hikâyeci Anlatım

Vaazlarda, hikâye ya da kıssa anlatımı, yerinde ve zamanında olduğu ve ibret verici örnekler seçildiği zaman eğitici ve öğretici olması açısından kıy-

11 Nisa, (4), 3.

metlidir. Ancak, özellikle siyer ve hadis anlatırken, insanların duygularına hitap etme, onları ağlatma, peygamber ve sahabî sevgisini aşılama adına hikâye ve uydurma sözlere yer verilemez. Nitekim, vaizlerimizin çok anlattığı Ukkâşe kısası hikâyeci-uydurma haberlere en güzel misaldir ve bu hikâyeye özetle şöyledir:

Hiz. Peygamber, Nasr suresi nazil olunca ömrünün sonlarına yaklaştığını anlamıştı. Sahabeyi mescide toplayarak onlara hitap etti ve onlara herhangi bir haksızlık yaptı ise, buna karşılık derhal kendisine kısas uygulamalarını istemişti. Başlangıçta, kimse yerinden kalkmadı., Fakat o bunu ısrarla üç defa tekrar etti. Nihayet üçüncüsünde Müslümanlar arasından Ukkâşe adlı yaşlı adam, onun huzuruna geldi ve bir gazve dönüşünde, devesinden inip onun uyluğundan öpmek için yanına yaklaşırken Hiz. Peygamberin elindeki ince uzun çubukla açık olan böğrüne vurduğunu söyledi. Bunun üzerine kısas uygulamak üzere Hiz. Peygambere karnını açtırdı. Bu olayı dehşet içinde ağlaşarak seyreden ashabın gözleri önünde, Resul-i Ekrem'in mübarek karnını öptü ve "Anam-babam sana feda olsun, sana kim kısas yapabilir ki?!" dedi. Hiz. Peygamber ise tekrar, "Ya vurmasını, yahut affetmesini" rica etti, o da "Kıyamet günü Allah'ın beni affetmesini umarak seni affettim" dedikten sonra, "Cennette benim bu arkadaşımı görmek isteyenler bu ihtiyara baksınlar" buyurdu, sahabe de gözleri arasından öperek Ukkâşe'yi tebrik ettiler..."¹²

n) Siyer Konularını Magazine Kurban Etmek

Kürsülerden çokça duyduğumuz "Dün bir yerde günlük gazeteleri karıştırırken gözüme çarptı", "Bizim çocuklardan birinin öğretmenini sınıfta söylemiş" ya da "çok da televizyon seyretmem ama, akşam şöyle kanalları geçerken rastladım. Adının önünde Prof. Dr., veya Doç. Dr. gibi kalabalık şeyler yazan "ilahiyatçı hocalar var ya" diye başlayan cümleler ilk başta merak uyandırmakla birlikte, işin ciddiyetini ortadan kaldırmakta ve konuların farklı alanlara çekilerek basitleştirilmesine yol açmakta ve vaazın eğitici-öğretici özelliğini kaybetmesine, eğlendirici vasfının öne çıkmasına yol açmaktadır.

Gerek din hakkında TV ekranlarından spekülâtif programlar yapan hocalar, gerekse bu programları kürsülerine taşıyan vaizler iyi bilmeliler ki, dine en yapılabilecek en büyük zarar, onun istismarı ve magazin malzemesi yapılmasıdır.

o) Kolaycılığı Özendirme Sorunu

Kolaylaştırmak, zorlaştırmamak Nebvî tebliğ yönteminin vazgeçilmez ilkelerinden biridir. Ancak, zaman zaman vaazlarda Nebvî yöntemin dışına çıkarak, insanları bir dua ile bütün dertlerden ve musibetlerden, hastalıklardan

12 İbnü'l-Cevzi, Mevduat, thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire 1987, I, 295-301.

ve sıkıntılardan Hz. Peygamberin bunlar için okuduğu bir dua ile kurtulacaklarına inandırmak, gerek Hz. Muhammed (s.a.s.) gerekse diğer peygamberlerin hastalanmalarına, memleketlerinden sürülmelerine hatta öldürülme gibi nice acılara sıkıntılara düşür olmaları gerçeklerine ters düşmektedir.

Buna Hz. Peygambere salavât getirmekle alakalı olan vaazlarda söylenen uydurma hadisleri zikredebiliriz. Bilindiği gibi Kur'an'da, müminlerin Resul-i Ekrem'e salavat getirmeleri istenmiştir.¹³ Ancak bu konu, çok zayıf ve uydurma birçok rivayetle abartılmıştır:

*"Sana kim bir gün ve gecede yüz defa salavat getirirse, ona bin defa salat (rahmet) eder, bin ihtiyacını gideririm ki, en kolayı cehennemden azad olmaktadır."*¹⁴

*"Kim bana kabrimin başında salavat getirirse onu iştirim. Kim de bana uzaktan salavat getirirse, Allah onu bana ulaştırmak üzere bir melek görevlendirir. Onun hem dünya işi, hem de ahireti yeterli olur. Ben de onun için şahit ve şefaatçi olurum."*¹⁵

ö) İstismar ve Çıkar İçin Vaazları Araçsallaştırma Sorunu

Bazı kişiler, şöhrete giden yolun, duygusal atmosferin, halkın dini hislerini ve Peygambere duyulan sevgi ve özlemi galeyana getirmek suretiyle tutulabileceğinin farkındadırlar. Dinleyicileri coşturacak şekilde konuşarak, kimi zaman ağlatarak Hz. Peygamber hakkında gerçek dışı anlatımlara girmekten geri durmazlar.¹⁶

Geçmişte uydurulup, bazı kitaplarda nakledilen dramatik sahneler, günümüzde de yeni versiyonlarıyla ileri teknolojinin imkânları da kullanılarak hayatîyetini sürdürmektedir. Netice, reyting için şöhret, şöhret için gözyaşı, gözyaşı için de uydurma haberler, hâlâ en vazgeçilmez istismar malzemeleri olmaya devam etmektedir.

Ayrıca vaazlar, bedava dahi olsa çıkar amaçlı olarak herhangi bir kişi ya da kuruma maddî-manevî çıkar sağlama, bunun için de dinî değerleri ve siyer bilgisini istismar yeri ve aracı değildir.

13 Ahzab (33), 56.

14 İbnu'l-Cevzi, age, I, 302.

15 İbnu'l-Cevzi, age, I, 303; bkz: Suyuti, el-Lealiu'l-Masnua fi'l-Ehadisi'l-Mevdûa, Beyrut 1983, I, 282-284.

16 Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara 1988, s. 159-160.

p) Mucizelere Başvurma ve Aşırı Yüceltmeci Yaklaşım

Bazı vaizler, Hz. Peygamberin nübüvvetini vahyin indirildiği tarih ile başlatmak yerine, onun doğumundan itibaren başlatmayı, risalet öncesinde de yüzlerce alametin (beşair) görüldüğünü ispatlamayı amaçlayan rivayetlere başvururlar. Bu tür yaklaşımlara karşı Kur'an'ın cevabı nettir:

“İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erıştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin.”¹⁷

“Sen daha önce herhangi bir kitap okumuyordun.”¹⁸

“Sen o (Kur'an')dan önce (bunlardan) habersizdin.”¹⁹

Siret kitaplarının ilk sayfalarını dolduran rivayetlere göre, sadece doğumu esnasında, hem gökte, hem de yerde olağan üstü hareketler olmuş, yıldızlar doğmuş, yıldızlar kaymış, Kısra'nın sarayının şerefeleri yıkılmış, İranlıların bin yıllık ateşleri sönmüş, Save Gölü'nün suyu çekilmiş, Semave Vadisi'ni su basmıştır...²⁰

Oysa, Hz. Peygamberin tebliğine karşı sert muhalefet eden Mekkeli müşriklerin mucize istekleri Kur'an tarafından sürekli reddedilmiş, mucize gönderilse bile inanmayacakları açık bir şekilde belirtilmiştir.

Vaazlarımızda, özellikle kandil gecelerinde Hz. Peygamberin göğsünün cerrahî bir operasyonla yarıldığına (şakku's-sadr), sünnetli doğduğu, karanlıkta görebildiği, Hz. Peygamberin miraçtan dönünce terinin yere damladığı ve bundan kırmızı gülün bittiği aç yatıp tok katlığı vb. nice uydurma mucizeler uzunca anlatılmaktadır.

Oysa, Hz. Peygamberin “beşer-resûl” kişiliğinden söz ederken vaazlarda aşağıdaki ayetlerden hiç söz edilmediğini söyleyebiliriz:

“Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedi de değillerdir.”

Sonra onlara (verdiğimiz) sözü yerine getirdik; böylece, hem onları hem de dilediğimiz (başka) kimseleri kurtuluşa erdirdik; müsrifleri de helak ettik.”²¹

¹⁷ Şûra, (42), 52.

¹⁸ Ankebut, (29), 48.

¹⁹ Yusuf, (10), 3.

²⁰ Detaylı malumat için bkz: Asım Köksal, İslam Tarihi, II. 7-12. İstanbul 1987.

²¹ Enbiya, (21), 7-8.

"(Kur'an'ın belâgat ve azameti karşısında âciz kalan müşrikler şöyle) dediler: "-Biz, sana, asla inanmayız; tâ ki bizim için şu yerden (Mekke'den) bir pınar akıtsın.

Yahut hurmalıklardan ve üzümlüklerden senin bir bahçen olsun da ortasından bol bol nehirler akıtsın.

Yahud söyleyip zannettiğin gibi, semayı parça parça azab olarak üzerimize düşüresin, yahud Allah'ı ve melekleri söylediğine şâhid getiresin.

Yahud altından bir evin olsun, yahud semaya çıkasın; ona çıktığına da asla inanmayız, tâ ki bize, okuyacağımız bir kitap indiresin (böylece peygamber olduğunu orada okumuş olalım). De ki: "-Rabbimi tenzîh ederim. Ben, ancak diğer insanlar gibi bir insanım, diğer peygamberler gibi de bir peygamberim."

"Mekkelilere doğru yolu gösteren peygamber, onlara Kur'an ile geldiği zaman, insanların iman etmelerine ancak şöyle demeleri engel oldu: "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi, (peygamber olarak bir melek göndermeliydi?"²²

r) İndirgemeci Yaklaşım

Bazen de indirgemeci bir yaklaşımla Hz. Peygamberin insanî tarafı bütünlükçü bir bakış açısı ile dile getirilmemekte, yuvarlak, basma kalıp, klişe ifadelerle vaazlar geçirtilmeye çalışılmaktadır; örneğin, o da her insan gibi yer, içer, uyur, evlenir, çoluk-çocuk sahibi olur ve her insan gibi ölüp gider vs...

Oysa vaazlarımızda Hz. Peygamberin insanî özelliklerini anlatırken, evvela üzerinde durulması gereken hususlar şunlar olmalıdır:

Yetim ve öksüzün hâinden anlayışı, küçük yaştan itibaren kendi emeği ile hayatını kazanması, sorumluluk bilinci, toplumsal olaylara duyarlı kişiliği, güvenilir, dürüst yapısı, çözüm üreten yapısı, tebliğ vazifesi dışında unutan, hata yapabilen, kızan, sinirlenen, kızınca ağır sözler söyleyebilen, acı çeken, beddua eden, eşlerine kırılabilen, savaşta mağlup olabilen vb...Kur'an'da ifadesini bulan bir beşer-resûl.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vaaz kürsülerinden Hz. Peygamberi anlatma yöntemi ile ilgili sorunlarla ilgili değerlendirmelerimizi dile getirdiğimiz bu bildiride meseleyi iki kategoria ele almaya çalıştık. Tespit edebildiğimiz sorunları kimi örneklerle ifade etmeye çalıştık.

İster vaaz ister başka bir araç ile, Hz. Peygamberi ve onun siretini anlatma adına, Kur'an'a, sünnete, sahih hadislerle, sirete, akl-ı selime, tarihi vakıalara aykırı olan bu haberlerin faydadan ziyade zarar getireceği şüphesizdir. Geçmişte, Menâkıb, Delâil, Şemâil, Hasâis, Hılye, Tarih ve Siyer gibi çeşitli konuları ele alan kitaplarda yer alan bu uydurma haberler, kimi yazarlar ve onlardan etkilenen vaizler tarafından sahih bilgiymiş gibi kuşaktan kuşağa aktararak zamanımıza kadar gelmiş, bunları eleştiri süzgecinden geçirmeyen vaizler kürsülerden aktarmışlar, nihayet, Kur'an'ın öngördüğü, "beşer-resûl" peygamber tasavvuru âdeti bu uydurma rivayetlerin gölgesinde kalmıştır.

Netice olarak, hedef kitlesi kim olursa olsun, Hz. Peygamber hakkında yapılan konuşmalarda uydurma haberlerden kesinlikle sakınılmalıdır. Kanaatimizce, Rasul-i Ekrem'i tanıma ve tanıtmada, yüce Kur'an'ın ve bizzat Hz. Peygamberin sahih hadislerinde verdiği bilgiler yeterlidir ve onlarla yetinilmelidir. Dinleyici kitlesinin ihtiyaçları göz önüne alınarak, özel bir zaman tahsis edilmelidir.

Hz. Peygamberi konu alan vaazlarda şu hususlar gözetilmelidir:

1* Nasihat: Hz. Peygamberi örnek alacak ve ona tabi olacak kişi, onun sözlerini, davranışlarını ve hayatından öğütler bulacağı vaazlar edilmelidir.

2* Tezkir: Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili nakledilen anekdotlarda doğru ve yanlış açıkça ortaya konulmalı, onun güzel ahlâkı ve yaşayışının ana çizgileri mutlaka hatırlatılmalıdır.

3* İrşad: Hz. Peygamber kendine nazil olan vahyi tebliğ eden, onunla hakkı, doğruyu gösteren, faydalı yolları bildiren, iyiyi kötüyü gösteren bir hayat yaşamış ve dini de bu yöntemle tebliğ etmiştir.

4* Talim: Hz. Peygamberle alakalı vaazlar mutlaka didaktik olmalıdır. Onunla alakalı vaazlar, insanları bilgilendirmeli, uyarmalı, hatırlatmalı, sürekli ya da hayat boyu öğrenme aracı olmalıdır.

5* Rehberlik faaliyeti: Vaaz, dinî alanda bir yol göstericiliktir. Rehberlik ise, "kendini ve çevresindeki imkânları tanıması, gizli kabiliyetlerini geliştirmesi, sorunlarını çözebilmesi ve kendisini gerçekleştirebilmesi için bu işi meslek edinen uzmanlarca yapılan yardım alma sürecidir."²³

Vaazlarla yapılan rehberlik faaliyeti ile kişi, din ile alakalı alanlarda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme, bu alanlarla ilgili yeteneklerini geliştirebilme, ka-

23 Ödünç aldığım kavramlar için bkz: Komisyon, Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler", ed.: Cemal Tosun, İlâhiyat Önlisans Programı Ders Kitabı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1999, 194-195.

rarlar alma ve uygulama, planlama yapabilme ve dinî hayatla ilgili meseleleri yorumlayabilme becerisini kazanması beklenir.

Yapılan vaazla kişi kendini sorgulamalı. Yeni ne öğrendiğini bilebilmeli, olumlu yönde fikr-i sabitesinin değiştiğini izleyebilmeli. Eğer bu olmuyorsa vaaz yerini bulmuyor demektir.

Aksi hâlde merhum Akif'in, *"Ya bu kürsülere birer adam çıkarsınlar, yahut bu ceheleyi cemaatin başına belâ etmesinler. Doğrusu bu herifleri dinledikçe gençlerdeki dinsizlik modasını hemen hemen mazur göreceğim geliyor! Eğer dinin ne olduğunu bunlardan öğrenmiş olsaydım mutlaka İslam'ın en büyük düşmanı olurum!..."* sözlerinde işaret ettiği tehlikeye düşeriz.

3. FIKHİ KONULAR ÇERÇEVESİNDE VAAZLARDA GAYE PROBLEMİNİN ANALİZİ

Hasan TURGUT*

ÖZET

Cami içi dinî faaliyetlerin başında gelen vaazlarda, farklı mezhep ve kültür-
lere mensup bireyler muhatap alınmakta, dinî ve dünyevî alanlarda doğru bir
şekilde bilgilendirilmeleri hedeflenmektedir. Ancak kimi zaman fikhî konuların
izahında olduğu gibi, bu bilgilendirme cemaat içerisinde birlik ve beraberliğin
bozulmasına, yanlış anlamalara sebebiyet verebilmektedir. Böyle bir durum
da fikhî, itikadi ve ahlakî konuların vaazlarda ne şekilde ele alınması gerektiği
üzerinde tekrar düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tebliğde de fikhî konu-
lar üzerinden vaazların gayeleri gözetilerek yapılmasının daha faydalı olacağı
ortaya konacaktır.

GİRİŞ

“Mükellefin amel yönüyle lehine ve aleyhine olan dini hükümleri bilmesi-
dir” şeklinde tanımlanan fıkıh, ibadetten muamelata, ukûbattan mirasa varın-
caya kadar insan hayatının her alanını kuşatmaktadır.¹ Klasik fıkıh doktrininde
de, mükellefin mutlak surette fıkıhta ortaya konulan hükümlere riayet etmesi
istenmekte, aksi takdirde hem dünya hem ahirette sorumlu tutulacağı söy-
lenmektedir. Bu önemine binaen fıkıh, vaazların da vazgeçilmez kaynakları
arasında yerini almaktadır.

Ancak meseleleri daha çok şekli (illet)ve teknik yönleriyle inceleyip siste-
matize eden fıkıh² perspektifinden, mükellefin günlük uygulamaları değeri-
lendirildiğinde, birçok eksiğin ortaya çıkacağı muhakkaktır. Onun bu kusurlarının

* Vaiz, İstanbul/Pendik.

1 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1998, s. 112.

2 Fakihler, bunu “biz zahire göre hüküm verimiz, işlerin iç yüzünü Allah bilir” şeklinde ifade etmişlerdir.

cehalet, unutma veya önemsememe gibi durumlardan kaynaklandığı, bunların giderilmesi gerektiği, netice itibariyle de vaazın bu iş için uygun olduğu ilk akla gelenler arasındadır.

Ancak vaazların gayesi açısından bakıldığında, özellikle günümüzde vaazlarda fikhî konuların, klasik fıkıhta ortaya konulduğu şekliyle anlatılmaması gerekmektedir. Aksi takdirde bireyler arasında ihtilafların yaşanması, dini heyecan ve şuurun azalması ve yanlış bilgilenme gibi vaazın gayesiyle çelişen menfi durumlar ortaya çıkmaktadır.

1. VAAZLARIN GAYESİ

Vaazların gayesinin ne olduğuna geçmeden önce gaye ile ilgili birkaç hususun altını çizmekte fayda vardır. Gaye, bir işin neticesinde elde edilmek istenen faydayı, semereyi, maksadı ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile de gaye, bir işi yapmaya sevk eden sebebi bilmeye yönelik sorulan “niçin” sorusunun cevabı olmaktadır. Bu anlamı itibariyle gaye, bir şeyi anlaşılır ve makul kılma özelliğine sahiptir.

Gayenin söz konusu faydasına ilaveten, kullanılacak dil ve üslup üzerinde etkisi vardır. Nitekim Arap Edebiyatında muktezayı hâli ve muhatabın durumunu dikkate alarak konuşmanın gerekliliği ilke olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kişiye sadece haber verilmek istendiğinde kullanılan dil ve üslup ile kişinin ikna ve inandırılması istendiğinde kullanılacak dil ve üslubun birbirinden farklı olduğu kaydedilir.³

Gaye ile ilgili bu hususları belirttikten sonra cami ve mescit gibi ibadet yerlerinde icra edilen vaazların gayesinin neler olduğuna geçebiliriz. Vaazların gayesi hususunda tarihi süreç içerisinde aynı olmasa da birbirine yakın düşünceler ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim İslam düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olan Gazzâlî (1058/1111-450/505), vaazların gayesi meselesinde bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Her şeyden önce insanların işlerinin dünya ve ahirete yönelik olduğunu kaydeden Gazzâlî, ahiretteki kurtuluşun da ancak dünya nizamını temin etmekle gerçekleşeceğini, dolayısıyla da dünyanın, ahiretin tarlası ve Allah’a ulaştıran geçici bir konak mesabesinde olduğunu ifade eder. Dünyadaki nizamı temin etmenin ise insanların işleriyle alakalı olduğunu ve bunların da zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât olmak üzere üç kısma hasredilebileceğini belirtir. O, yemek için ziraatçılığın, giyim-kuşam için dokumacılığın, barınma için inşaatçılığın ve bunların düzenli ve birbiriyle uyumlu bir şekilde devam edebilmesi için de siyasetin, zarûriyyât kısmını oluşturduğunu

3 Ali el-Câzim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. bs., 2006, s. 130-132.

belirtir. Diğer iki kısmın da bunları tamamlayıcı ve güzelleştirici özelliklere sahip olduğunu kaydeder. Ancak o, birinci kısmın bunların en üstünü olduğunu ve bunlar arasında siyasetin en değerlisi olduğunu söyler. İşte böyle en şerefli olan siyaseti de peygamberlerin, devlet adamlarının, âlimlerin ve vaizlerin icra ettiğini belirtir.⁴ Görüldüğü üzere Gazzâlî, vaazı basit bir olgu olarak değerlendirmemekte, vaazların toplumun birlik ve beraberliğini temin için son derece önemli olduğuna ve vaizlerin gayesinin de dünya hayatını düzenlemek olması gerektiğine işaret etmektedir.

Hadis ilminin bir alt dalı olarak “İlmü’l-mevâz”dan bahseden Taşköprizâde (959/1032- 1552/1622), İlmü’l-mevaizi, “insanların genel karakterine uygun bir dil ve üslupla onların neden Allah’ın emir ve yasaklarına uymaları gerektiğini sebepleriyle birlikte ortaya koyan bir ilim” şeklinde tanımlar. Kaynaklarının da iyi ve güzel işler yapan salih, abid, zahit kimseler ile kötülükleri sebebiyle helak olan kavimlerin hayat hikâyeleri olduğunu belirtir. İlmü’l-mevaiz’in gayesinin de ilim ve amel ile nefislerini olgunlaştırmaya *teşvik etmek* olduğunu ifade etmektedir.⁵

Günümüz Türkiye’sinde ise vaaz hizmetleri devletin resmi kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Fakat vaazın gayesi konusunda hem 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’da hem de D.İ.B. Görev ve Çalışma Yönergesi’nde doğrudan vaazın gayesine temas edilmemektedir. Bununla birlikte söz konusu kanunun 12. maddesi vaizlerin görevleriyle ilgili olup, vaizlerin görevleri “cami ve mescitler ile diğer mekânlarda her türlü vasıttan yararlanarak *toplumu dinî konularda bilgilendirmek*, Başkanlığın hizmet alanlarında irşat, rehberlik, inceleme ve araştırma yapmak” şeklinde tespit edilmiştir. Ancak zikri geçen görevlerden sadece “*toplumu dinî konularda bilgilendirmek*” ifadesi vaazla ilişkilendirilmesi mümkün olduğundan, vaazın gayesinin bilgilendirme olduğu sonucuna varılabilir.

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı Çalışma Yönergesinin 112. maddesinde vaazın yapılışı esnasında “samimi, dini heyecan verici, yapıcı, uyarıcı, düşündürücü, öğretici, müjdeleyici, dini yasaklardan ve ahlaka aykırı davranışlardan sakındırıcı ve yanlış inançları düzeltici olması, kırııcı, ölçüsüz ve mesnetsiz sözlerden kaçınılması, milli ve dini beraberliği zedeleyici ifadeler ve ihtilaf konusu olan meselelere yer verilmemesi gerektiği kaydedilmektedir.⁶ Dolayısıyla bunları da vaazların gayesi içerisinde düşünmek mümkündür.

4 Gazzâlî, *İhyâ’ Ulûmi’l-dîn*, c. I, s. 21-22.

5 Taşköprizâde, *Miftâhu’s-saâde ve Misbâhu’s-siyâde*, Beyrut 1985, c. II, s. 551.

6 Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, Madde 112.

Netice itibariyle vaazların gayesinde iki temel özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, halkı İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak konularında milli birlik ve beraberliği zedelemeyecek ve ihtilafa mahal vermeyecek şekilde bilgilendirmek; ikincisi de onların dini ve manevi duygularını geliştirmektir. Söz konusu gayeleri gerçekleştirmenin yolu da dil ve üsluptan geçmektedir. Dolayısıyla da dil ve üslubun her şeyden önce düşündürücü, dine gönülden bağlayıcı, manevi duyguları harekete geçirici, birleştirici, esnek ve kuşatıcı olması gerekmektedir.

1. VAAZLARDA FIKHÎ KONULARIN İŞLENİŞİ

İslam dininin ameli yönüyle ilgilenen fıkıh, insan hayatını her yönüyle kuşatan bir mahiyete sahiptir. Bu yönüyle özellikle ibadet alanında hiçbir mükellefin fıkıhtan müstağni kalması düşünülemez. Ayrıca fıkıhın, Kur'an ve sünnete dayanması, onu ilahi bir boyuta taşımakta ve her yönüyle ona dini bir karakter kazandırmaktadır.

Bu özelliklerinden dolayı fıkıh, vaazların da vazgeçilmez kaynakları arasında yerini almaktadır. Zira kişinin dini açıdan bilgilendirilmesi, şuur kazandırılması denildiğinde ilk alan gelen kaynak fıkıh olmaktadır. Bununla birlikte fikhî konuların vaazlarda işlenmesi, vaazların gayesiyle çelişen birtakım durumların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bunları da şu şekilde sayabiliriz:

1. Vaazlarda, toplumunun birlik ve beraberliğini sağlayacak, ihtilafa mahal bırakmayacak şekilde cemaatin bilgilendirilmesi hedeflenmektedir. Hâlbuki fikhî konularda, ihtilafa sebep teşkil eden yönler de bulunmaktadır. Örneğin günümüzde Hanefî ve Şafiî cemaatlerin ağırlıklı olduğu camilerde “abdestin farzlarının” veya “abdesti bozan şeylerin” konu edildiği bir vaazda bunu rahatlıkla görmek mümkündür. Zira abdestin farzları veya abdesti bozan şeyler ya sadece bir mezhebe göre ya da diğer mezhepler de işin içine katılarak izah edilecektir. Şayet konu tek bir mezhep çerçevesinde işlenecek olursa, burada diğer mezheplerin fikirlerine yer verilmediğinden eksik bir bilgilendirme meydana gelecektir. Bu da dinleyicinin meselenin sadece bir tarafının olduğunu ve karşılaştığı farklı uygulamaların da yanlış olduğunu düşünmeye sevk edecektir. Ayrıca tek bir mezhebe bağlı kalınarak yapılan böyle bir vaazda, farklı mezhebe mensup kişiler ihmal edilmiş olacaktır. Bu da cemaat içerisinde mezhepsel bir ayrışmaya yol açacaktır.

Şayet böyle bir konu farklı mezheplere de yer verilerek anlatılacak olursa, burada da doğrudan mezhepler arasında ihtilaflar ortaya çıkacak ve cemaatin din konusunda zihninin karışmasına neden olacaktır. Neticede söz konusu her iki durum da “vaazların gayesinden” beklenen birlik ve beraberlik ruhunun ze-

delenmesine ve “bizde böyle, sizde şöyle” şeklinde cemaatin bölünmesine yol açabilecek ve insanları dini sorgulamaya sevk edebilecektir.

2. Vaazlarda fikhî konuların işlenişinde karşılaşılan bir diğer önemli husus da eksik bilgilenmedir. Zira vaaz, bir ders gibi sorulu-cevaplı bir formata sahip değildir. Dolayısıyla anında bir geri dönüşüm yapma imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca cemaat, vaazları başlangıcından itibaren takip etmediğinden konu başı ile sonu arasında bir bağ kuramamaktadır. Nitekim “eşek anırdı abdest bozuldu” hikâyesi bu meyanda anlatılmaktadır. Buna bağlı olarak cemaatin eğitim ve kültür seviyelerinin farklı oluşu da, kimilerinin konuyu daha iyi anlamasına sebep olurken kimilerinin eksik ve yanlış anlamasına neden olmaktadır.

3. Vaazların en önemli gayelerinden birisi de kişinin Allah’a, peygambere, müminlere karşı sevgi ve muhabbetini artırmak, dini düşünce ve heyecanlarını geliştirmek, manevi duygularını canlandırmak ve harekete geçirmek, hayır işlere teşvik etmek, günahlardan sakındırmaktır. Bu doğrultuda vaaz, dinin “özünü” ön plana çıkarmaktadır. Fikhî konular ise daha çok teferruat ve ayrıntılı bilgi ihtiva etmektedir. Nitekim klasik bir tartışma olan ve ibadetin taşıdığı anlamdan tamamen uzak olan “ve leddâllîn” “ve lezzâllîn” meselesi bunun önemli bir örneğidir. Öyle ki “dallîn” denildiğinde namazın kabul olunmayacağı, bu şekilde okuyan imamların arkasında namaz kılınmayacağı, aksi takdirde namazın tekrarlanması gerektiği ifade edilmektedir.⁷ Nitekim kimi zaman vaazlarda halkı doğru bilgilendireceğim diye bu tür mevzulara girilmektedir. Halbuki vaazlarda bu tür mevzulara girilmesi, ayrıntılara takılıp kalmaya ve özün unutulmasına sebebiyet verebilmektedir.

4. Vaazlarda söz konusu gayeyi gerçekleştirmek için kullanılacak dil ve üslubun da düşünmeye sevk eden, teşvik edici ve bütünleştirici, kişiyi vicdanıyla baş başa bırakan ve iç dünyasını harekete geçiren mahiyette olması gerekir. Halbuki fikhî konuların izahında kullanılan dil ve üslup ise tamamen teknik, yargı mantığına dayanan, tanımlayıcı, ayrıştırıcı, tasnif edici ve dikte edici bir özelliğe sahiptir. Böyle bir dil ve üslup vaazın birleştirici, heyecan verici dil ve üslubuyla çelişmekte, vaazı sıkıcı hâle getirmekte, dinleyicilere herhangi bir seçenek hakkı tanınamakta, vicdani bir sorumluluk yüklememekte ve sorumluluğu başkalarına yüklemeye sevk etmektedir.

7 Zamanında talebenin birisine hocası veledallin olarak öğretmiş. Daha sonra diğer hocası da velezzallin olarak öğretmiş. Olacak ya bir gün bu iki hocasına imamlık yapması nasip olmuş. Velezzallin dese bir mesele, veledallin dese bir mesele. En sonunda ikisini de razı edecek formülü bulmuş. Veleda-za-llin

NETİCE

“Fikhî Konular Çerçevesinde Vaazlarda Gaye Probleminin Analizi” başlığı taşıyan bu tebliğde ilk olarak vaazların gayesi ortaya konulmuştur. Bunların da insanları inanç, ibadet ve ahlak konularında doğru bir şekilde toplumun birlik ve beraberliğini bozmayacak şekilde bilgilendirmek ve dini emirleri yerine getirmeye teşvik etmek ve dinen yasak olan şeylerden sakındırmak, insanları dini heyecan ve duygularını canlandırmak ve harekete geçirmek olduğu belirtilmiştir. Bununla da vaazların, konferans veya seminer gibi şeylerle karıştırılmaması, bunlardan beklenenlerin vaazlardan beklenmemesi gerektiğine ve vaaz kürsüsünün diğer kürsülerden farklı bir anlamı olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

Daha sonra vaazlarda fikhî konular işlenirken, vaazların gayesinde ne gibi eksikliklere sebebiyet verdiği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda da vaazlarda fikhî konuların “fikhî perspektiften” işlenmesinin, cemaatin birlik ve beraberlik ruhunu zedeleyeceği, tartışma ve ihtilaflara yol açacağı, bilgi kirliliğine götüreceği, dinin özünden uzaklaştıracağı ve vaazları sıkıcı bir hâle getireceği ortaya konulmuştur.

Bununla birlikte vaazlarda fikhî konulara temas edilmesi de zorunludur. Fakat vaazlarda fikhî konulara temas edilirken söz konusu olumsuzlukların yaşanmaması için şu hususlara dikkat edilmesi gerekir:

1. Fikhî konular, fıkıh kitaplarında olduğu şekliyle doğrudan vaazların konusu yapılmamalı, hikmet-i teşrii gibi daha üst bir bakış açısından hareket edilmelidir. Konuyu delillendirme açısından değil, fazilet ve önemi açısından yaklaşılmalı; ayet, hadis, misal ve kıssalarla örneklendirilmelidir.

2. Vaazlarda fikhî konular, mutedil ve esnek bir çerçevede anlatılmalıdır.

3. Vaazlarda fikhî konular işlenirken, fikhin kesin ve yargıya dayalı dili yerine, vaazın akıcı, bütünleştirici ve heyecan verici dil ve üslubu kullanılmalıdır.

4. RESÛLULLAH'IN SÛNNETİNDE FIRSAT VAAZLARI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÜRKMEZ*

RESÛLULLAH'IN (S.A.S.) SÛNNETİNDE 'FIRSAT VAAZLARI'

Vaaz, hayatın belli dilimlerine sıkışmış statik bir işlemde çok, günlerin hatta anların geneline yayılmış akışkan bir süreçtir. Vaiz ise insanlara hatırlatmada ve irşadla bulunma görevini resmen üstlenmiş olmanın ötesinde, kalben benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş bir karakter olmalıdır.

"Hatırlat; çünkü hatırlatmak inananlara fayda verir."¹ ayet-i kerimesini şiar edinen Allah Resulü (s.a.s.), vaaz ve irşad ile şekillenen bir hayat yaşamıştır. Onun sünneti, etkili ve verimli olmak isteyen her tebliğci için temel kaynak durumundadır. Akabe'de Medineli misafir kabilelerle buluşurken de, evinde oluşan bir gerginliği yatıştırırken de, mescitte sabah namazı sonrası "Rüya gören var mı?" diye sorarken de, veda hutbesini irad ederken de ümmetine bu noktada örneklik etmiştir.

Kısaca 'fırsat vaazı' olarak ifade edilecek olan uygulama, Peygamberimizin (s.a.s.) rutin Cuma hutbeleri ve konuşmaları dışında, hayatının geneline yayılan sistematik bir tavır ve gayet müekked bir sünnetidir. İnsanların bilgilenmeye, uyarılmaya veya düşünüp özeleştiri yapmaya ihtiyaç duydukları anları birer nasihat ve hatırlatma fırsatı olarak değerlendiren bu tutum, aynı zamanda camide yapılan vaaz etkinliğinin de pratik bir destekçisidir. Camide oldukça alışıldık hâle gelen ve ikili iletişim unsurlarından hayli uzaklaşan, tabiri caizse zaman zaman vaaz edenin bile sıkılmaya başladığı bir 'tek taraflı sunum' yerine, çok daha kısıtlı sürede uygulanan ama çok daha yerini bulan bir vaaz tekniğidir.

Bu tebliğ, hayatın doğal akışı içinde oluşan fırsatları, Efendimizin (s.a.s.) vaaz ve tezkir amacıyla nasıl değerlendirdiğini inceleyecektir. Diğer bir deyişle tebliğin konusu Hz. Peygamberin (s.a.s.) klasik vaaz ortamları dışında irşad için

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

oluşturduğu özel fırsatlardır. İncelemede somut ve sağlam hadis verilerinden yola çıkılacak ve konu üç alt başlık hâlinde ele alınacaktır. Bu bağlamda ‘vaaz ve eğitim’ ortak paydalarında buluşan ve her biri sünnet-i seniyyede sıkça sergilenen üç farklı yaklaşıma dikkat çekilecektir.

I. ÖĞRETİCİ YAKLAŞIM

Bu yaklaşımda vaiz, karşılaşılan sorun veya durumda bir bilgi eksikliği yaşadığını tespit eder. Bu eksikliği uygun bir dille ve net bir anlatımla yeterli bilgiyi sunarak giderir. Böylece sorun yaşayan birey, yanlış olan davranışı yahut anlayışı hakkında doğru bilgiye ulaşmış ve böylece onu düzeltme imkânı bulmuş olur. Böyle bir bilgi sunumu, ihtiyacın ortaya çıktığı anda ve olay henüz soğumadan gerçekleştiği için vaaz ve hutbe gibi bir ortamda oluşturacağından daha yüksek bir etkiye sahiptir.

“O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir.”² ayeti bu yaklaşım incelenirken mutlaka hatırlanmalıdır. Zira Allah Resulü’nün (s.a.s.) ‘kitap’ ile birlikte öğrettiği bir de ‘hikmet’ vardır. Ve hikmet kavramının davranış eğitimiyle yakın ilgisi (özellikle de sünnet ile yan yana açıklandığında) dikkat çekmektedir.

Bir davranışın yanlışlığını belirtme, daha doğru bir ifadeyle ‘doğrusunu öğretme’ konusunda hayatın akışı içinde oluşan fırsatları değerlendirmeye dair bazı nebevi örnekler şöyledir:

Örnek-1: Muâviye ibnü’l-Hakem ve Namazda Konuşma Olayı

Bir gün Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ashabına namaz kıldırırken cemaatten birisi hapşırır. Safın içinde namaz kılmakta olan Muâviye ibnü’l-Hakem (r.a.) hapşıran kişiye ‘yerhamükallâh’ der. Bunun üzerine namaz kılanlar kendisine bakışlarıyla uyarıda bulunurlar. O ise “Ne var ya, ne bakıyorsunuz!” cümlesiyle karşılık verir. Ellerini birbirine vurmaya başladıklarında ise susmasını istediklerini anlar ve susar.

Namazı bitirip selam veren Allah Resûlü (s.a.s.) bu olayı, bir sinirlenme nedeni olarak değil, bir bilinçlendirme fırsatı olarak değerlendirir. Yanına çağırdığı Muâviye ibnü’l-Hakem’e namazın karakterini özetler. Yıllar sonra o günü anlatan sahabe şöyle diyecektir:

“O benim annem babam yerine; ne önce ne de sonra onun kadar tatlı öğreten birini daha görmedim! Allah şahit; beni ne tersledi, ne sövdü, ne de dövdü... Sadece şunu söyledi: ‘Bu namazı kılarken insanların günlük konuşmalar

2 Cum’a 62/2.

yapmaları uygun olmuyor. Çünkü namaz, işte tesbih etmek, tekbir almak ve Kur'an okumaktan ibaret."³

Örnek-2: Yemek Âdâbını Sofranın Başında Öğrenen Çocuk

Asr-ı Saadette küçük bir çocuk olan Ömer b. Ebî Seleme (r.a.), bir gün Resûlullah'ın (s.a.s.) sofrasında yemek yiyişini anlatır. "Benim elim de sofranın her yerinde dolaşıyordu!" der ve kuralları bilmeyen ve dolayısıyla uygulamayan bir çocuk olarak kendisine kızılmadığını, bilakis sofranın başında eğitim verildiğini belirtir. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) Ömer b. Ebî Seleme'ye o gün sofrada söylediği ve günümüze ulaşan az, öz ama öğretici üç cümle şunlardır:

"Evladım! Besmele çek. Sağ elinle ye. Önünden ye."⁴

Bu, bizim şu anda algıladığımız ve kurguladığımız anlamda bir vaaz olmayabilir. Ama gerçek bir nasihattir. Söz konusu üç edeb cümlecini bir dersin konusu olarak sınıfta anlatmak veya cami kürsüsünde sunmakla, sofrada öğretmek arasındaki etki farkı ise gayet açıktır.

Örnek-3: Namazı Alelacele Kılan Kişi ve Tadil-i Erkân

Yine namaz konusunda bilginin ihtiyaç anında verildiği bir başka örnek tadil-i erkân ile ilgilidir. Namaz sonrası Resûlullah (s.a.s.), ashabı ile mescitte sohbet ederken içeri girip namaz kılan bir kişi, oturuma katılmak için yanlarına yaklaşıp selam vermiş, ama namazını düzgün kılmadığı ve tekrar kılması gerektiği yönündeki nebevi ikazla karşılaşmıştır. İki defa dönüp namazı tekrar kılan sahâbi, üçüncü kılışında da aynı duruma düşünce "Ben daha düzgün nasıl kılabilceğimi bilmiyorum; bana öğret ya Resûlallâh!" demiştir.

İşte bu noktada, önceki bir dersine veya Cuma günü vereceği bir hutbeye yönlendirmede bulunmayan Allah Resûlü (s.a.s.), o kişiye o anda gerekli ve detaylı bir biçimde tadil-i erkân konusunu anlatmıştır:

"Namaz kılmak için ayağa kalktığında tekbir al. Sonra Kur'an'dan kolayına geleni oku. Sonra rükûda iyice duracak şekilde eğil. Sonra ayakta dümdüz duracak biçimde kalk. Sonra secdede iyice duracak şekilde secde et. Sonra durup iyice oturacak biçimde kalk. Sonra da bunu namazının tamamında böylece yap!"⁵

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX/175-179 (23762); Müslim, *Mesâcid ve Mevâziu's-Salât*, 33 (1199).

4 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI/252-253 (16332); Buhârî, *Et'ime*, 2 (5376); Müslim, *Eşribe*, 108 (5269).

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV/400-402 (9635); Buhârî, *Ezân*, 95 (757); Müslim, *Salât*, 45 (885).

II. UYARICI YAKLAŞIM

Bu yaklaşımda, gördüğü bir yanlışlığa müdahale etmek isteyen vaiz, öğretici bir konuşma yerine, uyarıcı birkaç cümle ile yetinir. Bu birkaç cümle de çoğunlukla muhataba önceden öğrendiği ve bildiği doğruları hatırlatır niteliktedir. Hadislerde karşımıza çıkan pek çok örnekte Peygamber Efendimiz (s.a.s.), imanı ve bilhassa ahiret inancını hatırlatarak, yanlış davranışlara yönelenleri caydırmıştır. Uyarıcı ve hatırlatıcı bu tutumun temelinde "Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin. Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğratır."⁶ gibi ayetler yer almaktadır.

Örnek-1: Zekât Toplama İşlemi ve Rüşvet Uyarısı

Ahlaki ve hukuki bir yanlışta anında müdahale ile hatayı öğretimde bir fırsat olarak kullanma yöntemine dair en net örneklerden birisi rüşvet ile ilgilidir. Zekâtı toplamakla görevlendirdiği Abdullah b. el-Lütbiyye, işini bitirdikten sonra Allah Resulü'nün (s.a.s.) huzuruna gelmişti. Tahsil ettiği mal ve eşyaları ikiye ayırıp 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye edilenler' gibi bir açıklama yapmıştı. Çalışmasının karşılığını alan bir memurun hediye adı altında da olsa ek çıkar sağlamasını asla uygun bulmayan Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bu duruma çok sinirlenmiş ve derhal ashabını mescidde toplayarak o meşhur uyarı konuşmasını yapmıştı:

"Nasıl oluyor da, görevlendirdiğimiz bir eleman karşımıza gelip 'Bu sizin, şu da bana hediye edilen' diyebiliyor?! Annesinin babasının evinde oturup beklese, ona hediye veren olacak mı olmayacak mı?! Muhammed'in canını elinde tutana yemin ederim! İçinizden böyle bir şey yapan, kıyamet günü o malı boynunda taşıya taşıya gelir. Deveyse bağıra bağıra, camızsa böğüre böğüre, koyunsa meleye meleye gelir!"⁷

Örnek-2: Şiddet ve Dayak Uygulamalarına Engel Olunması

Ani ve uyarıcı bir müdahaleyi gerektiren durumlardan birisi de herhangi bir canlıya, özellikle de insana şiddet uygulanmasıdır. Peygamberimizin (s.a.s.) bir gün Ebû Mes'ûd el-Bedrî'yi kölesini kırbaça döverken görüşü ve sert bir dille ikaz edişi, konunun canlı bir örneğidir. Sahabi, arkasından üç defa "Bak Ebû Mes'ûd! Şunu iyi bil!" diye seslenildiğini, dönüp baktığında Resûlullah'ı (s.a.s.) karşısında bulduğunu, şoktan elindeki kamçıyı düşürdüğünü ve ardından şu nebevi sözleri duyduğunu anlatır:

6 Câşiye 88/21-24.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX/7-9 (23598); Buhârî, *Ahkâm*, 24 (7174); Müslim, *İmâre*, 26 (4738).

“Allah şahidim olsun, senin gücün buna yetiyor olabilir; ama Allah’ın gücü de sana fazlasıyla yetecektir!”⁸

III. DÜŞÜNDÜRÜCÜ YAKLAŞIM

Her vaaz tarzına belirli oranda ama mutlaka katkıda bulunan bir yaklaşım da olay anında muhatabı tefekküre sevk eden ve bir iç gözleme vesile olan düşündürücü yaklaşımdır. Muhatabın zihnen odaklanmasını sağlayan bir ortam oluşmuşsa, vaiz bunu en etkili biçimde değerlendirme yoluna gider. Söz gelimi yaratılış ve öncesi, ölüm ve sonrası, psikolojik ve metafizik detaylar gibi noktalarda konuşma fırsatı oluştuğunda, pratik ahlaka dair mesajlar uygun bir dille iletilebilir.

Örnek-1: Cenaze Defni ve Kader Eğitimi

Hz. Ali (r.a.), bir gün Medine kabristanı Baki’de bir cenazeyi toprağa verişlerini anlatır. Toplu hâlde oturlurken Allah’ın Resûlü (s.a.s.) yanlarına gelmiş, yere çömelmiş ve elindeki bir dal parçasıyla toprağı düşünceli düşünceli karıştırmaya başlamıştır. Sonra ise şöyle buyurmuştur:

“Annesinden doğan ne kadar can varsa içinizde, hepsinin cennetteki veya cehennemdeki yeri yazıya geçirilmiş, kötü karakterli mi yoksa mutlu mu olacağı yazılıp belirlenmiştir.”

Bu hadis üzerine ashab-ı kirâm kadere dair sorular sormuşlar ve onlara ilgili ayetleri açıklayarak cevap veren Resûlullah (s.a.s.) çok tipik bir fırsat vaazı/ eğitimi uygulaması sergilemiştir.⁹

Örnek-2: Rüya Tabiri ve Gece Namazı Yönlendirmesi

Bir diğer örnek Abdullah b. Ömer (r.a.) ile ilgilidir. O zamanlar çok genç olduğunu, mescitte yatıp kalktığını anlatan İbn Ömer (r.a.), içinden ‘Ah bir rüya görsem de Resûlullah’a (s.a.s.) gidip anlatsam, o da tabir etse!’ diye geçirip durduğunu belirtir. Nihayet cennet-cehennem ve dua temalı bir rüya görüp kardeşi Hz. Hafsa (r.a.) vasıtasıyla Efendimize (s.a.s.) ilettiğinde, rüyayı tabir eden Allah Resulü (s.a.s.), genç sahabiye düşünceye ve amele sevk edecek şu hadis-i şerifi söylemiştir:

“Abdullah ne iyi adam! Bir de gece namazı kılsaydı!”¹⁰

8 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII/316-317 (17087); Müslim, *Eymân*, 34 (4306).

9 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/319-320 (1067); Buhârî, *Cenâiz*, 82 (1362); Müslim, *Kader*, 6 (6731).

10 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X/406-407 (6330); Buhârî, *Teheccüd*, 2 (1121-1122); Müslim, *Fedâilü’s-Sahâbe*, 140 (6370).

SONUÇ

İncelenen örneklerden çıkarılan sonuçların belki de en önemlisi şu gerçekliktir: Vaiz sadece haftanın belli zamanlarında sabit mekânlarda halka konuşma yapmakla yükümlü olan bir din görevlisi değil; hayatın içinde karşılaştığı fırsatları irşada ve din eğitime dönüştüren kişidir. Bu anlamda her Müslüman aynı zamanda bir vaizdir.

İnsanları belki de hayatlarında hiçbir karşılığı ve yansıması olmayan konularda genel ifadelerle bilgilendirmekten ziyade, ihtiyaç anında, konunun gündeme girdiği anda, ortam bozulmadan ve olay soğumadan yapılacak bir bilgilendirme, vaazın maksadına ulaşmasında etkili olacak ve böylece vaaz yerini bulacaktır. Zira kimi zaman belirli bir gün, saat veya yerde düzenlenecek oturumu, sohbeti, dersi, vaazı beklemek, vaaz ve nasihat fırsatını kaçırmak anlamına gelebilir.

Resûlullah'ın (s.a.s.) tebliğinde benimsediği yaklaşımlar elbette yukarıdaki üçlü ayrımın maddeleriyle sınırlı değildir. Vaiz, konuyla ilgili kaynakları inceleyerek kendisini yetiştirmeli ve reflekslerini geliştirmelidir. Hayatın dışında kalmamalı, hatta hayatın her anına bir ıslah fırsatı oluşturma niyetiyle bakmalıdır. Özellikle de kendisini ilmen ve ahlaken ilgilendiren bir gelişmeye kayıtsız kalmama niteliğini kazanması, ona gerçek bir nebevi miras olacaktır.

Dr. Ekrem KELEŞ (Oturum Başkanı)- Ahmet Hocamıza da çok teşekkür ediyorum, çok önemli bir konuydu. Kürsüde planlı olarak yaptığımız vaazlarda, bir de hayatın akışı içerisinde dinamik olarak her an fırsatları değerlendirerek, insanlara İslam'ın mesajını belki kısa cümlelerle, ama çok etkili bir şekilde aktarma yöntemini Peygamber Efendimizin (s.a.s.) ve sahabe-i kiramın, sundular, kendilerine çok teşekkür ediyorum. Bunun pratikte uygulamasını, hocalarımız buradalar, bu sene Hac'da uygulamış olduk. Gerçekten her kfilede bir hanım görevli gönderildi bu sene malumlarınız. Hoca hanımlarımız adım adım başlayarak, hatta yola çıkmadan önce başlayarak, adım adım her an Hac'ca giden hanımlarla beraber oldular, çok iyi fırsattı Hac dönemi. Dolayısıyla bu irşadi pratik olarak da bu sene uygulamış oldular, inşallah devam edecek bu uygulama. Ben teşekkür ediyorum.

Şimdi vakit kaybetmeden müzakerelere geçmek istiyorum. İlk müzakere Doç. Dr. Kemal Yıldız Hocamıza ait, Hocam buyurun.

MÜZAKERELER

Doç. Dr. Kemal YILDIZ*

Bu oturumda takdim edilmiş olan dört tebliğden üç tanesinin ayrıntılı müzakeresini yapacağım. "Fırsat Vaazları" konusunu içeren dördüncü tebliği genel anlamda olumlu bulduğumu ifade etmekle yetineceğim.

BİRİNCİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Tebliği Sunan: Ayşe Kara

Konu: Vaazlarda Konu Bütünlüğü Ve Güncel Hayatla İlişkilendirilme

Tebliğci "Vaazlarda Konu Bütünlüğü ve Güncel Hayatla İlişkilendirilme" isimli tebliğinin "Giriş" bölümünde, şu üç husus üzerinde durmuştur:

1- Vaaz güncelle ilişkili olmalı,

2- Vaizin günceli nasıl takip ettiği önemlidir,

3- Muhatap kitlenin ilgi ve uğraşı alanlarıyla ilgili ifade araçlarının vaiz tarafından bilinmesi önemlidir...

Daha sonra ifade edilmiş olan bu manalar, hemen hemen tebliğin sonuna kadar farklı cümlelerle tekrar edilmiştir.

İkinci başlık daha doğrusu girişten sonraki başlık, "Vaazlarda konu bütünlüğü vurgusu" şeklindedir. Bu başlık altında konu bütünlüğünün nasıl sağlanacağıyla ilgili tavsiyeler bekledim. Fakat tekrar edilen şu ifade geçiyor: "Seçilen konu dinleyicinin her yönden ihtiyacına, merakına, kendi kişisel ve toplumsal hayatında yerini bulabilecek şekilde hazırlanmalıdır." Burada bu nasıl hazırlanacak? Hangi maddelere dikkat edilecek? Bunun teknik bir yönü var mı? İşin doğrusu bunları da görmek iyi olurdu.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Sonraki başlık “Güncel ve gündelik hayat olgusu” şeklinde belirlenmiştir. Burada da giriş kısmında söylenmiş olan “Vaiz, güncel hayatı iyi takip etmeli, haberdar olmalı ve onu dikkate alarak konuyu belirlemeli” önerisi tekrar vurgulanıyor. Ayetlerle hadislerin ve anlatılan kıssaların mümkün mertebe güncel hayatla irtibatları min vechin kurularak konunun sunulması üzerinde duruluyor.

Sonuç kısmına gelince aynı hikmete binaen yani vaaz, vaazın gerçekleştiği mekân olan cami ve muhatap kitle olan Müslümanlara uygun bir âyet-hadis-hikmetli söz gibi bence daha etkileyici bir ifade tercih edilebilirdi. Tebliğci ise *Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın “Sanat eseri, hem bir saat gibi içinde bulunduğumuz zamanı, hem de bir pusula gibi gidilmesi gereken yönü işaret etmelidir”* ifadesini tercih etmiştir. Şahsi düşüncem olarak şunu söylemek istiyorum: Dağlarca'nın bu sözü güzel, lakin söylendiği yer, konu ve muhatap kitle olarak uygun bir seçim değildir.

Ayşe Hanım'a tebliğiyle alakalı “konu bütünlüğü nasıl sağlanabilir?” sorusuna cevap teşkil edebilecek birkaç önerim olacaktır:

- 1- Ana hedef, tek olarak belirlenmeli,
- 2- Ayet-hadis-kıssa ve güncel örnekler ana hedefin etrafında örülmeli,
- 3- Anlatımlar ana hedefi unutturmamalı aksine desteklemeli.

“Güncel hayatla ilişkilendirme nasıl sağlanabilir?” sorusuna cevap teşkil edebilecek önerilerime gelince:

- 1- Vaiz sosyal hayatın akışından haberdar olmalı,
- 2- Vaiz sosyal hayatla ilgili bilgilerini tahlil edip muhatap kitesine uygun örnekler seçmeli,
- 3- Vaiz, toplumun olumlu-olumsuz etkilendiği kaynakları tespit etmeli,
- 4- Etki kaynakları hakkında uzmanlardan bilgi ve gerekirse beceri desteği almalı,
- 5- İlgi alanlarına uygun açıklamalardan yeri geldikçe faydalanmalı.

İKİNCİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Tebliği sunan: Yrd. Doç. Dr. Tahsin Koçyiğit

Konu: Vaazlarda Hz. Peygamberi Anlatma Yöntemine İlişkin Değerlendirmeler

Tahsin Bey, Efendimiz (s.a.s.)'in vaazlarda nasıl konu edilmesi gerektiği üzerinde durdu. İşin doğrusu, harici sorunlar olarak zikrettiği hususların çoğunluğu genel vaazla alakalı hususlardı. İlgili kısımda Efendimiz (s.a.s.)'in vaazlarda konu edilmesi, onun anlatılması hakkında pek fazla değerlendirme bulamadım. İçerik sorunları kısmında gerçekten faydalı tespitler ve değerlendirmeler yer almıştır. Bununla birlikte tebliğin ismiyle muhtevası hemen hemen yarı yarıya birbirine muvafık düşmediği kanaatindeyim.

Bir de şunu da belirtmek istiyorum: Tebliğ metninde üzerinde durulan ve aşırıya kaçıldığından şikâyet edilen duygusallık konusunda Tahsin bey de itidali koruyamamıştır. İrticalen konuşması esnasında da bunu ifade ettiler. Mesela bir vaiz sohbet ederken duygulanıp “Kalk ey Fatıma!” diye seslense bunun ne mahsuru var? Yani uygulandığında bir insan duygularını dile getiremeyecek mi? Söyledikleri eğer kaynaklara, mevcut delillerimize aykırı değilse bunun ne mahsuru vardır? Vaaz dediğimiz zaten bu duygu boyutunun ihmal edilmemesi değil midir? Ama sadece böyle ifadeler değil hangi söz olursa olsun kaynaklara aykırı olduğu ve aşırılık içerdiği takdirde tabii ki kabul edilemez.

ÜÇÜNCÜ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Tebliği sunan: Hasan Turgut

Konu: Fıkhi Konular Çerçevesinde Vaazlarda Gaye Probleminin Analizi

Üçüncü tebliğ, biraz da benim meşguliyet alanıma girdiğinden Sayın başkan, burada ek bir zaman talep ediyorum. Benden sonra müzakere yapacak olan İbrahim Hilmi Karslı Hocamın konuşmasından arkadaşlığımızın hatırına biraz alacağım.

Hasan Turgut hocam Kelam sahasında doktora yapıyor ve vaiz olduğu için konuyla ilgili imal-i fikir eyleyerek bir tebliğ hazırlamıştır. Fakat işin doğrusu “gaye probleminin analizi” çerçevesinde anladığım husus özetle söylemek gerekirse şöyledir: Fıkıh önemlidir. Evet... Ama fıkıhta çok ihtilaflar var. Evet... Bu ihtilafları dile getirmek vatandaşları birbirine düşürür. Evet... O hâlde bu ihtilaflı konulara girmeyelim. Yani “şu okullar olmasa Milli Eğitimi idare etmek ne kadar kolay olurdu” söyleyen bakanın sözü gibi oldu.

Fıkıh dediğimizde o “marifetü'n-nefsi ma leha ve ma aleyha” tanımı, Efendimiz (s.a.s.)'in dinle alakalı derinlemesine anlayış ve yaşayışını ifade ediyor. İkinci asrın sonlarına doğru tanıma “amelen” kaydı eklenerek alan daralması meydana gelmiştir ama anlayış ve yaşayış aynen durmaktadır. Fıkıhın tanımı, bir kişinin lehinde ve aleyhinde olan amelî konuları irfan seviyesinde bilmesi (marifetü'n-

nefs) şeklinde orada yapılmıştır. Yani bildiğiyle amel olarak onu bilmesidir. Yoksa sadece kuru kuruya bilme veya sadece anlama değildir.

Anlamını dikkate aldığımızda Fıkıh, tebliğcinin de ifade ettiği gibi insanın hayatının her tarafını ilgilendirmektedir. Tebliğci, fıkî konuları hikmetü't-teşri bakımından ele almanın faydalı, ihtilaflara girmenin ise sakıncalı olacağını ifade etmektedir. Fıkıh ilmi sahasında hangi konuyu ele alırsanız alın genel anlamda esaslar müttefiktir; tefferuatta ise ihtilaflar söz konusu olabilmektedir.

Öncelikli olarak şunu özellikle arz ediyorum: Vaizler için Fıkıh ilmi bütün olarak gerekli olduğu gibi aşağıda önereceğim ölçüler çerçevesinde vaazlarda konu olarak işlenmeleri de aynı şekilde gereklidir.

Fıkıh ilmindeki ihtilaflar ittifakları destekler mahiyettedir. Bu ihtilafların ittifak noktalarını desteklediğinin anlaşılması tabii ki bir miktar zamana ihtiyacı vardır. Sosyal hayatta farklı içtihatlarla amel eden Müslümanların aynı hayatı paylaşmaları ve geniş haberleşme imkânları Fıkıh ilmindeki ihtilafların sağlıklı bir şekilde bilinmesini mutlaka gerekli kılmaktadır. Bir de ihtilaf konularındaki ittifakın gözetilip gözetilmediği konusunda Müslümanların ciddi bir imtihanı da söz konusudur. Hem müçtehitlerin hem de onların içtihatlarıyla amel eden insanların, bu ihtilaflar çerçevesinde tefrikaya mı düşüyorlar yoksa bu ihtilafların aslında ittifakları güçlendiren yönlerini görüp de ameli boyutta ilerliyorlar mı? diye Yüce Mevla'nın bir imtihanı vardır. Ayrıca insanın fitratında bulunan temel özellikler dinde de vardır. İnsan olarak herkes birçok temel unsurlarda eşittir. Bunun yanında birçok özelliklerde ve tezahürlerde farklılıklara sahiptir. Dinini de yüce Mevla böyle göndermiştir. İttifak esastır ve ihtilafları ittifak gövdesi üzerindeki dallar olarak telakki etmek gerekir. Böylece Müslüman, insan olduğunun farkına varacak, Allah'ın dinini anlama konusunda da acizliğini fark edecek ve sosyal hayatın içinde mütevaziliği yakalayarak yaşayacaktır.

Hasılı yukarıda belirttiğim sebeplerden dolayı vaazlarda Fıkî konuların aşağıdaki öneriler çerçevesinde işlenmesini zaruri görüyorum:

Öncelikle vaazları tasnif etmek gerekir:

Bir vaizin ayda bir veya daha uzun zaman aralıklarıyla vaazda bulunmuş olduğu programlar,

Bayram vaazları,

Haftada bir veya daha aşağı aralıklarla yapılmış olan vaazlar.

İlk ikisinde ihtilaf içeren konular yerine daha genel konular seçilmesi isabetlidir.

Üçüncü vaaz türüne gelince Fıkhî konuların ayrıntılı işlenmesi tercihe şayandır.

Fıkhî konularda ihtilaf meselesini şöyle tespit etmek gerekir:

1- İcma bulunan konularda ihtilâf yoktur.

2- İhtilaflı konular

a- İhtilaflı konuların ittifak edilmiş kısımlarında ihtilâf yoktur

b- İhtilaflı konuların

b1- Yapılması veya yapılmaması yönünde bağlayıcılık hükmü açısından ihtilaflı olanlarda mesela kurban kesilmesinin vacip olduğunu savunan görüş vardır, bir de sünnet olduğu kanaatinde olan müçtehitler vardır. Bu tür konularda da vaizin ciddi bir sıkıntısı olmaz.

b2- Yapılması veya yapılmaması yönünde bir görüşün olumlu diğerinin tavakkuf ettiği konularda tavakkuf sebepleri belirtilerek müçtehitlerin hassasiyetleri dile getirilir. Bu tür konularda da vaizin ciddi müşkili yoktur.

b3- Birbirine zıt içtihatların bulunduğu hususların izahında zorluk çekilebilir. Ama bu konulardaki ihtilafların da müçtehitlerin ulaşmış oldukları delillerin farklılığından ve Allah'ın muradını tespit konusundaki hassasiyetlerinden kaynaklandığı üzerinde durulur.

Dikkat edilirse ittifak alanları küçümsenemeyecek kadar çoktur.

Fıkhî konuların işleneceği vaazlarda aşağıdaki hususlara dikkat edildiği takdirde bir taraftan Müslümanların seviyesi yükselecek, diğer taraftan ihtilaflı konuların ittifakları destekler mahiyette olduğu, farklı içtihatlarla amel edenlere engin bir müsamahanın meydana geldiği görülecektir:

1- Vaaz için bir program belirlenmelidir. Ayrılacak zaman dikkate alınarak işlenebilecek konular basitten girift olanlara doğru seçilmelidir.

2- Her bir vaazda bir konu esas alınmalıdır. Yani temel bir bilginin öğretilmesi esas alınmalıdır.

3- Konu çok iyi araştırılmalıdır.

4- İhtilaf sebepleri iyi tespit edilmelidir. Her bir içtihadın dinin kabul ettiği bir delile dayandığı üzerinde durulmalı ve müçtehitlerin Allah'ın muradını tespit etmedeki üstün hassasiyetleri dile getirilmelidir.

5- Farklı görüşlere olduğu gibi yer verilmelidir.

6- Her bir Müslümanın mezhebine saygı gösterilmeli ve tutarlılığı korunmalıdır.

7- Her fikhî konunun iman ve muhabbetle münasebeti bulunduğu için önce bu yönü ele alınmalıdır.

8- Sünnet ve sahabe uygulamalarıyla desteklenmelidir.

9- Güncel hayattan örneklerle, ilmî verilerle anlaşılır hâle getirilmelidir.

10- Vaaz sonunda muhatabın hayatında yerini alması istenen ana konu özlü birkaç cümleyle ifade edilmelidir.

Bunlara riayet edildiği takdirde ihtilafların rahmet olacağı kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Dr. Ekrem KELEŞ (Oturma Başkanı)- Kemal Hocamıza teşekkür ediyoruz. İbrahim Hocam size çok fazla vakit kalmadı, ama buyurun bakalım inşallah sizler de hocalarımızın müsamahasıyla bir 10 dakika inşallah.

Prof. Dr. İ. Hilmi KARSLI*

Muhterem başkan, muhterem misafirler!

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Dört tebliğin hepsini de okudum. Vaaz ve vaizlikle ilgili önemli konulara temas etmektedirler. Emeklerinden dolayı tebliğ sahiplerine teşekkür ediyorum. Ancak şu iki hususu söylemeden de geçemeyeceğim: Tebliğlere biraz daha emek verilmesi, olgunlaştırılması gerekirdi diye düşünüyorum. Sanki biraz aceleye getirildi. Yine Ayşe hanımın yazı dilini daha akıcı ve anlaşılır bir şekilde kullanması açısından bundan sonraki çalışmalarında gayretli olsa iyi olur kanaatindeyim. Ben müzakeremde tek tek tebliğler üzerinde durmayacağım. Tebliğ sahiplerinin de kısmen temas ettikleri bazı konularla ilgili görüşlerimi katkı mahiyetinde arz edeceğim.

Değerli misafirler!

Bilindiği gibi bütün İslamî ilke ve değerlerin temel kaynağı ve meşruluk ölçüsü Kur'an'dır. Bu bakımdan öncelikle vaizin zengin bir Kur'an kültürüne sahip olması gerekir. Ne var ki, bugün yapılan herhangi bir vaaza baktığımızda, genelde bir iki ayetle iktifa edildiğini görüyoruz. Belirli konularda belirli ayetler tekrarlanmaktadır. Hâlbuki işlenen konuyla ilgili Kur'an'da birçok ayet mevcuttur. Şayet vaazlar üzerinde bir inceleme yapılsa, istifade edilen ayetlerin oldukça sınırlı çıkacağını düşünüyorum.

Mesela Kur'an'ın en güzel anlatım tarzlarından ve ikna yöntemlerinden biri kıssalardır. Bunlar İlâhî Kelam'da çok önemli bir yer tutmaktadırlar. Ancak gözlemlerim beni yanıltmıyorsa, vaazlarda bunlara pek az yer verilmektedir. Oysa yerine göre atıfta bulunulan bir ayetin, bir kıssanın, müminler üzerinde uyanıdıracağı manevî tesirin yerini, bir başka sözün doldurması mümkün müdür? Bu soruya evet diyemeyiz. Çünkü ayette de belirtildiği gibi, müminler, Allah'ın kelâmını duydukça imanları kuvvetlenir, manevi coşku ve heyecanları artar.

* Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

Vaazlarda acaba neden Kur'an'dan yeterince yararlanılmamaktadır? Elbette ki bunun en önemli sebebi, vaizlerimizin yeterli Kur'an kültürüne sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla, gerek İmam Hatip Liselerinde gerekse İlahiyat Fakültelerinde mesaj içeriği zengin ayetlerin ezberlenmesi, ders programlarında bununla ilgili düzenlemelerin yapılması gerekir. Yine yarışma vb. uygulamalarla öğrenciler daha fazla ayet ezberlemeye teşvik edilmelidir.

Bir başka husus da şudur: Vaizlerin sahip olmaları gereken en önemli özelliklerden biri, sorumluluk şuuru ve heyecanlarının daima en üst düzeyde tutulmasıdır. Bu sahada çalışanların herkesten daha fazla moral ve motivasyona ihtiyaçları vardır. Bu açıdan vaizlik mesleği, sadece bir bilgi aktarımı değil; aynı zamanda dini duygu ve coşkunun da paylaşılmasıdır. Dolayısıyla vaizin, sürekli duygu ve düşüncelerini eğitmesi ve olgunlaştırması gerekir. Çünkü kendisini eğitemeyen insanların başkalarını eğitmesi mümkün değildir.

İşte vaizlerin sorumluluk duygularını, dinî gayret ve heyecanlarını besleyecekleri en önemli kaynak da Kur'an'dır. Bir vaiz açısından Kur'an, sadece kürsüye çıkmadan önce başvurulmuş salt bir bilgi kaynağı olarak görülmemelidir. Aksine sürekli maneviyat aşıl原因 ve enerji depolayan bir arkadaş ve yoldaş olarak ona bakılmalıdır.

Bugün belki dini tebliğ ve irşat görevi ifa edenlerin, bilgiden ziyade irfana ihtiyaçları vardır. Yüklendiğimiz ağır emanetin sorumluluğunu idrak etmeye, uyarılmaya çok ama çok ihtiyacımız vardır. İşte bunun için Kur'an her vaizin başucu kitabı olmalıdır. Âdeti bir evrat, bir tesbihat gibi her gün ondan okumalı, manası üzerine yoğunlaşmalıdır.

Bu açıdan vaizlerin üstatlarından birinin Mehmet Akif olduğunu düşünüyorum. Bilindiği gibi o, örnek bir vaiz ve bir kürsü adamıydı. Ama o, aynı zamanda bir Kur'an aşığı ve Kur'an şairiydi. Baytarlık mektebinden sonra altı ayda hafız olduğunu ifade eder. Yine o, on yedi defa Celaleyn tefsirini okuduğunu söyler. Yazdığı ancak teslim etmediği meal dolayısıyla Kur'an adına millete bir şey veremediğini ancak Kur'an'dan çok şey aldığını söyler. Onun, bu ümmetin derdiyle dertlenen ve inim inim inleyen bir vicdana sahip olmasının arkasında, Kur'an'la olan beraberliğinin yattığını düşünüyorum.

Değerli misafirler!

Vaaz, sadece kuru fikhî bilgilerden, emir ve yasaklar manzumesinden oluşmamalıdır. Diğer bir ifadeyle insan hayatını kısaç altına alan, onu dar kalıplara sokan bir kurallar, kayıtlar mecmuası olarak sunulmamalıdır. Aksine din, hayata anlam veren, yeni yaşama alanlarına ulaştıran, insanın önünde yeni

ufuklar açan, sonsuzluğa, ezeli ve ebedî Dost'a çağırان bir dünya görüşü olarak sunulmalıdır.

Bilindiği gibi dini hayatın temelini Allah inancı ve O'na gönülden teslimiyet oluşturur. Bunu kaldırdığınızda din namına geriye herhangi bir şey kalmaz. Dolayısıyla vaazlarda bütün konular dönüp dolaşıp Allah Teala'ya bağlanmalıdır. O'nun sonsuz kudretine, insana olan nihayetsiz lütuf ve ihsanına, eşsiz rahmet ve bağışlamasına sürekli atıflar yapılmalıdır. Çünkü bu, müminin manevi hayatının, ifade yerinde ise, temel gıdası ve enerji kaynağıdır. Kaldı ki bu Kur'an'ın da metodudur. Kur'an ister ahlâki hayat isterse hukukî hayat olsun, ele aldığı her konuyu Allah'a bağlar ve mutlaka O'nun sıfatlarıyla irtibatlandırır. Ayet sonlarını hatırlayalım. Mesela bir örnek vermek istiyorum. Mücadele suresinin her ayetinde Allah lafzı en az bir defa tekrarlanır. Son ayetinde ise Allah lafzı tam dört defa tekrarlanmaktadır.

Değerli misafirler!

Vaizler Kur'an'a mana verirken, doğal olarak meallerden istifade etmektedirler. Ancak bu konuda dikkatli olmak gerekir. Araştırma yapmadan, ele geçirilen herhangi bir mealden mana vermek uygun değildir. Çünkü günümüzde şu veya bu sebepten ayetlere çok değişik manalar verilebilmektedir. Hatta tahrif seviyesinde manalar verildiğini görüyoruz; piyasada bu tür mealler vardır. Bu bakımdan verilen mananın, Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay vb. temel meal kaynaklarından test edilmesi gerekir. Kısaca sadece bir mealden bakarak mana verilmesi yoluna gidilmemelidir. Değişik meallerden bakıp teyidi ve sağlaması yapılmalıdır.

Değerli misafirler!

Günümüzde piyasada birtakım tefsirler vardır. Bu tefsirler, çağdaş insanın zihin dünyası ile ayetler arasında irtibatlar kurmayı hedeflemektedir. Ancak bunların mesnetsiz uçuk birtakım yorum ve görüşleri içerdikleri unutulmamalıdır. Dolayısıyla ileri sürülen bu görüş ve yorumlarla ayet arasında kurulan irtibatların doğru olup olmadığının iyice tahkik edilmesi gerekir. Günümüzde temel tefsir kaynakları Türkçemize çevrilmiştir. Bunlardan istifade edilmesi gerekir.

Bir başka husus da şudur: Ayetlerin günümüzle irtibatının kurulması oldukça önemlidir. Bu konunun iki yönü olduğunu düşünüyorum. Birincisi, çağdaş insanın dinî ve manevî hayatındaki tutarsızlık ve çelişkileri, yaşadığı manevî buhranları iyi tanımak lazımdır. Vaiz, bunları teşhis ettiği, muhatapların zihin haritasına nüfuz ettiği ölçüde, onların dinî problemlerine çözümler getirme imkânını elde eder. Aksi takdirde muhataplarla iletişim kurulamaz ve vaazlardan

da istenilen neticeler alınmaz. Bu bakımdan vaiz, bir taraftan sosyal realiteyi tanımaya yönelik okumalarını sürdürürken, diğer taraftan da insanlar arası ilişkileri ve toplumsal süreçleri gözlemlemeye devam etmelidir.

Konunun diğer boyutu da, Kur'an'ın inceliklerini anlamak onun maksat ve hikmetlerini kavramaktan geçer. Bu da, daha önce ifade ettiğimiz gibi, ancak Kur'an'ın anlam dünyası ile sürekli beraber olmakla kazanılacak bir meziyettir. Zihin, bir taraftan Kur'an'la diğer taraftan da sosyal ve kültürel realite arasında hareket hâlinde olmalı, âdetâ bu ikisi arasında mekik dokumalıdır. Çünkü aksi takdirde ayetlerin içerdiği uyarı ve müjdeleri, emir ve yasakları, eskilerin tabiriyle muktezâ-ı hâle uygun bir şekilde ortaya koymak mümkün olmayacaktır.

Bir başka husus da şudur: Tevhit ve şirk konusu, Kur'an'ın ele aldığı en temel konulardır. Tarih boyunca insanın temel problemi, Allah'a inanıp inanmama konusunda olmamıştır. Esas problem, inandığı hâlde Allah'a şirk koşması şeklinde tezahür etmiştir.

Açılış konuşmasında Başkan beyin de ifade ettiği gibi vaaz ve hutbelerde bu ve benzeri itikadî konuların anlatımı konusunda birtakım zorluklar yaşanmaktadır. Doğrusu yaşadığımız çağın insanına tevhit ve şirk konularını nasıl anlatacağız? Bu konularda sağlam ilke ve yöntemler geliştirdiğimiz söylenemez. Belki de bundan dolayı vaazlarda bu konulara pek girilmemektedir.

Son olarak şunu söylüyorum: Vaizler, mutlaka telif yapmayı, metin üretme becerisini kazanmalıdırlar. Vaaz metinleri kendilerine ait olsun. Ve ileride kitap olarak yayınlamayı hedefleyerek bu metinleri oluştursunlar. Bu, aynı zamanda konuyu iyice araştırmalarını, özümsemelerini dolayısıyla daha güzel bir Türkçe ve ikna edici bir muhteva ile sunmalarını sağlayacaktır.

Sözlerimi bitirirken sabırla dinlediğiniz için teşekkür eder, tekrar saygılar sunarım.

Dr. Ekrem KELEŞ (Oturma Başkanı)- İbrahim Hocama çok teşekkür ediyorum. Burada gerçekten vaazların muhtevası açısından Kur'an-ı Kerim'den nasıl istifade etmemiz gerektiği hususunu gayet özlü bir şekilde ortaya koymuş oldu, diğer değerlendirmelerin yanında. Şimdi değerli hocalarım izniniz olursa Bünyamin Hocam, Ahmet Bey ve Tahsin Beyin tebliğleri üzerinde birkaç söz söylemek istiyor, birkaç dakikanızı istirham ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)- Hepinizi hürmetle selamlıyorum, ben hemen kısaca birkaç hususa işaret etmek istiyorum. Doğrusu öbür salonu da takip ettiğim için, iki arkadaşımızı kısmen dinleyebildim. Bütün tebliğci arkadaşlarımızı tebrik ediyorum.

Şimdi Tahsin hocamızın konusuyla ilgili ana hatlarıyla birkaç hususu söylemek istiyorum. Yıllar önce bir kutlu doğum sempozyumunda sunduğum bir tebliğ var "*Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru*" diye. Başkanlığımız ve Vakıf yayınları arasında çıkan kalın bir, kutlu doğum sempozyumunda. Vaizlerimizin birçoğu, il müftülerimiz, ilçe müftülerimiz de dâhil olmak üzere hâlâ Peygamber Efendimizi anlatırken uydurma rivayetleri kullanmaya devam ediyor. Bundan kesinlikle sakınmak lazım, bunu enine boyuna o tebliğimde açıkladım, bakmanızı istirham ediyorum, bu bir.

İkincisi, Peygamber Efendimizle ilgili anlatılan bilgilerin sağlam ve sahih olması lazım. Mesela Tevbe Suresi 40. ayette Sevr sahnesi çok ayan beyan net bir şekilde anlatılırken, insanlara Sevr Mağarasında bir yılan hikâyesini anlatmanın bugün için hiçbir anlamı yok. Görsel malzemelerde açın "*Peygamber Aşığı Yılan*" diye beş dakika sizi yeterince ağlatır, ama insanları bu çağda ağlatmanın, avutmanın anlamı yok, doğru bilgiye mutlaka yönelmemiz lazım.

Üçüncüsü rivayetlerimiz Buhari'de, Müslüm'de sahih olabilir, sabit olabilir, ama her sahih bilgiyi biz kürsüye taşıyamamalıyız. İnsanlarımızın anlayamayacağı, insanlarımızın kabul edemeyeceği, hele hele bugün için insanların uygulamayacağı şeyleri orada bir rol model olarak, bir örneklik olarak sunmanın bir anlamı yok diye düşünüyorum. Mesela hasırda yattığını söyleyiniz, istediğiniz kadar süslü söyleyin, hiç kimse hasırda yatmayacaktır. Verilecek çok örnek vardır yahut işte çok evliliği bugün eğer kürsüye taşırsanız sadece insanların kafası karışacaktır. Bunu çok müstesna yerlerde ancak anlatabiliriz.

Bir sempozyumda yine yaşadığımız bir hadise vardı. Bu Peygamber Efendimizin çok uzun süre teheccüd namazı kıldığından dolayı, mübarek ayaklarının şiştiği, çatladığı vaizlerimiz tarafından çok dile getirilir. Bunu bir iletişim profesörüyle, bir ilahiyatçı profesörümüz naklettiler ve dediler ki, bunu kürsülerden anlatmanın bugün için pratikte hiçbir faydası yok dediler, ben itiraz ettim. Dedim ki, iletişimde asıl olan mesajı veren ile mesajı alan arasında iletişimin doğru bir şekilde yerine ulaşmasıdır. Eğer siz bu anekdotu anlatırken, vurguyu ayakların şişmesine yaparsanız, gerçekten bugün buna talip olan kimse çıkmayacaktır, ama Efendimizin (s.a.s.) o gece yaşadıklarını güzelce anlatırsanız, o gece Bakara suresinin son 10 ayetinin indiğini inne fi halkı's-semavati ve'l-ardı vehtilafi'l-leyli vennehari ve devamı ayetlerinin indiğini, Âl-i İmrân suresinin son ayetinin. Bu ayetler karşısında etkilenen Allah resulünün saatlerce kendisini secdeden, namazdan alamadığını ve Bilali Habeşi'nin niye bu kadar kendisini yorduğunu sorması üzerine, efela eküne abden şekura "*Ben şükreder bir kul olmamayı mı*" dediğini söylerseniz ve burada vurguyu ayakların şişmesine değil de, şükre, farz

olduğu için değil, zorunlu olduğu için değil, bir Peygamberin şükredebilme gayretine eğer vurgu yaparsanız, onun yadırganacak hiçbir şeyi yok derim. Yani olayları doğru anlatmak gerekiyor diye düşünüyorum.

Fırsat vaazları, gerçekten hem baştaki teori itibarıyla hem içerik itibarıyla beni heyecanlandırdı. Buna fırsat hutbelerini de belki katmak gerekiyor. Çünkü Efendimizin (s.a.s.) Medine döneminde 10 yıl Cuma kıldığını ve bunu topladığımızda 520 kadar Cuma hutbesi okuduğunu, hadi 20'sini geçin 500 Cuma hutbesi okuduğunu farz edersek, hadis kitaplarımızda biz bu hutbeleri bulamıyoruz. Neden? Hutbelerde genellikle ayeti kerimeler okumuştur Allah Resulü, ama hadisi şeriflerde gördüğümüz, *"bir gün Allah Resulü ... bize şöyle hitap etti"* dediği, bu şekilde anlatılan hadislerin pek çoğu fırsat hutbesidir. Mesela güneş tutulması olmuştur, o gün Hz. İbrahim vefat etmişti Peygamberimizin oğlu. İnsanlar, Peygamberin oğlu öldüğü için güneş tutuldu şeklinde ikisi arasında bir ilişki kurmuştu. Allah Resulü hemen bir hutbe irade etmiştir, inne şemse ve'l-kamera ayatani min ayatillah, diye hemen durumu izah etmiştir.

Dolayısıyla bu fırsat hutbeleri yahut fırsat vaazları çok çok önemli. Vaizlerimizin yahut din görevlisi arkadaşlarımızın bir öğle namazını kıldıktan sonra, bir ikindi namazını kıldıktan sonra herhangi bir vesileyle kalkıp, bir üç dakikalık açıklama yapması bence çok yerinde olur, sünnete de uymuş olur, diye düşünüyorum.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Dr. Ekrem KELEŞ (Oturma Başkanı)- Bünyamin Hocama da çok teşekkür ediyorum, sabırlarınızı çok zorladık. Ancak belki hocalarımızın söyleyeceği birer ikişer cümle olabilir. Birer ikişer cümleyle birer dakikalık, buyurun efendim.

Dr. Ayşe KARAKÖSE (Kayseri – Vaiz)- Ben hocalarıma çok teşekkür ediyorum, müzakere ettikleri ve okudukları için. İbrahim Hocama kesinlikle katılıyorum. Çünkü ilk gönderdiğim tebliğde o kadar fazla yazım ve imlâ yanlışım vardı, ama gönderdim, fark edip gönderdiğimde, zannediyorum o düzeltilen kısım sizin elinize ulaştırılmamış diye düşünüyorum. Diğer hocam da Fazıl Hüsnü Dağlarca'dan irad edilmesine gerek yok, bizden olan pek çok ayeti kerime ya da hadisi şerif var, onlarla katkılarda bulunabilir. Sizin açınızdan düşündüğümde evet, doğru görebilirim, ama meramımı eğer tam anlatıyorsa, hadis olmasa da, ayet olmasa da örnekler verebilirim diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Konuşmacı- Ben de her iki müzakereci hocama teşekkür ediyorum. Haki-katen istifade ettim. Başlık böyle değildi, zorunlu sebeplerden dolayı, yani benim dışımdaki sebeplerden dolayı değişti, ama muhteva var. Harici sorunlarla

alakalı, aslında ben burada çok detaylı duramadım, ama tekliflerim var. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığından ben hadis projesi gibi bir de siyer projesi tertip etmesini talep ediyorum. Yani sadece sorunları ortaya koymuyorum, teknik bazı taleplerimiz de var.

Mesela siyer dersini sadece bir dönem anlatıyoruz, Hz. Peygamberi. O da işte 14 hafta, bayram tatili giriyor, çocuklar bir hafta önce gidiyor, bir hafta sonra geliyor. Yani üç beş haftada biz siyer, yani bu teklifler sanıyorum muhtevayla alakalı. Bir de bu duygusal, tabii ki duygusal, gönüle, kalbe, vicdana hitap etmeyen hiçbir söz anlamlı değil, ama benim sayın Başkanımızın açık konuşmasında işaret ettiği, yani kussas türü vaizlerle bu anlamda alıp veremediğim var. Tezekküre, tedebbüre, tefekküre yönelik ben hiçbir şey, hiçbir vaat etkili olmaz, anlamlı olmaz. Sonuç bölümünü okuyamadım. Orada bir, vaazda nasihat olacak; iki irşat olacak; üç, talip olacak, rehberlik faaliyeti olacak ve mesaj olacak. Yani çok etkileyebilirsiniz, ama soru istifham kalmadan ya da bir bilgi dağarcığı olmadan, bir mesaj vermeyen vaazın da çok etkili olmadığını düşünüyorum. Tekrar sayın Başkanımıza ve hocalarıma teşekkür ediyorum, sizlere de hasseten teşekkür ediyorum.

Hasan TURGUT (İstanbul/Pendik – Vaiz)- Ben tabi meseleye vaazların gagesi açısından yaklaşmak istedim. Fıkhi konuların da vaazlarda fikhî perspektiften işlenmemesi gerektiğini ifade etmek istedim. Zira fikhî perspektiften bir konu anlatıldığında ciddi anlamda problemlerle pratikte biz karşılaşırız. Daha üst bir dil kullanılması gerekiyor ki, hizmet-i teşri gibi. Konuya belirlendirme değil, fazilet ve önleme açısından yaklaşılmalı, ayet, hadis ve misal kıssalarla desteklenmeli.

Vaazlarda fikhî konular, bence burası çok daha önemli, mutedil ve esnek bir çerçevede anlatılmalı. Şöyle yapmak gerekir: “Doğrusu budur” gibi ifadeler kullanmak yerine, “hepimizin bildiği gibi” şeklinde esnek ifadeler kullanılarak anlayışla neticeye ulaşılmalı. Fıkıhın kesin ve yargıya dayalı dili yerine, vaazın akıcı, bütünleştirici ve heyecan verici dil üslubu kullanılmalıdır. Sözün özü budur, ben bunu söylemek istedim, teşekkür ederim.

Dr. Ekrem KELEŞ (Oturma Başkanı)- Hocama teşekkür ediyorum. Ahmet Hocam’a da teşekkür ediyorum. Sabırla dinlediniz, diğer hocalarım hepinizi saygıyla selamlıyorum ve teşekkür ediyorum. İnşallah şekil kadar, şekilden çok daha önemli muhteva, muhteva üzerinde kurulu tebliğlerde inşallah basılınca güzel bilgiler ve sonuçlar ortaya çıkacak. Teşekkürler.

2. SALON - 2. OTURUM

Muhatap Kitleye Göre Vaaz Çeşitleri-1

(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

1. OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE VAAZ

Fatma Zeynep BELEN*

GİRİŞ

Beklenmedik ve ani bir şekilde meydana gelen deprem, sel, salgın hastalıklar, savaş, terör gibi olayları ifade eden olağanüstü hâller, insan yaşamını derinden etkiler. Afetzedeler, “anne, baba, çocuk, kardeş” başta olmak üzere en yakın akrabalarını, komşularını, yıllarca emek harcayarak kazandıkları mallarını, geçmişin izlerine tanıklık eden özel eşyalarını afetle birlikte beklenmedik ve ani bir şekilde kaybeder. Yaşanan bu acı kayıplar; birey ve toplumun “yaratılış, dünya, hayatın anlamı, imtihan” gibi kavramları yeniden düşünmesi ve karanlıklar içinde kalan iç dünyasını maneviyatın ışığında aydınlatması için bir fırsattır. Tebliğimizde “Olağanüstü Hâllerde Vaaz” konusu, manevi psiko-sosyal yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Tebliğimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “*Olağanüstü Hâllerde Kullanılan Temel Kavramlar*” ve “*Afetzedelerin Psiko-Sosyal Özellikleri*”ne yer verilmiştir. İkinci bölümde “*Manevi-psikolojik Yaklaşım Çerçevesinde Vaazlar*” konusu işlenmiştir. Son bölümde “*Vaizlerin Mesleki Formasyonu*” ele alınarak sonuç ve öneriler sunulmuştur.

Toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamak üzere olağanüstü hâllerde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, afetzedelerin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni modeller geliştirmesi önem arz etmektedir. Olağanüstü hâllerde sunulacak din hizmetleri için “Diyanet İşleri Başkanlığı Afet Yönergesi” hazırlanmıştır. Yönergeye göre, afet bölgesinde “*İl Müftülüğü Afet Yönetim Merkezi Başkanlığı İrşat Ekipleri*” oluşturulacaktır. Yönergede, olağanüstü hâlin yaşandığı afet bölgesinde “yapılan plan ve programlara göre vaaz ve konferansları hazırlayarak camilerde ve diğer uygun yerlerde verilmesini sağlamak” irşat ekibinin görevleri arasında ifade edilmiştir.¹

* Din Hizmetleri Uzmanı, Kırıkkale.

¹ <http://www.diyanet.gov.tr/>

Olağanüstü hâllerdeki vaaz-irşat hizmetlerinde “disiplinler arası yaklaşım ve uzmanlaşma” din hizmetlerinde kaliteli iletişimi sağlamak için oldukça önemlidir. Çünkü afet bölgesinde vaazların nerede, nasıl yapılacağı, vaaz içeriğinde hangi mesajların verilmesi gerektiği, kriz durumunun normale dönme sürecinde dini rehberlik bağlamında vaaz hizmeti, vaizlerin afetzedelerle iletişimi, afetzedelerin psiko-sosyal ihtiyaçlarının analizi gibi konular olağanüstü hâllerde sunulacak vaaz hizmetlerinde uzmanlaşmanın gereğini ortaya koymaktadır. Uzmanlık isteyen bir alanda görev yaparken, alanla ilgili literatüre sahip olmanın önemi yadsınamaz. Bu bağlamda tebliğimizin ilk bölümünde “*Olağanüstü Hâllerde Kullanılan Temel Kavramlar*” ve “*Afetzedelerin Psiko-Sosyal Özellikleri*” incelenmiştir.

OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE KULLANILAN TEMEL KAVRAMLAR VE AFETZEDELERİN PSİKO-SOSYAL ÖZELLİKLERİ

OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE KULLANILAN TEMEL KAVRAMLAR

Olağanüstü Hâl: Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde “savaş, seferberlik, doğal afetler veya özellikle ülke bütünlüğünü tehdit eden ideolojik örgütlenme ve çeşitliliğin arttığı durumlarda sıkıyönetime benzer biçimde bazı hak ve özgürlüklerin kullanımının sınırlanarak, güvenlik güçlerinin yetkilerinin artırılmasını öngören yönetim biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2005; Demir, 2005:305).

Afet: İnsanlar için fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen, etkilenen topluluğun yerel imkân ve kaynaklarını kullanarak baş edemeyeceği doğal, teknolojik veya insan kökenli olayların sonuçlarına afet denilmektedir.² Tanımda görüldüğü üzere afetler, olağanüstü hâlin içinde yer almaktadır. Olağanüstü hâl kavramı afetler dışında terör ve güvenlik nedeniyle bazı hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını da ifade etmektedir.

Kriz: Beklenmedik sosyal, ekonomik, psikolojik bir gelişme karşısında normal ilişkilerin ciddi olarak sarsılması, karşılaşılan sorunun halledilmesi için mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu ortaya çıkan ve çaresizlikle iç içe gelişen gerilim durumunu ifade eden bir süreçtir (Acar, 2005; Demir, 2005: 65). Bu süreç, yoğun bir belirsizliğin yaşandığı karmaşık bir dönemdir. Krizi yaşayanlar, hayatında bir alt-üst olma hâli yaşar. Bu durum “kendimi karanlık bir tünelin içinde hissediyorum, artık hiçbir çıkış yolu göremiyorum” şeklinde tanımlanır (Sayıl, 2000:7).

2 <http://www.afad.gov.tr/>

Olağanüstü hâlin yaşandığı ilk günler, ilk haftalar ve takip eden aylarda afetzedelerin psikolojik ihtiyaçları farklılık arz eder. Bir süreç olan kriz durumu çeşitli evrelerden müteşekkildir. Bu bağlamda afetzedelere sunulacak her türlü hizmetin programlanmasında krizin evreleri hakkında bilgi sahibi olmak sağlıklı ve etkili iletişim için önem arz eder. Parry (1990)'a göre krizin evreleri şöyledir: (Nkl. Palabıyıkoglu, 2000:139)

Şok

Alışılmış problem çözme becerilerinde başarısızlık yaşanır.

İç ve dış tüm kaynakların harekete geçirilmesi ve uyuma yönelme davranışları başlar.

Gerilimi azaltacak girişimler etkili olmuyorsa bireyde duygusal yıkım görülür.

Krizin ilk evresinde afetzedelerin daha çok anlaşılma ve sosyal desteğe ihtiyacı vardır. Bu evrede vaizlerin afetzedelerin barındığı çadırkent, hastane, aşevi gibi toplu yerlerde halkın içinde bulunması önemlidir. İkinci evrede, gerek lisan-i hâl gerekse sözel olarak "ümit, güven, sevgi ve dayanışma" içeren mesajlara yer verilmelidir. Üçüncü evreden itibaren afetzedelerin yaşadıkları olayları anlamlandıracak mesajların verilmesi gerekmektedir. Krizin etki devresi olan dördüncü dönemde ise yerel ve bölgesel ölçekte "sabır, tevekkül, şükür, merhamet, ümit" gibi değerleri vurgulayan vaaz konularının programlanması gerekmektedir.

Afet Kriz Yönetimi: Afetlerin önlenmesi, zararlarının azaltılabilmesi için "afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası"nda yapılması gereken idari yasal ve teknik çalışmaları belirleyerek uygulamaya aktaran ve olay zamanında uygulama yapabilmeyi sağlayan, her olaydan çıkarılan derslerin ışığında mevcut sistemi geliştiren yönetim biçimidir.³ Atlı (2006:11) afet yönetiminin ilkelerini "hazırlıklı olma, acil müdahale, iyileştirme, zarar azaltma" olarak ifade eder.

Olağanüstü hâllerde vaaz hizmetleri, afet kriz yönetimi perspektifinde "afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası" olmak üzere programlanmalıdır. Ülkemizin sosyo-kültürel özelliklerinin, dini inanç, tutum ve davranışların yerel ve bölgesel ölçekte bilimsel verilerle ortaya konulması, vaaz hizmetleri bağlamında afet öncesi yapılacak en önemli hazırlıktır.

Travma: Günlük rutin işleyişi bozan, aniden beklenmedik bir şekilde gelişen, dehşet, kaygı, paniğe yol açan ve kişinin anlamlandırma süreçlerini bozan

3 <http://www.afad.gov.tr/>

olayları ifade eder. En geniş anlamda travmatik yaşantılar afetler sonucunda ortaya çıkar (Kasapoğlu, 2007:8). Psikolojik travmalar; insanın duygusal, zihinsel ve fiziksel bütünlüğünü zedeleyerek yaşantısına darbe vuran ve ruhsal bozukluklara iten trajik olaylardır (Baltaş, 2000:154). Travma yaşayan birey, duygusal olarak derinden etkilenir (Bilgin, 2007:397). Sosyolojik olarak depresyon ya da terör gibi afetler sonrasında yaşanan travmalar, toplumsal boyutlara da sahiptir. Çünkü afet sonrasındaki bireysel korkular genişleyerek, toplumsal güvensizliğe yol açabilir (Kasapoğlu, 2007).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu: Baum (1997) ve Spencer'a (1997) göre Travma sonrası stres bozukluğu gündelik yaşamın dışındaki işkence, savaş, kaza, terör olayını yaşamak, saldırı veya tecavüze uğramak gibi yaşantıların ardından olabileceği gibi depresyon, sel, kasırga gibi doğal afetlerden sonra da ortaya çıkabilen psikolojik travmaların yol açtığı ruhsal bir rahatsızlıktır. Travma sonrası stres bozukluğunda birey "suçluluk, kızgınlık, karamsarlık, her şeye karşı ilgisizlik, aşırı yemek yemek, huzursuzluk, aşırı gerginlik, yas, konsantrasyon bozukluğu, uyku bozuklukları, kabus görmede sıklık, fizyolojik problemler, korku ve kaygılar" gibi belirtiler yaşayabilir. Bu rahatsızlıklar olayın hemen ardından çıktığı gibi, ikinci ve dördüncü haftalarda başlayıp, ilk bir yıl içerisinde herhangi bir dönemde de ortaya çıkabilir (Nkl.Baltaş, 2000:154-160).

Yaşanılan kayıplar anlamlandırılmadığında, inancın iyileştirici gücü ortaya çıkarılmadığında krizin dördüncü boyutu travma sonrası stres bozukluğu ile sonuçlanabilmektedir.

Yas: Sevilen ve duygusal olarak bağlı olunan kişinin ölümünün kabulü için geçen süreyi ifade eder. Afetlerde ortaya çıkan ölümler toplumsal bir süreçtir ve herkesi olumsuz etkiler. Afetzedelere sunulacak vaaz hizmetlerinde yas sürecini göz önüne alarak onlarla iletişim kurmak etkili olacaktır. Yas süreci üç evrede yaşanır (Baltaş, 2000:158):

İnkâr: Kişinin etkilenme düzeyine göre iki üç hafta süren bir dönemdir. Bu süreçte kabullenememeden kaynaklanan reddetme, ağlayamama, hatta cesedin görülmediği durumlarda olaya inanmama vardır.

Kabul: Bu dönemde duygusal tepkilerin başlaması ve yüksek bir enerjiyle boşalım görülür. Aşırı ağlama, suçluluk, kızgınlık, saldırganlık, sosyal hayattan elini ayağını çekme, hayattan zevk alamamak, ilgisizlik ve iç sıkıntısı ortaya çıkar.

Uyum: Yeni durum ve objelerle ilişki kurmaya başlanır. Diğer olaylar ve insanlarla ilgilenilir ve yavaş yavaş normal hayata dönüş sağlanır.

Başa Çıkma: Bir kişinin stres oluşturan durumlar ile uğraşma sürecine “başa çıkma” denir. Başa çıkma, kişinin kaynaklarını aşan veya zorlayan olarak değerlendirilen belirli dışsal veya içsel durumlarla mücadele etmek için sürekli değişen bilişsel ve davranışsal çabalardan oluşur (Hökelekli, 2009a:218). Din psikologlarına göre felaketleri algılama, açıklama, kabullenme ve başa çıkma davranışlarında özellikle dini inanç, tutum ve davranışların önemli bir etkisi vardır (Köse, 2000: 63; Küçükcan, 2000: 63).

Shaefer (1993) ve Gorsuck’un (1993) yaptığı araştırmada başa çıkma sürecinde üç değişik eğilim belirlenmiştir (Nkl. Kula, 2002):

Erteleme (Deferring) Eğilimi: Bireyler yaşadıkları sıkıntı karşısında hiçbir şey yapmadan Allah’ın duruma müdahale etmesini bekleme davranışını gösterirler.

İşbirlikçi (Collaborative) Eğilimi: Allah ile işbirliği yaparak problemi çözme davranışdır.

Kişisel Yönlendirme (Self-Directing) Eğilimi: Allah’tan hiçbir yardım beklemeden problemi kişisel imkânlarla çözme eğilimidir.

Yükleme/Atfetme (Attribution): Olağanüstü hâlleri yaşayan insanların anlama ve açıklama davranışlarını ifade eden bir teoridir. Yüklemeye göre, olağanüstü hâli yaşayan birey, bu durumu bazı sebeplere dayandırarak açıklama ve anlama ihtiyacı hisseder. ‘Nasıl’ ve ‘niçin’ sorularına cevaplar arar. Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde olayların nedenleri ve onları hangi kaynaklara atfedildiğine dair bilgiler ortaya çıkar (Köse, 2000: 63-64; Küçükcan, 2000: 63-64).

Maneviyat: Özdoğan’a göre maneviyat, insanın Yaratıcısı ile olan bağıdır. Maneviyat ilahi kaynaklıdır ve özümüzdeki cevherdir. Bu cevheri ortaya çıkarmak için “Ben kimim?” “Bu dünyada niçin varım?” “Yaratılış gayem nedir?” “İnsanlığa nasıl hizmet edebilirim?” sorularını kendimize sormamız gerekir. (Özdoğan, 2009) Renetzky’e göre, maneviyatın üç boyutu şöyledir: Hayat, acı çekme ve ölüm kavramlarının anlamı, amacı ve manevi güç bulma ihtiyacı, hayata ümit bağlama ihtiyacı ve son olarak kişinin iç dünyasında Yaratıcı’ya inanma ve ona güven duyma ihtiyacı (Akt. Seyyar: 32).

Manevi Yaklaşım: Din psikolojisi bilminde manevi danışmanlık hizmetlerinde İslam dininin temel kaynağı Kur’an-ı Kerim, İslam dininin yaşama boyutunu temsil eden Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Anadolu bilgelerinin görüşlerinden oluşan psiko-sosyal bir bakış açısıdır.

Dini Rehberlik Olarak Vaaz ve İletişim: V-a-z kökü, Kur'an-ı Kerim'de geçen bir kavram⁴ olmakla birlikte sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) bir eğitim-öğretim yöntemi olarak güncel hayatta kullandığı bir iletişim modelidir.

Tosun'a göre (1997) vaaz aynı zamanda bir "rehberlik" faaliyetidir. Fakat vaazların bu "rehberlik" boyutu bilimsel olarak ortaya konulmamıştır. Ona göre vaaz hizmetleri, rehberlik faaliyeti olarak "grup rehberliği" içine girer. Tosun'un (1997) bu yorumu olağanüstü hâllerde sunulacak vaaz hizmetlerinde yeni modellerin oluşturulması açısından oldukça önemlidir. Olağanüstü hâllerde verilecek vaazların temeli, vaazın rehberlik boyutu üzerine kurulmalıdır. Vaazı dini bir rehberlik olarak ele aldığımızda; vaizlik mesleğini sadece camiye has kılmaktan uzaklaşmış oluruz. Bu bağlamda, olağanüstü hâllerde vaaz hizmetleri, cami dışı din hizmetleri açısından da değerlendirilebilir. Olağanüstü hâllerde yapılacak olan vaaz, afetzedeler ya da mağdurlara manevi rehberlik yapması bakımından önemlidir. Olağanüstü hâllerde görev yapan vaiz, "manevi rehberlik misyonu" taşımaktadır.

Vaazlarda iletişim unsurlarının önemi göz ardı edilemez. Kaynak, mesaj (ileti), araç (kanal) ve alıcı (hedef) iletişimin unsurlarıdır. *Kaynak:* Mesajı düzenleyen, ileten kişi ya da kişilerdir. *Vaizler* aynı zamanda kaynaktır. *Mesaj:* İletişimde "ne söylendiği ve nasıl söylendiği" mesajın içeriğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, vaaz metinleri mesajın kendisidir. *Araç:* İletişimde mesaj taşıyan sinyalleri kaynaktan alıcıya ve geribildirimini de alıcıdan kaynağa taşıyan kanallardır. *Alıcı (Hedef):* Olağanüstü hâle maruz kalan birey ve toplumlar hedef kitleyi oluşturmaktadır. Olağanüstü hâllerde yapılacak vaazın hedef kitlesi çok çeşitlidir. Sadece olağanüstü hâlin yaşandığı yerde yaşayan halk değil bütün ülke yaşanan müteessir olaydan etkilenmektedir. Baltaş'a göre afetlerden etkilenen ve travma ile karşılaşabilecek risk grupları şöyledir: (Baltaş, 2000:156)

Doğrudan Etkilenenler: Yakınlarını kaybedenler, evini kaybedenler, sakat kalanlar, yaralananlar.

Tanık Olanlar: Afet kaybı olmayan ancak yaşanan acı olaylara tanık olanlar, komşular, doktorlar ve kurtarma ekipleri.

İzleyiciler: Doğrudan yaşamayan ancak üzücü olayları izleyip depremden dolayı olarak etkilenenler.

Bu üç grubun dışında afetzedeleri "yaş, cinsiyet, eğitim" gibi özelliklerine göre de farklı gruplara ayırabiliriz. Hedef grubun özelliklerine göre hazırlanacak

4 Sebe, 46; Nahl, 16/125; Nahl, 16/90; Mücadele, 3; Yunus 57; Hud, 120; Âl-i İmrân, 138; A'râf, 145; Nisa, 63.

vaazlar ana mesajların ortaklık arz etmesi ile birlikte, hedef kitlenin özelliklerine göre farklılık içerebilir.

Değişik iletişim biçimlerinin kullanılması iletişimin başarısı için önem arz eder. Vaazlar afetzedelere değişik kanallar aracılığıyla sunulabilir. Krizin ve yas sürecinin evreleri ile afet kriz yönetimi ilkeleri bağlamda değişik duyu organlarına hitap eden materyaller geliştirilebilir (Hökelekli, 2009b:270-275).

AFETZEDELERİN PSİKO-SOSYAL ÖZELLİKLERİ

Olağanüstü hâli yaşayan bireylere sunulacak vaazlarda afetzedelerin psiko-sosyal özelliklerinin, beklenti ve ihtiyaçlarının tespiti, hedef kitleyle kaliteli iletişim kurulmasında etkili olacaktır.

Hökelekli'ye göre (2009b:238) vaaz ve hutbeler, konferanslar, kurs ve seminerler genelde kişilerin ihtiyaçları, sorunları, özellikleri çerçevesinde değil, planlayıcıların kendi anlayış ve önceliklerine göre belirlenmektedir. Bu hizmetlerin ne ölçüde etkili olduğu, ne gibi sonuçlar verdiği ile ilgili ciddi bilimsel çalışmalar yapıp, bunların sonuçlarına göre program geliştirme gibi bir yola başvurulduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Olağanüstü hâllerin birey ve toplum üzerindeki etkilerini inceleyen psikolog, sosyolog ve sosyal hizmet uzmanlarının elde ettikleri bazı bulgular şöyledir:

Beklenmedik ve bir anda ortaya çıkarak insanın kontrol gücünü aşan durumlar ruh sağlığını etkileyerek psikolojik gerilim ve strese yol açar (Köse, 2000:7; Küçükcan, 2000:7).

Afetler, maruz kalan toplumun başa çıkma ve uyum kapasitesinin üzerinde ciddi yıkımlara neden olur. Bu sebeple psiko-sosyal ve fiziksel kaynaklara ihtiyaç duyulur (Baltaş, 2000:155).

Bireyin sürüp giden yaşamı zorlayıcı bir olay ile sarsıldığında, kriz durumu ile sonuçlanır. Kriz içindeki kişi duygusal olarak alt üst olmuştur. Yaşanılan kriz, kendilik imgesi ve gelecek planları için tehdit oluşturur (Palabıyıkoglu, 2000:100).

Eriksona göre, travmaya uğramış topluluk ortak bir kültür oluşturur. Bu kültür ortamındaki bireyler içine kapanır, yalnızlaşır ve sosyalliği azalır (Nkl. Kasapoğlu, 2007:III).

Olağanüstü hâl sonrasında yerleşim yerini değiştirmek zorunda kalan afetzedeler, bu değişime uyum sağlamakta zorlanırlar. Bu sebeple psikolojik düzeyde

davranış bozuklukları, ruhsal çöküntüler ve ebeveyne aşırı bağıllık gibi etkiler ortaya çıkabilir (Baltaş, 2000).

Afet geçiren topluluk, bir sosyal organizma olarak travmaya uğradığında var olan toplumsal doku çoğu zaman harap olur. Fakat doğal afetlerde, olaydan hemen sonra "iyi hissetme dalgası" insanlar arasında hissedilir. Afette yardıma gelen kurtarma ekiplerinin ve komşuların çabalarının sıcaklığıyla eski dostluklar ve topluluk ruhu canlanır (Erikson, 1994, Nkl. Kasapoğlu, 2007:9-10).

Felaketler, aynı anda çok sayıda insanı etkiler. Yüzlerce kişi bu felaketlerde ölürken geride kayıpla baş etmesi gereken çok sayıda insanı bırakır (Palabıyıkoglu, 2000:112).

Kayıp yaşantısıyla kişi, kendi ölümlülüğü ile yüz yüze gelmiştir. Kriz döneminde kişinin genel olarak yaşama bakışı, tutumları, duyguları, kurduğu ilişkileri, önceki yaşantıları ve dini inançları, ölümü fiziksel olarak vücudun işlevlerini durdurmasından daha fazla bir şey olarak anlamlandırmasını sağlar (Soykan, 2000:123).

Felaket öncesinde kendisine güvenen, kendi hayatını kontrol eden, nerede ne zaman ne iş yapacağına karar veren, seçenekleri olan, olaylar karşısında iradesini kullanabilen insan felaketle birlikte bu yeteneklerini büyük ölçüde kaybetmiştir. İnsanın hayatı kontrol etme gücünü ve hayata yön verme yeteneğini kaybetmesine felaket anında yaşadığı can ve mal kayıpları da eklenince, çok derin bir 'güvensizlik duygusuna kapılma' ihtimali ortaya çıkmaktadır (Köse, 2000:16; Küçükcan, 2000:16).

Kendi kontrol yeteneği dışında olumsuz deneyim yaşayan inançlı kişiler özellikle karşılaştıkları deprem, sel gibi olağanüstü olaylarda çok fazla kayıpları olsa bile bunlara metafizik bir anlam yüklemekte ve başlarına gelen şeylerin Allah'tan geldiğine inanmaktadırlar. Bu inanç felaketlerin anlam kazanmasını sağlayarak belirsizlik duygusundan kurtulmaya katkıda bulunmakta ve kabullenme sürecini hızlandırarak tekrar normal hayata dönülmesini sağlamaktadır (Köse, 2000; Küçükcan, 2000:143).

Vaazlarda işlenecek konuların ve konunun taşıyacağı ana mesajların belirlenmesinde afetzedelerin beklenti ve ihtiyaçlarının bilinmesi gerekir. Köse (2000) ve Küçükcan'ın (2000) Marmara depremi sonrasında yaptığı mülakatlarda, afetzedelerin vaaz hizmetleri hakkında beklenti ve ihtiyaçlarını anlatan bazı ifadeler şöyledir:

"Yaşanan felaketlerin manevi dinamiklerini insanlara anlatmanın gerekliliğini inanıyorum. O zaman bu insanlar bu olayın neden olduğunu bileceklerdir. Çün-

kü toplumun kılavuzları olmazsa toplum yönünü bulmakta zorlanabilir. Felaket yanlış temeller üzerinde, mesela Allah'ın adaletli olmaması şeklinde içselleştirilebilir."

"Bana deprem ve depremde nasıl davranmamla ilgili ve hayata nasıl yeniden tutunabilirim ile ilgili bilgiler, bunun için yapılması gerekenin din ölçeğindeki açıklamaları verilmeliydi."

"İnsanların sabrı, felaket karşısında Allah'a sığınma yöntemlerini öğrenmeleri gerekiyordu."

"İnsanların adaletli olmasını, gerektiği kadar yardım alması gerektiğini, bu faciada sabır göstermeleri gerektiğini, isyana, tuğyana, ayrılığa düşmemeleri gerektiğini anlatabilirlerdi."

"Bu felaketlerin sebeplerine yönelecek ve onu da dinin çerçevesinde açıklayabilecek klavuzlara ihtiyaç olduğunu hissediyorum."

"İlk ayda herkes yardımlaşmayı, paylaşmayı sever şekilde hareket etti. Birinci ay bittikten sonra aileler toplumsal sorunları yaşamaya başlayınca, kendi içlerinde bile kavga etmeye başladılar. "Ne olacağım" sorusu gündeme geldi. Bu soruya cevap bulamayınca kavgalar başladı."

"Bizim çadırkentlerimize Diyanetten hiç kimse gelmedi. Afetten sonra ilk Cuma hutbesinin konusu satanizm ile ilgiliydi."⁵

"Teslim olsunlar Allah'a. Her şeyin ondan geldiğini bilerek hareket etsinler. İsyan etmesinler. En kolay böyle atlatırlar depremin izini. Şimdi yeni bir hayata başlayacak hepsi. Önemli olan bu hayatı düzgün yaşamaları."

Yukarıdaki ifadelerden görüldüğü üzere afetzedeler yaşadığı olayı anlamlandıracak, ümit, sabır ve güven duygularını aşılayacak, acıların üstesinden gelmesine yardımcı olabilecek vaazlara ihtiyaç duymaktadır. Olağanüstü hâllerde hazırlanacak vaazın temel hedefi, afetzedenin hayatında kaybettiği anlamı ve güven ihtiyacını yeniden keşfetmesine yardımcı olmaktır.

Afetzedelerin, çadırkentlere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hizmet götürülmesini ifade etmeleri tebliğimiz için önem arz etmektedir. Olağanüstü hâllerde yapılacak vaazın yeri sadece camiler ile sınırlı kalmamalıdır.

5 Van'da 23 Ekim 2011 tarihinde meydana gelen depremde Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Görmez depremi müteakip ilk Cuma namazında depremzedelerle birlikte olmuştur. Depremzedelerin psiko-sosyal ihtiyaçlarını içeren hutbeyi afetzedelerle paylaştıktan sonra Cuma namazı kıldırmıştır.

MANEVİ-PSİKOLOJİK YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE VAAZLAR

Din psikologlarına göre felaketleri algılama, açıklama, kabullenme ve başa çıkma davranışlarında özellikle dini inanç, tutum ve davranışların önemli bir etkisi vardır. Kendi kontrol yeteneği dışında olumsuz deneyim yaşayan inançlı kişiler karşılaştıkları deprem, sel gibi olağanüstü olaylarda çok fazla kayıpları olsa bile bunlara metafizik bir anlam yüklemekte ve başlarına gelen şeylerin Allah'tan geldiğine inanmaktadır. Bu inanç, felaketlerin anlam kazanmasını sağlayarak belirsizlik duygusundan kurtulmaya katkıda bulunmakta ve kabullenme sürecini hızlandırarak tekrar normal hayata dönülmesini sağlamaktadır (Köse, 2000:63; Küçükcan, 2000:63).

Vaazlarda, yaşanan olayların anlamlandırılacak, afetzedelere olumlu bakış açısı kazandıracak, Allah inancını içselleştirecek, manevi olarak güçlenmelerini sağlayacak mesajlar vermek önem arz eder. Tebliğimizin bundan sonraki bölümünde "bela ve imtihan" kavramları olumlu başa çıkma çerçevesinde ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki kıssaların vaazlarda kullanılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Anadolu bilgelerinin eserlerinden, kriz durumlarına farklı bakış açıları kazandıracak örneklerle yer verilmiştir.

Bela ve Fitne

Olağanüstü olaylardan sonra, afetzedelerin aklına ilk gelen "Bu Allah'ın bana/bize bir cezası mı?" sorusudur. Kula'ya göre (2007) yaşanan travmatik olay sadece cezalandırma olarak algılanırsa, bireyde aşırı suçluluk duygusu, Allah'a güvenme ve yönelmede isteksizlik, kendi dışında suçlu arama gibi bazı olumsuz duyguların yaşanması mümkündür. Problemin tanınması, ona yönelik çözümlerin de oluşturulmasına katkı sağlar. Bu sebeple yaşanan olayın bir ceza olarak değil de, "uyarı ve imtihan" olarak anlamlandırılması olayın oluş biçimini, nedenlerini, bizim olay karşısındaki tedbirsizliklerimizi ve bu tedbirsizliklerdeki nedenlerimizi daha iyi tespit etmemize ve buna yönelik çözümler üretmemize yardımcı olabilir.

Ayetlerde geçen "bela ve fitne"⁶ ve bunlardan türeyen kelimelere "imtihan, deneme, sınav" gibi anlamlar yüklenmiştir. Ragib el- İsfehani "bela" kelimesinin "bir elbisenin yıpranması, eskimesi" anlamına geldiğini ifade eder. Yüce Allah ile ilgili "bela keza" ya da "ebtelahu" kelimeleri kullanıldığında, yalnızca "kişinin iyiliğinin ve kötülüğünün ya da bozukluğunun ortaya çıkması" kastedilir. Yoksa bununla "durumu hakkında bilgilenmeye, durumu öğrenmeye çalışma ve onunla ilgili bilinmeyen noktalara vakıf olma" diye bir şey kastedilmez. Çünkü

6 Bakara, 2/155; 2/49; Sâffât, 37/106; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/1-2 v.d.

gaybleri bilen Allah'tır. F-t-n kökü, temelde "iyilik düzeyi kötülük düzeyinden ayrılıp ortaya çıksın diye, altını ateşe sokmak demektir. Fitne, Allah'tan ya da kuldun sadır olmuş olan sıkıntı, musibet, öldürme azap türden hoş görülme fiilleridir. Bu gibi fiiller her ne zaman Yüce Allah'tan sadır olursa, bir hikmete dayanır (İsfehani, 2008:234-235;1117-1119).

İsfehani'nin bu yorumuna göre, bela ve fitne kökleri ile bunlardan türeyen kelimelerde kastedilen anlamlardan biri, insana doğuştan verilen yeteneklerin, gizil güçlerin ortaya çıkması için yaşanan deneyimlerdir. Bu bağlamda her acı olay, bireyin kendisi hakkında farkındalık kazanması ve kendisi ile yeniden tanışmasını gerektirir. İnsan, karşılaştığı olaylara verdiği tepkilerle kendinde daha önce keşfetmediği yeni şeylerle karşılaşır.

Olağanüstü olaylar neticesinde yaşanan kayıplar, hissedilen acılar insanın manevi gelişimine katkı sağlar. Bu bağlamda vaazların içeriğinde "Neden bu olay benim başıma geldi?" yerine "Yaşadığım acılar bana neyi öğretiyor? Hangi alanlarda beni geliştiriyor?" gibi soruların zihinlerde yerleşmesine ihtiyaç vardır.

b. Kıssalar

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan peygamber kıssaları ve geçmiş kavimlerin yaşadığı olaylara dair verilecek olağanüstü hâllerde sunulacak vaaz hizmetlerinde önemli bir yer alır. Pescehian'a göre "kıssa, hikâye ve mitoslar" beynin bütüncül yeteneklerini etkileyici ve harekete geçirici bir öneme sahip bulunmaktadır (Nkl. Hökelekli, 2009/269).

Kasapoğlu'na göre (2004), kişinin kendisiyle başkaları arasında karşılaşmalar yapması, stresle başa çıkma stratejilerinden birisidir. Birey kendisiyle aynı sorunları yaşayan ve daha zor durumda bulunan kimseleri göz önüne aldığı anda, kendi durumunun düşündüğü kadar kötü olmadığını fark eder. Birtakım sorunları sadece kendisinin yaşamadığını bilmek, kendisini daha iyi hissetmesini sağlar.

Hökelekli'ye göre, dini değerlerin kalıcı hâle getirilmesinde, dolaylı ve üstü örtülü anlatımın zengin imkânlarından yararlanmak en uygun yollardan birisidir. Olayların tabii akışı içerisinde, kişiye yeni bir bakış açısı sunan bir durumla karşı karşıya kalan bir kimse, çok fazla etkilenebilmektedir. Dini iletişimde kıssa ve hikâye yoluyla aktarımın iki bakımdan önemi vardır: Birincisi dini hakikatler, fizik ötesi (gayb) âlemlerle ilgili olduğu için bunları ifade etmede "sembolik" ve "çağrışım yaptırıcı" bir dilin kullanılması kaçınılmazdır. İkincisi ise, Kur'an'ın asıl hedefi insanlara bilgi vermek değil, onların ahlak ve zihniyet dünyalarında bir

dönüşüme yol açmak olduğundan, bunun en etkili yolu insan kavrayışının en bütüncü yönüne seslenmektir (Hökelekli, 2009).

Hızır (a.s) ve Hz. Yusuf'un köleler pazarında satılması, zindana atılması; Hz. Musa peygamberin yolculuğu, Hz. Peygamberin hayatındaki zorluklar gibi konuları içeren kıssalar olağanüstü hâllerde hazırlanacak vaazlarda mutlaka kullanılmalıdır. Çünkü Allah'ın sevgili kulları olan peygamberler, yaşadıkları bu acılarla manevi olgunlaşmayı yaşamıştır ve farklı nimetlere kavuşmuştur.

c. Toplumun Deniz Fenerleri: Anadolu Erenleri

Yaratılış amacı, hayatın anlamı, öldükten sonra yaşam, dünya hayatındaki kayıplar ve yaşanan acıların sorgulanması gibi ontolojik soru ve sorunlara ikna edici bir şekilde cevaplar veren tek otorite dindir. Son din İslam'ın kutsal kitabı Kur'an, insanlara yol göstericidir.⁷ Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) yirmi üç yıl süren peygamberlik hayatında Kur'an'ı yaşamış ve yaşatmıştır.

Kur'an ve Sünnetin rehberliğinde yaşayarak bu iki kaynaktan aldığı ilhamla gönüllere hitap eden Ahmet Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi Anadolu erenleri toplumun rehberi, deniz fenerleri olmuştur. Söylemlerinde, kaleme aldıkları eserlerde ayet ve hadisleri açıklamışlardır. Bu erenler aynı zamanda İslam âlimi ve vaizdir. Anadolu erenlerinin topluma rehberlik yapan bir vaiz olmaları tebliğimiz açısından oldukça önemlidir. Onlar Kur'an ve Sünneti hem sözleriyle hem de lisan-ı hâl ile anlatmıştır. Anadolu erenlerinin diğer bir özelliği, insanların iyi ve kötü günlerinde onlarla beraber olmalarıdır. Eserlerinde insanın hayatında karşılaşılabileceği kayıplar ve acılara dair olumlu bakış açıları geliştirmişlerdir. Bu anlamda Anadolu bilgelerinin görüşleri, olağanüstü hâllerdeki vaaz hizmetleri için zengin bir kaynaktır.

Ahmet Yesevi, Türkçe olarak kaleme aldığı Divan-ı Hikmet adlı eserinde bütün deyişlerini, tebliğ ve nasihatlerini "Hikmet" adını verdiği şiirlerle dile getirmiştir. Mert, Yesevi'nin "hikmet" kavramını bilinçli olarak seçtiğini ifade eder. Nahl Suresi'nde (Nahl, 16/125) geçen "Rabbinin yoluna hikmetle davet et" ayeti Yesevi hikmetlerinin referansıdır (Mert, 2000: 16, 33).

Olağanüstü hâl sonrasında yardımlaşma ve dayanışma gibi duyguları harekete geçirecek vaazlar toplumsal birlik ve beraberlik sağlanması açısından önemlidir. Bu bağlamda, aşağıda Ahmet Yesevi hikmetlerinden bir demet sunulmuştur:

⁷ Bakara, 2/2.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
 Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
 Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;
 Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte.
 Garip, fakir, yetimleri Resûl sordu;
 Hem o gece Mirâc'a çıkıp didar gördü;
 Geri inip garip, yetim izleyip yürüdü;
 Gariplerin izini izleyip indim işte.
 Ümmet olsan, gariplere tâbi ol sen;
 Âyet, hadis her kim dese, sâmi ol sen;
 Rızık, nasip her ne verse, kani ol sen;
 Kani olup şevk şarabını içtim işte.

Gönüller sultanı Mevlana, sevgi ve hoşgörü çağrısı ile gönülleri fethetmeye devam etmektedir. Mevlana'yı Mevlana yapan hiç şüphesiz Kur'an ve Sünnet'tir.

Karaköse'ye göre, Hz. Mevlana'nın eserleri terapötik/iyileştirici bir özelliğe sahiptir. Mesnevi'nin birinci ve dördüncü ciltlerinin ön sözünde bu özelliği şöyle ifade eder: *"Doğrusu Mesnevi gönüllere şifa, hüznülere ciladır. Ruhların huzuru ve ruhlara şifadır. Hastayı alır doktoruna götürür. Aşığı alır sevgilisine ulaştırır. Mihnet ve ızdırap çekenlerin dertlerini ve kederlerini azaltır, güç işlerini kolaylaştırır"* (Karaköse, 2011:12). Mesnevihan Şefik Can Mevlana'nın eserleri hakkında şu tespitlerde bulunur: *"Mevlana gerek Mesnevi-i Şerifte gerekse Divan-ı Kebirde ve diğer eserlerinde yeri geldikçe ıstırapın insanın olgunlaşması, kemale ermesi için bir vasıta bazen de bir imtihan olduğunu ifade eder. Bu yüzden ıstırapa sabretmek tahammül etmek değil, ıstırapı sevmek gerektiğini bildirmektedir (Nkl. Karaköse, 2011:37).*

Tebliğimizin sınırları dahilinde, Mevlana'nın sabır (Yeniterzi, 2003) dert ve acıya yüklediği anlamı yansıtan örneklerle yer verilmiştir.

"Dünya hayatında başına gelen belalara, cefa dikenlerine katlan! Çünkü çektiğin acılar, sıkıntılar seni dikenlerden alır da güllere kavuşturur. Reyhanların, yaseminlerin bulunduğu bahçeye çeker götürür (Divan-ı Kebir, I/288). "Sen görüş sahibi ol da dikende gül gör! Dikensiz gülü herkes görür. Başına gelen belanın ilahî bir lütuf olduğunu anla, cüzde de küllü gör! Zaten ehliyet, seziş de budur." (Divan-ı Kebir, I/326)

"Dost altın, belâ da ateş gibidir. Ayarı hâlis olan altın ateşe razıdır." (Mesnevî, II:1472-74)

“Dert daima insana yol gösterir. Dünyadaki her iş için, insanın içinde ona karşı bir aşk, bir heves ve dert olmazsa; insan o işi yapmaz ve o iş dertsiz, zahmetsiz olarak yansıtan ona müyesser olmaz. İster dünya, ister âhiret, ister padişahlık, ister ilim, ister astronomi ve ister başka işler için olsun hepsi için, bu böyledir.” (Fîhi Mâfih, 33)

“Sabır, mübarek bir şey; daima insandan üzüntüyü giderir.” (Mesnevî, III: 1859)

“Gönüldeki her ferahlığın sebebi bir sıkıntıya bağlıdır.” (Mesnevî, III: 2312)

“Nerede bir dert varsa, deva oraya, nerede bir yoksul varsa nimet oraya gider.” (Mesnevî, II: 3232)

“Ağrı, sızı ve hastalık hazinedir. Rahmetler ondadır. Deri yırtıldı mı iç taze-lenir.” (Mesnevî, II: 2282)

Yunus Emre şiirlerinde seçtiğimiz beyitler şöyledir: (İlgınlar, 2005)

Ne varlığa sevinirim,
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum,
Bana seni gerek seni
Açlık sonu tokluktur,
Tokluk sonu yokluktur.
Bu yollar korkuluktur,
Allah görelim n'eyler
Sen sanmadığın yerde,
Nagah açıla perde.
Derman erişe derde,
Allah görelim n'eyler?
Her kaçan anarsam seni,
Kararım kalmaz Allah'ım.
Sendem gayrı gözüm yaşın,
Kimseler silmez Allah'ım.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, yaşanan acı deneyimlere tevekkül merkezli bir yaklaşım ortaya koyar:

Hak şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayreyler,
Ârif onu seyreyler,
Mevlâ görelim neyler,

Neylerse güzel eyler.
 Sen hakk'a tevekkül kıl,
 Tefviz et ve rahat bul,
 Sabreyle ve razı ol,
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.
 Kalbin ona berk eyle,
 Tedbirini terk eyle,
 Takdirini derk eyle,
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Karaköse'ye göre (2011), bireyin "acı deneyimlerden ya da kayıplardan ne öğrendiği" önemlidir. Acı deneyimlerle edinilen bu öğrenme türü bir iç görüdür. Psikoloji biliminde iç görü kavramı "kendini ve duygularını anlayabilme yeteneğini" kazanmaktır.

Kendini tanıma, irfan geleneğinde mühim bir rol oynar. İlmi ve tasavvufu birleştiren, halkı bir arada tutmayı amaç edinen ve manevi çizgisiyle Anadolu irfanını etkileyen Hacı Bayram-ı Veli kendini tanımanın, anlamının önemini şöyle dile getirir: (Olgunlu, 2010:291-308)

Bilmek istersen seni,
 Can içre ara canı.
 Geç canından bul anı,
 Sen seni bil, sen seni.
 Kim bildi efalini,
 Ol bildi sıfatını.
 Anda gördü zatını,
 Sen seni bil, sen seni.
 Görünen sıfatındır,
 Anı gören zatındır.
 Gayrı ne hacetindir,
 Sen seni bil, sen seni.
 Kim ki hayrete vardı,
 Nura müstağrak oldu.
 Tevhidi zatı buldu,
 Sen seni bil, sen seni

Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi ve İstanbul'un manevi fatihi Akşemseddin dünyevi dertlere dair şu tavsiyede bulunur (Olgunlu, 2010:318):

"Bir gün dünyaya ait bir derdin olursa Rabbine dönüp 'benim büyük bir derdim var' deme. Derdine dönüp 'Benim büyük bir Rabbim var' de".

VAİZLERİN MESLEKİ FORMASYONU

Olağanüstü hâllerde yürütülecek vaaz hizmetlerinde başarılı ve etkili iletişimi yakalayabilmek için olağanüstü hâlin yaşandığı bölgenin ve afeti yaşayan hedef kitlenin psikolojik ve sosyolojik açıdan analiz edilmesi önem taşımaktadır (Hökelekli, 2009; Okumuş, 2007). Çünkü bir toplumda hâkim olan değerler sistemini çözümlemeden onların afet kültürünü analiz etme olanağı yoktur (Kasapoğlu, 2007:57). Vaizlerin mesleki formasyonunda gerek bu bilgilerin eğitim sürecinde onlara verilmesi, gerekse olağanüstü hâl sonrası bölgeyi analiz edebilme becerisine sahip olmaları önem arz eder. Bu bağlamda vaizlerin nicel ve nitel araştırma teknikleri başta olmak üzere din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi, tefsir, hadis, tasavvuf, Türk İslam edebiyatı gibi alanlarda mesleki formasyon kazanmalıdır.

Olağanüstü hâllerde vaaz edecek vaizlerin sosyal bilimler alanında uzmanlaşması önemlidir. Çünkü olağanüstü hâllerde sunulacak hizmetler psikoloji, sosyoloji, rehberlik, psikiyatri, iletişim gibi pek çok farklı bilimin ilgi alanına girmektedir. Bu sebeple vaiz, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısına sahip olmalıdır.

Hökelekli'ye göre din hizmeti ile uğraşanların dini bilgilerini geliştirme ve güncel duruma getirme, diğer yandan da günümüz iletişim tekniklerini ustaca kullanacak tarzda yetişmeleri büyük önem taşır (Hökelekli, 2009:276). Güler yüzlü, kendi ile barışık, empatik, diksiyonu düzgün, sabırlı, metanetli, yardımsever ve işini özveri ile yapabilen, söylemleri ile eylemleri tutarlı olan vaizlere olağanüstü hâllerde ihtiyaç duyulmaktadır. Olağanüstü hâllerde vaaz edecek personelin seçimi gönüllülük esasına dayanmalıdır.

SONUÇ

Tebliğimizde deprem, sel, savaş gibi olağanüstü hâllerde vaaz hizmetleri disiplinler arası bir yaklaşımla ortaya konulmuştur. Olağanüstü hâllerdeki vaaz hizmetlerinin profesyonel bir şekilde icra edilebilmesi için uzmanlaşmanın gereği üzerinde durulmuştur. Olağanüstü hâllerdeki vaaz hizmetlerine ışık tutması amacıyla, alanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Olağanüstü hâllerdeki vaazların içeriği, vaizlerin mesleki formasyonu, afetzedelerin manevi psiko-sos-

yal ihtiyaç ve beklentileri din psikolojisi bilimi açısından ele alınmıştır. Vaazların bireysel ve toplumsal rehabilitasyonda etkisi Anadolu bilgelerinin eserlerinden örneklerle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda vaazlar, rehberlik ve danışmanlık misyonu taşımaktadır.

ÖNERİLER

Diyanet İşleri Başkanlığı Afet Yönergesi'nde afet öncesi, afet esnası ve afet sonrasını içeren düzenlemeler yer almalıdır.

Ülkemizde yaşanabilecek olağanüstü hâllere karşı bir risk haritası çıkarılmalıdır. Vaaz hizmetleri, risk bölgelerinin sosyo-kültürel özellikleri çerçevesinde planlanmalıdır. Bu bağlamda, olağanüstü hâller yaşanmadan önce muhtemel afetlere karşı "vaazların nasıl programlanacağı, nerelerde verilebileceği, bölgede görev yapacak vaizlerin uzmanlaşmasının hangi yollarla yapılacağı"nın tespiti gerekmektedir.

Halkın dini tutum ve algılarını öğrenmek üzere internet üzerinden "yerel, bölgesel ve ulusal" düzeyde anketler yapılmalıdır.

Olağanüstü hâllerde görev yapacak personel din psikolojisi, din sosyolojisi, din eğitimi gibi konularda uzmanlaşması sağlanmalı ya da mesleki formasyondan geçirilmelidir.

Başkanlık merkezi ve taşrada görev yapan "din psikolojisi, din sosyolojisi, din eğitimi, tasavvuf, hadis, tefsir, Türk-İslam edebiyatı" gibi alanlarda doktora yapan uzman din görevlileri ile birlikte materyaller hazırlanmalıdır.

Afet esnasında ve sonrasında vaaz hizmetlerinin sunumunda kriz süreci, 'yas'ın özellikleri, travma sonrası stres bozukluğu gibi bilimsel verilere dikkat edilmelidir. Bu bağlamda krizin birinci ve ikinci evrelerinde afetzedelerle aynı ortamlarda bulunmak, yalnız olmadıklarını hissettirmek, onları dinlemek önemlidir. Krizin üçüncü evresinden itibaren vaazlarda yaşanan acıların anlamlandırılmasına yönelik mesajlara yer verilmelidir.

Vaazların rehberlik boyutu dikkate alınarak vaizin görev yeri sadece camii ve mescidlerle sınırlı kalmamalıdır. Vaizler özellikle krizin birinci ve ikinci evresinde hastane, aşıevi, çadırkent gibi afetzedelerin toplu bir şekilde ikamet ettikleri yerlerde afetzedelerle iç içe olmalı ve diğer destek birimleri ile irtibata geçmelidir.

Olağanüstü hâl sonrası, sunulan vaaz hizmetlerine dair bilgi bankası oluşturulmalıdır.

Afet sonrası vaaz hizmetlerinde, toplumsal rehabilitasyon önemlidir. Yaşadığı şoku atlatamayanlar travma sonrası stres bozukluğu ya da kaygı bozuklukları yaşayabilir. Bu bakımdan afet sonrası “ahiret, şehitlik, ümit, sabır, tevekkül, merhamet, kıssalar” gibi anlamlandırma ve iç gözü kazandıracak konulara geniş yer verilmelidir.

Bölgede görev yapan vaizlerin, tükenmişlik sendromu ya da ikinci travma yaşamaması için koruyucu ruh sağlığına dair bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.

Manevi Sosyal Hizmetler alanında çalışma yapan akademisyenlerle işbirliği yapılmalıdır.

Olağanüstü hâllerde sunulacak vaaz hizmetleri için internet sitesinin kurulması, yapılacak program ve etkinliklerin duyurulması ve kitap hâline getirilmesi gerekir.

Batıdaki uygulamalar yerinde incelenmeli, iyi uygulamalar transfer edilmelidir.

Vaaz sadece camii ile sınırlı kalmamalı, vaizler olağanüstü hâlin her evresinde yer almalıdır.

Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana gibi kültürel değerlerimize bu tür vazalarda daha çok yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

Atlı, Ayhan, Afet Yönetimi Kapsamında Deprem Açısından Japonya ve Türkiye Örneklerinde Kurumsal Yapılanma, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2006.

Baltaş, Zuhal, Sağlık Psikolojisi, Remzi Kitabevi, 2000:158.

Bilgin, Nuri, Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar, Yaklaşımlar, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007.

Cengil, Muammer, “Olağanüstü Hâllerde ve Kriz Anlarında Verilecek Dini Hizmetlerin Psiko-Sosyal Temelleri”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, s. 606–620, 2008.

Demir, Ömer, Acar Mustafa, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Çeviren; A. Faruk Meyan, Marifetname, İstanbul, Bedir Yayınları, 1999.

Hökelekli, Hayati,

_____ a, Psikolojiye Giriş, İstanbul, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2009.

_____ b, İslam Psikoloji Yazıları, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2009.

İlginler, Elif Sena, Yunus Emre Şiirleri, İstanbul, Timaş Yayınları, 2005.

Karaköse Rukiye, Karaköse Şaban, Mevlana Ruhsal Terapiler, Yediveren Yay, İstanbul 2011.

Kasapoğlu, Aytül, Akbal, Alev, Ayalp, Buket, Toprak, Gizem, Palamut, Hasret, Kul Mehmet, Odabaş Z. Yonca, vd, Yeni Toplumsal Travmalar Günümüz Türkiye'sinde Öyküleşen Mağduriyetler, Ankara, Referans Yayınları, 2007.

Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, Cilt: VIII / 2, s.69-80, 2004.

Kula, Naci, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun, C. VI, S. 2, s. 73-94, 2006.

_____, "Müzakereler", I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, s. 669-673, 2008

_____, "Deprem ve Dini Başa Çıkma" Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, ss. 234-255.

Küçükcan, Talip, Köse Ali, Doğal Afetler ve Din, Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2000.

Mert, Hamdi, Hoca Ahmed Yesevî, Ankara, Bilig Yayınları, 2000.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi, Haz. Âmil Çelebioğlu, C. I-VI, İstanbul 1967-1972.

_____, Hazırlayan; Abdülbaki Gölpınarlı, Rubâiler, İstanbul 1964.

_____, Çeviren; Meliha Ülker Tarıkahya (Anbarcıoğlu), Fihi Mâfih, İstanbul 1985.

_____, Dîvan-ı Kebîr Seçmeler, trc. Şefik Can, I-IV, İstanbul, 2000.

Olgunlu, Ali Canip, Anadolu'nun Düşünce Mimarları, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2010.

Okumuş, Ejder, "Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmeti -Diyarbakır Örneği-" I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, s. 589-605, 2008.

Özdoğan, Öznur, v.d., Manevi Değerler, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Uzak-tan Eğitim Yayınları, 2005.

_____, Aşkın Yanımız Maneviyat, Ankara, Özden Öze Yayınları, 2009.

Palabıyıkoglu, Refia, Berksun, Oğuz, Özgüven, Halise, Soykan, Çiğdem, Haran, Seda, Sayıl, Işıl, Kriz ve Krize Müdahale, Ankara, Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, No:6, 2000.

Ragıp el-İsfahani, Çeviren; Yusuf Türker, Müfredat Elfâzî'l-Kur'an, İstanbul, Pınar Yayınları, 2002.

Sayıl, Işıl, Berksun, Oğuz, Palabıyıkoglu, Refia, Özgüven, Halise, Soykan, Çiğdem, Haran, Seda, Kriz ve Krize Müdahale, Ankara, Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, No:6, 2000.

Soykan, Çiğdem v.d, Kriz ve Krize Müdahale, Ankara, Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, No:6, 2000.

Tosun, Cemal, "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, XXXVI, Ankara 1997, ss. 179-221.

Yeniterzi, Emine, "Mevlâna'nın Eserlerinde Sabrın Hikmetleri", *Gözyaşı*, Aralık 2003, 40: 21-26.

www.diyenet.gov.tr/foyyolant/5_yonergeler/06.pdf

<http://www.hacibayramiveli.com/>

2. YAŞLILARA YÖNELİK VAAZ DİLİNİN YENİDEN İNŞASI ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Yusuf MACİT*

GİRİŞ

Yaşlılık fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutları ile tanınması gereken bir süreçtir. Fiziksel boyutuyla yaşlılık, organizmanın iç ve dış etkiler arasında denge kurma potansiyelinde azalma ve zayıflama, fonksiyonel kapasitede devamlı ve ilerleyici bir gerileme gibi kronolojik yaşla birlikte görülen değişimleri ifade ederken; psikolojik boyutuyla yaşlılık ruhî sıkıntıların ortaya çıkması, motivasyon eksikliği, uykusuzluk, çabuk sinirlenme, telkine kapılma, hafızada zayıflama, algı, öğrenme, problem çözme ve kişilik özellikleri açısından insanın uyum sağlama kapasitesinde yaşla birlikte görülen değişimleri ifade eder. Sosyolojik açıdan yaşlılık ise bir toplumda belirli yaş grubundan beklenen davranışlar ve toplumun o gruba verdiği değerlerle ilgilidir (*Er: 134*).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşlı nüfus artmaktadır. Nüfus azaltıcı politikalar yüzünden bugün ülkemiz de yaşlanma trendine girmiştir. Doğum oranının sürekli düşmesi, yaşam süresinin uzaması ve orta yaşlardaki büyük kitlenin yakında 60 yaşını aşacak olması (*Kurt: 75*) gibi nedenlerle yaşlılığın etkisinin gelecekte daha da artacağını söyleyebiliriz.¹ Ülkemizde, 15-64 yaş aralığındaki nüfus, toplam nüfusun % 67,2'sini oluşturmaktadır. Nüfusun % 25,6'sı 0-14 yaş grubunda, % 7,2'si ise 65 ve daha yukarı yaş grubunda bulunmaktadır.² Nitekim dünyada 60 ve daha yukarı yaşlı nüfusun 2050'de % 14'e ulaşacağı öngörüldürken, Türkiye'de bu orana 2030'da ulaşılması beklenmektedir.

* İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Yaşlılık dönemleri, Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından (45-59 orta yaş), (60-74 yaşlılık), (75-89 ihtiyarlık) ve (90+ ileri ihtiyarlık) şeklinde sınıflandırılmaktadır. (*Ek: 9*)

2 TÜİK Haber Bülteni (28.01.2011 tarih ve 19. Sayı)

Biz bu tebliğimizde yukarıda sözünü ettiğimiz yaşlılık olgusuna vaaz hizmetleri açısından bakacağız. Ancak burada Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığının 2010 Faaliyet raporunda yer alan bilgilerden hareketle, yaşlılık konusuyla ilgili bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Söz konusu raporda yer alan yaş gruplarına göre, toplam 82.393 olan Diyanet personelinin 69.985 kişi (18-47) yaş grubuna dâhil iken, 12.468 kişi de (48+) yaş ve üstü olarak görülmektedir. Bu tablo bize, cami cemaatinde 64 ve üzeri yaş grubun³ yoğunluğu oluşturmaya karşılık, bu yaşlı kesime din hizmeti verip vaaz edenlerin çoğunluğunun gençler ve yetişkinler olduğunu göstermektedir.

Nüfusun çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu ülkemizde yaşlılık ve yaşlanmak olgusu ihmal edilmiş konulardan biridir. Toplumsal boyutta düşündüğümüzde, yaşlılığa bakış açımızı yaşlı insanlara karşı davranış ve tutumlarımızdan çıkarabiliriz. Toplum olarak yaşlılara nasıl bakıyoruz? *“Ununu elemiş, eleğini asmış”, “yaşı yetmiş, işi bitmiş”, “elin ermez, gücün yetmez”, “kendini gezdiremezsin”, “artık köşende otur”* gibi atasözü ve deyimler, insanın yaşlandıktan sonra ekonomik ömrünün tükendiğini, gücünün kalmadığını, sosyal hayattan çekilmesi gerektiğini ve hatta *yaşamının da anlamını yitirdiğini ima eder mahiyettedir. Böyle bir imajla, hayatın her anında aktif bir şekilde yer almak, kendini gerçekleştirmek ve sorumluluğunun bilincinde yaşamak isteyen yaşlı bireye nasıl yaklaşır, yardım eder ya da onlara yönelik din hizmetlerini nasıl planlar ve uygularız?*

Bireyin kişilik yapısına, dünya görüşüne ve yaşamdan beklentisine göre yaşlılığa bakışı ve yaşlanmayı kabulü farklılıklar göstermektedir. Özellikle muhataplarının büyük bir kısmını oluşturan yaşlı insanlara başta vaaz olmak üzere değişik din hizmeti sunan kimseler, yaşlılık dönemini değişik boyutları ile bilmek, yaşlı(lığa) yönelik kişisel değer ve yargılarını gözden geçirmek ve nerede durduğunun bilincinde olmak durumundadır. Yani yaşlıyı anlayabilmek için, yaşlı bireyin o andaki ruhsal ve zihinsel durumu, kendisi ve yaşlanmayla ilgili görüşleri, kullandığı savunma mekanizmaları, ilgi alanları, sorun olarak gördüğü durumlar, geleceğe yönelik planları, hayal kırıklıkları ve beklentileri hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmak gerekir. (Öz: 24; Arpacı: 20) Zira insan iletişim kurduğu kişi veya kişileri tanıdığı ölçüde başarılı ilişkiler kurabilir ve bu ilişki ağını geliştirip sürdürebilir. İlişkilerin olumlu ve uyumlu gelişmesinde bireyin hem kendisini hem de hedef kitleyi tanıması gerekmektedir.

3 Diyanet İşleri Başkanlığınca (2010) cami cemaatinin yaş profili 8 grupta incelenmiş, en yoğun grubun 64 ve üzeri yaş grubu olduğu tespit edilmiş ve yaşlıların böyle öne çıkıyor olması, Türkiye gibi dünyada en çok genç nüfusa sahip ülkemiz adına düşündürücü bir durum olduğu yorumu yapılmıştır.

Genelde yaşlılık olgusunu, özelde cami cemaati olarak yaşlıları tanıma vaaz edenlere birtakım faydalar sağlar, hatta vaizin kendisini tanımasını kolaylaştırır. Vaazlarına, konuşma ve davranışlarına başkalarının gösterdikleri tepkiler vaize kişisel tutumu hakkında bilgi verir. Başkaları sanki ona ayna tutar. Empatik bir yaklaşımla insanların duygu ve düşüncelerinin ne kadar gerçek olduğunu ve bunların altında yatan nedenlerin neler olduğunu anlamasına yardım eder. Aynı zamanda kişisel duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol etmeyi; isteklerini ve başkalarından beklentilerinin hangi düzeyde olması gerektiğini belirler. Cami cemaati olarak yaşlı muhataplarıyla uyumlu ilişkiler kurmasını sağlar, uyumlu bir kişi de etkili ve başarılı olur. İnsanlar, toplumun değer yargılarını ve kültürel özelliklerini yansıttığı için, tanıma olgusu onlarla bir arada olmayı ve ortak paydalar bulmayı da kolaylaştırır.

İnsanın ne olduğu, nasıl düşündüğü ve inandığı, istek ve ihtiyaçları, ilgi ve yetenekleri bilinmeden, eğitim ve rehberlik çalışmalarından istenilen sonuç alınmaz. Bu bakış açısı din için de geçerlidir. Dini eğitim, irşad ve rehberlik çalışmaları, vaaz hizmetleri ancak din psikolojisinin bulgu ve tespitlerini dikkate alarak ileriye götürülebilir. Dini bir bağlanma, dindarca bir hayat tarzı kişinin uyumuna, huzur ve mutluluğuna yardımcı olduğu kadar, tam tersine çatışma, uyumsuzluk ve ruhsal hastalık nedeni de olabilir. Dolayısıyla, olumlu değerler üreten bir dindarlığın psikolojik şartlarının bilinmesi, ruh sağlıklı dindar kişiler yetiştirilmesi açısından büyük önem taşır. Dinin anlatım ve öğretiminde, dinin doğru ve yeterli bilgisi kadar, dinleyici kitlesinin özelliklerine dair bilgiye de ihtiyaç vardır (Hökelekli, 2010: 19). İşte bu noktadan hareketle tebliğimize temel aldığımız amaç, verilen vaazların öncelikli muhatabı olan yaşlı bireyleri fiziksel, psikolojik ve sosyal yönleriyle, dini eğilimleriyle tanımak, ayrıca kendilerine yönelik cami içi iletişim dili konusunu irdelemektir. Takdir edileceği gibi ülkemizde yaşlı nüfusun artması, gelecekte din hizmetleri açısından yürütülecek çalışmaların boyutlarını etkileyen önemli bir faktör olacaktır. Bu duruma binaen, tebliğimizde yöntem olarak özellikle yaşlılığın anlaşılmasına yönelik bilgilerin verileceği birinci bölümde, başta psikologlar ve psikiyatri uzmanlarınca yapılan araştırmalar olmak üzere din psikologları ve değişik sosyal bilimcilerin çalışmaları göz önünde bulundurulmuş ve konuyla ilgili betimsel ve bulgusal verilerin inceleneceği bir literatür çalışması yapılmıştır. İkinci bölümde ise Kur'an perspektifi ve Hz. Peygamberin uygulamaları ışığında kişisel tecrübelerimizden hareketle yaşlılara yapılacak vaaz dilinin yeniden inşası üzerine düşüncelerimiz, yaşlılar ve vaaz unsuru açısından değerlendirilmiştir.

Yaşlılık vurgusunun öne çıktığı çalışmamızda daha çok 60 yaş ve üstü bireyler ele alınmış, ayrıca yaşlı bayanların günümüzdeki uygulamalar itibarıyla vaazların öncelikli muhatapları olmadığı düşüncesiyle -her ne kadar içerikte

kesin bir ayırım söz konusu olmazsa da- erkek cemaatle sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan tebliğde “ihtiyarlık” kavramından ziyade literatüre bağlı kalınarak “yaşlı(lık)” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Yine bu tebliğde, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının değişik birimlerinde imam, müezzin, uzman, müdür, vaiz, müftü gibi görevlerde bulunan ve yerine göre vaaz hizmeti sunanlarla, yine değişik mülahazalarla cami kürsülerinde vaaz edenler “vaiz” kavramı içinde değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

A- YAŞLI PSİKOLOJİSİ

İnsanlar yaşlandıkça gerek ruhi gerekse bedeni birtakım değişikliklere uğrarlar. Bunlar arasında derinin buruşması, saçların ağarması gibi dışarıdan görülen pek de önemli olmayan belirtiler yanında, organizmanın dış uyarılara verdiği cevaplarda yavaşlama ve zayıflama, tamir hızının ağırlaşması, gıda ihtiyacının azalması, buna karşılık gıda yetersizliklerine karşı tahammülün düşmesi, nihayet fonksiyonel kapasitede, iş görme kabiliyetinde bir gerileme dikkati çeker. Organizmanın gerek fiziki gerekse psikolojik uyum gücü oldukça azalır. Buna rağmen yaşlanma, bütünüyle bir “gerileme” demek değildir. Gençlerdeki cevval zekâyâ karşılık yaşlılarda da kuvvetli bir muhakeme ve bilgi hazinesi bulunduğu bir gerçektir. Zekânın karşısına muhakeme ve tecrübeyi koyarsak bu suretle yaşla kaybolan şeylerin önünde bir dengenin kurulduğunu tespit ederiz (*Songar: 322*). Yaşlılık psikolojisinin bazı önemli unsurları şunlardır:

Eskiye aşırı bağlılık ve yeniden korkma: Yaşlanmanın ilk belirtisi eskiye hasretin gittikçe artması ve yaşlanan şahsın genç nesillerle arasındaki mesafenin devamlı olarak açılmasıdır. Gün geçtikçe her yeni şey onu ürkütmeye, yılların verdiği alışkanlıkları terk edememeye, yeni durumlara bir türlü uyum sağlayamamaya başlar. Yaşlıya göre artık dünyada ahlak kalmamış, insanlar kötü olmuşlardır. Gençler tembeldir, çalışmazlar, gelecekleri karanlıktır. İleride nasıl olacak da bu memleket onlara teslim edilecektir? Hâlbuki onların zamanında öyle miydi? Nasıl çalışmışlar, ne gayretlerle bu günleri hazırlamışlardı! Artık küçüğün büyüğe hürmeti kalmamıştır. Kimse önünü ardını bilmez olmuştur. Cemiyet gerilemiştir. Yeni modalar, yeni müzik, yeni kıyafetler, yeni fikir akımları; yeni ne varsa çirkin, kötü ve ahlaksızdır. Tabii, bunları iddia ederken kendisinden bir nesil öncekilerin de kendi nesli için aynı şeyi söylediğini unutur. Bu uyum bozukluğu zamanla çok ilerlerse bir bunama belirtisi olan yeni'den korkma, (neofobi) rahatsızlığı ortaya çıkar (*Songar: 323*) ve yeni durumlara uyma ve yeni fikirleri kabul etme yeteneği azalır ve böylece yaşama dair her yeni şey,

kendisini ürküttüğü için alışkanlıklarını terk edemez, yeni durumlara bir türlü uyum sağlayamaz (*Sökmen: 29*).

Nefse düşkünlük: Yaşlılık egoizmi, kendisini sevme, kendisinden başkasına önem vermeme⁴ şeklinde özetlenebilir (*Songar: 324*). Yaşlılıkta düşünceler çoğu zaman “ben” merkezlidir ve bu zaman zaman bencillik olarak nitelenir. İç dünyalarına kapanmaları ve içe dönük bir yaşam sürmeleri de yaşlı bireyi benmerkezci davranmaya yönlendirebilir. Bu durumda çevreye karşı daha az ilgili, kendi bedenine ve kendine karşı daha ilgili olup, ilişkilerde daha derin ve seçici olabilir (*Arpacı: 19; Öz: 21*).

Cimrilik: Bazı insanlar yaşlandıkça, artık belki de kısa zaman sonra ihtiyaç duymayacağı mal ve parayı biriktirmeye başlar, dünya varlığına daha sarılır olur (*Songar: 325*). Bu durumda, geçmişte var olan ancak kontrol edebildikleri cimrilik, tutuculuk gibi kişilik özellikleri, yaşlılık dönemlerinde kontrolsüz boyutuyla tekrar nüksedebilir (*Arpacı: 18; Sökmen: 29*).

Sihhate düşkünlük: Bazen yaşlı yeni bir şikâyetle yeni bir hastalık icadıyla hekimden hekime götürülmesini ister. Kendine iyi bakılmadığından, sağlığının ihmal edildiğinden şikâyet eder (*Songar: 325*). Daima kendini düşünürken gelecek endişesi içindedir. Yiyeceğine, giyeceğine aşırı dikkat eder. Sağlığının bozulacağı endişesi ile kalbini, tansiyonunu bahane ederek, üzücü olaylardan kaçınma davranışı içindedir (*Arpacı: 18*).

Moral yıkıntı: Ahlak ve faziletten dem vuran yaşlılarda bazen moral yıkıntı da dikkat çeker. Bir taraftan cinsel arzular artarken diğer taraftan otokritiğin, kendi kendini kontrol kabiliyetinin zayıflaması yaşlıyı birtakım ahlak dışı hareketlere sevk edebilir (*Songar: 325*).

Hafıza bozukluğu: Yaş ilerledikçe hafızada yıkım görülebilir. Yenilikten kaçan yaşlı sanki her şeyi unutmak istercesine, yakın hatıralardan başlayarak hafızasını kaybedebilir (*Songar: 323*). Zihinsel değişikliklere paralel olarak, kişilikte de değişiklikler olabilir. Yeni durumlara uyum sağlayabilme ve yeni düşünceleri kabul etmede güçlük yaşayabilir (*Arpacı: 19*). Kendisinde ciddi bir hafıza kaybı olduğuna inanan bir yaşlı özellikle de bilişsel süreçlerine önem veriyorsa, benlik saygısı önemli derecede zedelenecek ve bu duruma üzüldükçe, üzüntü, konsantrasyonunu olumsuz yönde etkileyecek ve öğrenme becerileri daha da yavaşlayacaktır (*Sökmen: 27*).

4 Mesela, çok sevdiği torununun ölüm haberini kendisine nasıl bildireceklerini düşünen yakınlarına bir yaşlı “Aman söylemeyin bana öyle şeyler... Benim kötü haberleri duyacak hâlim mi var. Sonra bir tarafıma bir şey olur.” dediği görülmüştür (*Songar: 75*).

Kimlik bunalımı: Yaşlılık döneminde kişi, ortaya çıkan uyum sorunları ve değişiklikler nedeniyle yeniden bir kimlik karmaşasının içine girebilir, bir çeşit kimlik bunalımı yaşayabilir (*Saygılı: 64*).

Diğer bazı belirtiler: Yaşlılıkla birlikte sinir sisteminin fonksiyonları yavaşlar; dikkat, algı, hafıza ve öğrenme gibi bilişsel fonksiyonlarda da bozulma ve yetersizlik; bunun sonucu olarak günlük aktivitelere katılmada zorlanma veya yaşam kalitesinde düşme görülebilir (*Ek: 22*). Yetersizlik duygusu, başkalarına muhtaç olma endişesi, yalnız kalma korkusu, işe yaramama tedirginliği ve çaresizlik gibi duygular gelişebilir. İhtiyaç kaybı ve görme bozukluğu da yaşlılarda iletişim yetersizliğine dolayısıyla depresyon ve yalnızlık duygusuna neden olabilmektedir (*Arpacı: 20, 123*). Diğer taraftan yaşamında ne gibi zorluklarla karşılaşacağı, kimlerden yardım alacağı, ne olacağı vb. konular yaşlıları sürekli meşgul etmektedir. Geride bıraktıklarının yok olması korkusu, biyolojik sonla beraber sosyal sonu da düşündürmekte ve yaşlıyı gerilime sürüklemektedir (*Maden: 189*).

Songar'a göre yaşlılık psikolojisinin arkasında yatan gerçek, yaşlanmış, reaksiyonları yavaşlamış organizmanın "*hayatta kalabilme*"yi mümkün olduğu kadar uzatabilmek için başvurduğu "*savunma mekanizması*"dır. Ona göre yukarıda sayılanlar aslında marazi vakalardır. Sıhhatli yaşlanma da mümkündür. Ancak az veya çok, hafif veya şiddetli olsun, bu belirtilerden bir kısmına her yaşlıda rastlamak mümkündür (*Songar, 1986: 76-77*). Tabii ki, kişinin sıhhatli yaşayabilmesinin ana şartı, birtakım kabiliyetlerini kaybetmiş bir organizma ile bu güç şartlar altında mümkün olduğu kadar sıhhatli bir uyum yapabilmektir. Bu da vücudumuz ne kadar eskirse eskisin, beynimizin canlı ve sıhhatli kalmasına bağlıdır. Araştırmalar beynin devamlı surette yeni şeyler öğrenmesi, yeni uyarılarla karşılaşması hâlinde yaşlanmanın yavaşladığını bildirir. Kısaca kimseye yük olmadan, etrafını usandırmadan "*muhterem bir yaşlı*" olarak hayatını tamamlamak, etrafını tecrübe ve bilgilerinden faydalandırmak ve dünyayı terk edip gittikten sonra da daima hayırla yâd edilmek bir çeşit görgü, terbiye ve eğitim meselesidir. Yaşlanmadan kendisini yaşlılığa hazırlayan, yaşlılığı da gençlik kadar tabii karşılayan kimse zamanla otokritiğini kaybetmez ve yeni uyum imkânlarını kolayca bulabilir. Her ne kadar zamanla sinir sisteminde mukadder yıkılma belirtileri meydana gelirse de, bunları makul sınırlar içinde tutmak, fikrine, görgüsüne ve bilgisine güvenilir, akıl danışılır bir yaşlı olmak da pekâlâ kabildir (*Songar: 327-8*).

B- YAŞLILIK SOSYOLOJİSİ

Yaşlılığı anlayabilmenin bir yolu da sosyolojik bakış açısidir. Genel olarak toplumlarda yaşlılığa ilişkin tutumlar olumlu, olumsuz ve karma olmakla birlikte, olumsuz olma eğilimi ne yazık ki daha fazladır. Pozitif olan yaşlılık imgeleri daha sağlıklı, özgür, işe yarar, üretken, mutlu, politik ve cinsel olarak aktif yaşlılığı içermektedir. Negatif olan yaşlılık imgeleri ve klişeleri ise huysuz, çocuk gibi işe yaramaz, yetersiz, hatırlama ve öğrenme yeteneği azalmış, esnek olmayan, adapte olmaya ya da değişmeye muktedir olamayan, pasif, yardıma muhtaç, ben-merkezli, umut yoksunu, mutsuz, kronik olarak hasta, sakat, fiziksel ve zihinsel olarak kötüye giden, kuvvetten düşmüş, toplumdan izole olmuş, yalnız, zayıf, inatçı ve başarılı olmayan insanlar şeklinde değerlendirilmektedirler. Bireyin geçmişteki yaşantısı, eğitim durumu, motivasyonu ve kültüründeki yaşlılığa ilişkin stereotipi ve önyargılar, yaşlılığın bu şekilde algılanmasını etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Kurt: 61; Öz: 19). Yaşlılığın olumlu ve olumsuz algılarına ilişkin çeşitli özdeyişler vardır. “Yaşı yetmiş işi bitmiş”, “Kurtlar kocayınca köpeklerle maskara olur”, “Ölünce yer beğensin, kalınca el beğensin”, “Elin ermez, gücün yetmez”, “Ele şenlik olursun”, “Kendini gezdiremezsin”, “İyi olmasaydı Allah vermezdi”. Geleneksel toplumlarda yaşlılar, önemli kararların alınmasında kendilerine danışılan, tecrübelerinden faydalanılan, sözleri dinlenen, ikinci kuşağın yetiştirilmesinde ve kültürün korunmasında ciddi toplumsal roller üstlenen, görmüş geçirmiş, adabı muaşeret sahibi “kültür bekçileri” bireyler olarak konumlandırılırken; modern toplumlarda, üretkenliği bitmiş, aileye yük olan, bir an önce ölmesi beklenen bireyler olarak değerlendirilmektedir. Toplumun yaşlı algısı içinde ileri yaşta olmanın bir kusur, özür, zafiyet ya da hastalık olarak görülmesi, ileri yaşta olanların cinselliklerinin yok sayılması ve ayıplanması, uzun yaşamanın umulmaması ve benzeri algılar da vardır (Arpacı: 121; Kurt: 42, 62).

Yaşlılık döneminin en belirgin sosyal özelliği, gençlik ve yetişkinlik dönemindeki otorite, statü ve rollerin kaybı, toplumsal ayrımcılık, fiziksel rahatsızlıklar, emeklilik, çevre değişikliği vb. nedenlerle yaşlı bireyin, toplumu oluşturan diğer bireyler tarafından sosyal yaşamın dışında görülmesini sayabiliriz. Ayrıca, bunun yanında aile ile ilişkilerde sorun, başkalarının yardımına ihtiyaç duyma, tüketici olma, yararlı olmama, arkadaş ve dost bulmamayı da sayabiliriz (Kurt: 24).

Toplumun yaşlı bireye bakışı, ondan beklentileri ve bireyin kendi durumunu algılayışı önemlidir. Her insan gibi yaşlı birey de anlaşılmak ister, *anlaşılmadığını anlayanca öfkelenir ya da kırılır. Bu durum yaşlı bireye yalnızlık duygusu*

yaşatarak kendi kabuğuna çekilmesine yol açar ve yaşlı bireyin yaşam doyumu olumsuz olarak etkilenir (Öz: 22).

C- YAŞLILIKTA FİZİKSEL ÖZELLİKLER VE BAZI HASTALIKLAR

Yaşlılığın fiziksel görünüşü, yaşlılıktaki bazı hastalıklar ve bu hastalıkların biyo-psiko-sosyal açıdan yaşlıya etkisini tanımak da dini iletişim ve etkili vaaz sunumu açısından oldukça önem arz eden bir konudur. Bilindiği gibi insanlar yaşlandıkça gerek psikolojik ve gerekse fiziksel birtakım değişikliklere uğrarlar. Bunlar arasında en belirgin fiziksel değişiklikler deride olanıdır. Deri inceler, esnekliğini kaybeder, kırışıklıklar oluşur, yaşlılık lekeleri olarak bilinen koyu lekeler ortaya çıkar. Görünüşü etkileyen diğer değişiklikler ise beden duruşundaki değişim, saç yitimi ya da saçın aklaşması, diş yitimi ve diş etlerinin çekilmesidir (Sökmen: 21).

Yaş ilerledikçe hücrelerin kendini yenileyememeye başlaması, vücudun kendini onarmasında yavaşlama, fiziksel değişimlerin kaynağıdır ve böylece fiziksel hareketlerde gerilemeler, davranış ve reflekslerde yavaşlamalar görülür. Refleksler ve hormonal aktiviteler yavaşlar. Azalan kan basıncı, zihinsel aktiviteyi olumsuz yönde etkiler, kas ve diğer vücut organlarının etkililiğini azaltır (Kurt: 19). Boy kısalır, özellikle erkeklerde kasların zayıflamasına bağlı olarak kilo kayıpları görülebilir. Kas kitle ve kuvvetindeki azalma yaşlının sandalyeden kalkma, merdiven çıkma gibi günlük yaşam aktivitelerini de etkiler (Yücel: 5). Bazen ilerleyen yaşlarda yürüyebilmek için destek kullanmak gerekebilir ve önceleri kolaylıkla yapabildikleri işi yaparken zorlanmaya, hatta yapamamaya başlarlar.

Beyin yapısı ve fizyolojisinde de bazı değişimler olur. Beyin hacmi küçülür ve ağırlığı azalır. Bunun en gözlenebilir şekli tepki zamanındaki yavaşlamadır. Yaşlanma ile birlikte böbrek ve mesane kapasitesinde azalma, böbrek yetersizliği ve idrar tutamama gibi rahatsızlıklar görülebilir. Akciğerler elastikiyetini kaybeder, bu nedenle ilerleyen yaşla birlikte soluk alıp verme hızı artar. Dolaşım sistemi ile ilgili olarak kalp debisi azalır, damarların direnci artar ve sonuçta organların kanlanması azalır. Mide salgısı ve asidinin azalması; üzüntü, stres, emosyonel gerginlikler, mide mukozasında meydana gelen aşınmalar, uzun süreli ilaç kullanımı sonucu mide mukozasının direncini yitirmesi gibi nedenlerle sindirim sistemi hastalıkları ortaya çıkar (Sökmen: 23-24).

Koku ve tat duyularındaki azalma beslenmeyi bozar, görme ve işitmenin zayıflaması konuşmayı etkiler, toplumsal ilişkiyi sınırlar ve bireyin de karışıklık, şaşkınlık, güvensizlik duyguları yaşamasına yol açar. Yaş ilerledikçe zararlı mik-

roplara karşı bedeni savunan bağışıklık sisteminin işlevinde azalma olduğundan yaşlılarda enfeksiyon hastalıkları riski artar. Gençler akut enfeksiyonlara daha yatkınken, yaşlılar kronik enfeksiyonlara daha eğilimlidirler. Ancak yaşlılar akut enfeksiyonlara az yakalanmalarına rağmen bunlarla başa çıkmada daha fazla güçlük çekerler. Mesela üst solunum yolları enfeksiyonları çocuklarda öldürücü değildir ancak yaşlılarda öldürücü olabilir (*Şimşek: 6*).

Genellikle 65 yaş ve üzerindeki kişilerin % 90'ının bir kronik hastalığı olduğu, bunların % 35'inde 2, % 23'ünde 3 ve % 15'inde 4 ya da daha fazla hastalığının bir arada bulunduğu bildirilmektedir (*Akal/Değirmenci: 15*). Yaşlılarda sıkça görülen bazı hastalıklar şunlardır:

Uyku bozuklukları: Değişik fiziksel ve psikolojik hastalıklara bağlı olarak uyku süresinde artma-azalma ve uyku kalitesinde bozulmalar ortaya çıkabilir. Uyku bozuklukları ve gündüz uyuklamaları gibi sorunlar kişinin günlük yaşam enerjisini etkileyerek hem çevreyle hem de kendisiyle ilişkilerini bozar. Uyku sorunları kronik yorgunluğa, endişeli, kaygılı olma gibi psikolojik sorunlara yol açabilir (*Atila: 53; Sökmen: 24*).

Öğrenme ve hatırlama güçlüğü: İleri yaşlarda dikkatte azalma, yeni bilgiler öğrenmede ve önceden öğrenilenleri hatırlamada zorluklar ortaya çıkar. Birey çok eski anılarını hatırlayabilirken, çok yeni anıları hatırlayamayabilir. Unutulan şeyler, kişide uyum zorluğu oluşturur.

Depresyon: Depresyon her yaşta görülebilmektedir, fakat ileri yaşlarda görülme olasılığı çok yüksektir. Yaşlı bireylerin fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklar, ekonomik sıkıntılar, yakınların kaybedilmesi depresyonun ortaya çıkma ihtimalini artırır. Özellikle sosyal bağları zayıflamış, eşinden ayrılmış veya eşleri tarafından terk edilmiş, yalnız, fakir ve fiziksel hastalıkları olanlar depresyona daha yatkın bireylerdir. Olağan günlük yaşam aktiviteleri ve keyif verici uğraşlara karşı isteksizlik, eski neşelerinin azalması, daha çok yalnız ve yatarak zaman geçirme, konuşmaya isteksizlik depresyonun önemli belirtilerindendir.

Bunaltı (Anksiyete): Her insanın bilinmeyen ya da belirsiz durumlar karşısında yaşadığı çarpıntı hissi, nefes darlığı, göğüste sıkışma hissi, baş ağrısı, midede yanma, ekşime ile beraber ortaya çıkan yoğun huzursuzluk durumudur ve bireyin yaşam kalitesini düşürür.

Performans kaybı: Sinir sistemi ve beyinde yaşa bağlı yapısal değişiklikler oluşur. Bedensel dayanıklılıkta azalma ve reflekslerde yavaşlama yaşanır. Sorunlar karşısında çözüm üretmek, yeni ortamlara uyum sağlamak zorlaşır.

Performans kaybı kişide yetersizlik duygularına ve başka ruhsal sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Alzheimer: Hastalığın başlangıcında bellek kaybı, isim, tarih vb. unutma sorunu, şaşırma belirtileri görülürken ileri dönemlerde yürüyememe, konuşamama, aile üyelerini tanıyamama, ihtiyaçlarını karşılayamama gibi bozukluklar görülür. Yaşlılık dönemi hastalıkları içerisinde en önemlisi olan Alzheimer, dünyadaki yaşlı nüfusun artmasına paralel olarak artmaktadır. Sinirsel ve sosyal yönden bozukluk genellikle 50'li yaşlardan sonra görülür. İleri safhalarda kişi çevresiyle anlaşılamaz, ani hareketler gösterebilir.

Parkinson: Sinir sistemiyle alakalı olarak hareketlerde yavaşlama, titreme, denge kaybı gibi belirtileri olan yaşlılık hastalığıdır.

Prostat: Erkeklerde prostat bezinin büyümesiyle idrar yollarında sorun yaşanmasına sebep olan hastalıktır. Altmış yaşından sonra sık rastlanır.

Kalp hastalıkları: Damarların sertliği, yüksek tansiyon, kan dolaşımı bozuklukları vb. nedenlerle yaşlılıkta daha sık görülen hastalıklardır (*Atila: 53-54; Şimşek: 6-9*).

Şeker hastalığı: Şeker hastalığı, glikozun hücre içine giremeyip kanda yüksek kalması olarak tanımlanabilir. Glikoz hücre içine giremediğinde, bir taraftan hücrelerimiz "aç kalırken", diğer taraftan da kullanılamayan glikoz kanda birikir ve kan şekeri yükselir. Bu durumlarda, sinirlilik, tahammülsüzlük, kişilik değişiklikleri gibi hem fizyolojik hem de psikolojik etkileri görülür.⁵

Hastalık hastalığı: Daha çok yaşlı insanlarda görülen bu hastalık kısaca kişinin sağlık durumu hakkında aşırı kaygılanması, herhangi bir rahatsızlıkları olmadığı hâlde kendilerinde bazı hastalıkların bulunduğu ya da başladığı kaygısına kapılmasıdır. Sürekli doktora gitmek isterler (*Atila: 53-54; Şimşek: 6-9*).

Yaşlılık döneminde hastalıklar veya sağlık sorunları doğal olarak yaşlının yaşam döyümünü ve yaşam kalitesini etkilemektedir.

D- YAŞLI İSTİSMARI VE İHMALİ

Bir araştırmaya göre, aile ortamında yaşanan şiddetin çeşitli türlerine maruz kalan 10 yaşlıdan 9'u psikolojik, 3'ü fiziksel şiddetin, yaşamlarının parçası hâline geldiğini beyan etmesi (Kurt: 53), vaaz gibi dini iletişimin muhatapları olan yaşlıları, yaşamlarının olası bir parçası hâline gelebilecek istismar ve ihmal açısından da tanıma ve anlamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

5 http://www.sekerhastaligi.info/diyabet_psikoloji.htm, 18.11.2011

Uluslararası Yaşlı İstismarının Önlenmesi Kurulu'su'na göre yaşlı istismarı güven beklentisi olan herhangi bir ilişkide yaşlıya zarar veren veya strese sokan tek ya da tekrarlayan uygunsuz davranışlarda bulunulmasıdır. İhmal ise genellikle istismarla birlikte görülen bir durumdur. İstismar, ihmal veya kötü davranma sadece çocuklar tarafından değil, eşlerden birisi veya evde bakım vermekle sorumlu olan bir diğer akraba ya da sağlık bakım görevlisi tarafından da gerçekleştirilmektedir (*Sayan-Durat: 98*). Bir araştırmaya göre yaşlıların % 26'sı çeşitli şekillerde şiddete maruz kalmaktadır. Kaldığı odayı yaşlılarına para karşılığı veren, kullandığı tüpün, içtiği çorbanın bile hesabını yapan aileler vardır. Ailede en çok kimlerin şiddet uyguladığı sorusuna verilen cevaplar; % 41 gelini, % 21 oğlu, % 17 damadı ve % 7 kızı şeklindedir. Uygulanan şiddet şekilleri arasında % 40 tokatlanma, % 21 şiddetli dövme, % 10 sert bir cisim fırlatma, % 10 boğazını sıkma, % 7 sopayla vurma vardır (*Şimşek: 26*).

Yaşlı istismarı, yaşlılara karşı yapılan fiziksel, psikolojik ve ekonomik istismar olarak değerlendirilmektedir.

Fiziksel istismar: Yaşlı bireye bakan veya yaşlının güvendiği bir konumda olan kişinin yaşlıyı kasten dövmesi, itmesi, cinsel taciz gibi yaralayıcı, ağır ve acı verici her türlü bedensel uygulamaya maruz bırakmasıdır.

Psikolojik istismar: Yaşlının güvendiği konumda olan birisi tarafından kasıtlı olarak ruhsal açıdan acı görmesi psikolojik istismar olarak kabul edilir. Bu; sevgi, şefkat, ilgi, onay, destek gibi duygu ve duygusal ihtiyaçların göz ardı edilmesi, küçümsenmesi, tehdit, korkutma, sözlü saldırı gibi duygusal veya zihinsel sıkıntı oluşturacak uygulamalar yapılmasını içermektedir. Ayrıca önemli ve saygı duyulacak bir birey olmadığı duygusu yaratarak yaşlının öz güveninin kaybolmasını sağlamak, akraba, arkadaş ve diğer sosyal ilişkilerini kısıtlayarak veya engelleyerek onu yalnızlığa terk etmek de sosyal istismar olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik istismar: Güvendiği konumda olan birisi tarafından yaşlı bireyin para veya malının gayri meşru bir biçimde kullanılması veya çalınmasıdır.

İhmal: Dikkat, özen göstermeme, görevi yapmama sonucu yaralanmalara sebep olma, sahip olduğu haklarını kullandırmama; yaşlıyı kendilerine engellemiş gibi görme, ihtiyaçlarını boş verme ve kızgınlık belirtme de ihmal sayılır.

Pasif ihmal, zarar verme niyeti olmadan kişinin, yaşlı bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamada yanlış davranışlarıdır.

Aktif ihmal, bilinçli olarak yaşlıya fiziksel ve duygusal acı verme, yiyecek, su, barınma, giyinme, tıbbi ve duygusal destek vb. temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanmasındaki eksiklik ve yetersizliktir.

Kendi kendini ihmal, yaşlının fiziksel ve mental kapasitesinin azalması nedeniyle kendi kendine dikkat ve özeni sağlamada yetersiz olması, kendine zarar vermesi, bakmamasıdır.

Terk edilme, yaşlı bireyin bakımından sorumlu olan kişi tarafından terk edilmesidir (*Erkal: 4-5; Kurt: 52; Sayan-Durat: 99*).

Bir yaşlının istismara uğradığı nasıl anlaşılır? Bunları da kısaca, yaşlıdaki endişe, korku ve çekingenlik, zayıf göz teması, konuşurken bakım veren kişiye bakma, kötü hijyen, uygunsuz ve yetersiz giyim, zayıflık ve kötü beslenme, fiziksel kusur ve sakatlık, gerekli olmasına karşın gözlük, takma diş, işitme cihazı gibi cihazlarının olmaması, deri bütünlüğünün bozulmuş olması (sıyrıklar, çizikler, dokunun delinmesi), morluk, çürükler, ezilme ve kızarıklık, iyileşmiş yara izleri, ip ve halat izleri, eski iyileşmiş kırık izleri, hareket kısıtlılığı, konuşmada bozulma, arkadaş veya akraba ziyaretlerinin aralıklarının çok uzun olması, eve bakım veren dışında ziyaretçi alamama şeklinde değerlendirebiliriz. Genellikle yaşlılar istismar ve ihmale uğradıklarını bilmezler. Bazı durumlarda istismar ve ihmali uygulayan kişiler de bunun bir suç unsuru olduğunun farkında değildir. Ama yine de istismar ve ihmal yaşlıları inciten, yaralayan, yaşam alanlarını daraltan bir sorundur (*Sayan-Durat: 99-105*).

E- YAŞLI BİREYLERDE ÖLÜM KAYGISI

Yaşlılık psikolojisini, cami cemaatinin önemli bir kısmını oluşturan yaşlıların ölüm algıları açısından anlamaya çalışmak dini iletişim ve etkili vaaz sunumu açısından önemlidir.

Yaşlılık dönemi insanı ölüm gerçeği ile iç içe yaşar. Onlara göre vakitleri artık bitmek üzeredir ve yolun sonuna gelmişlerdir. Artık yeni baştan yaşama olanakları yoktur. Kimi yaşlılar bundan dolayı bir umutsuzluk ve ölümden korkma duygusuna kapılabilirken, kimi yaşlılar da ölümü olgunlukla bekler, yaşadığı süreçten hoşnuttur, huzurludur ve ölümden korkmaz (*Erdoğdu-Özkan: 177*). Yaşlı bir kimse, fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı olsa bile, bu sağlık durumuna fazla güvenmez, ölümün yakınlığını daha fazla hisseder ve ölüme hazırlık yapar. Ölüme hazırlık yaparken iç dünyasına yönelir, geçmişteki hayatını yeniden gözden geçirir. Yaşlı birey geçmiş hayatını gözden geçirme sürecinde bazı çatışmalar yaşayabilir ve bunun sonucunda muhtemelen endişe, suçluluk, depresyon ve ümitsizlik gibi olumsuz duygular gelişebilir. Kişi bu durumdan

sorunları çözerek çıkarsa mutlu olur, huzur duyar, başarısız olursa da telaşa ve ümitsizliğe kapılabilir (*Şimşek: 38*).

Ölüm kaygısının en çok üzerinde durulan boyutlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Belirsizlik korkusu: Ölüm ve öldükten sonra ne olacağının belirsizliği insanda korku ve kaygıya neden olabilir.

Bedeni kaybetme ve yok olma korkusu: Ölümle birlikte bütün bir bedenin yok olacağını düşünen kimse için ölüm fazlasıyla korku ve kaygı uyandırır.

Acı duyma korkusu: Bazı kronik hastalıkların seyrinde acı duyulması bireyde ölümün de acı verici olduğu düşüncelerini oluşturabilir. Bununla beraber, dini açıklamalarda, ölümün acı verici bir durum olduğu, ölüm sonrasında dehşetli azapların olacağına dair anlatılanlar da insanın ölümle ilgili kaygı ve korkularının artmasına yol açabilir.

Yalnızlık korkusu: Bazı hastalıklarda ve hastane şartlarında yaşlı kişi ailesinden uzaklaştığı için kendini soyutlanmış ve yalnız bırakılmış hissedebilir. Böylece önce ölümle yüzleşmenin sonra da insanlar tarafından terk edilmenin getirdiği yoğun korku bir arada yaşanır.

Yakınlarını kaybetme korkusu: İnsan için eşinin, çocuğunun, anne baba-sının, bir aile yakını veya arkadaşının ölümü büyük bir üzüntü sebebidir. İnsan yakınlarını kaybetmekten ve onlarsız yaşamaktan korkar ve kaygılanır.

Denetimi kaybetme korkusu: Bazı hastalıklarda veya ölümcül bir hastalığın ileri evrelerinde kişinin beden denetiminin azalması ego tarafından tehdit olarak algılandığından kişide kaygı ve korkuya neden olur.

Gerileme korkusu: Ölümün yaklaştığını düşünen birey bir gerileme dönemine girdiğini düşünür ve korkuya kapılabilir.

Ölüm sonrası cezalandırılma korkusu: *Ölüm olayının bir elem içerdiği, ölümünden sonra kişiye ceza verileceği ve işkence yapılacağı düşüncesi de korku sebebidir* (Öztürk: 9-10).

Bir araştırmada ölüm korkusunun oluşumunu sağlayan asıl korkuları şu şekilde belirtilmiştir:

- 1- Benim ölümüm akraba ve arkadaşlarım için çok büyük bir üzüntü olacak.
- 2- Bütün plan ve projelerim sona erecek.
- 3- Ölümüm acı verici şekilde olacak.
- 4- Bundan sonra hiçbir deneyimim olmayacak.
- 5- Ölümünden sonra hayat var ise; bana ne olacağından korkuyorum.
- 6- Ölümünden sonra vücuduma ne olacağından korkuyorum (*Şimşek: 42*).

Bir araştırmada yaşlılar ölümü, “*bu dünyadan göç, sevdiklerine kavuşma, ebedi hayatın başlangıcı, hücrelerin ölmesi, dünyanın sonu...*” şeklinde tanımlamışlardır. Büyük çoğunluğu ölümden korkmadıklarını, acı çekmekten korktuklarını ifade etmişlerdir. Ölümden korkmama sebebi ise, kişilerin dini bilgi seviyesi yüksek olmasa da dine inanma, teslimiyet, bağlılık duygularının güçlü olmasından dolayı ölümü daha kolay kabullenmeleridir. İnsanlar taklidi bir imana sahip olsalar da Allah’a ve dine bağlılıkları kuvvetlidir. Bu bağlılıkları da onların hayatlarına olumlu olarak yansımaktadır (*Şimşek: 87*). Bir başka araştırmada da yaş ve inanç düzeyi, kişisel ölüm korkusunun temel iki belirleyicisi olarak bulunmuştur. Buna göre birey yaşı ilerledikçe ölümü daha fazla kabullenmekte ve inançlı olmak bu süreci kolaylaştırmaktadır (*Sezer-Kaya: 159*).

Ölüm korkusuyla baş etme konusunda insanlar “maskeleme ve bastırma” şeklinde farklı tutum ve eğilimler sergilemektedirler. Dindar olmayan kişiler, ölümü hayatın tabii bir sonucu olarak görmekte ve tüm dikkatlerini bu dünyaya çevirip, bu dünyanın zevk, eğlence ve işlerine yönelmektedirler. Böylece “*maskeleme*” adı verilen savunma mekanizmasını çalıştırmakta, ölüm hakkında düşünme fırsatı kalmayacak şekilde yoğun tempoyla dünya işlerine kendini kaptırmaktadırlar. İkinci savunma mekanizması “*bastırma*” davranışı olup, kişi ölüm kavramını şuurdan atarak hiç aklına getirmemektedir (*Hökelekli, 2008: 97-100*). Dinlerin, her yaşamın son bulacağı ve ahiret hayatıyla devam edeceği düşüncesi insanın ölümsüzlük arzusuna anlam katmaktadır (*Şimşek: 39*).

F- YAŞLILIK VE DİN

Hayatın sınırlı olduğunu bilen ve yok oluşun kaçınılmazlığını idrak eden yaşlı insan ölüm gerçeği ile iç içe yaşar. Bu durum yaşlıda olumlu veya olumsuz ölüm korkusunu uyandırır. Bu bakımdan dinî inançlar yaşlılar için önem taşır. Bu önem yaşlı insanın var oluşu ve ölümü anlama ihtiyacından kaynaklanır. Nitekim bazı araştırmalar, yaşlılarda Allah inancının daha kesin ve kararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, ölüm sonrası hayata, cennet ve cehennem varlığına, ilâhî mahkemeye duyulan inanç, ileri yaşlardaki insanlarda belirgin bir oranda artış göstermektedir. Yaşlı insanlar çoğu zaman geçmiş onarma çabasına da girerler. Geçmişteki yanlışlarının ve günahlarının yarattığı suçluluk ve günahkârlık duyguları içerisinde kendilerini bağışlatıcı davranışlar gösterirler. Yaşlılıkta dua, ibadet ve dinî uygulamanın sıklık ve sürekliliğindeki artış bu yönden de açıklanabilmektedir. Fakat bütün bunların yanında, önceki hayat devrelerinde yaşanan dindarlığın kendi gelişimi yönünde zirveye ulaşması da söz konusudur. Yaşın ilerlemesiyle zirveye ulaşan dinî hayat, ergenin zirveye ulaşan dinî şuur ve tecrübesinden çok farklıdır. Ergenlerde, duygusal

telaşla bir arada bulunan büyük zihnî karışıklık ve şüphe vardır. Gençlerin her türlü durumlarında ani değişimler, iniş çıkışlar vardır. İleri yaşlarda hem zihin hem duygular önemli ölçüde donuklaşır; artık ne kelami meselelerin incelikleri hakkında bir endişe ne de dinî meselelerde duygusal bir heyecan yaşanır. Daha çok, ağırbaşlı ve kararlı, kaderci bir tevekkül ve teslimiyet vardır. Yaşlılık dönemindeki bireylerde, dinî duygu ve tecrübelerde kendiliğinden bir artış söz konusu değildir. Ancak, çoğu kimse daha önce sahip oldukları dinî duygu ve inançları, alışkanlıklarını sürdürürler. Ülkemizde yapılan bir araştırma, sosyal ve kültürel durumu yüksek olan yaşlı insanların, Allah inancı bakımından orta yaşta olanlardan daha “kararsız” olduklarını, buna karşılık sosyo-kültürel seviyesi düşük olanların ise, daha kararlı bir inanca sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bütün bunlara rağmen, düzenli bir dini geçmişe sahip olmayan birçok kişi, hayatın zevklerinin sona erdiği, ölüm gerçeğinin varlığını kuvvetle hissettirdiği bu dönemde dinî değerlere, hayatlarına anlam ve amaç sağladığı için kolaylıkla bağlanabilmektedir (*Hökelekli: 286-288*).

Peker’e göre genel faaliyetlerdeki azalma ve alışkanlıklara daha fazla bağlılık gösterilmesi nedeniyle yaşlılarda ibadet oranı yüksektir. Çünkü bu yaştaki insanlar toplumla ve toplumsal gösterilerle ilgilerini gevşetmeye başlamışlardır. Ayrıca bu yaştaki insanların çeşitli toplumsal törenlere katılması ve eğlenmesi çevrede hoş görülmez, hatta yadırganır ve âdeta zorla dindarlığa ve ibadet yapmaya itilirler (*Peker: 177*).

Kayıklık’a göre, yaşlılık dönemindeki dini yaşayışla ilgili olarak sorulan temel soru, “*insanın yaşlandıkça daha dindar olup olmadığı*” sorusudur. Yaşa bağlı olarak ortaya çıkan zayıflıklardan dolayı, bireyin son dönemlerinde, bazı dinsel pratiklerde bir zayıflama görülebilir. Bunun yanında, bireyin yaşı ilerledikçe, bazı dinsel duyguları daha yoğun bir şekilde yaşadığı da bir gerçek olarak algılanabilir. Yapılan birçok araştırmada yaşlılar, dinin kendileri için önemli olduğunu, sık sık da çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu dönemde, yaşa bağlı olarak dinin insan hayatında aldığı yerin niceliğinden daha çok niteliği üzerinde durmak gerekir. Burada esas olan, bireyin yaşamında dinin rolünün değişim biçimidir. Çünkü bireyin değişimi kaçınılmaz olduğu için, onun yaşamında, dinin işlevi de değişecektir. Özellikle yaşlılık döneminde, bireyin bakışı geriye dönmüştür ve birey özlemlili (nostaljik) bir yaşam felsefesine sahiptir. O, şimdiye kadar inandığı dinin öğretilerine göre bir yaşam felsefesi oluşturmuş olabilir. Bundan sonra ise, kalbinin arzularına göre bir yaşam felsefesi kurmak isteyebilir. Sonuç olarak, dinsel düşüncelere daha tutucu ve daha kuvvetli bir bağlılık sergileyebilir.

Genç birey, dört gözle gelecek hayata bakar. Çünkü geride ilgilenilecek çok şey yoktur. Buna karşılık, yaşlı, kaçınılmaz olarak daralan zamana ve yaklaşan ölüme bakar. Onun için hayatın geniş tarafı, zaten yaşanmış olan geçmiştir. Orta yaşta bireyin işlevlerinde ortaya çıkan zayıflama ve yaşlılıkta ölümle yüz yüze gelme, manevi bir açılım fırsatı yaratır. Bu düşünceler yaşla dindarlık arasında olumlu bir ilişki olduğu, yaş ilerledikçe ve özellikle yaşlılık döneminde dine ilginin yükseleceği fikrini güçlendirir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, yaş ilerledikçe dinsel alandaki arayış gerilerken dinsel yaşayışın içsel kaynakları güçlenmektedir. Birey, yaş ilerledikçe dinsel eğilim bakımından dinin samimi olarak yaşanmasını ifade eden deruni (iç kaynaklı) dindarlığı tercih etmektedir. Bu arada orta yaş insanının yaşlı insana göre, dindarlığın sosyal yönünü ifade eden ve daha çok dışarıda gerçekleştirilen fizik güçle ilgili alanlarda daha sık görüldüğü belirtilmelidir. Çünkü özellikle 70 yaşından sonra, fiziksel zayıflık ve diğer rahatsızlıklar kendilerini daha fazla göstermektedir. Buna karşılık yaşlılar dua etme, televizyonda yayınlanan dinsel programları izleme ve radyodan dinsel programlar takip etme gibi çok fazla fiziksel güç gerektirmeyen ilgilerde daha ön plana çıkmaktadırlar. Diğer taraftan yaşlılar arasında ahiret inancı daha yaygın ve güçlü bir şekilde kendini hissettirmektedir. Kendilerini ölüme yakın hissetmelerinden dolayı, yaşlılar arasında, ölüm korkusu daha güçlü olmakla beraber, dinsel bakımdan güçlü insanların daha az ölüm korkusu yaşadıkları görülmektedir. Bütün bunlara, dindar yaşlıların diğerlerine göre daha mutlu, daha az depresif, daha az yalnızlık çeken insanlar olduklarını da ilave etmek gerekir (*Kayıklık: 99-103*).

II. BÖLÜM

YAŞLILARA YAPILACAK VAAZ DİLİNİN YENİDEN İNŞASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Genelde yaşlılık olgusunu tanıma, özelde ise camiden hizmet alanların çoğunluğunu oluşturmaları itibariyle yaşlı cemaati tanıma; vaaz ve vaizlik işlevi açısından yaşlılarla iletişim, bilgi ve beceri donanımı konusu günümüzde ve özellikle de gelecekte çok önem arz edecektir. Yaşlı bireyleri tanımanın değişik yöntemleri olabilir ve bunlardan biri de hiç şüphesiz yaşlıların kendileri hakkındaki düşünceleridir. Bir araştırmada yaşlıların % 49,8'i yaşlılığı yalnız kalmak, % 71,7'si yorgun hissetmek, % 68,8'i hastalık, % 55,8 hayatın sonu, % 52,8'i, sevdiklerini kaybetmek ve % 40,9'u yaşlılığı başkalarına muhtaçlık şeklinde algıladıklarını belirtmişlerdir (*Kurt: 47-48*). Bir başka araştırmada da yaşlılığın ne olduğu ve kendilerini nasıl hissettikleri sorusuna % 90'ı birden fazla atasözü ya da deyimle cevap vermiştir. Yaşlıların durumlarını tanımlamak üzere kullandıkları

sözlerden bazıları şunlardır: *“Çocuklar uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar uyuya uyuya ölür; gençlikle ihtiyarlık birbirini çekemez; gençtir, oynar, ihtiyardır neyler; ihtiyarlık akşam güneşi gibidir; ihtiyarlık dünü, gençlik yarını özler; ihtiyarlık horluk, kalmadı dirlik; almış satmış, çekmeceyi kapatmış; kurt kocayınca köpeğin maskarası olur; ayağı çukurda; gözü toprağa bakmak; faydasız baş mezara yaraşır.”*

Genel olarak atasözlerinin çizdiği yaşlılık tipinde boş vermişlik, umutsuzluk, çaresizlik, ölümü bekleme, işe yaramama, kıskançlık, uyumsuzluk, kadercilik, kabullenme, reddetme, güçsüzlük, aşağılık duygusu, sosyal küskünlük, amaçsızlık, sorumsuzluk, çirkinlik, bunaklık, geçmişle övünme vb. motifler görülmektedir. Diğer taraftan yaşlıların kendilerini ‘yaşlı’ olarak görme nedenleri, toplumun yaşlı algısını ve yaşlılara bakışını pekiştirmektedir (Maden: 183).

Yaşlılık olgusunu değişik yönleriyle ele alarak verdiğimiz bu bilgilerden hareketle yeni bir vaaz dili inşa etmek ve daha donanımlı ve güçlü olarak bu ulvi hizmeti günümüz şartlarında en makul ve makbul bir şekilde sürdürebilmek için göz önünde bulundurmamız gereken bazı hususlar vardır. Başta temel kaynaklarımız olmak üzere, yıllarca cami kürsülerinde fiilen yaptığımız vaaz hizmetinin kazandırdığı bilgi, birikim ve tecrübeye dayanarak geliştirdiğimiz ve önemli olduğunu düşündüğümüz hususlar şunlardır:⁶

1- Yaşlıya sevgi ve saygı göstermek

Camilerde cemaatin çoğunluğunun yaşlılardan oluştuğu ve yaşlılığın değişik yönleriyle bilinmesi ve tanınması gerektiği, üzerinde durduğumuz önemli bir temadır. Burada da, bir vaizin gerek anne ve babası olsun, gerekse başkası olsun yaşlılara genel yaklaşım tarzının nasıl olması gerektiğini özellikle ayet ve hadislerden hareketle iyi bildiği kanaatindeyim.

Yaşlının ‘nazdar’, ‘nazenin’ ve ‘nazlı’ bir varlık olduğu, duada ellerinin boş çevrilmediği, bazı dini muamelelerden muaf tutulabildiği, modern ifadesi ile ona pozitif ayrımcılık tanındığı, onunla iletişimde en küçük bir negatifliğin, ‘öf’ bile demenin rahmeti dışlama” (Tan: 300 vd) olması, dinin yaşlıya verdiği değer ifadesidir. Nitekim *“Ak saçlı Müslüman’a saygı Allah’ın şanını yüceltmekten ileri gelir”* (Ebu Davud, Edeb, 23); *“Yaşından dolayı ihtiyara hürmet eden her gence Allah, yaşlılığında hürmet (hizmet) edecek kimseler müyesser kılar”* (Tirmizî, Birr, 75); *“Küçüklerimize acımayan, büyüklerimizin şerefini tanımayan bizden değildir”* (Ebû Davud, 58, Tirmizî, Birr, 15) gibi hadisler⁷ yaşadıkları süreç gereği yaşlılara

6 Buradaki yorumlar her ne kadar yaşlılık psikolojisi açısından yapılmış olsa da genel vaaz olgusu yönünden de dikkate alınmasının uygun olacağı kanaatindeyim.

7 Değişik referanslar ve yorumları için bkz, Tan: 273-302; Sancaklı: 49-71

özellikle ilgi ve alaka duymayı, sevgi ve saygı gösterip kendilerine yardımcı olmayı ifade eder.

2- Vaazlarda yaşlılığın güzel yönlerine ve bir nimet olduğuna dikkat çekmek

Vaazlarda yaşlıların, psiko-sosyal ve dini uyumlarını motive edip güçlendirici, içinden geçtikleri zorlu ve kısıtlayıcı süreci oto-kontrol edebilmelerine yardım edici ve manevi kazanımlarını artırıcı bir üslup benimsemek önemlidir. Yaşlılık ilahi bir lütuftur. Her ne kadar acizlik ve zayıflık içinde ikinci bir çocukluk gibi görülse de, çocukları aç ve açıkta koymayan, sahipsiz bırakmayan Allah yaşlıyı da mahrum etmemekte, onun da rızkını verip, ihtiyaçlarını gidermektedir. Hz. Peygamber *“Allah yolunda (saçlara düşen) ak, kıyamet günü o insan için bir nurdur”* (Müsned, II, 210); *“İnsanların en hayırlısı, ömrü uzun, ameli güzel olanıdır”* (Tirmizî, Zühd, 21-22) ve benzeri hadislerinde yaşlılığa dikkat çekmiştir. Yaşlılığın, insanı gençlik döneminde düşülen hatalardan, nahoş şeylerden alıkoyması ve insanı kendisini günahlara karşı daha kontrol eder duruma getirmesi de güzel bir nimettir. Bu da yaşlı bireyi, fani dünyadan çekip alan ve ebedi ahiret yurduna hazırlayan bir fırsattır; dolayısıyla ibadet, dua ve tövbe zamanıdır. Bu süreçte yaşlı birey, gençliğinde ve ilk yetişkinlik döneminde yaptığı hataları, işlediği günah ve kusurları, ihmalleri hatırlar; artık dünyanın fani, anlamsız ve vefasız yüzünü görür. İşte bunu, yaşlılığın bir kazanımı olarak düşünmek ve sırf yaşlanma nimetinden dolayı Allah’a şükretmek gerekir.

3- Vaazlarda ölümün güzelliğine ve rahmet yönüne dikkat çekmek

Yaşlı insanın hayata bakışında yaşlılığın paralelinde gelişen duygu ve düşüncelerin etkisi vardır. Bunlardan biri de yakınlarından, dost ve sevdiklerinden ayrılma vaktinin yaklaştığı hissidir. İşte bu sebeple yaşlı bireylerin, psiko-sosyal uyumlarını güçlendirmek, ölen yakınardan ayrılığın veya ölümle yakınlarla veda edecek olmanın korkusuyla oluşabilecek travmaların önüne geçebilmek için vaazlarda ölümün güzelliği, rahmet olma keyfiyeti, öldükten sonraki hayatta karşılaşılabilecek nimetler, ilahi ihsanlar anlatılabilir.

Yaşlı için en büyük teselli ahirete imandan gelen tesellidir. Yaşadığı *‘bir ömür hayat’*ın sönüp gitmesi, ölümle yok olup gitmekten ümitsizliğe düşmesi karşısında onu canlandırıp diri tutacak, eline-ayağına derman dizine fer olacak dünya-ahiret denge ve uyumunu sağlayacak olan ahiret inancıdır. Bu sebeple ölüm ve ölüm sonrası hayat işlenirken Allah’ın rahmetinden ümit ettiren hususlara ağırlık verilerek, özellikle yaşlıların ahir ömürlerinde ciddi bir ahiret hazırlığı yapmalarına destek olunabilir. Nitekim Hz. Peygamber de, yaşlıları muhatap aldığı düşünüşümüz bir öğüdünde, *“Size, Allah’ın kendisiyle günahları yok edip,*

dereceleri yükselteceği hayırları haber vereyim mi?" diye bir sormuş ardından da; "Güçlükler de olsa abdesti güzelce almak, mescitlere doğru çok adım atmak, bir namazı kıldıktan sonra öteki namazı beklemek. İşte ribâtınız, işte bağlanmanız gereken budur" (Müslim, Tahâret, 41) buyurmuş, insanları 'günahların yok olması' ve 'derecelerin yükselmesi' gibi herkesin ihtiyaç duyup isteyeceği temalarla ahiret hazırlığına yöneltmiştir. Diğer taraftan bir vaiz, ehli iman yaşlılar için ölüm olayını bir travmaya çevirmekten sakınmalı, bir insanın doğduğu günden ölüm anına dek yaşayabileceği en korkunç, en dehşetli olayın Azrail (a.s.) ile karşılaşma anı⁸ olacağı gibi yorumlardan kaçınmalı, böylesine tehditkâr yaklaşımlarla insanları iyi davranışlara motive edebileceği zannına kapılmamalıdır. (Ümit ve korku dengesi ve cemaate takdimi için bkz. Macit, 2009: 399-400) Yine bu noktada Rabbimiz "Allah'ın rahmetinden asla ümit kesmeyin" (Zümer, 39/53) buyururken, Resûlullah (s.a.s.) da 'Her biriniz (başka şekilde değil) ancak Allah'a hüsnü zan ederek ölsün' (Müslim, Cennet, 81-82) tavsiyesinde bulunur. Bu konuda yaşlıları ümitlendirme adına şu hadis beraberindeki yorumla anlatılabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Allah (c.c.), rızasını umarak lâ ilâhe illallah diyen kimseyi cehenneme haram kılmıştır." (Buhârî, Salât 45, 46) buyurmuştur. Elliden fazla hüküm çıkarılan bu hadis, Buhârî'de ondan fazla yerde geçmektedir. Âlimler, bu 'mutlak müjde'yi farklı gerekçelerle bazı kayıtlara bağlamışlar ve özetle: "Cehenneme haram kılar demek orada temelli olarak bırakmaz"; "Kul Allah'tan af dilediği ve ibadetleri kabul buyrulduğu takdirde cehenneme girmez"; "Cehenneme girse bile kâfirlerin uğradığı azaba uğratılmaz" demişlerdir. Buna göre günahkâr Müslümanlar cehenneme girse bile, orada temelli kalmazlar, kâfirlere yönelik olarak bildirilmiş olan "Onların derileri ateşte yanıp piştikçe, azabı duysunlar diye onlara tazelenmiş başka deriler veririz" (Nisâ, 4/56) âyetinin hükmüne tabi tutulmazlar. Ravilerinden birisi zayıf olan bir hadiste, "Cehennem sıcaklığının ümmetime tesiri ancak hamam sıcaklığının tesiri gibidir" buyrulmakta ve bu mana teyit edilmektedir. Ahmed Naîm merhumun ifadesiyle, "Bu hadise göre kâfir ile mü'min-i fâsık'ın yanmaları arasındaki fark, birinin hamam külhanı içine atılmış odun gibi yanması, diğerinin ise pek sıcak hamam halvetinde pek ziyade bunalıp muazzep olması kabilindendir." (Yorum ve kaynaklar için bkz. Çakan vd., III/91)

8 Ehli imanın ruhunu melekler yavaş yavaş, rahatsızlık vermeden alır, ruh melekler tarafından rabbe takdim edilir. "Onlar, meleklerin, 'Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık cennete girin' diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir" (Nahl, 16/32) buyrulurken, mümin ruhun Allah katında dereceler elde edeceği ifade edilir. Diğer bir ayette de, Allah'a kavuşma olayının gerçekleşmek üzere olduğunu anladığı ve Allah'ın ve Resulünün sözlerinin doğruluğunu kavradığı anda, mü'min olmanın sevinç ve bahtiyarlığı yüzüne yansıyan mü'minin sevinci, "Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin! Dünya hayatında da, âhirette de sizin dostlarınız biziz. Bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazır." (Fussilet, 41/30-32) müjdesiyle anlatılır.

4- Vaazlarda Allah'ın rahmetini ümit ettirmek, tövbeye teşvik etmek

Yaşlı insan ümit ederek rahmet ve merhamet arayışı içinde iken, kabri onun gözünün önüne getirmek ve 'cehennem çukuru' gibi tasavvur ettirip âdeti *'bir ayağın çukurda'* belki oraya gidiyorsun imajı vermek, ümit kapısında iken gönlünü kırmak, rahmet kapısından umutsuzca geri çevirmek mürüvvete sığacak bir durum değildir. Yaşlı mümin, bir ömür boyunca iyi veya kötü yapıp ettiklerinin ve ibadetlerinin karşılığını bulacaktır. Allah (c.c.), onun bir günahına misliyle ceza verirken, işlediği her bir sevabına 2-10-100-700 veya daha fazla karşılık verecektir. Allah katında hiçbir şey zayi olmayacak, karşılıksız kalmayacaktır. Bu hususu bir de şu yorum perspektifinden değerlendirelim: *"Başınıza gelen her musîbet, işlediğiniz günahlar (ihmal ve kusurlarınız) sebebiyledir; Allah günahlarınızın birçoğunu da affeder"* (Şûra, 42/30) mealindeki ayeti Hz. Ali (r.a.)'ye yorumlayan Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Ey Ali! Bunun ne demek olduğunu sana biraz açıklayayım: Dünyada hastalıktan, cezadan, bela ve musibete kadar her ne başınıza gelmişse, kendi elinizle işlediğiniz günahlar yüzündendir, kendi günahlarınızın cezasıdır. Yüce Allah (c.c.) bunlardan dolayı size ahirette ikinci bir ceza vermeyecek kadar kerem sahibidir ve yine dünyada yaptığı aftan dönmeyecek kadar da çok hilim sahibidir."* (Müsned, 1/85) buyurmuştur. İşte bir vaiz, ahiret hazırlığı yapmaları beklenen insanları bu ve benzeri temaları anlatarak ümitlendirmelidir. Zira geleceğe ümitle bakmak kişiyi umduğunu aramaya yöneltir ve kendisine cesaret ve gayret duygusu verir.

5- Katlandıkları hastalıkların mükâfat vesilesi olduğuna dikkat çekmek

Allah, bu dünyada lütfettiği nimetlerin daha âlâsını dilerse ahirette verecektir. Bu dünyada verip mahrum etmediği gibi ahirette de mahrum etmeyecektir. Bir mümin, şehit düşmüş canını feda etmişse, göz gibi organını kaybetmiş âmâ kalmışsa, daha farklı engellerle karşılaşmışsa, sağlık nimetinden mahrumiyet gibi durumlar yaşamış da sabretmişse mahrumiyetlerinin karşılığını ahirette kat kat fazlasıyla alacaktır. Bir kısım tedavi yapılamayan hastalıklara yakalananlar ve göçük altında kalma, suda boğulma gibi musibetlere maruz kalanlar ahirette şehid muamelesi göreceklidir (*Buhârî, Cihâd 30*). Belki bunun gibi *"yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar Müslümanın başına gelen her şeyi, Allah (c.c.), onun hatalarının bağışlanmasına vesile kılacaktır"* (Buhârî, Marda 1). Hadis hem psikolojik hem de biyolojik hastalıkları içerirken özellikle yaşlıların maruz kalabileceği bu gibi durumların ahirette karşılığının bağışlanma olacağını göstermektedir. Ahiret hayatı, her türlü sorumluluğun bittiği, artık hiçbir dert ve hastalığın olmadığı, dünyada karşılaşılan ve sabredilen her türlü musibetin ve şükürü yapılan

her türlü nimetin hesapsızca karşılık göreceği yerdir. Artık ikinci bir ölümün yaşanmayacağı, fani-geçici, sınırlı ve kısıtlı dünya hayatının yerine insanın canının istediği her şeyi bulabileceği ebedi mükâfat yurdudur. Peygamberlere, sıddıklara, şehitlere, salihlere, güzel dostlara kavuşma yeridir, cennettir.

6- Yaşadıkları veya yaşamaları muhtemel sıkıntılarına karşı yaşlılarda sabır, şükür, tevekkül ve teslimiyet duygusu uyandırmak

Vaizin yaşlı cemaatin yaşamakta olduğu veya yaşayabileceği her türlü olumsuzlukları aşmada onların psikolojilerini düzeltici, savunma mekanizmalarını güçlendirici, gerginlikleri azaltan, sınırları yatıştıran bir üslup kullanması isabetli olacaktır. Bu temaları işlerken şu noktaları nazara verebilir:

Yaşlılık dönemi, yaşlılıkla beraber gelişen bir kısım yaşamı kısıtlayıcı zorluklar dışında, hastalıklar, ölümle gelen ayrılıklar ve çeşitli mahrumiyetler içeren sabırla, teslimiyet ve tevekkülle belki şükürle karşılanması, *'yapan eden Allah'tır'*, rabbimin *'lütü da hoş kahır da hoş'* denebilmesi gereken süreçtir. Bu konularda 'en güzel örnek' peygamberlerdir. Eşi Havva annemizden ayrı düşen Âdem (a.s.), ayrılığın acısını nasıl hissediyordu. Habil'i öldürdüğünde Kabil, kim bilir bir oğlunun ölümle ayrılığı, diğer oğlunun dünya durdukça işlenecek *'katillik'* günahlarının ilk pay ve paydacısı olması onu nasıl üzmüştü. Rabbine teveccühden başka ne yapabilirdi. Hz. Yusuf (a.s.)'ın yaşadığı çile yaşlı babasını, Hz. Yakub'u nasıl etkilemişti de gözleri görmez olmuştu. *"Kendisinden yardım istenecek olan Allah'tır"; "Bana düşen güzel sabırdır"; "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"* gibi sözleri, onun ruh dünyasının güzelliklerini yansıtıyordu. Tavırlarından tam bir tevekkül ve teslimiyet içinde olduğu görülüyordu. Hapisteki Yusuf, ne zaman kendisine söz düşse, *'tevhid'* vurgusu yapıyor, *"Bir mi yoksa birden çok ilaha inanmak mı daha hayırlıdır"* diyor, asıl tesellinin Allah inancında bulunduğunu hatırlatıyordu. Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atıldı, *'hasbunallahu ve ni'mel vekil'* dedi ve Rabbe teveccüh ve teslimiyetten başka çıkar yol olmadığını bildi, acziyetini aciz olmayan rabbinin gücüyle, O'na yakın olmakla giderdi. Hz. Nuh ve Lût (a.s.)'ın eş ve çocuklarının, bu peygamberlerin mücadelesini yaptıkları yüce davalarının karşı cephesinde yer almaları gibi olumsuz tutum ve davranışları o peygamberleri sabır ve sebat yollarından alıkoyamamıştı. Hayatı boyunca türlü türlü suikastlara maruz kalan Hz. Muhammed (s.a.s.), eşi Hz. Hatice'yi, Fatıma dışında diğer çocuklarını kaybetmenin hüznünü yaşadı. Birçok dava arkadaşını şehid verdi. Hepsinin ardından gözyaşı döktü. Hasta yatağında *'ben sizden birinizin hissettiğinin iki misli acı hissederim'* diyor, bir Yahudi kadının girişimi olan zehirlenmenin acısını hayatının son günlerinde dahi hissediyordu. Ama son nefesini verirken *"Rabbi ondan razı, o da Rabbinden razı"* olarak ve *"yüce dosta"* diyerek

Mevla'ya ve diğer dostlarına kavuşma sevinci ile fani âleme veda ediyordu. Yaşadığı musibetler ruhunu adadığı yoldan onu alıkoyamamıştı. Dinin tek bir hakikati için ruhlarını feda eden Ebu Hanife, Ahmed ibn Hanbel gibi kimseler hapishanelere düşmüşler, işkence görmüşler ama *'bu başımıza gelenler de ne!'* diye isyan etmemişlerdir. Yaşadıkları sürece sabır gösterirken bir taraftan da hak bildiklerini söylemekten geri de durmamışlardır.

7- Vaazlarda yaşlılık dönemi stresile ve stresörlerle “başa çıkma” yöntemlerini öne çıkarmak

Birinci bölümde yaşlıların maruz kalabileceği değişik rahatsızlıklara değinmiştik. Bir vaizden, elbette cami kürsüsünden verdiği vaazlarla hasta tedavi etmesi beklenemez. Ancak birçok hastalıkların nedeni olarak gösterilen stresle başa çıkabilmeleri için özellikle yaşlı cemaatini dikkate alarak, dini (danışmanlık-) terapi(ye) yönelik konuşmalar yapabilir. Vaiz bu noktada özellikle, insanın hâline şükretmesi; sıkıntılara, bela ve musibetlere sabretmesi; kendinden daha aşağıda olana bakması; elindekine kanaat etmesi; tevekkül etmesi; kadere rıza göstermesi; yaşadığı durum ve süreci kabullenebilmesi; negatif enerji oluşturan olumsuzluklara sahip çıkmaması; geçmişteki kötü şeyleri hatıra getirmemesi, bilakis unutmaları, gelecekte karşılaşılabileceği muhtemel olumsuzlukları tasavvur ederek kötü düşüncelerin etkisine girmemesi gibi mühim temaları uygun bir üslupla işleyebilir. Bu yaklaşım, uygulamadaki başarıya bağlı olarak, yaşlılar üzerinde olumlu etki uyandırabilir.⁹ Kısaca insan, biyo-psiko-sosyal ve kültürel bir varlıktır. Dolayısıyla, destekleyici tutum benimseyerek yaşlıların kendilerini iyi hissetmeleri, inanç ve ibadet bütünlüğünü koruyabilmeleri, nasıl yaşaması, neler yapması veya yapmaması gerektiği konusundaki incelikler, bir süreç olarak psiko-sosyal uyumları, kaygıları yatıştırma becerileri veya stresle başa çıkma yol ve yöntemleri vaaz konuları içine etkin bir şekilde serpiştirilebilir.

8- Yaşlıların yapamadıkları veya yapamayacakları uygulamalar için kolaylıklar göstermek, alternatifsiz bırakmamak

Bilindiği gibi ruhsal ve bedensel becerilerde ve uyumda güçlülük yaşlılığın en belirgin özelliğidir. Genellikle 65 yaş ve üzerindeki kişilerin % 90'ının bir kronik hastalığı olduğu, bunların % 35'inde 2, % 23'ünde 3 ve % 15'inde 4 ya

⁹ Vaazlarına zaman zaman bu tür temaları serpiştiren bir vaiz, cemaatinden olumlu tepkiler aldığını ve hatta bazılarının kendisine, hocam *"seni dinleyince rahatlıyorum, hastalıklarım iyileşiyor"* diyerek dua ettiklerini ve duasında *"Allah kalan ömrümü sana bağışlasın"* diyenin de olduğunu memnuniyetle ifade etmiş; konuşmalarında cemaatte gerginlik yaratacak anlatım tarzlarına itibar etmediğini, cemaatindeki artışın bu üslubuna binaen olduğuna inandığını dile getirmiştir.

da daha fazla hastalığın bir arada bulunduğu ifade edilir (*Akal/Değirmenci: 15*). Dinimiz yaşlılara, sırf yaşlı oldukları için değil belki ama daha çok yaşlılık sürecinde ihtiyaç duyulan, yaşlı bireylerin ruhsal ve bedensel özellikleriyle uyumlu alternatifler, faydalanabilecekleri kolaylıklar getirmiştir. Abdest, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerde unutmama, şaşırma, karıştırma gibi bilişsel problemlere ve çeşitli hastalık, fiziksel yetersizlik ve eksiklik gibi muhtelif dertlere yönelik -ilmiyal kitaplarımızda ayrıntılarıyla tanımlanan- alternatifler¹⁰ sunmuştur.

9- Vaaz konularını uygulanabilir, bir ihtiyacı karşılayabilir üslupla anlatmak

Yaşlılıkta “*öğrendiğim bu bilgiyi nerede kullanırım*” temel sorudur. Yaşlılar daha sonra kullanacakları “*depo bilgi*”lere veya sormadıkları sorulara cevap teşkil eden söylemlere fazla ilgi duymazlar. Gerçek hayatta uygulayabileceği bilgiler yaşlılar için son derece önemli iken, kişisel olarak hayat tarzına uymayan veya pratikte fayda sağlamayan konular yaşlılar için faydasızdır. Dolayısıyla onun dinleyeceği konu doğrudan bir ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte olmalıdır (*Bkz. Köylü: 266*). Bu sebeple de insanların kişisel beklentileri ile vazla verilmek istenen bilgiler arasında bağlantı kurulmalıdır. İnsanların dini öğrenmedeki amaçlarına hizmet eden ve bunu pratiğe dönüştürmelerine katkı sağlayan vaazların, onları motive etmede daha etkili olabileceği unutulmamalıdır. Burada yapılması gereken, cemaatin amaç ve beklentileri ile vaaz konusu arasındaki bağlantıları bulmak ve bir araya getirmektir. Kısaca vaaz, hedef kitlenin ihtiyaç ve beklentilerine hitap etmeli, onlar üzerinde sempati uyandıracak şekilde sunulmalıdır (*Macit, 2008: 403*).

10- Vaaz konularını, somut - elle tutulur, gözle görülür bir üslupla anlatmak

Özellikle vaazlarda anlatılan konuların -çocuklar için olduğu kadar- yaşlılar için de kolay anlaşılabilir, rahat akılda tutulabilir ve zorlanmadan uygulanabilir üslupla sunulması daha etkili ve yararlı olacaktır. Ayet ve hadislerde soyut anlatımlarla beraber, mesajın zihinleri yormayacak, akılda tutulup kullanılabilir ve pratiğe dönüştürülebilir bir şekilde sunulmasıyla ilgili zengin örnekler, anlatımlar mevcuttur. Somut bilgi, fitri ihtiyaçtır. Nitekim Kur’an’da Allah’tan somut

10 Camilerimizde özellikle yaşlı cemaatimizi ilgilendiren ve zaman zaman tartışmalara vesile olan bir konu da sandalye vb. üzerinde namaz kılma meselesidir. Bu konuda orta bir yolun bulunmasını gerektiren bir durumu H. N. K’tan dinlemiştim, hoca şöyle demişti: Cemaatimden bir hacı bey hemen arkamda safa durur ve namazını taburede oturarak kılardı. Derken bir başka gün bir başkası da tabure getirdi, “*Hayırdır*” diye sordum, “*artık ben de taburede oturarak kılacağım*” dedi. Zaman içinde arkamda duran cemaatin hepsi taburede oturarak namazlarını kılmaya başlar oldular. Bunun üzerine bir gün ben de camiye bir tabureyle girdim ve mihraba yerleştirdim. Cemaatten biri “*Hocam hayırdır, inşallah*” deyince, “*siz böyle oturarak kıılıyorsunuz, ben de namazları bundan sonra oturarak kıldırmak istiyorum*” dedim. Bu hadiseden sonra namazını öteden beri taburede oturarak kılan hacı bey dışındakiler taburelerini kaldırarak, namazlarını tekrar önceden olduğu gibi normal şekliyle kılmaya başladılar.

örnek beklentisiyle, *“Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster”* (Bakara, 2/260) diyerek ölüleri nasıl dirilttiğini öğrenmek isteyen Hz. İbrahim'den; *“Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım”* (A'râf, 7/143) diyerek Allah'ın zatını görmek isteyen Hz. Musa'dan ve *“Allah'ı bize açıkça göster”* (Nisa, 4/153) diyen ümmetinden; kalplerinin yatışması ve Hz. İsa'nın söylediklerinin doğru olup olmadığının açığa çıkması, nihayet gözleriyle görüp şahit olmaları için *“Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?”* (Maide, 5/112-114) diyerek Allah'ın gökten bir sofrayı indirmesini isteyen havarilerden bahsedilir. Ardından da bu isteklerin nasıl somut örneklerle cevap bulduğuna yer verilir. Kısaca anlatılanları somutlaştırma ve örneklendirme zihni yormaz ve daha iyi anlaşılmasını sağlar.

11- Vaaz konusunu ara ara duyurmak ve önemli noktaları üç defa tekrar etmek

Vaazın başlangıcında konunun ana fikri baştan özlü bir şekilde verilirse cemaatin, *“çok anlamlılıktan”* doğabilecek tereddütleri giderilmiş olur. Çünkü cemaatin parça parça sunulan bilgilerden kendince sonuç çıkarması yerine, verilen vaazın özetinin baştan açık ve özlü bir şekilde vurgulanması vaaz boyunca anlatılanların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Yine vaizin başarılı bir iletişim gerçekleştirebilmek için vaaz konusunu vaaz süresince zaman zaman tekrarlaması ve o ana kadar anlattığı paragrafları birkaç cümle ile özetlemesi, hem dinleme, algı, bağlantı kurma vb. zihinsel süreçler bakımından yorgun ve yetersiz olan yaşlılara hem de cemaate henüz yeni katılanlara önemli bir katkı sağlar. Diğer taraftan Hz. Peygamberin önemli noktaları üç defa tekrar ettiği bilinen bir konudur. Bu, anlatılan konunun hem daha iyi anlaşılmasına hem de hafızada daha iyi tutulmasına yardımcı olabileceği gibi sözün üç defa tekrar edilmesi, anlatılan konuda oldukça önemli noktaların bulunduğunu düşündürür ve dikkat çeker.

12- Yaşlıların geçmişte yaşadığı sosyo-politik, kültürel ve ekonomik şartları göz önünde bulundurmak

Günümüz dünyasının bir neslin yaşamı süresince neredeyse tanınamayacak kadar bir değişime uğraması, baskın kültürlerin evrenselleşip yerel kültürleri darmadağın etmesi, bilgi ve birikimlerin olağanüstü boyutlarda uzmanlaşmaya yol açması, artık küçük bir çocuğun bile, yaşlı kuşaktan birisinin tümüyle bilgisiz olduğu bir alanda uzman kesilebilmesi, gençlerin yaşlıları anlamalarını zorlaştırmaktadır (Maden: 185). Bu duruma bir de din hizmetleri açısından bakarsak, girişte de belirttiğimiz gibi vaaz hizmeti veren hocalarımızın cemaatin genel profiline kıyasla oldukça genç yaşlarda olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla yaşanan hızlı değişimler, tebliğimize konu edindiğimiz yaşlı

cemaatin geçmişte yaşadıkları, sosyo-politik, kültürel ve ekonomik tecrübeleri, bugünün şartlarında geçerliliği sorgulanır hâle getirmiştir ve vaizlerin bu hususları etkili vaaz ve vaizlik hizmeti açısından iyi bilen ve sağlıklı tahlil edebilen kimseler olmalarını dikkate değer buluyoruz.

13- Vaazda beden dilini etkili kullanmak

Başarılı bir vaiz, söylediği sözlerin anlamını jest ve mimiklerine yansıtır, iyi bir diksiyon yanında beden dilini de etkili bir şekilde kullanır. Böyle sözlü ve sözsüz iletişim unsurları birlikte kullanılırken, iyi göremeyen yaşlılar için yeterli “ses”; iyi duyamayanlar için ise görsellik, “*jest ve mimikler*” anlatılan konunun daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Nitekim Hz. Zekeriya (a.s.) ve Hz. Mer-yem’in işaret diliyle konuştuğu ayetlerde geçtiği gibi Hz. Peygamberin de beden dilini etkin bir şekilde kullandığı bilinmektedir (*Hz. Peygamberin iletişimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Macit: 2006*).

14- Vaazlarda empatik dil kullanmak

Empatik dil, biyo-psiko-sosyal yetilerinde azalmalar olan, kimisi hayatının “sonbahar”ını kimisi de hayatının “kış”ını geçirmekte olan yaşlıları tanıma, anlama ve onları rencide etmeyecek bir iletişim yönetimi olarak görülebilir. Burada önemine binaen empati hakkında kısa bilgi vermek istiyorum: Empati, başkasının gözleri ile görmek, başkasının kulağı ile duymak, başkasının kalbi ile hissedebilmektir. Diğer bir tanıma göre de, bireyin kendisini karşısındaki insanın yerine koyup, onun duygu, düşünce, algı ve hissettiklerini doğru olarak anlaması ve bu durumu ona iletmesi sürecidir (*Ayten: 81*).

Bir kişinin fenomenolojik alanına ilgi duyan ve onu merak eden kişi onunla empati kurabilir. İnsanı tanımaya ve anlamaya çalışan bir kimse, onu sevmeye yolunda demektir. Çünkü sevmeye giden yol anlamaktan geçer; anlamadığımız ve tanımadığımız bir şeyi, bir kimseyi sevmeyiz. Empati, bazı kaynaklarda, “ben-merkezci olmayan davranış” olarak tanımlanmaktadır. Ben merkezci olan kişi, karşısındakiyle empati kurmada güçlük çeker. Algısal, duygusal ve bilişsel olarak karşısındaki insanın perspektifini anlamayanlar ben merkezci davranmış olurlar, dolayısıyla onlarla empati kuramazlar. Empati kurmak için öncelikle karşımızdaki kişinin bizim gibi bir varlığı, bizden farklı değer yargıları ve inançları olduğunu bilmek ve bunu kabul etmek gerekir. Bu kabulden hareketle, etkileşimde bulunduğumuz kişinin haklı/haksız, iyi/kötü şeklinde yargılanması, sadece onun durumunun anlaşılabilmesi için çaba gösterilmesi gerekir. Empatiyi fonksiyonel kılan bir husus da empatik dinlemedir. Bu, savunmacı, eleştirici ve şüpheli olmayan bir dinleme türüdür. Bu tür dinlemede diğerinin

sözlerine inanarak ve sempatik bir yaklaşım göstererek dinlemek önemlidir. Bu nedenle dinlemesiyle insanları anlayan ve değer veren insan, öyle bir güven ve anlayış ortamı oluşturur ki, bu ortam içinde herkes onu özler, onunla beraber olmak ve onu izlemek ister (Özcan: 14-17).

Empatik yaklaşımda söz, kusur ve ayıpları görmezci, önemsemezci, unutturup boş verici değildir. Empatik söz, söz söyleyenin ve çevredekilerin bakışları altında bireyleri rahatsız edip utandırmayan, rencide edip savunmacı iletişime geçirmeyen, çatışma ve gerginlik çıkarmamaya özen gösteren bir iletişimdir.¹¹ Burada bireylere hata ve kusurlarını fark ettirme, eksikliklerini kabullendirme ve telafi yolları önerme unsurlarının olması beklenir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de, çevresindeki kişilere empatik iletişimle yaklaşmış ve bize güzel örnekler bırakmıştır. Söz gelimi, yanına gelen kişisel bakımlarındaki eksiklikler dolayısıyla dişleri sararmış ve ağzı kokan bazı kimselere, “sen/siz” dili yerine empatik “ben” diliyle hitap etmiştir. Bu tutumuyla o, dişlerin temizlenmeyip sarar(tıl)ması gibi olumsuz imajı şahıslara atfetmeyip, “Bana ne oluyor ki, sizleri dişleriniz sararmış olarak görüyorum”¹² buyurarak, “sanki benim görme kusurum var; bu yetersizliğim sebebiyle sizi şöyle şöyle görüyorum” der gibi bir imajla olumsuzluğu kendi üzerine almış, mesajını empatik “ben” diliyle iletme istemiştir. Hadislerde olduğu gibi ayetlerde de empatik iletişimin zengin örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Bu konuda sadece bir örneğe yer vermek istiyorum. Kur’an-ı Kerim’de “...Muhakkak ki bunlarda aklını kullanan insanlar için ibretler vardır.” (Rad: 13/3-4) gibi birçok ayet vardır ve bu ayetlerde, “akılsızlar bundan ibret almaz ki...” değil de “akıl”(lılara) ve “akla” değer verip gönderme yapılarak mesaj olumlu imajla yani aklını kullananlar üzerinden empatik yaklaşımla verilmektedir. Kısaca empati, insanı anlamanın, tanımanın ve buna göre sağlıklı iletişim kurmanın önemli bir unsurudur.

11 Bir ömür din hizmeti sunan bir vaiz, görev yaptığı ilin camilerinde, yaşlılık ve hastalık gibi mülahazalarla taburelerde oturarak namaz kılınmasını hoş karşılamamış, bu durumu konuşmaları ve tavırlarıyla olabildiğince engellemiştir. Günün birinde ciddi kırıklarının olduğu bir kaza geçiren ve ilk olarak hastanenin ortopedi servisine yatırılan hocamız, oradaki hastaların durumunu görünce ve bizzat kendisi de normal şekilde namazlarını kılamayınca cemaate dikte ettiği düşüncelerinden dolayı artık pişmanlık duyduğunu, zira taburede namaz kılmak zorunda kalan insanları şimdi daha iyi anladığını ifade etmiştir. Aslında bu ve benzeri olaylar, empati (duygusal zeka) eksikliğinin çatışmalara sebep olduğunu göstermektedir.

12 “Bana ne oluyor ki, sizleri dişleri sararmış ve ağızları kokuyor olarak görüyorum. Misvak kullanınız! Eğer ümmetime güç geleceğinden korkmasaydım, her namazda (abdest alırken) misvak kullanmalarını emrederdim.” (Müsned, I/214)

15- Vaazlarda açık, anlaşılır ve ortak referans çerçevesine vurgu yapıcı bir dil kullanmak

Vaizin, vaazda kullandığı dilin açık ve anlaşılır olması, özellikle yaşlı bireylerin anlamlandırma ve algı yetilerinin zayıflığının göz önünde bulundurulması önem arz eder. Bu, bir bakıma gençler için de böyledir. Bu hususa şu örnekler verilebilir: Örnek I: *"Amel"*, salih amel şeklinde de kullanılan bu söz, hayatının her aşamasında camiye cemaat olmuş yaşlılar tarafından çok rahat anlaşılırken, camiyle yeni tanışan genç-yaşlı kimseler için o rahatlıkta anlaşılamayacak, belki farklı çağrışımlar uyandıracaktır. Örnek II: *"Formatlanma"*, daha çok günahların affı, kişinin annesinden doğduğu gün... gibi anlamları ziyadeleştirmek için kullanılan bu sözle kastedilen anlam, belki bağlamı itibarıyla gençler tarafından rahat anlaşılabilir, ama aynı şeyi yaşlılar için söylemek zordur.

Bilindiği gibi vaaz, vaiz ile cemaati arasında bir yönüyle anlamların paylaşımıdır. Bu durumda vaiz ve cemaatin yaşantıları, bilgi düzeyleri, inanç, değer ve tutumları, o anki ruhsal özellikleri ne denli benzeşiyorsa, anlamlandırma ve değerlendirmede benzerliğin sağlanma şansı da o denli yüksektir. Bu sebeple vaiz, eğer ortak paydalar bulur ve konuşmasında bunlara atıf yaparsa cemaat tarafından daha rahat dinlenme ve anlaşılma imkânı bulur.

16- Vaazlarda dilden çıkan sözün gönül yaralayıcı olmamasına dikkat etmek

Vaaz ve vaizlik işlevi açısından, muhatap durumdaki yaşlıların duygularını önemsememek; unutmak veya yüzleşmek istemediği dertlerini deşmek, yargılayıcı, zorba ve zorlaştırmacı, kibirli ve yüksek perdeden konuşan anlaşılmasız kimse olmak etkili iletişim yöntemi değildir. Vaazlarda yaşlı bireylerin olumsuz tutum ve davranışlarının kritiği yapılacaksa (ki, gerekebilir), olumsuzlukların değerlendirilme keyfiyeti ve konunun sunumu mutlaka şefkat ve merhamet prensipleri çerçevesinde, empatik anlatım teknikleriyle, kişiselleştirmeden, duygular kontrol altında tutularak sabırla ve rencide etmeyecek bir üslup ve ses tonuyla yapılmalıdır.

Hiçbir kimseyi ötelemeyen, ötekileştirmeden, geçmiş yaşantılarındaki muhtemel -bilinen veya bilinmeyen- hataları, kusur ve günahlarını serrişte ederek, âdeta *"ben sizin cemaziyel-evvelinizi biliyorum"* der gibi önceden yaptıklarının bugün de peşlerini bırakmadığı, kişiliklerinin ayrılmaz bir parçası hâline geldiği izlenimi uyandırarak, yüce rabbimizin bile *"azap etmekten hayâ ederim"* buyurduğu çoğunluk itibarıyla aciz, hasta, akran yetimi, anlaşılamayan, kendini ifade edemeyen, yalnız ve sosyal izolasyon içindeki yaşlı bireyleri, âdeta sözle dövmek, taciz etmek mürüvvetle izah edilemez. Bugün özellikle ileri yaşlarda

olan bireylerin büyük çoğunluğu geleneksel/temel din eğitimi alamadı, dini gelişime ve öğrenmeye en müsait çağlarını söz gelimi ezanın “*Tanrı uludur...*” şeklinde okunması dâhil birçok mahrumiyetler yaşayarak geçirdiler. Kısacası bu insanlara acımalı, öğütler iyilikle yapılmalı ve en tabii hakları olan İslam’ın evrensel rahmet ve merhametinden uzak görülmemelidirler.

17- Zamanı iyi değerlendirmek

Bir vaazı zamanında başlatmak ve vaktinde bitirmek, insanların bilişsel algılarında vaaz için ayırdıkları sürenin dışına çıkmamak yaşlılık psikolojisi açısından oldukça önemlidir. Yaşlılar ve gençler zamanı farklı olarak algırlarlar. Bir genç zamanı “*doğumdan şu ana kadar*” olarak algımlarken, 40 yaşını aşan biri zamanı “*mevcut andan ölüme kadar*” şeklinde değerlendirir. Böylece yaşlının gözünde geçen her yıl bir kayıp olduğu gibi zamanı kullanma konusunda da hassastırlar (Bkz. Köylü: 265. Süre olarak vaazın başlangıç ve bitiş zamanına dikkat etmemek, öteden beri cemaatin rahatsız olduğu ve her defasında da rahatsızlıklarını dile getirdikleri bir husustur.

18- Yaşlının mahremiyetine riayet etmek

Cemaatten bazıları, hastalık veya yaşlılık olgusundan dolayı normalde mahcubiyet duyacakları bazı mahrem bilgi ve hadiseleri vaizle paylaşabilir. Yine bunun gibi kendisine güven duyup gönlünü açan, itimat edip sırrını paylaşan kimseler -ki yaşlılar böyle bir paylaşıma ihtiyaç duyabilirler- olabilir. Bu gibi durumlarda vaizin verilen sırrı tutması ve şahit olduğu mahremiyeti koruması, şahsından özel olarak istenen şeyler varsa ona göre davranması kendisinden beklenir. Aslında yaşlı cemaatten gelebilecek böyle bir yaklaşım sağlıklı, mantıklı da olabilir, tamamen psikolojik anormal bir olgunun sonucu da olabilir. Her halükarda mahremiyet ve sır olarak kalması istenen ve başkalarının, üçüncü şahısların duymasının hoş görülmediği şey korunmalıdır. Bu durumun istisnası bir hadiste açıkça belirtilir: “*Şu üçü hariç bütün meclisler emniyettedir (Yani şu üçü dışındaki konuşulanlar başkalarına ulaştırılmamalıdır): ‘Haksız yere kan dökme, haram bir ırza saldırma, haksız bir şekilde mal ele geçirme’*” (Ebû Dâvud, Edeb, 37). Kısaca, sır olarak kalması istenen konuşmalarda hoş olmayan bir şey duyduğunda bir vaize, bir mü’mine düşen, duyduğunu sağda solda anlatmamasıdır. Ancak hadiste beyan edilen üç çirkinliğin işlendiği veya kararlaştırıldığı toplantılar, orada hazır bulunanların sessiz kalmalarıyla pratiğe dönüşmemelidir. İtiraz, müdahale veya ihbar yoluyla planlanan zulüm ilgililere bildirilmelidir.

19- Yaşlılardan bir beklenti içinde olmamak

İnsan yaşlansa da “uzun hayat isteği” ve “mal sevgisi”¹³ gibi iki önemli duygu yaşlının dünyasında genç kalır. Bu durumda yaşlıyı fani hayatın sonuna doğru ilerlerken sırf yaşlılığından dolayı her halükarda cömerttir, artık dünya malında gözü yoktur diye düşünmemek, kazandığı servetini mezara mı götürecektir diye dedikodusunu yapmamak, ortaya çıkan her bir ihtiyaç için böylesine duygu ve düşüncelerle kapısını çalmamak gerekir. Yaşlılığı psikolojik açıdan değerlendirirken de değindiğimiz gibi cimrilik duygusu tipik yaşlılık dönemi özelliklerinden biridir. Yani insan, yaşlılıkta artık belki de kısa zaman sonra ihtiyaç duymayacağı mal ve parayı biriktirir, dünya varlığına bir daha sarılır olur (Songar: 325).

20- Yaşlıların yakın çevresiyle iletişime geçmek

Yaşlı bireyle gerçekleştirecek her türlü iletişim, vaaz hizmeti sunan görevliyi yaşlının yakın çevresi ile bir diyalog zeminine yaklaştırabilir. Tebliğimizin giriş kısmında da belirttiğimiz gibi ülkemiz, yaşlanma trendinde ve geleceğin yaşlısı olacak yoğun bir genç nüfusa sahiptir. Genel olarak ifade etmek gerekirse öğrencilik, askerlik, çalışma hayatı, dini yaşantıyı erteleme ve benzeri nedenlerle toplumun genç ve dinamik kesiminin özellikle cuma vaazına katılmadığı, yine bu kesimden katılabilenlerin büyük çoğunluğunun ezan vaktine doğru camiye geldiği ve verilen vaazlardan arzulandığı şekilde istifade edemediği gözlemlenen bir husustur. Dolayısıyla vaizlerimizin öncelikli muhatapları olan yaşlılarımızdan hareketle onların yakın çevresine ulaşma, geleceğin yaşlı bireylerini bu sürece katma gayretine yönelik söylemler ve bu kesimle diyalog arayışı içinde bulunmaları uygun olacaktır.

SONUÇ

Yaşlılar ve yaşlılara yapılacak vaaz dilinin yeniden inşası konulu tebliğde yaşlılık olgusu ve yaşlılara yönelik vaaz dili değişik yönlerden ele alınmıştır. Öncelikle yaşlılığın anlaşılması, yaşlanma trendindeki günümüz insanına yaşlılığa hazırlık açısından bir bilgilendirme çabası olarak görülürken, vaaz dili üzerine yapılan yorumlar da vaizler için değerlendirmeye değer bir rehber olarak görülebilir.

Yaşlıların hayatlarının son döneminde daha da değer verdikleri din ve dindarlık algıları, hayat boyu yaşadıkları meşakkatlerin ardından biriken bıkkınlık

13 “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü vadiyi de ister. Âdemoğlunun iç boşluğunu (ihtiraslı gönlünü) topraktan başka bir şey dolduramaz. Şu kadar ki, bu ihtirasından tövbe eden kişinin tövbesini Allah kabul eder.” (Müslim, Zekât, 116); “Yaşlı kimsenin kalbi iki şeyi sevmekte daimi gençtir: Uzun hayat isteği ve mal sevgisi.” (Müslim, Zekât, III)

ve yorgunluğa bakmaksızın cami kapılarından ayrılmamaları, güven ve huzuru Mevla'nın huzurunda duruşta arayıp camiye cemaat olmaları dikkat çekicidir. Bu durum vaizlerin de onları anlamasını ve onların duygu, düşünce ve yönelimlerini, hassasiyetlerini, ihtiyaç ve beklentilerini göz önünde bulundurarak etkili bir vaaz dili oluşturmalarını gerekli kılmaktadır.

ÖNERİLER

1- Vaizlerimiz çeşitli yönleriyle yaşlılık konularında bilgilendirilmelidir.

2- Burada sunulan tebliğler vaaz ve vaizlik işlevi açısından bir değer taşıyorsa, tebliğ sahiplerinin tebliğlerinde yer alan "konu", "içerik", "alan" vb. hakkında söz sahibi referans kişiler olmaları teşvik edilmeli ve bunun için alternatif girişimler yapılmalıdır.

3- Bu sempozyumda ağırlıklı olarak "vaaz" ve "vaiz" eksenli tebliğlerin gündeme geleceğini umuyorum. Bu noktadan hareketle vaaz ve vaizlik işlevi açısından oldukça önemli bulunan tebliğlerin, fiilen vaaz eden hocalarımız tarafından (sadece bir kişi değil, belki birkaç ilde) ve bu sempozyumun amaçları çerçevesinde makul sayıda katılımcıyla gerçekleştirilecek nitelikli toplantılarda ve tebliğe özel müzakereler şeklinde değerlendirilmelidir, diye düşünüyorum. Böyle bir uygulamayla elde edilen sonuçlar tebliğ sahibine ulaştırılır ve onun ilave editöryal çalışmasıyla sunumunu yaptığı tebliğ daha kapsamlı ve anlamlı, muhtemel eksiklikleri giderilmiş bir şekilde geniş kitlelerin istifadesine sunulabilir.

KAYNAKLAR

Arpacı, Fatma, Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık, Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Yayınları, Ankara 2005.

Atila, Sevim, Toplumsal Değişmenin Aile ve Yaşlılar Üzerine Etkisi, Y. Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2006.

Ayten, Ali, Empati ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.

Çakan, İ. Lütfi vd, Riyâzü's-Sâlihîn, Ekram Yay, İstanbul 1997.

Ek, Selda, Geriatri Hizmetleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Ankara İli Örneği, Y. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Er, Dilek, Psikososyal Açıdan Yaşlılık, Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, cilt, 4, sayı, 11, 2009, s. 131-144.

Erdoğan, M. Yüksel-Özkan, Mustafa, Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 14/3, 2007, s. 171-179.

Erkal, Sibel, Aile İçi Şiddet ve Yaşlılar, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/yaslive-siddet.pdf>, 11.11.2011.

Kayıklık, Hasan, Din Psikolojisi, Karahan Kitabevi, Adana 2011.

Hökelekli, Hayati, Psikolojiye Giriş, Düşünce Kitabevi, Bursa 2009.

Köylü, Mustafa, Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi, Dem Yay., İstanbul 2004.

Kurt, Gökhan, Türkiye’de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış, Y. Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Aralık 2008.

Macit, Yusuf, Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim, I. Din Hizmetleri Sem., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2008 c. I, s. 391-424.

_____, İletişimde Model Olarak Hz. Muhammed, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2006.

Maden, H. Ahmet, İhtiyarlık Psikosomatiği ve Kültürel Nitelikleri, AÜ., DTCF. Dergisi, Ankara 1992, s. 181-189.

Öz, Fatma, Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık, Psikososyal Açından Gözden Geçirme, Kriz Dergisi, 10/2, s. 17-28.

Özcan, Zeynep, Empati ve Dini İnanç Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Y. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

Öztürk, Zehra Kalaoğlu, Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı, Uzmanlık Tezi, Adana 2010.

Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Sancaklı, Saffet, Hadislerde “Yaşlılık Olgusunun” Değerlendirilişi, CÜ. İlahiyat F. Dergisi, Cilt X/1, s. 49-71, Sivas 2006.

Sayan, Ayşe-DURAT, Gülgün, Yaşlı İstismarı ve İhmali, Atatürk Ü. Hemşirelik YO Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, 2004, s. 97-106.

Saygılı, Sefa, Yaşlılık Psikolojisi, Türdav Yayıncılık, İstanbul 2011.

Sezer, Sevgi-Kaya, Pelin, Gelişimsel Açından Ölüm Kavramı, Dicle Üni., ZG Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (2009), 151-165.

Songar, Ayhan, Ruhi Hayatımız, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986.

_____, Psikiyatri ve Ruh Hastalıkları, Serhat Dağıtım, İstanbul 1980.

Sökmen, Dilek Çevik, Huzurevinde Kalan Yaşlıların Huzurevindeki Yaşamlarına İlişkin Algıları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Tan, Zeki, Yaşlıya Din Hizmeti Sunarken Onların Yaşam Kalitesini Artırma ve Yaşlılığı Anlamlı Kılmada Dinin Tanındığı Pozitif Ayrımcılığın Boyutları, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2008 c. II, s. 273-302.

Yücel, Hülya, Evde ve Huzurevindeki Yaşlılarda Çok Amaçlı Aktivite Eğitiminin Etkinliğinin Karşılaştırılması, Y. Doktora Tezi, Ankara 2008.

3. VAAZIN ETKİNLİĞİNDE KADIN CEMAATİN AKTİF HÂLE GETİRİLMESİNİN ÖNEMİ

Hülya ANIL*

GİRİŞ

Eğitim tarihinin, insanın varlığa çıkışı kadar eski olduğu söylenebilir. Çünkü ilk insan olan Hz. Âdem'in bir peygamber olduğu göz önünde bulundurulursa hem dini hem de insanî eğitimin onunla birlikte başladığı yargısına ulaşılabilir. Dolayısıyla insanlık tarihi kadar eski bir konu günümüzde de insanların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Toplumun dinî eğitim almasında büyük bir sorumluluğu bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı bu görevi, farklı birimlerde yerine getiren mensupları vasıtasıyla yapmaktadır. Beş vakit namaz, Cuma, bayram namazları gibi bir bakıma ibadetlerle iç içe geçmiş bu hizmetlerin geri bildirimlerinin alınması büyük çoğunlukla sağlanamamaktadır. Hanımlara verilen dinî hizmetler ise hâlihazırda büyük ölçüde camilerdeki vaazlarla sınırlı kalmaktadır. Bu vaazların gerek muhtevası ve gerekse de metodu, görevi yerine getiren vaizin tercihinin bırakılmakta, vaazlar ciddi bir program dahilinde yapılmayıp, cemaate sağladığı katkı ölçülerek hizmetlerin kalitesi sorgulanmamaktadır. Dolayısıyla topluma dinî eğitim verilmesi noktasında atılacak uygulamada yer edinecek her bir yaklaşım, proje ve yöntem bu husustaki eksiklerin giderilmesine katkıda bulunacaktır.

Din hizmetleri toplumun her kesimine ulaştırılmak zorundadır, zira din, anne karnındaki bir bebekten ölüm döşeğindeki insana kadar yaşayan herkesin hatta her canlının gündemindedir. Bu sebeple her bireyin dini eğitim alabilmesi için olanakların oluşturulması ve bunların belli bir düzende yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Din hizmeti alan kişilerin yarısını da hanımlar oluşturmaktadır. Kadınların cami eğitiminin belki de yüzyıllardır ihmal edilmesi, Müslüman toplumların geri kalmalarına sebep olan etkenlerden biri olarak da görülebilir.

* Vaiz, Şanlıurfa.

Çünkü nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan ve en önemlisi bir toplumun maddi ve manevi mimarları olan annelerin eğitimsiz kalması, yeni yetişen bireylerin sağlam kişiliğe sahip, bilinçli, donanımlı, cesaretli ve girişimci olarak yetişmelerinin şansa bırakılması anlamına gelmektedir. Çünkü bireyin hayatına yön veren kişiliğinin gelişmesinde, ailenin özellikle de annenin rolünün büyüklüğü tartışılmaz bir gerçektir. Görevi bu denli ağır ve mühim olan annenin sağlıklı bir eğitim alması da aynı hayati öneme sahiptir. Zira çocuk sevgiyi, şefkati, bağışlamayı, yardım etmeyi, adaleti, doğruluğu, cesareti, güveni ve daha pek çok ahlakî meziyeti ilk önce annesinden öğrenmektedir.¹ Dolayısıyla hanımlara verilecek her türlü eğitimin kaliteli, aktif ve dinamik nitelikte olması ileriye dönük, büyük bir yatırım olacaktır.

Bu tebliğde hanımlar için, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan vaizeler tarafından, bazı camilerde yapılan vaazlarda, cemaati aktifleştirmenin, yapılan eğitime katkısı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede hanımları pasif dinleyici profilinden çıkararak, eğitim sürecine bizzat katılır hâle getirme ve bu sayede vaazdan alınan verimi yükseltmeyi sağlayacak uygulamalardan söz edilecektir. Çünkü eğitim bilimcilerinin bulgularına göre insanlar öğrendiklerinin, %83'ünü görerek; %11'ini işiterek; %3,5'ini koklayarak; %1,5'ini dokunarak; %12'ini ise tadararak öğrenmektedir.

Zaman sabit tutulmak üzere insanlar:

Okuduklarının %10'unu

İşittiklerinin %20'sini

Gördüklerinin %30'unu

Hem görüp hem işittiklerinin %50'sini

Söylediklerinin %70'ini

Yapıp söyledikleri bir şeyin ise %90'ını hatırlamaktadırlar.²

Bütün bu bilimsel verilerin ışığında denilebilir ki, kişinin, öğrenme işlemine katılan duyu organlarının sayısı ne kadar fazla ise o kadar iyi öğrenir ve o kadar geç unuttur. Eğitim alan bireyin aktifliğinin, yapılan faaliyetin kalıcılığında bu kadar yüksek bir etkiye sahip olması, cemaatlara verilen vaazların da bu ilke ışığında gözden geçirilmesini bir o kadar hayati kılmaktadır. Bu tebliğde amaçlanan hanımların vaazlarda aktifleştirilmesiyle ilgili olarak günümüzde yapılan uygulamaların düzenlenerek bir plan ve müfredat altında toplanması, bahse-

1 Yılmaz, Hüseyin, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, s. 125.

2 Yalın, Halil İbrahim, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, s. 20-21.

dilecek uygulamaların da ilgili idari birimlerde bir yankı bulmasına çalışmaktır. Çalışmamız sırasında bize, hanımların ihtiyaç duydukları eğitim mekânı, eğitim faaliyetleri ve eğitimcileri tespit etmek için otuz kişilik bir hanım grubuyla yapılmış mülakat bulguları kaynaklık etmiştir.

Ülkemizde din hizmetlerini uhdesine almış olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda yapılan görevlerin kalitesini artırmak adına, 2007 yılında I. Ulusal Din Hizmetleri Sempozyumu yapılmıştır. Burada din hizmetlerinin her dalı ile pek çok problem tespit edilmiş ve yeni birtakım uygulama önerilerinden söz edilmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez teşkilatında ise hanımların iyi bir eğitim alma olanakları, sosyal hayatta karşılaştıkları problemlerin çözümü, onların haklarını korumaya yönelik olarak birçok kuruluşla protokoller imzalandığı gibi bu konuda çeşitli çalıştay, panel, seminerler düzenlenmiş ve bu konuda halen devam eden pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu hususta yapılan teorik çabaların, uygulama alanlarının genişletilerek yaygınlaştırılmasına da aynı önem verilmelidir.

I. VAAZI ETKİLEYEN ETKENLER

A. ÇEVRESEL ETKENLER

Eğitim öğretim sürecinin etkilendiği pek çok faktör arasında çevresel unsurlar da yer almaktadır. Yapılan araştırmalar fiziksel çevrenin hem öğrenen konumunda olan bireylerin, hem de o ortamda bulunan diğer kişilerin davranışlarını doğrudan etkileyebileceğini önemle vurgulamaktadır. Yapılan etkinliğin başarısı ve verimi üzerinde etkili olan bu unsurlar arasında, ortamda bulunan kişi sayısı, renk, ışık, ısı, temizlik, gürültü, görünüm (estetik), yerleşim düzeni gibi hususlar sayılmaktadır.³ Birer eğitim mekânı olan camilerin fiziki şartları da içerisinde yapılan her türlü faaliyette etkili olarak rol oynamaktadır. Söz konusu olan hanım cemaat olunca işin içine kadınlara mahsus abdest mekânları, çocukların vakit geçirebileceği oyun odaları gibi birtakım ihtiyaçlar da girmektedir. Özellikle hanımlara yapılan vaazlarda camilerin alt kısımlarının kullanıldığı görülmektedir. Caminin bu bölümleri ise genellikle bakımsız oldukları için kullanıma uygun hâlde değildir. Dolayısıyla hanımları buralarda vaaz dinlemeye mecbur bırakmak, onların camilerden uzaklaştırılmalarına bir nedendir. Yapılan cami denetlemelerinde de bu kısımların kontrol edilmemeleri sebebiyle buraların imar edilmesi konusu gündeme gelmemektedir.

3 Vural, Birol, *Nitelikli Sınıf*, s. 64-79.

ÖNERİLER

1. Şimdiye kadar yapılmış olan camiler içinde hanımlara mahsus abdest alma yerleri ve tuvaletler düşünülmemiştir. Fakat hal-i hazırdaki ihtiyaç göz önünde bulundurulursa bundan sonra cami mimarileri içine kadınlara mahsus birkaç bölümden oluşan, vaaz odaları ile konferans salonu da dâhil edilmelidir. Bunlara ilave olarak çocukların da anneleri ile cami ortamına seerek gelebilmesini sağlayacak oyun odaları da düşünülebilir.

2. Camilerin cemaatin duyduğu tüm ihtiyaçları karşılayan bir yapı hâline getirilmesi içinin teşrifatı da orada yapılan vaaz, sohbet, cami dersi gibi etkinliklerde büyük etkiye sahiptir. Bu tanzim bir ev atmosferine kavuşturulursa hanımların burayı evleri gibi benimseyip, buradaki faaliyetlere katılımı artacaktır. Pek çok vaizenin de bildiği gibi evlerde yapılan sohbet ve vaazların, cami vaazlarından daha çok rağbet görmesinin nedeni, kanaatimizce hanımların burada kendini rahat hissetmeleridir. Çünkü ev sahibi hanım evine gelen kişilere hizmet etmek, evinde dua okunması gibi sebeplerle ruhen huzur duymakta iken, gelen misafirler ise ev ortamının verdiği sıcak havayla rahatlamaktadır. O hâlde “cami evimizdir” sloganı ile hanımların kendi çabalarına öncelik tanıyarak, mahallelerindeki camilerin temizliğinden, içinin dizaynına kadar söz sahibi olmalarına fırsat verilmelidir.⁴ Hanımları camiye kabullenmeye, orayı evi gibi rahat girip çıkabileceği bir mekân olarak benimsemeye motive edecek olan, kendi müftülüğü ile işbirliği içinde çalışan vaizelerdir. Kanaatimizce birkaç kere işlenen cami ve çevre temizliği hakkındaki hadislerin etkili aktarılması ve buna benzer çabalar hanımları bu konuda aktif hâle getirmeye yetecektir. Vaiz cemaatiyle uyum içinde olursa hanım cemaatin bu hususta ne kadar hassas olduğunu görecektir. Nitekim bununla alakalı az da olsa örnekler bizzat vaiz ve müftülükler tarafından bilinmektedir.⁵

3. Bazı camilerde cemaatle namaz kılınan bölümün dışında herhangi bir yerin olmaması durumunda hanım cemaat burada vaaz dinlemektedir. Ancak burada yapılan vaazın süresi beş vakit namazın saatleriyle sınırlı olduğu için

4 Konya Meram Müftülüğüne bağlı Ak Sarnıç Cami’inin bayanlara ait alt kısmında göreve başlayan vaize Ümmü Taş Hanım, hiçbir şekilde kullanıma uygun olmayan bu kısmı öncelikle temizletmiş, yerlere hanımların kışın rahat etmesi için yalıtım malzemesi döşetmiştir. Pencerelere perdeler takılmış, duvar kenarlarına duvar yastıkları yerleştirilmiştir. Hanımların kendi gayretleriyle döşenen bu mekânda, cemaat sayısının yüz kişiyi bulduğu zamanlar olmuştur. Kısaca gelen cemaat burada ev ortamını yakalamış, bu durum da yapılan vaazın devamlılığını ve cemaatin sayısını oldukça etkilemiştir.

5 Konya Selçuklu Müftülüğüne bağlı, Mevlana Cami’inde, M.E.B.’e bağlı Halk Eğitim Kursunun caminin altında açtığı Arapça kursuna iştirak eden hanımlar, yaptıkları el işlerinden elde ettikleri gelir ile usta öğreticinin rehberliğinde, caminin su aldığı için kullanılamaz durumda olan Kur’an kursunu tamir ettirmişlerdir.

erkek cemaatin namaz kılmak üzere geleceği zamanlarda hanımların burayı apar topar terk etmesi gerekmektedir. Bu durum da hanım cemaatlerin vaaz dinleyebilmeleri için hususi bir mekân tahsisinin, ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğunun göstergesidir. Bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak camilerin mimari planı içine, çok amaçlı kullanılabilen kompleks yapılar dâhil edilmelidir. Bu yapılar, cami müstemilatı içinde olup, birkaç katlı olarak planlanması, kanaatimizce daha işlevsel olarak kullanılabilir. Dini eğitim-yaşam merkezi olarak ifade edebileceğimiz bu mekânın giriş katının konferans salonu ya da dini nişan ve düşünlerin iştirak edilebileceği bir büyüklükte olması düşünülebilir. Merkez içerisinde, kapsamlı bir kütüphanenin yanında, hanımlara yönelik olarak vaizeler tarafından verilen Arapça, Tefsir, Hadis derslerinin yapıldığı ve haftalık vaazların icra edildiği ortamlar hazırlanmalıdır. Buralarda caminin bulunduğu mahalle halkının ihtiyaçlarına dönük olarak pek çok faaliyet yapılabilir. Bizzat şahit olduğumuz, atıl duruma düşmüş mahalle aralarındaki küçük Kur'an kurslarında, Halk Eğitim merkezlerinin görev verdiği öğretmenler, müftülüklerin izni ile mahalledeki okuma-yazma bilmeyen hanımlara okuma-yazma öğretmenin yanında, açık öğretim ortaokul ve lise eğitimi alan bayanlar için Matematik, Fizik, Kimya ve İngilizce dersleri vermektedir.⁶

4. Camiler ve onlara bağlı olarak hizmet verecek mekânlar, oradaki etkinliklere iştirak edecek yaşlı, genç, çocuk, bebek her yaşta insan ile renklenecektir. Eğer buradaki faaliyetlere katılım olmazsa bu ortamların da bir fonksiyonu kalmayacaktır. Bu katılım ise yeterli duyuru günümüzün tabiriyle buraların reklamları ile sağlanabilir. Vaazların o bölgede ikamet eden halka duyurulmaması üzerinde defalarca durulmuş fakat bir türlü çözümlenememiş bir problemdir. Her bir camide bir ay boyunca yapılacak vaaz, seminer gibi etkinliklerin camiye ait bir panoda ilan edilmesi, imamlar tarafından müteaddit defalar hatırlatılmasının bu sorunun halledilmesi için önemli bir adım olacağı kanaatindeyiz.

B. VAİZDEN KAYNAKLANAN ETKENLER

Vaiz kelimesi "veaze" fiilinden türemiş ve nasihat eden, öğüt veren anlamına gelmektedir. Vaiz de karşısındakilerin hayrını, iyiliğini, güzelliğini isteyen

6 Konya Meram İlçe Müftülüğü'ne bağlı Uzunharmanlar Tırılırmak Kız Kur'an Kursu'nda 2004 yılından itibaren Meram Halk Eğitim Merkezi'nin açtığı Arapça Kursu'nun yanında, okuma-yazma kursu, açık öğretim lise dersleri verilmektedir. Ailesi tarafından örgün eğitime gönderilmemiş, sadece dışardan okuma imkânı bulan genç kızlar ve sonradan okumaya karar vermiş hanımlar bu derslerden azami derecede istifade etmektedirler. Mahallesinden başka bir yere gitmesine izin verilmeyen genç kızlar bu fırsat sayesinde eğitim alabilmektedirler. Şu anda Açık Öğretim Fakültesi önlisans İlahiyat'ı bitirip, aldığı Arapça kursu yardımı ile de İLİTAM programlarına yerleşen genç kızlar ve evli hanımlar bulunmaktadır. Kursu devam eden bayanların içinde kızıyla beraber üniversite sınavına hazırlanan, takdire şayan hanımlar da bu kursların faydasını ispat etmektedir.

kişi demektir. Buna göre vaizlik de Müslümanların iyiliğini artırma hizmeti, olgunlaştırma faaliyeti olmaktadır. Bu ise, onlara gerekli ve doğru bilgileri, en güzel metotlarla vermek, yerinde ikazlar yapmak, İslam'ın emir ve yasaklarını, yapılması ve yapılmaması gerekenleri hatırlatmakla mümkündür.⁷

Bir eğitim öğretim süreci olan cami vaazlarında, öğretim etkinliğinin gerçekleşmesine rehberlik eden vaizdir. Çünkü vaazın konusunun, kullanılacak eğitim öğretim materyalinin seçiminden, bu faaliyetin icra edilmesine kadar, bu sürece liderlik etmek vaizin sorumluluğundadır. Modern eğitim-öğretim kuramlarında, eğitim-öğretimin, öğrenen konumunda olan bireylerin bu süreçte aktif olması esasına dayanması gerektiği belirtilmekle birlikte, eğitim faaliyetini yürüten eğitimciye de büyük görevler düşmektedir.

Camide verilecek vaazın konusunun tespiti, konunun cemaatin anlayış düzeyine uygun olarak sunulması, vaazın dinleyicilerde davranış değişikliği oluşturacak nitelikte olması, vaazın sunulacağı sağlıklı ortamın temini gibi hususlar vaizin sorumluluğu altındadır. Vaaz için gerekli bu ve buna benzer unsurların sağlanarak ideal bir sunumun gerçekleştirilebilmesi vaizin pek çok noktada donanımlı olmasını gerektirir.

a) Alan Bilgisi

Herhangi bir konuda eğitim yapacak kişinin öncelikle o konuda formasyonunu tamamlamış olması gerekir. Hatta bu birikimin genel kültür düzeyinde kalmaması, ayrıntılı olarak bilinmesi önemlidir. Zira eğitsel iletişim sürecinin doğası gereği, eğitimcinin alan bilgisinden, onu dinleyen kişilerin kuşkusunun olmaması gerekir. Eğer bu noktada bir sorun çıkarsa eğitsel iletişim aksayacak ve kaynağın güvenilirliği sorgulanacaktır.⁸ Vaizin gerek aldığı temel eğitimle alanında uzmanlaşmış olması, kendini yenileyen, dinamik kişilik yapısına sahip olması cemaatin güvenini kazanmasını ve sağlıklı bir eğitim öğretim faaliyeti yapılmasını temin edecektir. Vaizin dinî kavramları ve bunlara bağlı uygulamaları tam olarak bilmesi, cemaate doğru bilgiler sunması için olduğu kadar halk arasında yaygınlaşmış hurafelerin tespiti için de hayli önem taşır. Çünkü dinî karakter kazanmış âdetler, hatta bir ibadet şuuruyla uygulanan hurafelerin yanlışlığının uygun lisan ile cemaate anlatılması vaizin sağlam alan bilgisi ve cemaati etkileme becerisine bağlıdır.

7 Doğru, Ahmet, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri, Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, s. 31. (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

8 Vural, Birol, *Yetkin-İdeal-Vizyoner Öğretmen*, s. 223.

ÖNERİLER

1. Kur'an, sünnet, İslam tarihi, hadis, akaid gibi İslami ilimlerde yüksek bir donanım sağlamış bir vaizin, hitap edeceği çevrenin dini coğrafyasını ve halkı iyi tanınması gerekir.⁹ Çünkü cemaat içinde, özellikle kadınlar arasındaki hurafe ve bid'atların yaygınlığı dikkat çekicidir. Bu da en çok Ramazan Ayı ve Cuma günleri kabir ziyaretlerinde görülmektedir. Vaize bulunduğu il ya da ilçeyi iyi analiz etmeli, hanımlar arasındaki bu yanlış tutumları tespit ederek, doğru olan uygulamayı anlatmalı ve bizzat göstermelidir. Cemaatin pek çok hurafeye bağlılığının yanında, cami kültürlerinin de sınırlı olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Yaşadıkları yerdeki tarihi camiler hakkında bilgi sahibi olmadıkları gibi cami ile irtibatları genellikle sadece teravihten teravihe olduğu için, caminin içyapısı ve işlevlerini bilmemektedirler. Kanaatimizce vaize, cemaatindeki hanımlarla düzenleyeceği böyle bir cami ve kabir ziyaretinde -ki genelde tarihi camilerin yanında büyük zatların kabirleri de bulunmaktadır- pek çok bid'at ve hurafenin yanlışlığını anlatırken doğru olanı da cemaate bizzat gösterme fırsatı elde etmiş olur.¹⁰ Bu durumda vaizin yeni atandığı ilin tarihi ve manevi yapısını tanıyacağı, güvenli bilgilerle donatılmış kitapları temin etmesi ise öncelikle müftülüklerin görevi olmalıdır.¹¹

b) İletişim Becerileri

Bir konuyu bilmek, onu öğretebilmek için tek başına yeterli değildir. Bir başka deyişle herhangi bir konuda eğitim yapılacaksa o konuyu mutlaka iyi bilmek gerekir, ama iyi öğretebilmek için bu tek başına yetmez. Din görevlileri, temsil ettikleri dinin temel kaynaklarına vakıf olma yanında, hedef kitle olan halkın inanç yapısını, idrak dünyasını da bilmelidir. Din hizmetleri bir anlamda, din görevlisi (gönderici/kaynak) ile toplum (hedef/alıcı) arasındaki iletişimin adıdır. İletişim bilimine göre, etkili iletişimin önemli öğeleri, "gönderici/kaynak, mesaj ve alıcı/hedef" olarak sıralanmaktadır. Etkili bir iletişimin, dolayısıyla da bir tutum değişikliğinin olması, bu üç iletişim ögesinin her birinin işlevlerinin bilinmesi ve bu doğrultuda davranılması ile mümkündür. Örneğin sadece "mesaj" ya da "gönderici" öğelerin iletişim sürecindeki işlevlerinin bilinmesi, sağlıklı

9 Akın, Ahmet, "Cami İçi Din Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, c. I, s. 250.

10 Şanlıurfa'nın merkezinde bulunan Ulu Cami avlusu içindeki kabirlerin hanımlar tarafından, etrafında tavaf yapar gibi dönerek ziyaret edildiği ve bu tarz bir ziyaretin tuttukları dileklerin kabul olması için yapıldığı, bizzat hanımların ağzından dinlenerek tarafımızca tespit edilmiştir. Üstelik kabir taşının üzeri Arapça olarak yazıldığı için hanımlar orada medfûn olan zatın kim olduğunu da bilmemektedirler. Bahsi geçen örnek olayda da belirtildiği gibi cemaat cami ve kabir ziyareti adâbı konusunda bilgilendirilmeye muhtaçtır.

11 Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz.: *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat*, editör: Yusuf Ziya Keskin, T.D.V. yay. Ankara 2011.

bir iletişimi, dolayısıyla tutum oluşturma ya da değiştirmeyi sağlamamaktadır. Hedef ya da alıcının iletişim sürecindeki yapısal işlevine de dikkat edilmesi gerekir. Örneğin, insanlar genelde önceden sahip oldukları dinî tutumları korurlar. Seçici biçimde önceki dinî tutumları, hassasiyetleri doğrultusunda iletişimi ve çevreyi algırlarlar. Dolayısıyla, iletişim sürecinin başarılı olabilmesi, başka bir deyişle mesajın hedefine ulaşabilmesi büyük ölçüde göndericinin, karşıdaki alıcının bilgi ve tecrübe alanına giren sembolleri kullanma, algılayabileceği nitelikte mesaj gönderme ve bu mesajı formüle ederken kullanacağı kelimeleri ve bedensel işaretleri alıcının anlayabileceği ve çözebileceği şekilde seçme yetenek, bilgi ve becerisine bağlıdır.¹² Bunun yanında başkalarıyla ilişki kurmak için ses perdesi, beden hareketleri, beden dili ve göz teması gibi sözsüz ipuçları kullanmak oldukça güvenilir iletişim yollarındandır.¹³

İşte bundan dolayı, öğretim işinde alan bilgisinin yanında yetkin öğreticilik becerileri de gereklidir. Bu becerilerin hangi noktada kullanılacağına karar vermek de bunların gerekliliği kadar önemli bir husustur. Hedef kitlenin ihtiyacını tespit, konunun özellikleri, eğitim yapılacak yerin düzeni, teknolojik olanaklar, öğretim için ayrılan süre, beden dili gibi değişkenlerin tümü eğitimcinin yani vaizin kararlarıyla şekillenecektir. Bu konularda tercih yapmak ve karar vermek ise vaizin psikoloji ilmine dair alt yapısına, iletişim becerilerine bağlıdır. Dinleyiciyi merkeze alarak etkili bir vaazın verilmesini sağlamak, bahsi geçen hususlarda gereken donanımına sahip, iletişim becerileri güçlü vaizler tarafından mümkündür.

ÖNERİLER

1. İlahiyat fakültelerinden yoğun miktarda teorik bilgi alarak mezun olan vaiz, vaize adayları sınırlı bir uygulamalı eğitim ve meslekî tatbikatla göreve başlamaktadırlar. İlahiyat fakültelerinin üçüncü sınıfında bir dönem olarak alınan “Dinî Hizmet Uygulaması” dersi yeterli olmamaktadır. Mesleğinde uzun süredir tecrübe kazanmış vaizlerin vaazlarını dinlemekle elde edilebilecek pratik bilgi, kanaatimizce verilen teorik bilgi kadar önem taşır. Bu vaazların internet ortamından veya başka teknolojik bir araçla değil bizzat vaizin vaaz ettiği camide dinlenilmesi, bu mesleğe gönül vermiş vaiz adayının meslekî tecrübesine doğrudan katkı sağlayacaktır. Hatta farklı il ve ilçelerdeki farklı vaizlerin vaazlarını dinlemek onlara, muhatap kitlenin durumuna göre vaazın içerik ve hitap tarzının değiştirilmesi konusunda örnekler sunacaktır.

12 Arslan, Mustafa, “Yaygın Halk İnanışları ve Din Hizmetleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, c. II, s. 217-218.

13 J. L. Freedman, D. O. Sears J. M. Carlsmith, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, s. 129.

2. Toplumun farklı sosyo-kültür düzeyindeki insanlarla ve onların sıra dışı problemleriyle karşılaşan vaizlerin gerek bu insanlara ulaşabilecekleri doğru iletişim dilini bulabilmek ve gerekse de sorunlarına çözüm getirmek için pedagojik alt yapıya olduğu kadar androgoji¹⁴ ilmine de ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çerçevede İlahiyat fakültelerinde verilen Pedagojik formasyonun yanında androgoji derslerinin de müfredata dahil edilmesi, hizmet verenlerin doğru tespit ve etkili çözümler bulmalarına yardımcı olacaktır. Hâlihazırda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan ve halk ile doğrudan iletişim içinde bulunan imam, vaiz-vaize, müezzin gibi personele de hizmet içi eğitimi olarak bu androgoji formasyonu verilebilir.

3. Farklı yaş grupları ve mesleklerden otuz hanımla yaptığımız mülakatlardan elde ettiğimiz sonuca göre hanımların büyük çoğunluğu, vaaza devamlılıkları, vaazın etkinliği ve öğrenilenlerin pratiğe geçirilmesinin vaiz ile kurdukları yakınlığa bağlı olduğunu dile getirmiştir. Cemaat ile vaiz arasındaki bu yakınlık onları tanımakla, dertlerine ve sevinçlerine ortak olarak mümkün olacaktır. Dolayısıyla vaizin bu sağlam irtibatı sağlamak için onlara özel zamanlar ayırarak bu samimiyeti tahsis etmelidir. Çünkü cemaat, ihtiyaç duyduğunda en mahrem konuları bile vaize açmaktadır. Eğer arada sağlam bir köprü kurulmamışsa, problemler çözümsüz kaldığı gibi vaazın cemaatin üzerindeki etkinliğini de azaltır.

c) Cemaatten Kaynaklanan Etkenler

Bireyin faaliyetlerinin mertebe yapısını keşfetmeye çalışılırken akılda tutulması gereken önemli nokta şudur: Tercih edilen faaliyetler, bireyin içinde oluşturduğu gereksinmelere göre değişir; aç birey yemek yemek, susuz birey su içmek ister. Böylece hiç değişmeyen bir mertebe yapısı yerine, zamanla değişebilen esnek, dinamik bir mertebe yapısı düşünmek daha gerçekçi olur.¹⁵ Bundan dolayı, cemaatin içinde de farklı gereksinimi olan hanımlar olması kaçınılmazdır. Sadece birkaç kişiye hitap eden vaazın etkili olduğunu söylemek zordur. Zira cemaat içinde annesiyle birlikte gelmiş küçük bir çocuktan, ergenlik çağındaki bir gence kadar hatta atmış, yetmiş yaşındaki yaşlı insanlara da rastlanmaktadır. Bu geniş yelpazedeki muhatap kitlesi o vaaz süresince talep ve beklentilerini karşılamayı istemektedirler. Yaptığımız mülakatlara göre 20 yaşındaki bir genç kız, "Dinlediğiniz vaazlarda hangi konular dikkatinizi çekiyor sorusuna" aile içi iletişim, çocuk gelişimi, evlilik öncesi eğitim, şeklinde bir cevap verirken, 39 yaşında evli bir hanım ise çocuk eğitimi ve Peygamberimizin aile hayatı cevabını vermiştir.

14 Yetişkin insanların eğitimi ile ilgili bilim dalı.

15 Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, s. 158.

Farklı yaş gruplarındaki insanların ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin farklı olması yanında aynı yaştaki kişilerin bile farklı öğrenme stiline sahip oldukları bilinmektedir. Bireylerin farklı öğrenme biçimlerine sahip olması, eğitimcilerin öğretim etkinlikleri tasarlarırken kişilerin öğrenme biçimlerini dikkate almasını zorunlu kılar. Çok sayıda öğrenme stili kuramı bulunmaktadır:

Görsel/Sözel öğrenme biçiminde öğrenmeyi tercih edenler, gözlerini kullanır, okuyarak öğrenmeyi tercih eder.

Görsel/Sözel olmayan öğrenme biçiminde öğrenmeyi tercih edenler, grafik, resim, video, slayt gibi araç-gereçlerle öğrenmeyi tercih eder.

İşitsel/Sözel öğrenme biçiminde öğrenmeyi tercih edenler genelde dinleyerek öğrenirler.

Devin-Duyumsal öğrenme biçiminde öğrenmeyi tercih edenler yaparak, yaşayarak öğrenirler.¹⁶ Dolayısıyla vaizin gerek vaazın içeriğini belirlerken, gerekse verdiği örnekleri seçerken bu stilleri göz önünde bulundurarak öğrenme farklılıklarını göz ardı etmemesi, vaazın anlaşılması ve etkili olmasında hayati önem taşımaktadır.

Anlatılan tüm ilkelerin uygulandığı bir vaaz, cemaat üzerindeki etkisini kısa süre içinde göstermektedir. Çünkü yaptığımız mülakatlardan elde ettiğimiz sonuçlara göre hanımlar, anladıklarını en yakınındakilerle paylaşma eğilimi içine girmektedirler. Bütün bu öğrenme stillerinin hedefi kişinin öğrendiğini yaşaması ve başkaları ile paylaşma hazır hâle gelmesidir.

ÖNERİLER

1. Dini eğitimde asıl gâye, verilen bilgilerin amele dönüştürülmesidir. Yapılan vaazlar tüm eğitim kuram ve ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilse bile gerçek değerini pratiğe aktarıldığında elde eder. Dolayısıyla vaazların hedefi kişiye bilgiyi değere dönüştürecek davranış ve alışkanlıklar kazandırmaktır, alışkanlıkların yerleşmesi için de tekrarlar şarttır.¹⁷ Örneğin yetim hakkı ve onlara muamelenin anlatıldığı bir vaazın akabinde cemaatle birlikte yetiştirme yurdu-na yapılacak bir ziyaret verilen bilgiyi pekiştirdiği gibi cemaati de aktifleştirecektir. Ya da Ramazan ayında hanımların kendi pişirdikleri yemeklerle, ihtiyaç sahipleri için beraberce hazırladıkları bir iftar sofrası, hem onların birbirlerini tanıyarak kaynaşmalarına hem de öğrenilen bilgilerin amele dönüşmesine sebep olacaktır.

16 Yalın, Halil İbrahim, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, s. 84.

17 Ekşi, Halil-Katılmış, Ahmet, *Karakter Eğitimi El Kitabı*, s. 109.

2. Camilerde yapılan vaazlara katılan cemaatin çoğunluğu çocuklarıyla beraber gelen annelerdir. Eğer çocukları camiden ve vaazdan ayrı düşünürsek, asıl hedef kitlemiz olan anneyi de o vaazdan uzaklaştırmış oluruz. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere bu çocuklara uygun mekân tahsisinin yanı sıra onlara özel ilgi, çocukları olumlu yönde etkilerken, anne de bu durumdan memnun kalmaktadır. Çocuklar kendilerine güler yüz gösteren, hatırını soran, başını okşayan bir hoca profilinden etkilenmekte ve bu davranış belki de çocuğun hayatında, cami hakkında silinmeyen olumlu bir iz bırakabilmektedir. İşte bu sebeple 2011 yılı Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nın teması Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "Din Gönüllüğünün" yanı sıra "Cami ve Çocuk" olarak belirlenmiştir. Geleceğin büyüklerinin Yüce Yaratıcı ile sağlıklı bir bağ kurmalarına yardımcı olmak, onlara milli birlik ve beraberlik şuuru aşılamak, ibadetin huzurunu keşfetmelerini ve değerlerimizi öğrenmelerini sağlamak her yaştan çocuğu cami ile dostluk kurmaya teşvik edecektir.¹⁸ Ama unutmamak gerekir ki, o çocuğun elinden tutup, camiyle ilk tanıştıran genellikle annedir. Annesinin katıldığı dini aktiviteler veya eğitim faaliyetleri çocukları bizzat etkilemektedir.¹⁹

3. Araştırmalara göre insanlar duygusal olarak neyi duymaya neyi görmeye hazırlarsa (veya istiyorlarsa) onları duyma ve görme eğilimindedirler.²⁰ Bunun içindir ki vaaz başlamadan içten bir dua edilmesi ya da ilahi söylenilmesi duyguların bir noktada yoğunlaşmasına zemin hazırlayacaktır. Örnek; hac zamanı vaazın başında söylenilen Mekke ve Medine ile alakalı bir ilahi zihinlerin o yönde odaklanmasına yardımcı olmada etkilidir. Algılama, neyi algılamayı beklediğimizden ve o andaki ihtiyaçlarımızdan çok büyük ölçüde etkilenmektedir.²¹

4. Vaizin yapacağı vaazın etkili olabilmesi için, cemaatindeki hanımları genel itibariyle tanımaya çalışması kaçınılmaz olur. Dolayısıyla bunun için vaazdan önce ya da sonra hanımlarla olan diyalogunu sıcak tutmalıdır. Kendisine gelen özel sorular da hanımların istek ve ihtiyaçlarını belirlemede önemli bir etkidir. İnsanlar kendilerine sunulan bilgileri bir sünger gibi değil, filtre gibi alırlar. Yani sadece kendilerini ilgilendiren ve işlerine yarayan bilgilere açıktırlar. Bu nedenle konu öncelikle hayati olmalıdır. Bunun yanında, dinleyicilerde merak ve ilgi uyandırmalıdır. İlgi, cemaatin yaşamakta olduğu güncel veya ilk

18 Görmez, Mehmet, "Cami Çocuk Buluşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2011, s. 3.

19 Hadis ezberleyen annelerin ilköğretim çağındaki çocuklarının da hadis ezberleyip, görevli vaizeye bunları okumak için yarış etmeleri, ya da Kur'an okumaya yeni başlayan küçük bir çocuğun okuduğu sayfanın açıklamasını annesine sorması bu konunun ehemmiyetini izah eden örneklerdir.

20 Yalın, Halil İbrahim, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, s. 16.

21 Ergin, Akif, *Öğretim Teknolojisi: İletişim*, s. 70.

kez duyacağı konularla olabileceği gibi, sık tekrarlanan bir konunun farklı bir yaklaşımla sunulması ile de temin edilebilir.²²

5. Hiç kimse öğrenme isteği duymadan öğrenemez. Cemaatin öğrenme isteği duymalarını sağlamada etkili yöntemlerden biri, hanımlara vaazın ya da eğitimin sonunda ne yapabileceklerini (hangi davranışlara sahip olacaklarını) göstermek ve bu davranışların kendileri için neden gerekli olduğunu kavratmaktır. Bu da motivasyonun sağlanmasına yardımcıdır. Cemaat, kendilerinden ne beklendiğini ya da vaazda ne öğreneceklerini bilirlerse, kendilerini hedeflere ulaştıracak uyarıcıları daha dikkatle izlerler. Hedefler, aynı zamanda, cemaatin davranışa yönelik uygun sorular sormalarına, öğrenip anlama, anlayıp yaşama geçirme faaliyetlerine daha bilinçli katılma ve dersteki ilerlemelerini kendi kendilerine değerlendirmelerine imkân sağlar. Hedefleri cemaatin anlayabileceği şekilde sunmak önemlidir.²³ Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah iman edip yararlı ameller işleyen kulları için hazırladığı cenneti tasvir ederken muhataplarının anlayışına uygun bir şekilde "genişliği arz ile sema kadar olan cennetlere koşun" diye buyuruyor. Burada koşun ya da çalışın kelimesi ile motivasyon sağlanırken, arz ve semanın büyüklüğü kadar olan cennetlerden bahis edilirken insan zihninde ölçülemeyecek kadar büyük cennetler çağrıştırılarak hedefe hem ilgi çekilmiş hem de hedeften kulların anlayacağı şekilde haberdar edilmiştir.²⁴

II. HANIMLARI AKTİFLEŞTİREREK EĞİTİM ALMALARINI SAĞLAYACAK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Ülkemizde toplam nüfusun yarısını teşkil eden hanımların dini eğitim alabilecekleri en güvenli mekânlar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın idaresi altındaki Kur'an kursları ve camilerdir. Bu eğitimin yeterli, kaliteli ve güncel problemlerin çözümüne yönelik olabilmesi için belli nitelikte olması gerekmektedir. Belli standartlarda bir cami eğitimi yapılabilmesi, donanımlı vaiz, uygun mekân, devamlı ve gönüllü bir cemaat ile mümkün olacaktır.

Yapılan bir araştırmada "hangi vaazları beğeniyorsunuz sorusuna cevap verenlerin %76'sı âyet ve hadislerle yapılan vaazları, %11'i teknik bilgilerle yapılan vaazları, %3'ü heyecanlı vaazları tercih ettiklerini söylemişlerdir.²⁵ Dolayısıyla âyet ve hadis örnekleri bir vaazın en önemli unsurudur. Bu bağlamda âyet ve hadisler vaiz tarafından okunurken cemaatin de bu konuda bir alt yapısının ol-

22 Koç, Ahmet, "Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, c. I., s. 282.

23 Yalın, Halil İbrahim, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, s. 53.

24 Âl-i İmran, 3/133.

25 Akpınar, Ali, "Dinin anlatılmasında Yeni Yaklaşımlar", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 37, sy. 4, s. 102.

ması vaazın etkinliğinde daha büyük bir öneme haiz olacaktır. Kanaatimizce bu alt yapının sağlanması düzenli ve programlı hadis ve Kur'an'ı anlama eğitimleri ile gerçekleştirilebilir.

A. HANIMLARA YÖNELİK TEFSİR VE HADİS EĞİTİMİ

Camide yapılan ibadetlerin aynı zamanda bir eğitim boyutunun olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Günümüzde hanımlara yönelik eğitim faaliyetlerinin tarihi Hz. Peygamber dönemine kadar ulaşır. Ancak Hz. Peygamber döneminde kadınların cami ile ilgileri sadece ibadetle sınırlı değildi. Onlar camideki diğer eğitim ve kültür etkinliklerinden de yararlanıyorlardı. Çünkü İslam dininde ilim öğrenmeye büyük önem verilmekte,²⁶ kadın ile erkek, ibadette olduğu gibi, eğitim konusunda da eşit kabul edilmektedir.²⁷ Kur'an'da ve hadislerde ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda hem erkeğe hem de kadına yönelik genel ifadeler kullanılmaktadır. Yine Hz. Peygamber, kendisine vahyedilen Kur'an ayetlerini, kadın erkek ayrımı gözetmeksizin, herkese ulaştırmakla görevli bir peygamber olduğunu sözleri ve uygulamaları ile insanlığa göstermiştir.

Hz. Peygamber eğitim faaliyetlerinde haftanın bir gününü özellikle hanımlara tahsis etmişti. Ebû Said el-Hudrî'den gelen şu rivayet bu konuya değinmektedir: "Bir gün kadınlar, "Ey Allah'ın Resûlü, erkeklerden bize meydan kalmıyor, bize özel bir gün ayırır mısınız?" dediler. Resûlullah onlara bir gün belirledi. Kadınlar o günde Resûlullah'ın huzuruna gelir, o da onlarla sohbet ederdi.²⁸ Hz. Peygamber, camide kız çocuklarının ve kadınların eğitimiyle sadece kendisi değil, bu işte yetkin özel kadın öğretmenler de görevlendirmiştir. Hatta kendi hanımlarının bu öğreticilik vazifesini üstlendiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.²⁹

a) Kur'an'ı Anlama Eğitimi

Uzun yıllar ülkemizde Kur'an eğitimi yalnızca kıraat öğretimiyle sınırlı kalmış, Kur'an'ın muhtevası üzerinde yeterince durulmadığı gibi bu konudaki eğitim faaliyetleri de ideal seviyeye ulaşamamıştır. Hatta cami vaazlarında vaizin tek yönlü olarak âyet ve hadis metinlerini okumasıyla yetinilmiş, cemaatin bu metinleri bizzat görüp öğreneceği ortamlar oluşturulmamıştır. Sosyal hayatta fazlaca aktif olmayan hanımlar da Kur'an'ın içerdiği manadan habersiz kalmış-

26 Alak, 96/1-5.

27 İbn Mace, *Mukaddime*, 81.

28 Buhârî, İlim, 36.

29 Yılmaz, Hüseyin, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", *İ. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, s. 282.

lardır. Son yıllarda Diyanet teşkilatının hanımların eğitimi üzerinde titizlikle durması ve pek çok bayan personel istihdam etmesi hanımların bu konudaki eksiklerini telafi etmeye yönelik ciddi adımlardandır.

Vaktinin büyük bir çoğunluğunu evde geçiren hanımlara tecvid ve kıraat öğretimi dışında Kur'an'ı anlayabilecekleri planlı, sistemli bir eğitim programı hazırlanmalıdır. Bu eğitim bu konuda yeterliliğe sahip olan vaizlerin gözetimine ve onların yaptığı cami vaazları bünyesine taşınmalıdır. Böylece, sadece pasif dinleyici konumunda değil, eğitim sürecine bizzat dahil olan, öğrenen, uygulayan, hatta kendi çapında öğretmeye gönüllü olan bir cemaat profili elde edilecektir.

ÖNERİLER:

1. Son yıllarda belediyeler³⁰, bazı vakıf ve dernekler tarafından açılan, hatta Halk eğitim merkezleri³¹ bünyesinde açılmış olan Arapça kurslarına hanımların büyük ilgi gösterdiği bilinmektedir. Eğitim düzeyi ilköğretim seviyesinde olan kadınların bile bu kurslara olan ilgisinin sebebi okudukları Kur'an-ı Kerim'i anlamak istemeleridir. Hanımlar içerisindeki bu ihtiyaca cevap vermesi gereken yetkili kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Dolayısıyla Kur'an'ı anlamaya yönelik bir Arapça eğitimi için eğitim mekânından, planı, muhtevası kaynak kitaplarına varıncaya kadar bu konu üzerinde bir çalışma yapılmalıdır. Bu hususta hazırlanacak olan kaynak kitapların içindeki örneklerin âyet ve hadis metinlerinden seçilmesine dikkat edilmesi ve hanımların rahatça istifade edebileceği nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Bu eğitim süreci de kurlara ayrılarak her bir bölümü tamamlayan kişilere bir katılım belgesi verilmesi, sistemin düzenli işleyişine ve hanımların teşvik edilmesine katkı sağlayabilir.

b) Hadis Eğitimi

Annelik vasfıyla toplumu şekillendiren hanımların Hz. Peygamberin örnek ahlakını yaşayıp yaşatmaları için hadis derslerine ihtiyaç bulunmaktadır. Cemaat içerisinde âyet ile hadisin farkını bilmeyen bireylerin bulunması bu derslerin gerekliliğini aşikar kılmaktadır. Bu nitelikteki bir cemaate vaaz etmekle, hadis metinlerine yabancı olmayan bir kitleye hitap etmek arasında ciddi bir fark

30 Örnek olarak Konya Büyükşehir Belediyesi KOMAK (Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları) bünyesinde Arapça branşında 2006 yılından beri üç seviye olarak, 128 saat eğitim programı ile hizmet verilmektedir. Bu kurslardan, on sekiz yaş üzeri, en az lise mezunu olan, temel seviyede 2264, orta seviyede 317 kursiyer sertifika almıştır. Kursiyerlerin meslek profilleri incelendiğinde yarıdan fazlasını ev hanımlarının teşkil ettiği görülmektedir.

31 M.E.B. Konya Meram Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu bünyesinde 2007 yılından itibaren Arapça kursu verilmekte olup burada eğitim görenlerin %86'sı ise çoğu ev hanımı olan bayan kursiyerlerdir.

vardır. Zira kaliteli bir cemaat grubuna vaaz etmek, vaizin performansını ve mesleki doyumunu artıracaktır. Hadis derslerine devam eden hanımların öğrendiklerini bizzat uygulamanın yanında ailelerine de öğretmeye başladıkları görülmüştür. Hatta kırk sekiz yaşında ve okuma yazma bilmeyen bir hanımın hadis metinlerini çocuklarına okutarak ezberlemeye çalıştığı bizzat vaize tarafından tespit edilmiştir. Bu durum hanımların hem öğrenmeye olan iştiaklarını hem de öğrendiklerini aileleriyle paylaşma konusunda aktif olduklarını göstermektedir.

ÖNERİLER:

Hadis eğitimi kur sistemi ile basamaklara ayrılarak, cemaatin küçük bölümler hâlinde kolaylıkla geçebileceği bir sistemle uygulanabilir. İlk basamakta daha kısa, gündelik hayatta sık karşılaşılan konularla ilgili, ezberlenmesi kolay olan kırk hadis metinleri hazırlanabilir. Haftada en az bir hadis işlenerek tamamının hanımlar tarafından ezberlenmesi teşvik edilir. Bundan sonra hadislerin sayısı ve uzunluğu artırılarak ikinci bir kur oluşturulur. Bu kurların tamamlanmasının ardından katılımcılara sertifika mahiyetinde bir belge verilmesi teşvik edici olabilir. Bu sayede hem hanımların bu derslere devamı sağlanır hem de teşkilat, eğitim alan cemaatin keyfiyet ve kemiyeti hususunda bilgi sahibi olur. Eğer bu sistemde istenilen başarı yakalanırsa, Kütüb-i Sitté'den seçilen bir kitap, hanımların da bizzat okuyarak katılmasıyla, cemaate yapılacak vaazdan önce yarım saat gibi bir sürede okutulur. Böylece hanımlar hadis metinlerini öğrendikleri gibi kaynaklarını da tanımış olurlar.

B. CAMİLERDE SOSYAL EĞİTİM UYGULAMALARI

Hz. Peygamberin inşa ettiği mescid, sadece bir ibadethane olarak işlev görmemiş, pek çok anlaşmanın yapıldığı, elçilerin kabul edildiği, Resûlullah'ın ashabıyla çeşitli konuları müzakere ettiği fonksiyonel bir yapı olarak görev yapmıştır.³² Hanımlara yönelik faaliyetlerde de aynı fonksiyonellik görülmüş ve bu etkinlikler sadece dini bilgilerle sınırlı kalmamış, kadınlar burada hayatla ilgili pek çok konuyu öğrenmişlerdir. Bazı hanımların şiir, tıp ve hayvancılık konularında bilgi ve tecrübe sahibi olduğu rivayetler arasındadır.³³ Buradan hareketle günümüzde de camilere aynı işlevsel özelliği kazandırmak, hem bu mekânların atıl hâlde kalmalarını önleyecek hem de din hizmetlerinin çeşitli ve dinamik bir karakter kazanmasını sağlayacaktır.

32 Hz. Peygamber devrinde Mescid-i Nebevî'nin işlevleri hakkında bkz.: Önköl, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, s. 427-431.

33 Savaş, Rıza, *Hiz. Muhammed Devrinde Kadın*, s. 121-123

Din, insan hayatında sadece Allah ile kul arasındaki ilişki ile sınırlı değildir. Sosyal hayatın en önemli aktörü olan insanın, doğumdan ölüme kadar yaşamının her anını şekillendirir. Dolayısıyla inanan bir kadın, hayatının her devresinde ve yaşamın her alanında dininin öngördüğü şekilde, kendini yetiştirme ve geliştirme gayretine girebilir. Bu konuda insanların güvenerek fikir alışverişinde bulunduğu kimseler arasında Diyanet mensubu vaiz ve vaizelerin bulunduğu gözlenmektedir. Özellikle aile-irşat bürolarına gelen soruların karı koca ilişkisinden, gelin-kayınvalide problemlerine, çocuk yetiştirmeden, gündelik hayatla ilgili basit konulara kadar çeşitlilik arz ettiği pek çok Diyanet mensubunun malumudur.

ÖNERİLER

1. Problemleri anlık cevaplarla çözmek yerine, toplumun eğitilmesini hedefleyen uzun vadeli eğitim projeleri geliştirmenin daha faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu çerçevede hanımların en çok ihtiyaç duydukları, aile içi iletişim, çocuk yetiştirme, gençlik sorunları, kadınlarla ilgili sağlık problemleri gibi konularda seminerlerin verilmesi onların kendini geliştirmelerine büyük katkı sağlayacaktır. Bu etkinlikler belirli bir plan dahilinde, hanımların kendi mahallesindeki cami veya kurslarda, belirli bir süre devam edecek programlar hâlinde sunulmalıdır. Cemaatin ihtiyaçları doğrultusunda, seminerin konusunu belirleyen hangi konunun ne zaman yapılacağına karar yetkisine sahip kişilerden birisi de o caminin vaizi olmalıdır ve bizzat kendisi bu seminerlere katılmalıdır. Bu durum cemaatin vaizeye güvenmesini ve diğer etkinliklere de aktif bir şekilde katılmasını sağlar. Bu seminerlerden evlilik ve aile eğitimi gibi konularda, tek seferli bir faaliyet değil belki yıl boyu sürecek bir dizi eğitim faaliyetlerine yer verilmelidir.³⁴ Hanımlarla yaptığımız mülakatlarda da özellikle aile içi iletişim, çocuk eğitimi ve evlilik öncesi eğitim gibi konularda yapılacak seminerlere ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ

Kadınların dini konulardaki eğitime özendirilmeleri gerektiğini söylemek aslında yeni bir görüş ortaya koymak değil; daha önce Hz. Peygamber döneminde fiilen gerçekleştirilen bir uygulamayı tekrar hatırlatmaktan ibarettir. Çünkü İslam'ın ilk yıllarında camilere gitmek vaaz ve eğitim etkinliklerine katılmak erkekler için ne kadar önemli ise kadınlar için de aynı derecede önemli

34 Konya ili Sadreddin Konevi Camiinde, Cuma günleri yatsı namazı akabinde MEBKAM (Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi)'nin düzenlediği ve genellikle Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından verilen Konevi Sohbetlerine hanımların ilgisinin büyük olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bayan cemaatin kendisi için yapılacak bu tarz etkinliklere katılımı, kanaatimizce yüksek olacaktır.

ve gerekliydi. Öyleyse günümüzdeki Müslüman toplumların maddi ve manevi yönden kalkınmasının ancak kadın erkek herkesin bilgilenmesi ile mümkün olacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir.³⁵ Şimdiye kadar kadınların vaizler tarafından yapılan haftalık vaazlar veya cami dersleri ile eğitilmesi gündeme gelmiş fakat bu husustaki çalışmaların yeterliliği hakkındaki geri bildirimler göz ardı edilmiştir. Önemli olan yeterli sayıda olmasa da yapılan örnek faaliyetler desteklenmeli, geliştirilerek uygulamaya geçirilmelidir. Kaliteli ortamda, kaliteli cemaate, kaliteli yapılan vaaz hedefimiz olmalıdır.

Gerek hanımlarla yapılan mülakatlardan gerekse bu konuda üretilen fikirlerden çıkarılan sonuca göre hanımlara camilerde verilen dini eğitim sadece teorik boyutta kalmayıp bu eğitim farklı etkinliklerle desteklenmelidir. Çünkü bayanlara verilen her türlü bilgi, yansımaları hızlı sürede toplumda bulmaktadır. Zira hanımlar öğrendiklerini en yakınlarından başlayarak çevresiyle paylaşmaktadır. Dolayısıyla vaizin hitap alanı kadın cemaatin bu konudaki gayretleri sayesinde genişlemektedir. İşte bu noktada hanımlar için yapılacak dini eğitim projelerinin ehemmiyeti dikkat çekmektedir.

Kadın cemaate vaazlar vasıtasıyla kaliteli bir dini eğitimin verilebilmesi ve hanımların bunlara devamlı olarak katılabilmeleri için dıştan içe doğru vazı etkileyen her bir unsur etraflıca düşünülerek uygulamaya konmalıdır. Vaaz edilen mekanın eğitime uygun hâle getirilmesi, hanımların bizzat eğitim-öğretim faaliyetine dahil edilmesi gibi hususlar da vaazın kalıcılığı için önem teşkil etmektedir. Ayrıca bu hizmetlerin çağın gerekleriyle uyumlu, planlı, hedef ve sonuçları belirlenmiş bir nitelik kazanması hayati önem taşımaktadır. Zira görselliğin zirvede olduğu modern çağda insanlar bilgiye televizyon, internet gibi birden fazla duyu organına hitap eden iletişim araçlarından ulaşmaktadırlar. Bu durum da halkı irşatta hizmet sunan vaizlerin cemaate bilgi sunma ve onlarda davranış değişikliği meydana getirmede modern yöntemlere başvurmasını gerekli kılmaktadır. Toplumun şekillenmesinde en büyük paya sahip olan dinî eğitimle ilgili olarak dile getirilen fikirlerin, üretilen projelerin Müslüman Türk toplumunun kültürel yapısı göz önünde bulundurularak uygulamaya konması, bu konuda somut adımların atılması ve yapılan küçük çalışmaların desteklenmesi bu eğitimin sorumluluğunu almış kişi ve kurumların birincil görevleri arasındadır.

35 Yılmaz, Hüseyin, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, s. 126.

BİBLİYOGRAFYA

Akın, Ahmet, "Cami İçi Din Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, edt: Mehmet Bulut, Ankara 2007.

Akpınar, Ali, "Dinin anlatılmasında Yeni Yaklaşımlar", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 37, sy. 4, Ankara 2001.

Arslan, Mustafa, "Yaygın Halk İnanışları ve Din Hizmetleri ", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, edt: Mehmet Bulut, Ankara 2007.

Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Doğru, Ahmet, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri, Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, s. 31. (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2008.

Ekşi, Halil, *Karakter Eğitimi El Kitabı*, Nobel Yay. Ankara 2011.

Ergin, Akif, Öğretim Teknolojisi: İletişim, Anı yay. Ankara 1998.

Görmez, Mehmet, "Cami Çocuk Buluşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim sayısı, Ankara 2011.

J. L. Freedman ve diğerleri, *Sosyal Psikoloji*, çev.: Ali Dönmez, İmge Yay., Ankara 2003.

Koç, Ahmet, "Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, edt: Mehmet Bulut, Ankara 2007.

Önkal, Ahmet, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra yay., Konya 1995.

Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İstanbul 1991.

Vural, Birol, *Nitelikli Sınıf*, Hayat Yay. İstanbul 2004.

_____, *Yetkin-İdeal- Vizyoner Öğretmen*, Hayat Yay., 2004.

Yalın, Halil İbrahim, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme, Ankara Nobel Yay., Ankara 2004.

Yılmaz, Hüseyin, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5 (14), İstanbul 2007.

_____, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri*, edt: Mehmet Bulut, Ankara 2007.

4. VAAZLARIN MUHATAP KİTLESİ OLARAK KADINLAR

Semra CİNEMRE*

GİRİŞ

Kişilerin, dini, doğru bir kaynaktan öğrenerek dindarlaşması, hem kendi kişisel, ruhsal ve sosyal gelişimleri için önemli; hem de toplumsal yapının daha güçlü olması için gereklidir. Nüfusunun % 50,2'si (37.043.182 kişisi) erkeklerden, % 49,8'i (36.679.806 kişisi) kadınlardan teşekkül eden ülkemizin de,¹ gerçek anlamda gelişmesi, gerek genel eğitimde ve gerekse din eğitiminde, her iki cinsiyete uygun olarak planlanmış bir eğitim politikası ile mümkün olacaktır. Zira ortak noktaları kadar, birbirinden farklı yanları da olan bu iki cinsiyet grubunun ayrı ayrı değerlendirilmesi, uygulanacak eğitim programlarının, yaratılışlarına ve anlama kabiliyetlerine uygun olarak hazırlanmasıyla, eğitim faaliyetlerinden verim alınması söz konusu olacaktır.

Biz, bu çalışma çerçevesinde, Türkiye'de din hizmetlerinin ana sunucusu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, yaygın din eğitimi faaliyetlerinden vaaz hizmetlerini, muhatabı olan kadınlar açısından ele alacağız. Fakat bunu yaparken, asıl amacımız, hedef kitlemiz olan kadınları, bazı açılardan tanımak ve problemlerini irdelemek olduğundan, burada vaaz ya da vaizlik mesleğinin detaylarını incelemeyeceğiz.

Bildirimiz dört bölümden oluşacaktır. İlk bölümde kadınların, biyo-psiko-sosyal açıdan sahip oldukları özelliklerini ele alacak; ikinci bölümde, hem İslamî açıdan kadınların eğitim-öğretim hakkını, hem de günümüz yaygın din eğitimi faaliyetleri bağlamındaki mevcut durumlarını ortaya koyacak; üçüncü bölümde, genelde ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sunduğu eğitim faaliyetleri bağlamında kadınların karşılaştığı sorunlara temas edecek ve son bölümde de,

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1 Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2010, <http://www.tuik.gov.tr>, (13.10.2011).

kadınlara yönelik daha yeterli, kapsamlı ve başarılı bir din eğitimi için gerekli olan bazı çözüm önerilerini sunacağız.

BİYO-PSİKO-SOSYAL AÇIDAN KADIN

Hiç şüphesiz her insan, şahsına özgü bir kimlik ve kişilik yapısına sahip olması bakımından, diğer insanlardan farklıdır. Ancak genel olarak bakıldığında; kişilik yapılarındaki farklılıklar, kadın ve erkek cinsiyetleri arasında daha belirgin bir yapı arz etmektedir.² Geçmişten bugüne kadınlarla erkekleri çeşitli açılardan karşılaştıran ve aralarındaki farklılıkların biyolojik nedenli mi, yoksa toplumsal nedenli mi olduğunu sorgulayan pek çok çalışma yapılmıştır.³ Bu doğrultuda yapılan bir araştırma neticesinde, cinsiyet kimliğinin % 40'ının genler, % 40'ının toplumsal öğretiler, % 20'sinin ise kişinin kendisine kattığı birikimler neticesinde meydana geldiği ortaya konmuştur.⁴ Dolayısıyla cinsiyet farklılıklarını tek bir boyutuyla ele alıp değerlendirmek eksik ve yetersiz olacaktır. Bu sebeple kadın ve erkekleri yalnızca bir açıdan değil; biyolojik, psikolojik ve sosyal açılardan ele alıp incelemek gerekir.

Biyolojik Açıdan: Cinsiyet farklılıklarını anlayabilmek için öncelikle kadın ve erkeğin gen yapısını bilmek gerekmektedir. Zira kadın ve erkeğin cinsiyet kimliğini oluşturan özelliklerin birçoğu genetikdir.⁵ Nitekim Oxford Üniversitesi genetik bilimcisi Anne Moir de, "Beyin Cinsiyeti" adlı çalışmasında, kadın ve erkek cinsiyetleri arasında, biyolojik temelli önemli farklılıkların olduğunu belirtmektedir. Moir'e göre, hormonlar sebebiyle kadın ve erkek beyinleri, gelen haberleri farklı bir şekilde işleme tabi tutmakta; bu da, farklı idrak, sezgi ve davranışlara yol açmaktadır. Bunun yanında Moir, "Kadın ve erkek aynıdır." demenin, "bir cemiyeti biyolojik ve ilmî bir yalan üzerine inşa etmek" anlamına geleceğini belirtmektedir.⁶

Kadınların beyin yapılarına genel olarak bakılacak olursa; kadınlar, beyinlerinin sol yarımkürelerini kullanmakta olduğundan, uzaysal algılama, üç boyutlu düşünme ve şekilsel işlemler konularına yatkındırlar.⁷ Bir başka araştırmaya

2 Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008, ss. 19-20.

3 Bkz. Gizem Uzun, *Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2005, s. 37.

4 Tarhan, *a.g.e.*, s. 105.

5 Tarhan, *a.g.e.*, s. 99.

6 Bkz. Abdülkadir Etöz, "İslam'da Kadının Önemi ve Yeri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 379.

7 Ertuğrul Eşel, "Kadın ve Erkek Beyninin Farklılıkları", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, C. 15, S. 3, 2005, ss. 140-141.

göre ise, insan beynini en çok çalıştıran kelime üretme eylemi, biyolojik bir eğilim olarak kadınlarda daha üstündür.⁸ Buna göre, kadınların günde 12-13.000 kelime; erkeklerinse, 6.000 kelime konuşma kapasitesine sahip oldukları belirtilmektedir.⁹ Yine bu özelliğe bağlı olarak, kadınlarda erkeklere göre daha gelişmiş bir işbirliği ve sosyalleşme eğilimi görülür.¹⁰

Psikolojik Açıdan: Psikolojide yapılan çalışmalar neticesinde genel olarak iki cinsin de öne çıkan belli duygu ve davranış özellikleri tespit edilmiştir. Buna göre kadınların özellikleri; konuşkan, işlerinde tertipli ve özenli olma, rol yapma, tiyatral davranma¹¹, uyumlu ve itaatkâr olmadır.¹² Kadınlar, duyguları anlama ve empati kurma konusunda da oldukça başarılıdırlar. Zira kadınlar, “kadınsal içgüdü” denilen özellikleriyle konuşma sırasında kelimeler ve cümlelerden öte, sözel olmayan işaretlerin de farkına varırlar.¹³ Bunun yanında kadınların en belirgin diğer bir özelliği de duygusal olmalarıdır. Duyguları, çoğu zaman mantıklarından önce gelir ve karar verme mekanizmalarında etkili olur. Kendisini geliştirmiş bir kadının kırk yaşından sonra duygusallığına mantık katabileceğini ifade eden Psikiyatrist Nevzat Tarhan¹⁴, bunu bir eksiklik olarak nitelendirmeyip, yirmi birinci yüzyılın gücü kabul edilen duygusal üstünlüğün, kadının toplumsal rolünü güçlendireceğini vurgulamaktadır.

Evlilik ve aile danışmanı psikolog John Gray de, kadınların erkeklerden farklı olmalarını, her iki cinsiyetin psikolojik açıdan “temel gereksinimleri”nin farklı olmasına bağlar. Buna göre kadınların, ilişkilerindeki temel psikolojik ihtiyacı paylaşmak, şefkat, anlayış ve yakınlık hissetmek, haklı görülme ve güvence aramaktır.¹⁵

Sosyolojik Açıdan: Cinsiyet olgusunun doğal biyolojik bir yönü olmasına rağmen, cinsiyetin algılanması ve ona bakış, onu anlamlandırma ve değerlendirme işi inanç, dünya görüşü ve tutumlarla bağlantılı olarak sosyo-kültürel

8 Tarhan, *a.g.e.*, s. 27.

9 Bkz. Garip Demirel, *Kur'an-ı Kerim'de Kadın ve Psikolojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 58.

10 Tuncel Altınköprü, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1999, ss. 20-21.

11 Tarhan, *a.g.e.*, s. 50.

12 Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış: Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, ss. 392-393; Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005, s. 7.

13 Eşel, *a.g.m.* s. 139.

14 Tarhan, *a.g.e.*, s. 109.

15 John Gray, *Men Are from Mars, Women Are from Venus*. E-books: <http://xa.yimg.com/kq/groups/21230179/1805388939/name/ladies.pdf>. (10.09.2011), ss. 81-82.

bir anlam içermektedir.¹⁶ Nitekim her toplumda, o toplumun kültürüne göre şekillenen basmakalıp yargılar (stereotip) vardır. Bu kalıp yargılar veya peşin hükümler, kadın ve erkeklerin belirli beklentilere uygun davranmasını ön görmektedir.¹⁷ Her iki cinse daha doğumdan başlanarak, bu beklentilere yönelik olarak farklı davranılır.¹⁸

Bununla birlikte şu da bir gerçektir ki, geçmiş dönemlere nispeten, modern yaşamın bir getirisi olarak, kadınların sosyal konumu ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Kadınlar sosyal yaşamın çeşitli alanlarında varlıklarını ve yetkinliklerini arttırmışlardır. Hatta kimilerine göre bu, kadının yeniden diriliş süreci olarak tanımlanabilmektedir.¹⁹ Ancak, yapılan araştırmalar ve istatistikî sonuçlar, dünya üzerindeki kadınların, henüz istedikleri konuma gelemediklerini ortaya koymaktadır. Tarihin kimi dönemlerinde ezilen, insan olarak görülmeyen ve en tabii insanî haklardan bile mahrum bırakılan kadınlar hâlâ, haklarının peşinden koşmaktadır.²⁰ Pek çok araştırmacı ve yazar, kadınlarla hemfikir olarak, kadının henüz hak ettiği yere gelemediği düşüncesini savunmaktadır.

EĞİTİM-ÖĞRETİM AÇISINDAN KADIN

Kadının eğitilmesi, iyi yetiştirilmiş bir nesil ve daha sağlıklı bir toplum anlamına gelir. Zira toplumun en küçük birimi olan yuvayı yapan, kadındır. Bu nedenle, kadının toplum hayatında hak ettiği saygın statüyü elde etmesi kaçınılmazdır. Bunun yolu da kadının, her şeyden önce eğitim olanaklarından yeterince yararlandırılmasından geçer. Ancak bu konuda en somut bir gösterge olarak Türkiye'deki okullaşma oranına bakıldığında, kadınların ilköğretimden yüksek öğretime kadarki kademedeki okullaşma oranlarının, erkeklere göre daha gerilerde seyrettiği görülmektedir. Örneğin 2009 yılı verilerine göre, ilköğretim, ortaöğretim ya da dengi okul mezunu olan erkek sayısı 5.716.357 iken, bu sayı kadınlarda 4.452.765'te kalmıştır. Üniversite düzeyindeki eğitimde de durum aynıdır; yüksek öğrenim görmüş erkek sayısı 2.728.867 iken, kadın sayısı 1.915.242'dir.²¹

Kadının okullaşma oranını artırmaya yönelik önemli projeler yapılsa da, bu konuda hâlâ arzulanan seviyeye gelinememiştir. Bunun en önemli sebeplerin-

16 Özdeş, a.g.e. s. 19.

17 Veysel Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yayınları, 2006, s. 114.

18 Altinköprü, a.g.e., s. 28.

19 Gustav Hans Graber, *Kadın Psikolojisi*, Kamuran Şipal (Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 27.

20 İsmail Özsoy, "Kadın Hakları Tarihine Bir Bakış", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 26, İstanbul 2005, s. 1.

21 Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı 2009*, s. 55. <http://www.tuik.gov.tr>. (13.10.2011).

den biri, kadının öneminin çok geç fark edilmiş olması ve dolayısıyla uzun yıllar boyunca kendisine gereken önemin verilmemesidir. Aşağıda da ele alınacağı gibi, böyle bir tutumun, zannedilenin aksine, dinî hiçbir dayanağı yoktur. Bu durum, tamamen toplumların kendi sosyo-kültürel anlayışlarının bir sonucudur.

İslamî Açıdan Kadının Eğitim-Öğretimi: İslam dininde, eğitimde cinsiyet eşitliği prensibi gözetilmekte ve ilim öğrenmenin herkes için önemli olduğu açıkça belirtilmektedir.²² Nitekim bunu, cehaletin son derece yaygın olduğu bir dönemde Allah'ın ilk gelen "oku!" emrinin ve benzeri emir ve hitaplarının hiçbir cinsiyet ayrımı gözetmeden kadın-erkek herkesi muhatap almasından anlamak mümkündür.²³ Bunun yanında çeşitli hadislerde de ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesiyle ilgili ifadelerin çoğu genel olup, hem kadını hem de erkeği kapsamaktadır.²⁴ Söz gelimi, "İlim talep etmek her Müslümana farzdır." hadisi²⁵, eğitim-öğretim açısından kadın-erkek ayrımı yapmaksızın herkesi içine almaktadır.

Hz. Peygamber, uygulamalarında da kadınların eğitim-öğretimini önemsemiş bunu yaparken de öncelikle kadınların fıtratını ve psikolojik farklılıklarını göz önünde bulundurmuştur.²⁶ Erkekleri de kadınlarla ilişkilerinde dikkatli olmaları, onların hatalarını düzeltirken ölçülü olmaları gerektiği konusunda uyarmıştır.²⁷ Bunun yanında Hz. Peygamber, kadınların eğitim-öğretim koşullarını daima iyileştirmeye çalışmış, mesela onların mescide rahatça girip çıkabilmeleri için mescide özel bir kapı yaptırılmasını istemiştir.²⁸ Müslüman kadınlar da, bu imkânlardan oldukça yararlanmış, her fırsatta Hz. Peygamberin yanında olmaya, problemlerini ona sorarak cevap bulmaya gayret göstermişlerdir.²⁹ Hatta ensar kadınlarının Hz. Peygambere hemen her konuda çekinmeyerek soru

22 Bkz. Kur'an, 29:43; 35:28; 68:1-3; 96:1-5.

23 Mehmed Said Hatipoğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*. Ankara: Kitabiyat Yayınları. 2004, ss. 49-50.

24 Muhammed Acıyan, "İslam'da ve Günümüzde Kadının Eğitim ve Öğretimi", *Mehir*, S. 2, Yaz 1998, s. 124.

25 İbn Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Haydar Hatipoğlu (Çev.), C. 10, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983: Mukaddime, 17 (224). Ayrıca bkz. Şakir Gözütok, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi", *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu (20-22 Nisan 2007)*, İstanbul: *İslami İlimler Dergisi Yayınları*, 2007, s. 562.

26 Bkz. Selçuk Coşkun, "Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamberin Kadınları Eğitim Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, Erzurum 2006, s. 82.

27 Buhâri, *Sahih-i Buhâri*, Soner Duman (Çev.), C. 1, İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2009: IV, 103, Ayrıca bkz. Rıza Savaş, "Hz. Peygamber Devrinde İslam Ailesi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 45, S. 2, 2009, s. 11.

28 Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebi Dâvud*, İbrahim Koçaşlı (Çev.), C. 4, İstanbul: Milli Gazete Yayınları. 1983: Salat, 17; Bkz. M. Faruk Bayraktar, "İslam'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 86.

29 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

sormaları, Hz. Peygamberin takdirini kazanmış ve bu, örnek bir davranış olarak gösterilmiştir.³⁰

Bu eğitim-öğretim faaliyetleri ve İslam'ın kendilerine verdiği haklar sayesinde kadınlar, ilmî ve idarî sahalarda hizmet verecek seviyeye yükselmiştir. Nitekim, o dönemde erkeklerle tartışabilen, onların hata ve yanlışlarını rahatça eleştirebilen, kendisine ilmî konularda danışılan ehliyetli kadınlar yetişmiştir.³¹ Hayatları çeşitli kitaplara konu olan birçok muhaddis, öğretmen, edebiyatçı, şair, tabip, tüccar pek çok kadın vardır.³²

Ne var ki, sonraki dönemlerde, kültürel olarak kadının ikinci plana itilmesi suretiyle olumsuz bir kadın imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hiç şüphesiz ki bunun, dinin sahih kaynaklarıyla örtüşmediği, dinî kaynakları yanlış anlama ve yorumlamadan kaynaklandığı açıktır. Bazı rivayet, fetva ve içtihatlar, kadınlarla ilgili olumsuz hükümler içerecek şekilde yorumlanmıştır.³³ Bu bağlamda, özellikle Hz. Peygamberin otoritesini kullanarak onun ağzından uydurulan kadın konulu olumsuz rivayetlerin rolü büyüktür. Bunların etkisiyle, bazıları kadın-erkek arasında daimî bir gerilim alanı ve huzursuzluk oluştururken, bazıları ise kadının geri hizmette bulunmasının faziletlerini sıralayarak kadının donanımlarını toplum yararına kullanmasına engel olmaya çalışmıştır.³⁴ Ancak belirtildiği üzere, Kur'an ve hadislerde kadın aleyhine herhangi bir hüküm bulunmadığından, böyle bir yaklaşımın, İslam'ın, öngördüğü kadın bakışıyla örtüşmediği açıktır.

Yaygın Din Eğitimi Açısından Kadının Eğitim-Öğretimi: Türkiye'nin idari yapısı içerisinde, günümüz din eğitimi faaliyetlerini, yürüttüğü alanları, amaç ve nitelikleri bakımından üç grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, genel din eğitimi; ikincisi, meslekî din eğitimi; üçüncüsü ise yaygın din eğitimidir. Yaygın din eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen, her yaştan insana

30 Buhâri, *a.g.e.*, İlim, 51/70.

31 Hüseyin Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: DİB Yayınları, 2008, s. 283.

32 Yılmaz, *a.g.m.*, s. 282.

33 Kadınlar konusundaki asılsız rivayetler ve bu rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bkz. Cihan Aktaş, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *İslami Araştırmalar*, C. 7, S. 4, 1991, ss. 255-258; Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar*, C. 5, S. 4, 1991, ss. 260-270; Hidâyet Şefkatlı Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000; Mehmet Emin Özafşar, "Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine", *İslami Araştırmalar*, C. 13, S. 2, 2000, s. 189-202.

34 Huriye Martı, "Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3, 2009, s. 101.

vaaz, hutbe, kurs, seminer, konferans ve basın-yayın yoluyla, temel dinî bilgileri, din kültürünü ve ahlakî değerleri kazandırmayı hedefleyen çalışmalardır.³⁵

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimi çerçevesinde düzenlediği eğitim etkinlikleri, ağırlıklı olarak cami ve Kur'an kursları merkezli olarak yürütülmektedir. Bunun yanında, söz konusu faaliyetleri; vaazlar, hutbeler, dinî yayınlar, konferanslar, sempozyumlar, seminer ve şûrâlar, kitle iletişim araçlarındaki programlar aracılığıyla çok daha geniş bir alana yayarak yürütmeye yönelik adımlar da atılmaktadır.³⁶

Türkiye genelinde Kur'an kurslarına devam eden öğrenci sayılarına bakılacak olursa, 2009-2010 öğretim yılı istatistikî verilerine göre, erkek öğrenci sayısının 14.080; kadın öğrenci sayısının ise, 187.288 olduğu görülür.³⁷ Erkek kursiyerlerin yaklaşık 13,5 katı olan bu rakam, kadınların din eğitimine yönelik yoğun ilgilerini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 2011 verilerine göre ise, Kur'an kurslarına devam eden öğrencilerin yüzde % 66'sını 23 ve üzeri yaş grubu, yetişkin ev hanımları teşkil etmektedir.³⁸ Yapılan araştırmalar da, kadınların yaygın din eğitimi faaliyetlerine, özellikle de Kur'an kurslarına yoğun ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır.³⁹

Kadınların yaygın din eğitimi faaliyetlerine bu kadar yoğun bir şekilde katılımını, dindarlık eğilimleriyle olduğu gibi⁴⁰, Diyanet İşleri Başkanlığına olan güvenleriyle de açıklamak mümkündür. Nitekim pek çok çalışmadan elde edilen sonuca göre kadınların, dinî bilgilerini edindikleri kaynaklar içerisinde en güvindikleri kurumun, Diyanet İşleri Başkanlığı olduğu⁴¹ ve yine kadınların erkeklere göre Diyanet İşleri Başkanlığına yönelik daha olumlu tutum düzeyine

35 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 2. Bsk., Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, ss. 139-140.

36 Ahmet Onay, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, ss. 266-269; Cebeci, *a.g.e.*, ss. 224-225.

37 Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Kur'an Kursu, Kursiyer ve Bitiren Kursiyer Sayısı (Öğretim Yılı Sonu 2009/10). (13.10.2011), <http://www.tuik.gov.tr>,

38 Diyanet İşleri Başkanlığı, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, Ankara 2011, s. 6, (18.10.2011), <http://www.diyaret.gov.tr>.

39 Ahmet Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 42.

40 Örneğin, Ayşegül Gün'ün araştırmasında kadınların yaklaşık % 80'i, kendilerini "çok dindar" ya da "dindar" şeklinde tanımlamaktadır. Yine, dini konulara duyulan ilgi bakımından da kadınların % 82,2'si, çok meraklı ve ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ayşegül Gün, *Yaygın Din Eğitimi Kapsamında Kadının Eğitimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2011, s. 84.

41 Bkz. Gün, *a.g.e.*, s. 107; Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 162.

sahip oldukları da tespit edilmiştir.⁴² Yaygın din eğitimi faaliyetlerini yürütmekle görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı açısından bu sonuç oldukça olumludur ve kurumun kendisine duyulan güveni somutlaştırması açısından son derece önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın böylesine büyük bir öğrenci potansiye-line sahip olması sevindirici olmakla birlikte, kadınlara yönelik olarak yürütülen din eğitimi faaliyetlerine bakıldığında, bu konuda henüz arzulanan noktaya ulaşamadığı, zira kadınların, bir taraftan kişisel, ekonomik ve ailevî pek çok problemle yüz yüze olduğu; diğer taraftan da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sunduğu yaygın din eğitimi faaliyetleri bağlamında da hâlâ birçok eksiklik ve yetersizliğin olduğu görülecektir.

YAYGIN DİN EĞİTİMİ VE KADINLARIN PROBLEMLERİ

Nevin Meriç tarafından, İstanbul Müftülüğüne gelen sorulardan hareketle hazırlanan bir çalışmada, kadınların toplumsal değişimle birlikte, pek çok problemle karşı karşıya kaldıkları ortaya çıkmıştır. Bu hususta, kişisel problemlerden ailevî problemlere kadar geniş bir konu yelpazesinden söz etmek mümkündür.⁴³

Kadınlara, günlük hayatta kendilerini en çok rahatsız eden problemlerinin sorulduğu bir araştırmada çıkan sonuçlar, kişisel problemler, % 64,3; ekonomik problemler, % 64,2; ailevî problemler, % 58,5 şeklindedir.⁴⁴ Kadınları gündelik hayatta en çok rahatsız eden problemlerle ilgili, bazı il müftülüklerine gelen sorular sınıflandırıldığında da, bir önceki çalışmaya benzer bir sıralamanın olduğu görülmüştür. Örneğin, Sivas İl Müftülüğüne gelen sorular, içerik itibarıyla gruplandırıldığında, “psikolojik problemler”in % 41, “ekonomik problemler”in % 28, “sosyal yaşamın getirdiği problemler”in % 20 oranında olduğu görülmüştür.⁴⁵

Genel olarak bakıldığında, aslında bahsedilen problemleri kesin çizgilerle sınıflandırmanın mümkün olmadığı, problemlerin iç içe geçerek bireyi farklı açılardan rahatsız ettiği görülecektir. Ancak biz, yine de bu çalışma çerçevesinde, problem oluşturan konuları ayrı ayrı incelemekte yarar görüyoruz.

Kişisel Problemler: Sözü edilen bazı araştırmalar neticesinde kadınların günlük hayatta en çok rahatsız oldukları problemlerin başında, kişisel problemlerin geldiği belirtilmişti. Bunlar, genellikle bireysel özelliklerden kaynaklanan ve yaşanan sosyal çevrenin de oldukça etkili olduğu problem alanlarıdır. Kişi-

42 Taş, a.g.e., s. 123.

43 Bkz. Nevin Meriç, *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*, İstanbul: Elest Yayınları, 2004.

44 Gün, a.g.e., s. 109.

45 Ayten Koç, “Sivas İl Müftülüğü Din Hizmetleri Faaliyetleri ve Aile İrşad Bürosu Rehberlik Çalışmaları”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Mehmet Bulut (Ed.), Cilt, 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 648.

sel problemlerin bu derece fazla olması, bireysel gelişim anlamında kadınların bilinçlendirilmesi ve desteklenmesine ilişkin ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır. Bir araştırmaya göre, kadınların, okutulan derslere ilave edilmesini istedikleri seçmeli derslerin başında, %59,5 oranında psikolojik rehberliğin gelmesi⁴⁶ de bu ihtiyacın bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Aslında, kadınların, daha yetiştirilme tarzlarından başlayarak, toplumsal statülerine ve kendilerine yüklenen rollere kadar pek çok alanda yapılan yanlışlar, bir süre sonra kadınların üstesinden gilemeyen kişisel problemler yaşamalarına neden olmaktadır. Her ne kadar, feminist bir bakış açısıyla kadınları güçlendirmeyi ve ön plana çıkarmayı amaçladığını ifade eden girişimler bulunsa da, genel olarak, toplumda yer alan tüm kadınları, her alanda güçlendirmeyi sağlayacak bir sistem henüz yerleşmemiştir.

Ekonomik Problemler: Kadınları en çok rahatsız eden problemlerden bir diğeri de ekonomik problemlerdir. 2009 yılı istatistikî verilerine bakıldığında, Türkiye'nin % 18,08'inin, yani yaklaşık 12 milyon kişinin, yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir.⁴⁷ Bunun yanında, eğitim durumu yükseldikçe, yoksul olma riskinin azaldığı ifade edilse de, üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, bireylerin üst düzey bir eğitim almış olsalar dahi, ekonomik durumlarıyla ilgili kaygılar taşıdığını göstermektedir. Buna göre, gençlere yaşamlarında en çok değer verdikleri ve sahip olmak istedikleri şey sorulmuş ve % 46,6'sı "ekonomik bağımsızlık" seçeneğini tercih etmiştir.⁴⁸ Tüm bunlar göz önüne alındığında, ekonomik problemlerin, kadınları rahatsız edecek derecede önemli bir problem alanı oluşturması doğal karşılanmalıdır. Özellikle de çalışma imkânlarından mahrum olan kadınlar, ekonomik özgürlükleri olmadığından, özgüven eksikliği duymakta ve neticede ekonomik problemlerle birlikte kişisel, ailevî ve psikolojik pek çok problemle karşı karşıya kalmaktadırlar. Öte yandan bakıldığında çalışma hayatının içinde olan kadınlar için de problemler kısmen devam etmektedir. Meriç tarafından hazırlanan çalışmada, bir kadının dile getirdiği problem, bu durumu örnekler mahiyettedir: "Kocam maaşımı alıyor, bana da harçlık veriyor. Buna çok kızıyorum, ama engel de olamıyorum, tatsızlık çıkıyor. Ondan gizli para biriktirsem günah mı?"⁴⁹ Hiç şüphesiz ki böyle

46 Ayşe Özyurt, *Kur'an Kurslarında Kadınlara Yönelik Din Eğitimi (Kartal Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 56.

47 Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, S. 3, 06 Ocak 2011, <http://www.tuik.gov.tr>, (20.10.2011), s. 1.

48 Nazmi Avcı, "Üniversite Gençliğinin Bireysel ve Toplumsal Değerlere İlgisi ve Bakışı (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği)", *Değerler ve Eğitimi*, Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007, s. 843.

49 Meriç, a.g.e., s. 71.

bir sorun sadece ekonomik boyutuyla kalmayacak; kişisel, ailevi ve pek çok yönüyle kadınları rahatsız etmeye devam edecektir.

Ailevi Problemler: Her ne kadar son yıllarda kadınların sosyal konumları ciddi bir dönüşüm geçirse de, bu konuda yine de arzu edilen noktaya ulaşılmadığı yapılan bilimsel çalışma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu konuda en temel sorun olan kadına yönelik şiddet, dünyanın her bölgesinde olduğu gibi, Türkiye’de de önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Bunun neticesinde ise kadınlar; fiziksel, ekonomik, sosyal, sözel, psikolojik ya da cinsel olmak üzere çok farklı şekillerde görülebilen ve kendilerini en temel insani haklardan bile mahrum edebilen problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar.⁵⁰ Bu sorunu önlemeye yönelik olarak, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında aile içi değerlerin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesi amacıyla bir protokol imzalanması önemli bir gelişmedir. Sözü edilen görevin, Diyanet’in aslî görevi olduğunu ve bu işe Diyanet personelinin öncülük etmesi gerektiğini ifade eden Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez: “Artık din hizmetleri, sadece cami hizmetlerinden ibaret olamaz.” diyerek bu duruma açıklık getirmiştir.⁵¹ Böyle bir çalışma neticesinde, kadın hakları konusunda hem kadınların, hem de erkeklerin bilinçlendirilmesi sayesinde, aile yapısının ve değerlerinin korunmasında önemli gelişmeler kaydetmek mümkün hâle gelebilecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kadınlara Yönelik Hizmetleri Açısından Problemler: Daha önce kadınların Diyanet İşleri Başkanlığı’na güvendikleri ve dinî faaliyetlerine yoğun bir şekilde katıldıkları belirtilmişti. Kadınların bu faaliyetlere ilgisi sevindirici olmakla birlikte, bu konuda da bazı problemlerin mevcut olduğu malumdur. Bunlardan en önemlilerinden söz etmemiz gerekirse, şu sorunları ortaya koyabiliriz.

Din Eğitimi Hizmetlerinden Haberdar Olma Açısından: Bir araştırmanın örneklemini oluşturan 600 kadından % 28,1’i, çevresindeki yaygın din eğitimi faaliyetlerinden haberdar olduğunu, ancak kadınlara yönelik faaliyetlerin yetersiz olduğunu düşünmekte, % 41,7’si yaygın din eğitimi faaliyetlerinden haberdar olduğunu ve bu faaliyetlerden kadınların da eşit derecede faydalandığını ifade etmekte, % 30,2’si ise çevresindeki yaygın din eğitimi faaliyetlerinden haberdar olmadığını belirtmektedir.⁵² Kadınların yaklaşık % 70’i, bu tür faaliyet-

50 Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu, “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Rapor”, 2009, <http://www.tbmm.gov.tr> (31.09.2011), s. 4.

51 “Kadına Şiddete Diyanet de Dur Diyecek.” *Zaman*, 27 Ekim 2011, (28.10.2011).

52 Gün, *a.g.e.*, s. 127.

lerden haberdar olurken, % 30'unun habersiz olması, din eğitimi faaliyetlerinin, kadınların hepsine ulaştırılması noktasında birtakım eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Halbuki, yapılan faaliyetlerin kalitesi ve sunumu kadar, bu etkinliklerin halkın tüm kesimlerine duyurulması da oldukça önemlidir.

Müfredat ve Öğretim Uygulamaları Açısından: Bir araştırmada Kur'an kursu öğreticilerinin, yaklaşık %38'i, Kur'an kurslarının amaçlarının "yeterli" olduğu konusunda olumsuz görüş bildirmiş ve çoğu, kursların, yönetmelikte belirlenen amaçları gerçekleştiremediğini ifade etmiştir.⁵³ Bir başka araştırmada da öğreticilerin %27,6'sı, Kur'an kurslarında belirlenen amacı, yaşanan ve yaşanacak dini hayat için "yetersiz/tamamen yetersiz" bulduklarını ifade etmiştir.⁵⁴

Bir diğer araştırmada da "Kur'an kursu programlarına bazı dersler eklenmelidir" önerisine öğrenciler %79 oranında "katılıyorum" cevabı vermiştir. Okutulmasını istedikleri dersler de yoğunluklarına göre şu şekildedir: Hadis, Arapça, Dinî Musikî, Meal, Bilgisayar, Rehberlik⁵⁵; başka bir araştırmada da okutulan derslere ilave edilmesini istedikleri seçmeli dersler ise, %59,5 Rehberlik; %25,2 Okuma-Yazma; %22,6 Dinî Musikî şeklindedir.⁵⁶

Eğitim ortamındaki bu eksikliklerin yanı sıra, kadınları anlayacak, onların ihtiyaç ve sorunlarına yabancı kalmayacak, yeni plan ve projeler üretebilecek kadın idarecilerin sayısının da oldukça az olması önemli bir problem alanını teşkil etmektedir.⁵⁷

İbadet ve Eğitim-Öğretim Ortamının Fizikî Koşulları Açısından: Bir araştırmaya göre, Türkiye'deki camilerin %84'ünde erkekler için abdest alma yeri bulunurken, bu oran kadınlar için sadece %10'dur.⁵⁸ Aynı araştırmada elde edilen bir diğer sonuca göre, Türkiye'deki camilerin %82'sinde erkekler için tuvalet bulunurken, bu oran kadınlar için %16 olarak tespit edilmiştir.⁵⁹

Kadınların abdest ve tuvalet ihtiyaçları ile camilerde namaz kılma ihtiyaçları bağlamında sıkça dile getirdikleri sorunlarına yönelik olarak İstanbul Müftülüğü, 2 Mayıs-15 Haziran 2011 tarihlerinde "Camilerin Kadınlar Bölümünün Güzel-

53 Ahmet Koç, *a.g.e.*, ss. 148-149.

54 Ramazan Buyrukçu, *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001. s. 74.

55 Ahmet Koç, *a.g.e.*, s. 152.

56 Özyurt, *a.g.e.*, s. 53.

57 Kadriye Avcı Erdemli, "Vaizelerin Cemaat, Vaaz Materyali, Kişisel Donanım ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştıkları Problemler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, ss. 632-636.

58 Ahmet Onay, *Türkiye'nin Cami Profili*, İstanbul: DEM Yayınları, 2008, s. 166.

59 Onay, *a.g.e.*, s. 173.

leştirilmesi" isimli bir proje gerçekleştirdi. Proje çerçevesinde mevcut sorunları araştıran 60 kişilik bir ekip kurdu ve 2.751 camide inceleme yaptı. İnceleme sonucu hazırlanan rapora göre, İstanbul'daki camilerinin %36'sında hiç kadın tuvaleti bulunmamaktadır. Mevcut tuvaletlerin temizliği ise, %60 oranında beğenilirken; %24,3 oranında kötü bulunmuştur. Camilerin %33'ünde kadınlar için abdest mekanı bulunmamakta, %11'inde ise yetersiz bulunmaktadır. Mevcut abdest alma yerlerinin % 55'i fizikî yönden iyi; % 28'i ise kötü bulunmuştur. Abdest alma yerinin temizliği de % 57'si iyi, % 25'i kötü bulunmuştur.

İstanbul camilerinde namaz için kadınlara ayrılan bölümler ise; %58 mahfel, %32 müstakil bölüm, %8 ise caminin ana mekanı şeklindedir. Kadınların namaz kılma yerleri ya % 47 perdeyle, ya %21 paravanla, ya da %31 duvarla ayrılmıştır. Cuma namazı kılınan camilerin %86'sında kadın cemaat bulunmadığı belirlenirken, camilerin % 41'inde kadınlar vakit namazlarına da katılmamaktadır. Camilerin %53'ünde ise namaz dışında kadınlara yönelik herhangi bir faaliyet yapılmamaktadır.⁶⁰

Konuya bir de Kur'an kursları açısından bakacak olursak, kursların fizikî durumunu ortaya koymak üzere yapılan bir çalışmada, öğrencilerin %27'lik önemli bir kesimi kurslarında ısınma problemi yaşadıklarını, %36,9'u kurslarının ya kısmen güneş aldığını ya da hiç güneş almadığını ifade etmiştir. Aynı örneklemin %19,1'i ise kurslarında rutubet problemi yaşandığını ifade etmiştir.⁶¹ Öğrencilerin %40'lık kesimi, kursun yerleşim planından memnun olmadığını belirtmiştir. Memnun olmayan öğrencilerin yapılmasını istedikleri değişiklikler ise; yerlere daha iyi bir halıfleks döşenmesi %12,5; daha rahat oturulacak sıraların temin edilmesi %9; teneffüste dinlenilebilecek mekanların yapılması %7,4; radyo, televizyon ve projeksiyon gibi cihazlardan en iyi yararlanılacak şekilde yerleştirilmesi %6,5; tuvalet ve lavaboların uygun yerde olması %5,7; yazı tahtasının daha iyi görülebilecek bir yere alınması %4,6 şeklindedir.⁶²

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamız neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Biyo-psiko-sosyal yönleriyle incelediğimiz kadınlar, gerek biyolojik, gerek psikolojik ve gerekse sosyal açıdan erkeklerden bazı farklı özellikler taşırlar. Biyolojik olarak erkeklerden farklı idrak ve sezgi kapasitesine sahip olan kadınlar da, konuşma eğilimi doğal olarak daha baskındır. Psikolojik özellikleri itibarıyla,

60 "Diyanet Kadınlar için Camileri Denetledi", *Zaman*, 8 Ağustos 2011. (10.10.2011).

61 Özyurt, a.g.e., ss. 48-49.

62 Özyurt, a.g.e., ss. 51-52.

oldukça duygusal bir yapıya sahip olan kadınların iletişimde de farklı ihtiyaç ve beklentileri bulunmaktadır. Sosyal yaşamda ise, sahip oldukları farklılıklar nedeniyle, zaman zaman dışlanan ya da aşağılanan kadınlar, durumlarının iyileştirilmesi adına yapılan tüm çalışmalara rağmen, henüz istedikleri toplumsal hak ve statüye erişememiştir.

İslamî açıdan değerlendirildiğinde, kadına ve kadının eğitim-öğretimine, büyük önem verildiği görülmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde İslamî kaynakları yanlış anlayıp yorumlamaktan kaynaklanan bazı olumsuz düşünceler, geleneklere yerleşerek kendisine dinî bir zemin bulmuş, kadını toplumdan soyutlamış ve temel hak ve özgürlüklerinden mahrum etmiştir. Hiç şüphesiz bunun, dinin öngördüğü bir yaklaşım olmadığı açıktır.

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği yaygın din eğitimi etkinlikleri, ağırlıklı olarak Kur'an Kursları ve cami merkezli olarak yürütülmektedir. Dindarlık eğilimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığına olan güvenleri sebebiyle kadınlar, bu faaliyetlere yoğun bir şekilde katılmaktadır.

Günümüzde, kadınlar çok çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu problemler, kişisel olandan, ekonomik ve ailevî olana kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bunlar neticesinde ise kadınlar, üstesinden gelmekte zorlandıkları türlü problemler karşısında yıpranmaktadır. Diğer yandan farklı problemlerle karşı karşıya olan böyle bir cemaat profili; psikolojik, sosyo-demografik, ekonomik vs. açılardan da oldukça heterojen bir görünüm arz etmektedir.

Kadınların dinî ilgisi ve din eğitimine olan ihtiyacı azımsanmayacak düzeyde olmasına rağmen; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kadınlara yönelik hizmetlerinde bazı eksiklik ve yetersizliklerin olduğu görülmektedir. Hizmetlerin tüm kadınlara ulaşmaması, kadınlara tahsis edilen mekanların niteliksiz olması ve müfredattaki bazı eksiklikler bu problemlerden birkaçıdır.

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yaygın din eğitimi faaliyetlerinden kadınların daha çok faydalanmalarını sağlamak için şu önerilerde bulunulabilir:

Biyo-psiko-sosyal açılardan birbirinden farklı olan kadın ve erkeğin kendine uygun olan biçimde eğitilmesi ve yetiştirilmesi hem birey, hem de millet için azami fayda sağlayacaktır. Bu nedenle, genel olarak eğitim sistemimizin, özelde de yaygın din eğitimi sistemimizin ve vaaz programlarının, temel cinsiyet özellikleri göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Yanlış din anlayışına dayanan ve böylece gücünü arttıran yanlış cinsiyet algılarının değiştirilmesi gerekmektedir. Zira İslam dini, kadın-erkek arasında, özellikle eğitim hakkı açısından hiçbir ayırım yapmamaktadır. Bu nedenle bu konuda öncelikle, dinî kaynaklar yeniden gözden geçirilmeli ve kadınların din eğitimi açısından önemli bir problem alanını oluşturan “erkek egemenliğinde bir din” yorumundan uzaklaşılmalı ve ardından kadın sorununa duyarlı, kadın bakış açısına da yer veren materyaller eğitim programlarına dahil edilmelidir.

Vaiz ve vaizelerin, hitap ettikleri kitleyi tanımanın, iletişimde etkili bir unsur olduğunu bilecek ve bu konuda gerekli etkinliği gösterebilecek yeterlikte yetiştirilmeleri sağlanmalıdır. Zira bu, kaliteli bir din hizmeti sunmak için oldukça önemlidir.

Duygusal açıdan oldukça hassas olan ve sosyal hayata bir şekilde dahil olup yıpranan kadınların kişisel, ekonomik, ailevî ve diğer açılardan karşılaştıkları problemlerini anlayacak vaizeler istihdam edilerek, kadınlara yönelik dinî danışmanlığın alanı genişletilmelidir.

Kadınlara sunulacak olan vaaz içeriklerinin, kadın sorununa duyarlı, güncel sosyal meselelere yer veren, kadınların özellikle psikolojik ve dinî açıdan ihtiyaç duydukları hususları önceleyecek bir şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinden, kadınların önemli bir kısmının haberdar olmama sorununu ortadan kaldırmak için, her türlü iletişim vasıtaları kullanılarak, yapılacak olan çalışmalar kadınlara duyurulmalıdır.

Kadınların önemli bir çoğunluğu, kendilerini dindar bireyler olarak algılamaktadır. Aynı zamanda dinî konuları öğrenme konusunda da oldukça meraklı ve ilgili olan bu kadınların psiko-sosyal özellikleri, dinî ilgileri ve beklentileri göz önünde bulundurulmalı, bunları tespit etmek amacıyla, alan araştırmaları yapılmalıdır.

Kadınların en çok şikâyetçi oldukları konulardan biri de, yürütülen dinî etkinliklerin ya da ibadet için hazırlanan mekanların, erkeklerin merkeze alınarak planlanmasıdır. Bu bakış açısının değişerek, kadınların da göz önünde bulundurulduğu, onların da huzur içerisinde, topluca yapılan ibadetlere katılımını sağlayacak mekanların tahsis edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, camilerde kadınlar için ayrılmış bölümler yeniden düzenlenmeli, abdest almak için daha elverişli mekanlar ayarlanmalıdır. Bunlar gerçekleştirildiği takdirde, pek çok kadın, daha rahat bir şekilde ve içtenlikle, yapılan dinî faaliyetlere katılabilecektir.

KAYNAKÇA

Acıyan, Muhammed, "İslam'da ve Günümüzde Kadının Eğitim ve Öğretimi", *Mehir*, S. 2, ss. 124-129, Yaz 1998.

Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar*, C. 5, S. 4, ss. 260-270, 1991.

Aktaş, Cihan, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *İslami Araştırmalar*, C. 7, S. 4, s. 251-259, 1991.

Altınköprü, Tuncel, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1999.

Avcı, Nazmi, "Üniversite Gençliğinin Bireysel ve Toplumsal Değerlere İlgisi ve Bakışı (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği)", *Değerler ve Eğitimi*, Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, ss. 819-851, 2007.

Bayraktar, M. Faruk, "İslam'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 79-101, 2005.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Soner Duman (Çev.), C. 1, İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2009.

Buyrukçu, Ramazan, *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001.

Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 2. Bsk. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Coşkun, Selçuk, "Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamberin Kadınları Eğitim Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, ss. 75-93, 2006.

Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.

Demirel, Garip, *Kur'an-ı Kerim'de Kadın ve Psikolojisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, Ankara 2011, <http://www.diyanet.gov.tr>. (18.10.2011).

"Diyanet Kadınlar için Camileri Denetledi", *Zaman*. 8 Ağustos 2011, (10.10.2011).

Ebu Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, İbrahim Koçaşlı (Çev.) C. 4, İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983.

Erdemli, Kadriye A, "Vaizelerin Cemaat, Vaaz Materyali, Kişisel Donanım ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştıkları Problemler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 630-637, 2008.

Eşel, Ertuğrul, "Kadın ve Erkek Beyninin Farklılıkları", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, C. 15, S. 3, ss. 138-152, 2005.

Etöz, Abdülkadir, "İslam'da Kadının Önemi ve Yeri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 375-382, 2005.

Gözütok, Şakir, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu (20-22 Nisan 2007)*, İstanbul: İslami İlimler Dergisi Yayınları, ss. 561-570, 2007.

Graber, Gustav Hans, *Kadın Psikolojisi*, Kamuran Şipal (Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.

Gray, John, *Men Are from Mars, Women Are from Venus*, Ebooks: (<http://xa.yimg.com/kq/groups/21230179/1805388939/name/ladies.pdf>) (10.09.2011).

Gün, Ayşegül Y., *Yaygın Din Eğitimi Kapsamında Kadının Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2011.

Hatipoğlu, Mehmed Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.

İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Haydar Hatipoğlu (Çev.), C. 10, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.

"Kadına Şiddete Diyanet de Dur Diyecek." *Zaman*, 27 Ekim 2011, (28.10.2011).

Koç, Ahmet, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, Ankara: İlahiyat Yayıncılık, 2005.

Koç, Ayten, "Sivas İl Müftülüğü Din Hizmetleri Faaliyetleri ve Aile İrşad Bürosu Rehberlik Çalışmaları", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Mehmet Bulut (Ed.) C. 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 638-650, 2008.

Martı, Huriye, "Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3, ss. 101-115, 2009.

Meriç, Nevin, *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*, İstanbul: Elest Yayınları, 2004.

Onay, Ahmet, *Türkiye'de Cami Profili*, İstanbul: DEM Yayınları, 2008.

_____, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 258-276, 2008.

Özağar, Mehmet Emin, "Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine", *İslami Araştırmalar*, C. 13, S. 2, ss. 189-203, 2000.

Özdeş, Talip, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Özsoy, İsmail, "Kadın Hakları Tarihine Bir Bakış", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 26, ss. 1-20, 2005.

Özyurt, Ayşe, *Kur'an Kurslarında Kadınlara Yönelik Din Eğitimi (Kartal Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Savaş, Rıza, "Hz. Peygamber Devrinde İslam Ailesi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 45, S. 2, ss. 7-20, 2009.

Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, 51. Bsk, İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.

Taş, Kemaleddin, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Topçu, Emel, "Kadın Lider Olunca", *İslamiyat Dergisi*, C. 3, S. 2, ss. 161-174, Nisan-Haziran 2000.

Tuksal, Hidâyet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat, 2000.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu, "Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Rapor", 2009, <http://www.tbmm.gov.tr>. (31.09.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2010. <http://www.tuik.gov.tr>. (13.10.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Kur'an Kursu, Kursiyer ve Bitiren Kursiyer Sayısı (Öğretim Yılı Sonu 2009/'10). <http://www.tuik.gov.tr>. (13.10.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, S. 3, 2011 <http://www.tuik.gov.tr>, (20.10.2011).

Uysal, Veysel, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Uzun, Gizem, *Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2005.

Yılmaz, Hüseyin, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 277-292, 2008.

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ (Oturum Başkanı)- Efendim teşekkür ediyorum Semra Hanıma bu güzel sunumu için, ancak bir şey ilave etmek istiyorum. Hep kadına şiddete vurgu yapılıyor, aslında genel manada şiddete vurgu yapmak bence daha doğrusu. Kadına şiddet yok mu? Evet var, ama toplumumuzda genelde şiddet egemen bir toplumuz biz. Yani çocuğa da şiddet var, kocaya da yerine göre şiddet var, işyerinde işçiye şiddet var. Dolayısıyla bizim genel manada şiddete karşı tavır almamız gerektiğini düşünüyorum.

Çok özelleştirdiğimiz zaman, bu bazen rahatsızlık vermeye de başlıyor. Hâlbuki bunu genelde şiddet bağlamında konuşursak, tahmin ediyorum daha iyi bir düzlemde buluşabiliriz herkesle ve ifadeyi meramda da güçlük çekmeyiz. Çünkü biraz önce konuşan arkadaşımız, ihtiyara, yaşlıya uygulanan şiddetten de bahsetti. Örneklerden gördük ki kadınlar sadece şiddet görmüyor, şiddet de gösterebiliyorlar. Çünkü men lem yerham la yurham hadisine, men lem yurham la yerham manası verirsiniz, yani merhamet gösterilmeyen, merhametle eğitilmeyen, merhamet gösteremez. Bu eğitimidir, dolayısıyla bizim topyekûn

böyle bir şiddeti terk edip, onun yerine merhameti hâkim kılacak bir eğitim seferberliğine ihtiyacımız var.

Yani kadınlarımıza da, çocuklarımıza da, erkeklerimize de, yaşlılarımıza da, gençlerimize de, bizim merhameti terbiye edecek Rahman esmasına sığınmayı sağlayacak bir merhamet eğitime ihtiyacımız var. Bu yılın merhamet eğitimi olması Kutlu Doğum münasebetiyle herhalde tesadüf değildir, özel seçilmiş bir başlıktır. Teşekkür ediyoruz tekrar Semra Hanıma.

Şimdi bu dört güzel sunumdan sonra, bu arkadaşlarımıza katkıda bulunmak, bunların tebliğlerini değerlendirmek üzere iki arkadaşımızın söz alması gerekiyor. Bunlardan birisi Din İşleri Yüksek Kurulu Üyemiz Sayın Dr. Muhlis Akar Bey, diğeri de Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yaygın Din Eğitimi Daire Başkanımız Belgin Hanım. Belgin Hanımı sanki göremiyor gibiyim, gelememi mi? Peki o zaman, Muhlis Bey buyurun.

MÜZAKERELER

Dr. Muhlis AKAR*

Teşekkür ederim sayın başkanım. Fatma Zeynep Belen hanımefendinin hazırladığı “Olağanüstü Hâllerde Vaaz” isimli tebliği ile Yrd. Doç. Dr. Yusuf Macit beyin hazırladığı “Yaşlılara Yapılacak Vaaz Dilinin Yeniden İnşası Üzerine” isimli tebliğlerinin müzakerelerini yapmak üzere huzurlarınıza gelmiş bulunuyorum. Herkesi saygıyla selamlıyorum.

Müzakereye başlarken öncelikle emek mahsulü olan çalışmalarından dolayı her iki tebliğcimizi de tebrik ediyorum. Şüphesiz daha iyi ve ideale ulaşma adına bu iki tebliğle ilgili bazı tespit ve tekliflerim olacak.

OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE VAAZ İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Fatma Zeynep Belen hanımefendinin bu tebliğinde çok fazla teorik değerlendirmelere ve teknik tanımlara yer verilmiş. Kanaatimce bu bölüm biraz daha kısa tutulabilirdi.

Tebliğde olağanüstü hâllerde vaaz hizmetinde bulunurken, Kur’an kıssalarının belirli bir evreden sonra anlatılması isteniyor. Bu ilk bakışta isabetli gibi gözükse de kıssaların hangi açıdan değerlendirilip anlatılacağı açıklanmamış. Kanaatimce bu gibi hâllerde kıssalar düz bir mantıkla anlatılır ve kapsamlı bir değerlendirmede bulunulmazsa, bu durum insanlar nezdinde depremlerin, işlenen birtakım günahların sebebi gibi algılanmasına sebebiyet verir ki bu da tıpkı Marmara depreminde olduğu gibi bazı olumsuz sonuçlara yol açabilir. Nitekim bu gibi durumlarda yapılan bazı yanlış değerlendirme ve söylemler kamuoyunun dikkatini çekmekte, istenmeyen tartışmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle olağanüstü hâllerde kullanılacak dil, üslup ve söylem konusunda belli bir eğitimin geçmesi, belli bir tecrübe birikimine sahip vaizlerden azami dere-

* Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

cede yararlanmak gerekir. Zira gerek sel, deprem, yangın gibi doğal afetlerde, gerekse şehit cenazeleri veya çeşitli elim trafik kazalarında yapılacak konuşmalar büyük önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok suresinde bu tür felaket ve musibetler ele alınır, bunların birer ayet olduğu vurgulanır, arkasından da bu tür hadiseleri nasıl okuyacağımız, nasıl yorumlayacağımız öğretilir. Bu yüzden doğal afetler yorumlanırken, Allah adına konuşulmamalı; mesela "Bu, Allah'ın şu şu olaylardan dolayı, şu topluma verdiği bir cezadır" şeklinde doğrudan bir değerlendirmede bulunulmamalı, ancak olup bitenler hakkında insanların sorumluluklarını tamamen ortadan kaldıracak şekilde yorumlar da yapılmamalıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim değişik ayet-i kerimesinde bu tür olaylarda insanların da sorumluluğunun bulunduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle bu tür olaylarda ibret ve dersler olduğunu, insanoğlunun sorumluluğunun bulunduğunu, dolayısıyla yaşadığımız bu hadiselerden ibret alarak binalarımızı standartlara uygun bir şekilde sağlam yapmamız (ihsan-itkan ve yerindelik), emaneti her alanda olduğu gibi bu alanda da ehil olanlara vermemiz, hayatın her alanında adil olmamız gerektiği ve her şeyde Allah'ın bir iradesinin ve takdirinin bulunduğu vs. ifade edilmelidir.

Ayrıca böylesi olaylarda Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ve Sahabe-i Kiram'ın ne yaptıklarına da bakmalıdır: Rivayete göre Medine'de zelzele oldu; yer sarsıldı. Sevgili peygamberimiz, yer sarsıntısının hemen ardından şöyle buyurdu; "Hiç şüphesiz, Rabbiniz sizi razı olacağı duruma döndürmek istiyor. Öyle olunca, siz de O'nun rızasını dileyiniz!" Yine Hicret'in 5. yılında ay tutuldu. Resûlullah Efendimiz, ay tutulması geçinceye kadar, Hüsûf Namazı kıldırdı. Böylece peygamber Efendimiz (s.a.s.), cahiliyye devri insanların batıl inançlarını değiştirmiş; güneş ve ay tutulmaları, yer sarsıntısı olaylarında, tövbe ve istiğfarla beraber, Allah'a ibadet edilmesi gerektiğini bizzat ashabıyla beraber yaşayarak ümmetine göstermişler; bu vakitlerde insanların boş şeylerle değil, Allah'a ibadet ve taatle meşgul olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu vb. uygulamalar olağanüstü hâllerde nasıl hareket etmemiz gerektiğini bizlere öğreten nebevi örneklerdir. Nitekim Abdullah bin Abbas'ın (r.a.) da Basra'da bulunduğu sırada, güneş ve ay tutulma namazlarına kıyasla yer sarsılma namazı kıldırıldığı bilinmektedir.

Diğer yandan tebliğde, olağanüstü hâllerde vaaz sadece deprem ya da afet bölgeleri için düşünülmüş. Ancak bu kavramın içerisine öneminden dolayı özellikle terörün yoğunlaştığı bölgeleri de eklemek gerekir diye düşünüyorum. Kanaatimce bu husus olağanüstü hâllerdeki vaazlar kadar öncelik arz ediyor.

Bu bakımdan olağanüstü hâllerdeki vaazlar sadece deprem ve afet bölgesi olarak düşünülmemeli, özelliği olan bazı bölgelere gönderilen irşat ekipleri için

de değerlendirmelidir. Bu gibi özelliği olan yerlerde irşat dili çok daha önemlidir. Buralarda resmi ve sloganik söylem ve davranışlardan sakınılmalı, mümkün mertebe sivil ve doğal olunmalı, toplumsal mühendislik gibi algılanabilecek söz ve tavırlara girilmemeli, empati ihmal edilmemelidir. Ayrıca camilere gelmeyen ve camiye karşı duran kimi yerlerde de din hizmeti veren müftü, vaiz, imam vb. din görevlilerimizin hayatın içerisinde insani yönleri öne çıkararak, resmi bir görüntü vermeden örnek tavır ve davranışlarıyla dolaylı irşat hizmetinde bulunmaları orta ve uzun vadede olumlu sonuçlar doğuracaktır. Buralarda aileler ziyaret edilmeli, hastalara gidilmeli, yoksul aile ve çocuklara maddi yardımlar teşvik edilmeli, gelmeye gitmeli, sevmeyeni sevmeli, böylece zamanla aradaki önyargı duvarları yıkılmalı, buzlar eritilmelidir.

Dolayısıyla ister halkın arasına karışarak, isterse geçici çadır mescit vb. sabit mekanlarda halkla buluşmalarda deneyimli ve donanımlı vaizlerimiz çok önemli bir hizmeti deruhte edeceklerdir.

YUSUF MACİT BEYİN “YAŞLILARA YAPILACAK VAAZ DİLİNİN YENİDEN İNŞASI ÜZERİNE” TEBLİĞİNE GELİNCE;

Tebliğ hem çok uzun hem de neredeyse yarısı yaşlılarla ilgili detay sayılabilecek teknik bilgilere ayrılmış. Kanaatimce bu, asıl konuya yoğunlaşmayı biraz engellemiş. Bu bölümün giriş mahiyetinde özet bir bilgiyle anlatılması yeterli olabilirdi.

Tebliğin, “Yaşlıların yapamadıkları veya yapamayacakları uygulamalar için kolaylıklar göstermek, alternatifsiz bırakmamak” başlıklı bölümde, “Dinimiz yaşlılara, sırf yaşlı oldukları için değil belki ama daha çok yaşlılık sürecinde ihtiyaç duyulan, yaşlı bireylerin ruhsal ve bedensel özellikleriyle uyumlu alternatifler, faydalanabilecekleri kolaylıklar getirmiştir.” denildikten sonra, dipnotta yaşlı bir insanın faizle ilgili sorusuna bir vaizimizin verdiği cevap eleştirilmiş ancak aynı soruya alternatif cevabın ne olması gerektiği belirtilmemiştir. Aslında burada sadece yaşlılara değil, bütün Müslümanlara gerektiğinde dinimizin sağladığı zaruret prensibinden söz edilebilir. Ancak bu soruyu soran kişinin çok özel durumunu bilmeden, sorusunda samimi olup olmadığını tespit etmeden ve özellikle de irşattan çok iftayı ilgilendiren boyutu bulunan bu soruya hemen cevap vermenin ve verilen cevaptaki üslubun doğru olmadığına işaret edilebilirdi. Bundan sonra da verilen cevap ve üsluba uygun bir içerik üslupla cevap verilebilirdi. Bunların hiçbirini yapmadan olduğu gibi vaizimizin -eğer doğru anlaşıldıysa- cevabını alıp tebliğe koyarak olumsuz bir örnek gibi sunulması isabetli olmamıştır.

Yaşlılara Yapılacak Vaaz Dilinin Yeniden İnşası Üzerine Düşünceler Başlıklı Bölüm'de; "Yaşlıya pozitif ayrımcılık yapmak" ifadesinin kullanılması uygun olmamıştır. Pozitif ayırım yerine, herkese anlayacağı şekilde ve özelliğine göre ihsanla muamele edilmelidir, ifadesi daha uygun olabilirdi. Aksi takdirde bu ifade kadın, çocuk, genç vb. için de kullanılabilir. Uygun olan ise herkese anlayışına, seviyesine, karakterine vs. göre davranmak, sevgili peygamberimizin buyurduğu gibi, "her hak sahibine hakkını vermektir".

Zira tebliğde de ifade edildiği gibi İslam, yaşlıya değer vermiş, ona hayatın her alanında kolaylıklar sağlamış, özel muameleye tabi tutmuştur. Savaşta yaşlıya dokunulmaz, gayrimüslim yaşlıdan cizye alınmaz,¹ gücü yetmeyen yaşlı Ramazan orucunu tutmaz.² Namazını ayakta kılmaya gücü yetmiyorsa, oturduğu yerden veya yatarak ima ile kılabilir.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) de bizzat yaşlı insanlara saygı gösterir ve saygı gösterilmesini isterdi. Bu bakımdan örnek din adamı yaşlıya saygı, sevgi, ilgi, şefkat ve merhamet gösterir. Hz. Peygamberin, "*Küçüğüne merhamet etmeyen, büyüğüne saygı göstermeyen bizden değildir*"³; "*Merhamet etmeyene merhamet edilmez*"⁴; "*Rahman olan Allah, merhametli olanlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin (o zaman), göktekiler de size merhamet eder*"⁵ anlamındaki hadislerini kendisine ilke edinir.

Yine "*Beli bükülmüş Allah'ın yaşlı kulları, emzikli çocuklar ve otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize bela yağardı*"⁶, "*Kim gençliğinde bir yaşlıya iyilikte bulunursa Allah o kimseye yaşlılığında yaptığı iyiliği karşısına çıkarır*"⁷ anlamındaki hadisler yaşlılara verilen değeri ve önemi ifade eder. Dolayısıyla tebliğde ifade edilen "Yaşlıya pozitif ayrımcılık yapmak" ifadesinin kullanılmaması daha uygun olur.

Aynı bölümde "Vaazlarda Ölümün Güzelliğine ve Rahmet Yönüne Dikkat Çekmek" başlığı kullanılmış. Bu ifade de yaşlıları ölüme teşvik gibi algılanabilir. Ayrıca yaşlılarda ölüm korkusunun arttığı tespitin de Müslüman toplumun özelliğini yansıtan bir veriye dayandığını düşünmüyorum. Bu tespit belki inanç ikliminden yoksun, materyalist anlayışa sahip diğer toplumlar için söz konusu olabilir.

1 Özel Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1984, s. 49.

2 bk. Bakara, 2/184.

3 Tirmizî, Birr, 15.

4 Müslim, Fedail, 65.

5 Ebu Dâvud, Edeb, 66.

6 Aclûnî, II, 212.

7 Tirmizî, Birr, 75.

Tebliğin başlığı her ne kadar yaşlılarla ilgili irşat dili ise de burada yetişkin eğitime de yer verilebilirdi. Çünkü camide sadece 60 yaş ve üzeri yaşlı kesim yok. Cemaatin belki omurgasını yetişkin kesim oluşturuyor.

HER İKİ TEBLİĞİN KONUSUYLA İLGİLİ OLARAK KATKI MAHİYETİNDE TEKLİFLERİM ŞUNLARDIR:

Olağanüstü hassas bölgelerde görev yapan müftülerimiz, vaizlerimiz ve din görevlilerimizce halkımız birlik, beraberlik ve kardeşliğe çağrılmalı, mezhep farklılıklarını ve etnik kökeni önceleyen söylem, tavır ve davranışlardan kaçınılmalı, bu tür farklılıkları birlik, beraberlik ve bütünlüğe vesile kılınarak bölünme ve parçalanmanın bütün milletimize zarar vereceği noktası sıkça vurgulanmalıdır.

İlgili bölgelerde halkın değer verdiği din adamları ve önder durumdaki şahsiyetlerle beşeri ilişkiler kurularak yapılacak hizmetlerde destekleri sağlanmalı, böylece onlara sempati besleyen kitlelerin sevgisi kazanılmalıdır. Ancak bu sadece taktik icabı yapılmalı, hiçbir zaman onların güdümüne girilmemelidir.

Periyodik olarak Başkanlıktan irşat ekipleri oluşturularak vaaz programları ve konferanslar tertip etmeye devam edilmelidir. Ancak bunu yaparken gönderilecek ekibe önceden mutlaka gidilecek bölgeler hakkında genişçe bir rapor verilmeli, uygulanacak programlarla ilgili bütün ekipler Ankara'da toplanarak kısa da olsa bir eğitim semineri tertiplenmeli, istişari mahiyette toplantılar yapılmalıdır.

Olağanüstü hâllerde ve bölgelerde görev yapacak irşat ekipleri peşin fikirlerden, yargılamalardan kaçınılmalı; halka güven vermeli, halk ile seviyeli bir iletişim kurmalı, insanlara sevgiyle yaklaşmalıdırlar. Unutulmamalıdır ki, sevgi birçok problemi halleder.

Vaaz ve hutbeler manen tıkanan kalp damarlarımızın açılmasına, kuruyan hissiyatımızın yeniden yeşerip filizlenmesine vesile olmalı, farklı bilgi, görgü ve kültür seviyesine sahip insanlara bilgi vermenin de ötesinde bilinç ve farkındalık aşılanmalıdır.

İnsanlara anlayacakları seviyeye göre konuşmalı, yaşlıların psikolojilerini iyi kavramalı, gençlere hitap eder gibi onlara hitap edilmemelidir.

Özetle irşat ehlinde özellikle de olağanüstü hâllerde irşat için görevlendirilecek personelde mutlaka şu genel nitelikler ve hassasiyetler bulunmalıdır:

1. Sağlam Bir İnanç ve Salih Amel Sahibi Olmalı

İman her şeyin temelidir. Davetçi insanları imana çağırırken öncelikle kendisinin sağlam bir imana sahip olması ve imanını salih amelleriyle ispat etmesi gerekir. Nitekim Kur'an-ı kerim Hz. Peygamberi: *"Peygamber kendisine indirilene inandı, müminler de inandılar"*⁸ diye takdim eder. Bu bakımdan irşat ehli, davet ettiği prensiplere öncelikle ve içtenlikle kendisi inanır ve inancını salih amele dönüştürürse yaptığı irşat ve vaazın etkisini görür. Zira din adamı başkalarını ihya ve inşa etmeye çalışırken öncelikle kendisini ihya ve inşa etmelidir. Nitekim Kur'an'da davet ehlinin özelliklerini anlatan ayette şöyle buyrulmaktadır: وَمَنْ أَخْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Allah'a çağırarak, salih amel işleyen ve, 'Kuşkusuz ben Müslümanlardanım,' diyenden daha güzel sözlü kimdir?"*⁹

2. Niyeti Halis Olmalı, Hizmetinde Yalnızca Allah Rızasını Esas Almalıdır

Davetçi, şehvet-şöhret ve servet tuzağına karşı dikkatli olmalı, tıpkı Hz. Peygamber gibi davet ve irşattan vazgeçme karşılığı kendisine sunulan dünyevi tekliflere hep, "güneşi sağ elime, ayı sol elime verseniz yine de ben bu davadan vazgeçmem" diyebilmelidir. Ve irşatta bütün peygamberlerin ortak ifadesi olan: وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir."*¹⁰ ilkesini benimsemelidir.

3. İlim ve İrfan sahibi Olmalı

İrşatta bulunacağı konularda bilgi sahibi olmayan kimselerin insanları irşat etmesi düşünülemez. Şüphesiz bu bilgi öncelikle genel mesleki bilgi olması gerektiği gibi, irşat yapılacak özel alanla ilgili güncel, aktüel ve uzmanlık gerektiren bilgiyi de kapsamaktadır.

Bu nedenle gerek yaşlılara yapılacak irşat hizmetlerinde gerekse olağanüstü hâllerdeki irşat hizmetleri için her iki tebliğde de yer verilen teknik ve uzmanlık gerektiren bilgilerin kısa ve özlü bir şekilde irşada gönderilecek vaizlerimizce bilinmesi önem arz etmektedir.

4. İnsanların Anlayacağı Şekilde Konuşmalı

Din görevlisi, hitap ettiği kitlenin psikolojik ve sosyolojik özelliklerini iyi bilirse, irşadında başarılı olur. Bu bakımdan din görevlisi, beşeri ilişkilerinde

8 Bakara, 2/286.

9 Fussilet, 41/33.

10 Şuarâ, 26/109.

muhataplarının kültür seviyesini, örf ve âdetlerini, onların ortak dertlerini, beklentilerini bilmeli; konuşma tarzını buna göre ayarlamalıdır. Bu, tıpkı bir doktorun hastasını tanıması kadar önemlidir. Doktor, hastasının derdini teşhis etmeden ve onu dinlemeden yazdığı reçete ile nasıl hastasını tedavi edemezse, muhataplarını tanımadan yapılan konuşmalar da etkili olmaz.

Tebliğ ve irşadın başarısı, muhataplarıyla sağlıklı bir iletişim kurabilme oranına bağlıdır. Peygamberler, elçi olarak gönderildikleri toplumların dili ile konuşmuşlardır. Çünkü anlaşılmanın vazgeçilmez gereği budur. Nitekim ayet-i kerimde bu gerçek, “her şeyi onlara apaçık anlatsın”¹¹ diye vurgulanmış bulunmaktadır.

Muhatalara uygunluğu bir başka deyişle güncelliği yakalayamamış, doyurucu olmayan, samimiyetten uzak ve “gönül”den yoksun konuşmalar, hitabet tekniği açısından kusursuz olsalar bile, dinleyicileri ya hiç etkilemez ya da sadece konuşma olarak dikkat çeker fakat olumlu bir sonuç elde edemezler.

İrşat ehli nerede ne söylediğini bilmeli, ihtiyaç ölçüsünce konuşmalı, gereksiz söz ve beyanlardan sakınmalıdır. Zira müminler “... boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler.”¹² Herkese anlayacağı dille hitap etmeli, Allah Resûlünün, “*İnsanlara akılları ölçüsünce konuşun*”¹³ buyruğuna uygun davranmalıdır.

Yunus Emre de sözün bu önemine şöyle dikkat çeker: “Söz ola kese savaşı, Söz ola kestire başı, Söz ola âğûlu aş, Yağ ile bal ide bir söz.” Bu yüzden halk arasında, “*Dil yarası kılıç yarasından daha ağırdır*” denilir. Hatta kılıç yarası bir süre sonra iyileşebilir. Ama bazen sözle açılan yaralar ölümle bile bitmez, manevi âleme intikal eder. Bazen bir söz, hassas, dertli, yaralı, kolu kanadı kırılmış bir insanı ölüme bile götürebilir. Aynı şekilde, anlayış dolu, sevgi dolu, şefkat dolu bir söz ve o sözün İslamî edep ve incelikle ifade edilişi, intihar etmek isteyen kimi insanları ölümden döndürmüş, nice insanların hidâyetine vesile olmuştur. Bu yüzden Yüce Allah Musa Peygamberi, Firavun’u Hakk’a davetle görevlendirirken şöyle buyurmuştur, “*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.*”¹⁴

5. Hâl Ehli Olmalı

İnsani ilişkilerde bazen hâl lisanı ile konuşmak ve beden dilini kullanmak, konuşmanın etkisini artırır. “Kalpten kalbe yol vardır” sözü gönüller arası konuş-

11 Bk. İbrahim, 14/4.

12 Müminûn, 23/3.

13 Krş. Deylemî, V, 359.

14 Tâhâ, 20/44.

manın bir ifadesidir. Hz. Mevlana: Hâl (fiil) dilinin kâl (söz) dilinden daha etkili olduğunu söyler.¹⁵

Zaten sözün kabulü de hâlin söze uygunluğu nispetinde olur. Söylem ve eylem uyumu ve birlikteliği, irşat dilinin bir başka niteliği ve başarı şartıdır. Yüce Allah,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir gazaba sebeptir.”¹⁶ buyurur.

Süfyani Servi der ki, “Söz kabul edilmez, amel olmayınca; amel kabul edilmez, ihlas olmayınca; ihlas da kabul edilmez Kur’an ve sünnete uygun olmayınca”.

Ziya Paşa da, “Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz, şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde”

O hâlde İslami prensipler önce irşatçı tarafından yaşanmalı, mürşit sözünün eri olmalı, dilden önce hâliyle hitap edebilmeli ki muhataplar üzerinde etkisi olsun. Tıpkı Resûlullah gibi davetçinin ahlakı Kur’an olmalı.

6. Dürüst, Emin ve Güvenilir Olmalı

Peygamberlerde bulunması gerekli beş nitelikten birisi de “Emanet”tir. Peygamberler gönderildikleri toplumlara, “*Ben sizin için güvenilir bir elçiyim*” demişlerdir. Bu sıfat, peygamberlerin her yönü ile güvenilir olduklarını ifade eder. Peygamberimiz (s.a.s.), Mekke müşrikleri tarafından daha peygamber olarak gönderilmezden önce “el-Emîn-güvenilir insan” olarak tanınmıştı. Mekkeliler onu bu unvanıyla tanırlardı. Her peygamber aynı zamanda bir davetçidir. Dolayısıyla günümüz mürşitleri de dürüst, emin ve güvenilir olmalı; din adamına olan güven istismar edilmemeli, emniyet ve güveni yok edici her türlü söz, tutum ve davranışlardan sakınılmalıdır.

7. Sabırlı Olmalı, İnsanlara Sabrı Tavsiye Etmeli

Sabır olmadan irşatta başarı olmaz. Bu nedenle her alanda olduğu gibi irşat hizmetlerinde de irşatçı sabır yüklenmeli, muhatap kitleden gelecek ölçsüz tavır ve davranışlara karşı sabırla karşılık vererek başarıya kilitlenmelidir.

Deprem, sel, orman yangınları vb. felaket durumlarında irşat ekiplerinin öncelikle doğal afetlerin yaşandığı ilk anlarda, halkın teselli ve teskin edilme-

¹⁵ Mesnevî, IV, b. 485 vd.

¹⁶ Saff, 61/2-3.

sinde aktif rol almaları gerekir. Zira felaketin şokuyla insanlar çok farklı tepkiler gösterebilirler. Bela ve musibetler karşısında Allah'a, kaza ve kadere olan inancı artanlar, dini duyguları kuvvetlenenler olduğu gibi, bunun tam aksine az da olsa isyan ve inkar hâli yaşayanlar da olabilir. Bu gibi hâllerde kimileri teselliye namazda, duada, tevbe-istiğfarda ararken; kimileri de içki ve alkolde aramaktadır. Peygamber Efendimiz, *"Sabır, musibetin yaşandığı ilk anda olmalıdır."* buyurmuştur.

8. Şefkat ve Merhamet Yüklenmeli, İnsanlara Karşı Güler yüzlü ve Tatlı Dilli Olmalı

Din hizmeti verenler işlerinin gereği olarak insanların en acılı ve en mutlu günlerinde onlarla beraber olma imkânına sahiptir. Nikâh, düğün ve doğum gibi mutlu anlarında sevinçlerini paylaşırken güler yüzlü ve tatlı dilli olmak; yaşlılık, hastalık, kaza, musibet ve ölüm gibi acılı zamanlarında acılarını dindirirken kendilerine şefkat ve merhametle muamele etmek verimli bir din hizmeti için büyük önem arz eder.

Bu nedenle irşat hizmetinde bulunanlar, yüce Kur'an'ın, "Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir".¹⁷, "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davranırsın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."¹⁸ ayetlerinde haber verilen Hz. Peygamberin örnek ahlakını kendilerine rehber edinmeli, yaratılanları yaratandan ötürü sevmelidirler. İnsanlara karşı hoşgörülü ve yumuşak davranmalı ve "kavl-i leyyin" ile konuşmalıdırlar.

9. İhsan İle Muamele Etmeli

İhsan, sözlükte "güzel olmak" manasına gelen hüsn kökünden türetilmiş bir mastar olup, genel olarak başkalarına iyilikte bulunmak, yardım etmek, yaptığı işi iyi, güzel ve kaliteli yapmak, güzel düşünüp güzel davranmak, sözün güzeline söylemek vb. anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁹ Sevgili peygamberimizin "Cibrîl hadisi" olarak bilinen hadislerinde de; "İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."²⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

17 Tevbe, 9/128.

18 Âl-i İmran, 3/159.

19 Bk, Mustafa Çağrı, İhsan Md. DİA, (XXI/544-545).

20 Buhârî, İmân, 37. I, 18.

Yüce Allah Kur'an'da; "Güzel yapınız"²¹ buyurduğu gibi, pek çok ayette, Allah'ın ihsan ehlini/muhsinleri sevdiği bildirilmektedir. Allah Resûlü de; "Allah, yaptığı işi güzel yapanı sever."²² buyurmaktadır.

Bu bakımdan gerek olağanüstü hâllerde acılı insanlara, gerekse normal zamanlarda başta yaşlılar olmak üzere toplumun değişik kesimlerine irşat hizmeti götüren din adamları, "ihsan" bilinciyle hareket etmeli, yaptığını güzel yapmaya, söylediğini güzel söylemeye özen göstermeli, mesaja ve muhatap kişilere nazik davranmalıdır. Zira etkili bir irşat hizmeti için sunulacak bilgilerin doğru, anlaşılır ve güncel olması önemli olduğu gibi, sunuş biçimi de en az o kadar önemlidir. Mesela, "Allah der ki", "Kur'an'da denir ki.", "Peygamber bir sözünde der ki." gibi irşat diline yakışmayan ifadeler yerine; "Yüce Rabbimiz", "Sevgili Peygamberimiz" (s.a.s.), "Mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim" gibi saygı ifade eden cümleler kurmak, irşat dili açısından güzel olduğu gibi, muhatap kitleler üzerinde de daha olumlu etki bırakır.

10. Mütevazi Olmalı

Davetçi, peygamber vazifesini yüklenmiş kimsedir. Hz. Peygamber ise zengin fakir ve değişik tabakalara mensup herkese karşı büyük bir tevazu içinde bulunur, aralarında ayırım yapmaz, hiç kimseyi hakir görmezdi. Herkese değer verir, zaman ayırır, gönüllerini yapardı. Davetçi de böyle olmak durumundadır.

11. Muhataplarını tanımalı, Problemlerini Teşhis etmeli, Onlarla Ortak Noktalar Bulmalı

Teşhis tedavinin yarısıdır. Sağlıklı ve başarılı irşat faaliyeti için önce "hedef kitleyi" psikolojik, sosyolojik vs. yönlerden iyice tanımalı, teşhis etmeli, ihtiyaçlarını belirlemeli, böylece gerekli fizibilite çalışmasını yaptıktan sonra manevi tedavi olan irşat faaliyetine usulüne ve üslubuna uygun olarak başlamalıdır.

12. Günahkâra Değil Günaha Kızmalı

Model din adamı cemaatinden insanların yanlış davranışlarını eleştirip uyarabilir ama kızıp kınayamaz ve onlardan kopamaz. Nitekim Allah Teâlâ'nın peygamberine talim ettiği ahlâkın da gereği budur. Tıpkı doktor, "niçin şunları şunları yaptın ki bu hastalığa yakalandın" gibi sorularla hastasının morali bozmadığı, ona kızmadığı ve acilen hastalığının teşhis ve tedavisine yöneldiği gibi; olağanüstü durumlarda irşat hizmeti yapan model din adamı da geçmiş

21 Bakara, 2/195.

22 Krş. Deylemî, Müsned, I, 157; Süyûtî, el-Câmiu's-sagîr, I, 65.

sorgulamadan öncelikle felakete maruz kalanlara maddeten ve manen çare ve çözüm aramaya gayret etmelidir.

13. İrşat İçin Uygun Zaman ve Mekanı Gözetmeli

Söz, gerektiği yerde ve zamanda söylenirse etkili ve verimli olur. Susulacak yerde konuşmak, konuşulacak yerde susmak irşat metoduyla bağdaşmaz. Sevgili peygamberimizin vaaz ve nasihat konusunda insanlara bıkkınlık gelmemesi için uygun zaman ve mekanı gözettiği dikkate alınırsa, irşat hizmetlerinde zaman ve mekan tayininin önemi daha iyi anlaşılır. Aksi takdirde dünyevî meşguliyetlerin yoğun olduğu veya insanların maddi-manevi birtakım hastalık, uykusuzluk, olağanüstü hâller gibi sıkıntılı zamanlarında irşat yapmak çok verimli olmaz.

Bu nedenle irşadın verimli olmasını sağlamak için zaman ve mekan seçimi-ne ve de insanların psikolojilerinin müsait olmalarına dikkat edilmelidir.

14. Hikmet ve Güzel Öğütü Davet etmeli

Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'de, "Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütü çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."²³ buyurarak irşat hizmetinin hikmet ve güzel öğütü yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu itibarla irşat hizmetini icra edecek kişiler; anlatırken düşündürmeli, düşündürürken sevdirmeli, sevdiren İslam'ın yüce pınarından insanlara kana kana içirmelidir.

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ (Oturma Başkanı)- Evet Muhlis Bey'e de teşekkür ediyoruz, gerçekten güzel değerlendirmelerde ve katkılarda bulundu. Yani bir tebliğ kadar emek vermiş, eksik olmasın, teşekkür ediyoruz.

Ben vaktinizi almak istemiyorum, katılımcı arkadaşlarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyorum, Muhlis Bey'e ve sizlere teşekkür ediyorum. Ancak bir duyuru metni bana ulaştırıldı, çıkmadan önce burada görevli arkadaşımız Yakup Morluoğlu not bıraktı. Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlemiş olduğu seminere, Ankara dışından katılan misafirlerimizin toplantı sonunda benden alması ve doldurup kayıt masasına bırakması gereken bazı evraklar var diyor, lütfen onları benden alın ve doldurun diyor, onu duyurmuş olalım. Hayırlı günler diyorum, Allah'a emanet olunuz.

2. SALON - 3. OTURUM

**Muhatap Kitleye Göre
Vaaz Çeşitleri-2**
(17 Aralık 2011 Cumartesi)

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Hamza AKTAN
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1. ÜNİVERSİTE CAMİLERİNDE VAAZ VE İRŞAT

Prof. Dr. Mehmet OKUYAN*

GİRİŞ

“Öğüt” anlamına gelen vaaz, bir iletişim ve eğitim - öğretim faaliyetidir; içeriği de dini değerlerin aktarılması şeklinde belirlenmektedir. Vaaz görevini yapanlara vaiz de hatip de denilir. Buna göre hitabet, “hutbe okumak, güzel söz söylemek, vaaz ve nasihatte bulunmak” demektir. Terim olarak da, “bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı” anlamına gelmektedir. Konuşan kişiye hatip, yaptığı konuşmaya da hitabe denir.¹

İslam öncesi Araplarda hitabete çok önem verildiği ve çok değerli hatiplerin yetiştirildiği bilinen bir gerçektir. Ancak sözlü rivayete dayanan bu edebî ürünler zamanımıza kadar ulaşamamış, ulaşanların sıhhati konusunda da tereddütler yaşanmıştır.² Araplarda kabileler arasında kendini savunmalarda, karşı tarafın övünçlerini bastırmada, savaşa teşvikte veya barışın tesisinde bu hatiplerin rolü büyüktü. Elbette hitabet sanatı, sadece savaş alanlarında kullanılmıyordu. Elçi kabullerinde, hükümdar meclislerinde, panayırlarda ve çeşitli toplantılarda, toplumun iyiliği ve huzuru için de kullanılıyordu. Anlaşıyor ki hemen hemen her ciddi konuda hatibin sözcülüğüne başvurulmuş bir ortamda Arap yarımadasında en azından yerleşik kabile sayısınca hatibin bulunduğu söylenebilir. İslam’ın gelmesiyle birlikte bunların kabilelerin sarsılan sosyal ve ekonomik durumlarını müdafaa durumunda yine önemli sorumluluklar yükledikleri de düşünülebilir. Hitabet sanatı İslam döneminde de etkisini sürdürmüş ve pek çok hitabet ve belagat ustası yetişmiştir. Bunun nedenlerinden birisi Hz.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Mahmut Kaya, “Hitabet” mad., *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 156.

2 Hüseyin Elmalı, “Hitabet” mad., *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 158.

Peygamberin gerçekleştirdiği büyük değişimi savunanlarla karşıtları arasında çıkan tartışmalarda bu sanata duyulan ihtiyaçtı. Dahası, hitabetin bizzat Hz. Peygamber tarafından dini tebliğde muhatapları etkilemek için kullanılmış olması da bu noktada belirleyici olmuştur. Hz. Peygamberin okuduğu Cuma ve Bayram hutbeleri ile özellikle Veda Hutbesi insanlık için bir tebliğ ve hitabet şaheseri olarak bilinmektedir.³

Bilindiği gibi, vaaz veya hitabet yoluyla eğitim Hz. Peygamber'den günümüze kadar bir yaygın din eğitimi faaliyeti olarak devam ede gelmiştir. Günümüzde şartlar değiştiği, ilimler hızla geliştiği ve buna bağlı olarak da insanların ihtiyaçları, ilgileri ve problemleri de farklılaşmakta olduğu için vaaz yoluyla eğitimin metodunda da değişimler kaçınılmazdır.⁴

Bilim ve teknolojiye değişimlerin yaşanmasına paralel olarak iletişimde de bazı aşamalar yaşanmıştır. Buna göre "Tek Yönlü Model" en eski model olarak bilinmektedir. Bu modelde önemli olan nokta, din eğitimcisinin dinleyicilerini motive etmek ya da muhatapları inandığı dine çevirmek için nasıl konuşması gerektiğini belirlemektir. Karşılıklı etkileşim de denen "İki Yönlü Model"de ise iletişimcilerin dinleme ve birbirlerinin mesajlarına verdiği tepki kabiliyetine önem verilir. İlk modelde nasıl ki mesajı göndermedeki başarı esas ise bunda da ilk modele ilave olarak dinleme becerisine önem verilmektedir. "Çok Yönlü Model" ise gelişen kitle iletişim araçlarının sunduğu imkânlar sayesinde artık tek yönlü yol yerine çift yönlü yol vardır ve sadece gönderici aktif olmayıp alıcı da aktiftir. Buna göre hem gönderici hem de alıcı iletişim sürecinde eşit derecede sorumluluk sahibidir. Bunlar birbirinden soyutlanmış veya ihtiyari birer gönderici veya alıcı değil, aynı anda iki taraf da birbirine mesaj gönderip almaktadır. Bu modelde gönderici ve alıcı kişiler aynı anda sözlü olan veya sözlü olmayan davranışlar yoluyla karşılıklı olarak birbirlerinin mesajını yorumlarlar. Böylece iletişimde çok boyutluluk devreye girer ve mesaj veren kişi aynı anda diğer taraftan göz kontağı, yüz ifadeleri, duruş ve hareketler yoluyla da geri bildirimler alır. Bu durumda bir gönderen, bir alan değil, aynı anda hem gönderen hem de alan kişiler vardır ve burada bir paylaşım söz konusudur.⁵ Camilerdeki hutbeyi bu bağlamda ele almak hutbenin etkinliğini sağlamada önemli bir unsurdur.

Bu noktada iletişimin temel prensiplerine kısaca temas etmekte yarar vardır. "Kendini Tanımak"la ilgili olarak hatibin "kendine karşı özgüven sahibi olma-

3 Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim*, Ankara 2006, s. 22-23.

4 Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik (Tarihçesi ve Problemleri)*, MÜİF vakfı yayınları, İstanbul 1997, s. 10.

5 Köylü, *age.*, s. 27-30.

sı, konuşma heyecanını, konuşma kaygısını ve korkusunu yenebilmesi" önemli hususlardır. Ayrıca "Hedef Kitleyi Tanımak"la ilgili olarak "dinleyicilerin fiziksel ve psikolojik özellikleri, hatibe ve konuya karşı tutumları" gibi hususlar ile "Ortam ve Çevreyi Tanımak" da başarılı bir hitabette göz önünde bulundurulmalıdır.⁶

"İletişim", bilgilerin, düşüncelerin, isteklerin, ihtiyaçların, yaşanan hayat tecrübelerinin, umutların, beklentilerin, geleceğe yönelik plan ve projelerin öğretilmesi ve aktarılmasına denir. İletişimin ilâhî, ferdî, toplumsal ve diğer canlılar bakımından çeşitleri vardır. Demek ki, iletişime ilâhî boyuttan baktığımızda farklı bir iletişim ağı, kaynağı, mesajı ve alıcısı ile karşı karşıya kaldığımızı görürüz. Yüce Allah'ın kâinatla, insanla ve diğer canlılarla iletişimi vardır. Bu iletişimin iletişim olabilmesi için karşılıklı bir şekilde işlemelidir. Tek taraflı işleyen sistem iletişim olmaz; o sadece bilgilendirme ve malumat verme olur. Çünkü iletişimde "geri bildirim" olmalıdır.

İletişimin kaynak, mesaj, mesajı alan, mesajın ulaştırıldığı araç ve geri bildirim unsurları vardır. Bu unsurların tamamı iletişimi bir süreç hâline getirmektedir. "Geri bildirim" bir davranış, bir söz, bir tavır, bir tutum, bir değişim, bir yenilik ve bir gelişme olabilir. "Geri bildirim" olumsuz da olabilir, yani olumsuz bir tepki şeklinde de kendini gösterebilir. İletişimin olumlu manada bir değişim meydana getirmesi gerekirken, bu dönüş olumsuz da olabilir. İletişimin en önemli amaçlarından biri, davranışlarda, düşüncede, niyetlerde ve inançlarda, hayata bakış açısında bir değişim meydana getirmektir. İşte bu değişim geri bildirim olmaktadır. Olumlu manada "geri bildirim" ile iletişim faaliyetinin devresi tamamlanmaktadır.⁷

Din alanında iletişimin ilk boyutu Allah ile kâinat, Allah ile insan ve Allah ile diğer canlılar arasında gerçekleşmektedir. Bütün bunların incelenmesi bu tebliğin konusu olmadığı için detaya girmek istemiyoruz.

Genel olarak hitabet ve iletişimle ilgili bu kısa hatırlatmalardan sonra şimdi de asıl konumuz olan dini iletişim üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz.

DİNÎ İLETİŞİM

Dinî iletişim en eski iletişimdir; çünkü dinin insanla iletişiminde ilk muhatap fitrattır. A'râf 7/172'de sözü edilen "elest bezmî"nden kasıt Yüce Allah'ın her insanın fitratına O'nu tek ilah olarak tanıma özelliğini vermesi ve bunun da fitrat tarafından mecazi olarak kabul edilmesidir.

6 Bu konularla ilgili geniş bilgi için bk. Köylü, *age.*, s. 47-99.

7 Bayraktar Bayraklı, *Din ve İletişim*, İstanbul 2010, s. 11.

Bakara 2/30'da beyan edildiği gibi Yüce Allah meleklerle de iletişim kurmuştur. Aynı şekilde En'âm 6/128'de ve benzer âyetlerde olduğu gibi cinlerle de, A'râf 7/12, İsrâ 17/32 ve benzeri âyetlerde yer aldığı üzere şeytanla da iletişim kurulmuştur.

Peygamberlik kurumu ise bu anlamda başka bir iletişim biçimidir. Nahl 16/36'da ve daha başka âyetlerde dile getirilen husus budur. Yüce Allah, bütün peygamberin tebliğci olduğunu beyan ettiği gibi Hz. Peygamberin de tebliğci olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamberin tebliğinde Kur'an hem *belliğ* "tebliğ et" kelimesini kullanmıştır;⁸ hem de *ud'u* "davet et"⁹ ve aynı kökten *dâ'î* "davetçi"¹⁰ ile *ed'û* "davet ediyorum"¹¹ kelimelerini kullanmıştır. Bu bağlamda Hz. Nûh da daveti için *da'avtü* "davet ettim" fiilini kullanmıştır.¹² Ayrıca hayırlı olmak ve kurtuluşu elde etmek isteyen müminler de *yed'üne* "(hayra) davet eden insanlar" olarak nitelendirilmiştir.¹³ Bu noktada *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker* denen hayır hizmetinin hem Hz. Peygamberin birincil görevidir;¹⁴ hem de hakiki mümin olmanın bir gereğidir.¹⁵ Hz. Peygamberin *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker* kapsamında müminleri teşvik ettiği, kötülükleri el veya dil ile engellemenin, bunlar mümkün değilse gönülden öfke duymanın önemi vurgulamıştır.

Bu genel bilgileri verdikten sonra kısaca İslamî hitabetin çeşitlerini ve bu hitabetin genel özelliklerini de kısaca hatırlatmakta yarar görmekteyiz. İslamî hitabetin çeşitleri:

- I. Cihada teşvik,
- II. Nikâh konuşmaları,
- III. Tören konuşmaları,
- IV. Siyasi hutbeler,
- V. Münazaralar ve

8 Mâide 5/67.

9 Nahl 16/125; Kasas 28/87.

10 Ahzâb 33/46.

11 Yûsuf 12/108.

12 Nûh 71/5, 7, 8.

13 Âl-i İmrân 3/104.

14 A'râf 7/199.

15 Âl-i İmrân 3/104, 110; Tevbe 9/71.

vi. Dini hutbeler.¹⁶ Bu tebliğde, altı madde hâlinde belirlenen hitabet çeşitlerinden “dini hutbeleri” ele alacağız; diğerlerine değinmeyeceğiz.

Bu arada İslamî hitabetin bazı özelliklerine de kısaca değinmek gerekir:

i. Allah’a hamd ile başlanmalı. Böyle olmayanlara “betrâ’ (noksan, güdük)” adı verilmektedir. Ayetlerle ve salat-selam ile başlamayanlara ise “şevhâ’ (çirkin, yakışıksız)” denmiştir.

ii. Kur’an üslubu uygulanmaya çalışılmalı, konuşmalar ayetlerle süslenmeli.

iii. Kâhinlerin secili sözlerine olabildiğince yer verilmemeli.¹⁷

iv. Mümkün mertebe kısa tutulmalı.

Bu hatırlatmalardan sonra şimdi de tebliğ konusuna değinmek istiyoruz.

TEBLİĞ NASIL YAPILMALIDIR?

1. Din, kulun Allah ile iletişimi esaslarının belirlendiği ilâhî bir kurumdur. Zümer 39/3’e göre “Din sadece Yüce Allah’a aittir” ve onun esaslarını da sadece Yüce Allah belirlediği için bu esasların nelerden ibaret olduğu öncelikle ve özellikle O’nun öğretisinde aranmalıdır. Öyleyse toplum fertlerinin dini açıdan bilgilendirilmesinde vahyin vazgeçilmez bir önemi ve konumu vardır.

Zümer 39/23’e göre “vahiy, yani Kur’an en güzel sözdür”; çünkü “en güzel söz en Güzel’in sözü”dür. Bu durumda içeriğini doğru değerlerle doldurup muhataplara aktarmada vahyin ilkelerinden beslenmek gerektiği açıktır. Kâf 50/45’e göre dini öğretilerde Kur’an’la tebliğ yapmanın gereği üzerinde durulmaktadır. Çünkü ilâhî bilgilendirmede Yüce Allah’ın azabından haşyet duymada ancak Kur’an ile öğüt vermenin etkin olduğu beyan edilmek istenmektedir. Dahası Yüce Allah, Furkân 25/52’de Kur’an’ı anlatmanın en büyük cihad olduğunu beyan ederek Kur’an’ı anlatmanın önemini vurgulamıştır. Bu arada çeşitli sözleri dinlemenin önünde de bir engel yoktur; çünkü Zümer 39/18’e göre Rahmân’ın has kulları “çeşitli sözleri dinlerler; ancak en güzeline uyarlar” şeklinde tanıtılmaktadır. Ayrıca Yüce Allah Hz. Peygambere hitaben, “Allah’ın kullarına en güzeli söylemesi gerektiğini” beyan etmektedir. Hz. Peygamberin 23 yıllık risalet hayatında uyguladığı da bundan ibarettir ve Resûlullah (s.a.s.) Kur’an’ın faziletine dair pek çok hadis beyan etmiştir.

2. Tebliğ Allah’ın yoluna yapılmalıdır. Bir anlamda çağrı veya davet kişinin kendisine, ekolüne, tarikatine, mezhebine vs değil, sadece ve sadece Yüce Al-

¹⁶ Elmalı, *agmd.*, XVIII, 159-160.

¹⁷ Elmalı, *agmd.*, XVIII, 160.

lah'a yapılmalıdır. Kur'an'da Nahl 16/125 ve Ahzâb 33/46'da da beyan edildiği gibi bu noktada açık emirler yer almaktadır.

3. Nahl 16/125'te ifade edildiği üzere, tebliğ hikmetle, yani hikmetli sözlerle, yani içi hakikatlerle dolu ilâhî kaynaktan beslenen ifadelerle şekillendirilme-
lidir ki burada da kapı vahye aralanmaktadır.

4. Tebliğ "güzel öğüt"le yapılmalıdır. Çünkü güzel öğüt, sonuç almada etkindir. Nahl 16/125'teki tebliğ esasları arasında bu husus da yer almaktadır. "Güzel öğüt" denen *el-mev'izatü'l-hasene* de aslında Kur'an'dır. Çünkü Yûnus 10/57'ye göre Kur'an'ın bir adı da budur. Öyleyse en güzel öğüt elbette ki en Güzel'in öğütüdür ki bu da Kur'an'dır.

5. Tebliğ bir mücadele gibi yapılacaksa bunun da en güzel şekilde yapılması Kur'an'da öğütlenmektedir. Bu bağlamda Kitap ehli ile olan ilişkide bu husus emredildiği gibi,¹⁸ Nahl 16/125'te de genel bir tebliğ ilkesi olarak belirlenmektedir.

6. Tebliğ yumuşak bir dille ve gönül alıcı sözlerle yapılmalıdır. Bu noktada Yüce Allah Hz. Musa'ya Firavun'a gidip ona yumuşak söz söylemesini emretmiştir.¹⁹ Firavun'a bile böyle davranması emredildiğine göre diğer insanlara yönelik tebliğde kırılcılık ve hakaretin hiçbir şekilde yer almaması gerektiği açıktır.

Tebliğin nasıl olması gerektiği noktasında sözünü ettiğimiz bu hususlar bu konuda söylenecek sözlerin sadece bir kısmıdır; elbette Kur'an'da anlatılan kıssaları ve Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadisleri de tebliğde kullanmak gibi daha başka özellikler de vardır. Ancak konuyu kısaca aktarmak istediğimizden dolayı bu detaylara girmiyoruz.

TEBLİĞDE UYULMASI GEREKEN KURALLAR

Tebliğin daha verimli ve sonuç alıcı olması için de birtakım kurallar vardır. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Yalan söylememek. Kur'an, tebliğde de hayatın diğer alanlarında da yalanı Müslümanın gündeminden çıkarmayı hedeflemektedir. Âl-i İmrân 3/78'de kitap ehli bu noktada uyarılmışken, Hacc 22/30'da da bütün müminler uyarılmaktadır. Yalan söylememek elbette doğruyu söylemek gerektiğini beraberrinde getirmektedir. Nisâ 4/9, 171 ve Ahzâb 33/70'te vurgulanan husus budur.

¹⁸ Ankebût 29/46.

¹⁹ Tâhâ 20/44.

Dahası kişinin kendisinin yapmayacağı şeyleri söylememesi gerektiği de üzerinde hassasiyetle durulan ilkelerdendir.²⁰

Yalanın en büyüğü şüphe yok ki Allah'a nispet edilendir. Kur'an bu konuda çok şiddetli uyarılarla doludur ve bunu yapanlar "en zalimler" olarak tanıtılmaktadır.²¹ Allah hakkında bilmediklerini söyleyenler kınandığı gibi,²² vahye herhangi bir şeyi karıştırma ihtimali karşısında elçi de açık ifadelerle ve şiddetli bir şekilde uyarılmıştır.²³ Hz. Peygamber bile bu konuda uyarıldığına göre bu noktada diğer insanların ne kadar hassas ve dikkatli davranmaları gerektiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Özellikle Allah adına konuşurken O'nun adına helaller veya haramlar üretenler de aynı şekilde kınanıp uyarılmaktadır.²⁴

2. Söylediğine önce kendisi inanıp gereğini yapmak. Tebliğde çok önemli ilkelerden birisi de budur. Kişi söylediğini önce kendisi yapmıyorsa, sözüne kendisini güvenmiyor demektir ki bu da sözüyle davranışı farklı insan tipini gündeme getirmektedir. Bakara 2/185'te Hz. Peygamber ve müminlerin durumu bu noktada önce kendileri inanıp ardından da başkalarını inandırmaya çalışmaları güzel bir örnektir.

3. Tebliğde kaba, hakaret ve alay içerikli konuşmamak.²⁵

4. Konuşmada açık isim vermekten kaçınmak. Çünkü Müslüman'ın görevi nitelikler üzerinde durmasıdır; isim vererek hedef göstermek değildir. Kısalar da çok büyük oranda isim zikredilmemesinin nedeni bu olsa gerektir.

5. Konuşmada abartıdan kaçınmak. Abartı mesajın doğru anlaşılıp uygulanmasının önünde bir engeldir.

6. Gerçekleri gizlememek. Bakara 2/140, 159-162, 174-175'te bu husus ele alınıp böyle davrananlar korkunç bir azapla tehdit edilmektedir. Ayrıca yine Bakara 2/101'de Kitap ehli Yüce Allah'ın kitabını arkalarına attıkları için gerçeği bilmeyen olarak tanıtılmakta, dahası Âl-i İmrân 3/187'de bu tür bir davranış çok kötü bir alışveriş olarak tanıtılmaktadır. Hz. Peygamber de gerçeği gizleyenlerin mahşerde boğazlarına ateşten bir gem vurulacağını haberini vermektedir.

20 Bakara 2/44; Saff 61/2-3.

21 En'am 6/21, 93, 144, 157; A'râf 7/37; Yûnus 10/17; Hûd 11/18; Kehf 18/15; 'Ankebût 29/68; Zümer 39/32; Saff 61/7.

22 Bakara 2/80, 169; En'am 6/93; A'râf 7/28; Yûnus 10/68.

23 Hâkka 69/44-47.

24 En'am 6/138, 140, 143, 144; Yûnus 10/59-60; Nahl 16/116-117.

25 Âl-i İmrân 3/159.

7. Bilmediği bir şeyi biliyormuş gibi sunmamak. Yüce Allah, İsrâ 17/36'da bu konuyla ilgili insanın buna aykırı davranması durumunda kulak, göz ve gönül gibi organlarının sorumlu tutulacağı haberini vermektedir.

8. Başkalarına yönelik zandan şiddetle kaçınmak. Hucurât 49/12'de yer alan bilgiye ve bağlama göre başkalarıyla zannın bir kısmından değil, bütünüyle zandan şiddetle kaçınmak gerekmektedir. Çünkü başkalarıyla ilgili konularda zanna dayalı hareket etmek veya hüküm vermek son derece sakıncalı sonuçların doğmasına neden olabilir. Esasında zan, Yûnus 10/36 ve Necm 53/28'e göre gerçeğin hiçbir şekilde ifadesi değildir. Hz. Peygamber de zannı sözün en yalanı diye tarif etmiştir. Ayrıca Hucurât 49/6'nın beyanına göre müminler fasık bir kişinin haberiyle karşılaşınca onu doğrulamakla da yükümlü tutulmuşlardır.

9. Konuşmada başkalarına mesaj vermemek, bunu takdir alma duygusuyla yapmamak. Kur'an izzet ve şerefi sadece Yüce Allah'ın, Hz. Peygamberin ve müminlerin yanında aramayı emretmektedir. Yûnus 10/65, Fâtır 35/10 ve Münâfikûn 63/8'de bu husus açıkça beyan edilmekte, Nisâ 4/139'da ise başkalarının yanında onur ve şeref arayışına girenler kınanmaktadır.

10. Hikâye, masal, mitoloji gibi şeyler anlatmamak. İnsanların birtakım hususlarda etkilenmesi için hayatın yaşanmış olgularında alıntılar yapmak önemli bir eğitim ve öğretim ilkesidir. Ancak bunu yaparken olup olmadığı bilinmeyen hikâyeleri veya insanlık tarihinin üretimi olan mitolojileri veya masalları değil, Kur'an kıssalarını anlatmak gerekir. Çünkü Hûd 11/120, Yûsuf 12/111 ve Nâzi'ât 79/26'da kıssaların anlatılma gerekçeleri ibret verme ve öğüt alma şeklinde belirlenmiştir. Öyleyse en güzel ibretler ve öğütler Yüce Allah'ın kitabında yer verdikleridir. Zira Yûsuf 12/3'te de en güzel kıssanın Hz. Yûsuf ve ailesiyle ilgili anlatılan olduğu beyan edilmektedir.

11. Anlaşılabilir bir dil kullanmak. Hitabette belki de en önemli hususlardan birisi budur. Kişiler bazen muhataplara kendi bilgiçliklerini taslamak için özellikle anlaşılmayan bir dil kullanmakta, böylece hitabetin en önemli faydası olan "anlaşılabilirlik" ilkesi zedelenmektedir. Oysakişinin bilgisi veya anlattığı doğru karşdakinin anladığı kadardır. Yüce Allah, İbrahim 14/4'te bütün peygamberlerini kendi kavimlerinin diliyle göndermesinin gerekçesini "anlaşılabilirlik" veya "açıklanabilirlik" ilkesine dayandırmıştır. Konuşmaktan maksat anlaşılmasıdır. Anlaşılmamak için konuşmak ise elbette abesle iştigaldir. İşte Kur'an'ın gönderiliş gayesini de burada görmek durumundayız.²⁶

26 Anlaşılmamanın önemi hakkında bazı âyetler için bk. En'âm 6/105; Yûsuf 12/2; Meryem 19/98; Tâhâ 20/27-28; Hacc 22/16; Kasas 28/34; Fussilet 41/44; Zuhuruf 43/3; Duhân 44/58; Kamer 54/17, 22, 32, 40.

ÜNİVERSİTE CAMİLERİNDE VAAZ NASIL OLMALI?

Üniversite camilerinde cemaatin yapısı genel olarak şu şekildedir: Üniversite öğrencileri, üniversite öğretim elemanları, üniversite çalışanları ve üniversite ile ilişkili halk (hastane veya başka vesilelerle gelenler).

Üniversite camilerindeki cemaat profili diğer camilerden çok farklıdır. Bu nedenle buralardaki vaazların da özellikli olması kaçınılmazdır. Bu çerçevede bazı uyarılarda ve tavsiyelerde bulunmak faydalı olacaktır.

1. Üniversite camilerindeki hutbeler genel hutbelerden farklı olmalıdır.

2. Cemaat özellikli olduğu için hatip özel hazırlanmalıdır.

3. Konuşmaların içeriği mutlak surette ve mümkün mertebe Kur'an'a dayalı olmalıdır. Çünkü dinleyiciler hatibi "Allah adına konuşuyor, O'nun buyruklarını aktarıyor" düşüncesiyle dinlemektedirler. Öyleyse Allah adına konuşanların Allah'ın kitabından konuşma zorunluluğu unutulmamalıdır.

4. Rivayetlerden veya âlimlerden nakiller yaparken mutlaka kaynak gösterilmelidir.

5. Kur'an merkezli sunumlarda sadece iman, ahlak, ibadet ve kıssalar gibi konular değil, farklı konulara da girilmelidir.

6. Kur'an'da "kitap" kavramı üzerinde durulmalı ve özellikle Mekkî sûrelerde ele alınan "kâinat kitabına" ve "insan kitabına" yapılan göndermeler cemaatle paylaşılmalıdır. Böylece Kur'an'ın sadece bir ahlak ve ibadet kitabı olmadığı, hayatı çepeçevre kuşatan bir içerikte dizayn edildiği beyan edilmelidir.

7. Fizik, Kimya, Astronomi, Jeoloji, Jeomorfoloji, Embriyoloji, Sosyoloji, Psikoloji vs bilim dallarına dair âyetler öne çıkartılmalı, böylece ilgili bilim dallarında çalışan öğretim elemanları ve öğrenciler Kur'an'ın onlarla da ilgili özel mesajlar içerdiğini görmelidirler. Bunun sonucunda araştırmalarında yeni hedefler belirlemeli, çalışmalarını daha kapsamlı ve verimli bir mahiyete dönüştürmelidirler. Elbette bunu yaparken hitabetten veya sunumdan önce, ilgililerden yardım alarak doğru bilgi sahibi olunmalı, konuyu bilenler karşısında yetersiz bir görüntü verilmemelidir. Hatta mümkünse günümüz görsel iletişim araçlarından yararlanılmalı, gerekiyorsa slayt vs araçlardan istifade edilmelidir.

8. Dinleyicilerin dikkatini çekecek ifadeler kullanılmalı, giriş cümleleri uyarıcı bir nitelik arz etmelidir. Kur'an'daki "De ki", "Nasıl?", "Biliyor musunuz?", "Mukatta'a harfleri" örnekleri bu noktada ufuk açıcı olmalıdır. Ayrıca Hz. Peygamberin

“Müflis kimdir?”, “Pehlivan kimdir?”, “Müslüman kimdir?” ve “Vallahi iman etmiş olmaz şu kişi” gibi sözleri de örnek teşkil etmelidir.

9. Konuşmacı bilgili, donanımlı ve alanında otorite olmalıdır. Âciz ve tereddütlü bir görüntü vermemelidir. Bu durumda muhatap kitlenin hatibe güveni zedelenir ve sadece özel bazı konularda değil, bütün anlattıklarında derin şüpheler ve tereddütler devreye girmiş olur.

10. Konuşmacı, zaman zaman nükteli bir ifadeyle de konuşmasına başlamalıdır. Somurtkan ve fırça atan bir hitap şeklinin hiçbir faydası yoktur. Çünkü böylesi durumlarda hatip kendisini garantide görmekte, kendi sorumluluğunu unutup bütün suçu cemaate yıkmaya çalışmaktadır ve bu durum cemaatin dikkatinden kaçmamaktadır.

11. Muhatapların yanlış bilgisine dikkat çekilip doğru bilgiye dair açıklamalar yapılmalıdır. Bakara 2/177 ve 189 ile Âl-i İmrân 3/92. âyetler bunun birer örneğidir.

12. Kur'an'da sıklıkla uygulandığı üzere, zaman zaman örnekler verilmeli, muhatabın zihni açık ve canlı tutulmalıdır. Böylece zihin dalgınlığı engellenmiş ve muhatap kendisini konuşmanın içerisinde hissetmiş olacaktır.

13. Sunumlar veya konuşmalar mümkün mertebe irticalen yapılmalı, bir kağıttan okuma şeklinde gerçekleştirilmemelidir. Hitap ederken muhatapların yüzüne bakmak, onların mimiklerini gözlemlemek, onların tepkilerine göre yeni açılımlar ve mesajlar üretmek hitabette çok önemli ilkelerdendir. Bu bağlamda anlatılan konularda zaman zaman cemaate sorular sorulmalı, onların cevapları üzerinde yeni değerlendirmeler yapılmalı, konu donuk ve sabit bir görüntüden çıkartılıp canlı hâle getirilmelidir.

14. Konuların önemi oranında tekrarlar yapılmalı, zaman zaman anlatılan hususlar kısa başlıklar hâlinde özetlenerek tekrar edilmelidir.

15. Kur'an'ın bir anlatım ilkesi olan maksadın öğüt vermek ve muhatapların bilgilendirilmesini sağlamak olduğu vurgulanmalı, dayatmacı ve zorlayıcı bir üslup takınılmamalıdır.

16. Konuşmalarda partizanlık ve politika yapılmamalı, cemaat bir bütün olarak dini açıdan bilgilendirilecek insanlar şeklinde görülmeli, ayırımcı bir sunum gerçekleştirilmemelidir. Çünkü hatip birilerinin değil, herkesin önünde ve onları bilgilendirmekte olduğunu unutmamalıdır.

17. Konuşmalarda toplumu bölen bir içerik takip edilmemeli, gruplaşmalara neden olunmamalıdır. “Toplanan veya bir araya gelen insanlar” demek olan

cemaati “parçalanırlar” hâline getirmemek gerekir. Tevhid dini olan İslam’ı ve onun müslüman muhataplarını dağınıklığın adresi olarak göstermemek gerekir.

18. Herkesin her fırsatta bilip söylediği şeyleri defalarca tekrarlayıp muhatapları bıktırmamak da önemli bir hassasiyettir.

19. Hatip, güncel konulara dair sunumlar yapmalı, gündemin gerisinde kalmamalıdır. Bunu yaparken tarafgirlik yapmamalı, suçlayıcı değil, tanımlayıcı bir ifade tekniği kullanmalıdır.

20. Hatip görevini ücret endeksli değil, ecir endeksli yapmalı, böylece Peygamberî bir metodu takip etmelidir. Hayata maddî ilişkilerle değil, ilâhî rızayı kazanma amaçlı bakmalıdır.

21. Hatip görevi sahiplenmeli, kiracı mantığıyla hareket etmemelidir.

22. Hatip, hem hayatın diğer alanlarında hem de dini hitabette sadece görevini yapan olarak değil, görevini yaşayan kişi olmayı başarmalıdır.

23. Son söz olarak, hatip toplumun önünde insan olduğunu unutmamalı, “imam” olmanın toplumun önünde ve onların önderi olduğu bilinciyle hareket etmelidir.

2. YURT DIŞINDA VAAZ VE VAİZLİK – AMERİKA ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ERTEN*

GİRİŞ

Bilindiği gibi her ülkenin kendisine özel, coğrafi, ekonomik ve sosyal şartları vardır. Hatta bu şartlar, aynı ülke içindeki değişik bölgelerde bile farklılık arz edebilmektedir. Nitekim aynı ülke içindeki farklılıktan dolayı, Diyanet İşleri Başkanlığı yıllarca uygulamış olduğu merkezden gönderilen hutbe uygulamasından vazgeçip hutbe yazma işini illere devretmiştir. Amerika şartları içinde irşat hizmetinin önemli bir parçası olan vaaz ve vaizliğin de birtakım zorlukları ve problemleri vardır. Tebliğimizin konusu bu problemlerin tespiti ve problemlere yönelik çözüm önerileridir.

Bu tespit ve önerilerimizin daha iyi anlaşılmasını temin sadedinde öncelikle Amerika'daki cemaat profilini izah etmemiz gerekmektedir. Amerika'daki cemaat profilini ikiye ayırabiliriz: Türkiye'den gelen Müslümanlar ve diğer ülkelerden gelen veya yerli olan Müslümanlar.

Amerika'da görev ifa eden din görevlisinin muhatap olduğu cemaat profilinin büyük çoğunluğu Türklerden oluşmaktadır. Bunları da kendi içinde birkaç grupta inceleyebiliriz:

1. Türkçe Konuşan Türk Cemaat: Bunları da kendi içinde ikiye ayırabiliriz:

a. Birinci Nesil Türkler: Bunlar sayıları az da olsa 1950-1960 yıllarında Amerika'ya gelmeye başlayan ve çoğunluğu Washington DC, Virjinya ve Maryland ve Philadelphia gibi Amerika'nın orta kesimlerinde ikamet eden Türklerdir. Bunlardan bir kısmı Türkiye'de bir üniversite bitirdikten sonra master ve doktora programları için gelip daha sonra buraya yerleşenlerdir. Bölgede saygın üniversitelerin ve çeşitli iş imkânlarının varlığı, yerleşme açısından teşvik unsuru olmuştur. Diğerleri, gren kartlı olup çeşitli eğitim seviyelerine mensup Türkler-

* Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

dir. Ancak birinci neslin Amerika'ya yoğun olarak gelmeleri 1980 ve sonrasında olmuştur. Bu nesil genel olarak Karadeniz bölgesinden, özellikle de Giresun ve civarından gren kartla veya kaçak olarak gelmiş daha sonradan gren kart almış, bir kısmı da hâlâ kaçak olarak yaşayan Anadolu insanından oluşmaktadır. Bunların çoğunluğu New Jersey ve civar eyaletlerde ikamet etmektedirler. Bunlar, genellikle birbirlerinin Amerika'ya gelmelerine çeşitli şekillerde yardımcı olarak gelmişlerdir ve dolayısıyla birbirlerinin akrabalarıdır.

Birinci nesil Türkler, Türkiye'deki cemaat profiline en yakın olan gruptur. Türkçe'yi düzgün olarak konuşup anlayabilirler. Türkiye'deki mevcut gelenek ve göreneklere göre yetiştikleri için hayat tarzlarında Anadolu'daki yaşam tarzından fazla bir değişiklik yoktur. Türkiye'de camiye devam edenler, Amerika'ya geldiklerinde de bir şekilde en yakın camiye bulup ibadet hayatlarına devam etmektedirler ve bunlar azınlıktadır. Bu grubun yanında çoğunluğu oluşturan ve cami ve cemiyetiyle ilişkisi çok zayıf veya tamamen kopmuş durumda olan bir grup da vardır. Din görevlileri bu kitle ile ancak bayram, cenaze ve mevlit merasimleri gibi özel günlerde bir araya gelip, tanışma ve kaynaşma imkânı bulabilmektedir.

b. İkinci Nesil Türkler: Bunlar, birinci nesil olarak nitelediğimiz oraya önceden göç eden birinci neslin çocuklarıdır. Bu neslin ortak özelliği, İngilizceyi bilmelerine rağmen Türkçelerinin zayıf olmasıdır. Ayrıca bu nesil Amerika eğitim sistemine göre yetiştirildiklerinden Türkiye'deki din eğitimi anlayışına oldukça yabancılardır. Dolayısıyla, bu grubu cami ve cemiyete dahil etmek bir sorun olarak her daim karşımızda durmaktadır. Bu grup, özellikle klasik monolog türü yapılan Türkçe vaaz ve sohbetin muhtevasını başka bir kültür içinde yetiştiklerinden tam olarak kavrayamamaktadır. (Türklerin Amerika'ya göç etmelerinin tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Özcan Güngör, "Amerika'da Türkler ve Türklerin Dini Kurumsallaşmaları Açısından Camiler", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 47, Yıl: 15, Bahar 2011, s. 85-98.)

2. Türklerin Dışındaki Diğer Müslüman Cemaat: Din görevlisinin Amerika'da muhatap olduğu ikinci cemaat grubu, genellikle Müslüman ülkelerden Amerika'ya göç etmiş, İngilizceyi iyi konuşabilen Müslümanlardan oluşmaktadır. Bunlar daha çok Arap ülkelerinden, Pakistan ve Hindistan'dan göç eden Müslümanlardır. Cemaat içinde yukarıda saydıklarımız dışında Amerikan asıllı Müslümanların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu cemaat tipi, camilere genellikle Cuma, bayram ve ağırlıklı olarak da yatsı namazını eda etmek için gelen ve cami ile ilişkisi namaz eda etmekten ileri gitmeyenlerden oluşmaktadır. Doğrusu, çeşitli sebeplerden (dil bilmeme, gelenek vb. farklılıklardan), bu cemaat

türüyle görevli pek de ilgilenememektedir. Bu girişten sonra şimdi problemlerin tespitine geçebiliriz.

I. AMERİKA'DA İRŞAT HİZMETLERİNE YÖNELİK PROBLEMLER

Amerika'da din hizmetlerinin başlaması, özellikle 1980 yılından sonra oraya gidenlerin topluluklar oluşturup camiler açması, Türkiye'den de oralara din görevlisi gönderilmesiyle başlamıştır.

Her hizmetin kendine göre problemleri vardır. Yurt dışında irşat hizmeti de kendi açısından değişik problemleri içermektedir. Bu problemlerin tespiti ve çözüm önerileri üretmek önem arz etmektedir. Şunu hemen ifade edelim ki, Amerika çok geniş bir coğrafyayı içermektedir. Bu geniş coğrafya içerisinde her eyalet ve çevresinin sorunları farklılık arz edebilir. Bu coğrafya içerisinde bizim tespitlerimiz New York, Washington, D C, ve özellikle de New Jersey eyaletlerinde yaşayan Türklerle ilgili olacaktır. Zannediyorum bu tespitler Amerika geneli için bir ışık tutabilir. Bizim tecrübelerimize göre, Amerika'da irşat hizmetlerinin problemleri, görevli ve hizmet alanı ile ilgili problemler olmak üzere iki boyut içermektedir. Dolayısıyla tebliğimizi bu iki boyut üzerine bina edeceğiz.

A. GÖREVLİ İLE İLGİLİ PROBLEMLER

1. Dil Sorunu

Dil problemi, yurt dışında görev yapanlar için her zaman kendini hissettiren bir husustur. Diyanet İşleri Başkanlığı, Amerika'ya giden görevlileri, diğer ülkelere gidenler gibi ya dil kursundan geçirmekte, ya da belli seviyede bir dil düzeyi istemektedir. Ancak, bu düzey Türkçe'yi iyi bilmeyen ikinci nesil Türkler ve Türkçe konuşmayan diğer cemaate hitap etmek için yeterli değildir. Keza bu dil seviyesi, diğer din mensuplarıyla iletişim kurma ve temsil açısından kesinlikle yetersizdir. Bununla beraber görevlilerin yetersiz de olsa belli seviyede, en azından yazılı metinden anlama seviyesinde bir dile sahip olması, birçok problemin çözümünde yardımcı olmaktadır. Örneğin, kendisine gelen belgeleri anlaması ve ona göre hareket etmesi, İslam hakkında veya aleyhinde yazılan yazıları takip etmesi gibi.

2. Mesleki Durum

Amerika'da diğer Müslüman toplulukların camilerindeki imamlar, genellikle hafız veya Kur'an ezberi çok olan, kıratı çok iyi, fıkıh, tefsir, hadis gibi İslami ilimleri okumuş, hitabeti güzel, İngilizceyi iyi bilen, bunun yanında Arapça da konuşabilen din adamlarından oluşmaktadır. Bu görevliler ilanla ve jüri önünde

mülakatla seçilerek, dolgun maaşlarla istihdam edilmektedir. Bu bağlamda, bizim camilerimizin, diğer Müslümanlarca tercih edilebilmesi din görevlimizin gerekli nitelikleri taşımasına bağlıdır, kanaatindeyim.

3. Bilgi (Rehberlik) Eksikliği

Bilgi eksikliğinden kastımız görevlinin, görev yapacağı ülke, bölge ve cemaat yapısı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamasıdır. Yurt dışına çıkmadan Başkanlık tarafından düzenlenen bir aylık kursta verilen pratik bilgiler yeterli olmadığı gibi çoğu da Avrupa'da yaşayan cemaate yöneliktir. Bu bağlamda görebildiğimiz ve tecrübe edebildiğimiz kadarıyla görevli, görev bölgesine gitmeden veya oraya vardığında, gerek ataşelik gerekse cami yönetimi tarafından görev bölgesi ile ilgili rehberlik hizmeti alamamakta ve bunu sunabilecek bir yapılanma da bulunmamaktadır. Örneğin görevliye, görev alanına ulaşmadan veya ulaştıktan sonra cemaatin ikamet ettiği yerleri, telefon vb. rehberlik bilgileri içeren basit bir temel bilgi bile sunulamamaktadır. Bilebildiğimiz kadar, gerek ataşelikte, gerekse camilerde bu sistem ya bulunmamakta ya da yetersiz durumdadır. Bütün bunlar zaman içerisinde görevlinin kendi imkânlarıyla ya kulaktan duyma ya da tecrübeleri sonucu elde edilmekte ve bu da çok zaman almaktadır. Camilerin dernek kayıtlarında olan bilgiler ise sadece üyelerin üyelik bilgileridir ki bu da oldukça yetersizdir. Gerekli rehberlik hizmetlerini alamadığından görevlinin bölgeye adaptasyonu zorlaşmaktadır. Dolayısıyla görevli hizmet alanını tanıyana ve bu alanla ilgili gerekli metodu uygulamaya sokana kadar bir yıl gibi uzun bir zaman geçmektedir. Bu ise hizmetin gecikmesine ve kesintiye uğramasına sebep olmaktadır. Bu boşluktan dolayı da cemaatin kopması ve uzaklaşması vuku bulabilmektedir. Oysaki, din hizmetinin yeni olduğu Amerika'da cemaati toplamak ve din hizmetine katmak, büyük zahmetler sonucunda elde edilebilmektedir.

B. HİZMET ALANI VE CEMAATLE İLE İLGİLİ PROBLEMLER

1. Türklerin Çok Dağınık Bir Alanda İkamet Etmeleri

Amerika, New York gibi bazı metropol şehirleri saymazsak, şehir yapılanması toplu değil yaygın bir yapıya sahiptir. Bu bir tarafa, Türkler, iş imkânlarına paralel olarak ikamet ettiklerinden, çok dağınık bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Yani, nerede iş bulmuşlarsa evleri de doğal olarak oralara yakın olmuştur. Böylece birbirine uzak diyebileceğimiz küçük aile toplulukları oluşmuştur. Örneğin, beş on aile bir yerde, on on beş aile başka bir yerde ve birbirlerine yakın sayılamayacak uzaklıkta ikamet etmektedirler. Bu yapılanmadan dolayı camilerin,

Türklerin ikamet ettikleri yerlere olan mesafesi 15 ile 60 kilometre arasında değişmektedir. Bu da doğal olarak hizmeti güçleştirmektedir.

2. Çalışma Şartlarının Ağır Olması

Amerika'da çalışma şartları çok ağırdır. Çalışma alanlarının ekseriyeti özel olduğundan, gerek işveren gerekse çalışanlar çok çalışmaktadırlar. Dolayısıyla da tempolu bir hayat söz konusu olup bu durum Amerika'nın hayat standardıdır. Bu olgu, orada yaşayan Türkler açısından bir kat daha zordur. Zira Türkler, -ilk gidenler hariç, çünkü onlardan doktor, avukat gibi mesleklere sahip olanlar vardır-genellikle taksicilik, boyacılık, inşaat, lokanta ve benzin istasyonları gibi hizmet alanlarında ya patron ya da işçi olarak çalışmaktadırlar ve bu alanlarda 8-5 mesai kavramı söz konusu değildir. Günde en az 12 saat çalışmaktadırlar. Haftalık kullanabildikleri izinleri de hafta içi olmak şartıyla sadece bir gündür. Dolayısıyla bu insanların hayatlarının büyük bir kısmı çalışma ile geçmektedir. Hatta lise ve üniversiteye giden gençler ya aile bütçesine katkı ya da ağır olan üniversite harçlarını ödeyebilmek için okul çıkışı ve hafta sonları kısmi zamanlı olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu durum, Amerika'nın geneli için söz konusudur, ancak Türkler için daha çok geçerlidir. Dolayısıyla bu durum, cemaatin camiyle ilişkisini sınırlı düzeye indirdiği gibi çeşitli yönlerden din hizmetini de zorlaştırmaktadır.

3. Din ve Kültür Farklılığı

Bilindiği gibi farklı bir kültürde yaşamak, hele uzun süre yaşamak, kişinin yaşantısı ve inançları üzerinde büyük tesirler yaratır. Hele Amerika gibi "eritme potası" (melting pot) olarak isimlendirilen ve bu bağlamda çeşitli ırkların kısa bir zaman dilimi içerisinde bu pota içerisinde eriyip millî kimliklerini kaybedebildiği bu ülke için durum daha bir farklılık arz etmektedir. Biz bu durumu birinci nesil içerisinde pek görmesek de ki -izleri onları da kuşatmış görünmektedir- ikinci nesil genç ve çocuklar için durum çok farklıdır. Bu bağlamda, ikinci nesil, Türkçe'yi tam olarak bilmediklerinden veya hâkim kültürün etkisi sonucu, kendi aralarında İngilizce konuşmayı tercih etmekte, Amerikalı gibi yaşamaya özenmekte ve çoğu zaman ebeveynleriyle çatışmaktadırlar. Bu durum, aile içi sorunları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu şartlar, din hizmetinin daha etkin ve kapsamlı olması gerektiğini göstermektedir.

4. Dinî Bilgi ve Eğitim Seviyesi

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Amerika'da Türk cemaatinin yapısı, 1950-1960 yıllarında ilk gidenler ile çoğunluğu 1980'den sonra Anadolu'dan gitmiş ilk nesil

ve bunların çocuklarından oluşmaktadır. İlk neslin dinî bilgi seviyesi, uzun yıllar yabancı bir kültür içinde yaşamaları ve Amerika'ya dinî hizmetin geç gitmesinden dolayı çok düşüktür. Hatta içlerinden utandıklarından camiye gelmekten, hocaların önüne çıkmaktan çekinenlere şahit olduk. Babasının cenaze namazında, 'Nasıl kılınacağını bilmiyorum.' diyenleri gördük. Dinî bilgi seviyelerinin düşük olması, bilgiye değil hurafeye dayalı bir din anlayışını da beraberinde getirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Bu durum, son zamanlarda uydu üzerinden yayın yapan televizyonların yaygınlaşması ve Türk televizyonlarındaki dinî programları izlemeleri sonucunda kısmen azalmış olsa da bir problem olarak karşımızda durmaktadır. İkinci nesil ise Türkçe'yi tam konuşamadıkları gibi dini bilgileri de çok zayıftır. Zira çeşitli sebeplerden dolayı çocuklar, evden dinî bilgiler alamamaktadırlar. Başka bir din ve kültür içinde yaşadıklarından okuldaki da bu bilgileri alamamakta ve durum daha da ciddileşmektedir. Dolayısıyla bunların dinî bilgi seviyelerini yükseltmek çok büyük önem arz etmektedir.

Dinî bilgi eksikliğine, çoğu ailenin genel eğitim düzeylerinin düşüklüğü de eklenince durum daha vahim bir hâl almaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Amerika'ya özellikle 1980 ve sonrasında yoğun olarak göç eden ve Anadolu insanından oluşan göçmenlerin %99'u ilköğretim mezunudur. Bunlar çeşitli sebeplerden geldikleri gibi kalmışlar, bu ülkenin imkânlarından istifade edip kendilerini geliştirememişlerdir. Bunlardan erkekler, hayatın içinde, kendilerini idare edecek kadar dil öğrenmişler, kadınlar ise bunu da yapamamışlardır. Yıllarca bu ülkede kalmalarına rağmen çoğu işlerini tercümanla yapmaktadırlar. İşte bu aile profili, çocuklarına hayatın birçok alanında olduğu gibi, eğitim alanında da yardımcı olamamaktadır. Bunun bir sonucu olarak ikinci neslin çoğunluğu okuyarak iyi bir meslek sahibi olamamakta, vasıfsız işçi olarak çalışmaktadır.

5. Amerika'nın Daimî İkametgâh Olarak Benimsenmemesi

Edindiğimiz tecrübeler ışığında diyebiliriz ki, birinci nesil Türkler, Amerika'nın her türlü cazibe ve imkânlarına ve evlatlarının orada mesken ve iş kurup Türkiye'ye dönmelerinin imkânsız olduklarını bilmelerine rağmen, orayı daimî kalacakları bir yer olarak görmemektedirler. Bu doğrultuda her türlü yatırımlarını Türkiye'ye yapmaktadırlar. Örneğin, köyünde yılda sadece 10-15 gün kalacağı bir villaya milyonlar harcayabilmekte, belki de hiç namaz kılamayacağı köyündeki bir camiye yardım etmede cömertçe davranmaktadırlar. Buna mukabil, o ülkede daimî kalacak evlatlarının iyi yetişmesi ve onlara her daim hizmet sunan camilerin kalkınması için aynı hassasiyeti gösterememektedirler. Bu anlayış, Amerika'daki camilere gereken maddi ve manevi alakayı gösterme-

lerine engel olmaktadır. Bu durum, cami hizmetlerinin etkin yürütülmesinin önündeki problemlerden birisidir.

II. PROBLEMLERİN GİDERİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Buraya kadar Amerika'da genel olarak irşat özelde de irşat hizmetinin önemli bir parçası olan vaaz hizmetleri ile ilgili problemleri ele aldık. Şimdi de bu problemlerle ilgili çözüm önerilerini sunacağız. Çözüm önerilerini iki başlık altında ele alabiliriz. Cami merkezli hizmet ve mobil hizmet.

A. CAMİ MERKEZLİ HİZMET

Şu bir gerçek ki, tüm yollar camiye çıkmalı, cami merkezli hizmet esas olmalıdır. Her fırsatta cami şenlendirilmelidir. Bu durum özellikle Amerika'da çok önemlidir. Zira Amerika'da cami merkezli hizmeti güçleştiren birçok unsurlar vardır. Aksi takdirde camiler sadece Cuma, bayram ve Ramazan ayında teravih namazlarının kılındığı yerlere dönüşmektedir ki, çoğu camiler şu anda bu durumdadır. Amerikan hayat tarzı da bunu teşvik etmektedir. Böylece camiler, İslam kültüründeki asli fonksiyonundan uzaklaşmaktadır. Şimdi cami merkezli hizmetle ilgili önerilerimize geçelim. Cami merkezli irşat hizmetini, vaaz açısından birkaç başlık altında inceleyebiliriz:

1. Klasik cami içi vaaz (monolog). Bilindiği gibi, Cuma namazı öncesi ve özel günlerde vaaz geleneği bizim kültürümüze hastır ve kültürümüzün bir parçasıdır. Ülkemizde vaizler, Cuma namazından ve özel günlerde vakit namazlarından bir saat önce monolog türü vaaz ederler. Bu çok güzel bir gelenektir. Ancak yurt dışında bu format biraz farklı olmalıdır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Amerika'da ağır bir çalışma hayatı vardır. Bu sebeple vaazlar cemaatin durumuna göre bir ayet veya bir hadis açıklaması gibi kısa ve özlü olmalı ve Türkçe bilmeyen cemaat için muhakkak İngilizce açıklamasına yer verilmelidir. Vaaz bu formatta Türkçe-İngilizce hazırlanmalıdır. Başkanlıkça bu formatta paket vaaz kitapları hazırlanmasının ve görevlilere sunulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira görevli İngilizce'yi iyi bilemediği için anlattığı vaazı İngilizce olarak hazırlayamamaktadır. Bu hususta bu metodun faydalı olacağı kanaati taşımaktayız. Bu bağlamda vaaz konuları, orada yaşayanların sorunları -ahlak, milli kültürlerin önemi vb.- ile ilgili olmalıdır.

2. Klasik cami içi vaaz (diyalog). Yukarıda zikrettiğimiz Cuma ve özel günlerde yapılan monolog türü vaaza ilaveten haftada bir veya iki gün cemaatin durumuna göre, cami içi diyalog türü vaaza tahsis edilmelidir. Burada, varsa o haftadaki önemli bir günle ilgili konu veya gündemdeki, özellikle de onları ilgilendiren konular karşılıklı diyalog şeklinde anlatılır ve kişiler o konu ile ilgili

bilgilendirilir. Bu sohbetler karşılıklı olduğu için daha sıcak bir kaynaşma ortamı oluşmaktadır. Dolayısıyla daha verimli ve faydalı olduğu kanaatini taşımaktayız. Bütün bunlardan daha da önemlisi, bu vaaz türü diyalog şeklinde olduğu için Türkçe'yi tam olarak bilmediklerinden, monolog türü vaazda konuyu kavrayamayan ikinci nesil için daha faydalı olmaktadır.

3. Camide sosyal aktiviteler geliştirerek, arada kısa sohbetler düzenlenmesi. Bu bağlamda camiyi canlı tutacak sportif, sosyal, kültürel etkinlikler vesile kılınarak, cemaat camiye çekilmelidir. Bu çerçevede özellikle ailelere, hanımlara yönelik eğitim programları düzenlenmeli, ailelerin yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Zira yukarıda değindiğimiz gibi, Amerika'ya göç eden ailelerin çoğunluğunun eğitim seviyeleri düşüktür ve bu ülkede kendilerini de geliştirememektedirler. Camiler bu bağlamda onlara yol gösterici olabilir. Bu vesilelerle arada kısa vaaz diyebileceğimiz kısa sohbetler icra edilmelidir.

Bu bağlamda hafta sonu kursları ve yaz kursları sadece çocuklara değil isteyen ana-babalara da eş zamanlı olarak bir plan çerçevesinde sunulmalıdır. Kısaca, Amerika'da yaz kursları ve hafta sonu kursları fırsat bilinerek, cami bir irşat ve eğitim yuvası hâline getirilmelidir. Diğer Müslüman toplulukların bunu profesyonelce yaptıklarını biliyoruz. Bu bağlamda ortaya çıkacak hoca ve eğitimci açığı ihtiyaca göre görevlinin nezaretinde şu şekilde karşılanabilir: 1. Türkiye'den iki üç aylığına, bölgenin talebine uygun (personel şefi vb. değil mutlaka müftü, vaiz ve Kur'an kursu hocalarından) geçici hoca takviyesi. 2. Varsa cemaatten dinî eğitim almış kişileri gönüllü istihdam etme. Türkler bu tarza (gönüllü çalışmaya) alışkın olmadıkları için bazı zorluklarla karşılaşılabilir. 3. Bölgede varsa dinî tahsil yapmış ve çeşitli mesleklerde çalışanlardan istifade etme. 4. Görevlinin, cemaatin içinden, özellikle gençleri yetiştirerek hizmete sokması.

B. MOBİL HİZMET (HİZMETİN AYAĞA GÖTÜRÜLMESİ)

Hizmetin ayağa götürülmesiyle camii dışında gerçekleştirilecek irşat ve vaaz hizmetini kastetmekteyiz. Amerika bütün sektörlerde hizmetin sonuna kadar sunulduğu, hatta bu hususta rekabet kurallarının işlediği bir ülkedir. Şimdi Amerika'da hizmetin nasıl sunulduğu ile ilgili bir tablo sunacağız. Okula çocuğunuz gitmese aynı gün, çocuğun gelmediğinin tespitinden hemen sonra veli aranır ve bilgisi olup olmadığı sorularak bilgilendirilir. Kar veya herhangi bir sebepten okul tatil edilmiş ise sabah beşte bile olsa öğrenci velisi durumdan haberdar edilir. Kulüplere üye olan öğrenciler hoca veya koçları tarafından takip edilir, etkinlikler bizzat telefonla bildirilir, gerekirse öğrenci evinden alınır. Kilise, arabası olmayan, araba kullanamayan ve isteyen üyelerini evlerinden arabalarla

Kilise ayinlerine getirir ve götürür. Rahipler yaşlıları, kollarına girerek içeriye, yerlerine kadar götürürler. Çocuklar okulda alıştığı için çözölen ayakkabısının bağıını hocaya uzatarak bağlamasını ister. Özellikle Yahova şahitleri, şık giyimli, zarif, eğitimden geçtiğı belli olan ve çoğunluğu bayanlardan oluşın davetçilerle evleri tek tek gezerek hizmetlerini anlatırlar. Bu hizmet anlayışı hemen hemen bütün kurumlarda böyledir. Kişi, şefkat, ilgi, alaka ve saygıyla karşılanır ve hizmet bu çerçevede sunulur. Bilhassa Kiliseler hizmet sunumunda en ileri seviyededirler. Hizmetin bu şekilde sunulmasından ve ayağı kadar götürölmesinden herkes gibi Türkler de nasibini almaktadır ve bu anlayışa alışkındırlar. Amerika'da hizmetin servis edilmesi ile ilgili genel bir profil çizdikten sonra bu anlayış doğrultusunda nasıl bir hizmet sunulmasına dair tecrübelerimizden hareketle bazı öneriler sunacağız. Bu bağlamda konuyu birkaç ana başlık altında işleyeceğiz. Şimdi bunları inceleyelim:

1. Evlerde Vaaz ve İrşat

Tecrübelerimizden edindiğimize göre, hizmetin ayağı götürölmesinde evler büyük önem arz etmektedir. Bunun en önemli sebebi, orada yaşayan Türklerin, günlerini yapancı bir kültür içinde geçirdiklerinden kendi kültürünün insanlarıyla buluşmak, bir araya gelip hasret gidermek istemeleridir. Zira bu durum onlar için bir mutluluk kaynağı olmaktadır. Ortam müsait olduğı için görevli bunu çok güzel bir şekilde kullanabilir. Her hafta bir bölgede vaaz ve sohbet ortamı oluşturup, insanları irşat edebilir. Bu bağlamda cami uzak olduğı için, ailelerin evlerde kendilerine Kur'an ve dinî bilgiler dersi vermelerini istediklerine şahit olduk. Keza, doğum, yaş günü, vefat gibi vesilelerle bu ev irşat hizmetleri zenginleştirilebilir. Buna ilaveten, görevli bir program düzenleyerek iki haftada bir gençlerle bir araya gelip irşat hizmeti sunabilir. Edindiğimiz intibaa göre ebeveynler de bunu istemektedir. Zira gençlerin yabancı kültür içinde nasıl savrulduklarını en iyi onlar gözlemlemektedir. Edindiğimiz tecrübeler göre, evlerdeki vaaz kesinlikle monolog türü değil diyalog türü vaaz olmalıdır. Konu duruma göre, o haftadaki önemli bir günle -örneğin, Anneler Günü vb.- ilgili veya onları ilgilendiren konular seçilip diyalog ortamında sunulmalıdır.

2. İş Yerlerinde Vaaz ve İrşat (Hafif Sohbet)

Bilhassa benim bulunduğum New Jersey bölgesinde Türkler ya "Diner" diye bilinen 24 saat açık olan lokanta ya da benzin istasyonu çalıştırmaktadırlar. Bu iş yerlerinde duruma göre hatırı sayılır çoğunlukta işçi çalışmakta ve bunların çoğı da Türklerden oluşmaktadır. Yine edindiğimiz tecrübeler ışığında diyebiliriz ki, orayı işleten ve çalışanlar hep yabancılarla muhatap olduklarından,

kendi memleketinden biriyle özellikle de din görevlisiyle buluşmaları onlar için mutluluk kaynağı olmaktadır. Hatta müşahedelerimize göre, görevlinin az gelmesinden ve onlarla görüşme sürelerinin kısalığından şikâyetçi olmaktadırlar. Görevli bu atmosferi değerlendirip oralarda vaaz ve irşat hizmetleri geliştirebilir ve sunabilir. Orada çalışan işçiler var, istirahat eden işçiler var vs. Onlarla, hafif sohbet diyebileceğimiz, bazen oturarak bazen ayaküstünde sohbet gerçekleştirilebilir. Bu bazen onların sorunlarını dinleme ve bunlara cevap verme şeklinde de olabilir. Bu bağlamda, onlarla yapılan sohbet de bir nevi vaaz-irşat sayılabilir.

3. Görevlinin Evinde Vaaz ve Irşat

Özellikle yurt dışında görevlinin evi, tıpkı Hz. Peygamberimizin evi gibi irşat hizmetlerinin sunulduğu yer olmalı ve her daim kapısı sonuna kadar açık olmalıdır. Özellikle bu bağlamda görevlinin eşinin dinî tahsil yapmış olması önemlidir. Görevli seçiminde bu kriterin gözetilmesi önem arz etmektedir. Zira eşlerin hizmet sunumuna katılımı özellikle çocuk ve kadınların eğitiminde başarıyı ikiye katlamaktadır. Bu bağlamda başkanlık, yukarıdaki çözüme ilaveten bayan görevli göndermeye de ağırlık vermelidir, kanaatindeyiz.

4. Özel Münasebetlerle Yapılan Etkinliklerde (Düğün, nişan, sünnet, doğum, vb.) Vaaz ve Irşat (Kısa Sohbet)

Görevli, cemaatin yoğun olduğu ve duygusallığın yaşandığı bu özel münasebetle yapılan etkinliklere muhakkak hediyesi ile beraber katılmalı ve bu ortamları güzel bir dua ile bile olsa irşat hizmetine vesile kılmalıdır. Burada yaşadığımız bir anekdotu sunmak istiyoruz. Bir doğum vesilesiyle bebek ziyareti için gittiğimiz özel günde, okuduğumuz Yasin suresi ve akabinde yaptığımız duadan memnun kalan hane sahibinin şöyle dediğine şahit olduk: "Yıllardan beri hanemizde ilk defa profesyonel bir ağızdan Kur'an dinledik, ağzınıza sağlık, evimizi bereketlendirdiniz, teşekkür ederiz." Bu vesilelerle, günün önemini içeren kısa sohbet diyebileceğimiz, vaaz yapıp ortamın manevi havası güçlendirilmelidir. Bu bağlamda görevli muhakkak her eve ulaşmalı, ulaşmadığı ev kalmamalıdır. Onların derdiyle dertlenmeli, onlarla hemhal olmalıdır.

Sonuç olarak, hizmetin ayağa götürülmesinde her türlü yöntem denenmelidir. Bizim burada, hizmetin ayağa götürülmesinde sunduğumuz önerilerin, birinci nesil için olduğu kadar ikinci nesil için de çok faydalı olduğu kanaatindeyiz. Zira bu metotta kişilerle birebir temas sağlanmaktadır. Keza, özellikle Amerika'da hizmetin ayağa götürülmesi cami merkezli hizmeti güçlendirecektir. Bu bağlamda görevli, Amerika'nın diğer eyaletlerinde de Türklerin iş alanı kümelenmelerine göre farklı hizmet türü geliştirmelidir. Bu hizmet sunumunda

duruma binaen, ihtiyaç hâsıl olduğunda görevli maddi yönden de desteklenmelidir, kanaatini taşımaktayız. Bir başka husus ise, din hizmetinin özellikle de vaaz-irşadın salt dinî bir hizmet olarak görülemeyeceğidir. O, çağdaş dünya koşullarında artık sosyal hizmetin en güçlü bir elemanıdır ki Amerika'da çok daha işlerlik kazanmıştır. Dolayısıyla İslami amaç, sosyal amaçla bütünleşen bir hizmet anlayışına dönük olarak yürütülmelidir.

III. HİZMET SUNUMUNDA YENİ AÇILIMLAR SAĞLAYACAK TEKLİFLER

A. GÖREVDE UZMANLIK

Kanaatimiz odur ki, vaizlik başlı başına bir uzmanlık alanı olarak tahsis edilmelidir. Nasıl ki, bir polis emniyet teşkilatına girdikten sonra kendi içlerinde çeşitli kuvvet, terörle mücadele, trafik vb. uzmanlık alanlarına ayrılıyor ve o alanda kendilerini yetiştiriyorlarsa, vaizler de bu şekilde olmalıdır. Zira çağımız ihtisaslara bölünmüş hizmetler çağıdır. Hem mesleki eğitimleri hem de meslekleriyle ilgili eğitim ve yetiştirmeleri hep bu minval üzerinde olmalıdır. Bu gereklilik, hem Türkiye'de hem de yurt dışında görev yapacak görevliler için geçerlidir. Bunlara ilaveten görevde uzmanlık bağlamında, yurt dışındaki görevliler ayrıca görev yapacakları ülke ile ilgili uzmanlaşmalı ve o ülkenin gerektirdiği özel şartları haiz olmalıdır. İkinci ve üçüncü gönderilişlerinde de aynı ülkeye gönderilmeleri faydalı olacaktır. Bu doğrultuda görevini iyi yapan bir çekirdek ekip oluşturulmalıdır. Görevde uzmanlaşmayı iki başlık altında irdeleyebiliriz. Mesleki eğitim ve meslekle ilgili eğitim.

1. Mesleki Eğitim

Yukarıda işaret ettiğim gibi Amerika'da genel imam profili, mesleki açıdan hafız veya buna yakın, kıraati iyi, hitabeti güçlü, İngilizce konuşabilen, aynı zamanda Arapça da bilen, konuşabilen kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla oraya görevli gönderirken mesleki açıdan bu standartlarda eğitimden geçirilmelidir. Bu bağlamda görevliler, Arap ülkelerinde okumuş kişilerden veya Türkiye'de okumuşlardan seçilip özel eğitimden geçirilerek yetiştirilebilir. Keza, bu bağlamda görevli, tayin edilmeden önce bir süreliğine, özellikle yaz kurslarında bazı camilerde meydana gelen hoca açığını karşılamak üzere Amerika'ya gönderilip ön hazırlık yaptırılabilir. Bu süreçte görevli orada, İngilizce kurslarına da gönderilerek İngilizcesini geliştirmesi sağlanabilir. Böylece görevli hem hizmet etmiş, hem de ileride görev yapacağı ülke ve bölgeyi tanımış olacaktır. Görevlinin bu minval üzere yetiştirilmesi hem Türk cemaate, hem de Türklerin dışındaki cemaate hitap etme açısından çok büyük önem arz etmektedir. Zira

bu cemaate hitap edemediğimizden, Müslümanlığı Araplaşma olarak gören bir Müslüman versiyonuyla karşılaşmaktayız ve bu anlayış yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda atılacak adımların, Amerika'da İslam'ın daha sağlıklı anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

Mesleki eğitimin önemine binaen hem yurt dışında bazı ülkelerde açılan ve hem de Türkiye'deki bazı ilahiyat fakültelerinde sürdürülen Uluslararası İlahiyat Programı ile ilgili bazı mülahazalarda bulunmak istiyoruz. Bu programlara alınan öğrenciler her ne kadar seçilerek alınmış olsalar da, bu çocukların uzun yıllar yurt dışında kaldıklarından dolayı nitelikli imam olmaya uygun olmadıkları kanaatindeyiz. Zaten bu çocuklar kendi tercihleri sonucu değil anne ve babalarının istekleriyle bu kurumlara devam etmektedirler. Dolayısıyla bunlar Türk hoca kalitesine erişemeyeceklerdir. Ancak bunlar gerek ilgili ülkelerde, gerekse Türkiye'de eğitimleri boyunca mesleki yönden takviye edilip güçlendirilirse faydalı olabilirler. Kısaca, bu öğrencilerin peşleri bırakılmamalı, eğitimleri boyunca yaz ve sömestre tatillerinde ilgili ülkelerdeki imamların yanlarına geçici olarak ikinci imam gibi görev verilip pratik yaptırılmalıdır.

2. Meslekle İlgili Eğitim

Meslekle ilgili eğitimle, doğrudan vaizlik mesleği ile ilgili olmayıp insanla ilgili olan bu mesleğin yerine getirilmesinde vaizi başarılı kılacak, alan dışı eğitimi kastetmekteyiz. Bunları, iletişim yeteneği ve tiyatro eğitimi kategorisinde ele alacağız.

Tiyatro ustası Can Gürzap, konuşma ile ilgili şu bildik tanımı yapar: "Konuşma, insanın duygu ve düşüncelerini çeşitli sesler aracılığıyla karşısındaki kişi ve kişilere aktarmasıdır." Daha sonra ünlü tiyatrocunun ekler: "Konuşma, insan beyninde en basitinden, en karmaşığına oluşan bütün düşüncelerin çeşitli renk ve derinlikler verilerek sesler aracılığıyla bestelenmesidir. Çünkü, insan bedeni, dünyanın en güzel seslerinin duyulabileceği bir 'enstrüman', yani bir müzik aletidir. Bundan dolayı biz, ses aygıtımızı (nefes) etkileyici bir şekilde kullanıp, her sesi gerekli ve doğru bir zamanlamayla çıkarıp konuşmayı besteleriz. Buradaki amaç, konuşmayı tek sestten kurtarıp çok sesli hâle getirmek, tek düzelikten kurtarıp ona bir derinlik kazandırmaktır. Yani, monotonluktan kurtarmaktır. Yaşamda en sıkıcı, en istenmeyen şey monotonluktur. Doğaya baktığınız zaman hiçbir monotonluk göremezsiniz. Tüm doğa çok sesli ve çok renklidir. Monotonluğu insan yapar. En çekilmeyen monotonluk, konuşmadaki monotonluktur... Konuşma, bir harekettir. Bir romancı veya hikâyeci, nasıl ki kullandığı üslupla hayal gücümüzü harekete geçirir, bizi başka bir dünyaya götürüp o dünyada yaşatırsa, aynı şekilde iyi bir konuşmacı da kullandığı sözcüklerle, ses tonuy-

la vurgulama ve tonlamalarıyla beynimizde bir resim çizer. Ya da söyledikleri bir film şeridi gibi beynimizdeki hayal perdesinde görüntü sağlar. İşte onların başarısı burada gizlidir. Hangi işi yaparsak yapalım başarıyı yakalayabilmek, mesleğimizdeki başarı basamaklarından yukarılara daha kolay tırmanabilmek için iyi birer konuşmacı olmak gerekir" (Can Gürzap, *Söz Söyleme ve Diksiyon*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 60-61.)

Ramis Dara, Can Gürzap'ın konuşma ile ilgili yukarıdaki açıklamalarından şu tespitlerde bulunur: "Bu açıklamalardan çıkardığım, konuşmanın da bir içeriğinin ve biçiminin olduğudur. (Şarkı benzetmesinde, söz ve müzik ikilisi.) Nasıl bir sanat-edebiyat ürününde, şiirde, romanda biçimle içeriğin örtüşmesi bir zorunluluksa; konuşmada da dolgun bir içeriğin olgun bir biçimde sunulması çok önemlidir ve bu durum onu bir sanat düzeyine çıkarabilir. Bu sebepten bir hatip, tiyatrocı olmak için değil, ama daha güzel, daha etkili konuşabilmek için en azından bir yıl fiilen tiyatroyla ilgilenmesi iyi olur. Hele de, meslekleri gereği sürekli kitleler karşısında konuşmak durumunda kalacak genç öğretmen adayları için..." (Ramis Dara, *Yazılı Anlatıma Giriş*, Asa, Bursa 2000, s. 75-76.)

Burada Ramis Dara'ya katılıyor ve bahse konu eğitimin önemine inandığımızı belirtmek istiyorum. Zira bir öğretmen buna fiilen ilgilenmeye ihtiyaç duyarsa, mesleği dini insanlara anlatmak, öğretmek ve göstermek, duruma göre yüzlere, binlere, yüz binlere hitap etmekte olan vaizlerin bu işle ilgilenmesi, en azından temel düzeyde bunun eğitimini almaları daha elzemdir. Amerika'da dinlediğimiz ve takip ettiğimiz Hristiyan vaizlerin bu açıdan çok donanımlı olduğunu tespit ettik. Gerçekten, sanki tiyatro dersi almış gibi, etkin güzel ve dolgun konuşmakta, mimik ve beden hareketleriyle konuşmalarını bütünleştirmekte çok başarılı olmaktadır.

B. CAMİLERDE YATILI KURS VE ÖZEL OKULLARIN AÇILMASI

Edindiğimiz tecrübeler, Amerika'da yatılı kurs ve özel okulların çok faydalı olacağı doğrultusundadır. Çünkü ifade ettiğimiz gibi, aileler çeşitli sebeplerden çocuklarına gereken ilgiyi gösterememektedirler. Bundan dolayı dini açıdan yetişmesi için çocuklarını yatılı kurslara göndermeyi tercih etmektedirler. Bazı Türk cemaatleri de bunu uygulamakta ve rağbet görmektedir. Başkanlık da Türk nüfusun yoğun olduğu yerlerde bir iki tane yatılı kurs açabilir. Keza Amerika'da özel okul teşvik edilmekte ve edindiğim bilgilere göre bu işten para da kazanılmaktadır. Oradaki Türkler iyi organize edilirse, Türk nüfusun çok olduğu merkezî yerlerde cami bünyesinde bir tane de olsa özel okul açılabilir, kanaatindeyiz. Zira diğer Müslüman topluluklar bunu yapmaktadır. Bu okullar aynı zamanda,

Uluslararası İlahiyat Programlarına alt yapı teşkil edecek ve Amerika'da görev yapacak geleceğin din görevlileri ve vaizleri buradan çıkacaktır.

C. MESCİT TÜRÜ MABETLERİN AÇILMASI

Daha çok insana ulaşmak ve daha kaliteli hizmet sunmak bağlamında, büyük merkezi camilerin yanında bölgelerdeki nüfus yoğunluğuna göre elli atmış kişilik mescitlerin açılması önem arz etmektedir. Zira yukarıda üzerinde durduğumuz gibi, Türkler işleri ile paralel olarak aynı bölge içinde birbirlerinden uzak, çok dağınık bir şekilde ikamet etmektedirler. Dolayısıyla en yakın ile en uzak ikametgâhın camiye mesafesi 15 ile 60 km arasında değişmektedir. Buna Amerika'daki ağır iş şartlarını da eklersek, ailelerin cami ile ilişkileri sadece Cuma, Bayram ve özel günlerle sınırlı kalmaktadır. Bundan dolayı, birkaç cami hariç, camiler beş vakit namaz hizmeti sunamamaktadır. İşte bu şartlarda, mescit türü ibadethanelerin açılmasına ağırlık verilmesi, daha çok insanımıza ulaşmayı ve daha kaliteli hizmet sunmayı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Amerika'yı yeniden keşfetmiyoruz. Hz. Peygamberimizin metodu ortadadır. O, gerek Mekke gerekse Medine döneminde her vesileyi fırsat bilerek insanları bilgilendirmiştir. Bu bağlamda yurt dışı görevi bize göre bir elçilik görevi gibidir. Bu hususta yurt dışına çıkarken yaşadığım bir anekdotu naklederek teblliğimize son vereceğiz. Yurt dışına çıkmadan önce Başkanlık tarafından mutat olarak düzenlenen bir aylık kursun bitiminde kurs yetkilileri bizi Ankara'da bulunun önemli ziyaret yerlerine götürdüler. Ulus'taki Anadolu Medeniyetler Müzesi'ni gezerken, Türk olup Pensilvanya Üniversitesi'nde (UP) görev yapan meşhur bir ekonomi profesörü ve eşiyile tanıştık. Müzede ayaküstü sohbet esnasında hanımefendi bize şunu söyledi: "Hocam size orada ihtiyaç var, bir elçi gibi görev yapacaksınız." Onun bu sözlerinden çok etkilendik. Hz. Peygamberin Muaz'ı elçi gönderirken söylediği sözleri hatırladık. Belki kurs boyunca verilmesi gereken buydu.

Yurt dışında görev yapan tüm din görevlisi İslam elçilerini can-ı gönülden tebrik ediyor ve onlara hayırlı hizmetler diliyorum.

3. ALMANYA'DA HASTANELERDE YAPILAN MANEVİ BAKIM (DİN) HİZMETİ

Mustafa BÜLBÜL*

ÖZET

Araştırma metodolojik olarak nasıl yapıldığının açıklaması ile başlayıp, hastanelerin Avrupa ve Almanya'daki tarihi ile devam etmektedir. Hastanelerdeki manevi hizmetlerle ilgili Avrupa ve Almanya'daki hukuki düzenlemeler, hastanelerdeki din hizmetinin Almanya'daki tarihi süreci, hastanın hastaneye gelişinden itibaren manevi hizmetler adına yapılan işlemler, manevi hizmetleri yapanların hasta ziyaretleri yapma zamanları, kilise yetkilileri ile hasta arasındaki ilişkiler, kilise yetkililerinin sinir hastaları ile olan iletişimi, hastane kilisesinde yapılan ayinler, kilise yetkililerinin eğitim durumu, kilisenin sosyal anlamda fakir insanlara yönelik faaliyetleri, son bölümde ise Almanya'da ve Türkiye'deki hastanelerde görev yapacak olan manevi hizmet görevlilerinin eğitimi üzerine öneriler yer almaktadır.

KAVRAMLAR

Manevi Bakım ve Rehabilitasyon, Psiko-sosyal Yardım, Tıbbi Destek ve Bakım, Dinsel Yardım, Sosyal İlahiyat, Sosyal Hizmet, Sosyal Psikoloji, Sosyal Çalışma, travma, sakrament, Kapella, Evangelisch, Diyakon, Krankenseelsorge, Papaz, Rahip, Gemeinde Pastoral, Protestan, Dini Danışman, Kültür Antropoloğu.

GİRİŞ

Hastanelerde manevi bakım (Din) hizmeti denildiği zaman Türkiye'de farklı bir bakış tarzı kazandırması amacıyla, Almanya'daki hastanelerde kilise yetkililerinin uzun yıllardan beri yapmış oldukları faaliyetleri irdelemeye çalışacağız. Keşfedilmiş tekrar keşfetmeye gerek olmadığından yola çıkarak, bizden önce hastanelerde din hizmetini yapmış olan Almanya'nın bu faaliyetleri pratik ola-

* Vaiz, Bursa.

rak incelenecektir. Araştırmmanın hedefi fiili anlamdaki bu çalışmaların hem Almanya'daki hastanelerde, hem de Türkiye'deki hastanelerde çalışma ortamına akademik anlamda zemin hazırlamak, bu çalışmaların seyri esnasında hizmeti verecek olan görevlilerin yetiştirilmesine ışık tutabilecek donelerin yerelleştirilerek kültürümüze kazanılmasını sağlamaktır. Araştırmmanın güvenilirliği açısından metodolojik yönünü ifade etmeyi faydalı görüyorum.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırma görüşme ve odalı grup toplantısı şeklinde yapılmıştır. Kişilerle görüşmeden önce tahmini olarak nasıl bir seyir olacağını bilmediğimizden dolayı, soruları açık uçlu olarak sormuş, konuşma esnasında aralara girerek daha önce soru cetveli içinde olmayan hususlar da soru kapsamına dahil edilmiştir. Değişik zaman dilimlerinde hastanelerde birer haftalık periyotlar hâlinde kalmak suretiyle gözleme dayalı bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu noktada örneklem çerçevesi içine giren yer ve kişiler kısaca şu şekildedir. Kişilerle görüşme 22 bin kişinin yaşadığı Schwetzingen isimli şehrin hastanesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Heidelberg ve Baden-Baden şehirlerindeki Çocuk Hastanelerinde¹ gözlem yapılmıştır. Schwetzingen'deki insanların 16 bini Katolik, 4 bini Evangelisch {Protestan}, 500 kişi Yunan kilisesine mensup olup, 3 bin civarında Türk bulunmaktadır. (Belirtilen oranlar Schwetzingen-Wisloch şehirlerindeki Katolik kilisesinin dekanı olan G. R. Wolfgang Gaber tarafından ifade edilmiştir.)² Bu Türklerin de yarısından fazlasını alevi kökenli insanlar oluşturmaktadır. Görüşülen kişiler; hastanede 20 senedir çalışan Katolik kilisesinden bir görevli bayan olan Gemeinde Pastoral Gabriele Böhler, hastanede görevli Evangelisch(Protestan) kilisesinden bayan Diyakon Irmgard Kreiselmeier ve Schwetzingen'in küçük bir kasabası olan Oftersheim'da görevli Evangelisch papaz Martin Joos'tur. Görüşmenin yapıldığı hastane etrafındaki diğer şehirler de ilave edildiğinde yaklaşık 100 bin kişiye hizmet veren Almanya'nın en eski üniversitesi olan Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesine bağlı bir araştırma hastanesidir. Görüşmeler yapılmadan önce hem Katolik kilisesinin dekanı, hem de Evangelisch kilisesinin yetkililerinden çalışma ile ilgili yardım istenmiş, kendilerinin hem sözlü hem de aracı olması vesilesi ile görüşmeler yapılmıştır.

1 Hastane hizmetleri konusunda ifade edilecek olan bilgiler 2007 yılında Schwetzingen Hastanesi, 2008 ve 2009 yıllarında Heidelberg Çocuk hastanesi, 2010 yılı Baden-Baden Çocuk Hastanesi, 2011 Schwetzingen Hastanesi'nde gözleme dayalı olarak; tercümanlık, helal et ve yemek konusu, ameliyatlara kimin gireceği, ayrımcılık, hangi hususların Müslümanlar açısından önemli olduğu, hastanede pedagogların ve kilise yetkililerinin çocuk hastalarla ilgilenmesi vs. gibi konular bizzat tarafımızca izlenmiştir.

2 G.R. Wolfgang Gaber 2011 yılına kadar Schwetzingen-Wiesloch arasındaki 27 Katolik kilisenin genel sorumlusu iken, 2011 Eylül itibari ile Freiburg genel dekanatlığına yükseltilmiş ve Baden-Württemberg eyaletindeki bütün kiliselerden sorumlu kişi olarak görevine devam etmektedir.

Görüşmeler; Martin Joos ile 14 Temmuz 2007 tarihinde hastanedeki ayinden hemen sonra hastane kilisesinde, Irmgard Kreiselmeier ile 18 Temmuz 2007 tarihinde hastanedeki bürosunda ve 19 Temmuz 2007 tarihinde Gabriele Böhler ile yine hastanedeki bürosunda yapılmıştır. Ayrıca hem Katolik dekanı ile aylık görüşmelerimizde hem de Protestan Melanchton kilisesi papazı Thilo Müller ile haftalık görüşmelerimizde konu ile ilgili hususlar karşılıklı görüş alışverişi şeklinde konuşulmuştur.

BATI DÜNYASININ HASTANELERDE YAPILAN MANEVİ HİZMETLERE BAKIŞ TARZI:

Batı dünyasında yapılan bilimsel çalışmalar, maneviyatın ve dindarlığın sağlık, hastalığı yenebilme, hayat kalitesi ve hastalıklarla yaşayabilme kabiliyeti üzerindeki pozitif etkileri tespit etmiştir. Mesela sürekli olarak kilise gibi din kurumlarına devam eden inançlı kişiler, stres ve depresyonla baş etmede ve değişik hastalıklardan kurtulmada daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Diğer taraftan madde bağımlılığının önlenmesi ve bırakılmasında, kalp hastalıklarının ve yüksek tansiyonun önlenmesinde, ağrıların giderilmesinde, engelleri düzeltmede ve mortalitede %25 azalma olduğu ispatlanmıştır.³

Kuzey Carolina Eyaleti, Duke Üniversitesi, Maneviyat (İlahiyat) ve Sağlık Merkezi Başkanı Prof. Dr. Harold G. König, yıllardan beri inanç (iman), ibadet ve şifa arasındaki bağı araştırmaktadır. Prof. Dr. König ve ekibi, "Din ve Sağlık El Kitabı"nda 1200 araştırmanın ortak sonuçlarını tahlil ederler ve şu sonuca varırlar: İstatistiksel olarak bedenî sağlık ile ferdî itikat (inanç) arasında müspet bir ilişki vardır. Bu, basit bir ifadeyle şu anlama gelir. "İnananlar daha sağlıklıdır, daha çok mukavemet stratejilerine sahiptir, hayat memnuniyetini daha üst seviyelerde hisseder ve ortalama olarak daha uzun bir ömre sahiptirler."⁴

Prof. Dr. Harold G. König, manevî hayat ve sağlık ekseninde yaptığı çalışmasında aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmaların, İsevî ve Musevî dinine mensup denekler üzerinden yapıldığını hatırlatmakta fayda vardır. Söz konusu maneviyat, burada Yaratana bağlılık ve ibadet anlamında ele alındığı için, benzer olumlu sonuçlar, İslam dinini samimiyetle yaşayan Müslümanlar için de geçerli olacağı açıktır.⁵

3 Başbakkal Zümrüt; Spiritüalite ve Hemşirelik, 3. Uluslararası -10. Ulusal Hemşirelik Kongresi; İzmir; 07-10 Eylül 2005. Nakleden: Prof. Dr. Ali Seyyar, Tıbbi Sosyal Hizmetlerde MANEVİ BAKIM; (2009), Rağbet Yayınları, İstanbul s. 46.

4 Koenig, H; M McCullough; D Larson; Handbook of Religion and Health; New York; 2001. Nakleden: Seyyar age. 47.

5 Koenig, Harold G; Michael E. McCullough and David Larson; Handbook of Religion and Health; Oxford: Oxford University Press, 2001. Nakleden: Seyyar age., 47.

Düzenli olarak kiliseye devam eden, kendi başına ibadet eden ve İncil okuyanlarda (diyastolik) hipertansiyon görülme ihtimali, bu dinî aktivitelere nadiren katılanlara göre % 40 daha azdır.

Dinî hizmetlere düzenli olarak katılanların bağışıklık sistemleri daha kuvvetlidir. Kilise veya havraya hiç gitmeyen veya nadiren gidenlerde, muhtemelen bağışıklık sisteminin zayıflamış veya aşırı aktif olduğunu gösterir şekilde, interleukin 6 seviyeleri daha yüksek olmaya meyillidir. Kiliseye düzenli olarak devam edenler, hiç gitmeyen veya nadiren gidenlere göre hastanede daha az yatar, hastanede yattıklarında ise daha çabuk taburcu olurlar.

Bir kişinin dinî inancı ne kadar kuvvetli ise, hastaneye yattığında ve yattıktan sonra depresyona girme riski o kadar düşüktür. Dindar insanlar, daha sağlıklı yaşarlar. Kiliseye en azından haftada bir defa gidenlerde alkol alışkanlığı ve sigara kullanımı, nadiren gidenlere göre üçte iki oranında daha azdır. Dindar Hristiyan gençlerde uyuşturucu ve alkol alışkanlığı, erken cinsel suçlar, intihar düşüncesi ve teşebbüsü, inançlı olmayan gençlere göre daha azdır.⁶

İsviçre, St. Gallen Kanton Hastanesi, Psiko-Onkoloji müdiresi, müzik ve psiko-terapoyt Monika Renz, kanser veya buna benzer ağır hastalıklara yakalanan dindar hastalar üzerinde bir araştırma yapmıştır. Buna göre maneviyatlarına önem veren ve ibadetlere katılan hastalarının yarısından fazlasında bedenî sancılarının azaldığı, hastalıklarıyla daha barışık oldukları görülmüştür. Monika Renz, bu ilginç sonuçlarını "Sınır Tecrübesi Tanrı: Sancı ve Hastalıkta Manevî Tecrübeler" isimli kitabında belgelemiştir.⁷

Dr. Jeff Levin, "Allah, İnanç ve Sağlık" (God, Faith and Health) isimli kitabında inanç ve sağlık üzerine yapılmış 200'den fazla çalışmayı incelemiş ve şu tespitlere ulaşmıştır:

Genellikle dindar insanların hayat tarzları daha sağlıklıdır.

Camiye, kiliseye veya havraya devam eden kişiler, toplum içinde daha sosyaldirler. Başka insanlarla birlikte olmak, kişiye manevî güç kazandırır. Toplumla beraber sosyal dayanışma içinde yaşamak, sağlık için her zaman iyidir.

İbadetler ve toplu dualar, pozitif hisleri ve düşüncüyü aktif hâle getirmektedir. Pozitif hisler ise, müspet psikolojik değişikliklere ve olumlu sıhhi gelişmelere yardımcı olmaktadır.

İyimserlik ve ümit, hastalıklar üzerinde iyileştirici tesirler yapmaktadır.⁸

6 Seyyar, age., s. 47.

7 Renz Monika; Grenzerfahrung Gott. Spirituelle Erfahrungen in Leid und Krankheit; Herder Spektrum 2003. Nakleden: Seyyar, age., s. 48.

8 Levin, Jeff; God, Faith and Health; Exploring the Spirituality-Healing Connection; Published By: John Wiley & Sons, Inc.; 2002. Nakleden: Prof. Dr. Ali Seyyar, Manevi Sosyal Hizmetler, s.49.

Hastanelerdeki manevi hizmetlerin pratik şekilde aktarılmasına geçmeden önce Avrupa ve Almanya ekseninde hastanelerin tarihine bakılmasının yararlı olacağı kanaatindeyim.

ALMANYA'DAKİ HASTANELERDE MANEVİ GELİŞİMİN TARİHİ

Batı dünyasında tıbbî bakımın öngördüğü tedavi ağırlıklı müdahalelerle bakıma muhtaçlık sorunu bütünüyle ortadan kaldırılamadığı için, sosyal bakım modelleri geliştirilmiştir. Böylece bakıma muhtaç kişilerin temel sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik destek hizmetleri sunulmuş ve kişilerin sosyal hayata katılımları sağlanabilmiştir.⁹

Hastalık, yaşlılık, sakatlık ve diğer özürllülük türlerine bağlı olarak ortaya çıkan bakıma muhtaçlık durumu gibi ağır şartlar altında yaşayanlar, manevî bakım ve destek hizmetlerine en çok ihtiyaç duyduklarından dolayı Batı dünyasında tıbbî sosyal hizmetler odaklı manevi bakım modelleri, özellikle bu sosyal grubun özel durumlarına göre şekillendirilmiştir. Manevî bakımın, geniş anlamda (manevî) sosyal hizmetler, dar anlamda tıbbî ve sosyal bakım hizmetleri alanında bakıma muhtaç yaşlı, özürllü ve(ya) kronik hastalara yönelik maneviyat (din) odaklı destek, teskin, teselli ve rehabilitasyon hizmetlerinde oluştuğunu söyleyebiliriz.¹⁰

Batı dünyasının hastanelerdeki manevi hizmetlere yönelik bu arka planını ifade ettikten sonra, tarihi olarak hastane hizmetlerinin nasıl başladığına bir göz atalım. Tarihte ilk hastaneyi kuran topluluğun Babilliler olduğu sanılıyor. Bunun yanında Antik Yunan zamanında tıp tanrısı Asklepios adına inşa edilmiş olan ve Asklepieion isimli tapınaklarda sağlık hizmetleri verilmiştir. Roma İmparatorluğu'nda M.S I.de sivil ve askerler için kurulan hastanelerden sonra, Hristiyanlığa geçilmesinin ardından hastanelerin sayısı bir hayli artmıştır. Hristiyanların kurmuş olduğu ilk hastane ise Aziz Basilius'un M.S 369'da Anadolu'daki Kapadokya bölgesinde kurduğu hastanedir. Ortaçağda Hristiyan din adamlarının kurduğu hastaneler daha da fazlalaşmış, bunun başlıca nedenleri ise halkın hastalıktan kılınmasının yanı sıra, o dönemde ancak kilise kadar güçlü ve zengin bir kurumun buna gücünün yetebilmesi şeklinde tarihi olarak bilinmesidir. Batı hastaneleri son büyük çıkışlarını XI.yy'dan sonra Haçlı Savaşlarından dönen askerlerin Müslüman doğudan almış oldukları hastane sistemini

9 Seyyar, age., s.17

10 Seyyar, age., s.17.

batıya getirmeleri ile yaşamışlardır. Zira tarihi olarak herkesin bildiği gibi, o dönemlerde doğu hastaneleri altın çağını yaşıyordu.¹¹

Avrupa'daki hastanelerin kurulması haclı seferleri sonrasında gelişme kaydederken, Almanya da bu gelişmeden geri kalmamıştır.¹² Almanya'da ilk tıp okulu 1386 yılında Heidelberg üniversitesi bünyesinde kurulmuş olup,¹³ Avrupa'nın diğer bölgelerine sağlık sektörünün yayılması aynı merkezden devam etmiştir. 16. ve 17. yy'da Protestanların etkisi ile tıp alanındaki gelişmeler biraz durma noktasına gelmiş olsa da, 18. yy'la birlikte ilerleme hızla devam etmiştir.¹⁴ 19. yy'da Alman tıp eğitimi tekrar öne çıkmış ve aralarında ABD'nin de yer aldığı birçok ülkedeki çalışmaları etkilemiştir. On dokuzuncu yüzyıl, Fransa'da yeniden açılan tıp okullarının öne çıkması kadar Alman tıp eğitiminin hızla yükselip Avrupa'ya liderlik ettiği ve dünyaya örnek olduğu bir dönem olmuştur. Bu ani başlangıç ve hızlı yükseliş 1810 yılında Wilhelm von Humbolt'un etkisi altında Berlin Üniversitesinin kurulmasıyla başlamıştır.

Manevî bilimler, kavram olarak 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Vahye dayanan kaynakların tefsiri yanında tarih filolojisi (edebiyat, dil) çalışmaları kapsamında türediği için, toplum ve kültür bilimleri (sosyal bilimler) ile yakından ilişkilidir. Geniş anlamda manevî bilimler, çoğu zaman kültür bilimleri olarak da tanımlanmaktadır. Manevî bilimlerin teorik içeriği, Wilhelm Dilthey tarafından oluşturulmuştur.¹⁵ "Manevî Bilimlere Giriş" kitabıyla (Einleitung in die Geisteswissenschaften, 1883) Dilthey, maneviyat konularına uygulanabilir sosyal bir boyut kazandırarak, maneviyatı, bilimlerin bütünü olarak ilan etmiştir. Buna göre manevî bilimlerin kaynağında tarihî ve sosyal gerçekler yatmaktadır.

11 Dr. Ayşegül İlhan, Dünya Hastanelerinde Din Hizmetleri, İmam Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği, ÖNDER Raporlar Serisi: 2, s. 5-6.

12 Batının yapmış olduğu haclı seferlerinin fikri boyutu Almanya'nın Stuttgart şehrinde geliştirilmiş ve kilisenin öncülüğünde yapılacak olan seferler bütün Avrupa'ya Almanya'dan yayılmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak da haclı seferleri dönüşü Müslümanlardaki gelişmelerden pozitif yönde ilk etkilenenlerin başında Almanlar yer almaktadır. (Mustafa Bülbül, 2008 yılı İmamlar ve papazlar semineri, yayınlanmamış gezi notları.)

13 Doç. Dr. Melih Elçin, Tıp eğitiminin tarihçesi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi ve Bilişimi Anabilim Dalı, Ankara. Erişim: (http://www.hacettepetipdergisi.com/managete/fu_folder/2010-04/html/2010-41-4-195-202.htm#kay2)

14 İlhan, agr., s. 6.

15 1833'te bir Protestan rahip ailesinin çocuğu olarak Almanya'da doğdu; teoloji ve felsefe öğrenimi gördü. Dilthey, yaşadığı dönemde tabiat bilimlerinin yaygın etkisine karşı, insanı, değişkenliği bağlamında ele alan bir hayat felsefesi geliştirmiştir. Çok değişik konularda yoğun araştırmalara girişti. Maneviyat (İlahiyat) ve edebiyat konularının yanı sıra, sosyoloji, etnoloji, psikoloji ve fizyoloji gibi ampirik bilimlerdeki gelişmeleri de yakından tâkip etti. 1864'te Berlin'de doktorasını tamamladı ve 1866'da Basel Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1868'de Kiel ve 1871'de Breslau üniversitelerinde görev aldı. 1882'den sonra Berlin Üniversitesi'nde eğitim faaliyetlerine devam etti. Dilthey, 1911 yılında vefat etti. Nakleden Prof. Dr. Ali Seyyar, age., s. 42.

İnsanların manevî faaliyetlerinin anlamlandırılması ve idraklere uygun bir şekilde yorumlanması, ancak tefekkür yoluyla ortaya çıkarılabileceğini düşünen Dilthey, tabii bilimlerden farklı olarak sadece genele yönelik değil şahsî özellikler etrafında bireysel hadiselerle yoğunluk kazandırmak istemiştir. Dilthey, fıtrata uygun araştırma yöntemlerinin yanında manevî değerlerin de tespit edilip çalışma kapsamına alınmasına önem vermiştir.¹⁶

Almanya’da tıp alanındaki bu gelişmeler yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletini de olumlu yönde etkilemiştir.¹⁷ Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştiren üniversite reformu sonrasında 1 Kasım 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi ilk ve tek üniversite, tıp fakültesi de ilk ve tek tıp fakültesi olarak açılmıştır. Alman eğitim sistemi etkisi altında, klasik eğitim yaklaşımıyla, amfi derslerinden oluşan, eğitici merkezli, disiplin temelli bir eğitim programı ile tıp eğitimine başlanmıştır. 1945 yılında Ankara ve 1955 yılında Ege Üniversitesine bağlı olarak açılan tıp fakültelerinde de aynı eğitim programı yaklaşımı sürdürülmüştür.¹⁸ Almanya’daki tıp eğitimi Türkiye’deki hastane ve tıbbi gelişmelere etkisinin yanı sıra, 2009 yılı itibarı ile 36 farklı üniversitede tıp fakülteleri (hastaneleri)¹⁹ ile bütün dünyadan gelen (özellikle Arap ülkeleri ve uzak doğudan gelen öğrenciler) yabancılara yönelik hizmet vermektedir.

Almanya’da şu an hastanelerde yapılan manevi din hizmetlerinin modern anlamdaki temeli ise 1925 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde Anton Boisen tarafından atılmış, 1963 yılında Hollanda ve 1970 yılında ise Almanya’da uygulanmaya başlanmıştır.²⁰ Ancak Katolik ve Evangelisch kiliselerine ait olan hastaneler ve buradaki rahibelerin hastalarla olan çalışması 100 yıl öncesine dayanmaktadır. Sistematik hâle gelmesi ve çalışan kişilerin Tıp fakültesi-ilahiyat tabanlı eğitimleri ile ilgili düzenlemelerin yaklaşık 40 yıllık bir geçmişi vardır.

16 Seyyar, age., s. 42.

17 Hastanelerin kurulması anlamında Türkiye’nin örnek aldığı Almanya, aynı tarihlerde kiliseler tarafından manevi hizmetleri yönlendirirken, yeni kurulan Türkiye’nin manevi hizmetleri tıbbi alandan tamamen soyutlaması ortaya güdük bir durumu çıkarmıştır. Olaylara sadece maddi temelli bir bakış tarzı ile bakılması; birbirlerinin üvey kardeşi olan kapitalizm ve komünizm sistemlerinin uzantılarının bir ceyreyi olarak tarihteki yerini almış, milyonlarca insanın hayatına bedel olmasına karşılık tarihteki çöp sepetinde yerini bulmuştur.

18 Elçin, agç., Erişim: (http://www.hacettepetipdergisi.com/managete/fu_folder/2010-04/html/2010-41-4-195-202.htm.kay2)

19 Elçin, agç.

20 http://de.wikipedia.org/wiki/Klinische_Seelsorgeausbildung.

HASTANELERDEKİ MANEVİ HİZMETLERLE İLGİLİ AVRUPA'DAKİ ANAYASAL DÜZENLEMELER

13 maddeli Amerika Hastane Birliği Hasta Hakları Bildirisinin 7. maddesinde şöyle denilmektedir: "Hastaların hastanede, tedaviye zarar vermediği sürece, kendi kişisel kıyafetlerini giyme, dini ve başka anlamlı simgeleri takma ve fiziksel muayenesi sırasında kendi cinsinden kişilere muayene olma hakkı vardır."

Lizbon'da, 1981 yılında I. Dünya Tabipler Birliği'nin yayınladığı "*Hasta Hakları Bildirgesi*", hekimlik mesleğinin hastalara sağlamayı amaçladığı temel hakları içermektedir. Bu bildirgenin altıncı maddesine göre "*hasta, uygun bir dini temsilcinin yardımı da dahil olmak üzere ruhi ve manevi teselliye kabul veya reddetme hakkına sahiptir*".²¹

Amsterdam'da Avrupa'da Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi,

28-30 Mart 1994 tarihinde yayınlanmıştır. Bu belgede, "*Sağlık bakımından (hizmetlerinde) insan hakları ve değerleri*" ana başlığı altında, "*herkesin, kendi ahlaki ve kültürel değerlerine, dini ve felsefi inançlarına sahip olma ve bunlara saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır.*"

Dünya Hekimler Birliği, hasta hakları adı altında dile getirilen sıkıntıları çözmek adına Eylül 1995'te Bali'de yapılan toplantının bir sonucu olarak Bali Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Lizbon Hasta Hakları Bildirgesi'nin daha geliştirilmiş bir şekli görünümünde olan bildirgenin 11. ana başlığı "Dini Yardım Alma Hakkı" adını taşımakta ve bu başlık altında şu ifadeler yer verilmektedir: "Hastanın, seçtiği dinin din adamı tarafından yapılacak yardım da kapsayacak biçimde, dini ve ahlaki teselliye kabul ya da reddetme hakkı vardır".²²

11 Ağustos 1919 Tarihli Weimar Anayasası Alman Federal devleti tarafından aynen kabul edilmiştir. Bu anayasanın 141. maddesi hastanelerde din hizmetleri ile ilgilidir.

Artikel 141

(Anstaltsseelsorge)

Soweit das Bedürfnis nach Gottesdienst und Seelsorge im Heer, in Krankenhäusern, Strafanstalten oder sonstigen öffentlichen Anstalten besteht, sind

21 <http://www.hastahaklari.org/dokuman.htm>

22 İlhan, agr., s. 8.

die Religionsgesellschaften zur Vornahme religiöser Handlungen zuzulassen, wobei jeder Zwang fernzuhalten ist.²³

Madde: 141

(Kurumlarda dini hizmetler)

“Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kuruluşlarında ibadet ve maneviyat takviyesine ihtiyaç olduğu sürece, dini toplulukların dini işlemler yapmasına izin verilmeli, bu çerçevede her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.”

Kilise yetkilileri yukarıdaki anayasa maddesinin sadece Katolik ve Evangelischleri kapsadığını, bu iki grup dışındakiler için anayasada açık bir hüküm bulunmadığını ifade etseler de, Hristiyanların dışındakiler için yasaklayıcı bir ifade olmadığı da açıktır. Çünkü dini yaşama ve bu yaşantının faaliyete geçirilmesi noktasındaki mekanların oluşması hususunda anayasal güvence bütün dünya devletlerinin ortaklaşa karar verdikleri bir sonuçtur. Bunları ifade ettikten sonra bir hastanın hastaneye gelişinden çıkışına kadarki süreçte dini anlamda ne gibi yardımlar aldığını incelemeye başlayabiliriz.

HASTANIN HASTANEYE GELİŞİ

Hastaneye ilk gelen hastaya hangi dine mensup olduğu sorulur. Hasta bu konuda cevap vermek zorunda değildir. Ancak burada acil olarak hastaneye gelen hastaların durumları biraz farklıdır. Bu konuda iş hasta bakıcı veya hemşireye düşmektedir. Eğer hasta bakıcı veya hemşire biraz dindar ise onun fikirleri çerçevesinde hastaya dini muamele yapılabilir. Böylece bir hasta hastaneye geldiği zaman kendisi hangi dine mensup olduğunu ifade ederse ona göre hareket edilip ismi Katolik veya Evangelisch²⁴ olarak yazılır. Daha sonra bu listeler günlük olarak hastanede görev yapmakta olan Katolik kilisesi ve Evangelisch yetkilisine teslim edilir. Hastanede görev yapmakta olan kilise yetkilileri bu listeye göre ziyaretlerini yaparlar. Tabi ki kendilerine verilen listelerin dışında birçok kişi de hastanede bulunmaktadır. Ancak onlar isimlerini herhangi bir dine mensup olarak yazdırmadıkları için direk ziyaret kapsamına girmezler.

HASTA ZİYARETLERİNİN YAPILIŞ SAATLERİ

Katolik kilisesinin görevlisi ile Evangelisch kilisesinin diyakonu sabah 10:00 ile öğleden sonra 14:00 saatleri arasında günlük hasta ziyaretleri yaparlar. İs-

23 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Bundeszentrale für politische Bildung, August 2006, s. 92.

24 Almanya’da Evangelisch kelimesi Türkiye’de Protestan diye ifade edilen kelime ile aynı anlamı içerir. Bundan dolayı kelimenin kullanımında Evangelisch=Protestan şeklinde anlaşılmasında fayda vardır.

tasyonları (bölümler) ters istikamette paylaşıp aynı anda bütün odaları gezip, her gün 7-8 istasyona bakılmaktadır. Gabriele Böhler (Katolik Kilisesi) günde 4 saat hastanede çalışırken, Kreiselmeier (Protestan Kilisesi) biraz daha uzun kalmaktadır. Bayan kreiselmeier aynı zamanda yaşlılar huzur evinde de görev yapmaktadır. Böylece günlük olarak %50 hastanede, %50 yaşlılar yurdunda çalışmalarını devam ettirmektedir. Bayan Böhler 20 senedir hastanede çalışmakta olup, aynı zamanda öğretmenlik ve hastanedeki hemşirelere hasta psikolojisi üzerine dersler vermektedir. Kendisi hastanede "Gemeinde pastoral"²⁵ görevini icra etmektedir. (Katoliklerde en üstte papa – kardinal- bişof- 2. bişof (dekan) – papaz- diyakon- pastoral- gemeinde şeklindedir.) Kendisinin akademik yönü olmadığı için krankenhaushalthilferin²⁶ ismi ile gemeinde pastoral'da alt bir yapıda görev yapmaktadır. Ancak tecrübe itibari ile 20 senelik birbirişime sahiptir.

Burada teknik olarak bazı bilgileri de vermek gerekmektedir. Hastanelerde meydana getirilen yönetim içerisinde farklı gruplarla birlikte din hizmetlerini yerine getiren kişiler de girmekte ve alınan kararlarda ona da danışılmaktadır. Benzer uygulamalar Almanya'nın yanı sıra Amerika, İngiltere ve Avustralya gibi bazı ülkeler tarafından, insan haklarını korumak, etik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hastane etik kurulları oluşturmuşlardır. Hastane etik kurulları, *insan üstünde deney, küçük yaşta hastaların sorunları, ciddi hastalığı olan hastalar ya da bilinçsiz hastalar üzerinde yapılan uygulamalar için hastadan izin alma, tedavi edici değeri olmayan yöntemlerin incelenmesi, yeni bir tedavi edici yöntemin denenmesi amacıyla tedavinin kesilmesi, hastalığın gizliliğinin korunması, yeniden canlandırma, ağrısız ölüm, özürlü yeni doğanın bakılması* gibi etik sorunları incelemektedir. Ayrıca bu kurullar, sağlık ekibi üyelerinin hastaneye ve hastalara karşı sorumluluklarından doğan anlaşmazlıkları da ele almaktadır. Her biri kendi çalışma alanında uzman ya da deneyimli üyelerin oluşturduğu hastane etik kurullarında şu üyeler bulunmaktadır:

- Başkan
- Hastanenin Din Sorumlusu
- Hastane Yöneticisi
- Hemşirelik Yöneticisi
- Topluluk Sözcüsü
- Etikçi
- Hasta Savunucusu

25 Cemaat din adamı veya cemaat vaizesi...

26 Hastane yönetim yardımcısı.

Psikiyatr

Sosyal Hizmet Uzmanı

Hastanın Doktoru

Yasal Danışman²⁷

KİLİSE YETKİLİLERİNİN HASTALIK GRUPLARI İLE İLİŞKİLERİ

Kilise yetkilileri hastanede çok farklı gruplarla iletişim hâlinde olmaktadır. Her istasyonda farklı gruplar olması ve bu grupların farklı psikolojik durumlarından dolayı kilise yetkilileri de her gruba farklı bir yöntem geliştirmeye çalışmaktadırlar. Aslında hastanelerdeki her birimin birbirinden farklı olarak hareket etmiş olduğu bir ortamda, hepsinin ortak noktasını oluşturan böyle bir sistem, bölümler arası koordineyi sağlayan önemli bir fonksiyonu da icra etmektedir. Şimdi kilise yetkililerinin değişik gruplarla olan ilişkilerine bakabiliriz.

KİLİSE YETKİLİLERİ İLE HASTALAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hristiyan kültüründe dua insan ile tanrı arasındaki en önemli ibadet tarzını oluşturur. Kilise yetkilileri de hastalarla olan bağlantılarını genellikle dua üzerinden yapmaktadırlar. Dua konusunda yapılmış olan çalışmalardan belki de en kapsamlısı geçen yüzyılın başında yaşamış olan, iki Nobel ödüllü Fransız cerrah Alexis Carrel'e aittir. "Rockefeller İnsanı Tanıma Enstitüsü" başkanı olarak araştırmalarından elde ettiği sonuçları "Dua (La Prière)" isimli bir broşürde toplayan Carrel, dua yoluyla şifa bulan hastaların mucizevi bir biçimde dinlenip iyileştiğini diğer doktorların da tanıklığı ile yazar.²⁸

İlginç tespitler yapan Carrel "*Gelenek ve kurallarla tapınmanın ve duanın etkisi, toplumda zayıflamaya ve unutulmaya yüz tutarsa, bu toplumun veya bu milletin çöküşüne, dirençsiz kalmasına zemin hazırlanmış olur. Bununla beraber toplum, tapınma, eylem ve dua karakterini elden çıkarırsa, onlardan arınırsa veya kendine özgü kavrayışımızla "aniropi"yi; yani zayıflık, güçsüzlük, karakter düşüklüğü, beden zayıflığı -ki aynı zamanda, toplum karakterinin zayıflığını da beraberinde zorunlu olarak getirir- hazırlamış olur*" diyor.²⁹

Carrel'in dua ile ilgili bu güzel açıklamasından sonra, kilise yetkililerinin hastalarla nasıl bir iletişime girdiğine göz atabiliriz. Odalara ziyaret yapılırken sivil elbise ile gidilmektedir. Çünkü odalara giderken siyah elbise (ayin elbise-si) giyilmiş olsa o zaman hastalar reaksiyon gösterebilirler. Hastaya konuşup

27 İlhan, age., s. 17.

28 Alexis Carrel, Dua, Çev: M. Alper Yücetürk, Yağmur Yay. 2001, s. 52.

29 Carrel, age., s. 56-57.

konuşmak istemediği sorulmakta, hasta konuşmak istemez ise ona herhangi bir girişimde bulunulmamaktadır. Ancak hastaların arasında çok az konuşmak istemeyen çıkmakta, yaklaşık hastaların %90'ı konuşmaktan yana olduğunu ifade etmektedirler. Bütün işlemlerde hastanın kendisinin karar vermesi gerekir. Bunun içine diyokanla konuşma olduğu gibi, narkoz, hastanede kalma ve başka bir hastaneye gitme kararı bile hastanın kendi isteği ile olması gerekir. Eğer hasta ölümcül bir hastalığa sahipse ve bunu biliyorsa, kilise yetkilileri onun hastalığı ile yaşam arasındaki bağlantısını kurmaya çalışırlar. Genellikle hastalıkların arka planında psikolojik nedenler yer almaktadır. Mesela mide rahatsızlıklarının arka planında ailede, kendi içinde veya iş ortamında meydana gelen stresin fiziki olarak mideye vurması söz konusu olmaktadır. Bunları konuşarak ortaya çıkarmaya, arka planı irdeleyerek sosyal problemlerden fiziki olgulara olan etkiyi azaltmaya çalışmaktadırlar.

Avrupa hastanelerinden birinde kilise yetkilisi ile hastanede ölen kişinin yakınları arasında geçen şu olay bir gözlemci tarafından manidar bir şekilde şöyle anlatılmıştır: “Geçenlerde hastanede yatan bir kilise üyesi öldü ve aile üyeleri ise oldukça üzüntülü idi. Rahip, aile ile yatağın yanında kısa bir görüşme yaptı ve daha sonra, dua kitabından işitilmeyecek şekilde okumak için hastane koridoruna çıktı. Arkasından, uygun dualar okunduğuna dair aileye güvence verdi. Aksine başka bir rahip yarı baygın ve ölmekte olan bir kilise üyesinin ailesini ziyaret ettiğinde eli hastanın başında olduğu hâlde yatağın başında dikildi ve hastanın hayatı ve kurtuluşu için yalvararak, ailenin, bu durumun, kendi yaşamlarını İsa'ya taahhüt etmeleri için Tanrı'dan bir çağrı olarak anlamasını isteyerek seslice dua etti. Rahip, acı ve zevk göz yaşlarıyla ağlarken dua, Kutsal Kitap'tan alıntılar içeriyordu. Bazı aile üyeleri kendi kendilerine yüksek sesle dua etti, kimileri ağladı, kimileri de dışarı çıktı. Duygusal yoğunluktaki bu değişiklikler muhtemelen önemlidir ve araştırılmayı hak eder.³⁰

Hastalara yapılan yardımlar genellikle ruhsal ve psikolojik olmaktadır. Hastalarla konuşmanın sonucunda sosyal bir problem yoksa, onu diğer yönlere yönlendirme söz konusu olmaktadır. Hastalarla konuşurken 4 göz altında konuşmak çok önemlidir. Sadece iki kişinin konuşması neticesinde hasta kendini daha iyi açmakta ve aile içi problemleri, ruhsal, para vs. gibi sorunların ne olduğu daha rahat anlaşılmaktadır. Bazı hastaları kapellanın (hastane kilisesi) hemen yanındaki odalarına veya kapellaya getirerek yalnız konuşma ortamı sağlanmış olup, böylece hastalar kendilerini kilise yetkililerine daha iyi ifade etme imkânı bulabilmektedirler. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Hastanede

30 Larry Vande Creek Mahalle papazlarının hastanede yatan kilise üyelerine yönelik dua vaizliği, Çev. Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza Aydın, *Akademik Araştırma Dergisi III*, (2003), Sayı: 1, s. 165.

din adına bulunan kişilerin doktorların işine karışma ve alan kayması problemi şeklindedir. Bu konuya doktorlar şu şekilde bir yaklaşım tarzı sergilemektedirler:

Hastalıklara tıbbi açıdan yaklaşmak durumunda olan doktorlar da, hastaların dini boyutuna yeterince önem veremediklerini kabul etmektedirler. Tıp doktorunun dini boyuta diğer vakalara yaklaştığı gibi yaklaşması beklenemezse o zaman hastanelerde, bu boşluğun doldurulması için din ve danışmanlık alanında yetişmiş uzmanların bulundurulması tabii bir gereksinim olarak kendini göstermektedir. Psikolojik danışmanların, gerektiğinde dini otoritelerden yardım istemeleri ya da onlara danışabilmeleri normal karşılanmalıdır. Psikoterapistler, dini uzmanlık alanının farkında olmalı ve onların bu eğitimi aldıklarına ve bu işi yapabilir olduklarına güvenerek bu alanın pratisyenlerini referans gösterebilmelidirler. Aynı şekilde dini danışmanlar da sınırlılıklarının farkında olarak kendilerini aşan vakalarda din konusunda önyargısız olduğuna inandığı bir psikolojik danışmanı referans olarak sunabilmelidirler.

Hastanın kültürünü ve bu kültürü şekillendiren dini kaynakları bilerek doktor-hasta arasında iletişim sağlama görevini de üstlenen manevi hizmetleri yürüten yetkililer, sağlık kurumlarında olumlu ve önemli bir rol oynamaktadırlar. Çağdaş sağlık bakımı anlayışı da, bu şekilde farklı inanç gruplarını anlayıp kapsayarak sağlık düzenlemelerine aktaracak profesyonel kişilere ihtiyaç bulunduğunu söylemektedir. Bu inanç sistemlerini, aile organizasyonlarını, gruplar arası farklılık arz eden iletişimi, sağlık bakımı anlamında anlayan ve yorumlayacak olanlar, hastanelerde görev yapmakta olan dini danışmanlardır. Bundan dolayı çağdaş sağlık anlayışında dini danışmanların, aynı zamanda birer kültür antropologu olarak görev yaptıkları kabul edilir.³¹

KİLİSE YETKİLİLERİNİN SINIR HASTALARI İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Kilise yetkilileri sinir hastalıkları doktoru ile devamlı birlikte çalışırlar. Çünkü tek başına doktorun bir şey yapma imkânı olmadığından karşılıklı yardımlaşma esastır. Kilise yetkilileri hastanede öncelikli olarak ruh hastaları ile ilgilenmektedirler. Psikiyatrik problem yaşayan hastaların depresyonları ile ilgilenip, onları sakinleştirmeye çalışırlar. Konuyla ilgili olarak şöyle bir vakıayı ifade ederek, yaptıkları hizmetin ne kadar önemli olduğunu örneklemiştir: İntihara kalkışan bir hasta hastaneye getirildiği zaman kendileri ile görüşmüşler, almış oldukları tıbbi eğitim ve bu eğitimle birlikte dini alt yapının da kullanılması neticesinde intihara meyilli olan bu kişi ile farklı zamanlarda seanslar yapılmıştır. Bu seansların neticesinde hastanın iyileşmesi hızlanmış, intihardan vazgeçtiği

31 İlhan, age., s.14.

gibi topluma daha sağlıklı bir birey olarak tekrar dönme fırsatını yakalamıştır. Tabi böyle bir hastaya dini anlamda müdahale edebilmeleri için, ruhsal hastalara karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda özel bir eğitim almaktadırlar. Yine bazı ileri derecede psikiyatrik hastalar olduğunda sadece o sorun üzerine kurulan hastanelere gönderilmesi gerekmektedir. Ancak normal hastaneden ruh ve sinir hastalıkları hastanesine gitmesi noktasındaki kararı hastanın kendisi ikna olduktan sonra, din hizmeti yapan kilise yetkilisi ile doktorların beraber vermesi gerekmektedir.

EVANGELİSCHLER'DE (PROTESTANLAR) ÖLÜM ÖNCESİ HASTA İLE OLAN İLİŞKİLER

Dua konusunda Protestanlar Katoliklere göre biraz daha esnek bir yapı çizmektedirler. Ölmeden önce dua yapma ve hastanedeki diğer görevler çok önemli bir yeri teşkil etmektedir. Eskiden yakın akrabalar bir kişi vefat edeceği zaman ona dua okurlardı. Şimdi artık bu eski gelenek tekrar kilise ve diyakon tarafından yapılmaktadır. Bununla en yakın olan insanların duası ile ölünün ruhunun rahatlayacağı inancı vardır. Bu duanın yapılması bazen en yakın olan kişiye, bazen de ailesine teklif edilir. Eğer hasta ölmeden önce bu duayı kendi istemişse problem yoktur. Eğer hasta isterse ölmeden önce akşam yemeği adı verilen sakrament (kutsama) yapılmaktadır. Ancak ölmeden istememiş ise o zaman ailesine teklif edilir. Çünkü kişi öldükten sonra sıcaklığı devam ederken dua etmek Evangelischler için çok önemlidir.³² Yapılan bu faaliyet aynı zamanda eskiye göre dini yapısı zayıflayan ailelere yönelik de bir bilgilendirme ve öğretim olmaktadır.

Hastaya ölmeden evvel birisini görmek isteyip istemediği, kanser hastasına son anlarında neler yapmak isteyip istemediği sorulur. Hayatının son demlerinde kilise yetkilileri tarafından beyin gücü ile hastanın manevi olarak (fiziki olarak yapamayacağı şeyler) isteklerin yerine getirilmesi sağlanır. Onu bir nevi düşünsel ve hissi olarak seyahat ettirirler.

Mesela bir hastanın çok uzakta olan kız kardeşini diyakon büyük uğraşlar neticesinde getirmiş (yerin uzak olması ve kız kardeşin yaşlı olması nedeniyle buluşma imkânları zor olmasına rağmen), görüşmeden sonra kız kardeş yerine dönmüştür. Daha sonra hasta ölmüş ama kız kardeş tekrar gelmekten

32 Hastanede bir hasta öldüğü zaman onu hemen morga koymuyorlar. En az 2 saatlik bir süre odasında kalıyor. Bu sürede dualar veya diğer geleneksel faaliyetler yapılabilir. Aynı zamanda tıbbi olarak gerçekten öldüğünün kesinleşmesi için de bu bekletme yapılıyor. Aynı bekletme faaliyeti evinde ölen hastalar için de yapılmaktadır. Kişi eğer evinde ölmüş ise hemen doktor çağırılır, ilk rapor yazıldıktan en az iki saat sonra başka bir doktor daha gelerek cenazeyi kontrol eder ve son raporu yazar. Ondan sonra cenaze işlemleri yapılabilir.

çekinmiştir. Çünkü ölümün soğuk yüzünü görmek istememiştir. Evangelisch-lerde Katoliklerden farklı olarak kilisedeki papazlar hasta vefat edince nadiren çağırılırlar. Çünkü ölen Protestan kişilerin birçokları yakılarak külleri törenlerle defnedildiği için papaza gerek duyulmayabiliyor.³³

KATOLİKLERDE ÖLÜM ÖNCESİ HASTA İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Ölüm anında bir sakrament olan son yağlanma yapılmalıdır. İncil'deki Yakub'un mektubunda son duanın papaz tarafından yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bundan dolayı bir papazın gelmesi ve bu yağlanma sakramentini yerine getirmesi gerekir. İncil'deki metin şu şekildedir:

"13 İçinizden biri sıkıntıda mı, dua etsin. Sevinçli mi, ilahi söylesin. 14 İçinizden biri hasta mı, kilisenin ihtiyarlarını çağırtsın; Rabbin adıyla üzerine yağ sürüp onun için dua etsinler. 15 İmanla edilen dua hastayı iyileştirecek ve Rab onu ayağa kaldıracaktır. Eğer hasta günah işlemişse, günahları bağışlanacaktır. 16 Bu nedenle, şifa bulmak için günahlarınızı birbirinize itiraf edin ve birbiriniz için dua edin. Doğru kişinin yalvarışı çok güçlü ve etkilidir. 17 İlyas da tıpkı bizim gibi insandı. Yağmur yağmaması için gayretle dua etti; üç yıl altı ay ülkeye yağmur yağmadı. 18 Yeniden dua etti; gök yağmurunu, toprak da ürününü verdi."³⁴ Bu bölümün başlığı *hastalar için dua* şeklindedir.

Papaz geldikten sonra hastanın elleri ve ayaklarını dualarla yağlar. Bu şekilde yağlanma sakramenti hastanede hastanın isteği üzerine, hasta kendinde

33 Avrupa'da ve özelde Almanya'da 1990 yılında iki Almanya'nın birleşmesi, 2000 yılından itibaren doğu bloklarından gelen yoğun Hristiyan göç dalgasının ekonomideki negatif yansıması, son yıllarda insanların alım gücünün düşmesi, buna karşılık girdi maddelerinin yükselmesi neticesinde her alanda insanlar az harcamaya sevk olmuştur. Bunun doğal bir yansıması olarak da ölen kişilerdeki yakılma oranlarının artmasıdır. Çünkü ölümle birlikte cenaze masrafları çok yüksek olmakta, ölen kişinin mezarı maximum 25 yılına satın alınabilmektedir. Mezarların hepsinin bakımlı olması zorunluluğundan dolayı senelik 800-1000 Euro civarındaki masrafları kişinin akrabaları karşılaması gerekmektedir. Yakılan kişilerin külleri özel bir kutunun içinde saklanıp, daha sonra 4 tane kutunun aynı anda muhafaza edilebildiği 50 cm genişliğindeki mezara gömülür. Bu mezarın maliyeti ve çapı çok küçük olduğu için ölen Protestanların çoğu yakılmayı tercih etmektedirler. Almanya'da cenaze firmaları olduğu gibi, mezarlara bakan ve mezarların üzerindeki diken, kuru ot vs. ayıklayıp çiçek ve ağaçlarla âdeta mezarlığı yeşil bir bahçe hâline getiren firmalar mevcuttur. Kişiler eğer mezarlarına bakım yapmazlar ise belediye tarafından önce uyarı sonra da ceza kesilir. Mezarların 25 yıllık kirası sonrası, mirasçıları 5 yıllık periyotlar hâlinde ödemelerinin yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde kirası ödenmeyen mezarların belli zaman sonra kemikleri alınıp ortak bir mekana gömülür, oradan da daha sonra süpürülmek suretiyle yok edilir. 2008-2011 yılları arasında Schwetzingen'de Müslüman mezarlığı açma projesi kapsamında belediye, kilise yetkilileri ve sosyal kuruluşlarla pek çok defa görüşme yapılmıştır. 2011 yılı ocak ayı itibarı ile Schwetzingen'de toplamda 800 kişinin defnedilebileceği mezarlık projesi belediye encümenleri kararıyla çıkarılmış, Almanya'da ilk defa defin yapılacak olan kişinin aynı şehre ait olması kavramı dışına çıkılarak Schwetzingen DİTİB Camii'nin onayı kapsamında bütün Almanya'daki Müslüman cenazelerin Schwetzingen'de gömülebilme izni verilmiştir.

34 <http://www.bibleserver.com/index.php>

değil ise yakınlarının isteği üzerine yapılır. Bu sakramenti yapmak için Katolik görevlisi papazı çağırması gerekir. Böyle bir olayı gören hastaların bazıları kötü bazıları da iyi olabiliyor. Çünkü son yağlanma ölümün çok yakın olduğunun da habercisi sayılmaktadır. Bundan dolayı papazın kendi elbisesi ile geldiği son anlarda bazı hastalar psikolojik olarak kötü bir durumda olabiliyor. Ama burada hastanede devamlı görev yapan kişinin devreye girmesi ile hastanın psikolojik durumu tekrar düzeltilebiliyor. Papazın çağırılma sebebi yukarıda ifade edildiği gibi hastanede çalışan görevlinin bayan olması ve son yağlanmanın papaz tarafından yapılması gerektiği içindir. Bu yağlama şeklinde yapılan sakrament, yağın göğüs üzerine veya sadece alna sürülmesi ile de olmaktadır.

a- Hastanede Görev Yapan Kilise Yetkilileri İle Doktorlar Arasındaki İlişki

Alman bilim adamları Weber ve Frick, hastaların manevî ihtiyaçlarının belirlenmesine dönük olarak (hekimlerin de uygulayabileceği) bir soru formatı hazırlamışlardır.³⁵

Hastanın maneviyata bakışı nasıl ve inancı var mıdır?

Hastanın özel hayatında bu inancın yeri ve etkileri nelerdir?

Hasta, herhangi bir dinî cemaate mensup mudur veya mensup olmak ister mi?

Hekimin rolü: Hekim, hastanın manevî beklentileri veya sorunlarıyla nasıl ilgilenebilir?³⁶

Mesela bir hastanın manevî inançları ile tıbbî tedavi ve rehabilitasyon programları arasında bir çatışma yaşandığında kişide manevî sıkıntılar ortaya çıkabilir.³⁷ Yine bir misal vermek gerekirse, Müslüman bir hastanın domuz pankreasından oluşan bir ilaçla tedavi edilmek istenmesi veya bir insanın aniden ölümcül bir hastalığa yakalanması gibi durumlarda kişinin manevî dünyası ciddi anlamda sarsılabilmektedir.³⁸

Doktor veya hasta bakıcı hastanın ne olduğunu (kanser vs.) diyakona söyler. Hastaya kanser olduğunu diyakon değil, doktorun söylemesi daha uygundur. Çünkü ölümcül olan hastalığı direk söylemek kişinin altından sandalye-

35 Weber S, Frick E.; Zur Bedeutung der Spiritualität von Patienten und Betreuern in der Onkologie; Manual Psychoonkologie; München; 2002; ss. 106–109. Nakleden Prof. Dr. Ali Seyyar, age., s. 29-30.

36 Seyyar, age., s. 29-30.

37 Carpenito-Moyet; Handbook of Nursing Diagnosis; Hemşirelik Tanıları El Kitabı; (Tercüme: Firdevs Erdemir), Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2005; ss. 365–369. Nakleden Prof. Dr. Ali Seyyar, age., s. 29-30.

38 Seyyar, age., s. 35.

yi almak gibidir. Bundan dolayı hem doktor hem de diyakon kişiyi psikolojik olarak bu hastalığa hazırlarlar. Ölümcül bir hastalığa yakalanmış olan kişiye doktorun kendisinin söylemesi tıp etiği ve hastaların din adamına bakış tarzını menfileştirmemesi yönünden daha iyidir. Ama bu söylemi yaparken aracı olan kişiler din adamları olmaktadır. Böylece hasta ilk defa doktordan duyduğu kötü haberi din adamının yardımı ile psikolojik olarak aşmaya çalışmaktadır.

Doktorlar her hasta için diyakonla fikirlerini paylaşır. Diyakon da aynı şekilde hastadan edinmiş olduğu bilgileri doktorla paylaşır. Hastanelerde din adamlarını istememek gibi bir durum sadece şahısların şahsi fikir ve düşüncesi olabilir. Normal şartlarda böyle bir şey olmaz. Bazen hasta doktordan şikayetçi olmakta, bu durumda din adamı direk doktora gidip durumu kendisine iletir.

Doktorlar vizite yapmadan diyakon vizite yapacak olan doktorla ilgili hastaya bilgi verir. Böylece hasta bir sorusu varsa onu önceden doktora hazırlamış olur. Eğer diyakon vizite esnasında içeride ise ve doktor tanışık bir kişi olması durumunda diyakon dışarı çıkmayabilir. Değilse (kişisel tanışıklığı yoksa) dışarı çıkması gerekir. Şimdiye kadar hiçbir hastanın yanında iken doktor girdiğinde dışarı çıkarılma gibi bir durum olmuş değildir. Doktorlarla aralarındaki ilişki çok pozitif olmaktadır. Çünkü kendilerinin yapmış oldukları faaliyetler neticesinde doktorların üzerindeki yük belirgin bir şekilde azalmaktadır.

Bununla birlikte Almanya'nın pek çok hastanelerinde din görevlisi kadrosunda çalışan rahip her gün sabahleyin erkenden hastaneye gelir, tek tek bütün hastaları ziyaret eder, onların hâl ve hatırlarını sorar, şikâyetlerini dinler ve onlara dua eder. Hastaların şikâyetleri veya dilekleri olursa papaz bunları ayrı ayrı not edip başhemşireye bildirir. Başhemşire de bu dilekleri derhal yerine getirir. Bunun yanında, papaz, yürümeye muktedir olan hastaları sabah, öğle ve akşamları ile pazar günleri hastane kilisesinde toplayarak onlara dini ayin icra ettirir ve vaaz eder. Böylece hastalar, hastanede bedenlen olduğu gibi manen de tedavi olma imkânını bulurlar. Hayatlarından tamamen ümidini kesmiş olanlar, böylece tekrar Allah'a bağlanıp O'ndan imdat beklerler. Birçok hastanede odalardaki televizyonlardan kapalı devre vaaz ve dini terapi uygulaması da yapılmaktadır.³⁹

a) Hastanelerdeki Kiliselerde İbadet

Kiliselerde papazların dışında kilise ile bağlantılı olan, hastalar ile belli zamanlarda iletişim kuran birçok gönüllü kişiler vardır. Mesela Evangelisch papaz Martin Joos kendi kilisesine bağlı 30 kişinin bu işle ilgilendiğini ifade etmek-

39 İlhan, age., s. 11.

tedir. Bu gönüllü kişiler hastalarla ilgilenip, onların hâl ve hatırlarını soruyorlar. Gerekğinde onlara yardımcı oluyorlar. Yapmış olduğum görüşme esnasında papazın ve hastanedeki kilise yetkililerinin, Türk hastalarının birçok ziyaretçisinin gelmesi karşısındaki memnuniyetlerini de dile getirmeleri dikkat çekici bir husustur. Çünkü zorlukların ve sorunların paylaşılması neticesinde fiziki ağrıların daha hızlı azaldığı yapılan tespitlerde mevcuttur. Hastanelerde yapılan din hizmeti neticesinde insanlar dinin sadece kilise içinde değil, hastalıkta da tutunulması gereken önemli bir dal olduğunu görmektedir.

Almanya genelinde her hastanede bir kilise bulunmakta ve bu hastanelerde resmi olarak ayin yapılmaktadır. Evangelischlerde bazen haftalık kilisede yapılan ibadet, eğitimini almış vatandaştan biri tarafından da yapılabilir. Evangelischler hastanede haftalık ibadetlerini cumartesi günleri saat: 19:00'da yerine getirirken, Katolikler ibadetlerini pazartesi günleri saat 19:00'da yapmaktadırlar. (Bu günler Schwetzingen'e özgü bir zamandır. Başka hastanelerde ve kapella diye isimlendirilen ibadet mekanlarında durum farklılık arz edebilir.) Bu ibadet vakitleri haftalık olarak yayımlanan Schwetzingen Woche⁴⁰ isimli dergide her hafta ilan edilmektedir. Bu dergi bütün posta kutularına ücretsiz bırakılmaktadır. Böylece hastanede haftalık ayine katılmak isteyenler bu dergiden zamanını ve yerini görebilmektedirler.

Hastanedeki kilisede ibadet yaparken çok ağır hasta olup kiliseye gelemeyecek olan hastalar için, hastanelerde ses sistemi ile bütün hastalara ulaşma imkânı bulunmaktadır. Her hastanın yattığı yerin başucunda bir radyo dinleme bölgesi olup, ayin vakti geldiği zaman hasta isterse açıp ayini takip edebilmektedir. Evangelischlerde ayrıca ibadet zamanı aşağıya gelemeyenlere yukarı çıkarak yardımcı olunabiliyor. Yataklarına giderek yapılan bu ibadetler kısa olup, genellikle dua şeklinde icra edilmektedir. Bazen de ekmek şarap gibi değişik ritüeller ile ibadet tamamlanmaktadır. Ayrıca her odada televizyon bulunmakta olup, bu televizyonların bir kanalı sadece yapılan ibadet zamanlarında isteyenler için açılmakta ve kapellaya (küçük kilise) gidemeyen hastalar odalarından bu ibadetlere katılım sağlamaktadırlar.

Katoliklerde haftalık ayini genellikle kilisedeki yetkilinin kendisi yaptırmaktadır. Bazen de papazlar ayini yaptırmak için gelmektedir. Ancak burada kendisi

40 Schwetzingen Woche haftalık olarak yayınlanan ve bütün evlere ücretsiz olarak dağıtılan haftalık gazetedir. Burada hafta içinde şehirdeki haberler, spor aktiviteleri ve haftalık kilisede ibadet saatleri yer almaktadır. Görevde olduğumuz süre içerisinde Schwetzingen ve yakın çevresindeki bütün şehirlerde çıkan haftalık gazetede Cuma namazı saatleri, hafta sonu çocukların okuma saatleri, cami -cep telefonları ve caminin E-mail adreslerinin içerdiği bir bölüm yayınlanmıştır. Bunun sonucu olarak camideki Türklerin haricindeki Müslümanların sayısında kayda değer bir artış olmuş ve 4 yıl boyunca hutbelerin Türkçe ile birlikte Almanca olarak okunması tarafımızca sağlanmıştır.

bayan olmasından dolayı papazın yaptığı ibadet ile aralarında fark olmaktadır.⁴¹ Yine Evangelischlerde olduğu gibi ayin yapılırken ses sistemi yardımı ile odalara kadar ulaşım sağlanabilmektedir.

b) Hastanelerde Müslüman Hastalarla Olan İlişkiler

Almanya'daki hastanelerde sadece Hristiyan hastalar değil, Müslüman, Yahudi, Hindu, ateist vs pek çok farklı dinden insanlar bulunmaktadır. Kilise yetkililerinin Müslüman hastalarla dini hassasiyetler üzerine nasıl davranış sergiledikleri kendi anlatımlarından şu şekildedir:

Görüşmüş olduğum kilise yetkilileri eskiden Müslüman hastalar arasında kilise yetkilileri ile konuşma isteğinde olanların var olduğunu, ancak son yıllarda böyle bir şeyin kendilerinden istenmediğini ifade etmiştir. 20 sene önce kendilerinden yardım isteyen Müslümanların günümüze göre çok fazla olduğunu, şimdilerde ise neredeyse yok denecek bir şekle geldiği ifade edilmiştir. Müslüman veya diğer dinlere mensup insanlarla odalarında konuşurken dini konular üzerine değil, hastalıkları ve günlük olaylar üzerine konuşma yaptıklarını da ayrıca ifade etmektedirler. Evangelisch kilisesi diyakonu kendisinin her gün bütün hastaların odalarını dolaştığını, bu hastaların arasında Müslüman hastaların da olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin Müslümanlarda sağ el ile tokalaşmanın önemli olduğunu bildiği için onlarla sağ ile tokalaşmaya çalıştığını söylemiştir.

Müslümanlar kapellaya (Kilise) gelip rahatlıkla ibadetlerini yapabiliyorlar. Bu kapellada ibadet yapmaları hususunda kendilerine resmi olarak izin verilmiştir. Zaten bazı Müslümanlar gelip halı sererek (seccade) burada ibadetleri yapıyorlar. Çünkü hastanenin en sakin mekanı; ana kapıdan girince birinci katta olan mekan kilisedir. Bununla birlikte bazı hastanelerde mescit açılmakta, bu da Müslümanlar için daha çok kolaylık sağlamaktadır. Hastanelerde Müslümanlara gösterilen hoşgörü ile ilgili olarak yaşanan bir hadise dikkat çekicidir:

Almanya'nın Heidelberg bölgesinde Müslüman bir bayanın doğum için gitmiş olduğu Katolik kilisesine bağlı hastanede hemşireler, rahibe ve hasta arasında geçen olay Müslümanların hastanedeki dini yetkililerle nasıl bir diyalog içinde olduğunu bize daha iyi göstermektedir. Hasta olan bayan Almanya'ya yeni gittiği için neredeyse hiç Türkçe bilmemekte ve doğum öncesi tedirginliği yaşanmaktadır. Hastayı sakinleştirmek için rahibe bir anne şefkati ile hastaya

41 Katolik kilisesinin sisteminde kadınların ayin yönetme izinleri yoktur. Hatta eski eserlerde Altay diye ifade edilen papazın ayin yaparken durduğu yere kadınların çıkmasına dahi müsaade edilmemektedir. Günümüzde elbette bu şartlar esnemiş olmakla birlikte, ayinlerin yönetimi hâlâ erkek rahip ve papazlar tarafından sağlanmaktadır.

sarılarak onu okşayıp sakinleştirmiş ve daha sonra onun elini tutmuş olduğu hâlde birlikte doğuma girmiştir. Doktorlar ve hemşireler böyle bir olay karşısında tedirgin olmamış, aksine hastaların Psiko-sosyal açıdan rahatlatılması noktasında hastanede görev yapan bu insanları bir meslektaş olarak takdir etmişlerdir.

Hastanelerdeki Müslümanlarla ilişkiler konusuna temas etmişken, Müslümanların Almanya'daki hastanelerde karşılaştığı dini ve kültürel problemlerden birkaç tanesini de bu arada zikretmekte fayda vardır:

Hristiyan hastalara kilise yetkilileri tarafından planlı ve programlı bir şekilde sunulan din hizmetlerinden etkilenen Müslüman hastalar da zaman zaman kendilerine benzer şekilde din hizmeti sunulması beklentisine girmektedirler. Zira hastaneye yolu düşen her şahıs ilgili yerin kurallarını ve sunulan hizmetleri içeren bir kitapçığı ya da broşürü başucunda bulmakta ve orada kendisine 24 saat ücretsiz dinsel yardıma hazır papazların telefon, fotoğraf ve özgeçmişlerini görmektedirler. Ancak *seelsoige/dinsel yardım* olarak adlandırılan bu komple hizmetin imkânı, cami hizmetleri için istihdam edilen din görevlisi ile aşılabilmesi yakın vadede zor gözükmektedir.⁴²

c) Hastane Yönetimi ve Müslüman Hastalar

Hastanedeki bazı hususlar direk hastanede çalışan kilise yetkilileri ile ilgili olmamakta, ancak onların aracılığı ile çözüm yolları bulunabilmektedir. Bunların en başta geleni elbette yiyecekler ve yemeklerle ilgili düzenlemelerdir.

Yiyeceklerle ilgili düzenlemeler konusunda hastane ve kamu kuruluşlarının yemekhanelerinde helal et bulundurulması hususu hâlâ güncelliğini koruyan bir problemdir. Bu konuda, haftalık izin gününde olduğu gibi, genel kuraldan muaf tutulmadan daha farklı bir talep söz konusudur. Şöyle ki, burada kamu kuruluşlarından, dinî bir emrin yerine getirilebilmesi amacıyla dinen temiz sayılan yiyecekleri sağlaması talep edilebilir. Dinî özgürlüğe saygının böyle bir talebi yerine getirmeyi gerektirdiğini ileri sürmek mümkündür. Ancak, "dinen yasak olmayan yiyeceklerin yemekhanelerde bulundurulması dinî özgürlüğe saygılı olmak anlamına gelir", şeklindeki iddia da kolaylıkla göz ardı edilemez. Dolayısıyla dinen temiz yiyeceklerin bulundurulmasının, din özgürlüğünün

42 Yusuf Acar, Avrupa'daki Türklerin Sosyal, Kültürel ve Dinî Hayatına Dair Bazı Gözlemler (Almanya örneği), III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri [20-24 Eylül 2004, Ankara], 2005, sayı: , s. 863.

tam olarak uygulanmasının gerektirdiği bir ölçü olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat bu durum onun asgari düzeyine razı olduğu anlamına gelmemelidir.⁴³

Hastanelerde çıkan yemekler şu şekilde olmaktadır:⁴⁴ Sabahları genellikle küçük paketlerde tereyağı, süzme peynir, kaşar, marmelat ve reçel türü yiyecekler yer almaktadır. Bizim kültürümüzde sabah kahvaltılarında olmayan, ancak Alman kültüründe neredeyse herkesin sabahları kahvaltıda sofrasından eksik etmediği brötchen (küçük ekmekcik) hastanelerde de kahvaltı sofrasında yer almaktadır. Öğle yemekleri bazen 3, bazen de 4 çeşit olmaktadır. Çorba, etli veya sebze yemek, salata ve tatlı. Ana yemekte değişiklikler günlük olarak yapılmaktadır. Akşam yemeğinde ise soğuk mönü diye ifade edilen kahvaltının bir başka versiyonu yer almaktadır. Burada Müslüman hastalar için en büyük problem öğle yemeklerindeki ana yemeğin içeriği ile ilgilidir. Eğer hasta hastaneye girişi esnasında veya daha sonra domuz eti olmayan bir mönü istemişse onun mönüsü⁴⁵ ayrıca getirilmektedir. Tabi bu hususta hastanedeki hemşireler ve kilise yetkilileri gerektiğinde hastaya yardımcı olmaktadır.

Domuz etinin Müslüman hastalar tarafından yenilmediği artık Almanya'nın hemen hemen her yerinde bilinen bir gerçektir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu durum birçok hastanede göz önünde bulundurulmakta ve ona göre yemekler çıkarılmaktadır. Alman doktorlar tarafından daha az bilinen bir durum ise bazı Müslüman hastaların içinde alkol ve domuz ürünü bulunan ilaçları ve tedavi metodlarını (mesela domuzdan üretilmiş jelatinli kapsüller, alkol içeren şurup ve damlalar, domuzdan yapılmış kalp kapakçığı v.d.) kullanmak istememeleridir. Bu durumu bilmeyen doktorlar böyle bir ilaç yazdıklarında, daha sonra hastalar durumu fark ettiklerinde çoğu zaman tedaviyi terk etmekte veya doktoru değiştirmektedirler. Yaşadığı ülkenin dilini bilmemek de bu konudaki isteklerin uygun bir şekilde doktora ya da ilgili mercilere iletilmemesine yol açmaktadır.⁴⁶

43 Prof. Dr. Silvio FERRARI, çev. Yrd. Doç. Dr. M. Salih Kumaş, İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, cilt: XIII, sayı: 1, s. 317.

44 Yemekler konusunda ayrıntıya girmemizin sebebi; Türkiye'deki tartışmalarda sanki günün her vakti yemeklerde domuz eti vs. gibi haram maddeler varmış anlayışının yanlışlığına dikkat çekmek içindir.

45 Türk hastaları Alman yemeklerine alışmadıkları için doğal olarak hastane yemekleri de damak tatlarına hitap etmemektedir. Bundan dolayı evlerde yapılan yemekler genellikle misafirleri tarafından getirilmekte, bu da Almanya ölçeğinde yeni bir Türk kültürü olarak yerini almaya başlamaktadır.

46 Dr. İlhan İlkılıç, Avrupa'daki Müslümanların Problemlerinden Biri Olarak Sağlık Problemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Çözüm İçin Muhtemel Katkıları, III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri, 20-24 Eylül 2004/Ankara 2005, cilt: III, sayı: , s. 847.

d) Hastanede Çalışan Kilise Yetkililerinin Eğitim Durumu

Evangelisch diyakonu: Hastanelerde görev alabilmek için hem teori hem de pratik şeklinde ders almaktadırlar. Aile psikiyatristliği de bunlardan bir bölümünü teşkil etmektedir. Papazların almış oldukları bu dersler normal tıp öğrencileri gibi çok yoğunluklu olmayıp, seminer şeklinde olmaktadır. Diyakonlara hasta psikolojisi üzerine tıbbi seminerler ve bilgi verilmektedir.

Katolik yetkilisi: Katolik hastane hizmetleri için Heidelberg’te “Katolik Enstitüsü” bulunmaktadır. Burada hem Katolik din adamları, hem de Evangelisch (Protestan) din adamları eğitim alabilmektedir. Gebriele Böhler teoloji fakültesinde 2 yıl eğitim görmüştür. Krankenseelsorge (hastane papazlığı- hastane hizmetleri) için 4 ay eğitim görmüş, psikoterapi alanında ise 5-6 yıl eğitim almıştır. Eğitim görürken aynı zamanda pratik olarak da hastanelere gidip eğitim yapma imkânı olmaktadır.

Ayrıca genel olarak hastanede çalışan kilise yetkililerinin eğitimleri şu şekilde yapılmaktadır: Sosyal İlahiyat, ilahiyat (din eğitimi) ve sosyal hizmetler (sosyal pedagoji ve sosyal çalışma) bilimlerinden oluşan bir bilim ve meslek dalıdır. Sosyal İlahiyatçı öğrenciler, sosyal hizmet uzmanlarına verilen temel dersleri almak mecburiyetinde oldukları gibi, din pedagojisi, psikolojisi ve ahlâkı gibi konular hakkında da bilgi sahibi olmaktadır.

Sosyal İlahiyatçı olarak yetiştirilen öğrenciler, eğitimleri sonunda hem dini eğitim, hem de sosyal pedagoji ve sosyal çalışma alanında kalifiyeli eleman olarak çalışabilmektedir. Sosyal İlahiyatçılar, gerek kiliselere ait sosyal kurumlarda, gerekse devletin değişik sosyal hizmet kurumlarında ya sosyal hizmet uzmanı ya din adamı (ilahiyatçı) olarak veya her iki fonksiyonu birlikte üstlenerek sosyal ilahiyatçı (Seelsorger) unvanıyla görev alabilmektedir.

Özellikle ölümcül bir hastalığa yakalanmış hasta ve hasta yakınları ile ilgilenmek, onlara “ölüme refakat hizmetleri” kapsamında manevî telkin ve destek hizmetleri vermek, intihara meyilli kişilerin manevî dünyalarını tamir etmek, aile içi şiddete maruz kalmış aile fertlerine manevî destekli psiko-sosyal yardımlarda bulunmak, modern hayat ile örf ve gelenekler arasında kalmış ve manevî boşluklara itilmiş gençlerin sorunlarına çözüm üretmek, hapisanede yatmakta olan mahkumların manevî ihtiyaçlarını karşılamak ve genelde dini yönden sapma gösteren ve bunalımlara girmiş kişilere manevî rehabilitasyon hizmetleri sunmak Sosyal İlahiyatçıların görev alanlarına girmektedir.⁴⁷

47 Prof. Dr. Ali Seyyar, AB Sürecinde Türkiye’de Dini Sosyal Hizmetlerin Önemi Türkiye-Almanya Örneği. Erişim: http://www.sosyalsiyaset.net/documents/dini_sosyal_hizmetlerin_onemi.htm#_ftnref19

18.11.2011 Tarihinde Heidelberg Üniversitesi Katolik Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olan Sabine Kast-Streib'in hastanede çalışacak kişilerin üniversitede aldıkları derslerle ilgili göndermiş olduğu e-maili ise şu şekildedir:

Kilisede görev yapan kişilerden herhangi bir kişi hastanede çalışmak isterse üniversite eğitimine ek olarak pastoral psikoloji kurslarını yapması lazımdır. Kurs modeline bağlı olarak bu kurslar 2-5 yıl arasında sürer. Kursların içeriği ise şu şekildedir: Temel psikoloji, öz-bilinç (öz -bilinç kavramı özellikle zorlu koşullarda deneyim ve kendini eylemleri üzerinde popüler bilimsel bilgi düzleminde geliştirme durumudur. Bunun içeriğinde psikolojik terapi, aile terapisi, rol değişimi vs. gibi hususlar vardır.), Supervision (gözetim- bu kelime Latince kökenli olup, tek birtakım, grup ve organizasyonların pedagojik yönden danışmanlığı; kişisel, mesleki veya gönüllü eylem projelerine destek verme hususundaki gelişmeler.), Reflektif uygulama, kişisel pastoral tecrübeler, Danışmanlık Teorisi ve din bilimi.

Aynı şekilde kurstan sonra Pastoral Klinik çalışmalarında düzenli olarak gözetim ve eğitim yapılmalıdır. Bununla birlikte hastanelerde verilecek olan tıbbi konulardaki seminerlere manevi din adamları katılabilirler.

Üniversitelerde din adamları 10 sömestir (5 yıl) öğrenim görürler. Bu öğrenim süresi içerisinde eski dillerden Latince, Yunanca ve İbraniceyi öğrenirler. (Kiliselere özellikle Katoliklerin ellerindeki en eski İncillerin Latince yazılması, kiliselerdeki ayinlerin bazı kısımlarında Latince okumalar yapılması gerektiğinden Latince önem arz etmektedir.) Pastoral teologlar mezun olduktan sonra vaizlik seminerlerinde ilk olarak kendi pratik eğitimlerinden bir şeyler öğrenmeye çalışırlar. Ancak üniversitede de bunların öğrenilme imkânı vardır. Mesela Heidelberg üniversitesin'de "manevi eğitim" in verildiği seminerlere girilir, sonra hastanelere gidilerek pratik yapabilirler.⁴⁸

Sabine Kast-Streib Protestan Üniversitelerinde bir Müslümanın okuması hususunda ise şunları ifade etmiştir:

Bir Müslüman Protestan üniversitelerinde okuyabilir. Üniversiteden sonra papazın eşliğinde hastanelerde manevi hizmetlere katılabilir. Ancak bunun için üniversite öğrencisi olması, manevi eğitim için verilen seminerlere katılması gerekir. Genellikle manevi eğitimle ilgili stajlar ve seminerler verilmemesine

48 Antwort: FW: Antwort: Seelsorger im Krankenhaus (fwd)Sabine.Kast-Streib@ekiba.de

An Mustafa Bülbül, Annemarie.Steinebrunner@kbz.ekiba.de

Von:Sabine.Kast-Streib@ekiba.de Gesendet:Freitag, 18. November 2011 14:28:23An: Mustafa Bülbül (mustafabul@hotmail.com)Cc: Annemarie.Steinebrunner@kbz.ekiba.de

karşılık, Heidelberg'teki Protestan merkezinde bunlar yapılabilmektedir. Fakat bu kursların temelleri Hristiyanlık teolojisi konsepti üzerine tasarlanmıştır. Bundan dolayı bu gibi kurslar sadece Müslümanlara uygun olarak Mannheim şehrinde (Heidelberg'e 10 km. uzaklıktadır) yapılmaktadır.

Hastanelerde Müslümanların papazın eşliğinde manevi hizmetleri yapması konusunda henüz Katolik ve Protestanlar arasında ortak bir sonuca varılmış değildir. Tartışmalar ve fikir alışverişleri devam etmektedir. Buna karşın Mannheim şehrinde Katolik ve Protestan papazları Müslümanlara hastanede manevi hizmetler noktasında eğitim ve danışmanlık yapmaktadırlar.⁴⁹

Sabine Kast-Streib hastanelerde Müslümanların papazın eşliğinde manevi hizmetleri yapması konusunda henüz Katolik ve Protestanlar arasında ortak bir sonuca varılmış değildir demiş olsa da, 2009 yılında Frankfurt'ta 9 tane Müslümanın katılımı ile Almanya'da ilk defa bir uygulama başlamıştır. 2009 yılından önce sadece Protestanlarla başlayan bu proje, 2009 yılı itibariyle Katolik ve Protestanlar olmak üzere bütün Hristiyanlarla ortak bir çalışma hâline gelmiştir.⁵⁰

Eylül ayından Nisan ayına kadar 180 saatlik bir sezonu kapsayan bu kurs sürecinde kursiyerler hastanelerde ve yaşlılar yurdunda fahri olarak görev yapmaktadırlar. Bu süre içerisinde ayrıca 20 civarında şehrin değişik birimlerinde konu ile ilgili eğitim görmektedirler. Konuyla ilgili olarak seminerlere katılmak isteyenler bir yıl boyunca haftalık 2 saatten 3 saate kadar ücretsiz olarak hastanelerde çalışmak zorundadırlar.⁵¹

Avusturya-Salzburg'taki hastanede çalışacak olan kilise yetkililerinin ders sistemi ise şu şekildedir: Kurs 4 aylık süre içerisinde 16 haftalık periyotlar hâlinde yapılmaktadır. Güz sezonu içerisinde yer alan seminer çalışmalarının 1. haftasından 16. haftasına kadar;

1-6. Hafta

Giriş konuşmaları
Protokol konuşmaları üzerine çalışma
Hastaneler için temel teoloji
Aile terapisi
Hasta ziyareti
Kişisel ruhi pratiklerin yansıması

49 Von:Sabine.Kast-Streib@ekiba.de Gesendet:Freitag, 18. November 2011 14:28:23An: Mustafa Bülbül (mustafabul@hotmail.com)Cc: Annemarie.Steinebrunner@kbz.ekiba.de

50 <http://evangelischesfrankfurt.de/2010/12/muslimische-seelsorge-im-krankenhaus>.

51 <http://evangelischesfrankfurt.de/2008/06/ausbildung-fur-ehrenamtliche-im-krankenhaus>.

7-9. Hafta

Hasta ile birlikte komünyon kutlamaları
Hastalarla birlikte yapılan ayin kutlamalarının yansımaları
Öz bilinç: kayıp, ölüm ve ölüm üzerine protokol konuşmaları

10-12. Hafta

Hasta ile birlikte komünyon kutlamaları
Hastalarla birlikte yapılan ayin kutlamalarının yansımaları
Törenler-ibadetler
Dinler arası diyalog

13. Hafta (Kriz durumlarında manevi bakım)

Kriz teorisi
Belirli kriz yansımaları
Kriz müdahale

14. Hafta (Yapı ve iş analizi)

Disiplinler arası işbirliği
Örgüt geliştirmenin temel kavramları
Kendi iş yerlerinin analizi

15. Hafta (Ethik)

Tıp etiği şartları ve soruları üzerine örneklemeli pratik çalışmalar

16. Hafta (Son Hafta)

Tezlerin konuşulması
Derslerin yansımaları
Diploma töreni⁵²

Hastanede Çalışan Kilise Yetkililerinin Maddi Yönden Desteklenmesi

Roma-Katolik nüfusun ağırlıkta olduğu güney Alman coğrafyasında kilisenin hissedilir etkisi görülmektedir. Öyle ki bu ülkelerde kilise sistemi hem organize eder, hem finanse eder hem de gerekli görevlileri kendi kurslarında yetiştirir. Devletin ise herhangi bir desteği söz konusu değildir.⁵³Almanya'da her hristiyardan kilise vergisi aylığından otomatik olarak kesilir. Bu kesintiler kazancın durumuna göre değişir. Ancak ortalama aylık 50-60 Euro civarında bir kesinti normal karşılanmaktadır. Kilisenin ayrıca kiraya verdiği salonlar mevcut

52 <http://www.kamillianer.at/oesterr/salzkurs.htm>

53 İlhan, age., s.21.

olup, mesela Schwetzingen'deki 500 kişilik bir salonu sadece bir akşamlığına program yapmak için tutmak, tanınmış bir dernek için 500-700 Euro civarında iken, kına ve nişanlar için bu miktarlar hemen artmaktadır. Böyle olmasına rağmen bu salonların 5-6 ay öncesinden kiralınması gerekmekte, aksi takdirde yer bulma sıkıntısı baş göstermektedir. Doğum, vaftiz, evlilik⁵⁴ ve ölüm merasimlerin icrasında da kiliseye hatırı sayılır bağışlar yapılmaktadır. Ayrıca hafta sonları yapılan ayinlerin bitiminde elden ele dolaşan bağış sepetleri kilisenin korosunda bulunan çocukları tarafından gezdirilmekte, özellikle büyük ayinlerin olduğu zaman dilimlerinde bu bağış sepetlerinin sayısının ve içeriğinin arttığı görülmüştür.

Hastanede çalışan kilise yetkilileri, sadece hastanede çalışmamakta, yaşlılar yurdu, kreş, seminerler vs. gibi çeşitli yerlerde faaliyet gösterdiklerinden kazançları da farklı kaynaklardan olabilmektedir. Bu noktada örnek olarak yine Schwetzingen Hastanesinde çalışan kilise yetkililerinin durumlarını irdelemekte fayda vardır:

Evangelisch kilisesine bağlı olarak çalışan diyakonların ücretleri kilise vergisinden ve kilise tarafından karşılanmaktadır. Bayan Kreiselmeier hastanedeki faaliyetler ve huzur evindeki işlerden dolayı kazancını direk kiliseden almaktadır. Ama hastane yönetimi hastanede rahat çalışabilmeleri için bir büro, telefon ve kapellanın temizlik sorumluluğunu üzerine almış bulunmaktadır.

Bayan Böhler okulda din derslerine girdiği için aylığının bir kısmını Caritas (Kilisenin sosyal yan kuruluşu) isimli bir dernekten almaktadır. Hastanede çalışmasından dolayı bir kısmını kiliseden, hemşirelere ders verdiği için de kalan bölümü hastaneden almaktadır. Böylece Bayan Böhler'in kazancının iyi bir durumda olduğunu birden fazla farklı yerlerde çalışmasından anlayabiliyoruz.

Kilisenin Maddi Durumu İyi Olmayanlara Yönelik Faaliyetleri

Sosyal sigortası olmayanlar için birçok bölümler vardır. En son bu teşkilatlar arasında kilise de yer alır. Aslında kilise bütün sosyal teşkilatların çatısını oluşturmaktadır. Normal şartlarda teoride kilise her tarafa yönlendirme yapar. Ancak pratikte bunun uygulaması zor olmaktadır. Büyükşehirlerde sokaklarda yaşayan insanlar vardır. Bunlar için özel ambulanslar gönderilir. Bu ambulanslarda sokaktaki insanlar muayene olur ve ödemesini kiliseler üstlenir. Diyakonlar hastanın resmi olarak sigortası veya resmi bağlantısı yoksa bu noktada da devreye girmektedir. Belediye ile olan işlerinde eğer halletmesi gereken bir şey

54 Evlenmeler belirli günlerde (11.11.2011/ 12.12.2012 vs.) daha çok olmakta, o günlerde kilisenin kazancı da buna paralel olarak artmaktadır.

varsa ve kimsesi yok ise diyakon hastaya yardımcı olmaktadır. Hastaların maddi problemini devlet (belediye), değilse kilise karşılamaktadır. Kış aylarında sokaklarda⁵⁵ donma tehlikesi altında bulunan insanlara belediye yardımcı olup, onların donmaması için gerekli maddi desteği kiliselerle birlikte sağlamaktadırlar.

Gelir düzeyi düşük olan fakir insanlar için kurdukları özel marketlerde (mesela Appel+Ei market zincirleri bunlardan biridir) dışarıda satılan yiyeceklerin kullanım sürelerinin sonlarına doğru ücretsiz olarak alımı yapılmakta, daha sonra bunlar daha önceden tespit edilip özel kart verilen kişilere ücretsiz veya çok düşük ücretlerle verilmektedir. Bu marketlerde sadece gıda maddeleri değil, çocuk maması, bezi vs. gibi insanların ihtiyaç duydukları pek çok materyaller mevcuttur. Şu an için Almanya'da 800 bin kişi bu yolla ihtiyaçlarını karşılamaktadır.⁵⁶ Adı geçen organizasyonda kendim de bizzat bulunup, büyük Türk marketleri ile kilise yetkilileri arasındaki bağlantıyı sağlama, Müslümanlar arasında fakir olanların oralardan alışveriş yapılmasını temin etme noktasında girişimlerimiz olmuş, konu ile ilgili çalışmalarımız Evangelisch papazları birlikte yerel basında da yer almıştır.

Almanya'da devlet ve kilise birçok sosyal faaliyetlere sübvansé olmaktadır. Önemli olan nereden nasıl bir şey isteneceğinin iyi bilinmesidir. Özellikle Avrupa Birliği fonlarından gelen pek çok destekleme paketleri farklı azınlık grupları tarafından kullanılmakta, Türkler ise yıllardır resmi erklerden uzak durmayı tercih ettiklerinden hareketle bu fonlardan çok az faydalanabilmektedirler. Ancak klasik olarak doğum sonrası ailelere yapılan yardım noktasında kiliseler de sosyal yan kuruluşları vesilesiyle fakir insanlara iyi derecede yardım yapmaktadırlar. Yine Almanya'da her çocuğun 3 yaşından itibaren kreşe (Kindergarten) gönderilmesi resmi bir zorunluluktur. Kreşlerin ise yönetimi %90 civarında kiliseler tarafından yapılmaktadır. Semtlere ve belediyelere göre değişmesine rağmen ortalama bir çocuğun aylık kreş gideri 80 ile 150 Euro arasında değişmektedir. Bu noktada da kiliseler imkânı olmayan ailelere destek olmakta, gelir düzeyi düşük ailelerin ücretsiz kreşe devam etmeleri sağlanmaktadır.

Hastanelerde din hizmeti veren görevliler sadece büyüklere yönelik hizmet vermemekte, bununla birlikte çocuk hastanelerindeki hastalara da dini yardımlar yapılmaktadır. Batılı devletlerde göze çarpan bu husus (din hizmetlerinin sadece yetişkin hastalarda değil, hasta çocuklarda da düşünülmüş olması), cailib-i dikkat çeken bir konudur. Çocuk hastanelerinin bünyesinde çocuk oyun

55 Mannheim'de (400 bin nüfuslu büyük bir şehir olup, yaklaşık 30 bin Türk yaşamaktadır.) sokak çocukları için de kilise bir ev ve okul yaptırmıştır.

56 <http://www.appel-und-ei-schwetzingen.de/>

odaları bulunmakta, buralara 1 yaşından 15-18 yaşına kadar⁵⁷ gençlere hitap edecek şekilde oyuncaklar, kitap vb. materyaller yer almaktadır. Ayrıca günün belirli saatlerinde pedagoglar ve kilise yetkilileri gelip çocuklarla özel olarak ilgilenmektedirler. Bunun haricinde çocukların ilgisini çekecek büyük bir tekerlekli araba ile günün belli zamanlarında odalar dolaşmakta, hasta yatan çocuk hangi kitap veya oyuncak istiyorsa bulunduğu yere bunlar bırakılmaktadır.⁵⁸

Kilise yetkilileri sadece çocukla değil, onun ailesi ile de ilgilenmektedir. Çünkü hastanenin çocuk bölümünde diğer bölümlerden farklı olarak hastanın ailesi ile de birebir ilgilenmesi psiko-sosyal açıdan önem arz etmektedir. Din görevlisine burada düşen görev, sadece küçük hasta ile ilgilenmek değil, evlatlarının hastalığı ile sıkıntılı günler yaşayan ebeveyn de moral vermektir. Bu kişi aynı zamanda kardeşler veya ailenin diğer fertleri ile de ilgilenir.⁵⁹

Farklı ülkelerden Almanya'ya okuma amaçlı giden veya bir şekilde oraya giderek yaşamaya başlayan birçok kişiye kilise yardımcı olmakta, onlara burs vermekte, bazen de bu kişilerle bazı projelerde birlikte çalışmaktadır. Kilisenin maliye tarafından denetlenmesi çok sıkı olmamakta, tam tersine bunu daha çok kendi içindeki görevlendirdikleri şahıslar yerine getirmektedir. Ayrıca gerektiğinde bizim anladığımız manada örtülü ödenek şeklinde papaz ve üstü olan kademelerin ellerinde imkânlar olup, uygun gördükleri kişi veya kurumlara bunları aktarabilmektedirler.

ALMANYA'DAKİ HASTANELERDE DİN HİZMETİ VERECEK OLAN PERSONELİN YETİŞTİRİLMESİ

Malum olduğu üzere Almanya'da 4 milyon Türk ve 6 milyondan fazla da Müslüman var. Türklerin genel yabancılar (15,4 milyon) içindeki oranları %26 ile en yüksek grubu oluşturmaktadır. Bu oranlara Avrupa Birliği ülkelerinden olmayan %31,5'lik kısım (İran, Afganistan, Pakistan, Orta Asya ülkeleri vs.), Bosna ve Sırbistan'dan gelen %7,3'lük kesim ile Müslümanların verilen resmi oranların çok daha üzerinde bir rakama ulaştıkları ortaya çıkmaktadır.⁶⁰ Artık hastanelerde temizlik ve diğer hizmet sektörlerinde çalışanların yanında hemşire, doktor, idareci vb. mesleklerde de Müslümanlar ve Türkler çalışmaktadırlar. Ancak

57 Çocuk hastanelerinde çocukların ve gençlerin yatak tedavileri 16 yaşına kadar olmaktadır. Daha büyük yaştakiler ise normal hastanelerde tedavilerine devam etmektedirler.

58 Belirli önemli günlerde hastanede çocukların eğlenmesi için palyaço gibi kişiler de getirilmektedir.

59 İlhan, age., s. 22.

60 Erişim: http://www.integration-in-deutschland.de/nn_282926/SubSites/Integration/DE/01__Ueberblick/Grundlagen/InDeutschland/Zuwanderer/zuwanderer-node.html?__nnn=true

oradaki kişisel başarı ve iş kollarındaki göz doldurucu durumu hastanedeki İslam din hizmeti verecek olan kişilerde pek görme imkânı bulunmamaktadır. Bunların birçok sebebi vardır:

Avrupa'da görev yapacak din görevlilerini sağlık sisteminde Türkiye'deki vazifelerinden farklı görevler beklemektedir.⁶¹ Bu görevlerin hakkıyla yerine getirilmesi için o ülkenin sağlık sisteminin nasıl işlediği ve genel hasta hakları hakkında yeterli bilgiye sahip olunmalıdır. Avrupa'daki Müslüman Türk cemaatinin din görevlilerinden bekledikleri hizmetler arasında: Türkiye'de rastlamadığımız cami imamlarının cami cemaatinden bir kişinin hastalanması durumunda onu hastanede ziyaret ederek hâlini hatırlarını sorması ve şifa dileklerinde bulunulması ve gerekiyorsa Kur'an-ı Kerim okuması beklenmektedir. Türkiye'deki cami cemaati imamları için alışılmamış olan bu yeni durumun iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Müslüman nüfusun giderek yaşlanması ve bu yaşlı insanların hastalandığında hastanede kendilerini ziyaret edecek kimsenin bulunmamasıdır. İkincisi ise daha çok Almanya'daki gerek devlet ve üniversite hastanelerinde olsun gerekse kiliseye bağlı hastanelerde Hristiyan hastalara Katolik ya da Protestan papazlar tarafından dinî olarak refakat edilmesidir. Bundan olumlu olarak etkilenen Müslüman hastalar kendi cami imamlarından benzeri bir hizmet beklemektedirler.⁶²

Burada elbette yurt dışına gönderilecek olan din görevlilerine yüklenen resmi görevlerinin haricinde pek çok görevlerinin olması, göreve gidecek olanlara yapılacak hizmetlerin Türkiye'de yapılan hizmetler çerçevesinde bakılarak hareket edilmemesi gerektiği, mevcut yapının analizi yapıp yerindelik hizmetinin her platformda etkili bir şekilde gündemde tutulmasının gerekli olduğu kanaatindeyim.⁶³ Bu noktada yurt dışı görevine gidecek olan din görevlilerinin mesleki bilgi birikiminden ziyade, pedagoji, psikiyatri, felaket sonrası travma-

61 Türkiye'de ve Almanya'daki din görevlilerinin çalışma alanlarındaki farklar ve kendilerinden cami cemaatinin değişik beklentileri için bakınız: Ahmet Çekin, *Stellung der imame. Eine vergleichende Rollenanalyse der imame in der Türkei und Deutschland* (Doktora Tezi), Tübingen 2004.

62 Dr. İlhan İlkılıç, Avrupa'daki Müslümanların Problemlerinden Biri Olarak Sağlık Problemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Çözüm İçin Muhtemel Katkıları, *III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*, 20-24 Eylül 2004/ Ankara 2005, cilt: III, sayı: , s. 850-851.

63 28 Eylül 2010 tarihinde Stuttgart Katolik Piskoposluk Akademi'sinde Türkiye-DİTİB adına katıldığım Sempozyumda "Imame im Kontext Islamischer Vereine und gesellschaftlicher Rollenerwartungen" "İslam cemiyetlerinde imamların tecrübeleri ve toplumda beklenen rolleri" isimli oturumda bakan düzeyinde temsil edilen topluluğa imamların Almanya'da 50'nin üzerinde görevi olduğu anlatılmış ve özellikle yapılan sunumun diğer imamlardan farklı olarak Almanca sunulması herkes tarafından büyük bir beğeni toplamıştı. Daha sonra konuşmacı olarak kürsüye çıkan diğer tebliğciler Almanya'da görev yapan imamların bu kadar yoğun bir faaliyet içinde olduklarını bilmediklerini ifade etmesi, bizim oradaki cemiyetlerin kendi dışına çıkarak kendilerini anlatamadıklarının en basit bir görüntüsü olsa gerektir. Aynı sempozyuma başka ülkelerin imamları da ülkelerini temsilen katılmıştı.

larda gözükten psiko-sosyal sorunların çözümlerine yönelik sorun odaklı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Yurt dışı tecrübesi şunu göstermiştir ki; genelde bütün din görevlileri özellikle de büyükşehirlerde görev yapan hiçbir din görevlisinin mesleki anlamda orada zorlanmayacağı, ancak tam tersine alanı bilmemenin getirdiği dezavantaj durumdan dolayı hem cemiyetlerinde hem de cami dışı din hizmeti diye adlandırılan bölümlerde (hastane, hapishane, yaşlılar yurdu, okullar, kreşler, kiliselerle ilişkiler, belediye, polis, milletvekili-bakan ile diyaloglar, üniversite ve sosyal kuruluşlarla olan iletişim vs.) büyük zorluklarla karşılaştıkları bir vakıdır.

Almanya'daki hastanelerde görev alacak olan din görevlisi sadece camii cemaatine değil, camiye Cuma ve bayram namazlarına gelen kişileri, hatta hiç cami ve dinle alakası olmayan insanları da göz önünde tutması gerekmektedir. Çünkü Türkiye'de farklı kanallarla ulaşılabilinen cami cemaati dışındaki insanlara Almanya'da ulaşma imkânı kolay olmakla birlikte zorluğu da beraberinde bulundurmaktadır. Hastane ziyaretleri esnasında kullanılan dil yapısı, jest ve mimikler, muhatapı kırmayacak ve zorlamayacak seviyede, bununla birlikte aynı kişilerin kültür düzeyi ve arka planı çok iyi bilinerek hareket edilmelidir. Çünkü ismi Türk ve Müslüman olmasına rağmen, içinde bulunduğu toplum yapısından etkilenip, farklı bir kişilik yapısı olarak karşınıza çıkan insana dini motiflerin yoğun olduğu bir iletişim modelini benimsetmeye çalışmak, ulaşılması gereken hedefleri tam tersi bir duruma da getirebilir.⁶⁴

Batı dünyası, sosyal hizmet anlayışını ve uygulamasını daha çok kendi manevî değerleri etrafında biçimlendirmektedir. Sosyal hizmetler, sivil kuruluşlar aracılığı ile de hayatîyet bulduğu için, özellikle dinî cemaatler (Hristiyanlığın değişik mezhepleri) ve resmî dinî örgütler (amme menfaatine uygun olarak devletçe kabul görmüş kilise kuruluşları) kendi dünya görüşlerine uygun sosyal hizmet modelleri geliştirmektedirler. Kilise ve din odaklı sosyal hizmet anlayışı ve uygulama biçimi, profan (dünyevî) sosyal hizmet anlayışına göre daha ileri bir seviyededir. Özellikle tatbikat yönden maneviyat içerikli konulara yer veril-

64 Görevin (camide din görevlisi) ilk yılında Schwetzingen ve çevresindeki bütün Türk kahvelerini ziyaret edip oradaki insanlarla direk temas kurma imkânı olmuştu. (Almanya'daki Türk kahveleri Gasthaus diye ifade edilen Bar sistemine biraz benzeyen, alkolün pek çok çeşidinin bulunduğu, kumarın {kağıt ve makinelerde oynama şekli ile} aileleri boşanma seviyesine götüren, kişileri iflas ve intihar boyutlarına kadar sürükleyen yerlerdir). Ziyaretlerin ilkinde bir alevi kahvesine imamın girip-giremeyeceği noktasında tartışmalar yaşanmış, aynı tartışmayı yapanlar daha sonra cenazelerini camiye getirmeye, imamı evlerine davet etmeye başlamışlardır. Buna paralel olarak onlar hastalandığında imam ve cemaati birlikte hastaneye giderek, yalnız olmadıklarını onlara hissettirmeye çalışmıştır. İnsanı duygulandıran bir husus da; cami dışındaki insanlarla birlikte özellikle alevi kesimin bir kısmının görev bitiminde ağlayarak "hocam seni geç bulduk erken kaybediyoruz" sözleri, bize bu insanların ne kadar ihmal ettiğimizin de bir göstergesidir.

mesi ve bu alanda çalışan elemanlarda sosyal hizmetlerle ilgili genel meslekî ve profesyonel yeterliğin yanında ahlâkî ve manevî hasletlerin aranması, Batı dünyasının manevî sosyal hizmetlerin özelliklerindendir.⁶⁵

Kilise, bütüncül sosyal hizmet yaklaşımı çerçevesinde manevî, ahlâkî ve insanî unsurları, sosyal hizmetlerde toplam kalite hedefini yakalama açısından olmazsa olmaz kaidelerden ve şartlardan kabul etmektedir. Batı dünyasında özellikle dinî kurumlar, eğitim merkezleri ve (meslek yüksek) okulları aracılığı ile hem Hristiyanlık inanç ve ahlâkına, hem de modern sosyal hizmet bilim ve mesleğinin temel esaslarına uygun üstün nitelikli profesyonel sosyal hizmet uzmanları (manevî terapistler, sosyal ilahiyatçılar) yetiştirmektedir. Bunun yanında değişik dinî cemaatler ve inanç birlikleri, "Maneviyat Merkezi" (Zentrum für Spiritualiaet) adı altında açtıkları dernekleriyle halka yönelik manevî destek hizmetleri sunmaktadırlar.⁶⁶

Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde mevcut olan hastanelerdeki din hizmetlerine (Krankenseelsorge) tekabül eden bir proje İslamî prensipler göz önünde bulundurularak hazırlanmalı ve pratiğe geçirilmelidir. Yukarıda belirtildiği gibi özellikle Almanya'da hemen hemen bütün hastanelerde Hristiyan hastalar çok köklü ve kurumsallaşmış olan Krankenseelsorge denilen bir konsept içerisinde hastalandıklarında kendilerine dinî açıdan refakat edilmektedir. Bu yeni durum aynı zamanda yeni bir konsept geliştirme ihtiyacını da gerektirmektedir. Bu konuda Almanya'daki Krankenseelsorge sistemini olduğu gibi ithal ederek Müslümanlar içinde kullanmak yerine, Müslümanların dinî inançları, kültürel değerleri ve Almanya'daki özel durum göz önünde bulundurularak yeni bir konsept geliştirilmeli ve pilot bölgeler seçilerek Türk Müslümanların yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya konulmalıdır.⁶⁷

İnançsal (dinî) telkinlerle ve itikatla tedavi sürecinde manevî sosyal hizmet aktörlerine düşen görevler kısaca şunlardır:

1. Zihin gücü, telkin ve itikatla zihinsel ve fiziksel hastalıkları iyileştirmeye çalışmak.

2. Manevî ve sosyal sağlığın korunmasına yönelik uygun bir tutum ve davranış konularında müşteriye, ailesine ve topluma manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde bulunmak.

65 Seyyar, age., s. 104.

66 Seyyar, age., s. 104.

67 İlkılıç, agt., s. 850-851.

3. Kişilere manevî tekâmül yollarını göstermek ve manevî kaynak ve hasletlerini doğru yolda kullanmalarına yardımcı olmak.

4. İnsanın iç temizliği, kalp temizliği; kalbini her türlü bozuk inanç ve düşüncelerden ve kötü huylardan arındırılmasına destekçi olmak.

5. Kalpleri manevî, akılları ise pozitif bilimlerle aydınlanmış, fitrî vasıflara ve ahlâkî değerlere göre hayatını tanzim edebilen, ruhu ile barışık mutlu fertler yetiştirmek.

6. Kişilerin sosyal bilinçlenmeleri ve topluma uyumları için, üstün karakter ve güzel ahlâk geliştirmeye yönelik manevî eğitim vermek.

Manevî sosyal hizmetler alanında çalışmak isteyen kişilerde meslekî bilgilerinin yanında ileri seviyede ahlâkî ve insanî vasıflarının bulunması şarttır. Özellikle bu hizmette şefkat duygusu çok önemlidir. Sabırsız, katı kalpli, acımasız ve duygusuz kimse, manevî sosyal hizmetler alanında çalışmamalıdır. Bu alanda profesyonel olarak çalışacak kişi, sosyal ve manevî hizmetlere ihtiyaç duyan insanların yanında sadece muhataplarına değil bütün personele ve ziyaretçilere karşı şefkatli ve hoşgörülü olmalıdır. Yani, herkese karşı sâfi ve ivazsız (karşılıksız) sevgi besleyebilmelidir.⁶⁸

TÜRKİYE'DEKİ HASTANELERDE DİN HİZMETİ VEREBİLECEK PERSONELİN YETİŞMESİ

Konumuz Almanya'daki hastanelerde yapılan manevi din hizmetleri olmakla birlikte, yetiştirilecek olan personel konusunda Türkiye ayağı da ihmal edilmemelidir. Çünkü orada görev alacak olan kişiler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görevli olan kişilerdir. Oradaki kalite aslında buradaki çalışmanın bir sonucu olacaktır. Bu noktada Almanya'daki hastanelerde görev alacak personelin niteliği noktasında, Türkiye'deki hastanelerde görev alabilecek kişilerin yetişmesi ve yetiştirilmesi hususunda düşüncelerimizi arz etmek isterim:

Konu ile ilgili olarak 2006 yılında yapmış olduğumuz bir araştırmada⁶⁹ doktorların büyük bir kısmı hastanede verilecek olan din hizmetlerine olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir. Yapılan araştırma İzmir ölçekli bir araştırma idi. 2011 Ağustos-Eylül aylarında Bursa'da görüştüğüm Tıp Fakültesi, Devlet hasta-

68 Seyyar, age., s. 108.

69 Yaklaşık olarak 100 doktorun içerisinde dahiliye, psikiyatri, çocuk uzmanı, pratisyen hekim, KBB uzmanı, beyin cerrahisi, ürolog, kadın doğumcu, genel cerrah ve çocuk cerrahisi uzmanlarından oluşan bir grup. Bu doktorlar arasında 8 doktordan olabilir yanıt alınmıştır. Diğer doktorlar ise olumsuz yanıt vermişlerdir. (Mustafa Bülbül, hastanelerde Din Hizmetleri ve Doktorların Bu hizmetlere Bakış Tarzı, yayınlanmamış anketli araştırma, 2006).

nesi ve özel doktorlardan oluşan 10 kişilik doktor grubu ise böyle bir hizmete olumlu bakılabileceğini ifade etmişler, özellikle Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Onkoloji bölüm başkanı sayın Doç. Dr. Özkan Kanat Bey, yine aynı fakültenin kardiyoloji bölümünden Prof. Dr. Sümeyye Güllülü Hanım böyle bir çalışmanın Türkiye’de gerekli olduğu konusunda hassasiyetle durmuşlardır. Zannımca iki araştırmanın farklı sonuçlar çıkması; birincisinde Türkiye ölçekli bir bakış tarzı ile hareket ederken, ikinci çalışmada yurt dışındaki hastanelerde yapılan din hizmetleri bağlamında bir bakış tarzı ortaya konmasıdır.

1995 yılında kısmen başlanılan sonra mahkeme kararıyla iptal edilen hastanelerdeki din hizmetlerinin şekline ve yapılış biçimine yönelik basın-yayında birçok spekülasyon haberler yayınlandı. Yapılan eleştirilerin çoğu haksız şekilde olmasına rağmen, hizmetin kendi iç dinamikleri açısından bu hususta revize yapmak gerekmektedir. Yapılan eleştirilerin birkaç tanesini hatırlatma mahiyetinde buraya almayı ve bu tenkitlerin ne kadar temelden uzak olduğunu yurt dışı örnekleri ile ortaya koymak istiyorum.

İstanbul Tabip Odası Başkanı Dr. Zeki Karagülle, hastanelerde başta sağlık görevlisi ve araç gereç sıkıntısı çekilirken bakanlığın imam önerisini garip karşılamakta, hastanelerde din görevlilerinin değil psikolog ve psikoterapist gibi insanların istihdam edilmesi gerektiğini belirtmektedir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Korkmaz Altuğ da imamların hastaya ne gibi bir moral vereceğini anlayamadığını söylerken, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nafi Oruç Hristiyanların günah çıkartmak için hastanelerde papaz bulundurduğunu, bizim dinimizde ise böyle bir inanın bulunmaması sebebi ile din görevlisinin gerekli olmadığını belirlemişti. Sarıyer Devlet Hastanesi Başhekimisi Ahmet Akgün’e göre ise imam hastanede ancak son duayı yapabiliirdi ve hasta imamı karşısında gördüğü zaman demoralize olma ihtimali söz konusuydu.⁷⁰

Bu haberlerden yola çıkarak üniversitelerde bulunmalarına rağmen bu kişilerin gerçeklerden bihaber olduğunu fiili olarak göstermeye çalışalım. Almanya’daki hastanelerde görev yapan kişiler günah çıkarma işlemini yapmaya haiz değildir. Günah çıkarma işlemi özellikle Katoliklerde papazlık derecesinde olan görevliler tarafından yapılır. Aynı şekilde ölüm anında ve ölüm sonrası dini ritüelleri yapacak olan kişi yine papazlık seviyesinde olan kişilerdir. Kaldı ki Katoliklerde bayanlar hiçbir zaman günah çıkarma işlemi yapamazlar. Bu bilinmediği için sanki papaz kilisesinden çıkmış ve cübbesi ile hastanedeki odaları dolaşıp insanları kutsuyor şeklindeki düşünceler, televizyon kültürün-

70 Nurullah Altaş, Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneyisel Bir Araştırma), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: XXXIX, sayı: , s. 641-642.

den daha fazla bu konularda bilgi sahibi olunmadığının açık bir göstergesidir. Aynı şekilde hastanede ölen bir kişinin ölüm anı ve sonrasındaki seramonisini papaz yaparken, yıkama, giyindirme ve defne hazırlama işini ise cenaze firmaları yapar. Papazın görevi sadece mezarlık kenarında bulunan kiliseye getirilen cenazenin duasını yapmak ve defin esnasında bir müddet başında durarak tutsüleme işini koordine etmesidir. Şahsi tecrübemle katıldığım onlarca cenaze törenlerinde papaz birçok vakitler herkesten önce defin yerinden ayrılır. Bütün bu süreçlerde ise hastanede görev yapan kişiler bulunmamakta, sadece ölen kişilerin yakınlarına moral verme anlamında desteklerini sürdürmektedirler.

Türkiye’de bu konuda yaşanan süreç erken hayata geçirilmiş ve maalesef daha toparlanma imkânı olmadan da ortadan kalkmıştır. Bizim savunduğumuz mesele ise, multi disiplinler bir anlayış çerçevesinde yeni sosyal ilahiyatçıların yetiştirilmesi hadisesidir. Sosyal ilahiyatçı ölümü hatırlatan⁷¹ değil, hayattan küsmüş olan veya hayata tutunamayan kişileri hayata bağlayan önemli bir aktördür. Bu aktör özellikle hastanelerdeki manevi ve ruhsal anlamda çöküntü içindeki insanların kişisel direnç kaynaklarını yükselterek tekrar topluma kazılmasında katalizör görevi üstlenmektedir.

Hizmetin o dönemde karşısında yer alanlardan biri de Ali Bulaç’tır. Aleyhte olmasını dini endişelere dayandırması sebebiyle en ilginç isimlerden birisi olan Bulaç, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan din görevlilerinin hastanelere tayin edilmek istenmesini dini algı ve hayat alanının da batılılaştırılması olarak değerlendirilmekte ve bu fikre Hristiyan din geleneğinin İslamiyet’e tercüme edilmesi, uyarlaması olarak bakmaktadır.⁷² Buna benzer düşünceleri incelerken, tenkitleri göz ardı etmeden yapıcı bir şekilde proje üretmenin gerekli olduğunu zannediyorum. Ters bir durum her görüşten kesimin böyle önemli bir hizmeti yanlış ve eksik değerlendirebileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Hastanelerde din hizmeti dünyada uygulanan yeni bir sistemdir. Avrupa ülkeleri hastalara din hizmeti sunma konusuna bizden çok daha ciddi olarak eğilmişlerdir. Avrupa’da 20. yüzyılın başından itibaren hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara dini ihtiyaçlarını karşılamak, onlara moral vermek, ibadetlerini hastalıklarının verdiği imkânlar çerçevesinde yerine getirmelerine yardımcı olmak ve yaşama dirençlerini desteklemek amacıyla din hizmeti su-

71 Toplumda var olan düşünceye göre bu ifade kullanılmıştır. Değilse kurum içinde futbol, güreş, karate, tiyatro, resim, müzik, ebru, araba ve motor yarışları, hakemlik, şiir, yazarlık, film sektörü vs. gibi pek çok sosyal alanlarda faaliyet gösteren din görevlileri mevcuttur.

72 Nurullah Altaş, agm., s. 642.

mulmuştur. Buralarda hastalara din ve moral hizmetinin sunulması; hastanelerin temel görevleri arasında sayılmış, hastaların ise en tabii hakkı kabul edilmiştir. Ülkemizde yapılan ise⁷³ moral sağlayıcı hizmet vermekten ziyade ölüme yakın hastalara son dini görevleri yerine getirmek ve ölüm sonrası dinen yapılması gereken hizmetleri sunmaktan ibarettir. Batıdaki uygulama ile paralel bir uygulamaya ihtiyaç bulunmaktadır.⁷⁴

HASTANE DİN HİZMETLERİ İÇİN ÖNERİLER

Hastanelerdeki din hizmetleri halen görevde olan müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzinlerin hastanelere sevk edilmesinden ziyade profesyonel olarak ele alınması gereken bir konudur. Kendileri ile röportaj yapılan üniversitedeki doktorlar ve yurt dışı tecrübeleri buralarda görev yapacak olanların farklı bir eğitimden geçmesinin gerekli olduğu şeklindedir. Herhangi bir restoranta gidildiği zaman yemek kalitesi kadar sunumlardaki görsellik de müşteri memnuniyeti için öncelikli hususlardandır. Dini insanlara anlatmakla birlikte, kime, nasıl ve ne şekilde anlattığımız dinin anlatımı ile eşdeğer bir durumu da ifade eder. Bu hizmetlerle ilgili olarak şunlar yapılabilir:

İlahiyat fakültelerinin 3. sınıfından itibaren hastanede görev yapacak olan öğrenciler için bölümler ihdas edilip bu bölümlerde özel eğitime tabi tutulabilir. Aynı öğrencilerin fakülteyi bitirmelerini müteakip farklı konularda master-doktora çalışması yapmaları sağlanabilir.

Yetişmiş olan bu personelin Sağlık Bakanlığı ile eş güdümlü olarak çalışması ve başka kurumlara kaymaması açısından uzmanlık vb. bir statüde, ancak devamlı alanda (hastane ortamında) çalışması sağlanarak, aynı konumdaki farklı kurumlarda görev yapanların maddi anlamdaki durumlarından etkilenmemesi sağlanabilir. Belki sağlık bakanlığı ile anlaşılıp döner sermaye kapsamına dahil edilmesi olasılık içerisinde olabilir.

Bu alan için yetismekte olan kişiler mezuniyet sonrası tıp fakültelerinde klinik psikolojisi, felaket sonrası travma ve doktor-hemşire arasındaki ilaç isimleri vb. uyumu sağlama açısından pratik alanla ilgili seminerler alabilir.

Hastanelerde hasta yakınlarına psiko-sosyal açıdan destek olmak amacıyla sosyoloji bölümlerinden toplum psikolojisi, çocuk hastalar için sahasında uzman kişilerden hasta çocukları üzerine uyarlanan pedagoji seminerleri almaları.

73 Genel olarak imamın ağır hastanın yanına çağırılması neticesinde akla gelen ilk düşünce itibari ile ölümün yakın olduğu ve ölmekte olan kişiye Kur'an-ı Kerim'den sureler okunması şeklindedir.

74 Şuayip Özdemir, Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Cami Dışı Hizmet Alanlarında Din Görevliliği, *Diyanet İlmî Dergi*, 2005, cilt: XLI, sayı: 3, s. 12.

Bu işin nasıl yapıldığını yerinde görmek amacıyla yurt dışındaki farklı ülkelerdeki kiliselerin enstitülerinde⁷⁵ konu ile ilgili seminerlere girmeleri sağlanmalı ve buna paralel olarak da hastanelerde onları izleyerek pratik yapma imkânlarının verilmesi.

İlk etapta böyle bir çalışmanın zorluğunu bilmekle birlikte, 10-15 kişilik bir grup Türkiye'deki bir ilahiyat fakültesi ile anlaşarak master-doktora çalışması kapsamında belirli sayıda kontenjan alınıp, hastanelerdeki çalışabilecek alanları üzerinden (alanları birlikte tespit edip o alan üzerine master-doktorasını yapması) ders ve tez dönemlerinin belli aşamasından sonra yurt dışına gönderilmelidir. Yurt dışında önce dil (çünkü hem kilise enstitülerinde hem de hastanelerde o ülkenin dilini anlayıp konuşabilecek düzeyde olmak çok önemli) problemini çözmek için maksimum 2 yıl, 6-12 aylık periyotlarla staj imkânı⁷⁶ (stajları bulundukları yerlere yakın olan camilerdeki görevlilerle eşgüdümlü olarak yapmaları sağlanarak, yurt dışında görev yapan imamlara da büyük destek olmuş olurlar) sunarak Türkiye'deki hastanelerde istifade edilmesi amacıyla ülkeye dönmeleri sağlanabilir.

İlk parti olarak Avrupa ülkelerine giden bu kişiler döndüklerinde Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde belirlenen öğrencilere hastane hizmetlerinin yanında derse girerek öğretici pozisyonunda yer alabilirler.

Böyle bir çalışmanın ileriki yıllarda öğreticisi ve kitapları olması gerekmektedir. Hizmetlerin işleyişi esnasında faaliyeti yapanlar tarafından yurt dışındaki çalışmalar da göz önünde tutularak, Müslüman bir coğrafyaya yeniden uyarlanması sağlanabilir. Zamanla kazanılan tecrübeler ışığında kitapların ve bilgilerin güncellenmesi gerekmektedir. Bu tarz bir çalışma kesinlikle Hristiyanlığın veya başka bir dinin İslamlaştırılması olmayıp, "asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" dizesinde olduğu gibi, yeni ve farklı bir tarzda kendi kültür ve dinamiklerimizden beslenerek, disiplinler arası bir ilişki ile hastanelerde moral hizmetini oluşturabilmemizi sağlayabilir.

75 Almanya'daki kilise enstitülerinin hepsi bir üniversitenin bünyesinde bulunmaktadır. Fakültede olan eğitimler nasılsa orada da aynı şekilde akademisyen olan kişiler derslere girerler. Diğer fakültelerden farklı olarak; enstitü içerisinde görev yapanların bazıları kilisede de görev yapmaktadırlar.

76 Almanya'da ilköğretim 4. sınıftan itibaren öğrenciler her sene birkaç hafta bir yerlerde staj yapmaları gerekmektedir. Bu uygulama üniversite son sınıflarda da mevcuttur. Oralarda haftanın belli günleri okul, bazı günleri de staj adı altında işe gitme imkânı verilir. Böylece öğrenci hem okul yıllarında pratik olarak hayatı tanımış hem de cüzi de olsa para kazanmış olmaktadır. Benzer uygulama kilise enstitülerine devam edebileceğini düşündüğümüz sosyal ilahiyatçı veya manevi din hizmeti verecek olan kişiler için de düşünülebilir. Yani Enstitüde eğitime devam ederken, hastanede staj yaparak öğrendiklerini uygulama imkânı bulabilir.

Ülkemiz, deprem kuşağında olması nedeniyle sıklıkla istenmeyen felaketlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Deprem, sel, yangın ve terör vb. toplumu derinden yaralayan olaylar sonrası, yetişmiş olan görevliler belirlenen yerlere tıpkı ilk kurtarma ekipleri gibi gidip, halkın moral durumunun düzeltilmesinde öncü görevi üstlenebilirler. Türk toplumunun maalesef genel bir yapısı; psikolog ve psikiyatristlere gidenlere farklı şekilde bakmaları ve travmatik bazı sorunların bu nedenle aşılmasında zorluk çekilmesi... İşte tam da bu aşamada hastane din hizmetinde uzman olan kişilerin devreye girmesi ile, toplum yapısında hızlı bir şekilde rahatlama meydana getirilebilir.

Ülkemizde terör dolayısı ile binlerce insanımız vefat etmiştir. Toplumu farklı gruplara ve fırkalara bölerek birbirine düşürme peşinde olanlar yıllardır farklı oyunlarla insanımızı birbirine düşman yapmaktadır. Tarihi olarak bilinen bir gerçektir ki; din, ırk, mezhep ve farklı sosyal etnik güçleri yabancı mihraklar yereldeki işbirlikçileri ile çok iyi kullanıp yıllardır başımıza pek çok sorunlar açmışlardır. Bunların önüne geçmek ise ortak bir payda olan din faktörünü toplumun her kesimine yaymakla mümkün olur. Efendimiz (s.a.s.) Medine’de yeni bir toplum oluştururken farklı din mensuplarını ortak bir zeminde buluşturmuştu. Bu kutlu zemin ise İslam anlayışının farklı dinlere mensup olmalarına rağmen aynı topraklar üzerinde barış içinde yaşamayı beraberinde getirmişti. Ortak bileşenin İslam dini olduğu yeni bir anlayışı tekrar hâkim kılmak ve bu ilkeler çerçevesinde farklılıkların bizim için bir kazanım olduğu düsturunu asla ihmal etmemek gerekmektedir. İşte hastanelerdeki yapılacak olan manevi hizmetlerin tıbbi anlamdaki boyutu hasta olan kardeşlerimizin moral anlamında desteklenmesi iken, toplumsal yönü ile bütüncül bir barış rüzgarını ülkenin her tarafına yayma becerisi olabilir.

Hastanedeki girişlere, hastane içindeki istasyonların olduğu bölümlere, hastaların bekledikleri yerlerdeki mekanlara info stantları kurulabilir. Bu bilgilendirme stantları tıpkı marketlerde olduğu gibi rafları olan, dar alanda fakat yüksekliği bulunan demirden veya plastikten yapılabilir. Üzerine ise hasta ve hasta yakınlarına moral ve motivasyonlarını fazlaştıracak broşür ve küçük kitapçıklar konabilir. Buradan kişiler ihtiyacına göre kitap ve broşürleri ücretsiz olarak alıp, içindeki zor şartlardan belli ölçüde uzaklaşma imkânına sahip olabilir.

Manevi bakım ihtiyacını karşılayacak olan kişiler hastanelerdeki hastaların yakınları ile irtibata geçerek hastaya karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda ziyaretçilere pratik bilgiler verebilirler. Çünkü ülkemizde maalesef hâlâ bir hastanın nasıl ziyaret edilmesi gerektiği, yanında ne kadar durulacağı, hastanın

yanında nelerin konuşulup konuşulmayacağı çok iyi bilinmemektedir. Doğal olarak da hasta, gelen ziyaretçi yoğunluğundan çoğu defa rahatsız olmakta, ancak bunu karşı tarafa dile getirememektedir. Yine hastanın yanında yüksek sesle konuşma, ortama uygun olmayan cümlelerin sohbet düşüncesi ile kullanılması bazen rahatsızlık verici durumları ortaya çıkarmaktadır.

Manevi hizmetlerdeki görevli olan kişi hastanın oturduğu muhit veya iş yeri ile irtibata geçerek, oradaki camilerde veya arkadaş çevrelerinde hastaya dua yapılması için ricada bulunabilir. Mesela Cuma günleri cami cemaati içinden hastanede yatan kişiler için toplu veya ferdi anlamda dua yapılması hem hasta ve yakınlarını rahatlatacağı gibi, hem de hastalığa yakalanmadan önce sağlıklı kişilerin koruyucu tıp diye ifade edilen hastalık gelmeden önce sağlığını kıymetini bilmelerini sağlayacaktır.

Aynı şekilde cami cemaatinden hasta olanlar için cami girişindeki müsait bir yere duyuru tahtaları oluşturmak farklılık meydana getirebilir. Şöyle ki; cemaat içinden hasta olan insanların (erkekler tarafında erkek hastaların, bayanlar tarafına da bayan hastaların isimleri yazılabilir) isimleri tahtaya yazılır. Bu tahtayı günde 5 defa namaz kılmak için camiye gelen insanlar okuyabilirler. Cemaat bu isimleri sadece okumakla kalmaz; namaz öncesi ve sonrasında hastalara dua edebilirler. Ayrıca sosyal hayatın doğal bir sonucu olarak, batı kültüründen bizi ayıran önemli faktör olması hasebiyle insani ilişkiler ve iletişim üst seviyelere çıkacaktır. Bütün bu sosyal faaliyetleri hastanede görevli olan kişi camilerdeki görevlilerle telefon, sms veya e-mail vasıtası ile irtibata geçerek birlikte yapabilirler. Böylece hasta olan kişi toplum içinde hiç yakını ve akrabası olmasa bile, görevlilerin yardımı ile manevi ve psikolojik olarak daha dirençli bir hâle gelecektir.

Hastalık dolayısı ile toplum içinde bir süre gözükmeyen insanların normal hayata dönünce kendisine geçmiş olsun denilmesini beklemesi gayet doğal olan bir olaydır. Ancak bahsi geçen kişinin hasta olduğunu bilmeyen çevresindeki insanların o kişiye eskiden olduğu gibi şakalaşarak yaklaşmaları ister istemez şahısta kırgınlıklar meydana getirecektir. Böylece hastanede yatan veya bir şekilde hasta olan insanların toplum tarafından bilinmesi, o kişiye karşı daha dikkatli ve nazik davranılmasını gerektirecektir.

Radyolarda bazen anons yapılır; A RH+ pozitif veya B RH- kana ihtiyaç olduğuna dair. Ancak hastanın kimliği dinleyenleri çok etkilemez; çünkü yabancı biridir aslında kendine göre... Sonra bir gün arabasında giderken dinlemiş olduğu bu duyuruyu, hasta olduğunda ameliyat masasında iken kendisi için yaparlar. Yine ilgisizlik devam eder toplumdaki hızlı yaşam temposu içinde. Kan

vermek batı toplumlarında en çok önemsenen ve bunun için büyük organizasyonların yapıldığı önemli bir faaliyet. Kan verme ile ilgili olarak 15 bin nüfuslu küçük bir şehirde (bize göre sayısal itibari ile mahalle) senede 5-6 defa değişik zaman dilimlerinde kan verme kampanyası yapılır. Her kampanya öncesi gazetelerde, bilboardlarda, sokak lambalarının direklerinde, yollardaki herkesin görebileceği mekanlara bez afişlerde ve daha önce kan vermiş olanların posta adreslerine mektupla ulaşmak suretiyle geniş katılımlı organizasyonlar yapılır. Bu kan bağış organizasyonlarında kan veren herkese sırt çantası, kalem, el feneri vs gibi hediyeler verilir. Ayrıca kan veren herkese açık büfe yemek, sınırsız içecek, meyve ve tatlılar ikram edilir. İnsanlar özellikle hafta sonu yapılan kan bağış kampanyalarına ailecek büyük ilgi gösterirler. Bunu sosyal hayatın doğal bir parçası olarak kabul ederler.⁷⁷ Bahsi geçen küçük bir şehirde kan verenlerin oranı yaklaşık 200-250 civarında olmaktadır. Ayrıca kan bağışını organize eden dernek ve cemiyetlere de Kızılhaç kişi başına 10 Euroya yakın bağış yapmaktadır. Bu bağış kişilere değil, bu organizasyonu yapan cemiyetlere toplu olarak verilmektedir. Bütün bu organizasyonları Türkiye’de hastanelerde görev yapan manevi hizmet gönüllüleri camilerle işbirliği içinde örgütleyebilirler.

Organ nakli konusunda Türk halkı henüz tam anlamıyla bilgilenmiş değildir. Bu hususta Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar fetva vermiş olsa bile, olayın ehemmiyeti hâlâ yeteri derecede anlaşılamamıştır. Batılı ülkelerde organ nakli hem görsel basında hem de yazılı medyada bolca işlenmektedir. Konu ile ilgili olarak belgesel filmler ve normal filmlerin içinde temalar işlenerek halkın bilinçlenmesi sağlanmakta, psikolojik olarak da insanlar organ naklinin ne kadar gerekli olduğu konusunda ikna edilmektedirler. Yine hastanede görev yapan manevi din hizmetlileri bu konuda beyin ölümü gerçekleşen hasta yakınlarını dini ve psikolojik yönden ikna edilmeleri açısından önemli roller üstlenebilirler.

Eğer hastane hizmetleri konusunda profesyonel düşünce ile hareket edilmez ise, çok kısır tartışmalara böyle önemli bir mesele kurban edilebilir. Konuyla ilgili olarak başlı başına bir sempozyum yapılması, bu sempozyumda sadece hastane değil, engelli, yaşlı⁷⁸ kesim vs. gibi hususlarda din adamlarının pratik olarak yapılabilecek hususlarda ne tür imkânların olabileceği tartışılabilir.

77 2011 yılı Haziran ayında Schwetzingen DİTİB Camii’nde böyle bir kampanya yapılmış ve bu kampanya Baden-Württemberg eyaletinde aynı gün içinde ilk defa kan verenlerin oranlarının fazlalığı ile rekor kırmıştı. Konu ile ilgili gazete, radyo ve televizyonlarda haberler geniş yankı uyandırmıştır.

78 Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Tefsir Öğretim Üyesi sayın Doç. Dr. Hüseyin Yaşar Almanya’da öğretim üyesi olarak çalışırken huzur evinde çalışan bir bayanın kendisinden Fatiha suresini ezberlemek istediğini, sebebini sorduğunda ise yaşlılar yurdunda henüz Türklerin olmadığını, ancak bir süre sonra onlar da huzurevlerinde kalmaya başladıklarında böyle bir hizmet ihtiyacı olabilir. Bu nedenle ezberlediğim sureleri ona okuyabilirim, demiş ve gerçekten de Fatiha suresini ezberlemiş. (Serpil Başar, Diyanet İşleri

Tek başına yapılacak olan çalışmalar bile Manevî Bakım'ın bizde de bir bilim dalı hâline getirilmesi için, yeterli kaynak sayılabilirler. Hemşirelik Yüksek Okullarında, Tıp ya da İlahiyat Fakültelerinde böyle bir dersin bulunması veya bu isim altında müstakil bir bölümün açılması, insanı ruh/beden bütünlüğü olarak ele alma adına modern bir uygulama olabilir. Bütüncül bakım hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası olan Manevî Bakım anlayışının, gerek sağlık sektöründe, gerekse sosyal bakım hizmetlerinde bundan böyle kurumsal bir nitelik kazanması gerekmektedir.⁷⁹

Yapmış olduğumuz bu tebliğ çalışması kesinlikle bütünü kapsayan (her şeyi ile bu böyle olması gerekir iddiasında olmayan) bir çalışma olmayıp, tıpkı bizden önce bu konular üzerine beyinlerini yoran, bizden sonra da ortaya bir şeyler çıkması için gayret sarf edenlerde olacağı gibi, daha iyi hizmetin nasıl yapılacağı konusunda geleceğe ışık tutma adına yaşanan tecrübelerle birlikte yapılan bir çalışmadır. Aziz milletimiz asırlardır İslam dininin hizmetkarlığını yapması nedeniyle her alanda hizmetlerin en iyisine layıktır. Önemli olan hedefe Allah'ın rızasını alıp, amatör bir ruhla ancak profesyonel bir çalışma sistemiyle hareket etmektir. Mevlana'nın ifadesi ile bir pergel gibi köklerimize sadık kalarak dünyadaki bütün gelişmeleri ülkemize getirmek ve yeniden yorumlayıp yerileştirmek, tarihteki Türk-İslam Medeniyeti'nin ayağa kalkmasına bu vesile ile katkıda bulunmak gerekmektedir. Biz tarihi olarak bu tecrübeye sahibiz. Ancak bütün bunlar hamasi konuşmalar ve afaki fikirlerle değil, çok uzak hedeflere kilitlenip, önümüze bakarak yürümeye devam etmekle mümkündür.

SON SÖZ YERİNE

Maneviyatı yüksek olan insanlar, (örneğin nihilistlere göre) inançlı, aktif, enerjik, güçlü, azimli, kararlı, iddialı ve sabırlı olur. Yılmayan, karşısına çıkan her engeli aşmak için hayatın her türlü şartlarıyla mücadele eden, bu mümkün değilse engellerle birlikte yaşamayı kabul eden maneviyat odaklı insanlar, geniş görüşlü, ferah yürekli ve uyumlu hasletleriyle hem kendileriyle, hem de toplumla barışık olabileceklerdir.⁸⁰

Hastanelerdeki hastalara manevi hizmet insan doğasının bir ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç belirli yerlere ve mekanlara göre değil, bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir boyutta yer alır. Manevi hizmet disiplinler üstü yapıyı beraberinde sürükler. Manevi terapi şeklinde tanımlayacağımız bu çalışma olmazsa psikoloji

Başkanlığı'nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, cilt: I, sayı: , s. 628.)

79 Prof. Dr. Ali Seyyar, *Tıbbi Sosyal Hizmetlerde MANEVİ BAKIM*; (2009), Rağbet Yayınları, İstanbul s. 14.

80 Seyyar, age., s. 24.

ve pskiyatr uzmanlarının yaptığı faaliyetler eksik kalır. Dini hassasiyeti olan toplumumuzda bu uygulamanın karşılığı vardır. Dini kültürümüzde konuyla ilgili eşsiz örnekler mevcuttur. Batılı başarılı uygulamalar bunun hangi ve ne tür yollarla sistematize edilebileceğini önümüze koymaktadır. Ülkemizde bu konuda çalışmalar başlamalı ve konuyla ilgili olarak; niversiteler, kamu kurum ve kuruluşlar, akademisyenler, sosyal toplum kuruluşları ve toplumun tüm aktörleri konuyu gündeme getirmelidir. Bilimsel bir yapı ile, dini ve kültürel köklerden beslenerek, batıdaki uygulamaların yerelleştirilmesi neticesinde hastanelerdeki manevi hizmetler en güzel şekilde başarılabilir.

4. MEZHEPSEL ÇOĞULCULUĞUN YAŞANDIĞI ORTAMLARDA DİNİ HAYATTA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER VE VAİZLİK - İĞDIR ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Kiyasettin KOÇOĞLU*

Son yıllarda İslam dünyasında yaşanan gelişmeler dikkate alındığında mezhepsel oluşum ve fikirlerin daha belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Ülkemiz coğrafi, dini-fikri ve etnik yapısı itibariyle bu belirginleşmeden etkilenmiş ve kendine has çizgileriyle bir netleşme süreci yaşamaktadır. Mezhepler üstü bakışın hâkim olduğu bir eğitim sistemi dolayısıyla diğer İslam ülkelerinden daha duru bir görünüm arz etse de dini kimlikler üzerinde yaşanan gelişmeler ülkemizde bu alanda renklerdeki tonların belirginleşmesine neden olmaktadır. Ülkemizin bu anlamda en renkli bölgelerinden birisi Iğdır'dır. Bu çalışma da tarihsel geçmişi oldukça uzun olan Iğdır bölgesinde yaşam alanı bulmuş mezheplerin bir arada yaşamalarında karşılaşılan problemleri Sempozyumun temel başlığını oluşturan vaaz ve vaizlik bağlamında ele almaya çalışacağız. Mezhepsel çoğulculuğun yaşandığı bir alan olan Iğdır'da karşılaşılan problemlerin tespiti, eğitim ve öğretim çalışmaları yapan vaizlik kurumunun çalışma alanlarını, kapsamını ve nasıl yapılması gerektiği hakkında önemli ipuçları verecektir. Öncelikle çalışmamızın temel kavramları üzerinde durmak uygun olacaktır.

KAVRAM ANALİZİ

İslam düşünce tarihinde olduğu gibi günümüzde de üzerinde en çok tartışmaların yapıldığı kavramlardan birisi "Mezhep"tir. Mezhebin dindeki yeri, önemi, insanların mezhep karşısındaki konumu gibi konular ona yüklenilen anlamla ilgili olduğundan "Mezhep" kavramıyla neyin kastedildiğinin açıklanması önem arz etmektedir.

* Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Mezhep, Arapça bir kelime olup, takip edilen ve gidilen yol anlamına gelir. Terim olarak ise, itikadî ve amelî yani iman, ibadet, ahlak ve muamelatla ilgili konularda çözümler üretmek için ortaya çıkan İslam düşünce ekollerini ifade eder. Mezhepler, içinde bulundukları dönemin siyasi, iktisadi, coğrafi, tarihi, sosyal ve kültürel şartları içinde ortaya çıkmış oluşumlar olduklarından hiçbir zaman din olarak telakki edilemezler. Bu boyutlarına dikkat çeken tanımlamalar yapılmaktadır. Bu tanımlamalarda mezhebin sosyal, kültürel, iktisadi ve coğrafi gibi faktörlerden kaynaklı dindeki farklı algıların mezhep kurucusu olarak nitelenen kişinin etrafında oluşan siyasi ve fikri tezahürlerin zaman içerisinde kurumsallaşmasıyla oluşan gruplaşmalar olduğuna dikkat çekilmektedir.¹ Dilimizde, gerek siyasî ve itikadî, gerekse fikhî ekollerin tümüne mezhep adı verilmektedir. Tarih boyunca onlarca fikhî mezhep ortaya çıkmış, bunlardan Sünnî fıkıh mezheplerinden Hanefilik, Şafîilik, Malikîlik ve Hanbelîlik, Şîî fıkıh mezheplerinden ise Caferîlik günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. İğdır'da bunlardan Hanefilik, Şafîilik ve Caferîlik bulunmaktadır.

Mezhepler ile ilgili kullanılan önemli bir kavram da Fırka'dır.

Fırka; "birtakım siyasî, ictimai, iktisadî ve diğer hadiselerin tesirlerinin, o hadiselerle muhatap insan ile ona uyanlardaki fikrî ve dinî tezahür"² olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda kullanılan bir diğer kavram Nihle'dir. Bu kavramlar ve bu kavramlarla isimlendirilen eserler incelendiğinde amelî mezheplerden ziyade itikadî ve siyasi içerikli hareketleri tanımlamak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda fırka ve nihle ile amelî anlamdaki oluşumlardan farklılık arz etmektedir. Ancak günümüzde mezhep kavramı fırka ve nihle'yi de kapsar şekilde kullanılmaktadır.³ Başka bir ifadeyle, mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan dinî nitelikli oluşumlar olup dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Bu bakımdan itikadî ve siyasî mezhepler, siyasî ve itikadî konulardaki problemleri çözmek veya siyasî iktidarı ele geçirmek amacıyla ortaya çıkmış dinî/siyasî topluluklar olarak kabul edilebilir. İslam Düşünce Tarihi'nde bu amaçla pek çok fırka ortaya çıkmıştır. Bu

1 Geniş bilgi için bk., Abulkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., E. Ruhi Fiğlalı, "Çevirenin Önsözü", Ankara 1991, s. XXII; Büyükkara, Mehmet Ali, "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlişkili Sorunlar", *İ. İslami İlimlerde Terminoloji Sorunu*, Ankara 2006, s. 408; Öz, Mustafa, "Mezhep Kavramı Üzerine", *İslami Araştırmalar*, Ankara 2002, c. XV/ I-2, s. 305; Onat, Hasan, "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı'nın Yeri", *Ethem Ruhi Fiğlalı'ya Armağan*, Ankara 2002, s. 236; Sarıkaya, M. Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, s. 1; Aydın, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci – Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu, Ankara 2001, s. 11.

2 El-Bağdâdî, a.g.e., "Çevirenin Önsözü", s. XXII.

3 Geniş bilgi için bkz., Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2004, s. 9.

konuda eser yazan birçok yazar, bu fırkaların sayısını, bir hadise dayanarak 73 olarak kabul etmiş, ancak bazıları bu sayıya tamamlamak için, bazıları da bu sayıyı taşırmamak için hayli çaba sarf etmişlerdir.⁴ Bu adla ortaya çıkan fırkaların sayısı, alt grupları da hesaba katılırsa yüzlerce fırkayı bulmaktadır. Sadece Mür-ci'e'nin alt grupları 73'ten fazladır. Bu grupların ortaya çıkmasının siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel, dinî vesaire pek çok sebep bulunmaktadır. Kişisel çıkarlar, iktidar kavgası bu bölünmeleri hızlandırmıştır ve olumsuz yönde etkilemiştir.⁵ Bu tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere mezhep daha çok ameli mezhepler için kullanılırken Fırka itikadi ve siyasi mezhepler için kullanılmaktadır. Çalışmamızda ele alacağımız mezhepler hem ameli hem de itikadi ve siyasi yönleri olduğu için zihinlerde kavramsal kargaşa oluşmaması için mezhep kavramı her iki türü kapsayan anlamında kullanılmaya çalışılacaktır.

Çoğulculuk; felsefe, din ve siyaset alanlarında farklı eğilimlerin varlıklarını barış içinde bir arada sürdürmesine imkân veren bir öğretidir. Bu kavramın sosyal bilimlerde üç temel anlamı vardır. İlki, siyasal anlamda olup, bir toplumda iktidarın, özel gruplar egemenliğinden ziyade geniş ölçüde farklı bireylere ve çıkar gruplarına yayıldığı kabul edilen ve böylece siyasi süreçlerin görece açık ve demokratik olmasının güvence altına alındığı bir siyaset modelini ifade eder. Zor kullanmadan sisteme katılma yollarını kullanarak siyasal kararları etkileyebilme imkânlarının olduğu genel olarak iktidarın farklı gruplar tarafından paylaşılması durumunu ifade eden terim, Hegelci anlamda "üniter" devlet'in zıddıdır. İkinci anlamda ise metodolojik çoğulculuğu ifade eder.⁶ Bu tanımlamalarda tutum, inanç vb. farklılıklara sahip insanların bir arada barış içerisinde yaşamaları ortak nokta olmaktadır.

Dini çoğulculuk çok kullanılmasına rağmen, mezhepsel çoğulculuk yeni bir kavramdır. Bu kavram ile bir din içerisinde bulunan pek çok farklı din anlayışlarının birlikte yaşayabilmesi felsefesi ve teolojisi kastedilmektedir. Mezhepsel çoğulculuk ise buradan hareketle bir dinin farklı algılarının kurumsallaşması sonucu oluşan ister akide, ister ameli olsun mezheplerin bir arada barış ortamında yaşamaları kastedilmektedir. Burada farklılıkların tekleştirilmesinin aksine oluşmalarına dini açıdan olan imkân ve Müslüman kimlikleriyle kabullenilebi-

4 Geniş bilgi için bk; Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay., İstanbul 2010, s. 15-19.

5 Mezheplerin doğuşunu hazırlayan sebeplerle ilgili geniş bilgi için bkz. E. Ruhi Fırlalı, *"Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler"*, AÜİFİED, sayı:14, Ankara 1978, Sabri Hizmetli, *"İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme"*, AÜİFD, XXVI (1983), 653-680.

6 Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 52.

leceğine olan vurgu söz konusudur.⁷ Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan Fırka, Nihle ve daha kuşatıcı anlamda mezhepler bir sosyal ve dini bir realitedir. Bu bağlamda belki birbirleri arasındaki fikri farklılıkların azaltılması düşünülse bile tarih sahnesinde hep çok olmuşlardır.

Çalışmamızda Iğdır'da yaşayan Hanefilik, Şafiilik ve Caferilik gibi ameli ve itikadi yönleri olan mezheplerin bir arada yaşamasından kaynaklanan problemlerin tespiti ve bir eğitim kurumu olan vaizlik açısından değerlendirilmesi ele alınacaktır.

Öncelikle, Iğdır ve bölgede yaşayan mezhepler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

IĞDIR VE TARİHİ

Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars bölümünde yer alan Iğdır ilinin kuzey ve kuzeydoğu sınırını Aras nehri ve bu nehrin yatağı boyunca geçen Ermenistan sınırı teşkil eder. Bölgenin, doğu ve güneydoğusunda Nahçıvan ve İran, güneyinde Ağrı ili, batısında ve kuzeybatısında ise Kars ili yer almaktadır. Ülkemizin serhat şehirlerinden birisi olan Iğdır, Türkiye'nin üç ülke ile sınırı olan tek ilidir. Alican, Boralan ve Dilucu sınır kapılarından ilk ikisi faaliyet göstermemektedir.

Tarih sahnesinde yaşanan her olay bir başkasının sonucu iken kendinden sonra olanların da sebebi durumundadır. Iğdır'da diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da karşılaştığımız problemler, bölgenin tarihsel arka planı bilinmeden doğru anlaşılamayacağı muhakkaktır. Güncel meselelerin izahları veya tartışılan konuların her ne kadar tarihin çok eskilerinde kalmış olsalar da bu gün insanların heyecanlanmalarına veya karşıt düşüncelerin oluşmasına vs. önemli derecede kaynaklık etmektedir. Burada ileriki sayfalarda ele alacağımız problemlere kaynaklık eden meseleler ile bağlantılı olan boyutlarıyla Iğdır tarihiyle ilgilenilecektir.

Iğdır'ın adı; 24 Oğuz boyundan 21'ncisi sayılan İç-Oğuzlar-Üç-Ok kolunun ve Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Dengiz/Deniz Alp Han'ın en büyük oğlu olan "Iğdır Beğ" den gelmektedir. Bu boyun ilk başbuğu Iğdır Beğ'dir. Iğdır'ın kelime olarak manası "iyi, büyük, yiğit başkan, ünlü ve sahip" gibi anlamlara, Yazıcıoğlu ve Residüddin'e göre ise "iyi, ulu, bahadır" manalarına gelmektedir.⁸

7 Bağlıoğlu, Ahmet, "Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Mezhepsel Çoğulculuk", Fırat Üniversitesi İFD, 15:1, 2010 (ss. 127-138) s., 130.

8 Onk,Nizamettin, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Iğdır Tarihi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006, s. X-XII.

Tarihi, M.Ö. 4000-5000'li yıllara kadar uzanan İğdır, tarihi süreç içerisinde Hurriiler, Mitanni, Urartu, Met, Pers, Arsaklı, Sasani gibi devletlerin idaresinde kalmıştır. M.S. 636 yılında Hz. Ömer döneminde Yermük'te Bizanslıları mağlup eden İslam orduları Anadolu'nun önemli bölgelerini feth etmişlerdir. 640 yıllarında ise Armania ve onun en müstahkem kalesi Divin'i fethetmişlerdir. İslam ordularının, Aras havzasına yönelen akınlar sırasında Müslüman Arapların eline geçmiş, ardından Müslümanlar ile Bizans yönetimi arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Bölge 1064 yılında Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. 1074'te Ani ve Kars'ı da Bizanslılardan alan Selçuklular bölgenin kesin hâkimi olmuşlardır.⁹

Doğudan bir kasırga gibi önüne ne çıkarsa kasıp kavuran Moğol istilası, 1239'da bölgeyi de etkisi altına almıştır.¹⁰ Moğolların zayıflamasından sonra birçok bölgede olduğu gibi bu bölgede de Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi Türk beyliklerinin idaresini kısa bir süre de olsa görmek mümkündür.¹¹ 1514 Çaldıran Savaşı ve 1534 Tebriz Seferi ile bölge kesin olarak Osmanlıların eline geçmiş ise de, Osmanlı Devletinin gelişen siyasi olaylar yüzünden zayıflaması İğdır'ın kaderini de etkilemiştir. 1746-1827 yılları arasında İran idaresinde kalan bölge, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 harbi) sonunda 42 yıl Rus işgaline maruz kalmıştır. 1917 Ekim devriminden (Bolşevik İhtilali) sonra içine düştüğü siyasi bunalımdan kurtulmak isteyen Rusya, diğer devletlerle Brest-Litovks muahedesi imzalamasıyla bölge tekrar Türklere geçmişse de 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle ordu bölgeden çekilince, mıntika Ermenilerin mezalimine sahne olmuştur.

Brest-Litovks muahedesiyle bir yandan işgal ettiği Osmanlı topraklarından çekilen Rusya, diğer yandan da devamlı olarak kukla gibi kullandıkları Ermenileri bölgede büyük bir Ermenistan devleti kurabilecekleri yönünde cesaretlendirmiştir. Ermenilerin "Taşnak", "Sutyan" ve "Hıncak" adındaki terör örgütleri Ermenistan devleti kurmak için akla gelmedik işkence ve katliam yaparak bölgedeki Türk nüfusunu yok etmeye başlamışlardır. Bu katliamlardan günümüze birçok toplu mezar kalmıştır. 1986 yılında Prof. Dr. Enver Konukçu başkanlığındaki bir ekip merkez ilçeye bağlı Oba Köyünde bulunan bir toplu mezarı açarak Türk ve dünya kamuoyuna göstermiştir. Daha sonraları Hakmehmet Köyü ile Gedikli Köylerindeki toplu mezarlar da açılmış, yetkililer tarafından tescil edilerek kamuoyuna sunulmuştur. Oba köyünde olduğu gibi Küllük, Hakmehmet, Hak-

9 Çetinkaya, Nihat, İğdır Tarihi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 51-59.

10 Çetinkaya, a.g.e., s. 63-65.

11 Çetinkaya, a.g.e., ss. 73-80.

veyis, Kadıkışlak, Alikamerli gibi köylerde de toplu mezarların olduğu olayların canlı şahitleri tarafından yıllardan beridir anlatılmaktadır.

Nihayet, 14 Kasım 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım KARABEKİR komutasındaki kahraman Türk ordusunca, Ermenilerin Aras nehrinin kuzeyine püskürtülmesiyle Iğdır ve çevresi kesin olarak Türkiye'nin kutsal topraklarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Nitekim, bölgede 14 Kasım tarihleri ilin düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümü olarak her yıl törenlerle kutlanmaktadır. 1934 yılında İlçe olan Iğdır, 27 Mayıs 1992 tarihinde İl olmuştur.

Iğdır'ın bu tarihsel geçmişi bu günkü var olan mezhepsel çoğulculuğun alt yapısını da oluşturmaktadır.

NÜFUS YAPISI

Iğdır'da yerel ifadeyle Azeriler (Caferiler), Aşiret (Şafii) Terekeme ve Osmanlılar (Hanefi) bulunmaktadır. Eskiden göç döneminde gitmeyip kendini gizlemiş olan az da olsa Ermenilerin olduğu da söylenmektedir.

Kâzım Karabekir, anılarında, 18 Mayıs 1920'de Iğdır'a ayak bastığında merkezde 400 civarı ev bulunduğunu belirtir.¹² Cumhuriyet Dönemi'nin ilk nüfus sayımı yapılan 1927 yılında 3,716 olan merkez ilçe nüfusu, 1940'ta 9,465'i bulmuş ancak II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri nedeniyle 1950'de 7,826'ya düşmüştür. 1956 yılından itibaren Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün başlattığı sulama projeleri sonucu artan tarımsal etkinlikler şehir merkezinde nüfusun artmasına yol açmıştır. Bu yüzden ilk kez 1960'ta 10,000'i aşan şehir merkezinin nüfusu, 1970'te 21,420'ye, 1975'te 29,542'ye yükselmiştir. Ancak 12 Eylül 1980 öncesinde yaşanan olaylardan dolayı 1980'de yeniden 24,352'ye düşen nüfus, bu dönemden sonra hızla artmaya başlamış ve 1985'te 29,460'a, 1990'da 35,858'e, 1997'de 45,941'e ve 2000'de 59,900'e, 2007 senesinde de 75,927'e yükselmiştir.¹³ Şehrin genel nüfusu ise 2000 sayımlarına göre 168,634'tür. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre 2007 nüfusu 181,866'dır. İl merkezi son yıllarda Tuzluca ilçesinden küçük bir göç almıştır. İldeki nüfus artış hızı ise % 42.2'dir. Nüfusun yaklaşık %25'i tarım, % 23'ü hayvancılık, % 33'ü ticaret ve sanayi ve %19'u da diğer sektörlerde çalışmaktadır.¹⁴

Şehrin en büyük nüfus yapısını Azeriler ve Kürtler oluşturur. Günlük konuşmada Türkçe'nin yanı sıra genellikle Azeri Lehçesi ve Kürtçe kullanılmaktadır.

12 Bk., Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969, ss. 1047-1050.

13 TÜİK'in 2007 yılı nüfus verileri

14 75. Yılında Iğdır, Iğdır Valiliği Yayınları

İĞDIR'DA DİNİ HAYAT: MEZHEPLER

HANEFİLİK-ŞAFİLİK

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı İğdır merkez ve ilçe ve köylerinde bulunan camilerde ibadet Hanefi ve Şafii mezhebine göre yapılmaktadır. Mezheplerin uygulamadaki dağılımı aynı zamanda etnik yapıyla da yakından ilgilidir. Çünkü bölgede yaşayan Kürt nüfus ağırlıklı olarak Şafii mezhebine göre amel ederken, terekeme denilen Karapapak, Ahıska'dan ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler ve memur olarak ülkenin Hanefi mezhebine göre amel eden bölgelerinden gelen memurlar Hanefi mezhebine göre amel etmektedirler. Ancak Şafii mezhebine bağlı olanların sayısı diğerlerine oranla daha fazladır. Camilerde yapılan ibadet dört farklı şekilde gerçekleşmektedir.

İMAM	CEMAAT	İBADET ŞEKLİ
ŞAFİİ	ŞAFİİ	ŞAFİİ
ŞAFİİ	ŞAFİİ	HANEFİ
HANEFİ	ŞAFİİ	HANEFİ
HANEFİ	ŞAFİİ	ŞAFİİ
HANEFİ/ŞAFİİ	KARIŞIK	HANEFİ

CAFERİLİK

İğdır'da halkın yaklaşık %60'ını oluşturan Azeriler Caferi mezhebine mensuplardır. Diyanet İşleri Başkanlığına resmiyette bağlılığı olmayan, şehir merkezinde yaklaşık 15 civarında ilçe ve köylerin toplamında ise 50'den fazla camide hizmet yürütmektedirler. Buralarda Molla, ya da Ahunt denilen kişiler görev yapmaktadır. Maaş usulüyle çalışmayan Mollalar mezhebin kendi ameli sistemi içerisinde oluşan gelir kaynaklarıyla kazançlarını elde etmektedirler. Burada görev yapan mollalar genel olarak İran'ın Kum ve Irak'ın Necef kentinde eğitim görmüşlerdir. Hâlihazırda İğdır'dan giderek Kum'da eğitim-öğretimine devam eden kişiler de bulunmaktadır.

YEZİDİLİK

İğdır'da 20. yüzyılın başlarına kadar Yezidi Kürtlerin varlığından bahsedilse de Ermenistan'a göç ettikleri ve günümüzde bölgede herhangi bir varlıklarından bahsedilmemektedir.

Özetle İğdır'da Hanefi, Şafii ve Caferi olmak üzere üç mezhepli dini hayat bulunmaktadır.

KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Bu çalışma uzun dönem yapılan gözlemler ve ilgili cami görevlileri, müftüler ve mollaların yanı sıra cami cemaatleriyle yapılan derinlemesine sohbetlerden elde edilen verilerden hareketle yapılmaktadır. Tespit edilen problemlerle ilgili daha detaylı yürüyen bir de araştırmamız devam etmektedir. Kullandığımız başlıklar eldeki verilerden hareketle oluşturulmuş olup, zikredilen problemler birbirlerinden bağımsız olmayıp etki alanlarında geçişken mahiyet arz etmektedirler.

1. BİLGİSEL ZAYIFLIK

Bilgi alanındaki problemin boyutu oldukça geniş durumdadır. Ancak üç grup altında tasnifi mümkün gözükmemektedir.

Yetersiz bilgi: Eksik bilgi tamamlanınca büyük ihtimalle problem çözülecektir.

Yanlış bilgi: Doğru bilgi elde edilince bir önceki maddede olduğu gibi düzelecektir.

Bilginin bilinçli yanlış kullanımı: Bu bir zihniyet problemidir. Bilgi düzleminden önce aşılması gereken başka problemler vardır ki, öncelikle olmayan iyi niyetin tesis edilmesi gerekmektedir.

Mezhepsel çoğulculuğun yaşanıldığı ortamlarda burada bahsedilen üç farklı bilgisel problemten bahsedilebilir. Ancak ilk ikisinin daha öncelikli olduğunu düşünüyorum. Çünkü doğru bilginin rehberliği her şeyden önde olmalıdır.

Öncelikle konunun başlangıcında ifade edildiği gibi mezhebin ne olduğu ve dindeki yerinin ne olduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Mezheplerin kendi konumlarının ötesinde bir konumda tutulup dinleştirdiği ortamlarda mezhepsel tutumların esnekliğini yitirdiği görülmektedir. Dolayısıyla doğru algılama ve iletişimin önündeki en büyük engellerden önyargı veya taassup gibi problemler ortaya çıkmaktadır. Bu durum Sünni-Caferi mezhepler arasında çözümü içtihadı tutumlara bağlı olan meselelerde de görülmektedir. Örnek olarak Ramazanlarda akşam ezanının okunma zamanında Sünni camilerde ezan okunduktan 5-10 dakika sonra Caferi camilerinde ezan okunmaktadır. Burada şunun altını çizmekte fayda var. Aynı durum sahur vaktinde de vardır. Aradaki fark zaman zaman 20 dakikayı aşmaktadır.

Aynı durum belli boyutlarıyla Hanefi-Şafii mezhepleri arasında da geçerlidir. Diğer namazlarda belli oranlarda tutulsa da Teravih Namazında daha net

ortaya çıkmaktadır. Şafiilerde kaza namazı borcu olanların nafile namaz kılmayacağından hareketle Hanefiler nafile bir ibadet olan teravihe niyetlenirken Şafiiler kaza namazına niyetlenmektedirler. Eğer kaza borcu yoksa Şafiiler, nafile namazı iki rekât olmalı prensibinden hareketle, imama uysa bile iki rekâtta selam verip sonra tekrar başlamaktadır. Zahiren tevhid gibi görünse de şekilde kalmaktadır. Cami imamlarının bazıları bu konuda hassasiyet gösterip, cami-deki uygulama ile ilgili cemaati uyarıp, nasıl davranmaları gerektiği hakkında bilgiler verse de çoğunluğunda böyle bir durum söz konusu değildir.

Burada bölgede yaşanan iki taraftan birer örnek vereceğim. Birincisi; Caferilerden kendi aralarında Sünnilere sadaka verilip verilmeyeceği konuşulur, verilemeyeceği kanaatine karşılık, ilgili kişi, verilebileceğini söyler. Çünkü Sünnilerin Müellefe-i Kulüpten olduklarını söyler.

İkinci örneğim ise Caferi ve Sünni iki gencin nikâhıyla ilgilidir. Caferi molla-sının da hazır bulunduğu nikâh ortamında Sünni imam bu nikâhı kıyamayacağına çünkü taraflardan birisinin Caferi olduğunu, onun mezhebini değiştirmesi gerektiğini söyler.

Bu tür örnekleri her iki taraf açısından da çoğaltmak mümkündür. Ancak üzerinde durulması gereken örneklerin çokluğundan ziyade ortadaki bilgi probleminin derinliğidir.

2. ETNİK KARŞITLIK VE RANT ALANI OLMASI

İğdır bölgesinde ağırlıklı olarak Azeri denilen Türkler, Aşiret denilen Kürtler ve Terekeme denilen Karapapak Türkleri, Ahıska ve Bulgar göçmenleri ve yöresel ifadeyle Osmanlı olarak tanımlanan dışarıdan gelen devleti temsilen bulunan memurlar yaşamaktadırlar. Halkın yaklaşık %60'ını Caferi Azeriler oluşturmaktadır. İkinci büyük grubu ise Şafii Kürtleri oluşturmaktadır. Terekeme olarak tanımlananlar, Ahıska ve Bulgar göçmenleri ve memur olarak dışarıdan gelenler genel olarak Hanefiliği temsil etmektedirler.

Bölgenin oldukça hareketli yaşanılmış olan etnik ve siyasi yakın tarihinin etkileri hâlâ devam etmekte ve uzun dönem de devam edecek gözükmektedir. Burada en önemli faktörlerden birisi günümüzde de devam eden göç hareketliliğidir. Ülke sınırının netleşmesinden sonra sınırın bölge insanlarının bir kısmının Azerbaycan tarafında kalması, yakın dönemde yaşanan Ermenistan Azerbaycan arasındaki savaş ve Ermenilerin bölgede yaptıkları katliam Azeri kimliğini etkin tutacak verileri sürekli dinamik tutmaktadır.

İğdir'da Azeriler ile Kürtler arasında ciddi düzeyde akrabalık, hısımlık bağları ticari ortaklıklar oluşmuştur. Normal fiili yaşamda da ciddi dostluklardan bahsedilmektedir. Ancak farklılığı ranta dönüştürmek isteyenler için aktif ve etkin bir zemin mevcuttur. Burada etnik kimlikler aynı zamanda mezhepsel farklılığı da temsil ettiği için iki problem iç içe yaşamaktadır. Özellikle mezhepsel hassasiyet noktalarının bu bağlamda istismar edildiği görülmektedir.

Burada kendi yaşadığım bir örneği vermek isterim. Yolculuk esnasında yanıma oturan bir gencin Üniversitede hoca olduğumu öğrenince sorduğu soruların hepsi, Gadir-i Hum hakkında ne diyorsun, hak mezhep kaç tanedir, Hz. Ali'nin imametini ne diyorsun tarzındaki sorularına karşılık benim, sorduğum sizin adayınız Ehl-i Beyt'ten mi? değil dedi, bir önceki vekiliniz, ya da belediye başkanınız, ya da daha öncesi, hepsine hayır dedi. Peki, neden dedim. Bilmiyorum dedi, hatta hiç aklıma da gelmedi bu soru dedi. Marjinal ve sıra dışı bir durum gibi gözükse de tarafların her biri tarafından ileri sürülen argümanların arka planının benzer olduğu örnekler çok çıkabilir. Ancak bilgi düzeyindeki problemin boyutunu da göstermesi açısından önemlidir. Siyasi anlamda bu fark oldukça etkin bir şekilde propaganda aracı olarak kullanılmakta ve etkili olmaktadır. Bunun için son yapılan milletvekilliği sonuçlarının köy köy, mahalle mahalle dağılımına bakmak kanaatimce yeterli olacaktır.

3. DİL

Mevlana'nın "Siz ne söylerseniz söyleyin, anlattığınız, karşınızdakinin anladığı kadardır." dediği gibi iletişim tek taraflı değil çift taraflı bir etkileşimi gerektirir. Bölgede hâkim dil olan Türkçe'nin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ve Kürtçe de kullanılmaktadır. Özellikle Sünni camilerin temel cemaatlerinin Kürtlerden oluştuğu yerlerde, Kürtçenin kullanımı zaman zaman daha kolay iletişim sağlamakta etkili olmaktadır. Hele Türkçe bilmeyenlerin de olduğu düşünüldüğünde tebliğ ve irşad ekibinin bu dilleri bilmeleri iletişimi kolaylaştırıcılığı ve etkinliği açısından önemli olacaktır.

4. BÖLGESEL PROBLEMLER VE KOMŞU ÜLKELER

Bölgede yapılacak çalışmalarda bölge üzerindeki dış etkileri de dikkate alınmalıdır. Çünkü Caferi kesim için İran'daki fikri ve ilmi zemin önemli bir referans kaynağını oluşturduğu gibi Azerbaycan-Ermenistan arasındaki problemler ve Türkiye ile olan ilişkilerinin etken faktör olduğundan bahsedilebilir. Kürt kesimi için ise ülkemizin doğusunda yaşanan terör probleminin belli oranlarda etki alanında kaldığından bahsedilebilir. Dolayısıyla bölgede yapılacak vaaz ve

irşad hizmeti ve bu hizmeti götürecek insanların bunların farkındalığı içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir.

5. TARİHSEL KORKULAR

İğdır'da özellikle Caferilik-Sünnilik ile ilgili meselelerde tarihsel örnekler çok kullanılmaktadır. Tarihte yaşanan mezhep hareketleri, daha net ifadeyle mezhep mücadelelerinin güncel tutulan korkuları, heyecanları etkilerini sürdürmektedir. İnsanların daha rahat diyalog kurabilmelerinin önündeki engellerin başında bu da gelmektedir. Fikri ya da mezhepsel güvende kendisini hissetmeyen kişilerin ilişkileri güvensizlik, tedbir, ya da takiyye esasından yürümektedir. Dolayısıyla herkesin kendi olarak yaşayabileceği Anayasal garantinin düşünsel olarak da içselleşmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde mezhepsel iletişimde sınırlı selamlaşmanın ötesinde sağlam diyaloglar zor kurulacak gibidir.

6. MEZHEPSEL TAASSUP

Fikri ve dini taassubu besleyen alt yapının hâlihazırda olduğu bölgede, Sünnilik ve Caferilik arasındaki taassubun yanı sıra Şafilik ve Hanefilik arasında da böyle bir taassubi tavırdan bahsedilebilir. Aslında bu ikinci şekil bir anlamda medrese-mektedir arasında yaşanılmaktadır. Bölgesel medreselerde eğitim almış Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri ile üniversite mezunları arasındaki yeterlilik ya da başka bir ifadeyle kabullenme mücadelesidir. Burada bilgisel düzeydeki probleme paralel olarak "hak mezhep" tanımındaki "hak" tanımının kişiselleştirilmesinin başka bir ifade ile daraltılmasının da etkisinden söz edilebilir. Taassup dolayısıyla özellikle Sünni mezhepler içerisinde var olan tolerans aralığının geniş anlamda kullanılmasına engel olduğu görülmektedir.

7. ORDA BİR KÖY VAR UZAKTA...

İğdır bölgesi, tarihsel süreçte belli boyutlarda ihmallerin yaşanıldığı bölgelerimizdendir. Son dönemlerde devletin şefkatli eli bölgede önemli derecede hissedilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da bu bağlamdaki çalışmaları sevindiricidir. Ancak bölgenin farklılık arz eden yönleri dolayısıyla zikredilen boyutlarını göz önünde bulunduran destekler gerekmektedir. İğdır il merkezinde hâlâ resmi vaiz yoktur. Müftü yardımcısı da ilk defa 2009 yılında gönderilmiştir. Bir anlamda il müftüsü yalnız kalmış gibi. Dolayısıyla kürsülerde yerel medreselerde yetişmiş hocalar hizmet vermektedir. Onlar ise yerel dil ve yerel yaklaşım ile bağlı bulundukları mezhep algısına göre yürütmektedirler. Bölgeye dışarıdan gelen hocalar ile ciddi derecede yaklaşım ve fikir çatışmaları yaşanılmaktadır. Bir anlamda mezhep taassubu dolayısıyla değişim veya farklı

görüşlerin konuşulmasına karşı dirençli bir tavır oluşturduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla, bölgede yoğun şekilde, vaaz verebilecek, mezhepler üstü düşünebilen, bölgenin dini ve sosyal problemlerine vakıf yetişmiş insanlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Özetle şunu söylemek istiyorum: Ahmet Kudsi Tecer'in ilkokulda bize ezberletilen,

Orda bir köy var, uzakta,
O köy bizim köyümüzdür.
Gezmesek de, tozmasak da,
O köy bizim köyümüzdür.

şiirinde söylediği gibi gitmediğimiz gezmediğimiz yerler kısaca unutulmuş köyler bizim olmaktan çıkmaktadır. Geçmişteki ihmaller giderilirken bölgesel hassasiyetleri dikkate almak ve sahiplenmek gerekmektedir.

SONUÇ YERİNE

Mezhepsel çoğulculuğun yaşanıldığı yerlerde yukarıda bahsedilen problemler farklı oranlarda da olsa yaşanmaktadır. Beraber yaşamının kaçınılmaz olduğu yerler olan çoğulcu ortamlarda ortak yaşam alanlarının oluşması için din önemli bir rolü üstlenmektedir. Dinin alt kimlik ve farklılıkların üzerinde hâkim ve birleştirici rolü, bir eğitim müessesesi olan vaizlikle kolay bir şekilde insanlara ulaşabilmektedir. Sözün doğru söylenmesi önemlidir ancak doğru zamanda doğru mekânda ve doğru üslupla söylenmesi de en az onun kadar önemlidir ve komple bir donanım gerektirmektedir. Bölgelerde hizmet veren seleflerin tecrübeleri ve yine bölgesel hassasiyetleri tespiti yönelik yapılmış bilimsel nitelikli çalışmalardan oluşan bilgi notlarının oluşturulması ve rehberlik açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca tespit edilmiş bölgesel ihtiyaç ve hassasiyetleri dikkate alan hizmet içi kurslar da personelin hizmetini kolaylaştırma ve niteliğini artırmada kıymete haiz bir çalışma olacaktır.

Prof. Dr. Hamza AKTAN (Oturma Başkanı)- Kıyasettin Bey'e bu değerli tebliğinden, alan içinde bulunan bir kişi olarak buraya getirdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederiz. Tabi konu bence çok karmaşık. Hem dini ihtilaflar kullanılıyor, hem de siyasi maksatlar güdüyor. Dolayısıyla oraya göndereceğimiz arkadaş, saldırmaya Mevla'm kayıra gibi gönderemeyiz. Önce nasıl bir siyaset takip edileceği belirlenmeli, o konuda aydınlatıldıktan sonra, nasıl davranacağı, hangi konuyu nasıl istismar ederler, buna karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda tam bilgilendirildikten, teçhiz edildikten sonra gönderilirse, inşallah yani zaman içerisinde yavaş yavaş belki bir yumuşama hâsıl olabilir. Fitne her

zaman uykudadır, birilerinin uyandırmak istemesi durumunda da uyandırılabilir. Fitneyi uyandırana Allah (c.c.) lanet eylesin, Peygamberimizin bedduasıdır.

Bunlar kayda geçiyor, bunlardan da yararlanılacak. Diyanet teşkilatı orada, bu gibi yerlerde nasıl bir yol izleyeceği konusunda çok yönlü olarak meseleyi değerlendirip, herhalde birtakım tespitler, ilke kararlarına varacaktır, öyle zannediyorum.

Zamanı geçiyoruz, kısa keselim diye geçiyorum. Şimdi müzakereler kısmına geldik. Şinasi Gündüz Bey görünüyor belki rehberinizde, ama Şinasi Bey gelemediler. Dr. Gazi Erdem Bey onun yerine müzakereci olarak geldiler. Peki ne yapalım? Şimdi bir dağılırsak bir daha toplanamayız, Gazi Bey'e 5 dakika veriyoruz. Buyurun Gazi Bey. Gazi Erdem Bey Merkez teşkilatta daire başkanı olarak görev yapıyor.

MÜZAKERELER

Dr. Gazi ERDEM*

Sayın Başkanım, muhterem hazirun hepinizi saygılarımla selamlıyorum. Akşamın bu vaktine kadar yoğun bir çalışma yürütüldü. Oldukça güzel tebliğ ve müzakereler dinledik. Vaktimin darlığını da göz önünde bulundurarak bu oturumda yer alan tebliğlerin müzakeresine geçmek istiyorum. Tebliğ metnlerinin tamamını buraya gelmeden okudum. Dolayısıyla hocalarımızın sunumları esnasında söylemeye fırsat bulamadıkları ancak tebliğlerinde yer alan bilgi, görüş ve önerilerini de dikkate alarak her bir tebliğ üzerinde önemli gördüğüm bazı hususlara tek tek değinmek istiyorum.

Prof. Dr. Mehmet Okuyan hocamızın tebliği 'Üniversite Camilerinde Vaaz ve İrşat' başlığını taşıyor. Tebliğ esas itibarıyla dini hitabet ve tebliğin özellikleri üzerine kurulmuş olup tebliğde usul konusunu anlatıyor. Uzunca olan giriş kısmında iletişim hakkında detaylı bilgilendirme yapılmıştır. İletişim ve dini tebliğ konularında verilen bilgiler vaiz ve hatipler tarafından mutlaka bilinmesi gereken yararlı bilgilerdir. Tebliğin başlığı olan üniversite camilerinde vaazın nasıl olması gerektiğine dair bilgiler tebliğin son ¼'lük kısmında, yani son iki sayfada işlenmiştir. Bu bölümde, cemaatin özel olması dolayısıyla konunun ve işleniş tarzının da özel olması gerektiği vurgulanmış, dikkat edilmesi gereken hususlar 23 madde hâlinde sıralanmıştır. Sıralanan hususlar sadece üniversite camilerinde yapılan vaaz ve hitaplarda değil tüm camilerde yapılan hitaplarda dikkate alınması gereken hususlardır. Dolayısıyla söz konusu maddeleri vaazlarda olmazsa olmaz esaslar olarak gördüğümü ifade ederek, önerilerinden dolayı muhterem hocamıza teşekkürlerimi sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Erten hocamın tebliğ konusu Yurt dışında Vaaz ve Vaizlik-Amerika Örneği. Tebliği okuyunca başlığın Yurt dışında (ABD'de) Din Görevliliği Din Hizmetlerinin Sunumunda Karşılaşılan Problemler şeklinde olabileceğini düşündüm. Mevlüt bey söz konusu ülkede yaşadığı tecrübelerden

* Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planlama ve Yönetimi Geliştirme Daire Başkanı.

yola çıkarak konuyu son derece güzel bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır. Mevlüt hocamla ABD’de uzun süre birlikte çalıştık. Tebliğde anlatılan konuları çok defa oralarda da müzakere ettiğimiz olmuştur. Dolayısıyla tebliğde anlatılan tüm hususlara katıldığımı ifade etmek isterim. Belirtilen hususlardan ikisi hakkında birkaç cümle de bendeniz söylemek isterim.

Birincisi, Mevlüt beyin mobil imamlık (hizmetin ayağa götürülmesi) şeklinde ifade ettiği husustur. Gerçekten özellikle ABD’de din görevlileri şayet sadece camiye bekler, oraya gelenlere hizmet vermekle görevlerini yaptıklarını zannederlerse çok büyük bir yanlış yapmış olurlar. Bunun yerine günlerinin büyük bölümünü ziyaretlere ayırmak durumundadırlar. Bölgelerinde yaşayan tüm vatandaş ve dindaşlarımızı iş yerleri, evleri vb. müsait ortamlarda ziyaret etmeli, oralarda sohbetler yapmalı, onların oralarda organize ettikleri (yaş günü vb. dahil) küçük çaplı programlara katılarak buraları irşada vesile kılmalıdırlar. Aksi takdirde cemaat bulmaları, görevlerini yapmış olmaları zordur. Yaşadığımız bir anekdotu da bu vesile ile anlatmak isterim. Oradaki görevimiz esnasında din görevlilerimizin bir program dahilinde bölgelerinde yaşayan tüm vatandaşlarımızı evlerinde ailece ziyaret etmelerini planlamıştık. Bir görevlimiz aslında bölgenin ileri gelenlerinden olan bir vatandaşımızı evinde ziyaret için gittiğinde vatandaşımız son derece memnun olmuştu. Bir din görevlisinin hem de ailesi ile birlikte evini ziyaret etmesini hayatının en önemli olaylarından birisi olarak kabul ettiğini, kendisinin ‘adam yerine konulduğunu’ hissettiğini, bunun da kendisini son derece mutlu ettiğini söylemişti. Bu tür misaller artırılabilir. Özet olarak burada şunu ifade etmek isterim; sadece yurt dışında çalışan görevlilerimiz değil, yurt içinde çalışan tüm görevlilerimizin de burada mobil hizmet denilen şekilde hizmet etmelerinde zaruret bulunmaktadır. Görev tanımlarının bu şekilde yapılması ve bu hizmetin onlardan beklenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Tebliğde üzerinde durulan ve benim de vurgu yapmak istediğim ikinci husus dil konusudur. Mevlüt bey yurt dışında (ABD) çalışan görevlilerin mutlaka Arapça ve İngilizce bilmeleri gerektiğini söylüyor. İnsanın ah keşke diyesi geliyor. Doğrusu bu bir zarurettir. Zira orada doğup büyümüş çocuklar Türkçe’yi neredeyse hiç konuşamıyorlar. Bildikleri en fazla 50 kelimelik Türkçe, dini konuları anlamaları için hiç yeterli değil. Dolayısıyla onlara İngilizce hitap etme, materyal verme zorunluluğu var. Ayrıca hitap etmeniz gereken ve Türkçe bilmeyen dindaşlar da camilerimize geliyorlar. Onlara da hitap etmek mecburiyeti var. Dilerim bu hususlarda da adım atmak bu dönemde Başkanlığımıza nasip olur. Güzel tebliği ve yararlı içeriğinden dolayı Mevlüt Erten hocama bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

Mustafa Bülbül hocamızın tebliği burada bugün dinlediğimiz doğrudan tecrübelerin aktarımı şeklinde olan ikinci tebliğdir. Hocam Almanya'daki görevi sırasında detaylı bir şekilde inceleme fırsatı bulduğu Almanya'da hastanelerde verilen din hizmetleri konusunu birinci elden bilgiler olarak aktarıyor. Tebliğde hastanelerde din hizmeti sunumu 20. yüzyılda başlanmış bir hizmet gibi gösteriliyor. Ancak kilisenin hastalara hizmetleri ortaçağdan beri devam etmektedir. Healing, kilisenin tedavi edici yönü bulunduğu bir inanç esası olarak ilk dönemlerden beri mevcuttur. Dolayısıyla bu husus kilisenin görevidir. Orta çağlardan beri kilise hastaneleri varlığını hep korumuştur. 20. yüzyılda bu hizmet belki tüm hastanelere yaygınlaştırılmış, usul ve esaslar belirlenmiş olabilir. Mustafa beyin önerileri arasında bulunan 'Sosyal İlahiyat' önerisinin altını çizmek istiyorum. Sosyal içerikli din hizmetlerinin etkin bir şekilde sunumu için bu önemlidir. Batı ülkelerinde bu hizmetler Chaplaincy bölümlerinden mezun olanlar tarafından yerine getiriliyor. ABD'de bazı üniversitelerde Islamic Chaplaincy bölümleri mevcuttur. Bizde de gecikmeden bu bölümler açılmalı, alanda hizmet vermeye başlanmalıdır. Mustafa Bülbül hocama da bu hizmetlerin önemini ve metodunu bize hatırlattığı için tekrar teşekkür ediyorum.

Yrd. Doç. Dr. Kıyasettin Koçoğlu hocam, tebliğinde İğdır'ı bize içeriden birisi olarak çok güzel bir şekilde tanıttı. Bir vaiz veya hatibin cemaatinin özelliklerini tüm detayları ile birlikte bilmesi gerektiğini hatırlattı. Doğrusu etkin olabilmek için bunu şart görüyorum. Tüm illerin hatta ilçelerin en ince noktasına kadar bilinmesi gerektiği kanaatini taşıyorum. Umarım bu konularda Başkanlığımız gerekli çalışmaları yapar ve bu hizmetlerin daha etkin bir şekilde yapılmasını sağlamış olur. Kıyasettin hocama da bu yararlı bilgilerden ve güzel sunumundan dolayı teşekkür ediyorum.

Sözlerime son verirken hepinizi saygı ile selamlıyor, iyi akşamlar diliyorum.

Prof. Dr. Hamza AKTAN (Oturum Başkanı)- İzmir Vaizimiz Dr. Serpil Başar'a, müzakere için 5 dakika söz verelim.

Dr. Serpil BAŞAR*

Sayın başkan, kıymetli tebliğ sahipleri ve değerli dinleyiciler; hepinizi saygılarımla selamlayarak müzakereme başlıyorum. Bu oturumda muhatap kitleyi dikkate alarak, yapılacak vaazların nasıl olması gerektiğini dile getiren tebliğler dinledik. Bu nedenle öncelikli olarak tebliğlerin, muhatap kitleyi ne kadar dikkate alarak hazırlandıklarını sorgulamak gerekir.

Sn. Prof. Dr. Mehmet Okuyan tebliğinde, üniversite camilerindeki cemaati dikkate alan bir vaaz hizmetinin nasıl olması gerektiğine temas etti. Hocamızın tebliğ metni, toplamda dokuz sayfadan müteşekkil olup, ilk altı sayfa vaaz ve anlamı, tebliğde Kur'an temelleri ve bir dini iletişim aracı olan hutbelere ayrılmış, son iki sayfada maddeler hâlinde asıl konuya yönelik görüşler sıralanmıştır. Buna göre tebliğ metni aslında üç başlığa ayrılmaktadır: Vaazda içerik, vaazda üslup ve hatibin diğer özellikleri. Sn. Okuyan, üniversite camilerindeki vaazın, içerik olarak muhatap kitlenin eğitim seviyesine uygun olmasını, farklı konulara temas edebilir olmasını ve etkili bir dilinin olmasını ifade ederek önemli bir tespitte bulunmuştur. Ancak, tebliğde muhatap kitle içerisinde gençlerin varlığı, beklentileri ve sorunlarının da dikkate alındığını söylemek mümkün değildir. Oysa üniversitelerde öğrenim gören bir üniversite gençliği de bulunmaktadır. Kampüs içindeki veya yakınlarındaki camiler, bu gençlik grubu ile de canlı bir iletişim hâlinde dirler. Aynı ortamlarda, zararlı düşünce akımlarının ve misyonerlerin de aktif bir faaliyet içinde oldukları bilinen bir gerçektir. Bunlara karşı, gençliğin dinin değerleri ile ve çözüm yolları ile buluşturulması noktasında, üniversite camileri din hizmetleri açısından âdeta stratejik bir öneme sahiptir. Bu konu çerçevesinde, gençliği de dikkate alan bir vaaz içeriğinin ve dilinin olması da ifade edilmeli, buralarda görev yapan din görevlilerinin de bu hususa dikkat etmeleri istenmeli idi. Ancak, tebliğde böyle bir konu dile getirilmemiştir.

Sn. Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Erten tebliğinde, Amerika örneğinde yurt dışındaki vaaz hizmetlerini dile getirdi. Önce bu ülkedeki cemaat profili hakkın-

* Vaiz, İzmir.

da bilgi verdikten sonra, din hizmetlerinde yaşanan sorunları, görevlilerden kaynaklanan ve hizmet alanından kaynaklanan sorunlar olarak ele aldı. Ben önce, görevlilerden kaynaklanan sorunları ele alırken, diğer Müslüman ülkelerden gelen din görevlileri ile Diyanet görevlileri arasındaki karşılaştırmasına dikkat çekmek istiyorum. Hocamıza göre; mesleki yeterlilik konusunda diğer Müslüman görevliler, Diyanet görevlilerinden daha iyi bir donanıma sahipler ve Diyanet görevlileri mesleki kriter olarak yetersiz. Ancak, sadece gözlemlere dayalı olarak böyle bir sonuca ulaşıldığı için, din görevlileri hakkında yapılan bu genellemenin, ne kadar doğru olduğunu sorgulamak gerekir, diye düşünüyorum. Tebliğde bu iddiayı güçlendirecek nitelikte örneklerin de bulunmadığını ifade ederek, yine de Başkanlığımızın bu hususa tekrar dikkatini çekmek istiyorum. Tebliğde dikkati çeken başka bir konu, cemaat profilini çizerken kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğunun vurgulanmasıdır. Ayrıca hizmetlerin daha iyi olabilmesi için çözüm olarak, mobil hizmet anlayışı önerilmiş, evlerde, işyerlerinde vaaz edilmesi tavsiye edilmiştir.

Bu önerilere katılmakla birlikte, üçüncü hizmet mekanı olarak, “din görevlisinin evi de vaaz için kullanılmalıdır” önerisine katılmadığımı ifade etmem gerekir. Ayrıca evde din görevlisinin hanımının da kadınların eğitimiyle ilgilenmesini istemek, hatta görevlendirmelerde hanımı ilahiyat mezunu olanların tercih edilmesini belirtmek, ne derece doğru bir yaklaşımdır? diye sormak istiyorum. Kadınların eğitim seviyesi düşük ise, bunu gidermenin yolu, niçin din görevlisinin eşinin üreteceği bir hizmet olarak belirtilsin? “Amerika’da kaç tane bayan din görevlimiz görev yapmakta, bunlar ne kadarlık bir nüfusa ulaşabiliyor, bayan din görevlisi sayımız yetersiz mi, yetersiz ise bunun sebepleri nelerdir? Bayan din görevlilerimiz bu ülkede görev mi yapmak istemiyorlar, ya da yeterince istihdam mı edilmiyorlar?” şeklindeki bir sorgulama yerine ve bu şekildeki profesyonel bir din hizmetini istemek yerine, son derece özel bir alan olan din görevlisinin evinin, kamusal olarak hizmet alanı şeklinde tanımlanmasının, eşinin de gayr-i resmi olarak bayan din görevlisi şeklinde görülme istenmesinin son derece sakıncalı olduğunu belirtmek istiyorum. Elbette, karşılıklı ev ziyaretleri nezaketten yürütülecek ve din görevlilerimiz kendilerini ziyarete gelenleri, misafir-konuk ilişkisi içinde değerlendireceklerdir. Ancak, insan ilişkileri ile ilgili bu hususun, görev tanımlaması kapsamına alınmak istenmesi, hizmeti profesyonellikten uzaklaştırmakla kalmayıp, din görevlimizin aile içi sorunlar yaşamasına da neden olacaktır. Bu tebliğ ile ilgili olarak önermek istediğim bir başka husus, özellikle yurt dışında hem din görevlilerimize ve ailelerine yönelik olarak, hem de hizmet kapsamımızdaki tüm hedef kitleye yönelik olarak bir “Aile Rehberliği” biriminin oluşturulması ve bu birim tarafın-

dan da vaaz hizmetlerinin yürütülmesinin ne kadar önemli olduğudur. Özellikle aileye yönelik sorunlara ve çözüm yollarına dikkat çekecek vaazların, pratikte çok faydalı olacağını belirtmek istiyorum.

Bir diğer tebliğ, Sn. Yrd. Doç. Dr. Kıyasettin Koçoğlu tarafından sunulan İğdır ili yerelinden hareketle mezhepsel farklılıkların olduğu bölgelerdeki vaaz hizmetlerine yönelik idi. On iki sayfalık tebliğde, İğdır ili ile ilgili çok ayrıntılı ve faydalı bir profil çizildiğini ifade etmem gerekir. Bölgede yaşayanların mezhepsel farklılıklarının meydana getirdiği din hizmeti sorunları dile getirilmiş, ortak bir din dili oluşturma'nın önemi vurgulanmış, bu arada ilin vaiz kadrosunun boşluğuna, müftülüğün de vekaleten yürütüldüğüne dikkat çekilmiştir. Tebliğ sahibinin bu tespitlerinin son derece önemli olduğunu belirtmek istiyorum. Ancak bu tebliğ üzerinde çalışırken her bölümde aynı soruyu sordum: "Vaaz hizmetini yürütecek olan vaiz, peki bu durumda ne yapabilir?" Bu manada, tebliğin vaize pratik çözüm sağlamaktan uzak olduğunu ifade etmem gerekir. Ancak, yerel manada sorunları derinlemesine analiz eden, fakat bununla yetinmeyip çözüm üreten saha incelemelerinin her ilde yapılmasının ne kadar gerekli olduğunu da vurgulamam gerekiyor. İğdır ili ile ilgili yapılan bu inceleme, pratik çözümleri barındırmasa da şüphesiz diğer iller için daha sonra yapılacak çalışmalara bir öncü olacaktır.

Son olarak Sn. Mustafa Bülbül'ün Almanya'daki hastanelerde uygulanan manevi bakımı ele alan tebliği hakkında şunları söyleyebilirim:

a) Şekil ve usul olarak: Toplamda otuz sayfadan oluşan tebliğ, bu sayfa sayısı ile tebliğ ölçülerinin dışına çıkmakla birlikte âdeti bir bilgi yığını görünümündedir. Kendi içinde birbiri ile ilgili bir başlıklandırma yapmak yerine, anlatım mantığı yakalanamayacak şekilde karışık bir anlatım tercih edilmiştir. Ayrıca tebliğde genel olarak bir konuşma dili hâkimdir, anlatım bozuklukları ve yazım yanlışları mevcuttur.

Ör: *"Benzer uygulamalar Almanya'nın yanı sıra Amerika, İngiltere ve Avustralya gibi bazı ülkeler tarafından, insan haklarını korumak, etik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hastane etik kurulları oluşturmuşlardır."* (sayfa, 7)

"Malum olduğu üzere Almanya'da 4 milyon Türk ve 6 milyondan fazla da Müslüman var." (kaynak? sayfa, 21)

"Burada elbette yurt dışına gönderilecek olan din görevlilerine yüklenen resmi görevlerinin haricinde pek çok görevlerinin olması, göreve gidecek olanlara yapılacak hizmetlerin Türkiye'deki yapılan hizmetler çerçevesinde bakılarak hareket edilmemesi gerektiği, mevcut yapının analizi yapıp yerindelik hizmetinin her

platformda etkili bir şekilde gündemde tutulmasının gerekli olduğu kanaatindeyim.” (sayfa, 22)

Bahsedilen alan, aynı zamanda tıbbi literatürün de kullanıldığı bir alandır. Ancak, bu literatürün de yanlış kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin; *“Psikiyatrik problem yaşayan hastaların depresyonları ile ilgilenip, onları sakinleştirmeye çalışıyorlar.” (sayfa, 10)*

“Genellikle hastalıkların arka planında psikolojik nedenler yer almaktadır. Mesela mide rahatsızlıklarının arka planında ailede, kendi içinde veya iş ortamında meydana gelen stresin fiziki olarak mideye vurması söz konusu olmaktadır. Bunları konuşarak ortaya çıkarmaya, arka planı irdeleyerek sosyal problemlerden fiziki olgulara olan etkiyi azaltmaya çalışmaktadırlar.” (sayfa, 8)

“Hastalara yapılan yardımlar genellikle ruhsal ve psikolojik olmaktadır. Hastalarla konuşmanın sonucunda sosyal bir problem yoksa, onu diğer yönlere yönlendirme söz konusu olmaktadır. Hastalarla konuşurken 4 göz altında konuşmak çok önemlidir.” (sayfa, 9)

“Çağdaş sağlık bakımı anlayışı da, bu şekilde farklı inanç gruplarını anlayıp kapsayarak sağlık düzenlemelerine aktaracak profesyonel kişilere ihtiyaç bulunduğu söylemektedir.” (sayfa, 9)

b) İçerik olarak: Tebliğ sahibi, tebliğini ağırlıklı olarak bir derneğin yapmış olduğu bir inceleme raporuna dayandırmakta, oradaki tespitleri teslimiyetçi bir yaklaşımla olduğu gibi doğru kabul etmektedir. Tebliğe genel olarak; *“Avrupa ülkelerindeki hastanelerde manevi bakım uygulaması var, o hâlde ülkemizde de olsun”* yaklaşımı hâkimdir. Tebliğin ilk sayfasında amacı açıklayan şu cümle bu yüzden oldukça manidardır: *“Keşfedilmiş olanı tekrar keşfetmenin gereği olmadığından, bizden önce bu hizmeti yapmış olan Almanya’nın faaliyetleri pratik olarak incelenecektir”* Bu faaliyetlerin kilise tarafından yürütüldüğü, tebliğ sahibince de bilinmektedir. Tebliğin sunumu esnasında kullanılan ve uygulamanın nasıl olduğunu ortaya koyan kilise hizmetlerinden seçilmiş fotoğraflar da bunun kanıtıdır. Ancak otuz sayfalık tebliğde, kilisenin bu faaliyetlere neden önem verdiği hiç sorgulanmamıştır.

Bilindiği üzere ülkemizde “hastane din görevlisi uygulaması” 1995 yılında Danıştay tarafından yürütmesi durdurulmuş bir uygulamadır. Gerekçe; ağırlıklı olarak hizmeti yürüten personelin niteliklerinin yetersizliği noktasındadır. Ancak o yıllarda kamuoyunda da tartışılan uygulama, kilise modeline benzerliğiyle de eleştiri almıştır. Bu hassasiyetleri ve mahkeme gerekçelerini de dikkate alan bir yaklaşım, hizmetin sağlanması için uzlaştırıcı olacaktır. Bu nedenle

tebliğ, sorgulayıcı ve uzlaştırıcı bir dilden uzaktır ve teslimiyetçi bir yaklaşım sergilediği için de çözüm sağlamamıştır. Temel aldığı zemin, Avrupa'da kilisenin kamuoyunda daha görünür olma ihtiyacının bir devamıdır. Çünkü maddi kazanç, daha çok sosyal hizmetler aracılığı ile sağlanmaktadır. Ayrıca Hz. İsa, Hıristiyanlar için şifa verici yönü ile de öndedir ve hastaya hizmet bu açıdan da önemlidir. Oysa ülkemizde hastanelerde uygulanacak manevi bakım hizmeti, Kur'an ve sünnet temelli bir modele dayanmalı, ülkemizin de altına imza attığı hasta haklarını düzenleyen uluslararası anlaşmalar, bu hizmetin resmi dayanağı olmalıdır. Buna göre vatandaşımız, hak ettiği için bu insani uygulamaya kavuşmalıdır. Bu yüzden ilahiyat fakülteleri bünyesinde açılacak "sosyal din hizmetleri ve dini danışmanlık" bölümlerine acilen ihtiyaç vardır. Hem ilahiyat hem de dini danışmanlık eğitimi alarak, ünvanı "sosyal ilahiyatçı" olacak olan bu mezunların, hastanelerde uygulayacakları profesyonel manevi bakım uygulamaları, söz konusu ihtiyacı karşılayacaktır. Bu nedenle tebliğ sahibinin ilahiyat üçüncü sınıftan sonra böyle bir branşlaşmaya gidilebileceği yönündeki önerisine de katılamadığımı belirtmek istiyorum. Ancak, söz konusu teslimiyetçi bakış açısına rağmen, tebliğ sahibi şu anda Avrupa'da bu hizmetin önünde yasal bir engel bulunmadığı için, oradaki vatandaşlarımıza ve diğer Müslümanlara yönelik olarak, yurt dışı din görevlilerimizin bu hizmeti hemen sağlayabileceklerini ifade etmiştir, fakat oradaki din görevlilerimizin bu eğitimi almamış oldukları da bir gerçektir. Ancak tebliğ, Başkanlığımızın dikkatini yurt dışında görev yapan din görevlilerimize ve hastanelerde hizmet edebileceklerine çekmektedir. Bu önemli bir tespittir. Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Dr. Lamia LEVENT*

Sayın hocamızın sunmuş olduğu tebliği, ölkemiz için yeni bir kavram olan ancak Avrupa ve Amerika’da yüzyılın başından bu yana uygulanmakta olan Dini Danışmanlık (Pastoral Care) olarak isimlendirilen son derece hassas ve önemli bir çalışma alanına girmektedir. Söz konusu çalışmasından dolayı sayın Mustafa Bülbül hocamızı tebrik ediyorum. Kendisinin de tebliğinde ifade ettiği gibi, bu konu ölkemiz kamuoyu için yeni bir konu olduğu kadar, din hizmetleri alanında da tecrübe edilmemiş bir alan olarak durmaktadır. Dolayısıyla konunun bütün yönleriyle ele alınması ve araştırılması elzemdir. Zira; dini danışmanlık bugün, Hristiyan kültürünü temsil eden batı dünyasında çok önemli bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. İnsanımız, batı dünyasına ait bir kavramın kendi kültürü içinde kurumsallaştırılmasına ister istemez bir tepki gösterebilir. Bir kavramı kültürden kültüre aktarırken, her iki kültürün de iç dinamiklerini hesaba katmadan işe başlanması durumunda bazı uyumsuzlukların ortaya çıkması normal karşılanmalıdır.

Nitekim hastanelerde dini danışmanlık uygulaması ile ilgili olarak, hocamızın doktorlarla yapmış olduğu anketler bunu doğrular sonuçlar vermiştir. Aynı şekilde bu konunun gündeme gelmesi ile kamuoyunda yapılan tartışmalar da bu endişemizi desteklemektedir.

İslam dünyasında dini danışmanlık, kurumsallaşmış bir kavram olarak henüz yabancı kabul edilmesine rağmen Kur’an’da kullanılan ve tarih boyunca İslam’ın önemli dinamikleri olarak karşımıza çıkan irşat ve tebliğ görevlerinin insanlarla bir çeşit yardım ilişkisi doğurduğu açıktır. Rehberlik ve psikolojik danışma işlevi, bu kavramların içeriğinde mevcuttur. Bugüne kadar irşat ve tebliğ görevlerinin içeriğinde bulunan bu anlamlar dikkate alınmadan yapılmış olması, bundan sonra da geleneksel yöntemlerle sürdürölmesi için haklı bir sebep teşkil etmez. İrşat, tebliğ veya din eğitimi faaliyetlerinin tümünün içinde rehberlik ve danışma mevcuttur. Özellikle, son yıllarda karşılaştığımız rehberliği,

* Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Din Hizmetleri Uzmanı

bireysel eğitimle eşitleyen anlayışın ışığında din eğitimi de dahil olmak üzere irşat, tebliğ vb. tüm dini faaliyetlerin yeniden gözden geçirilmesi, amaç, muhteva ve yöntemlerinin bu çerçevede yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.¹

Dolayısıyla öncelikle konunun teorik temellerinin ortaya konulması ve kamuoyuna hem dini hem de sosyal gerekçelerinin doğru bir şekilde anlatılması önem arz etmektedir.

Konunun önemine binaen ve Amerika'da yapmış olduğumuz araştırma hasebiyle Dini Danışmanlık konusunda kısa bir çerçeve çizmek isterim:

A) DİNİ DANIŞMANLIK (PASTORAL CARE AND COUNSELING)

Bugün Avrupa ve Amerikan kiliselerinde özellikle ailelere yönelik faaliyetler Dini Danışmanlık adı altında yürütülmektedir. Dini Danışmanlık: "Davranış uyumunu ve davranış değişikliğini kolaylaştırmak amacıyla, dini kaynakları ve danışma tekniğini kullanarak kişinin kendisiyle ve kişiler arası olan ilişkilerinde işlev bozukluğuna yol açan duygusal rahatsızlıkların teşhis ve tedavisidir" (S6). Din adamları tarafından birebir veya küçük gruplar arasındaki ilişkileri düzenlemek üzere verilen danışmanlık hizmeti, ailelerin yanı sıra, hastane, hapishane vb. yerleri de içine alan geniş bir alanı kendine hizmet sahası olarak seçmiştir. Dini danışmanlığın temel amaçları şu şekilde sıralanmaktadır: Ruhü merkeze alacak şekilde insanın bütünlüğünü özgürleştirmek, güçlendirmek ve eğitmektir. Ruhi ve ahlaki bütünlük insan bütünlüğünün kalbidir. Dini Danışmanlık, psikolojik ve teolojik konuların yanı sıra insan ilişkilerinin düzeltilmesi ve devamlılığını sağlama konularında da verilmektedir. Bu danışmanlık çeşidi özellikle bireylerin ve ailelerin hayatlarında kriz ve kayıpların yaşandığı sosyal krizler ve geçiş dönemleri de önem kazanmaktadır. Boşanmalar, kazalar, sevilen kişilerin kaybı, ciddi sosyal çatışmalar, savaşlar ve tabii afetler dini danışmanlığın en elzem olduğu dönemler olduğunu söyleyebiliriz.²

Hristiyan din adamları aileyi yaşayan bir organizmaya benzetmekte ve toplumda stratejik öneme sahip bir merkezde konumlandırmaktadırlar. Ailenin sağlıklı veya sorunlu olması toplumu da pek çok yönden etkilemektedir. Bu açıdan sağlıklı aileler kurulması sağlıklı toplum için elzemdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için kiliselerin ailenin tüm fertlerine ve hayatın her alanına yönelik programları bulunmaktadır. Halen Amerika'nın pek çok kilisesinde gözlemlediğimiz bu programlardan bazı örnekler verelim:

1 Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", AÜİFD, sayı: 41, s. 329.

2 Howard Clinebell, *Basic Types of Pastoral Care & Counseling*, Abingdon Press, Nashville 1996, s. 27.

- **Destek Faaliyetleri:** Ailelere yönelik destek faaliyetleri ile kiliseler toplumdaki yabancılaşma ve kopan ilişkilerin oluşturduğu boşluğu doldurmaya çalışmaktadırlar. Mesela hastalara, yakınıni kaybedenlere ve yaşlılara yönelik pek çok destek hizmetinde kiliselerin oldukça faal olduklarını görmekteyiz. Bizim toplumumuzda eş, dost ve akrabaların yerine getirdiği bu görevleri Amerika'da kiliseler yapmaktadır. Özellikle yaşlılar evlerinde yalnız yaşamakta ve ihtiyaç duydukları pek çok hizmeti, çocukları ve aileleri yerine kilise ifa etmektedir.

- **Dua Ekibi (Preyar Team):** Hemen her kilisenin dua ekipleri vardır. Bu dua ekipleri gelen istek üzerine evlere, hastanelere, huzur evlerine vb. yerlere giderek kişilerin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda onlara dua etmektedirler. Psikolojik, ruhsal ve duygusal olarak rahatsız olanları dinliyor ve onlara dua ederek psikolojik destek veriyorlar.

- **Boşanma Desteği (Divorce Care):** Boşanma desteği olarak çevirdiğimiz bu hizmet, boşanmak üzere olan çiftlere destek veren bir grup gönüllü kilise üyelerinden oluşmaktadır. Bu kişiler, boşanmak üzere olan veya boşanan çiftleri teselli ederek psikolojik destek vermektedirler.

- **Hastane ve Hapishane Ziyaretleri:** Kilisenin oluşturduğu diğer bir ekip ise hastane ve hapishane ziyaretlerinde bulunuyor. Hasta ve mahkûmlara moral verme ve destek olmak için bu hizmeti gerçekleştiriyorlar. Ayrıca uyuşturucu ve rehabilitasyon merkezlerini bir uzman eşliğinde ziyaret ederek, daha etkili bir hizmet vermeyi amaçlıyorlar.

- **Yaşlı ve Hastalara Bakım Hizmeti:** Yaşlı ve bakıma muhtaç insanlara evlerinde çeşitli bakım hizmetlerini yerine getirdikleri gibi, bu kimselerin temizlik, tamir vb. işlerini de yine kilise gönüllü olarak yapıyor.

- **Yemek Servisi:** Evsizler, fakirler ve yaşlıların yanı sıra dışarıda çeşitli zor görevleri yerine getiren, asker, polis, itfaiye eri gibi kimselere yemek servisi yapan kiliselere de rastlamak mümkündür.

- **Affetmek ve Serbest Bırakmak (Forgiven and Free):** Kiliselerin ailelere yönelik diğer bir hizmeti ise hayli ilginç ve Amerikan toplumunun son yıllarda sıklıkla karşılaştığı homoseksüellikle ilgili. Bazı kiliselerin oluşturduğu bir ekip, aile ve arkadaşları arasında homoseksüel ilişki yaşayan veya kendi cinsinden olanlara ilgi duyan kimselere destek olmak ve ailelere bu sorunla nasıl başa çıkabilecekleri noktasında yardım etmeyi amaçlamaktadır.

- **Kederi Paylaşma (Griefshare):** Kilisenin bu hizmeti ise, sevilen bir yakını kaybetmekten dolayı üzülen kimseleri teselli etmeye yöneliktir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Amerikan toplumunda aileler arasındaki ilişkilerde büyük

kopukluklar ve boşluklar göze çarpmaktadır. Hasta olan yaşlı bir kimseyi, çocukları yerine sağlık görevlileri hastaneye götürmekte, hastanede gönüllü kilise cemaati ziyaret etmekte, evinde ihtiyaçlarını yine kilise ekipleri karşılamakta. Çoluk çocuk sahibi bile olsalar' ebeveynler evlerinde yalnızlığa terk edilmektedirler. Benzer şekilde insanlar, arkadaşlarına ve yakınlarına bile yeterince zaman ayırmadıklarından, üzüntülü günlerinde kilise ekipleri gelip bu görevi yerine getirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın son yıllarda gündeme getirmiş olduğu "Sosyal içerikli din hizmeti" dini danışmanlığın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. İnsanların din konulu sorunları sadece din hizmetine konu olacak nitelikte değildir. Bunun din eğitimi ile ilgilendiren bir yönü de vardır. Bu da rehberlik edici din öğretimi denilebilecek ayrı bir yetkinlik alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern Batı toplumlarında dinin insanlar için ifade ettiği anlam, özel hayatın sınırları içinde kalmak koşuluyla, zaman zaman dua etmenin ötesine geçmedi. Ancak toplumda etki ve önemini kaybeden dini, kiliselerin modern toplumun kodlarını kullanarak yeniden diriltmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu anlamda kiliselerin dil ve söylem olarak bir dönüşüm geçirdiklerini ve toplumun yaşantısı ve beklentileri noktasında farklı bir alana doğru evrildiklerini görmekteyiz. Modern insanın kiliseye olan ilgisini kazanmak ve kiliseye olan bağlılığı yeniden canlı tutmak için kiliseler, pek çok sosyal, kültürel ve sanatsal organizasyonların yanı sıra yardım ve destek faaliyetlerinin merkezi konumundadırlar.

Prof. Dr. Hamza AKTAN (Oturum Başkanı)- Biz de teşekkür ediyoruz Sayın Gazi Erdem'e, Serpil Başar'a ve Lamia Levent'e, vakit dar olduğu için az zaman verebildik.

Oturumu kapatıyorum. Hepinize zahmetlerinizden dolayı saygılarımızı, hürmetlerimizi arz ediyorum, vesselamu aleykum ve rahmetullahi ve beraketuh.